عمدة البيان

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

ابو حذیفه

مولوی سلطان [illegible]

ناشر

دار الكنوز العلمية

﴿ وَإِنَّهُۥ لَكِتَٰبٌ عَزِيزٌ ﴿٤١﴾ ﴾ [حم السجدة]

او بېشکه دا ذکر (قرآن) هرومرو کلک (قوي) کتاب دی

عزيز التفاسير

د قرآن کریم پښتو ترجمه او تفسیر

د "طه" [۲۵] ایت څخه، "الأنبياء، الحج، المؤمنون، النور"

او د "الفرقان" تر [۲۰] ایت پورې

اتم ټوک

مولوي سلطان عزيز (عزيز) أبو حذيفه عفى الله عنه

حسن خيل مومند: د نجم المدارس پخوانی استاذ

ناشر: دار الكنوز العلمية

بسم الله الرحمن الرحیم

- د دې کتاب لیکنه د الله ﷻ په توفیق په دار الهجرة (پېښور - پاکستان) کې په ۱۴۱۱/۲/۳ هـ ق = ۱۳۶۹/۶/۲ هـ ش نیټه د جمعې د شپې په دوه بجو پیل، او په ۱۴۲۶/۴/۱۲ هـ ق = ۱۳۸۴/۱/۳۱ هـ ش نیټه پای ته ورسیده.
- په ۱۴۲۹/۱/۱ هـ ق= ۱۳۸٦/۱۰/۲۰ هـ ش نیټه بې بیا کتنه، تصحیح او ډیزاین ترسره شوه او د الله ﷻ په فضل چاپ ته چمتو شو.
- له شروع نه تر پایه وربانديې اوولس کاله، څلور میاشتې او اوولس ورځې تیرې شوې، البته په دې حساب کې هره میاشت د دیرشو ورځو په لحاظ نیولې شوې ده.
- کمپوز: مولوي تبیان الحق عزیز حقاني. تصحیح: قاضي اسامه عزیز، د (دکتور اظهار الحق عزیز. نبراس الحق عزیز او حذیفه عزیز) په همکاری. ډیزاین: نبراس الحق عزیز، د حذیفه عزیز په همکاری.

څلورم چاپ

۱۴۳۷ هـ ق / ۱۳۹۵ هـ ش

د اړیکو پتې:

۱) بریښنالیک: azizultafasir@gmail.com

۲) ګرځنده تلفون: (۰۰۹۲۳۰۰۵۸۴۶۳۵۱)، (۰۰۹۲۳۱۶۵۲۷۹۳۰۳)

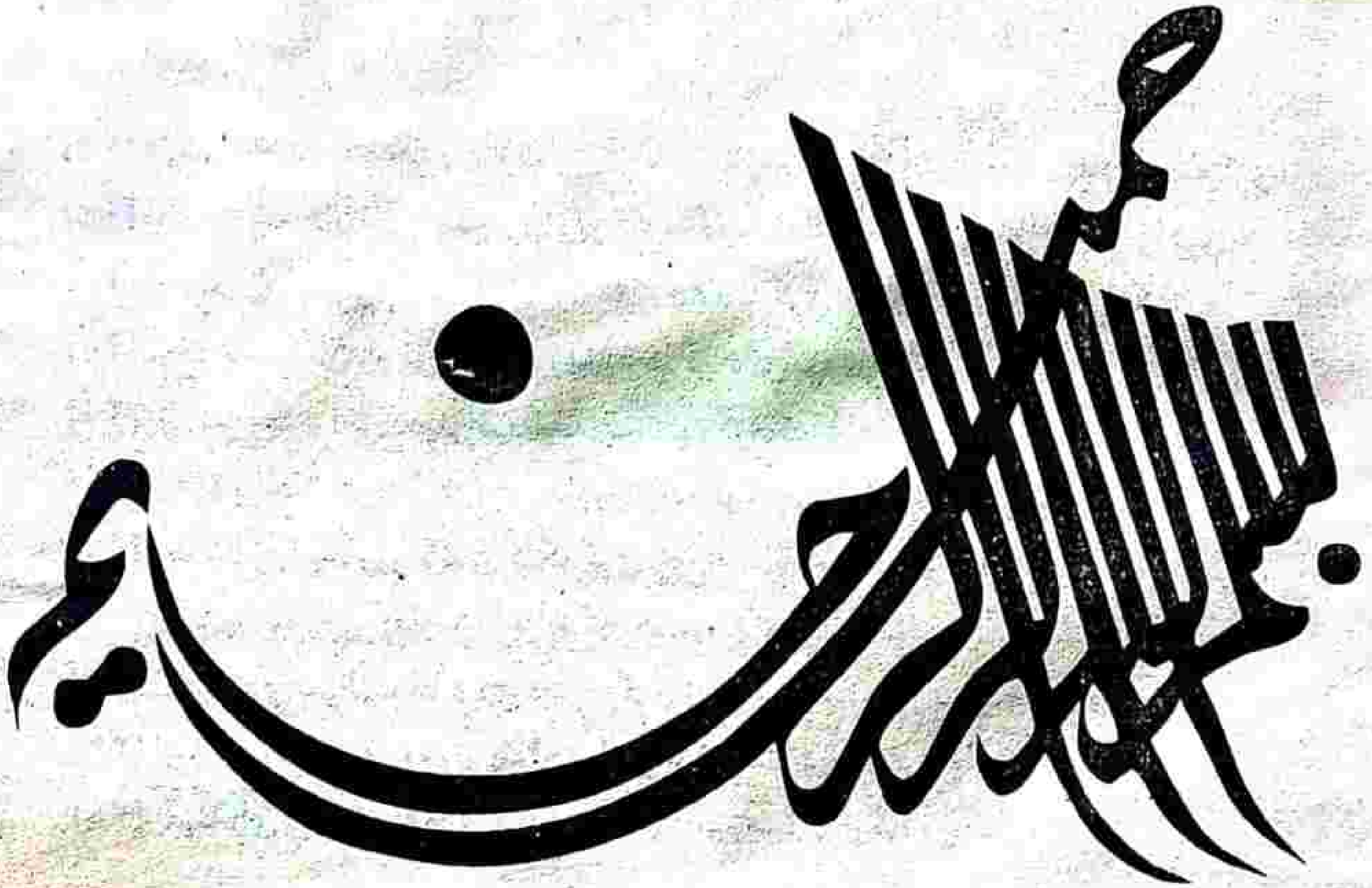
د لاسته راوړلو پتې:

۱) رشیدیه کتب خانه، کابل، افغانستان.

ګرځنده تلفون: (۰۷۷۱۹۶۱۰۲۸)، (۰۷۹۰۹۶۲۸۰۷)

۲) رشیدیه کتب خانه، صدف پلازه، محله جنګي، د قصه خواني شاته، پېښور، پاکستان.

تلفون: (۰۹۱۲۵۶۵۵۳۸)

بسم الله الرحمن الرحیم

﴿ قَالَ رَبِّ ٱشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِيٓ أَمْرِي ﴿٢٦﴾ وَٱحْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي ﴿٢٧﴾
يَفْقَهُواْ قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَٱجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾ هَٰرُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ
أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِيٓ أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ
كُنتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾ ﴾

[۲۵] موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! زما سینه زما دپاره پرانیزې (حوصله مې غټه کړې).
[۲۶] او (هم) زما کار (چې اوس پرې مقرر کړی شوم) زما دپاره اسان کړې (توفیق راکړې).
[۲۷] او (هم) زما د ژبې څخه (د بندش) غوټه خلاصه کړې.
[۲۸] ترڅو فرعونیان (او نور خلک) زما په خبره باندې پوه شي.
[۲۹] او (هم) زما د اهل (خپلوانو) څخه (يو کس) کومک کوونکی زما دپاره مقرر کړې.
[۳۰] (زه په يو کس سره) خپل ورور هارون اراده کوم (چې زما معين مقرر شي).
[۳۱] زما شا زما په ورور باندې کلکه کړې (چې د دعوت په جريان کښې مې شاته ودرېږي).
[۳۲] او (هم) زما ورور (هارون) زما په کار (پيغمبري دعوت) کښې (راسره) شريک کړې.
[۳۳] (ذکر شوي سوالونه ما د دې دپاره وکړه) ترڅو مونږ ستا ډېر تسبيحات ووايو.
[۳۴] او (د دې دپاره چې) مونږ (په اجتماعي توګه) ستا ډېره (ډېره) يادونه وکړو.
[۳۵] يقيناً (ای ربه!) ته په مونږ باندې بينا يې (او زمونږ ټول کړه وړه ګورې).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې موسی ﷺ ته د نبوت او د معجزاتو د ورکړې بيان نازل شوی وه او په دې ايتونو کښې هغو شيانو ته اشاره شوې ده کومو ته چې د دعوت په جريان کښې ضرورت وه او موسی ﷺ يې د خپل رب ﷻ څخه سوال وکړ، نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! کله چې موسی ﷺ په نبوت سره سرلوړی شو او د معجزاتو مثالونه يې د نظره تېر شوه او بالآخره مکلف کړی شو چې فرعون ته لاړ شي نو د الله ﷻ په حضور کښې يې لاندې پيشنهادات وړاندې کړه چې:

۱_ ای زما ربه! زما سينه پراخه کړې او حوصله مې غټه کړې، چې زړ زړه تنګی نه شم او په جلتۍ سره په غُصه نه شم.

۲_ ای زما ربه! د نبوت مکلفيت ډېر ذروند دی او لکه څنګه چې مناسب دی توحيد ته د فرعونيانو دعوتول ډېر مشکلات لري، نو هيله ده چې ماته خپل دغه کار اسان کړې او توفيق راکړې چې له باره يې ووتلی شم.

۳_ ای زما ربه! د دعوت کار فصیحې ژبې ته ضرورت لري او زما ژبه څه غوټه لري او په زغرده مطلب نه شم اداء کولی، نو اُمید دی چې زما د ژبې غوټه پرانیزې او د ژبې بندش مې لږ څه خلاص کړې، ترڅو فرعونیان او نور خلک زما په خبره باندې پوه شي او د خبرې څخه مې غلطه معنی وانخلي.

۴_ ای زما ربه! ماته یو کومکي نفر وټاکې چې زما د اهل او خپلوانو څخه وي چې زه یې ښه پېژنم او ښه اعتماد وربانديې لرم، چې زما سره په دعوتي امورو کښې کومک وکړي.

۵_ ای زما ربه! زما په خپلوانو کښې چې څوک ماته د ذکرې شوې دندې دپاره ډېر مناسب برېښي، هغه زما ورور (هارون) دی، چې حوصله یې هم زیاته ده او ژبه یې هم زما څخه ښه فصیحه ده. نو ای زما ربه! ما په همدغه (هارون) باندې قوي کړې چې زما ملاتړ شي چې په سخته کښې مې شاته ودرېږي.

۶_ ای زما ربه! زما نوموړی ورور زما سره په همدغه راسپارلي شوي کار (پیغمبري دعوت) کښې شریک کړې، یا په بل عبارت: هغه هم پیغمبر وګرځوې او په نبوت باندې یې سرلوړی کړې.

۷_ ای زما ربه! زما د ورور شریکېدل ما څکه پېشنهاد کړ ترڅو ما سره په راز کښې شریک او په مسئولیت کښې یو رنګ شي، چې په اجتماعي توګه ستا ډېر ډېر تسبیحات ووایو او هم تا ډېر ډېر یاد کړو. یا په بل عبارت: ترڅو ستا په عملي تسبیحاتو او په دعوتي ساحه کښې ښه موثر واقع شو.

توضیحات

۱_ په ﴿ رَبِّ ٱشۡرَحۡ لِي صَدۡرِي ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې موسی ﷺ د الله ﷻ څخه هغه شی وغوښت کوم چې الله ﷻ زمونږ پیغمبر (محمد ﷺ) ته ورکړی وه چې: ﴿ أَلَمۡ نَشۡرَحۡ لَكَ صَدۡرَكَ ﴾ [الشرح:۱] یعني: ای پیغمبره! ایا مونږ ستا سینه نه ده پراخه کړې او د نبوت د بار پورته کولو دپاره مو ستا حوصله نه ده قوي کړې؟ (بلکې دا مو درسره کړې دي).

د موسی ﷺ د ژبې غوټه پرانستله شوه

۲_ په ﴿ وَٱحۡلُلۡ عُقۡدَةً مِّن لِّسَانِي ﴾ کښې د عقد (غوټې) په هکله مفسرینو کرامو ډېر څه لیکلي دي[۱] چې په څه ډول یې د موسی ﷺ په ژبه کښې ځای ونیوه، چې مهم ټکي یې دا دي:

الف: یوه ورځې موسی ﷺ د ماشومتوب په وخت کښې فرعون د ږیرې څخه راکش کړ، او یا یې په سر باندې په لرګي باندې وواهه.

ب: د فرعون خیال ته ورغله چې دا هغه ماشوم دی چې زه د هغه د مخنیوي په غرض د بني اسرائیلو زامن وژنم، نو دستي یې جلادان او قاتلان راوغوښتل چې راشئ دغه ماشوم ذبحه کړئ.

ج: د فرعون ماندینه (آسیه بنت مزاحم رضي الله عنها) د دې کار مانعه شوه چې دا ماشوم دی او د ناپوهۍ د کبله یې ذکر شوی کار کړی دی.

د: هغې (رضي الله عنها) په لاندې عملیه باندې فرعون ته قناعت ورکړ چې:

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۱۶؛ تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۵۹؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۱۹۲

اول: په یو پلېټ (ظرف) کښې یې د اور سره سکروټه کېښودله او په بل پلېټ کښې یې سور یاقوت کېښود او دواړه یې د موسی ﷺ مخې ته وروړاندې کړه، چې که یاقوت ته یې لاس وړاندې کړ نو ماشوم هوښیار دی او فرعون یې په قصدي توګه د ډېرې څخه نیولی دی او یا یې په قصدي توګه په سر ګوزار ورکړی دی، او که بالعکس سکروټې ته یې لاس وړاندې کړ نو ماشوم ناپوه دی او د فرعون سره معامله یې هم د ناپوهۍ د امله ترسره کړې ده.

دوهم: موسی ﷺ په قدرتي توګه یاقوت پرېښود او په سکروټه باندې یې حمله وکړه، او یا یې لاس یاقوت ته وړاندې کړ خو جبرائیل ﷺ د سکروټې په لور ورتاو کړ.

دریم: په هر صورت موسی ﷺ سکروټه په لاس کښې ونیوه او خپلې خولې ته یې اوچته کړه (په ژبه باندې یې کېښودله).

څلورم: د موسی ﷺ لاس په قدرتي توګه ونه سوزېد او یا وسوزېد خو په درو درملو سره روغ شو، مګر مبارکه ژبه یې پرې وسوزېده او لکنه (غوټه) پکښې پیدا شوه، چې په زغرده یې خبرې نه شوې کولی، ترڅو چې د مبعوثیت په وخت کښې یې خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای ربه! زما د ژبې غوټه هم پرانیزې.

تبصره

۳ـ مفسرینو کرامو (زمونږ د پلټنې مطابق) د ذکرې شوې قیصې د اثبات دپاره په کوم مرفوع حدیث باندې استناد نه دی کړی، نو د همدې کبله مونږ دا احتمال هم بعید نه ګڼو چې ذکره شوې غوټه به د موسی ﷺ په مبارکه ژبه کښې خلق شوې وه لکه چې د ډېرو ماشومانو په ژبو کښې خلق کېږي او بدون د کسبي سببه په خبرو کښې ترټرېان وي.

د سینې تنګي او د ژبې بندش الله ﷻ په بل ایت کښې د موسی ﷺ د خولې څخه داسې حکایت کړې دي چې: ﴿ وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنطَلِقُ لِسَانِي ﴾ [الشعراء:۱۳] یعنې ای زما ربه! زما سینه تنګېږي او ژبه مې ښه نه چلېږي نو په خپل فضل سره هارون ته هم نبوت ورکړه چې حوصله یې زما څخه غښته ده او په فصاحت کښې راځخه زیات دی (په ژبه کښې یې بندش نشته).

وَزیر څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَٱجْعَل لِّي وَزِيرًا مِّنْ أَهْلِي ﴾ کښې د "وَزِير" کلمه د "وِزْرٌ" ـلکه "عِلْمٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "وِزْرٌ" دروند بار ته ویل کېږي[1]، نو څوک چې د یوه امیر (پاچا) د مشغولیت دروند بار په خپلو اوږو باندې اخلي او کومک ورسره کوي هغه ته د وزیر لقب ورکولی کېږي. امکان لري چې نبي کریم ﷺ به ذکر شوي ایت شریف ته اشاره کړې وي کله یې چې علي ﷺ ته وفرمایل چې: «أَوَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى غَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»[2] یعنې نبي کریم ﷺ د تبوک غزا ته روان

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۵۸

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۲۱۴؛ مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۳۷۵

شو نو علي ﷺ يې په مدينه منوره کښې د خليفه په حيث وټاکه، خو علي ﷺ د منافقانو د پروپاګند د کبله او د دې کبله چې غزا ته ډېر راغب وه نبي کريم ﷺ ته وړانديز وکړ چې: يا رسول الله! بل څوک دلته خليفه وټاکه زه به غزا ته لاړ شم. نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: او ايا ته په دې باندې نه خوښېږې چې ته زما په نسبت داسې حيثيت ولرې لکه چې هارون ﷺ د موسی ﷺ په نسبت درلود چې په دعوت کښې يې ورسره کومک کاوه او په خپل غياب کښې يې د خليفه په حيث دراوه خو ستا او د هغه دومره فرق شته چې ته په نبوت کښې شريک نه يې چې زما څخه وروسته پيغمبر نشته، او هغه پکښې شريک وه.

لنډه دا چې موسی ﷺ د درانه مکلفيت د پورته کولو دپاره د وزير غوښتنه وکړه چې کومک ورسره وکړي خو د ﴿ وَأَشْرِكْهُ فِىٓ أَمْرِى ﴾ جمله يې ورسره اضافه کړه، او په همدې جملې سره يې د علي ﷺ د وزارت څخه فرق پيدا کړ.

خو په ياد ولرئ چې د ذکر شوي حديث شريف څخه د علي ﷺ دپاره په خلافت کښې د اوليت حق نه ثابتېږي لکه چې اهل التشيع خيال کوي، د ښه وضاحت او تفصيل دپاره دې ځينو حواشيوو ته مراجعه وکړی شي[1].

هېر مو نه شي!

۵ـ هېر مو نه شي چې د نبي کريم ﷺ دپاره الله ﷻ د پيغمبري دعوت دروند بار په قدرتي توګه سپک کړی وه چې: ﴿ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۝ ٱلَّذِىٓ أَنقَضَ ظَهْرَكَ ﴾ [الشرح:۲ـ۳] يعني: او مونږ ستا څخه هغه دروند پېټی ښکته کړی (سپک کړی) دی کوم چې ستا شا يې چغوله (نژدې وه چې ماته کړې يې وی)، چې حوصله مو ستا غټه کړه او استقامت مو ستا قوي او کلک کړ.

همدې کيفيت ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي»[2] يعني جبرائيل ﷺ زما سينه څيرې کړه او بيا يې د سرو زرو لوی ښانک راوړ چې د حکمت او ايمان څخه ډک وه او زما په سينه کښې يې ورواړاوه (پکښې خالي يې کړ) او بيا يې بېرته ورېنده کړ.

د "أَزر" معنی

۶ـ په ﴿ ٱشْدُدْ بِهِۦٓ أَزْرِى ﴾ کښې د "أزر" کلمه د "إزار" سره په اصلي تورو کښې متحده ده، دا کلمه د قوت دپاره او يا په بدن کښې د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده په کوم ځای باندې چې "إزار" (لنګ) ترل کېږي، او همدارنګه د "ظَهر" (شا) معنی هم ورکوي[3].

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۲۶؛ سنن ابن ماجه ص۱۲
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۵۰
(۳) لسان العرب ج۴ ص۱۸؛ صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۲

په دې مقام کښې ټولې معناوې صحت لري چې: اې ربه! زما قوت زما په ورور باندې زيات کړه او يا زما ورور زما د ملاتړ دپاره مقرر کړه او بالآخره يا زما ورور زما شاته ودروه چې زه پرې قوي شم، نو ذکر شوې درې واړه معناوې په مصداق کښې سره څه فرق نه لري، يو مضمون ترې راځي.

يادونه

۷ـ د ﴿كَيۡ نُسَبِّحَكَ كَثِيرٗا ۝٣٣ وَنَذۡكُرَكَ كَثِيرًا﴾ دواړه ايتونه په لاندې دوه وو دولونو سره تفسير کېدلی شي:

الف: چې د موسی ﷺ د ټولو سوالونو سره ارتباط ورکړی شي، لکه څنګه چې مونږ پرې په ترجمه کښې عمل کړی دی.

ب: چې يوازې د هغه سوال سره مربوط وګڼل شي کوم چې د هارون ﷺ د نبوت په هکله د الله ﷻ په حضور کښې وړاندې شوی وه، لکه څنګه چې مونږ ورته د مطلب په خلاصه کښې اشاره کړې ده.

﴿قَالَ قَدۡ أُوتِيتَ سُؤۡلَكَ يَٰمُوسَىٰ ۝٣٦ وَلَقَدۡ مَنَنَّا عَلَيۡكَ مَرَّةً أُخۡرَىٰٓ ۝٣٧ إِذۡ أَوۡحَيۡنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰٓ ۝٣٨ أَنِ ٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلتَّابُوتِ فَٱقۡذِفِيهِ فِي ٱلۡيَمِّ فَلۡيُلۡقِهِ ٱلۡيَمُّ بِٱلسَّاحِلِ يَأۡخُذۡهُ عَدُوّٞ لِّي وَعَدُوّٞ لَّهُۥۚ وَأَلۡقَيۡتُ عَلَيۡكَ مَحَبَّةٗ مِّنِّي وَلِتُصۡنَعَ عَلَىٰ عَيۡنِيٓ ۝٣٩ إِذۡ تَمۡشِيٓ أُخۡتُكَ فَتَقُولُ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ مَن يَكۡفُلُهُۥۖ فَرَجَعۡنَٰكَ إِلَىٰٓ أُمِّكَ كَيۡ تَقَرَّ عَيۡنُهَا وَلَا تَحۡزَنَۚ وَقَتَلۡتَ نَفۡسٗا فَنَجَّيۡنَٰكَ مِنَ ٱلۡغَمِّ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونٗاۚ فَلَبِثۡتَ سِنِينَ فِيٓ أَهۡلِ مَدۡيَنَ ثُمَّ جِئۡتَ عَلَىٰ قَدَرٖ يَٰمُوسَىٰ ۝٤٠ وَٱصۡطَنَعۡتُكَ لِنَفۡسِي ۝٤١ ٱذۡهَبۡ أَنتَ وَأَخُوكَ بِـَٔايَٰتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكۡرِي ۝٤٢ ٱذۡهَبَآ إِلَىٰ فِرۡعَوۡنَ إِنَّهُۥ طَغَىٰ ۝٤٣﴾

[۳٦] الله ﷻ (د ذکرو شوو وړاندیزونو په هکله) وويلې چې: بې شکه تاته ستا غوښتنې درکړی شوې اې موسی! (واوه اوسه).

[۳۷] او يقيناً مونږ په تا باندې (د دې وخت څخه وړاندې) بل ځل (بل وخت هم) احسان کړی دی (او ستا احتياجات مو درکړي دي).

[۳۸] (ته) هغه وخت (ياد کړه) چې مونږ ستا مور ته (ستا د ولادت په موقع) هغه وحې وکړه کومه چې ورته وحې کړی شوه (او په هغه وخت کښې يې ورته ضرورت وه).

[۳۹] (هغه دا) چې موسی ﷺ په صندق کښې واچوه نو بيا يې (د صندق سره) په سيند (رود نيل) کښې وغورزوه، نو سيند دې دا (موسی ﷺ) په (خپله) غاړه واچوي (رود نيل به يې هلته واچوي)، ترڅو مالره دښمن او ده لره دښمن (فرعون) يې ونيسي (او په خپل کور کښې پنا ورکړي).

او (همدارنگه) ما د خپله جانبه په تا باندې محبت (خوښېدل) اچولي وه (ترڅو د فرعونيانو د ضرره بچ کړی شې) او ترڅو زما د مراقبت (او حفاظت) لاندې وپالل (تربيت کړی) شې.

[۴۰] (ای موسی! ته) هغه وخت (ياد کړه) چې ستا خور (ستا د څارنې دپاره د فرعون د کور په طرف) روانه شوه، نو (فرعونيانو ته يې) وويلې چې: ايا زه تاسو ته هغه څوک (هغه زنانه) وښايم کومه چې د دې ماشوم (موسی) کفالت (روزنه) وکړي؟

(هغوی وويلې چې: هو!) نو ته مونږ (په همدې سلسله باندې) خپلې مور ته ورتاو کړې (وروګرځولې) ترڅو د هغې سترګې يخې شي (خوشاله شي) او خپه نه شي.

او (ای موسی! هغه وخت هم درپه زړه کړه چې) تا يو کس (سړی) وواژه (او په تاباندې د اعدام فيصله وشوه، او ته ډېر غمژن شوې) نو تاته مو له غمه نجات درکړ، او (هغه وخت هم ياد کړه چې) ته مو امتحان کړې امتحانول (يا مو په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې چې جلا وطنی ته مجبور شوې)، نو تا ډېر کلونه د مدين ښار په اهاليوو کښې درنګ وکړ (هلته يوازې پاتې شوې)، بيا (دغه دی اوس دې مقام ته) په (الهي) تقدير سره راغلې، ای موسی! (او په نبوت باندې سرلوړی شوې).

[۴۱] او د خپل خان (شريعت) دپاره مې جوړ کړې (غوره کړې چې خلکو ته يې ابلاغ کړې).

[۴۲] (ای موسی!) ته او ستا ورور زما په معجزاتو (دلايلو) سره لاړ شئ او زما په ذکر (عملي او قولي يادونه) کښې سستي مه کوئ.

[۴۳] دواړه فرعون ته لاړ شئ، يقيناً چې ده د حد څخه زيات طغيان (سرکشي) کړې ده (او د توحيد دعوت ورکړئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د يو پلوه موسی ﷺ ته د سوالونو د قبول خبر ورکړی شوی دی او د بله پلوه ورته څه نور احسانات ښودلي شوي دي چې بدون د سوال کولو څخه ورته عنايت شوی دی، ترڅو د موسی ﷺ اطمنان او ډاډ لا زيات شي، نو حاصل يې داسې راځي:

ای پيغمبره! د ذکرو شوو سوالونو څخه وروسته د مناجات څينې ټکي دا دي چې:

۱ـ الله ﷻ موسی ﷺ مخاطب کړه چې: ای موسی! تاته ستا ټول غوښتل شوي شيان درکړی شوه، تاته دې مبارک وي.

۲ـ ای موسی! مونږ به ستا سوالونه ولې نه قبلوو او وړانديزونه به دې ولې نه منظوره وو، چې مونږ د دې وخت څخه په غير په نورو وختونو کښې هم ستا سره ډېر احسانات کړي دي حال دا چې تا غوښتې هم نه وه، نو غوښتلی شوي شيان خو به ضرور درکوو. د ښه وضاحت دپاره ته دغه احسانات درپه زړه کړه:

الف: ای موسی! ته ماشوم وې او تازه تولد شوی وې نو مونږ ستا مور ته په زړه کښې يو عظيم الشان الهام واچاوه، که نه نو ستا مور ډېره زياته وارخطا وه او مضطربه وه چې اوس به د فرعون

جلادان راشي او زوی به مې ذبحه کړي، الهام دا وه چې:

اول: خپل زوی (موسی ﷺ) په یوه صندق کښې واچوه او چاودونه یې ښه بند کړه چې اوبه ورداخلې نه شي.

دوهم: بیا دغه بند او تړلی شوی صندق سیند (نیل) ته وغورزوه او هیڅ تشویش مه کوه مونږ به ستا زوی (موسی ﷺ) بېرته ستا غېږې ته راوګرځوو، خو دا به داسې وخت وي چې ستا سره به د خپل زوی د هلاکت او ضائع کېدلو تشویش پاتې نه وي.

درېم: یا په بل عبارت کله چې تا خپل زوی په سیند کښې واچاوه نو سیند به یې خپلې غاړې ته کړي او په ساحل کښې به یې وغورزوي.

څلورم: په ساحل (څنډه) کښې به یې هغه څوک ونیسي کوم چې زما دښمن دی چې غټ کافر دی، او هم ستا د زوی دښمن دی چې وژلو پسې یې تاند وهي، او د همدې کبله ته وارخطا او مضطربه یې. نو ای موسی! که بالفرض مونږ ستا مور ته ذکر شوي الهامات نه وی کړي نو تابه د فرعون د جلادانو څخه نجات نه وی موندلی او مور به دې د اضطراب څخه نه وی خلاصه شوې.

ب: ای موسی! مونږ د فرعون په کور کښې تاته ځای درکړ چې ستا وژلو پسې یې هڅه کوله، یا په بل عبارت: تاته مو د خپل غټ دښمن په غېږ کښې د همدغه دښمن څخه پنا درکړه. او دا ځکه چې په تا باندې مو د خپله جانبه غیبي محبت نازل کړی وه چې د هر لیدونکي به خوښېدلې او محبت به یې درسره پیدا کېده، د همدې کبله ته د فرعون ماندینې ته ډېر زیات محبوب وګرځېدلې چې په زویتوب سره یې ونیولې او ستا د ژوندي پاتې کېدلو په غرض یې خپل مېړه (فرعون) ته قناعت ورکړ چې هملته د اوسېدانې جوګه شوې.

مونږ ذکره شوې نقشه د ډېروحکمتونو په بنیاد عملي کړه او بل د دې دپاره چې (ای موسی!) ته خاص زما د مراقبت لاندې ویالل شي، که بالفرض زما مراقبت نه وی نوته به د دښمن په کور کښې ژوندی نه وی پاتې شوی.

ج: ای موسی! ته خو هغه وخت دریه زړه کړه چې په څومره عجیبه طریقه باندې مو ته بېرته د خپلې مور غېږې ته ورسولې. هغه دا چې:

اول: په تا باندې مو د خپلې مور څخه په غیر د نورو ټولو ښځو شوده حرام کړي وه، او په خارق العاده توګه مو ته د هغوی د تیونو د رودلو څخه منعه کړی وې، د همدې کبله فرعونیان په ډېر تشویش کښې وه چې ماشوم د لوږې مړ نه شي.

دوهم: آن تر دې چې بل چا نه، ستا خپلې خور فرعونیانو ته وویلې چې ایا زه تاسو ته داسې یوه زنانه دریه ګوته کړم چې دغه ماشوم ته تی ورکړي؟ ماته داسې ښځه معلومه ده چې د هغې تی هر یو ماشوم روي.

درېم: ټولو ورته وویلې چې هله ژر شه مونږ دغې ښځې ته ورسوه، چې ماشوم وږی دی او ژاړي، چې د لوږې د کبله د خطر سره مخامخ دی.

ځلورم: نو ستا خور سمدستي فرعونیانو ته لاړښودانه وکړه چې ته یې خپلې مورته ورسولې، کله چې هغې په خپلې غېږ کښې ونیولې او خپل تي ته یې واچولې، نو تا د تي په رودلو پیل وکړ.

دا د دې دپاره چې د هغې سترګې په تا باندې یخې شي او غمژنه نه شي، که نه نو هغه خو ستا په جدا کېدلو او په سیند کښې د اچولو د کبله ډېره غمژنه او خپه وه.

نو ایا تا زمونږ څخه غوښتي وه چې مونږ ذکره شوې عملیه اجراء کړو؟

د: ای موسی! ما په تا باندې بل احسان دا کړی دی چې: تاته مو د لوی غم او خفګان څخه نجات درکړ البته کله چې تا په خطا کښې یو قبطي سړی قتل کړ او په سوک باندې دې وواهه، ستا ورته د وژلو نیت نه وه او کومه قاتلانه حمله دې ورباندې نه وه کړې او نه دې کومه قاتلانه وسله استعماله کړې وه، خو د دې سره-سره د فرعوني حکومت منشرانو ستا د وژلو فیصله وکړه خو مونږ ترې تاته نجات درکړ او د تښتېدلو زمینه مو درته برابره کړه.

لنډه دا چې: ای موسی! مونږ ته د ډېرو امتحانونو لاندې واقع کړې او د سختو مشکلاتو سره مو وخت په وخت مخامخ کړې، خو د ټولو څخه مو بریالی ویستلې.

خو په دغه وخت کښې مو د ډېر لوی امتحان لاندې واقع کړې چې هجرت کولو ته مجبور شوې او د پردېس (مسافر) په حیث دې د مدین د ښاریانو په منځکښې لس کاله تېر کړه او ډېرې تودې سړې درباندې درغلې.

هـ: یا په بل عبارت، مونږ د فرعون په کور کښې ستا بدني روزنه وکړه چې ته د هغه دښمن وې او هغه ستا دښمن وه، خو د دې سره-سره ستا دپاره مو خدمتګار ګرځولی وه. نو چې کله ستا بدني روزنه بشپړه شوه بیا مو د خپل دوست (شعیب ﷺ) کورته وروستلې چې هلته خپله اخلاقي او نفسي روزنه بشپړه کړې.

و: خو کله چې په لسو کلونو کښې دغه روزنه هم پوره شوه نو دا دی اوس مو د عمر په ټاکلي معیار او ټاکلي وخت سره په دغه مقام کښې ودرولې او نبوت مودرکړ.

ای موسی! ایا ذکر شوي انعامات ستا د پلوه غوښتلي شوي وه؟

ز: نو کله چې مونږ تاته په ذکر شوي تفصیل سره غیبي تربیه درکړې ده نو ته مو په حقیقت کښې د خپل دین د ابلاغ دپاره جوړ کړی یې، او د جندرۍ څخه مو ویستلی یې، په راتلونکي کښې هم زه ستا ضروریات پوره کوم او سوالونه دې قبلوم.

ایا د ذکرو شوو ټولو احساناتو سره-سره به زه تا بې کومکه پرېږدم؟ هیڅکله به دا کار ونه کړم.

۳ـ نو ای موسی! ستا ورور ته مې هم نبوت ورکړ، او کومې معجزې مې چې تاته درکړې دي هغه ستا د ورور دپاره هم معجزې دي. نو:

الف: ته او ورور دې (هارون ﷺ) د معجزاتو سره لاړ شئ او زما په قولي او عملي یادولو کښې سستي مه کوئ، بلکې ما ډېر ډېر یادوئ چې ستاسو کامیابي زما په یادولو کښې نغښتې ده او دزړونو اطمنان مو په همدې پورې ارتباط لري.

ب: دواړه لاړ شئ او فرعون توحید ته دعوت کړئ؛ یقیناً چې فرعون د حد څخه تجاوز کړی دی او د ډېر لوی سرکشه دی.

توضیحات

١ـ که څوک وايي چې: په ﴿ عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ ﴾ کښې د ﴿ مَرَّةً ﴾ کلمه خو اصلاً د "یو خل تېرېدلو" دپاره وضعه شوې ده[1] مګر د مجاز په توګه د "وخت" په معنی باندې استعمالېږي[2] نو باید چې حاصل یې داسې راوخېژي چې: ای موسی! مونږ په تا باندې بل وخت هم ډېر احسانونه کړي دي؛ نو پوښتنه دا ده چې د دغو احسانونو اجمالي ذکر ته خو په راتلونکو ایتونو کښې اشاره شوې ده چې د میلاد څخه نیولې آن د بعثت پورې په ډېرو وختونو کښې یې صورت نیولی دی، نه په یوه وخت کښې؟

مونږ وایو چې:

الف: د ﴿ مَرَّةً ﴾ د کلمې په لړو او ډېرو وختونو دواړو باندې اطلاق کېږي او دلته ترې ډېر وختونه مراد دي[3].

ب: دلته د ﴿ مَرَّةً أُخْرَىٰ ﴾ څخه بل اوږد وخت مطلب دی چې د میلاد څخه تر بعثت پورې ټولو احساناتو ته شاملېدلی شي[4].

ج: دا هم څه لرې نه ده چې ﴿ مَرَّةً أُخْرَىٰ ﴾ کلمات د هر یو احسان سره مراد کړی شي. یعنې ای موسی! ستا سره مو په بل وخت کښې دا احسان کړی دی، او په بل کښې دا، او په بل کښې دا، آن تر آخره پورې.

د وحې ډولونه

٢ـ په ﴿ إِذْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّكَ ﴾ کښې د ﴿ أَوْحَيْنَا ﴾ کلمه د "وَحي" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د وحې ډولونه او مثالونه د [آل عمران:۴۲] او د [النساء:۱۶۳] ایتونو لاندې لیکلي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

یادونه

٣ـ په دې مقام کښې چې کومو واقعاتو ته اشارې شوې دي هغه په لاندې ایتونو کښې لږ څه تفصیلوارې نازلې شوې دي:

الف: فرعون امر کړی وه چې د بني اسرائیلو نارینه اولادونه دې ذبحه کړی شي [البقرة:۴۹].

---

(١) لسان العرب ج۵ ص۱۶۵
(٢) روح المعاني ج۱۶ ص۱۸۷
(٣) حاشیه الشیخ زاده تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۱۳
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۴

ب: لاندې واقعاتو د "القصص" د سورت په لومړنيو ايتونو کښې نزول موندلی دی:

اول: د موسی ﷺ مور خپل ګران زوی په سيند (د نيل په رود) کښې واچاوه.

دوهم: کوم صندق چې هغې په خپل زوی باندې بند کړی وه او په سيند کښې يې لاهو کړی وه، هغه د يوې لويې ويالې (نهر) په سلسله د فرعون کور ته ورغی.

دريم: خدمتګارانو صندق د اوبو څخه راونيوه او د فرعون او بي بي آسيې رضي الله عنها مخې ته يې ورووړ.

څلورم: بي بي آسيې رضي الله عنها فرعون ته وړاندېز وکړ چې دا ماشوم به په زويتوب سره ونيسو، دا مه وژنه، دا به زمونږ په درد وخوري.

پنځم: موسی ﷺ د يوې ښځې تی هم نه رود، چې په نتيجه کښې الله ﷻ د خپلې خور په ذريعه خپلې مور ته وصل کړ او د هغې په غېږ کښې يې قرار ونيوه.

شپږم: موسی ﷺ د زلميتوب په حال کښې په خطا سره يو فرعوني سړی په يوه سوک باندې وواژه.

اوم: فرعونيانو يې د وژلو فيصله وکړه خو موسی ﷺ د مدين ښار ته وتښتېد او هلته يې لس کاله تېر کړه.

اتم: په دغه ښار کښې د شعيب ﷺ سره ملاقي شو او د ده لور يې په نکاح باندې واخستله.

نهم: لس کاله وروسته د خپلې ماندينې په شمول مصر ته روان وه چې په لاره کښې په توره شپه کښې د نبوت په منصب باندې سرلوړی شو.

په موسی ﷺ باندې محبت اچولی شوی وه

۴_ د ﴿وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي﴾ کلمات مفسرينو کرامو په ډېرو معناوو سره تفسير کړي دي[١] چې موسی ﷺ ته الله ﷻ ښايسته څېره ورکړې وه چې خلک به ورباندې عاشقان ګرځېدل او يا يې په سترګو کښې داسې جذبه موجوده وه چې ليدونکي يې خپل ځان ته راکشول او داسې نور.

مګر مونږ په داسې حال کښې چې ذکر شوي تفسيرونه نه رده وو، وايو چې ذکر شوی محبت به د هغه محبت څخه عبارت وي کوم ته چې الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَيَجۡعَلُ لَهُمُ ٱلرَّحۡمَٰنُ وُدّٗا﴾ [مريم:٩۶] يقيناً هغه کسان کومو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي، ژر دی چې ډېر مهربان الله ﷻ به هغوی ته (په مختلفو ډولونو سره) محبت پيدا کړي.

نو په همدې بنياد الله ﷻ د بي بي آسيې رضي الله عنها په زړه کښې[٢] او حتی د فرعون په زړه کښې[٣] د موسی ﷺ محبت واچاوه چې په همدې محبت سره يې د قتل څخه نجات ومونند.

(١) تفسير القرطبي ج١١ ص١٩۶؛ تفسير البغوي ج٣ ص٢١٧

(٢) تفسير الطبري ج١۶ ص١۶٢

(٣) تفسير الكشاف ج٣ ص۶٣

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِيٓ ﴾ کښې "و" توری د عطف دپاره دی، نو پوښ...
دا ده چې: معطوف علیه یې کوم یو کلام دی؟

مونږ وایو چې: معطوف علیه کلام په دې مقام کښې محذوف دی، څه لرې نه ده چې مونږ تر...
په "لتحفظ" سره ترې تعبیر وکړو.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ عَلَىٰ عَيْنِيٓ ﴾ کلمات د حفظ او مراقبت څخه کنایي دي، چې په عربي محاوراتو کښې دا ډول استعمال رواج دی، حتی زمونږ په پښتو کښې هم دا ډول استعما... شته لکه چې وایو: فلانی کار یا فلانی سړی زما د سترګو لاندې دی (زه یې څارنه کوم).

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېژي چې: ای موسی! مونږ په تا باندې محبت درنازل کړ چې ... هر چا به خوښېدلې او دوست او دښمن ستا په محبت کښې فرق نه درلود، دا د دې دپاره چې ته ... دښمن د ضرر څخه بچ وساتل شې او د دې دپاره چې یوازې زمونږ د مراقبت او څارنې لاندې د نبوت دپاره چمتو کړی شې، زمونږ څخه په غیر تاته هیڅ‌چا په دغې خطري موقع کښې امن نه شو درکولی

فتون څه معنی؟

۶ـ په ﴿ وَفَتَنَّٰكَ فُتُونًا ﴾ کښې د فتون کلمه یا مصدر دی او یا د "فتنة" جمعه ده، یعني ای موسی! ته مونږ امتحان کړې امتحانول، او یا مو په ډېرو امتحانونو سره امتحان کړې، او د ټولو څخه مو روغ رمټ راوویستلې، لکه څنګه چې څوک په ذوب کولو (ویلې کولو) سره د سرو زرو څخه خیری لرې کړي او صاف سوچه زر پاتې شي همدارنګه ته په امتحاناتو سره د نبوت دپاره مساعد جوړ شوې

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷ـ که څوک وایي چې: په ذکره شوې جمله کښې کوم امتحان یا امتحانونو ته اشاره ده؟

مونږ وایو: علماوو کرامو د همدې جملې په تفسیر کښې د موسی ﷺ د ولادت څخه نیولې آن د بعثت پورې ټول واقعات (ټولې سړې او تودې پېښې) شاملې ګڼلې دي او په همدې ارتباط یې ډېر اوږد حدیث روایت کړی دی چې تقریباً لس مخونه ورباندې ډک شوي دي[1]، غالبه دا ده چې د اسرائیلیاتو څخه به خالي نه وي[2].

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د ذکرې شوې جملې دپاره به راتلونکی ایت شریف تفسیر واقع شوی وي، لکه چې په ﴿ فَلَبِثْتَ سِنِينَ ﴾ کښې د "ف" توری په همدې مطلب باندې دلالت کوي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېژي چې: ای موسی! زمونږ بل امتحان یا امتحانونه په تا باندې دا وه چې ته د مدین ښار ته وتښتېدلې او د لاندې مشکلاتو سره مخامخ شوې:

---

(١) الدر المنثور ج۵ ص۵۶۹، ۵۷۹: تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۶۴
(٢) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۵۳

الف: د خپل وطن څخه پردي وطن ته تبعید شوې او دائمي مسافر شوې.

ب: د هجرت او سفر د سختیو سره مخامخ شوې او لوږه او تنده دربانديې درغله حال دا چې تر دغه وخته پورې د متکبر پاچا په کور کښې اوسېدې او د هیڅ نعمت کمبود دې نه وه لیدلی، خو ناڅاپه بې توښې په پښو باندې روان (ستړی ستومانه) شوې.

ج: د خپلو اقاربو څخه جدا شوې او د خورې مور د لیدلو څخه محروم شوې.

د: بالآخره د شعیب ﷺ سره دې شپنې ونیوه او (په اصطلاح) د ډېر مجبوریت د کبله دې شپنې او مزدورۍ ته ملا وتړله او داسې نور.

"وَنَی" څه معنی؟

۸ـ په ﴿ وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴾ کښې د ﴿ تَنِيَا ﴾ کلمه د "وَنَی" ـ لکه "فَنَی" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سستوالي او کمزورۍ معنی ورکوي[١]، یعنې ای موسی! ته او ورور دې دواړه زما په عملي او قولي ذکر کښې سستي او کمزوري مه کوئ چې په همدې کښې ستاسو کامیابي نغښتې ده.

لنډه دا چې: اول یوازې تاته امر کېده چې د سرکشه فرعون دعوت ته لاړ شه، او اوس ته او ستا ورور دواړه په همدغه کار باندې مکلف یاست، چې دواړه لاړ شئ او د هغه مقابله وکړئ.

﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾ قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَآ أَوْ
أَن يَطْغَىٰ ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَآ إِنَّنِي مَعَكُمَآ أَسْمَعُ وَأَرَىٰ ﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولَا
رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ
مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَآ أَنَّ ٱلْعَذَابَ عَلَىٰ مَن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾ ﴾

[۴۴] نو تاسو دواړه فرعون ته نرمه (او پسته) خبره وکړئ شاید چې نومړی (ستاسو د خبرې څخه) پند واخلي او یا (د الله ﷻ د عذابه) وډار شي (تاسو په همدې امید دعوت ورکړئ).

[۴۵] دواړو (موسی ﷺ، هاورن ﷺ) وویلې چې: ای زمونږ ربه! یقیناً مونږ ډارېږو چې فرعون به په مونږ باندې وړاندېوالی (افراط) وکړي (او خبره به رابانديې قطعه کړي) او یا به (نوره زیاته) سرکشي وکړي (ستا په شان کښې به نامناسبې خبرې وکړي).

[۴۶] الله ﷻ وفرمایل چې: تاسو دواړه مه ډارېږئ (ځکه چې) یقیناً زه له تاسو دواړو سره یم، اورم او ګورم (هیڅ شی راڅخه پټ نه دی).

[۴۷] نو دواړه فرعون ته ورشئ نو ورته ووایاست چې: یقیناً مونږ دواړه ستا د رب ﷻ د پلوه رالېږلي شوي یاستو نو زمونږ سره بني اسرائیل ولېږه (خوشې کړه) او دوی (نور) مه معذبوه، یقیناً

---

(١) لسان العرب ج۱۵ ص۳۱۶

مونږ تاته ستا د رب ﷻ د پلوه (د خپل رسالت د اثبات دپاره) لویه معجزه (او قطعي دلیل) راوړې دی، او تولته سلامتیا (د الله ﷻ د پلوه فقط) په هغه چا باندې ده کوم چې (د ده ﷺ) د هدایت (او لارښوونکی) پیروي کوي (او بس)

[۴۸] یقیناً مونږ ته بې شکه وحي کیږي چې په ریښتیا سره (الهي) عذاب په هغه چا باندې (نازلیدونکی) دی کوم چې (د پیغمبرانو) تکذیب کوي او (د دعوت څخه یې) مخ اړوي (نو ته زمونږ تکذیب مه کوه او زمونږ د دعوت څخه مخ مه اړوه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندیني ایتونه په دې باندې تمام شوي وه چې تاسو دواړه (موسی ؑ، هارون ؑ) فرعون ته د دعوت دپاره ورشئ. او په دې ایتونو کښې دوی دواړو ته توصیه شوې ده چې فرعون ته د دعوت په جریان کښې داسې-داسې ووایاست، او هم پکښې د دوی دواړو څه نورو سوالونو ته هم اشاره شوې ده، چې حاصل یې داسې راځیږي.

ای پیغمبره! د مناجات په وروستني پړاو کښې لاندې وصایا او سوالونه متحقق شوه:

۱ـ الله ﷻ موسی ؑ او هارون ؑ ته توصیه وکړه چې فرعون ته په نرمو خبرو او پسته لهجه دعوت ورکړئ او داسې کلمات ورته مه استعمالوئ چې هغه په غُصه شي:

الف: شاید چې ستاسو په خبرو کښې فکر وکړي او پند ترې واخلي (او په ایمان باندې مشرف شي).

ب: شاید چې چرت ووهي او د الله ﷻ د عذابه وډار شي او ستاسو نصیحت قبول کړي.

۲ـ موسی ؑ او هارون ؑ دواړو عرض وکړ چې: ای زمونږ ربه! مونږ د دې کارونو څخه ډاریږو چې:

الف: فرعون به په مونږ باندې د اندازې څخه زیات په قهر شي حتی چې مونږ به پرېنږدي چې مونږ په ډېره پسته لهجه دعوت ورکړو، بلکې زمونږ دعوت به د خپل ځان دپاره سپکاوی وګڼي لکه چې ټول متکبران دغسې عادت لري.

ب: او یا به یې سرکشي او طغیان لا اضافه شي، او څه کفري خبرې به وکړي (ځان به پرې په کفر کښې لا کلک کړي).

۳ـ الله ﷻ دوی دواړو ته توصیه وکړه چې د ذکرو شوو دواړو کارونو څخه مه ډاریږئ، زه ستاسو خبرې اورم او حالات مو وینم، نو داسې زمینه به درته برابره کړم چې تاسو نوموړي ته دعوت ورکړی شئ. او د فرعون خبرې او حالات هم زما څخه پټ نه دي، که کفري خبرې وکړي نو خپل پښتې به دروند کړي. تاسو ته یې څه مسئولیت نه متوجه کیږي.

۴ـ نو تاسو دواړه لاړ شئ او په داسې ډول دعوت ورکړئ:

الف: د هر څه څخه وړاندې هغه ته ووایاست چې ته رب نه یې، ته یو بنده او مخلوق یې، نو د الوهیت دعوه مه کوه.

ب: مونږ ستا د همغه رب ﷻ د پلوه رالیږلي شوي یاستو کوم چې ته یې پیدا کړی یې، نو د خپل رب ﷻ درلیږلو شوو ته غوږ ونیسه. هغه دا چې:

اول: د خپل رب ﷻ په وحدانیت معترف شه او بندګي یې قبوله کړه، ترڅو ستا د اعتراف په سبب ټول خاص او عام قبطیان (د بني اسرائیلو په شمول) د خپل رب ﷻ په وحدانیت اعتراف او اقرار وکړي او دنیا او آخرت یې اصلاح شي، او که دا کار نه کوي نو:

دوهم: مونږ ته بني اسرائیل راخوشې کړه چې کوم بل وطن ته لاړ شو او په ارامه فضاء کښې د خپل رب ﷻ عبادت وکړو.

دریم: تر اوسه پورې دې بني اسرائیلو ته زښت ډېر تعذیبونه ورکړي دي نور د دوی د تعذیب څخه لاس واخله او اضافه یې مه معذبوه.

ج: ای فرعونه! مونږ په خپل رسالت باندې معجزات لرو چې ستا د ربﷻ د پلوه مو تاته راوړي دي، نو په خپل ځان باندې رحم وکړه او په هلاکت کښې یې مه اچوه.

د: دا څکه چې ستا د رب ﷻ د پلوه هغه چاته د عذاب څخه سلامتیا ورکوله کیږي کوم چې د هدایت پیروي وکړي او زمونږ دعوت قبول کړي.

ه: که نه نو مونږ ته وحې کیږي او خبر راکول کیږي چې یقیناً زمونږ د رب ﷻ عذاب په هغه چا باندې ورنازلیدونکی دی کوم چې:

اول: معجزاتو ته اعتناء نه کوي او د الله ﷻ پیغمبرانو ته د دروغو نسبت کوي چې تاسو پیغمبران نه یاست.

دوهم: او د دعوت د قبول څخه یې مخ اړوي او په حق باندې تکبر کوي.

توضیحات

١ـ په ﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوۡلٗا لَّيِّنٗا ﴾ کښې د "لَيِّن" کلمه د "لِيْن" ـ لکه "فِيْل" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د نرمښت او پوستوالي معنی ورکوي او په مقابل کښې یې د "خشونة" کلمه استعمالیږي چې د زیګوالي دپاره وضعه شوې ده[١]. علماوو کرمو د پاسته او نرم کلام دپاره ډېر مثالونه ښودلي دي[٢] مګر مونږ ته هغه مثالونه په زړه پورې برېښي کوم چې الله ﷻ پخپله موسی ﷺ ته ورښودلي دي او مونږ ته یې حکایت کړي دي چې:

الف: یو مثال خو هغه دی کوم چې په ذکره شوې مجموعه کښې شامل دی چې: ﴿ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلۡهُدَىٰٓ ﴾ یعني ای موسی! هغه ته په نرمه لهجه دعوت ورکړه چې ای فرعونه! د الله ﷻ د عذابونو څخه سلامتي د هغه چا په برخه ده کوم چې د ده ﷻ د هدایت پیروي کوي. نو په سخته لهجه دعوت مه ورکوه چې ژر شه ایمان راوړه که نه نو د الله ﷻ په غضب به ککړ شې.

---

(١) مفردات الراغب ص٤٧٨

(٢) زاد المسیر ج٥ ص٢٠٠

ب: بل مثال يې دا دی چې: ﴿ فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَىٰٓ أَن تَزَكَّىٰ ﴾ [النازعات: ۱۸] يعني ای موسی! سرکشه فرعون ته ورشه او ورته ووايه چې: ايا تاته شوق شته چې د معاصيوو او جناياتو څخه پاکيزه شي؟ ايا دې ته مينه لرې چې زه درته د خپل رب ﷻ په طرف سمه سپده لاره وښايم چې د عذابه وډار شې؟

يادونه

۲_ په کوم شي باندې چې الله ﷻ موسی ﷺ او هارون ﷺ مکلف ګرځولي وه هغه يې په خپل فضل سره نبي کريم ﷺ ته د يوه خاصيت او عادت په توګه ورکړي وه چې: ﴿ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ ٱلْقَلْبِ لَٱنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ ﴾ [آل عمران:۱۵۹] يعني ای پيغمبره! د الله ﷻ د لوی رحمت د کبله چې په تاباندې شوی دی ته مؤمنانو ته نرمې کوې او په پسته ژبه ورته احکام بيانوې، او که چېرته ته د بد خوی او کلک زړه خاوند وی نو دوی به ستا د شاوخوا څخه تار په تار شوي وی، او ټولو به درڅخه نفرت کولی.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د ﴿ قَالَا رَبَّنَآ إِنَّنَا نَخَافُ أَن يَفْرُطَ عَلَيْنَآ أَوْ أَن يَطْغَىٰ ﴾ څخه په ظاهري نظر څرګندېږي چې هارون ﷺ هم د مناجات په وخت کښې حاضر وه او دواړو ورونو په شريکه عرض وکړ چې: ای زمونږ ربه! فرعون ډېر سرکشه دی او مونږ ډارېږو چې زمونږ دعوت به په نطفه کښې خنثی کړي، حال دا چې هارون ﷺ خو هلته حاضر نه وه؟

مونږ وايو چې[1]:

الف: ذکر شوي عرض د تغليب په توګه صورت نيولی دی چې هارون ﷺ هم د موسی ﷺ غوندې حاضر ګڼلی شوی دی، يا په بل عبارت: که په دغه مقام کښې هارون ﷺ حاضر وی نو هغه به هم د خپل رب ﷻ په حضور کښې ذکر شوی عرض وړاندې کړی وي.

ب: ذکر شوی اشتراک په حکايت کښې دی او بس چې موسی ﷺ په مناجات کښې عرض وکړ او هارون ﷺ فرعون ته د ورتګ په وخت کښې عين عرض وړاندې کړ، مګر الله ﷻ د دواړو څخه په يو ځل حکايت وکړ.

د همدې جواب يو نظير دا ايت شريف دی چې: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَـٰتِ وَٱعْمَلُواْ صَـٰلِحًا ﴾ [المؤمنون: ۵۱] يعني ای پيغمبرانو! تاسو پاکيزه (او حلال) شيان خورئ او صالح عملونه کوئ.

پوره واضحه ده چې ذکر شوی خطاب هر يو پيغمبر ته په خپله‌خپله زمانه کښې متوجه شوی دی خو مونږ ته الله ﷻ په اجتماعي توګه نازل کړ، ته به وايې چې دوی ټولو په يوه زمانه کښې ژوند کړی دی.

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۸

﴿ قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَـٰمُوسَىٰ ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَىۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾
قَالَ فَمَا بَالُ ٱلۡقُرُونِ ٱلۡأُولَىٰ ﴿٥١﴾ قَالَ عِلۡمُهَا عِندَ رَبِّى فِى كِتَـٰبٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنسَى
﴿٥٢﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلۡأَرۡضَ مَهۡدًا وَسَلَكَ لَكُمۡ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً
فَأَخۡرَجۡنَا بِهِۦٓ أَزۡوَٰجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ ﴿٥٣﴾ كُلُواْ وَٱرۡعَوۡاْ أَنۡعَـٰمَكُمۡ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَأَيَـٰتٍ
لِّأُوْلِى ٱلنُّهَىٰ ﴿٥٤﴾ مِنۡهَا خَلَقۡنَـٰكُمۡ وَفِيهَا نُعِيدُكُمۡ وَمِنۡهَا نُخۡرِجُكُمۡ تَارَةً أُخۡرَىٰ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۴۹] فرعون وویلې چې: اى موسى! ستاسو (دواړو) رب څوک دى (چې ما ور دعوت کوئ)؟

[۵۰] موسى ﷺ وویلې چې: زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته یې (مناسب) شکل ورکړی دی، (او) بیا یې (ورته د ورکړی شوي شکل څخه د استفادې) لاره هم ښودلې ده (ایا ته دغسې کار کولی شې؟).

[۵۱] فرعون وویلې چې: نو د پخوانیو پیړیو څه حال دی؟ (څه قیصې او څه حالات یې راته بیان کړه).

[۵۲] موسى ﷺ وویلې چې: د پخوانیو پیړیو معلومات زما د رب ﷻ سره (دي او) په لوح محفوظ (لوی کتاب) کښې (ساتلي شوي هم) دي. زما رب ﷻ نه خطا کېږي (چې څه شی ورک کړي) او نه (څه شی) هېروي (سمدستي د پخوانیو پیړیو د حالاتو بیان زما مطلب نه دی).

[۵۳] زما رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ته یې ځمکه د اوسېدانې دپاره مساعده ګرځولې ده (لکه چې د یوه ماشوم دپاره زانګو مساعده وي)، او الله ﷻ ستاسو دپاره په ځمکه کښې لارې غزولې دي او د اسمانه (د پاسه) یې (درباندې) اوبه (باران) نازل کړی دی.
(الله ﷻ وايي چې:) نو مونږ په اوبو باندې مختلف ډولونه نباتات رازرغونه وو.

[۵۴] (اى انسانانو! دغه) خورئ او خپل څاروي (پکښې) څروئ.
یقینًا په دغه (مذکور بیان) کښې د عقلونو خاوندانو ته (د الله ﷻ د پېژاندلو دپاره) ډېرې لويې نښې دي.

[۵۵] (اى انسانانو!) مونږ تاسو د ځمکې څخه پیدا کړي یاست او په همدې ځمکه کښې مو بېرته ورتاوه وو (او منحل کوو) او (بالآخره) د همدې ځمکې څخه به مو (د قیامت په ورځ) بل وار راوباسو (ژوندي راپورته کوو).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه سوال جواب ته اشاره شوې ده کوم چې د موسى ﷺ او د فرعون تر منځ یې صورت نیولی وه، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! کله چې د موسی ﷺ مناجات د خپل رب ﷻ سره انجام شو او کوم ارشادات چې ورته خپل رب ﷻ ورکړي وه هغه یې په خپل زړه کښې ښه کلک وساتل:

۱_ نو د مصر په لور روان شو، هلته یې خپل ورور (هارون ﷺ) د خپله خانه سره ملګری کړ او مخامخ فرعون ته ورغله او دعوت یې ورکړ چې: مونږ ستا د رب ﷻ د پلوه د رسولانو په حیثت تاته دراستولی شوي یاستو نو ته پرې عقیده وکړه او زمونږ سره بني اسرأئیل د تعذیب څخه راخوشې کړه.

۲_ فرعون د دواړو څخه پوښتنه وکړه چې ستاسو هغه رب څوک دی چې تاسو یې را استولي یاست او ما یې د توحید عقیدې ته وربلئ؟

۳_ موسی ﷺ ورېلې چې: زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: هر شي ته یې موجودیت ورکړی دی او زمونږ او ستاسو په شمول یې ټول شیان د نشت څخه پیدا کړي دي، او مناسب شکل او څېرې یې ورکړې دي.

ب: بیا یې هر شي ته د هغه د خال سره موافقه لارښوونه کړې ده، او په دنیا کښې یې د ژوند لارې چارې ورښودلې دي.

ج: په دې باندې علاوه انسان ته یې په طبعي لارې باندې د پاسه شرعي لاره هم ښودلې ده چې پیغمبران یې د همدې مطلب دپاره را استولي دي، نو مونږ دواړه د همدغه شرعي هدایت دپاره تاته راغلي یاستو.

۴_ له دې کبله چې فرعون د ذکر شوي واضحه دلیل په مقابل کښې خپل ثبات د لاسه ورکړ او غوښتل یې چې خپل عجز او ناتواني د خلکو څخه پټه کړي نو موسی ﷺ او هارون ﷺ ته یې غیر مقصودي سوال راجع کړ چې: که تاسو رښتیاني پیغمبران یاست نو د پخوانیو زمانو حالات څنګه وه؟ د هغوی څه قیصې راته بیانې کړئ.

۵_ خو دوی دواړو د فرعون غیر مقصودي سوال ته ډېر لنډ او ډېر مکمل جواب ورکړ چې:

الف: د پخوانیو زمانو او تېرو شوو قرنونو علم مونږ ته نه دی راکړی شوی او نه د هغوی د قیصو د بیانولو دپاره مونږ را استولي شوي یاستو، د هغوی پوره حالات برسېره په دې چې زمونږ د رب ﷻ په علم کښې دي، په لوح محفوظ کښې هم ثبت دي.

ب: زما یا زمونږ رب ﷻ نه په څه شي کښې خطا کېږي او نه ترې څه شی هېرېږي.

ج: زما یا زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې ځمکه استوګنځای جوړه کړې ده، او د ځمکې اضطراري حرکت یې ودرولی دی، که نه نو تاسو به پرې پاچایي لا څه چې ژوند هم نه وی کړی.

د: همدغه اقدس ذات تاسو ته په ځمکه کښې د ګرځېدلو راګرځېدلو لارې جوړې کړي دي، که نه نو تاسو به په ځمکه باندې دغسې نه وی ګرځېدلي لکه څنګه چې اوس پکښې ګرځئ راګرځئ.

هـ: او هم یې ستاسو دپاره د اسمانه اوبه نازلې کړي دي چې د بارانونو په شکل درباندې راورېږي، او غرونه رغونه درته خړوبوي، او په ځمکه کښې زخیره کېږي چې د چینو او کاریزونو

په شکل سره ښېرنه ترې راوخېي او تاسو ترې استفاده کوئ.

۶_ موسی ﷺ او هارون ﷺ فرعون ته دا هم وویلې چې: زمونږ رب ﷻ فرمايي چې:

الف: مونږ په اوبو باندې ستاسو دپاره د ځمکې ځخه ډول-ډول نباتات رارزغونوو، او مړه ځمکه وریاندې ښېرنه راژوندۍ کوو

ب: نو تاسو د ځمکې د قسما قسم حاصلاتو ځخه وخورئ او خپل ژوند وریاندې تامین کړئ، او هم پکښې خپل څاروي وڅروئ او عند الموقع ترې استفاده وکړئ.

ج: یقینًا په ذکر شوي تخلیق کښې (چې د اسمانه اوبه نازلېږي او ځمکه وریاندې شنه کېږي) د هوښیارانو دپاره د الله ﷻ د پېژاندلو په هکله ډېر لوی دلایل نغښتي دي.

د: مونږ تاسو د آدم ﷺ په شمول ټولې پخوانۍ پېړۍ د همدې ځمکې ځخه پیدا کړي دي، او په همدې ځمکه کښې مو ښېرنه منحل کوو او بالآخره مونږ تاسو د قیامت په ورځ د همدې ځمکې ځخه ښېرنه راوباسو.

۷_ دوی دواړو وویلې چې: ای فرعونه! ایا د ذکرو شوو کارونو ځخه کوم یو ته کولی شې چې یا د اسمانه یو ځاځکی اوبه رانښکته کړې او ځمکه پرې زرغونه کړې او یا داسې نور؟

توضیحات

۱_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[1] د فرعون د لومړي دعوت په ارتباط څه عجائب او غرائب لیکلي دي خو مونږ ترې ځکه صرف نظر شوو چې په کوم اعتباري دلیل باندې یې اتکاء نه درلوده، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

۲_ ظاهره دا ده چې: موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه په ګډه توګه د فرعون دعوت ته ورغلي وه، اما په ایتونو کښې د فرعون مکالمه (خبرې او سوال جواب) ځکه د موسی ﷺ په نامه باندې په انفرادي شکل صورت نیولی دی، چې موسی ﷺ په نبوت کښې اصل وه او هارون ﷺ ورته د یوه مرستیال حیثت درلود.

۳_ مفسرینو کرامو د ﴿ أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ کلمات په متعددو معناوو سره تفسیر کړي دي[2]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته یې مناسب صورت او شکل ورکړی دی او بیا یې ورته د ورکړی شوي شکل سره موافقه لاربنودانه هم کړې ده چې په څه ډول سره ترې استفاده وکړي او په څه ډول یې استعمال کړي. مثلاً:

اول: پیل ته یې خلتم ورکړی دی او د خلتم د استعمال طریقه یې هم وربنودلې ده.

دوهم: مرغانو ته یې وزرونه ورکړي دي خو د الوتلو په طریقه یې هم پوه کړي دي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۶ ص۱۹۹

(۲) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۰۰، زاد المسیر ج۵ ص۲۰۳، تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۰، اضواء البیان ج۴ ص۴۵۲

دربهم. چرګوړی منبوکې لري نو د دانو په راټولولو باندې پوهېږي خو د تي په رودلو باندې نه پوهېږي چې د مښوکې جوړښت ورسره سمون نه خوري. بالعکس د پیشو بچی د تي په رودلو پوهېږي خو د دانو راغونډول يې په اولو وختونو کښې زده نه وي.

ب. الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې خپل هر یوه مخلوق ته یې ټول هغه شیان ورکړي دي کوم ته چې محتاج وي، لکه مختلف خوراکونه، او بیا یې هر یو شی پوه کړی دی چې ستا دا خوراک دی او ستا دا، هر یو خپل خوراک پېژني، او داسې نور.

ج: الله ﷻ هر شی پیدا کړی دی او بیا یې هر شی د خپل اقدس ذات په وحدانیت باندې لارښودونکی ګرځولی دی، چې شریک نه لري.

غالبه دا ده چې مفسرینو کرامو به ایت شریف د مثال په توګه تفسیر کړی وي او حصر به یې مطلب نه وي ځکه چې د ایت شریف مفهوم ډېر عام او غیر محصور دی، ډېرو معناوو ته شامل دی.

بال څه معنی؟

۴_ په ﴿ فَمَا بَالُ ٱلْقُرُونِ ٱلْأُولَىٰ ﴾ کښې د ﴿ بَالُ ﴾ کلمه په ډېرو معناوو کښې استعمالېږي، لکه: حال، شان، قلب، سعة (پراخي) او داسې نور[1]، مګر دلته لومړۍ معنی په زړه پورې ده.

یعنې کله چې فرعون د موسی ﷺ د استدلال د رد څخه عاجز شو او وېې نه شو ویلی چې هر شي ته ما مناسب شکل ورکړی دی او بیا مې ورته د استعمال طریقه ښودلې ده، نو موسی ﷺ ته یې ذکر شوی سوال راجع کړ چې ښه نو ته د پخوانیو پېړیو حال راته بیان کړه چې هغوی څنګه ژوند تېر کړی وه او په څه او څه کیفیت سره د دنیا څخه تېر شوي دي؟، او همدارنګه راته ووایه چې هغوی به په دوزخ کښې وي او که په جنت کښې؟

امکان لري چې د ذکر شوي سوال په مطرح کولو کښې فرعون لاندې مطالب درلودل:

الف: ترڅو د موسی ﷺ توجه د مقصودي کار (دعوت) څخه غیر مقصودي شیانو ته واړوي او خپل ځان د جواب څخه خلاص کړي چې دعوت مني او که نه یې مني.

ب: ترڅو د حاضرینو په سترګو کښې خاورې واچوي چې ما خو د موسی ﷺ په مقابل کښې ماتې نه ده خوړلې او د سوال جواب څخه عاجز نه یم.

ج: ترڅو د موسی د خولې څخه دا خبره راوباسي چې پخواني خلک ټول په دوزخ کښې دي او ټول ګمراهان دي (کومو چې د پیغمبرانو دعوت نه دی قبول کړی)، نو په دې خبره باندې به مصریان په غُصه کړي او د موسی ﷺ په مقابل کښې به یې راوپاروي، چې ایا ته زمونږ پلرونو ته د ګمراهانو او دوزخیانولقب ورکوې؟

د: ترڅو موسی ﷺ په قیصو شروع وکړي او فرعون ﷺ ته د مباحثې او خبرو اترو زمینه برابره

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۷۴

شي چې دا دې ربنتیا ده او دا دې دروغ ده او داسې نور.

مګر موسی ﷺ د الله ﷻ په توفيق داسې بلیغ او فصیح جواب ورکړه چې فرعون ته ذکر شوي مطالب یو هم لاس ته ورنغی او په ټولو کښې ناکام شو، او بالآخره د پخوانیو حالات یې هم ورته څه ناڅه بیان کړه چې ټول بنیادمان د پخوانیو په شمول د ځمکې څخه پیدا شوي دي او په ځمکه کښې به منحل کېږي او د قیامت په ورځ به بېرته د ځمکې څخه رااوچتېږي.

د ایتونو تنسیق

۵_ د ﴿ ٱلَّذِى جَعَلَ لَكُمُ ٱلْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَأَخْرَجْنَا ﴾ الآیات، په تنسیق او تنظیم کښې علماوو کرامو متعدد احتمالات لیکلي دي چې ایتونه د ټولو احتمالاتو تحمل کولی شي، مګر کوم احتمال چې مونږ ته په زړه پورې بریښېدلی دی هغه دا دی چې: ذکر شوي ټول ایتونه الله ﷻ مونږ ته د موسی ﷺ د مبارکې خولې څخه راحکایت کړي دي او په ټولو باندې یې فرعون مخاطب کړی دی.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: د ﴿ فَأَخْرَجْنَا ﴾ څخه نیولې آن د ایتونو تر آخره پورې داسې کلمات نازل شوي دي چې موسی ﷺ ته یې نسبت نه شي کېدلی او د الله ﷻ سره مناسبت لري چې د ځمکې څخه مختلف نباتات الله ﷻ راوباسي او د خاورو څخه انسان همده ﷻ جوړ کړی دی او هم مړه کول او بیا ژوندي کول د همده ﷻ کار دی، نه د موسی ﷺ او هارون ﷺ.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا دا امکان لري چې د دغسې کلماتو حکایت د موسی ﷺ څخه وکړی شي؟

مونږ وایو چې: هو! د موسی ﷺ څخه یې په لاندې لحاظونوسره حکایت صحت لري:

الف: چې د "يَقُوْلُ اللهُ" جمله ورسره په لحاظ کښې وساتله شي، یعني الله ﷻ وایي چې نو مونږ په اوبو سره مختلف او ډول-ډول نباتات د ځمکې څخه رازرغونه وو (ترآخره پورې) ای فرعونه! ایا ته دغه کارونه کولی شې؟

د دې ډول تقدیر یو نظیر په ﴿ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ﴾ [مریم:۳۶] کښې تېر شوي دي یعني عیسی ﷺ د وخت ټولو خلکو ته ویلي وه چې الله ﷻ زما رب دی او ستاسو رب هم دی نو یوازې د همده ﷻ عبادت وکړئ او ماته د الوهیت لقب مه راکوئ.

ب: چې په ﴿ فَأَخْرَجْنَا ﴾ کښې د "نا" ضمیر د الله ﷻ او د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه کنایه شي، یعني مونږ (الله ﷻ او موسی ﷺ او هارون ﷺ) په اوبو باندې نباتات رازرغونه وو او داسې نور.

د دغسې مشترک ضمیر استعمال یو مثال په [الکهف:۸۱] ایت کښې تېر شوي دي هلته پرې د الله ﷻ په توفيق ښه تحقیقي بحث لیکلی شوی دی، چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه وینو.

شو نو هغه ته یې فقط دوه معجزې وښودلې چې ﴿ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ۝ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۰۷، ۱۰۸] یعنې نو موسی ﷺ خپله همسا واچوله نو ناڅاپه لوی ښامار جوړ شو، او خپل لاس یې د ګریوان څخه راوویست نو ناڅاپه د لیدونکو دپاره ډېر سپین ځلېدونکی جوړ شو. نو دغه دواړه معجزات خو موسی ﷺ فرعون ته په لومړي ملاقات کښې نه وې ښودلې بلکې د شلو (۲۰) کالو په اوږدو کښې یې ورښکاره کړې[1] نو پوښتنه دا ده چې په ذکر شوي تفسیر سره دا ایت او هغه ایتونه سره منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي سوال ته مفسرینو کرامو متعدد جوابونه کړي دي لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته په ﴿ ءَايَٰتِنَا ﴾ کښې د "ایات" د کلمې څخه هغه دلایل او استدلالات مطلب دي کوم چې موسی ﷺ او هارون ﷺ د فرعون په وړاندې اقامه کړه چې په وړاندېنیو ایتونو کښې ورته اشاره شوې ده[2]. او د همسا او لاس دواړه معجزې یې هم ورښکاره کړې چې په دې مقام کښې یې ذکر نه دی نازل شوی.

ب: د ذکر شوې کلمې څخه همدغه دواړه (همسا او لاس) مطلب دي او په مثنی باندې کله کله په عربي کلام کښې د جمعې اطلاق کېږي. او یا به په دې اعتبار سره دغې مثنی ته د جمعیت په نظر کتلی شوي وي چې دغه دواړه معجزې په ډېرو خوارقو باندې مشتملې وې لکه د ښامار ګرځېدل، د خولې لوی والی چې اتیا ګزه ارته وه، په لکۍ باندې ودرېدل چې بیا میل پورته اوچت وه او داسې نور[3].

ذکر شوي دواړه جوابونه مونږ ته غیر متبادر برېښي، مونږ وایو چې:

ج: د ﴿ ءَايَٰتِنَا ﴾ څخه هغه مشهورې او معهودې نهه معجزې مطلب دي خو په ایت شریف کښې مطلب دا نه دی چې په همدغه ابتدایي وخت کښې ټولې فرعون ته وروښودلې شوې. بلکې دلته د فرعون په طغیان باندې یوې عمومي تبصرې ته اشاره شوې ده چې نوموړي لکه څنګه چې د موسی ﷺ او هارون ﷺ دعوت په اوله ورځ باندې قبول نه کړ نو په همدغه عناد باندې آن تر مرګه پورې کلک پاتې شو او د ټولو معجزاتو په ښودلو سره هم د خپل عناد او ضد څخه بلې خوا نه شو.

د دې جواب په لحاظ سره په ﴿ قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا ﴾ الآیة. کښې د نوموړي د عناد یوه بېلګه وړاندې شوې ده چې د جادو په نوم اېښودلو سره یې د معجزې څخه انکار وکړ.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وایي چې: موسی ﷺ خو د فرعون څخه دوه شیان غوښتي وه: یو دا چې ایمان راوړي

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۲۳
(۲) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۷۵، تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۱
(۳) روح المعاني ج۱۶ ص۲۱۵

او بل دا چې بني اسرائيل ورسره خوشي کړي چې د مصر څخه ووځي، لکه چې د همدې سورت په [۴۷] ايت کښې ورته اشاره شوې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې د فرعون دا تهمت لګول (چې ته غواړې چې مونږ د خپله وطنه وباسې) د څه وجې څخه سرچينه اخلي؟

مونږ وايو چې: فرعون د پرګېدونکي لاس او همسا څخه پوه شو چې موسی ﷺ او هارون ﷺ دواړه په حقه پيغمبران دي خو عناد او ضد اجازه ورنه کړه چې د دعوت قبول ته غاړه کېږدي، او هم په دې باندې پوه شو چې وروستنی غلبه د همدوی دواړو په برخه ده خو د خپل رعيت د اغفال او ناخبره ساتلو دپاره يې داسې تهمت په موسی ﷺ باندې ولګاوه چې دوی پرې په غصه کړي او د خپل ځان په اندېوالۍ باندې يې کلک کړي هسې نه چې څوک پرې ايمان راوړي، لکه چې همدا کار په نتيجه کښې ساحرانو وکړ او په ايمان مشرف شوه.

يو نحوي تحليل

۴ـ په ﴿ مَوْعِدًا لَّا نُخْلِفُهُۥ نَحْنُ وَلَآ أَنتَ مَكَانًا سُوًى ﴾ کښې د ﴿ لَّا نُخْلِفُه ﴾ جمله د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده او بارز ضمير يې هغه "وَعد" ته راجع دی په کوم باندې چې د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ کلمه مشتمله ده.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مَكَانًا سُوًى ﴾ کلمات د ﴿ مَوْعِدًا ﴾ څخه بدل واقع شوي دي، نو حاصل يې داسې راځېژي چې فرعون موسی ﷺ مخاطب کړ چې: د مقابلې دپاره يو ځای وټاکه چې د هغه ځای د وعدې څخه نه مونږ مخالفت وکړو او نه ته، البته داسې ځای چې د ښار منځ وي چې ټول خلک ورته رسيدګي وکړی شي او د جادوګرانو د ننداري څخه هيڅوک محروم پاتې نه شي.

يا په بل عبارت: داسې ځای چې ښه هوار وي، لوړې او ژورې ونه لرې او هم هغه ته د ورتللو دپاره د اجازې اخستلو ضرورت نه وي، بلکې مشران او کشران پکښې يو برابر وي.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: دا عجيبه ده چې فرعون د مقابلې دپاره موسی ﷺ ته د ځای د ټاکنې اختيار ورکړ خو موسی ﷺ د ځای ټاکنه په سکوت کښې پرېښودله او د زمانې ټاکنه يې وکړه چې: ﴿ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ ٱلزِّينَةِ وَأَن يُحْشَرَ ٱلنَّاسُ ضُحًى ﴾ يعنې: ستاسو د وعدې زمانه د ډول او سنګار ورځ ده او هغه وخت دی چې ټول خلک د څاښت په وخت کښې راغونډ کړی شي ترڅو هيڅوک بې ننداري پاتې نه شي؟

مونږ وايو چې کله موسی ﷺ وخت وټاکه چې هغه د فرعونيانو د جشن ورځ وه نو د ځای ټاکلو ته څه اړتيا پاتې نه شوه، او دا ځکه چې هغوی د خپل کلني جشن دپاره ښه پراخ ځای ټاکلی وه لکه چې په ټولو دولتونو کښې ـد نن زمانې په شمولـ رواج دي چې د جشن دپاره خاص ځای جوړوي.

﴿ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنِ

ٱفۡتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَٰزَعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجۡوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ
يُرِيدَانِ أَن يُخۡرِجَاكُم مِّنۡ أَرۡضِكُم بِسِحۡرِهِمَا وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجۡمِعُواْ
كَيۡدَكُمۡ ثُمَّ ٱئۡتُواْ صَفّٗاۚ وَقَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡيَوۡمَ مَنِ ٱسۡتَعۡلَىٰ ﴿٦٤﴾ قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلۡقِيَ
وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنۡ أَلۡقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلۡ أَلۡقُواْۖ فَإِذَا حِبَالُهُمۡ وَعِصِيُّهُمۡ يُخَيَّلُ إِلَيۡهِ مِن
سِحۡرِهِمۡ أَنَّهَا تَسۡعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوۡجَسَ فِي نَفۡسِهِۦ خِيفَةٗ مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلۡنَا لَا تَخَفۡ إِنَّكَ أَنتَ
ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلۡقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلۡقَفۡ مَا صَنَعُوٓاْۖ إِنَّمَا صَنَعُواْ كَيۡدُ سَٰحِرٖۖ وَلَا يُفۡلِحُ
ٱلسَّاحِرُ حَيۡثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلۡقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَٰرُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾

[۶۱] جادوګرانو ته موسی ﷺ (د مقابلې د شروع څخه وړاندې) وویلې چې: افسوس دې وي تاسو لره، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ نو په عذاب سره به مو بېخ وباسي (او هلاک به مو کړي)، او يقيناً هغه څوک ناکام دی کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي.

[۶۲] نو جادوګرانو په خپل منځکښې د خپل کار (د مقابلې) په هکله جګړه (مشوره او جرو بحث) وکړ، او خپل راز (فيصله) يې پټه کړه.

[۶۳] (هغه دا چې) دوی وويلې چې: يقيناً دغه دواړه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) هرو مرو جادوګران دي (او) دواړه اراده لري چې تاسو د خپلې ځمکې (مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي او ستاسو (ديني) غوره لاره د منځه يوسي (او په عوض يې خپله ديني لاره رواج کړي).

[۶۴] نو تاسو خپل (ټول) سامان (چل) راغونډ کړئ (او) بيا يو صف (په اتفاق سره د مقابلې ميدان ته) راشئ، او يقيناً نن ورځ هغه څوک کامياب (او مطلب ته رسېدلی) دی کوم چې (د مقابلې په ميدان کښې) لوړ (او برلاسی) شي.

[۶۵] (نو) جادوګرانو (ټولو په يوه خوله موسی ﷺ ته) وويلې چې: ای موسی! يا به ته (خپله همسا په اول ځل) اچوې (او ښامار به ترې جوړوې) او يا به مونږ اولنې هغه کسان شو کوم چې (خپل سامان ميدان ته) وراچوي.

[۶۶] موسی ﷺ وويلې چې: بلکې تاسو (خپل سامان اول ځل) واچوئ (لومړی نوبت دې ستاسو وي)، نو (جادوګرانو خپل سامانونه ميدان ته ورواچول) چې ناڅاپه د دوی د پړو (رسيو) او د دوی د همساګانو (په هکله)، د دوی د جادو د کبله د موسی ﷺ خيال ته ورغله چې دا (ټول) منډې وهي (او تېز حرکت کوي خو حقيقت هغسې نه وه).

[۶۷] نو موسی ﷺ په خپل نفس (خپل زړه) کښې ډار مونده کړ (هسې نه چې خلک وربانديې تېر وځي).

[۶۸] مونږ (موسی ﷺ ته) وویلې چې: ډاریږه مه، یقینًا ته چې یې همدا ته ډېر لوړ (غالب) یې.

[۶۹] او هغه شی واچوه کوم چې ستا په ښي لاس کښې دی چې هغه شیان ښویه تېر کړي کوم چې جادوګرانو جوړ کړي دي.

یقینًا هغه شیان (څیزونه) چې دوی جوړ کړي دي د جادوګر چل (او غولونه) ده (چې په خلکو بانديې چشمبندي کړې ده)، او جادوګر فلاح (کامیابي) نه شي موندلی هرچرته چې راشي (او هر چرته چې وي).

[۷۰] نو جادوګران (د دغې صحنې د لیدلو د کبله) سجده کوونکي (په ځمکه بانديې) وغورزولی شوه (تا به ویل چې څوک یې سجدې ته ټېل وهي، او په لوړ اوازسره یې) وویلې چې: مونږ د هارون او موسی په رب ﷻ باندې ایمان راوړی دی (فرعون رب نه دی دروغژن دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! کله چې فرعون د خپل ټول قلمرو څخه ټکره ټکره جادوګران راغونډ کړه او په ډېر غرور سره ټاکلي میعاد ته حاضر شو نو د مقابلې په میدان کښې لاندې کیفیاتو صورت ونیوه:

۱ـ د هر څه څخه وړاندې موسی ﷺ جادو ګرانو ته دعوت ورکړ او د الله ﷻ د عذابه یې وډار کړه، چې:

الف: ای جادوګرانو! افسوس دی چې تاسو د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره مقابلې ته راپورته شوي یاست، او په همده ﷻ باندې دروغ تړئ چې د پیغمبر څخه یې انکار کوئ.

ب: الله ﷻ څخه وډار شئ او د مقابلې څخه یې لاس واخلئ چې په عذاب باندې به مو هلاک کړي او د نجات دپاره به هیڅوک مونده نه کړئ.

ج: ای جادوګرانو! هرچا چې په الله ﷻ باندې دروغ تړلي دي هغه ناکام شوی دی او ښه ورځ یې نه ده لیدلې، هسې نه چې تاسو د دغه برخلیک سره مخامخ شئ.

۲ـ د موسی ﷺ دعوت او نصیحت په جادوګرانو باندې بې اثره پاتې نه شو، بلکې دوی په خپل منځکښې په خبرو اترو باندې بوخت شوه او د مقابلې موضوع یې مشورې ته واچوله چې په څه ترتیب عملیات شروع کړو او په څه ترتیب د موسی د جادو مخه ونیسو. یا په بل عبارت: جادوګران د موسی په دعوت باندې په غُصه شوه، او لاندې فیصله یې د راز په توګه پټه وساتله چې:

الف: یقینًا دغه دوه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) بل څوک نه دي بلکې فقط دوه جادوګران دي چې نه پیروان لري او نه یې په دې حکومت کښې کومکیان شته، نو د منځه وړل یې ډېر ضرور دي. او دا خکه چې:

ب: دوی دواړه غواړي چې د خپل جادو په زور باندې تاسو په خپل وطن او خپلې ځمکې باندې

ٱفۡتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَٰزَعُوٓاْ أَمۡرَهُم بَيۡنَهُمۡ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجۡوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ
يُرِيدَانِ أَن يُخۡرِجَاكُم مِّنۡ أَرۡضِكُم بِسِحۡرِهِمَا وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴿٦٣﴾ فَأَجۡمِعُواْ
كَيۡدَكُمۡ ثُمَّ ٱئۡتُواْ صَفّٗاۚ وَقَدۡ أَفۡلَحَ ٱلۡيَوۡمَ مَنِ ٱسۡتَعۡلَىٰ ﴿٦٤﴾ قَالُواْ يَٰمُوسَىٰٓ إِمَّآ أَن تُلۡقِيَ
وَإِمَّآ أَن نَّكُونَ أَوَّلَ مَنۡ أَلۡقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلۡ أَلۡقُواْۖ فَإِذَا حِبَالُهُمۡ وَعِصِيُّهُمۡ يُخَيَّلُ إِلَيۡهِ مِن
سِحۡرِهِمۡ أَنَّهَا تَسۡعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوۡجَسَ فِي نَفۡسِهِۦ خِيفَةٗ مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلۡنَا لَا تَخَفۡ إِنَّكَ أَنتَ
ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلۡقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلۡقَفۡ مَا صَنَعُوٓاْۖ إِنَّمَا صَنَعُواْ كَيۡدُ سَٰحِرٖۖ وَلَا يُفۡلِحُ
ٱلسَّاحِرُ حَيۡثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلۡقِيَ ٱلسَّحَرَةُ سُجَّدٗا قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِرَبِّ هَٰرُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾

[۶۱] جادوګرانو ته موسی ﷺ (د مقابلې د شروع څخه وړاندې) وویلې چې: افسوس دې وي تاسو لره، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ نو په عذاب سره به مو بېخ وباسي (او هلاک به مو کړي)، او یقینًا هغه څوک ناکام دی کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي.

[۶۲] نو جادوګرانو په خپل منځکښې د خپل کار (د مقابلې) په هکله جګړه (مشوره او جرو بحث) وکړ، او خپل راز (فیصله) یې پټه کړه.

[۶۳] (هغه دا چې) دوی وویلې چې: یقینًا دغه دواړه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) هرو مرو جادوګران دي (او) دواړه اراده لري چې تاسو د خپلې ځمکې (مصر) څخه د خپل جادو په سبب (په زور) وباسي او ستاسو (دیني) غوره لاره د منځه یوسي (او په عوض یې خپله دیني لاره رواج کړي).

[۶۴] نو تاسو خپل (ټول) سامان (چل) راغونډ کړئ (او) بیا یو صف (په اتفاق سره د مقابلې میدان ته) راشئ، او یقینًا نن ورځ هغه څوک کامیاب (او مطلب ته رسېدلی) دی کوم چې (د مقابلې په میدان کښې) لوړ (او برلاسی) شي.

[۶۵] (نو) جادوګرانو (ټولو په یوه خوله موسی ﷺ ته) وویلې چې: ای موسی! یا به ته (خپله همسا په اول خل) اچوې (او ښامار به ترې جوړوې) او یا به مونږ اولنې هغه کسان شو کوم چې (خپل سامان میدان ته) وراچوي.

[۶۶] موسی ﷺ وویلې چې: بلکې تاسو (خپل سامان اول خل) واچوئ (لومړی نوبت دې ستاسو وي)، نو (جادوګرانو خپل سامانونه میدان ته ورواچول) چې ناڅاپه د دوی د پړو (رسیو) او د دوی د همساګانو (په هکله) د دوی د جادو د کبله د موسی ﷺ خیال ته ورغله چې دا (ټول) منډې وهي (او تېز حرکت کوي خو حقیقت هغسې نه وه).

[۶۷] نو موسی ﷺ په خپل نفس (خپل زړه) کښې ډار مونده کړ (هسې نه چې خلک وړباندې تېر وځي).

[۶۸] مونږ (موسی ﷺ ته) وویلې چې: ډار پېره مه، یقینًا ته چې یې همدا ته ډېر لوړ (غالب) یې.

[۶۹] او هغه شی واچوه کوم چې ستا په ښي لاس کښې دی چې هغه شیان ښویه تېر کړي کوم چې جادوګرانو جوړ کړي دي.

یقینًا هغه شیان (څیزونه) چې دوی جوړ کړي دي د جادوګر چل (او غولونه) ده (چې په خلکو باندې یې چشمبندي کړې ده)، او جادوګر فلاح (کامیابي) نه شي موندلی هرچرته چې راشي (او هر چرته چې وي).

[۷۰] نو جادوګران (د دغې صحنې د لیدلو د کبله) سجده کوونکي (په ځمکه باندې) وغورزولی شوه (تا به ویل چې څوک یې سجدې ته تېل وهي، او په لوړ اوازسره یې) وویلې چې: مونږ د هارون او موسی په رب ﷻ باندې ایمان راوړی دی (فرعون رب نه دی دروغژن دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! کله چې فرعون د خپل ټول قلمرو څخه ټکره ټکره جادوګران راغونډ کړه او په ډېر غرور سره ټاکلي میعاد ته حاضر شو نو د مقابلې په میدان کښې لاندې کیفیاتو صورت ونیوه:

۱_ د هر څه څخه وړاندې موسی ﷺ جادو ګرانو ته دعوت ورکړ او د الله ﷻ د عذابه یې وډار کړه، چې:

الف: ای جادوګرانو! افسوس دی چې تاسو د بل چا سره نه بلکې د الله ﷻ سره مقابلې ته راپورته شوي یاست، او په همده ﷻ باندې دروغ تړئ چې د پیغمبر څخه یې انکار کوئ.

ب: الله ﷻ څخه وډار شئ او د مقابلې څخه یې لاس واخلئ چې په عذاب باندې به مو هلاک کړي او د نجات دپاره به هیڅوک مونده نه کړئ.

ج: ای جادوګرانو! هرچا چې په ا لله ﷻ باندې دروغ تړلي دي هغه ناکام شوی دی او ښه ورځ یې نه ده لیدلې، هسې نه چې تاسو د دغه برخلیک سره مخامخ شئ.

۲_ د موسی ﷺ دعوت او نصیحت په جادوګرانو باندې بې اثره پاتې نه شو، بلکې دوی په خپل منځکښې په خبرو اترو باندې بوخت شوه او د مقابلې موضوع یې مشورې ته واچوله چې په څه ترتیب عملیات شروع کړو او په څه ترتیب د موسی د جادو مخه ونیسو. یا په بل عبارت: جادوګران د موسی په دعوت باندې په غُصه شوه، او لاندې فیصله یې د راز په توګه پټه وساتله چې:

الف: یقینًا دغه دوه کسان (موسی ﷺ او هارون ﷺ) بل څوک نه دي بلکې فقط دوه جادوګران دي چې نه پیروان لري او نه یې په دې حکومت کښې کومکیان شته، نو د منځه وړل یې ډېر ضرور دي. او دا ځکه چې:

ب: دوی دواړه غواړي چې د خپل جادو په زور باندې تاسو په خپل وطن او خپلې ځمکې باندې

د حکومت کولو څخه عزل کړي او پخپله د دې وطن د حکومت واګې په لاس کښې واخلي، لکه چې همدا کار څو کلونه وړاندې یوسف ﷺ کړی وه.

ج: په دې باندې علاوه، دوی دا هم غواړي چې ستاسو دیني غوره لاره د منځه یوسي او په عوض یې د خپلو خانونو سره راوړې باطله (نامطلوبه) لاره ځای په ځای کړي.

د: نو یو تربله یې سره توصیه وکړه چې خپل کار مو راغونډ کړئ او یوې قوې حملې ته خپل ځانونه برابر کړئ. یا په بل عبارت: خپلمنځي اختلاف پرېږدئ او په اتفاق سره د مقابلې دپاره یو صف جوړ کړئ.

هـ: نن ډېره مهمه ورځ ده، همغه څوک به کامیاب وي کوم چې نن ورځ برلاسي او زورور شي، مونږ ته په کار دي چې برلاسي ترلاسه کړو چې د یو پلوه د پاخه دښمن مخه ونیسو او د بله پلوه د خپل بادار (فرعون) څخه انعامونه ترلاسه کړو.

۳ـ د ذکرې شوې مشورې او فیصلې څخه وروسته دوی د موسی ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

الف: ای موسی! ستا خوښه چې اول لمبر ته اخلې او د خپلې همسا څخه دې ښامار جوړوې (میدان ته یې را اچوې)، او که مونږ ته د اولیت حق راکوې چې مونږ خپل ساز او سامان میدان ته واچوو او ته یې مقابله وکړې؟

ب: موسی ﷺ دوهم شق غوره کړ چې: تاسو اول نوبت واخلئ او خپله وسه تمامه کړئ.

دا د دې دپاره چې د جادوګرانو ملامتیا ښه په ډاګه او ځرګنده شي، که بالفرض موسی ﷺ اول نوبت اخستی وی نو احتمال وه چې جادوګران بالکل د مقابلې څخه صرف نظر شوي وی نو مغلوبیت به یې پټ پاتې شوی وی.

۴ـ جادوګرانو د همدې خبرې سره سم په عملیاتو باندې شروع وکړه چې خپل پړي (رسۍ) او همساګانې یې میدان ته ورواچولې او د جادو منترونه یې ورباندې پیل کړه، آن تر دې چې:

الف: نور حتی لا څه چې پخپله موسی ﷺ ته د دوی د جادو د کبله خیال ته ورغله چې دغه پړي او همساګانې واقعًا ښُغلي او منډې وهي.

ب: نو د موسی ﷺ په زړه کښې ډار پیدا شو هسې نه چې خلک ورباندې وغولېږي او باور ورباندې وکړي، او ماته د دې موقع هم رانه کړي چې خپل وار (نوبت) تېر کړم.

۵ـ ای پیغمبره! په عین وخت کښې مونږ موسی ﷺ ته ډاډ ورکړه چې ډارېږه مه، همدا ته د پاسه یې او همدا ته برلاسی یې، نور ټال ورته مه کوه ځکه چې:

الف: همغه شی چې ستا په ښي لاس کښې دی او د مناجات په وخت کښې دې په عجیبه کیفیت کښې اړولی شوی لیدلی وه، میدان ته ورګوزار کړه، نو:

ب: سمدستي به ترې اژدها جوړه شي او څه چې جادوګرانو د مقابلې په میدان کښې خواره کړي دي هغه به ټول ښویه تېر کړي، او دا ځکه چې:

ج: کوم شیان چې هغوی جوړ کړي دي هغه په واقعیت باندې ولاړ نه دي بلکې د جادوګرانو چل

او فریب دی چې د هر ژر به د منځه لاړ شي.

د: جادوګر په هیڅ ځای کښې فلاح او کامیابي نه شي موندلی او هرومرو د ناکامۍ سره مخ کېږي.

موسی ﷺ زمونږ د ارشاد مطابق خپله همسا میدان ته ورواچوله چې اژدها ترې جوړه شوه او د جادوګرانو پړي مړي یې ټول ښویه تېر کړه.

۶ـ نو کله چې جادوګرانو ذکره شوې عملیه په خپلو سترګو باندې ولیده نو سمدستي یې باور راغی چې دا جادو نه دی او دوی دواړه جادوګران نه دي بلکې دا معجزه ده او دوی دواړه واقعاً پیغمبران دي، نو په زغرده په سجده باندې پرېوتل، تا به ویل چې څوک یې ټېل وهي، او ټولو په لوړ اواز باندې او په یوه خوله چیغې کړې چې مونږ د موسی ﷺ او د هارون ﷺ په رب باندې ایمان راوړی دی او د فرعون د ربوبیت څخه انکار کوونکي یاستو.

توضیحات

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۱۳] ایت لاندې د هغو جادوګرانو په هکله کوم چې د موسی ﷺ د مقابلې دپاره فرعون راغونډ کړي وه څه معلومات لیکلي دي، او هم مو د هغوی د پړو او همساګانو اندازه ښودلې ده چې په جادو سره یې خلکو ته ماران وبرېښول. نو که څوک یې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي، مونږ اضافه معلوماتو ته څه اړتیا نه ګورو.

سُحت څه معنی؟

۲ـ په ﴿ فَيُسۡحِتَكُم بِعَذَابٖ ﴾ کښې د "فَيُسْحِتَ" کلمه اصلاً د "سُحْتٌ" ـلکه "كُفْرٌ"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سُحْتٌ" هغه پوستکي ته ویل کېږي کوم چې له بېخه وویستلی شي[1]، نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای ساحرانو (جادوګرانو) د الله ﷻ څخه وډار شئ او دروغ ورپورې مه تړئ، چې په عذاب باندې به مو بېخ وباسي او ټول به پوپنا کړي.

د نَجوی معنی

۳ـ په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجۡوَىٰ ﴾ کښې د "نَجْوَى" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۱۱۴] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې د راز معنی ورکوي. یعنې جادوګرانو په خپل منځکښې د مشورې کولو او د جر او بحث څخه وروسته خپله فیصله د یوه راز په توګه پټه وساتله او په عملیاتو یې شروع وکړه.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې د جادوګرانو د راز خبره څه شی وه، یا په بل عبارت: دوی په کومه خبره باندې سره متفق شوه؟

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۳۱

احتمالات خو مفسرینو کرامو ډېر احتمالات

مونږ وایو چې د نوموړي راز او پټې خبرې په تعین کښې خو مفسرینو کرامو ډېر احتمالات لیکلي دي[١] مګر ظاهره دا ده چې د هغوی راز مونږ ته الله ﷻ په متصلو ایتونو کښې افشاء کړی دی چې: ﴿ قَالُوٓاْ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ ﴾ الآیتین.

یو نحوي تحلیل

۵_ د ﴿ إِنۡ هَٰذَٰنِ لَسَٰحِرَٰنِ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو ډېر اوږده تحلیلونه کړي دي[٢] چې مونږ فقط د یوه تحلیل په ذکر باندې اکتفاء کوو چې په لاندې نکاتو ولاړ دی[٣]:

الف: د "إِنۡ" توری د "إِنّ" مخفف دی چې د تحقق معنی ورکوي خو خپل اسم ته نصب نه ورکوي.

ب: د ﴿ هَٰذَٰنِ ﴾ کلمه مبتدأ ده او د ﴿ لَسَٰحِرَٰنِ ﴾ کلمه یې خبر واقع شوې ده.

ج: په ﴿ لَسَٰحِرَٰنِ ﴾ کښې د "لَ" توری د تاکید دپاره دی، نو په همدغه توري سره څرګندېږي چې د "إِنۡ" توری د نفي دپاره نه دی ځکه چې د تاکید "لَ" د نافیه "إِنۡ" سره نه استعمالېږي بلکې د هغه "إِنّ" پورې اختصاص لري کوم چې د مشدد څخه مخفف کړی شوی وي.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې د جادو ګرانو په شوری کښې فیصله شوه چې یقینًا دغه دواړه (موسی ؑ، هارون ؑ) هرو مرو جادوګران دي.

طریقة څه معنی؟

۶_ په ﴿ وَيَذۡهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ ٱلۡمُثۡلَىٰ ﴾ کښې که څه هم علماوو کرامو د "طریقة" کلمه په دې مقام کښې د اشرافو او غوره کسانو په معنی باندې تفسیره کړه[٤] یعنې دغه دوه کسان (موسی ؑ او هارون ؑ) غواړي چې ستاسو اشراف او غوره کسان د منځه یوسي او پخپله یې په ځای باندې کښېني. یا په بل عبارت: غواړې چې ستاسو حکومت ړنګ کړي او خپل حکومت تشکیل کړي.

خو په ذکر شوي تفسیر سره دغه جمله د وړاندېنۍ جملې دپاره تاکید واقع کېږي، نو د همدې کبله مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د طریقې څخه دیني لاره مطلب وي او څه لرې نه ده چې جادوګرانو به دا خطر د فرعون د هغې خبرې څخه اقتباس کړی وي کوم چې مونږ ته الله ﷻ د ده د خولې څخه حکایت کړې ده چې: ﴿ إِنِّيٓ أَخَافُ أَن يُبَدِّلَ دِينَكُمۡ ﴾ [غافر: ۲۶] یعنې: فرعون خپل رعیت مخاطب کړ چې ما پرېږدئ ترڅو موسی ؑ ووژنم او دی دې خپل رب وبلي چې زما څخه یې خلاص کړي، او دا ځکه چې زه ډارېږم چې ستاسو دین به بدل کړي چې ډېر غوره دین دی، او په باطل دین باندې به مو واړوي.

---

(١) زاد المسير ج٥ ص٢٠٧

(٢) روح المعاني ج١٦ ص٢٢١؛ تفسير القاسمي ج١١ ص١٧٢

(٣) البحر المحيط ج٧ ص٣٥٠

(٤) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٥٧؛ تفسير الطبري ج١٦ ص١٨٢

د "خیال" معنی

۷_ په ﴿ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴾ کښې د ﴿ يُخَيَّلُ ﴾ کلمه اصلاً د "خیال" _لکه "سلام"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "خیال" هغه صورت ته ویل کېږي چې واقعیت ونه لري لکه چې سړی څه شی په خوب کښې وګوري او یا ورته په آینه کښې ښکاره شي[۱]، یعنې د موسی ﷺ په تصور کښې د جادوګرانو د جادو د کبله دا خبره واچوله شوه چې پړي او همساګانې منډې وهي او حرکت کوي حال دا چې واقعیت هغسې نه وه.

سوال جواب

۸_ که څوک وایي چې: د ذکر شوی ایت شریف څخه څرګندېږي چې جادو واقعیت نه لري او محض خیالي او تصوري شی دی حال دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِۦ بَيْنَ ٱلْمَرْءِ وَزَوْجِهِۦ ﴾ [البقرة:۱۰۲] یعنې یهودانو به د هاروت او ماروت څخه هغه جادو زده کاوه د کوم په سبب به یې چې د سړي او د ده د مېرمنې ترمنځ جدایي واقع کوله. دا ایت په صراحت سره دلالت کوي چې سحر (جادو) واقعیت لري او د ښځې او مېړه جدایي وربانديې مرتبېږي.

مونږ وایو چې: د سحر (جادو) په هکله د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۰۲] ایت لاندې څه بیان ته اشاره شوې ده خو په دې مقام کښې وربانديې اضافه کوو چې:

الف: سحر (جادو) د هغو خارق العاده کیفیاتو نوم دی کوم چې په پټو سببونو باندې مرتبېږي، او عوام یې نه شي تشخیص کولی.

ب: سحر (جادو) زښت ډېر ډولونه لري چې ځینو مفسرینو کرامو یې اته ډوله لیکلي دي[۲] مګر ځینو آن پنځلس (۱۵) ډولو ته رسولی دی[۳]، چې په دغو ډولونو کښې ځینې هغه ډولونه دي چې واقعیت لري او د ښځې او مېړه بېلتون هم وربانديې ترتب مومي، مګر ځینې نور هغه دي چې واقعیت او حقیقت نه لري محض په تخیل باندې ولاړ وي. د فرعون د جادوګرانو جادو د همدې قبیلې څخه وه لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ سَحَرُوٓا۟ أَعْيُنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [الأعراف:۱۱۶] یعنې جادوګرانو د خلکو په سترګو باندې جادو وکړ او حقیقت یې نه درلود. دغه ډول ته ځینې خلک چشمبندي وایي.

﴿ قَالَ ءَامَنتُمْ لَهُۥ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ ٱلنَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ﴿٧١﴾ قَالُوا۟ لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَآءَنَا مِنَ ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلَّذِى فَطَرَنَا ۖ فَٱقْضِ مَآ أَنتَ

(۱) مفردات الراغب ص۱۶۴
(۲) التفسیر الکبیر ج۳ ص۲۱۳، الجواهر للطنطاوي ج۱ ص۱۰۶
(۳) اضواء البیان ج۴ ص۴۸۱، ۵۱۲

قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِى هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَآ ﴿٧٢﴾ إِنَّآ ءَامَنَّا بِرَبِّنَا لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا وَمَآ
أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ ٱلسِّحْرِ ۗ وَٱللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ﴿٧٣﴾ إِنَّهُۥ مَن يَأْتِ رَبَّهُۥ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُۥ جَهَنَّمَ لَا
يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَن يَأْتِهِۦ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلدَّرَجَٰتُ
ٱلْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَآءُ مَن تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾

[۷۱] فرعون (ساحرانو ته) وويلې چې: ايا تاسو موسی ﷺ ته له دې څخه مخکښې عقيده وکړه (او د ده نبوت مو تسليم کې) چې زه تاسو ته اجازه وکړم؟ يقيناً موسی ﷺ ستاسو هغه مشر دی کوم چې تاسو ته يې جادو ښودلی دی (نو تاسو په دستوري توګه خپل ځانونه ناکام کړه)، نو ضرور هرومرو به زه ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم، او هم به هرومرو او خامخا تاسو د خرماګانو په ډډونو کښې خوړند (په دار) کړم او (بالآخره) هرومرو او ضرور به تاسو پوه شئ چې زمونږ (فرعون او موسی) کوم يو د عذاب د حيثه ډېر کلک او ډېر پايدار دی (زه که هغه؟).

[۷۲] جادوګرانو وويلې چې: مونږ به هيڅکله تاته په هغه شي باندې غوروالی درنه کړو کوم چې مونږ ته (زمونږ رب ﷻ د پلوه) راغلی دی چې د څرګندو دلايلو (او معجزاتو) څخه عبارت دی، او (همدارنګه به هيڅکله تا) په هغه اقدس ذات باندې (غوره نه کړو) کوم چې مونږ يې د نشت څخه پيدا کړي ياستو. نو (ای فرعونه!) په مونږ باندې هغه حکم وکړه (جاري کړه) د کوم چې ته حکم کوونکی (او جاري کوونکی) يې، يقيناً ته (په مونږ باندې) په دغې نړدې (او حقير) ژوند کښې حکم کولی شې (او راباندې يې جاري کولی شې او بس).

[۷۳] يقيناً مونږ په خپل رب ﷻ باندې د دې دپاره ايمان راوړی دی چې مونږ ته زمونږ ګناهونه وبښي او هغه شی (راته هم وبښي) په کوم باندې چې تا مونږ مجبور کړي وو چې (هغه) د جادو (د زده کړې) څخه عبارت دی.

او الله ﷻ (د ثواب د حيثه ستا څخه) غوره دی او د (عذاب د حيثه درڅخه) ډېر پايدار دی.

[۷۴] (ای فرعونه!) يقيناً شان دا دی چې هرڅوک چې خپل رب ﷻ ته د مجرميت (کفر) په حال کښې ورشي (مړ شي) نو يقيناً ده لره (هلته) دوزخ دی چې نه به پکښې مړ کېږي او نه به (پکښې) ژوندي کېږي (مستريح کېږي).

[۷۵] او هرڅوک چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال کښې ورشي چې ايماندار وي (او) صالح اعمال يې کړي وي، نو دغه کسان چې دي دوی لره (هلته) لوړې درجې دي.

[۷۶] (چې) د اقامت د جنت (څخه عبارت دی، داسې جنت چې) لاندې ترې (څلور) ويالې بهېږي (او هم به) دوی هلته همېشه وي. او (ای فرعونه!) دغه د هغه چا جزا ده چې (د کفرياتو او شرکياتو څخه) پاک شوی وي (او زمونږ غوندې په ايمان باندې مشرف شوی وي او بس).

د مطلب خلاصه

يعنې کله چې ساحران (جادوګران) په سجده پرېواته او په صراحت سره يې د فرعون د ربوبيت څخه انکار وکړ نو نوموړي ودار شو، هسې نه چې ټول ليدونکي او اورېدونکي همغه لاره خپله کړي کومه چې هغوی خپله کړه، نو:

١_ فرعون جادوګران تهديد کړه او نور خلک يې په غوږ باندې ووهل چې:

الف: ای ساحرانو! ايا تاسو زما د اجازې څخه وړاندې په موسی ﷺ باندې ايمان راوړ او په نبوت ورته قائل شوئ؟

ب: ستاسو د دغه بې اجازې کار څخه ښکاريږي چې موسی ﷺ ستاسو مشر دی بلکې ستاسو استاذ دی، چې د همده څخه مو جادو زده کړی دی، نو د کوم مطلب دپاره چې موسی ﷺ راپورته شوی دی عين همغه مطلب تاسو هم راپورته کړي ياست.

لنډه دا چې تاسو په دستوري توګه د نوموړي په مقابل کښې خپل ځانونه ناکام وښودل او د خپل قوي جادو څخه مو کار وانخست ترڅه هغه برلاسی معرفي کړئ.

ج: نو زما دې سوګند وي چې هرومرو او خامخا به زه ستاسو لاسونه او ستاسو پښې ردو بدل پرې کړم، او هرومرو به مو د خرماګانو په ډډونو باندې راځوړندا او په دار کړم.

د: ای ساحرانو هرومرو او خامخا به تاسو پوه شئ چې په مونږ (موسی او فرعون) کښې کوم يو د عذاب د حيثه کلک او دوامدار دی.

يا په بل عبارت: تاسو به پوه شئ چې زما عذاب کلک او دائمي دی او که د موسی ﷺ د رب ﷻ عذاب ډېر شديد او نه پرې کېدونکی دی، چې تاسو د هغه له ډاره ايمان راوړ.

٢_ ساحرانو د فرعون د تهديد آميزه خبرو په مقابل کښې داسې جواب ورکړ چې:

الف: ای فرعونه! مونږ به هيڅکله ستا په تهديدونو باندې ونه ډار شو چې په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شو، او هيڅکله به ستا لاپو شاپو ته په هغه واضحه دلايلو باندې ترجيح ورنه کړو کوم چې مونږ ته د موسی ﷺ په لاس باندې راغلي او راښودلي شوي دي.

ب: همدارنګه به مونږ هيڅکله تاته په هغه اقدس ذات باندې غوره کول در نه کړو کوم چې مونږ يې د نشت څخه پيدا کړي ياستو او روزمره احتياجات مو پوره کوي.

ج: نو ای فرعونه! هغه څه په مونږ باندې اجراء کړه د کوم شي چې ته په مونږ باندې اجراء کوونکی يې، او په هر يو عذاب باندې چې زمونږ تعذيبول غواړې د هغه په عملي کولو کښې هيڅ ډيل مه کوه، مونږ نه ستا د تهديداتو څخه ډارېږو او نه ستا د تعذيبولو څه پروا لرو او دا ځکه چې:

د: ستا هر ډول تعذيب انتهاء لري او فنا کېدونکی دی چې د همدغه حقير او نږدې ژوند پورې ارتباط نيسي او بس، د مرګ څخه وروسته ستا تعذيب په مونږ باندې هيڅ اثر نه شي پرېوسيتلی.

ه: ای فرعونه! مونږ په خپل حقيقي رب ﷻ باندې ايمان راوړی دی ترڅو مونږ ته زمونږ ګناهونه

وبښي او د هغه عذاب څخه مو بچ کړي کوم چې دائمي دی او د مرګ څخه وروسته صورت نیسي.

و. همدارنګه همدغه اقدس ذات ته امید لرو چې مونږ ته د هغه شي ګناه هم وبښي په کوم باندې چې تا مونږ مجبور کړي یاستو چې هغه د جادو د زده کړې څخه عبارت دی، چې په زور دې راباندې زده کړی دی.

ز. ای فرعونه! مونږ ډېر ښه پوهېږو چې ستا په پیروۍ کښې هیڅ خیر او ګټه نشته او ټولې ښېګڼې زمونږ د رب ﷻ په پیروۍ کښې پرتې دي.

ح. همدارنګه مونږ پوهېږو چې ستا تعذیب دائمي نه دی بلکې د الله ﷻ تعذیب دائمي دی او د سړي په مرګ باندې انقطاع نه مومي بلکې د مرګ څخه وروسته د ابد الآباد پورې دوام کوي.

لنډه دا چې:

ط. یقیناً هرڅوک چې د مجرمیت په حال کښې مړ شي او خپل رب ﷻ ته ورشي نو د ده دپاره د مرګ څخه وروسته دوزخ ټاکلی شوی دی چې هلته مرګ نشته، او نه هلته داسې ژوند شته چې هوسا او د خوشالۍ ژوند وي، نو په دوزخ کښې به دوزخیان نه مړه کېږي او نه به پکښې ژوند کولی شي او د همېشه دپاره به هلته په همدغه مړژواندي حال باندې پراته وي.

ی. او څوک چې خپل رب ﷻ ته په داسې حال باندې ورشي چې ایمان یې ورباندې راوړی وي. او نېک عملونه یې کړي وي، نو د دغو کسانو دپاره د الله ﷻ په نزد لوړې او اوچتې درجې ټاکلې شوې دي چې دغه درجې د داسې جنت څخه عبارت دی چې د اقامت او دائمي اوسېدانې ځای دی او د ونو لاندې به یې څلور ویالې روانې وي چې د شاتو، شودو، سوچه اوبو او شرابو بېلې-بېلې ویالې وي.

یا: ای فرعونه! دغه جنت -چې څه حال یې وړاندې بیان شو- د الله ﷻ په نزد د هغه چا دپاره جزا او بدله ده کوم چې خپل ځان په ایمان او صالح عمل باندې تزکیه او پاک کړی وي او د کفریاتو څخه پاک او صاف وي.

نو مونږ د همدغه جنت په تمه په ایمان باندې مشرف شوو او خپله عقیده مو د کفر او شرک څخه صافه او پاکه کړه، نو ستا خوښه په هر ډول تعذیب باندې چې مونږ معذب کوې معذب مو کړه.

توضیحات

١_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ﴾ کښې ﴿ أَيُّنَا ﴾ ضمیر د چا څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي ضمیر په مطلب کښې مفسرین کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ویشل کېږي:

الف. په ذکر شوي ضمیر کښې د فرعون خپل ځان او د موسی علیه السلام رب مطلب وه[١]، یعنې ای ساحرانو! تاسو به پوه شئ چې زما عذاب سخت او دائمي دی او که د موسی علیه السلام د رب عذاب ډېر

(١) المحرر الوجیز ج١١ ص٨٨

قوي او مستحکم دی، چې تاسو د هغه له ډاره ایمان راوړې.

البته هغه عذاب چې موسی ﷺ ترې د مقابلې څخه وړاندې ساحران ډارولي وه چې: ﴿ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم بِعَذَابٍ ﴾ [طه: ۶۱] یعنې: ای جادوګرانو! تاسو ته دې افسوس او حسرت وي، په الله ﷻ باندې دروغ مه تړئ چې په عذاب سره به مو بېخ او بنیاد وباسي.

ب: دغه ضمیر فرعون د خپل خان او د موسی ﷺ د مجموعې څخه عبارت ګڼلی[1]، یعنې تاسو به پوه شئ چې زما عذاب ډېر خطرناک دی او که د موسی ﷺ عذاب ډېر خطري دی چې تاسو د هغه له ډاره د هغه په نبوت باندې اعتراف وکړ او د اژدها څخه بې وډار شوئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په کار دي چې په ذکرو شوو دوارو تفسیرونو کښې لومړنی تفسیر د صحت دپاره متعین شي څکه چې موسی ﷺ خو څه عذاب نه درلود؟ مونږ وایو چې[2]:

الف: څه لرې نه ده چې فرعون به موسی ﷺ هم د تمسخر او ملنډو په توګه ذ عذاب خاوند ګڼلی وي او جادوګران به یې په غوږ باندې وهلي وي چې تاسو ته په کار وه چې د هغه چا امر او اطاعت مو کړی وی کوم چې د هر ډول عذاب توان لري چې زه یم، نه د هغه چا چې هیڅ شی یې د لاسه پوره نه دی چې موسی ﷺ دی.

ب: دا هم احتمال لري چې فرعون به د موسی ﷺ همسا ته اشاره کړې وي چې تاسو د اژدها څخه وډار شوئ چې د پرو په شان به مو وخوري، څکه مو پرې ایمان راووړ.

تبصره

۳ـ مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه په زړه پوري برېښي او څه منافات هم سره نه لري نو که دواړه د بدلیت په اعتبار سره مراد کړی شي، هیڅ بده نه ده.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: ساحران خو پخپله د موسی ﷺ مقابلې ته وړاندې شوي وه د همدې کبله دوی د فرعون څخه د غلبې په صورت کښې مزدوري او انعامات هم غوښتي وه، الله ﷻ د ساحرانو څخه حکایت کوي چې: ﴿ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴾ [الأعراف: ۱۱۳] یعنې ساحرانو فرعون مخاطب کړ چې مونږ ته خو به ضرور څه حق الزحمه وي که چرته همدا مونږ غالب شوو. فرعون ورته وویلې چې: (هو، ولې نه) تاسو به په دغه وخت کښې زما د مقربینو څخه یاست چې بدون د اجازې به راتلای شئ؛ حال دا چې د ﴿ وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ ﴾ د کلماتو څخه

---

[1] تفسیر الطبري ج۱۶ ص۱۸۹

[2] روح المعاني ج۱۶ ص۲۳۲

څرګندېږي چې ساحران د فرعون د پلوه په جادو کولو باندې مجبور کړی شوي وه، نو ایا دا دواړه ایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې د ذکر شوي سوال د جوابولو دپاره مفسرینو کرامو ډېر جوابونه کړی دي[1] لاندې مثالونه يې ولولی:

الف: د فرعون عادت وه چې په ځینو خلکو باندې به يې په جبر او اکراه سره د جادو زده کړه کوله[2]، نو په ذکرو شوو کلماتو کښې د جادو تعمیل ته اشاره نه ده چې دوی ورته په خپله خوښه وړاندې شوي وه بلکې د جادو تَعَلُّمْ (زده کړې) ته اشاره ده، یعنې ای فرعونه! مونږ لا د هغې ګناه څخه مغفرت غواړو په کومه باندې چې تا مجبور کړي وو او په زور باندې دې د جادو زده کړې ته اړ ویستلي وو.

ب: په ذکرو شوو کلماتو کښې د جادوګرانو راغونډولو ته اشاره ده[3]، یعنې مونږ لا د هغې ګناه څخه مغفرت غواړو په کومه باندې چې تا مجبور کړو او د یوه حقاني پیغمبر مقابلې ته دې د خپلو کورونو څخه په اکراه (زور) باندې دلته راوستلو، که څه هم مونږ مقابله په خپله خوښه کړې ده خو د مقابلې میدان ته د عسکري قوت په اثر راوستلی شوي یاستو.

خو مونږ ته لومړنی جواب د ایت شریف د کلماتو سره ډېر نژدې او ډېر مناسب برېښي، که څه هم ایت شریف د دوهم جواب تحمل هم کولی شي او څه منافات ورسره نه لري.

یادونې

۵ـ مونږ د الله په توفیق د [الأعراف:١٢٦] ایت لاندې دوه موضوعګانې ښې څېړلې دي چې بیا څېړ ـ ته يې څه اړتیا نه ګورو هیله ده چې همځته ورته مراجعه وکړی شي، هغه دا چې:

الف: امکان لري چې جادوګرانو ته د فرعون د پلوه د ډېرو خبرو کولو فرصت نه وي ورکړی شوی، که نه نو هغوی نوموړي ته نور جوابونه هم ورکولی شوه.

ب: د تهدید څخه وروسته ایا فرعون په جادوګرانو باندې خپل اورولی شوی اخطار عملي کړ او که څنګه؟ ظاهره دا ده چې دوی ټول يې شهیدان کړه، فإنا لله وإنا إليه راجعون.

﴿ وَلَقَدْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِى فَٱضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِى ٱلْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَٰفُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِۦ فَغَشِيَهُم مِّنَ ٱلْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُۥ وَمَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾ ﴾

(١) زاد المسير ج٥ ص٢١١
(٢) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٥٩؛ تفسير الطبري ج١٦ ص١٩٠؛ تفسير البغوي ج٣ ص٢٢٥
(٣) اضواء البيان ج٤ ص٥١٧

[۷۷] او یقیناً مونږ موسی ﷺ ته (د اوږده دعوت څخه وروسته) وحې وکړه چې زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې په څه برخه کښې (د مصر څخه وباسه او د سینا ټاپو طرف ته یې) بوځه، نو (هلته) د همدوی (د نجات) دپاره (د قلزم) په دریاب کښې وچه لاره ووهه (جوړه کړه).

(مونږ ورته دا هم وویلي چې:) ته به (د دغې لارې په جوړولو سره د فرعوني لښکر) د موندلو (نیولو) څخه نه ډارېږې او (هم په دریاب کښې د غرقېدلو څخه) به نه وېرېږې (د دغو دواړو خطرو څخه به په امن کښې یې).

[۷۸] نو (کله چې دوی په دریابي لاره باندې روان شوه) فرعون یې د خپل لښکر په شمول پیروي وکړه (او دریاب ته ورښکته شو)، نو (بني اسرائیلو نجات وموند او) فرعونیانو لره د دریاب (قلزم) څخه هاغومره اوبو پټ (غرق) کړ کومو چې پټ (غرق) کړ (چې په اندازه باندې یې یوازې الله ﷻ خبر دی او بس).

[۷۹] او (په دغه ترتیب سره) فرعون (د خپل ځان په ګمراهۍ باندې د پاسه) خپل قوم هم ګمراه کړ او (سمه لاره) یې ورته ونه ښودله (حال دا چې هغوی ته یې د سمې لارې د ښودلو وعده ورکړې وه).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فرعون د دنیاوي انجام ته اشاره شوې ده ترڅو د هر وخت فرعونیان او متکبران ترې عبرت واخلي، نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! کله چې فرعون د مقابلې په میدان کښې ماتې وخوړه او د موسی ﷺ حقانیت ورته ښه پوره په ډاګه په اثبات ورسېد نو د موسی ﷺ په معجزه (د همسا اژدها) باندې یې د جادو نوم وروتاپه او خپل کفر او فرعونیت ته یې ادامه ورکړه، نو:

۱ـ موسی ﷺ وخت په وخت نورې معجزې هم وروښودلې آن تردې چې د ټولو معجزاتو شمېره نهو ته ورسېده، خو فرعون په خپل فرعونیت باندې کلک ولاړ وه.

۲ـ په نتیجه کښې چې کله مونږ د هغه د هلاکت او پوپنا کولو اراده وکړه نو موسی ﷺ ته مو داسې هدایت ورکړ چې:

الف: زما بندګان (بني اسرائیل) د شپې په تیاره کښې د مصر څخه د سینا په لور روان کړه.

ب: که څه هم هلته ستاسو مخې ته دریاب حائل واقع کېږي او تاسو نه پرېږدي چې د سینا ټاپو ته ورپوربوځې، خو تاته امر کوم چې زما د بندګانو د نجات دپاره په خپله همسا باندې دریاب ووهه او د پوربوتلو لاره پکښې جوړه کړه.

ج: ستا جوړه کړې شوې لاره به داسې لاره وي چې د دریاب په منځکښې به وچه کلکه وي او هیڅ لوندوالي او ختې به نه لري چې ستاسو پښې پکښې ښویه شي.

د: ای موسی! په ډېر اطمنان سره د بني اسرائیلو په شمول په ذکرې شوې لاره باندې تاسو د سینا ټاپو وزمې خمکې ته ورپوربوځې، چې د شا د پلوه به د فرعونیانو څخه نه ډارېږئ چې لاس نیولي

مو بیرته ستانه کړي، او د مخې د پلوه به درسره دا خطره هم نه وي چې په دریاب کښې به غرق شئ.

۳_ نو کله چې موسی ﷺ توصیه شوي هدایت ته عملي صورت ورکړ او د شپې یې بني اسرائیل د سینا طرف ته وخوځول نو:

الف: د فرعون د هلاکت وخت ډېر ورنژدې شو، او له دې کبله چې خپل وژلخای ته ورودانګي په ډېرې جلتۍ سره یې ښه لوی لښکر د خپله ځانه سره واخست او د موسی ﷺ او بني اسرائیلو په تعقیب روان شو.

ب: آن تر دې چې د دریاب په داخل کښې یې هم تعقیب کړه، خو موسی ﷺ او ملګري یې د دریاب څخه په اجتماعي توګه پوزېواته، حال دا چې د فرعون لښکر وروستنۍ ډله هم دریاب ته ورننوتله او سرکښان یې لا بل ساحل ته نه وه رسیدلي، نو په دغه وخت کښې الله ﷻ دریاب ته امر وکړ چې خپل جریان پیل کړي او توقف ته خاتمه ورکړي.

ج: نو نتیجه دا شوه چې فرعون او ټول فرعوني لښکر د "الف" څخه تر "ي" پورې په دریاب کښې غرق شو، او د اوبو دومره مقدار پټ کړه چې د الله ﷻ څخه په غیر یې هیڅوک اندازه نه شي درک کولی، چې څومره ملیاردونه ټنونه وزن به یې درلود او څومره زره مترونه به ورباندې اوچتې شوې وې.

۴_ ای پیغمبره! دا وه د هغه فرعون عاقبت کوم چې د الوهیت مدعي وه او ادعاء یې کوله چې خپل قوم یې په سمه لاره باندې سوق کړی دی او همدی یې لوی رب دی.

لنډه دا چې فرعون خپل ځان هم بې لارې کړ او خپل قوم یې هم په دنیا او آخرت کښې د هلاکت کندې ته واچاوه او سمه لاره یې ورته ونه ښودله، که بالفرض نوموړي ایمان راوړی وی نو هم به پخپله د نجات خاوند شوی وی او هم به یې خپل قوم ته نجات ورکړی وی.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَقَدْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ ﴾ کښې د "و" توری د عطف دپاره دی چې دا جمله پرې په یوه مقدره جمله باندې عطفېږي چې مضمون یې دا دی:

د مقابلې په میدان کښې د ناکامۍ څخه وروسته هم فرعون خپلو کفریاتو ته تر ډېرو کلونو پورې ادامه ورکړه، او یقیناً مونږ (د ډېر وخت د تېرېدلو څخه وروسته) موسی ﷺ ته وحې وکړه چې د مصر څخه ووځئ چې د فرعونیانو د هلاکت وخت رانژدې شوی دی.

مونږ ځکه ذکر شوی مضمون مقدر وګاڼه چې علماوو کرامو لیکلي دي چې د جادوګرانو د ایمان د راوړلو څخه وروسته آن د شلو (۲۰) کالو پورې فرعون په خپل تکبر باندې باقي پاتې وه او موسی ﷺ یې په دعوت باندې مصروف وه[1]. خو د دغه کافي وخت د درلودلو سره- سره په ایمان مشرف نه شو، او څینو لا آن دېرش (۳۰) کلونه ښودلي دي، والله ﷻ أعلم.

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج ۶ ص ۳۱

۲_ په ﴿ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي ﴾ کښې د ﴿ أَسْرِ ﴾ کلمه د "إِسْرَاءُ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د شپې بیولو ته وضعه شوې ده(۱)، يعني مونږ موسى ﷺ ته وحې وکړه چې زما بندګان د شپې د پلوه د مصر څخه وباسه.

شاید چې الله ﷻ په ورته د شپې وخت ځکه خوښ کړی وي ترڅو دوی د لمر خاته تر وختـه پورې د قلزم بحېرې ته ورسېږي چرته چې د فرعونيانو غرقېدلو صورت ونيوه.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د مصر څخه د وتلو په وخت کښې خو د بني اسرائيلو تعداد د شپږو لکو او اويا زرو (٦٧٠٠٠٠) تنو په شاوخوا کښې وه(۲)، په دې باندې علاوه هغوی د حکومتي مراقبت لاندې هم واقع وه؛ نو پوښتنه دا ده چې: دغه غټ تعداد خلک څنګه په يوه شپه کښې د کوچ او بار دپاره چمتو شوه او حکومت هم ورباندې اطلاع حاصله نه کړه چې د شپې يې د هغوی د حرکت مخه نيولې وی؟

مونږ وايو چې: د ذکر شوي سوال جواب ته د [يونس: ۹۰] ايت لاندې څه اشاره شوې ده _والحمد لله ﷻ_ خو په دې مقام کښې ورباندې زياتوو چې: د موسى ﷺ سره فرعون د بني اسرائيلو د خوشې کولو وعده کړې وه چې لاړ شئ او د حمل او نقل دپاره تياری ونيسئ، نو په همدې بنياد يې د مراقبت او څارنې لړۍ هم ختمه شوې وه، نو هغوی په ډاډه زړه او په څرګنده توګه د سفر تياری ونيوه او وتوانېده چې شپې د مخې حرکت وکړي او آن د قلزم بحېرې ته ورسېږي.

مګر فرعون د هغوی د حرکت څخه وروسته وعده خلافي وکړه او د خپل لوظ څخه وګرځېده(۳)، او په تعقيب باندې يې پيل وکړ. او دا ځکه چې فرعون ډېر بد عهده او بې لوظه انسان وه، الله ﷻ د فرعونيانو د خولې څخه حکايت کوي چې: ﴿ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا ٱلرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴾ [الأعراف: ۱۳۴] يعني کله به چې فرعونيانو ته د معجزې عذاب ورسېد نو دوی به موسى ﷺ مخاطب کړ چې: ای موسی! که زمونږ څخه دغه عذاب لرې کړې نو هرو مرو او ضرور به مونږ په تا باندې ايمان راوړو او هم به درسره بني اسرائيل خوشې کړو چې بېرته شام ته لاړ شي، خو کله به چې الله ﷻ د دوی څخه عذاب لرې کړ نو سمدستي به يې خپلې وعدې ماتې کړې، نه به يې ايمان راووړ او نه به يې اجازه ورکړه چې بني اسرائيل د شام په لور سوق کړي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَمَا هَدَىٰ ﴾ د جملې مضمون خو په ﴿ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ ﴾ کښې پروت دی نو پوښتنه دا ده چې د ذکرې شوې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

(۱) مفردات الراغب ص۲۳۷

(۲) روح المعاني ج۱۶ ص۲۳۷

(۳) المحرر الوجيز ج۷ ص۱۴۵؛ تفسير القاسمي ج۱۱ ص۱۸۱

مونږ وایو چې: د توموړي جملې په نزول کښې ـ والله ﷻ أعلم ـ دې ته اشاره ده چې د فرعون هغه دعوه په صراحت سره تردیده شي کومه چې الله ﷻ د هغه د خولې څخه حکایت کړې ده چې: ﴿وَمَآ أَهۡدِيكُمۡ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ﴾ [غافر:۲۹] یعنې فرعون خپل قوم مخاطب کړ چې: زه تاسو ته نه ښایم مګر سمه (روغه) لاره.

د دې زمانې فرعون

۵ـ په هره زمانه کښې چې فرعون پیدا شي په همغې زمانه کښې ورته الله ﷻ موسی هم پیدا کوي؛ نو لکه چې موسی ﷺ د خپلې زمانې فرعون سرکوب کړ همدارنګه د هرې زمانې فرعون د خپلې زمانې دموسی د لاسه پوپنا کېږي او د هلاکت سره مخامخ کېږي.

د افغانستان د جهاد د شروع په وخت روسي دولت د وخت فرعون وه چې الله ﷻ ورته د افغان مجاهدو څخه موسی جوړ کړ او د روسانو پراخه دولت یې دړې وړې اوتیت پرک کړ.

په دې زمانه کښې ـ چې روسي فرعون د منځه تلی دی ـ امریکایي فرعون سر راپورته کړی دی او غواړي چې په ټوله دنیا باندې خپل حکومت وکړي او په غیر مستقیمه توګه یې د خپل تسلط لاندې وساتي، د دې فرعون اصلي نوم "کلنټن" دی چې فعلاً اولسمشر دی.

د همدې کبله یې څو ورځې وړاندې[1] د افغانستان خاوره په خپلو کروز توغندیو باندې وویشتله او سل فیره میزایل یې وربانده د دریاب د منځه وورول، د دې کار وجه دا وه چې د دې زمانې موسی "اسامه بن لادن" ـ وفقه الله ـ فعلاً په افغانستان کښې اوسېږي. خو د الله ﷻ فضل وه چندان تلفات یې ونه لرل اوځینو توغندیو لا بالکل انفلاق هم نه وه کړی. همدارنګه د دې زمانې فرعون په عین وخت کښې لس کروز توغندي د سوډان په خاوره باندې هم په دې بهانه وغورزول چې هلته د اسامه بن لادن ـ حفظه الله ـ د سلاګانو د جوړولو فابریکه ده، حال دا چې هغه فابریکه چې د وخت فرعون په توغندیو باندې ورانه کړه د دوا جوړولو فابریکه وه.

د الله ﷻ څخه امید کوو چې د دې زمانې فرعون به هم یوه ورځ د همدې زمانې د موسی د لاسه نسکور شي، او د ځمکې مخ به یې د فسادونو څخه خلاص شي، الله ﷻ دې هغه چاته ترقي او موفقیت ورکړي کوم چې د اسلام ترقي غواړي، او الله ﷻ دې هغه څوک نسکور کړي څوک چې د اسلام د ترقی مخنیوی کوي، آمین.

﴿يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ قَدۡ أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ وَوَٰعَدۡنَٰكُمۡ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنَ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰ ۝٨٠ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَلَا تَطۡغَوۡاْ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبِيۖ وَمَن يَحۡلِلۡ عَلَيۡهِ غَضَبِي فَقَدۡ هَوَىٰ ۝٨١ وَإِنِّي لَغَفَّارٞ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا

(۱) ۱۳۷۷/۵/۳۰ هش

ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ ﴿٨٢﴾ وَمَآ أَعۡجَلَكَ عَن قَوۡمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمۡ أُوْلَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِي وَعَجِلۡتُ إِلَيۡكَ رَبِّ لِتَرۡضَىٰ ﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدۡ فَتَنَّا قَوۡمَكَ مِنۢ بَعۡدِكَ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِيُّ ﴿٨٥﴾ ﴾

[٨٠] (مونږ د موسی ﷺ په ذریعه وویلې چې:) ای بني اسرائیلو! یقیناً مونږ تاسو ته ستاسو د دښمن څخه نجات درکړ، او ستاسو سره مو (د تورات د درکولو دپاره) د طور د غره ښي طرف وعده کړې، او (هم) مونږ په تاسو باندې مَنّ او سَلوی درنازل کړه.

[٨١] (او هم مو تاسو ته وویلې چې:) د هغو پاکیزه (او خوندورو شیانو) څخه خورئ کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي او سرکشي پکښې مه کوئ (د حد څخه تجاوز مه کوئ)، چې زما غضب به درباندې درخلاص (درنازل) شي، او هرڅوک چې زما غضب ورباندې ورنازل شي نو یقیناً هغه (د هلاکت کندې ته) ولوېد.

[٨٢] او یقیناً زه د هغه چا دپاره ډېر بښونکی یم چې (د کفر څخه یې) توبه ویستلې وي او ایمان یې راوړی وي او (هم) نېک عمل یې کړی وي، بیا یې هدایت موندلی وي (ذکرو شوو خاصیتونو ته یې ادامه ورکړې وي).

[٨٣] او (مونږ وویلې چې:) ای موسی! ته د خپل قوم (اویا کسیزې جرګې) څخه څه شي راتوند کړې (چې د هغوی څخه وړاندې د مناجات ځای ته راغلې)؟

[٨٤] موسی ﷺ وویلې چې: هغوی دغه دي راپسې دي (نژدې دي)، او ما تاته توندي وکړه (په توندۍ سره راغلم) ای زما ربه د دې دپاره چې ته (راڅخه لا نور زیات) راضي شې، (نو عتاب راته مه متوجه کوه).

[٨٥] الله ﷻ وویلې چې: نو یقیناً مونږ ستا قوم ستا (د ځلوېښت ورځني غیاب) څخه وروسته د امتحان لاندې واقع کړه او (په نتیجه کښې) دوی لره سامري (نامي سړي) بې لارې کړه، (ایا ته مطمئن یې چې ستا اویا کسیزه جرګه به ستا په غیاب کښې ګمراهان جوړ نه شي).

ارتباط او د خلاصه

د موسی ﷺ دعوتي امت په دوه وو برخو باندې وېشلی شوی وه: یوه برخه یې فرعون او فرعونیان وه چې حالاتو یې په غرقېدلو سره اختتام وموند لکه چې وړاندې تېر شوه، او دوهمه برخه یې بني اسرائیل وه چې په دغو ایتونو کښې یې ځینو حالاتو ته اشاره شوې ده، چې خلاصه یې داسې راځېږي:

مونږ بني اسرائیلو ته د موسی ﷺ په ذریعه وویلې چې:

١ـ ای بني اسرائیلو! مونږ په خپل فضل سره تاسو ته د یوه ډېر قوي دښمن څخه نجات درکړ چې ستاسو د سترګو لاندې مو د قلزم په بحیره کښې غرق کړه.

او په دې باندې علاوه مو تاسو ته زښت ډېر نعمتونه درکړه چې ځینې مثالونه یې دا دي:

الف: د فرعون او فرعونیانو د غرق څخه وروسته مو ستاسو سره د طور د غره ښي طرف وعده کړ چې هلته به موسی ﷺ ستاسو د مشرانو سره راشي او د تعمیل دپاره به کتاب ورکړو چې تورات به نومېږي.

ب: او هم مو په تاسو باندې د "سینا" په بیدیا کښې له اسمانه ښه مزه ناک خوراک درنازل کړ چې "مَن" نومېږي.

ج: او هم مو تاسو ته د خوندورو مرغانو غوښې اسانې کړې چې په خپله خوښه ستاسو په وړاندې کښېني او تر هغه نه الوزي ترڅو چې تاسو ترې د خپل ضرورت په اندازه باندې ښکار کړئ، دغو مرغانو ته "سلوی" ویل کېږي.

د: همدارنګه مو تاسو ته د کلکې ډبرې څخه دولس چینې راوخوټولې چې هر قوم د خپلې ټاکلې چینې څخه په بې غمۍ سره اوبه څښې.

ه: بالآخره وریځ مو ستاسو دپاره مسخره کړه چې د ښه ساړه سوري لاندې یې خپل ژوند تېروئ.

۲ـ بیا مو بني اسرائیل مخاطب کړه چې:

الف: ای بني اسرائیلو! د هغو پاکیزه او خوندورو شیانو څخه خورئ او څښئ او استفاده ترې کوئ کوم چې مونږ تاسو ته درپېرزو کړي دي، او طغیان (سرکشي) پکښې مه کوئ چې زما غضب به درباندې درخلاص (درنازل) شي، یا په بل عبارت: زما د نعمتونو څخه استفاده کوئ او درنازل شوی شریعت مې تعمیل کړئ، که نه نو زما د غضب لاندې به واقع شئ او د ناشکرانو په ډله کښې به وشمېرل شئ.

ب: او هرڅوک چې زما د غضب لاندې واقع شي هغه د هلاکت کندې ته لوېږي، که څه هم ستاسو د بني اسرائیلو څخه وي او دښمن یې تازه هلاک شوی وي.

ج: او یقیناً زه د هغه چا دپاره د ګناهونو بښونکی یم کوم چې لاندې صفات ولري:

اول: چې په خپله ګناه باندې نادم او پښېمانه شي او خپل رب ﷻ ته توبه تائب شي.

دوهم: چې د توبې څخه وروسته ایمان راوړي او په آخرت عقیده ولري.

درېم: چې د ایمان سره نېک عمل هم ملګری کړي.

څلورم: لنډه دا چې د جنایت څخه وروسته په شرعي لاره باندې روان شي او خپلو همدغو تللو ته ادامه ورکړي.

نو تاسو ته توصیه کېږي چې تر خپلې وسې د ګناهونو څخه ځانونه وساتئ او چې کله پکښې واقع شوئ نو سمدستي توبه وباسئ او خپل رب ﷻ ته راجع شئ، چې غضب درباندې درنازل نه شي، او دا خیال مه کوئ چې د فرعون د غرقېدلو څخه وروسته به په تاسو باندې د الله ﷻ د غضب د درنازلېدلو خطر د منځه تللی وي.

۳ـ ای پیغمبره! د بني اسرائیلو ثبات او عزم ډېر کمزوری وه او د امتحانونو په مقابل کښې ډېر کاواکه او سست وه. د همدې کبله مونږ د موسی ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

الف. ای موسی! په تا باندې څه باعث وه چې د خپلو ملګرو څخه دې د مناجات مقام ته توندي وکړه او د هغوی څخه وړاندې دې خپل ځان را ورساوه؟ ایا له تا سره دا خطره نه وه چې ستا په غیاب کښې به دغه اویا کسه جرګه بې لارې شي.

ب. موسی ﷺ وویلې چې: ای زما ربه! زما ملګري دغه دې راپسې دي، لرې نه دي، او ما ځکه ستا مناجات ته توندي وکړه ترڅو ته راڅخه لا زیات راضي شې، نو هیله ده چې ما په دغې توندی باندې ملامت نه کړې.

ج. الله ﷻ موسی ﷺ ته ډاډ ورکړ او ورته یې وویلې چې ذکره شوې پوښتنه تاته د عتاب په توګه نه ده متوجه شوې بلکې د دې کبله تاته راجع شوه چې ستا د قوم ثبات او عزم کمزوری دی ستا په غیاب کښې ډېر ژر د سمې لارې څخه اوړي، هسې نه چې ستا په تعجیل سره ستا اویا کسه ملګرې هم ګمراهي غوره کړي لکه څنګه چې ستا په غیاب کښې ستا متباقي قوم لاره خطا کړه او خوسکې یې په الوهیت سره ونیوه. یا په بل عبارت: یقیناً ستا متباقي قوم ستا د غیاب څخه وروسته مونږ د سامري په سلسله د امتحان لاندې واقع کړه چې په نتیجه کښې د همده په دسیسه ګمراهان وګرځېده.

توضیحات

۱_ د [البقرة:۵۷]ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق د مَن او سَلوی بیان او هم بني اسرائیلو ته د نورو پاکیزه شیانو ور روزي کول او د دوی د ظلمونو شرحه ښه تفصیلواره تېره شوې ده چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

۲_ په ﴿ فَقَدْ هَوَىٰ ﴾ کښې د ﴿ هَوَى ﴾ کلمه د "هَوَيَان" _لکه "حَيَوَان"_ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د لوړې څخه ژورې ته د غورزېدلو معنی ورکوي[1]، یعنې په هرچا باندې چې زما غضب وربښکته شي نو یقیناً هغه د دوزخ ژورې کندې ته وغورزېد او په معنوي هلاکت باندې هلاک شو.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې د ﴿ ثُمَّ ٱهْتَدَىٰ ﴾ په مفهوم کښې خو توبه او ایمان او هم صالح عمل درېواړه شامل دي حال دا چې د "ثُمَّ" د کلمې څخه تغایر څرګندېږي، نو پوښتنه دا ده چې: هغه کوم یو هدایت دی چې د ذکرو شوو درېواړو شیانو څخه مغایر دی؟

مونږ وایو چې: کوم هدایت چې د درېواړو څخه غیر دی هغه استقامت دی، یعنې یقیناً زه د هغه چا دپاره بښونکی یم کوم چې ذکر شوي درېواړه کارونه وکړي او بیا پرې ثابت قدمه اوسي او پښې یې ښویه نه شي. همدې مضمون ته په لاندې حدیث کښې اشاره شوې ده چې:

یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه یوه صحابي ﷺ پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله! ماته په اسلام کښې داسې یوه جامعه (هر اړخیزه) خبره وکړه چې د هغې د زده کولو څخه وروسته د بل چا پوښتنې

---

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۳۷۱؛ مفردات الراغب ص۱۲۷

ته اړ نه اوخم، نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «قُلْ آمَنْتُ بِاللهِ ثُمَّ اسْتَقِمْ»[1] ووايه چې په الله ﷻ باندې مې ایمان راوړی دی، او بیا (په همدې باندې) ثابت (مستقیم) اوسه.

سامري څوک وه؟

۴ـ په ﴿وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِيُّ﴾ کښې د "سامري" کلمه ځینو مفسرینو کرامو په ډېرو معناوو باندې تفسیره کړې ده[2] خو مونږ ته هغه معنی بهتره برېښي کومه چې د لغت کتابونو لیکلې ده، هغه دا چې د "سامري" کلمه "سامِرَة" ته منسوبه ده، چې د یهودانو د قبایلو څخه د یوې خاصې قبیلې نوم دی کومه چې د نورو یهودانو څخه په ځینو دیني شیانو کښې مخالفه ده[3].

نو حاصل يې داسې راخېژي چې: بني اسرائیلو لره د خوسې په ذریعه یوه داسې سړي ګمراه کړه چې د "سامِرَة" د قبیلې څخه وه.

﴿فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ ٱلْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى ﴿٨٦﴾ قَالُوا۟ مَآ أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَآ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ فَقَذَفْنَٰهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِىُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِىَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَٰرُونُ مِن قَبْلُ يَٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِۦ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى ﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾﴾

[۸۶] نو موسی ؏ خپل قوم ته بېرته په داسې حال ورتاو شو چې (هم ورته) په غُصه وه (او هم) غمژن وه، (په همدغه حال کښې يې) ووېلې چې: ای زما قومه! ايا ستاسو سره خپل رب ﷻ (د تورات) وعده نه وه کړې ښایسته (نېکه) وعده؟ ایا نو په تاسو باندې (د دغه) عهد (موده) اوږده شوه (چې بالکل مو د یاده ووتله) او یا تاسو (قصداً) غوښتل چې د خپل رب ﷻ د پلوه دربانديې غضب دربښکته (خلاص) شي؟ نو تاسو خو زما په وعده باندې هم وفا ونه کړه (چې ستا د بېرته راستنېدلو پورې به مونږ په خپله عقیده باندې کلک ولاړ یاستو).

---

(۱) صحیح مسلم ج۱ ص۴۸
(۲) روح المعاني ج۱۶ ص ۲۴۴
(۳) لسان العرب ج۴ ص ۳۸۰

[۸۷] د خوسکي عبادت کوونکو (په اعتذار کښې) ووېلې چې: مونږ ستا د وعدې مخالفت په خپل اختیار (په خپله خوښه) نه دی کړی (ترڅو مونږ د ملامتې لاندې واقع شو) مګر (له دې کبله وربانديې مبتلاء شوو چې) په مونږ باندې (د مصر څخه د راوتلو په وخت) درانه بارونه تحمیل کړی شوه (چې دا درسره انتقال کړئ) چې هغه د (ټول) قوم (بني اسرائیلو) د ښایست (ګاڼو) څخه عبارت دي، نو مونږ (د دغو درونو بارونو څخه خپلې اوږې سپکې کړې او په اجتماعي توګه مو په اور کښې) وغورزولې، همدارنګه سامري هم (پکښې هغه ګاڼې) وغورزولې (کومې چې د هغه په اوږو باندې بار وې).

[۸۸] نو (د دغو ګاڼو په ذوب کېدلو سره ترې) سامري د قوم دپاره مجسم خوسکی راوویست (چې نقش او خیال نه وه، او هم) زرین خوسکي ته (د غوا په شان) رمباړه وه.

نو دوی (سامري او د ده پیروانو) ووېلې چې: دغه (زرین خوسکی) ستاسو معبود دی او د موسی ﷺ معبود (هم) دي خو هغه هېر کړی دی (او د مناجات دپاره یې د طُور غره ته تللی دی).

[۸۹] (دغه اعتذار یې مقبول نه وه څکه چې) ایا نو دوی نه کتل چې زرین خوسکی (خو) دوی ته نه خبره ورتاوولی شي (چې سوال جواب ورسره وکړي) او نه ورته (د عدم عبادت په صورت کښې) د ضرر رسولو توان لري او نه (ورته د عبادت په صورت کښې) د ګټې (نفعې) رسولو (توان او وسه لري).

[۹۰] (په دې باندې علاوه) دوی ته خو وړاندې هارون ﷺ ووېلې چې: ای زما قومه! یقیناً تاسو په زرین خوسکي سره په فتنه (او امتحان) کښې واچولی شوئ، او بې شکه ستاسو رب ﷻ ډېر مهربان دی نو زما پیروي وکړئ او زما امر ومنئ (توبه تائب شئ).

[۹۱] دوی (ورته) ووېلې چې: مونږ به (د زرین خوسکي) په عبادت باندې همېشه کلک ولاړ یاستو ترڅو چې مونږ ته موسی ﷺ بېرته راوګرځي (راستون شي).

د مطلب خلاصه

یعنې کله چې موسی ﷺ د الله ﷻ مناجات انجام کړه او تورات یې ترلاسه کړ او هم بېرته خپل قوم ته د خپلو اویا نفرو ملګرو سره ستون شو، حال دا چې د خوسکي په عبادت باندې ورته ډېرې غُصې نیولی وه او هم په دغه کار باندې ډېر غمژن وه، نو د هغوی سره یې لاندې سوال جواب وکړ:

۱ـ هغوی یې مخاطب کړه چې: ای زما قومه څرنګه چې تاسو زما په غیاب کښې خوسکي په الوهیت سره نیولی دی نو تاسو ماته د لاندې پوښتنو جواب راکړئ:

الف: ایا تاسو ته خپل رب ﷻ ډېره ښایسته وعده نه وه درکړې چې اسماني کتاب به درکړي او ستاسو د دنیا او آخرت چارې به سمبال کړي؟

ب: نو ایا په تاسو باندې د ذکر شوي کتاب د راوړلو وعده اوږده شوه چې بالکل مو هېره کړه؟ ایا په څلوېښتو ورځو کښې څوک دغسې عظیم الشانه وعده هېروي؟

ج: او یا تاسو د خوسي عبادت ته په قصدي توګه اقدام کړی دی ترڅو په تاسو باندې د خپل رب ﷻ د پلوه غضب درنازل شي؟

د: په دې باندې علاوه، ایا تاسو هغه وعده هم د پښو لاندې کړه کومه چې تاسو زما سره کړې وه چې ستا د بېرته راستنېدلو پورې به مونږ په خپله توحیدي عقیدې باندې کلک ولاړ یاستو؟
ای زما قومه! دغسې کار خو ستاسو سره هیڅ مناسب نه وه چې نه مو د خپل رب ﷻ د ښایسته وعدې مراعات وکړ او نه مو زما د وعدې حفاظت او څارنه وکړه.

د موسی علیه السلام د قوم جواب:

۲ـ د ذکرو شوو پوښتنو په جواب کښې موسی علیه السلام ته خپل قوم داسې جواب ورکړ چې:
الف: مونږ نه د خپل رب ﷻ د کتاب د راکولو وعده هېره کړې ده او نه مو ستا وعده د پښو لاندې کړې ده، همدارنګه مونږ نه په قصدي توګه د خپل رب ﷻ د غضب د نزول اراده کړې وه او نه راباندې د وعدې موده اوږده شوې وه چې د وعدې د نه پوره کولو ګومان مو په زړه کښې ګرځېدلی وي.
ب: دا کار مونږ په خپل اختیار او په خپله خوښه نه دی کړی بلکې مونږ دغه کار ته سامري تشویق کړي او هڅولي یاستو.
ج: د دې کار ډېره د هغه وخت څخه اېښودلې شوې ده چې کله مونږ د مصر څخه راوتلو همدا ستا د پلوه مکلف وګرځولی شوو چې هرڅوک دې د خپله خانه سره د خپل کور قیمتي سامان یوسي.
د: نو ستاسو په هدایت مونږ خپلې ګاڼې او زیورات را انتقال کړه چې ډېر یې ستړي کړي وو او په حمل او نقل باندې یې ډېر ستومانه شوي وو، نو هغه مو ټول په اور کښې وغورزول او خپلې اوږې مو ترې سپکې کړې.
ه: همدارنګه سامري هم خپل تحمیل شوي زیورات پکښې وغورزول او د هغو زیوراتو سره یې یوځای کړه کوم چې مونږ غورزولي وه، نو کله چې د زیوراتو ټوله مجموعه ذوب (ویلې) شوه نو خوسکی یې راته ترې جوړ کړ چې دا ستاسو معبود دی.
و: ای موسی! نو د ذکر شوي بد کار په کولو باندې مونږ مه ملامته کوه او زمونږ اعتذار ومنه، که بالفرض نوموړي سامري زمونږ بې لارې کولو ته دسیسه نه وی جوړه کړې نو مونږ به نه وی ګمراه شوي، په دغه کار کښې فقط سامری ملامته دی چې مونږ ته یې دام کېښود او پکښې وېې نښلولو؛ مونږ خو نوي او تازه د فرعونیانو (بوت پرستانو) څخه نجات موندلی وه او ایمان مو په زړونو کښې پوره ځای نه وه نیولی (زمونږ ایمان ډېر کاواکه وه).

نامقبول اعتذار:

۳ـ ای پیغمبره! د خوسکي پرستانو اعتذار د قبول قابلیت نه درلود او دا ځکه چې:
الف: نوموړي سامري خو هغوی لره د ګاڼو او زیوراتو په ذوب کولو سره د دوی د سترګو لاندې د خوسکي مجسمه جوړه کړه چې د غوا غوندې رمباړه یې وهله.
ب: ایا دوی نه پوهېده چې دغه مجسمه خو د سامري صنعت دی؟ لږ وخت وړاندې یې هیڅ

موجودیت نه درلود، د دې مجسمې د عبادت څخه خو پخپله د سامري عبادت بهتر دی چې د همدې مجسمې جوړوونکی دی.

ج: ذکر شوې مجسمې خو د صنعت په زور محض یوه رمباړه کوله، نه یې چاته هدایت کولی شو او نه لارښودانه.

د: د هغوی بالکل غیر مقبوله او د هر حیثه مردوده خبره لا دا وه چې ټولو په یوه خوله ناره کړې چې همدغه خوسکی ستاسو لا څه چې د موسی ﷺ معبود هم دی، خو ده هېر کړی دی او د مناجات دپاره یې د طور غره ته سفر کړی دی، موسی ﷺ ته په کار وه چې همدلته نږدې یې د خپل معبود سره مناجات کړي وي.

هـ: په دې باندې علاوه، ایا نو هغوی نه پوهېده چې د خوسکي مجسمه خو ورته د خبرې جواب نه شي ورکولی او نه ورته ویلی شي چې دا مو ښه وکړه او یا مو بد وکړه، دا خبره مو منم او یا دا مو نه منم. دغه مجسمه خو د عدم عبادت په صورت کښې هغوی ته ضرر نه شي رسولی چې ولې مو زما عبادت ونه کړ، او نه ورته د عبادت په وخت کښې څه ګټه رسولی شي چې آفرین دا مکافات مو دِرواخلئ چې زما عبادت مو وکړ.

و: هغوی ته خو هارون ﷺ لا په وخت ویلي وه چې: ای خلکو! د خوسکي د عبادت څخه خپل خانونه وساتئ دا یوه فتنه او یو امتحان دی چې تاسو پکښې واقع شوئ، نو خپلې پښې کلکې کړئ او د سامري په دروغینه وینا باندې مه غولېږئ.

ز: او یقیناً ستاسو رب ﷻ ډېر مهربان دی نو زما پیروي وکړئ او د خوسکي د عبادت څخه توبه تائب شئ، چې توبه مو قبوله کړي او د تېرې شوې ګناه څخه درتېر شي.

ح: زما اطاعت وکړئ او زما حکم ته غاړې کېږدئ چې په دنیا او آخرت کښې د سعادت خاوندان شئ.

ط: بالآخره د عدم قبول د ذکرو شوو وجوهو سره‌سره د خوسکي عبادت کوونکو هارون ﷺ ته په صراحت سره جواب ورکړه چې: مونږ به هیڅکله د نوموړي زرین خوسکي د عبادت څخه لاس وانخلو او ترهغه پورې به ورباندې کلک ولاړ اوسو ترڅو چې مونږ ته موسی ﷺ د طور د دورې څخه بېرته راستون شي او مونږ ترې په همدې باره کښې هدایت واخلو چې: ایا زمونږ دغه کار رښتیانی باطل کار دی او که څنګه؟

توضیحات

۱_ د [الأعراف: ۱۵۰] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق په ﴿ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَٰنَ أَسِفًا ﴾ کښې د "غَضْبَان" او هم د "أسِف" دواړو کلمو معناوې شرحه شوې دي چې د "غُصناک او غمژن" معناوې ورکوي. بیا شرحه کولو ته یې اړتیا نه ګورو.

۲_ په ﴿ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ ﴾ کښې د "یعِدْ" کلمه د هغه وعد څخه اشتقاقه شوې ده کومه چې د

الله ﷺ د پلوه بني اسرائيلو ته ورکړه شوې وه چې تورات به درکړم.

او په ﴿ فَأَخۡلَفۡتُم مَّوۡعِدِي ﴾ کښې هغې وعدې ته اشاره ده کومه چې د هغوی څخه موسی ﷺ اخستې ده چې زما په خط السير به کلک ودرېږئ او زما د خليفه (هارون ﷺ) اطاعت به کوئ.

ملک څه معنی؟

۳ـ په ﴿ مَوۡعِدَكَ بِمَلۡكِنَا ﴾ کښې د "مَلۡك" کلمه په دې مقام کښې مفسرينو کرامو[1] په اختيار او طاقت سره تفسيره کړې ده، يعنې مونږ ستا د وعدې مخالفت په خپل اختيار او طاقت سره نه دی کړی بلکې مونږ دغه کار ته مجبور کړی شوي ياستو او د اضطرار په حال کښې مو ورته اقدام کړی دی، چې سامري راباندې زور اچولی وه.

د أوزَار معنی

۴ـ په ﴿ وَلَٰكِنَّا حُمِّلۡنَآ أَوۡزَارٗا مِّن زِينَةِ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ کښې د "أَوۡزَار" کلمه د "وِزۡرٌ" ـ لکه "عِلۡمٌ" ـ جمعه ده چې د درونه پېټي (بار) معنی ورکوي، او د کنايې په توګه په ګناه کښې هم استعمالېږي[2]، اکثرو مفسرينو کرامو[3] همدغه ايت شريف په دوهمه معنی باندې حمل کړی دی، او د ﴿ ٱلۡقَوۡمِ ﴾ څخه يې فرعونيان (قبطيان) مراد کړي دي چې مضمون يې په لاندې ټکو کښې خلاصه کيږي.

الف: کله چې بني اسرائيلو د مصر څخه د وتلو تصميم ونيوه، نو موسی ﷺ هغوی ته هدايت وکړ چې هرڅوک دې د خپلو ګاونډيانو (قبطيانو) څخه ګاڼې راواخلي چې مونږ پکښې د واده يا د اختر خوشالي تېره کړو نو په تاسو باندې به خپلې ګاڼې بېرته وسپارو. همدې خبرې ته په ﴿ حُمِّلۡنَا ﴾ کښې اشاره شوې ده چې د موسی ﷺ د پلوه ورباندې د ګاڼو را اخستل تحميل شوی وه.

ب: بيا چې کله فرعونيان په درياب کښې غرق شوه نو ذکرې شوې ګاڼې د بني اسرائيلو په لاس کښې پاتې شوې (البته څومره چې چا اخستې وې).

ج: نو کله چې موسی ﷺ د طُور غره ته د مناجات دپاره لاړ او هلته د دېرشو شپو په عوض څلوېښت شپې تال شو نو سامري بني اسرائيلو ته وويلې چې:

دغه ګاڼې خو د فرعونيانو (قبطيانو) دي چې زمونږ سره د غنيمت په توګه پاتې شوي دي حال دا چې غنيمت مونږ ته جواز نه لري، د همدغې ګناه اثرات دي چې موسی ﷺ په خپل ټاکلي معياد (ديرش شپې) راستون نه شو، نو بهتره دا ده چې مونږ ټول ذکرې شوې غنيمتي ګاڼې راغونډې کړو او اور ورباندې بل کړو چې وسوزي، لکه چې د مقبول غنيمت همدغه (سوزول) غتېه نښه ده.

د: بني اسرائيلو د سامري خبره ومنله او په نتيجه کښې هغه کيفيت پېښ شو کوم ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده.

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۶۲، تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۳۴

(۲) مفردات الراغب ص۵۵۸

(۳) البحر المحيط ج۷ ص۳۶۹؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۲۸؛ روح المعاني ج۱۶ ص۲۴۶؛ تفسير الطبري ج۱۶ ص۱۹۸

د "أَوْزَار" کلمه په حقیقي معنی سره ده

۵_ مونږ د الله ﷻ په توفیق دوه دري ورځې پلټنه وکړه ترڅو په یقین سره معلومه کړو چې د زرین خوسکي خام مواد (ګاڼې) اصلاً د فرعونیانو (قبطیانو) څخه سوالي اخستلی شوې وې او په پلمې سره د مصر څخه د سینا بیدیا ته انتقالي شوې وې، او که دا خپله د بني اسرائیلو پورې مربوطې وې؟ په پلټنه کښې زمونږ سترګې د نبي کریم ﷺ په کوم حدیث کښې باندې ونه لګېدلې، که زمونږ د نظر لاندې په همدې موضوع کښې کوم حدیث واقع شوی وی نو په سر او سترګو به مو قبول کړی وی او خپل نظر به مو د پښو لاندې کړی وی خو دغسې ونه شوه.

مونږ ته داسې بریښي چې اکثرو مفسرینو کرامو به ذکر شوی تفصیل په لاشعوري توګه د اسرائیلیاتو څخه نقل کړی وي، حتی چې په دوی کښې خو ځینو لا په صراحت سره د بني اسرائیلو په کتاب باندې حواله هم ورکړې ده[1].

نو د همدې کبله مونږ وایو چې: په ﴿ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې د "أَوْزَار" کلمه په خپله اصلي (حقیقي) معنی سره ده چې د پېټو او بارونو معنی ده، او په ﴿ مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې د "قَوْم" کلمه د بني اسرائیلو څخه عبارت ده، چې په ځینو عقلي او نقلي دلایلو سره همدغه مضمون د سړي په ذهن کښې کېني. دلایل دا دي:

الف: د هجرت په وخت کښې به د موسی ﷺ او قومي مشرانو د پلوه بني اسرائیلو ته ویلی شوي وي چې هرڅوک دې په خپل کور کښې قیمتي سامان د خپله ځانه سره واخلي، او پوره واضحه ده چې ګاڼې د قیمتي سامانو څخه دي.

یا په بل عبارت: د بني اسرائیلو هجرت زمونږ (افغانانو) هجرت ته ورته وه چې هر افغان به د خپلې وسې په اندازه خپل قیمتي سامان د ځانه سره واخست او نور ټول سامان آلات یې روسیانو او کمونستانو ته پاتې شوه.

ب: دا خبره عقل نه شي منلی چې بني اسرائیلو ته دې فرعونیانو دومره ډېرې ګاڼې ورکړې وي _که څه هم د سوال په توګه وي_ چې د یوه خوسکي د وزن سره برابرې وي، حال دا چې هغوی خو د دوی په زامنو باندې د ذبحه کولو صرفه نه کوله، ایا یو دښمن په بل دښمن باندې دومره لوی اعتماد کوي؟ که بالفرض مونږ د هجرت په وخت کښې د افغاني کمونستانو څخه د یوه ډېر لږ شي استعاره کړې وی نو ایا هغوی به راکړی وی؟.

ج: د ذکرو شوو ګاڼو (د خوسکي د خامو موادو) نسبت الله ﷻ په صراحت سره بني اسرائیلو ته کړې دي چې: ﴿ وَٱتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنۢ بَعْدِهِۦ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ﴾ [الأعراف: ۱۴۸] یعنې بني اسرائیلو د موسی ﷺ د تللو څخه وروسته د خپلو ګاڼو څخه مجسم خوسکی جوړ کړ چې د غوا غوندې رمباړه یې درلوده.

(۱) التحریر و التنویر للشیخ عبد الطاهر بن عاشور ج۹ ص۹۰۹

که څوک په ﴿ حُلِيِّهِمْ ﴾ کلمه کښې مجازي نسبت اراده کړي (چې د ګاڼو ذو اليدي د دوی په لاس وه) نو دغه اراده به بې ضرورته وي او چندان مناسب کار به نه وي.

د. په لړ وړاندېنيو ايتونو کښې د "قَوْم" کلمه د بني اسرائيلو په قوم باندې تفسيره شوې ده چې:

اول: په ﴿ عَن قَوْمِكَ يَـٰمُوسَىٰ ﴾ [طه:۸۳] کښې د "قَوْم" کلمه د هغو اويا نفرو بني اسرائيلو څخه عبارت ده کوم چې د موسی ﷺ سره د طور غره ته تللي وه چې تورات راوړي.

دوهم: په ﴿ قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ ﴾ [طه:۸۵] کښې د "قَوْم" کلمه د هغو بني اسرائيلو په معنی ده کوم چې د هارون ﷺ د خلافت لاندې د سينا په بيديا کښې د تورات راوړلو ته منتظر وه او په نتيجه کښې د خوسکي په عبادت باندې مبتلا شوه.

دريم: همدارنګه په ﴿ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ غَضْبَـٰنَ أَسِفًا ۚ قَالَ يَـٰقَوْمِ ﴾ [طه:۸۶] کښې د "قَوْم، قَوْم" دواړه کلمې هم د عمومي بني اسرائيلو څخه عبارت دي.

نو په کار ده چې: ﴿ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې هم د "قَوْم" کلمه د همدوی (بني اسرائيلو) معنی ورکړي، نو د دوی د جواب حاصل به داسې راوخېژي چې:

ای موسی! موږ ستاسو د پلوه د مصر څخه د حرکت په وخت کښې مکلف کړی شوو او تاسو راباندې تحميل کړه چې قيمتي سامان (ګاڼې) د خانه سره واخلو، موږ دا کار وکړ چې دلته (د سينا په بيديا کښې) راباندې درندې شوې او لوی پېټی ترې راته جوړ شو، نو موږ د ټول قوم ګاڼې يوه خای ته راغونډې کړې او د هر چا د ګاڼو د وزن اندازه مو وټاکله او بيا مو وربانديې اور بل کړ ترڅو ذوب (ويلي) شي او يوه ټوټه يا دوه ټوټې ترې جوړې کړو چې حفظ يې راته اسان شي او د ټولو خلکو اوږې ترې سپکې شي[1]، اما زموږ د دغه کار څخه سامري معکوسه نتيجه اوچته کړه او موږ ته يې ترې خوسکی جوړ کړ چې دا ستاسو معبود دی، لنډه دا چې د خوسکي په عبادت کښې موږ ملامت نه ياستو بلکې سامري ملامته او ګرم دی.

سوال جواب

۶_ که څوک وايي چې: که بالفرض په ﴿ مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ ﴾ کښې د "قَوْم" د کلمې څخه بني اسرائيل مطلب وي نو "مِنْ زِيْنَتِنَا" کلمات به نازل شوي وی، يعنې په موږ باندې خپلې ګاڼې درندې شوې؛ ايا بني اسرائيلو د خپلو ځانونو څخه په "قَوْم" باندې تعبير وکړ؟

موږ وايو چې: څرنګه چې ګاڼې د ټول قوم پورې مربوطې وې او موسی ﷺ يوازې د خوسکي عبادت کوونکي د استنطاق لاندې نيولي وه، نو که بالفرض "مِنْ زِيْنَتِنَا" نازل شوی وی نو معنی به يې دا ورکړې وی چې ګاڼې يوازې همدوی پورې مربوطې وې او د ټولو قوم پورې يې تعلق نه درلود، حال دا چې واقعيت داسې نه وه بلکې د ټولو برخې پکښې شاملې وې.

---

(۱) التحرير والتنوير ج۱۶ ص۲۸۵

یوه متوسطه لاره

۷_ علماوو کرامو په دې خبره کښې چې د خوسکي خام مواد (ګاڼې) د فرعونیانو ملکیت وې او که د بني اسرائیلو په ملکیت پورې یې ارتباط درلود؟ یوه متوسطه لاره غوره کړې ده هغه دا چې: ګاڼې اصلاً د فرعونیانو او قبطیانو ملکیت وې، خو کله چې د قلزم دریاب د الله ﷻ په اراده د فرعون کالبوت په وچه باندې وغورزاوه نو ښې پرېمانه ګاڼې یې هم ورسره راوغورزولې چې د فرعون او د ده د ملګرو سره غرقې شوې وې[1] او د بني اسرائیلو لاس ته ورغلې. یا په بل عبارت: ذکرې شوې ګاڼې د اصل په اعتبار سره د فرعونیانو ملکیت وې خو په انتهاء کښې د بني اسرائیلو ملکیت وګرځېدې.

نو په ﴿مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ﴾ کښې د ﴿ٱلْقَوْمِ﴾ څخه فرعونیان (قبطیان) مطلب دي او د ګاڼو اصل ته کتلی شوي دي، او د [الأعراف:۱۴۸] ایت کښې یې انتهاء په نظر کښې نیولې شوې ده او بني اسرائیلو ته یې اضافت شوی دی.

مګر مونږ ته دغه متوسطه لاره هم چندان په زړه پورې نه برېښي چې په ماثور قول باندې اتکاء نه لري، نو ځکه په خپل نظر باندې کلک یاستو چې ذکرې شوې ګاڼې د بني اسرائیلو اصلي ملکیت وې، والله ﷻ أعلم.

غیر مقبول اعتذار

۸_ څرنګه چې د زرین خوسکي د عبادت کوونکو اعتذار معقول او قناعت بښوونکی نه وه نو ځکه نه د موسی ﷺ د پلوه مقبول وګرځېد او نه د الله ﷻ په دربار کښې قبول شو، نو د همدې کبله الله ﷻ دوی ته د توبې طریقه وښودله چې تاسو خپل خانونه ووژنئ؛ چې پوره بیان یې د [البقرة:۵۳] ایت لاندې تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

﴿ قَالَ يَـٰهَـٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴿٩٣﴾
قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِىٓ ۖ إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ
وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾ ﴾

[۹۲] موسی ﷺ وویلې چې: ای هارونه! ته څه شي منعه کړې (په تاباندې څه باعث وه) چې کله تا بني اسرائیل (په خپلو سترګو باندې) ولیده چې ګمراه شوه.

[۹۳] چې تا زما (د تګلارې) پیروي ونه کړه، ایا نو تا زما د امر (ارشاد) څخه عصیان (نافرماني) کړې ده؟

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۲۸

[۹۴] هارون ﷺ وویلې چې: ای زما د مور زویه! زماږیره او زما (د) سر (ویښتان) مه نیسه (خکه چې) یقیناً زه ډارېدم (که ډېر زیات شدت وکړم) نو ته به راته ووایې چې: (ایا) تا د بني اسرائیلو ترمنځ جدایي واقع کړه (او په جنګ دې سره واچول)، او (دا به هم راته ووایې چې) تا زما خبرې ته انتظار ونه کړ (زما د راستنېدلو پورې دې ورته صبر ونه کړ).

د مطلب خلاصه

یعني کله چې موسی ﷺ د خوسکي پرستانو غیر مقبول او غیر معقول اعتذار واورېدل نو د هغوی څخه یې د استنطاق مخ خپل ورور (هارون ﷺ) ته ورواړاوه، او په داسې حال کښې یې د استنطاق لاندې ونیوه چې په یوه لاس باندې یې د ږیرې څخه نیولی وه او بل لاس یې ورته د سر په ویښتانو کښې بند کړی وه چې:

۱_ ای هارونه! ته څه شي منعه کړې چې د دغو خلکو سره دی زما په تګلارې باندې تلل کړي وی او په کلکه باندې دې د دوی مخه نیولې وی؟ ایا دوی ستا د سترګو لاندې ګمراهان شوه او حق لاره یې پرېښودله؟ ایا تا زما پیروي ونه کړه؟ ایا نو خلافت داسې وي؟ ایا تا زما د امر څخه عصیان کړی دی چې دا خلک ګمراهان شوه؟

که بالفرض زه ستا په ځېر خلیفه پاتې شوی وی او یا دلته حاضر وی نو ما به په سوک څپېړې نه بلکې د وسلې په زور د دوی مخه نیولې وی او د خوسکي عبادت ته به مې نه وی پرېښي.

۲_ هارون ﷺ خپل اعتذار په لاندې ټکو کښې وړاندې کړ چې:

الف: ای زما د مور زویه! په ما باندې لږ څه زړه سوی وکړه او خبرې ته مې غوږ ونیسه.

ب: ږیره او سر مې پرېږده او دښمنان راباندې مه خوشاله وه چې دوه ورونه سره په جنګ دي.

ج: ما ستا په دعوتي خلافت کښې سستي نه ده کړې او په ډېر جدیت سره مې دوی د شرکي عقیدې څخه منعه کړي دي چې زما اطاعت وکړئ، زه د موسی ﷺ خلفیه یم، او د خپل رب ﷻ دپاره توبه وباسئ؛ چې د لوی غضبه بچ شئ:

د: مګر دوی په قطعي ډول باندې جواب راکړ چې مونږ ستا اطاعت نه کوو او د سامري اطاعت کوو، ما د دوی په دعوت کښې دومره کلکوالی وکړ چې زه یې په مرګ باندې تهدید کړم او نږدې وه چې ما ووژني، او په قوم کښې د قتل قتول یوه لویه فتنه جوړه شي.

ه: دا کار به هم ما کړی وی خو د دې خبرې څخه ډارېدلم چې همدا ته به په دغسې کار باندې ماته د ملامته ګوته ونیسې چې: ای هارونه! تا ولې بني اسرائیل په جنګ واچول او د دوی ترمنځ دې د اختلاف اور ته لمن ووهله، تا خو به ماته انتظار کړی وی، چې ما په خبرو باندې اصلاح کړي وی او منځنی اختلاف یې دومره موج ته نه وی رسېدلی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓاْ ۝ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾ کښې د ﴿ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾

کلمه د ﴿ مَا مَنَعَكَ ﴾ دپاره دوهم مفعول واقع شوې ده نو په کار دي چې معنی يې داسې راوخېژي چې: اى هارونه! کله چې تا بني اسرائيل وليده چې لاره يې خطا کړه نو ته زما د عدم اتباع څخه شي منعه کړې؟ ته ولې زما په اتباع (پيروی) باندې کلک شوې او عدم اتباع دې د پېښو لاندې کړه؟؛ حال دا چې دغه خو مقلوبه او غير مطلوبه معنی ده؟

مونږ وايو چې: همدغه سوال ته ورته يو سوال د ﴿ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ﴾ [الأعراف:۱۲] ايت لاندې په دوه وو جوابونو سره جواب شوی دی چې په دې مقام کښې دواړه د تطبيق وړ دي: يو دا چې د "لا" توری زائد دی[۱]، يعنې اى هارونه! کله چې تا بني اسرائيل وليده چې د زرين خوسکي په سبب بې لارې شوه نو ته څه شي منعه کړې چې زما اتباع (پيروي) دې کړې وی؟، بل دا چې ﴿ مَا مَنَعَكَ ﴾ د "مَا حَمَلَكَ" معنی ورکوي[۲] يعنې په ذکر شوي صورت کښې په تابانډې څه شی باعث شو او څه وجه وه چې زما اتباع (پيروي) دې ونه کړه؟.

په دې مقام کښې اتباع څه معنی؟

۲_ د ﴿ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ﴾ کلمات په اصل کښې "أَنْ لا تَتَّبِعَنِي" وه نو د "ن" توری په "ل" کښې ادغام شو او وروستنی توری (ي) د تخفيف دپاره په "أَنْ" سره حذف شو نو هغه کلمات ترې جوړ شوه کوم چې په ايت شريف کښې قرائت کوو.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه هغه اتباع مفسرينو کرامو په لاندې دوه وو معناوو سره تفسيره کړې ده د کومې څخه چې د "لا تَتَّبِعَنِي" کلمه اشتقاقه شوې ده هغه دا چې:

الف: دلته د اتباع معنی دا ده چې ما پسې به د طُور غره ته راغلی وی[۳]، يا په بل عبارت: موسی ﷺ خپل ورور (هارون ﷺ) په دې ملامته کړ چې کله بني اسرائيلو خوسکی په الوهيت سره ونيوه نو ته به د دوی څخه سمدستي جدا شوی وی او د طور غره طرف ته به دې د خپلو ملګرو سره زما اتباع او تعقيب کړی وی.

مګر دا معنی مونږ ته په زړه پورې نه برېښي، ځکه چې د ايت شريف متصله ټکړه ﴿ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴾ ورسره توافق نه لري چې موسی ﷺ خو ورته په ذکره شوې اتباع باندې امر نه وه کړی.

ب: بهتره دا ده چې دلته د اتباع څخه په عادت او خاصيت کښې اتباع مراده کړی شي، يعنې موسی ﷺ خپل ورور ملامته کړ چې تا ولې زما اتباع او پيروي ونه کړه چې د مفسدانو مخه دې نيولې وی او مرتد کېدلو ته دې نه وی پرېښي لکه چې زما همدا عادت او خاصيت دی.

په همدغه مضمون باندې موسی ﷺ هغه ته د رخصت کېدلو په وخت کښې هم توصيه کړې وه،

---

(۱) اضواء البيان ج۴ ص۵۴۷

(۲) مفردات الراغب ص۴۹۶

(۳) تفسير الطبري ج۱۶ ص۲۰۴

الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَٰرُونَ ٱخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴾ [الأعراف: ١٤٢] يعنې موسی ﷺ خپل ورور (هارون ﷺ) ته د روانبدلو په وخت کښې وويلې چې زما په قوم کښې زما خلافت وکړه او زما په عادتونو ورسره چلېږه چې د دوی ترمنځ د اصلاح هڅې کوه (فساد ته يې مه پرېږده) او پخپله هم د مفسدانو د لارې اتباع (پيروي) مه کوه، بلکې زما د لارې پيروي وکړه.

ږيره د ټولو پيغمبرانو اتفاقي سنت ده

۳_ د ږيرې پرېښودل د ټولو پيغمبرانو عليهم السلام اتفاقي سنت دی چې په دوی کښې يو پيغمبر هم ږيرخرېيلی نه دی تېر شوی. مونږ په دې مقام کښې نه غواړو چې د ږيرې پرېښودلو د اثبات دپاره دلايل وړاندې کړو، بلکې مونږ غواړو چې د لاندې دوه وو مطلبونو اثبات څرګند کړو:

الف: ټولو پيغمبرانو عليهم السلام ږيرې درلودې، که بالفرض هارون ﷺ ږيره نه درلودی او يا يې ږيره خرېيلې وی نو موسی ﷺ به ترې نه وی نيولې.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «عَشْرَةٌ مِنَ الْفِطْرَةِ... وَإِعْفَاءُ اللِّحْيَةِ»[1]، يعنې لس شيان د ټولو پيغمبرانو اتفاقي دي، ته به وايې چې مونږ په همدې باندې پيدا شوي ياستو، چې د دغو لسو شيانو څخه يو شی د ږيرې پرېښودل دي.

ب: برسېره په احاديثو، د ږيرې پرېښودل په قرآن کريم باندې هم اثباتېږي چې ذکر شوی ايت شريف د ذې ايت شريف سره څنګ په څنګ کېښودل شي چې: ﴿ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ ﴾ [الأنعام: ۹۰] يعنې: نو ای پيغمبره! د تېرو شوو پيغمبرانو په هدايت پسې اقتداء وکړه، او همدارنګه ستا امت دې هم ورپسې اقتداء وکړي، حال دا چې د هغوی د هدايت څخه د ږيرې پرېښودل هم شمېرل کېږي.

مقبول اعتذار

۴_ د هارون ﷺ اعتذار د موسی ﷺ په نزد مقبول وګرځېد او سمدستي يې د هغه ږېره او د سر وېښتان پرېښودل او د الله ﷻ په حضور کښې يې د سوال لاسونه پورته کړه چې: ﴿ رَبِّ ٱغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ ﴾ [الأعراف: ۱۵۱] يعنې ای زما ربه! ماته هم مغفرت وکړې او زما ورور ته هم، او مونږ (دواړه) په خپل رحمت کښې داخل کړې.

﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَٰسَٰمِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُواْ بِهِۦ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَٱذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي ٱلْحَيَوٰةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَّن تُخْلَفَهُۥ وَٱنظُرْ إِلَىٰٓ إِلَٰهِكَ ٱلَّذِي ظَلْتَ

---

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۲۷۳.

عَلَيۡهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَآ إِلَٰهُكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِي لَآ إِلَٰهَ
إِلَّا هُوَۚ وَسِعَ كُلَّ شَيۡءٍ عِلۡمٗا ﴿٩٨﴾

[۹۵] موسی ﷺ وویلې چې: نو ستا څه حال دی؟ ای سامریه! (په څه وجه دې دغه کار ته اقدام وکړ؟).

[۹۶] سامري وویلې چې: زه په هغه شي باندې بینا شوم (پوه شوم) په کوم باندې چې بني اسرائیل نه وه بینا شوي (بڼې نه وه پوه شوي)، نو ما یو موټی (خاورې) موټی‌کړې (واخستې البته) د رالېږلي شوي (جبرائیل ﷺ) د قدم څخه (بلکې د ده د آس د سُوَم څخه)، نو دا (موټی خاورې) مې (په زرین خوسکي یا په ګاڼو باندې) ورواچولې (نو سمدستي هغه ژوندی شو او د غوا غوندې رمباړه یې وکړه) او همدغسې (کار) ما ته خپلې نفس (خپل ځان) ښایسته کړی وه (زما سره د جواز هیڅ دلیل نشته).

[۹۷] موسی ﷺ وویلې چې: درومه (له مخې مې چېبېږه)، نو یقیناً تا ته په (ټول) ژوند کښې (د هر چا سره د نژدېکت په وخت کښې) د دې جملې ویل دي چې (لا مِسَاس) زما او ستا ترمنځ جنس تماس نشته (نه به ته رانژدې کېږې او نه به زه درنژدې کېږم)، او (په دې باندې علاوه ای سامریه!) یقیناً تا ته (یوه بله) وعده (هم) شته چې هیڅکله به ترې وروسته نه کړی شي (چې د اخروي عذاب څخه عبارت ده).

او (ای سامریه!) خپل هغه معبود ته دې وګوره د کوم (په عبادت) باندې چې ته کلک ولاړ وې (چې مونږ ورسره څه معامله کوو)، ضرور او هرومرو به ستا معبود (زرین خوسکی په اور باندې وسوزوو (او) بیا به یې ضرور په دریاب کښې (په تېز باد باندې) والوزوو، الوزول.

[۹۸] (ای خلکو!) یقیناً ستاسو معبود هغه الله ﷻ دی چې (حقیقي او واقعي) معبود نشته مګر همدی ﷻ دی (او بس)، چې هر شی د علم د حیثه ځایوي (هر شي ته یې په کامله توګه علم رسېدلی دی).

د مطلب خلاصه

یعنې کله چې موسی ﷺ د خپل قوم او هم د هارون ﷺ د استنطاق څخه فارغ شو نو سامری نامی سړی یې د استنطاق لاندې ونیوه او داسې سوال جواب یې ورسره وکړه چې:

۱ـ موسی ﷺ نوموړي ته وویلې چې: ای سامریه! څه وجه او څه باعث وه چې بني اسرائیلو ته دې لویه فتنه جوړه کړه او ډېر کسان دې پکښې د کفر سره مخامخ کړه؟

۲ـ سامري نامي سړي په لاندې ډول مفصل جواب ورکړ چې:

الف: ای موسی! ما داسې شی ولید او داسې شی مې کشف کړ کوم چې بني اسرائیلو نه وه کشف کړی او نه یې ورباندې علم رسېدلی وه، یا په بل عبارت: ما د جبرائیل ﷺ اس او هم د اس څه عجیبه کیفیت ولید چې نورو بني اسرائیلو ونه لید، هغه دا چې کله به د نوموړي آس سوم وچې ته ورسېد نو هغه ځای به سمدستي زرغون شو او شنیلی به ترې جوړ شو.

ب: ما د همدغه عجیبه کیفیت د لیدلو د کبله د نوموړي اس د سوم لاندې شوې یو موټی خاورې را اوچتې کړې او د خپله خانه سره مې وساتلې چې یو وخت به د همدغه یو موټی خاورو څخه هم څه عجیب اثار څرګند شي.

ج: نو کله چې بني اسرائیلو خپلې ګاڼې ویلې (ذوب) کړې او ما هم ورسره خپل ملکیت ګاڼې ضمیمه کړې نو د خاورو هغه موټی مې هم پکښې ورواچاوه کوم چې ما د وړاندې څخه د خپله خانه سره ساتلی وه او عجیبه اثارو ته یې په تمه وم.

د: لنډه دا چې ما ذکره شوې مجموعه (همدغه ذوب کړی شوې ګاڼې) د خوسکي په قالب کښې ورواړولې چې زرین خوسکی ترې جوړ شو او د غوایه غوندې رمباړه یې حاضرینو ته ورواوروله.

هـ: د همدغې رمباړې په اورېدلو سره په زرین خوسکي باندې بني اسرائیلو د الوهیت نوم کېښود او په معبودیت ورته قائل شوه، او هم ما ورته پرې توصیه وکړه.

دا وه هغه نقشه کومه چې ما د زرین خوسکي د جوړولو دپاره عملي کړه.

و: پاتې شوه دا خبره چې دا کار مې ولې وکړ؟، د دې جواب دا دی چې همدغسې کار ماته خپل نفس او خپلو خواهشاتو ښایسته کړی وه، زما دغه کار کول په هیڅ کوم معقول دلیل او معقوله وجه باندې ولاړ نه دی.

۳_ نو د سامري د اعتراف څخه وروسته هغه ته موسی ﷺ داسې وویلې چې:

الف: پورته شه! د دې مجلس څخه په داسې حال کښې لاړ شه چې ته به هیچا سره ناسته ولاړه نه شې کولی او ترخو پورې چې ته ژوندی یې ته به هر چاته فقط همدا کلمات اوروې چې: (لا مِسَاس) زما سره تماس مه نیسه او ماته مه رانژدې کېږه. یا په بل عبارت: تول دنیا به ستا دپاره د مرګ د ورځې پورې بندیخانه وګرځي او ته به پکښې بندي پروت یې.

ب: په دې باندې علاوه ستا دپاره د عذاب یو بل ځای او یو بل وخت هم شته چې ته به یې هیڅکله خطا نه کړی شې چې ترې بچ پاتې شې، چې هغه د قیامت ورځ ده، ته به هلته د اخروي عذاب سره ضرور مخامخ شې.

ج: ای سامریه! کوم زرین معبود چې تا د عبادت دپاره درولی وه او ته یې د خپلو ملګرو په شمول په عبادت باندې کلک ولاړ وې نو د هغه حال به داسې وګرځي چې:

اول: نو هرومرو او ضرور به مونږ نوموړی زرین خوسکی په اور باندې وسوزوو.

دوهم: او بیا به یې هرومرو او ضرور میده میده کړو او په دریاب کښې به یې په باد باندې والوزوو چې تیت پیت او،تالا ترغه شي. نو ته او ستا ملګري به وګوري چې ذکر شوی معبود به د خپله ځانه هیڅ دفاع ونه کړی شي.

۴_ بیا نو موسی ﷺ د سامري او سامریانو په شمول ټول بني اسرائیل مخاطب کړه چې: ای خلکو! یقینًا ستاسو حقیقي معبود هغه اقدس ذات الله ﷻ دی چې د ده څخه په غیر په حقه باندې بل معبود نشته مګر همدی ﷻ دی او بس، چې هر شي ته د علم د حیثه رسېدلی دی او د کامل علم

څخه يې هيڅ شی نه دی وتلی د همدې کبله معبوديت د همده ﷻ سره مناسب دی او همده ﷻ پورې مختص دی او بس.

توضيحات

١ـ په ﴿ فَمَا خَطْبُكَ ﴾ کښې د "خَطْب" کلمه هغه لوی کار ته ويل کېږي چې ډېرو خبرو او ډېر بحث ته اړتيا لري[1]، يعنې ای سامريه! د دغه لوی عظيم الشان کار وجه څه ده چې د ګانو څخه دې زرين خوسکی جوړ کړ او د الوهيت لقب دې ورکړ؟

سوالونه

٢ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: يو دا چې کوم سوال چې د موسی ﷺ د پلوه سامري ته راجع کړی شوی وه د هغه د جوابولو دپاره فقط همدغې جملې کفايت کاوه چې: ﴿ وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴾ همدغسې کار ماته خپل نفس ښايسته کړی وه؛ نو پوښتنه دا ده چې: سامري په څه منظور د خپل کار ټوله نقشه بيانه کړه؟

ب: بله دا چې سامري د خپل کار نقشه په مجهول ډول باندې وښودله او وضاحت يې ورنه کړ چې:

اول: هغه څه شی وه چې سامري وزباندې پوه شو او د زړه په سترګو باندې يې وليد او نور خلک ورباندې پوه نه شوه، او يا ورته د چا فکر نه شو؟ ﴿ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُواْ بِهِ ﴾.

دوهم: سامري يو موټی خاورې د چا د قدم څخه را اوچتې کړې؟ يا په بل عبارت: د ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ کلمه د چا څخه عبارت ده؟ ﴿ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ ٱلرَّسُولِ ﴾.

درېم: بيا سامري دا هم واضحه نه کړه چې ذکر شوی يو موټی خاورې يې په څه شي کښې خالي کړې؟ د ګانو په ډېری کښې او که د زرين خوسکي په خوله کښې؟

خو د دې سره-سره چې د سامري د پلوه په ذکرو شوو مجهولو ټکو باندې څه رڼا وانچوله شوه، د موسی ﷺ د پلوه ترې هم وضاحت ونه غوښتلی شو چې تا څه شی وليد، "الرَّسُول" څوک وه او بالآخره تا خپل موټی چرته خالي کړ؟

جوابونه

د لومړنۍ پوښتنې جواب خو دا دی ـوالله ﷻ أعلمـ چې: سامري غوښتل چې خپل ځان د ملامتۍ څخه په څنګ کړي او ټوله ملامتيا په "الرَّسُول" باندې ورواچوي، چې خوسکی خو د هغه په اثراتو باندې ژوندی شو او رمباړه يې وکړه که نه نو زما په توان کښې نه وه چې زه يې ژوندی کړم او رمباړه ترې وباسم. لنډه دا چې د خوسکي عابدينو په سامري باندې ملامته ورواچوله او سامري وغوښتل چې ټوله ملامته په رسول باندې ورواچوي.

اما د دوهمې پوښتنې جواب دا دی چې:

---

(١) مفردات الراغب ص١٥٢

الف: موسی ﷺ ته د سامري د نقشې مجهول ټکي معلوم وه او څه اړتيا نه وه چې وضاحت يې تري غوښتی وی، په همدې مطلب باندې په ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ کښې د "ا، ل" توري دلالت کوي، ته به وايې چې سامري موسی ﷺ مخاطب کړی وي چې ما د هغه رسول د قدم څخه يو موټی خاورې د خپله خانه سره ساتلې وي کوم چې ما او تاته معلوم دی، او ما هغه څه وليده کوم چې تا هم ليدلي دي.

ب: په دې باندې علاوه که بالفرض موسی ﷺ ته د نقشې مجهول ټکي معلوم نه وه نو وضاحت به يې تري ځکه نه وي غوښتی چې د ده په نزد يې څه اهميت نه درلود، د ده په نزد خو فقط همدې اهميت درلود چې د ذکرې شوې نقشې د تعميل وجه او سبب معلوم کړي او بس؛ د همدې کبله يې خپلې خبرې د ﴿ وَسِعَ كُلَّ شَيۡءٍ عِلۡمًا ﴾ په جمله باندې ختمې کړې، يعنې الله ﷻ ته هر شی ښه ښکارند او معلوم دی، ستا د نقشې مجهول ټکي هم تري پټ نه دي.

علماء کرام څه وايي؟

٣_ څرنګه چې الله ﷻ د سامري د نقشې مجهول ټکي نه دي واضحه کړي او د نبي کريم ﷺ په احاديثو کښې هم تري جهالت نه دی پورته شوی نو بهتره دا ده چې په خپل حال باندې پرېښودل شي چې کوم شرعي حکم وړپورې توقف نه لري، خو د دې سره-سره علماوو کرامو (صحابه ؓ، تابعينو ؒ) پکښې زښت ډېر معلومات ورکړي دي[1] چې مونږ تري فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو:

الف: د ﴿ ٱلرَّسُولِ ﴾ څخه جبرائيل ﷺ مراد دی چې سامري په لاندې ځايونو کښې ليدلی وه:

اول: کله چې فرعونيان غرقېدل نو په دغه وخت کښې جبرائيل ﷺ د الله ﷻ د پلوه په اس باندې سور رااستولی شوی وه[2] چې دوی کوم يو بې غرقه پاتې نه شي او بني اسرائيل ټول نجات مونده کړي.

دوهم: الله ﷻ چې موسی ﷺ د طور غره ته د کتاب د راوړلو دپاره بللی وه نو جبرائيل ﷺ ورته په اس باندې سور رالېږلی شوی وه[3].

ځيني لا وايي چې سامری د جبرائيل ﷺ په لاس باندې تربيه شوی دی، دا ځکه چې نوموړی په هغه وخت کښې تولد شوی وه کله چې فرعون د بني اسرائيلو نارينه اولادونه ذبحه کول، نو د همدغه ډار د کبله نوموړی خپلې مور په يوه غار کښې پټ کړ او هملته يې پرېښود نو الله ﷻ نوموړي ته جبرائيل ﷺ د تربيه کولو دپاره ور استولی وه[4]، والله ﷻ أعلم.

ب: کله چې سامري وليده چې هغه ځمکه سمدستي راشنه کېږي کومه چې د جبرائيل ﷺ د اس د سوم سره تماس مومي نو د همدغې عجيبه صحنې د ليدلو د کبله يې د همغې خاورې څخه يو

---

(١) روح المعاني ج١٦ ص٢٥٤

(٢) تفسير القرطبي ج١١ ص٢٣٩

(٣) اضواء البيان ج٤ ص٥٣٩

(٤) تفسير القرطبي ج١١ ص٢٤٠؛ تفسير الخازن ج٣ ص٢١٦

موټې خاوره وساتله په کومه باندې چې د نوموړي آس سوم لګېدلی وه[۱].

ج: بیا یې همدغه یو موټې خاوره د هغو ګاڼو سره یو ځای کړه د کومو څخه چې د خوسکي مجسمه جوړه شوې وه[۲]، او یا یې په هغه وخت کښې په خوله کښې وراچولې وه کله چې زرینه مجسمه جوړه شوه[۳].

عجیبه بندیخانه

۴_ کله چې سامري په خپل جنایت باندې اعتراف وکړ نو موسی ﷺ په عجیبه بندیخانه کښې په عمري بند باندې محکوم کړ هغه دا چې: موسی ﷺ نوموړي ته ښېرا وکړه چې الله ﷻ دې تا په داسې مصیبت باندې اخته کړي چې د ﴿لَا مِسَاسَ﴾ جمله په دوامداره توګه وایې، یعنې څوک چې تاته درنژدې کېږي نو ته به په چیغه خبر ورکوې چې زما او ستا په منځکښې په هیڅ ډول سره تماس نشته، نه به ته رانژدې کېږې او نه زه درنژدې کېږم.

د ذکرې شوې جملې د ویلو وجه مفسرینو کرامو په لاندې ډولونو سره ښودلې ده:

الف: الله ﷻ د سامري حالت داسې جوړ کړ چې هرڅوک به ورنژدې شو نو سمدستي به دواړه (سامری او نژدې کېدونکی) په ګرمه تبه اخته کېدل، نو د همدې کبله به سامري نارې وهلې چې ماته مه رانژدې کېږه چې په تبه باندې اخته نه شو[۴].

ب: په سامري باندې الله ﷻ د مالخولیا (سَودا) مرض ورنازل کړ چې د خلکو څخه به تښتېده او د هیچا سره یې ناسته ولاړه نه شوه نیولی[۵].

ج: موسی ﷺ ټول بني اسرائیل مکلف کړه چې د سامري سره به هیڅوک ناسته پاسته او راکړه ورکړه نه کوي، او د خبرو اترو څخه به یې ځان ساتي[۶].

ذکرې شوې درېواړه وجې یو تربله څه منافات نه لري، نو کیدلی شي چې په سامري به الله ﷻ د بل چا د ملاقات په صورت کښې تبه هم نازلوله او په مالخولیا (سودا مرض) باندې به هم اخته وه او بني اسرائیلو ته به ذکره شوې توصیه هم شوې وه.

په هر تقدیر د سامري دپاره ټوله دنیا یوه بندیخانه جوړه شوه، لکه څنګه چې د نبي کریم ﷺ درې صحابه وو کرامو ﷺ ته ټولې دنیا د بندیخانې شکل نیولی وه، البته کله چې دوی درېواړه د تبوک د غزا څخه په قصدي توګه پاتې شوي وه چې پوره قیصه یې د [التوبة:۱۱۸] لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

اما د سامري بندیخانې او د دوی بندیخانې سره لاندې فرقونه درلوده:

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۶۳
(۲) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۲۰۵
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۲۹
(۴) تفسیر الکشاف ج۳ ص۸۵
(۵) البحر المحیط ج۷ ص۳۷۸
(۶) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۲۰۶

بندیخانه
اول: د سامري بندیخانه عمري وه، په اصطلاح حبس دوام وه، او د صحابه کرامو ﷺ بندیخانه تقریبًا د پنځوسو ورځو په تېرېدلو سره ختمه شوه.
دوهم: د دوی توبه الله ﷻ قبوله کړه او د اُخروي عذاب څخه یې نجات وموند، اما سامری د اُخروي عذاب څخه خلاص نه دی او په مخکښې ورته پروت دی.

موسی ﷺ خپله خبره رښتیا کړه

۵ـ موسی ﷺ د زرین خوسکي په هکله سامري ته وویلې چې: ﴿لَّنُحَرِّقَنَّهُۥ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُۥ فِي ٱلۡيَمِّ نَسۡفًا﴾ یعنې مونږ به ضرور او خامخا ستا خوسکی په اور باندې وسوزوو (او د ایرې توره ډېری به ترې جوړه کړو او) بیا به یې په دریاب کښې هرومرو په تېز باد باندې داسې والوزوو چې بالکل یې نوم نښان ورک شي.
موسی ﷺ خپله خبره رښتیا کړه او د زرین خوسکي سره یې ذکر شوی چال چلند وکړ، شاید چې دریاب به یې د هغه د شندلو دپاره خکه خوښ کړی وي ترڅو د خوسکي عبادت کوونکي د خپل معبود بڅرکي راټول نه کړي او د دوهم خل دپاره ورباندې د إله او معبود نوم کېښنږدي، او هم د خوسکي نښې او اثار د فرعونیانو غوندې په دریاب کښې په دائمي توګه محوه او نابود شي.

خوسکی وسوزېد او ذوب نه شو

۶ـ لکه څنګه مونږ د [الأعراف:۱۴۸] ایت لاندې دېته ترجیح ورکړې ده چې د سامري خوسکی خپل حقیقت بدل کړی وه، دلته هم لیکو چې نوموړی خوسکی په خارق العاده توګه وینه او غوښه ګرځېدلی وه چې په اور باندې توره ایره شو او بیا په باد باندې والوزولی شو، که نه نو هغه به ویلې (ذوب) شوی وی خو سوزېدلی به نه وی، او همدارنګه به باد نه وی الوزولی.
خو ځینو علماء کرام[1] تحریق (سوزول) د سوانولو څخه کنایي اخلي او د تنسیف (په باد باندې الوزولو) څخه په شدت سره شندل مرادوي، نو په دې تقدیر به خوسکي خپل اصلیت نه وي بدل کړی، خو دغه دواړه معناوې متبادرې نه دي.

﴿كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيۡكَ مِنۡ أَنۢبَآءِ مَا قَدۡ سَبَقَۚ وَقَدۡ ءَاتَيۡنَٰكَ مِن لَّدُنَّا ذِكۡرٗا ﴿٩٩﴾ مَّنۡ أَعۡرَضَ عَنۡهُ فَإِنَّهُۥ يَحۡمِلُ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وِزۡرًا ﴿١٠٠﴾ خَٰلِدِينَ فِيهِۖ وَسَآءَ لَهُمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ حِمۡلٗا ﴿١٠١﴾ يَوۡمَ يُنفَخُ فِي ٱلصُّورِۚ وَنَحۡشُرُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ يَوۡمَئِذٖ زُرۡقٗا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَٰفَتُونَ بَيۡنَهُمۡ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا عَشۡرٗا ﴿١٠٣﴾ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذۡ يَقُولُ أَمۡثَلُهُمۡ طَرِيقَةً إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا يَوۡمٗا ﴿١٠٤﴾﴾

---
(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۰۳

[٩٩] (اى پيغمبره!) دغه رنګه (لكه چې وړاندې تېر شو) مونږ په تاسو باندې د هغه شي د خبرونو څخه كوم چې يقينًا وړاندې تېر شوي دي څينې (خبرونه) بيانوو (درنازلوو)، او بې شكه مونږ ناته د خپل (فضل) د پلوه قرآن كريم دركړى دى (چې سراسري پند او عبرت دى).

[١٠٠] هرڅوک چې د قرآن كريم څخه اعراض وكړي (او قبول يې نه كړي) نو يقينًا همدا (كس) به د قيامت په ورځ (د ګناه) پېتى (په خپل ځان باندې) بار كړي.

[١٠١] دوى به د همدې پېتي (په عقوبت) كښې همېشه وي، او ذكر شوى بار او پېتى دوى (اعراض كوونكو) ته د بار د حيثه ډېر بد (او ناكاره) دى.

[١٠٢] او هغه ورځ (ياده كړه) چې په (دوهمه) شپېلۍ كښې پوكې وكړى شي، په دغې ورځ كښې به مونږ مجرمان (كافران) په داسې حال كښې حشر كړو چې سترګې به يې شنې وي (ليدل به نه شي كولى).

[١٠٣] (په دغې ورځ كښې به) مجرمان په خپل منځكښې پټ-پټ وايي چې تاسو (په دنيا كښې) درنګ نه دى كړى مګر لس ورځې.

[١٠٤] (اى پيغمبره!) مونږ په هغو خبرو باندې ډېر پوه ياستو كومې چې دوى يې وايي (او په هغې خبرې باندې هم) كله چې د مجرمانو د لارې (هوښيارى) د حيثه بهتر كس ووايي چې تاسو هلته درنګ نه دى كړى مګر يوه ورځ.

ارتباطونه

د دې سورت د پيل څخه تردې ځايه پورې الله ﷻ په خپل پيغمبر ﷺ باندې د پخوانيو غيبو څخه زښت ډېر معلومات ورنازل كړه چې موسى ﷺ ته په څه ډول سره نبوت وركړى شو؟ د خپل رب ﷻ سره يې څنګه سوال جواب وكړ؟ فرعون ته يې څنګه دعوت وركړ؟ د مقابلې په وخت كښې ساحرانو څنګه ايمان راووړ؟ د موسى ﷺ د مناجات قيصه څنګه وه؟ د مناجات څخه د بېرته ستنېدلو په وخت كښې يې د بني اسرائيلو، هارون ﷺ او سامري څخه څنګه استنطاق وكړ؟ او داسې نور.

په دې ايتونو كښې په ذكرو شوو غيبي مضامينو باندې يوه تبصره نازله شوې ده چې څينې مهم ټكي يې دا دي:

١ـ كه بالفرض نبي كريم ﷺ په خپل نبوت كښې رښتينى نه وى نو د ذكرو شوو غيبي مضامينو څخه به يې هيڅ معلومات نه درلودى.

٢ـ ترڅو نبي كريم ﷺ متسلي شي چې د غيبي مضامينو سلسله لا ختمه نه ده، د قرآني ايتونو په ضمن كښې به نور غيوب هم نازل شي بلكې ټول قرآن كريم د غيبي معلوماتو يوه مجموعه ده.

٣ـ ترڅو د دې زمانې فراعنه پوه شي چې د دوى انجام به هم د موسى ﷺ د فرعون څخه څه كم نه وي، چې په دنيا كښې به پوپنا شي او په قيامت كښې به د خطرناک عذاب سره مخامخ شي، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د وړاندېني بیان غوندې نور بیانات هم مونږ په تا باندې درنازلوو، چې په پخوانیو حالاتو او هم په راتلونکو حالاتو باندې به دې خبر کړو او دا خکه چې

۱_ تاته مونږ د خپله جانبه (بدون ستا د غوښتنې څخه) لوی ذکر درکړی دی چې په غیبي علومو باندې مشتمل دی او د قرآن څخه عبارت دی.

۲_ په دې قرآن کریم کښې د اعراض کوونکو د قناعت دپاره ډېر پاخه دلایل نازل شوي دي او د نازلېدلو سلسله یې لا ختمه نه ده، د همدې کبله:

۳_ نو هرڅوک چې د دې قرآن کریم څخه اعراض کوي او د منلو څخه یې مخ اړوي هغه به د قیامت په ورځ د ګناهونو درونډ پېټی په اوږو اخلي او د همدغه پېټي په سبب به په دوزخ کښې واچولی شي چې هلته به پکښې د همېشه دپاره پروت وي.

۴_ د دغو اعراض کوونکو دپاره د قیامت په ورځ کفري ګناه ډېره بده ګناه او ډېر بد او ناکاره بار دی چې هیڅکله به یې د اوږو څخه بنکته نه شي او په دائمي توګه به ترې لاندې کړېږي.

۵_ ای پیغمبره! ته هغه ورځ دریاده کړه چې کله د بیا راژوندي کولو دپاره په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي او کفارو ته د کاملې جزا ورکولو وخت پیل شي.

۶_ دغه به ډېر هولناک وخت وي چې مجرمان (کفار) به په دغې ورځ کښې په داسې حال د قبرونو څخه د حساب کتاب میدان ته راټول کړی شي چې سترګې به یې له ډېره غمه تکې شنې ګرځېدلې وي چې نُور به پکښې نه وي، او په بدنونو باندې به یې د ذلت نښې د وړایه څرګندېږي.

۷_ په دغه وخت کښې به په خپلو منځو کښې پټ-پټ سره وایي چې تاسو خو په دنیا کښې درنګ نه دی کړی او هلته مېشت نه یاست پاتې شوي مګر فقط لس ورځې؛ دوی به خپل دنیاوي ټول عمر په لسو ورځو باندې خکه تعبیروي چې هغه به ډېر سخت وخت او ډېره غمژنه ورځ وي.

۸_ ای پیغمبره! مونږ په هغې خبرې باندې هم لا له اوسه پوهېږو کومه به چې کفار د قیامت په ورځ باندې وکړي، البته کله چې د دوی ښه هوښیار سړی او د دغې ورځې په خطراتو باندې ښه پوه سړی ووایي چې تاسو په دنیا کښې لس ورځې ژوند نه دی تېر کړی بلکې ټول ژوند مو هلته د یوې ورځې څخه اضافه نه وه، افسوس چې خپل دائمي ژوند مو د یوې ورځې په ژوند باندې ضائع کړ.

توضیحات

۱_ د قرآن کریم د نومونو څخه یو نوم "ذِکْر" دی چې د نصیحتونو مجموعه ده او د خپل رب ﷻ د ارشاداتو یادونه ده، د همدې کبله مفسرینو کرامو په ﴿ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا ﴾ کښې د "ذِکْر" کلمه په قرآن کریم سره تفسیره کړې ده[۱]، چې یقیناً تاته مو قرآن کریم درکړی او درنازل کړی دی.

---

(۱) اضواء البیان ج۴ ص۵۵۴

حمل څه معنی؟

٢_په ﴿ وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ حِمْلًا ﴾ کښې د "حِمْل" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ١٨٩] ايت لاندې شرحه کړې ده چې دا د هغه بار او پيټي نوم دی کوم چې په سترګو باندې ښکاريږي، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې شرحه وراضافه کوو چې:

الف: په دنيا کښې په ګناه باندې د "وِزر" _لکه "ثِقل" _ اطلاق کيږي، لکه چې د همدې سورت د [٨٧] ايت لاندې يې شرحه تېر شوې ده _والحمد لله ﷻ_، مګر د "حِمْل" اطلاق ورباندې نه کيږي ځکه چې حمل د هغه بار نوم دی کوم چې په سترګو ليده کيږي او په دنيا کښې خو څوک ګناه په سترګو نه شي ليدلی.

ب: اما په آخرت کښې ګناه ته همدغه لقب ورکولی شي چې هلته ګناهونه په سترګو باندې ليدلی کيږي او مجسمې ګرځولی کيږي، لکه چې همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه اورده حديث کښې اشاره کړې ده چې زما دې سوګند وي چې: «لَا يَنَالُ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنْهَا شَيْئًا إِلَّا جَاءَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَحْمِلُهُ عَلَى عُنُقِهِ بَعِيرٌ لَهُ رُغَاءٌ أَوْ بَقَرَةٌ لَهَا خُوَارٌ أَوْ شَاةٌ تَيْعَرُ»[١] يعنې ستاسو څخه يو کس (چې د زکات په راغونډولو باندې ټاکلی شوی وي) د هداياوو څخه هيڅ شی نه ترلاسه کوي مګر د قيامت په ورځ به په داسې حال کښې راشي چې نوموړی شی به يې په غاړه کښې پروت وي او په څټ باندې به يې بار وي (مثلاً اوښ به وي چې غرغرې به وهي او غوا به وي چې رمبارې به وهي او ګډه به وي چې ريهړې به.

د "زُرْقَة" معنی

٣_په ﴿ وَنَحْشُرُ ٱلْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴾ کښې د "زُرْق" کلمه د "زُرْقَة" _لکه "كُدْرَة" _ څخه اشتقاقه شوې ده او د "أزرق" _لکه "أشرف" _ جمعه ده، "زُرْقَة" د هغه رنګ نوم دی کوم چې د سپينوالي او توروالي ترمنځ واقع دی. يا په بل عبارت: "زُرْقَة" هغه شينوالي ته ويل کيږي کوم چې د سترګو په توروالي کښې تحقق ولري[٢]. په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د "زُرْقَة" کلمه په ډېرو معناوو باندې تفسيره کړې ده[٣] د مثال په توګه:

الف: د مخ په توروالي؛ يعنې کفار به د قيامت په ورځ مونږ په داسې حال باندې حشر کړو چې مخونه به يې له ډېره غمه تک تور اوښتي وي، لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَيَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ تَرَى ٱلَّذِينَ كَذَبُواْ عَلَى ٱللَّهِ وُجُوهُهُم مُّسْوَدَّةٌ ﴾ [الزمر: ٦٠] يعنې د قيامت په ورځ به ته هغه کسان وګورې کوم چې په الله ﷻ باندې دروغ تړي چې مخونه به يې تک تور وي.

ب: په ډېرې زياتې تندې سره؛ يعنې دوی به په هغې ورځ د زياتې تندې په حال کښې حشر کړو،

(١) صحيح مسلم ج٢ ص١٢٣
(٢) لسان العرب ج١٠ ص١٣٨؛ مفردات الراغب ص٢١٧
(٣) التفسير الكبير ج١٢ ص١١٤

لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَنَسُوقُ ٱلْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴾ [مريم:٨٦] يعني: او مونږ به مجرمان (کافران) دوزخ ته په داسې حال سوق کړو چې دوی به ډېر تږي وي او داسې نور.

ج: مګر مونږ ته بهتره او متبادره برېښي چې دلته به د "زُرْقَةً" کلمه د شينوالي معنی ورکوي، يعنې په دغې ورځ کښې به د کفارو سترګې تکې شنې وي چې نه به پکښې سپين ښکارېږي او نه تور، او پوره واضحه ده چې دغه حالت نه دی مګر ړوندوالی دی.

يا په بل عبارت: د کفارو سترګې به شنې وي خو په هغه شينوالي سره نه چې د سترګو نظر يې په خپل حال باقي وي، لکه چې مونږ افغانان وايو چې په افغانستان باندې يو خل شين سترګو انګرېزانو حمله وکړه چې زمونږ نيکونو په ګونډو کړه، او بل کرت ورباندې شين سترګو روسانو نظامي تېری وکړ چې مونږ د الله ﷻ په کومک د ماتې سره مخامخ کړه.

بلکې په هغه شينوالي سره به شنې وي د کوم سره چې ړوندوالی لازم دی، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿ وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴾ [طه:١٢٤] يعنې هغه څوک چې د قرآن کريم د منلو څخه اعراض کوي مونږ به يې د قيامت په ورځ باندې د قبر څخه ړوند راپورته کړو او د حشر ميدان ته به يې سوق کړو.

سوال جواب

۴ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَرَءَا ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ ﴾ [الكهف:۵۳] او مجرمان به اور (دوزخ) وګوري، او پوره واضحه ده چې ليدل په هغه وخت کښې صورت نيولی شي چې مجرمان (کافران) ليدل وکړی شي، نو ايا دا ايت د هغه ايت سره متناقض نه برېښي؟

مونږ وايو چې: د قيامت ورځ اوږده ورځ ده، په دې ورځ کښې به په کفارو باندې بېلابېل حالات ورشي چې په ځينو کښې به ړانده وي او هيڅ شی به نه شي کتلی او په ځينو نوروکښې به بينا وي او ليدل به کولی شي، همدغه ډول مضمون د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما څخه هم روايت شوی دی[1].

ځينو مفسرينو کرامو[2] ذکر شوی روايت داسې تفسير کړی دی چې حشر په دوه وو ډولونو باندې وېشلی کېږي:

الف: يو هغه حشر دی کوم چې د قبرونو څخه د حساب کتاب ميدان ته صورت نيسي.

ب: بل هغه حشر دی کوم چې د حساب کتاب د ميدان څخه خپل دائمي مستقر (ارامګاه) ته متحقق کېږي چې جنتيان به جنت ته حشر شي او دوزخيان به دوزخ ته ورټول کړی شي.

نو کفار به د قبرونو څخه د پورته کېدلو څخه نيولې آن د حساب کتاب د فيصلې پورې ليدل کولی شي او ړانده به نه وي، اما د فيصلې څخه وروسته به دوزخ ته په داسې حال باندې بوتللی شي چې ړانده او کاڼه به وي او هم به خبرې نه شي کولی او په مخونو باندې به روان وي، العياذ بالله ﷻ.

(١) روح المعاني ج١٦ ص٢٦٠، تفسير الطبري ج١٥ ص١٦٧، تفسير ابن كثير ج٣ ص۶۵

(٢) تفسير القاسمي ج١١ ص٢١۵

یادونه

۵ـ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۴۵] ایت لاندې د لاندې موضوعاتو په هکله څه بحث تېر شوی دی چې:

الف: په څه وجه به د قیامت په ورځ کفارو ته دنیاوي ژوند ډېر لنډ ځرګند ېږي؟

ب: دا څه وجه ده چې هلته د کفارو د خولو څخه مختلف کلمات راحکایت شوي دي؟ چې کله به د ټول دنیاوي عمر څخه په یو سات تعبیر وکړي، کله په یوه ورځ او بالآخره کله د ورځې په ځینې برخه باندې او داسې نور.

نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي، مونږ ورباندې په دې مقام کښې فقط لاندې معلومات وراضافه کوو چې:

مفسرین کرام په دې کښې اختلاف لري چې کفار به د قیامت په ورځ خپل کوم یوه عمر ته د لږوالي نسبت وکړي، دنیاوي عمر ته، یا په قبره کښې برزخي عمر ته او بالآخره یا د برزخ هغه عمر ته کوم چې په دوی باندې د دواړو شپېلیو ترمنځ تېرېږي چې څلوېښت کاله دی[۱].

په دریواړو اقوالو کښې مونږ ته لومړی قول بهتر برېښي، د همدې کبله مو ترجمه او تفسیر د همدې قول په مقتضی روان کړي دي، ځکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَن تَذَكَّرَ وَجَآءَكُمُ ٱلنَّذِيرُ﴾ [فاطر:۳۷] یعنې کفار به په دوزخ کښې چیغې وهي او فریاد به کوي چې: ای زمونږ ربه! مونږ د دې دوزخ څخه وباسه او دنیا ته مو بېرته بوځه ترڅو مونږ د هغه عمل څخه په غیر بل (ښه) عمل وکړو کوم چې مونږ کړی دی (ته به وایې چې دوی خپل عمر ته د تفکر دپاره د کافي عمر لقب نه ورکوي). الله ﷻ به جواب ورکړي چې: ایا تاسو ته ما دومره عمر نه وه درکړی چې هغه چا پکښې پند اخستلی شو کوم چې پند یې اخست (ستاسو عمر د تفکر دپاره ښه کافي عمر وه)، او په دې باندې علاوه تاسو ته ډاروونکی (پیغمبر) هم درغلی وه، چې وخت په وخت یې دعوت درکاوه او آخرت یې درپه یاداوه.

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥ ۖ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَـٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ ٱلشَّفَـٰعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحْمَـٰنُ وَرَضِىَ لَهُۥ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا

(۱) البحر المحیط ج۷ ص۳۸۲

﴿ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَيِّ ٱلْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾ وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾ ﴾

[۱۰۵] او (ای پیغمبره!) ستا څخه خلک د غرونو په هکله پوښتنه کوي (چې د قیامت په ورځ به یې څه حال وي)؟ نو ته (ورته په جواب کښې) ووایه چې زما رب ﷻ به یې (د ګرد غونډې) والوزوي، الوزول.

[۱۰۶] نو ځمکه به تري نرمه (بنویه) هواره پرېږدي (ته به وایې چې ټول اجزاء یې په یوه صف ولاړ دي).

[۱۰۷] ته به (ای پیغمبره!) په ځمکه کښې نه پیچومی (کوږوالی) ګوري او نه لوړه ژوره.

[۱۰۸] په دغې ورځ کښې به (ټول) خلک (د حشر میدان ته) د بلونکي (په لوري) پیروي کوي چې (د خلکو دپلوه به) بلونکي ته هیڅ کوږوالي (او په څنګ کېدل) نه وي (ټول به هلته مستقیماً ورځي)، او ټول اوازونه به (په دغې ورځ کښې) ډېر مهربان الله ﷻ ته (د ده ﷻ له ډاره) ښکته (او چپ) شي، نو ته به (هلته) نه اورې مګر پسپسکی (او یا د پښو ځپاری).

[۱۰۹] په دغې ورځ کښې به (هیچاته) شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته چې ډېر مهربان الله ﷻ د ده دپاره (چاته) اجازه وکړي او هم الله ﷻ د ده د داسې قول څخه راضي وي چې (په دنیا کښې یې) درلود (چې د کلمې طیبې څخه عبارت دی).

[۱۱۰] (او دا خکه چې) ډېر مهربان الله ﷻ په هغه شي باندې پوهېږي کوم چې د خلکو په وړاندې دي او په هغه شي باندې (هم پوهېږي) کوم چې د دوی څخه وروسته دي (نو د شفاعت مستحق ښه پېژني)، او خلک د الله ﷻ (په هیڅ شي) باندې د علم د حیثه احاطه نه شي کولی.

[۱۱۱] او (په دغې ورځ کښې به) ټول مخونه (ټول ذوات) خاص ازلي او ابدي (او په ټولو امورو باندې په علم او قدرت سره) ولاړ الله ﷻ ته اطاعت کوي (او ټول به ورته عاجزي کوي)، او یقیناً (په دغې ورځ کښې) هغه څوک نااُمیده (ناکام) شو کوم چې (په دنیا کښې) د ظلم (کفر) متحمل شوی وي.

[۱۱۲] او هرڅوک چې د صالحاتو څخه (نېک عملونه) وکړي حال دا چې ایماندار (مؤمن) وي، نو نه به (په دغې ورځ کښې) د ظلم (تیري) څخه وېدار شي او نه (به په خپل استحقاق کښې) د نقصان (واقع کېدلو خوف وکړي).

ارتباط او شان نزول

۱ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې هغو حالاتو ته اشاره شوې ده کوم چې د دوهمې شپېلۍ څخه وروسته صورت نیسي، په دې ایتونو کښې د لومړنۍ شپېلۍ پورې اړونده ځینو حالاتو ته اشاره کېږي، او د دوهمې شپېلۍ د متباقي حالاتو څخه هم ځینو حالاتو ته دلته اشاره شوې ده.

۲ـ او د نزول وجه یې دا ده چې د نبي کریم ﷺ څخه ځینو مشرکانو پوښتنه وکړه چې د قیامت په

ورځ به د غرونو څه حال وي؟ ایا په خپلو خپلو ځایونو باندې به ولاړ پاتې شي او که څنګه؟.
امکان لري چې ذکره شوې پوښتنه به یې د ملنډو او مسخرو په توګه کړې وي ځکه چې دوی خو د قیامت په ورځ باندې عقیده نه درلوده؛ بیا نو ذکر شوې ایتونه نازل شوه[١].

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! ستا څخه ځینې خلک د مسخرو او استهزاء په توګه پوښتنه کوي چې د قیامت په ورځ به د غرونو څه حال وي؟ ایا په خپلو ځایونو به پاتې شي او که څه تغیرات به پکښې واقع شي؟ نو ته ورته په دغو ټکو کښې خپل جواب خلاصه کړه چې:

١_ د ځمکې د مخ ټول غرونه به یو هم په خپل ځای ولاړ پاتې نه شي بلکې د لاندې کیفیت سره به مخامخ شي:

الف: ټول غرونه به زما رب ﷻ د ګردونو په شکل کښې د ځمکې د مخ څخه والوزوي، ته به وایې چې هر یو غر د ایرو یوه ډېری ده او د تېز باد په چلښت سره د ځمکې د مخ څخه پورته کېږي او تار مار کېږي.

ب: زما رب ﷻ به د ځمکې مخ د غرونو څخه داسې خالي او صاف کړي چې:

اول: ټوله ځمکه به نرمه او ښویه وګرځوي چې نه به یې په مخ باندې ډېره لیده کېږي او نه به پرې کوم بوټی او نبات د چا سترګو ته ورځي.

دوهم: داسې هواره به یې پرېږدي ته به وایې چې اجزاء یې د معمار په رجه او یا په خط کش باندې یو صف جوړ کړی شوي دي.

دریم: ای پیغمبره! که بالفرض همدا ته پخپله په همدغه وخت کښې ځمکې ته وګورې او ډېر دقت هم وکړې نو نه به پکښې کوږوالی او نه به پکښې څه ټیټ او لوړ ځای وګورې، بلکې ټوله ځمکه به د دوک په څوکه هواره کړی شوې وي.

٢_ بیا چې کله دوهمه شپېلۍ پوکوهلی شي او خلک د قبرونوڅخه د محشر میدان ته وبللی شي نو په هغه وخت کښې به لاندې کیفیات صورت ونیسي:

الف: ټول خلک به د قبرونو او ځمکې څخه راپورته شي او بې له درنګه به د بلونکي پرښتې (اسرافیل ؈) په لور حرکت پیل کړي، په دغه وخت کښې به هیڅوک د بلونکي پرښتې بې اطاعتي نه کوي، که څه هم په دنیا کښې یې د بلونکي (پیغمبر) په دعوت او بلنه کښې بې اطاعتي کوله.

ب: ټول خلک به بلونکي پرښتې ته مخامخ او سیده ورځي او په هیڅ ډول کوږوالی به ترې صورت نه نیسي، چې ځمکه به پوره هواره وي نه به پکښې لوړه ژوره وي او نه به پکښې پېچومې او ناوکښې موجودیت لري.

ج: ای پیغمبره! په دغې ګڼې ګوڼې کښې به په هیڅ ډول شور ماشور او په هیڅ ډول اواز تحقق

---

[١] تفسیر البغوي ج٣ ص٢٣١، تفسیر ابي السعود ج٦ ص٤٢

ونه نیسي، نو ته به په همدغه ازدحام کښې د پښو د څپاړي او کړپ مړپ څخه پرته بل اواز وانه وري، او دا خکه چې په هر چا باندې به د ډېر مهربان الله ﷻ ډار او هیبت ناست وي او هرڅوک به په همدې چرت کښې واقع وي چې اوس به څه کېږي. او دا خکه چې:

د: دغه ډېره سخته او خطرناکه ورځ ده، حتی چې په دغې ورځ کښې به بې قید او شرطه شفاعت کول هم صورت نه شي نیولی بلکې لاندې شرطونه به ولري:

اول: هغه څوک به شفاعت کولو ته وړاندې کېدلی شي چې د شفاعت کولو اجازه ورکړی شي.

دوهم: د شفاعت کولو ساحه به هم محدوده وي، که بالفرض د محدودې ساحې څخه په غیر څوک شفاعت وکړي نو هغه به د قبول درجې ته نه رسېږي.

لنډه دا چې شفاعت به گټه نه شي رسولی مگر هغه چاته د کوم په هکله چې ډېر مهربان الله ﷻ د شفاعت کولو اذن صادر کړی وي چې د ده دپاره دې شفاعت وکړی شي.

دریم: همدارنگه به شفاعت کول هغه چاته گټه رسولی شي چې ډېر مهربان الله ﷻ د قول د حیثه خوښ کړي وي او ترې راضي وي، یا په بل عبارت: د شفاعت د قبول دپاره دا شرط دی چې شفاعت کړی شوي دې کلمه طیبه په دنیا کښې ویلي وي او په همدغه حال باندې دې وفات شوی وي، نو د کافر او مرتد دپاره شفاعت نشته.

۳ـ ای پیغمبره! یوازې ډېر مهربان الله ﷻ پوهېږي چې څوک د شفاعت د قبول وړ دی او څوک نه دی، څوک په ایمان وفات شوی دی او څوک په کفر باندې مړ شوی دی. خکه یوازې الله ﷻ د خلکو په هغو حالاتو باندې پوهېږي کوم چې دوی وړاندې تېر کړي دي او کوم یې چې وروسته پرېښې دي، بلکې د دوی په ټولو حالاتو باندې یې د علم او قدرت د حیثه احاطه کړې ده.

اما خلگو بلکې ټولو مخلوقاتو د الله ﷻ د صفاتو څخه په یوه شي باندې هم احاطه نه ده کړې او نه ورباندې پوره علم او پوهه لري.

۴ـ په دغې ورځ کښې به ټول مخونه د هغه ازلي او ابدي او د ټولو امورو په تدبیر باندې د ولاړ الله ﷻ په حضور کښې ذلیله او عاجزي کوونکي وگرځي، هلته به هغه څوک څه مخ او رسوخ ونه لري کوم چې په دنیا کښې د ظلم او کفر متحمل شوی وي، بلکې دغه ډول خلک به هیڅکله مطلب ته ونه رسېږي او همېشه به د ناکامۍ سره مخامخ وي.

۵ـ بالمقابل چا چې په دنیا کښې نېک عملونه کړي وي او د ایمان په حال وفات شوی وي (ایمان یې تېر کړی وي) نو دوی به د هره حیثه کامیاب وي او بریالیتوب به یې په برخه شي.

په دې باندې علاوه دغه ډول خلک به نه د دې څخه ډارېږي چې د استحقاق سره مناسب ځای به ورنه کړی شي او نه به د نقصان څخه ډارېږي چې د استحقاق څخه لږ او کمه جزا به وراعطاء کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴾ کښې د "نسف" کلمه چې "يَنسِفُهَا" ترې اشتقاق موندلی دی د یو شي

د ږېخه ویستلو او د منځه د وړلو دپاره وضعه شوې ده[۱]، یعنې په دغې ورځ کښې به زما رب ﷻ غرونه د ږېخه وباسي او د منځه به يې یوسي. پاتې شوه دا خبره چې غرونه به په دغه وخت کښې کوم طرف ته بوتللی شي نو هغه خبره د قرآن کریم په لاندې ایتونو کښې ښه شرحه شوې ده چې:

الف: ﴿ وَتَكُونُ ٱلْجِبَالُ كَٱلْعِهْنِ ٱلْمَنفُوشِ ﴾ [القارعة:۵] یعنې په دغې ورځ کښې به غرونه داسې وګرځي لکه رنګینې وړۍ یا مالوچ چې په ډانډس باندې وهلی شوې وي.

ب: ﴿ فَكَانَتْ هَبَآءً مُّنۢبَثًّا ﴾ [الواقعة:٦] یعنې: نو غرونه به محض یوه دوړه او ګرد جوړ شي چې تارومار او شیندلي شوي به وګرځي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَيَذَرُهَا ﴾ کښې بارز ضمیر څه شي ته راجع وي؟

مونږ وایو چې: دغه ضمیر (الأرض) ځمکې ته راجع دی، که څه هم دغه کلمه په صراحت سره ذکره نه ده مګر حکمًا ذکره ده[۲] ځکه چې غرونوورباندې استقرار نیولی دی، نو د ﴿ ٱلْجِبَالِ ﴾ کلمه داسې وګڼله شوه لکه چې "اَلْجِبَالُ عَلَى الأَرْضِ" نازله شوې وي.

د ځمکې څلور کیفتونه

۳_ په ﴿ قَاعًا صَفْصَفًا ۝ لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴾ کښې الله ﷻ ځمکه په څلورو کیفیتونو باندې مکیفه ښودلې ده چې شرحه يې لاندې لوستلی شئ:

الف: "قَاعٌ" یا "قَاعَةٌ" هغې پستې نرمې او هوارې ځمکې ته ویل کېږي چې نه پکښې تیټ او جګ وي، نه پکښې شګې اوکاڼي وي او بالآخره نه پکښې څه شی زرغون وي[۳]. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایي چې: زه د ابراهیم ﷺ سره په هغې شپه کښې ملاقي شوم په کومه کښې چې زه معراج ته بیولی شوی وم نو راته ویې ویلې چې: «يَا مُحَمَّدُ! أَقْرِئْ أُمَّتَكَ مِنِّي السَّلَامَ وَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ الْجَنَّةَ طَيِّبَةُ التُّرْبَةِ عَذْبَةُ الْمَاءِ وَأَنَّهَا قِيعَانٌ وَأَنَّ غِرَاسَهَا: سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ»[۴]

یعنې: ای محمده په خپل امت باندې دې زما د پلوه سلام ووایه او د سلام څخه وروسته يې خبر کړه چې: یقینًا جنت سپېڅلې خاوره لري او خوږې (خوندورې) اوبه لري، او هم يې خبر کړه چې: د جنت ځمکې قیعاني دي چې بوټي او نبات پکښې نشته، او هم يې خبر کړه چې: د جنت د ځمکو نهال کېنول او کرل دا کلمات دي چې: «سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ».

---

[۱] مفردات الراغب ص۵۱۲
[۲] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱٦۵
[۳] لسان العرب ج۸ ص۳۴
[۴] جامع الترمذي ج۲ ص۱۸۴

ب: "صَفصَف" د هغې هوارې ځمکې نوم دی کومه چې په دوک یا د معمار په رجه باندې برابره شوې وي[۱] ته به وایې چې ټول اجزاء یې یو صف ودرولی شوي دي.

ج: د "عِوَج" کلمه هغه کوږوالي ته وضعه شوې ده کومه چې په سترګو نه معلومېږي مګر په فکري دقت سره څرګندېږي، یا په بل عبارت: د معنوي شیانو کوږوالی د "عِوَج" _لکه "قِوَدٌ"_ په نامه یادېږي او د محسوساتو په کوږوالي کښې "عَوَج" _لکه "شَرَف"_ استعمالېږي[۲].

د: د "أمْت" کلمه د ټیټوالي او اوچتوالي دپاره وضعه شوې ده[۳].

د ذکرو شوو څلورو واړو کلماتو حاصل داسې راځېږي چې د غرونو د الوتلو څخه وروسته به ځمکه بې اندازې هواره او نرمه شي، لوړه او ژوره به پکښې د سر په سترګو لا څه چې د زړه په سترګو هم نه لیده کېږي.

یو مطلب په یاد ولرئ!

۴_ په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو[۴] د زخو دم تجربه کړې دی، چې هغه زخې ورسره د الله ﷻ په فضل د منځه ځي کومې چې د بنیادم په بدن باندې راپورته کېږي، هغه دا چې:

الف: باید د اوربشو د بوسو څخه هغه درې خلي راواخستل شي په کومو کښې چې بند (غوټه) موجوده وي.

ب: بیا دې هره یوه د بوسو غوټه په زخه باندې ووهله شي او د ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ ﴾ الآية، دې یو کرت ولوستلی شي.

ج: بیا دې ذکر شوي درې دم شوي خلي په لمده ځمکه کښې دفن کړی شي، نو ترڅو چې خلی ورستېږي زخه به هم ورکه شي، إن شاء الله ﷻ.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِيَ ﴾ کښې د "دَاعِيَ" (بلونکي) څخه څوک مراد دی؟

مونږ وایو چې: اکثره علماء کرام وایي چې دلته د "دَاعِيَ" څخه اسرافیل ﷺ مراد دی، چې کله دوهم ځل شپېلۍ پوک وهي نو داسې اعلان به وکړي چې: ای ورستو هډوکو او شکېدلو پوستکو او جدا-جدا شوو غوښنو! تاسو ټول راپورته شئ او د ډېر مهربان الله ﷻ حضور ته د حساب کتاب دپاره وراندې شئ[۵].

(۱) مفردات الراغب ص ۲۹۰
(۲) تفسير الكشاف ج۳ ص۸۸
(۳) لسان العرب ج۲ ص۵
(۴) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۴۶
(۵) تفسير البغوي ج۳ ص۲۳۱

د خُشوع او همس معناوې

۶_ په ﴿ وَخَشَعَتِ ٱلۡأَصۡوَاتُ لِلرَّحۡمَٰنِ فَلَا تَسۡمَعُ إِلَّا هَمۡسٗا ﴾ کښې د "خشعت" کلمه د "خُشوع" څخه اشتقاقه شوې ده چې د تواضع او عاجزۍ معنی ورکوي، خو کله یې چې اوازونو ته نسبت شي لکه چې په همدې مقام کښې یې ورته نسبت شوی دی۔ نو د خفا او پټوالي معنی ورکوي[1].

او د "هَمس" کلمه نهایت ټیټ اواز او یا د پښو کشاري او ځپ ځپ ته وضعه شوې ده.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: په دغې ورځ کښې به ټول اوازونه د ډېر مهربان الله ﷻ له هیبته ټیټ او غلي شي چې هیڅوک به په جهر سره خبره نه شي کولی نو کوم شی چې ته اورې هغه به یا پسپسکی وي او یا به د خلکو د پښو ځپاری وي چې د محشر میدان ته به روان وي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۷_ که څوک وایي چې: په ﴿ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوۡلٗا ﴾ کښې د "لَهُ" ضمیر چاته راجع دی؟

مونږ وایو چې: ذکر شو ضمیر بالاتفاق په ﴿ مَنۡ أَذِنَ لَهُ ٱلرَّحۡمَٰنُ ﴾ کښې د "مَنۡ" کلمې ته راجع دی، مګر په دې کښې اختلاف دی چې ذکر شوی "مَن" د "شَافِع" څخه عبارت دی او که د "مَشفوع لَهُ" څخه[2]. لاندې تفصیل ته متوجه شئ:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې: ذکره شوې د "مَن" کلمه د "مشفُوع لَهُ" څخه عبارت ده، او په ﴿ وَرَضِيَ لَهُۥ قَوۡلٗا ﴾ کښې د "لَهُ" توری د متعلق په اعتبار سره د ﴿ قَوۡلٗا ﴾ دپاره مقدم صفت دی؛ نوحاصل به یې داسې راوخېژي چې: د قیامت په ورځ هیچا ته شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر هغه چاته ګټه رسولی شي چې د ډېر مهربان الله ﷻ د پلوه کوم شفاعت کوونکي ته د نومړي د شفاعت کولو اذن ورکړی شي، او هم ډېر مهربان الله ﷻ د نومړي د داسې قول څخه راضي وي کوم چې هغه په دنیا کښې کړی وي، یا په بل عبارت: چې په دنیا کښې یې طیبه کلمه ویلې وي او په اسلام باندې مړ شوی وي.

نو په دې تقدیر د شفاعت د قبول دپاره دوه شیان شرط وګرځولی شوه چې یو اذن او اجازه ده، او بل د "مشفوع لهٗ" ایمان او اسلام دی چې د کافر دپاره شفاعت نشته.

ب: ځینې نور وایي چې: ذکره شوې د "مَن" کلمه د "شَافِع" څخه عبارت ده، یعنې په دغې ورځ کښې د هیڅ شفاعت کوونکي شفاعت ګټه نه شي رسولی مګر د هغه شفاعت کوونکي چې ډېر مهربان الله ﷻ ورته د شفاعت کولو اذن ورکړی وي او د همده د عالي شان د کبله د ده د قول څخه راضي وي (چې شفاعت یې د قبول مقام ته رسوي).

---

(1) المحرر الوجيز ج١١ ص١٠٧

(2) روح المعاني ج١٦ ص٢٦٥؛ تفسير الطبري ج١٦ ص٢١٥؛ تفسير القرطبي ج١١ ص٢٤٧؛ تفسير البغوي ج٣ ص٢٣٢؛ تفسير الخازن ج٤ ص٢٢٠؛ البحر المحيط ج٧ ص٣٨٥

تبصره

٨_ که څه هم ایت شریف د ذکرو شوو دوارو قولونو تحمل کولی شي، که په بدلیت سره دواړه واخستلی شي هم څه منافات نه لري؛ مګر مونږ ته لومړنی قول د لاندې وجوهو د کبله بهتر برېښي:

الف: په دوهم قول کښې تاکید دی چې چاته الله ﷻ اجازه ورکوي د هغه به شفاعت هم مني، او په لومړني قول کښې تاسیس دی او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

ب: په دوهم قول کښې څه تقدیر ته حاجت شته چې د ﴿ إِلَّا مَنْ أَذِنَ ﴾ سره د "شَفَاعَة" کلمه مقدره وګڼله شي او په "إِلَّا شَفَاعَةَ مَنْ أَذِنَ" سره تر ې تعبیر وکړی شي ترڅو مطلوبه معنی لاس ته راشي، حال دا چې په لومړني قول کښې تقدیر ته څه اړتیا نشته.

عُنُوٌّ څه معنی؟

٩_ په ﴿ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ ﴾ کښې د "عَنَتْ" کلمه د "عُنُوٌّ" _لکه "عُلُوٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د اطاعت او عاجزۍ کولو معنی ورکوي[١]، او د "وُجُوه" د کلمې څخه د کنایې په توګه ذوات مطلب دی نو حاصل یې داسې راځي چې د قیامت په ورځ به ټول مخلوقات او د دنیا ټول مخور خلک د ازلي او ابدي الله ﷻ په حضور کښې اطاعت او عاجزي کوونکي وي او هیڅوک به هلته سرکشي ونه شي کړی، بلکې ټول به ایمان راوړي خو هلته د کفارو ایمان د قبول درجې ته نه شي رسېدلی، هغه ایمان مقبول دی چې بالغیب یې صورت نیولی وي، نه بالمشاهده.

د ظلم او هضم ترمنځ فرق

١٠_ الله ﷻ د مؤمنانو په هکله د ﴿ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴾ کلمات نازل کړي دي چې نه به هلته د "ظُلْم" څخه ډارېږي او نه د "هَضْم" څخه، چې دواړه په لاندې ډول فرق درلودلی شي:

د "ظُلْم" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې یو شی د خپل مناسب ځای څخه په غیر مناسب ځای کښې کېښودلی شي[٢]. اما د "هَضْم" کلمه که څه هم په معده کښې د طعام ښه پوره نرمېدلو ته ویل کېږي، چې په کُلمو کښې څه سختي او بندش نه مونده کوي، مګر د خپل حق څخه د نقصان او کمبود په معنی باندې هم استعمالېږي[٣]، چې په دې مقام کښې همدغه معنی په زړه پورې برېښي.

نو د دوارو کلماتو حاصل داسې راځي چې: په آخرت کښې به مؤمن سړی نه د دې څخه وډار شي چې حق به پوره ورکړی شي خو د ده سره به پوره مناسب نه وي، او نه به د دې څخه ډارېږي چې څه حق تلفي به یې وشي او خپل پوره حق به ورنه کړی شي، بلکې نوموړی به په عدل او انصاف باندې په بشپړه توګه مطمئن وي او هیڅ تشویش به ورسره نه وي.

---

(١) لسان العرب ج١٥ ص١٠١

(٢) لسان العرب ج١٢ ص٣٧٣

(٣) لسان العرب ج١٢ ص٦١٢

﴿وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ ٱلْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِٱلْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ وَحْيُهُۥ وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾﴾

[۱۱۳] او همدارنګه مونږ په تا باندې په داسې حال کښې کتاب نازل کړی دی چې په عربي ژبه باندې لوستلی کېږي او بیا بیا مو پکښې دخپل وعید (ډارولو) څخه (وعیدات) د دې دپاره بیان کړي دي ترڅو دوی (سمدستي) وډار شي (او ایمان راوړي) او یا دوی ته (په زړونو کښې) څه پند (او د حق یادونه) پیدا کړي (چې په راتلونکي کښې په ایمان باندې مشرف شي).

[۱۱۴] نو (د ټولو کفریاتو او شرکیاتو څخه) الله ﷻ لوړ (او اوچت) دی چې په حقه (مطلق) واکدار دی. او (ای پیغمبره!) ته د قرآن کریم (په لوستلو) باندې د دې څخه وړاندې توندي (او تېزي) مه کوه چې تاته یې وحې کول فیصله (انجام) شي، او وایه چې: ای زما ربه! ما د علم د حیثه زیات کړه (نور علم هم راپېرزو کړه).

[۱۱۵] او یقیناً مونږ آدم ؑ ته لا پخوا کلک حکم ورکړی وه (او توصیه مو ورته کړې وه) خو هغه ؑ هېره کړه، او مونږ ده لره کلکه اراده مونده نه کړه (کلکه اراده یې نه درلوده، په توصیه کښې کاواکه شو او هېره یې شوه).

ارتباط اود مطلب خلاصه

د دې سورت د اول سر څخه تردې ځایه پورې ټول بیانات د غیبو د جملې څخه دي چې د واقع په مطابق وړباندې پوهېدل په الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو که بالفرض نبي کریم ﷺ په حقه پیغمبر نه وی نو نه به یې مونږ ته د موسی ؑ حالات بیان کړي وی او نه به یې د فرعون په حالاتو باندې خبر کړي وی، همدارنګه نه به یې د غرونو په انجام باندې پوه کړي وی او نه به یې راته د حشر د میدان کوائف هو بهو څرګند کړي وی.

په دې ایتونو کښې د نبوت د اثبات څه نورو دلایلو ته اشاره شوې ده چې د قرآن کریم قرآئت پورې مستقیماً ارتباط نیسي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! لکه چې مونږ په ذکرو شوو ایتونو کښې په تاباندې د دنیاوي او اخروي غیبو څخه داسې مضامین درنازل کړه چې ستا د نبوت د اثبات دپاره پوره کفایت کوي همدارنګه ستا د حقانیت څه نور دلایل هم درباندې درنازلوو، هغه دا چې:

۱ـ مونږ په تا باندې دا کتاب په عربي ژبه نازل کړی دی حال دا چې په دغې ژبه کښې دهر نصحاء او بلغاء شته خو دوی ټول د دغه قرآن کریم په مثل یو ایت یا یو سورت هم نه شي جوړولی، که بالفرض تا ټول قرآن کریم د خپله خانه جوړ کړی وی نو نورو عربانو خو به د یوه ایت یا یوه

سورت د جوړولو توان درلودلی وی. که څه هم د یوه جنس افراد په خپل مابین کښې تفاوت لري مګر په اصطلاح د ځمکې او اسمان په اندازه تفاوت خو نه لري.

۲ـ په دې قرآن کریم کښې مونږ د منکرینو د راوېښولو دپاره خپل وعیدات بیا-بیا په نوي-نوي طرز باندې بیانوو چې هر یو طرز بیان د بل څخه ممتاز او جدا دی.

که بالفرض دا کتاب حقاني کتاب نه وی نو خپل یو مطلب به يې په دغسې ممتازو او ګڼو (خوندورو) طریقو باندې نه وی څرګند کړی، دا ټول د دې دپاره چې:

الف: ترڅو معاندین د الله ﷻ د غضب څخه وډار شي او د شرکیاتو او کفریاتو څخه توبه تائب شي او خپل ځانونه ترې وساتي.

ب: او یا ترڅو چې په زړونو کښې څه ولوله (او سوچ) ور واچوي چې د قرآن کریم په حقانیت کښې فکر وکړي او په نتیجه کښې په فکري توګه د کفریاتو او شرکیاتو څخه اعراض وکړي.

ج: او هم د دې دپاره چې دوی خپل رب ﷻ (لکه څنګه چې مناسب دی) وپېژني هغه دا چې:

اول: د الله ﷻ شان د هغو ټولو شرکیاتو څخه پورته دی د کومو چې مشرکان مرتکب شوي دي.

دوهم: الله ﷻ د مطلق واک او اختیار خاوند دی او ټول مخلوقات د همده ﷻ د ارادې تابع دي.

درېیم: د الله ﷻ هره یوه خبره حقه ده او د واقع سره مطابقه ده، نه يې په واکدارۍ کښې څه شک شبه شته او نه د شرکیاتو څخه په پورتوالي او اوچتوالي کښې.

۳ـ ای پیغمبره! ستا د حقانیت بل دلیل دا دی چې زمونږ د پلوه د قرآن کریم ایتونه ستا په زړه کښې په یو ځل دراورولو سره ځای نیسي، که بالفرض ته په حقه پیغمبر نه وی نو تا به د قرآن کریم ایتونه په یوه کیفیت باندې نه وی قرائت کړي، نن به دې په یوه ډول لوستی او سبا په بل ډول، د همدې کبله مونږ تاته توصیه کوو چې:

الف: د وحې د انجام څخه وړاندې د قرآن کریم په قرائت باندې عجله (توندي) مه کوه چې درڅخه هېر به شي، یا په بل عبارت: د قرآن کریم د وحې په وخت کښې انتظار کوه چې وحې پای ته ورسېږي او د جبرائیل ﷺ د قرائت سره خپل قرائت مه ضمیمه کوه چې وحې کړی شوي ایتونه به درڅخه هېر شي، او دا ځکه چې د قرآن کریم نازلول هم ستا د رب ﷻ کار دی او ستا په زړه کښې ساتل يې هم د همده ﷻ کار دی او بس.

ب: ته فقط خپل رب ﷻ ته سوال کوه او وایه چې: ای زما ربه! ماته علم او پوهه نوره هم زیاته کړې او نور ایتونه هم راباندې نازل کړې او په غیبي معلوماتو باندې مې لا زیات پوه کړې. او دا ځکه چې: ای پیغمبره! ته خو بل څوک نه يې بلکې د آدم ﷺ د اولادې څخه يې، نو لکه څنګه چې آدم ﷺ هېرونکی وه همدارنګه د ده اولاده هم هېرونکې ده.

ته نه ګورې چې مونږ یقیناً آدم ﷺ ته لا پخوا کلک حکم ورکړی وه چې دغې ونې ته مه ورنږدې کېږه، خو هغه زمونږ کلک عهد او حکم هېر کړ او د ممنوعه ونې څخه يې څه وخواړه، او مونږ

داسې مونده نه کړ چې خپل عهد وساتي او خپل عزم او ثبات خراب نه کړي.

نو که بالفرض ستا سره د خپل رب ﷻ فضل او لطف ملګری نه وی، د قرآن کریم ایتونه به ستا په زړه کښې هم ځای ونه نیسي او درڅخه به هېر شي. نو خپل رب ﷻ ته دوامداره سوال کوه چې د هېرولو څخه دې بچ وساتي، لکه چې تر اوسه پورې یې ترې بچ ساتلی یې.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمایلي دي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾»[1] یعنې نبي کریم ﷺ وه کله به چې ورباندې قرآن کریم نازلېده چې خپله مبارکه ژبه او خپلې مبارکې شونډې به یې ورباندې ښورولې د دې دپاره چې حفظ یې کړي او ترې هېر نه شي، نو الله ﷻ ورته ارشاد نازل کړ چې: ای پیغمبره! د نزول په وخت کښې په قرآن کریم باندې خپله مبارکه ژبه د دې دپاره مه ښوروه چې په حفظ باندې یې عجله (تونديِ) وکړې ا. په همدغه یو ځل قرائت سره یې په مبارک زړه کښې کښېنوې او حفظ یې کړې. دا کار ځکه مه کوه چې په تاباندې د وحې ثقل نور هم اضافه کېږي او د مشقت سره مخامخ کېږې، مونږ دا التزام کړی دی چې ستا په مبارک زړه کښې به قرآن کریم ته ځای ورکوو او همدا ستا په ژبه به یې په خلکو باندې هو بهو قرائت کوو، نو هیڅ تشویش مه کوه چې درڅخه به هېر شي.

نو د ذکر شوي ایت شریف د نزول څخه وروسته به د نبي کریم ﷺ عادت دا وه چې «فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ»[2] کله به ورته جبرائیل علیه السلام راغی او وحې به یې ورته راوړه نو مبارک سر به یې ټیټ ونیوه او چپ به شو، نو کله به چې جبرائیل علیه السلام لاړ او وحې به یې انجام کړه نو نبي کریم ﷺ به په همغه ډول باندې لوستله لکه څنګه به چې نازله شوې وه.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد ذکر شوی ارشاد (په دغه ایت شریف کښې چې د بحث لاندې دی) د دوهم ځل دپاره نازل شو؟

مونږ وایو چې: دوهم ځل نزول یې له دې کبله صورت نه دی نیولی چې په اول ځل باندې نبي کریم ﷺ نه وه عملي کړی نو تکراري نزول ته اړتیا پېښه شوه، بلکې دوهم ځل د دې دپاره نازل شوی دی چې دغه ډول خارق العاده حفظ د نبوت د دلایلو څخه یو بل دلیل دی، چې د بشر د توان څخه وتلی دی.

یا په بل عبارت: پخپله قرآن کریم یوه معجزه او د نبوت نښه ده او د نبي کریم ﷺ په سینه کښې ځای نیول یې بله معجزه او نښه ده، بلکې د نبي کریم ﷺ د امت په سینو کښې د قرآن کریم حفظ او ساتنه هم یو خارق العاده کار دی چې بل کتاب هیڅوک داسې نه شي حفظ کولی لکه څنګه چې

---

[1] جامع الترمذي ج۲ ص ۱۷۰

[2] صحیح البخاري ج۲ ص ۷۳۴

قرآن کریم حفظ کولی شي. په همدې ارتباط د [الحجر:۹] ایت لاندې څه تحقیق تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې یو ځل کتل یې بد نه دي.

د ایت شریف ارشاد

۲ـ په ﴿ وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴾ کښې ټول امت ته ارشاد دی چې د علم په زیادت پسې تاند ووهي. ځکه چې الله ﷻ خپل پیغمبر ته د بل شي د زیادت په غوښتنه کښې توصیه نه ده کړې بلکې د علم په زیادت کښې یې ورته توصیه کړې ده، سره له دې چې په ټولو بنیادمانو کښې همده ﷺ ته د هر علم ورکړی شوی وه چې قرآن کریم ورباندې نازل شوی دی.

نبي کریم ﷺ به د ذکر شوي ارشاد تعمیل داسې کاوه چې: «اللَّهُمَّ انْفَعْنِي بِمَا عَلَّمْتَنِي وَعَلِّمْنِي مَا يَنْفَعُنِي وَزِدْنِي عِلْمًا الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى كُلِّ حَالٍ وَأَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ حَالِ أَهْلِ النَّارِ»[۱] یعنې: ای الله! ماته په هغه علم ګټه ورسوې چې ماته دې راښودلی دی او هم ماته هغه علم رازده کړې کوم چې ماته ګټه رسوي، او ما د علم د حیثه زیات کړې (نور علم هم راکړې)، خاص الله ﷻ ته په هر حال باندې ثناء او صفت دی، او زه د اهل النار د حال څخه په الله ﷻ باندې پنا غوارم.

آدم ﷺ هېر دله وه

۳ـ د ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِيَ ﴾ په ارتباط نبي کریم ﷺ په یوه اورده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَنَسِيَ آدَمُ فَنَسِيَتْ ذُرِّيَّتُهُ»[۲] او آدم ﷺ خپله وعده هېره کړه نو اولاده یې هم هیرول کوي. د دغه اوږد حدیث مضمون مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف:۱۷۲] ایت لاندې مشرح لیکلی دی نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي.

عزم څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴾ کښې د "عزم" کلمه خو اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې څوک په خپل زړه کښې د یو کار کول غوټه کړي او فیصله پرې وکړي[۳]، همدغې فیصلې ته تصمیم هم ویل کېږي، ته به وایې چې خپل خان یې "أصم" ګرځولی دی چې په خلاف به یې د هیچا خبره نه اوري[۴].

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: مونږ آدم ﷺ ته د مخصوصې ونې په ارتباط توصیه وکړه او آدم ﷺ ورته د تعمیل قصد وکړ مګر قصد یې د تصمیم مقام ته ونه رساوه، چې زمونږ توصیه یې هېره کړه او د ابلیس وسوسه یې په یاد پاتې شوه، نو که بالفرض خپل قصد یې د تصمیم مقام ته رسولی وی نو توصیه به یې نه وی هېره شوې.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص ۲۰۰
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۳۸
(۳) لسان العرب ج۱۲ ص۳۹۹
(۴) مفردات الراغب ص۲۹۴

په همدې موضوع کښې د [الأعراف: ٢٠_ ٢٢] ایتونو لاندې ښه تحقیق تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ، هیله ده چې محترم لوستونکي هلته یو ځل مراجعه وکړي.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ
هَٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ ٱلْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰٓ ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا
وَلَا تَعْرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا۟ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ ٱلشَّيْطَٰنُ قَالَ
يَٰٓـَٔادَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا
سَوْءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ ٱلْجَنَّةِ ۚ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ
ٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٢﴾﴾

[١١٦] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (یاد کړه) چې مونږ پرښتو ته وویلي چې: آدم ﷺ ته (د تعظیم) سجده وکړئ نو (ټولو ورته) سجده وکړه مګر ابلیس (سجده ونه کړه او) منعه (امتناع) یې (ترې) وکړه.

[١١٧] نو مونږ (آدم ﷺ ته) وویلي چې: ای آدمه! یقینًا دغه (ابلیس) ستا دپاره هم دښمن دی او ستا د ماندینې دپاره هم (او غواړي چې تاسو د جنت څخه وباسي) نو نوموړی دې تاسو دواړه د جنت څخه ونه وباسي، چې ته به (د خپلې مېرمنې او خپل ځان د ضروریاتو په هکله) په مشقت کښې پرېوځې (او د ستومانۍ سره به مخامخ شې).

[١١٨] یقینًا تاته په جنت کښې (دا خبره) ده چې نه پکښې وږې کېږې او نه پکښې بربنډ ېږې.

[١١٩] او یقینًا (تا ته په جنت کښې دا هم ده چې) نه پکښې تږی کېږې او نه دې (پکښې) ګرمي کېږي.

[١٢٠] نو آدم ﷺ ته شیطان وسوسه ورواچوله (او ورته) ویې ویلې چې: ای آدمه! ایا زه تاته د همېشه والي په ونه باندې دلالت وکړم او (هم) داسې پاچاهي (دروښایم) چې نه زړېږي (نه ختمېږي)؟

[١٢١] نو (ممنوعه ونه یې وربه ګوته کړه چې) دواړو (آدم ﷺ او حواء رضي الله عنها) ترې (څه) وخوړه، نو (سمدستي) دواړو ته خپل عورتونه بربنډ شوه نو دواړو شروع وکړه چې په خپلو ځانونو باندې د جنتي پاڼو څخه څه پاڼې ونښلوي (او عورتونه پرې پټ کړي)، او آدم ﷺ د خپل رب ﷻ څخه (د خپل شان سره مناسب) عصیان وکړ نو (د خپل ځان سره مناسبه لاره یې) خطاء کړه (او مطلب ته ونه رسېد).

[١٢٢] بیا (د عصیان څخه وروسته) خپل رب ﷻ غوره وګرځاوه چې په رحمت سره یې پرې رجوع وکړه او لا (د) زیات هدایت (توفیق) یې ورکړ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغې قیصې ته څه تفصیل ورکړې شوی دی کومې ته چې د وړاندېنیو ایتونو په وروستنې ایت کښې اشاره شوې وه چې آدم ﷺ د الله ﷻ تاکیدي حکم هېر کړ، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې ستا امت ته ښه پوره واضحه شي (چې د دوی پلار او مور د شیطان د پلوه غولولې شوي وه او بیا توبه تائب شوه) د قیصې لاندې نکات ورپه یاد کړه:

١ـ مونږ د ابلیس په شمول پرښتو ته وویلې چې: تاسو ټول آدم ﷺ ته د عبادت نه بلکې د احترام سجدې وکړئ او ټول ورته سلامي شئ، نو ټولو پرښتو د فرمان مننه وکړه او آدم ﷺ ته یې د تعظیم سجدې وکړې او په خمکه کښې یې په خلافت سره وپېژاند، مګر یوازې ابلیس د سجدې کولو څخه اباء وکړه او په صراحت سره یې وویلې چې: زه خو د آدم ﷺ څخه بهتر یم، نو هیڅکله به هغه ته په خپل خان باندې په بهترۍ قائل نه شم چې خپل سر ورته په سجده کېږدم، او په دې باندې علاوه زه به د خپلې وسې پورې د ده اولاده پرېنږدم چې په سمه لاره باندې لاړ شي.

٢ـ نو بیا مونږ د ابلیس د خبرو په بنیاد آدم ﷺ مخاطب کړ چې:

الف: ای آدمه! دغه ابلیس دی، ښه ورته وګوره او ښه یې وپېژنه.

ب: دغه ستا هم دښمن دی او ستا د ماندینې (بي بي حواء رضي الله عنها) هم دښمن دی، نو تاسو دواړه یې په دښمنۍ سره ونیسئ او هیڅکله وریاندې د دوست او خیر خواه خیال ونه کړئ.

ج: نوموړی غواړي چې تاسو د جنت څخه په حیلو او دسیسو سره وباسي خو تاسو ورته ډېر متوجه اوسئ چې په دغه مطلب کښې کامیاب نه شي او د جنت څخه مو ونه باسي، که نه نو تاسو به د سختو مشکلاتو سره مخامخ شئ او دا خکه چې:

اول: یقیناً تاته په جنت کښې دا نعمت درکړې شوی دی چې نه پکښې وږی کېږې او نه پکښې لوڅېږې، نه د خوراک پیداکولو ته اړ یې او نه د لباس او جامو موندل ستا په اوږو بار دي. که بالفرض ته د جنت څخه وویستلی شوې نو ته به مجبور شې چې خپل خان او خپلې ماندینې ته په کسب سره هم خوراک مونده کړې او هم د لباس غم وخورې.

دوهم: همدارنګه ته په جنت کښې نه تږی کېږې او نه دې پکښې ګرمي کېږي چې په کسب سره یا د اوبو غم وخورې او یا د سورې بندوبس وکړې، خو د جنت څخه د وتلو سره سم به د دغو دواړو شیانو د موندلو بار ستا په اوږو باندې پرېوځي.

٣ـ نو د ذکرو شوو وصایاوو سره سره شیطان هغه ته وسوسه ورواچوله او مخاطب یې کړ چې:

ای آدمه! ایا زه تاته داسې ونه دروښایم چې د هغې څخه په څه خوراک سره به تاسو دواړه په جنت کښې همېشه یاست او د پرښتو غوندې به پکښې نه په عبادت باندې ستومانه کېږئ او نه به درباندې زوړوالی او بوداتوب درځي، بلکې همېشه به په ښه قوت سره د خپل رب ﷻ عبادت کوئ.

۴_ نو د وخت په تېرېدلو سره آدم ﷺ او بي بي حواء رضی‌الله‌عنها د خپل رب ﷻ وصايا هېر کړه او د شيطان وسوسه يې هېره نه کړه، بلکې هغې ته يې د عمل جامه ورواغوستله چې:

الف: نو دواړو د تاکلې شوې ونې (بوټي) څخه د دروغينې تمې په بنياد څه وخوړل چې:

ب: سمدستي د دواړو څخه جنتي لباس توی شو او خپل عورتونه ورته لوڅ پوڅ شوه.

ج: او سمدستي دواړو شروع وکړه چې د خپلو ځانونو پورې د جنتي ونو پاڼې ونښلوي او خپل عورتونه ورباندې پټ کړي، يا په بل عبارت: دوی ته څرګنده شوه چې د شيطان وعدې ټولې دروغينې وې او د ونې خوراک د خلود سبب نه وه بلکې د خروج سبب وه.

د: لنډه دا چې آدم ﷺ د خپل رب ﷻ د وصاياوو په هکله داسې وګڼل شو لکه عصيان او نافرماني يې چې کړې وي.

هـ: نو د خپلو ضرورياتو د پوره کولو اسانه او بې مشقته لاره يې خطا کړه او سختې او با مشقته لارې ته اړ شو چې خپل ضروريات پرې ترلاسه کړي.

۵_ مګر په عين حال کښې آدم ﷺ په خپله خطا باندې پوه شو چې د شيطان د دروغينې خبرې په اساس وغولېد، نو سمدستي خپل رب ﷻ ته راجع او توبه تائب شو، نو خپل رب ﷻ د خطايې څخه ورتېر شو او نور يې هم غوره وګرځاوه (هغه کلمات يې ورزده کړه په کومو باندې چې دوی دواړو د خپل رب ﷻ په وړاندې خپل اعتذار وړاندې کړ) او توبه يې ورقبوله کړه او د لا زياتو نېکيو توفيق او هم استقامت يې ورو بانبه.

توضيحات

۱_ د آدم ﷺ او د ابليس د قيصې اړونده بحثونه، سوالونه او جوابونه په [البقرة:۳۴]، [الأعراف:۲۶]، [الحجر:۲۶]، [الإسراء:۶۰] او [الكهف: ۵۰] کښې تير شوي دي، والحمد لله ﷻ.

که چاته په دې هکله څه مشکل پېښ شي او څه اشتباه ورته پيدا شي نو ذکرو شوو سورتونو ته دې مراجعه وکړي، الله ﷻ ته اُميد دی چې مشکل به يې حل او اشتباه به يې پورته شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ﴿ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴾ څخه څرګندېږي چې آدم ﷺ د خپل رب ﷻ عصيان کړی وه، حال دا چې لږ وړاندې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴾ [طه: ۱۱۵] يعنې نو آدم ﷺ زمونږ عهد هېر کړ او مونږ با ثباته مونده نه کړ؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا عصيان او نسيان سره منافات نه لري؟ چې په نسيان باندې خو څوک د ملامتې لاندې نه واقع کېږي او په عصيان سره د ملامتې لاندې واقع کېږي.

مونږ وايو چې: د ځينو علماوو کرامو په نظر په نسيان باندې عدم مواخذه (نه نيونه) د همدې (آخر الزمان) امت خاصه ده، چې پخواني امتونه په نسيان باندې هم نيول کېدل او د هېرې عمل يې

قصدي ګڼل کېده(١). مګر مونږ ته په جواب کښې بهتره برېښي چې د آدم ﷺ د عالي شان سره د هېرولو عمل په عصيان سره ځکه تعبير شوی دی چې د ده دپاره خلاف الاولی وه، او د "حَسَنَاتُ الأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ المُقَرَّبِيْنَ" په بنياد وربانديې د عصيان نوم ايښودلی شوی دی، يعنې د نېکانو ښه کارونه د مقربينو ګناهونه دي.

په ذکر شوي تحليل سره هغه پوښتنه هم جوابېږي کومه چې د ﴿فَغَوَىٰ﴾ په ارتباط د سړي ذهن ته ورځي، هغه دا چې د "غَوَى" کلمه خو د "غَيٌّ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د ضلالت او ګمراهی معنی ورکوي(٢)، او د يوه پيغمبر د عالي شان سره سمون نه خوري، د جواب حاصل يې دا دی چې: دلته هغه بې لارې کېدل مطلب نه دي چې په عصيان باندې مرتبېږي بلکې هغه مطلب دی چې په خلاف الاولی (نه بهتر) کار په کولو باندې ترتب مومي.

په دې باندې علاوه، د "غَيٌّ" کلمه لکه څنګه چې د ضلالت معنی ورکوي همدارنګه د "خيبة" دپاره هم وضعه شوې ده(٣) چې په پښتو کښې ترې په نا اُميدۍ باندې تعبير کوو، يعنې آدم ﷺ هغه اُميد ته ونه رسېد د کوم دپاره يې چې د ممنوعه ونې څخه ځکه کړې وه چې په جنت کښې به همېشه يم او د ملکي صفت به خاوند شم.

پيغمبران د ګناهونو څخه معصومين دي

٣_ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:٣٧] ايت لاندې په دې اړوند لږ څه بحث ليکلی دی چې پيغمبران عليهم السلام د ګناهونو څخه په عصمت کښې وه که څه هم د ګناه کولو استعدادونه په ګکښې موجود وه، او پرښتې عليهم السلام د دوی په خلاف دي چې بالکل پکښې د ګناه کولو استعداد نشته. نو که څوک په دې موضوع کښې دلته اوږد بحث غواړي ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي(٤).

﴿قَالَ ٱهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًۢا ۖ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَنِ ٱتَّبَعَ هُدَاىَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا وَنَحْشُرُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ أَعْمَىٰ ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِىٓ أَعْمَىٰ وَقَدْ كُنتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾ قَالَ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَـٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ۖ وَكَذَٰلِكَ ٱلْيَوْمَ تُنسَىٰ ﴿١٢٦﴾ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِى مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنۢ بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِۦ ۚ وَلَعَذَابُ ٱلْـَٔاخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰٓ ﴿١٢٧﴾ أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا

(١) اضواء البيان ج٤ ص٥٦٦
(٢) مفردات الراغب ص٣٨٠
(٣) لسان العرب ج١٥ ص١٤٠
(٤) تفسير الخازن ج٣ ص٢٢٥ ؛ اضواء البيان ج٤ ص٥٨٣

﴿ قَبْلَهُم مِّنَ ٱلْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَٰكِنِهِمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّأُوْلِي ٱلنُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾ ﴾

[۱۲۳] الله ﷻ وویلې چې: تاسو (آدم، حواء) ټول (د اولادونو په شمول) د جنت څخه په داسې حال کښې ښکته شئ چې ستاسو ځینې (اولادونه) به د ځینو نورو دښمنان وي، نو که چرته ضرور زمونږ د پلوه تاسو ته هدایت درغی نو هرڅوک چې زما د هدایت پیروي وکړي نو نه به لاره ورکه کړي او نه به د مشقت (سختیو) سره مخامخ شي.

[۱۲۴] او هرڅوک چې زما د ذکر (قرآن کریم او نورو کتابونو) څخه اعراض وکړي (قبول يې نه کړي) نو یقیناً ده لره به (په دنیا کښې) تنګ ژوند وي (حرص به وربانديې مسلط وي او قناعت به نه لري)، او مونږ به يې د قیامت په ورځ ړوند حشر کړو.

[۱۲۵] نوموړی به ووايي چې: ای زما ربه! زه دې ولې (د څه وجې) ړوند حشر کړم حال دا چې زه (په دنیا کښې) بینا وم (لیدل مې کولی شوه)؟

[۱۲۶] الله ﷻ به (ورته) ووايي چې: دغه ډول (څکه حشر کړی شوې چې) تاته زمونږ ایتونه درغلي وه نو تا هېر کړه (او باور دې وربانديې ونه کړ)، او همدغه ډول نن ورځ ته هم هېر کړی شوې (ړوند حشر کړی شوې).

[۱۲۷] او (ای پیغمبره!) مونږ دغه ډول جزا هغه چاته ورکوو چې د حد څخه تجاوز وکړي او د خپل رب ﷻ په ایتونو بانديې ایمان نه راوړي. او هرومرو د آخرت عذاب ډېر سخت دی او ډېر دوامدار دی.

[۱۲۸] ایا نو کفارو ته دې خبرې لارښوونه ونه کړه چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېرې پیړۍ هلاکې کړې دي، چې دوی يې په (ورانو ویجاړو) مساکنو کښې په پښو بانديې ګرځي راګرځي (باید چې عبرت يې ترې اخستی وی او د لارښوونې استفاده يې ترې کړې وی او دا څکه چې): یقیناً په دغه (اهلاک) کښې د عقلونو د خاوندانو دپاره ضرور (د قدرت) ډېر دلایل (پراته) دي.

د مطلب خلاصه

یعنې د هغه څخه وروسته چې الله ﷻ د آدم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها توبه قبوله کړه نو بیا يې دواړو ته څه نور ارشادات وفرمایل چې حاصل يې په لاندې ټکو کښې لوستلی شئ:

۱ـ الله ﷻ ورته امر وکړ چې تاسو ځمکې ته ټول (د اولادونو په شمول) ښکته شئ چې هلته لا شیطان ستاسو څخه مخکښې ښکته کړی شوی دی. نو هلته به ستاسو دواړو اولاده ځینې د ځینو دښمنان جوړ شي، چې یوه ډله به ستاسو دواړو واقعي پیرو وګرځي او بله ډله به د شیطان پیرو جوړ شي او د دښمنۍ اور به بل وساتي.

۲ـ یا په بل عبارت: په ما بانديې لازمه نه ده چې ستاسو اولادې ته هدایت ورواستوم، خو که دا کار مې وکړ او په خپل فضل سره مې ځمکې ته هدایت ورولیږه چې د پیغمبرانو او کتابونو څخه

عبارت دي، نو ستاسو دواړو اولاده به په لاندې ګروپونو وویشله شي:

الف: هرڅوک چې زما د هدایت پیروي وکړي نو هغه به نه په دنیا کښې حقه لاره ورکه کړي او نه به ترې د جنت لاره غلطه او خطا شي، او همدارنګه نوموړی به نه په دنیا کښې د زړه تنګۍ او بامشقته ژوند سره مخامخ شي او نه به په آخرت کښې د مشکلاتو سره لاس او ګرېوان شي.

ب: بالمقابل هرڅوک چې زما د هدایت د منلو څخه انکار وکړي او زما هغه ذکر قبول نه کړي کوم چې ما د دوی د پند او ګټې دپاره وراستولی وي نو یقینًا هغه به د لاندې حالت درلودونکی جوړ شي:

اول: په دنیا کښې به د ډېر تنګ ژوند خاوند شي چې حرص به وربانديې مسلط وي او په زښته ډېره مالداری (او ثروت) باندې به نه مړېږي، او همېشه به د زیادت په غم کښې پروت وي.

دوهم: نوموړی به مونږ د قیامت په ورځ ړوند راپورته کړو چې د خپل رب ﷻ سره به لاندې سوال جواب وکړي:

ړوند راپورته شوی: ای زما ربه! زه دې د کوم جنایت د کبله ړوند راپورته کړم حال دا چې زه په دنیا کښې بینا وم، لیدونکی وم سترګې مې درلودلې؟

رب ﷻ: که څه هم تا په دنیا کښې د سر سترګې درلودې خو د زړه سترګې دې ړندې وې، نو همدغه ډول ته نن ورځ ړوند را اوچت کړی شوې. یا په بل عبارت: تاته زمونږ هدایت او ایتونه درغلي (در رسېدلي) وه خو تا د عمل څخه پرېښودل او هېر دې کړل، نو دا دی نن ورځ ته هم د خپل رب ﷻ د عظیم فضل او رحمت څخه پرېښودلی شوې او د هېر کړی شوي غوندې وګرځولی شوې.

۳ـ ای پیغمبره! همدغه ډول جزا مونږ هر هغه چا ته ورکوو چې د شرعي حد څخه تجاوز وکړي او د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې ایمان رانه وړي، چې په دنیا کښې به د تنګ ژوند خاوندان جوړ شي او په اخرت کښې به ړانده حشر کړی شي.

او هرومرو د آخرت عذاب فقط په ړوند حشر کېدلو باندې اختتام نه مونده کوي، بلکې دا ډېر سخت عذاب دی چې د دوزخونو څخه عبارت دی او ډېر دوامدار عذاب دی چې د دنیاوي عذاب غوندې په مرګ باندې انجام ته نه رسېږي، چې هلته مرګ نشته.

۴ـ ایا نو ـای پیغمبره ـ ستا د امت کفارو ته دې خبرې هدایت ونه کړ او عبرت یې ترې وانخست چې مونږ د دوی څخه وړاندې څومره ډېرې پېړۍ هلاکې کړې دي چې دوی یې د ابادیو په نښو او اثارو کښې روزمره ګرځي راګرځي؟ ایا دوی دې ته نه فکر کېږي چې یوه ورځ به د دوی زور او قوت هم د هغوی غوندې د خاورو سره برابر شي او نور خلک به یې د تعمیراتو په بقایاوو کښې ګرځي راګرځي.

۵ـ یقینًا ـای پیغمبره ـ په دغه اهلاک (پوینا کولو) کښې د عقلونو د خاوندانو دپاره د قدرت ډېرې لويې نښې او دلایل شته چې باید د زړه په سترګو ورته وکتل شي.

توضيحات

١_ ځينو علماوو كرامو په ﴿ اَهْبِطَا ﴾ كښې دا احتمال هم جائز ګڼلی دی چې په ذكره شوې كلمه باندې آدم ﷺ او ابليس دواړه مخاطب وګڼل شي[1]، خو مونږ ته غوره برېښي چې په ذكره شوې كلمه كښې په آدم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها ته خطاب متوجه وي او همدوی دواړو ته به په ﴿ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ﴾ كښې د ا ولادې په اعتبار سره د جمعې خطاب متوجه شوی وي. او دا ځكه چې:

زمونږ په فكر هرڅوک چې په ﴿ اَهْبِطَا ﴾ كښې مخاطب دي هغه به په ﴿ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى ﴾ كښې هم مخاطب وي، نو څرنګه چې دلته ابليس مخاطب نه دی چې هدايت ورته نه دی وراستولی شوی هدايت خو بنيادمانو پورې اختصاص لري، نو هلته به هم مخاطب نه وي او خطاب به ورته شامل نه وي، والله ﷻ أعلم وعلمه أتم وأكمل.

ضَنک څه معنی؟

٢_ په ﴿ فَإِنَّ لَهُۥ مَعِيشَةً ضَنكًا ﴾ كښې د "ضَنك" كلمه د تنګوالي دپاره وضعه شوې ده چې مفرد او جمعه او هم مذكر او مونث يې يو برابر دي[2] د همدې كبله په دې مقام كښې "ضَنكة" نه ده نازله شوې، سره د دې چې موصوف يې ﴿ مَعِيشَةً ﴾ مونث دی.

پاتې شوه دا خبره چې د كافر دپاره په كوم ځای كښې تنګ ژوند د تعذيب په توګه ټاكلی شوی دی؟، نو په دې كښې علماوو كرامو لاندې اقوال كړي دي:

الف: د كفارو دپاره په قبره كښې ډېر تنګ معيشت دی چې د هره طرفه به ورباندې خپل قبر راتنګ شي حتی چې د يوه اړخ پوښتې به يې د بل اړخ څخه وباسي، او بيا به د قبر څخه ړوند راپورته كړی شي[3]، لكه چې په همدې مضمون باندې يو اوږد حديث هم روايت كړی شوی دی[4].

ب: د كفارو دپاره به په دوزخ كښې ډېره تنګه ګذاره وي چې په اور باندې د پاسه به "غسلين" او "حميم" (زوې او ګرمې اوبه) څښې او زقوم او ضريع به خوري[5].

ج: كفارو ته په دنيا كښې د شديد حرص د كبله او هم د عدم قناعت د كبله ډېر تنګ ژوند دی. ځينو مفسرينو كرامو همدا قول متبادر ګڼلی دی[6].

تبصره

٣_ علماوو كرامو نومړې كلمه په ځينو نورو معناوو باندې هم تفسيره كړې ده، مګر مونږ په

---

(١) التفسير الكبير ج٢٢ ص١٢٩
(٢) لسان العرب ج١٠ ص٤٦٢
(٣) تفسير الطبري ج١٦ ص٢٢٨
(٤) جامع الترمذي ج٢ ص٧٢
(٥) تفسير الخازن ج٣ ص٢٢٧
(٦) روح المعاني ج١٦ ص٢٧٧

داسې حال کښې چې د متعددو تفسیرونو سره څه منافات نه ګورو، دا هم څه لرې نه ګڼو چې په ایت شریف کښې ټولو ته اشاره وي چې تحمل یې هم کولی شي، خو دریم قول راته په زړه پورې برېښي که زړه بحث ته پکښې د چا زړه نه تنګېږي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[1].

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د دریم قول اراده کول خو ځکه بهتري نه لري چې په دنیا کښې خو د ژوند تنګي په کفارو پورې اختصاص نه لري، الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَا كَانَ عَطَآءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴾ [الإسراء: ۲۰] یعنې ای پیغمبره! ستا د رب ﷻ ورکړه په دنیا کښې نه د کفارو څخه ممنوعه ده او نه د مسلمانانو څخه بلکې دواړه ترې استفاده کوي، په هره ډله کښې د پراخۍ او تنګۍ خاوندان شته دي؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د تنګوالي څخه تنګلاسي (فقر) مراد نه دی بلکې زړه تنګي ترې مطلب ده، نو څه لرې نه ده چې په حرص او بې قناعتۍ او یا بې صبرۍ سره ترې تعبیر وکړی شي، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: په کفارو باندې په دنیا کښې زړه تنګي او حرص مسلط دی، که هرڅومره ډېر مال او ثروت ولري قناعت او صبر ورسره نه وي او د همېشه دپاره د مالونو ډېرولو او راغونډولو په غم کښې ډوب وي چې په څه ډول یې راټول کړم او په څه ډول یې وساتم.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

الف: ﴿ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُۥ حَيَوٰةً طَيِّبَةً ﴾ [النحل: ۹۷] یعنې هرڅوک چې صالح عمل وکړي نارینه وي او که ښځینه وي خو چې ایمان درلودونکی وي، نو هرومرو او ضرور به ورته مونږ پاکېزه خوندور ژوند ورکړو او د قناعت خاوند به یې وګرځوو (پوره بیان یې په خپل ځای کښې تېر شوی دی، والحمد لله).

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ الْعَرَضِ وَلَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ»[2] یعنې غنا د سامان او ثروت د ډېروالي څخه نه حاصلېږي مګر غنا چې ده د نفس (زړه) غنا ده، برابره خبره ده چې دنیاوي سامان لري او که نه.

نو داسې ډېر مالداران شته چې مالونه او ثروتونه ښه ډېر لري خو د دې سره سره دوی فقیران وي. یهودان د همدې قبیلې مالدارانو څخه دي چې زړونه یې وږي او فقیران دي او د فقر د مسکنت خیمې پرې ولاړې دي.

ج: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ هُدِيَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَرُزِقَ الْكَفَافَ وَقَنَعَ بِهِ»[3] یعنې یقیناً هغه څوک کامیاب شو چې اسلام ته هدایت کړی شو او د کفایت په اندازه روزي ورکړی شوه او په همدې باندې قناعت ورکړی شو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۶ ص۲۲۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۱۰۳

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۶۲

(۳) سنن ابن ماجه ص۳۰۵

د: نبي كريم ﷺ فرمايلي دي چې: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ آمَنَ وَرُزِقَ كَفَافًا وَقَنَّعَهُ اللهُ بِهِ»[۱] يعنې يقيناً هغه څوک د فلاح خاوند شو چې ايمان يې راوور او د كفايت په اندازه روزي وركړې شوه او الله ﷻ ورته پرې قناعت روزي كړ.

ه: نبي كريم ﷺ په قدسي حديث كښې د الله ﷻ د پلوه فرمايلي دي چې: «يَا ابْنَ آدَمَ! تَفَرَّغْ لِعِبَادَتِي أَمْلَأْ صَدْرَكَ غِنًى وَأَسُدَّ فَقْرَكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ مَلَأْتُ صَدْرَكَ شُغْلًا وَلَمْ أَسُدَّ فَقْرَكَ»[۲] يعنې اى بنيادمه! زما عبادت ته فارغ شه چې سينه دې د غنا څخه ډكه كړم او د فقر مخه دې بنده كړم، او كه دا كار ونه كړې نو سينه (زړه) به دې د شغل (كاروبار) څخه ډک كړم او د فقر مخنيوى به دې پرې ونه كړم (كه هرڅومره ډېر مال جمعه كړې پرې موړ به نه شې).

و: نبي كريم ﷺ په يوه اوږده حديث كښې فرمايلي دي چې: «مَنْ كَانَ هَمُّهُ الْآخِرَةَ جَمَعَ اللهُ شَمْلَهُ وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ وَمَنْ كَانَتْ نِيَّتُهُ الدُّنْيَا فَرَّقَ اللهُ عَلَيْهِ ضَيْعَتَهُ وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مَا كُتِبَ لَهُ»[۳] يعنې د هر چا چې اصلي مطلب او هدف آخرت وي نو الله ﷻ به يې كارونه راټول كړي او پريشاني به ترې لرې كړي او هم غنا به يې ورته په زړه كښې پيدا كړي (زړه به يې موړ شي) او دنيا به ورته په داسې حال كښې ورتلونكې وي چې خړ سترګې به وي (په اسانۍ سره به لاس ته ورځي)، او د هرچا نيت چې دنيا وي نو الله ﷻ به ورباندې د ده كارو بار متفرق كړي (پرې پريشانه به شي) او فقيري به يې په داخل د سترګو كښې وګرځي (سترګې به يې وږې وي) او كه څه هم ډېر زيار وباسي خو لاس ته به د دنيا څخه نه ورځي مګر هغه څه چې ورته ليكلي شوې وي.

لنډه دا چې قناعت لويه خزانه او خوشالي ده او حرص لويه فقيري او غټ غم دى، چې په كفارو باندې په دنيا كښې مسلط دي ـ نعوذ بالله ﷻ منه ـ يوه پښتون شاعر څومره ښه ويلي دي چې[۴]:

تر حرص پورته بله بلا نشته :: دا بلا د ستا په خونه شوه نزوله

ړوند په دوه ډوله دى

۵ـ په ﴿ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ ﴾ كښې د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ كلمه د ړانده دپاره وضعه شوې ده خو ړوند په لاندې دوه ډوله دى:

الف: يو هغه ړوند دى كوم چې د سر په سترګو باندې ړوند وي او په اصطلاح "بَصَر" ونه لري.

ب: بل هغه دى كوم چې د زړه په سترګو باندې ړوند وي او په اصطلاح د زړه "بَصِيرَت" ونه لري.

په دې مقام كښې ځينو علماء كرامو[۵] د ﴿ أَعْمَىٰ ﴾ كلمه په دوهمه معنى سره تفسيره كړې ده،

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۷۲، ۵۸۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۰۲
(۳) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۱۴۰؛ جامع الترمذي ج۲ ص۷۳
(۴) د عبد الرحمن مومند ديوان ص۱۶۹
(۵) تفسير الطبري ج۱۶ ص۲۲۹

يعنې کفار به د قيامت په ورځ په داسې حال باندې حشر کړی شي چې د اعتذار دپاره به هيڅ بصيرت ونه لري او هيڅ حجت به يې په لاس کښې نه وي.

يا په بل عبارت: نوموړی به د قيامت په ورځ د دروغو بهانه وړاندې کړي چې: ای ربه! ما خو په دنيا کښې ستا د وحدانيت ټول دلايل د زړه په سترګو ليدل او زه ورباندې ايمان درلودونکی وم نو نن ورځ دې ولې بې بصيرته وګرځولم او د ړندو په قطار کښې دې ودرولم؟ د الله ﷻ د پلوه به جواب ورکړی شي چې ته دروغ وايې، په دنيا کښې خو تا زمونږ دلايل د پټنو لاندې کړي وه او هيڅ بصيرت دې ورباندې نه درلود.

خو مونږ په داسې حال کښې چې اولې معنی ته ترجيح ورکوو دوهمه معنی هم نه ردوو، او د ترجيح وجه يې دا ده چې په بل ايت کښې صراحت شوی دی چې کفار به د قيامت په ورځ د سر په سترګو ړانده حشر کړی شي لکه چې فرمايي: ﴿ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا وَصُمًّا ﴾ [الإسراء:٩٧] يعنې: او مونږ به د قيامت په ورځ کفار په خپلو مخونو باندې په داسې حال حشر کړو چې دوی به ړانده او ګونګيان او کاڼه وي.

د همدې موضوع په ارتباط د همدې سورت (طه) د [١٠٠] ايت لاندې څه تحقيق او څه سوال جواب تېر شوي دي، چې يو ځل کتل يې ضرور دي. همدارنګه د همدې موضوع په اړوند د [الإسراء: ٧٢] ايت لاندې ښه خوندور بحث ليکلی شوی دی، که څوک ورته مراجعه وکړي مزه به ترې واخلي، والحمد لله ﷻ على كل حال.

يوه مهمه مسئله

٦_ ځينې مفسرين کرام[١] د ﴿ كَذَٰلِكَ أَتَتْكَ ءَايَٰتُنَا فَنَسِيتَهَا ﴾ په تفسير کښې زياتوي چې په دغه وعيد کښې هغه مسلمان قاري شامل نه دی کوم چې د قرآن کريم ايتونه او يا ټول قرآن زده کړي او بيا ترې هېر شي خو په مقتضی باندې يې عمل کوي، دغه قاري به د قبر څخه ړوند نه راپورته کېږي.

هو! د قرآن کريم د زده کړې هېرول ګناه ده چې بايد سړی ترې خپل ځان وساتي، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا مِنْ امْرِئٍ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ ثُمَّ يَنْسَاهُ إِلَّا لَقِيَ اللهَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَجْذَمَ»[٢] يعنې هيڅ سړی نه دی چې قرآن کريم قرائت کول زده کړي او بيا يې هېر کړي مګر د قيامت په ورځ به په داسې حال کښې د الله ﷻ سره ملاقي شي (د حشر ميدان ته به بوتللی شي) چې د جذام په مرض به اخته وي[٣].

٧_ په ﴿ لِّأُوْلِى ٱلنُّهَىٰ ﴾ کښې د "نُهَى" کلمه د "نُهْيَة" _لکه "رُقْيَة"_ جمعه ده چې د "نَهْي" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د منعه کولو معنی ورکوي[٤].

---

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص١٦٩
(٢) سنن ابي داوٗد ج١ ص٢٠٧
(٣) لسان العرب ج١٢ ص٨٧
(٤) القاموس المحيط ج٤ ص٤٥٤؛ مفردات الراغب ص٥٢٩

دلته د ﴿ ٱلنُّهَىٰ ﴾ څخه عقلونه مراد دي ځکه چې عقلونه خپل خاوندان (عاقلان) د جناياتو د ارتکاب څخه منعه کوي.

﴿ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ
وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ ءَانَآئِ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ
ٱلنَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾ وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ ٱلْحَيَوٰةِ
ٱلدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ ۚ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَا ۖ لَا
نَسْـَٔلُكَ رِزْقًا ۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَ ۗ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾ وَقَالُوا۟ لَوْلَا يَأْتِينَا بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّهِۦٓ ۚ أَوَلَمْ
تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِى ٱلصُّحُفِ ٱلْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّآ أَهْلَكْنَٰهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِۦ لَقَالُوا۟ رَبَّنَا
لَوْلَآ أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ ءَايَٰتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ
مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا۟ ۖ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَٰبُ ٱلصِّرَٰطِ ٱلسَّوِىِّ وَمَنِ ٱهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾ ﴾

[۱۲۹] او (ای پیغمبره!) که ستا د رب ﷻ د پلوه (د دې امت په هکله) خبره نه وی تېره شوې (او نه وی فیصله شوې چې په دوی باندې به پوښنا کوونکی عذاب نه ورنازلېږي) نو ضرور به عذاب (د دوی سره) لازم شوی وی (د دوی او د عذاب په منځکښې به تلازم واقع شوی وی)، او (همدارنګه که د دوی د پوښنا کوونکي عذاب دپاره) ټاکلې نېټه (نه وی نو ضرور به ورباندې ورنازل شوی وی خو مخکې له وخت څخه ورباندې نه ورنازلېږي).

[۱۳۰] نو ته (د عذاب د ټاکلې وخته پورې) په هغو خبرو باندې صبر کوه (حوصله پرې مه خرابوه) کومې چې دوی وايي، او خپل رب ﷻ ته د حمد سره تسبيحات وايه (البته) د لمرختلو څخه وړاندې او (هم) د لمر پرېوتلو څخه مخکښې، او د شپې د وختونو څخه (هم) نو (د تحميد سره تسبيح وايه او په څه برخو د ورځې کښې هم، شايد چې ته خوشاله (او راضي) شې، (چې د کفارو مقاومت به مات شي او اسلام به مخ په وړاندې لاړ شي).

[۱۳۱] او ته خپلې سترګې (نظر) هغه شي ته مه اوږده وه (په تعجب ورته مه ګوره) په کوم باندې چې مونږ د کفارو د جملې څخه څه ټولګيو ته (لنډه او تنګه) ګټه رسولې ده، (کوم مو چې ورته) د حقير ژوند تازګي (ډول او سنګار) د دې دپاره (ګرځولې دی) چې مونږ يې پکښې امتحان کړو.

او (ای پیغمبره!) ستا د رب ﷻ (د پلوه درکړې شوې) روزي ډېره بهتره او ډېره دوامداره ده (چې په نبوت باندې يې سرلوړی کړی يې).

[۱۳۲] او (ای پیغمبره!) خپل اهل (خپلو مربوطینو) ته په لمانځه باندې امر وکړه او پخپله پرې (هم) کلک اوسېږه (چې د خوراک په موندلو باندې یې هېڅ نه کړې او دا ځکه چې) مونږ ستا څخه رزق نه غواړو (چې یا یې خپل ځان ته ورکړې او یا خپلو مربوطینو ته) مونږ تاته (هم) رزق درکوو (او ستا مربوطینو ته هم)، او عاقبت (انجام) د تقوی دپاره (اختصاص) دی (چې همدا به کامیابېږي او بس).

[۱۳۳] او مشرکان (تاته اشاره کوي او) وایي چې: ولې مونږ ته د خپل رب ﷻ د پلوه معجزه نه راوړي (البته د کومې چې مونږ فرمایش ورکوو).

ایا دوی ته (په قرآن کریم کښې په معجزانه توګه) د هغه شي بیان نه دی ورغلی کوم چې په ړومبنیو کتابونو (تورات، انجیل، زبور) کښې وه؟ (ایا دا بیان ورته کفایت نه کوي؟).

[۱۳۴] او که (بالفرض) مونږ دوی په داسې عذاب سره هلاک کړي وی چې د قرآن کریم (د نزول) څخه یې وړاندې صورت نیولی وی نو ضرور به دوی ویلي وی چې: ای زمونږ ربه! ولې دې مونږ ته پیغمبر راونه لېږه (او ولې دې مونږ ته معجزانه کتاب رانازل نه کړ) چې مونږ پخوا د هغه څخه ستا د ایتونو پیروي کړې وی چې ذلیله او شرمنده شو.

[۱۳۵] (ای پیغمبره! په آخر کښې ورته) ووایه چې: (مونږ او تاسو) هره یوه ډله انتظار ویستونکي یاستو، نو انتظار وباسئ (لکه چې مونږ انتظار وباسو)، نو ژر دی چې په دې باندې به پوه شئ چې (په مونږ او تاسو کښې) څوک د سمې لارې خاوند دی او څوک په سمه لاره باندې روان دی.

ارتباطونه

۱ـ وړاندېني ایتونه په دې باندې تمام شوي وه چې د دې زمانې کفار د پخوانیو زمانو کفارو په خط السیر باندې روان دي خو د هغوی په انجام باندې د اخته کېدلو څخه نه ډارېږي، چې عناد ورباندې سترګې پټې کړې دي. او دلته نبي کریم ﷺ ته د عنادیانو په مقابل کښې په زغم او حوصلې کولو توصیه شوې ده چې د خپل رب ﷻ په عبادت مشغول اوسه او د عنادیانو مال متاع ته التفات مه کوه.

۲ـ بالآخره دلته د عنادیانو د عناد یو مثال هم ښودلی شوی دی چې د قرآن کریم د موجودیت سره سره دوی فرمایشي معجزات غواړي، نو حاصل یې داسې راځیژي:

د مطلب خلاصه

۱ـ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفارو د پخوانیو زمانو د کفارو عادت خپل کړی دی نو که بالفرض د دوی په هکله د عذاب د نزول موانع موجود نه وی نو دوی به هم د هغوی په شان پوپنا شوې وی، موانع دا دي:

الف: ستا رب ﷻ لا پخوا دا خبره فیصله کړې ده چې د آخر الزمان پیغمبر امت به د عادیانو او ثمودیانو په شان په بېخ ویستونکي عذاب باندې نه مبتلاء کوي.

ب: د دوی د اهلاک او تعذیب دپاره نېټه ټاکلې شوې ده او هغه نېټه لا تر اوسه نه ده رارسېدلې. لنډه دا چې ستا رب ﷻ دغه امت په بېخ ویستونکي عذاب باندې نه هلاکوي، او د بل عذاب

(چې بېخ ویستونکی نه وي) تاکلې نېټه نه ده را رسېدلې، کله یې چې نېټه راورسېده نو سمدستي به ورباندې ورنازل کړی شي.

۲ـ نو ای پیغمبره! د دغو عنادیانو کفارو د غیر انساني وضعې څخه دېر مه غمژن کېږه او خپله حوصله پرې مه خرابوه او په خبرو باندې یې صبر وکړه، د دې دپاره چې ته دېر ښه متسلي شې لاندې کارونه عملي کړه:

الف: د خپل رب ﷻ تسبیحات وایه او د لمر له ختلو څخه وړاندې د خپل رب ﷻ تسبیحات وایه او حمدونه او ثناوې ورته ثابتوه، چې د تسبیحاتو او تحمیداتو دېر ښه صورت د سهار لمونځ دی.

ب: همدارنګه د لمر پرېواته څخه وړاندې هم د خپل رب ﷻ تسبیحات او تحمیدات وایه او د مازدیګر په لمانځه باندې کلک اوسېږه.

ج: د شپې د وختونو څخه هم ځینې وختونه د خپل رب ﷻ په تسبیحاتو باندې ښایسته کړه او د ماښام او ماسخوتن لمونځونه ودروه.

د: بالآخره د ورځې په څه برخو کښې هم د خپل رب ﷻ تسبیحات مه هېروه، او د ماسپښین لمونځونه قائم کړه.

ه: شاید چې خپل رب ﷻ تا راضي کړي، څه چې ستا زړه غواړي هغه درکړي (د امت په هکله به دې شفاعتونه قبول کړي او اسلام به ټولې دنیا ته خور کړي).

۳ـ ای پیغمبره! پام کوه چې هیڅکله د کفارو هغو مالونو او ثروتونو ته سترګې اوږدې نه کړې او په تعجب سره ورته ونه ګورې کوم چې مونږ هغوی ته د څو ورځو د لنډو او تنګو استفادو دپاره ورکړې دي، او دا خکه چې:

الف: ذکر شوي ټول شیان د دې نړدې او حقیر ژوند تازګی دي او په انجام کښې ورپورې کوم مهم مطلب ارتباط نه لري، او نه پکښې تحقق موندلی شي.

ب: دا ټول د دې دپاره دي چې مونږ یې په دنیا کښې ورباندې د امتحان او ازمېښت لاندې واقع کړو، نه د دې کبله چې دوی د الله ﷻ په نزد څه قدر او عزت لري.

ج: هو! بالمقابل چې کوم شی تاته روزي کړی شوی دی او په کوم شي باندې چې ته سرلوړی ګرځولی شوی یې هغه د کفارو د حقیرو مالونو څخه دېر بهتر او دېر باقیدار دی، او یا په بل عبارت: تاته په آخرت کښې جنتي نعمتونه ساتل شوي دي او په انجام کښې به همدغه ستا دین ټولې دنیا ته ورسېږي او ټوله دنیا به پرې روښانه وګرځي.

۴ـ په دې باندې علاوه، خپل اهل او خپلو اتباعو او پیروانو ته هم د لمونځونو په اقامه کولو باندې امر وکړه ترڅو هغوی هم متسلي شي، او پخپله هم په لمونځونو باندې صبر کوه او په اداء کولو باندې یې کلک اوسېږه. او دا خکه چې:

مونږ ستا څخه نه غواړو چې خپل ځان او یا خپلو مربوطینو ته روزي پیدا کړه او ضروریات دربوره کړه. بلکې دغه کار مونږ په خپل ځان باندې تفضلاً لازم ګرځولی دی چې هر ساکښ ته

روزي ورکړو، نو تاته په کار دي چې د روزۍ د پیدا کولو له امله په عبادت کښې نقصان واقع نه کړې، او په خپله تقوی کښې خلل وانچوي چې د انجام کامیابي د تقوی سره ملګرې ده او بس.

۵_ او ای پیغمبره! عنادي کفار د قرآن کریم په عظیم الشانه معجزه باندې سترګې پټوي او وایي چې: ولې د خپل رب ﷻ د پلوه هغه معجزه نه راوړي د کومې چې مونږ فرمایش ورکوو، که دی رښتیانی پیغمبر وي نو دغه غوښتنه دې پوره کړي؟

نو ته په دغې عنادي غوښتنه باندې هم مه غمژن کېږه او دا څکه چې مشرکان عناد نیولي دي او په ډېره لویه عظیم الشانه معجزه باندې یې خپل خانونه ړانده اچولي دي، هغه دا چې مونږ تاته قرآن کریم نازل کړی دی چې د پخوانیو اسماني کتابونو بیان پکښې په څرګنده توګه بیان شوی دی حال دا چې ته خو دپخوانیو کتابونو د نزول په وختونو کښې دنیا ته نه وې راغلی چې په خپلو سترګو دې لیدلي وي، نه تا د چا شاګردي کړې ده چې هغه درته ښودلي وي او بالآخره نه ته څه لیک او لوست لرې چې هغه دې پخپله لوستي وي؛ نو ستا د نبوت د اثبات دپاره د قرآن کریم دائمي معجزه کفایت کوي او بس. د همدې کبله:

۶_ که بالفرض مونږ د دغه قرآن کریم د نزول څخه وړاندې کفار هلاک کړي وی نو دوی به ضرور د خپل رب ﷻ په حضور کښې بهانه وړاندې کړې وی او ویلی به یې چې: ای زمونږ ربه! مونږ ته دې ولې یو پیغمبر نه رالیږه چې کتاب دې ورباندې نازل کړی وی نو مونږ به ستا د ایتونو او ستا د کتاب پیروي کړې وی او د دغه ذلت او د دغې شرمندګۍ سره به نه وی مخامخ شوی چې اوس ورسره مخامخ شوو او د عذاب د نزول لاندې واقع شوو.

۷_ ای پیغمبره! دا دی مونږ دغو عنادیانو کفارو ته ستا غوندې جلیل القدر پیغمبر ورولیږه او د قرآن کریم غوندې عالي الشان کتاب مو ورنازل کړ خو د دې سره-سره دوی د خپل عناد څخه نه اوړي او تاته د معجزاتو فرمایش درکوي، نو دوی ته لاندې وروستنی اعلان وکړه او ورته ووایه چې: مونږ او تاسو هره یوه ډله منتظر یاستو، نو تاسو هم زمونږ غوندې انتظار وباسئ ډېر ژر به پوه شئ چې د سمې لارې خاوندان څوک دي؟ او په سمه لاره باندې څوک روان دي؟ مونږ که تاسو؟

توضیحات

۱_ د ﴿ وَلَوۡلَا كَلِمَةٞ سَبَقَتۡ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامٗا وَأَجَلٞ مُّسَمّٗى ﴾ په تفسیر کښې ځینو مفسرینو کرامو ښه اوږد بحث کړی دی مګر کوم تفسیر چې مونږ ته غوره بریښي هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

الف: د ﴿ كَلِمَةٞ ﴾ کلمه د دې څخه عبارت ده چې الله ﷻ د آخر الزمان پیغمبر ﷺ د دعوتي امت کفار د عادیانو او ثمودیانو غوندې په بنیاد ویستونکي عذاب باندې نه مبتلا کوي، لکه چې په همدې ارتباط ځیني احادیث د [الأنعام:۶۵] ایت لاندې لیکلی شوي دي، بلکې د دوی عمده عذاب یې د قیامت ورځې ته ټال کړی دی لکه چې فرمایي: ﴿ بَلِ ٱلسَّاعَةُ مَوۡعِدُهُمۡ ﴾ [القمر:۴۶] یعنې

بلکې د قيامت ورځ د کفارو د عذاب مهم موعد دی، چې هيڅکله ترې بچ کېدلی نه شي.

ب: د ﴿ لِزَامًا ﴾ کلمه د "لازَمَ، يُلازِمُ" دپاره مصدر ده چې د مبالغې په توګه ورباندې عذاب او اهلاک توصيف شوی دی.

ج: د "اِسْتِيْصَال" (پوښنا کوونکی) عذاب څخه راښکته نور عذابونه دي امت ته هم ورکول کېږي خو چې د الله ﷻ اراده ورته شوې وي.

نو د ذکر شوي ايت شريف خلاصه مضمون داسې راځېږي چې: ای پيغمبره! د الله ﷻ په نزد فيصله ده چې ستا د امت کفارو ته د اِستيصال عذاب نه ورکولی کېږي لکه عاديانو او نورو کفارو ته چې ورکړی شوی وه، اما د غير اِستيصال د عذاب څخه بچ نه شي پاتې کېدلی چې د الله ﷻ په نزد ټاکلې نېټه لري چې لا تر اوسه پورې نه ده رارسېدلې، نو کله چې راورسېږي نو بيا به هيڅ ډول مهلت ورنه کړی شي.

د پنځو وختونو استنباط

٢ـ علماوو کرامو د ﴿ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ ﴾ ،الاية- څخه په متعددو طريقو باندې د پنځو فرضي لمونځونو وختونه استخراج کړي دي[١] خو موږ د لاندې يوې طريقې[٢] په ذکر باندې اکتفاء کوو چې:

الف: د ﴿ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ ﴾ څخه د سهار د لمانځه وخت مطلب دی.

ب: په ﴿ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ﴾ کښې د مازديګر لمانځه ته اشاره ده.

ج: د ﴿ وَمِنْ ءَانَآيِٕ ٱلَّيْلِ ﴾ څخه د ماښام او ماسخوتن دواړه لمونځونه اراده کېږي ځکه چې د ﴿ ءَانَآيِٕ ﴾ کلمه د "إِنْی" جمعه ده چې د سات څه برخې ته وضعه شوې ده، يعنې ای پيغمبره! د شپې په څه برخو کښې د خپل رب ﷻ تسبيحات او تحميدات ووايه او د ماښام او ماسخوتن لمونځونه پکښې اداء کړه.

د: او د ﴿ وَأَطْرَافَ ٱلنَّهَارِ ﴾ څخه د ماسپښين د لمانځه وخت مراد دی، او دا ځکه چې د "أَطْرَاف" کلمه د "طَرَف" ـلکه "شَرَف"ـ جمعه ده چې د څنډې دپاره هم وضعه شوې ده او د يوې برخې دپاره يې هم وضعه موندلې ده[٣]، په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده يعنې د ورځې په هغو برخو کښې د خپل رب تسبيح او تحميد وايه کومې چې د زوال څخه پيل کېږي او د مازديګر د لمانځه تر وخته پورې ادامه پيدا کوي.

که څه هم د هر لمانځه وخت د شروع څخه تر ختمه پورې يو وخت دی مګر د دقيقو او ساتونو په اعتبار سره او هم د اوږې او ژمي په لحاظ سره ترې په جمعه باندې تعبير صورت نيولی شي.

(١) المحرر الوجيز ج١١ ص١١٥؛ تفسير ابي السعود ج٦ ص٥٠
(٢) روح المعاني ج١٦ ص٢٨١
(٣) لسان العرب ج٩ ص٢١٦

د ايتونو ارشاد

۳_ که څه هم په ﴿ وَأۡمُرۡ أَهۡلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصۡطَبِرۡ عَلَيۡهَا لَا نَسۡـَٔلُكَ رِزۡقٗا ﴾ کښې يوازې نبي کريم ﷺ مخاطب کړی شوی دی چې خپلو مربوطينو او اقاربو ته په لمانځه باندې امر وکړه او پخپله هم ورباندې کلک اوسېږه، مګر په حقيقت کښې ټول امت ته ارشاد دی چې په ټولو حالاتو کښې عموماً او د وارخطاکېدلو په حالاتو کښې خصوصاً ذکره شوې کړنلاره خپله کړي او د روزۍ د موندلو د کبله الله ﷻ هېر نه کړئ. د ښه وضاحت دپاره لاندې نکات ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ أَلَا بِذِكۡرِ ٱللَّهِ تَطۡمَئِنُّ ٱلۡقُلُوبُ ﴾ [الرعد:۲۸] يعنې خبردار! د الله ﷻ په يادولو سره زړونه ډاډه کېږي (او وارخطايي او ډار يې لرې کېږي).

ب: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ وَمَن يَتَّقِ ٱللَّهَ يَجۡعَل لَّهُۥ مَخۡرَجٗا ۝ وَيَرۡزُقۡهُ مِنۡ حَيۡثُ لَا يَحۡتَسِبُ ﴾ [الطلاق: ۲، ۳] او هرڅوک چې د الله ﷻ څخه وډار شي نو الله ﷻ به ورته (د غمونو څخه) د وتلو لاره پيدا کړي او له داسې پلوه به روزي ورکړي چې د هغه په ګومان کښې به (هم) نه ورځي.

ج: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ وَاضْرِبُوهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرٍ وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ»(۱) يعنې تاسو خپلو اولادونو ته لا په هغه وخت کښې په لمانځه باندې امر وکړئ چې دوی د خپلو عمرونو اوه کلنۍ ته ورسېږي ترڅو ورسره عادت شي، او که ستاسو امر يې نه عملي کاوه نو په هغه وخت کښې يې تاديباً ووهئ چې دوی لس کلن شوي وي، او (په همدغه عمر کښې) د دوی ترمنځ د بسترو جدا کول هم عملي کړئ او هر يو ته په بېله-بېله بستره کښې د شپې د مخې استراحت ورکوئ.

د: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې د يوه پيغمبر او د ده د امت په هکله فرمايلي دي چې: «وَكَانُوا إِذَا فَـِٕزِعُوا فَزِعُوا إِلَى الصَّلَاةِ»(۲) يعنې هغوی وو چې کله به ورته د کومې وجې د کبله وارخطايي او سخته وېره متوجه شوه نو په وارخطايي او توندۍ سره به يې لمانځه ته رجوع کوله.

هـ: نبي کريم ﷺ به هم د غمژن کېدلو په وخت کښې لمانځه ته رجوع کوله لکه چې حذيفه ﷺ وايي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى»(۳) يعنې نبي کريم ﷺ وه چې کله به ترې کوم مشکل کار راچاپېر شواو غمژن به يې کړ نو لمونځ به يې کاوه او د مشکل د حل کولو سوال به يې کاوه.

عظيمه او دائمه معجزه

۴_ په ﴿ أَوَلَمۡ تَأۡتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي ٱلصُّحُفِ ٱلۡأُولَىٰ ﴾ کښې د ﴿ بَيِّنَةُ ﴾ کلمه د هغه واضحه او ښکاره

(۱) سنن ابي داؤد ج۱ ص۷۱

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۲۴۱

(۳) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۸۵

بیان څخه عبارت ده کوم چې د یوه مطلب د اثبات دپاره کفایت کوي[۱]، د همدې کبله دوه شاهدانو ته "بینة" ویل کېږي چې د مدعي غوښتنه ورباندې اثبات ته رسېږي.

مګر علماوو کرامو په دې مقام کښې د ایت مطلب په دوه وو ډولونو باندې اوچت کړی دی:

الف: ایا مشرکانو ته د پخوانیو کتابونو واضحه بیان نه دی ورغلی چې د فرمایشي معجزې د نه منلو په صورت کښې به د وخت په کفارو باندې عذاب ورنازلېد، لکه چې په ثمودیانو باندې ورنازل شوی وه البته کله چې هغوی د معجزې ناقه ونه منله او په صالح ﷺ باندې یې ایمان نه راوړ[۲]، نو ایا دوی د دغه حال څخه نه ډارېږي؟

ب: ایا دوی ته په دغه قرآن کریم کښې د پخوانیو کتابونو واضحه او څرګند بیان نه دی ورغلی حال دا چې نبي کریم ﷺ نه په لیک او لوست باندې پوهېږي چې د چا څخه یې څه زده کړې وي او نه د تورات او انجیل او هم نه د زبور او نورو صحیفو د نزول په زمانه کښې موجود وه چې پخپله یې اورېدلي وي. نو پوره واضحه ده چې که قرآن کریم عظیم الشانه دائمي معجزه او د الله ﷻ حقاني کتاب نه وی نو نبي کریم ﷺ به د پخوانیو کتابونو څخه داسې ساکت وي لکه څنګه چې د نبوت څخه وړاندې ورڅخه ساکت او چپ وه.

تبصره

۵ـ که څه هم مونږ لومړنی تفسیر نه رد کوو مګر د ایت د کلماتو سره راته دوهم تفسیر ډېر مناسب او متبادر برېښي، چې بل ایت شریف هم په عین مضمون باندې دلالت کوي هغه دا چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ﴾ [العنکبوت:۵۱] یعنې ای پیغمبره! تاته مشرکان د معجزاتو فرمایش درکوي، ایا دوی ته دا کفایت نه کوي چې مونږ یقیناً په تا باندې کتاب (قرآن کریم) نازل کړی دی چې روزمره ورباندې لوستل کېږي، دا ډېره عظیم الشانه معجزه ده او په څنګ کښې یې بلې هیڅ معجزې ته اړتیا نشته.

د الله ﷻ په توفیق د "طه" سورت ترجمه او تفسیر بشپړ شو چې ورسره شپاړسمه سپاره هم پای ته ورسېده، الله ﷻ دې لا زیات توفیق راکړي چې ﴿ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ ﴾ ته ورسېږو.

ای الله! ای زمونږ ربه! مونږ ته د خپلې زمانې د فراعنه وو څخه نجات راکړه لکه څنګه چې دې موسی ﷺ ته د هغې زمانې د فرعون څخه نجات ورکړ!

آمِينَ يَا رَبُّ الْعَالَمِينَ.

۱۴۱۹/۷/۵ هـ ق = ۱۳۷۷/۸/۳ هـ ش.

---

(۱) مفردات الراغب ص۶۷

(۲) تفسیر الطبري ج۱۹ ص۲۳۷

الأنبياء (٢١)

سریزه

د دې څخه وړاندې چې د دې سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو غواړو چې د محترمو لوستونکو توجه لاندې ټکو ته راواړوو:

۱_ دا سورت د "الأنبياء" په نامه باندې نومولی شوی دی، دغه نوم د کوم خاص ایت څخه نه دی اخستلی شوی بلکې د دې کبله ورباندې دغه نوم اینښودلی شوی دی چې په دې سورت کښې لاندې پنځلس تنه پیغمبران یا په نومونو باندې ذکر شوي دي او یا ورته اشاره ده:

(۱) موسی ﷺ (۲) هارون ﷺ (۳) ابراهیم ﷺ (۴) لوط ﷺ (۵) نوح ﷺ (۶) داود ﷺ (۷) سلیمان ﷺ (۸) ایوب ﷺ (۹) اسماعیل ﷺ (۱۰) ادریس ﷺ (۱۱) یونس ﷺ چې په ﴿ ذَا ٱلنُّونِ ﴾ باندې ورته اشاره شوې ده (۱۲) زکریا ﷺ (۱۳) یحیی ﷺ (۱۴) عیسي ﷺ چې په ﴿ وَٱبْنَهَا ﴾ ترې تعبیر شوی دی (۱۵) ذو الکفل ﷺ چې اکثرو علماوو کرامو د پیغمبرانو څخه شمېرلی دی.

په دې سورت کښې د پیغمبرانو ذکر په دې لحاظ باندې شوی دی چې دوی ټول صابرین وه، د مثال په توګه لکه څنګه چې داود ﷺ او سلیمان ﷺ د نعمتونو په ډېروالي کښې بې صبره نه شوه همدارنګه د ابراهیم ﷺ د نمرود اور ته حوصله خرابه نه شوه او ایوب ﷺ د مصیبتونو په مقابل کښې صبر د لاسه ورنه کړ، او نه یونس ﷺ د ماهي په ګېډه کښې بې حوصلې شو.

نو په ذکر شوي نوم اینښودلو کښې دا مطلب نه دی چې د ټولو پیغمبرانو ذکر دې پکښې نازل شوي وي او نه پکښې دا مطلب دی چې په دې سورت کښې د ذکرو شوو پیغمبرانو د حالاتو څخه پرته نور څه نه دي نازل شوي بلکې دغه سورت په نوموړي نوم سره صرف د نورو سورتونو څخه راجدا کړی شوی دی او بس.

۲_ دا سورت په اتفاق سره ټول مکي سورت دی[۱] چې د هجرت څخه وړاندې په مکه معظمه کښې نازل شوی دی، د همدې کبله عبد الله بن مسعود ﷺ د نوموړې سورت په شمول څو نورو مکي سورتونو ته اشاره کړې ده چې: «وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي»[۲] یعنې دا د هغو سورتونو څخه دي کوم چې ما ډېر پخوا څخه (په مکه معظمه کښې) حفظ کړي وه.

۳_ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي[۳]:

الف: د ایتونو شمېر یې یو سلو دولس (۱۱۲) دی.

ب: د کلماتو شمېر یې یو زرو یو سلو شپېته (۱۱۶۰) دی.

ج: د حرفونو شمېر یې څلور زره اته نوي (۴۰۹۸) دی.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۲۱
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۳ ص۴۲۹

د دې سورت د بحث مهم موضوعات

۴ـ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو غوندې د عقيدوي احکامو په اثبات باندې د بحثونو زيات زور اچولی شوی دی، چې تقريبًا د سورت لومړنی نيمايي برخه په لاندې عقيدوي مطالبو باندې مشتمله ده:

الف: د الله ﷻ وحدانيت په متعددو او مختلفو دلايلو باندې په اثبات رسولی شوی دی.

ب: د نبي کريم ﷺ د نبوت په اثبات باندې هم متعدد دلايل نازل شوي دي او په همدې ارتباط د منکرينو شبهاتو ته جوابونه ورکړی شوي دي.

ج: د بعث بعد الموت (د مرګ څخه وروسته د بيا ژوندي کېدلو) موضوع ښه تحقيقي څېړله شوې ده او ضرورت يې واضحه شوی دی، او داسې نور.

د سورت تقريبًا دوهمه نيمايي برخه د پيغمبرانو د حالاتو په شرحه باندې مشتمله ده، چې په عقيدوي احکامو کښې يې څه اختلاف نه درلود او هر يوه ورته په خپل وخت کښې متشابه دعوتونه چلولي دي.

۵ـ د ذکر شوي بيان څخه د دې سورت (الأنبياء) او د (طه) د سورت تناسب هم د ورايه څرګندېږي چې دواړه مکي سورتونه دي او دواړه په عقيدوي احکامو پورې زيات ارتباط لري او په دواړو کښې د پيغمبرانو حالات نازل شوي دي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ۝ مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ۝ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ۗ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ۖ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ۝ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۖ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۝ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ۝ ﴾

د ډېر مهربان او زيات با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] خلکو ته خپل حساب (د قيامت ورځ) نژدې شوی ده حال دا چې دوی (ترې) په غفلت کښې دي (او لا ترې) اعراض (انکار) کوونکي دي (او دا خکه چې:)

[۲] دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه هيڅ نوی (تازه) ذکر (ايتونه) نه ورځي (ورنازلېږي) مګر دوی يې په داسې حال کښې اوري چې دوی (پرې) لوبې کوونکي دي.

[۳] (او په داسې حال کښې یې اوري چې) زړونه یې (په دنیاوي مزو چړچو باندې) مشغول دي، او (کفار د فساد په غرض) رازونه پټوي (البته) هغه کفار کومو چې ظلم کړی دی (او په شرک باندې ککړ ولاړ دي، داسې چې):

ایا دغه (محمد) دی؟ (بلکې نه دی) مګر ستاسو غوندې بنیادم دی (او څه یې چې راوړي دي هغه جادو دي)، ایا نو تاسو جادو ته ورځئ (قبلوئ) حال دا چې تاسو لیدل کولی شئ (رانده نه یاست).

[۴] (پیغمبر ﷺ د دوی خبره رده کړه او) ویې ویلې چې: زما رب ﷻ په (هره) خبره باندې پوهیږي (برابره خبره ده) چې په اسمان کښې (پټه وکړی شي) او (یا په) ځمکه کښې، او همدی ﷻ اوریدونکی دی (او همدی ﷻ په هر شي باندې) پوه دی.

[۵] (مشرکان یوازې د جادو په لقب اکتفاء نه کوي) بلکې وایي چې (دا کتاب) د باطلو خوبونو مجموعه ده، بلکې (وایي چې د خپله ځانه یې) په دروغو جوړ کړی دی.

بلکې (دا یو شعر دی او) دا (راوړونکی یې) شاعر دی (که داسې نه وي) نو مونږ ته دې یوه داسې معجزه (دلیل) راوړي لکه څنګه چې ړومبني (پیغمبران پرې) رالیږلي شوي وه (لکه د موسی ﷺ همسا او داسې نور).

ارتباط، شان نزول او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه اشتباه جوابه شوې ده کومه چې د "طه" سورت د وروستني ایت څخه کفارو ته زړونو ته ورغلې وه هغه دا چې کله په مشرکانو باندې ﴿ قُلۡ كُلّٞ مُّتَرَبِّصٞ فَتَرَبَّصُواْ ﴾ الآیة، ولوستلې شو نو دوی وویلې چې: محمد مونږ په بیا راژوندي کېدلو او د اعمالو په جزاء باندې تهدیدوي حال دا چې دا صحت نه لري، که بالفرض صحت ولري نو راتګ یې ډېر لرې دی. نو الله ﷻ د دوی اشتباه جوابه کړه او ذکر شوي ایتونه یې نازل کړه[۱] چې حاصل داسې راځېږي:

یعنې ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته یو ځل بیا خلک د غفلت د خوبه راویښ کړه او لاندې مطالبو ته یې متوجه کړه:

۱ـ دغسې نه ده لکه چې خلک خیال کوي چې د قیامت ورځ ډېره لرې ده بلکې حقیقت دا دی چې:

الف: خلکو ته د دوی د حساب کتاب ورځ ډېره نژدې ده، د دنیا عمر اختتام ته رسېدلی دی، مګر دوی په غفلت او ناخبرۍ کښې پراته دي چې:

ب: کله ورته خبر ورکړی شي چې د غفلت د خوبه راپېدار شي نو دوی ترې دستي اعراض کوي بلکې په دوامداره توګه ترې مخ اړونکي دي.

ج: حتی چې دوی ته د خپل رب ﷻ د پلوه هیڅ تازه ایتونه نه نازلېږي چې حقایق ورته واضحه کړي مګر دوی ورته په داسې حال کښې غوږ نیسي چې:

اول: دوی پرې ساتېرې او لوبې کوي، او پېچموزې او مسخرې پرې کوي.

---

(۱) البحر المحیط ج۷ ص۴۰۶

دوهم: په عین حال کښې د دوی زړونه د دنیا په محبت باندې مشغول دي او د ایتونو مضامینو ته بالکل نه متوجه کېږي چې د غفلت څخه یې رابېدار کړي.

د: حتی چې د خلکو غتیان-غتیان په خپلو منځو کښې سره پټې مشورې کوي چې د عوامو د غولونې په موخه په پیغمبر ﷺ او هم په قرآن کریم باندې څه نومونه کېږدي، لکه:

اول: دوی وایي چې: دغه (محمد) خو نه دی مګر ستاسو غوندې بنیادم دی، ایا دا عجیبه نه ده چې هغه ته دې وحې راشي او هغه دې پیغمبر جوړ شي او مونږ ته دې نه وحې راځي او نه دې پیغمبران یاستو؟!، که بالفرض الله ﷻ پیغمبر رالېږلی نو هغه به ضرور پرښته وی.

دوهم: دوی وایي چې: د محمد عجیب کلام د ده د نبوت نښه نه ده بلکې دا یو سحر او جادو دی، او غواړي چې زمونږ سترګې پټې کړي او خپل ځان راباندې د پیغمبر په حیث قبول کړي، ایا نو تاسو به جادو ته د قبول په حیث ورځئ؛ حال دا چې تاسو په سترګو باندې لیدل کوئ او ګورئ چې دا جادو دی؟!.

۲_ که څه هم د الله ﷻ په پیغمبر باندې د کفارو ذکر شوی بهتان ډېر دروند تمامېږي او ورته وایي چې: ای خلکو! تاسو په ما باندې د ساحر نوم مه ږدئ او قرآن کریم ته د جادو لقب مه ورکوئ او دا ځکه چې زما رب ﷻ په هغې هرې یوې خبرې باندې پوهېږي کومه چې په اسمان کښې وکړه شي او یا یې څوک په ځمکه کښې وکړي، همدی ﷻ هم اورېدونکی دی او هم په هر شي باندې پوه دی، ستاسو د عوام فریبۍ پټ مجالس به هم افشاء کړي؛ مګر کفار ورته اعتناء نه کوي.

۳_ ای پیغمبره! ستا رب ﷻ ښه پوهېږي چې ته د کفارو په دروغینو القابو باندې ډېر زورېږي او ډېره هڅه کوي چې ترې منعه یې کړي خو دوی ترې لاس نه اخلي بلکې څه نور دروغین القاب هم اضافه کوي هغه دا چې:

الف: دوی وایي چې قرآن کریم د څو ګډو وډو خوبونو مجموعه ده او کوم واقعیت او حقیقت نه لري.

ب: بلکې وایي چې د خپله خانه یې جوړ کړی دی، او الله ﷻ ته یې د دې دپاره منسوب کړی دی چې رواج ورکړي او په خلکو باندې یې د یوه الهي کتاب په حیث ومني.

ج: بلکې دغه کتاب چې محمد یې د قرآن کریم په نامه بولي په اصل کښې د اشعارو مجموعه ده او پخپله محمد د یوه شاعر څخه په غیر بل څوک نه دی.

۴_ کفار وایي چې: که زمونږ القاب واقعیت ونه لري او نوموړی رښتیانی پیغمبر وي نو مونږ ته دې هغه فرمایشي معجزه راوړي د کومې چې ترې مونږ غوښتنه کوو.

یا په بل عبارت: داسې معجزه دې راوړي لکه څنګه چې پخوانیو پیغمبرانو ته ورکړی شوې وې لکه د صالح ﷺ اوښه، د موسی ﷺ همسا او-داسې نورې.

توضیحات

۱_ په ﴿ اَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ ﴾ کښې د ﴿ اَقْتَرَبَ ﴾ کلمه د "اقْتِرَاب" څخه اشتقاقه شوې ده،

نږدېکت معنی ورکوي، که څه هم نږدېکت کله د زمان یا مکان په اعتبار سره اخستلی کېږي او کله د رتبې او قدرت په لحاظ سره[1]، مګر په دې مقام کښې د زمان نږدېکت مطلب دی او د حساب څخه د قیامت د ورځې محاسبه مراده ده، یعنې خلکو ته قیامت نږدې شوی دی او لږه زمانه پاتې ده چې قائم شي خو خلک ترې غافله دي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: د ایت شریف د نزول څخه راپه دېخوا تقریبًا څوارلس سوه کاله تېر شوي دي او لا تر اوسه هم قیامت قائم نه شو، نو ایا دومره زمانه فاصلې ته د نږدې لقب ورکولی شو؟

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو د ذکر شوي سوال په جواب کښې ډېر اوږد بحث کړی دی[2] مګر کوم جواب ته چې نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده هغه د ټولو جوابونو څخه غوره او بهتر دی هغه دا چې:

ابو سعید الخدري رضي الله عنه په یوه اوږده حدیث کښې فرمایي چې: یوه ورځې د مازدیګر د لمانځه څخه وروسته مونږ ته نبي کریم ﷺ یوه ښه اوږده خطابه راواوروله چې د قیامت د ورځې پورې یې هیڅ شی پرېنښودل مګر مونږ ته یې ورباندې خبر راکړ، آن تر دې چې مونږ به لمر ته کاته چې ایا غروب (لوېدلو) ته یې څه وخت پاتې دی او که څنګه؟ (لمر د غره څوکې ته ورسېد) نو په دغه وخت کښې یې وفرمایل چې: «أَلا إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا فِيمَا مَضَى مِنْهَا إِلَّا كَمَا بَقِيَ مِنْ يَوْمِكُمْ هَذَا فِيمَا مَضَى مِنْهُ»[3] یعنې: د دنیا څخه د تېرې شوې زمانې په اعتبار سره وخت نه دی پاتې مګر دومره پاتې دی لکه څومره چې د ننۍ ورځې څخه پاتې دی. (البته د همدغې ورځې څخه د تېر شوي وخت په اعتبار سره چې د سهار څخه پیل شوې ده او اوس د اختتام په حالت کښې قرار لري).

یا په بل عبارت: که مونږ د دنیا عمر ته د ورځې په معیار باندې وګورو او فرض کړو چې ټول عمر یې د یوې ورځې د دقیقو سره مساوي دی، نو لکه څنګه چې نن ورځ اخر ته رسېدلې ده او په ساعت ګرۍ کښې به لمر ولوېږي او ورځ به ختمه شي همدارنګه د دنیا عمر هم پای ته رسېدلی دی چې په نږدې وخت کښې به قیامت قائم شي او دنیا به ورانه شي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۳ـ که څوک وایي چې: په ﴿ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ ﴾ کښې متبادره دا ده چې د "النّاس" څخه ټول خلک مطلب دي چې مومنان هم پکښې شامل دي ځکه چې د قیامت ورځ لکه چې کفارو ته رانږدې شوې ده همدارنګه مومنانو ته هم رانږدې ده حال دا چې وروستني ضمائر لکه په ﴿ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ ﴾ کښې یو هم د مومنانو سره مناسبت نه لري، چې دوی خو نه د قیامت د قیام څخه په غفلت کښې دي

---

(1) مفردات الراغب ص۴۱۴

(2) روح المعاني ج۱۷ ص۲؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۲۸

(3) جامع الترمذي ج۲ ص۴۳

او نه ترې اعراض کوونکي (انکار کوونکي) دي.

مونږ وايو: که څه هم د "النَّاس" کلمه مؤمنانو ته هم شامله ده مګر ضمائر ورته د کفارو په لحاظ سره راجع کړی شوي دي، یعنې ټولو خلکو ته د قیامت قیام نژدې دی مګر کفار پرې باور نه کوي.

او په محاورو کښې دا ډول استعمال زښت ډېر دی چې یوې کلمې ته د ځینو افرادو په اعتبار سره ضمائر راجع کړی شي. د ښه وضاحت دپاره لاندې نظائر ولولئ:

الف: په [البقرة:۲۲۸] ایت شریف کښې د ﴿ وَٱلْمُطَلَّقَٰتُ ﴾ کلمه ټولو طلاقو کړی شوو ښځو ته شامله ده، برابره خبره ده چې په رجعي طلاق سره طلاقي شوې وي او که په بائن طلاق سره، خو په ﴿ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ ﴾ کښې ورته ضمائر د هغو طلاقو شوو په لحاظ راجع کړی شوي دي کومو ته چې رجعي طلاق ورکړی شوی وي او بس ځکه چې بائنې مطلقې ته رجوع کول صحت نه لري ترڅو چې د نکاح تجدید ونه کړي او یا د بل چا سره نکاح ونه کړي.

ب: د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه یوه پوښتنه د مچ په هکله روایت شوې ده چې محرم سړی یې ووژني[1] او بله پوښتنه ترې د ماشې په ارتباط رانقله شوې ده، چې مونږ د دوهمې پوښتنې په خلاصه باندې اکتفاء کوو، هغه دا چې یوه سړي ورسره لاندې سوال جواب وکړ:

سړی: ایا په هغه محرم باندې څه فدیه شته کوم چې د احرام په حال کښې ماشی ووژني؟

ابن عمر ﷺ: ته د کوم ځای یې (چې خپل ځان ډېر زیات متقي رامعرفي کوې)؟

سړی: زه د عراق د اوسېدونکو څخه یم.

ابن عمر ﷺ: «انْظُرُوا إِلَى هَذَا يَسْأَلُنِي عَنْ دَمِ الْبَعُوضِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ هُمَا رَيْحَانَايَ مِنَ الدُّنْيَا»[2] یعنې: دغه سړي ته وګورئ چې د ماشې د وینې پوښتنه کوي حال دا دی چې دوی (عراقیانو) د نبي کریم ﷺ زوی (لمسی حسین ﷺ) وژلی دی، او ما د رسول الله ﷺ څخه اورېدلي دي چې: دوی دواړه (حسن ﷺ، حسین ﷺ) زما دپاره په دنیا کښې د کشمالو حیثیت لري.

نو په «وَقَدْ قَتَلُوا» کښې ټولو عراقیانو ته ضمیر راجع کړی شو چې دوی حسین ﷺ وژلی دی حال دا چې دا کار خو ټولو نه وه کړی بلکې ځینو عراقیانو د هغه په وینو باندې لاسونه سره کړي وه.

د اسرار معنی او یو نحوي تحلیل

۴ـ په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجْوَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ﴾ کښې د "أَسَرُّوا" کلمه د "إسرار" څخه اشتقاقه شوې ده چې د پټولو معنی ورکوي او د ﴿ ٱلنَّجْوَى ﴾ کلمه هم پټ راز ته وايي، چې د خلکو څخه پټ وي، نو یوه کلمه د بلې دپاره تاکید واقع شوې ده.

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۵۳۰
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۸۸۶

دا د يو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[1]، که څه هم د ټولو تحليلونو په مضمون کښې چندان اختلاف نشته او يوه شي ته راجع کېږي، مگر مونږ ته بهتر برېښي چې دا به د "أَسَرُّواْ" د ضمير څخه بدل واقع شوې وي، ترڅو دلالت وکړي چې د کفارو د فساد پټې مجالس د ظلم څخه منشا اخلي.

نو د معنى حاصل يې داسې راخېژي چې: کفار ظالمان دي، هم په خپلو ځانونو باندې ظلم کوي چې شرک يې غوره کړی دی او هم په نورو عوامو باندې ظلم کوي چې د اسلام د راوړلو مخه يې په هغو چلونو باندې نيسي کوم چې دوی يې په خپلو پټو مجالسو کښې غوټه کوي او په پټولو باندې يې تاکيد کوي ترڅو نه په آينده کښې افشاء شي او نه څوک په دې باندې پوه شي چې هغه دی پټې مشورې ته ناست دی چې څه خبره به غوټه کړي؟.

د کفارو د پټو مجالسو غوټه کړی شوې خبره دا ده چې د الله ﷻ پيغمبر ته ساحر وايي او په قرآن کريم باندې د جادو نوم ږدي، که څه هم دوی خپل رازونه د خلکو څخه پټوي خو د الله ﷻ څخه يې نه شي پټولی.

يادونه

۵ـ ﴿ بَلْ قَالُوٓاْ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍ ﴾ الآية، په ﴿ وَأَسَرُّواْ ٱلنَّجْوَى ﴾ الآية، باندې عطف دی نو حاصل يې داسې راخېژي چې: مشرکان د نبي کريم ﷺ او د قرآن کريم په طعن کښې په يوه خبره باندې نه ودرېږي، کلهورباندې د ساحر او سحر نومونه ږدي، او کله ورته د خوب ليدونکي او گډوډو خوبونو د مجموعې لقبونه ورکوي او داسې نور.

اما ﴿ قَالَ رَبِّى يَعْلَمُ ٱلْقَوْلَ فِى ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴾ د معترضې جملې په شکل د هغې وينا حکايت دی کومه چې نبي کريم ﷺ د کفارو د پټو مجالسو په رد کښې کړې وه، يعنې د الله ﷻ پيغمبر ﷺ کفارو ته وويلې چې: د دغو فسادي مجالسو څخه لاس واخلئ چې زما رب ﷻ په هر شي باندې پوه دی، که نه نو ډېر ژر به مو رسوا کړي، لکه چې همداسې وشوه او په افشاء کولو کښې يې ايتونه نازل شوه.

پاتې شوه د ﴿ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍ ﴾ تحليل، نو دا د [يوسف:۴۴] ايت لاندې تېر شوی دی ـ والحمد لله ﷻ ـ چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه گورو.

کفار په يوه خبره ولاړ نه وه

۶ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو ليکلي دي چې په قرآن کريم باندې د مختلفو تورونو لگونکي د کفارو مختلفې ډلې وې[2] چې چا به ورته د جادو (سحر) لقب ورکاوه او چا به د باطلو

[1] روح المعاني ج۱۷ ص۸؛ المحرر الوجيز ج۱۷ ص۱۲۲؛ تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۶۸
[2] أضواء البيان ج۴ ص۶۰۶

خوبونو مجموعه باله او داسې نور، مګر مونږ ته د ایتونو د سیاق (وړاندې) څخه ذهن ته راځي چې د القابو تعدد د قائلینو د تعدد څخه منځ ته نه دی راغلی بلکې چا چې ورته د جادو لقب ورکړی دی هغه ورته د باطلو خوبونو مجموعه هم ویلې ده، او داسې نور.

او دا ځکه چې کفار په خپله یوه خبره باندې ولاړ نه وه بلکې هره یوه خبره به چې خولو ته ورغله په همغې باندې به یې تلفظ کاوه، او زور به یې لګاوه چې په قرآن کریم باندې یې وروتپي، خو په قرآن کریم پورې یوه هم نه نښتله او یوه هم ورسره نه شوه مطابقه کېدلی.

لنډه دا چې د القابو اضطراب د بطلان نښه وه که بالفرض د ذکرو شوو القابو څخه کوم یوه واقعیت درلودی نو کفارو به هم ورباندې استقرار نیولی وی او نورې اوتې بوتې به یې نه وی ویلې.

﴿مَآ ءَامَنَتۡ قَبۡلَهُم مِّن قَرۡيَةٍ أَهۡلَكۡنَٰهَآۖ أَفَهُمۡ يُؤۡمِنُونَ ۝٦ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ إِلَّا رِجَالٗا نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۖ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ۝٧ وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدٗا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ ۝٨ ثُمَّ صَدَقۡنَٰهُمُ ٱلۡوَعۡدَ فَأَنجَيۡنَٰهُمۡ وَمَن نَّشَآءُ وَأَهۡلَكۡنَا ٱلۡمُسۡرِفِينَ ۝٩ لَقَدۡ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكُمۡ كِتَٰبٗا فِيهِ ذِكۡرُكُمۡۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ۝١٠﴾

[۶] د دوی څخه مخکښې هیڅ قریې ایمان نه دی راوړی (کومې) چې مونږ هلاکې کړې دي (او فرمایشي معجزې ورکړی شوې وې)، ایا نو دوی به (د فرمایش د پوره کېدلو په صورت کښې) ایمان راوړي؟

[۷] او مونږ ستا څخه وړاندې (د پیغمبرانو په حیث) نه دی لېږلی مګر داسې سړی چې (زمونږ دپلوه به) ورته وحې کېده.

نو (ای مشرکانو!) تاسو د ذکر (د کتابونو) د خاوندانو څخه پوښتنه وکړئ که چرته تاسو یاست چې نه پوهېږئ (اهل الکتابو ته دا موضوع معلومه ده).

[۸] مونږ (پخواني) پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي (جوړ کړي) چې طعام به یې نه خوړ (بلکې طعام به یې خوړ) او (هم) دوی نه وه (چې په دنیا کښې د قیامت د ورځې پورې) دوامداره اوسېدونکي وه.

[۹] بیا مونږ هغوی ته خپله وعده رښتیا کړه نو دوی ته او هغه چا ته مو نجات ورکې کومو ته چې زمونږ اراده شوې وه او د حد څخه تجاوز کوونکي مو هلاک کړه.

[۱۰] یقینًا مونږ تاسو ته داسې کتاب (قرآن کریم) درنازل کړې دي چې: ستاسو عزت (او شرف) پکښې نغښتی دی، ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (چې په خپل شرف باندې پوه شئ).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې دکفارو د هغو اشتباګانو رد نازل شوی دی کومې چې الله ﷻ په وړاندېنیو

اینو کښې د هغوی د خولو څخه حکایت کړی دی. هغه دا چې:
محمد پیغمبر نه دی ځکه چې هغه بنیادم دی او پرښته نه ده.
۱ـ قرآن د جادو څخه په غیر بل شی نه دی.
۲ـ بلکې دا کتاب د ګډووډو خوبونو مجموعه ده.
۳ـ بلکې دا کتاب نوموړي د خپله ځانه په دروغو جوړ کړی دی.
۴ـ بلکې دا کتاب د نوموړي د اشعارو مجموعه ده او پخپله ښه پوخ شاعر دی.
۵ـ بلکې دا کتاب د نوموړي د اشعارو مجموعه ده او پخپله ښه پوخ شاعر دی.
۶ـ که خبره دغسې نه وی لکه چې مونږ یې وایو نو د پخوانیو پیغمبرانو غوندې دې یوه معجزه زمونږ په فرمایش باندې راوړي چې مونږ پرې باور وکړو.
نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو د دروغینو ویناګانو په رد کښې لاندې مطالب قرائت کړه:
۱ـ مونږ خو پخوانیو قومونو ته د هغوی فرمایشي معجزې ورلېږلې وې خو هغوی بیوې ډلې هم وریاندې ایمان رانه ووړ، چې په نتیجه کښې مو هغوی ټول یوپنا کړه مثلاً:
صالح ﷺ ته مو د ثمودیانو فرمایشي معجزه ورکړې وه خو کله چې هغوی ایمان رانه ووړ ټول مو هلاک کړه.
۲ـ نو پوښتنه دا ده چې: ایا ستا د امت کفار به ایمان راوړي البته کله چې د دوی فرمایش پوره کړی شي او هغه څه ورکړی شي د کوم چې دوی غوښتونکي دي؟
د دې پوښتنې جواب دا دی چې دوی به هم ایمان رانه وړي لکه څنګه چې هغوی په ایمان باندې مشرف نه شوه، نو بیا به په کار وي چې دوی هم د هغوی غوندې یوپنا کړی شي، حال دا چې د دې امت په هکله مونږ پخوا فیصله کړې ده چې په دوی باندې به بېخ ویستونکی عذاب نه ورښکته کوو، که نه نو د دوی فرمایش به مو پوره کړی وی او بیا به مو هلاک کړي وی.
۳ـ ای پیغمبره! که ته بنیادم یې او زمونږ د پلوه درته وحې کېږي نو دا خو څه د تعجب خبره نه ده، مونږ ستا څخه وړاندې هم د پیغمبرانو په حیث نه دی لېږلي مګر سړي (انسانان)، چې وحې به مو ورته کوله، او په نورو انسانانو باندې به یې همدغه امتیاز درلود.
نو که د دې زمانې کفارو ته همدا خبره دروغه برېښي نو ورته ووایه چې: تاسو د اهل الکتابو څخه پوښتنه وکړئ چې ایا رښتیا ستاسو پیغمبران بنیادمان وه؟ البته که تاسو پخپله په دغې مشهورې خبرې باندې نه پوهېږئ نو د هغوی څخه خپل ځانونه پوه کړئ.
۴ـ مونږ خو پخواني پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي چې خوراک او څښاک یې نه کاوه او د بنیادمانو په شان مادي ضروریات یې نه درلوده، یا په بل عبارت مونږ په پخوانیو پېړیو کښې هم پرښتې د پیغمبرانو په حیث نه وې ورلېږلي ترڅو نن ورځ دوی اعتراض وکړي چې د دې عصر پیغمبر ولې پرښته نه ګرځوله شوه چې د قیامت تر ورځې پورې دوامداره عمر یې درلودی؟
۵ـ هو! پخواني پیغمبران بنیادمان وه او مونږ ورسره وعده کړې وه چې د تکذیب په صورت

کېښې به په تکذیب کوونکو (کفارو) باندې بېخ ویستونکی عذاب ورښکته کړو چې:

په نتیجه کښې مونږ د هغوی سره خپله وعده رښتیا کړه چې پیغمبرانو او د دوی مخلصو امتیانو ته مو نجات ورکړ او د حده تجاوز کوونکي (کفار) مو هلاک کړه.

۶ـ نو ای پیغمبره! ستا او د پخوانیو پیغمبرانو فرق دا دی چې ذکره شوې وعده (چې د تکذیب په صورت کښې به ستا په امت باندې پوپنا کوونکی عذاب ورنازلوو) مو تاته نه ده درکړې او هغوی ته مو ورکړې وه.

د همدې کبله مو تاسو ته داسې کتاب درنازل کړی دی چې د قیامت د ورځې پورې به باقي وي چې ستاسو شرف او عزتمندي پکښې نغښتې ده، او بالآخره داسې یوه عظیم الشانه معجزه ده چې د ایمان راوړلو دپاره کفایت کوي او د بل هیڅ ډول معجزې فرمایش ته اړتیا نه پرېږدي؛ نو ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؛ چې د دې کتاب په دائمي اعجاز او هم په خپل شرف او عزتمندی باندې پوه شئ؟!.

توضیحات

۱ـ د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې یوه ورځې د مکې معظمې مشرکان راټول شوه او فیصله یې وکړه چې یو ټولګی مدینې منورې ته واستوي ترڅو هلته د اهل الکتابو څخه د نبي کریم ﷺ په هکله پوښتنه وکړي ځکه چې دوی اهل العلم دي نو یو ټولګی یې هلته واستاوه[1]، چې پوره بیان یې د [الإسراء:۸۵] ایت په شان نزول کښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

په همدې بنیاد علماوو کرامو په دې مقام کښې په ﴿ فَسْـَٔلُوٓاْ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ ﴾ کښې د ﴿ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ ﴾ څخه یهود او نصارا مراد کړي دي[2].

که څه هم د ذکرو شوو شپږو اشتباهګانو څخه الله ﷻ د دوه وو اشتباهګانو (اولې او شپږمې) په رد باندې صراحت هم کړی دی خو اشارةً یې شپږ واړه د همدغې جملې په نزول باندې ردې کړي دي. د ښه وضاحت دپاره یې لاندې صورتونه ولولئ:

الف: ای اهل الکتابو! مونږ ته رښتیا ووایاست چې ستاسو پیغمبران پرښتې وې او که بنیادمان وه؟

ب: ایا ستاسو کتابونه (تورات او انجیل) جادو وه او که الهي وحې وه؟

ج: ایا ستاسو کتابونه د ګډووډو خوبونو مجموعې وې؟

د: ایا ستاسو کتابونه ستاسو پیغمبرانو د خپلو ځانونو څخه په دروغو باندې جوړه کړي وه؟

هـ: ایا ستاسو پیغمبران شاعران وه؟ او کتابونه مو د هغوی د اشعارو دیوانونه وه؟

و: بالآخره، ای اهل الکتابو! ایا پخوانیو قومونو په فرمایشي معجزاتو باندې ایمانونه راوړه او که خپلو کفریاتو ته یې ادامه ورکړه؟ او هم د هغوی انجام څنګه شو؟ ایا د هلاکت سره مخامخ نه شوه؟

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۱۳۴

(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۳

پوره واضحه ده چې په ذکرو شوو تولو پوښتنو کښې جوابونه منفي دي، نو تاسو ته په کار دي چې دغه اتهامات په خپل پیغمبر (محمد ﷺ) باندې ورونه تپئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ذکرو شوو شپږو اشتباهګانو څخه اولنۍ اشتباه (چې پیغمبر باید پرښته وي) په لاندې دوه ټکو باندې رده شوې ده:

الف: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَا قَبۡلَكَ إِلَّا رِجَالاً﴾ او مونږ ستاسو څخه وړاندې نه وه لیږلي مګر رجال، چې د "رجال" کلمه د بنیادمانو د سړیو پورې مختصه ده او په پرښتو باندې یې اطلاق نه کیږي.

ب: ﴿وَمَا جَعَلۡنَٰهُمۡ جَسَدًا لَّا يَأۡكُلُونَ ٱلطَّعَامَ﴾ یعنې او مونږ پخواني پیغمبران داسې جسدونه نه وه ګرځولي چې خوراک او څښاک یې نه کاوه، چې ملکو پورې اختصاص لري.

نو پوښتنه دا ده چې: د ﴿وَمَا كَانُواْ خَٰلِدِينَ﴾ د جملې په نزول کښې څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: که څه هم علماوو کرامو پکښې څه نور اشارات ښودلي دي[۱] مګر بهتره دا ده چې په ذکره شوې جمله کښې به د بنیادمانو یوه بل خاصیت ته اشاره وي، هغه دا چې بنیادمان په دنیا کښې د پرښتو په شان دوامدار نه شي پاتې کیدلی چې تر قیامته به ژوندي وي، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کوي چې: ﴿وَمَا جَعَلۡنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبۡلِكَ ٱلۡخُلۡدَ﴾ [الأنبياء:۳۴] یعنې مونږ د تشریعي او تکویني حکمتونو په بنیاد ستا څخه وړاندې هم هیڅ بنیادم ته دوام نه دی ورکړی چې تر قیامته به ژوندی وي.

﴿وَكَمۡ قَصَمۡنَا مِن قَرۡيَةٖ كَانَتۡ ظَالِمَةٗ وَأَنشَأۡنَا بَعۡدَهَا قَوۡمًا ءَاخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّآ أَحَسُّواْ
بَأۡسَنَآ إِذَا هُم مِّنۡهَا يَرۡكُضُونَ ﴿١٢﴾ لَا تَرۡكُضُواْ وَٱرۡجِعُوٓاْ إِلَىٰ مَآ أُتۡرِفۡتُمۡ فِيهِ وَمَسَٰكِنِكُمۡ
لَعَلَّكُمۡ تُسۡـَٔلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُواْ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَت تِّلۡكَ دَعۡوَىٰهُمۡ حَتَّىٰ
جَعَلۡنَٰهُمۡ حَصِيدًا خَٰمِدِينَ ﴿١٥﴾﴾

[۱۱] او څومره ډیر ښارونه مونږ په داسې حال کښې چیت پیت (هلاک) کړي دي چې هغوی به ظلم (کفر) کوونکي وه، او (څومره ډیر) نور قومونه مو ترې وروسته پیدا کړي دي (او د هغوی ځایونه مو ورباندې ډک کړي دي).

[۱۲] نو هر کله به چې هغوی زمونږ عذاب حس کړ (ولیده) نو ناڅاپه به د خپلو ښارونو څخه تښتېدل.

---

[۱] تفسير القرطبي ج۱۱ ص۲۷۲؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۵۷؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۰۴

[۱۳] (هغوی ته به ویل کېدل چې:) مه تښتئ؛ او هغه شي ته بېرته ورتاو شئ؛ په کوم کښې چې تاسو ته (اسودګي او خوشالي) درکړی شوې وه، او (همدارنګه) خپلو استوګنځایونو ته (وروګرځئ) شاید چې ستاسو څخه (یو ځل بیا ایمان راوړل) وغوښتلی شي (او تاسو یې اجابت وکړئ).

[۱۴] هغوی به (په جواب کښې) ویل چې: ای زمونږ افسوسه! (راشه همدا دې وخت دی) یقیناً مونږ ظالمان وو (ځکه د دغه عذاب سره مخامخ شوو).

[۱۵] دغې وینا به یې (چې مونږ ظالمان وو) تر هغې ادامه درلوده چې مونږ به لو کړی شوي یخ پخ وګرځول (او هلاک به مو کړه).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې دې ته هم اشاره شوې وه چې پخوانیو ځینو قومونو فرمایشي معجزې هم نه وې منلې نو هغوی مو هلاک کړي وه، په دې ایتونو کښې یې د هلاکت په حال باندې یوه تبصره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! د ظلمونو او کفریاتو د کبله مونږ په پخوانیو زمانو کښې زښت ډېر ښارونه او کلي وران کړي دي او کوم ظالمان به چې پکښې اوسېده هغوی مو چیت پیت او هلاک کړي دي.

۲ـ خو بالمقابل مو نور قومونه پیدا کړي دي او ویجاړ شوي ښارونه مو وروباندې بیا اباد کړي دي، یا په بل عبارت د هغوی په هلاکت باندې دنیا ورانه نه شوه لکه چې د هغوی خیال وه بلکې په نورو خلکو باندې اباده کړی شوه، نو که مونږ د دې زمانې ظالمان او کفار هلاک کړو د دوی په هلاکت به هم دنیا ورانه نه شي او په عوض به یې نور خلک پیدا کړو او دنیا به پرې اباده کړو.

۳ـ هغوی د هلاکت تر وخته پورې په خپلو ښارونو کښې په زیات تکبر سره اوسېده او په خیال کښې یې نه ورتله چې د کبر کاسه به یې نسکوره شي خو چې کله به هغوی زمونږ عذاب ولید چې ور ورسېد نو د لاندې کیفیت سره به مخامخ شوه:

الف: نا څاپه به دوی په ځغاسته شروع وکړه چې د عذاب څخه به په منډې نجات مونده کړي.

ب: په عین حال کښې به دوی ته ویل کېده چې مه تښتئ؛ د خپلو اسودګیو ځایونو ته بېرته ورتاو شئ؟ تاسو خپلې بنګلې او دنګې مانۍ چاته پرېښودلې؟، دا خو هغه تعمیرات او ښارونه دي په کومو باندې چې ستاسو د همېشه والي ګومان وه.

ج: بېرته ورتاو شئ شاید چې ستاسو څخه یو ځل بیا د ایمان راوړلو غوښتنه وکړی شي، نو دا ځل به یې تاسو اجابت وکړئ او په ایمان باندې به مشرف شئ چې په نتیجه کښې به د عذاب څخه نجات مونده کړئ.

د: نو په دغه حال کښې به یې په لوړو اوازونو باندې چیغې وهلې چې: ای زمونږ حسرته او ای زمونږ افسوسه راشه چې همدا دې وخت دی یقیناً مونږ ظالمان وو او په کفر باندې کلک وو نن ورځ مونږ ته نه مددګار شته او نه څوک نجات راکولی شي او بالآخره نه مو ایمان د قبول درجې ته رسېږي.

هـ: د ذکرو شوو ظالمانو به همدغه د افسوس خبره په خولو وه، او د کوکارو او چیغو اوازونه به بې پورته کېده چې مونږ به ټول پوپنا کړه، تا به ویل چې نباتات لو کړی شوي دي، او ټول به مو په ځمکه باندې یخ پخ وغورزول تا به ویل چې د خرماوو ډډونه پراته دي، نو د دغه وخت چیغو او فریادونو به ورته هیڅ ګټه ونه شوه رسولی.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ ﴾ کښې د ﴿ قَصَمْنَا ﴾ کلمه د "قَصْم" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَصْم" د یوه کلک شي ماتولو ته ویل کېږي چې یوه ټوټه یې د بلې څخه جدا شي[1]، یعنې مونږ ډېر کفار او ظالمان تار په تار کړي (هلاک کړي) دي او ښارونه مو ورباندې ورچپه کړي دي، البته کله به چې هغوی خپل ظلم او کفریاتو ته ادامه ورکړه، نو ایا د دې زمانې ظالمان د هغوی څخه عبرت نه اخلي؟

۲ـ د ﴿ يَرْكُضُونَ ﴾، ﴿ لَا تَرْكُضُواْ ﴾ دواړه کلمې د "رَكْض" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اخستلې شوې دي، "رَكْض" خو اصلاً دې ته وضعه شوی دی چې سړی ځمکه په پښه باندې ووهي[2] چې په پښتو کښې ورته لغته وايي، خو په دې مقام کښې ترې تښتېدل او ځغاسته مطلب ده چې څوک د عذاب څخه وتښتي[3].

پاتې شوه دا چې دغو معذبینو ته به د چا د پلوه ویل کېده چې مه تښتئ بېرته هغو ځایونو ته ورتاو شئ په کومو کښې چې تاسو ته بې شماره نعمتونه درکړی شوي وه او ښه اسوده ژوند مو پکښې کاوه؟، نو په دې کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي[4] چې د ټولو اجتماع هم څه منافات نه لري، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: هغوی ته به د حال په ژبه ذکره شوې وینا کېدله، یا په بل عبارت هغوی د دې لایق وه چې دغه خبره ورته ویل شوې وی.

ب: د پرښتو د پلوه به په دغې خبره باندې د استهزاء په توګه مخاطب ګرزول کېدل.

ج: کوم مسلمانان چې هلته د عذاب څخه بچ پاتې وه هغوی به ورته دغه خبره کوله.

د: الله ﷻ به هغوی ته په عین وخت کښې دغه خبره په زړونو کښې وراچوله.

هـ: ځینو معذبینو به ځینو نورو ته ذکره شوې وینا کوله.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَعَلَّكُمْ تُسْـَٔلُونَ ﴾ کښې څرنګه پوښتنه مطلب ده چې معذبینو ته به

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۴۸۵
(۲) مفردات الراغب ص۲۰۸
(۳) لسان العرب ج۷ ص۱۵۹
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۶؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۰۵؛ تفسیر المدارک ج۲ ص۱۳۴

تمه ورکوله کېده چې درڅخه به وکړه شي؟
مونږ وايو چې: د دغې پوښتنې په تعين کښې علماوو کرامو زښتې ډېرې توجيهګانې کړې دي[١] لاندې مثالونه يې د نظره تېر کړئ:

الف: د استهزاء او مسخرو په ډول به دوی ته ويل کېده چې:

اول: شايد ستاسو خدمتګاران او چوپړيان درڅخه هدايت وغواړي چې په کوم کار باندې شروع وکړو؟، تاسو مونږ ته کوم امر کوئ.

دوهم: شايد چې فقيران او سوالګري ستاسو څخه څه وغواړي چې کومک راسره وکړئ.

درېم: شايد چې ستاسو څخه خينې خلک د خپل عادت په بنياد مشورې وغواړي.

ب: شايد چې ستاسو څخه د عذاب په مقابل کښې څه فديه وغوښتله شي چې د هغې په منلو سره به د هلاکت څخه بچ شي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې د پوښتنې توجيه داسې وکړی شي چې:

ج: شايد چې ستاسو څخه يو ځل بيا وغوښتلی شي چې د کفرياتو څخه لاس واخلئ او په ايمان باندې مشرف شئ، نو دا ځل به يې قبول کړئ او د عذاب څخه به نجات ومومئ.

په همدې توجيه باندې دا تعقيب دلالت کوي چې: ﴿ يَٰوَيْلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ يعنې افسوس چې مونږ ظالمان وو، د قبول وخت راڅخه تېر شوی دی او لاس ته نه راځي.

﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّٱتَّخَذْنَٰهُ مِن لَّدُنَّآ إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَى ٱلْبَٰطِلِ فَيَدْمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ ٱلْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ ﴾

[١٦] او مونږ اسمان او ځمکه او (هم) هغه شيان کوم چې د دواړو ترمنځ دي په داسې شان سره نه دي پيدا کړي چې مونږ لوبې کوونکي ياستو.

[١٧] که (بالفرض المحال) مونږ اراده کړې وی چې (څه عبث) مشغولتيا ونيسو نو هرومرو به مونږ د خپله نزده (د خپل اقدس ذات سره) نيولې وی (او دنيا به مو نه وی پيدا کړې). که مونږ (د دغه کار) کوونکي وی (نو دغسې به مو کړي وی).

[١٨] بلکې مونږ حق په باطل باندې په شدت سره ورولو چې د باطل کوپړۍ ماتوي (او ماغزه يې شيندي) نو ناڅاپه باطل نابود شوی وي (او تالا ترغه شوی وي).

او خاص تاسو ته (ای کفارو!) د هغو ويناوو څخه افسوس دی کومې چې تاسو (د الله ﷻ په هکله) بيانوئ (چې دنيا يې عبث پيدا کړې ده).

---

(١) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص٣٤٢؛ المحرر الوجيز ج١١ ص١٢٦؛ التفسير الكبير ج٢٢ ص١٤٦

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هغه اشتباه رده شوې ده د کومې د کبله چې پخوانې کفار قومونه هلاک شوي وو، هغه دا چې د دنیا ژوند لهو او لعب دی او په انجام کښې کوم حساب کتاب او تصفیه نه لري نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! د کفارو اشتباه رده کړه او لاندې مطالب ورباندې قرائت کړه چې:

۱_ مونږ اسمان او ځمکه او څه چې د دغو دواړو تر منځ موجودیت لري په داسې شان سره نه دي پیدا کړي چې مونږورباندې لوبې کوونکي یاستو او د ساتېرۍ او مشغولتیا څخه په غیر پکښې بل مطلب نه وي، بلکې دا پیدا کول د حکمت په بنیاد ولاړ دي.

۲_ که بالفرض المحال مونږ اراده کړې وی چې د خپل اقدس ذات دپاره څه لوبه او څه مشغولتیا جوړه کړو چې محض ساتېري مو پکښې په نظر کښې وی او بس، او یا بالفرض المحال که دغه کار زمونږ سره مناسب وی نو دا کار به مو د خپله ځانه سره کړې وی، نه به مو اسمانونه پیدا کړي وی او نه ځمکې او بالآخره نه هغه شیان کوم چې د دواړو ترمنځ موجودیت لري.

یا په بل عبارت: که مونږ د لوبو او مشغولتیا کوونکي وی نو دغسې به مو کړي وی لکه چې وړاندې تېر شوه، نو دنیا به مو د حق او د باطل د ټکر میدان نه وی جوړه کړې او نه به مو د دغې مبارزې د تصفیه کولو دپاره د قیامت ورځ ټاکلې وی.

۳_ نو خبره دغسې نه ده لکه چې کفار خیال کوي بلکې خبره دا ده چې دنیا د حق او د باطل د جنګ میدان ده، نو:

الف: په دغې معرکه کښې مونږ حق په باطل باندې وروړلو او د باطل ماغزه ورباندې وباسو، یا په بل عبارت: باطل د څه وخته پورې د حق سره مقابله کوي خو په نتیجه کښې باطل نابودېږي او مضحمل (تالا ترغه) کېږي.

ب: ای پیغمبره! کفارو ته زمونږ د پلوه ووایه چې: تاسو ته افسوس او حسرت دی البته د هغو خیالاتو د کبله کوم چې تاسو يې بیانوئ او هم ورباندې اعتماد کوئ.

نو څه لرې نه ده چې تاسو هم د پخوانیو کفارو په شان یوه ورځ د ﴿ يَٰوَيۡلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴾ په کلماتو باندې اوازونه پورته کړئ.

توضیحات

۱_ مونږ_ الله ﷻ الحمد والمنة_ د [الأنعام:۳۲] ایت لاندې د لهو او لعب معناوې شرحه کړې دي چې بیا شرحه کولو ته يې څه اړتیا نه ګورو.

۲_ د ﴿ لَوۡ أَرَدۡنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهۡوٗا ﴾ الآية، اکثرو علماوو کرامو په هغه مضمون باندې تفسیر کړی دی په کوم باندې چې په راتلونکي [۲۶] ایت کښې صراحت شوی دی چې الله ﷻ د ولدیت څخه پاک

او منزه دی[۱]. او ځینو نورو په نورو ډولونو باندې تفسیر کړی دی[۲].

مګر کوم مضمون چې مونږ ته په دې مقام کښې بهتر برېښي او د متصل ایت ﴿ بَلۡ نَقۡذِفُ بِٱلۡحَقِّ ﴾ الآية، سره په ډېره ښه توګه پیوند نیسي هغه ته د مطلب په خلاصه کښې اشاره شوې ده او ځه زیات وضاحت یې دا دی چې:

که بالفرض المحال مونږ د خپل ځان دپاره ځه د لوبو او مشغولتیا صحنه جوړولی نو ځه اړتیا نه وه چې اسمان او ځمکه او هم انسانان مو پیدا کړي وی، او داسې مخلوقات مو پکښې خواره واره کړي وی چې د نیکو او بدو دواړو استعدادونو درلودونکي وی، او همدارنګه دې ته هم ځه ضرورت نه وه چې مونږ جنت او دوزخ پیدا کول او د حساباتو د تصفیه کولو دپاره مو د قیامت ورځ قائموله، او دنیا مو د حق او باطل د جنګ میدان جوړوله.

که دغه کار مونږ کولی نو د خپل اقدس ذات سره به مو د لهو او لعب سامان آلات پیدا کړي وی او دنیا به مو نه وی پیدا کړې، خو دغه ډول کار نه د حکمت غوښتنه ده او نه زمونږ سره ځه مناسبت لري.

د درېوو لغاتو معناوې

۳ـ په ﴿ بَلۡ نَقۡذِفُ بِٱلۡحَقِّ عَلَى ٱلۡبَٰطِلِ فَيَدۡمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٞ ﴾ کښې د درېوو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿ نَقۡذِفُ ﴾ کلمه د "قَذْفٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ ځخه اشتقاقه شوې ده چې په قوت سره د یوه شي د ویشتلو دپاره وضعه شوې ده[۳].

ب: د "يَدْمَغُهُ" کلمه د "دَمْغٌ" ـلکه "ضَرْبٌ"ـ ځخه اخستله شوې ده چې د سر د کوپړۍ ماتولو ته ویل کېږي آن چې ماغزه ترې تیت پرک شي[۴].

ج: د ﴿ زَاهِقٞ ﴾ کلمې د "زُهُوْق" ـلکه "قُتُوْل"ـ ځخه اشتقاقه موندلی دی چې د اِضمِحْلال (تالا ترغه) کېدلو معنی ورکوي[۵].

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: مونږ دنیا د لوبغاړو د لوبو میدان نه دی ګرځولی بلکې د حق او باطل د جنګ میدان مو جوړ کړی دی، چې حق په باطل باندې په شدت سره ورولو او د باطل کوپړۍ پرې ورماتوو او ماغزه یې پرې وباسو چې زمونږ په همدغه عمل سره باطل د منځه ځي او تالا ترغه ګرځي ته به وایې چې هیڅ موجودیت یې نه درلود.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱ ص۱۰؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۲۷۶؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۴۰
(۲) في ظلال القرآن ج۴ ص۲۳۷۱
(۳) لسان العرب ج۹ ص۲۷۷
(۴) لسان العرب ج۹ ص۴۲۴
(۵) لسان العرب ج۱۰ ص۱۴۷

﴿ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ وَمَنۡ عِندَهُۥ لَا يَسۡتَكۡبِرُونَ عَنۡ عِبَادَتِهِۦ وَلَا يَسۡتَحۡسِرُونَ ١٩ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفۡتُرُونَ ٢٠ ﴾

[١٩] او خاص الله ﷻ ته هغه څوک دی کوم چې په اسمانونو کښې دي او (کوم چې) په ځمکو کښې دي (ټول یې ملکیت دی).

او هغه څوک چې د ده ﷻ په نزد دي (او د پرښتو څخه عبارت دي) د ده ﷻ د عبادت څخه سرکشي (تکبر) نه کوي او نه (یې د عبادت څخه) ستومانه کېږي.

[٢٠] همدوی (پرښتې) شپه او ورځ (د دائم دپاره الله ﷻ ته) په داسې حال کښې د پاکۍ او تنزیه نسبت کوي چې نه ستړي کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

کوم مضمون ته چې په وړاندېنيو ایتونو کښې اشاره شوې وه چې الله ﷻ دنیا عبثه نه ده پیدا کړې د همغه مضمون څه دلایل په دې ایتونو کښې نازل شوي دي نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! الله ﷻ دنیا عبثه او بې حکمته نه ده پیدا کړې لکه چې کفار خیال کوي، ځکه چې:

١ـ هرڅوک چې په اسمانونو کښې دي او هرڅوک چې په ځمکو کښې دي دوی ټول د الله ﷻ ملکیت او عبادت کوونکي دي، حتی چې د کفارو بدنونه هم بلا اختیاره د ده ﷻ په عبادت کښې مشغول دي، خو دوی د اختیاري عبادت څخه غاړې غړوي، نو ایا خپل رب ﷻ ته بندګي کول عبث او بې حکمته کار دی؟

٢ـ هغه څوک چې د الله ﷻ په نزد منزلت لري چې د پرښتو څخه عبارت دي هغوی د الله ﷻ د عبادت څخه نه سرکشي کوي او نه ترې خپل ځانونه لوړ او پورته ګڼي بلکې د همېشه دپاره یې په تواضع سره په عبادت کښې مشغول دی او نه ستومانه کېږي، ایا دغه کارونه عبثیات دي؟

٣ـ بلکې دوی د همېشه دپاره د خپل رب ﷻ تسبیحات وایي چې هیڅ سستي ورباندې نه ورځي، ایا د خپل رب ﷻ تسبیحات ویل عبثیات ګڼلی شي؟

توضیحات

١ـ د ﴿ وَلَهُۥ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ په ارتباط مونږ دومره پوهېږو چې دلته پرښتې، انسانان او هم پیریان موجودیت لري، اما زمونږ پوهه په همدغو درېواړو ډلو کښې د حصر په توګه نه ده څه لرې نه ده چې الله ﷻ دلته نور د عقل خاوندان هم پیدا کړي وي خو مونږ به ورباندې علم نه لرو[١].

د پرښتو تسبیح او زمونږ تنفس

٢ـ یوه ورځې د کعب الاحبار علیه الرحمة څخه چا پوښتنه وکړه چې: ایا د خبرو په کولو سره او یا د یوه

(١) في ظلال القرآن ج٤ ص٢٣٧٢

رسالت په رسولو سره د پرښتو تسبیحات نه قطعه کېږي چې الله ﷻ د دوی په هکله فرمايلي دي چې: ﴿ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفۡتُرُونَ ﴾ پرښتې شپه او ورځ (ټول اوقات) تسبیحات وايي او نه ستړې کېږي؟

نوموړي تابعي رحمه الله جواب ورکړ چې د پرښتو تسبیحات داسې مثال لري لکه زمونږ تنفس[۱]، چې نه ترې د یو کار په کولو باندې غافلېږو او نه پرې د خبرو کول یا اوده کېدل څه اثر اچوي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: ایا د دغه ایت شریف څخه نه فهمېږي چې پرښتې د بنیادم څخه بهترې دي، لکه چې ځينو مفسرينو کرامو ترې همدغه افضليت فهم کړی دی[۲]؟

مونږ وايو: که څه هم پرښتې دوامداره د الله ﷻ په تسبیحاتو باندې مشغولې دي او هيڅ وخت ترې نه غافلېږي، مګر عدم غفلت يې اختياري نه دی بلکې طبعي شی دی لکه چې زمونږ دپاره تنفس طبعي دی، نو ځکه دا ایت چې بحث پکښې روان دی د پرښتو په افضلیت باندې دلالت نه کوي.

﴿ أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ هُمۡ يُنشِرُونَ (۲۱) لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ فَسُبۡحَٰنَ ٱللَّهِ رَبِّ ٱلۡعَرۡشِ عَمَّا يَصِفُونَ (۲۲) لَا يُسۡـَٔلُ عَمَّا يَفۡعَلُ وَهُمۡ يُسۡـَٔلُونَ (۲۳) ﴾

[۲۱] ایا مشرکانو د ځمکې څخه معبودان نیولي دي چې دوی د قبرونو څخه مړي راپورته کوي (بې روحه شیانو ته روح ورکوي)؟

[۲۲] که چرته (بالفرض المحال) په دواړو (ځمکو او اسمانونو) کښې د الله ﷻ څخه په غیر (نور په حقه) معبودان (یا کوم یو په حقه معبود) موجود وی، نو ضرور به (ځمکې او اسمانونه) دواړه فاسد شوي وی (او نظام به يې خراب شوی وی).

نو الله ﷻ ته چې د (لوی) عرش خاوند دی د هغه څه څخه پاکي ده چې مشرکان يې بیانوي.

[۲۳] د الله ﷻ څخه د هغه شي پوښتنه نه شي کېدلی کوم چې پخپله يُې کوي، او بندګان چې دي (د الله ﷻ د پلوه) ترې تپوس کول کېږي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون دا وه چې په اسمانونو او په ځمکو کښې هرڅوک د الله ﷻ مملوک او مخلوق دی او پرښتې يې دوامداره تسبیحات وايي. په دې ايتونو کښې همدغه مضمون تعقیب شوی دی چې د مخلوقاتو څخه هيڅوک د الوهيت لياقت نه لري. نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! مشرکانو ته د شرکي عقیدې د ابطال دپاره لاندې دلایل واوروه:

۱_ ایا مشرکانو د ځمکې څخه داسې شیان په الوهیت سره نیولي دي چې د قبرونو څخه مړي هم راپورته کولی شي؟ ایا د دوی معبودان په ځمکه کښې نه منحل کېږي؟

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۷۵: الدر المنثور ج۵ ص۶۲۱
(۲) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۴۸

ایا هغه څوک چې پخپله مړ کېدونکی وي په حقیقي معناوو کېنې معبود ګرځېدلی شي؟ بالآخره: ایا د دوی معبودان کوم شي ته روح وربښلی شي؟

۲_ که بالفرض المحال یوازې په ځمکه کېنې نه بلکې که چرته په ځمکې او اسمان دواړو کېنې د الله ﷻ څخه پرته په حقه معبودانو موجودیت درلودی او تصرف یې هم کولی شوی نو د دواړو نظام به خراب شوی وی او یو به هم په هغه نظام باندې باقي نه وی پاتې شوی په کوم باندې چې د خلقت څخه نیولې آن تر نن ورځې پورې ملیاردونه-ملیاردونه کلونه جاري دی، ضرور به د متعددو معبودانو ترمنځ اختلاف واقع شوی وی، یوه به په یوه ډول نظام چلول غوښتی او بل به په بل ډول نظام خوښولی نو په نتیجه کېنې به موجوده نظام د منځه تللی وی.

لنډه دا چې د ځمکو او اسمانونو د نظام بقاء په دې دلالت کوي چې د الله ﷻ څخه په غیر نه بل څوک حقیقتاً معبود شته او نه بل د ازلي ارادې خاوند موجودیت لري.

نو الله ﷻ ته چې د اسمانونو او ځمکو لا څه چې د عرش عظیم رب دی، د هغو کفریاتو او شرکیاتو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان یې بلا دلیله بیانوي او د خولو څخه یې راوباسي.

۳_ نو د همدې کبله چې د الله ﷻ سره شریک نشته د ده ﷻ څخه پوښتنه نه کېږي چې دا دې ولې وکړه؟ او دا دې ولې ونه کړه؟

که بالفرض المحال شریک یې درلودی نو ضرور به ترې پوښتنې هم صورت نیولی وی او ضرور به د سوال جواب سلسله په جنګ او جګړه باندې ختمه شوې وی، او نظام به د منځه تللی وی، ځکه چې په دغې فرضیه کېنې خو به شریک یا شریکان هم د قدرت خاوندان وي.

هو! د باطلو معبودانو په شمول ټول مخلوقات د الله ﷻ د پلوه د پوښتنې او استنطاق لاندې واقع کېدلی شي چې دا دې ولې کړي دي؟ او دا دې ولې نه دي کړي؟ نو څرنګه دوی کامل قدرت نه لري نو د سوال جواب څخه جګړه هم نه جوړېږي.

توضیحات

۱_ په ﴿أَمِ ٱتَّخَذُوٓاْ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ هُمۡ يُنشِرُونَ﴾ کېنې لاندې اشتباهګانې صورت نیولی شي:

الف: یوه دا چې د مشرکانو د باطلو معبودانو معبودیت خو مطلقًا منکر او بد کار دی، برابره خبره ده چې په ځمکه کېنې موقعیت ولري او که په اسمان کېنې. نو پوښتنه دا ده چې: د ﴿مِّنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾ کلمې په نزول کېنې څه حکمت دی؟

د دې اشتباه د جوابولو په هکله علماوو کرامو لیکلي دي چې دغه کلمه د دې دپاره نازله شوې ده چې د باطلو معبودانو حقیر نوعیت تشخیص شي، چې د ډبرو او نورو ځمکني شیانو څخه جوړ کړی شوي دي، او په هیڅ وجه پکښې د معبودیت لیاقت نشته[۱]، (تخصیص پکښې مطلب نه دی).

[۱] تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۴۱؛ روح المعاني ج۱۷ ص۲۲

د ذکر شوي تشخيص نظير په هغه سوال جواب کښې نغښتي دی کوم چې نبي کريم ﷺ په يوه اورېده حديث کښې د يوې وينځې سره کړی وه. هغه دا چې:

نبي کريم ﷺ: «أَيْنَ اللهُ؟» الله ﷻ چرته دی؟.

وينځه: «فِي السَّمَاءِ» الله ﷻ په اسمان کښې دی.

نبي کريم ﷺ: «مَنْ أَنَا؟» زه څوک يم؟.

وينځه: «أَنْتَ رَسُولُ اللهِ» ته د الله ﷻ را استولی شوی بنده يې.

بيا نبي کريم ﷺ د وينځې مالک (بادار) مخاطب کړ چې: «أَعْتِقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ»[۱] يعنې ازاده يې کړه ځکه چې يقينًا دا وينځه ايمانداره ده (کفاره وربانديې خلاصيږي).

لنډه دا چې نبي کريم ﷺ د نومورې وينځې د وينا څخه په «فِي السَّمَاءِ» بانديې دليل ونيوه چې دا د بوتانو څخه بېزاره ده چې د ځمکې د جنس څخه جوړ شوي دي او همدلته موقعيت لري، که نه نو الله ﷻ خو لا مکان دی او په علم او قدرت سره يې په ټولو مکانونو او ټولو مکانياتو بانديې احاطه کړې ده چې نه مکان ته احتياج دی او مکانياتو ته.

ب: بله دا چې په ايت شريف کښې بوت پرستي په دې بانديې هم رده شوې ده چې: ايا ځمکني باطل معبودان (بوتان) کولی شي چې د قبرونو څخه مړي ژوندي راپورته کړي؟ کله چې دا کار نه شي کولی نو د معبوديت لياقت او استحقاق هم نه لري حال دا چې الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه حکايت کوي چې ﴿ مَن يُحۡيِ ٱلۡعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٌ ﴾ [يس:۷۸] يعنې هغه به څوک وي چې وراسته هډوکي بېرته راژوندي کړي، نو پوښتنه دا ده چې: ايا په دوی بانديې ذکر شوی ترديدي الزام لګېدلی شي چې دوی ترې بالکل انکار کوي؟

مونږ وايو چې:

اول: د دې اشتباه د جوابولو دپاره ځينو علماوو کرامو ليکلي دي[۲] چې د مړو ژوندي کول د الوهيت لازم صفت دی نو اګر که مشرکان وربانديې معتقد نه وه خو ادعاء داسې وګڼل شوه لکه چې دوی وربانديې معتقد وي، او بيا ورته ذکر شوی رد د الزام په توګه متوجه کړی شوی دی.

دوهم: مګر مونږ ته په جواب کښې دا هم بده نه برېښي چې په مشرکانو کښې به يوې داسې ډلې هم موجوديت درلود چې د قدرت څخه به يې انکار نه کاوه بلکې دوی به ويل چې الله ﷻ د مړو د بيا ژوندي کولو قدرت لري خو د دې قدرت څخه کار نه اخلي او مړي نه راژوندي کوي، لکه چې الله ﷻ د دوی څخه حکايت کوي چې: ﴿ وَأَقۡسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهۡدَ أَيۡمَٰنِهِمۡ لَا يَبۡعَثُ ٱللَّهُ مَن يَمُوتُ ﴾ [النحل:۳۸] يعنې مشرکان په الله ﷻ بانديې سوګندونه کوي کلک سوګندونه چې الله ﷻ به هغه څوک د قبرونو څخه راپورته نه کړي کوم چې مړه شوي دي اګر که قدرت وربانديې لري.

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۲۰۴

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۶۱

نو په دې تقدیر به د دې الزام حاصل داسې راوخېژي چې: ایا مشرکان په خپلو ځمکنيو باطلو معبودانو باندې دا عقیده کولی شي چې دوی د مړو په راژوندي کولو باندې توان لري، لکه چې په الله ﷻ باندې همدغه عقیده لري، خو د تعمیل څخه یې انکار کوي.

دریم: په دې باندې علاوه په جواب کښې دا خبره هم احتمال لري چې: د ﴿ يُنشِرُونَ ﴾ کلمه د هغه "إِنْشَار" لکه "إِكْرَام" څخه اشتقاقه شوې وي کوم چې د ژوندي کولو معنی ورکوي برابره خبره ده چې پخواني مړه شوي وي لکه چې د قیامت په ورځ به د قبرونو څخه راپورته کېږي او یا یوه بې روحه شي ته روح ورکړی شي.

نو په دې اعتبار باندې یې باید حاصل یې داسې واخستلی شي: مشرکانو چې کوم ځمکني معبودان نیولي دي، ایا دوی څه شي ته روح ورکولی شي؟ ایا دوی په یوه ماشي کښې روح اچولی شي؟ لکه چې الله ﷻ ټوله دنیا ژوندۍ کړې ده، او دوی ټول پرې اعتراف هم کوي.

برهان التمانع

۲_ په ﴿ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ﴾ کښې الله ﷻ د خپل وحدانیت یوه عقلي دلیل ته اشاره کړې ده چې په ډېرو وجیزو کلماتو کښې نازل شوې دی، خو علماوو کرامو پکښې ډېر اوږده بحثونه کړي دي[1]، چې په همدغو وجیزو کلماتو کښې د ټولو بحثونو دپاره استعداد شته او د عاقلانو د ټولو طبقاتو مراعات پکښې ساتلی شوې دی، یا په بل عبارت که څوک غواړي چې خپل بحث پکښې هرڅومره اوږد کړي پکښې اوږدولی یې شي، او که څوک غواړي چې په لنډ مطلب باندې اکتفاء وکړي نو هم خپل مطلب لاس ته وروړلی شي او هیڅ اشکال پکښې نه پاتې کېږي، نو هرڅوک تريې د خپل ذهني استعداد په اندازه ګټه پورته کولی شي.

که څوک د اوږدو بحثونو شوق لري نو هیله ده چې اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړي خو مونږ په دې مقام کښې د تفسیر هغه طریقه غوره کوو کومه چې عام الفهمه ده او څه دقیقو علومو ته ضرورت نه لري نو حاصل یې داسې اخلو چې:

که بالفرض په ځمکو او اسمانوکښې د الله ﷻ څخه په غیر نورو په حقه معبودانو موجودیت درلودی نو دوی به ضرور تصرف کوونکي او پیدا کوونکي وی، که داسې نه وي نو په حقه معبودان به نه وی، او کله چې دوی تصرف کوونکي وی نو ضرور به د ځمکو او اسمانونو نظام خراب شوی وی چې هر یوه به د خپلې ارادې مطابق پیدا کول او تصرف کولی چې د یوه تصرف به د بل د تصرف مناقض واقع کېدلی او په جنګ او جګړه باندې به یې خاتمه موندلی او پوره واضحه ده چې په دغه وخت کښې به دغه موجوده نظام چې د یوه خالق څخه نمایندګي کوي د منځه تللی وي او په خپل حال به نه وی پاتې شوی، نو کله چې دا نظام باقي پاتې دی معلومه شوه چې د الله ﷻ څخه په غیر نور په حقه معبودان بالکل موجودیت نه لري.

[1] روح المعاني ج۱۷ ص۲۳؛ التفسير الكبير ج۲۲ ص۱۵۰؛ تفسير القاسمي ج۱۱ ص۲۴۲؛ شرح المقاصد ج۲ ص۶۲

ذکر شوی مضمون د نورو ایتونو څخه هم فهمېږي، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ قُل لَّوۡ كَانَ مَعَهُۥٓ ءَالِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذٗا لَّٱبۡتَغَوۡاْ إِلَىٰ ذِي ٱلۡعَرۡشِ سَبِيلٗا ﴾ [الإسراء: ۴۲]، د دې ایت لاندې مونږ د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې ځینې علماء کرام یې داسې معنی کوي چې: ای پیغمبره! مشرکانو ته ووایه که بالفرض المحال د الله ﷻ سره نور په حقه معبودان وی لکه چې دوی یې وایي نو په دغه وخت کښې به ضرور دغو معبودانو د عرش العظیم خاوند ته د جنګ لاره خپله کړې وی، (ضرور به جګړه واقع شوې وی او په نتیجه کښې به نظام ګډوډ شوی وی).

ب: الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنۡ إِلَٰهٍۚ إِذٗا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهِۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعۡضُهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖۚ ﴾ [المؤمنون: ۹۱] یعنې او د الله ﷻ سره بل په حقه معبود نشته که بالفرض المحال بل معبود یا نور معبودان ورسره وی نو په دغه وخت کښې به هر یوه معبود هغه شی وړی (جدا) کړې وی کوم یې چې پیدا کړې وی (د هر یوه معبود مخلوق به د بل معبود د مخلوق څخه بېل وی او خلط ملط به نه وی). او همدارنګه به ځینو معبودانو په ځینو نورو باندې اوچتوالی او غلبه غوښتې. نو په نتیجه کښې به مغلوب معبود د الوهیت څخه وتلی وی، او که دواړه سمسکي پاتې شوې وی نو دواړه به د الوهیت څخه وتلي وی، ځکه چې په دې صورت کښې به یوه هم د مطلقې غلبې خاوند نه وی جوړ شوی او حقیقي (په حقه) معبود هغه څوک کېدلی شي چې د مطلقې غلبې خاوند وي، او بالکل مثل او سیال ونه لري.

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَوۡ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَاۚ ﴾ کښې د متعددو باطلو معبودانو د بطلان برهان بیان شوی چې د ﴿ ءَالِهَةٌ ﴾ کلمه جمعه ده او د جمعې افراد اقلاً باید درې وي، نو پوښتنه دا ده چې: د یوه باطل معبود او یا د دوه وو باطلو معبودانو د ابطال برهان څه شی دی؟

مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې دوه مطلبونه مرموز دي:

الف: یو دا چې د حقو معبودانو تعدد نشته برابره خبره ده چې تعدد په یوه معبود سره وي یا په دوه وو سره او یا په درېوو او ډېرو سره وي، خو الله ﷻ د درېوو او یا ډېرو د تعدد په ابطال باندې ځکه صراحت وکړ چې د مشرکانو معبودان په یوه یا دوه وو کښې منحصر نه وه بلکې متعدد وه.

یا په بل عبارت: که بالفرض المحال تعدد واقعیت درلودی نو بیا به په یوه یا دوه وو کښې منحصر نه وی او په غیر انحصار سره به متعدد وی.

ب: بل دا چې حق معبود یکې یو دی چې په هیڅ وجه شریک نه لري، او همدغه په حقه معبود بل څوک نه دی فقط الله ﷻ دی او بس.

یو نحوي تحلیل

۴ـ علماء کرام وايي چې په ﴿ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾ کښې د "إلا" کلمه د استثناء دپاره نه ده بلکې د

تغییر. د کلمې معنی ورکوي چې د ﴿ ءَالِهَةٌ ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده، خو څرنګه چې نوموړې د "إلا" کلمه حرف ده او حروف د اعراب قابلیت نه لري (که نه نو د خپل موصوف په شان به یې د رفعې (پېښ) تحمل کړی وي)، نو رفعه یې په ما بعد باندې جاري شوه چې د ﴿ ٱللَّهُ ﴾ مبارکه کلمه ده، د زیات تفصیل دپاره دې اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي[1].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: د ﴿ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ ﴾ معنی دا ده چې: الله ﷻ په هیڅ وجه مسؤل نه واقع کېږي، حال دا چې الله ﷻ د کفارو د خولې څخه حکایت کوي چې: ﴿ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيٓ أَعْمَىٰ ﴾ [طه: ۱۲۵] یعنې د قیامت په ورځ به کافران ړانده راپورته شي نو د الله ﷻ څخه به پوښتنه وکړي چې: ای زما ربه! زه دې نن ورځ د قبر څخه ولې ړوند راپورته کړم حال دا چې زه خو به دنیا کښې بینا وم؟

مونږ وایو چې: د وړاندې او بېړته (سیاق، سباق) په اعتبار سره په دې مقام کښې هغه پوښتنه د الله ﷻ څخه نفي شوې ده کومه چې د اعتراض او ملامته کولو په توګه صورت نیسي ځکه چې د ده ﷻ هر یو کار او هر یو تصرف په خپل ملکیت کښې دی او هر یو د حکمت څخه ډک دی چې د ګوتې د ایښودلو ځای پکښې نشته. اما د "سُورة طه" په ایت کښې د خپل ځان د پوه کولو په غرض سوال مطلب دی چې د دې ایت سره څه منافات نه لري.

﴿أَمِ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةً ۖ قُلْ هَاتُوا۟ بُرْهَـٰنَكُمْ ۖ هَـٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِىَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِى ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ٱلْحَقَّ ۖ فَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِىٓ إِلَيْهِ أَنَّهُۥ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾﴾

[۲۴] ایا مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر (نور شیان) معبودان نیسي (جوړوي)؟

نه ورته ووایه چې: (د دغو معبودانو په اثبات باندې) خپل برهان راوړئ، (که نه نو تاسو دروغژن یاست). دغه (اسماني وحې) د هغه چا پند (او د توحید نقلي برهان) دی کوم چې زما سره دي (زما پیروان دي) او د هغه چا پند (او د توحید نقلي برهان) دی کوم چې زما څخه وړاندې تېر شوي دي (د نورو پیغمبرانو پیروان وه).

(نو ایا ستاسو سره د شرک د اثبات دپاره څه وحې شته؟) بلکې د دوی اکثریت حق نه پېژني نو دوی (بلا دلیله ترې) اعراض کوونکي دي.

[۲۵] او (ای پیغمبره!) مونږ ستا څخه مخکښې هیڅ پیغمبر نه دی لیږلی مګر وحې به مو ورته کوله چې یقیناً شان دا دی چې (په حقه) معبود نشته مګر همدا زه یم، نو خاص زما عبادت وکړئ (او په همدې باندې کلک اوسئ).

[1] تفسیر القرطبي ج۱۱ص۲۷۹؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۱۰

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ايتونو کښې د باطلو معبودانو د ابطال دپاره عقلي دليل ته اشاره شوې ده، او په دې ايتونو کښې د همدغه مطلب نقلي برهان ته اشاره کېږي.

۲ـ هلته الله ﷻ په خپل وحدانيت باندې يو قطعي دليل اقامه کړی وه او دلته د مشرکانو څخه غوښتل شوي دي چې تاسو په خپلو شرکياتو باندې کوم عقلي يا نقلي دليل اقامه کړئ.

۳ـ هلته د هغو باطلو معبودانو موجوديت ابطال شوی وه کوم چې د الله ﷻ سره سيال او سمسمکي وي، او دلته د هغو باطلو معبودانو ابطال ته اشاره کېږي کوم چې د الله ﷻ سره سمسمکي نه وي خو په شفاعت او نورو شيانو کښې ورته (د مشرکانو په خيال) رجوع کېدلی شي، نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د وحدانيت د اثبات څخه وروسته اوس په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ ايا د ذکر شوي قطعي برهان څخه وروسته هم مشرکان د الله ﷻ څخه په غير نور معبودان نيسي او د عبادت مستحق يې ګڼي؟ نو دوی ته لاندې سوالونه متوجه کړه چې:

الف: ما خو د خپل رب ﷻ په وحدانيت باندې عقلي قاطع برهان تېر کړ، نو کله چې تاسو په خپل دريغ باندې کلک ولاړ ياست، تاسو هم په خپل دريغ باندې کوم برهان او قاطع عقلي دليل راوړئ، چې ستاسو د باطلو معبودانو حقيت او واقعيت په اثبات ورسوي.

ب: دغه وحې چې ماته شوې ده د هغه چا دپاره پند او نصيحت دی کوم چې زما سره دي او زما پيروان دي، دوی ته د نقلي دليل او برهان په حيث کفايت کوي.

همدارنګه دغه وحې چې پخوانيو پيغمبرانو ته شوې وه د هغه چا دپاره پند او نصيحت وه کوم چې زما څخه وړاندې تېر شوي دي، او ټولو ترې د نقلي برهان په حيث کار اخست.

نو تاسو هم په خپلو شرکياتو باندې کوم نقلي دليل تېر کړئ چې د الله ﷻ سره نور باطل معبودان شته دي چې د دنيا په نظام کښې ورسره سمسمکي دي. او يا اقلاً دا په کوم نقلي دليل سره په اثبات ورسوئ چې الله ﷻ ستاسو بوتانو ته د شفاعت کولو څه اختيار ورکړی دی؟

۲ـ ای پيغمبره! د مشرکانو سره هيڅ دليل او برهان نشته او اکثريت يې بنه پوهېږي چې الله ﷻ واحد لا شريک دی او په هيڅ وجه شريک نه لري، خو دوی د همدغه حق څخه عناداً اعراض کوي او مخونه ترې اړوي، او نور اقليت بيا د دوی ړوند تقليد کوي او په پټو سترګو ورپسې ځغلي.

۳ـ ای پيغمبره! مونږ خو ستا څخه وړاندې هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی مګر وحې مو ورته کړې ده چې يقيناً شان دا دی چې په حقه معبود نشته مګر همدا زه يم نو خاص زما عبادت کوئ او بس.

نو د همدې کبله ستا غوندې تېر شوي پيغمبران هم ټول موحدين وه او توحيد ته يې دعوت چلاوه، خو چا چې د هغوی دعوت قبول نه کړ نو د ډېر بد انجام سره مخامخ شوه، په همدې بنياد ته

هم د خپل وخت کفارو ته د توحید دعوت چلوه او نتیجه یې مونږ ته سپاره ښکه چې ورسره مناسب
دي همغسې چال چلند به ورسره وکړو.

﴿وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ۗ سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ
وَهُم بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ
ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ ۞ وَمَن يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِّن دُونِهِ فَذَٰلِكَ
نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾﴾

[۲۶] او (مشرکان) وايي چې: ډېر مهربان الله ﷻ ولد نيولی دی (او پرښتې بنات الله دي).
(دغسې) نه ده لکه چې دوی یې وايي بلکې) الله ﷻ ته (د ولد نيولو څخه) پاکي ده، (او) بلکې پرښتې (د الله ﷻ دپاره) عزتمند بندګان دي (او بس، اولادونه يې نه دي).

[۲۷] پرښتې د الله ﷻ څخه په هيڅ خبره کښې وړاندېوالی نه کوي او (هم) دوی د ده ﷻ امر عملي ګوي (او هيڅ ډيل پکښې نه کوي).

[۲۸] الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي چې د پرښتو په وړاندې (راتلونکې) وي، او په هغه څه باندې (هم پوهېږي) چې د دوی په وروسته (پاتې کېږي، خو پرښتې د الله ﷻ په يوه شي باندې هم احاطه نه لري).

او (همدارنګه د الله ﷻ په حضور کښې) پرښتې (د هيچا دپاره) شفاعت نه کوي مګر د هغه چا دپاره چې الله ﷻ ترې راضي وي (او کلمه طيبه يې ويلې وي).

او (په دې باندې علاوه) پرښتې د الله ﷻ د ډاره (او هيبته په خپلو ځانونو باندې) وېرېږي (چې چرته په عذاب باندې اخته نه شي).

[۲۹] او د پرښتو څخه چې هر چا ويلې چې: زه يقينًا د الله ﷻ څخه په غير معبود يم، نو دغه کس ته به په دوزخ سره جزا ورکړو، همدغه رنګه مونږ ظالمانو (کفارو) ته جزا ورکوو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د مشرکانو د شرکياتو په رد کښې يو بل ډول شرک رد شوی دی چې دوی به پرښتو ته د بنات الله (د الله ﷻ لورګانې) لقب ورکاوه نو حاصل يې داسې کېږي چې:

ای پيغمبره! اوس دمشرکانو يوه بله شرکي عقيده رده کړه چې دوی پرښتو ته د الله ﷻ د لورګانو لقب ورکوي او وايي چې: ډېر مهربان الله ﷻ اولادونه نيولې دي نو د رد نکات يې دا دي چې:

۱- الله ﷻ ته د اولاد نيولو څخه پاکي ده ځکه چې اولاد نيول عيب او نقصان دی او همدی ﷻ د هر ډول عيب او نقصان څخه منزه او پاک دی.

۲- پرښتې د الله ﷻ اولادونه نه دي بلکې د ده ﷻ مکرم اومعزز بندګان دي، او بندګي دولديت

سره منافي ده، دوی په دوامداره توګه د ده ﷻ په عبادت باندې مشغول دي، د همدې کبله:

۳_ د الله ﷻ څخه په خبرو کښې نه وړاندې کېږي چې په کارونو کښې یې څه مداخله وکړي بلکې همېشه یې اوامرو ته انتظار کوي او کله چې ورته د ده ﷻ د پلوه څه امر صادر شي نو سمدستي هغه عملي کوي او ډیل پکښې نه کوي. او دا څکه چې:

الف: الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي کوم چې د پرښتو په وړاندې دي او په هغه څه باندې هم پوه دی کوم چې د دوی وروسته دي، بلکې د الله ﷻ کامل علم په دوی باندې احاطه کړې ده، که بالفرض المحال دوی د اوامرو په اجراء کښې لږ څه ناغېرې وکړي نو د عتاب لاندې به واقع شي.

ب: پرښتې د الله ﷻ په حضور کښې د هیڅا شفاعت نه کوي، مګر د هغه چا دپاره د کومو څخه چې الله ﷻ راضي وي چې طیبه کلمه یې ویلې وي او د مُوحدینو د جملې څخه وي، نو مشرکان دې د پرښتو شفاعت کولو ته نه په تمه کېږي.

۴_ پرښتې د نورو مخلصو بندګانو غوندې دالله ﷻ د ډار د کبله وېرېدونکي دي چې (خدای مه کړه) د اوامرو په اجراء کښې راڅخه څه قصور واقع نه شي چې د عتاب او عذاب مستحق به وګرځو.

۵_ پرښتې د نورو بندګانو په شان مکلفیت لري چې د شرکیاتو څخه خپل ځانونه بچ وساتي، بلکې په دوی کښې الله ﷻ د جنایت استعداد نه دی اچولی، خو بالفرض المحال که د دوی څخه کومه یوه پرښته خپل ځان د الله ﷻ څخه په غیر معبود وګڼي او خپل ځان ته په عبادت باندې قائله شي لکه چې مشرکان همدا خیال کوي، نو ضرور به مونږ ورته د دوزخ جزا ورکړو لکه چې نورو مشرکانو او جنایتکارانو ته یې ورکوو.

لنډه دا چې پرښتې په هغې تګلارې باندې رواني دي په کومې باندې چې نور بندګان روان دي، او د هغو خاصیتونو درلودونکي دي د کومو چې نور مخلص بندګان درلودونکي دي، او بالآخره د هغه عذابه ډارېدونکي دي کوم چې ظالمانو او جنایتکارانو ته متوجه دی نو چې کله نورو بندګانو ته مشرکان د ولدیت لقب نه ورکوي نو په پرښتو یې په څه دلیل ورتپي؟.

توضیحات

۱_ که څه هم په ذکرو شوو ایتونو کښې مستقیمًا په مشرکانو باندې د هغوی عقیده رده شوې ده چې پرښتې به یې د بنات الله ﷻ په نامه بللې مګر په همدې ایتونو سره د نصارا وو عقیده (چې عیسی ﷺ ابن الله ګڼي) او د څینو یهودو عقیده (چې عُزَیر ﷺ ته ابن الله وایي) هم ردېږي.

شفقة څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِۦ مُشْفِقُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُشْفِقُونَ ﴾ کلمه اصلاً د "شفقة" څخه اشتقاقه شوې ده. شفقة دې ته وایي چې یو ناصح په چا باندې وډار شي چې د کوم زحمت سره به مخامخ شي[1].

---

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص ۱۸۰

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: پرښتې د الله ﷻ د دار او هیبت د کبله په خپلو خانونو باندې دارېږي چې د ده ﷻ په عذاب باندې اخته نه شي، یا په بل عبارت که څه هم پرښتې د الله ﷻ معزز او مکرم بندګان دي خو د دې سره-سره د ده ﷻ د عذابه مامون نه دي او د خپله ضعفه او د خپلې کمزورۍ د کبله ترې دارېږي.

﴿أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ۖ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ رَوَٰسِىَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ وَٱلشَّمْسَ وَٱلْقَمَرَ ۖ كُلٌّ فِى فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾﴾

[۳۰] ایا هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی (په خپل کفر باندې کلک دي) دوی نه ګوري چې: یقیناً اسمانونه او ځمکې دواړه (نوعې) بندې وې نو مونږ دواړه بېرته کړې، او (همدارنګه دوی نه ګوري چې) مونږ د اوبو څخه هر ژوندی شی پیدا کړی دی (خو طبائع یې مختلف دي).

ایا نو دوی (د دغو دلایلو د لیدلو سره-سره) ایمان نه راوړي؟.

[۳۱] او مونږ په ځمکه کښې (قوي) میخونه (غرونه) پیدا کړي دي چې ځمکه به په خلکو سره (اضطراري) حرکت وکړي (او هیڅوک به ورباندې ګوزاره ونه شي کړی).

او مونږ په غرونو کښې (یا په ځمکه کښې) پراخه لارې جوړې کړې دي (چې په اسانۍ سره ورباندې خلک ګرځي راګرځي)، شاید چې دوی (خپلو مطالبو ته) هدایت ومومي.

[۳۲] او مونږ (د ځمکې دپاره) اسمان ساتلی شوی چت ګرځولی دی (چې د سقوط څخه په امن کښې دی) حال دا چې کفار د اسمان د (قدرتي) نښو څخه اعراض کوونکي دي (د اثر لاندې یې نه راځي).

[۳۳] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې شپه او ورځ او (هم) لمر او سپوږمۍ یې پیدا کړي دي چې هر یو (لمر او سپوږمۍ او نور ستوري) په خپل خپل تاکلي مدار کښې لامبو وهي (تاوېږي راتاوېږي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د توحید د دلایلو څخه ځینو کونیه دلایلو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس نو مشرکانو ته د توحید د دلایلو په سلسله کښې لاندې دلایل واوروه:

۱- ایا هغه کسان چې کفر یې غوره کړی دی په شرک باندې کلک دي او دې ته نه ګوري چې اسمانونه او ځمکې دواړه بند وه او مونږ دواړه پرانستل چې:

الف: اسمانونه مو د ځمکو څخه جدا کړه، او د دواړو ترمنځ مو هوا حائله کړه.

ب: همدارنګه مونږ بيا د اسمانونو مجموعې ته انکشاف ورکړ او اوه اسمانونه مو ترې جوړ کړه، او د ځمکو مجموعه مو هم په اوو مجموعو باندې ووېشله.

ج: بالآخره مونږ د اسمانونو څخه بارانونه جاري کړه او د ځمکې څخه مو پرې نباتات رازرغون کړه، که بالفرض المحال الله ﷻ څه شريک يا شريکان درلودی نو ايا ذکره شوې عمليه به ترسره شوې وی او هيڅ جنګ جګړې به صورت نه وی نيولی؟

۲ـ مونږ هر ژوندی شی د اوبو څخه پيدا کړی دی خو د دې سره- سره چې ټول ژوندي شيان د يوه اصل څخه پيدا شوي دي، په طبائعو او جوړښتونو کښې يې زښت زيات تفاوت موجود دی. ايا نو دا کار د الله ﷻ څخه په غير بل څوک کولی شي؟ ايا نو مشرکان د دغو دلايلو په اورېدلو سره هم ايمان نه راوړي؟

۳ـ بيا مو په ځمکې باندې لوړ-لوړ غرونه ودرول، يا په بل عبارت: قوي ميخونه مو پرې ووهل ترڅو د ځمکې اضطراري حرکت ځای په ځای ودروي او د انسانانو د اوسېدانې دپاره يې مساعده وګرځوي، که نه نو هيچا به ورباندې ژوند نه وی کړی، او په دوامداره توګه به پکښې زلزلې جريان درلودی.

۴ـ مونږ په ځمکه کښې د ګرځېدلو او راګرځېدلو دپاره پراخه لارې جوړې کړې ترڅو پکښې انسانان د يوه ځای څخه بل ځای ته لاړ شي او راشي او د خپلو مطالبو د موندلو په غرض پکښې هڅې وکړي، که بالفرض مونږ ځمکه د لارو دپاره مساعده نه وی ګرځولې او غرونه مو پکښې د لارو بندوونکي جوړ کړي وی يا په بل عبارت که مونږ په غرونو باندې د ځمکې اضطراري حرکت ودرولی وی خو خوړونه او درې مو پکښې نه وی جوړې کړې، نو هر څوک به ځای په ځای ناست وی او د حرکت توان به يې پکښې نه وی موندلی.

۵ـ او مونږ اسمان داسې لوړ چت پيدا کړی دی چې د يو پلوه مو د شيطانانو د ورختلو څخه محفوظ ګرځولی دی، او د بله پلوه د مليياردونو-مليياردونو کلونو په تېرېدلو سره د زوړوالي او سقوط (رالوېدلو) څخه ساتلی شوی دی، چې په دوامداره توګه بې ستنو ولاړ دی او شين ښکارېږي، نه يې په رنګ کښې تغير واقع کېږي او نه يې چرته کومه څنډه سقوط کوي.

۶ـ په دې باندې علاوه لمر او سپوږمۍ او نورو بې شمېره ستورو ته مو پکښې ځای ورکړی دی او د خپل قدرت په زښتو ډېرو نښو نښانو باندې مو مشتمل ګرځولي دي، حال دا چې مشرکان د هغو ټولو قدرتي علاماتو څخه اعراض کوونکي دي په کومو باندې چې اسمان مشتمل دی.

۷ـ لنډه دا چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې په قدرتي عجيب نظام سره يې شپه او ورځ او (هم) لمر او سپوږمۍ بلکې نور ستوري پيدا کړي دي چې هر يو په خپل مدار کښې ګرځېږي، نه کوم يو د خپل مدار څخه اوځي او نه يې د بل ستوري سره څه ټکر صورت نيسي، که بالفرض د الله ﷻ قدرتي نظام په اسمانونو کښې موجوديت نه درلودی نو تر اوسه به يو ستوری هم پاتې نه وی ټول به يو تربله سره ټکر شوي وی او ټولو به سقوط کړی وی.

۱_ کومو کارونو ته چې په [الأنبياء:۲۲] ایت کښې اشاره شوې وه (چې که بالفرض المحال په ځمکو او اسمانونو کښې د الله ﷻ سره شریکان موجود وی نو ضرور به پکښې نزاع واقع شوې وی او په نتیجه کښې به د دنیا نظام رنګ شوی وی) په دې ایتونو کښې د همغو کارونو څو مثالونه ښودلی شوي دي، لکه د اسمان او ځمکې یو تر بله جدا کول او داسې نور.

د رتق او فتق معناوې

۲_ په ﴿ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ كَانَتَا رَتۡقٗا فَفَتَقۡنَٰهُمَا ﴾ کښې د "رَتْقٌ" کلمه د دوه وو شیانو پیوستون ته وضعه شوې ده، برابره خبره ده چې د دواړو پیوستون د خلقت په اعتبار سره وي او یا بې په کسبي او صنعتي توګه صورت نیولی وي[1].

او د ﴿ فَفَتَقۡنَٰهُمَا ﴾ کلمه د "فَتْقٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "فَتْقٌ" هغې معنی ته وضعه شوې ده کومه چې د "رَتْقٌ" د کلمې په ضد ده[2]، یعنې د دوه وو شیانو جدا کولو ته "فتق" وایې برابره خبره ده چې د پیدا کولو په لحاظ سره وي او که په کسبي توګه یې تحقق نیولی وي.

اما علماوو کرامو د ایت شریف په تفسیر کښې ګڼ شمېر اقوال کړي دي[3]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: په ابتدايي خلقت کښې ټول اسمانونه او ټولې ځمکې یوه مجموعه وه چې یو تربله پیوسته او متصل وه خو بیا پکښې الله ﷻ جدايي واقع کړه، او اسمانونه یې د ځمکو څخه بېل کړه، لکه چې فلاسفه د دنیا په پیدایښت کښې همدې تفسیر ته ورته نظر لري.

ب: ټول اسمانونه یوه مجموعه وه بیا الله ﷻ سره جدا جدا کړه او اوه اسمانونه یې ترې جوړ کړه، همدارنګه ځمکه هم یوه بنده مجموعه وه خو بیا الله ﷻ په اوو ځمکه باندې تقسیم کړه.

ج: ټول اسمانونه او ټولې ځمکې د پیدایښت څخه وړاندې په یوه عدم کښې پرتې وې او په ټولو باندې د عدم موجودیت تیاره خوره وره وه، خو الله ﷻ هر یو موجود کړ او د عدم د تیارو څخه یې د وجود په رڼا کښې سره جدا_جدا کړه.

د: د اسمانونو دروازې د باران په اعتبار سره بندې وې چې یو څاڅکی هم ترې نه راتوېیده، نو الله ﷻ یې بندش پرانست او د اورښت استعداد یې پکښې واچاوه.

همدارنګه د ځمکې دروازې هم د نباتاتو د ټوکېدلو او زرغونېدلو په لحاظ سره تړلې وې خو الله ﷻ پکښې د بوټو او ونو د زرغونېدلو استعداد واچاوه او د نه زرغونولو غوټه یې ورخلاصه کړه.

(۱) مفردات الراغب ص۱۹۲
(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۲۹۶
(۳) اضواء البیان ج۴ ص۶۱۳

تبصره

۳ـ ځینو علماوو کرامو دریم قول ته ترجیح ورکړې ده[۱] او په ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ کښې يې د "رُؤْيَة" څخه علمي رُؤْيَة اخستې دی، یعني: ایا کفار نه ګوري او دې خبرې ته يې علم نه رسېږي چې اسمانونه او ځمکې د عدم په تیاره کښې پراته وه او الله ﷻ په خپل کامل قدرت سره د وجود رڼا ته راوویستل. او ځینو نورو اول قول بهتر ګڼلی دی[۲] د اکثرو معاصرو فلاسفه وو نظریات هم د همدې قول په شاوخوا باندې څرخېږي، چې ځینو اوږدو کتابونو يې پوره تفصیل لیکلی دی[۳].

مګر اکثرو مفسرینو او علماوو کرامو څلورم قول ته ترجیح ورکړې ده[۴] چې د ترجیح وجوه يې لاندې لوستلی شئ:

الف: په ایت شریف کښې دا جمله ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ ٱلْمَآءِ كُلَّ شَىْءٍ حَىٍّ ﴾ د څلورم تفسیر سره ښه تناسب لري یعنې موږ د اسمان څخه اوبه راښکته کوو او ځمکه ورباندې زرغونوو بلکې موږ هر ژوندی شی د اوبو څخه پیدا کړی دی.

ب: ظاهره دا ده چې په ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ کښې به بصري (د سترګو) لیدل مطلب وي چې د اسمانه د باران ورېدل او د ځمکې څخه د نباتاتو رازرغونېدل ټول کافران د سر په سترګو باندې ویني، او څه اړتیا نشته چې د علماوو او یا د فلاسفه وو څخه خپله علمي لیدنه ترلاسه کړي.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: څلورم قول ته باید ترجیح ورنه کړی شي خکه چې په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کلمه جمعه نازله شوې ده حال دا چې باران خو فقط د لومړي اسمان څخه نازلېږي که بالفرض په باران سره بېرته کېدل مطلب وی نو د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ په عوض به "السَّمَاءِ" نازل شوی وی؟

موږ وایو چې[۵]: دا خبره اتفاقي نه ده چې باران د لومړني اسمان څخه نازلېږي ترڅو اعتراض وارد شي. ځینې علماء کرام وایي چې: باران د اوم اسمان څخه او ځینې وایي چې د څلورم اسمان څخه نازلېږي؛ او که بالفرض وګڼو چې په اتفاق سره باران فقط د نږدې اسمان څخه راښکته کېږي هم د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ د جملې نزول ورسره څه منافات نه لري او دا خکه چې:

اول: څه لري نه ده چې نور اسمانونه به هم د باران په ورښت کښې څه دخل لري او بالکل به بې دخله نه وي.

دوهم: په ایت شریف کښې د "سَمَاوَات" څخه او همدارنګه د "أَرْض" څخه دوه نوعې مرادې دي، د

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۵۰
(۲) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۶۳
(۳) الجواهر للطنطاوي ج۱۰ ص۲۰۷
(۴) روح المعاني ج۷ ص۳۶؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۶۵؛ اضواء البیان ج۴ ص۶۱۴؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۹
(۵) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۲۰؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۴۷؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۱۹۲

همدې کېله دواړو ته په ﴿ كَانَتَا ﴾ کښې د مفرد موئث مثنی ضمير راجع شو که نه نو بايد يا ورته مفرد موئث راجع شوی وی او په "جماعة" سره مؤول ګڼلی شوی وی او يا ورته د جمعې موئثې ضمير راجع کړې شوی وي او د "جماعات" په لحاظ سره ورته کتلی شوي وی.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: د اسمان نوعه بنده وه او مونږ د اولنې اسمان په اعتبار سره راخلاصه کړه او د اوربنت استعداد مو پکښې کېښود.

دربم: دا هم احتمال لري چې د "سَموت" څخه يوازې لومړنی اسمان مطلب وي او د قطعاتو په اعتبار سره ترې په جمعې باندې تعبير شوی وی.

مونږ څه وايو؟

۵ـ مونږ وايو: لکه څنګه چې د همدې سورت [۲۲] ايت په ډېرو عجيبو جامعو کلماتو کښې د الله ﷻ د وحدانيت برهان بيان کړی دی، چې د هرې طبقې د خلکو مراعات يې پکښې ساتلی دی، او هره طبقه خلک کولی شي چې د خپل علم او ذکاوت په معيار ترې ګټه پورته کړي، همدارنګه په دغه ايت کښې چې بحث پکښې روان دی د ټولو طبقاتو مراعات شوی دی، د يوه عادي سړي څخه نيولې آن تر يوه لوی عالمه او يا يوه لوی فيلسوفه پورې پکښې د ټولو د اذهانو درنښت شوی دی، چې د قرآن کريم د نزول د وخت څخه د قيامت تر قيامه پورې پکښې د هيچا د طرز فکر مخه نه ده بنده شوې، بلکې هرڅوک په خپله زمانه کښې خپل ځان په حقه ګڼي، نو بايد چې دا ډول (د جامعو کلماتو نزول) د قرآن کريم د معجزاتو څخه وګڼلی شي، د الله ﷻ څخه په غير د بل چا په توان کښې نشته چې يو مضمون په ذکر شوي جامعيت سره بيان کړي.

نو مونږ ته بهتره برېښي چې "رَتْق" د ما يطلق عليه الرتق (هر هغه شی چې د "رَتْق" اطلاق پرې کيږي) او د "فَتْق" د ما يطلق عليه الفتق (هر هغه شی چې د "فَتْق" اطلاق پرې کيږي) په تاويل سره دواړه کلمې په عموم سره پرېښودلی شي چې ترڅو ايت شريف ذکرو شوو څلورو واړو تفسيرونو ته شامل شي نو په دې تقدير به څلور واړو تفسيرونو هر يوه د مثال په توګه صورت نيولی وي او حصر به پکښې مطلب نه وي.

په همدې خبره باندې (چې حصر به پکښې مطلب نه وي) لاندې وضاحت هم دلالت کوي:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئيس المفسرين) څخه اول تفسير هم روايت شوی دی چې: «كَانَتَا شَيْئًا وَاحِدًا مُلْتَزِقَتَيْنِ، ﴿ فَفَتَقْنَاهُمَا ﴾ فَصَلْنَا بَيْنَهُمَا بِالْهَوَاءِ»[1] يعنې د اسمانونو مجموعه او د ځمکو مجموعه دواړه سره نښتې وې (دواړه يوه مجموعه وه) نو مونږ دواړه فتق کړې (سره جدا مو کړې او په هوا سره مو د دواړو ترمنځ فاصله واقع کړه).

ب: يوه ورځې د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما څخه يوه سړي وپوښتل چې: ﴿ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۳؛ الدر المنثور ج۵ ص۶۲۵

كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ﴾ څه معنی؟ نو ابن عمر ﷺ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما (رئیس المفسرين) ته اشاره وکړه او پوښتونکي ته یې وویلې چې دغه شیخ ته ورشه او خپله پوښتنه ورته وړاندې کړه نو کوم جواب چې تا د هغه د پلوه واورېد بېرته راشه او هغه ما ته واوروه.

کله چې پوښتونکي رئیس المفسرين ﷺ ته خپل سوال وړاندې کړ نو داسې جواب یې واورېد چې: «نَعَمْ كَانَتِ السَّمَاوَاتُ رَتْقًا لا تُمْطِرُ وَكَانَتِ الْأَرْضُ رَتْقًا لا تُنْبِتُ فَلَمَّا خَلَقَ لِلأَرْضِ أَهْلاً فَتَقَ هذِهِ بِالْمَطَرِ وَفَتَقَ هذِهِ بِالنَّبَاتِ»[۱] يعنې هو، اسمانونه رتق وه باران يې نه کاوه او د اورښت استعداد پکښې نه وه، او ځمکې هم رتق وې چې نباتات يې نه زرغونول (دا استعداد پکښې نه وه)، نو کله چې الله ﷻ اراده کړې وه چې د ځمکې دپاره اهل (اوسېدونکي) پیدا کړي نو دغه (اسمانونه) يې په باران سره فتق کړه (د اورښت استعداد يې پکښې کېښود) او دغه (ځمکې) يې هم په زرغونولو سره فتق کړې (د نباتاتو د راټوکولو استعداد يې پکښې خای په خای کړ).

کله چې پوښتونکي اورېدلی جواب بېرته عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ته واوراوه نو هغه وویلې چې: زه اوس ښه پوه شوم چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ته د قرآن کریم په تفسیر کښې پوهه ورکړې شوې ده، بالکل صحیح جواب یې درکړی دی.

نو څرنګه چې د رئیس المفسرين ﷺ څخه اول تفسیر او څلورم تفسیر دواړه روایت شوي دي معلومه شوه چې ذکر شوي څلور واړه تفسیرونه سره څه منافات نه لري.

هر ژوندی شی د اوبو څخه پیدا کړی شوی دی

۶ـ په ﴿ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَآءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴾ کښې د "جَعَلْنَا" کلمه د "خَلَقْنَا" معنی ورکوي او یوه مفعول ته متعدي ده چې ﴿ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ﴾ دی، که بالفرض د "صَيَّرْنَا" معنی يې ورکولی نو دوه مفعوله به يې درلودلي وی[۲].

اما مفسرين د ایت شریف په تفسیر کښې په لاندې متعددو ګروپونو باندې وېشلی شوي دي:

الف: ځینې علماء کرام وايي[۳] چې د ﴿ الْمَآءِ ﴾ څخه نطفه مراده ده، يعنې مونږ هر ژوندي شی د نطفې څخه پیدا کړی دی. نو په دې تفسیر سره ایت شریف هغو حیواناتو پورې مختص ګرځي د کومو پیدایښت چې د توالد او تناسل په طریقه باندې صورت نیسي او هغو حشراتو ته نه شاملېږي کوم چې د رطوباتو څخه پیدا کېږي نه د نطفې څخه لکه چنجي او نور.

ب: ځینې نور وايي[۴] چې د ﴿ الْمَآءِ ﴾ د کلمې څخه متعارفې اوبه مرادې دي خو د اوبو څخه پیدا کول عام دي چې مستقیماً د رطوباتو څخه متولد شي لکه ځینې چنجي او ځینې حشرات، او یا ترې

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۷۷
(۲) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۶۵
(۳) زاد المسیر ج۵ ص۲۴۱
(۴) اضواء البیان ج۴ ص۶۱۵

په غیر مستقیمه توګه صورت نیسي لکه د انسان په شمول تناسلي حیوانات، چې د نطفې په سلسله خلق کېږي مګر نطفه د هغو غزاګانو څخه جوړښت مومي کومې چې د اوبو په ذریعه نشأ او نمو کوي. په دې تعمیم سره لاندې دوه صورتونه هم حل کېږي:

اول: عیسی علیه السلام که څه هم د نطفې څخه نه دی خلق کړی شوی، مګر د رحم د رطوبت څخه بچ نه دی پاتې شوی.

دوهم: آدم علیه السلام اصلاً د خاورې څخه پیدا کړی شوی دی مګر خاوره په اوبو باندې اغګله شوې ده، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿هُوَ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن طِينٍ﴾ [الأنعام:٢] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې (د اصل آدم علیه السلام) په اعتبار سره د ختې څخه پیدا کړي یاست.

ج: ځینې نور وایي[1] چې د اوبو څخه متعارفې اوبه مطلب دي، خو د اوبو څخه د ژوندیو شیانو د خلق کولو معنی دا ده چې دوی ورته زښت ډېر احتیاج لري، ته به وایي چې دوی بالکل د اوبو څخه جوړ شوي دي.

نو په دې تفسیر سره به دغه ایت چې بحث پکښې روان دی د دې ایت نظیر وګرځي چې: ﴿خُلِقَ ٱلْإِنسَٰنُ مِنْ عَجَلٍ﴾ [الأنبياء:٣٧] یعنې انسان د جلتۍ څخه جوړ شوی دی، د جلتۍ سره دومره زیات تړاو لري ته به وایي چې بالکل جلتي یې اصل دی او د همدې څخه جوړ شوی دی.

دا ډول استعمال په عربي ژبه کښې بلکې په نورو ژبو کښې هم رواج دی لکه چې وایي: "خُلِقَتْ فُلَانَةُ مِنْ حُسْنٍ" یعنې فلانکۍ ښځه د حسن څخه جوړه ده (ډېره ښایسته ده).

د: ځینې نور وایي[2] چې د ﴿ٱلْمَآءِ﴾ کلمه په خپله متعارفه معنی سره ده مګر حیات (ژوند) عام دی حتی چې د نباتاتو نشأ او نمو ته هم شامل دی، یعنې مونږ هر ژوندی شی حتی نباتات هم د اوبو څخه پیدا کړي دي.

تبصره

۷ـ که څه هم ذکر شوي څلور واړه تفسیرونه سره یو تربله څه منافات نه لري، نو که د بدلیت په اعتبار ټول مراد کړی شي هم څه بده نه ده، مګر مونږ ته دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي، او دا ځکه چې د ایت شریف لومړنۍ ټکړه د متعارفو اوبو پورې ارتباط نیسي، لکه چې وړاندې په دریمه او څلورمه توضیح کښې ورته اشاره شوې ده، نو ظاهره دا ده چې دوهمه ټکړه به یې هم په همدغو متعارفو اوبو پورې ارتباط لري.

سوال جواب

۸ـ که څوک وایي چې: د همدغه غوره (دوهم) تفسیر په لحاظ لاندې پوښتنه د سړي په زړه کښې

[1] تفسیر المظهري ج۶ ص۱۹۴
[2] تفسیر الطبري ج۱۷ ص۲۰

تېربږي چې: د ﴿كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّ﴾ په عموم کښې خو پرښتې او پېريان هم شامل دي حال دا چې دغه دواړه د اوبو څخه نه دي خلق کړی شوي؟، نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خُلِقَتِ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَخُلِقَ الْجَانُّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ وَخُلِقَ آدَمُ مِمَّا وُصِفَ لَكُمْ»[۱] يعنې پرښتې د نُور څخه پيدا کړی شوي دي او پېريان د لوغړنو لمبو څخه پيدا کړی شوي دي چې د اور څخه عبارت دي او بالآخره آدم ﷺ د هغه شي څخه پيدا کړی شوی دی چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه بيان کړی شوی دی چې د خاورو او ختو څخه عبارت دي.

مونږ وايو چې: د ﴿كُلَّ شَىْءٍ حَيٍّ﴾ ټکړه الله ﷻ په بل ايت کښې تفسيره کړې ده او پرښتې او پېريان يې ترې ويستلي دي چې: ﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ﴾ [النور:۴۵] يعنې الله ﷻ هره يوه دابه د اوبو څخه پيدا کړې ده. او پوره واضحه ده چې په پرښتو او پېريانو باندې د "دَابَّة" اطلاق نه کېږي ځکه چې دغه کلمه د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې په ځرګنده توګه په ځمکه باندې حرکت کوي او پرې ګرځي راګرځي، برابره خبره ده چې تميز لري او يا يې نه لري[۲]، او پرښتې او پېريان خو په ځمکه باندې په ځرګنده توګه حرکت نه کوي.

فج څه معنی؟

۹_ په ﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا﴾ کښې د "فِجَاج" کلمه د "فَج" ـلکه "حَج"ـ جمعه ده، "فَج" هغې پراخې لارې ته وضعه شوی دی کومه چې د دوه غرونو ترمنځ واقع وي[۳]، نو څه لرې نه ده چې مونږ ترې په پښتو کښې په درې سره او يا په خوړ سره تعبير وکړو.

په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې دپاره د ﴿سُبُلًا﴾ کلمه د تفسير حيثيت لري ځکه چې د "سُبُل" کلمه د "سَبِيل" جمعه ده، چې د "سَبْل" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَبْل" نرموالي او پوستوالي ته ويل کېږي، د همدې کبله د باران هغه څاڅکي ته "سَابِل" وايي کوم چې په هوا کښې د ځمکې په لور راروان وي[۴].

نو د معنى حاصل به يې داسې شي چې: الله ﷻ په ځمکه باندې لوړ غرونه د دې دپاره نصب کړي دي چې د ځمکې د اضطراري حرکت مخه ونيسي او د سکونت قابله يې وګرځوي، خو د دې سره-سره په غرونو کښې يې لارې او خوړونه هم پيدا کړي دي چې انسانان پکښې په اسانۍ سره تګ راتګ کولی شي، او د يوه وطن څخه بل وطن ته انتقالېدلی شي.

په دې باندې علاوه، غرونه يې هم د ګرځېدلو راګرځېدلو دپاره قابل جوړ کړي دي چې د پياده خلکو دپاره او د څارويو د څرولو دپاره پکښې څه مانع نشته، د همدې کبله پښتانه په يو متل

(۱) صحيح مسلم ج۲ ص۴۱۳
(۲) لسان العرب ج۶ ص۳۶۹؛ تفسير الخازن ج۳ ص۴۰۸
(۳) لسان العرب ج۲ ص۲۳۸
(۴) مفردات الراغب ص۲۲۸

کښې وايي چې: "که غر لوړ دی هم په سر يې لار ده" (که څوک هرڅومره معتبر شي هم بايد حق ته غاړه کېږدي او د پښو لاندې يې نه کړي).

د فلک معنی

۱۰ـ په ﴿كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ کښې د ﴿فَلَكٍ﴾ کلمه په عربي کلام کښې هر گردمرد (غونډارۍ) شي دپاره وضعه شوې ده[۱] د همدې کبله د څرخي ګاډي ته "فَلْكَةٌ" وايي چې: "هذا فِلْكَةُ الْمِغْزَلِ" دا د څرخي گردمرد ګاډی دی چې د مالچو څخه پرې تار جوړېږي.

خو د لغت کتابونو په "مدار" سره معنی کړې ده[۲] چې اکثرو مفسرينو همدغه معنی په دې مقام کښې خوښه کړې ده[۳]. دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ايت شريف کښې د ذکرې شوې کلمې څخه جنس فلک مطلب دی چې د هر يوه ستوري په مدار باندې صادقېږي.

د دې نظير دا دی چې: "قَلَّدَ الْأَمِيرُ الْقَوْمَ سَيْفاً"[۴] يعنې پاچا ټول قوم ته يوه-يوه توره ورپه غاړه کړه، هسې نه چې ټول قوم ته يې فقط يوه توره په غاړو کښې وراچولې وه.

يعنې هر يو (لمر او سپوږمۍ او نور ستوري) په خپل-خپل ټاکلي مدار (دايره) کښې څرخېږي او دباندې ترې نه اوځي که نه نو ډېر ټکرونه به واقع شوي وي.

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾﴾

[۳۴] او مونږ د هيڅ بنيادم دپاره ستا څخه وړاندې (هم په دنيا کښې) همېشه والی نه دی ګرځولی (نه دی ورکړی)، ايا نو (ای پيغمبره!) که ته مړ شې نو دوی (مشرکان په دنيا کښې) همېشه پاتې کېدونکي دي؟ (دغسې نه ده څکه چې:)

[۳۵] هر نفس د مرګ څکونکی دی (مړ کېدونکی دی)، او مونږ تاسو په شر (سختيو) او په خير (اسودګيو) باندې امتحانوو، امتحانول، او خاص مونږ ته به تاسو راجع کړی شئ (او بېرته به ژوندي کړی شئ).

ارتباطونه

۱ـ په دې سورت کښې تر دې ځايه الله ﷻ د خپل وحدانيت د اثبات او د شرک د ابطال دپاره زښت ډېر غابن ماتوونکي دلايل نازل کړه چې د مشرکانو په خولو کښې يې ژبې وچې کړې او د مقابلې کولو توان يې د لاسه ورکړ، نو شايد چې دوی به د خپلو زړونو د تسکين او ډاډينې په خاطر

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۳
(۲) لسان العرب ج۳ ص۴۷۸
(۳) تفسير الطبري ج۱۷ ص۲۳۰
(۴) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۱۵

د نبي کریم ﷺ د مرګ ارزو کړې وي چې ګوندې په مرګ سره یې دعوت ختم شي نو الله ﷻ په دې ایتونو کښې د هغوی ارزو رده کړه.

همدغه مضمون ته ورته مضمون ځینو مفسرینو هم لیکلی دی چې مشرکان د نبي کریم ﷺ مرګ ته خوشالېده نو په دغو ایتونو کښې د هغوی خوشالي رده شوې ده[1].

۲ـ په وړاندېنیو نژدې ایتونو کښې الله ﷻ د خپلو هغو نعمتونو ذکر کړی دی کوم چې د انسانانو په دنیاوي ژوند پورې ارتباط نیسي، او په دې ایتونو کښې د دوی اُخروي ژوند ته اشاره شوې ده نو حاصل یې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو په خلکو باندې لاندې مطلبونه قرائت کړه:

۱ـ مونږ په دنیا کښې هیڅ بنیادم ته دوامداره ژوند نه دی ورکړی، د همدې کبله ستا څخه وړاندې پیغمبران د خپل‌ـخپل ټاکلي عمر څخه وروسته وفات شوي دي، نو ته به هم یوه ورځ د خپل ټاکلي عمر د تېرولو څخه وروسته وفات کېږې، خو ستا په فوت کېدلو سره به اسلامي دعوت خاتمه ونه مومي او د قیامت تر ورځې پورې به جاري وي.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه کفار ستا مرګ ته خوشالېږي خو دوی دې ته نه ګوري که چرته ته د دوی د آرزو سره سم وفات شې نو ایا دوی به په دنیا کښې باقي پاتې شي؟ ایا ستا په مرګ سره به اسلامي دعوت ختم شي؟ نو که ته مړ شې هم د اسلامي داعیانو د پلوه به کفارو ته غابن ماتوونکي استدلالات اوړولی کېږي، او د دعوت په سکوت سره به د دوی زړونه یخ نه شي، او نه به دوی په دنیا کښې باقي پاتې شي.

۲ـ دنیا د دائمي اوسېدانې دپاره نه ده اباده شوې بلکې په دنیا کښې هرڅوک فاني کېدونکی دی او هر نفس (هرڅوک) د مرګ څکونکی دی.

خو په یاد ولرئ چې د دې نژدې ژوند په تعقیب بل ژوند شته چې هغه دائمي او نه فاني کېدونکی ژوند دی او د قیامت د قیام څخه وروسته پیل کېږي.

مونږ ځمکې او اسمانونه، غرونه او رغونه، شپه او ورځ، لمر او شپوږمۍ او نور شیان عبث نه دي پیدا کړي بلکې دا ټول مو د دې دپاره پیدا کړي دي چې تاسو وړیاندې د راتلونکي ژوند دپاره ځوري تهیه کړئ.

همدارنګه تاسو په دنیا کښې مونږ کله په خوشالۍ او کله په غمونو باندې امتحانوو ترڅو په اُخروي ژوند کښې تاسو ته جزا یا سزا درکړو، ځکه چې تاسو ټول به یو وخت مونږ ته راجع کړی شئ او د حساب کتاب دپاره به زمونږ په حضور کښې ودرولی شئ.

لنډه دا لکه څنګه چې مونږ ستاسو مادي ضروریات پوره کړي دي همدارنګه مو ستاسو زوحي

---

[1] تفسیر ابي السعود ج۶ ص۶۶؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۵۴

ضروریات هم د نظره نه دي غورزولي چې يو لک ځلېرشت زره ـزيات يا کم ـ پیغمبران مو درلېږلي دي، ترڅو تاسو اُخروي ژوند ته هدايت کړي او د دنيا په لذتونو کښې دوب پاتې نه شئ.

توضیحات

۱ـ که څه هم په دې مقام کښې د بحث موضوع انسانان دي نو په کار دي چې په ﴿ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ ٱلْمَوْتِ ﴾ کښې د ﴿ نَفْسٍ ﴾ څخه انساني نفس مراد شي[۱]، لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴾ [الرحمن: ۲۶] هرڅوک چې په ځمکه باندې (ژوند) کوي (هغه) فاني کېدونکی دی.

مګر بهتره دا ده چې د ﴿ نَفْسٍ ﴾ کلمه په خپل عموم سره پرېښودلی شي ترڅو پېريانو او نورو حیواناتو او حشراتو ته هم شامله شي، ځکه دغه ټول مړه کېدونکي دي.

۲ـ د ﴿ ذَآئِقَةُ ﴾ کلمه د "ذَوْق" ـلکه "قَوْل"ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې په ژبه باندې د څکلو معنی ورکوي، مګر په قرآن کريم کښې اکثره د عذاب په رسېدلو کښې استعمالېږي[۲].

ځرنګه په دې مقام کښې د مرګ د رسېدلو څخه په "ذَوْق" سره تعبير شوی دی نو معلومېږي چې د مرګ سره څه ناڅه عذاب ملګری دی، همدې ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې اشاره کړې ده چې: «إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ»[۳] يعنې يقيناً د مرګ سره د عذابونو داسې شدت شته چې د سړي عقل د منځه وړي او سړی بې خوده کوي.

يو نحوي تحليل

۳ـ په ﴿ وَنَبْلُوكُم بِٱلشَّرِّ وَٱلْخَيْرِ فِتْنَةً ﴾ کښې د "نَبْلُو" کلمه د "بَلاءٌ" څخه اشتقاقه شوې ده چې د امتحان او ازمېښت معنی ورکوي[۴] همدارنګه د ﴿ فِتْنَةً ﴾ کلمه هم په امتحان باندې دلالت کوي، نو ﴿ فِتْنَةً ﴾ د "نَبْلُو" دپاره من غير اللفظ تاکيدي مفعول مطلق دی چې په معنی کښې ورسره اتحاد لري او په لفظ کښې ترې جدا دی. نو د معنی حاصل يې داسې کېږي چې مونږ تاسو په دنيا کښې په شر او په خير سره امتحانوو، امتحانول.

﴿ وَإِذَا رَءَاكَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِن يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَـٰذَا ٱلَّذِى يَذْكُرُ ءَالِهَتَكُمْ وَهُم بِذِكْرِ ٱلرَّحْمَـٰنِ هُمْ كَـٰفِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ ٱلْإِنسَـٰنُ مِنْ عَجَلٍ ۚ سَأُوْرِيكُمْ ءَايَـٰتِى فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَـٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ ﴿٣٨﴾

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۴۵
(۲) مفردات الراغب ص۱۸۵
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۹۶۴
(۴) مفردات الراغب ص۵۹

لَوْ يَعْلَمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ حِينَ لَا يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ ٱلنَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾ وَلَقَدِ ٱسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِٱلَّذِينَ سَخِرُواْ مِنْهُم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٤١﴾ ﴾

[۳۶] او کله چې تا هغه کسان وګوري کومو چې کفر غوره کړی دی نو تا نه نیسي مګر مسخره (په تا باندې خاندي، تاته اشاره کوي او یو تربله سره وایي چې) ایا دغه سړی هغه کس دی چې ستاسو معبودان (په بدۍ سره) یادوي؟

(دوی ذکره شوې خندنۍ کوي) حال دا دی چې د ډېر مهربان الله ﷻ (په وحدانیت سره) په یادولو باندې همدوی کفر کوونکي (انکار کوونکي) دي (باید په دوی باندې خندنۍ وکړی شي).

[۳۷] انسان د جلتۍ څخه پیدا کړی شوی دی (ته به وایې چې جلتي یې اصلي ماده ده نو مشرکان څکه په عذاب باندې جلتي کوي) نو ډېر ژر دی چې زه به خپل (قدرتي) دلایل دروليده کړم نو تاسو (پرې) زما څخه بې وخته جلتۍ مه کوئ (ای مشرکانو!).

[۳۸] او مشرکان (په اُخروي عذاب باندې هم جلتي کوي او) وایي چې کله به وي دغه (د قیامت) وعده؟، که تاسو رښتني یاست (نو وخت یې وټاکئ).

[۳۹] که (بالفرض) هغه کسان کومو چې کفر اختیار کړی دی (د هغه) وخت (په سختۍ) باندې پوه شوي وی چې نه د خپلو مخونو څخه (د دوزخ) اور ایسارولی شي او نه یې د خپلو شاګانو څخه (بلې خوا ته اړولی شي) او (بالآخره) نه دوی وي چې کومک ورسره وکړی شي، (نو کفر به یې نه وی اختیار کړی او په قیامت به یې عجله نه وی کړې).

[۴۰] بلکې قیامت به دوی ته ناڅاپه ورشي نو دوی به (هک پک) حیران جوړ کړي نو نه به دوی توان ولري چې بېرته یې تاو کړي او نه به دوی وي چې مهلت ورکړی شي.

[۴۱] او یقیناً (ستا څخه وړاندې) په پیغمبرانو باندې مسخرې کړی شوي دي (چې عذاب ولې ټال دی؟) نو (بیا) د هغو کسانو څخه کومو به چې د پیغمبرانو څخه مسخرې کولې هغه عذاب راچاپېر شوی دی د کوم په سبب به چې دوی استهزاء کوله (چې ولې ټال دی؟).

ارتباط

په وړاندېنیو ایتونو کښې د مشرکانو خوشالي رده شوې وه چې د دلایلو په مقابله کښې د نبي کریم ﷺ مرګ ته سترګې په لار وه چې کله به ورته مرګ ورسېږي، او په دې ایتونو کښې د یوه پلوه د دلایلو په وړاندې د هغوی خندنۍ او مسخرې ردې شوي دي او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته ډاډ او تسلي ورکړه شوې ده، چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ ای پیغمبره! په کوم وخت کښې چې ته د کفارو د نظر لاندې راشې نو تا ته د حقارت په نظر ګوري او په مسخرو او ملنډو سره دې نیسي. حتی چې تا ته د توهین په توګه اشاره کوي او په خپلو منځو کښې وايي چې ایا دغه سړی هغه څوک دی چې ستاسو معبودان په ناتوانۍ سره يادوي او د باطلو نسبت ورته کوي؟!

حال دا چې د تحقیر او توهین دپاره همدوی لایق دی چې مسخرې او ملنډې ورپورې وکړی شي او دا ځکه چې د ډېر مهربان الله ﷻ د وحدانیت په یادونه باندې همدوی انکار کوونکي دي.

۲ـ ای پیغمبره! مطلق انسان تونديي کوونکی او جلتي کوونکی دی ته به وايي چې د پيدايښت اصلي ماده یې جلتي ده او د همدې څخه یې جوړښت موندلی دی.

خو کافر انسان ډېر جلتي کوونکی دی ځکه چې په الله ﷻ باندې عقیده نه لري ترڅو یې د جلتي مخه ونیسي او زړه ته یې ارام او اطمنان ورکړي. د ښه وضاحت دپاره د کافر انسان د جلتي مثالونه ولولئ:

الف: کافر انسان په دنیاوي عذاب باندې جلتي کوي چې هله ژر شه عذاب راباندې رانازل کړه که نه نو ته په حقه پیغمبر نه یې.

نو ای پیغمبره! زما دپلوه دوی مخاطب کړه چې ډېر ژر به زه د خپل قدرت نښانې په تاسو باندې وګورم او په یو ډول عذاب باندې به مو مبتلا کړم، تاسو جلتي مه کوئ او بې وخته یې مه غواړئ، ځه وخت لا ورته پاتې دی.

ب: همدارنګه کفار په اُخروي عذاب باندې هم جلتي کوي او بې وخته د قیامت قیام غواړي او وايي چې دغه د قیامت د قیام وعده به کله پوره شي؟، که تاسو رښتیا ویونکي یاست نو قیامت قائم کړئ او ټال مه ورکوئ. یا په بل عبارت که د قیامت د قیام خبره رښتیا وي نو تر اوسه به قائم شوی وی، خو دا خبره دروغ ده.

۳ـ ای پیغمبره ! نن ورځ خو کفار د قیامت په قیام باندې باور نه کوي او د استهزاء په توګه پوښتنه کوي چې قیامت به کله وي؟ خو که چرته په دنیا کښې بالفرض کفار پوه شوي وی چې دوی نه به د قیامت په ورځ باندې څه ورپېښېږي نو دوی به هیڅکله د مسخرو په توګه پوښتنه نه وی کړې بلکې تیاری به یې ورته نیولی وی، د دوی حال به د قیامت په ورځ داسې وګرځي چې:

الف: د دوی څخه به عذاب راچاپېر شي نه به یې د خپلو مخونو څخه ایسارولی شي او نه به یې د خپلو شاګانو د پلوه بندولی شي بلکې د یوه پلوه به هم د عذاب په مخنیوي باندې توان نه لري.

ب: همدارنګه به نه هلته څوک وموندلی شي چې کومک ورسره وکړي او د عذاب مخه ترې چپه کړي او نجات ورکړي.

۴ـ ای پیغمبره! د قیامت د ټالېدلو وجه بله نه ده فقط همدا ده چې ټاکلی وخت یې نه دی

رارسېدلی، نو کله یې چې ټاکلی وخت راورسېږي بیا به ډېر لږ وروستوالی هم ونه کړي او ناڅاپه به وریاندې قائم شي، چې هک پک به وګرځي او ټول به متحیرین جوړ شي.

نو په دغه وخت کښې به کفار نه دا توان لري چې قیامت بېرته ستون کړي او د قیام مخه یې ونیسي او نه به دوی ته ټال ورکولی کېږي چې د مهلت څخه څه استفاده وکړي.

۵ـ ای پیغمبره! ته د خپلې زمانې د کفارو په مسخرو باندې مه خپه کېږه او خپله حوصله ورته مه خرابوه او دا ځکه چې ستاسو څخه وړاندې په نورو پیغمبرانو باندې هم د خپلو خپلو وختونو د کفارو د پلوه ملنډې وهلی شوي دي او مسخرې وریاندې کړی شوي دي، نو ته هم د همدوی د جملې څخه یو فرد (یو پیغمبر) یې، په تا باندې به هم ملنډې وهلی کېږي.

خو لکه څنګه چې په پخوانیو کفارو باندې د خپلې استهزاء او ملنډو عذاب راچاپېر شوی وه او په خپلو خپلو وختونو کښې یې سزا موندلې وه همدارنګه به ستا د زمانې د کفارو څخه هم د استهزاء عذاب راچاپېر شي او د ملنډو د سزا سره به مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ خُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ مِنۡ عَجَلٖ ﴾ کښې د ﴿ عَجَلٍ ﴾ کلمه هغې تونديء او جلتۍ ته وضعه شوې ده کومه چې بې وخته د یوه شي په غوښتلو پورې تعلق ونیسي[1]، یعنې انسان ډېر زیات عجله کوونکی او د یوه شي بې وخته غوښتونکی دی ته به وایې چې د جلتۍ او تونديء څخه جوړ شوی دی.

همدغه مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې فرمایلی دی چې: ﴿ وَكَانَ ٱلۡإِنسَٰنُ عَجُولٗا ﴾ [الإسراء:۱۱] او انسان جلتي کوونکی دی.

په عین عبارتونو سره الله ﷻ د انسان د کمزوريء څخه تعبیر کړی دی، لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ﴿ ٱللَّهُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضَعۡفٖ ﴾ [الروم:۵۴] الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د کمزوريء څخه پیدا کړي یاست، تاسو دومره زیات کمزوري یاست لکه چې کمزوري ستاسو دپاره اصل وي.

ب: ﴿ وَخُلِقَ ٱلۡإِنسَٰنُ ضَعِيفٗا ﴾ [النساء:۲۸] او انسان کمزوری پیدا کړی شوی دی.

۲ـ په ﴿ سَأُوْرِيكُمۡ ءَايَٰتِي ﴾ کښې د خطاب په ضمیر کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو ویشلی شوي دي:

الف: دغه خطاب مؤمنانو ته متوجه دی[2] یعنې ای مؤمنانو! تاسو د کفارو په تعذیب باندې عجله مه کوئ چې لا تر اوسه پورې یې وخت نه دی رارسېدلی، کله یې چې وخت راورسېږي نو ډېر ژر به مونږ تاسو ته خپل قدرتي دلایل دروليدل کړو اوعذاب به وریاندې ورنازل کړو.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۲۴

(۲) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۷۹

ب: په ذکر شوي ضمير سره مشرکان (کفار) مخاطب کړي شوي دي[۱]، يعنې اى مشرکانو! تاسو په دنيا کښې په عذاب باندې بې وخته تونډي مه کوئ ژر دی چې مونږ به په تاسو باندې خپل قدرتي دلايل وګورو او په عذاب به مو مبتلا کړو.

خو مونږ ته د مقام په اعتبار سره دوهم تفسير په زړه پورې بريښي، لکه چې الله ﷻ د کفارو د خولو څخه حکايت کړی دی چې: ﴿ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ ٱلسَّمَآءِ أَوِ ٱئْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾ [الأنفال ۳۲] يعنې کفار وايي چې: اى الله! که دا قرآن ستا په نزد کښې حق وي نو په مونږ باندې د اسمانه د کاڼو باران وکړه او يا راته دردناک عذاب راوله (راولېږه).

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: کله د انسان په خټه کښې جلتي او تونډي اغګلې شوې ده نو په کار دي چې مشرکان په ﴿ فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ ﴾ باندې نه وی مخاطب کړي شوي، ځکه چې په دې صورت کښې خو جلتي د انسان طبيعت جوړېږي او د طبعي شيانو څخه خو څوک خپل ځان نه شي اداره کولی او د خواهشاتو مخه نه شي نيولی؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی اعتراض به په هغه وخت کښې وارد وی که الله ﷻ د عجلې او تونډی د مخنيوي چاره نه وی نازله کړې، الله ﷻ خو په انسان کښې عقل او حواس د همدې دپاره پيدا کړي دي چې په خپل ځان لږ څه زحمت تېر کړي او د خپلو خواهشاتو مقابله وکړي، او د شهوت پرستۍ څخه يې بچ کړي.

بالآخره د همدغې لارښوونې او ارشاد دپاره الله ﷻ يو لک څلېرشت زره ـ زيات يا کم ـ پيغمبران رالېږلي دي او ګڼ شمېر کتابونه يې نازل کړي دي، نو که څوک د دغو وسائلو څخه کار واخلي د بې ځايه جلتۍ او تونډۍ څخه بچ کېدلی شي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي: ﴿ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِۦ وَنَهَى ٱلنَّفْسَ عَنِ ٱلْهَوَىٰ ۝ فَإِنَّ ٱلْجَنَّةَ هِىَ ٱلْمَأْوَىٰ ﴾ [النازعات: ۴۰، ۴۱] يعنې او هر هغه څوک چې د خپل رب ﷻ په حضور کښې د ودرېدلو څخه وډار شي او خپل نفس د خواهشاتو څخه منعه کړي نو يقيناً جنت چې دی د همدوی دپاره استوګنځای دی.

﴿قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ مِنَ ٱلرَّحْمَٰنِ ۗ بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ ۝٤٢ أَمْ لَهُمْ ءَالِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا ۚ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ۝٤٣ بَلْ مَتَّعْنَا هَٰٓؤُلَآءِ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيْهِمُ ٱلْعُمُرُ ۗ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِى ٱلْأَرْضَ نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَآ ۚ أَفَهُمُ ٱلْغَٰلِبُونَ ۝٤٤ قُلْ إِنَّمَآ أُنذِرُكُم بِٱلْوَحْىِ ۚ وَلَا يَسْمَعُ

[۱] تفسير ابي السعود ج۶ ص۶۷؛ تفسير البغوي ج۳ ص۲۴۵

ٱلصُّمُّ ٱلدُّعَآءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ
يَٰوَيْلَنَآ إِنَّا كُنَّا ظَٰلِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ لِيَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ فَلَا تُظْلَمُ
نَفْسٌ شَيْـًٔا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَٰسِبِينَ ﴿٤٧﴾

[۴۲] (ای پیغمبره!) ته کفارو (مشرکانو) ته ووایه (او پوښتنه تري وکړه) چې: د ډېر مهربان الله ﷻ (د عذاب څخه) تاسو په شپه او ورځ کښې څوک ساتي؟

(دوی ساتونکی نه لري) بلکې دوی د خپل رب ﷻ د ذکر څخه (عناداً) اعراض کوونکي دي.

[۴۳] ایا مشرکانو (کفارو) ته زمونږ څخه په غیر داسې معبودان شته چې (زمونږ د عذابه يې) بچ کوي؟ (دوی ته دغسې معبودان نشته).

(بلکې) د مشرکانو (باطل) معبودان د خپلو ځانونو د نصرت توان نه لري، او نه زمونږ د پلوه ورسره (مدد) ملګری کېږي (چې خپل پیروان پرې د عذابه بچ کړي).

[۴۴] (د مشرکانو عذاب غوښتنې د دوی د قوت څخه منشا نه ده اخستې) بلکې (منشا يې دا ده چې) مونږ دغو (مشرکانو) ته او د دوی پلرونو ته د ژوند سامان (متاعګانې) ورکړي دي، آن تر دې چې په دوی باندې (په بې غمۍ او خوشالۍ کښې) عمر اوږد شو (او ډېره موده وریاندې تېره شوه نو خیال يې وکړه چې د عذاب نزول دروغژنه خبره ده).

ایا نو مشرکان نه ګوري چې مونږ (د دوی) ځمکې ته ورځو (قصد کوو او) د څه برخو څخه يې کموو؟ (ایا دا کار د دوی د زوال نښه نه ده؟).

ایا نو دوی (مشرکان په مسلمانانو باندې) غلبه موندونکي دي؟ (دغسې نه ده).

[۴۵] (ای پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې یقیناً زه تاسو (د عذاب څخه د خپله ځانه نه ډاروم بلکې) په وحې سره (مو ترې) ډاروم (نو زما خبره بالکل یقیني ده).

او (تاسو ترې کاڼه یاست چې) کوڼ خو بلل (دعوت) نه اوري (البته) کله چې دوی وډارولی شي (نو تاسو يې ځکه نه اورئ).

[۴۶] او که چرته مشرکانو ته ستا د رب ﷻ د عذاب د پلوه یوه وږمه (ډېره کمه برخه) ورسېږي نو هرومرو ضرور به دوی ووايي چې ای زمونږ افسوسه (راشه چې همدا دې وخت دی) یقیناً چې مونږ ظلم کوونکي (تیری کوونکي) وو.

[۴۷] او مونږ به د قیامت په ورځ کښې د انصاف درلودونکې تلې کېږدو (ودروو)، نو په هیڅ نفس به د هیڅ شي ظلم ونه کړی شي.

او که چرته (د عمل) یو شی د اُوري د دانې په اندازه (وړوکی) وي هم مونږ به يې (تلې ته د حساب دپاره) راولو (حاضر کړو).

او مونږ د حساب کوونکو په حیث بس (او کافي) یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې دا خبره هم شامله وه چې کفار د قیامت د قیام غوښتنه کوي چې کله به قائم شي، خو که بالفرض د هغې ورځ په سختیو باندې نن ورځ پوه شوي وی نو ذکره شوې غوښتنه به یې نه وی کړې.

په دې ایتونو کښې عین مضمون د دنیاوي عذاب په نسبت منعکس شوی دی، چې حاصل یې داسې راخېژي:

۱_ ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې تاسو په دنیا کښې د عذاب په نزول باندې توندي کوئ او په جلتۍ سره یې غواړئ نو تاسو د دې خبرې جواب راکړئ چې:

که د ډېر مهربان الله ﷻ مهربانۍ نه وي نو هغه څوک دی چې تاسو د ده ﷻ د عذاب څخه د شپې یا د ورځې په امن کښې وساتي؟ ایا تاسو دومره توان درلودلی شئ چې پخپله د عذاب مخنیوی وکړئ او ځانونه ترې په خنګ وساتئ؟

ښه نو چې نه قوي دوست لرئ او نه پخپله د عذاب د مخنیوي قوت لرئ نو په کوم عقل سره د عذاب غوښتنه کوئ؟

۲_ ای پیغمبره! کفار ښه پوهېږي چې په هیڅ وجه د عذاب مخنیوی نه شي کولی بلکې عناد نیولي دي او په عناد سره د خپل رب ﷻ د منلو څخه اعراض او انکار کوي، که نه نو:

الف: ایا کفار داسې معبودان لري چې زمونږ څخه په غیر یې د عذاب څخه بچ کړي او د عذاب مخه ترې بل طرف ته واړوي؟

ب: د مشرکانو باطل معبودان خو د خپلو ځانونو سره نصرت نه شي کولی او د بوت شکن د منګولو څخه خپل ځانونه نه شي بچ کولی نو د هغوی سره به څه مرسته وکړي؟.

ج: هو! بوتان ورسره په دې شرط مرسته کولی شي چې زمونږ د پلوه هغوی ته مرسته او نصرت ملګري وګرځولی شي، خو دا کار مونږ نه کوو، او باطلو معبودانو ته نصرت نه ورکوو.

۳_ ای پیغمبره! مشرکان ښه پوهېږي چې د دوی د باطلو معبودانو هیڅ شی د لاسه نه کېږي او دوی ته هیڅ خیر نه شي رسولی بلکې د عذاب د نزول غوښتنه د دې کبله کوي چې د عذاب نزول ورته دروغ برېښي او دا ځکه چې مونږ مشرکانو ته او د دوی پلرونو ته د ژوند ښه ډېر وسائل ورکړي دي چې دوی لګیا دي دنیاوي استفاده ترې کوي، آن تر دې چې په عافیت او خوشالۍ کښې یې ښه اوږده عمرونه تېر کړه، نو د دوی خیال ته ورځي چې په آینده کښې به هم همدغسې په عافیت او خوشالۍ کښې ژوند وکړي، خو خبره دغسې نه ده لکه چې دوی یې اټکل کوي بلکې خبره دا ده چې:

الف: مشرکانو ته د عذاب د نزول وخت رانژدې شوی دی او په نن سبا کښې به یې ورباندې ورنازل کړو.

ب: ایا نو مشرکان نه ګوري چې د عذاب د نزول نښې ښکاره شوې دي چې مونږ کفري ځمکې ته ورځو (قصد ورته کوو) چې روزمره د کفري ځمکې د برخو څخه څه ناڅه کموو او په اسلامي ځمکه

کښې بې ورشاملوو. یا په بل عبارت اسلام په خوربدلو پیل کړی دی او د کفارو په وطنونو کښې مسلمانان مخ په زیاتېدلو دي.

ج: ایا نو کفار اوس هم په خپلو خانونو باندې گومان کوي چې دوی غلبه موندونکي دي؟ دغسې نه ده بلکې دوی د مغلوبیت په لور روان دي، او هغه وخت رانژدې شوی دی چې دوی بالکل مغلوب وگرځي او د اسلام بیرغ په ټول عربستان کښې ورپېړي.

۴_ ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې: زه تاسو په مغلوبیت او د عذاب په نزول باندې د خپله خانه نه ډاروم بلکې د وحې په سبب تاسو ته انذار او اطلاع درکوم چې هیڅ دروغ او هیڅ کوز پاس پکښې نشته، خو افسوس چې تاسو پرې خپل خانونه کاڼه اچولي دي، او پوره واضحه ده چې کله کاڼه خلک ډارول کېږي نو دوی ډارول او حق ته رابلل نه اوري.

۵_ ای پیغمبره! مشرکانو خو نن ورځ ستا په دعوت باندې خپل څانونه کاڼه اچولي دي او د عذاب څخه ستا ډارولو ته هیڅ التفات نه کوي، مگر که چرته ستا د رب ﷻ د عذاب څخه دوی ته لږ څه ورمه ورسېږي نو دستي به یې د غوږونو کونوالی لرې شي او په چیغو چیغو به خپل افسوس ته ناری کړي چې هله راشه همدا دې وخت دی، یقیناً چې مونږ ظالمان وو او د پیغمبر په ډارولو او دعوت باندې مو خپل غوږونه کاڼه کړي وه.

۶_ که مونږ په کفارو باندې په دنیا کښې عذاب ورنازل کړو او یا یې ورباندې ورنازل نه کړو په هر صورت کښې دوی ته د قیامت عذاب ور روان دی او دوی د قیامت عذاب ته ورروان دي چې سات په سات سره نژدې کېږي، هیڅکله به ترې نجات ونه مومي او دا څکه چې:

الف: په دغې ورځ کښې به مونږ د انصاف تلې ځای په ځای کېږدو (ودروو) نو په هیچا باندې به تېری ونه کړی شي او د هیڅ شي کمبود به ترې ونه کړی شي.

ب: په دغې ورځ کښې به داسې دقیق حساب صورت ونیسي چې که بالفرض د کوم سړي د یوې ورې دانې په اندازه عمل وي او دانه هم د اُوري دانه وي نو هغه به هم د محاسبې دپاره حاضره کړو او پته به یې پرېنږدو.

ج: هلته به د محاسبې په نتیجه کښې زمونږ محاسبه نهایي محاسبه وي او همدا مونږ به د حساب کوونکي په حیث بس او کافي یاستو.

توضیحات

۱_ په ﴿مَن يَكْلَؤُكُم بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ﴾ کښې د "يَكْلَؤُ" کلمه د "كِلاءً، كِلاءَةً" _لکه "نِفاذٌ، نِفاذَةٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د حفاظت او ساتنې معنی ورکوي[۱] په یوه اوږده حدیث کښې نبي کریم ﷺ بلال ؓ مخاطب کړ چې: «اِكْلَأْ لَنَا اللَّيْلَ»[۲] یعنې کله چې نبي کریم ﷺ د یوې غزا څخه را ستون شو

(۱) مفردات الراغب ص۴۵۵
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۲۳۸

او خوب پرې غلبه وکړه نو په شپه کښې یې کاروان تم کړ او بلال ﷺ ته یې وظیفه ورکړه چې مونږ وده کېږو او نه راته شپه وساته چې د سهار لمونځونه راځخه فوت نه شي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېږي چې: ای کفارو! هیڅوک نشته چې تاسو د الله ﷻ د عذاب ځخه وساتي په عدم حفاظت کښې شپه او ورځ یو برابر ده چې د ده ﷻ د عذاب په مقابل کښې د ورځې ویښ او بیدار خلک داسې ناتوانه دي لکه د شپې په خوب باندې ویده (پراته) خلک چې ناتوانه دي.

اصحاب څه معنی؟

۲ـ په ﴿وَلَا هُم مِّنَّا يُصۡحَبُونَ﴾ کښې د ﴿يُصۡحَبُونَ﴾ کلمه د "اِصۡحَابٌ" ـ لکه "اِكۡرَامٌ" ـ ځخه اشتقاقه شوې ده، "اِصۡحَابٌ" دې ته وایي چې څوک د چا سره څه شی ملګری کړي.

په دې مقام کښې مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه په لاندې معناوو باندې تفسیره کړې ده چې د بدلیت په اعتبار سره څه منافات هم سره نه لري[1]:

الف: د مشرکانو باطل معبودان نه د خپلو ځانونو د نصرت توان لري او نه خپلو عابدینو ته نجات ورکولی شي، بلکې پخپله دوی ته به هم زمونږ د پلوه د عذاب ځخه پنا ورنه کړی شي او نجات به ورسره ملګری نه کړی شي.

همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل شوی دی چې: ﴿إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ [الأنبیاء:۹۸] یقیناً (ای مشرکانو!) تاسو او هغه شیان کوم چې تاسو یې د الله ﷻ ځخه په غیر عبادت کوئ د دوزخ خاشاک یاست.

ب: د مشرکانو باطل معبودان نه د خپلو ځانونو او خپلو عابدینو سره کومک کولی شي او نه به زمونږ د پلوه ورسره معونت او نصرت ملګری کړی شي چې زمونږ په کومک یا د خپلو ځانونو سره او یا د خپلو معبودانو سره مدد وکړي او زمونږ د عذابه نجات ورکړي.

یا په بل عبارت: د باطلو معبودانو سره به زمونږ د پلوه توفیق ملګری نه کړی شي لکه څنګه چې د پیغمبرانو او د خیر د داعیانو سره ملګری ګرځولی کېږي.

همدې مضمون ته په بل ایت کښې داسې اشاره شوې ده چې: ﴿لَا تَخَافَآ إِنَّنِي مَعَكُمَآ أَسۡمَعُ وَأَرَىٰ﴾ [طه:۴۶] یعنې الله ﷻ موسی ﷺ او هارون ﷺ ته داډ ورکړه چې دارېږئ مه، یقیناً زما نصرت او کومک ستاسو سره ملګری دی (زه ستاسو سره یم) اورم او ګورم.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: د ﴿أَفَلَا يَرَوۡنَ أَنَّا نَأۡتِي ٱلۡأَرۡضَ نَنقُصُهَا مِنۡ أَطۡرَافِهَآ﴾ مضمون خو

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۳۹؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۱۹؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۱۹۸؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۴۷

داسې راخېژي چې: ایا نو مشرکان خپلې کفري ځمکې او ښارونو ته نه ګوري چې مونږ ترې څينې ځنډې او څينې برخې کموو او د مسلمانانو د تسلط لاندې يې واقع کوو؟ ايا نو دوی اوس هم تمه کوي چې دوی به غالب شي او مسلمانان به مغلوب کړی شي؟

نو پوښتنه دا ده چې: په ذکر شوي تفصيل سره خو کفري ځمکې په مدينه منوره کښې په تنقيص (کمبود) باندې پيل کړي وو کله چې جهاد فرض شو او مسلمانانو د خپل جهاد لمن چارچاپېره ځمکو او ښارونو ته وراوږده کړه، حال دا چې دا سورت مکي دی او په مکه کښې خو جهاد نه وه فرض شوی؟

مونږ وایو چې: ذکر شوی سوال مونږ د الله ﷻ په توفيق باندې د [الرعد:۴۱] ایت لاندې جواب کړی دی، خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څه هم سورت مکي دی خو همدغه يو ايت پکښې مدني دی[۱] او په هغه وخت کښې نازل شوی دی کله چې جهاد بنه په درز کښې روان وه.

ب: د ﴿ٱلْأَرْضَ﴾ څخه د پخوانيو کفارو ځمکه مطلب ده لکه عاديان، ثموديان او نور[۲].

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ایا نو د مکې مشرکانو د هلاکو شوو کفارو کنډوالې نه ګوري ترڅو دوی زمونږ په عادت باندې پوه شي؟ هغه دا چې مونږ کفري ځمکې ته ورڅو او قصد ورته کوو چې لږ-لږ برخې يې کموو او بالآخره ټوله په کنډواله باندې بدلوو، ایا دوی د دې څخه عبرت نه اخلي؟ او ایا دوی لا اوس هم خپلې غلبې ته په تمه دي؟

نفحة څه معنی؟

۴ـ د ﴿نَفْحَةٌ﴾ کلمه خو اصلاً د خوږې وږمې دپاره وضعه شوې ده مګر د کنايې په توګه په عذاب کښې هم استعمالېږي[۳]، په دې مقام کښې همدغه کنايي معنی مراده ده، يعنې نن ورځ خو مشرکان د استهزاء په توګه د عذاب د نزول غوښتنه کوي خو که اصلي عذاب نه بلکې د عذاب وږمه ورباندې ولګېده نو بيا به د افسوس چيغې او فرياد پورته کړي او بې وخته به خپله غوښتنه باندې پښېماني ښکاره کړي.

يادونه

۵ـ په ﴿وَنَضَعُ ٱلْمَوَٰزِينَ ٱلْقِسْطَ﴾ کښې د "مَوَازِين" په کلمه باندې مونږ د الله ﷻ په توفيق سره د [الأعراف:۸] ايت لاندې ښه کافي بحث کړی دی دلته پرې نه نور څه زياتوو او نه يې په بيا ليکلو کښې څه ګټه ګورو، هيله ده چې محترم لوستونکي همهلته يو ځل مراجعه وکړي.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ۝٤٨ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۵۳
(۲) اضواء البيان ج۴ ص۶۳۴
(۳) مفردات الراغب ص۵۲۱

رَبَّهُم بِٱلْغَيْبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَٰهُ أَفَأَنتُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

[۴۸] او یقیناً مونږ موسی ﷺ او هارون ﷺ ته (د حق او باطل) جدا کوونکی (او د دنیا او آخرت دپاره) رڼا او (بالآخره) د متقیانو دپاره پند او نصیحت (کتاب) ورکړی وه.

[۴۹] متقیان هغه کسان دي چې د خپل رب ﷻ څخه په غیبو سره ډارېږي، او (همدارنګه) دوی د قیامت د ورځې څخه (په خپلو ځانونو باندې) شفقت کوونکي دي (چې چرته په عذاب باندې اخته نه شي).

[۵۰] او دغه (قرآن کریم) پند (او شرف) دی (او) د برکت څخه ډک دی چې مونږ نازل کړی دی. نو (ای مشرکانو!) ایا تاسو (بل کتاب ته نه بلکې) همدې کتاب ته (د همدې کتاب څخه) انکار کوونکي یاست؟

ارتباطونه

۱ـ مونږ د دې سورت په سریزه کښې لیکلي دي چې دا سورت تقریباً په دوه وو برخو باندې ویشلی شوی دی چې یوه یې د توحید د استدلالاتو برخه ده او بله یې د پیغمبرانو د حالاتو د شرحه کولو برخه ده، نو کله چې اوله برخه ختمه شوه نو په ذکرو شوو ایتونو سره یې دوهمه برخه پیل شوه.

۲ـ په وړاندېنیو نژدې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته د نصرت او غلبې د ورکړې اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په همدغه مطلب باندې د رڼا اچولو دپاره د موسی ﷺ او هارون ﷺ نصرت او غلبې ته په اجمالي توګه اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل تسکین دپاره چې په نژدې وختونو کښې به په خپلو دښمنانو باندې غالب شې د موسی ﷺ او هارون ﷺ د غلبې حالات په لاندې ډول یاد کړه:

۱ـ مونږ دوی دواړو ته داسې کتاب ورکړی وه چې:

الف: د حق او باطل ترمنځ یې په قطعي توګه فیصله کوله.

ب: په دې کتاب کښې د دنیا او آخرت په امورو کښې رڼا نغښتې وه.

ج: بالآخره هغه داسې کتاب وه چې د متقیانو دپاره پند او نصیحت وه، البته متقیان د هغو کسانو څخه عبارت دي چې:

اول: د خپل رب ﷻ څخه په غیبو باندې ډارېږي چې دوزخ یې په سترګو باندې نه دی لیدلی خو د خپل کتاب فرامین داسې ګڼي لکه په سترګو باندې یې چې لیدلي وي.

دوهم: دوی د قیامت د ورځې څخه هم په خپلو ځانونو باندې په ډار کښې دي چې هلته د خجالت سره مخامخ نه شي.

۲_ لنډه دا چې مونږ ذکرو شوو دوه وو پیغمبرانو ته د خپل وخت په فرعون باندې غلبه ورکړه حال دا چې په ابتدايي وخت کښې يې د خپلو خانونو (دوه وو تنو) څخه اضافه پیروان نه درلوده، خو د تورات غونډې جلیل القدر کتاب او نهه قوي معجزې مو ورته ورکړې وې.

نو دېر ژر دی چې تاته به هم د خپل وخت په فراعنه وو باندې غلبه درکړو حال دا چې:

الف: ته خو یوه ډله پاخه مسلمان ملګري لرې او یوازې نه یې.

ب: په دې باندې علاوه په تا باندې مو دغه برکتناک کتاب (قرآن کریم) هم درنازل کړی دی چې په برکت کښې په تورات باندې زیات دی.

۳_ نو اوس یو خل بیا زمونږ د پلوه مشرکان (کفار) مخاطب کړه چې: ایا تاسو بل کتاب ته نه بلکې دغه مبارک کتاب (قرآن کریم) ته د انکار په نظر ګورئ؟ ایا تاسو د موسی ﷺ د فرعون څخه د عبرت درس نه اخلئ چې خپل انکار ته ادامه ورکوئ؟.

توضیحات

۱_ اکثرو مفسرینو کرامو[1] په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَـٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا ﴾ کښې درېواړه کلمې "فُرْقَان، ضِيَاء، ذِكْر" د تورات څخه کنایه ګڼلې دي چې دا کتاب په درېواړو صفاتو باندې مشتمل وه، خو مونږ ته بهتره بریښي چې په تورات پورې انحصار ورنه کړی شي څکه چې ذکر شوي درېګوني صفات لکه چې په تورات باندې صادقبدل په معجزاتو باندې یې هم صدق مونده کاوه. نو باید چې درېواړه کلمې د تورات او معجزاتو څخه عبارت وګڼلی شي.

۲_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۹۲] ایت لاندې د ﴿ مُبَارَكٌ ﴾ کلمه ښه تحلیله کړې ده، او د قرآن کریم برکات مو شرحه کړي دي چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عَـٰلِمِينَ ۝٥١ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا
هَـٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ٱلَّتِىٓ أَنتُمْ لَهَا عَـٰكِفُونَ ۝٥٢ قَالُوا۟ وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عَـٰبِدِينَ ۝٥٣
قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمْ فِى ضَلَـٰلٍ مُّبِينٍ ۝٥٤ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا بِٱلْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ
ٱللَّـٰعِبِينَ ۝٥٥ قَالَ بَل رَّبُّكُمْ رَبُّ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلَّذِى فَطَرَهُنَّ وَأَنَا۠ عَلَىٰ ذَٰلِكُم
مِّنَ ٱلشَّـٰهِدِينَ ۝٥٦ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَـٰمَكُم بَعْدَ أَن تُوَلُّوا۟ مُدْبِرِينَ ۝٥٧ فَجَعَلَهُمْ
جُذَٰذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ۝٥٨ قَالُوا۟ مَن فَعَلَ هَـٰذَا بِـَٔالِهَتِنَآ إِنَّهُۥ

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۶۲؛ روح المعاني ج۱۷ ص۵۷

لَمِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُواْ سَمِعۡنَا فَتًى يَذۡكُرُهُمۡ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبۡرَٰهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُواْ فَأۡتُواْ بِهِۦ
عَلَىٰٓ أَعۡيُنِ ٱلنَّاسِ لَعَلَّهُمۡ يَشۡهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوٓاْ ءَأَنتَ فَعَلۡتَ هَٰذَا بِـَٔالِهَتِنَا يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُ
﴿٦٢﴾ قَالَ بَلۡ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمۡ هَٰذَا فَسۡـَٔلُوهُمۡ إِن كَانُواْ يَنطِقُونَ ﴿٦٣﴾ فَرَجَعُوٓاْ إِلَىٰٓ
أَنفُسِهِمۡ فَقَالُوٓاْ إِنَّكُمۡ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُواْ عَلَىٰ رُءُوسِهِمۡ لَقَدۡ عَلِمۡتَ مَا
هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَا
يَضُرُّكُمۡ ﴿٦٦﴾ أُفّٖ لَّكُمۡ وَلِمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٦٧﴾

[٥١] او يقيناً مونږ ابراهيم عليه السلام ته د موسى عليه السلام او هارون عليه السلام څخه وړاندې د ده جامع هدايت وركړى وه، او مونږ په ده باندې پوهېدونكي وو (چې استعداد يې پكښې شته دى).

[٥٢] (اى پيغمبره!) هغه وخت (ياد كړه كله چې) ابراهيم عليه السلام خپل پلار او خپل قوم ته وويلې چې دغه مثالي مجسمې څه شى دي؟ (ستاسو څه په درد خوري؟ البته) كومو ته چې تاسو د عبادت په نيت (د منجاورانو غوندې) ولاړ ياست.

[٥٣] مشركانو (په جواب كښې) وويلې چې: مونږ همدې (بوتانو) ته خپل پلرونه عبادت كوونكي موندلي دي (نو مونږ د خپلو پلرونو په تګلارې روان ياستو).

[٥٤] ابراهيم عليه السلام وويلې چې: يقيناً تاسو او ستاسو پلرونه په څرګنده ګمراهۍ كښې ياست.

[٥٥] مشركانو وويلې چې: (اى ابراهيمه!) ايا ته مونږ ته په حقه راغلى يې او كه د ساتيرو ونكو ډله يې؟ (ته رښتيا وايې او كه ټوقه كوې؟).

[٥٦] ابراهيم عليه السلام وويلې چې: (زه ټوقه نه كوم) بلكې ستاسو رب ﷻ د اسمانونو او ځمكو رب دى (البته) هغه رب چې د اسمانونو او ځمكو مجموعه يې بدون د سابقه مثله پيدا كړې ده.

او زه په همدغه كار باندې د شهادت وركوونكو څخه يم (او اعتراف پرې كوم).

[٥٧] او په الله ﷻ مې دې سوګند وي چې زه به هرومرو خامخا ستاسو د بوتانو (په ماتولو كښې زيار وباسم، (البته) د هغه څخه وروسته چې تاسو (مېلې ته) مخونه په داسې حال كښې وراړوئ چې (بوتانو ته) شاكوونكي ياست.

[٥٨] نو ابراهيم عليه السلام (ټول) بوتان ميده-ميده كړه مګر لوى بوت (چې) دوى ته (لوى ښكارېده)، شايد چې مشركان همده (لوى بوت) ته رجوع وكړي (او پوښتنه ترې وكړي چې دا ولې؟).

[٥٩] مشركانو وويلې چې: هر چا چې دغه كار زمونږ د بوتانو سره كړى دى يقيناً چې هغه د ظالمانو څخه دى (نو معلومات راكړئ چې دا كار چا كړى دى؟).

[۶۰] (ځينو) مشركانو وويلې چې: مونږ د يوه ځوان څخه واورېده چې بوتان يې (په بده) يادول، چې ابراهيم ورته ويل كېږي (په همدې نامه يادېږي او د بوتانو سره عداوت لري).

[۶۱] مشركانو وويلې چې ابراهيم (نامې ځوان) د خلكو د سترګو لاندې راولئ، شايد چې دوى (د نوموړي په ورانكارۍ) شهادت وركړي (او استنطاق يې وكوري).

[۶۲] مشركانو (ابراهيم ﷺ ته) وويلې چې: ايا زمونږ د معبودانو سره تا دغه كار كړى دى؟ اى ابراهيمه!

[۶۳] ابراهيم ﷺ وويلې چې: بلكې دا كار د بوتانو دغه لوى بوت كړى دى، نو تاسو ترې پوښتنه وكړئ كه دوى وي چې خبرې كوي (نو جواب به دركړي).

[۶۴] نو مشركانو خپلو خانونو ته رجوع وكړه (او په فكر كښې ولوېده) نو (بيا) يې (د خپلو خانونو سره) وويلې چې: يقيناً همدا تاسو ظالمان ياست (چې بوتان مو بې حفاظته پرېښي وه او د ابراهيم ﷺ سره جګړه كوئ).

[۶۵] بيا (د فكر او حجت د حيثه) په خپلو سرونو باندې نسكور كړى شوه (او ويې ويلې چې: اى ابراهيمه!) ته خو پوهېږې چې دغه (معبودان) خبرې نه كوي.

[۶۶] ابراهيم ﷺ وويلې چې: ايا نو تاسو بدون د الله ﷻ څخه د هغو شيانو عبادت كوئ كوم چې تاسو ته نه د څه شي ګټه رسولى شي او نه درته د ضرر د رسولو (توان) لري؟

[۶۷] تاسو ته او هغو شيانو ته افسوس (او د اُف كلمه ده) د كومو چې تاسو د الله ﷻ څخه په غير عبادت كوئ.

ايا نو تاسو د عقل څخه كار نه اخلئ؟ (چې په حسرت او افسوس باندې پوه شئ).

د مطلب خلاصه

د پيغمبرانو د حالاتو د بيان څخه په ذكر شوو ايتونو كښې د ابراهيم ﷺ حالات نازل شوي دي نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

اى پيغمبره! په خپل امت باندې عموماً او په قريشو مشركانو باندې خصوصاً د ابراهيم ﷺ حالات قرائت كړه چې د دوى نيكه دى، شايد چې څه عبرت ترې واخلي او د بوت پرستى څخه توحيد ته راوګرځي، هغه دا چې:

۱ـ يقيناً مونږ لا د موسى ﷺ او هارون ﷺ څخه پخوا ابراهيم ﷺ ته د سمې لارې د پېژاندلو سليقه او استعداد وركړى وه او مونږورباندې پوه وو چې د خپل استعداد په مطابق كار كولى شي او د باره يې وتلى شي. د ښه وضاحت دپاره د ابراهيم ﷺ د مبارزې لاندې قيصه په خپل امت باندې ولوله چې د مشركانو په مقابل كښې په څومره قوي عزم سره ودرېد او د خطرناكو پلانونو څخه يې ونه ډار شو چې:

۲ـ هغه وخت خپل امت ته وريه ياد كړه چې ابراهيم ﷺ د خپل قوم سره عموماً او د خپل پلار

...خصوصاً د بوتانو په رد کښې داسې مباحثه وکړه چې:

ابراهیم ﷺ: دغه مجسمې څه شی دي؟ دغه څه ارزښت لري چې تاسو په خپلو لاسونو باندې جوړې کړې دي او په عبادت باندې يې په دوامداره توګه کلک ولاړ یاست؟

ایا دغه تمثالونه (مجسمې) تاسو ته په عبادت سره څه ګټه رسولی شي؟ او یا د عدم عبادت په صورت کښې تاسو ته د څه ضرر رسولو توان لري؟.

مشرکان: دغه مجسمې که مونږ ته نه ګټه رسولی شي او نه د ضرر توان لري هم مونږ يې خکه په عبادت باندې کلک یاستو چې مونږ په همدغه حالت باندې خپل پلرونه موندلي وه، چې د همدغو مجسمو په عبادت باندې به مشغول وه، دا مونږ ته د هغوی څخه راپاتې دي او مونږ نه غواړو چې د خپلو پلرونو لاره پریږدو او په هغې لارې باندې روان شو کومې ته چې ته دعوت راکوې.

ابراهیم ﷺ: عجیبه ده چې تاسو د خپلو پلرونو په پټو سترګو تقلید کوئ، او د هغوی په کړنلاره کښې سوچ او فکر نه کوئ چې هغوی په حقه روان وه او که باطله لاره يې خپله کړې وه؟.

که بالفرض تاسو دغه ډول سوچ کړی وی د هغوی پیروي به مو نه وی کړې او دا خکه چې هغوی په خپل وخت کښې په ښکاره ګمراهۍ کښې اخته وه او تاسو نن ورځ په څرګنده بې لارۍ کښې واقع یاست، نو بهتره دا ده چې د هغوی څخه صرف نظر شئ.

مشرکان: ای ابراهیمه! ایا دغه خبرې د زړه څخه کوې او که ټساتیري کوې؟ ته د خپله څانه سره فکر وکړه او خپله خوله اداره کړه، دا څه وایې؟ ایا دا خبره د کولو ده چې مونږ او زمونږ پلرونه ټول ګمراهان یاستو او یوازې ته په سمه لاره باندې روان يې؟.

ابراهیم ﷺ: زه ساتیري نه کوم بلکې تاسو ته په قصدي توګه وایم چې ستاسو په لاسونو جوړې کړی شوې مجسمې ستاسو حقیقي معبودان نه دي، تاسو د هغو په عبادت کښې خطا شوي یاست بلکې:

الف: ستاسو حقیقي معبود او حقیقي پالونکی هغه اقدس ذات دی کوم چې د اسمانونو او ځمکو حقیقي پالونکی دی.

ب: همدغه اقدس ذات هر شی پیدا کړی دی، یا په بل عبارت حقیقي معبود هغه اقدس ذات دی چې اسمانونه او ځمکې او هم تاسو او ستاسو معبودان يې پیدا کړي دي، او د نشت څخه يې موجود کړي دي، ایا ستاسو مجسمې پیدا کول کولی شي؟

ج: تاسو خبردار اوسېږئ، زه تاسو ته خپله عقیده په ډاګه اعلانوم او په دې باندې د شهادت ورکوونکو څخه یم چې حقیقي معبود یکي یو الله ﷻ دی چې اسمانونه او ځمکې يې پیدا کړي دي او د هغو شیانو خالق هم دی په کومو باندې چې دغه دواړه مشتمل دي.

د: زما دې په خپل رب ﷻ باندې سوګند وي چې زه به هرومرو تاسو ته ستاسو د باطلو معبودانو ناتواني دروښایم، او داسې پټ تدبیر به ورسره وچلوم چې تاسو يې هم په ناتوانۍ باندې اعتراف وکړئ، البته دا هله چې تاسو خپلې میلې ته مخې وګرځوئ او دغو باطلو معبودانو ته شا کړئ (دلته به یوازې پریږدئ).

ابراهیم ﷺ خپله نقشه عملي کړه:

۳_کله چې مشرکان خپلې مېلې ته لاړه او بوتخانه بې چپړاسي (بې محافظه) پاتې شوه، نو ابراهیم ﷺ په بوتانو باندې خپله نقشه عملي کړه چې:

الف: یو تبر یې د خپله خانه سره واخست او بوتخانې ته ورننووت، نو ټول بوتان یې په تبر باندې پرچه‌پرچه او ټوټه‌ټوټه کړه، مګر هغه بوت یې روغ رمټ پرېښود کوم چې د مشرکانو په نزد لوی برېښېده او د نورو په نسبت یې ورته په درانه نظر کاته، او یا هغه چې جسم یې د نورو څخه غټ وه.

ب: بیا یې خپل تبر د همدغه غټ بوت په غاړه کښې واچاوه، تا به ویل چې غټ بوت په ورو بوتانو باندې په غُصه شوی دی او ټول یې د تبر د خولې څخه وېستلي دي، او غُصه یې لا اوس هم سړه نه ده (تبر یې په غاړه کښې پروت دی).

ج: ابراهیم ﷺ دغه کار د دې دپاره عملي کړ ترڅو ده ﷺ ته د مشرکانو سره د سوال جواب زمینه برابره شي، چې هغوی به ورته رجوع وکړي چې دا کار دې ولې کړی دی؟ او ابراهیم ﷺ به جواب ورکړي چې د دغه مشر بوت څخه پوښتنه وکړئ.

مشرکان د مېلې څخه راستانه شوه:

۴_ کله چې مشرکان د مېلې څخه راستانه شوه او په بوتخانه کښې یې د خپلو بوتانو په حالت باندې سترګې ونښتې چې ټول وهل شوي (تکول شوي) پراته دي او یوازې یو بوت تبر په غاړه روغ رمټ دی، نو په خپلو منځو کښې یې یو تر بله لاندې سوال جواب وکړ:

الف: یوې ډلې وویلې چې: زمونږ د معبودانو سره دغه بد عمل چا انجام کړی دی؟ یقینًا چې د دې کار انجامونکی د سختو ظالمانو څخه دی، چې دغسې ناوړه کار یې زمونږ د مقدساتو سره اجراء کړی دی.

ب: خینو نورو وویلې چې: په کوم وخت کښې چې مونږ مېلې ته روان وو هلته مونږ د یوه خوان څخه واورېده چې زمونږ بوتان یې په بده یادول، او حتی په سوګند سره یې ورته د بدی رسولو اراده وکړه. نوموړی خوان په مجالسو کښې د ابراهیم په نامه بلل کېږي، نور یې نو مونږ نه پېژنو چې کوم یو خوان دی.

ج: کله چې بوت پرستانو ته د بوت شکن پته ولګېده نو سمدستي ټولو په یوه خوله نارې کړې چې: هلئ ژر شئ! ابراهیم نامی خوان دلته حاضر کړئ او د ټولو خلکو په وړاندې یې ودروئ او د استنطاق لاندې یې ونیسئ، ترڅو د یو پلوه ټولو خلکو ته د نوموړي ورانکاري او د بوتانو سره بې ادبي څرګنده شي او ټول ورته په غُصه شي، او د بله پلوه شاید چې په خپل بد عمل باندې اعتراف وکړي او یا پرې شاهدان شاهدي ورکړي چې ذکر شوي بد عمل د همده د پلوه صورت نیولی دی، ترڅو د خپل بد عمل سزا د خلکو په وړاندې وګالي.

د ابراهيم ﷺ څخه استنطاق:

۵_ کله چې ابراهيم ﷺ د خلکو اجتماع ته وروغوښتل شو او د ماتو کړې شوو بوتانو ترڅنګ ودرولی شو، نو د مشرکانو سره يې په لاندې ډول سوال جواب وکړ:

مشرکان: ای ابراهيمه! ايا دغه کار تا کړی دی؟ ايا دغه کار د کولو وه؟ ته ورته وګوره! يا په بل عبارت: ايا ته همغه سړی يې چې زمونږ د معبودانو سره دې د اهانت او سپکاوي عمل ترسره کړی دی؟

ابراهيم ﷺ: دا کار ما نه دی کړی بلکې دا کار ستاسو د بوتانو دغه مشر بوت کړی دی چې تبر يې په غاړه کښې پروت دی او غُصه يې لا نه ده سړه شوې، نو:

اول: تاسو د مشر بوت څخه پوښتنه وکړئ او د استنطاق لاندې يې ونيسئ چې په کشرانو باندې په څه خبره په غُصه شوی دی چې ټول يې تادیباً میده-میده کړي دي.

دوهم: او يا مات شوي بوتان وپوښتئ چې تاسو چا میده-میده کړئ؟، او يا تاسو ته مشر بوت په څه غُصه شوی وه؟.

دريم: نو ای مشرکانو! که ستاسو بوتان خبرې کولی شي نو تاسو به په اصل حقيقت باندې خبر کړي، چې دا کار ما کړی دی او که مشر بوت کړی دی؟

مشرکان: د ابراهيم ﷺ د ذکر شوي بيان په اورېدلو سره مشرکان هک پک ودرېده او د لاندې کيفيت سره مخامخ شوه:

الف: دوی په خپلو ګرېوانونو کښې سرونه ښکته کړه او خپلو ځانونو ته متوجه شوه او په خپلې غلطۍ باندې يو څل بيا پوه شوه نو يو تر بله يې سره وويلې چې:

ب: چې يقيناً تاسو ظالمان ياست چې د يوه پلوه د داسې شيانو عبادت کوئ کوم چې اقلاً د خپلو ځانونو څخه دفاع نه شي کولی، او د بله پلوه مو دغه خپل مبعودان دلته بې پېره داره پرېښې وه او تاسو ټول د خرمې مېلې ته وتلي وئ چې ميده-ميده کړی شوي دي، که نه نو د دغه خجالت سره به نه وی مخامخ شوي.

ج: بيا مشرکان بېرته سرچپه شوه او د برېښنا غوندې کومې نرۍ رڼا چې د دوی په زړونو کښې پرق وهلی وه او د هغې په سبب يې خپلو ځانونو ته د ﴿ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾ لقب ورکړی وه هغه بېرته زر مړه شوه.

خو په داسې خبره باندې يې تلفظ وکړ کومه چې د دوی په ضرر تمامېده او د ابراهيم ﷺ استدلال ته يې قوت ورکاوه هغه دا چې:

د: ای ابراهيمه! يقيناً ته خو پوهېږې چې زمونږ دغه معبودان چې ستا د نظر لاندې دي، خبرې نه شي کولی، نو زمونږ څخه يې د استنطاق غوښتنه مه کوه، او خجالت مو مه اضافه کوه، خو د دې سره-سره مونږ خپله تګلاره نه شو بدلولی.

۵_ ای پيغمبره! په دغه وخت کښې ابراهيم ﷺ هغه مطلب ته ورسېد د کوم دپاره يې چې بوتان

میده-میده کړي وه، نو هغوی یې مخاطب کړه چې:

الف: ای مشرکانو! ایا نو تاسو د هغو شیانو عبادت کوئ کوم چې تاسو ته د عبادت په صورت کښې ګټه نه شي رسولی، او د عدم عبادت په صورت کښې مو د ضرر په رسولو باندې توان نه لري؟

ب: حال دا چې تاسو د هغه اقدس ذات عبادت د پښو لاندې کړی دی چې ستاسو ګټه او تاوان یې دواړه په واک او اختیار کښې دي.

ج: تاسو او ستاسو معبودانو ته افسوس دی او زه خپله زړه تنګي د اُف په ویلو سره څرګندوم.

د: ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ایا دغسې کار د هوښیارانو سره مناسب دی؟ نو دا دی زه یو ځل بیا تاسو سمې لارې ته رابولم چې شرکیات پرېږدئ او د خپل رب ﷻ په وحدانیت باندې عقیده وکړئ چې هیڅ شریک نه لري.

توضیحات

١ـ په ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ ﴾ کښې د "رُشْد" کلمه د "غَي" د کلمې په مقابل کښې استعمالېږي او "غَي" هغه جهل ته ویل کېږي کوم چې د فاسد اعتقاد څخه منشأ اخستې وي[١]، نو په دې تقدیر "رُشْد" د هغې پوهې نوم دی کومه چې په صحیح اعتقاد باندې ولاړه وي، نو د رشد په مفهوم کښې د نبوت څخه نیولې آن د دنیاوي هوښیارۍ پورې تولې ښېګڼې او سرلوړې شاملې دي.

سوال جواب

٢ـ که څوک وایي چې: په ذکره شوې تېکره کښې د ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کلمه د اضافت څخه پرې کړه شوې ده خو مضاف اليه بالکل د نظره نه دی غورزولی شوی چې د همدغې کلمې پېښ وریاندې دلالت کوي. نو پوښتنه دا ده چې هغه د څه شي څخه عبارت دی؟

مونږ وایو چې: د مضاف اليه په تعین کښې یې که څه هم مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي[٢]، لکه نبوت او بلوغ او داسې نور؛ خو کوم تعین چې د قرینې په بنیاد صورت نیولی دی هغه دا دی چې دلته مضاف اليه د موسی ﷺ او هارون ﷺ څخه عبارت دی کوم چې په وړاندې ایت کښې ذکر دي، او ظهور یې داسې کېږي چې: "مِنْ قَبْلِ مُوسَى وَهَارُون" یعنې مونږ ابراهیم ته د موسی ﷺ او د هارون څخه لا وړاندې داسې جامعه پوهه ورکړې وه چې د دنیا او د آخرت په امورو باندې د واقع مطابق پوهېده او د ناپوهۍ څخه موساتلی وه (په سوچه توحید باندې مو پوهه ورکړې وه).د اضافت په اعتبار سره د دې ایت نظیر دا ایت شریف دی چې: ﴿ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ ﴾ [الأنعام:٨٤] یعنې مونږ هر یوه (اسحق ﷺ او یعقوب ﷺ) ته هدایت کړی وه او د دوی دواړو څخه مو وړاندې نوح ﷺ ته هدایت کړی وه.

---

(١) مفردات الراغب ص٣٨٠، ٢٠١

(٢) البحر المحيط ج٧ ص٤٤٢؛ التفسير الكبير ج٢٢ ص١٧٩

تماثیل څه معنی؟

۳_ په ﴿ مَا هَٰذِهِ ٱلتَّمَاثِيلُ ﴾ کښې د "تَمَاثِيل" کلمه د "تِمْثَال" _لکه "تِبْيَان" _ جمعه ده، "تِمْثَال" د هغې مجسمې نوم دی کومه چې د یوه مخلوق په شکل او څېره د لرګي یا بل شي څخه جوړه کړی شي[۱].

د هغې زمانې مشرکانو خپل بوتان د سړيو په شکل او څېرو د مختلفو شيانو څخه جوړول او ابراهیم ﷺ ښه پېژاندل چې د مختلفو شیانو څخه جوړ دي نو په ﴿ مَا هَٰذِهِ ﴾ سره يې د هغو د تحقير په غرض بوت پرستانو ته پوښتنه راجع کړه چې: دا ستاسو څه په درد باندې خوري؟ دا څه ارزښت لري؟

یادونه

۴_ که څه هم ځينو مفسرينو کرامو په ﴿ بَل رَّبُّكُمۡ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ٱلَّذِي فَطَرَهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ فَطَرَهُنَّ ﴾ بارز ضمير د "تَمَاثِيل" کلمې ته ظاهر ګڼلی دی چې درې ایتونه وړاندې ذکره ده[۲]، مګر مونږ ته بهتره بریښي چې دغه ضمير د ﴿ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ مجموعې ته راجع شي، چې ډېره نژدې ذکره ده او په "تَمَاثِيل" باندې مشتمله هم ده.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېژي چې: اى بوت پرستانو! ستاسو رب هغه اقدس ذات دی چې د اسمانونو او ځمکو مجموعه يې د نشت څخه پيدا کړې ده (د دغې مجموعې په ضمن کښې ستاسو بوتان هم شامل دي) چې ونې او بوټي يې پيدا کړي دي کوم چې ستاسو د بوتانو خام مواد دي.

کَید څه معنی؟

۵_ په ﴿ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصۡنَٰمَكُم ﴾ کښې د ﴿ لَأَكِيدَنَّ ﴾ کلمه د "كَيْد" _لکه "كَيْل" _ څخه اشتقاقه شوې ده، "كَيْد" دې ته وايي چې څوک چاته د حيلې په توګه ضرر ورسوي چې په ظاهر کښې پرې هغه نه پوهېږي. څرنګه چې دغه ډول عمل اجراء کول لږ څه کوښښ او زيار ته ضرورت لري نو په دې مقام کښې د مجاز په توګه د "كيد" څخه همدغه کوښښ او زيار مراد دی[۳]، يعنې زما دې په الله ﷻ باندې سوګند وي چې زه به ستاسو د بوتانو په ماتولو او ميده ميده کولو کښې زيار وباسم.

یادونه

۶_ که څه هم ابراهيم ﷺ د ﴿ وَتَٱللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصۡنَٰمَكُم ﴾ کلمات د خپله ځانه سره پټ ويلي وه خو ځينو خلکو غوږونو ته رسېدلي وه لکه چې وروسته يې وړاندې جاسوسي وکړه او ويې ويلې چې: ﴿ سَمِعۡنَا فَتًى يَذۡكُرُهُمۡ يُقَالُ لَهُۥٓ إِبۡرَٰهِيمُ ﴾ يعنې مونږ د ابراهيم نامي ځوان څخه واورېدل چې بوتان يې د غصې په حال کښې يادول چې زه به يې داسې او هاغسې کړم.

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۵۹؛ مفردات الراغب ص۴۸۲
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۷۳
(۳) روح المعاني ج۱۷ ص۶۱

ابراهيم ﷺ خپله نقشه عملي کړه

۷_ په ﴿ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴾ کښې دېته اشاره شوې ده چې ابراهيم ﷺ خپله نقشه عملي کړه او خپل سوګند يې رښتيا کړ چې تفصيل يې دا دی:

الف: د "جُذَاذ" کلمه د "جذاذة" جمعه ده چې د "جذ" _لکه "مد"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جذ" د يوه کلک شي ماتولو ته ويل کېږي او "جذاذة" د هغې يوې پارچې نوم دی کوم چې د ماتولو څخه وروسته صورت ونيسي[1]. يعنې: کله چې ټول مشرکان (د خرمې) مېلې ته لاړه او بوتخانه د محافظينو او عابدينو څخه خالي پاتې شوه، نو ابراهيم ﷺ تبر په لاس ورننووت او ټول بوتان يې ميده-ميده کړه، مګر يو بوت يې روغ پرېښود.

ب: په ﴿ كَبِيرًا لَّهُمْ ﴾ کښې ځينو مفسرينو کرامو بارز ضمير بوتانو ته راجع کړی دی[2] خو مونږ ته بهتره برېښي چې دا به مشرکانو ته راجع وي، که نه نو په اضافت سره به "كَبِيرُهُمْ" نازل شوی وی لکه چې په ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ کښې په اضافت سره نازل شوی دی.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې: ابراهيم ﷺ نور بوتان ميده- ميده کړه او يو هغه بوت يې روغ رمټ پرېښود کوم چې مشرکانو ته کبير او لوی ښکارېده.

ج: ځينې مفسرين کرام وايي چې: په بوتخانه کښې د موجوده وو بوتانو تعداد دوه اوياوو (۷۲) ته رسېده، چې ځينې د سرو زرو، ځينې د سپينو زرو، ځينې د اوسپنې، ځينې د زيړو، ځينې د سرپو، ځينې د ګانو او بالآخره ځينې د لرګيو څخه جوړ کړی شوي وه، او کوم بوت چې مشرکانو ته لوی (کبير) ښکارېده هغه د سرو زرو څخه جوړ وه چې په ملغلرو سره ځړاو کړی شوی وه، او دوه سترګې يې د ياقوتو څخه جوړې وې چې د ورايه يې پړق واهه[3]. په دې تقدير به د "كَبِير" څخه د قيمت په اعتبار سره لوی مطلب شي.

خو مونږ ته بهتره برېښي چې لويوالی به يې د مجسمې په اعتبار سره وي، او لوی بوت به يې هغه وه کوم چې د لرګي څخه جوړ وه او په ټولو باندې په جسم کښې غټ وه.

زمونږ طرز فکر ته ځينو مفسرينو کرامو[4] اشاره کړې ده چې په بوتخانه کښې مات کړی شوي بوتان ټول د لرګيو څخه جوړ وه، د همدې طرز فکر سره د ﴿ جُذَاذًا ﴾ کلمه هم ښه تنا سب لري ځکه چې په تبر باندې لرګي ښه ميده-ميده کېږي او د نورو فلزاتو په ميده کولو کښې تبر نه استعمالېږي.

هو! څه لرې نه ده چې هغوی به فلزي بوتان هم درلوده خو په حاضر وخت کښې به په بوتخانه کښې نه وه ايښولي شوي بلکې په نورو خايونو او بوتخانو کښې به ايښودلي شوي وه، والله ﷻ أعلم.

---

(۱) لسان العرب ج۳ ص۴۷۹
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۷۴
(۳) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۵؛ زاد المسير ج۵ ص۲۴۸؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۲۳
(۴) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۴۲

د: د "إليه" په ضمير کښې مفسرينو کرامو متعدد احتمالونه ليکلي دي[1] هغه دا چې:
اول: دغه ضمير "كَبِيرٌ" ته راجع دی یعنې ابراهیم ﷺ ځکه دا يو بوت پرېښود ترڅو د استنطاق په وخت کښې ورباندې مشرکان ملزم کړي چې د دغه غټ بوت څخه استنطاق وکړئ، او د پوښتنې په مکله همده ته رجوع وکړئ، چې: جنابه! دا کار چا وکړ؟ تا ولې منعه نه کړ؟ يا ای جنابه! ته په دغو ورو معبودانو باندې ولې په غُصه شوی وې چې ټول دې میده-میده کړي دي؟
ای جنابه! تاته چا تبر په غاړه کښې دراچولی دی؟ او یا یې ستا په لاس کښې ترلی دی؟
ای جنابه! ايا تاته په دې غُصه درغلې وه چې مونږ ستا سره نور معبودان په عبادت کښې شریک گرځولي وه؟ او داسې نور.
دوهم: دغه ضمير ابراهیم ﷺ ته راجع دی، یعنې ترڅو مشرکان همده ﷺ ته رجوع وکړي او همده ﷺ ته د مباحثې او ملزم گرځولو زمینه برابره شي.
دریم: دغه ضمير الله ﷻ ته راجع دی، یعنې شاید چې مشرکان ملزم او ملامته شي او په نتیجه کښې د الله ﷻ وحدانيت ته راجع شي او په ایمان مشرف شي.
که څه هم ذکرې شوې درېواړه احتماله سره څه منافات نه لري او د بدليت په اعتبار سره هر يو اراده کېدلی شي مگر مونږ ته پکښې لومړی احتمال بهتر برېښي چې د ﴿ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَـٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُوا۟ يَنطِقُونَ ﴾ سره په ډېره ښه توگه تړاو لري.

څه چې ابراهيم ﷺ غوښتل هغه وشوه

٨ـ ابراهیم ﷺ د دې دپاره په بوتانو باندې خپله نقشه عملي کړه ترڅو مشرکانو ته عملاً قناعت ورکړي چې د بوتانو د لاسه هيڅ شی پوره نه دی او د خپلو ځانونو څخه دفاع نه شي کولی، خو زړه یې غوښتل چې په همدې ارتباط په یوه غټه اجتماع کښې د ډېرو خلکو په وړاندې هغوی تخجيل کړي.
دغه زمینه ورته پخپله مشرکانو برابره کړه چې ډېر خلک یې ورته راوبلل چې: ﴿ فَأْتُوا۟ بِهِۦ عَلَىٰٓ أَعْيُنِ ٱلنَّاسِ ﴾ یعنې ابراهیم ﷺ راولئ چې د ډېرو خلکو د نظر لاندې یې د استنطاق لاندې ونيسو ترڅو ټولو ته د نوموړي ورانکاري څرگنده شي.
د مشرکانو ذکره شوې اجتماع د فرعون هغې اجتماع ته ورته وه چې د موسی ﷺ د خجالت دپاره یې خپل رعیت راغونډ کړی وه خو په نتیجه کښې د ټولو په وړاندې پخپله خجالت او شرمنده شو.

د ابراهيم ﷺ څخه استنطاق شروع شو

٩ـ د ابراهیم ﷺ څخه د مشرکانو لومړنۍ پوښتنې دا وې چې: ای ابراهیمه! ايا دغه کار تا کړی دی؟ ايا بوتان تا میده-میده کړی دي؟ ايا د خندنۍ دپاره تا دغه غټ بوت ته تبر په غاړه کښې

[1] تفسير القرطبي ج١١ ص٢٩٨؛ روح المعاني ج١٧ ص٦٢؛ التفسير الكبير ج٢٢ ص١٨٣

اچولی دی (یا دې ورته په لاس پورې ترلی دی)؟.

ابراهیم ﷺ جواب ورکړ چې: ﴿ بَلْ فَعَلَهُۥ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَسْـَٔلُوهُمْ إِن كَانُوا۟ يَنطِقُونَ ﴾ یعنې: بلکې دا کار دغه غټ بوت کړی دی، نو تاسو ترې پوښتنه وکړئ که دوی وي چې خبرې کولی شي نو په "هو" یا "نه" سره به جواب درکړي.

سوال جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: ایا د ابراهیم ﷺ ذکر شوی جواب دروغ نه وه؟ حال دا چې دروغ ویل ګناه ده او پیغمبران د ګناهونو څخه په عصمت کښې دي.

مونږ وایو چې: ذکر شوی جواب به په هغه وخت کښې دروغ ګڼلی شوی وی چې ابراهیم ﷺ د بوتانو د میده-میده کولو څخه انکار کړی وی.

ذکر شوی جواب خو د مشرکانو په نزد او هم د ابراهیم ﷺ په نزد انکار نه وه بلکې اعتراف وه د همدې کبله:

الف: مشرکانو په ذکر شوي جواب باندې دا فیصله مرتبه کړه چې: ﴿ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓا۟ ءَالِهَتَكُمْ ﴾ [۶۸] یعنې ابراهیم ﷺ په اور باندې وسوزئ او د خپلو معبودانو سره نصرت وکړئ.

که بالفرض دوی ذکر شوی جواب اعتراف نه وی ګڼلی نو ابراهیم ﷺ به یې صریح جواب ته مجبور کړی وی او یا به یې پرې په شهادت سره اثبات کړی وی، او بیا به یې خپله فیصله اعلانه کړې وی.

ب: همدارنګه که بالفرض ابراهیم ﷺ خپل جواب د اعتراف په نیت نه وی کړی نو ضرور به یې په فیصله باندې اعتراض کړی وی او مشرکان به یې مخاطب کړي وی چې: ایا تاسو بدون د اثبات څخه فیصلې ته اقدام وکړ؟.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱ـ که څوک وایي چې: د ابراهیم ﷺ په ذکر شوي جواب کښې خو په صراحت سره د بوتانو ماتول غټ بوت ته منسوب شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې: په څه طریقه به د هغه څخه اعتراف فهم کړی شي؟ او یا په څه طریقه باندې به په اعتراف باندې دلالت وکړي؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو نوموړی جواب په متعددو طریقو باندې تحلیل کړی دی[۱] مګر کومې طریقې چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دي:

الف: په دې مقام کښې ابراهیم ﷺ د یوه فرضي مثال په ضمن کښې د بوتانو په میده-میده کولو باندې اعتراف کړی دی، چې حاصل یې داسې راځېږي:

که څه هم دغه کار ما کړی دی، خو فرض کړئ چې که دا کار دغه غټ بوت کړی وي نو ایا بوتان خبرې کولی شي چې حقیقت درته واضحه کړي؟، یا په بل عبارت: زه وایم چې دا کار دغه غټ بوت

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۶۵؛ البحر المحیط ج۷ ص۴۴۸

کړي دي نو اې مشرکانو! ایا تاسو زما خبره ردولی شئ؟ دا ګز او دا میدان.
د فرضي مثال لاندې وضاحتونه ولولئ:
اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ ٱلَّيْلُ رَءَا كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَـٰذَا رَبِّى ﴾ [الأنعام:۷۶] یعنې
ابراهیم ﷺ ستوری ولید نو مشرکان یې مخاطب کړه چې: فرض کړئ چې دا زما رب دی،
نو کله چې ستوری ولوېد نو استدلال یې ورباندې ونیوه چې دا رب نه شي کېدلی ځکه چې د
سقوط او زوال سره مخامخ شو.
دوهم: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّ هَـٰذَآ أَخِى لَهُۥ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَلِىَ نَعْجَةٌ وَٰحِدَةٌ ﴾ [ص:۲۳]
یعنې داود ﷺ ته دوه پرښتې د سړیو په څېره په غیر عادي توګه ورغلې او یوې بلې ته اشاره وکړه
چې: اې داوده! دغه زما ورور دی چې نهه نوي (۹۹) ګډې لري او زه فقط یو ګډه لرم خو غواړي چې
زما یوه ګډه هم د خپلو ګډو سره ضمیمه کړي چې سل (۱۰۰) ورته پوره شي او زما سره یوه ګډه هم
پاتې نه شي، حال دا چې د ورورۍ په لحاظ باید تېوله رمه مناصفه شي چې نیمه ما پورې ارتباط
ولري او نیمه د هغه پورې نو زمونږ ترمنځ حقه فیصله وکړه.
یا په بل عبارت فرض کړه چې: دا زما ورور وي او مونږ سل ګډې ولرو خو زما ورور ټولې ګډې
د خپل خان ملکیت ګڼي او ماته یوه هم نه راپرېږدي نو ته څه حکم کوې؟
ب: که څه هم ابراهیم ﷺ د بوتانو میده-میده کول په صراحت سره د استهزاء په توګه غټ بوت
ته نسبت کړه خو د اشارې او تعریض په توګه یې پخپله اعتراف وکړ چې دا کار ما کړی دی، ځکه چې:
د بوتانو میده کولو فقط دوه احتماله درلودل، یو دا چې دا کار غټ بوت کړی وي، او بل دا چې
دا کار ابراهیم ﷺ کړی وي.
نو ابراهیم ﷺ د استهزاء په توګه جواب ورکړ چې دا کار دغه غټ بوت کړی دی چې جارحه آله
(تبر) یې اوس هم په غاړه کښې پروت دی او یا یې په لاس کښې نیولی دی، خو دې خبرې ته یې
اشاره وکړه چې: دا کار ما کړی دی، ته به وایې چې داسې جواب یې ورکړی دی چې: دا کار که ما
نه وي کړی نو بل به چا کړی وي؟ ایا بوت دا کار کولی شي.
دا طریقه په لاندې مثال کښې ډېره ښه واضحه کېږي چې:
که یوه سړي ډېر ښه ښکلی خط لیکلی وي خو یو بې سواده سړی ترې پوښتنه وکړي چې: ایا دا
خط تا لیکلی دی؟ نوموړي خطاط جواب ورکړي چې: نه، دا خط تا لیکلی دی؛ ته به وایې چې د
ملنډو په توګه یې جواب ورکړی وی چې دا خط خود ما لیکلی دی، ایا ته داسې خط لیکلی شې؟

یادونه

۱۲- که څوک غواړي چې د ذکر شوې تعریضي طریقې ډېر مثالونه ولولي نو ځینو اوږدو
کتابونو ته دې مراجعه وکړي[1] چې ډېر زیات وضاحت یې ورکړی دی.

(۱) زاد المسير ج۵ ص۲۵۱؛ صحيح البخاري ج۲ ص۹۱۷

سوال جواب

۱۳_ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ د ابراهيم ﷺ د خولې څخه حکايت کړی دی چې: «وَإِنِّيْ قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ»(۱) يعنې د قيامت په ورځ چې کله د محشر په ميدان کښې خلک ابراهيم ﷺ ته ورتول شي او ورته ووايي چې د الله ﷻ په حضور کښې شفاعت وکړه چې ترڅو حساب کتاب شروع شي نو هغه ﷺ به خپل اعتذار وړاندې کړي چې زه د دغه شفاعت جوګه نه يم، يقيناً زه په دنيا کښې وم چې درې دروغه مې ويلي وه نو جرئت نه شم کولی چې کُبری شفاعت (لوی شفاعت) ته وړاندې شم.

همدارنګه نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ ﷺ فِي شَيْءٍ قَطُّ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ: قَوْلِهِ إِنِّي سَقِيمٌ وَلَمْ يَكُنْ سَقِيمًا، وَقَوْلِهِ لِسَارَةَ أُخْتِي، وَقَوْلِهِ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا»(۲) يعنې ابراهيم ﷺ بالکل په هيڅ شي کښې دروغ نه دي ويلي مګر په درې شيانو کښې: په خپله دې خبره کښې چې زه مريض يم، او مريض نه وه. او د بي بي سارې په اړوند په خپل دې قول کښې چې دا زما خور ده (او هغه يې ماندينه وه). او بالآخره په خپل دې قول کښې چې دا کار د بوتانو دغه مشر کړی دی او هغه يې پخپله کړی وه.

نو پوښتنه دا ده چې کله ابراهيم ﷺ په خپله خوله وايي چې ما دروغ ويلي وه او نبي کريم ﷺ هم وايي چې ابراهيم ﷺ دروغ ويلي وه، نو د دغو درې پيغمبرانو د خبرو په مقابل کښې د ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ جملې ته په فرضي تمثيل او يا تعريض باندې تاويل ورکول څه معنی لري؟

مونږ وايو چې: نبي کريم ﷺ خو په ذکرو شوو درېواړو کارونو باندې څکه د "كَذِبَات" (دروغو) اطلاق کړی دی چې د ابراهيم ﷺ عين هغه الفاظ يې راحکايت کړي دي کوم به چې د قيامت په ورځ اداء کړي.

او ابراهيم ﷺ به څکه په خپلو درېواړو کارونو باندې د «ثَلَاثَ كَذِبَاتٍ» (درېوو دروغو) اطلاق وکړي چې د دغه اطلاق وخت به د قيامت ډېره هيبتناکه ورځ وي، چې د خپلو غير صريحي کلماتو څخه به هضمًا للنفس په «ثَلَاثَ كَذِبَاتٍ» باندې تعبير وکړي، ترڅو خپله بندګي او خپل عجز څرګند کړي، او داسې به يې وګڼي لکه چې دروغونه يې ويلي وي او ګناهونه يې کړي وي چې د خجالته د سوال لاس نه شي پورته کولی.

هېر مو نه شي!

۱۴_ هېله ده چې په دې مقام کښې محترم لوستونکي لاندې دوه شيان هېر نه کړي:

الف: د ابراهيم ﷺ د درېمې خبرې ﴿ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا ﴾ په هکله مفسرينو کرامو په

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۸۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

مختلفو کتابونو کښې د همدغه ایت لاندې بحثونه کړي دي چې سمدستي د تحقیق لاندې دی او د ﴿إِنِّي سَقِيمٌ﴾ په ارتباط د [الصافات:۸۹] ایت لاندې بحث راروان دی.

او بالآخره د بي بي سارې رضي الله عنها په متعلق د اوږد تحقیق دپاره باید د احادیثو ځینو کتابونو ته مراجعه وکړی شي (۱) خو د دې سورت د [۶۸] ایت لاندې یې هم د الله ﷻ په توفیق ـ ان شاء الله ﷻ ـ د خو مهمو ټکو بیان راروان دی.

ب: د ابراهیم علیه السلام کړنلاره به د نوح علیه السلام او عیسی علیه السلام کړنلارې ته ورته وي چې نبي کریم ﷺ په اوږده حدیث کښې (۲) د نوح علیه السلام څخه حکایت کړی دی چې د قیامت په ورځ به د کُبری (لوی) شفاعت څخه اعتذار وړاندې کړي چې زه یې جوګه نه یم، زما په ښېرا باندې ټول ساکښان غرق شوي دي، زه فقط د خپل ځان د نجات په غم کښې یم. او عیسی علیه السلام به ترې معذرت وغواړي چې زه په دنیا کښې معبود ګرځولی شوی وم.

حال دا چې نه د نوح علیه السلام ښېرا ګناه وه چې د کفارو په هکله یې صورت نیولی وه او نه د عیسی علیه السلام معبودیت د ده دپاره ګناه وه چې کفارو ورته په ناحقه د معبود لقب ورکړی وه، خو دوی دواړه به هر یو فقط خپل خپل عجز او بندګي د الله ﷻ په حضور کښې وړاندې کړي.

نکس څه معنی؟

۱۴_ په ﴿ثُمَّ نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ﴾ کښې د ﴿نُكِسُوا﴾ کلمه د "نَكَسَ" _لکه "نَصَرَ"_ څخه اشتقاق شوې ده چې د سرچپه کېدلو معنی ورکوي چې د څا پښې پورته شي او سر یې په ځمکه باندې کېښودل شي (۳) په دې مقام کښې یې علماوو کرامو متعددې معناوې کړې دي (۴) لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: بیا مشرکان په خپلو سرونو باندې سرچپه کړی شوه او په ﴿إِنَّكُمْ أَنتُمُ الظَّالِمُونَ﴾ کښې یې چې په ظلم اعتراف کړی وه د هغه څخه بېرته واووښتل چې مونږ ظالمان نه یاستو، بلکې ای ابراهیمه! ته ظالم یې چې د بوتانو څخه نطق غواړې، ته خو پوهېږې چې دوی خبرې نه شي کولی، نو په همدې بهانه خپل ځان د اتهام څخه بچ کوي.

ب: بیا مشرکان د حجت د حیثه د سر په څړه (سرچپه) شوه، او په هغې خبرې باندې یې تلفظ وکړ کومه چې د دوی په ضرر وه او ملامتیا یې پکښې نغښتې وه، هغه دا چې: ای ابراهیمه! ته خو پوهېږې چې دا بوتان خبرې نه شي کولی. هغه جواب ورکړ چې خبرې نه شي کولی نو نفعه او ضرر هم نه شي رسولی، نو بیا یې عبادت څه په کار دی؟

ج: ذکره شوې جمله د خجالت څخه کنایي ده، یعنې بیا مشرکان دومره خجالت شوه تا به ویل چې سرونه یې د شرم څخه ځمکې ته رسولی شوي دي.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۶۰۳
(۳) مفردات الراغب ص۵۲۷
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۶۶؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۴۲

زمونږ په فکر دغه درېواړه معناوې سره يو تر بله هيڅ منافات نه لري، نو څه لرې نه ده چې مشركان د خجالت په حال كښې د فكر او حجت د حيثه سرچپه شوي وي.

يادونه

۱۵ـ په ﴿أُفٍّ لَّكُمْ﴾ كښې د ﴿أُفٍّ﴾ كلمه د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۲۳] ايت لاندې د ضرورت په اندازه شرحه شوې ده چې بيا شرحه كولو ته يې څه اړتيا نه ګورو.

﴿قَالُوا۟ حَرِّقُوهُ وَٱنصُرُوٓا۟ ءَالِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَٰعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَٰنَارُ كُونِى بَرْدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا۟ بِهِۦ كَيْدًا فَجَعَلْنَٰهُمُ ٱلْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾ وَنَجَّيْنَٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَٰلِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ ٱلزَّكَوٰةِ ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا عَٰبِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلُوطًا ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَت تَّعْمَلُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ ۗ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمَ سَوْءٍ فَٰسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُ فِى رَحْمَتِنَآ ۖ إِنَّهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾﴾

[۶۸] مشركانو (د ناكامۍ او ملامتيې څخه وروسته) وويلې چې: ابراهيم ﵇ (په اور باندې) وسوزوئ او د خپلو معبودانو كومک وكړئ كه چرته تاسو (د كوم مهم كار) كوونكي ياست (نو دغسې كار وكړئ).

[۶۹] مونږ (اور ته) وويلې چې: اى اوره! په ابراهيم ﵇ باندې سوړ (يخ) او سلامتيا شه (نو اور پرې سمدستي همدغسې شو).

[۷۰] او مشركانو د ابراهيم ﵇ سره (په اور كښې د اچولو په حيله) د چل اراده كړې وه خو مونږ دوى د ډېر زيانكاران جوړ كړه (چې د مسلک بطلان يې ښه څرګند شو او خجالت يې ښه اضافه شو).

[۷۱] او مونږ ابراهيم ﵇ او لوط ﵇ ته (د خپلو دښمنانو څخه) هغې ځمكې ته نجات وركړ په كومه كښې چې مونږ د عالمونو دپاره (مادي او معنوي) بركتونه اچولي دي (چې د شام ځمكه ده).

[۷۲] او مونږ ابراهيم ﵇ ته اسحق ﵇ (د زوى په حيث) او يعقوب ﵇ (د لمسي په حيث) د فضل د كبله وروبښل، او (دغه څلور واړه پيغمبران) مو هر يو (په لوړه درجه) صالحان وګرځول.

[۷۳] او مونږ دوى (ټول د خلكو دپاره) امامان جوړ كړه چې زمونږ په امر به يې (ورته) لارښونې كولې، او مونږ دوى ته د خير (كارونو) كولو او (هم) د لمانځه ودرولو او د زكات وركولو وحې كړې وه. او دوى (ټول) خاص مونږ ته عبادت كونكي وه (او بس).

[۷۴] او مونږ لوط ﷺ ته حکم (حکمت) او علم ورکړی وه (ورکړی مو وه)، او (همدارنګه) مو د هغې قريې (ښار) څخه نجات ورښنلی وه کومه چې وه چې پليت کارونه يې کول (د نارينه وو سره يې فحاشي کوله)، يقيناً (د دغه ښار) خلک بد قوم (او هم) فاسقان وه (چې په فحاشی کښې هم د بر پروب شوي او د حد څخه تجاوز کوونکي وه).

[۷۵] او مونږ لوط ﷺ په خپل رحمت کښې داخل کړی وه، يقيناً لوط ﷺ (په لوړه درجه) د صالحانو څخه وه.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د يو پلوه د ابراهيم ﷺ د استنطاق نتيجه بيانه شوې ده او د بله پلوه پکښې د هغو نعمتونو څه نومونه اخستل شوي دي کوم چې الله ﷻ په ابراهيم ﷺ او په لوط ﷺ باندې پېرزو کړي وه. نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

۱ـ ای پيغمبره! کله چې مشرکان د ابراهيم ﷺ په استنطاق کښې او د ده سره په سوال جواب کښې خجالت او د ناکامی سره مخامخ شوه نو ټولو په يوه خوله ووېلې چې:

الف: يو لوی خندق او يوه لويه آتشخانه جوړه کړئ (ښه قوي اور پکښې بل کړئ) او ابراهيم پکښې وسوزوئ ترڅو ټول خلک عبرت واخلي او زمونږ د ډاره د ده دعوت ته زړه ښه نه کړي.

ب: په همدې ذريعه د خپلو معبودانو سره کومک وکړئ چې د ظالم د لاسه ميده-ميده او پرچه-پرچه پراته دي.

ج: که تاسو د خپلو معبودانو څه احترام کوونکي ياست نو دغه کار وکړئ تر څو ابراهيم په اور کښې داسې وسوزي لکه څنګه يې چې زمونږ زړونه په غم او غُصه کښې سوزولي دي.

۲ـ کله چې مشرکانو خپله طرحه کړې نقشه عملي کړه او د ابراهيم ﷺ د ژوندي سوزولو دپاره يې ښه قوي اور بل کړ نو مونږ اور ته ووېلې او امر مو ورته وکړ چې:

الف: ای اوره يخ يخ شه، چې سوزول لا څه چې تودوالی دې هم درته پاتې نه شي.

ب: دومره يخ شه چې د ابراهيم سلامتيا په خطر کښې وانچوې، يا په بل عبارت: چې په يخوالي باندې يې ونه سوزوې.

ج: ستا يخوالی دې فقط په ابراهيم ﷺ پورې حصر وي هسې نه چې په بل چا يا په بل شي باندې يخ کرخ شي.

۳ـ نو اور زمونږ د امر په مطابق خاص په ابراهيم ﷺ باندې ګلزار شو او کومه دسيسه چې ورته مشرکانو طرحه کړې وه او د توهين پلان يې ورته سنجولی وه هغه ناکام شو.

لنډه دا چې مشرکان لکه څنګه چې د استدلال په ميدان کښې د ذلت سره مخامخ شوي وه همدارنګه دوی يو ځل بيا د عمل په ميدان کښې هم زيات تاوانيان شوه، دا ځکه چې کوم پلان دوی د خپلې برلاسی د اظهار دپاره پياده کړ په هغه کښې د دوی ملامتيا او توهين اظهار او په ډاګه شو.

۴_ ای پیغمبره! هسې نه چې مونږ ابراهیم ﷺ ته یوازې د اور څخه نجات ورکړ بلکې لاندې انعامونه مو هم پرې عنایت کړه:

الف: ابراهیم ﷺ او د ده ملګري لوط ﷺ ته مو د اور څخه علاوه د مشرکانو د نورو اضرارو څخه هم نجات ورکړ او دوی ونه شو کړی چې د هجرت مخه یې بنده کړي (د هجرت لارې چارې مو ورته اسانې کړې).

ب: د دوی دواړو هجرت مو هغې ځمکې ته انجام کړ په کومه کښې چې مونږ د ټولو عالمونو دپاره برکتونه او ښېګڼې اچولې دي، او په مادي او معنوي نعمتونو باندې مو ډکه کړې ده، چې هم ترو تازه ده او هم پکښې متعدد پیغمبران تېر شوي دي.

ج: ابراهیم ﷺ ته مو د اسحق ﷺ غوندې یو زوی ورویاښه.

د: په زوی باندې علاوه مو ورته د یعقوب ﷺ غوندې لمسی هم ورویاښه که څه هم ابراهیم ﷺ د لمسي سوال نه وه کړی مګر زمونږ د پلوه ورعنایت کړی شو.

ه: مونږ په خپل فضل سره دغه پیغمبران (ابراهیم ﷺ، لوط ﷺ، اسحق ﷺ، یعقوب ﷺ) ټول او هر یو د صالحانو د ټولګي څخه وګرځول، او په لوړه صلاح باندې مو موصوف کړه.

و: دوی ټول مو د خلکو دپاره د دین امامان جوړ کړه چې په دوامداره توګه به یې ورته لارښودانې کولې.

ز: دوی ټولو ته مو وحې کړې وه چې په عمومي توګه د خیر کارونه وکړي، او خلکو ته په دنیا او آخرت کښې ګټه ورسوي.

ح: او په خاصه توګه مو ورته وحې کړې وه چې لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او زیار وباسئ چې هم بدني عبادتونه او هم مالي عبادتونه ترسره کړئ.

ي: لنډه دا چې ذکرو شوو ټولو پیغمبرانو ته مونږ توفیق ورکړی وه چې په دوامداره توګه د مرګ تر وخته پورې زمونږ دپاره مخلصان او عبادت کوونکي بندګان جوړ شي.

۵_ ای پیغمبره! مونږ خاصتاً په لوط ﷺ باندې لاندې پېرزوینې کړې وې:

الف: مونږ لوط ﷺ ته د حکم کولو توان ورکړی وه چې د خپل وخت په لانجو کښې یې د خلکو ترمنځ په حقه او په عدل سره فیصلې کولی شوې.

ب: او هم مو ورته هغه علم ورکړی وه کوم چې ورته د یو پیغمبر په حیث ضرور وه، یا په بل عبارت علم او عمل مو دواړه ورپېرزو کړي وه.

ج: لوط ﷺ ته مو د هغو خلکو څخه نجات ورکړ کومو چې په کفر باندې علاوه خبیث کارونه هم کول، نو د هغوی ښارونه مو سرچپه کړه او لوط ﷺ ته مو د هجرت کولو توفیق ورکړ، چې بېرته د خپل تره (ابراهیم ﷺ) څنګ ته ورشي او هلته سکونت اختیار کړي، ځکه چې د لوط ﷺ قوم بد خلک وه او په دوامداره توګه فسق کوونکي وه، نو که مونږ ورته نجات نه وی ورکړی د هجرت مخه به یې ورته بنده کړې وی.

د. بالاخره مونږ لوط ﷺ په خپل رحمت کښې داخل کړ، چې په دنیا کښې مو ورته د زیاتو نېکیو توفیق ورکړ او په آخرت کښې به جنت ورپېرزو کړو، او دا ځکه چې نوموړی پیغمبر ﷺ یقیناً د صالحانو د ټولګي څخه وه، او په دین کښې یې ربړونه ګاللي وه.

توضیحات

۱ـ په ﴿قَالُوا حَرِّقُوهُ﴾ کښې هغې کړنلارې ته اشاره ده په کومه باندې چې په ټولو زمانو کښې منکبران او سرکشان تلل کوي، هغه دا چې کله د استدلال او حجت په میدان کښې ناکام شي نو بیا د زور شخه کار اخلي او د خپلو مقابلینو په وهلو او ټکولو باندې لاس پورې کړي.

شاید چې د ابراهیم ﷺ د زمانې مشرکانو به د اور تعذیب ته ځکه لاس اچولی وي چې:

الف: ترڅو په ابراهیم ﷺ باندې داسې اور بل کړي لکه څنګه چې ده ﷺ د هغوی په زړونو باندې د استنطاق په میدان کښې بل کړی وه.

ب: که څه هم دا کار په یوه تناره باندې هم ترسره کېدلی شو خو غټ اور به یې په دې غرض بل کړی وي چې:

اول: ترڅو ترې نور خلک عبرت واخلي او د ابراهیم ﷺ پیروۍ ته زړه ښه نه کړي، چې د استدلال په میدان کښې برلاسی شو.

دوهم: ترڅو ابراهیم ﷺ ته (د دوی په خیال) د توبې فرصت ورکړي چې بیا به نه په بوتانو باندې څه غرض وکړم او نه به یې په بدۍ سره یاد کړم، او دا ځکه چې د لوی اور تهیه کول په عجله سره نه شو کېدلی (څه وخت ورته په کار وه).

د ابراهیم ﷺ د اور کمیت او کیفیت

۲ـ د هغه اور د کمیت او کیفیت په هکله مفسرینو کرامو[۱] ډېر معلومات لیکلي دي کوم چې د ابراهیم ﷺ د سوزولو دپاره بل کړی شوی وه، چې ځینې علماء کرام ورباندې د اسرائلیاتو اطلاق کوي[۲]، مګر مونږ په دې مقام کښې فقط د لاندې معلوماتو په ذکر باندې اکتفاء کوو چې مونږ ته پکښې اسرائلیات شامل نه برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ:

الف: که څه هم په ابتداء کښې مشرکان مختلف وه چې ابراهیم ﷺ قتل کړي او که په اور باندې یې وسوزوي؟ لکه چې الله ﷻ د همدوی د خولو څخه حکایت کوي چې: ﴿فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوا ٱقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ﴾ [العنکبوت:۲۴] یعنې د ابراهیم ﷺ د قوم جواب بل نه وه مګر همدا وه چې دوی وویلې چې: ویې وژنئ او یا یې په اور باندې وسوزوئ؛ خو په پای کښې د فارسي ګردانو د قوم څخه یوه سړي د سوزولو مشوره ورکړه چې په همدې باندې یې فیصله وکړه، بیا

---

[۱] تفسیر الخازن ج۳ ص۲۵۸؛ زاد المسیر ج۵ ص۲۵۲
[۲] اضواء البیان ج۴ ص۶۴۲

همدغه سړي ورته منجنيق جوړ کړ[۱] چې د همدې په ذريعه يې د لرې څخه ابراهيم ﷺ اور ته ورگوزار کړ، که نه نو څوک خو اور ته نږدې نه شو ورتلی ترڅو ابراهيم ﷺ پکښې ورواچوي.

منجنيق يوه آله وه چې په هغې زمانه کښې به پرې د ډېرو گوزارونو صورت نيوه، لکه چې په دې زمانه کښې د هوان توپ په ذريعه يو ځای بل ځای په انفلاقي گوليو باندې ويشتل صورت نيسي.

ب: د ابراهيم ﷺ د زمانې د مشرکانو د تعذيب شکل اصحاب الأُخدود ته ورته وه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿قُتِلَ أَصْحَٰبُ ٱلْأُخْدُودِ ۝ ٱلنَّارِ ذَاتِ ٱلْوَقُودِ﴾ [البروج: ۴، ۵] يعنې د خندق خاوندان دې وژل شوي وي، خندق د داسې اور څخه عبارت دی چې په ځمکه کښې د بلېدلو خاوند وه.

دوی به په ځمکه کښې لوی-لوی او ژور خندقونه وکنودل او اورونه به يې پکښې بل کړه بيا به يې پکښې مؤمنان معذبول لکه چې نبي کريم ﷺ يې په يوه اوږده حديث کښې ښه اوږد تفسير کړی دی[۲].

خو دومره فرق يې درلود چې د ابراهيم ﷺ دپاره يې په خندق کښې اور بل نه کړ بلکې ښه لويه احاطه يې ورته جوړه کړه. الله ﷻ فرمايي چې: ﴿قَالُوا۟ ٱبْنُوا۟ لَهُۥ بُنْيَٰنًا فَأَلْقُوهُ فِى ٱلْجَحِيمِ﴾ [الصافات:۹۷] يعنې مشرکانو وويلې چې د ابراهيم ﷺ د تعذيب او وژلو دپاره يوه بناء (قلا) جوړه کړئ او ښه قوي اور پکښې بل کړئ نو بيا ابراهيم ﷺ په دغه تېز اور کښې ورواچوئ چې خلک ترې عبرت واخلي.

ج: که څه هم ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې تر اوو ورځو[۳] يا څلوېښتو او پنځوسو ورځو پورې[۴] ابراهيم ﷺ په اور کښې ښه په ارامۍ او اسودگۍ سره پاتې شو، خو الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي چې څومره وخت به يې په اور کښې تېر کړی وي؟.

د: أُم شريک رضي الله عنها وايي چې: نبي کريم ﷺ د مځرک (کربوني) په وژلو باندې امر کړی دی «وَكَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَام»[۵] يعنې کربونی (مځرک) چې وه په خپل پوکې سره يې په ابراهيم ﷺ باندې اور تېزاوه.

هـ: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «أَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ»[۶] يعنې هغه لومړنی سړی به ابراهيم ﷺ وي کوم ته به چې د قيامت په ورځ جنتي جامې ورواغوستلی شي. شايد چې دا کار به د دې عوض وي چې ابراهيم ﷺ لومړنی سړی وه چې د الله ﷻ په لار کښې بربنډ شوی وه، او دا څکه چې ابراهيم ﷺ بربنډ په اور کښې غورزولی شوی وه چې پښې او لاسونه يې په پړي باندې تړلي شوي وه، نو پړی ترې اور وسوزاوه او پښې او لاسونه يې ورپرانستل[۷]، خو په داخل د اور کښې هم الله ﷻ بربنډ پرېنښود او جنتي جامې يې ورواغوستې او په جنتي فرش باندې

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۸۳
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۷۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۳۰۴
(۴) الدر المنثور ج۵ ص۶۳۹
(۵) صحيح البخاري ج۱ ص۴۷۴: سنن ابن ماجه ص۲۳۲
(۶) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰: صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۷) تفسير البغوي ج۳ ص۲۵۰: عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱۵ ص۲۴۳

يې کيناوه(۱)، تا به ويل چې د ګلانو په منځکښې په تخت باندې ناست دی.

و: د أبي بن کعب ﷺ څخه روايت دی چې اور ته د وراچولو په وخت کښې ابراهيم ﷺ د جبرائيل امين ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

جبرائيل ﷺ: ماته څه حاجت شته؟

ابراهيم ﷺ: تاته هيڅ ارتيا نه لرم.

جبرائيل ﷺ: نو خپل رب ﷻ ته سوال وکړه.

ابراهيم ﷺ: «حَسْبِيْ مِنْ سُؤَالِيْ عِلْمُهُ بِحَالِيْ»(۲) يعنې دا مې بس دی او د سوال څخه کفايت کوي چې زما رب زما په حال باندې علم لري، نو څه يې چې اراده وشي همغسې به وکړي.

ز: بالآخره عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فرمايي چې: «كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»(۳) يعنې په کوم وخت کښې چې ابراهيم ﷺ په اور کښې واچولی شو نو وروستنۍ خبره يې دا وه چې الله ﷻ مې بس دی، او الله ﷻ د هر بنه کارساز (د کارونو اداره کوونکی) دی.

هم انکار او هم اقرار

۳_ په ﴿ وَٱنصُرُوٓاْ ءَالِهَتَكُمۡ ﴾ کښې الله ﷻ د مشرکانو د خولو څخه داسې کلام راحکايت کړی دی چې لومړۍ برخه يې په انکار باندې دلالت کوي او د دوهمې برخې څخه يې اقرار معلومېږي، ځکه چې د ﴿ وَٱنصُرُوٓاْ ﴾ په کلمه کښې د بوتانو د الوهيت څخه انکار پروت دی، چې دوی ناتوانه دي او کومک ورسره وکړئ، او د ﴿ ءَالِهَتَكُمۡ ﴾ په کلمه کښې اقرار نغښتی دی، چې دوی معبودان دي، نه ورته په کار ده چې د خپلو عابدينو په درد باندې خوري.

الله ﷻ ربښتيا ويلي دي چې: ﴿ إِنۡ هُمۡ إِلَّا كَٱلۡأَنۡعَٰمِ بَلۡ هُمۡ أَضَلُّ سَبِيلًا ﴾ [الفرقان:۴۴] يعنې کفار نه دي مګر د څارويو غوندې دي بلکې د څارويو څخه هم د لارې د حيثه بې لارې دي (حتی چې د خپلو خبرو په تناقض باندې هم نه پوهېږي).

اور مکلف شو

۴_ په ﴿ يَٰنَارُ كُونِي بَرۡدًا وَسَلَٰمًا عَلَىٰٓ إِبۡرَٰهِيمَ ﴾ کښې د الله ﷻ د پلوه اور په داسې کلام باندې مکلف کړی شو چې درې قيدونه يې درلوده، چې په لاندې ډول واضحه کيږي:

الف: يو قيد يې ﴿ بَرۡدًا ﴾ دی يعنې چې ای اوره! مړ کېږه مه بلکې يخ (سوړ) شه، نو د اور د لمبو په شدت کښې څه نقصان واقع نه شو، خو فقط ګرمي ترې جدا شوه، که نه نو اور به سمدستي مړ شوی وی يو وړوکی اووچوکی به يې هم نه وی سوزولی.

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۹
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۲۵۰
(۳) صحيح البخاري ج۲ ص۶۵۵

ب: بل قيد يې ﴿ سَلَـٰمًا ﴾ دی چې سلامتي درلودونکی شه، هسې نه چې په يخوالي (سوړ والي) سره سوزول وکړي، لکه چې واوره سوزول کوي.

ج: بل قيد يې د ﴿ عَلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ دی چې ای اوره! بايد ستا ذکر شوي دواړه خاصيتونه فقط د ابراهيم ﷺ په هکله دي او بس. نو اور د ابراهيم ﷺ څخه په غير د نورو خلکو دپاره په خپل سوزوونکي خاصيت باندې باقي پاتې وه.

ابراهيم ﷺ نجات مونده کړ

۵ـ که څه هم الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَأَنجَىٰهُ ٱللَّهُ مِنَ ٱلنَّارِ ﴾ [العنكبوت:۲۴] يعنې نو مونږ ابراهيم ﷺ ته د اور څخه نجات ورکړ، مګر په دې ايت شريف: ﴿ وَنَجَّيْنَـٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ کښې د اور څخه نجات مطلب نه دی بلکې د دښمنانو څخه نجات مراد دی، او دا څکه چې:

الف: دلته د "نَجَّيْنَاهُ" په ضمير باندې (چې ابراهيم ﷺ ته راجع دی) د "لُوطًا" کلمه عطفه ده، يعنې مونږ ابراهيم ﷺ او لوط ﷺ دواړو ته نجات ورکړ، او پوره واضحه ده چې لوط ﷺ خو په اور کښې نه وه اچولی شوی چې بيا ترې نجات ورکړی شوی وی، بلکې دلته مطلب دا دی چې دوی دواړو ته مو د دښمنانو څخه نجات ورکړ.

ب: د ﴿ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَـٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ کلمات هم همدا مطلب تاييدوي، يعنې مونږ هغوی دواړه د دښمنانو څخه جدا کړه او هغې ځمکې ته مو د هجرت توفيق ورکړ په کومه کښې چې مونږ معنوي او مادي نعمتونه اچولي دي، ډېر پيغمبران مو پکښې پيدا کړي دي او په هر ډول پاکيزه روزيو او ميوجاتو باندې مو ډکه کړې ده چې هغه د شام ځمکه ده[۱].

سوال جواب

۶ـ که څوک وايي چې: نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «هَاجَرَ إِبْرَاهِيمُ بِسَارَةَ فَدَخَلَ بِهَا قَرْيَةً فِيهَا مَلِكٌ مِنَ الْمُلُوكِ»[۲] يعنې ابراهيم ﷺ د بي بي سارې رضي الله عنها سره هجرت وکړ نو يوه ښار ته يې ورداخله کړه چې هلته د متکبرو پاچاهانو څخه يوه متکبر پاچا حکومت کاوه او ابراهيم ﷺ خپله مېرمن (بي بي ساره رضي الله عنها) په همدغه سفر کښې د خور په نامه بللې وه چې: "هٰذِهِ أُخْتِي" دغه زما خور ده[۳].

دا د يوه پلوه، او د بله پلوه علماء کرام وايي چې: ذکره شوې قيصه په مصر کښې واقع شوې وه او متکبر ظالم پاچا د مصر پاچا (فرعون) وه چې د مصر د فرعونيانو څخه لومړنی فرعون وه[۴].

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۸۵؛ تفسير الطبري ج۱۷ ص۴۷
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۲۹۵
(۳) البحر المحيط ج۷ ص۴۵۲
(۴) عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج۱۵ ص۲۴۹

نو پوښتنه دا ده چې: دا به څنګه امکان ولري چې ﴿ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا ﴾ د شام څخه عبارت شي او ابراهیم ﷺ دې همدلته هجرت کړی وي حال دا چې د عراق څخه شام ته د غزېدلې لارې په اوږدو کښې خو مصر موقعیت نه لري بلکې په څنګ پروت دی؟

موږ وایو چې: ابراهیم ﷺ په خپل هجرت کښې شام ته په بدله لاره باندې ورغلی وه ترڅو د مشرکانو د پلوه تعقیب نه شي، یا په بل عبارت شام ته په اوږده لاره باندې تللی وه چې د مصر د دورې څخه وروسته هلته رسېدلې وه[۱].

درې ملګري په لاره کښې څلور شوه

۷_ په ابراهیم ﷺ باندې خپلې مېرمنې ایمان راوړی وه چې د ده ﷺ خپله ترله وه او ساره رضي الله عنها نومېده او د هاران الاکبر لور وه، او بل پرې خپل وراره ایمان راوړی وه چې لوط ﷺ نومېږي او د هاران الاصغر زوی دی[۲]. لنډه دا چې د ابراهیم ﷺ تره هاران الاکبر نومېده چې د بي بي سارې رضي الله عنها پلار وه، او ورور یې هم هاران الاصغر نومېده چې د لوط ﷺ پلار وه.

نو دوی درېواړه (ابراهیم ﷺ، لوط ﷺ، سارة رضي الله عنها) د هجرت ملګري وه خو کله چې مصر ته ورسېده ترڅو شام ته په اوږده لاره لاړ شي، نو هلته یې د یوه ظالم متکبر پاچا (د وخت فرعون) سره یوه قیصه پېښه شوه[۳] چې څه مهم ټکي یې لاندې لوستلی شئ:

الف: د وخت فرعون بي بي سارې رضي الله عنها ته اشاره وکړه او ابراهیم ﷺ یې مخاطب کړ چې دا څوک ده چې ستا سره ملګرې ده؟

ابراهیم ﷺ جواب ورکړ چې: دا زما خور ده او زه یې ورور یم.

دا د دې دپاره چې د کافر پاچا به چې کله کومه ښځه خوښه شوه نو د هغې مېړه به یې واژه.

ب: ابراهیم ﷺ بېرته خپلې مېرمنې ته راستون شو او ورته یې وویلې چې ما کافر پاچا ته ته د خور په نامه باندې معرفي کړې یې، نو ته هم ورته ووایه چې زه یې خور یم، څرنګه چې نن ورځ په دنیا کښې بله مسلمانه ښځه نشته نو ته حقیقتاً زما دیني (اسلامي) خور یې.

ج: کله چې بي بي ساره رضي الله عنها پاچا خپل ځان ته وغوښتله نو د بد لمنۍ نیت یې ورته وکړ، خو الله ﷻ په خپل کومک سره سمدستي نوموړی پاچا په داسې مرض باندې مبتلا کړ چې لاسونه او پښې یې د اختیاره ووتنه، تا به ویل چې څنکدن یې دی.

د: خو بي بي سارې رضي الله عنها الله ﷻ ته سوال وکړ چې: ای الله ﷻ! دغه کافر بېرته جوړ کړه څکه چې که مړ شي نو ماته به ګوته ونیوله شي چې دغې ښځې وژلی دی. الله ﷻ سمدستي د وخت فرعون څخه مرض پورته کړ او عادي حال ته یې رجوع وکړه خو:

ه: سمدستي یې بیا بي بي سارې رضي الله عنها ته لاس اوږد کړ خو بیا په ذکر شوي مرض باندې اخته

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۴۸
(۲) تاریخ الطبري ج۱ ص۱۷۱؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲۶۰
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۷۴، ج۲ ص۶۸۵

شو مګر د بي بي سارې رضي الله عنها په دعاء باندې بیا جوړ شو، لنډه دا چې ذکره شوې عملیه درې کرته تکراره شوه نو:

و: بالآخره د وخت فرعون بي بي ساره رضي الله عنها رخصته کړه او د هغه رعب د کبله يې چې په نوموړې باندې پرېوتلی وه هغې ته یوه وینځه وبښله چې "هاجره" نومېده.

ز: دغه وینځه بي بي سارې رضي الله عنها ابراهیم عليه السلام ته وبښله[1] چې د وخت په تېرېدلو سره الله ﷻ د همدغې وینځې د ګېډې څخه هغه عليه السلام ته اسماعیل عليه السلام وبانښه او دغه وینځه ورته أم الولد وګرځېده[2].

ح: اسماعیل عليه السلام تی روده چې ابراهیم عليه السلام دواړه (ماشوم او مور یې) د الله ﷻ په امر په مکه معظمه کښې دېره کړه، چې نور بیان یې د سیرت په کتابونو کښې مفصل لیکلی شوی دی.

نو درې ملګري په بي بي هاجر سره په لاره کښې څلور شوه او شام ته ورسېده، نو هلته ابراهیم عليه السلام د "السبع" په نومي ځای کښې مېشت شو او خپل وراره (لوط عليه السلام) یې "المؤتفکة" ښار ته ورولېږه چې تقریبًا د یوې ورځې او یوې شپې په فاصله لرې ترې پروت وه[3].

د نَافِلَةً معنی

۸ـ په ﴿ وَوَهَبۡنَا لَهُۥٓ إِسۡحَٰقَ وَيَعۡقُوبَ نَافِلَةً ﴾ کښې ﴿ نَافِلَةً ﴾ کلمه د "نفل" څخه اشتقاقه شوې ده چې د زیادت او فضل دواړو معناوو باندې استعمالېږي، په دې مقام کښې هم په لاندې دوه وو تفسیرونو باندې تفسیره شوې ده:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې ابراهیم عليه السلام د الله ﷻ څخه اولاد غوښتی وه چې: ﴿ رَبِّ هَبۡ لِي مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ [الصافات: ۱۰۰] ای زما ربه! ماته د صالحانو د جملې څخه اولاد راوبښې، خو الله ﷻ د ده په غوښتنه باندې زیادت وکړ او یعقوب عليه السلام (لمسی) یې هم د ده عليه السلام په ژوند کښې وروبانښه[4].

ب: ځینو نورو علماوو کرامو دلته فضل او بې عوضه ورکړې ته ترجیح ورکړې ده چې اسحق عليه السلام ته هم شاملېږي، یعنې موږ ابراهیم عليه السلام ته اسحق عليه السلام (زوی) او یعقوب عليه السلام (لمسی) دواړه د خپل فضل د کبله وربښلي وه، نو دواړه په فضل کښې شامل دي[5]، والله ﷻ أعلم.

سوال جواب

۹ـ که څوک وایي چې: د اسحق عليه السلام څخه خو اسماعیل عليه السلام مشر وه نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد په دې مقام کښې د اسماعیل عليه السلام ذکر نازل نه شو حال دا چې دی هم په وربښلو شوو اولادونو کښې شامل وه؟

---

(۱) تاریخ الطبري ج۱ ص۱۷۳
(۲) تفسیر ابن کثیر ج۱ ص۱۷۸
(۳) البحر المحیط ج۷ ص۴۵۲
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۰۵
(۵) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۴۸

مونږ وايو چې: الله ﷻ د خپل كتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي، خو څرنګه چې دا مقام د
هغو بركاتو ذكر دی كوم چې د هجرت په سبب ابراهيم ﷺ ته ورپېرزو كړی شوي وه، او د اسماعيل
ﷺ مور (هاجر) د عراق څخه په هجرت كوونكو كښې شامله نه وه، نو د زوی ذكر يې هم نازل نه
شو، والله ﷻ أعلم.

نمروديان په څه شي هلاک شوه؟

۱۰ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۵۸] ايت لاندې ليكلي دي چې نمروديان په ماشو
باندې هلاک كړی شوه، همدغه خبره په دې مقام كښې هم ځينو مفسرينو كرامو مفصله ليكلې
ده[1]، نو هيله ده چې يا هلته مراجعه وكړی شي چې پښتو شوې ده او يا دلته وكتله شي چې په
عربي ژبه پاتې ده.

د لوط ﷺ قوم ناپاک كارونه كول

۱۱ـ په ﴿ٱلَّتِي كَانَت تَّعۡمَلُ ٱلۡخَبَٰٓئِثَ﴾ كښې د "خَبَائِثْ" كلمه د "خبيثة" جمعه ده، چې د بد كار
او بد خوی معنى وركوي[2].

خو په دې مقام كښې د كنايې په توګه دغه كلمه د هغه بد كار څخه عبارت ده كوم چې مونږ د
الله ﷻ په توفيق د [الأعراف: ۸۰] ايت لاندې ښه شرحه كړی دی، خو دلته پرې ځينو مفسرينو كرامو
څه نور سپک او پليت خويونه هم اضافه كړي دي[3] لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: ذكر شوي قوم به د كفر او د نارينه وو سره د جنسي ارتباط په نيولو باندې علاوه په
مجالسو كښې په علني توګه تيزونه هم خوشې كول، او خلک به يې په ګټكيو ويشتل.

ب: په مرغانو باندې به يې لوبې كولې، او نور بې شرمه او بې حيا كارونه به يې اجراء كول.

﴿وَنُوحًا إِذۡ نَادَىٰ مِن قَبۡلُ فَٱسۡتَجَبۡنَا لَهُۥ فَنَجَّيۡنَٰهُ وَأَهۡلَهُۥ مِنَ ٱلۡكَرۡبِ ٱلۡعَظِيمِ ۝٧٦
وَنَصَرۡنَٰهُ مِنَ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ كَذَّبُواْ بِـَٔايَٰتِنَآۚ إِنَّهُمۡ كَانُواْ قَوۡمَ سَوۡءٖ فَأَغۡرَقۡنَٰهُمۡ أَجۡمَعِينَ ۝٧٧﴾

[۷۶] او (ای پيغمبره! په قرآن كريم كښې) نوح ﷺ (ياد كړه) كله يې چې (د ذكرو شوو پيغمبرانو
څخه) وړاندې (مونږ ته) اواز (سوال) وكړ، نو مونږ ورته (سوال) قبول كړ.

نو نوح ﷺ او د ده (مسلمانې) كورنۍ ته مو د سخت غم (غرقېدلو) څخه نجات وركړ.

[۷۷] او د هغه قوم څخه (په هغه قوم باندې) مو ورته كومک (نصرت) وركړ كومو چې زمونږ
ايتونو (دلايلو) ته د دروغو نسبت كاوه، يقينًا (دا) قوم بد قوم وه، نو ټول مو (د ځرمې) غرق كړه (او
ځمكه مو د دوی د شر څخه خالي كړه).

---

(۱) تفسير الخازن ج۳ ص۲۵۹؛ تفسير البغوي ج۲ ص۲۵۱
(۲) لسان العرب ج۲ ص۱۴۲
(۳) تفسير الطبري ج۱۷ ص۴۹؛ تفسير الخازن ج۳ ص۲۶۱؛ تفسير المظهري ج۶ ص۲۱۰

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د ابراهيم ﷺ د حالاتو څه بيان نازل شوی وه چې اب الانبياء (د ډېرو پيغمبرانو پلار) دی، او په دې ايتونو کښې د نوح ﷺ د حالاتو څه بيان ته اشاره شوې ده چې په دوهمه درجه کښې اب البشر (د بنيادمانو پلار) دی، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

ای پيغمبره! اوس نو د خپل امت دپاره د نوح ﷺ څه حالات درپه ياد کړه هغه دا چې:

۱ـ د ذکرو شوو پيغمبرانو (ابراهيم ﷺ، لوط ﷺ، اسحق ﷺ، يعقوب ﷺ) څخه لا وړاندې نوح ﷺ د دعوت په سلسله کښې ډېر مشقتونه ګاللي وه چې تر نهه نيم سوه کالو پورې يې خپل دعوت ته ادامه ورکړه خو په نتيجه کښې يې د خپل قوم د ايمان راوړلو څخه تمه وشکېده، نو مونږ ته يې سوال وکړ چې ای ربه! زياتې د کافرانو څخه يو کس هم په ځمکه باندې ژوندی پرېنږدې.

۲ـ مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ او په کفارو باندې مو ډېر لوی غم ورنازل کړ چې ټول مو ځای په ځای په خپلو کورونو کښې غرق کړه او نوح ﷺ او د ده اهل کورنۍ (کور کهول) ته مو ترې په بېړۍ کښې نجات ورکړ. او دا څکه چې:

۳ـ مونږ د نوح ﷺ سره د هغه قوم په مقابل کښې نصرت او کومک وکړ کومو چې زمونږ ايتونو ته د دروغو نسبت کاوه، او مسخرې يې ورباندې کولې.

۴ـ يقيناً چې د نوح ﷺ قوم بد قوم وه، چې د نهه نيم سوه کاله دعوت سره هم دوی د خپل کفر او شرک څخه لاس وانخست، نو د ځرمې مو غرق کړه او يو کافر مو هم د دوی څخه په ځمکه باندې ژوندی پرېنښود.

توضيحات

۱ـ په دې مقام کښې د نوح ﷺ د قيصې پوره بيان مطلب نه دی کوم چې په نورو سورتونو کښې ځای په ځای مفصل نازل شوی دی، بلکې په دې مقام کښې يې الله ﷻ د قيصې اول او آخر ته اشاره وکړه ترڅو څرګنده شي چې پيغمبرانو ته د دعوت په اوږدو کښې مشکلات ورپېښېږي مګر عاقبت په همدوی پورې اختصاص لري او کاميابي همدوی ته ورکوله کېږي.

نو په کار دي چې د دې زمانې پيغمبر ﷺ بې حوصلې نه شي او هم د دې زمانې کفار پوه شي چې هرومرو به په انجام کښې د ناکامۍ سره مخ کېږي، البته که خپلو کفرياتو ته ادامه ورکړي.

۲ـ نوح ﷺ په خپل اوږده دعوت کښې خپل قوم ته ښېراوې ونه کړې، مګر په هغه وخت کښې يې د سوال لاسونه پورته کړه کله چې ورته الله ﷻ وحې وکړه چې: ﴿ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ ءَامَنَ ﴾ [هود: ۳٦] هيڅکله به ستا د قوم څخه (بل څوک) ايمان رانه وړي مګر هغه څوک چې ايمان يې راوړی دی.

۳ـ د نوح ﷺ د ښېراوو مثالونه الله ﷻ مونږ ته داسې حکايت کړی دی چې:

الف: ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَغْلُوبٌ فَٱنتَصِرْ ﴾ [القمر: ۱۰] يعنې نوح ﷺ خپل رب ته سوال وکړ چې: ای

زما ربه! یقیناً زه د خپل قوم په مقابل کښې مغلوب یم، نو زما سره کومک وکړې.

ب: ﴿رَّبِّ لَا تَذَرۡ عَلَى ٱلۡأَرۡضِ مِنَ ٱلۡكَٰفِرِينَ دَيَّارًا﴾ [نوح:۲٦] یعنې ای زما ربه! په ځمکه باندې د کفارو څخه یو اوسېدونکی هم پرېنږدې (ټول هلاک کړه).

کرب څه معنی؟

۴_ په ﴿مِنَ ٱلۡكَرۡبِ ٱلۡعَظِيمِ﴾ کښې د "کرب" کلمه اصلاً د دې دپاره وضعه شوې ده چې خوک په ځمکه کښې حفریات وکړي (کندې وکني) او په بل مخ یې واړوي، خو په شدید غم کښې د دې کبله استعمالېږي چې درونډ (شدید) غم هم د سړي ژوند په بل مخ اړوي[1]، اما په دې مقام کښې د لوی غم څخه د کنایې په توګه غرقېدل مطلب دي چې په کفارو باندې یې د خوشالۍ ژوند سرچپه کړ او ټول پرې د ځرمې هلاک کړې شوه.

﴿وَدَاوُۥدَ وَسُلَيۡمَٰنَ إِذۡ يَحۡكُمَانِ فِي ٱلۡحَرۡثِ إِذۡ نَفَشَتۡ فِيهِ غَنَمُ ٱلۡقَوۡمِ وَكُنَّا لِحُكۡمِهِمۡ
شَٰهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمۡنَٰهَا سُلَيۡمَٰنَۚ وَكُلًّا ءَاتَيۡنَا حُكۡمٗا وَعِلۡمٗاۚ وَسَخَّرۡنَا مَعَ دَاوُۥدَ
ٱلۡجِبَالَ يُسَبِّحۡنَ وَٱلطَّيۡرَۚ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمۡنَٰهُ صَنۡعَةَ لَبُوسٖ لَّكُمۡ
لِتُحۡصِنَكُم مِّنۢ بَأۡسِكُمۡۖ فَهَلۡ أَنتُمۡ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيۡمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةٗ تَجۡرِي بِأَمۡرِهِۦٓ
إِلَى ٱلۡأَرۡضِ ٱلَّتِي بَٰرَكۡنَا فِيهَاۚ وَكُنَّا بِكُلِّ شَيۡءٍ عَٰلِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن
يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعۡمَلُونَ عَمَلٗا دُونَ ذَٰلِكَۖ وَكُنَّا لَهُمۡ حَٰفِظِينَ ﴿٨٢﴾﴾

[۷۸] او (ای پیغمبره! په قرآن کریم کښې) داود علیه السلام او سلیمان علیه السلام (هم یاد کړه) چې کله دوی داوړو د کښت (په لانجه کښې) حکم کاوه (البته) څه وخت چې پکښې د یو قوم ګډې په خپل سر د شپې د مخې څرېدلې وې (او کښت یې د حاصل د ورکولو څخه وېستلی وه).

او مونږ د دوی حکم ته حاضر وو (مونږ ورته پکښې وحې ونه کړه ترڅو په اجتهاد باندې حکم وکړي او زیات اجرونه وګټي).

[۷۹] نو مونږ دا (قیصه) سلیمان علیه السلام ته (د حکم د حیثه) ورپوهه (وزده) کړه (نو د ده حکم د داود علیه السلام د حکم څخه د متخاصمینو دپاره بهتر وه).

او هر یوه ته مونږ د حکم کولو (استعداد) او پوهه ورکړې وه (داوړو د فیصلو توان درلود)، او (همدارنګه) مونږ داود علیه السلام ته غرونه مسخر کړي وه چې (د ده علیه السلام د تسبیحاتو په وخت کښې به یې ورسره) تسبیحات ویل او مرغان (مو هم ورته مسخر کړي وه چې تسبیحات به یې ورسره بدرګه کول).

(۱) مفردات الراغب ص ۴۴۵

او مونږ (د دغسې عجيبه كارونو) كوونكي ياستو (مونږ ته اسان دي).

[۸۰] او مونږ داوُد ﷺ ته د زغرو جوړولو صنعت ستاسو دپاره ورښودلی وه ترڅو تاسو د خپلو جنګونو (د ضررونو) څخه بچ وساتي، نو ايا تاسو (د دې نعمت) شکر کوونکي یاست؟

[۸۱] او (مونږ) سليمان ﷺ ته په داسې حال کښې باد (مسخر کړی وه) چې تېز (او تونـد) چلېدونکی وه (او) چې د ده ﷺ په امر به هغې ځمکې ته چلېد په کومه کښې چې مونږ برکتونه اچولي دي (چې د شام ځمکه ده)، او مونږ په هر شي باندې پوه یاستو (د هر چا استعداد پېژنو).

[۸۲] او (مونږ ورته) د شيطانانو (قوي پيريانو) څخه هم هغه څوک (مسخر کړی وه) چې (په دريابونو کښې) به يې ورته (د جواهرو د راويستلو دپاره) غوټې وهلې او هم به يې (ورته) كارونه كول داسې كارونه چې د دغه (کار) څخه په غیر وه، او مونږ دغو شيطانانو ته (د طغيان څخه) ساتونکي وه.

د مطلب خلاصه

په دې ايتونو كښې د دوه وو نورو پيغمبرانو ذکر نازل شوی دی چې الله ﷻ ورسره احسانات کړي وه، نو حاصل يې داسې راځېژي چې:

ای پیغمبره! د پیغمبرانو د يادښت په لړۍ کښې اوس په خپل امت باندې د داوُد ﷺ او د ده ﷺ د زوی سلیمان ﷺ څه حالات قرائت کړه چې:

۱ـ يوه ورځې د ذكرو شوو دواړو پيغمبرانو په زمانه کښې يوه شخړه پېښه شوه چې فيصلې ته يې اړتيا درلوده:

شخړه دا وه چې د يو قوم ګډې د شپې د پلوه په خپل سر کشېدلې وې او د يوه سړي کښت يې دومره خراب کړی او تاواني کړی وه چې په عين كال كښې يې د حاصل وركولو څخه غورزولی وه.

۲ـ مونږ داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ ته په ذکره شوې شخړه کښې فيصله په وحې سره وروښودله ترڅو زمونږ په حضور کښې اجتهاد وکړي او فیصله ورته مونده کړي.

نو اول پکښې داوُد ﷺ اجتهادي فيصله اعلانه کړه او بيا د همدې فيصلې په تعقيب مونږ سلیمان ﷺ ته د شخړې فيصله الهام کړه، چې ده ﷺ هم خپل اجتهادي حکم د خپل پلار په وړاندې بيان کړه.

نو څرنګه چې د سليمان ﷺ اجتهادي حكم او فيصله د متخاصمينو په ګټه وه، سمدستي داوُد ﷺ د خپلې فیصلې څخه تېر شو او د خپل زوی فیصله يې تاييده او عملي کړه.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ د نورو پيغمبرانو غوندې داوُد ﷺ او سليمان ﷺ هر يوه ته هم د شرعي فیصلو کولو توان ورکړي وه او هم مو په پيغمبري پوهه باندې پوه کړي وه، نو په خپل امت باندې د دواړو اختصاصي فضائل قرائت کړه. هغه دا چې:

الف: مونږ داوُد ﷺ ته ډېره زياته خوش اوازي ورکړې وه نو کله به يې چې زمونږ تسبيحات لوستل غرونو به هم ورسره بدرګه کول، یا په بل عبارت غرونه مو ورته مسخر کړي وه چې د ده ﷺ د تسبيحاتو سره به يې په خارق العاده توګه خپل تسبيحات ضميمه كول.

ب: همدارنګه به هوايي مرغانو هم د داوُد ﷺ د تسبيحاتو ويلو سره په لوړ اواز تسبيحات ويل.

ای پیغمبره! مونږ چې هرکار ته اراده وکړو د هغه کوونکي ياستو او هيڅ شی زمونږ د ارادې مخنيوی نه شي کولی.

ج: او هم مو داوُد ﷺ ته د زغرو د جوړولو صنعت ورزده کړی وه چې د همدې صنعت ډېره يې ستاسو دپاره ايښې ده ترڅو ترې د قيامت تر ورځې پورې تاسو استفاده وکړئ او د جنګ د ضررونو څخه پرې خپل ځانونه وساتئ. نو:

ای انسانانو! ايا تاسو زمونږ د نعمتونو شکر کوونکي ياست؟ تاسو ته په کار دي چې شکريه يې وکړئ ترڅو لا ډېر نعمتونه درپېرزو کړو.

د: مونږ سليمان ﷺ ته تونده (تېز) باد مسخر کړی وه چې د ده ﷺ په امر سره به يې د همده ﷺ تخت د ځمکې څخه پورته کاوه او هغه ځای ته به يې په فضايي مزل سره رساوه په کوم کښې چې مونږ معنوي او مادي نعمتونه اچولي دي، يا په بل عبارت ذکر شوي باد به په دومره سرعت سره حرکت کاوه چې د يوې مياشتې مزل به يې د سهار د پلوه کاوه او د يوې مياشتې مزل به يې د ماښام د پلوه سرته رساوه.

ای پیغمبره! مونږ په هر شي باندې پوه ياستو چې هر چاته د هغه سره مناسب نعمتونه ورکوو.

هـ: په دې باندې علاوه مونږ سليمان ﷺ ته د پيريانو څخه قوي پيريان هم تابع ګرځولي وه چې ځينو به ورته په دريابونو کښې غوپې وهلې او ډول-ډول جواهر به يې ورته ترې راويستل، او ځينو به ورته د دې څخه په غير نور شاقه (درانه) کارونه کول او تعميرات به يې ورته جوړول او لوی-لوی دېګونه او لګنونه به يې ورته تيارول تابه ويل چې حوضونه دي.

ای پیغمبره! مونږ وو چې د دغو قوي پيريانو ساتنه مو کوله ترڅو د سليمان ﷺ څخه بغاوت ونه کړي، که بالفرض زمونږ حفاظت نه وی نو په پيريانو باندې به يې حکومت نه وی چلولی.

توضيحات

١ـ په دې مقام کښې لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي لاندې نکاتو ته توجه وکړي:

الف: د عبد الله بن مسعود ﷺ روايت دی چې په ﴿ فِي ٱلۡحَرۡثِ ﴾ کښې د "حَرْث" کلمه دلته د انګورو د تاکونو څخه عبارت ده[١]، چې د انګورو باغ ښه په ګل کښې وه او ښه ترو تازه وه.

ب: په ﴿ إِذۡ نَفَشَتۡ ﴾ کښې د ﴿ نَفَشَتۡ ﴾ کلمه د "نفش" ـ لکه "ضَرْب" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلاً د تيت پرک (خورېدلو) معنی ورکوي لکه چې په ډانډس باندې مالوچ يا وړی خورې ورې او تيت پرک شي خو په دې مقام کښې ترې د هغو ګډو خورېدل مطلب دي کومې چې شپونکی ونه لري او د شپې د پلوه په خپل سر په کومه ورشو کښې وڅيري[٢].

---

(١) الدر المنثور ج٥ ص٦٤٥

(٢) لسان العرب ج٦ ص٣٥٧

دوه احتماله درلودلی شي[۱]:

ج: په ﴿ لِحُكْمِهِمْ ﴾ کښې د "هُمْ" ضمیر لاندې دوه احتماله درلودلی شي[۱]:
اول: چې داوُد ، سلیمان او متخاصمینو ته راجع شي نو په جمعیت کښې به ورسره مطابقت وموميي، که څه هم متخاصمین حکم کوونکي نه دي مګر د حکم سره خو ارتباط درلودونکي دي.
دوهم: چې یوازې داوُد او سلیمان ته راجع وګڼل شي او په محاوراتو کښې د جمعې او مثنی ترمنځ دېر منافات نشته یوه د بلې په مقام کښې استعمالیږي، لکه چې په ﴿ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ﴾ [التحريم:۴] کښې د جمعي څخه مثنی مراده ده او په ﴿ فَإِن كَانَ لَهُۥٓ إِخْوَةٌ ﴾ [النساء:۱۱] کښې جمعه (إِخْوَةٌ) مثنی (أَخَوَانِ) ته هم شامله ده.
که څه هم په ذکرو شوو دواړو صورتونو کښې په اصل مطلب باندې څه اثر نه پرېوزي مګر مونږ ته دوهم احتمال په زړه پورې برېښي، والله أعلم.
د: په ﴿ فَفَهَّمْنَٰهَا ﴾ کښې د "هَا" ضمیر همدغې موضوع ته راجع دی کومې ته چې وړاندې اشاره شوې ده، چې باید په "قضية" یا "حادثة" باندې ترې تعبیر وکړی شي ترڅو مطابقت حاصل شي.
ه: ذکره شوې قضیه یا حادثه مفسرینو کرامو د سلفو صالحینو څخه په متعددو صورتونو کښې روایت کړې ده[۲]، که څوک اوږده بحث ته خوشالیږي هملته دې مراجعه وکړي، مونږ یې دلته فقط د لاندې ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو:
اول: یوه سړي د انګورو یو باغ درلود چې ښه په ګل کښې تازه ولاړ وه او د شپې د مخې د خلکو د ګډو رمه په خپل سر پرته د شپونکي څخه وروکشېده، پاڼې یې ترې وخوړې او ګلان یې ترې وځنډل، یا په بل عبارت په همدغه کال کښې یې د حاصل د ورکولو څخه وویست.
دوهم: باغوان د ګډو د خاوندانو څخه د باغ خساره وغوښتله خو دوی یې د ورکړې څخه انکار وکړ آن تردې چې همدا موضوع په ذکر شوي کم او کیف سره داوُد ته د فیصلې دپاره وړاندې کړی شوه.
دریم: داوُد ته په موضوع کښې وحې ونه شوه نو د مجبوریت د کبله یې په اجتهاد باندې داسې فیصله وکړه چې:
ټوله رمه یې باغوان ته په تاوان کښې ورکړه، البته چې د رمې قیمت به ورته د باغ د خسارې سره مساوي څرګند شوی وي، نو د خسارې جبیره یې په رمې سره وکړه او موضوع یې فیصله کړه.
څلورم: خو الله په عین موضوع کښې سلیمان ته د ذکر شوي اجتهاد بدیل په زړه کښې ورواچاوه نو داسې فیصله یې وکړه چې:
د یو پلوه دې ټوله رمه باغوان ته ورکړه شي چې د شودو او وړیو او هم د وچغنو او وریو څخه یې استفاده وکړي او د خپل باغ خساره پرې تکمیله کړي، او د بله پلوه دې انګور باغ د رمې خاوندانو ته

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۷۴
(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۵۲؛ الدر المنثور ج۵ ص۶۴۵؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۸۶؛ تفسير الخازن ج۳ ص۲۶۲

ورتسلیم کړی شي ترڅو تر هغه وخته پورې يې خدمت وکړي چې د رمې منافع يې خساره ډکه کړي.

یا په بل عبارت: تر یو کاله پورې باید باغوان او ګډوالا فقط د ذو الیدی او تصرف تبادله وکړي او د هرچا املاک دې د هر چا په خپل-خپل ځای وي، نو په دې صورت کښې به ګډوالا د شدیدې ملکي خسارې څخه بچ شي او د باغوان خساره به جبیره شي.

پنځم: کله چې داوُد ﷺ نوموړې فیصله واورېده نو سمدستي د خپلې فیصلې څخه تېر شو او د سلیمان ﷺ فیصله يې خوښه او عملي کړه.

و: د دې دپاره چې د داوُد ﷺ په هکله د چا په ذهن کښې کسر شان ونه ګرځي نو الله ﷻ دا ټکړه ﴿وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ نازله کړه، یعنې مونږ داوُد ﷺ او سلیمان ﷺ هر یو په حکم کولو او په لدني علم باندې سرلوړي کړي وه او دواړو ته مو عالي شان ورکړی وه چې اجتهادي خطا ورباندې څه اثر نه شو غورزولی؛ او همدارنګه يې د داوُد ﷺ ځینې اختصاصي نعمتونو ته هم اشاره وکړه لکه د غرونو تسخیر او نور.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: ایا سلیمان ﷺ ته جایزه وه چې د یوه پیغمبر (داوُد ﷺ) د فیصلې په مقابل کښې بله فیصله وکړي؟ همدارنګه ایا داوُد ﷺ ته روا وه چې د خپلې فیصلې څخه بېرته وګرځي؟

مونږ وایو چې: ذکرې شوې دواړه فیصلې اجتهادي وې او یوه مجتهد ته جایزه ده چې د بل مجتهد څخه مخالف حکم وکړي لکه چې زمونږ په شریعت کښې مجتهدینو علماوو کرامو ته اجتهادي اختلاف جایز دي.

همدارنګه یوه مجتهد ته روا ده چې خپل اجتهادي حکم پرېږدي او د بل مجتهد په اجتهادي حکم باندې عمل وکړي، او یا خپل دوهم اجتهادي حکم ته رجوع وکړي، د همدې کبله د امام الشافعي علیه الرحمة اقوال په قدیم قول او جدید قول باندې وېشلی شوي دي.

هوا مونږ د لاندې وجوهو د کبله ووېل چې ذکرې شوې دواړه فیصلې به اجتهادي وې او منصوصي به نه وې:

الف: د ﴿إِذْ يَحْكُمَانِ﴾ کلمه په دې دلالت کوي چې دواړه حکمونه اجتهادي وه، که بالفرض دواړه حکمونه او یا یو حکم منصوصي وی نو الله ﷻ به د ﴿وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ تعقیب نه وی نازل کړی، چې هر یوه ته مونږ د حکم کولو توان او پوهه ورکړې وه.

ب: د ﴿فَفَهَّمْنَاهَا﴾ د کلمې څخه په تبادر سره د سړي ذهن ته ورځي چې الله ﷻ سلیمان ﷺ ته د شرعي اصولو او سابقه احکامو څخه الهامي حکم ورښودلی وه، نه دا چې تازه او نوې وحې يې ورنه کړې وه.

د ذکرې شوې فیصلې نظایر

۳_ په دې باندې علاوه، په هغې زمانه کښې څه نور قضایا هم واقع شوي وه چې د ذکرې شوې

قضيې نظاير ګډل کېږي او داوُد ﷺ او سليمان ﷺ پکښې جدا جدا فيصلې کړې وې، څرنګه چې هلته يو حکم هم د منصوصيت احتمال نه لري او دواړه اجتهادي حکمونه دي، نو غالبه دا ده چې په هغې قضيه کښې به هم د دواړو ترمنځ اجتهادي اختلاف واقع شوى وى کومې ته چې په ايت شريف کښې اشاره شوې ده او په تفسير کښې يې بحث روان دى. د نظايرو مثالونه يې دا دي:

الف: يوه مثال او نظير ته يې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې اشاره کړې ده چې مهم ټکي يې دا دي:

اول: دوه ښځې وې چې دواړو زامن (ماشومان) درلوده.

دوهم: د دواړو ماشومانو څخه يو تن ليوه (شرمخ) وخوړ.

دريم: د دواړو ښځو ترمنځ لانجه راپورته شوه، يوې وويل چې زما زوى ژوندى دى او ستا زوى ليوه (شرمخ) خوړلى دى، بلې ښځې هم عين خبره کوله چې زما ماشوم ليوه نه دى خوړلى، ستا ماشوم يې خوړلى دى.

څلورم: داوُد ﷺ د څه تحقيقاتو څخه وروسته فيصله وکړه او ژوندى ماشوم يې د مشرې ښځې وګاڼه، او کشرې ښځې ته يې د شرمخ خوړل شوى ماشوم منسوب کړ.

پنځم: دواړو ښځو خپله قضيه (د داوُد ﷺ فيصله) سليمان ﷺ ته واوروله نو:

شپږم: سليمان ﷺ سمدستي چاړه راوغوښتله او وې ويل چې زه پرې دغه ژوندى ماشوم په دوه وو برخو باندې وېشم چې نيم به د يوې شي او نور نيم به د بلې شي.

اوم: د دې فيصلې په اورولو سره مشرې ښځې وويل چې: سمه ده، دا ماشوم دوه برخې کړه او هر چاته خپله برخه ورکړه. او کشرې ښځې د خپلې برخې څخه ابراء وکړه او په ماشوم باندې يې زړه وسوزېد، چې ټول ماشوم هغې ته ورکړه.

اتم: «فَقَضَى بِهِ لِلصُّغْرَى»[1] نو سليمان ﷺ په ماشوم باندې د کشرې دپاره حکم وکړ چې زړه سوى يې د مشرې څخه زيات وه او همدا يې د حقيقت علامه وګڼله.

که څه هم زمونږ ورباندې نظر ونه لګېده، خو شايد چې په دغې قضيه کښې به هم داوُد ﷺ د خپل اجتهادي حکم څخه تېر شوى وي او د سليمان ﷺ اجتهادي حکم ته به يې رجوع کړې وي.

ب: يوه بله قضيه د عبد الله بن عباس (رئيس المفسرين) رضي الله عنهما څخه روايت شوې ده[2] چې مونږ يې په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو:

اول: په بني اسرائيلو کښې يوه ډېره ښايسته ښځه وه چې څلور کسان مشران (مخور) هر يو ورباندې مين وه، او هر يوه ترې خپله غوښتنه کوله.

دوهم: خو ښځې هر يوه ته منفي جواب ورکاوه او يوه ته يې هم غاړه نه اېښوده.

دريم: کله چې څلور واړه مايوسه (نااُميده) شوه نو ټولو اتفاق وکړ چې په ښځه باندې تهمت

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۷؛ سنن النسائي ج۲ ص۳۰۷

(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۸۷

ولګوي او د څلورو شاهدانو په حیث وړباندې د داوُد ﷺ په وړاندې شهادت ورکړي ترڅو ووژله او اعدامه شي. تهمت دا وه چې:

څلورم: دغې ښځې په خپل خان باندې سپی اموخته کړی دی، او په جنسي ارتباط کښې ترې د انسان (سړي) کار اخلي، مونږ پرې شهادت ورکوو.

پنځم: د څلورو شاهدانو د شهادت په بنیاد داوُد ﷺ په ښځې باندې فیصله وکړه چې رجمه شي او د کانو لاندې ووژله شي چې په ځمکه کښې فساد کوونکې ده.

شپږم: د همدې فیصلې په تعقیب د شپې د مخې سلیمان ﷺ (په خپله هم ماشوم وه) د نورو ماشومانو سره د سات تېرۍ په توګه ذکره شوې قضیه د یوې ډرامې په شکل تمثیله کړه چې:

اووم: خپل خان یې قاضي فرض کړ او په یوه ماشوم باندې یې د ښځې نوم کېښود او بالآخره څلورو ماشومانو ته یې د شاهدانو لقب ورکړ.

اتم: شاهدانو شاهدي ورکړه چې دغې ښځې په خپل خان باندې سپی اچولی دی، خو ښځې انکار وکړ.

نهم: قاضي څلور واړه شاهدان هر یو جدا-جدا وپوښتل چې هغه سپی په کوم رنګ وه کوم چې دغې ښځې په خپل خان باندې اچولی دی او تاسو وړباندې شهادت ورکوئ؟

لسم: نو یوه شاهد وویلې چې نوموړي سپین سپی وه، بل وویلې چې تور وه، دریم وویلې چې زیړ وه او څلورم وویلې چې خړ سپی وه.

یوولسم: قاضي ته څرګنده شوه چې شاهدانو دروغ ویلي دي او په ځمکه کښې یې فساد اچولی دی نو په څلور واړو باندې یې د اعدام حکم او فیصله وکړه.

دولسم: په ذکره شوې تمثیلي ډرامه باندې داوُد ﷺ خبر شو نو سمدستي یې په خپله فیصله کښې په تجدید النظر باندې شروع وکړه چې:

دیارلسم: څلور واړه شاهدان یې بېرته راوغوښتل او د هر یوه څخه یې د سپې د رنګ په هکله جداجدا پوښتنه وکړه چې هر یوه په بېل-بېل رنګ باندې جواب ورکړ.

څوارلسم: نو خپله پخوانۍ اجتهادي فیصله یې (چې لا تطبیق شوې نه وه) ماته کړه او نوې فیصله یې وکړه چې د ښځې په عوض دې څلور واړه شاهدان اعدام شي، چې دوی په ځمکه کښې فساد اچوونکي دي نو همدا فیصله وړباندې تعمیل شوه او څلور واړه اعدام شوه.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: که بالفرض زمونږ په زمانه کښې هغه قضیه پېښه شي کومه چې د داوُد ﷺ په زمانه کښې پېښه شوې وه چې د شپې د مخې رمه وکشېږي او د چا کښت او یا باغ د کاره وباسي او خراب یې کړي؛ نو څه حکم به ولري؟

مونږ وایو چې: د پخوانیو شریعتونو کوم یو حکم چې مونږ ته حکایت کړی شي او زمونږ په

شریعت کښې د هغه حکم بدیل موجودیت ونه لري نو مونږ مکلف یاستو چې همغه حکم په خپلو ځانونو باندې تطبیق کړو، او که چرته یې بدیل موجودیت ولري نو مونږ پرې مکلف نه یاستو.

نو که بالفرض ذکره شوې حادثه په دې زمانه کښې صورت ونیسي، په ګډوال باندې هیڅ تاوان نشته خو په دې شرط چې رمه پخپله کښېدلې وي او د شپانه مداخله پکښې هیڅ تحقق ونه لري[١]، او دا ځکه چې د پورتنۍ قضیې بدیل حکم زمونږ په شریعت کښې شته هغه دا چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَالْعَجْمَاءُ جَرْحُهَا جُبَارٌ»[٢] یعنې د ځارویو زخمي کول (یا تاوان رسول) هدر (ضائع) دي، په خاوند باندې یې څه ضمان نشته.

همدا د ابو حنیفه رحمه الله علیه نظر دی البته چې نور امامان پکښې نور نظرونه لري[٣].

یادونه

۵ـ که څوک غواړي چې د اجتهاد پورې مربوط اوږده بحثونه د نظره تېر کړي نو ځینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۴] چې ډېر زیات تفصیل یې ورکړی دی، چې په کومو دلایلو باندې یې تشریع اثباته شوې ده؟ او څومره ډولونه لري؟ او داسې نور، مګر مونږ فقط د یوه حدیث شریف په ذکر باندې اکتفاء کوو چې د اجتهاد په هکله روایت شوی دی هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ»[۵] یعنې کله چې یو حاکم په اجتهادي مسائلو کښې د حکم کولو نیت وکړي او اجتهاد (خپله وسه) تمامه کړي او بالآخره شرعي حکم ته ورسېږي نو ده ته دوه اجرونه دي: یو د کوښښ کولو او بل د شرعي حکم د موندلو. او که یو حاکم د حکم اراده وکړي او خپله وسه هم تمامه کړي خو د شرعي حکم په موندلو کښې خطاء شي، نو ده ته یو اجر دی چې د شرعي حکم د موندلو پسې یې تاند وهلی دی او کوښښ یې کړی دی.

د غرونو او مرغانو تسبیحات

۶ـ په ﴿ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَٱلطَّيْرَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ داوُد علیه السلام ته ډېر ښایسته اواز ورکړی وه حتی چې کله به یې د زبور په لوستلو باندې شروع وکړه (چې په تسبیحاتو او تمجیداتو باندې مشتمل وه) نو غرونه به ترې متاثر کېده او خپل اوازونه به یې ورسره ضمیمه کول، او همدارنګه مرغان به یې هم د اغېز لاندې واقع کېدل چې د ده علیه السلام ترڅنګ به یې په تسبیحاتو باندې پیل کاوه[۶].

---

(١) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٢٣
(٢) صحیح مسلم ج٢ ص٧٣؛ صحیح البخاري ج١٠ ص٢٠٣
(٣) تفسیر القرطبي ج١١ ص٣١٤
(۴) اضواء البیان ج۴ ص۶۵۱ـ ٧٣٣؛ التفسیر الکبیر ج٢٢ ص١٩۵ـ١٩٩
(۵) صحیح البخاري ج٢ ص١٠٩٢
(۶) تفسیر ابن کثیر ج٣ ص١٨٧

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الإسراء: ۴۴] ایت لاندې لیکلي دي چې هر شی د الله ﷻ تسبیحات د ژبه او هم د قال په ژبه باندې وايي، خو کومو تسبیحاتو ته چې په ایت شریف کښې اشاره ده هغه د هغو تسبیحاتو څخه عبارت دي کومو به چې په خارق العاده توګه په جهر سره شوې نیوه چې داوُد ﷺ او نورو خلکو به اورېده.

نبي کریم ﷺ د داوُد ﷺ خوږغږۍ ته په یو حدیث شریف کښې اشاره کړې او ابو موسی ﷺ یې مخاطب کړي دی چې: «لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ»[۱] یعنې یقینًا تاته (ای ابو موسی!) د داوُد ﷺ د ښایسته اوازونو د جملې څخه یو ښایسته اواز درکړی شوی دی. د همدې حدیث شارحین وايي چې: دلته د مزمار څخه ښایسته اواز مطلب دی او د "آل" کلمه زائده ده.

لبوس څه معنی؟

۷ـ په ﴿وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَّكُمْ﴾ کښې د ﴿لَبُوسٍ﴾ کلمه اصلاً د هغه شي دپاره وضعه شوې ده کوم چې اغوستل کېږي، مګر په مطلق وسله کښې او یا خاص په زغرو کښې ډېره استعمالېږي[۲]، په دې مقام کښې اکثر علماوو کرامو همدغه دوهمه معنی اخستې ده.

د داوُد ﷺ څخه پخوا هم په جنګ کښې د خپل ځان د حفاظت دپاره د اوسپنو څخه کار اخستل کېده خو د حلقو (کړیو) په توګه نه بلکې د تختو په شکل به یې اوسپنې استعمالولې چې هم به درنې وې او هم به یې ټول بدن په ښه توګه نه شو پټولی.

نو داوُد ﷺ اولنی سړی وه چې د اوسپنې څخه یې کړېه جوړې کړې او د کړیو په تسلسل او اوېدلو سره یې تړې زغرې تیارې کړې چې د جامو غوندې اغوستلې کېږي[۳].

د داوُد ﷺ خوراک او څښاک د همدغو زغرو څخه صورت نیوه لکه چې نبي کریم ﷺ ورته اشاره کړې ده چې: «مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ دَاوُدَ ﷺ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ»[۴] یعنې هیڅا هیڅکله د دې څخه بهتر خوراک ونه کړ چې د خپل لاس د عمل څخه خوراک وکړي. او یقینًا د الله ﷻ پیغمبر (داود ﷺ) وه چې د خپل لاس د عمل څخه به یې خوراک کاوه.

الله ﷻ داوُد ﷺ ته په خارق العاده توګه په ګوتو کښې اوسپنې نرمې او پستې ګرځولې وې، دې ته ضرورت نه وه چې په اور یې ګرمې کړې او یا یې په څټک باندې پلنه او نرۍ کړي. همدې موضوع ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿وَأَلَنَّا لَهُ ٱلْحَدِيدَ﴾ [سبأ: ۱۰] او مونږ داوُد ﷺ ته اوسپنه نرمه کړې وه.

سوالونه او جوابونه

۸ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

[۱] صحیح البخاري ج۲ ص۷۵۵
[۲] مفردات الراغب ص۴۶۷؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۵۴
[۳] تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۴
[۴] صحیح البخاري ج۱ ص۲۷۸

الف: په ﴿ وَلِسُلَيۡمَٰنَ ٱلرِّيحَ عَاصِفَةً ﴾ کښې الله ﷻ هغه باد د ﴿ عَاصِفَةً ﴾ په نوم ياد کړی دی کوم چې سليمان ﷺ ته مسخر کړی شوی وه، حال دا چې همدغه باد ته يې په بل ايت شريف کښې د "رُخَاءً" لقب ورکړی دی چې: ﴿ تَجۡرِي بِأَمۡرِهِۦ رُخَآءً حَيۡثُ أَصَابَ ﴾ [ص: ۳۶] يعني مونږ سليمان ﷺ ته باد مسخر کړی وه چې د ده په امر باندې به هغه ځای ته نرم چلېده کوم ته به چې د ده اراده وه، نو پوښتنه دا ده چې: ايا دا ايت د هغه سره تضاد نه لري؟

مونږ وايو چې: لکه څنګه چې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [طه: ۲۰] ايت لاندې ليکلي دي چې د موسی ﷺ د همسا څخه به داسې مار جوړېده چې سرعت به يې د نري مار (جان) په څېر وه او غټوالی به يې بنامار (ثعبان) ته ورته وه، همدارنګه هغه باد چې د سليمان ﷺ دپاره مسخر کړی شوی وه په چلښت کښې نرم (رُخَاء) وه او په سرعت کښې تونډ او تېز (عَاصِفَة) وه.

په دې باندې علاوه، دا هم څه لرې نه ده چې په ذکر شوي باد باندې به مختلف حالات ورتلل کله به تېز وه او کله به نرم وه، نو حالات به يې يا د سليمان ﷺ په اراده باندې او يا د مواقعو په اختلاف سره بدلېده.

ب: په ﴿ إِلَى ٱلۡأَرۡضِ ٱلَّتِي بَٰرَكۡنَا فِيهَا ﴾ کښې دېته اشاره ده چې ذکر شوی باد سليمان ﷺ ته مسخر شوی وه چې مبارکې ځمکې ته يې يوسي چې د شام څخه عبارت ده په کومه کښې چې د سليمان ﷺ پايتخت پروت وه.

نو پوښتنه دا ده چې ايا بل وطن ته د تللو دپاره ورته باد نه وه مسخر کړی شوی؟ يا په بل عبارت: په دې کښې څه حکمت دی چې په ايت شريف کښې راتللو ته اشاره شوې ده او تلل (د شام څخه وتل) په سکوت کښې پرېښودل شوي دي؟

مونږ وايو چې: تللو ته يا د شام څخه وتلو ته په [ص:۳۶] ايت کښې (چې په لومړنۍ پوښتنه کښې ليکلی شوی دی) اشاره شوې ده هغه دا چې: د ﴿ أَصَابَ ﴾ کلمه د "إِصَابَةٌ" څخه اشتقاق شوې ده چې د "إِرادةٌ" معنی ورکوي[1] يعني مونږ د باد چلښت د سليمان ﷺ په "إِرادةٌ" کښې ورکړی وه چې هر وطن ته به يې نيت وکړ نو همغې خوا ته به د باد مخ واړولی شو.

يادونه

۹ـ په ﴿ وَمِنَ ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ ﴾ کښې الله ﷻ هغه پيريانو چې سليمان ﷺ ته به يې درانه کارونه اجراء کول او د دريابونو څخه به يې ورته ملغلرې راويستلې، د "شَيَاطِين" په نامه ياد کړي دي، نو ځينې مفسرين کرام[2] د دې نامه څخه دا معلوموي چې دوی به کفار وه او د هغو پيريانو څخه به نه وه کومو چې په سليمان ﷺ باندې ايمان راوړی وه، والله ﷻ اعلم.

(۱) لسان العرب ج۱ ص۵۳۶
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۷۹

په هر تقدیر علماء کرام وایي چې: لومړی سړی سلیمان ﷺ وه چې د دریابونو څخه یې ملغلرې او جواهر راویستلي دي[۱]، د ده ﷺ څخه پخوا هیچا دا کار نه وه کړی.

﴿وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ ۖ وَءَاتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ ﴿٨٤﴾﴾

[۸۳] او ایوب ﷺ (هم په کتاب کښې یاد کړه) کله چې ده ﷺ خپل رب ته (په عاجزۍ سره) اواز وکړ چې یقیناً ماته ضرر (مشقت) رسېدلی دی او ته د مهربانانو ډېر مهربان یې (نو د خپلې مهربانۍ د مخې ماته نجات راکړه).

[۸۴] نو مونږ ورته اجابت وکړ (د ده سوال مو قبول کړ)، نو هغه شی کوم چې د ده پورې وه چې د ضرر (مشقت) څخه عبارت وه، هغه مو ترې لرې کړ، او (هم) مونږ ورته د ده (هلاک شوی) اهل ورکړ او د اهل مثل (مو هم) ورسره (ورکړ)، (البته) د خپله نزده د رحمت د کبله، او (د قیامت تر ورځې پورې) د عبادت کوونکو د پند (او عبرت) د کبله.

د مطلب خلاصه

یعني ای پیغمبره! په خپل امت باندې د ایوب ﷺ قیصه هم په لاندې ټکو کښې قرائت کړه:

۱_ ایو ب ﷺ خپل رب ﷻ ته سوال وکړ چې: ای زما ربه! یقیناً ماته ډېر مشقت رسېدلی دی او ته د هر چا څخه زیات مهربان یې، نو د خپلې مهربانۍ د مخې زما څخه مشقت لرې کړې او د مصیبتونو څخه مې خلاص کړې.

۲_ مونږ د ایوب ﷺ سوال قبول کړ او د کوم سوال دپاره یې چې لاسونه پورته کړي وه هغه مو ورته داسې قبول کړه چې:

الف: کوم بدني مصیبت چې ورته رسېدلی وه د هغه څخه مو روغ رمټ کړ چې بالکل پکښې مرض پاتې نه شو، او ظاهري او باطني دواړه ډوله امراض یې د بدن څخه جدا شوه.

ب: د کور کهول څه کسان یې چې په کوم تعداد کښې مړه شوي وه هغه تعداد مو ورته بېرته دربوره کړ.

ج: بلکې د تلف شوي تعداد په مثل تعداد مو نور هم ورته ورکړ. یا په بل عبارت یو په دوه مو د اولادونو پلار جوړ کړ.

د: همدارنګه دنیاوي مالونه مو هم ورته عوض کړه، حتی چې د سرو زرو باران مو ورباندې وکړ او د هر حیثه مو غني او مالدار وګرځاوه.

[۱] تفسیر الخازن ج۵ ص۵۸۴

کړې چې زمونږ دپلوه په ایوب ﷺ باندې ورپېښ
هـ: دا ټول مو ورسره صرف د خپل رحمت د کبله وکړل
و، یقیناً چې ایوب ﷺ زما صبرناک بنده وه.
او بل د دې کبله چې د قیامت تر ورځې پورې بندګانو ته عبرت جوړ شي، چې په هیڅ حال کښې بې صبرې ونه کړې او په هر حال کښې مونږ ته راجع شي، او نااُمیده نه شي.

توضیحات

۱ـ کومې قیصې ته چې په ذکرو شوو ایتونو کښې د ایوب ﷺ په هکله اشاره شوې ده په هغې کښې علماوو کرامو زښت ډېر اوږده معلومات لیکلي دي[۱]، غالبه دا ده چې د اسرائیلیاتو څخه به خالي نه وي، حتی په ځینو معلوماتو باندې خو هرڅوک پوهېږي چې اسرائیلیات دي او دا ځکه چې ځینې د نبوت د منصب سره منافات لري.

د اسرائیلیاتو په ارتباط مونږ (د آخر الزمان پیغمبر امتیان) په لاندې ډولونو مکلف یاستو:

الف: کوم چې زمونږ د شریعت سره موافق وی نو باید چې هغه قبول کړو.

ب: او کوم چې زمونږ د شریعت سره تضاد او منافات ولري نو هغه باید رد کړو او باطل یې وګڼو.

ج: په کومو کښې چې نه موافقت وي او نه پکښې مخالفت وي نو په کار دي چې نه یې تصدیق کړو او نه یې تکذیب کړو، همدې ډول ته نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ وَقُولُوا ﴿ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ ﴾ الآيَةَ»[۲] یعني تاسو مه د اهل الکتابو تصدیق کوئ او مه یې تکذیب کوئ، بلکې ووایاست چې مونږ په الله ﷻ او په هغه شي باندې ایمان راوړی دی کوم چې همده ﷻ نازل کړی دی او بس.

نو د همدې کبله مونږ د ایوب ﷺ په هکله د لاندې معلوماتو په لیکلو باندې اکتفاء کوو چې:

اول: ښه خبره دا ده چې ایوب ﷺ د بني اسرائیلو د پیغمبرانو څخه یو پیغمبر وه[۳]، او د شام او روم په شاوخوا کښې یې ژوند کړی دی[۴].

دوهم: ایوب ﷺ ته الله ﷻ ښه ځواني او ښه صحت ورکړی وه او د هر ډول مالونو درلودونکی یې ګرځولی وه، برسېره پر دې د ډېرو زامنو پلار یې هم جوړ کړی وه، ایوب ﷺ د دغو نعمتونو شکریه په کامله توګه اداء کړه، او اجرونه یې وګټل.

دریم: الله ﷻ د ایوب ﷺ څخه ذکر شوي نعمتونه ټول واخستل چې په بدن باندې یې مرض مسلط شو او مالونه یې ټول تباه شوه او زامن یې ټول مړه شوه، دا ډېر لوی امتحان وه چې ایوب ﷺ پکښې

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۲۶۶ـ۲۷۲؛ التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۰۳؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۸۸؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۵۶؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۵۷، ۷۲

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۴۴

(۳) روح المعاني ج۱۷ ص۸۰

(۴) التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۰۳

واقع شو چې د دغسې غټې امتحان سره الله ﷻ هرڅوک نه مخامخ کوي چې دوباره يې نه شي وتلی.
۱ په يوه اوږده حديث کښې يوه ورځې د نبي کريم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: په خلکو کښې څوک د امتحان د حيثه سخت دی؟
نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ يُبْتَلَى الْعَبْدُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ صُلْبًا اشْتَدَّ بَلَاؤُهُ»[1] يعنې د پيغمبرانو امتحان سخت وي بيا د هغو خلکو چې دوی ته ورنژدې وي بيا چې دغو نژدې خلکو ته ورنژدې وي، هر بنده د خپل دين په اندازه د امتحان لاندې واقع کېږي نو که په دينداری کښې سخت وي امتحان يې هم سخت وي، او چې دينداري يې کمزورې وي نو امتحان يې هم کمزوری وي.
البته چې په امتحان کښې به د دينداری مراتب څکه په نظر کښې نيولی کېږي چې الله ﷻ په خپلو بندګانو باندې ډېر زيات مهربان دی او په دې باندې ډېر ښه پوهېږي چې د امتحان څخه وتل د دينداری په سبب صورت نيولی شي او بس.
که بالفرض يو ادنی سړی د غټ امتحان سره مخامخ کړی شي نو د ناکامولو څخه په غير به بله معنی ونه لري لکه چې يو استاذ په امتحان کښې د خپلو شاګردانو سويه په نظر کښې ونه نيسي.
خلورم: ايوب ﷺ د ذکر شوي لوی امتحان څخه کامياب راووت، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ إِنَّا وَجَدْنَٰهُ صَابِرًا ۚ نِّعْمَ ٱلْعَبْدُ ﴾ [ص: ۴۴] يعنې: يقيناً مونږ ايوب ﷺ صبر کوونکی وموند، چې ډېر ښه بنده وه ايوب ﷺ.

سوال جواب

۲_که څوک وايي چې: ايا د ايوب ﷺ بې صبرې د دې ايت شريف څخه نه معلومېږي: ﴿ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥٓ أَنِّى مَسَّنِىَ ٱلضُّرُّ ﴾ چې کله يې خپل رب ﷻ ته په لوړ اواز سره سوال وکړ چې: ای زما ربه! يقيناً چې ماته ضرر رسېدلی دی او ته أرحمُ الراحمين يې. يا په بل عبارت: شکايت خو بل شی نه دی بې د دې چې سړی خپل مرض يا مصيبت بل چاته اظهار کړي؟
مونږ وايو چې: خپل مرض يا مصيبت چاته څرګندول جواز نه لري او د صبر سره منافي کار دی په دې شرط چې په الله ﷻ باندې د اعتراض په توګه صورت ونيسي خو که د اعتراض په توګه نه وي نو جواز لري. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه د نظره تېر کړئ:
الف: لکه څنګه چې ايوب ﷺ خپل مصيبت د الله ﷻ په حضور کښې اظهار کړی وه ترڅو ترې نجات ورکړي همدارنګه د يعقوب ﷺ د خولې څخه هم مونږ ته الله ﷻ حکايت کړی دی چې: ﴿ إِنَّمَآ أَشْكُواْ بَثِّى وَحُزْنِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ [يوسف: ۸۶] يقيناً زه خپله پرېشان حالي او خپل غم فقط الله ﷻ ته ښکاره کوم (ترڅو ترې ماته نجات راکړي).

---
[1] جامع الترمذي ج۲ ص۶۵؛ سنن ابن ماجه ص۲۹۱

ب: یوه ورځې بي بي عائشې رضی الله عنها د نبي کریم ﷺ په حضور کښې خپل سردرد اظهار کړه چې: «وَارَأْسَاهُ» یعنې وای سر مې خوږېږي.

ج: همدارنګه په عین حدیث کښې نبي کریم ﷺ هم خپل سردرد عائشې رضی الله عنها ته څرګند کړ او وېي ویل چې: «بَلْ أَنَا وَارَأْسَاهُ»[۱] یعنې بلکې زه هم تاته د خپل سردرد اظهار کوم چې ستا د سر درد څخه زیات خطري دی (څه لرې نه ده چې همدا زما د مرګ سبب شي).

نو په ناجایزه شکایت کښې دا ضرور نه ده چې سړی خپل مصیبت اظهار کړي او پټ یې وند ساتي، بلکې هغه څوک هم صابر نه ګڼل کېږي چې په خپل زړهٔ کښې (پټ) د الله ﷻ په قضاء باندې اعتراض وکړي او خپل ځان تري مرور کړي چې ولې دې زه په دغه مصیبت باندې اخته کړی یم، دا دې بې ځایه کار کړی دی، العیاذ بالله ﷻ.

هم نجات هم عوضونه

۳ـ الله ﷻ پوهېږي چې ایوب ﷺ به په مصیبتونو کښې څومره عمر تېر کړی وي خو چې کله یې امتحان انجام ته ورسېد او د الله ﷻ په نزد تري کامیاب ووت نو لاندې چال چلند یې ورسره وکړ:

الف: په ﴿فَكَشَفْنَا مَا بِهِۦ مِن ضُرٍّ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې الله ﷻ د بدني مرضونو څخه خلاص کړ او روغ رمټ یې وګرځاوه لکه څنګه چې د مصیبت د نزول څخه پخوا وه، نو الله ﷻ ورته امر وکړ چې: ﴿ٱرْكُضْ بِرِجْلِكَ ۖ هَٰذَا مُغْتَسَلٌۢ بَارِدٌ وَشَرَابٌ﴾ [ص: ۴۲] یعنې ای ایوبه! په خپله پښه باندې ځمکه ووهه (نو دستي به چینه راوخوټېږي) دغه چینه ستا دپاره د غسل کولو یخ ځای دی چې په غسل سره به دې ظاهري بدن ټول روغ شي او همدارنګه دغه چینه ستا دپاره د څښلو اوبه ورکوي چې داخلي امراض به دې پرې ټول د منځه لاړ شي.

نو ایوب ﷺ ذکره شوې توصیه عملي کړه او د ټولو مرضونو څخه یې نجات وموند.

ب: په ﴿وَءَاتَيْنَٰهُ أَهْلَهُۥ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ﴾ کښې دېته اشاره ده چې الله ﷻ ایوب ﷺ ته د تلف شوي اهل عوضونه هم ورکړه، چې علماء کرامو یې په لاندې دوه ډوله تفسیر کړی دی[۲]:

اول: د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت دی چې: الله ﷻ ورته د خپلخانې هغه ټول افراد راژوندي کړه کوم چې د امتحان په اثر تلف شوي وه، او هم یې ورته د هغوی په مثل نور افراد او اولادونه هم ورکړه.

دوهم: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په روایت الله ﷻ ورته مړه شوي اولادونه راژتدي نه کړه مګر د مړو شوو اولادونو عدد یې ورته یو په دوه (غبرګ) ورو بانبه مثلاً د لسو په عوض یې شل ورکړه او داسې نور.

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۸۴۶؛ سنن ابن ماجه ص۱۰۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۷۲؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۲۷۲

مونږ ته همدغه دوهم تفسیر په زړه پوری برېښي چې د ﴿وَذِكْرَىٰ لِلْعَٰبِدِينَ﴾ د تعقیب سره ښه سمون خوري؛ یعني باید د قیامت تر ورځې پورې خلک د ایوب ﷺ څخه عبرت واخلي او په مصائبو باندې صبر وکړي چې هم به اجرونه وګټي او هم به ورته الله ﷻ عوضونه ورکړي؛ هسې نه چې مړه شوي اولادونه به ورته بېرته راژوندي کړي.

ج: الله ﷻ ایوب ﷺ ته دنیاوي مالونه هم د پخوا څخه لا زیات او پرېمانه ورکړه حتی چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «بَيْنَا أَيُّوبُ يَغْتَسِلُ عُرْيَانًا فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ فَجَعَلَ أَيُّوبُ يَحْتَثِي فِي ثَوْبِهِ فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنَيْتُكَ عَمَّا تَرَى قَالَ بَلَى وَعِزَّتِكَ وَلَكِنْ لَا غِنَى بِي عَنْ بَرَكَتِكَ»[1] یعني ایوب ﷺ په بربنډه غسل کاوه (احتمال لري چې د روغوالي غسل به وه) نو د سرو زرو مولخان ورباندې ورنوی شوه نو ایوب ﷺ شروع وکړه چې په خپله جامه (څادر) کښې یې راټولول، نو خپل رب ﷻ ورته غږ وکړ چې: ای ایوبه! ایا زه نه وم چې د هغه شي څخه مې بې پروا کړی یې کوم چې ته ګوري؟ ایوب ﷺ وویلې چې: ولې نه، ستا په عزت باندې سوګند دی (چې هرڅه دې ډېر راکړي دي)، مګر ستا د برکت او ستا د فضل څخه ماته بې پروایي نشته (ستا په فضل باندې زه نه مړېږم).

﴿وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا ٱلْكِفْلِ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُمْ فِي رَحْمَتِنَآ
إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٦﴾ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ
فَنَادَىٰ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾
فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْغَمِّ ۚ وَكَذَٰلِكَ نُۨجِي ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾ وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ
رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ
وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ
وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾ وَٱلَّتِيٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا وَجَعَلْنَٰهَا
وَٱبْنَهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩١﴾﴾

[۸۵] او (ای پیغمبره!) اسماعیل ﷺ او ادریس ﷺ او (هم) ذا الکفل ﷺ یاد کړه، دوی هر یو د صابرینو د جملې څخه وه (او په دعوت کښې یې مشقتونه تېر کړي وه).

[۸۶] او دوی (ټول) مونږ په خپل رحمت کښې داخل کړي دي، یقیناً چې دوی (ټول) د (کاملو) صالحانو د ډلې څخه وه.

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۴۲، ۴۸۰.

[۸۷] او د ماهي ملګري (یونس ﷺ هم) یاد کړه، کله چې (د خپل قوم څخه بدون د اجازې) په داسې حال کښې لاړ چې (دوی ته) ډېر په غُصه (او غضب) وه. نو یونس ﷺ ګومان وکړ چې مونږ به ورباندې هیڅکله تنګی وربښکته نه کړو (خو مونږ ورباندې تنګي وربښکته کړه او د ماهي په ګېډه کښې مو بندي کړ).

(بیا) نو یونس ﷺ په (ګېډه) تیارو کښې (مونږ ته) اواز (سوال) وکړ چې: (ای ربه!) په حقه باندې معبود نشته مګر همدا ته یې (او بس) یقیناً چې زه (په خپل ځان باندې) د ظلم کوونکو څخه وم (چې ستا د اجازې څخه پرته د قوم څخه لاړم).

[۸۸] نو مونږ یونس ﷺ ته (د ده سوال) قبول کړ او هم مو د غم (بندیخانې) څخه نجات ورکړ. او (ای پیغمبره!) همدغه ډول مونږ (د قیامت تر ورځې پورې) مؤمنانو ته نجات ورکوو.

[۸۹] او زکریا ﷺ (هم خپل امت ته) یاد کړه کله یې چې خپل رب ﷻ ته اواز (سوال) وکړ چې: ای زما ربه! ما یوازې (بې اولاده) پرېښږدې (چې وارث ونه لرم)، او (بې شکه) ته چې یې همدا ته د ټولو وارثانو (بهرته پاتې کېدونکو) ډېر بهتر وارث (بهرته پاتې کېدونکی) یې.

[۹۰] نو مونږ ورته (سوال) قبول کړه او یحیی ﷺ مو ورته (د وارث په حیث) وبانښه او (هم) مو د ده ماندینه ورته د (اولاد زېږولو دپاره) صالحه وګرځوله.

یقیناً دوی (دواړه "زکریا ﷺ او یحیی ﷺ" د ټولو پیغمبرانو علیهم السلام په شمول وه چې د خیر په کارونو کښې یې جلتي کوله او (دوی وه چې) مونږ به یې د امید او ډار په حالونو کښې بللو او (هم) دوی مونږ ته عاجزي کوونکي وه.

[۹۱] او (ای پیغمبره!) هغه زنانه (بي بي مریمه رضي الله عنها هم یاده کړه) کومې چې خپل ګرېوان (د نارینه وو د مسه کولو څخه مطلقاً) پاک ساتلی وه، خو مونږ د همدې (په ګېډه) کښې (د دې په زوی عیسی ﷺ کښې) خپل مشرف روح پو کړ (هلته مو ژوندی او بیا تولد کړ).

او (هم) مو ذکره شوې زنانه (بي بي مریمه رضي الله عنها) او د دې زوی (عیسی ﷺ) د عالمونو دپاره (ډېره لویه) قدرتي نښه وګرځوله (چې په زښتو ډېرو خوارقو باندې مشتمله وه او ده).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د پیغمبرانو د یادونې په لړ کښې څو نور پیغمبران یاد شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د څو نورو پیغمبرانو څه یادونه هم قرائت کړه چې:

۱_ د اسماعیل ﷺ او ادریس ﷺ او هم د ذاالکفل ﷺ یادونه په خپل امت باندې وکړه چې دوی هر یو د صابرینو څخه وه، او اسماعیل ﷺ خو خپل ځان ذبحې ته تسلیم کړ او د خپل صبر یوه نمونه یې وښودله.

دوی ټول مونږ په خپل پراخه رحمت کښې داخل کړي وه چې ټول د کاملو صالحینو د جملې څخه وه.

۲_ د ماهي د خاوند (یونس ﷺ) ذکر هم وکړه چې ستا امت ترې عبرت واخلي هغه دا چې:

الف: کله چې د خپل قوم څخه په دې باندې مرور شو چې ایمان یې ورباندې نه راووړ او اذیتونه یې ورته رسول، نو په دوی باندې یې د عذاب د نزول سوال وکړه او پخپله د دوی د منځه بدون د اذن او اجازې څخه د غُصې او غضب په حال کښې بهر شو.

ب: د یونس ﷺ گومان وه چې مونږ به ورباندې په دې خبره کښې څه تنگي ورنازله نه کړو چې بدون د اجازې د خپل قوم د منځه ووت.

ج: خو دغسې نه وه لکه څنگه چې یونس ﷺ خیال کاوه مونږ ورباندې په همدغه کار سره چې د نبوت د مقام سره مناسب نه وه تنگي وروستله او د ماهي په گېډه کښې مو بندي کړ.

د: کله چې یونس ﷺ پوه شو چې غیر مناسب کار یې کړی دی او د همدې کبله ورته د ماهي گېډه د یوې بندیخانې حیثیت لري نو:

ه: په تورو تیارو کښې په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شو او د ماهي په گېډه کښې یې په توره شپه کښې خپل ندامت داسې اظهار کړ او داسې سوال یې وکړ چې:

و: ای الله! زه په لوړ اواز باندې ستا تسبیحات وایم چې د عبادت لایق بل هیڅوک او هیڅ شی نشته مگر همدا ته یې او بس، همدا تاته د ټولو نقصاناتو او ټولو غیر مناسبو صفاتو څخه پاکي ده، یقیناً چې زه د ظالمانو د جملې څخه یم او په خپل ځان مې ظلم کړی دی چې ستا د اجازې څخه پرته د قوم څخه راوتلی یم، او د اذن پورې مې پکښې توقف نه دی کړی.

ز: ای الله! ماته نجات راکړې او د هغه خلاف الاولی کار کول راته وبښې د کوم چې زه مرتکب شوی یم او په خپل ځان باندې راته د تېري او ظلم سبب گرځېدلی دی.

ح: نو مونږ یونس ﷺ ته اجابت وکړ (د ده سوال مو قبول کړ) او د بندیخانې د غم څخه مو ورته نجات ورکړ.

ای پیغمبره! مونږ همدغه ډول د قیامت تر ورځې پورې مؤمنانو ته د غمونو څخه نجات ورکوو، د نجات ورکول مو یونس ﷺ پورې انحصار نه لري.

۳_ زکریا ﷺ هم خپل امت ته یاد کړه چې:

الف: کله یې خپل رب ﷻ ته داسې سوال وکړ چې: ای زما ربه! زه اولاد نه لرم ترڅو زما د مرگ څخه وروسته په دین کښې زما خلافت وکړي، حال دا چې زه د خپلو اقاربو څخه ډارېږم چې دوی به زما څخه وروسته د بې دینۍ په رواجولو کښې تاند ووهي.

نو ای زما ربه! ما یوازې مه پرېږده او صالح اولاد راکړه چې زما وارث جوړ شي.

ای زما ربه! بې شکه چې یوازې همدا ته به همېشه باقي پاتې وې او نور ټول مخلوقات فنا کېدونکي دي.

ب: نو مونږ د زکریا ﷺ سوال ته هم اجابت وکړ او سوال مو ورته قبول کړ چې د یحیی ﷺ غوندې

صالح زوی مو وروبابنه حتی چې د زکريا ﷺ د اطمنان دپاره مو د ولادت څخه وړاندې د "يحيی" په نامه باندې هم ونوماوه.

ج: که څه هم د زکريا ﷺ ماندينه د دې جوګه نه وه چې اولاد وزېږوي (زړه بوډۍ وه) نو هغه مو هم د ولادت دپاره صالحه او مستعده وګرځوله.

۴ـ ای پيغمبره! يقيناً ذکر شوي پيغمبران بلکې ټول پيغمبران په لاندې خاصيتونو کښې ټول متحد او متفق وه:

الف: ټولو (هر يو په خپله‌خپله زمانه کښې) د خير په کارونو کښې د نورو څخه سبقت کاوه او په ښېګڼو کښې يې تاند واهه.

ب: ټولو زمونږ توحيد ته د عوت چلاوه او په ترغيب او ترهيب سره يې ورته خلک رابلل، ترڅو د باطلو لارو څخه حقې لارې ته راوګرځي.

ج: ټول مونږ ته عاجزي کوونکي او تواضع کوونکي وه، چې په دائمي توګه زمونږ څخه داريدل.

۵ـ ای پيغمبره! خپل امت ته دې د هغې زنانه ذکر هم وکړه کومې چې خپل عفت ساتلی وه بلکې خپله لمن يې د نارينه وو د تماس څخه په جايزه او ناجايزه دواړو طريقو باندې محفوظه ساتلې وه.

خو د دې سره‌سره مونږ د هغې په ګېډه کښې عيسی ﷺ په قدرتي توګه پيدا کړ او خپل باعزته او باشرفه روح مو پکښې پوه کړ او هلته مو په خارق العاده توګه ژوندی او بيا تولد کړ.

نو په همدې لحاظ سره ذکره شوې زنانه (بي بي مريمه رضي الله عنها) مونږ د قدرت يوه لويه نښه وګرځوله او د دې زوی (عيسی ﷺ) مو د خپل قدرت بله نښنه جوړه کړې وه چې د قيامت تر ورځې پورې د ټولو عالمونو دپاره د عبرت درس ګرځېدلې ده.

توضيحات

۱ـ د [مريم: ۵۴ـ ۵۶] ايتونو کښې د اسماعيل ﷺ او هم د ادريس ﷺ په هکله ـ د الله ﷻ په توفيق ـ څه معلومات ليکلی شوي دي، چې مونږ يې دلته بيا نه شو تکرارولی او د څه اضافه کولو اراده هم نه لرو، نو هيله ده چې هملته ورته مراجعه وکړی شي.

ذا الکفل څوک وه؟

۲ـ د ذا الکفل په هکله علماوو کرامو متعدد قولونه کړي دي لاندې مثالونه يې ولولئ[1]:

الف: ذا الکفل يو صالح سړی او يا يو عادل پاچا وه.

پاتې شوه دا خبره چې دا لقب ولې ورکړی شوی دی، نو د دې دپاره يې ډېرې اوږدې وجې ليکلې دي[2]، که څوک غواړي چې خپل ځان ورباندې پوه کړي نو هملته دې مراجعه وکړي.

ب: دا د پيغمبرانو د جملې څخه يو پيغمبر وه.

---

(۱) زاد المسير ج۵ ص۲۶۲

(۲) تفسير ابن کثير ج۳ ص۱۹۰

بلكې دا د الياس ؈ دوهم نوم دی.

ج: لاندې پيغمبران د دوه وو نومونو خاوندان دي[١]:

دوی وايي چې:

اول: احمد، چې دوهم نوم يې محمد ﷺ دی.

دوهم: الياس، چې دوهم نوم يې ذو الكفل ؈ دی.

دريم: اسرائيل، چې دوهم نوم يې يعقوب ؈ دی.

څلورم: المسيح، چې دوهم نوم يې عيسى ؈ دی.

پنځم: يونس، چې دوهم نوم يې ذو النون يا صاحب الحوت ؈ دی.

څرنګه چې په ايت شريف كښې ذا الكفل د پيغمبرانو په قطار كښې ودرولی شوی دی نو د اكثرو علماوو په نزد دا يو پيغمبر دی[٢]، برابره خبره ده چې الياس ؈ به وي او كه به بل كوم يو پيغمبر وي. مونږ ته همدا نظر بهتر برېښي.

ذا النون يعني يونس ؈

٣ـ په ﴿ وَذَا ٱلنُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَـٰضِبًا ﴾ كښې بالاتفاق د ذا النون كلمه د يونس ؈ څخه عبارت ده او دا لقب ځكه وركړی شوی دی چې دغه پيغمبر د ماهي په ګېډه كښې څه وخت بندي كړی شوی وه، "نون" د ماهي معنی وركوي لكه څنګه چې "حوت" هم ماهي ته وضعه شوی دی.

نو يونس ؈ لكه څنګه چې د ذا النون لقب ګټلی دی همدارنګه په [القلم:۴۸] ايت كښې د "صاحب الحوت" په نوم باندې هم ياد شوی دی، پاتې شوه دا خبره چې د نوموړي بنديخانې قيصه څنګه ده؟ نو هغه خو مفسرينو كرامو ډېره طولاني ليكلې ده[٣]، او په دې تفسير كښې يې هم د ځينو ټكو بيان د [يونس:۹۸] ايت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ على ذلک. خو زيات بيان يې په [الصافات: ۱۴۰] او نورو ايتونو كښې راروان دی إن شاء الله ﷻ، مونږ نه غواړو چې هغه بيان دلته رانقل كړو او كتاب پرې اوږد كړو، مونږ دلته د الله ﷻ په توفيق د هغو ټكو په شرحه او تفسير باندې اكتفاء كوو كومو ته چې په دې مقام كښې ضرورت دی هغه دا چې:

۴ـ په ﴿ إِذ ذَّهَبَ مُغَـٰضِبًا ﴾ كښې د ﴿ مُغَـٰضِبًا ﴾ كلمه د "مُغَاضَبَة" ـ لكه "مُضَارَبَة" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د "مُفَاعَلَة" باب دی، په دغه باب كښې اصلاً هغه فعلونه اچولی كېږي كومو چې د يوه طرفه قصداً او د بله طرفه ضمنًا صورت نيولی وي، مګر كله-كله پكښې د مبالغې دپاره هغه فعل هم اچولی كېږي كوم چې د يوه طرفه صورت نيولی وي، لكه "عَاقَبْتُ اللِّصَّ" غله مې ډېر زيات تعقيب كړي وه.

په دې مقام كښې همدغه مبالغه مطلب ده، نو حاصل يې داسې راخېژي چې: يونس ؈ په خپل

---

[١] تفسير الكشاف ج٣ ص١٣١

[٢] البحر المحيط ج٧ ص۴٦١ .

[٣] تفسير القرطبي ج١١ ص٣٢٩

قوم باندې د ډېر زیات په غُصه وه چې ایمان یې ورباندې رانه ووړ حتی بدون د الله ﷻ د اذن څخه د دوی د منځه لاړ او دوی یې پرېښودل چې عذاب پرې نازل شي او ټول پوپنا شي.

قدر د تنګی معنی هم ورکوي

۵ـ په ﴿فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ﴾ کښې د ﴿نَّقْدِرَ﴾ کلمه د "قُدْرَة" څخه نه ده اشتقاقه شوې چې غلطه معنی ورکړي بلکې د "قَدَرَ" ـلکه "شَرَفَ"ـ څخه یې اشتقاق موندلی دی، "قَدَرَ" ډېرې معناوې لري چې یوه معنی یې تنګي ده[۱] او همدغه معنی دلته مراده ده، یعنې نو یونس ؑ ګومان وکړ چې مونږ به ورباندې د بې اجازې تللو د کبله تنګي وروانچوو، او د ماهي په ګېډه کښې به یې د همدغه خلاف الاولی کار د کولو د امله بندي نه کړو.

د ذکر شوي مصدر څخه په همدغې معنی باندې په ﴿وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ﴾ [الطلاق:۷] کښې د "قُدِرَ" کلمه هم اشتقاقه شوې ده، یعنې او هغه څوک چې روزي ورباندې تنګه کړی شوې وي نو هغه دې د خپلې تنګې روزۍ په اندازه مطلقاتو ښځو ته نفقه ورکړي.

درې تیارې

۶ـ په ﴿فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَاتِ﴾ کښې د "ظُلُمَات" کلمه د "ظُلْمَة" ـلکه "قُدْرَة"ـ جمعه ده، چې د تیارې دپاره وضعه شوې ده او په مقابل کښې یې "نُور" (رڼا) استعمالېږي[۲]، پاتې شوه دا خبره چې په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د څه شي څخه عبارت ده؟ نو په دې کښې دوه نظره دي[۳]:

الف: د "ظُلُمَات" کلمه دلته د غم د شدت څخه کنایه ده چې په یونس ؑ باندې د ماهي په ګېډه کښې دومره شدید غم ورنازل شو تا به ویل چې یوه شپه او یوه تیاره نه بلکې متعددو تیارو سره لاس یوکړی دی او د محاصرې لاندې یې نیولی دي.

ب: یونس ؑ په درېوو حقیقي تیارو کښې د سوال لاسونه پورته کړي وه چې یوه د شپې تیاره وه او بله د دریاب تیاره وه او بالآخره بله د ماهي د ګېډې تیاره وه.

خینې علماوو کرام لا وايي چې: هغه ماهي بل ماهي ښویه تېر کړ کوم یوه چې یونس ؑ ښویه تېر کړی وه[۴]. نو په دې تقدیر به درې تیارې یوه د دریاب تیاره او دوه تیارې د ماهیانو د دوه وو ګېډو د تیارو څخه عبارت وي، والله ﷻ أعلم.

زمونږ په فکر که د مجاز عموم اراده کړی شي ترڅو د ټولو معناوو اراده کول صحت ومومي هم څه بده خبره نه ده، بلکې د یونس ؑ د حال سره ښه سمون وخوري.

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۷۷
(۲) مفردات الراغب ص۳۲۵
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۸۷؛ تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۳۲
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۸۴

یادوني

۷_ هیله ده چې په دې مقام کښې محترم لوستونکي لاندې دوه یادونې د نظر لاندې ونیسي:
الف: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۸۶] ایت لاندې د نبي کریم ﷺ یو حدیث نقل کړی دی چې د یونس علیه السلام دعاء یې د قیامت تر ورځې پورې د ټولو مؤمنانو دپاره مقبوله دعاء ګڼلې ده، لکه چې همدې مطلب ته په دې مقام کښې د ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُـجِى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کلمات اشاره کوي.
نو هرڅوک چې د مشکلاتو او غمونو په وخت کښې ووايي چې: ﴿ لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّى كُنتُ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ الله ﷻ به یې مشکلات حل کړي او د غمونو څخه به یې خلاص کړي.
ب: د زکریا علیه السلام او د یحیی علیه السلام په هکله د "مریم" سورت په اولنیو ایتونو کښې ښه کافي بحث تېر شوی دی چې بیا تکرارولو ته یې څه اړتیا نه ګورو.

فرج څه معنی؟

۸_ په ﴿ وَٱلَّتِىٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا ﴾ کښې د "فَرْج" کلمه هغه وُت ته وضعه شوې ده کوم چې د دوه وو شیانو تر منځ واقع وي[۱] چې مونږ ترې په پښتو کښې په چاود باندې هم تعبیر کولی شو، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾ [ق:۶] یعنې ایا مشرکان اسمان ته نه ګوري چې د دوی د پاسه مونږ څنګه ښایسته جوړ کړی دی چې هیڅ چاودونه پکښې نشته؟.
مګر ذکره شوي کلمه د غلیظ عورت او د هغه په شاوخواوو ځایونو کښې هم د کنایې په توګه استعمالېږي[۲]، برابره خبره ده چې د زنانه وو عورت وي او که د نارینه وو عورت وي.
په دې مقام کښې د دواړو معناوو اراده کول صحت لري چې دواړه په مصداق کښې متحدې دي او تفاوت پکښې نه واقع کېږي. د ښه وضاحت دپاره په لاندې کرښو کښې د دواړو حاصل ولولئ:
الف: د اولنۍ معنی په لحاظ به د "فَرج" کلمه د کمیس د ګرېوان څخه عبارت شي یعنې هغه ښځه یاده کړه کومې چې خپل ګرېوان د نارینه وو څخه پاک ساتلی وه چې په جائزه او ناجائزه دواړو طریقو باندې چا لاس نه وه وروړی.
ب: د دوهمې معنی په اعتبار سره به د ذکرې شوې کلمې حاصل داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! خپل امت ته دې هغه زنانه یاده کړه کومې چې خپل غلیظ عورت د نارینه وو څخه مطلقًا پاک ساتلی وه چې نه چا په شرعي نکاح باندې مسه کړی وه او نه په ناجائزه توګه چا لاس وروړی وه.

سوال جواب

۹_ که څوک وايي چې: په ﴿ فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا ﴾ کښې د "نَفَخْنَا" کلمه د "نَفخ" _لکه "ضَرب"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د پوکولو معنی ورکوي خو د کنایې په توګه د ژوندي کولو په معنی کښې

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۸۸
(۲) لسان العرب ج۲ ص۳۴۲

استعمالیږي، نو په کار دي چې د ذکر شوي عبارت مفهوم داسې راوخېژي چې: مونږ په نوموړې ښځه (بي بي مریم رضي الله عنها) کښې هغه روح پوه کړ کوم چې مونږ ته د تشریف دپاره اضافت شوی دی او هغه مو وربانديې راژوندی کړه؛ ځکه چې د ﴿ فِيهَا ﴾ ضمیر بي بي مریمې رضي الله عنها ته راجع دی، حال دا چې دا مفهوم صحیح نه دی؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې مفعول (عیسی) د ظهور د کبله مقدر دی چې بي بي مریمه رضي الله عنها د همغه مقدر مفعول دپاره ظرف واقع شوې ده، یعنې نو مونږ د نوموړې بي بي زوی (عیسی علیه السلام) د همدې په ګېډه کښې په مقدس او مشرف روح باندې ژوندی کړ[۱].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۰ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَجَعَلْنَـٰهَا وَٱبْنَهَآ ءَايَةً ﴾ مفهوم دا دی چې بي بي مریمه رضي الله عنها او عیسی علیه السلام دواړه د الهي قدرت یوه نښه ده حال دا چې دواړه هر یو په بې شمېرو قدرتي نښو باندې مشتمل دي؟

مونږ وایو چې:

الف: په دې مقام کښې د دواړو مجموعې ته د ولادت په اعتبار سره یوه قدرتي نښه ویل شوې ده، چې مور وربانديې په قدرتي توګه امیدواره شوه او عیسی علیه السلام په قدرتي توګه تولد شو.

ب: د "آیة" یوه بله کلمه دلته مقدره ده چې مذکوره د ﴿ ءَايَةً ﴾ کلمه وربانديې دلالت کوي، ته به وایې چې داسې نازل شوی وی: "وَجَعَلْنَاهَا آيَةً وَابْنَهَا آيَةً" یعنې مونږ بي بي مریمه رضي الله عنها د خپل قدرت یوه نښه وګرځوله او د دې زوی مو د قدرت بله نښه جوړه کړه ترڅو ترې د قیامت تر ورځې پورې ټول عالمونه عبرت واخلي.

ج: بالآخره: د ﴿ ءَايَةً ﴾ څخه یوه نښه (یو فرد) مطلب نه دی بلکې جنس نښه ترې مراده ده چې متعددې نښې پکښې شاملېدلی شي.

﴿ إِنَّ هَـٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ ۖ كُلٌّ إِلَيْنَا رَٰجِعُونَ ﴿٩٣﴾ ﴾

[۹۲] (ای خلکو!) یقیناً دغه (د ټولو پیغمبرانو دین او شریعت) ستاسو دین (او شریعت) دی په داسې حال کښې چې فقط یو دین دی (په اصولو کښې یې تعدد نشته).

او (همدا) زه ستاسو د ټولو رب (پالونکی) یم، نو تاسو خاص زما عبادت وکړئ (او بس).

[۹۳] (خو خلکو په دغې توصیه باندې عمل ونه کړ) او په خپلو منځو کښې یې د خپل دین (عقیدې) کار جدا-جدا (او ټوټه-ټوټه) کړ، خو دوی (ټول) مونږ ته راجع کېدونکي دي (هر چاته به موافقه سزا یا جزا ورکړو).

(۱) البحر المحیط ج۷ ص۴۶۳؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۳۳

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو باندې یوې تبصرې ته اشاره شوې ده چې حاصل بې داسې راځېږي چې:

۱ـ ای پیغمبره! ټولو خلکو ته زمونږ د پلوه اعلان وکړه او ورته ووایه چې: ای خلکو! ستاسو کوم دین چې د الله ﷻ په نزد مقبول دی دغه واحد دین دی چې ټولو پیغمبرانو هر یوه په خپله خپله زمانه کښې ورته دعوت چلولی دی او ټول پرې متفق دي.

نو ستاسو ټولو دین په اصولو کښې څه اختلاف نه لري، او په دې کښې هم څه اختلاف نشته چې زه ستاسو د ټولو رب یم چې هیڅ شریک نه لرم. نو خاص زما عبادت وکړئ او شریک راسره مه دروئ.

۲ـ نو په همدې بنیاد په خلکو کښې بې اتفاقي او اختلاف د پیغمبرانو د پلوه نه دی واقع شوی بلکې دوی د اختلاف د منځه وړلو دپاره را استولي شوي دي، خو دا خلک دي چې اختلاف یې خپل کړی دی او په خپلو منځو کښې یې دین ټوټه ټوټه او تیت پرک کړی دی، چا یوه لاره غوره کړې ده، او څوک په بله لاره باندې روان دی.

نو د قیامت د ورځې قیام ضرر راتلونکی دی ترڅو ټول خلک مونږ ته راجع شي او هر چاته موافقه جزا یا سزا ورکړو.

توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ هَـٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً ﴾ کښې د ﴿ هَـٰذِهِ ﴾ کلمه هغه ملت او دین ته اشاره ده کوم چې د وړاندېنیو ایتونو په مضامینو کښې معنًی ذکر دی(۱)، دا د یو پلوه، او د بله پلوه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۳۸] او [هود:۸] ایتونو لاندې د ﴿ أُمَّةً ﴾ کلمه ښه پوره شرحه کړې ده او هلته مو لیکلي دي چې د همدغې کلمې د معناوو څخه یوه معنی دین او ملت دی چې دلته همدغه مراده ده.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ای خلکو! یقینًا دغه د توحید عقیده او دغه د توحید ملت کوم چې ټولو پیغمبرانو ورته دعوت چلولی دی همدغه ستاسو مقبوله عقیده او مقبول دین دی، نو اختلاف مه کوئ او د توحید عقیدې ته په اتفاق سره راجع شئ.

۲ـ لله ﷻ الحمد والمنة ـ په دې تفسیر کښې د اتفاق او اختلاف په هکله د [البقرة:۲۱۳] ایت لاندې ډېر ښه خوندور بحث تېر شوی دی، هیله ده چې محترم لوستونکي هلته یو ځل مراجعه وکړي.

۳ـ ذکر شوي ایتونه نبي کریم ﷺ په یوه حدیث شریف کښې ډېر ښه تفسیر کړي دي او فرمایلي یې دي چې: «وَالْأَنْبِيَاءُ أَوْلَادُ عَلَّاتٍ»(۲) یعنې ټول پیغمبران د دین په اعتبار سره داسې دي لکه د بنو زامن چې مورګانې یې جدا جدا وي او پلار یې یو وي، نو د ټولو پیغمبرانو دین د عقیدې په اعتبار سره یکې یو دی او د فرعي او عملي احکامو په لحاظ سره جدا جدا دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۸۹
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۴۸۹

﴿ فَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِۦ وَإِنَّا لَهُۥ
كَٰتِبُونَ ﴿٩٤﴾ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا
فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَٱقْتَرَبَ ٱلْوَعْدُ ٱلْحَقُّ
فَإِذَا هِىَ شَٰخِصَةٌ أَبْصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَٰوَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا بَلْ كُنَّا
ظَٰلِمِينَ ﴿٩٧﴾ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا
وَٰرِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ هَٰٓؤُلَآءِ ءَالِهَةً مَّا وَرَدُوهَا ۖ وَكُلٌّ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا
زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ أُو۟لَٰٓئِكَ عَنْهَا
مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا ۖ وَهُمْ فِى مَا ٱشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ خَٰلِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا
يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ ٱلَّذِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ
﴿١٠٣﴾ يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ ۚ
وَعْدًا عَلَيْنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٠٤﴾ ﴾

[۹۴] نو هرڅوک چې د نېکو عملونو د جملې څخه په داسې حال کښې (نېک عملونه) وکړي چې ایمان درلودونکی وي نو د ده کوښښ (نیکو عملونو) ته هیڅ ناشکري نشته (چې بې اجره، پرېښودلی شي) او یقینًا مونږ د ده کوښښ ته لیکونکي یاستو.

[۹۵] او په داسې ښار باندې چې مونږ (د جنایاتو د کبله) هلاک کړې وي دا خبره محاله (او نه کېدونکې) ده چې یقینًا دوی (به مونږ ته) راونه ګرځي (او په دنیاوي سزا به یې اکتفاء وکړی شي).

[۹۶] آن تردې چې کله زوزي مازوزي په داسې حال کښې راپرانستلی (راخوشې) کړی شي چې د هرې لوړې (غرونو او غونډیو) څخه په ځغاسته راښکته کېږي.

[۹۷] او چې کله حقه وعده (د قیامت ورځ) رانژدې (بلکې متحققه) شي نو ناڅاپه به داسې قیصه شي چې (د ټولو) هغو کسانو سترګې به (د ډېره هیبته) بېرته پاتې شي کومو چې کفر غوره کړی وي (که څه هم په دنیا کښې پرې معذب شوي وي، په دغې وخت کښې به ټول کفار وایي چې:) ای زمونږ افسوسه! (او حسرته راشه چې همدا دې وخت دی) یقینًا مونږ د دغې ورځې څخه په غفلت کښې (پراته) وو، بلکې مونږ ظلم کوونکي وو.

[۹۸] (ای کفارو!) یقیناً تاسو او هغه شیان کومو ته چې تاسو د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ د دوزخ خاشاک یاست، یقیناً تاسو دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

[۹۹] (ای کفارو!) که چرته دغه (ستاسو باطل معبودان) حقیقي معبودان وی نو دوزخ ته به نه وی داخل شوي (اقلاً خپل ځانونه خو به یې ترې بچ کړي وی).

او (تاسو) ټول به په دوزخ کښې همېشه یاست.

[۱۰۰] (ای پیغمبره!) کفارو ته به په دوزخ کښې فریاد (او زبېرګي) وي او دوی به په دوزخ کښې د خپلو زبېرګیو او فریادونو د کبله) اورېدل نه شي کولی.

[۱۰۱] (بالمقابل) یقیناً هغه کسان کومو ته چې زمونږ د پلوه نېکه درجه لا پخوا ټاکلې شوې ده همدغه کسان د دوزخ څخه لرې کړی شوي دي (او جنت ته به بوتللی شي).

[۱۰۲] دوی به هلته (په جنت کښې) د دوزخ (د اور) ښکالو (اواز) هم نه اوري، او دوی به په هغه شي کښې کوم چې د دوی زړونه یې غواړي همېشه اوسېدونکي وي.

[۱۰۳] دوی لره به لوی ډار هم غمژن نه کړي او پرښتې به ورسره ملاقات کوي (چې ډاډه اوسئ تاسو ته څه خطر نشته)، دا ستاسو هغه ورځ ده کومه چې تاسو وئ چې وعده یې درسره کړی شوې وه.

[۱۰۴] (دوی به) په هغې ورځ کښې (غمژن نه شي) کله چې مونږ اسمان داسې راونغاړو لکه چې د لیکلو شوو شیانو (د حفاظت) دپاره لیکلی شوی کاغذ راونغاړل شي.

(بیا به مونږ پیدا کول بېرته داسې شروع کړو) لکه چې اول پیدا کول مو شروع کړي وه (دا) وعده په مونږ باندې (لازمه) ده. یقیناً مونږ (د دغه کار) کوونکي یاستو.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنۍ ایتونه په دې تمام شوي وه چې ټول خلک به الله ﷻ ته راجع کېږي او د قیامت ورځ به ضرور قائمېږي. په دې ایتونو کښې په همدغې ورځې پورې مربوط څه حالات بیان شوي دي او په څه کیفیاتو باندې یې ښه رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د قیامت د ورځې په ارتباط څه معلومات قرائت کړه چې عبرت ترې واخلي هغه دا چې:

۱ـ نو هر چا چې کوښښ کړی وي او نېک عملونه یې په داسې حال کښې ترسره کړي وي چې د ایمان خاوند وي او د کفر څخه یې خپل ځان ساتلی وي نو:

الف: د دغو خلکو د کوښښونو به زیاته قدرداني وکړی شي او دوی ته په دغې ورځې کښې هیڅ ناشکري نشته چې ایمان یا صالح عمل یې ضائع شي او اجر ورنه کړی شي.

ب: د دوی د کړو وړو به ولې قدرداني او شکریه نه کېږي چې مونږ یې په دنیا کښې په ډېره دقیقه توګه لیکونکي یاستو، که بالفرض مونږ یې شکریه نه کولی نو دومره اهتمام به مو ورته نه وی کړی.

۲ـ هو! په دنیا کښې هم د نېکو اعمالو او د بدو اعمالو څه ناڅه جزا یا سزا بندګانو ته ورکوله

کېږي مګر تکمیل به یې د قیامت په ورځ باندې صوررت نیسي، نو د همدې کبله په هغو خلکو باندې (کوم چې مونږ په دنیا کښې د جنایاتو په سبب پوښنا کړي دي) دا خبره حرامه ده چې دوی بېرته مونږ ته راجع نه شي او په دنیاوي جزا باندې به یې اکتفاء وکړی شي، بلکې ضرور به ټول زمونږ حضور ته راجع کېږي او د خپل عمل (نېک وي او که بد وي) پوره جزا یا سزا به ګوري.

۳_ هو! د قیامت د ورځې د قیامه پورې به هلاک کړی شوي قومونه او مخلوقات د خاورو څخه نه راپورته کېږي او همدغسې به په ځمکه کښې منحل پراته وي لکه چې دي.

اما د قیامت د ورځې د قیام په وخت باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس، مګر د شروع څخه وړاندې به څه علامات ولري چې:

الف: د علاماتو د جملې څخه یې یوه علامه دا ده چې زوزي مازوزي به راخوشې کړی شي او هغه بند به د منځه لاړ شي کوم چې دوی یې ایسار کړي دي.

ب: کله چې زوزي مازوزي په ځمکه باندې راخواره شي نو ټوله ځمکه به دوی اشغاله کړي او د هرې لوړې څخه به د مولخانو غوندې راتوییږي نو په دغه وخت کښې به ټوله ځمکه (الا ما شاء الله) د انسانانو د ګوزارې او سکونت څخه ووځي.

۴_ ای پیغمبره! د قیامت حقه او رښتینې وعده ډېر نژدې ده او ته وروستنی پیغمبر یې چې ځمکې ته استولی شوی یې، ستا څخه وروسته بل پیغمبر نه رالېږل کېږي.

لنډه دا چې کله د علاماتو څخه وروسته قیامت قائم شي او خلک د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شي نو کفار به د لاندې حالاتو سره مخامخ شي:

الف: د کفارو سترګې به د ډېر هیبت د امله غږېدلې او خلاصې وي چې هیڅ رپ به نه ورکوي.

ب: د همدغه هیبت او دهشت په وخت کښې به دوی وایي چې: ای زمونږ افسوسه! راشه چې همدا دې وخت دی، یقیناً چې مونږ په دنیا کښې د دغې ورځې د راتګ څخه په لوی غفلت کښې پراته وو.

ج: هسې نه چې مونږ په دغې ورځې باندې نه وو خبر کړی شوي بلکې مونږ پخپله په خپلو ځانونو باندې ظالمان وو چې په خبر باندې مو غوږونه کاڼه کړي وه او خپل ځانونه مو پرې ګول اچولي وه.

۵_ نو ای پیغمبره! د خپلې زمانې کفار مخاطب کړه او ورته ووایه چې:

الف: ای کفارو! د قیامت په ورځ به تاسو او ستاسو باطل معبودان (بوتان) ټول د دوزخ خاشاک یاست، تاسو ټول دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

ب: دا د دې دپاره چې تاسو په خپله غلطۍ باندې ښه پوه شئ او چې زمونږ ویناوې درته ښې جوتې شي چې تاسو ته مونږ رښتیا ویلي وه او دا خکه چې:

که بالفرض ستاسو دغه معبودان کوم چې تاسو د خپله خانه جوړ کړي دي رښتیاني معبودان وی او د معبودیت لیاقت یې درلودی، نو اقلاً خپل ځانونه خو به یې د دوزخ څخه بچ کړي وی، او ستاسو غوندې به په دوزخ کښې نه وی اچولی شوي.

۶_ ای پیغمبره! ټول کفار او د دوی باطل معبودان به د همېشه دپاره په دوزخ کښې پراته وي؛

دوی به هلته د ډېر مشقت د کبله د لاندې کیفیت سره مخ شي:
الف: دوی به هلته په زبېرګیو او په کوکارو باندې اخته وي.
ب: په دوی باندې به هلته داسې حال ورشي چې د خپلو چیغو او ژړا د کبله به بل هیڅ اواز نه اوربدلی او یا به په غوږونو باندې کاڼه کړی شي.
۷_ بالمقابل د هغو کسانو به د قیامت په ورځ ډېر ښه حالت وي کومو ته چې زمونږ د پلوه لوړې درجې ټاکلې شوې دي هغه دا چې:
الف: دغه ډله کسان به د دوزخ څخه لرې کړی شوي وي او جنت ته به داخل کړی شي.
ب: دوی به د دوزخ څخه په دومره لرې مسافه کښې موقعیت لري حتی چې د دوزخ د لمبو اواز او غرهار به هم نه اوري چې فکرونه یې لږ څه ګډوډ کړي.
ج: دوی به په جنتونو کښې بلکې په هغو خوندورو او مزناکو نعمتونو کښې همېشه اوسېدونکي وي کوم چې د دوی زړونه یې غواړي او اشتهاء یې ورته کېږي.
د: دوی به په لوی ډار باندې غمژن نه شي او هیڅ اثر به وریاندې ونه کړي او دا څکه چې دوی ته به پرښتې ورمخې ته کېږي او ډاډ به ورکوي چې مه خپه کېږئ او مه غمژن کېږئ بلکې تاسو په هغه شي باندې زېری قبول کړئ د کوم وعده چې تاسو ته د پیغمبرانو په ذریعه درکړی شوې وه.
۸_ ای پیغمبره! جنتیان به په لوی ډار باندې په هغې ورځ کښې غمژن نه شي په کومه کښې به چې:
الف: مونږ دا لوړ او قوي اسمان داسې راتاو کړو لکه چې یوه پاڼه د لیکلي شوي مضمون د ساتلو دپاره راتاوه او راونغاړله شي.
ب: په دغې ورځ کښې به مونږ یو ځل بیا خپل پیدا کول د نشت څخه پیل کړو او خاورې کړی شوي ساکښان به بېرته راژوندي کړو، نو لکه څنګه چې مونږ ته لومړي ځل پیدا کولو څه اشکال نه درلود همدارنګه به د پیدا کولو بېرته را اعاده کول هم مونږ ته څه اشکال ونه لري.
ج: د دغه بیا راژوندي کولو وعده بل څوک نه کوي بلکې زه یې وعده کوم داسې وعده چې په خپل اقدس ذات باندې مو د هغې التزام کړی دی.
د: نو په همدې بنیاد مونږ هرومرو یقیناً د دغه کار کوونکي یاستو چې ضرور به یې ترسره کړو.

توضیحات

۱_ مفسرینو کرامو د دې ایت ﴿ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ په تفسیر کښې متعدد احتمالات لیکلي دي[1]، که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي، خو کوم تفسیر چې مونږ ته بهتر برېښېدلی هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:
الف: د ﴿ وَحَرَٰمٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَآ ﴾ کلمات خبر مقدم دي او د ﴿ أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴾ کلمات مبتدأ مؤخره دي، چې جمله اسمیه خبریه ترې جوړېږي.

[1] التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۲۲۰؛ زاد المسیر ج۵ ص۲۶۸؛ تفسیر القاسمي ج۱۱ ص۲۹۲

ب: لکه څنګه چې د الله ﷻ په توفیق د [المائدة: ۲۶] ایت لاندې مو لیکلي دي چې د یوه شي حرامېدل درې معناوې لري چې د تشریعي تحریم، تسخیري تحریم او تکویني تحریم څخه عبارت دي، نو په دې مقام کښې همدغه وروستنی دوول تحریم مطلب دی، چې مونږ ترې په دې مقام کښې په محال یا ممتنع سره تعبیر کوو.

ج: د ﴿لَا يَرْجِعُونَ﴾ د جملې سره د "إِلَيْنَا" کلمات مقدر دي.

د: په ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ﴾ الآية، کښې د ﴿حَتَّىٰٓ﴾ کلمه د ذکرې شوې اسمیه خبریه جملې په مضمون پورې تعلق نیسي او د همدې دپاره غایه ده.

ه: او د ﴿إِذَا﴾ کلمه د شرط دپاره ده چې د خپل مدخول او متعلقاتو په معیت سره شرطیه جمله جوړېږي.

و: بالآخره په راتلونکي ایت شریف کښې د ﴿فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ جمله به د همدغې شرطیې جملې دپاره جزائیه جمله واقع شي. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

کوم قومونه چې مونږ د جنایاتو او کفریاتو د کبله هلاک کړي دي په هغوی باندې دا محاله او نه کېدونکې ده چې مونږ ته د خپلو کړو وړو د سزا ګاللو دپاره راجع نه شي.

یا په بل عبارت: که څه هم ذکرو شوو کافرانو په دنیا کښې د خپلو کفریاتو څه مزه څکلې وي چې په پوښنا کوونکي عذاب باندې هلاک کړی شوي وي. مګر هغوی ته لا د عذاب تاکله شوې وړنده نه ده رسېدلې نو ضرور به دوی هم د نورو په شان د قیامت په ورځ مونږ ته راجع شي او هلته به په دوزخ کښې په دائمي توګه معذب کړی شي، آن تر دې چې کله د قیامت د نژدېوالي څه علامات (لکه زوزي مازوزي) څرګند شي او په تعقیب باندې یې قیامت قائم شي نو ذکر شوي هلاک شوي کفار به د هغو کفارو په ډله کښې شامل شي د چا چې سترګې د ډېره هیبته او د ډېرې وارخطایی د کبله غړېدلې پاتې وې او بالکل رپ نه ورکوي.

یادونه

۲ـ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۹۴] ایت لاندې مونږ په ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ﴾ کښې د یاجوج او ماجوج دواړه کلمې ښې پوره تشریح کړې دي، نو نه یې بیا تکرارولو ته اراده لرو او نه وربانډې نور څه اضافه کوو، هیله ده چې محترم لوستونکي هلته مراجعه وکړي.

حَدَب او نَسل څه معنی؟

۳ـ په ﴿وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ﴾ کښې د ﴿حَدَبٍ﴾ کلمه اصلاً د ملا د کړوپوالي دپاره وضعه شوې ده خو د ځمکې په لوړو برخو کښې هم استعمالېږي[1] لکه غرونه او غونډۍ.

او د ﴿يَنسِلُونَ﴾ کلمه د "نَسَلَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د دې دپاره وضعه

(۱) لسان العرب ج۱ ص۳۰۰

شوي ده چې يو شی د بل شي څخه جدا شي د همدې کبله زوزات ته "نسل" وايي چې د یوه پلار څخه جدا شوي او ډېر شوي دي، مګر د څغاستې او منډو په معنی کښې هم استعمالېږي[1] چې په دې مقام کښې په همدغې معنی باندې استعماله شوې ده، يعنې کله چې زوزې مازوزي د ذو القرنين د جوړ کړی شوي بند څخه راخوشې شي نو ټوله ځمکه به په همدوی باندې ډکه شي - إلا ما شاء الله - نو هوارې ځمکې خو لا څه چې په غرونو او غونډيو باندې به هم ورخواره شي او د هرې لوړې څخه به ډېر په اسانی باندې د مولخانو په ډول په جلتۍ سره رانښکته کېږي او د هيچا سره به يې د مقابلې توان نه وي.

يو نحوي تحليل

۴- په ﴿ فَإِذَا هِيَ شَٰخِصَةٌ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ کښې د ﴿ هِيَ ﴾ ضمير مبهم ضمير دی، کله چې مونث وي لکه چې دلته مونث دی نو د ضمير "القصه" په نامه يادېږي او چې په کوم ځای کښې مذکر (هُوَ) وي نو هلته د ضمير "الشان" لقب ورکول کېږي.

او د ﴿ أَبۡصَٰرُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا ﴾ کلمات موخره مبتدأ ده، او ﴿ شَٰخِصَةٌ ﴾ کلمه يې مقدم خبر دی نو دغه اسميه جمله د ذکر شوي مبهم ضمير دپاره تفسير دی[2] چې مجموعه د وړاندېنې ايت په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فُتِحَتۡ ﴾ کښې د ﴿ إِذَا ﴾ دپاره جزائيه جمله ده لکه چې په اوله توضيح کښې ورته اشاره شوې ده، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

حتی چې د قيامت علامات ظهور وکړي او ښه رانژدې شي او بيا قائم شي نو په دغه وخت کښې به قيصه داسې جوړه شي چې د هغو کسانو سترګې به بېرته پاتې شي او تيغې به وخېژي کومو چې کفر غوره کړی وه، برابره خبره ده چې په دنيا کښې په ښخ ويستونکي عذاب باندې هلاک شوي وي او که نه.

حَصَب څه معنی؟

۵- په ﴿ إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ کښې د ﴿ حَصَبُ ﴾ کلمه د کوچنيو ډبرو او کوچنيو دانو دپاره وضعه شوې ده چې د انسان په پوستکي باندې څرګندېږي، خو په دې مقام کښې ترې هغه خاشاک مطلب دي کوم چې اور ته وراچولی کېږي تر څو پرې اور ښه تازه او قوي شي[3]. يا په بل عبارت دلته د ﴿ حَصَبُ ﴾ کلمه د "حَطَب" په معنی سره ده چې د خاشاکو معنی ورکوي، همدې معنی ته د يوه تفسير په اعتبار سره په ﴿ وَقُودُهَا ٱلنَّاسُ وَٱلۡحِجَارَةُ ﴾ [البقرة: ۲۴] کښې اشاره شوې ده، يعنې د هغه اور څخه خانونه وساتئ چې د هغه د سوند مواد هغه خلک دي کومو چې کفر اختيار کړی دی او هغه ډبرې دي کومې چې معبوداني ګرځولې شوې دي.

---

[1] مفردات الراغب ص۵۱۲
[2] روح المعاني ج۱۷ ص۹۳
[3] لسان العرب ج۱ ص۳۱۸

یادونه

۶_ د ﴿ أَنتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴾ ښه پوره تفسیر د [مریم: ۷۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېر شوی دی چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو، فقط همدومره وړاندې وراضافه کوو چې په دې مقام کښې په ﴿ أَنتُمْ ﴾ سره کفار او د دوی باطل معبودان د تغلیب په توګه مخاطب کړی شوي دي، چې ټاسو ټول دوزخ ته ورداخلېدونکي یاست.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د کفارو باطل معبودان (بوتان) به هم د دوی سره یو ځای دوزخ ته ورداخل کړی شي؟

مونږ وایو چې الله ﷻ ډېر ښه پوهېږي خو د بوتانو په اور کښې اچول به د لاندې مطالبو دپاره صورت نیسي:

الف: ترڅو د کفارو حسرت ښه اضافه شي چې په دغو باندې مونږ بې لارې شوي وه.

ب: ترڅو کفارو ته د خپلو معبودانو ناتواني ښه څرګنده شي لکه چې همدې مطلب ته د ﴿ لَوْ كَانَ هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً ﴾ الآية، اشاره کوي.

د زَفِیر معنی

۸_ په ﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ ﴾ کښې د ﴿ زَفِيرٌ ﴾ کلمه د [هود: ۱۰۶] ایت لاندې تشریح شوې ده چې د خره اواز ته ویله کېږي چې په ډېر تېز اواز سره په هنګاري باندې پیل کوي او د هنګاري په اوږدو کښې یې لږ-لږ ټیټوي آن چې ختم یې کړي، یعني کفارو لره به په دوزخ کښې د خرو د هنګاري غوندې زبېرګی او فریاد وي، العیاذ بالله ﷻ.

په دوزخ کښې کفار اورېدل نه شي کولی

۹_ یوه ورځې عبد الله بن مسعود ؓ دا ایت شریف ﴿ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴾ قرائت کړ او په تفسیر کښې یې وفرمایل چې: «إذا بَقِيَ مَنْ يَخْلُدُ فِي النَّارِ جُعِلُوْا فِيْ تَوَابِيْتَ مِنْ نَارٍ فِيْهَا مَسَامِيْرُ مِنْ نَارٍ فَلا يَرى أحَدُ مِنْهُمْ أنَّهُ يُعَذَّبُ فِيْ النَّارِ غَيْرَهُ»(۱) یعني کله چې د دوزخ څخه ګنهګاران راوویستلی شي او سوچه کفار پکښې پاتې شي چې په اور کښې به همېشه وي، نو دوی به د اور په صندوقونو کښې واچولی شي او د اور میخونه به وراندې ټکوهلی شي، نو په دغه وخت کښې به هر یو کافر فقط خپل فریاد اوري او خیال به کوي چې د ده څخه په غیر بل هیڅوک په دوزخ کښې نه معذبېږي.

شاید چې دا عملیه به وړاندې د دې دپاره ترسره کړی شي چې د نورو کافرانو (دوزخیانو) په

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۱۹۷؛ تفسیر الطبري ج۱۷ ص۹۵؛ المعجم الکبیر للطبراني ج۹ ص۲۲۴

او د هغوی د فریاد په اورېدلو سره پرې عذاب تخفیف نه کړی شي، لکه چې وایي: "اَلْبَلَايَا إِذَا عَمَّتْ خَفَّتْ". یعنې مشقتونه چې کله عام شي نو تخفیف کېږي.

د مفهوم عموم ته اعتبار دی

۱۰- د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما (رئیس المفسرین) څخه روایت دی چې یوه ورځې ابن الزبعری د نبي کریم ﷺ سره په لاندې ډول سره سوال جواب وکړ:

ابن الزبعری: ای محمده! ایا دغه حکم چې: ﴿ إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ﴾ یوازې زمونږ په معبودانو پورې اختصاص لرې چې دوی به هم (ستا په خیال) زمونږ سره یو ځای په دوزخ کښې سوزي او که نه دا حکم عام دی هرڅوک چې د الله ﷻ څخه په غیر معبود وګرځولی شي هغوی ټول به د خپلو عابدینو سره دوزخ ته داخلېږي؟

نبي کریم ﷺ: دا حکم عام دی.

ابن الزبعری: ته خو یقین لرې چې پرښتې د الله ﷻ صالحین بندګان دي او همدارنګه عیسی علیه السلام او عُزیر علیه السلام هم د مخلصو بندګانو څخه دي، حال دا چې د بنو مُلیح قبیله د پرښتو عبادت کوي او نصارا عیسی علیه السلام ته په سجده دي او بالآخره یهودانو عُزیر علیه السلام بدون د الله ﷻ څخه معبود ګرځولی دي، نو پوښتنه دا ده چې: دوی ټول به (ستا په خیال) دوزخ ته داخلېږي؟

«فَأَنْزَلَ اللهُ ﷻ ﴿ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى ﴾ الآية»[1] نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ چې یقینًا هغه کسان کومو ته چې زمونږ د پلوه لوړه درجه (لوی فضیلت) په ازل کښې لیکلی شوی دی دوی به د دوزخ څخه ډېر لرې ساتلی شوي وي که څه هم بدون د دوی د رضایت څخه معبودان ګرځولی شوي وي، لکه پرښتې او عیسی علیه السلام او عُزیر علیه السلام او داسې نور.

نو په ذکر شوي لحاظ سره که څه هم ایت شریف د څو خاصو کسانو په هکله نازل شوی دی مګر څرنګه چې په نصوصو کښې د مورد خصوص اعتبار نه لرې، او ټول اعتبار د مفهوم عموم ته ورکولی کېږي نو په ذکر شوي ایت شریف کښې ټول مؤمنان شمولیت لرې چې مفهوم یې ورته شامل دی[2].

فزع څه معنی؟

۱۱- په ﴿ لَا يَحْزُنُهُمُ ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ﴾ کښې د "فَزَع" کلمه د ډار او خوف دپاره وضعه شوې ده[3] مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو همدغه د ﴿ ٱلْفَزَعُ ﴾ کلمه چې په ﴿ ٱلْأَكْبَرُ ﴾ سره موصوفه شوې ده- په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[4] لاندې مثالونه یې ولولی:

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۰۶
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۶۸
(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۵۱
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۱۹۹؛ زاد المسير ج۵ ص۲۷۲؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۶۸

الف: ذکره شوې کلمه د وروستنۍ شپېلۍ ځخه عبارت ده کله چې پکښې پوکې وکړی شي او مړي د قبرونو ځخه راپورته شي.

ب: د نومورې کلمې ځخه هغه حالت مراد دی کله چې د جنت او د دوزخ ترمنځ مرګ د یوه پسه په شکل راوستلی شي او ذبحه کړی شي.

ج: کله چې امر وکړی شي چې: دوزخیان دوزخ ته تېل وهئ! او داسې نور.

مونږ ته دا بهتره برېښي چې ﴿ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ﴾ د قیامت د ورځې ځخه عبارت شي یعنې مؤمنان به د قیامت په ورځ د ډار ځخه وساتلی شي او د کوم طرف ځخه به ورته ډار متوجه نه وي چې موقع په موقع به پرښتې ډاډینه او اطمنان ورکوي. د ښه وضاحت دپاره لاندې ایتونه قرائت کړئ:

اول: ﴿وَهُم مِّن فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ ءَامِنُونَ﴾ [النمل:۸۹] او دوی (د نیکیو خاوندان) به په دغې ورځ کښې د امن څښتنان وي او کوم خطر به ورته متوجه نه وي.

دوهم: ﴿تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَبْشِرُوا۟ بِٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ [فصلت: ۳۰] یعنې په هغو کسانو باندې به پرښتې ورښکته کېږي چا چې ایمان راوړی وي او بیا وروباندې کلک ولاړ وي او ورته به وایې چې تاسو مه ډارېږئ او مه غمژن کېږئ (ستاسو مخه رڼا ده) او هم تاسو په هغه جنت باندې زېری قبول کړئ کوم چې تاسو یاست چې وعده یې درکړه شوې وه.

پاتې شوه دا خبره چې په دوی باندې د خپل ضعف او کمزورۍ د کبله څه ډار عارض شي نو هغه د دغه ایت شریف سره منافي نه دی.

یو تفسیري تحلیل

۱۲ـ په ﴿يَوْمَ نَطْوِى ٱلسَّمَآءَ كَطَىِّ ٱلسِّجِلِّ لِلْكُتُبِ ۚ كَمَا بَدَأْنَآ أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُۥ﴾ کښې مفسرینو کرامو د تفسیر په غرض متعدد تحلیلونه کړي دي خو کوم تحلیل چې مونږ ته بهتر برېښي هغه په لاندې تکو ولاړ دی:

الف: د ﴿يَوْمَ﴾ کلمه په ﴿ٱلْفَزَعُ ٱلْأَكْبَرُ﴾ پورې تعلق نیسي[1].

ب: د "طَيِّ" کلمه مصدر دی چې خپل مفعول ته مضافه ده او د نغاړلو معنی ورکوي[2].

ج: د ﴿ٱلسِّجِلِّ﴾ کلمه د صحیفې او کاغذ ځخه عبارت ده[3].

د: په ﴿لِلْكُتُبِ﴾ کښې د "ل" توری د تعلیل دپاره دی او په "طَيِّ" پورې متعلق دی[4].

هـ: د "كُتُب" کلمه د کتاب جمعه ده چې د مکتوب په معنی سره ده[5].

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۹۹
(۲) اضواء البیان ج۴ ص۷۵۶
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۰۰
(۴) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۸۸
(۵) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۳۷؛ مفردات الراغب ص۴۴۰

نو د ذکرو شوو ټکو په لحاظ کښې نیولو سره ترې داسې مطلب لاس ته راځیږي چې:
اې پیغمبره! په هغې ورځ کښې به مؤمنان لوی ډار خپه نه کړي په کومه کښې چې مونږ اسمان
راونغاړو لکه چې یو کاغذ د هغو معلوماتو د ساتنې د کبله راونغاړل شي کوم چې په هغه
باندې لیکل شوي وي، ته به وایې چې دوسیه تکمیله او حفظ شوه.
کټ په عین حال کښې به مونږ د اجراءاتو دپاره بل کاغذ خور کړو او بله دوسیه به ورته واچوو،
او لکه څنګه چې مونږ اول پیدایښت شروع کړی وه، همدارنګه به دغه پیدایښت بیا اعاده کړو او
خلک به په داسې حال باندې راژوندي کړو لکه څنګه مو چې دوی په اول پیدایښت کښې د
مورګانو په ګېډو کښې پیدا کړي وه، چې ټول لوڅ بربنډ او ناسنته (ښویګان) وه.
همدغه مضمون ته نبي کریم ﷺ یوه ورځ په خپله خطابه کښې اشاره وکړه چې: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ
مَحْشُورُونَ إِلَى اللهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا ثُمَّ قَالَ ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ﴾ الآية»[1] یعني اې خلکو! یقیناً
تاسو الله ﷻ ته د قیامت په ورځ په داسې حال حشر کړی شوي یاست چې پښې لوڅې او بربنډ او
ناسنته به یاست، بیا نبي کریم ﷺ وراندېنۍ ایت شریف د استشهاد په توګه قرائت کړه.

﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّٰلِحُونَ ﴿١٠٥﴾
إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغًا لِّقَوْمٍ عَٰبِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿١٠٧﴾
قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ أَنَّمَآ إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَٰحِدٌ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِن تَوَلَّوْا۟
فَقُلْ ءَاذَنتُكُمْ عَلَىٰ سَوَآءٍ وَإِنْ أَدْرِىٓ أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُۥ يَعْلَمُ
الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِى لَعَلَّهُۥ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ
حِينٍ ﴿١١١﴾ قَٰلَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾﴾

[۱۰۵] او یقیناً مونږ (د داوُد ؑ) په زبور کښې د پند (او نصیحت) څخه وروسته لیکلي وه
چې: بې شکه ځمکه (چې ده) دا به زما صالحان بندګان په وراثت سره یوسي.

[۱۰۶] یقیناً په دې (قرآن کریم) کښې د عبادت کوونکي قوم دپاره کفایت دی (چې مطلب ته
پرې ورسېږي او د الله ﷻ رضایت پرې حاصل کړي).

[۱۰۷] او (اې پیغمبره!) مونږ ته (دنیا ته) په هیڅ حال کښې نه یې استولی مګر په داسې حال
کښې چې د (ټولو) عالمونو دپاره (د) رحمت (سبب) یې.

[۱۰۸] (نو) ته ووایه چې: یقیناً ماته دا خبره وحې کېږي چې بې شکه ستاسو (واقعي) معبود

[1] صحیح البخاري ج۲ ص۶۶۵؛ جامع الترمذي ج۲ ص۶۸

غاړې اېښودونکي یاست (چې د لوی رحمت څخه) یکې یو معبود دی، نو ایا تاسو (همدې خبرې ته) غاړې اېښودونکي یاست (چې د لوی رحمت څخه استفاده وکړئ)؟

[۱۰۹] نو که دوی (خلکو ستا د دعوت د قبول څخه) مخونه واړول نو (بیا ورته) ووایه چې: ما (خو) تاسو د برابرتیا په حال کښې (په هغه شي باندې) پوه کړئ (کوم چې ماته وحې کړی شوی دی). او زه درایت (پوهه) نه لرم چې هغه شی چې تاسو سره یې وعده کړی شوې ده نژدې دی او که لرې دی؟ (په تاسو باندې به په نژدې وخت کښې عذاب درنازل شي او که څه وخت وروسته؟).

[۱۱۰] (په دغسې کارونو باندې یوازې الله ﷻ پوهېږي او بس چې:) یقیناً همدی ﷻ د خبرې څخه په څرګنده باندې هم پوهېږي او په هغو خبرو باندې هم پوهېږي کومې چې تاسو (په مجالسو یا په زړونو کښې) پټوئ.

[۱۱۱] او زه (د عذاب د تاخیر په وجه هم) نه پوهېږم، شاید چې دا به ستاسو دپاره امتحان وي او (هم به تاسو ته) تر (یوې) وخته پورې فائده دررسول وي (ترڅو وخت پوره شي).

[۱۱۲] (د الله ﷻ پیغمبر) ووېلې چې: ای زما ربه! (زما او زما د قوم په هکله) په حقه فیصله وکړه (لکه چې همدغه ستا شان دی)، او (هیله ده چې فیصله به وکړې څکه چې) زمونږ رب ﷻ ډېر مهربان دی (او) په هغه شي باندې ترې کومک غوښتنی شوی دی کوم چې تاسو یې (ای کفارو!) بیانوئ (چې د عذاب د تاخیر څخه په تکذیب تعبیر کوئ).

ارتباط

د وړاندېنیو نژدې ایتونو مضمون دا وه چې دا دنیا به یو وخت ورانېږي او په تعقیب باندې به یې بله دنیا شروع کېږي چې هغه به نه ورانېږي.

په دې ایتونو کښې هغه څوک تشخیص کړی شوي دي چې د همدغې ورانېدونکې دنیا څخه د ورانیدلو څخه وړاندې اعظمي ګټه پورته کړي او د بلې دنیا دپاره ترې د خپل ځان دپاره څوري تهیه کړي.

بالمقابل هغو خلکو ته هم پکښې اشاره شوې ده کوم چې د همدغې فاني دنیا څخه په ډېره لنډه تنګه استفاده باندې اکتفاء کوي او بله باقي دنیا یې هېره کړې ده نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو د فاني دنیا او د باقي دنیا په هکله په خپل امت باندې لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ مونږ د داوُد ﷺ په کتاب (زبور) کښې د پند او نصیحت څخه وروسته لیکلي وه چې د دې دنیا څخه استفاده کول او یا پرې حکومت چلول د دې دنیا وراثت نه دی او غته فائده ترې پورته کول نه دي بلکې اصلي وراثت یې دا دی چې د بلې دنیا دپاره پکښې څوري برابر کړی شي.

نو په همدې بنیاد د دې ځمکې وارثان او لویه استفاده کوونکي زما صالح بندګان دي برابره خبره ده چې په دې ځمکه باندې حکومت چلوي او که د عادي افرادو په حیث وړباندې ژوند کوي،

همدارنګه د جنت د ځمکې وارثان هم بل څوک نه دي، بلکې همدوی دي، او د دغې فاني دنيا خلافت او حکومت هم په عاقبت کښې همدوی ته راجع کېدونکی دی او بس.

۲ـ يقيناً په دغه مضمون کښې او يا په قرآن کريم کښې چې په همدغه مضمون باندې هم مشتمل دي، د عبادت کوونکي قوم دپاره دومره اسرار پټ دي چې د همدوی د ترغيب دپاره ورته کفايت کوي او مطلب ته پرې رسېدلی شي.

۳ـ ای پيغمبره! مونږ خو ته د ټولو عالمونو دپاره د لوی رحمت په حيث استولی يې خو دا بېله خبره ده چې کفار درته د جادوګر او دروغژن په نظر ګوري او د هغه رحمت څخه اعظمي استفاده نه پورته کوي د کوم د امله چې ته دنيا ته را استولی شوی يې.

۴ـ اوس نو يو ځل بيا ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووايه چې:

الف: زه په تاسو باندې کوم درونـد بار نه باروم چې تاسو ترې لاندې نه شئ پورته کېدلی او د تحميل توان يې نه لرئ، زه تاسو ته فقط همدا وايم چې: يقيناً ستاسو واقعي معبود فقط يو معبود دی، چې هيڅ شريک نه لري.

ب: نو ايا تاسو همدغې خبرې ته غاړه اېښودونکي ياست؟ ايا تاسو زما دغه خبره قبلوئ؟ ترڅو تاسو هم د صالحانو په ډله کښې وشمېرل شئ او د ځمکې وارثان جوړ شئ.

۵ـ نو ای پيغمبره! که خلکو ستا د ذکر شوي نصيحت څخه مخونه تاو کړه او غاړه يې ورته کېښنودله، نو بيا ورته ووايه چې:

الف: ما خو هغه خبره په کومه باندې چې تاسو د ځمکې وارثان جوړېږئ په ډاګه اعلانه کړه چې ټول خلک مې ورباندې په يو برابر سره خبر کړه، نو چې تاسو پرې عمل ونه کړ او قبوله مو نه کړه دا ستاسو خپل نقصان دی او فقط ستاسو په تاوان باندې تمامېږي، چې ضرور به ورسره مخامخ شئ.

ب: پاتې شوه دا خبره چې د عدم قبول په صورت کښې به تاسو د موعود عذاب سره څه وخت مخامخ کېږئ؟ نو په دې باندې يوازې الله ﷻ پوهېږي او بس. زه نه پوهېږم چې دغه وخت به لرې وي او که به نژدې وي؟، همدارنګه په دې باندې هم نه پوهېږم چې د قيامت د ورځې قيام به څه وخت شروع کېږي؟، چې ستاسو په خپله غلطۍ باندې سرونه خلاص شي. او دا ځکه چې:

ج: يقيناً يوازې الله ﷻ په هر شي باندې پوهېږي، او ستاسو په هغو خبرو باندې هم پوه دی کومې چې تاسو په جهر سره کوئ او په هغو باندې هم پوهېږي چې تاسو يې په خپلو زړونو کښې او يا په مجالسو کښې د اسرارو په توګه پټوئ.

د: ای خلکو! څرنګه چې تاسو د اسلام د ترقۍ مخه نيسئ او پټ او ښکاره طعن ورباندې واياست نو زه نه پوهېږم چې په څه وجه به په تاسو باندې عذاب نه نازلېږي؟، شايد چې د عذاب د نزول تالېدل به د لاندې وجوهو د کبله صورت نيولی وي:

اول: الله ﷻ به تاسو د نور امتحان لاندې هم واقع کوي ترڅو د قيامت په ورځ اعتذار ونه شئ کړی چې زمونږ د امتحان وخت لږ وه، او ښه فکر مو ونه شو کړی.

هر شی په ټاکلي وخت سره صورت نیسي چې نه یوه ثانیه وړاندې کېږي او نه وروسته کېږي.
دوهم: یا به یې وجه دا وي چې ستاسو د تعذیب وخت به نه وي رارسېدلی ځکه د الله ﷻ په نزد
۶ـ بالآخره ای مشرکانو! ستاسو په هکله هغه پیغمبر چې د ټولو عالمونو دپاره رحمت رالېږلی شوی دی داسې وویلې چې:
الف: ای زما ربه! زما او د دغو مشرکانو په ارتباط حقه فیصله وکړې چې ستا ټولې فیصلې په حقه دي.
ب: او مونږ ځکه خپل رب ﷻ ته سوال کوو او په مشکلاتو کښې ترې کومک غواړو، چې زمونږ رب ﷻ ډېر مهربان دی او همدی ﷻ د دې لایق دی چې په هغو پوچو خبرو باندې ترې کومک وغوښتلی شي کومې چې تاسو یې بیانوئ او په ناحقه یې په الله ﷻ او یا د ده ﷺ په پیغمبر باندې ورتپې.
توضیحات
۱ـ په ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي ٱلزَّبُورِ مِنۢ بَعْدِ ٱلذِّكْرِ﴾ کښې د ﴿ٱلزَّبُورِ﴾ کلمه علماء کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[1] لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: دا د پخوانیو ټولو کتابو ځخه عبارت ده ځکه چې دا کلمه د "زَبَرَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ ځخه اشتقاقه شوې ده، چې د کتابة (لیکلو) معنی ورکوي د همدې کبله قلم ته "مِزْبَرْ" ویل کېږي چې د لیکلو آله ده[2].
ب: ذکره شوې کلمه د هغه کتاب ځخه عبارت ده کوم چې په داوُد ﷺ باندې نازل شوی وه[3] او په اذکارو او تسبیحاتو باندې مشتمل وه.
مونږ ته همدغه معنی په زړه پورې برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.
همدارنګه په ذکر شوې عبارت کښې د ﴿ٱلذِّكْرِ﴾ کلمه هم په متعددو معناوو باندې تفسیره شوې ده[4] لاندې څو مثالونه یې ولولئ:
اول: په دې مقام کښې د ﴿ٱلذِّكْرِ﴾ کلمه د لوح محفوظ ځخه عبارت ده چې د هر شي ذکر او یادونه پکښې شوې ده.
دوهم: دا کلمه د موسی ﷺ د تورات معنی ورکوي.
مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته د ﴿ٱلذِّكْرِ﴾ ځخه متبادره معنی اراده کړی شي چې د پند او نصیحت ځخه عبارت ده، نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې:
یقینًا مونږ د داوُد ﷺ په کتاب کښې د پند او نصیحت ځخه وروسته لیکلي وه او دا دی په قرآن

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۷۴
(۲) لسان العرب ج۴ ص۳۱۵؛ اضواء البیان ج۴ ص۷۵۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۴ ص۲۰۱
(۴) البحر المحیط ج۷ ص۴۷۳

کبنې به هم نازلوو چې د ځمکې وراثت زما خالصو او سوچه بندګانو پورې اختصاص لري، نو ای د آخر الزمان پیغمبر امتیانو! تاسو د الله ﷻ سوچه او مخلص بندګان جوړ شئ چې د ځمکې وراثت وګټئ.

سوال جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ د کلمې څخه کومه ځمکه مراده ده یا په بل عبارت: صالحینو ته د کومې ځمکې د وراثت وعده ورکړې شوې ده؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ کلمه په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده چې په عمده توګه په لاندې صورتونو کښې خلاصه کېږي:

الف: ځینې علماء کرام وایي چې صالحو بندګانو ته د همدغې متعارفې ځمکې د خلافت وعده ورکړه شوې ده[1] لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾ [النور:55] یعنې الله ﷻ هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې ایمان راوړی وي او صالح عملونه کوي چې هرومرو او ضرور به دوی په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي.

دوی هغه وراثة د کوم څخه چې د ﴿يَرِثُهَا﴾ کلمه اشتقاقه شوې ده د خلافت په معنی اخلي.

نو که څه هم في الحال په ټوله ځمکه باندې د مسلمانانو تسلط نشته مګر یو خل بیې په ټوله ځمکه باندې د آدم ﷺ په زمانه کښې تسلط تېر شوی دی او یو خل بیا به هم د مهدي علیه الرحمة او د عیسی ﷺ د نزول په وخت کښې صورت ونیسي. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُوشِكَنَّ أَنْ يَنْزِلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسِطًا فَيَكْسِرُ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلُ الْخِنْزِيرَ وَيَضَعُ الْجِزْيَةَ وَيَفِيضُ الْمَالُ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ»[2] یعنې زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي چې زما ځان د ده په قدرت کښې دی چې هرومرو نژدې دی چې په تاسو کښې د بي بي مریمې رضي الله عنها زوی (عیسی ﷺ) په داسې حال کښې رابښکته شي چې حکم کوونکی او انصاف کوونکی به وي، نو صلیب به مات کړي او خنزیر به ووژني او جزیه به وضعه کړي (د منځه یوسي) او مال به ډېر شي حتی چې هیڅوک به یې نه اخلي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا» (الحديث)[3] یعنې یقیناً الله ﷻ ماته ټوله ځمکه راغونډه کړه نو ما یې مشرقونه او مغربونه ولیدل، او یقیناً زما امت چې دی ژر ده چې د ځمکې واکداري به یې تر هغو خایونو پورې ورسېږي کوم چې ماته الله ﷻ ترې راغونډه کړه او رابښکاره کړه.

ب: اکثره علماء کرام وایي چې دلته د ﴿ٱلۡأَرۡضَ﴾ څخه د جنت ځمکه مطلب ده، همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿وَأَوۡرَثَنَا ٱلۡأَرۡضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ ٱلۡجَنَّةِ حَيۡثُ نَشَآءُ﴾ [الزمر:74] یعنې

---

[1] التفسير الكبير ج۲۲ ص۲۳۰
[2] جامع الترمذي ج۲ ص۴۷
[3] صحيح مسلم ج۲ ص۳۹۰؛ سنن ابي داود ج۲ ص۲۲۸

جنتیان به ورابي چې هغه الله ﷻ ته حمد او ثناء ده چې مونږ ته یې خپله وعده رښتیا کړه او په وړیا توګه یې ځمکه په وراثت راکړه چې مونږ په هغه خای کښې خای نیسو چرته چې زمونږ خوښه وي.
نو دوی د ﴿ يَرِثُهَا ﴾ د مشتق منه "وراثة" څخه د وړیا او بې عوضه معنی اخلي.
ج: ځینې عصري مفسرین کرام د ځمکې څخه همدغه ځمکه اخلي په کومه کښې چې مونږ اوسیږو او د "وراثة" څخه خلافت بلکې امارت او حکومت مرادوي او بالآخره د ﴿ عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ څخه هغه خلک اراده کوي کوم چې لاندې څلور صفات ولري[1] دوی پکښې کفر او اسلام د اعتبار مدار نه ګڼي:
اول: چې قائدین او مشران یې مفکرین او سیاست مداران وي، او په رعیت باندې ظلم نه کوي.
دوهم: چې منظم عسکري قوت ولري او د خپل حریم څخه په ډېره ښه وجه دفاع کولی شي.
دریم: چې اهل کسبه (صنعتکاران) ډېر ولري چې ټول په خپلو حرفو او کسبونو باندې مشغول وي.
څلورم: چې کار پکښې اهل کار ته په منظمه توګه سپارلی شوی وي.
نو هره ټولنه چې ذکر شوي صفات ولري هغوی ته الله ﷻ د ځمکې حکومت ورکوي برابره خبره ده چې هغوی مسلمانان وي او یا کفار وي او په کفارو کښې هم که په هره یوه کفري ډله کښې شامل وي څه باک یې نشته د ﴿ عِبَادِيَ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ مصداق ګرځېدلی شي.

تبصره

۳ــ زمونږ په فکر دریم تفسیر بالکل مردود او غیر مقبول دی، ځکه چې د یو پلوه د ﴿ عِبَادِيَ ﴾ د اضافت سره مناسب نه دی چې د مؤمنانو او مخلصانو معنی ترې سرې ته په تبادر سره ذهن ته ورځي او کفارو ته یې شمولیت ډېر بعید او غیر مناسب برېښي، او د بله پلوه د ﴿ ٱلصَّٰلِحُونَ ﴾ کلمه د کار په صلاح لرونکو بندګانو باندې تفسیرول، برابره خبره ده چې کافران وي او که مسلمانان وي، د قرآن کریم د عادت څخه مخالفه ده چې په هر خای کښې د صالحو اعمالو څخه شرعي صالح اعمال مراد وي او غیر شرعي اعمال په "آمَنُوا وعَمِلُوا الصَّالِحَات" کښې نه شاملوي.
پاتې شوه لومړني دواړه تفسیرونه، نو که د بدلیت په اعتبار سره دواړه اراده کړی شي هم څه بده نه ده بلکې فائده یې لا زیاتېږي او خوند یې لا اضافه کېږي.

یوه خاطره

۴ــ په دې مقام کښې مونږ ته یو تفسیر په ذهن کښې ګرځي راګرځي، خو څرنګه چې پخوانیو مفسرینو کرامو ورته اشاره نه ده کړې نو مونږ یې د تفسیر په حیث نه بلکې د یوې خاطرې په شکل لیکو، دا خاطره په لاندې ټکو باندې ولاړه ده:
الف: چې د ځمکې څخه همدغه متعارفه ځمکه ــ یعني همدغه دنیا ــ مطلب شي په کومه کښې چې مونږ ژوند کوو.

---
(۱) تفسیر المراغي ج۱۷ ص۷۶

ب: چې د ﴿يَرِثُهَا﴾ کلمه د هغه "وراثة" څخه اشتقاقه وګڼله شي کوم چې د استفادې معنی ورکوي، لکه چې په همدې معنی باندې په عربي محاوره کښې استعمالیږي چې وایي: "وَرِثْتُ عِلْمًا مِنْ فُلَانٍ" "اِسْتَفَدْتُهُ مِنْهُ"(۱) د فلاني څخه مې علم په وراثت سره واخست یعنې د علم استفاده مې ترې وکړه.

ج: او د ﴿عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ څخه هم قرآني متعارف مؤمنان مخلصان مراد کړی شي.

نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: دا دنیا عارضي دنیا ده چې ډېر ژر به اسمانونه راونغاړل شي او ځمکه به هم په بل کیفیت باندې واړوله شي بلکې قیامت به قائم شي او د بلې ابدي دنیا بنا به کېښودله شي، خو د دغې فاني ځمکې (دنیا) څخه زما مخلص بندګان ګټه استفاده کوي چې د ابدي دنیا دپاره ترې خوري ترلاسه کوي.

اما د دوی څخه په غیر (کفار) ترې لنډه تنګه استفاده کوي چې د ډېر کوچنیوالي او لږوالي په اعتبار سره باید داسې وګڼل شي لکه چې بالکل یې ترې استفاده نه وي کړې.

دا خاطره مونږ ته د لاندې وجوهو د کبله په زړه پورې برېښي:

اول: د وړاندېنیو ایتونو سره ډېر ښه سلیښت نیسي چې د دنیا ورانېدلو او د قیامت قیام ته پکښې اشاره شوې ده.

دوهم: په ذکره شوې مجموعه کښې د ﴿وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ [۱۱۱] ایت د کلماتو څخه هم ذکر شوی مطلب د اشارې په توګه فهمیږي، یعنې ای مشرکانو! زه نه پوهیږم چې په تاسو باندې به عذاب ولې نه نازلیږي حال دا چې ستاسو کفري شدت د عذاب د نزول غوښتونکی دی؟، شاید چې دا تاخیر به ستاسو دپاره یو امتحان (استدراج) وي او هم تاسو ته به د دې دپاره مهلت درکړی شوی وي چې د ټاکلي وخت پورې د دنیا څخه څه لنډه او تنګه استفاده وکړئ (لویه استفاده خو ترې تاسو نه کوئ چې ایمان راوړئ).

دریم: الله ﷻ فرمایي: ﴿مَا عِندَكُمْ يَنفَدُ ۖ وَمَا عِندَ اللَّهِ بَاقٍ﴾ [النحل:۹۶] یعنې کوم شی چې ستاسو په نزد دی هغه فاني کېږي او کوم شی چې د الله ﷻ په نزد دی هغه باقي دی، یا په بل عبارت هغه شی چې صرف د دنیا پورې ارتباط ولري او د آخرت لحاظ پکښې نه وي هغه داسې فاني دی لکه څنګه چې ټوله دنیا فاني ده، او هغه شی چې د آخرت پورې تعلق لري نو هغه داسې باقي دی لکه څنګه چې آخرت باقي دی.

څلورم: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا﴾ [الکهف:۴۶] یعنې مالونه او ځامن او نور دنیاوي شیان د دې حقیر ژوند ډول او سنګار دي خو فناکېدونکي دي، او باقیات صالحات (نېک اقوال وي او که نېک افعال او اعمال وي) هغه ستا د رب ﷻ په نزد د ثواب د حیثه بهتر دي او هم د امید د حیثه غوره دي ځکه چې دا شیان که څه هم په فاني دنیا کښې متحقق شوي دي مګر د الله ﷻ په نزد باقي دي.

(۱) مفردات الراغب ص ۵۵۶

بلاغ څه معنی؟

۴- په ﴿ إِنَّ فِي هَٰذَا لَبَلَٰغًا لِّقَوْمٍ عَٰبِدِينَ ﴾ کښې د "بلاغ" کلمه د رسولو او یوه مطلب ته د منتهي کېدلو دپاره وضعه شوې ده مګر هغه شي ته هم د بلاغ لقب ورکول کېږي په کوم باندې چې سړی مطلب ته رسېږي او د همدې دپاره کفایت کوي[۱] په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه مفسرینو کرامو په همدغې معنی سره تفسیره کړې ده[۲].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ هَٰذَا ﴾ کلمه قرآن کریم ته اشاره ده چې په ذکر شوي نصیحت باندې هم مشتمل دی چې د فاني دنیا څخه د باقي دنیا (آخرت) دپاره فائده اوچته کړئ، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې دغه قرآن کریم د عبادت کوونکي قوم دپاره کفایت کوي چې اصلي مطلب ته وورباندې ورسېږي او خپل ابدي کور پرې اباد کړي.

نبي کریم ﷺ د ټولو عالمونو دپاره رحمت دی

۵- په ﴿ وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴾ کښې دېته اشاره ده چې نبي کریم ﷺ د ټولو عالمونو دپاره رحمت دی، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِنَّمَا بَعَثَنِي رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ»[۳] او یقینًا زه الله ﷻ د ټولو عالمونو دپاره د رحمت په حیث مبعوث کړی یم.

په همدې مضمون باندې نور احادیث هم روایت کړی شوي دي[۴]، د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکو ته توجه وکړئ:

الف: نبي کریم ﷺ د مؤمنانو دپاره د دې کبله رحمت دی چې دوی د همده ﷺ د دعوت په اثر په ایمان باندې مشرف شوی دی او د الله ﷻ د رضایت لایق ګرځېدلی دی.

ب: د کفارو دپاره هم نبي کریم ﷺ رحمت دی چې که ایمان ورباندې راوړي د دوزخ د اوره به نجات مونده کړي او د الله ﷻ رضایت به یې نصیب شي، مګر دا بېله خبره ده چې هغوی د دغه لوی رحمت څخه استفاده نه کوي او په لوی لاس خپل ځانونه اور (دوزخ) ته وراچوي.

دا د یو پلوه، او د بل پلوه کفار د نبي کریم ﷺ په برکت سره د هغو عذابونو څخه په امان کښې دي په کومو باندې چې د پخوانیو کفارو بېخ وتلی وه لکه د نوح ﵇ قوم او د لوط ﵇ قوم او داسې نور، او دا ځکه چې عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په یوه اورږده موقوف حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِهِ سُلِّمَ بِهِ مِمَّا لَحِقَ الأُمَمَ مِنَ الْخَسْفِ وَالْغَرَقِ»[۵] یعنې او چا چې په نبي کریم ﷺ باندې ایمان نه دی راوړی نو هغه پرې د هغو بېخ وېستونکو عذابونو څخه روغ رمټ پاتې شوه کوم

---

(۱) مفردات الراغب ص۵۸
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۷۱
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۸۵
(۴) صحیح المسلم ج۲ ص۳۲۳؛ مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۰۷
(۵) تفسیر القرطبي ج۱۱ ص۳۵۰

(۱۲) امتونو ته رسېدلی وه چې په ځمکه کښې د خسف او د غرق (او نورو) څخه عبارت دی.
پېریانو دپاره هم نبي کریم ﷺ په هغې معنی باندې رحمت دی کومه چې په انسانانو کښې
شوه چې بیا لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.
په ځمکه کښې د انسان او پېرۍ څخه په غیر نورو عالمونو ته هم نبي کریم ﷺ رحمت دی لکه
الحیوانات او عالم الحشرات او هم عالم الطیور او داسې نور. او دا ځکه چې:
پوه شو چې د نبي کریم ﷺ د اجابتي امتیانو څخه یو کس په دنیا باندې ژوندی وي نو دنیا
انجبوي چې ټول حشرات او حیوانات پوینا شي، نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تَقُومُ السَّاعَةُ
أحد يَقُولُ اللهُ اللهُ»[1] یعني قیامت به په داسې کس باندې قائم نه شي کوم چې: الله، الله وایي
مسلمان وي، بلکې کله چې د نبي کریم ﷺ یو مسلمان امتي هم په ځمکه باندې پاتې نه شي نو
قیامت قائمېږي او دنیا به ورانېږي.
باندې علاوه، شاید د عالم الحیوانات او عالم الحشرات دپاره به نبي کریم ﷺ ځکه رحمت
د ده ﷺ په دین کښې په حیواناتو باندې ظلم منع شوی دی او خاصه پاملرنه ورته شوې ده.
د عالم الملائکه دپاره هم نبي کریم ﷺ رحمت دی او دا ځکه چې ځینو مفسرینو کرامو یې
ته اشاره کړې ده خو یوه وجه یې دا ده، چې په نبي کریم ﷺ باندې قرآن کریم نازل کړی
دی چې د علومو مجموعه ده او پرښتې هم د دغو علومو څخه بې برخې نه دي او پوره واضحه
چې علم او پوهه لوی رحمت دی، نو که بالفرض قرآن نه وی نازل شوی نو په علومو کښې به یې
هم برخه نه وی درلودلی[2].

د "الأنبياء" د سورت پښتو ترجمه او تفسیر د الله ﷻ په توفیق پای ته ورسید.

الله ﷻ دې مونږ ته نور توفیق هم راکړي

او هم دې د پیغمبرانو په شفاعت کښې زمونږ نصیب او برخه وکړي.

۱۴۱۹/۸/۲۲ هـ ق - ۱۳۷۷/۹/۲۰ هـ ش - ۱۹۹۸/۱۲/۱۱ م.

---

[1] مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۴۲۵
[2] روح المعاني ج۱۷ ص۱۰۵

الحج (۲۲)

سریزه

له دې څخه وړاندې چې د سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو د محترمو لوستونکو پام لاندې نکاتو ته را اړوو:

۱ـ دا سورت د "الحج" په سورت باندې نوموړلی شوی دی چې د یو پلوه د همدغې کلمې "الحج" ذکر په [۲۷] ایت کښې نازل شوی دی، او د بله پلوه د حج د فرضي طواف په اداء کولو باندې د همدې سورت په [۲۹] ایت کښې امر شوی دی، او هم پکښې د قربانیو څه احکامو ته اشاره شوې ده.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېر یې اته اویا (۷۸) دی[۱].

ب: د کلمو شمېر یې دوه زره دوه سوه یو نوي (۲۲۹۱) دی[۲].

ج: د حرفونو شمېر یې پنځه زره پنځه اویا (۵۰۷۵) دی[۳].

۳ـ که څه هم مفسرین کرام د دې سورت په مکیتوب او مدنیتوب کښې مختلف دي، مګر اصحه خبره دا ده چې دا سورت مختلط دی[۴]، هم پکښې مکي ایتونه شته او هم په مدني ایتونو باندې مشتمل دی، همدارنګه دوی د ایتونو په تعین کښې هم اختلاف لري چې کوم-کوم مدني دي او کوم-کوم مکي دي[۵]. لکه چې د تفسیر په اوږدو کښې به ـان شاء الله ﷻـ واضحه شي چې د دې سورت ځیني ایتونه په سفر کښې او د شپې نازل شوي دي او ځیني یې د ورځې په اقامت کښې نازل شوي دي، د همدې کبله دغه سورت ته د عجیبه سورت لقب هم ورکړی شوی دی[۶].

د دې سورت محتویات

۴ـ که څه هم د قرآن کریم د سورتونو په محتویاتو باندې څوک احاطه نه شي کولی او یوازې هغه اقدس ذاتورباندې ډېر ښه پوهېږي چې دا قرآن کریم یې نازل کړی دی او په خپلو ځینې غیبي علومو باندې یې خپل بندګان پوه کړي دي، مګر مونږ محض د مثال په توګه د دې سورت ځینې محتویاتو ته په لاندې ډول اشاره کوو:

الف: په دې سورت کښې د قیامت د ورځې په قیام باندې دلائل اقامه کړی شوی دی او ځینو کیفیاتو ته یې پکښې اشاره شوې ده.

ب: د الله ﷻ وحدانیت لو د ټولو مخلوقاتو انقیاد پکښې په اثبات رسېدلی دی.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۰۹

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۳

(۳) تفسیر الخازن ج۴ ص۲۸۶

(۴) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۷۳

(۵) روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۰

(۶) زاد المسیر ج۵ ص۱۷۷ : عمدة القاري شرح صحیح البخاري ج۱۹ ص۶۵

ج: د کفارو شبهاتو ته پکښې جواب ورکړی شوی دی او د شیطاني تشویشاتو مخه هم پکښې نیولې شوې ده.
د: د اسلام پنځم رکن (حج) ته پکښې ځه شرحه ورکړه شوې ده او د مسجد حرام ځه احکام پکښې بیان شوي دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو تناسب

۵ـ دا سورت (الحج) د وړاندې سورت (الأنبیاء) سره ډېرې نږدې اړیکې لري، لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: هغه سورت هم د قیامت د ورځې په ذکر باندې پیل شوی وه چې: ﴿ ٱقۡتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمۡ ﴾ الآية، او دا سورت هم په همدغه ذکر باندې پیل کېږي چې: ﴿ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيۡءٌ عَظِيمٞ ﴾، ته به وايې چې دا سورت د هغه سورت متمم دی.

ب: هلته هم د الله ﷻ د وحدانیت دلایل نازل شوي وه او د کفارو شبهاتو ته جواب ورکړی شوی وه، او دلته هم د توحید دلایل او د مشرکانو د شبهاتو رد بیان شوی دی، او جواب ورکړی شوی دی.

ج: هغه سورت د پیغمبرانو په ځینو قیصو باندې مشتمل وه، او په دې سورت کښې هم د ځینو پیغمبرانو نومونه اخستلی شوي دي او داسې نور.

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمۡۚ إِنَّ زَلۡزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيۡءٌ عَظِيمٞ ۝١ يَوۡمَ تَرَوۡنَهَا تَذۡهَلُ كُلُّ مُرۡضِعَةٍ عَمَّآ أَرۡضَعَتۡ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمۡلٍ حَمۡلَهَا وَتَرَى ٱلنَّاسَ سُكَٰرَىٰ وَمَا هُم بِسُكَٰرَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٞ ۝٢ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيۡطَٰنٖ مَّرِيدٖ ۝٣ كُتِبَ عَلَيۡهِ أَنَّهُۥ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُۥ يُضِلُّهُۥ وَيَهۡدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ ٱلسَّعِيرِ ۝٤ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] ای خلکو! د خپل رب ﷻ (د عذاب) ځخه (ځانونه) وساتئ (او ترې وډار شئ) او دا ځکه چې یقینًا د قیامت زلزله (جرق او غم) ډېر لوی شی دی.

[۲] په هغې ورځ چې تاسو (نوموړې) زلزله وګورئ (نو هلته به) تي ورکوونکې ښځه د هغه ماشوم ځخه غافله شي کوم ته چې بالفعل تی ورکوي، او (هم) هره یوه د حمل خاونده (امیدواره) ښځه به خپل حمل (د خپلې ګېډې ماشوم او جنین) بې وخته) وغورزوي، او ته به (په دغې ورځ کښې) خلک ګورې (ای کتونکیه!) مستان (او نېشه)، حال دا چې دوی به (په حقیقت کښې) مستان

نشه) نه وي مګر د الله ﷻ عذاب (په دغې ورځ کښې) ډېر سخت دی (نو ډوی به له ډېره ډمه بې خوده او بې هوښه وي).

[۳] او د خلکو څخه ځینې هغه کسان دي چې (د ذکرې شوې ورځې څخه نه دارېږي او) د الله ﷻ په هکله بدون د علم (او بدون له ثبوته) جګړه کوي او (د هر خیر څخه) د خالي شیطان پیروي کوي.

[۴] (داسې شیطان) چې (په ازل کښې)ورباندې لیکلي شوي (او فیصله کړی شوې) ده چې یقینًا شان دا دی چې هرڅوک چې شیطان لره په دوستۍ سره ونیسي نو بې شکه هغه به یې (د جنت د لارې څخه) بې لارې کړي او د سوزوونکي (دوزخ) عذاب ته به یې لارښوونه وکړي.

ارتباط

د "الأنبياء" د سورت په وروستنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه چې د قیامت په ورځ به ځینې خلک د "الفزع الأكبر" د لوی ډار سره مخامخ شي، په دې ایتونو کښې د لوی ډار یوه کیفیت ته اشاره شوې ده چې د ډار لویوالی یې ډېر ښه واضح کړی دی.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ویلو څخه وروسته د لوی ډار یا د قیامت د ورځې په هکله به خپلو امتیانو باندې څه وضاحت قرائت کړه چې عبرت ترې واخلې او خپل ځانونه ورته عیار کړي، نو:

۱ـ زمونږ د پلوه ورته ووایه چې: ای خلکو! تاسو د خپل رب ﷻ د عذاب څخه وډار شئ او هغې سختې ورځې ته خپل ځانونه په ایمان او صالحو اعمالو باندې عیار کړئ په کومه کښې به چې خمکه وجړقولې شي او د سختې زلزلې لاندې به واقع شي.

۲ـ یقینًا دغه د قیامت د ورځې زلزله د عادي زلزلو غوندې نه ده بلکې دا ډېر لوی شی دی، د لویوالي او سختوالي اندازه یې په لاندې مثالونو کښې ډېره ښه څرګندېږي:

الف: هره یوه تی ورکوونکې ښځه به د خپل هغه ماشوم څخه غافله شي کومه چې هغه ته عملاً د تي په ورکولو باندې لګیا او بالفعل د تي په ورکولو باندې بوخته وي. اما هغې ښځې ته خو به خپل ماشوم بالکل وربه زړه نه شي کومه چې د تي رودونکي ماشوم مور وي خو بالفعل یې د تي په ورکولو باندې بوخته نه وي.

ب: د دغې زلزلې او جړق په وخت کښې به هره یوه امیدواره ښځه خپل امید ضایع کړي او د ډار د شدت د کبله به د خپلې ګېډې ماشوم (جنین) بې مودې (خام) وضعه کړي، او ترې ساقط به شي.

ج: په دغه وخت کښې به ته ـ ای لیدونکیه! ـ خلک بې خوده (بې هوښه) ګورې چې د شرابو په څښلو باندې مست او نېشه دي، خو حقیقت به داسې نه وي حقیقت به دا وي چې د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دی، نو ډوی به د دغه سخت عذاب د ډار او هیبت د کبله بې خوده او بې هوښه (نېشه) څرګندېږي.

۳ـ ای پیغمبره! د دې سره-سره چې دغسې سخته ورځ راروانه ده ځینې خلک ترې بالکل غافل

دي، په عوض د دې چې خپل خانونه ورته عیار کړي او ترې وډار شي دوی لاندې کارونه کوي

الف: د بل چا په هکله نه بلکې د الله ﷻ په هکله مجادلې او جګړې کوي چې مړي به بېرته راژوندي نه شي او قیامت به قائم نه کړی شي، حال دا چې په لاس کښې یې دلیل او برهان نشته بلکې جګړه یې د جهالت او ناپوهۍ څخه منشأ نیسي او بس.

ب: ذکر شوي خلک په عوض د دې چې د الله ﷻ د پیغمبر اتباع او پیروي وکړي د هر شیطان پیروي کوي چې د خیر او ښېګڼې څخه ښویه او خالي دی، نه پکښې د دنیا ګټه شته او نه به ورته په آخرت کښې په درد وخوري بلکې په ضرر به یې تمام شي، او دا خکه چې د شیطان په هکله فیصله کړه شوې ده او دا خبره وربانديې حتمي ده چې:

اول: هرڅوک یې چې پیروي وکړي نو شیطان به یې بې لارې او ګمراه کړي او د حقې او سمې لارې څخه به یې واړوي.

دوهم: همدارنګه به ورته د آخرت په هکله بله لاره ونه ښایي بې له دې چې د سوزوونکي عذاب په لور به یې روان کړي او هملته به یې پکښې ورګوزار کړي.

توضیحات

۱ـ په ﴿إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ﴾ کښې د ﴿زَلْزَلَةَ﴾ کلمه په عربي محاوره کښې په لاندې دوه وو معناوو باندې استعمالېږي[۱]:

الف: په ښه قوي حرکت سره د یوه شي ښورولو او جړق ورکولو ته زلزله وایي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ ٱلْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ [الزلزال: ۱] یعنې کله چې ځمکه په ښه قوي خوځولو سره وخوځولی شي خوځول خپل.

ب: د قوي ډارولو او رعب وراچولو معنی هم د مجاز او کنایې په توګه په همدې نامه باندې یادېږي، د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمایي چې: ﴿هُنَالِكَ ٱبْتُلِيَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا﴾ [الأحزاب: ۱۱] یعنې په دغه ځای (د خندق په غزا) کښې مؤمنان امتحان کړی شوه او وجړقول شوه سخت جړقول (سخت ډار او رعب وربانديې ورښکته شو).

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې د خندق په غزا کښې کفارو ته ښېرا وکړه چې: «اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ»[۲] ای الله! کفارو ته شکست ورکړه او په رعب (ډار) باندې یې وجړقوه.

دلته زلزله په کومه معنی سره ده؟

۲ـ په دې مقام کښې د ﴿زَلْزَلَةَ﴾ د کلمې په معنی کښې علماء کرام په لاندې دوه ګروپونو وېشل شوي دي:

---

(۱) لسان العرب ج ص۳۰۷: مفردات الراغب ص۲۱۹
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۴۱۱

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: دلته د زلزلې دوهمه معنی مراده ده چې خلک به د ډېر شديد ډار او رعب سره مخامخ شي. او دا ځکه چې نبي کريم ﷺ د غازيانو (صحابه کرامو ﷺ) سره د بني مصطلق د غزا څخه مدينې منورې ته په سفر کښې وه او د شپې يې مزل کاوه چې د ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمْ ۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ ٱلسَّاعَةِ ﴾ څخه نيولې آن تر ﴿ وَلَـٰكِنَّ عَذَابَ ٱللَّهِ شَدِيدٌ ﴾ پورې دوه ايتونه پرې نازل شوه، بيا نبي کريم ﷺ صحابه وو کرامو ته مخ ورواړاوه چې: ايا تاسو پوهېږئ چې دغه کومه ورځ ده؟ صحابه وو کرامو ﷺ ووېلې چې: الله ﷻ او د ده پيغمبر ﷺ ډېر ښه پوهېږي چې دا به کومه ورځ وي، نو نبي کريم ﷺ ووېلې چې: «ذٰلِكَ يَوْمَ يَقُولُ اللهُ لِآدَمَ ابْعَثْ بَعْثَ النَّارِ فَقَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ تِسْعُ مِائَةٍ وَتِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ إِلَى النَّارِ وَوَاحِدٌ إِلَى الْجَنَّةِ»[1] يعنې دا هغه ورځ ده چې الله ﷻ آدم ﷺ مخاطب کړي چې د خپلې اولادې څخه دې د اور تولګى پورته کړه!، نو آدم ﷺ به ووايي چې اى ربه! د اور تولګي څومره عدد دى؟ الله ﷻ به ورته ووايي چې د هرو زرو کسانو څخه نهه سوه او نهه نوي د اور تولګي دي او فقط يو نفر پکښې جنتي دى.

په يوه بل روايت کښې نبي کريم ﷺ د ذکر شوي حديث سره دا کلمات هم اضافه کړي دي چې: «فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللهِ شَدِيدٌ»[2] يعنې نو په دغه وخت کښې به اميدواره ښځه خپل اميد (جنين) وضعه کړي او ماشوم به پکښې بوډا شي او (بالآخره) ته به خلک نېشه (مستان) ګورې خو دوى به نېشه (او مستان) نه وي مګر د الله ﷻ عذاب ډېر سخت دى.

که څه هم په دغې ورځ کښې به ډېرور ماشوم تحقق ونه لري چې د ډېره غمه سپين ږيرى وګرځي او نه به هلته بالفعل تى ورکوونکې زنانه شتون ولري چې د سختيو د کبله د خپل ماشوم څخه غافله شي. مګر لکه څنګه چې په لومړي توضيح کښې ورته اشاره شوې ده په عربي محاوره کښې دغسې کلامونه د ډېر غم څخه د کنايې په توګه استعمالېږي، لکه چې وايي: "اصابنا امر يشيب منه الولدان"[3] مونږ ته داسې غمژن کار راورسېد چې ماشومان ترې سپين ږيري کېږي، او داسې نور.

نو په ايت شريف کښې به يې د معنى حاصل داسې راوخېژي چې که بالفرض په هغه وخت کښې اميدواره ښځه يا تى ورکوونکې ښځه موجوديت ولري نو هغه به خپل جنين (اميد) وضعه کړي او دا به د خپل ماشوم څخه غافله شي.

په همدې ارتباط ځينو مفسرينو کرامو ښه ډېر احاديث راغوند کړي دي[4].

ب: جمهور علماء کرام په ايت شريف کښې د ﴿ زَلْزَلَةَ ﴾ کلمه په خپله حقيقي معنى سره اخلي[5].

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۳، صحيح مسلم ج۱ ص۱۱۸

(۳) شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۱۱۸، اضواء البيان ج۵ ص۱۴

(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۰۴

(۵) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۴، المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۷۴

دوی وايي چې: د قيامت د علاماتو څخه يوه ډېره سخته زلزله هم ده چې په آخر وخت کښې به صورت ونيسي حتى چې تى وركوونكې ښځه به د خپل ماشوم څخه غافله شي او أميدواره ښځه به خپل ماشوم بې وخته وزېږوي.

دوی په يو ضعيف او کمزوري مرفوع حديث باندې استدلال نيسي[1] چې همدغه زلزله يې په ډېر اوږد بيان کښې شرحه کړې ده او "الطبراني" او نورو محدثينو تخريج کړې دی[2].

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۳_ که څوک وايي چې عجيبه ده چې جمهور علماء کرام قوي احاديث پرېږدي او په کمزوري حديث باندې د ايت شريف تفسير کوي ايا هغوی ته صحيح احاديث نه وه معلوم، لکه چې وړاندې تېر شوه؟

مونږ وايو چې: جمهورو علماوو کرامو صحيحه احاديث غير معمول نه دي ګرځولي، بلکې دوی وايي چې د نبي کريم ﷺ په صحيحه احاديثو سره د زلزلې د وخت تعين مطلب نه دی بلکې د قيامت د هولناکې ورځې يو حالت يې پکښې بيان کړی دی، ته به وايې چې داسې يې فرمايلي دي چې د قيامت ورځ دغسې سخته ورځ ده چې په دغسې سختې زلزلې باندې به شروع شي او بيا به پکښې دغسې نور حالات هم پېښ شي چې خلک به د سخت ډار او رعب سره مخامخ شي[3].

تبصره

۴_ زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه نظرونه سره څه منافات نه لري څه لرې نه ده چې په ايت شريف کښې دواړه مراد وي، همدا (د دواړو معناوو اراده) د هغه تفسير څخه هم اشارةً څرګندېږي کوم چې د رئيس المفسرين (عبد الله بن عباس رضي الله عنهما) څخه په يوه روايت کښې نقل شوي دي چې: «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ قِيَامُهَا»[4] يقينًا د قيامت زلزله د قيامت د قيام څخه عبارت ده، برابره خبره ده چې د قيامت د قيام ابتداء وي، يا يې انتهاء وي او بالآخره يا يې يوه بله برخه وي.

ايت شريف د دواړو تفسيرونو تحمل كولى شي چې د ﴿ زَلْزَلَةَ ﴾ په كلمه كښې د مجاز عموم اراده كړی شي او په "ما يطلق عليه الزلزلة" باندې ترې تعبير وشي، والله ﷻ أعلم.

ذهول څه معنی؟

۵_ په ﴿ تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ ﴾ كښې د ﴿ تَذْهَلُ ﴾ كلمه د "ذُهُوْل" _لكه "قُتُوْل"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "ذُهُوْل" دې ته وايي چې سړی يو شی قصداً پرېږدي او يا ترې د يوه مشغوليت د كبله غافل شي او هېر يې كړي[5]، په دې مقام كښې همدغه دوهمه معنى مراده ده.

---

(۱) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۱۰
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۰۴
(۳) تفسير المظهري ج۶ ص۲۵۲
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۰
(۵) لسان العرب ج۱۱ ص۲۵۹

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ مُرۡضِعَةٍ ﴾ کلمه هغې تي ورکوونکې ښځې ته وضعه شوې ده کومې چې بالفعل خپل ماشوم تي ته اچولی وي او د تي په رودلو باندې یې مصروف کړی وي، اما هغه زنانه د "مُرْضِع" په نامه یادېږي کومه چې د تي ورکولو دپاره مساعده وي (لنګه وي) خو بالفعل یې خپل ماشوم تي ته نه وي اچولی[1].

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: د نوموړې زلزلې او د غم د شدت په وخت کښې به هغه زنانه هم د خپل ماشوم څخه غافله شي کومې چې خپل ماشوم بالفعل تي ته اچولی وي، پاتې خو لا هغه کومه چې ماشوم داره (لنګه) وي خو خپل ماشوم یې بالفعل تي ته نه وي اچولی، نو دغې ته خو به خپل ماشوم بالکل وریه یاد هم نه شي.

یادونه

۶ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د ﴿ مَّرِيدٍ ﴾ کلمه د [النساء:۱۱۷] ایت لاندې ښه پوره شرحه کړې ده نو هیله ده چې د ﴿ كُلَّ شَيۡطَٰنٖ مَّرِيدٖ ﴾ د شرحې دپاره هلته مراجعه وکړی شي.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّنَ ٱلۡبَعۡثِ فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن تُرَابٖ ثُمَّ مِن نُّطۡفَةٖ ثُمَّ مِنۡ عَلَقَةٖ ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ مُّخَلَّقَةٖ وَغَيۡرِ مُخَلَّقَةٖ لِّنُبَيِّنَ لَكُمۡۚ وَنُقِرُّ فِي ٱلۡأَرۡحَامِ مَا نَشَآءُ إِلَىٰٓ أَجَلٖ مُّسَمّٗى ثُمَّ نُخۡرِجُكُمۡ طِفۡلٗا ثُمَّ لِتَبۡلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمۡۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ لِكَيۡلَا يَعۡلَمَ مِنۢ بَعۡدِ عِلۡمٖ شَيۡـٔٗاۚ وَتَرَى ٱلۡأَرۡضَ هَامِدَةٗ فَإِذَآ أَنزَلۡنَا عَلَيۡهَا ٱلۡمَآءَ ٱهۡتَزَّتۡ وَرَبَتۡ وَأَنۢبَتَتۡ مِن كُلِّ زَوۡجِۢ بَهِيجٖ ۝٥ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلۡحَقُّ وَأَنَّهُۥ يُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ۝٦ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٞ لَّا رَيۡبَ فِيهَا وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبۡعَثُ مَن فِي ٱلۡقُبُورِ ۝٧ ﴾

[۵] ای خلکو! که چرته تاسو د بیا راژوندي کولو څخه په شک کښې یاست نو (خپل شک په دې باندې وباسئ چې:) یقینًا مونږ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست (او) بیا د نطفې څخه (او) بیا د پرنډ وینې څخه (او) بیا د داسې بوټي غوښې څخه چې پوره اندامونه پکښې جوړ کړی شوي وي او (یا د داسې بوټي غوښې څخه) چې پوره جوړښت نه وي ورکړی شوی (اندامونه پکښې پوره نه وي. دا) د دې دپاره چې مونږ تاسو ته (خپل کامل قدرت) واضحه (او څرګند) کړو.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۱۳

او (بيا) مونږ په رحمونو کښې هغې (مضغې) ته قرار ورکوو (د سقوط څخه يې ساتو) کومې نه چې زمونږ اراده وشي (البته) تر ټاکلې نېټې پورې (چې د جنين د تولد وخت دی)، بيا (د ټاکلې نېټې د پوره کېدلو څخه وروسته) مونږ تاسو د طفوليت په حال کښې بهر وباسو (ترڅو تاسو په کراره کراره غټ شئ)؛ بيا د دې دپاره چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، او (بيا) ستاسو ځينې هغه کسان دي چې اخستل کېږي (او ارواګانې يې قبض کېږي) او ستاسو ځينې هغه کسان دي چې بېرته حقير عمر ته ورتاو کړی شي، چې په نتيجه کښې د علم (او پوهې) څخه وروسته په هيڅ شي باندې پوه نه شي (لکه چې په طفوليت کښې ورباندې نه پوهېده).

او (ای کتونکیه!) ته خمکه وچه کلکه ګورې (چې هيڅ بوټی او نبات پکښې موجوديت نه لري) نو کله چې مونږ ورباندې (د اسمانه) اوبه ورښکته کړو (او باران پرې وکړو) نو (د خمکې مخ) حرکت وکړي او (د نباتاتو په تيغونو سره) راپورته شي او (بالآخره) د هرې نوعې د نبات څخه ښايسته (نبات) رازرغون کړي.

[۶] (ای پيغمبره!) دغه (د انسان او نبات د تخليق) بيان خکه (حقيقت دی) چې يقيناً الله ﷻ همدې (يوازې) حق (او واقعي معبود) دی (او هيڅ شريک نه لري)، او يقيناً همدی ﷻ بې روحه شيان ژوندي کوي، او همدې ﷻ په هر شي باندې د قدرت څښتن دی.

[۷] او (هم خکه چې) يقيناً د قيامت ورځ راتلونکې ده چې هيڅ شک (او شبهه) پکښې نشته، او يقيناً الله ﷻ (په دغې ورځ کښې) هغه څوک ژوندي راپورته کوي کوم چې په قبرونو کښې (مړه پراته او خاوري شوي) وي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې اشاره شوې وه چې ځينې خلک د خپلې شرکي عقيدې په هکله بلا ثبوته (کور کورانه، په پټو سترګو) د شيطان پيروي کوي او هغه صحيحه توحيدي عقيده پرېږدي د کومې په ثبوت او حقانيت باندې چې بې شمېره دلايل او براهين قائم دي. په دې ايتونو کښې د همدغو بې شمېره براهينو د جملې څخه ځينې براهين د مثال په توګه بيان شوي دي چې حاصل يې داسې کېږي:

ای پيغمبره! د دې دپاره چې خلک د قيامت د ورځې څخه وډار شي او صحيحه توحيدي عقيده خپله کړي، زمونږ د پلوه يې مخاطب کړه چې:

ای خلکو! که تاسې ياست چې د قيامت د ورځې او د بيا راژوندي کېدلو (بعث بعد الموت) څخه په شک کښې ياست نو په هغو دلايلو باندې خپله ځانونو ته قناعت ورکړئ او توحيدي عقيده خپله کړئ کوم چې ستاسو په نفسونو او ستاسو په شاوخوا (آفاقو) کښې موجوديت لري، هغه دا چې:

۱ـ د هر څه څخه وړاندې تاسو په خپلو ګرېوانونو کښې سرونه ښکته کړئ او ښه فکر وکړئ چې:

الف: مونږ تاسو د بل شي څخه نه بلکې د خاورو څخه پيدا کړي ياست، چې د يو پلوه مو ستاسو اصل (پلار آدم ﷺ) د خاورو څخه پيدا کړي دي او د بله پلوه مو هغه نطفه هم د خاورو څخه

پيدا کړي ده کومه چې ستاسو په توالد او تناسل کښې محوري حيثيت لري.

ب: يا په بل عبارت: تاسو مو په اجمالي توګه د آدم ﷺ په لحاظ د خاورو څخه پيدا کړي ياست او د توالد او تناسل په لحاظ مو د نطفې څخه پيدا ينبت درکړی دی چې تفصيل يې دا دی:

ج: نطفه مو په رحم کښې په غوټه (پرنډه) وينې باندې بدله کړه او سور رنګ مو ورکړ.

د: بيا مو دغې سوررنګې پرنډه وينې ته د يوې ټوټې غوښې شکل ورکړ، چې د ژوولې شوې بوټۍ غوښې شکل يې اختيار کړ، چې نه پکښې هډوکی وه او نه په رنګونو او اعصابو باندې مشتمله ښکارېدله، او نه يې څېره درلوده.

ه: بيا مو همدغې بوټۍ پستې غوښې ته په لاندې دوه وو ډولونو باندې شکل ورکړ:

اول: ټول اندامونه مو ورته پوره ورکړه او په انساني څېره کښې مو ترې څه شی ونه سپماوه.

دوهم: ځينې اندامونه مو ورکړه او ځينې مو ورنه کړه، د چا مو لاسونه او پښې ناقص کړه او د چا مو سترګې او پوزه عيبجن جوړ کړه او داسې نور.

ای انسانانو! دا ټول د دې دپاره چې تاسو ته مونږ خپل کامل قدرت واضحه کړو، ترڅو تاسو ښه فکر وکړئ او پوه شئ چې کوم اقدس ذات چې ذکر شوي کارونه کولی شي هغه ﷻ د قبرونو څخه د مړو په بيا راژوندي کولو باندې هم د کامل قدرت درلودونکی دی.

۲ـ که څه هم ستاسو د عقائدو د تصحيح دپاره د ذکرو شوو مراحلو په نظر کښې نيول هم کفايت کوي خو د ښه تاکيد دپاره څه نور مراحل هم ولولئ چې په تاسو باندې تېرېږي، هغه دا چې:

الف: کله چې مونږ تاسو ته پوره يا ناقصې څېرې درکړو، بيا نو مونږ هغو ته سقوط ورکوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي او هغو ته پکښې د ټاکلې نېټې پورې قرار او ثبات ورکوو کومو ته چې زمونږ اراده وشي، البته کومه نېټه چې زمونږ په نزد متعينه او ټاکلې ده.

ب: بيا د ټاکلې شوې مودې د پوره کېدلو څخه وروسته مونږ په خپل کامل قدرت سره تاسو د رحمونو څخه بهر ته راوباسو او راوتل درته اسانوو، که بالفرض مونږ د راوتلو دپاره لاره اسانه نه کړو نو يو ماشوم او جنين به هم ژوندی تولد نه شي.

ج: لکه څنګه چې مونږ په رحمونو کښې تاسو ته وده درکوو او د يوې مرحلې څخه مو وړپورته بلې مرحلې ته اوچتوو، همدارنګه د ولادت څخه وروسته هم تاسو په متعددو مراحلو کښې د يوې څخه بلې ته خېژوو، آن تر دې چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، د بدن نشا او نمو مو په ځای ودرېږي، عقل مو پوخ شي او ښه هوښيار جوړ شئ.

د: ای انسانانو! ستاسو ځينې کسان د همدغې د قوت په مرحله کښې مړه شي او د بوډاتوب د مرحلې څخه وړاندې د ځمکې ګېډې ته ورتاو شي، ته به وايې چې يو ځل بيا ورباندې د رحم مرحله ورتاوه شوه او د ځمکې ګېډه ورته د مور ګېډه وګرځېدله.

ه: اما ستاسو ځينې نور کسان د قوت د مرحلې څخه ورتېرېږي او قوت يې په کراره-کراره کمېږي، آن تر دې چې بېرته د ماشومتوب مرحلې ته ورښکته شي او د بې عزتۍ د عمر خاوند شي چې:

و: د یو پلوه یې بدن کمزوی شي لکه چې په ماشومتوب کښې کمزوری او ضعیف وه او د بله پلوه د پوهې څخه وروسته بېرته ناپوهی ته وروگرځي، نو لکه څنگه چې په هغې مرحله کښې په هیڅ شي باندې نه پوهېده په دې مرحله کښې هم په هیڅ شي باندې نه پوهېږي او زده کړي علوم ترې ټول هېر شي.

ز: بالآخره د همدې مرحلې د تېرولو څخه وروسته بیا وفات کېږي او د ځمکې په داخل کښې منحل کېږي، ته به وایې چې بالکل یې په دنیا کښې ژوند نه دی کړی.

نو ای انسانانو! ایا کوم اقدس ذات چې په تاسو باندې ذکر شوي مراحل تیروي هغه ﷻ په دې باندې قادر نه دی چې تاسو یو ځل بیا په مستقیمه توگه د آدم ﷺ په شان د خاورو څخه راژوندي کړي؟

افاقي دلایل

۳ـ ای خلکو! تاسو د خپلې عقیدې د تصحیح دپاره د افاقي دلایلو څخه هم استفاده وکړئ، هغه دا چې:

الف: ای انسانه! ته ځمکه گورې چې وچه کلکه وي او هیڅ شنیلي او بوټي پکښې زرغون نه وي، او ته خیال کوې چې دا وچه بېدیا به هیڅکله په ونو او بوټو باندې ترو تازه نه شي خو:

ب: کله چې مونږ وروباندې له اسمانه (د خپلو غیبي خزانو څخه) د باران اوبه ورښکته کړو نو دغه وچه کلکه مړه ځمکه راوپړسېږي او د تېغ د راوتلو د کبله راپورته او ډډه شي.

ج: نو ته نومورې ځمکې گورې چې هر ډول تازه او ښائسته بوټی رازرغون کړي او په ښایسته باغونو باندې مشتمله شي.

د دلایلو نتائج

۴ـ ای پیغمبره! ذکر شوي قدرتي کارونه او قدرتي دلایل مو د دې دپاره درنازل کړه چې ترڅو خلک په لاندې حقائقو باندې تصدیق وکړي:

الف: یو حقیقت دا دی چې الله ﷻ واقعاً په حقه معبود دی او د ده ﷻ څخه په غیر نور معبودان باطل دي او حقیقت نه لري.

ب: بل دا چې الله ﷻ په یقیني توگه بې روحه شیان ژوندي کوي او دا کار په همده ﷻ پورې اختصاص لري، یا په بل عبارت: په بې روحه شیانو کښې همدی ﷻ روحونه اچوي او ژوندي کوي یې او بس.

ج: بل باید په دې تصدیق وکړي چې بې شکه الله ﷻ په هر شي باندې قادر دی او هیڅ شی د ده ﷻ د قدرت څخه نه دی وتلی.

د: په دې باندې هم باید خلک تصدیق وکړي چې د قیامت ورځ ضرور راتلونکې ده او هیڅ شک او شبه پکښې نشته، نو باور کول وروباندې د ایمان یو مهم رکن دی.

هـ: د دې خبرې تصدیق هم ضرور دی چې یقیناً الله ﷻ هغه څوک بېرته ژوندی راپاځوي کوم چې

په قبرونو کښې خاورې شوې دي.
نو خلکو ته په کار دي چې د خپل رب ﷻ څخه ووېرېږي، د قیامت په قیام باندې عقیده وکړي او بالآخره د شرکیاتو څخه ځانونه بچ وساتي او خپل رب ﷻ واحد او لا شریک وګڼي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: په ﴿إِن كُنتُمۡ فِي رَيۡبٖ مِّنَ ٱلۡبَعۡثِ﴾ کښې د "إنْ" توری د شرط دپاره دی، نو پوښتنه دا ده چې کومه جمله ورته جزائیه جمله واقع شوې ده؟

مونږ وایو چې: جزائیه جمله یې مقدره ده چې په: "فَانْظُرُوْا إلى مَبْدَإِ خَلْقِكُمْ لِيَزُوْلَ رَيْبُكُمْ" باندې ترې تعبیر کولی شو.

اما د ﴿فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم﴾ الآية، یې دلیل دی چې په تقدیر باندې یې هم دلالت کوي نو حاصل یې داسې راځېږي چې: اې بنیادمانو! که تاسو د قیامت د ورځې څخه په شک کښې یاست چې مړي به بیا د قبرونو څخه راپورته کړی شي او که نه، نو تاسو په خپل ابتدایي پیدایښت کښې ښه فکر وکړئ ترڅو ستاسو شک لرې شي، دا ځکه چې مونږ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست... تر آخره پورې.

۲_ په ﴿فَإِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن تُرَابٖ﴾ کښې د دېته اشاره ده چې لکه څنګه چې آدم ﷺ د خاورو څخه پیدا کړی شوی دی همدارنګه د ده اولاده (ټول بنیادمان) هم د خاورو څخه جوړ کړی شوي دي، البته په اعتبارونو سره چې ښه پوره شرحه یې د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۲] لاندې تېره شوې ده.

د علقة او مضغة معناوې

۳_ په ﴿ثُمَّ مِنۡ عَلَقَةٖ ثُمَّ مِن مُّضۡغَةٖ﴾ کښې د لاندې لغتونو معناوې ولولئ:

الف: د ﴿عَلَقَةٖ﴾ کلمه هغې جامدې (پرنډ) وینې ته وضعه شوې ده کومه چې د نطفې (منی) څخه جوړه شوې وي او د مور په رحم کښې ترې ماشوم جوړېښت مومي[۱].

په نوموړې کلمه کښې د "ة" توری په وحدت باندې دلالت کوي، یعنې یوه جامده (پرنډ) وینه، که د وحدت لحاظ پکښې مراعات نه شي نو بیا بدون د "ة" څخه استعمالېږي لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿خَلَقَ ٱلۡإِنسَٰنَ مِنۡ عَلَقٍ﴾ [العلق:۲] یعنې الله ﷻ بنیادم د جامدې (پرنډ) وینې څخه پیدا کړی دی.

ب: د ﴿مُّضۡغَةٖ﴾ کلمه د هغې یوې بوټۍ خامې غوښې نوم دی کومه چې هډوکي ونه لري، او نرمه پسته وي، ته به وایې چې په خوله کښې ژوېله شوې ده[۲]، یا په بل عبارت: دا د هغې نطفې نوم دی کومې چې اوله مرحله تېره کړې وي او په دوهمه مرحله کښې د بوټۍ غوښې په شکل قرار ولري.

(۱) مفردات الراغب ص۳۵۵
(۲) لسان العرب ج۸ ص۴۵۱

د "مُخَلَّقَة" او "غَيْرِ مُخَلَّقَة" معناوي

۴_ د ﴿ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ ﴾ دپاره مفسرينو كرامو ګڼ شمېر تفسيرونه كړي دي لاندي مثالونه يې ولولئ[۱]:

الف: "مُخَلَّقَة" د هغې غوښې ټخه عبارت ده چې مكمل انسان ترې جوړ شي او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه غوښه ده چې د انسان د جوړښت مرحلې ته ونه رسېږي او د رحم ټخه ولوېږي (سقوط وكړي).

ب: "مُخَلَّقَة" هغه ده چې انسان ترې جوړ شي او روح پكښې پو كړى شي (ژوندى شي) او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه ده چې انسان ترې جوړ شوى وي خو روح پكښې نه وي پو كړى شوى (د ژوند مرحلې ته نه وي رسېدلى).

ج: "مُخَلَّقَة" هغې ساقطې شوې غوښې ته ويل كېږي چې د انساني څېرې ټخه وروسته سقوط وكړي او "غَيْر مُخَلَّقَة" د هغې ټخه عبارت ده چې د انساني څېرې د قبول ټخه وړاندې سقوط وكړي.

د: "مُخَلَّقَة" هغه جنين دى چې "تَامُ الْخَلْق" وي، اندامونه يې برابر وي، او "غَيْر مُخَلَّقَة" هغه دى چې په اندامونو كښې يې نقصان وي.

تبصره

۵_ كه ټه هم مفسرين كرام دوهم تفسير ته ترجيح وركوي[۲] چې ذكرې شوې دواړه كلمې د ﴿ مُضْغَةٍ ﴾ دپاره صفتونه واقع شوي دي چې په دوه وو برخو باندې يې وېشلې ده:

يوه برخه هغه بوټى غوښه ده چې نور تخليق هم پكښې صورت ونيسي او په روح باندې ژوندى شي لكه چې الله ﷻ ورته په بل ايت كښې اشاره كړې ده چې: ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾ [المؤمنون: ۱۴] يعنې موږ بيا په بل پيدايښت سره انسان ته نشئت (پيدا كول) وركړه؛ بله هغه بوټى غوښه ده چې انساني مجسمه ترې جوړه شوې وي خو روح پكښې نه وي اچولى شوى او بل پيدائښت نه وي وركړى شوى.

مګر موږ ته ذكره شوې ترجيح په زړه پورې نه برېښي او دا ځكه چې دغه ايت شريف په كوم كښې چې بحث روان دى په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾ سره شروع شوى دى، نو په كار دي چې په ايت شريف كښې به هغو مراحلو ته د خلكو توجه اړول مطلب وي كومې چې په دوى باندې تېرې شوې وي او يا پرې تېرېږي، او پوره واضحه ده چې د "النَّاس" په مصداقاتو كښې هغه جنين شموليت نه لري كوم چې د ژوندي كېدلو ټخه وړاندې سقوط وكړي.

نو زموږ په نزد _والله ﷻ أعلم_ څلورم تفسير غوره برېښي. دا د يو پلوه، او د بله پلوه په ﴿ وَنُقِرُّ فِى ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ ﴾ كښې زموږ په نزد د "ما" كلمه د هغه جنين ټخه عبارت ده د كوم چې ژوندى

(۱) زاد المسير ج۵ ص۲۷۹؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۱۶؛ التفسير الكبير ج۲۳ ص۸
(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۱۷

شوي وي، برابره خبره ده چې تامُ الخلق وي (اندامونه يې پوره وي) او يا تسام الخلق نه وي (چې په خينو اندامونو کښې يې نقصان او يا کمبود او زيادت وي).

نو په دې تقدير به يې حاصل يې داسې راوځېږي چې کله مونږ د انسان توخم (نطفه) د بوټي غوښې مرحلې ته ورسوو نو بيا پکښې د خپلې ارادې مطابق څه نور پيدا کول هم وراضافه کړو چې چاته پوره اندامونه ورکړو او ژوند ورکړو او چاته څه ناقص اندامونه ورپېرزو کړو او ژوند ورکړو، ترڅو تاسو ته د خپل کامل قدرت مثالونه وښايو، بيا نو مونږ ذکر شوي جنين ته (چې د ژوند خاوند دی او اندامونه يې پوره يا ناقص دي) د خپلې ارادې په اقتضاء يا سقوط ورکوو او يا د ټاکلې شوې نېټې پورې د مور په رحم کښې قرار ورکوو، ترڅو په خپل وخت کښې په نورمال حال باندې تولد شي.

عجيبه يادونه

۶ـ په دې مقام کښې خينو مفسرينو کرامو[۱] د هغو ناقص الاعضاء اولادونو دپاره متعدد مثالونه ښودلي دي کوم چې غيرګوني تولد شي او په خينې اندامونو کښې دواړه متحد وي، مثلاً د دواړو دپاره يوه سينه وي او يا ورته يوه ګېډه وي او داسې نور. نو که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هغه ته دې مراجعه وکړي او پخپله دې ولولي، مونږ ته يې دلته رانقلول چندان ګټور ونه برېښېدل.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: د ذکرو شوو مراحلو ترمنځ څومره تفاوت واقع کېږي؟ يا په بل عبارت: د يوې مرحلې څخه تر بلې مرحلې پورې څومره موده (زمانه) صورت نيسي؟

مونږ وايو چې: ذکر شوي سوال ته نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې داسې جواب ويلی دی چې: «إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَكُونُ فِي ذَلِكَ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يُرْسَلُ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ»[۲] يعنې يقيناً ستاسو هر يو کس د مور په ګېډه کښې د نطفې په شکل تر څلوېښتو ورځو پورې مجموع پاتې کېږي، بيا هلته همدومره ورځې جامده (پرنډ) وينه جوړېږي، بيا هملته همدومره ورځې د ژوېلې شوې غوښې په شکل ګرځي (چې ټولې يو سلو شل ورځې کېږي) بيا نو الله ﷻ پرښته وراستوي نو روح پکښې پو کړي او ژوندی ګرځي.

همدغه مضمون ته ورته مضمون د نبي کريم ﷺ څخه په نورو احاديثو کښې هم روايت شوی دی[۳].

هېر مو نه شي!

۸ـ هېر مو نه شي چې په ﴿ ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓاْ أَشُدَّكُمْ ﴾ کښې د ﴿ ثُمَّ ﴾ توری د عطف دپاره دی، نو دغه جمله په هغې مقدرې جملې باندې عطفه ده کومه چې د ﴿ ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ﴾ دپاره علت واقع

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۱۱ ص۱۴

(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۲

(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۴۶، ۴۶۸

شوي ده نو موږ ترې داسې تعبير کوو چې: «لِتَكْبُرُوا شَيْئًا فَشَيْئًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ»⁽¹⁾ يعنې بيا موږ د رحمونو څخه تاسو په داسې حال کښې بهر راوباسو او د وتلو لاره درته اسانوو چې تاسو ماشومان ياست (البته)، دا د دې دپاره چې تاسو په قراره-قراره غټ شئ بيا د دې دپاره چې تاسو خپل قوت ته ورسېږئ، چې عقل مو پوخ او بدن مو ښه قوي شي.

رذالة څه معنی؟

۹_ په ﴿وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ﴾ کښې د ﴿أَرْذَلِ﴾ کلمه صفت مشبه ده او د "رَذَالَة" _لکه "خَزَانَة"_ څخه اشتقاقه شوي ده چې د حقارة (سپکاوي) معنی ورکوي⁽²⁾، پاتې شوه دا خبره چې سپک او بې عزته عمر د کوم عمر څخه عبارت دی؟ نو د دې جواب د عين ايت شريف په متصله ټکره کښې ذکر دی چې: ﴿لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا﴾ يعنې ستاسو ځينې کسان بېرته د هغه عمر مرحلې ته وراړولی کېږي کومه يې چې په طفوليت کښې تېره کړې وه، چې هم يې بدن کمزوري درلوده او هم د عقلي او علمي کمزوريو درلودونکي وه، خو څرنګه چې هلته يې ثقل نه درلود نو په نقل او حرکت کښې په چا باندې بوج نه وه، مګر د بوډاتوب په حال کښې په نورو باندې بوج جوړېږي.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ»⁽³⁾ يعنې ای ربه! زه په تاباندې د دې څخه پنا غواړم چې بېرته حقير عمر ته ورتاو کړی شم، او د طفوليت دوره راباندې بيا پيل شي.

همود څه معنی؟

۱۰_ په ﴿وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً﴾ کښې د ﴿هَامِدَةً﴾ کلمه د "هُمُود" _لکه "قُتُول"_ څخه اشتقاقه شوي ده چې د سکوت او مرګ معناوې ورکوي⁽⁴⁾ مګر کله چې ذکره شوې کلمه د ځمکې د صفاتو څخه وشمېرله شي نو په هغې ځمکې باندې دلالت کوي کومه چې وچه کلکه وي او د خاورو څخه پغير پکښې ونه او بوټي موجوديت ونه لري.

نو د معنی حاصل يې داسې راخېژي چې: ای ليدونکيه! هرڅوک چې اوسې، ته وچې کلکې بې نباته ځمکې ته وګوره چې موږ يې په باران باندې څنګه راشنه کوو او تروتازه باغونه پکښې زرغونوو، همدارنګه موږ کامل قدرت لرو چې د قبرونو څخه مړي بېرته راژوندي کړو، او د حساب کتاب دپاره يې د محشر په ميدان کښې ودروو.

د بهجة معنی

۱۱_ په ﴿مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾ کښې د ﴿بَهِيجٍ﴾ کلمه د "بَهْجَة" _لکه "كَثْرَة"_ څخه اشتقاقه

---

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۹۴
(۲) لسان العرب ج۱۱ ص۲۸۱
(۳) سنن النسائي ج۳ ص۳۱۷
(۴) لسان العرب ج۳ ص۴۳۷

د ښایست او سنګار معنی ورکوي[۱]. یعنې وچه کلکه ځمکه په اوبو سره هر ډول
... د جوړ
ښایسته او سنګاري (ډولي) نباتات رازرغونوي.

سوال جواب

۱۲ـ که څوک وایي چې: د ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِى ٱلْقُبُورِ﴾ مضمون ته خو یو ځل په ﴿وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ﴾ کښې اشاره شوې وه، نو پوښتنه دا ده چې د همدغه مضمون په تکراري نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د ﴿ٱلْمَوْتَىٰ﴾ د کلمې څخه بې روحه شیان مطلب دي لکه خاوره، نطفه او داسې نور. الله ﷻ فرمایي ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِٱللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَٰتًا﴾ [البقرة:۲۸] یعنې ای بنیادمانو! تاسو به الله ﷻ سره څنګه کافر کېږئ حال دا چې تاسو بې روحه وئ او په روح سره یې ژوندي کړئ.

او د ﴿مَن فِى ٱلْقُبُورِ﴾ څخه هغه څوک مراد دي د کومو څخه چې روح جدا شوی وي او مړه شوي وي.

نو د لومړنی جملې حاصل دا دی چې: یقیناً الله ﷻ په بې روحه شیانو کښې روح اچوي چې وړاندې وړاندې د ژوند مرحله نه وی تېره شوې. او د دوهمې جملې مضمون دا دی چې: یقیناً الله ﷻ هغه مړي بېرته راژوندی کوي کومو چې د ژوندون دوره یو ځل تېره کړې وي. نو په همدې بنیاد په دواړو ایتونو کښې یو مضمون نه دی تکرار شوی.

﴿وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ۝٨ ثَانِىَ عِطْفِهِۦ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ لَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ وَنُذِيقُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ۝٩ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ۝١٠﴾

[۸] او د خلکو د جملې څخه ځینې هغه څوک دي کوم چې د الله ﷻ په هکله بدون له ضروري علم او بدون له نظري علم او (بالآخره) بدون له روښانه کتاب څخه جګړې کوي.

[۹] (البته) په داسې حال کښې (جګړې کوي) چې خپل څنګ (اړخ) ړه اړوونکي وي (تکبر کوونکي وي)، ترڅو (نور خلک) د الله ﷻ د لارې څخه واړوي (او بې لارې یې کړي).

نوموړي جګړمار ته په دنیا کښې رسوایي (شرمندګي) ده، او مونږ به د قیامت په ورځ سوزوونکی عذاب وروڅکو (وربانديې مسلط کړو).

[۱۰] (هلته به ورته وویلی شي چې:) دغه سزا د هغه شي په سبب (درکړه شوه) کوم چې ستا دواړو لاسونو وړاندې رالیږلي وه، او یقیناً الله ﷻ په بندګانو باندې ظلم (او تیری) کوونکی نه دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د توحیدي عقیدې د حقیت براهینو او دلایلو ته اشاره شوې وه، او په

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۲۱۶

يي هيڅ ډول دې ایتونو کښې د شرکي باطلې عقیدې بې ثباتی ته اشاره کېږي، چې د ثبوت دپاره یې
چې حاصل دلیل موجودیت نه لري او په ابطال باندې یې غیر متناهي دلایل او براهین دلالت کوي،
یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! ځینې خلک د الله ﷻ په وحدانیت او د ده ﷻ په کامل قدرت کښې (چې مړي به بېرته راژوندي کړي او قیامت به قائم کړي) صرف په تخمین او اټکل سره مجادله او جګړه کوي. د دوی جګړه د هغو شیانو په بنیاد باندې ولاړه نه ده کوم چې د مجادلې او جګړې دپاره ضرور دي هغه دا چې:

الف: د دغو جګړمارانو سره په خپلو باطلو عقایدو باندې ضروري علم نشته لکه څنګه چې د اهل الحق سره په خپله توحیدي حقه عقیده باندې ضروري علم شته دی.

ب: همدارنګه دوی په خپلو اباطیلو باندې استدلالات او براهین هم نه شي قائمولی لکه څنګه چې اهل الحق په خپله مدعی باندې عقلي استدلالات قائموي.

ج: بالآخره د هغوی سره روښانه کتاب او اسماني وحي هم موجودیت نه لري لکه څنګه چې د اهل الحق عقیده په ټولو اسماني کتابونو باندې تائیده شوې ده او ټولو پیغمبرانو ورته په خپلو خپلو وختونو کښې دعوتونه چلولي دي.

۲_ نو د دغو جګړمارانو جګړه فقط د تکبر او عناد څخه منشأ اخلي او صرف د تکبر او عناد د کبله د حق څخه خپل څټ تاووي او مخ ترې اړوي، خو دا ټولې هلې ځلې یې د دې دپاره دي چې په خپلې ګمراهۍ باندې علاوه نور خلک هم د حقې او سمې لارې څخه واړوي او د خپل ځان په شان یې بې لارې کړي.

۳_ د دغسې عنادي خلکو دپاره لاندې جزاوې ټاکلې شوې دي:

الف: همدوی لره په دنیا کښې رسوایي او شرمندګي ده چې په یو وخت کښې به ورسره مخامخ شي او د اسلام د ترقۍ مخنیوی به ونه شي کړی.

ب: همدوی ته به مونږ د قیامت په ورځ سوزوونکی عذاب وروڅکو، او پرې اخته به یې کړو، نو دغسې عنادي کفارو ته د دنیا او د آخرت دواړو خساره او زیان متوجه دی.

۴_ ای پیغمبره! همدوی به د قیامت په ورځ مخاطب کړی شي او ورته به وویلی شي چې: دا هغه څه دي کوم چې تاسو په خپلو لاسونو باندې خپلو خانونو ته وړاندې را استولي وه، او اوس ورسره لاس او ګرېوان شوئ، که نه نو الله ﷻ بې شکه په خپلو بندګانو او خپلو مخلوقاتو باندې ظلم کوونکي نه دي، نو که بالفرض تاسو کفریات او شرکیات نه وی کړي نو دغه سزا به نه وی درکړ شوې او دوزخ ته به په دوامداره توګه نه وی وراچولی شوي.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: د ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِي ٱللَّهِ بِغَيۡرِ عِلۡمٖ ﴾ ایت نه ورته ایت شریف خو په عین سورت کښې لږ وړاندې په دریمه شمېره کښې تېر شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې په تکراري

نزول کښې به څه حکمت دی؟
موږ وایو چې: د دواړو ایتونو په مضمون کښې تکرار نشته بلکې لومړنی ایت هغو جګړمارانو ته اشاره کوي کوم چې د خپل ځان د ګمراهۍ دپاره په جګړو پیل کوي، او دلته هغو ته اشاره شوې ده کوم چې د نورو د ګمراه کولو دپاره تاند وهي او کوښښ کوي. د همدې کبله هلته په ﴿ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَٰنٍ مَّرِيدٍ ﴾ سره ایت شریف ختم شوی دی، یعنې د هر خیر او ښېګڼې څخه د خالي شیطان پیروي کوي. او دلته ذکر شوي کلمات په ﴿ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ سره تعقیب شوي دي، یعنې دغه باطلې جګړې د دې دپاره کوي چې نور خلک د الله ﷻ د حقې لارې څخه واړوي

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وایي چې: په ایت شریف کښې د باطلو جګړمارانو څخه په ﴿ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴾ کښې درې شیان ﴿ عِلْمٍ ﴾، ﴿ هُدًى ﴾، ﴿ كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴾ سلب شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې دغه درېواړه په دې مقام کښې څه فرقونه لري؟
موږ وایو چې: علماوو کرامو د ذکرو شوو درېواړو شیانو دپاره په دې مقام کښې لاندې فرقونه کړي دي[1]:
الف: د ﴿ عِلْمٍ ﴾ څخه هغه علم مطلب دی کوم چې ضروري وي او استدلال ته اړتیا نه لري لکه لیدل او داسې نور، یعنې جګړمارانو ته په خپله مدعی باندې ضروري علم نشته چې مثلاً په سترګو ولیدل شي.
ب: د ﴿ هُدًى ﴾ څخه استدلالي او نظري علم مراد دی، یعنې هغوی په خپلو شرکیاتو باندې کوم عقلي او نظري دلیل هم نه شي قائمولی او نه شته چې ګټه ورته ورسوي.
ج: د ﴿ كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴾ څخه وحې مطلب ده، یعنې هغوی د اسماني کتابونو او د پیغمبرانو د پلوه هم څه دلیل نه شي موندلی چې د دوی شرکیات تائید کړي.

د څنګ تاوول یعنې تکبر کول

۳ـ په ﴿ ثَانِيَ عِطْفِهِۦ ﴾ کښې د ﴿ ثَانِيَ ﴾ کلمه د "ثناء" ـ لکه "بقاء" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، ثناء اصلاً دې ته وضعه شوې ده چې دوه شیان ونغښتلی او تاو کړی شي[2]، او د عطف کلمه د انسان د یوه هغه اړخ معنی ورکوي کوم چې د سر څخه پیل کېږي او په کناتې باندې ختمېږي[3].
نو که څه هم د ذکر شوي عبارت تحت اللفظي معنی دا ده چې ځینې خلک بلا دلیله د الله ﷻ په هکله په داسې حال کښې جګړې کوي چې خپل اړخ (څنګ) یې یو طرف ته کوږ نیولی وي؛ مګر په

---

(1) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۹۶
(2) لسان العرب ج۱۴ ص۱۱۵
(3) مفردات الراغب ص۳۵۰

محاوراتو کښې ذکر شوی عبارت د تکبر څخه کنايي اخستلی کېږي[۱]، يعني په داسې حال کښې جګړې کوي چې تکبر کوونکي دي.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَعْبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُۥ خَيْرٌ ٱطْمَأَنَّ بِهِۦ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ ٱنقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِۦ خَسِرَ ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةَ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْخُسْرَانُ ٱلْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُۥ وَمَا لَا يَنفَعُهُۥ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلضَّلَـٰلُ ٱلْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُوا۟ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ لَبِئْسَ ٱلْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ ٱلْعَشِيرُ ﴿١٣﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾ ﴾

[۱۱] او د خلکو څخه ځيني هغه کسان دي کوم چې د الله ﷻ عبادت په يوه څنډه باندې کوي (او څه غرض او څه شرط يې په نظر کښې نيولی وي هغه دا چې:) که نوموړي ته څه خير (خوشالي) ورسېږي نو د الله ﷻ په عبادت باندې ارام نيسي (چې دا ښه دين دی)، او که کومه فتنه ورته ورسېږي (او په مصيبت سره د امتحان لاندې واقع شي) نو په خپل مخ باندې بېرته ګرځي (مرتد کېږي. په دې صورت کښې) په دنيا او آخرت (دواړو کښې) زيانمند شو، دغه چې دی همدغه څرګند زيان (او تاوان) دی.

[۱۲] نوموړی کس د الله ﷻ څخه په غير د هغه شي (بوت) عبادت کوي کوم چې ورته ضرر نه شي رسولی او د هغه شي کوم چې ورته ګټه (هم) نه شي رسولی، دغه چې ده (د حقيقت څخه) لرې ضلالت (او ګمراهي) ده.

[۱۳] نوموړی د هغه باطل معبود عبادت کوي کوم چې (د) ضرر (دپاره) يې (سبب جوړېدل) د ګټې (دپاره د سبب جوړېدلو) څخه نږدې دی (چې هغه واقعي دی او دغه توهمي او خيالي دی).

هرومرو ډېر بد کارساز (ناصر) او هرومرو ډېر بد ملګری دی (دغه باطل معبود).

[۱۴] يقيناً الله ﷻ هغه کسان کومو چې ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي، داسې جنتونو ته داخلوي چې لاندې ترې (ځلور) ويالې بهېږي، يقيناً الله ﷻ هغه څه کوي چې اراده يې وشي (اما بوتان نه اراده لري او نه څه کولی شي).

ارتباط او شان نزول

په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو کفارو حال بيان شوی وه کوم چې په ډاګه په خپل کفر باندې کلک ولاړ وه، او په دې ايتونو کښې د هغو کفارو حال ته اشاره شوې ده کومو چې د خپل کفر په

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۸۰

ځرګندولو کښې تذبذب درلود یا په بل عبارت: ځینې کسان د الله ﷻ په هکله یو بل ډول جګړه کوي، هغه دا چې د الله ﷻ حقانیت ته په دنیاوي مال او صحت پورې توقف ورکوي او دلایلو او براهینو ته نه ګوري. لکه چې په شان نزولونو کښې پرې رڼا اچولې شوې ده هغه دا چې[1]:

الف: د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چې: په خلکو کښې داسې خلک هم وه چې کله به مدینې منورې ته راغله او مېرمنې به یې زوی (هلک) وزېږاوه او اسپه به یې لنګه شوه نو ویل به یې چې دغه د اسلام دین صالح (او ډېر ښه دین) دی، او که خبره به بالعکس شوه چې مېرمنې به یې ماشوم ونه زېږاوه او اسپه به یې هم لنګه نه شوه نو ویل به یې چې دا ډېر بد او ناکاره دین دی[2].

ب: یوه ورځې یو اعرابي سړی مدینې منورې ته راغی او د نبي کریم ﷺ سره یې په اسلام باندې بیعت وکړ، خو نوموړي ته د تبې شدت ورسېد او مریض شو، نو نبي کریم ﷺ ته ورغی او عرض یې وکړ چې ماته خپل بیعت اقاله (فسخه) کړه، مګر نبي کریم ﷺ یې وړاندیز منظور نه کړ آن تر دې چې درې کرته یې خپل وړاندیز تکرار کړ. بالآخره نوموړی اعرابي د مدینې منورې څخه بهر شو نو نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «إِنَّمَا الْمَدِينَةُ كَالْكِيرِ تَنْفِي خَبَثَهَا وَتَنْصَعُ طِيبَهَا»[3] یعنې یقیناً مدینه منوره داسې ده لکه د پخ نغری (بټۍ) چې د خپلو اوسېدونکو څخه ناپاکه نفي کوي او دباندې یې غورزوي او خپل پاکیزه اوسېدونکي لا زیات تصفیه کوي، چې د بهر تښتېدلو اراده ورسره نه پیدا کېږي.

مونږ پخوا څو کرته ـ د الله ﷻ په توفیق ـ لیکلي دي چې سلفو صالحینو به په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[4]، نو که ذکرې شوې دواړه روایتونه یې شان نزولونه وګڼو هم څه باک یې نشته ځکه چې دواړه د ایتونو د مصداقاتو څخه شمېرل کېږي.

د مطلب خلاصه

یعنې ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کافرانو د جملې څخه د یوې مذبذبې ډلې حال هم قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ په خلکو کښې داسې خلک هم شته چې په اخلاص سره په اسلام کښې نه داخلېږي او په یو شرط سره ورته غاړه ږدي، ته به وایې چې د اسلام په څنډه ولاړ دی او څارنه کوي که شرط یې پوره شو د څنډې څخه داخل ته وردانګي، او که پوره نه شو نو بېرته ستنېږي.

دغسې خلک اصلاً د الله ﷻ بندګي نه کوي بلکې د خپلو منافعو بندګان دي، نو د همدې کبله کله چې ورته د ایمان د راوړلو سره جوخته ګټه ورسېږي نو په ایمان باندې یې زړه آرام نیسي، چې اسلام ډېر ښه دین دی ماته پکښې فلانکۍ ګټه ورسېده، او که په عین حال کښې ورته څه تاوان ورسېږي نو سمدستي د اسلام څخه مخ اړوي او بېرته ترې په ستنه تاوېږي، او وایي چې دا

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۸۱؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۰۷
(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۴
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۱۸۳؛ صحیح مسلم ج۱ ص۴۴۴
(۴) تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲

په دین نه دی زه پکښې د تاوان سره مخ شوم.

نو په دغه وخت کښې نوموړی په دواړو دنیاوو کښې د خسران او تاوان سره مخ کېږي او د دواړو منافع بې د لاسه وځي، آخرت خو بې څکه د لاسه ورکړ چې کفر ته تاو شو او مرتد شو، او په دنیا کښې یې دنیاوي منافع د لاسه ورانه.

دغه په دواړو دارینو کښې تاواني کېدل ډېر واضحه او څرګند تاوان دی.

۲_ د نوموړي مذبذب کافر دا خیال دی چې که ما د توحید کلمه نه وی ویلې نو د تاوان سره به نه وی مخ شوی او باطلو معبودانو به د تاوان څخه بچ کړی وی، حال دا چې حقیقت داسې نه دی، حقیقت دا دی چې نوموړی د داسې شیانو (بوتانو) عبادت کوي چې نه یې د ضرر او تاوان څخه بچ کولی شي او نه ورته د ګټې رسولو توان نه لري.

ای پیغمبره! د حق او حقیقت څخه لرې ګمراهي دغه ده چې نوموړي د هغه اقدس ذات بلنه پرېښودله چې تاوان او ګټه یې دواړه په اختیار کښې دي او د داسې ناتوانه شیانو بلنه یې پیل کړه چې هیڅ شی یې په واک کښې نشته!

۳_ ای پیغمبره! که څه هم باطل معبودان د عدم عبادت په صورت کښې ضرر نه شي رسولی او د عبادت په صورت کښې د ګټې د رسولو توان نه لري، مګر د ضرر دپاره یې سببیت یقیني دی چې سمدستي پرې سرې کفر ته وځي چې په مقابل کښې یې جهاد کول حتمي دي، او که بالفرض ذا کار یو مسلمان وکړي نو سمدستي پرې مرتد ګرځي چې باید اعدام شي؛ اما د شفاعت کومه تمه چې ـ د کفارو په خیال ـ د قیامت په ورځ به صورت ونیسي هغه وهمي ده او په ثبوت باندې یې هیڅ دلیل نه شي اقامه کولی، نو هلته به څرګنده شي چې هغه هم څه واقعیت نه لري.

نو پوره واضحه شوه چې باطل معبود ډېر بد کارساز دی چې ضرر یې نژدې او یقیني دی او ګټه یې لرې او وهمي ده، همدارنګه باطل معبود ډېر بد ملګری دی چې د ګټې سبب نه شي جوړېدلی او د ضرر سبب سمدلاسه جوړېږي.

۴_ دا وه د مذبذبینو خلکو حالت چې اسلام ته په اخلاص نه ورداخلېږي، نو د دوی ایمان د الله ﷻ په نزد مقبول نه دی، مقبول ایمان د هغه چا دی چې اسلام ته په اخلاص سره ورداخل شي او بې قیدو شرطه په ایمان مشرف شي.

نو دغسې مخلص مؤمنان به (چې د ایمان سره یې نېک عمل هم ملګری کړی وي) الله ﷻ داسې جنتونو ته داخل کړي چې لاندې ترې څلور ډوله ویالې بهېږي چې: د اوبو به بېله ویاله وي، د شاتو، شرابو او بالآخره د شودو به پکښې بېلې بېلې ویالې روانې وي.

او دا څکه چې الله ﷻ هغه شی کوي کوم ته یې چې اراده وشي، که بالفرض د ده ﷻ اراده شوې وی چې دنیاوي منافع به مؤمنانو پورې خاص وګرځوي نو دا کار به یې هم کړی وی خو دغسې نه ده، دنیاوي منافع الله ﷻ مؤمنانو او کفارو دواړو ډلو ته د خپل حکمت په مقتضی ورکوي.

توضیحات

۱_ په ﴿ مَن يَعْبُدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ﴾ کښې د "حرف" کلمه د طرف او څنډې دپاره وضعه شوې ده[۱] خو په دې مقام کښې ورته متصله ټکره تفسير واقع شوې ده، چې: ﴿ فَإِنْ أَصَابَهُۥ خَيْرٌ ﴾ الآية. يعنې په خلکو کښې ځينې داسې خلک هم شته چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱدْخُلُوا۟ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً ﴾ [البقرة:۲۰۸] په مطابق په ټول اسلام او په ټول دين کښې نه ورننوځي بلکې د دين په يوه څنډه کښې توقف کوي او ګوري، نو که خير او ښېګڼه ورته ورسېږي نو زړه يې ارام نيسي چې دا ډېر ښه دين دی چې ماته په اول خل ترې ښېګڼه راورسېدله، او که څه مصيبت ورته ورسېږي او د کوم امتحان لاندې واقع شي نو په خپل مخ باندې بېرته کفر ته ګرځي او اسلام ته شا کوي، بلکې په ډېره جلتۍ سره په کفر کښې ورداخلېږي او د اسلام توهين کوي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې په ﴿ يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُۥ وَمَا لَا يَنفَعُهُۥ ﴾ کښې د باطلو معبودانو څخه ضرر او نفعه دواړه منفي شوي دي او په ﴿ يَدْعُوا۟ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ ﴾ کښې ورته دواړه اثبات شوي، فقط په همدومره تفاوت سره چې ضرر يې نژدې دی او ګټه يې لرې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا دغه دواړه ايتونه په مفهوم کښې تناقض نه لري؟

مونږ وايو چې: د همدغه ظاهري تناقض د جوابولو دپاره علماوو کرامو ډېر جوابونه کړي دي[۲] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: په دواړو ايتونو کښې څکه تناقض نشته چې[۳]: په لومړني ايت کښې الله ﷻ د باطلو معبودانو حال بيان کړی دی چې د واقع سره مطابق دی او په دوهم ايت کښې الله ﷻ د بوت پرستانو هغه خبره راحکايت کړې ده کومه به چې دوی د قيامت په ورځ وايي. نو په همدې بنياد دوهم ايت داسې تحليلوي:

اول: د ﴿ يَدْعُوا۟ ﴾ کلمه د "يَقُوْلُ" معنی ورکوي.

دوهم: د ﴿ لَمَن ضَرُّهُۥٓ أَقْرَبُ مِن نَّفْعِهِۦ ﴾ مبتدأ ده.

دریم: د ﴿ لَبِئْسَ ٱلْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ ٱلْعَشِيرُ ﴾ کلمات د مقدر قسم دپاره جواب دی، چې د قسم جمله د خپل جواب په معيت سره د ذکر شوي مبتدأ دپاره خبر واقع کېږي.

نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: د قيامت په ورځ چې بوت پرست کافر د يو پلوه په عذاب باندې متيقن شي او د بله پلوه د خپلو باطلو معبودانو د شفاعت څخه نااُميده شي نو وبه وايي چې ضرور هغه څوک چې ضرر يې د ګټې څخه ډېر نژدې او ډېر يقيني دی هرومرو سوګند دی چې ډېر

(۱) مفردات الراغب ص۱۱۲
(۲) التفسير الكبير ج۲۳ ص۱۴؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۵؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۹
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۴۷؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۹۸

بد کارساز (ناصر) دی او ډېر بد انډیوال دی، چې د باطل معبود ځخه عبارت دی.

ب: تناقض ځکه نشته چې(۱): په لومړني ایت کښې الله ﷻ د هغو بوتانو او باطلو معبودانو حال بیان کړی دی کوم چې جمادات دي او مشرکانو په خپلو لاسونو جوړ کړي دي، او په دوهم ایت کښې هغو باطلو معبودانو ته اشاره ده کوم چې ژوندي دي او په خپلو خولو خلکو ته دعوت ورکوي چې د الله ﷻ د عبادت په عوض زمونږ عبادت وکړئ، لکه چې فرعون خپل ځان ته د لوی رب لقب ورکړی وه او خلک به یې هڅول چې د ده د ماڼۍ ځخه چارچاپېره طواف وکړي. د همدې کبله په دوهم ایت کښې د "من" کلمه نازله شوې ده چې په ذو العلمو کښې استعمالېږي.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوځېږي چې: ځینې مشرکان د ژوندیو بوتانو عبادت کوي چې د دوی د عبادت ضرر ډېر نژدې دی ځکه چې خپل عبادت کوونکي کفر ته وباسي، اما ګټه یې معلومه نه ده چې ورته به یې ورسولی شي او که نه ځکه چې هر څه د الله ﷻ په قدرت کښې دي او بس.

ج: تناقض ځکه نشته چې(۲): دوهم ایت شریف عین د اولني ایت مفهوم اداء کوي خو په نورو عباراتو سره، هغه دا چې د دوهم ایت مفهوم دا دی چې د باطلو معبودانو ضرر او ګټه دواړه بعید او لرې دي خو ګټه یې ډېره لرې ده، او په عربي کلام کښې کله-کله په معدوم شي کښې د بعید کلمه استعمالېږي، لکه چې الله ﷻ د کفارو د خولو ځخه حکایت کوي چې: ﴿ ذَٰلِكَ رَجْعٌۢ بَعِيدٌ ﴾ [ق:۳] یعنې کفار وايي چې دغه د مړو بیا راژوندي کېدل لرې بېرته راګرځېدل دي (بلکې معدوم دي او تحقق نه شي درلودلی).

د: تناقض ځکه نشته چې(۳): په لومړني ایت کښې د باطلو معبودانو ځخه ضرر او ګټه د خپلو نفسونو په اعتبار سره نفي شوي دي چې د دوی د لاسه هیڅ شی پوره نه دی، او په دوهم ایت کښې ورته دواړه (ضرر او ګټه) د سبب په اعتبار سره ثابت ګرځولی شوي دي، لکه چې الله ﷻ د ابراهیم ﵇ د خولې ځخه حکایت کوي چې: ﴿ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ [إبراهيم:۳۶] یعنې ای زما ربه! یقیناً دغو بوتانو ډېر خلک ګمراه کړي دي (د بوتانو په سبب بې لارې شوي دي).

که څه هم په باطلو معبودانو کښې په خپل ذات او واقع کښې څه ګټه نشته مګر د مشرکانو په ګومان پکښې د شفاعت ګټه شته، چې په ثبوت باندې یې هیڅ دلیل نه شي قائمولی او نه په واقع کښې کوم ثبوت لري. نو حاصل یې به یې په دې تقدیر داسې راوځېږي چې: د بوتانو د لاسه هیڅ شی پوره نه دی چې پخپله یې وکړی شي، اما د ضرر دپاره یې سبب جوړېدل یقیني دي، او د ګټې دپاره یې سبب جوړېدل توهمي او خیالي دي.

الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو مونږ ته همدا ځلورم جواب په زړه پورې برېښي.

---

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۴۸۹
(۲) تفسير المظهري ج۶ ص۲۵۸
(۳) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۳

﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنْيَا وَٱلْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ ثُمَّ
لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ وَأَنَّ
ٱللَّهَ يَهْدِي مَن يُرِيدُ ﴿١٦﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَٱلَّذِينَ هَادُوا۟ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ
وَٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾﴾

[۱۵] هرڅوک چې ګومان کوي چې (د ده د کوښښونو د کبله) به هیڅکله الله ﷻ د خپل پیغمبر سره په دنیا او آخرت کښې نصرت (کومک) ونه کړي، نو نوموړی کس دې اسمان (د کوټې چت) ته پړی وغزوي (او) بیا دې (پرې خپل نفس) قطعه کړي (خپل ځان دې زندی کړي)، نو (د دې نقشې د تصور څخه) وروسته دې وګوري (ښه فکر دې وکړي ترڅو پوه شي چې): ایا هرومرو د ده چل (ذکره شوې نقشه) هغه شی د منځه وړلی شي کوم چې نوموړی کس یې په غُصه کړی دی؟

[۱۶] او (ای پیغمبره! لکه څنګه چې مونږ تاته ذکر شوی واضحه دلیل درنازل کې همدارنګه تاته ټول قرآن کریم په داسې حال کښې درنازلوو چې پوره واضحه دلایل دي، او (همدارنګه دا خبره هم درنازلوو چې) یقیناً الله ﷻ هغه چاته هدایت کوي (د ایمان راوړلو توفیق ورکوي) کوم ته یې چې اراده وشي.

[۱۷] یقیناً هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او هغه کسان کوم چې یهودان شوي ذي او (هم) صابیان او نصارا او (بالآخره هم) مجوسیان او هغه کسان کومو چې (الله ﷻ سره په عبادت کښې) شرک غوره کړی دی، (دوی ټول چې دي) یقیناً الله ﷻ به د دوی ترمنځ د قیامت په ورځ (حقه) فیصله وکړي (چې څوک په دنیا کښې په سمه لاره باندې روان وه او چا کږه لاره غوره کړې وه).

ارتباطونه

۱ـ د سورت د پیل څخه په دې کښې خبره راروانه ده چې ځینې خلک د الله ﷻ څخه نه ډارېږي چې یا په اسلام کښې جګړې کوي او یا یې حقانیت ته په دنیاوي منافعو پورې توقف ورکوي، دا ټول د دې موخې دپاره چې د اسلام د پرمختګ مخه ونیسي او حقانیت یې د خلکو څخه پټ کړي.

په دې ایتونو کښې دغسې ټولو خلکو ته مایوس کوونکی جواب ورکړی شوی دی چې د اسلام د پرمختګ مخنیوی هیڅوک او په هیڅ وجه امکان نه لري.

۲ـ وراندېني ایتونه په دې مضمون تمام شوي وه چې الله ﷻ هغه څه کوي کومو ته یې چې اراده وشي، په دې ایتونو کښې عین مضمون د مثال په ضمن کښې واضحه کړی شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! هغو خلکو ته په یوه مثال کښې مایوس کوونکی جواب ورکړه کوم چې د اسلام د

ترقۍ مخنيوی کوي ترڅو په خپلو هلو ځلو سره اسلام توهين کړي او خلک ګمراه کړي. هغه دا:

۱ـ هرڅوک چې دا خيال کوي چې په خپلو بدو تدابيرو او چلونو باندې به د اسلام د ترقۍ مخه ونيسي، يا په بل عبارت، چې دوی به وکړی شي چې الله ﷻ د خپل پيغمبر د کومک څخه منعه کړي چې په دنيا کښې يې په دښمنانو باندې غالب کړي او په آخرت کښې ورته لوړې درجې ورکړي؛ نو دغسې خلک دې پوره زيار وباسي او خپل ټول باطل تدابير دې په کار واچوي او بيا دې وګوري چې د دوی تدابيرو ورته څه ګټه ورسوله او که د همدوی په ضرر تمام شوه. د مثال په توګه:

الف: يو پړی دې د خپلې کوټې په چت او يا په يوه بل لوړ ځای کښې بند کړي.

ب: همدغه پړی دې حلقه کړي او خپل سر دې پکښې ورننباسي ترڅو خپل نفس پرې کړي او خپل ځان په زندنۍ سره ووژني.

ج: ذکره شوې نقشه دې په خپل ذهن کښې په خپل ځان باندې عملي فرض کړي او بيا دې وګوري او ښه پوره فکر دې وکړي چې:

د: ايا دغه چل او دغه تدبير به ورته څه ګټه ورسولی شي او کوم شي چې په غُصه کړی وه او ذکرې شوې نقشې ته يې هڅولی وه هغه به د منځه يوسي (په نبي کريم ﷺ باندې به د الله ﷻ نصرت قطعه کړي)؟ هيڅ کله به داسې ونه شي.

۲ـ ای پيغمبره! مونږ تاته دغسې واضحه دلايل او براهين درنازلوو چې هيڅا ته شک او شبه په زړه کښې نه پرېږدي خو د دې سره- سره ځينې خلک د خپل لجاجت او عناد څخه لاس نه اخلي، نو د دې اصلي وجه دا نه ده چې دلايل لږ دي او يا په مطالبو باندې پوره رڼا نه شي اچولی بلکې اصلي وجه يې دا ده چې الله ﷻ د دغسې خلکو د هدايت اراده نه ده کړې او الله ﷻ خو هغه چا ته هدايت کوي او توفيق ورکوي کومو ته يې چې اراده وشي.

۳ـ ای پيغمبره! څرنګه چې ځينو خلکو په واضحه دلايلو باندې خپل ځانونه کاڼه اچولي دي او په خپلو باطلو لارو باندې کلک دي او د حق څخه اختلاف کوي نو ضرور به د دغسې فيصلو دپاره الله ﷻ د قيامت ورځ قائمه کړي ترڅو هر څوک دخپل خط السير په جزا يا سزا باندې ورسېږي، نو په همدې بنياد به ټولې ډلې فيصلې ته مبعوثې کړی شي. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: هغه کسان به د قبرونو څخه راپورته کړی شي کومو چې په صحيحه توګه ايمان راوړی دی او مسلمانان دي.

ب: يهودان به هم فيصلې ته حاضر کړی شي کوم چې نن ورځ د موسی ؑ په نبوت باندې ايمان راوړي او بس.

ج: صابيان به هم په قبرونو کښې پاتې نه شي کړی کومو چې حق دين پرېښی دی نور نو په هره کنده کښې چې روان شوي دي (هر يو بل باطل دين يې چې خپل کړی دی).

د: د نصاراوو به هم همدغه حال وي څوک چې نن ورځ يوازې د عيسی ؑ په نبوت عقيده لري او بس.

۵ـ مجوس یعني هغه خلک به هم را ژوندي کړی شي کوم چې په دوه وو معبودانو باندې قائل دي، او وایي چې د خیر کارونه یو معبود کوي او د شر کارونه بل معبود ته پاتې دي.
و: بالآخره هغه کسان به هم د قیامت میدان ته حاضر کړی شي کومو چې شرک غوره کړی دی او معبودان یې د مجوسیانو په شان په دوه وو کښې حصر نه دي بلکې په غیر محصوره توګه یې په خپلو لاسونو باندې جوړوي او د اله (معبود) لقب ورکوي.
۴ـ ای پیغمبره! خکه به هیڅوک او هیڅ شی د فیصلې څخه پټ پاتې نه شي چې یقینًا الله ﷻ په هر شي باندې حاضر دی او په هر غیب باندې عالم دی چې هیڅ شی ترې هیڅکله نه شي غائب کېدلی.

توضیحات

۱ـ په ﴿مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ﴾ الآیة، کښې چې کوم مثال ته اشاره شوې ده، په هغه کښې مفسرینو کرامو متعدد اقوال کړي دي او په متعددو طریقو سره یې تفسیر کړی دی[1] چې مونږ فقط د لاندې دوه وو تفسیرونو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې مونږ ته غوره ښکاره شوي دي هغه دا:

الف: اکثرو علماوو کرامو چې ذکر شوی مثال په کوم ډول تفسیر کړی دی[2] د هغه ډول تفسیر مهم ټکي دا دي:

اول: په ﴿أَن لَّن يَنصُرَهُ ٱللَّهُ﴾ کښې د "هٔ" ضمیر نبي کریم ﷺ ته راجع دی، که څه هم په وړاندېنیو ایتونو کښې په صراحت سره د "رَسُول الله" کلمه ذکره نه ده مګر حکمًا ذکره ده چې د یو پلوه وړاندې ﴿يُجَٰدِلُ﴾ کلمه دلالت کوي چې کفارو د همده ﷺ سره جګړې کولې، او د بله پلوه وړاندې په نږدې ایت کښې د ﴿ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾ کلمات دلالت کوي، چې د ایمان د قبول دپاره خو په رسول الله ﷺ باندې تصدیق مهم رکن دی.

دوهم: په ﴿فَلۡيَمۡدُدۡ بِسَبَبٍ إِلَى ٱلسَّمَآءِ﴾ کښې د "سَبَب" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۸۴] ایت لاندې شرحه کړې ده خو په دې مقام کښې ترې پړی یا رسۍ مطلب ده.

دریم: او د ﴿ٱلسَّمَآءِ﴾ څخه متعارف اسمان مراد نه دی چې هلته ختل د انسان د وسې څخه بهر دی او هلته څوک چل نه شي جوړولی، بلکې دلته ترې هغه شی مراد دی کوم چې د سړي د سر د پاسه وي[3] لکه د کوټې چت او یا بل لوړ شی چې انسان پکښې تصرف کولی شي؛ په همدې مراد باندې په ﴿هَلۡ يُذۡهِبَنَّ كَيۡدُهُۥ﴾ کښې د ﴿كَيۡدُهُۥ﴾ کلمات دلالت کوي.

څلورم: په ﴿ثُمَّ لۡيَقۡطَعۡ﴾ کښې د قطعه کولو څخه د کنایې په توګه اختناق (زندۍ کول) مطلب

---

[1] التفسیر الکبیر ج۲۲ ص۱۵: تفسیر ابي السعود ج۶ ص۹۹: المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۸۳
[2] روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۷: تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۲۸
[3] مفردات الراغب ص۲۴۹

نازل شوی دی.
دي(۱) ته به وايي چې ﴿لَمْ يَنقَطِعْ نَفَسُهُ﴾: هرڅوک چې په خپل خيال په حيلو او دسيسو سره د الله ﷻ نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي: هرڅوک چې په خپل خيال په حيلو او دسيسو سره د الله ﷻ د نصرت مخه نيولی شي نو ودې نيسي او الهي نصرت دې پرېږدي چې په پيغمبر باندې په دنيا او آخرت کښې ورنازل شي. نوموړی خيال کوونکی دې د خپل خيال د تحقق دپاره خپل ځان په ډېره تحقير آمېزه طريقه باندې ووژني (خپل ځان دې د خپلې کوټې په چت کښې غرغره او په دار کړي، په اصطلاح خان وژنه دې وکړي) ترڅو خپل هدف ته ورسېږي، خو د دې سره-سره به د الله ﷻ د ارادې په وړاندې خنډ ونه شي ګرځېدلی. نو ضرور به الله ﷻ د خپل پيغمبر سره په دنيا کښې هم نصرت وکړي او په دښمنانو باندې به يې غالب کړي او په آخرت کښې به هم ورباندې خپل نصرت ورنازل کړي، لوړ درجات به ورته په نصيب کړي او دښمنان به يې په دائمي توګه په دوزخ کښې واچوي.

د ذکر شوي تفسير د ښه وضاحت دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

اول: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ﴾ [آل عمران:۱۱۹] يعنې ای پيغمبره! څرنګه چې کفار ستا په نصرت باندې په غُصه دی نو دوی ته ووايه چې: تاسو د خپلې غُصې په سبب مړه شئ (خو زما سره خپل رب ﷻ په دنيا او آخرت کښې نصرت کوي).

دوهم: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿إِنَّا لَنَنصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ ءَامَنُوا فِي الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَـٰدُ﴾ [غافر:۵۱] يعنې يقيناً مونږ د خپلو پيغمبرانو او د هغو کسانو سره کومو چې ورباندې ايمان راوړی دی په نړدې ژوند کښې کومک کوو، او په هغې ورځ کښې هم چې شاهدان ودرېږي او د قيامت ورځ قائمه شي.

درېم: يوه ورځې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما څخه چا د ذکر شوي ايت شريف د تفسير پوښتنه وکړه نو هغه جواب ورکړ چې: «فَلْيَرْبِطْ حَبْلًا فِي سَقْفٍ ثُمَّ لْيَخْتَنِقْ بِهِ حَتَّى يَمُوتَ»(۲) يعنې تفسير يې دا دی چې نوموړی کافر دې د کوټې د چت پورې پړی خوړند کړي او بيا دې ورباندې خپل ځان غرغره (په دار) کړي، ترڅو چې مړ شي.

څلورم: څو ورځې وړاندې مو په راديوګانو کښې واورېدل چې په بنګله دېش کښې يوه سړي خپل ځان ته اور واچاوه ترڅو په هغه شي باندې خپله غُصه څرګنده کړي په کوم باندې چې نوموړی حکومت ته په غُصه وه، خو حکومت ورباندې هيڅ چرت هم خراب نه کړ.

ب: ځينو نورو علماوو کرامو ذکر شوی مثال په بل ډول تفسير کړی دی(۳) چې د اکثرو علماوو کرامو د تفسير سره فقط په لاندې دوه وو ټکو کښې اختلاف لري:

اول: د ﴿السَّمَآءِ﴾ د کلمې څخه خپله متعارفه معنی مطلب ده.

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص ۲۱۰
(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۲۷
(۳) اضواء البيان ج۵ ص ۵۰

دوهم: د ﴿ ثُمَّ لْيَقْطَعْ ﴾ څخه د وحې پرې کول مطلب دي.
نو د معنى حاصل به يې داسې راوخېژي چې: هرڅوک چې په خپل خيال د پيغمبر سره د الهي نصرت مخه نيولى شي نو د پړي يا بلې ذريعې په سبب دې اسمان ته وخېژي او هغه وحې دې قطعه کړي کومه چې پيغمبر ﷺ ته د اسمانه رانبکته کېږي، ترڅو د ده غُصه سړه شي، خو دا کار يې د وس پوره نه دی.

په همدې تفسير باندې دا ايت شريف هم د اشارې په توګه دلالت کوي چې: ﴿ أَمْ لَهُم مُّلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ فَلْيَرْتَقُواْ فِى ٱلْأَسْبَٰبِ ﴾ [ص: ۱۰] يعنې: ايا د اسمانونو او ځمکو او د هغو شيانو واکداري د کفارو سره ده کوم چې د ځمکو او اسمانو ترمنځ دي (نو ځکه دوی د پيغمبر ﷺ په نبوت او نصرت باندې په غُصه دي)؟ نو که داسې وي نو د پړو او نورو وسائلو په ذريعه دې اسمان ته وخېژي او د الهي وحې او نصرت مخه دې ونيسي او يا دې په هغه چا باندې نازل کړي کوم چې د دوی زړه يې غواړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د لومړني تفسير په بنياد خو د ﴿ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُۥ مَا يَغِيظُ ﴾ د معنى حاصل داسې راخېژي چې د مرګ څخه وروسته دې وګوري چې د ده چل او کوښښ هغه شی د منخه وېوړ کوم چې نوموړی يې په غُصه کړی وه؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا د مرګ څخه وروسته څوک کتل کولی شي؟

مونږ وايو چې: په ﴿ فَلْيَنظُرْ ﴾ کښې د "ف" توری د زمان تاخير دپاره نه دی ترڅو ذکر شوی اعتراض وارد شي بلکې دغه توری د رتبوي تاخير دپاره دی، يعنې نوموړی کافر دې ذکره شوې نقشه په خپل ځان باندې په خپل تصور کښې تطبيق کړي، او بيا دې ښه دقيق ذهني نظر وکړي چې د نقشې تطبيق به ورته څه ګټه ورسوي[۱]؟.

مجوس څوک دي؟

۳_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلصَّٰبِـِٔينَ وَٱلنَّصَٰرَىٰ وَٱلْمَجُوسَ ﴾ کښې د لومړنيو درېوو فرقو پېژاندنه د [البقرة:۶۲] ايت لاندې تېره شوې ده ـو الحمد لله ﷻ، اما د "مَجُوس" کلمه د "مجوسي" جمعه ده لکه چې "يهود" د "يهودي" جمعه ده، او مجوسي د هغه سړي لقب دی کوم چې مجوسيت ته منسوب وي[۲]؛ د مجوسيت تعريفونه دا دي:

الف: مجوسيت د هغه باطل دين نوم دی د کوم پيروان چې د لمر او سپوږمۍ او هم د اور عبادت کوي، او يا يوازې د اور په عبادت مشغول وي[۳].

---

(۱) حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۳۷۸
(۲) لسان العرب ج۶ ص۲۱۵
(۳) روح المعاني ج۱۷ ص۱۲۹؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۸۵

ب: هغه دین دی چې پیروان یې د عالم د پیدا کولو دپاره په دوه وو اصلونو قائل دي چې یو "نور" دی، او بل "ظلمة" (تیاره) ده، د خیر کارونه "نور" پیدا کوي او د شر کارونه د "ظلمة" کار دی[۱].

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ وَٱلْجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ۖ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ ٱلْعَذَابُ ۗ وَمَن يُهِنِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِن مُّكْرِمٍ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ۩ ﴿١٨﴾ ﴾

[۱۸] (ای پیغمبره!) ایا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې یقینًا الله ﷻ چې دی همده ﷻ ته هغه څوک (هغه مخلوق) سجده کوي کوم چې په اسمانونو کښې دي او هغه څوک (هغه مخلوق هم) کوم چې په ځمکو کښې دي او لمر او سپوږمۍ (هم) او ستوري او غرونه (هم) او ونې او ساکښان (هم) او (بالآخره) د خلکو څخه ډېر (مسلمانان هم ورته سجده کوي).

او (د خلکو څخه) زښت ډېر (کفار) چې دي په دوی باندې عذاب ثابت شوی دی (چې دوی الله ﷻ ته بالاختیار سجده نه کوي).

او هرڅوک چې الله ﷻ یې سپک (او خوار) کړي نو هغه ته هیڅ عزت ورکوونکی نشته، یقینًا الله ﷻ هغه څه کوي کومو ته یې چې اراده وشي (هیڅوک یې مخه نه شي نیولی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې تمام شوې وه چې د قیامت په ورځ به الله ﷻ د ټولو اختلاف کوونکو ترمنځ حقه فیصله وکړي. په دې ایت کښې هغې وجې ته اشاره شوې ده کومه چې د اتفاق غوښتنه کوي او اختلاف د منځه وړي، دا د یو پلوه، او د بل پلوه دلته د فیصلې کیفیت ته اشاره شوې ده چې ځینې خلک به پکښې اعزاز ترلاسه کړي او ځینې نور به پکښې د اهانت سره مخامخ شي نو حاصل یې داسې کېږي:

یعني کوم اختلاف کوونکي چې د حق څخه غاړې غړوي هغوی پوازې د مسلمانانو څخه مخالفت نه کوي بلکې هغوی د ټولو مخلوقاتو په خلاف جدا دریځ غوره کړی دی، او دا ځکه چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته سجدې کوي او په تسبیحاتو باندې یې مشغول دي خو دا بېله خبره ده چې تاسو یې نه په سجده باندې پوهېږئ او نه یې په تسبیحاتو باندې ستاسو علم رسي، نو:

۱ ـ ای پیغمبره! ایا ته نه ګورې او ته نه پوهېږې چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته تواضع کوي او تکویني اوامرو ته یې لبیک وایي او بالآخره څوک چې د اختیار او ارادې درلودونکي دي هغوی ورته اختیاري سجدې هم وړاندې کوي. لاندې مثالونه یې قرائت کړئ:

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۰

الف: هغه څوک د ځرمې الله ﷻ ته دوامداره سجدې کوي کوم چې په اسمانونو کښې موجودیت لري، لکه پرښتې او نور شیان.
ب: څوک چې په ځمکه کښې د موجودیت خاوندان دي هغوی هم الله ﷻ ته په سجده پراته دي لکه انسانان، پیریان او نور شیان، البته چې یوازې په تسخیري سجده باندې ټول متفق دي.
ج: لمر، سپوږمۍ او ټول ستوري الله ﷻ ته په سجده دي.
د: غرونه، ونې او هم ساکښان او په ځمکه باندې حرکت کوونکي ورته ټول سجده کوونکي دي.
هـ: بالآخره ډېر انسانان په تسخیري سجدې باندې علاوه اختیاري سجدې هم الله ﷻ ته وړاندې کوي، چې ډېر نور ترې ځانونه په ځنګوي بلکې د حقیقي معبود په عوض باطلو معبودانو ته په سجدو پراته دي، او د ټولو مخلوقاتو ځخه مخالفت کوي.

۲_ څوک چې د تسخیري سجدې سره-سره اختیاري سجدې ته په الله ﷻ پورې اختصاص نه ورکوي او د غیر الله ﷻ ځخه عزت غواړي، نو په دغسې خلکو باندې د عذاب خبره ثابته او فیصله ده، چې ضرور به د سپکوونکي عذاب سره مخامخ شي او هیڅوک به مونده نه کړي چې د الهي اهانت ځخه نجات ورکړي، او دا ځکه چې الله ﷻ هغه څه کوي کوم ته یې چې اراده وشي او هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

توضیحات

۱_ که څه هم د ﴿أَلَمْ تَرَ﴾ په کلمه باندې ځینو علماوو کرامو هر عقل لرونکی مخاطب ګرځولی دی[۱]، مګر مونږ ته د شیخ المفسرین (العلامة ابن جریر الطبري) نظر غوره برېښي چې په ذکره شوي کلمه باندې نبي کریم ﷺ مخاطب دی[۲].

په هر تقدیر، په دې مقام کښې ذکره شوې کلمه د هغه رویة ځخه اشتقاقه شوې ده کوم ته چې د علمي رویة (لیدلو) لقب ورکولی کېږي، او په زړه پورې اختصاص لري، یعنې ای پیغمبره! ایا ته نه پوهېږې؟ بلکې پوهېږې.

۲_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۴۹] ایت لاندې په دې خبره کښې ښه تحقیقي بحث کړی دی چې ټول مخلوقات الله ﷻ ته په سجده دي، او هم هلته مو د سجدې ډولونو ته اشاره کړې ده، او همدارنګه مو د [الإسراء:۴۴] ایت لاندې په دې خبره کښې ښه اوږد بحث کړی دی، چې ټول مخلوقات د الله ﷻ تسبیحات وایي، نو هیله ده چې د ذکر شوي ایت په مطلب باندې د ښو پوهېدلو دپاره هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، مونږ یې په تکراري لیکلو باندې کتاب نه اوږده وو، یوازې یوه خبره بیا تکراره وو هغه دا چې په ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يَسْجُدُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَن فِى ٱلْأَرْضِ﴾ الآیة، کښې د ﴿يَسْجُدُ﴾ کلمه د سجود ځخه اشتقاقه شوې ده، چې په لغت کښې د تذلل او عاجزۍ

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۳۰

دپاره وضعه شوې ده، چې لاندې دوه ډولونه لري[۱]:

الف: يو هغه تذلل او عاجزي ده کومه چې سړی يې په خپل اختيار سره څرگنده کړي، چې الله ﷻ ته خپل سر په ځمکه کېږدي او يا ورته په ژبه باندې تسبيحات ووايي.

ب: بل هغه تذلل او عاجزي ده چې بلا اختياره يو شی په هغه کار کښې استعمال شي د کوم دپاره چې پيدا شوی وي، لکه د لمر او سپوږمۍ راختل او بېرته پرېوتل او داسې نور.

نو په دې مقام کښې که د هغه سجود څخه کوم چې د ﴿ يَسْجُدُ ﴾ د کلمې دپاره مشتق منه دی، "ما يطلق عليه السجود" مراد کړی شي ترڅو اختياري سجدې او غير اختياري (تسخيري) سجدې دواړو ته شامل شي نو ډېر به ښه وي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه که په ذکر شوي عبارت کښې د "مَنْ، مَنْ" دواړه کلمې د تغليب په بنياد ټولو مخلوقاتو ته شاملې وگڼلی شي، برابره ده چې ذو العلم وي او که نه وي، نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېژي چې:

الله ﷻ ته ټول اسماني شيان په عاجزۍ بندگي کوي خو ځينې په غير اختياري توگه لکه لمر، سپوږمۍ او نور، او ځينې ورته دواړه ډوله بندگي وړاندې کوي لکه پرښتې. همدارنگه ټول ځمکنې مخلوقات الله ﷻ ته خپله بندگي او عبوديت وړاندې کوي خو ځينې بندگان په دواړه ډوله عبادت او سجود باندې مشغول دي لکه مسلمانان انسانان او مسلمانان پېريان، او ځينې نور يوازې په غير اختياري عبادت او بندگۍ باندې اکتفاء کوي، د اختياري بندگۍ څخه غاړې غړوي لکه کفار د هرې ډلې څخه چې وي. او بالآخره ځينې ځمکنې مخلوقات په تسخيري (غير اختياري) عبادت باندې اکتفاء کوي او په هغو کارونو کښې استعمالېږي د کوم دپاره چې خلق شوي دي چې د ارادې او اختيار خاوندان نه دي.

سوالونه او جوابونه

۳ـ په دې مقام کښې د سړي په زړه کښې لاندې پوښتنې گرځي راگرځي:

الف: د ذکر شوي تفسير په بنياد په ﴿ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ ﴾ کښې د ﴿ مَن ﴾ کلمه د تغليب په توگه لمر او سپوږمۍ او هم ستورو ته شموليت لري، نو پوښتنه دا ده چې: په دغو درېواړو باندې په صراحت کولو کښې او د ﴿ وَٱلشَّمْسُ وَٱلْقَمَرُ وَٱلنُّجُومُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وايو چې: په مشرکانو کښې ډېرو قبائلو د اسماني مخلوقاتو عبادت کاوه[۲] نو دوی په صريحه لهجه په غوږ باندې ووهل شوه چې ستاسو معبودان د الوهيت لياقت نه لري که نه نو د الله ﷻ دپاره به يې سجدې او تسخيري عبادتونه نه وی کړي، حال دا چې لمر او سپوږمۍ او هم ستوري ټول د ده ﷻ په عبادت باندې مشغول دي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۲۲۹
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۱۸۶

ب: په ﴿ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د "مَنۡ" کلمه ټولو ځمکني مخلوقاتو ته شامله ده، نو پوښتنه دا ده چې: د غرونو او ونو او هم ساکښانو په سجده کولو باندې د څه حکمت په بنیاد صراحت وکړی شو؟
مونږ وایو چې: د مشرکانو ځمکني معبودان د ډېرو، خاورو او هم د فلزاتو او جواهرو څخه جوړ ول چې غرونه په دغو شیانو باندې اشتمال لري، او همدارنګه ځینو مشرکانو د ونو او بوټو عبادت کاوه او بالآخره ځینې ځینې د ساکښانو په عبادت باندې هم مشغول وه او غواګانې یې د الوهیت مقام ته رسولې وې؛ نو الله ﷻ د ﴿ وَٱلۡجِبَالُ وَٱلشَّجَرُ وَٱلدَّوَآبُّ ﴾ کلمات نازل کړه او مشرکان یې په صراحت سره تنبیه کړه چې ستاسو معبودان د الوهیت لیاقت نه لري بلکې پخپله عابدین دي.
ج: په ﴿ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د "مَنۡ" کلمه ټولو انسانانو ته شامله ده حال دا چې د ﴿ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ د کلماتو څخه اشارةً څرګندېږي چې ټول انسانان د الله ﷻ عبادت نه کوي، لکه چې ټول کفار د اختیاري عبادت څخه غاړې غړوي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا په همدې بنیاد د ایت شریف په جملاتو کښې د تناقض خیال نه شي پیدا کېدلی؟
مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی اعتراض د اعراب په تغیر باندې جواب کړی دی او د ﴿ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ کلمات یې د "يَسۡجُدُ" د کلمې په تقدیر سره او یا په نورو مقدراتو سره بېله جمله ګڼلې ده[1]، مګر بهتر جواب دا دی چې تناقض به په هغه وخت کښې صورت نیولی وی چې د ﴿ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ کلماتو خپل مضمون اداء کړی وی او د ﴿ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ د کلماتو تر تلفظه پورې یې توقف نه درلودی، خو خبره داسې نه ده، او دا ځکه چې:
د کوم کلام په آخر کښې چې مضمون ته تغیر ورکوونکې ټکې موجودیت ولري (لکه شرط او استثناء) نو د همدغو ټکو تر تلفظه پورې د مضمون د اداء کولو څخه کلام متوقف ګڼلې کېږي[2].
په دې مقام کښې د ﴿ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ کلمات د استثناء معنی ورکوي، نو ترڅو چې په دغو کلماتو باندې تلفظ نه وی شوی تر هغه به د ﴿ وَمَن فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾ الآیة، مضمون متوقف وي.
او چې کله پرې تلفظ وشي نو تناقض تحقق نه شي موندلی او حاصل یې داسې راخېژي چې: ټول ځمکني مخلوقات د غرونو او ونو او ساکښانو په شمول ما یطلق علیه السجود کوي مګر نه بنیادمان. دا ځکه چې په غیر اختیاري سجده کښې ورسره موافق دي، اما په اختیاري سجده کښې ورسره څوک موافق دی او څوک مخالف، دوی ته په کار دي چې مخالفت ته خاتمه ورکړي او د کفریاتو څخه لاس واخلي، ترڅو ځمکني مخلوقات هم د اسماني مخلوقاتو په شان متفق شي.
د: د ځمکني مخلوقاتو د جملې څخه لکه څنګه چې په بنیادمانو کښې کفار شته همدارنګه پیریان هم په دوه وو ډلو باندې ویشلي شوي دي چې څوک کفار دي او څوک مسلمانان دي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ﴿ وَكَثِيرٌ مِّنَ ٱلنَّاسِ ﴾ په عوض "وَكَثِيرٌ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ"

---

(1) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۴۹
(2) نور الانوار ص۱۱۷

نازل نه کړی شو چې د پیریانو حالاتو ته هم اشاره شوې وی؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د بنیادمانو ذکر د مثال په توګه دې نه د حصر په توګه، لکه چې الله ﷻ د مثال په توګه بنیادمان مخاطب کړي دي چې: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ﴾ [النساء:۱] ای خلکو! (بنیادمانو) د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ.

ه: د ﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيۡهِ ٱلۡعَذَابُ ﴾ څخه څرګندېږي چې ټول بنیادمان په دوه وو مساوي برخو باندې ویشلي شوي دي چې یوه برخه مسلمانان دي او بله برخه کفار دي، او دا ځکه چې د دوارو ډلو د حالاتو په شرحه کښې د "كَثِيرٌ، كَثِيرٌ" کلمې نازلې شوې دي؛ حال دا چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې د مسلمانانو نسبت کفارو ته یو په زره ښودلي دي[۱] لکه چې د همدې سورت په اولني ایت شریف کښې یې شرحه تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

مونږ وایو چې: په ﴿ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيۡهِ ٱلۡعَذَابُ ﴾ کښې د "كَثِيرٌ" په کلمه کښې تنوین د تعظیم دپاره دی د همدې کبله دغه کلمه مبتداء ګرځولې شوې ده چې په تنوین سره یې تخصیص موندلی دی، که نه نو نکره محضه خو مبتداء نه شي واقع کېدلی، نو په همدغه لحاظ سره یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: او زښت ډېر بنیادمان چې دي په دوی باندې عذاب ثابت دی چې کفر یې غوره کړی دی (دوی به دومره ډېر وي چې مسلمانان به ورته یو په زر نسبت ولري).

د تلاوت شپږمه سجده

۴ـ په ذکر شوي [۱۸] ایت شریف کښې د قرآن کریم د تلاوت د څوارلسو سجدو څخه شپږمه سجده ده، چې څه ضروري احکام یې د "الأعراف" سورت د آخرني ایت لاندې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ والمنة.

﴿ هَٰذَانِ خَصۡمَانِ ٱخۡتَصَمُواْ فِي رَبِّهِمۡۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ قُطِّعَتۡ لَهُمۡ ثِيَابٞ مِّن نَّارٖ يُصَبُّ مِن فَوۡقِ رُءُوسِهِمُ ٱلۡحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصۡهَرُ بِهِۦ مَا فِي بُطُونِهِمۡ وَٱلۡجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُم مَّقَٰمِعُ مِنۡ حَدِيدٖ ﴿٢١﴾ كُلَّمَآ أَرَادُوٓاْ أَن يَخۡرُجُواْ مِنۡهَا مِنۡ غَمٍّ أُعِيدُواْ فِيهَا وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلۡحَرِيقِ ﴿٢٢﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ يُحَلَّوۡنَ فِيهَا مِنۡ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٖ وَلُؤۡلُؤٗاۖ وَلِبَاسُهُمۡ فِيهَا حَرِيرٞ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوٓاْ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلۡقَوۡلِ وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلۡحَمِيدِ ﴿٢٤﴾ ﴾

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

[۱۹] دغه دواړه جګړه کوونکې ډلې (مؤمنان او کفار) د خپل رب ﷻ (په وحدانیت او دین) جګړې کوي، نو هغه کسان چې دي کومو چې کفر غوره کړی دی دوی ته به (په آخرت کښې) ګنې د اور ځخه جامې وسکنودلې (جوړې) شي (اور به ترې راچاپېر شي او) د دوی د سرونو د پاسه به ګرمې (خوټېدونکې) اوبه وروا‌ړولی شي.

[۲۰] چې د همدغو اوبو په سبب به هغه شیان ویلې (ذوب) شي کوم چې د دوی په ګېډو کښې وي او پوستکي (به یې هم ورباندې ویلې او ذوب شي).

[۲۱] او د دوی (دوزخیانو د تعذیب) دپاره به د اوسپنې ځخه (جوړ کړی شوي) ګورزونه (پلکونه) وي (چې په دوامداره توګه به پرې وهلی کېږي).

[۲۲] هر کله چې دوی اراده وکړي چې د غمژن کېدلو د کبله د دوزخ ځخه بهر شي نو (د ګورزونو په وهلو سره به) پکښې بېرته ورتاوولی کېږي، او (ورته به ویل کېږي چې:) تاسو د سوزوونکي (اور) عذاب وڅکئ.

[۲۳] یقیناً الله ﷻ هغه کسان کومو چې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې کړي دي، داسې جنتونو ته داخلوي د کومو لاندې چې (څلور ډوله) ویالې بهېږي، دوی به په جنتونو کښې د سرو زرو ځخه په جوړ کړی شوو ځینو باهوګانو (وښیو او بنګړو) سره او هم په ملغلرو سره ښائسته کړی شي، او (هم) د جنتیانو جامې به دلته د (ډول-ډول) ورېښمو ځخه وي.

[۲۴] جنتیانو ته به (په جنت کښې) د خبرو ځخه پاکیزه (خوندورو) خبرو ته هدایت کړی شوی وي، او هم به ورته (په افعالو کښې) سپېڅلې لاره ښودلې شوې وي (نو د دوی اقوال او افعال به دواړه د خوشالیو ځخه ډک وي).

شان نزول او ارتباط

۱ـ د دې ایتونو په شان نزول کښې مفسرینو کرامو متعدد روایتونه لیکلي دي چې تقریباً ځلورو ته رسېږي[۱] خو ظاهره دا ده چې دا ایتونه د مؤمنانو او کفارو په هکله نازل شوي دي، چې مؤمنان یوه ډله ده او د خپل رب ﷻ په توحید باندې زور اچوي او کفار بله ډله ده چې په کفریاتو کښې تاند وهي[۲].

۲ـ که ځوک وایي چې: ابو ذر ﷺ په سوګند سره ویلي دي چې دغه ایتونه د بدر د غازیانو د لومړنی ډلې په هکله نازل شوي دي چې درې کسان وه: یو علي ﷺ، بل حمزه ﷺ، دریم عبیده ﷺ وه، چې په مقابل کښې یې د کفارو درې کسېزه ډله مقابلې او مبارزې ته راووتله، چې یو عُتبه بن ربیعه نومېده، بل یې ورور (شیبه بن ربیعه) وه او دریم یې زوی (الولید بن عُتبه) وه[۳]؛ نو پوښتنه دا ده چې ایا دا روایت د عمومیت سره منافي نه دی؟

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۲۸۵
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۳۳
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۵۶۵، ۶۹۴

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو به په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۱] نو ابو ذر ﷺ د ايتونو په يوه مصداق باندې سوګند کړی دی، چې د عموميت سره هيڅ منافات نه لري.

۳ـ په لړ وړاندې ايت شريف کښې الله ﷻ فرمايلي وه چې: د قيامت په ورځ به د مؤمنانو او د کفارو د مختلفو ډلو ترمنځ حقه فيصله وکړی شي، نو په وړاندېني متصل ايت شريف کښې د فيصلې کيفيت ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه چې چاته به الله ﷻ اعزاز ورکړي او څوک به توهين کړي، خو په دې ايتونو کښې د حقې فيصلې کيفيت ښه مشرح نازل شوی دی چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! دغه دواړه ډلې (چې يوه د مسلمانانو ډله ده او بله د کفارو ډله ده) په خپلو منځو کښې په جګړه باندې بوختې دي، مسلمانان (مؤمنان) وايي چې: زمونږ رب ﷻ واحد او لا شريک دی، ټول پيغمبران يې په حقه راليږلي دي او د قيامت ورځ حقه ده چې ټول مړي به د قبرونو څخه د حساب کتاب دپاره راپورته شي.

خو بالمقابل کفار ورسره ذکر شوي واقعي عقائد نه مني او په ډول-ډول کفرياتو باندې اخته دي، د دواړو ډلو جګړه د خولې د سوال جواب څخه نيولې آن تر دې خبرې امتداد پيدا کوي چې دواړه جانبه توري ته لاس کړي، او يو د بل په وژلو پيل وکړي.

نو دغه دنيا د امتحان ډګر دی او د فيصلې ورځ راروانه ده چې هلته به هرې ډلې ته د هغې د کړو وړو مطابق جزا يا سزا ورکړی شي چې تفصيل يې دا دی:

۱ـ هغو کسانو ته به چې په کفرياتو باندې کلک دي داسې سزا ورکړی شي چې:

الف: د دوی څخه به د دوزخ اور له هر طرفه راچاپېر وي او ښه پوره به پکښې نغښتي وي، ته به وايې چې د اور جامې دي او د همدوی په قدو قامت باندې برابرې سکېودلې شوې دي.

ب: د دوزخيانو د سرونو د پاسه به تېزې ګرمې (خوټېدونکې) اوبه ور واچولی شي چې سوزول به يې د اور د سوزولو سره لاس يو کړي نو:

ج: د خېټو په داخل کښې لرې، کولمې او نورې غوښې او بالآخره ټول پوستکي به يې ويلې کړي (وسوزوي) او فقط د هډوکو اسکليټ به يې ژوندی پاتې شي، چې سمدستي به ورباندې نورې غوښې او پوستکې رازرغون شي او د بل خل ويلي کولو (سوزولو) دپاره به تيار شي.

د: په عين حال کښې هغوی لره به د ګروزونو ګوزارونه هم ورکولی کېږي چې د ډېرو درنو اوسپنو څخه به جوړ وي، چې په هر يو ګوزار باندې به هغوی تيت پيت ګرځي او سمدستي به بېرته راغونډېږي ترڅو بل ګوزار ته چمتو شي.

هـ: کفار به په دوزخ کښې او په ذکرو شوو عذابونو کښې همېشه وي، نه به ورباندې مرګ ورځي

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

او نه به ترې دباندې وتلی شي، بلکې هر وخت چې د ډېره غمه او د ډېر مشقت د لاسه نیت وکړي چې ترې بهر شي نو سمدستي به پکښې بېرته ورټېل وهل کېږي او په دائمي توګه به د وتلو دپاره لاره مونده نه کړی شي.

د: او د توهین او تخجیل دپاره به ورته ویلې شي چې اوس نو د سوزوونکي عذاب مزه وڅکئ او خوند يې واخلئ چې همدا مو د خپلو ځانونو دپاره ګټلی دی.

۲ـ بالمقابل د مؤمنانو (چې د ایمان سره يې صالح اعمال هم ملګري کړي وي) د جزا د کیفیت څه شرحه دا ده چې:

الف: الله ﷻ به په خپل فضل او کرم سره دوی داسې جنتونو ته ورداخل کړي چې لاندې به ترې د ځلورو شیانو (د شودو، شرابو، شاتو او سپېڅلو اوبو) جدا جدا ويالې بهېږي.

ب: دوی ته به د الله ﷻ په فرامینو پرښتې د سرو زرو باهوګان ورپه لاس کړي او هم به يې د ملغرو په امیلونو سره ښائسته او ګانه دار کړي.

ج: د جنتیانو جامې به په جنت کښې د ډول ډول ورېښمو څخه جوړې کړی شوې وي، او فرشونه به هم ورته د ورېښمو څخه خواره کړی شوي وي.

د: دوی به هلته بده خبره او بې هوده خبرې نه اوري، بلکې ټولو ته به د پاکیزه ویناوو هدایت کړی شوی وي، چې د خپل رب ﷻ حمدونه او ثناوې به وايي او هم به په خپلو منځو کښې د خوشالۍ خبرې اترې کوي.

ه: لکه څنګه به چې هلته جنتیان پاکیزه ویناوو ته هدایت کړی شوي وي همدارنګه به دوی هلته د سپېڅلو کارونو دپاره هم هدایت کړی شوي وي او د ډېرو ښو کړو وړو او د ډېرو ښو ناستو ولاړو خاوندان به ګرځولی شوي وي.

توضیحات

۱ـ په ﴿يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ ٱلْحَمِيمُ﴾ کښې د ﴿ٱلْحَمِيمُ﴾ کلمه نبي کریم ﷺ ډېره ښه تفسیره کړې ده چې مونږ ورته د الله ﷻ په توفیق د [إبراهیم:۱۶] ایت لاندې اشاره کړې ده او بیا لیکلو ته يې ارتیا نه ګورو. خو دومره فرق لري چې هلته د همدغو اوبو څخه په ﴿مَّآءٍ صَدِيدٍ﴾ سره تعبیر نازل شوی دی او دلته په ﴿ٱلْحَمِيمُ﴾ سره، چې دواړه خوټېدونکې اوبه دي او په یو غرپ سره د ګېډې څخه هغه شیان وباسي کوم چې په ګېډه کښې قرار لري.

صهر څه معنی؟

۲ـ په ﴿يُصْهَرُ بِهِۦ مَا فِى بُطُونِهِمْ﴾ کښې د ﴿يُصْهَرُ﴾ کلمه د "صَهَرَ" ـ لکه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د وازدې ویلې کولو ته ویل کېږي[1]، او هر چې "صَهِرَ" ـ لکه "عَلِمَ" ـ دی نو دا د هغه چا

[1] مفردات الراغب ص۲۹۵

نوم دی کوم ته چې چا لور ورکړې وي چې په پښتو کښې ورته زوم ویل کېږي، همدارنګه په هغو تولو خپلوانو باندې یې هم اطلاق کېږي کوم چې سړي ته د نکاح کولو په ذریعه خپلوان ګرځېدلي وي[۱].

نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت شریف د بر ښه تفسیر کړی دی چې: «إِنَّ الْحَمِيمَ لَيُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيَنْفُذُ الْحَمِيمُ حَتَّى يَخْلُصَ إِلَى جَوْفِهِ فَيَسْلِتُ مَا فِي جَوْفِهِ حَتَّى يَمْرُقَ مِنْ قَدَمَيْهِ وَهُوَ الصَّهْرُ ثُمَّ يُعَادُ كَمَا كَانَ»[۲] یعني یقینا د دوزخیانو په سرونو باندې به ډېرې ګرمې (خوټېدونکې) اوبه ورواچولی شي نو دغه ګرمې اوبه به پکښې نفوذ وکړي او بدنونو ته به یې ورننوځي حتی چې د هر یوه ګېډې ته ورسېږي نو هغه شیان به ترې وباسي کوم یې چې د ګېډې په داخل کښې وي، آن تر دې چې د دوارو پښو څخه به یې ووځي؛ همدغه هغه "صَهْر" دی کوم ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده، بیا به بېرته پخواني حال ته تاو کړی شي ترڅو د بل کرت صهر دپاره تیار شي.

د مقامع معنی

۳_ په ﴿ وَلَهُم مَّقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ ﴾ کښې د ﴿ مَقَامِع ﴾ کلمه د "مِقْمَعَةٌ" جمعه ده چې د "قَمْعٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "قَمْعٌ" د تذلیل او سپکولو معنی ورکوي، هغې متروکې ته د "مِقْمَعَةٌ" نوم وضعه شوی دی کومه چې د اوسپنې څخه جوړه شوې وي او سر یې کوږ وي[۳]، څکه چې دا د ذلت او توهین آله ده، چې په پښتو کښې ورته "ګورز" وایي، اما د دوزخ ګورز په لاندې احادیثو کښې د بر ښه تفسیر شوی دی:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَوْ أَنَّ مِقْمَعًا مِنْ حَدِيدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ فَاجْتَمَعَ لَهُ الثَّقَلَانِ مَا أَقَلُّوهُ مِنَ الْأَرْضِ»[۴] یعني که بالفرض د دوزخ یو ګورز چې د اوسپنې څخه جوړ دی په ځمکه باندې کېښودلی شي نو ټول پیریان او بنیادمان ورته راغونډ شي چې د ځمکې څخه یې اوچت کړي نو اوچت به یې نه شي کړي.

ب: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَوْ ضُرِبَ الْجَبَلُ بِقَمْعٍ مِنْ حَدِيدٍ لَتَفَتَّتَ ثُمَّ عَادَ كَمَا كَانَ وَلَوْ أَنَّ دَلْوًا مِنْ غَسَّاقٍ يُهَرَاقُ فِي الدُّنْيَا لَأَنْتَنَ أَهْلَ الدُّنْيَا»[۵] یعني که چرته د دوزخ په اوسپنیز ګورز باندې غر ووهلی شي نو تیت پرک به یې وګرځوي بیا به هغه حال ته واوړي لکه چې وه، او که چرته یوه ډولچه د هغو زوو څخه په دنیا کښې توی کړی شي کومې چې دوزخیانو ته ورڅښکولی کېږي نو د دنیا ټول اوسېدونکی به بدبویه کړي (او په بد بوی باندې به په تنګ شي).

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۴۷۱
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵
(۳) لسان العرب ج۸ ص۲۹۴، ۲۹۶
(۴) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۵۸
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۴ ص۱۶۶

یادونه

۴ـ په ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ مِن ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا ﴾ کښې د ﴿ أَسَاوِرَ ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۳۱] ایت لاندې ښه تحلیله شوې ده چې بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو، همدارنګه هلته د جنتي درېښمو په هکله هم ښه ګټور معلومات لیکلی شوي دي ـ والحمد لله والمنة علی ذلک.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿ وَلُؤْلُؤًا ﴾ کلمه په څه شي باندې منصوبه ده؟

مونږ وایو چې: د دغې کلمې په نصب کښې مفسرینو کرامو ګڼ وجوه لیکلي دي چې مونږ فقط دلاندې دوه وجهو په لیکلو باندې اکتفاء کوو:

الف: په ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ ﴾ کښې د ﴿ مِنْ ﴾ توری د تبعیض دپاره دی، یعني د جنتیانو ځینې بنګړي به د سرو زرو څخه جوړ وي او ځینې نور به د سپینو زرو څخه تیار کړی شوي وي، لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَحُلُّوٓاْ أَسَاوِرَ مِن فِضَّةٍ ﴾ [الدهر: ۲۱]،یعنې جنتیان به د سپینو زرو څخه په جوړو کړی شوو بنګرو ښائسته کړی شي؛ نو "لُؤْلُؤًا" د ﴿ مِنْ أَسَاوِرَ ﴾ کلمې په محل باندې عطفه ده چې محلاً منصوبه ده[1]. نو حاصل یې داسې راځېژي چې: جنتیان به په ملغلرو باندې ګانه دار او ښائسته کړی شي.

ب: د ﴿ وَلُؤْلُؤًا ﴾ د نصب دپاره فعل مقدر دی چې په "يُؤْتَوْنَ" باندې ترې تعبیر کولی شو[2] یعني جنتیانو ته به ملغلرې د ګاڼو په حیث ورکړی شي.

که څه هم په ذکرو شوو دواړو صورتونو کښې په معنی باندې چندان فرق نه پرېوځي مګر مونږ ته اولنی صورت بهتر برېښي چې تقدیر ته اړتیا نه لري. نو د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم فرمایلي دي چې: «تَبْلُغُ الْحِلْيَةُ مِنَ الْمُؤْمِنِ حَيْثُ يَبْلُغُ الْوَضُوءُ»[3] یعنې د جنت ګاڼه به د مؤمن هغو ځایونو ته رسېږي چرته چې د ده د اوداسه اوبه رسېږي.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِنَّ عَلَيْهِمُ التِّيجَانَ إِنَّ أَدْنَى لُؤْلُؤَةٍ مِنْهَا لَتُضِيءُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ»[4] یعنې یقیناً د جنتیانو په سرونو باندې به تاجونه وي چې بې شکه د دغو تاجونو ادنی ملغلره به د مشرق او مغرب مابین ـ یعنې ټوله دنیا ـ رڼا کړي که بالفرض دلته راڅرګنده کړی شي.

دوه ډوله تفسیر

۶ـ دا ایت شریف: ﴿ وَهُدُوٓاْ إِلَى ٱلطَّيِّبِ مِنَ ٱلْقَوْلِ وَهُدُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴾ مفسرینو کرامو په دوه ډولو باندې تفسیر کړی او ښه اوږده شرحه یې پکښې ورکړې ده، هغه دا چې:

الف: دغه دواړه جملې د جنتیانو هغه حال ته اشاره ده په کوم باندې چې دوی په دنیا کښې ژوند

---

[1] البحر المحیط ج۷ ص۴۹۷
[2] تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۵۱
[3] صحیح مسلم ج۲ ص۱۲۷
[4] جامع الترمذي ج۲ ص۸۳

کړې وه او جنت ته د داخلېدلو سبب يې ګرځېدلې وه[۱].

نو دوی د پاکیزه قول څخه طیبه کلمه اخلي او د ﴿ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴾ څخه د اسلام سپېڅلې لاره مراده وي، نو حاصل يې داسې راخېژي چې: جنتيان به څکه جنت ته داخل کړی شوي وي چې په دنيا کښې يې د توحيد کلمې ته او د اسلام دين ته هدايت کړی شوي وه.

ب: دواړه جملې د جنتيانو هغه حال بيانوي کوم به چې په دوی باندې په جنت کښې تېرېږي[۲].

نو په دې تقدير د طيب قول څخه پاکيزه اقوال او خبرې اترې مطلب دي او د ﴿ صِرَٰطِ ٱلْحَمِيدِ ﴾ څخه د پاکيزه او سپېڅلو افعالو لاره مراده ده، نو حاصل يې داسې راخيژي چې: جنتيان به په جنت کښې توبيخي خبرې نه اوري لکه چې دوزخيانو ته د توبيخ په توګه ويل کېږي چې: ﴿ وَذُوقُواْ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴾ او وڅکئ سوزوونکی عذاب او داسې نور، او نه به د دوی د خولو څخه ستغه او سپوره خبره وځي چې بل جنتي پرې خپه شي لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْثِيمًا ۝ إِلَّا قِيلًا سَلَٰمًا سَلَٰمًا ﴾ [الواقعة:۲۵، ۲۶] يعنې جنتيان به هلته چټي او د ګناه خبرې نه اوري مګر له هرې خوا به د سلام او سلام ويل اوري؛ همدارنګه به جنتيانو ته د ښو افعالو لاره هم ښودلې شوې وي او داسې کارونه به نه کوي چې يو د بل څخه غمژن او خپه شي بلکې ټوله ناسته ولاړه به يې د خوشالۍ څخه نمايندګي کوي.

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره يو تربله څه منافات نه لري مګر مونږ ته د دوهم تفسير په تبادر سره ذهن ته راځي، الله ﷻ دې پکښې زمونږ برخه وکړي.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ٱلَّذِى جَعَلْنَٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ۚ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍۭ بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ ﴾

[۲۵] يقيناً (مونږ به) هغو کسانو ته (دردناک عذاب وروڅکو) کومو چې کفر غوره کړی دی او (په مستمره توګه) د الله ﷻ د لارې څخه او (هم) د هغه المسجد الحرام (حرم شريف) څخه (خلک منعه کوي کوم چې مونږ د خلکو دپاره (داسې) ګرځولی دی چې دلته اوسېدونکي سړی او بيديا څخه راتلونکی سړی پکښې يو برابر دی.

او هرڅوک چې په حرم شريف کښې اراده وکړي چې کوم ظلم (ګناه) ته ميلان وکړي نو مونږ به ورته د دردناک عذاب څخه وروڅکوو (پرې اخته به يې کړو).

ارتباط او شان نزول

د وړاندېنيو ايتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې دوه ډلې (مسلمانان او کافران) د

(۱) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۳۶
(۲) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۱۳؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۶

خپل رب ﷻ په هکله په مخاصمه او جګړه باندې اخته دي چې تصفيه به يې د قيامت په ورځ باندې صورت ونيسي، په دې ايت کښې د جګړې يوه مثال ته اشاره شوې ده کوم چې د هجرت په شپږم کال باندې واقع شوی وه چې نبي کريم ﷺ د صحابه وو کرامو ؓ سره د عمرې اراده کړې وه او د حديبيه په نوم مقام کښې ورته مشرکانو مخه ونيوه او د عمرې کولو څخه يې ايسار کړه، چې مفصله قيصه يې د احاديثو په کتابونو کښې شته ده[1].

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! په خپل امت باندې د هغو کفارو يو مثال قرائت کړه کومو چې د مسلمانانو سره جګړه پيل کړه او د دوی لاره يې بنده کړه چې المسجد الحرام ته لاړ شي او هلته د خپل رب ﷻ ذکر وکړي (خپله عمره انجام کړي). هغه دا چې:

۱ـ مشرکانو هغه مسلمانان پرېنښودل کومو چې د مدينې منورې څخه د عمرې احرام تړلی وه او غوښتل يې چې مسجد حرام ته لاړ شي او هلته د کعبې شريفې څخه طواف وکړي او خپل رب ﷻ ياد کړي. حال دا چې مشرکانو هيڅ حق نه درلود چې د مسلمانانو مخه ونيسي او په کعبه شريفه باندې قبضه ولګوي او خپل ځانونه يې متوليان (واکداران) وګرځوي، دا ځکه چې:

الف: د مسجد حرام (کعبې شريفې) متوليان خو يوازې مسلمانان دي چې فقط د الله ﷻ عبادت پکښې کوي او د کفرياتو او شرکياتو څخه پکښې خپل ځانونه بچ ساتي، د کعبې شريفې بنياد په توحيد باندې ايښودلی شوی دی نه په شرکياتو او کفرياتو باندې.

ب: مشرکان په دې وجه هم د کعبې شريفې متوليان نه شي جوړېدلی چې دوی د مکې معظمې اصلي اوسېدونکي دي او نور خلک پکښې مسافران ګڼلی کېږي او دا ځکه چې:

مشرکانو ته هم معلومه ده چې د ابراهيم ؑ د زمانې څخه را په دېخوا په المسجد الحرام (کعبه شريفه) کښې ټول خلک مساوي حق لري، دلته مقيم سړی په مسافر سړي باندې څه فضيلت نه لري؛ نو دوی ته په کار وه چې په حرم شريف باندې يې قبضه نه وی لګولې او د مسلمانانو مخه يې نه وی بنده کړې چې خپله عمره اداء کړي.

۲ـ نو زمونږ په فيصله باندې ټول خلک خبر کړه چې يقيناً ذکر شوو مخه نيوونکو مشرکانو ته به مونږ دردناک عذاب وروڅکو.

۳ـ په دې باندې علاوه هرڅوک چې په حرم شريف کښې الحاد کوي او ګناه يا کفريات او شرکيات پکښې انجاموي نو هغه به هم په دردناک عذاب باندې اخته کړو، او دا فيصله به د قيامت د ورځې پورې ادامه وکړي.

توضيحات

۱ـ په ياد ولرئ چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾ آن تر ﴿ ٱلْعَٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ﴾ پورې د "إنّ" دپاره اسم

---

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۳۷۴

دی او خبر یې مقدر دی چې په "نُذِيقُهُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ" سره ترې تعبیر کولی شو[۱]، په همدغه مقدر خبر باندې د ایت شریف وروستنی برخه دلالت کوي، ته به وایې چې داسې نازل شوی دی، چې: "إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا.... الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ نُذِيقُهُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ، وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ". نو حاصل یې هاغسې راځېږي لکه څنګه چې د مطلب په خلاصه کښې ورته اشاره شوې ده.

المسجد الحرام یا حرم شریف

۲ـ په ﴿ جَعَلْنَـٰهُ لِلنَّاسِ سَوَآءً ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ وَٱلْبَادِ ﴾ کښې د "جعلناه، فیه" دواړه ضمیرونه "وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" ته راجع دي خو علماء کرام د "الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" په تفسیر کښې په لاندې دوله اختلاف لري:

الف: الشافعي علیه الرحمة او نور ملګري یې وایي چې دلته د ﴿ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ څخه پخپله د کعبې شریفې چارچاپېره جومات مطلب دی لکه چې صراحت وربانډې شوی دی، نو دوی یې د معنی حاصل یې داسې اخلي چې: مونږ ذکر شوی جومات د خلکو دپاره داسې ګرځولی دی چې د مکې اوسېدونکي او د اطرافو (بهدیا) اوسېدونکي پکښې یو برابر دي، ټول پکښې عبادت کوي او په ټولو باندې یې تعظیم او احترام لازم دی او بالآخره ټول یې متولیان او واکداران دي.

دوی وایي چې: ایت شریف څخه د حرم شریف د ځمکې او هلته د ابادیو او عمارتونو په هکله هیڅ اشاره نشته، خپل خاوندان یې کولی شي چې یا یې وپلوري او یا یې په اجاره ورکړي. یا په بل عبارت: د حرم شریف په ځمکه باندې فردي ملکیت اجراء کېږي لکه چې په نورو ځمکو باندې جریان لري.

ب: ابو حنیفه علیه الرحمة وایي چې: د ﴿ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ څخه د جومات په شمول ټول حرم شریف مراد دی. او دا څکه چې:

اول: د ﴿ ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ ﴾ په مقابل کښې د ﴿ وَٱلْبَادِ ﴾ کلمه نازله شوې ده او دا د هغه چا څخه عبارت ده کوم چې په بېدیا کښې اوسېږي، نو په کار دي چې د ﴿ ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ ﴾ څخه هغه څوک مطلب شي کوم چې په بېدیا کښې نه بلکې په حرم کښې اوسېږي، او پوره واضحه ده چې خپله مسجد حرام خو د چا د اوسېدلو ځای نه دی.

دوهم: په ﴿ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ ﴾ کښې د "فِيهِ" ضمیر "الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ" ته راجع دی خو ټول حرم ترې مراد دی، او هیڅوک پکښې خلاف نه کوي، نو په کار دي چې د ﴿ ٱلْعَـٰكِفُ فِيهِ ﴾ د "فِيهِ" ضمیر هم هغه مسجد حرام ته راجع شي چې ټول حرم ترې مراد دی.

نو په همدې بنیاد د نوموړي امام په نزد د حرم شریف په ځمکه کښې ټول مسلمانان یو برابر حقوق لري او هیچا ته شرعاً اجازه نشته چې څه برخه یې وپلوري، لکه چې نورې ځمکې پلورې، بلکې ټول مسلمانان یې متولیان او واکداران دي.

هو! که څوک د حرم شریف په ځمکه کښې ابادي وکړي او هغه په کراء او أجرت باندې ورکوي نو

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۸؛ تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۰۳

څه باک یې نشته، چې ابادي یې خپل ملکیت دی مګر ځمکه یې ملکیت نه دی.
که څوک په ذکرې شوې مسئله کښې اوږد تحقیق غواړي نو څینو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۱].

د حرم شریف خصوصیات

۳_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأعراف: ۱۸۰] ایت لاندې د "إلحاد" معنی ښه تشریح کړې ده چې د میلان دپاره وضعه شوې ده. دا د یو پلوه، او د بله پلوه په دې مقام کښې د "ظُلم" کلمه د ټولو ګناهونو څخه عبارت ده، برابره خبره ده چې لوی ظلم وي لکه کفر او شرک، او یا وړوکی ظلم وي لکه نور ګناهونه[۲].

په دې باندې علاوه که څه هم یوې ګناه ته په نیت کولو باندې سړی نه نیول کېږي ترڅو چې خپل نیت (ارادې) ته عملي جامه ور وانه غوندي، مګر د حرم شریف د خصوصیاتو څخه دا هم ده چې د عمل څخه وړاندې محض په نیت او اراده باندې هم پکښې سړی نیول کېږي، او د وعید لاندې واقع کېږي[۳]. نو د معنی حاصل یې داسې راځي: چې هرڅوک په حرم شریف کښې د ګناهونو څخه یوې ګناه ته د میلان اراده وکړي. که څه هم خپله اراده یې نه وی عملي کړي، نو الله ﷻ به هغه ته دردناک عذاب ور وروڅکي.

د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیثشریف ولولئ:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَبْغَضُ النَّاسِ إِلَى اللهِ ثَلَاثَةٌ: مُلْحِدٌ فِي الْحَرَمِ، وَمُبْتَغٍ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ، وَمُطَّلِبُ دَمِ امْرِئٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لِيُهَرِيقَ دَمَهُ»[۴] یعنې الله ﷻ ته د ټولو خلکو زیات مبغوض (غضب کړی شوي) درې کسان دي: یو هغه څوک دی چې په حرم شریف کښې الحاد (ګناه ته میلان) کوي، او بل هغه څوک دی چې په اسلام کښې د جاهلیت طریقه لټوي (راژوندی کوي) او بل هغه څوک دی چې په ناحقه سره د یو سړي د وینې پسې زیار وباسي چې وینه یې تویه کړي.

د حرم شریف څومره ساحه ده؟

۴_ د کعبې شریفې په څار چاپېر کښې د هرې لارې د راتلونکو دپاره نښې ودرولی شوې دي چې له دې ځایه داخل خواته حرم شریف شروع کېږي. د ښه وضاحت دپاره د لاندې لارو نښې د نظره تېرې کړئ[۵]:

الف: کومه لاره چې د مدینې منورې څخه راغځېدلې ده هلته د کعبې شریفې څخه په درې میله فاصله کښې نښه ولاړه ده، چې دغه ځای ته په دې زمانه کښې د بي بي عائشې رضي الله عنها د

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۲۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۲۶۹؛ روح المعاني ج۱۷ ص۱۳۸
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۴۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۱۴؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۵؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۱۹۲؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۲۸۳
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۱۶
(۵) الفقه الإسلامي وأدلته ج۳ ص۳۱۸

جومات لقب ورکړی شوی دی.

ب: د یمن څخه په راغږېدلې لارې باندې اوه میله بهرته نښه ولاړه ده.

ج: د عراق څخه په راغلې لارې باندې هم اوه میله بهرته (کعبې ته نارسېده) نښه ودرولې شوې ده.

د: د طائف د طرف څخه په اوه میله فاصله کښې نښه قائمه ده.

هـ: بالآخره په هغې لاره باندې نهه میله بهرته نښه ځرګنده برېښي کومه چې د جعرانې د پلوه مکې معظمې ته ورننوتلې ده.

﴿ وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ
وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ
كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾ لِّيَشْهَدُوا۟ مَنَٰفِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ
فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَٰمِ ۖ فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْبَآئِسَ
ٱلْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا۟ تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا۟ نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا۟ بِٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۶] او (ای پیغمبره!) هغه وخت (یاد کړه) چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د بیت الله مکان (ځای هو بهو) ور وښود (او ورته مو وویلې) چې: زما سره (په عبادت کښې) هیڅ شی مه شریکوه، او زما (دغه) کوټه (چې په ابادولو باندې یې شروع کوئ) د طواف کوونکو دپاره (د ظاهري او باطني پلیتیو څخه) پاکه وساته او (هم په عبادت باندې) د ودرېدونکو او د رکوع کوونکو سجده کوونکو (دپاره یې هم پاکه وساته).

[۲۷] او (ای ابراهیمه!) په (ټولو) خلکو کښې په خپ کولو سره اواز (اعلان) وکړه، چې خلک به تاته (دغه ځای ته) پیاده او په هرې ډنګرې اوښې (یا اسپې) باندې (سواره) راشي، (البته) دغه ډنګر څاروي به د هرې لرې ژورې لارې څخه (دلته) راتلل کوي.

[۲۸] (دا) د دې دپاره چې (دنیوي او أخروي) ګټو ته حاضر شي (ترڅو یې) د خپلو ځانونو دپاره (ترلاسه کړي)، او (هم د دې دپاره چې) د الله ﷻ نوم په (څو) معلومو ورځو (ایام النحر) کښې په هغو څارویو باندې یاد کړي کوم چې مونږ ور ورزي کړي دي، چې د بې ژبو څارویو څخه عبارت دي.

نو (ای مسلمانانو!) د دغو (قربانیو) څخه یې پخپله وخورئ (تاسو ته اذن دی) او په بدحالي فقیر (سخت فقیر) باندې یې هم وخوروئ.

[۲۹] بیا دې حاجیان خپل خیرې (د خپلو تنو څخه) لرې کړي، او خپل نذرونه (مناسک) دې پوره (او بشپړ) کړي، او (بالآخره) د عتیقې (ازادې کړی شوې) کوټې څخه دې طواف وکړي (چې حج یې تکمیل شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د وړاندېنې ایت شریف مضمون تائید شوی دی چې د بیت الله بنیاد په توحید باندې ایښودلی شوی دی او مشرکانو حق نه درلود چې مؤمنان یې د کعبې شریفې د زیارت څخه په حدیبیه مقام کښې ایسار کړه او د دوی د عمرې د اداء کولو مخه یې بنده کړه.

نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! خلکو ته دا خبره ورپه زړه کړه چې د بیت الله بنیاد په توحید باندې ایښودلی شوی دی، نو هغه څوک چې کفر او شرک غوره کوي هغوی د بیت الله متولیان نه شي کېدلی، ځکه چې:

۱_ په کوم وخت کښې چې مونږ ابراهیم ﷺ مکلف کړ چې د کعبې شریفې بنیادونه راپورته کړي او بیا یې اباده کړي، نو ده ﷺ ته مو د کوټې ځای وروښود او د کوټې طول او عرض مو ورته وښاکه او په عین حال کښې مو ورته توصیه وکړه چې:

الف: دغه کوټه د توحید یو سمبول دی، نو ته زما سره هیڅ شی مه شریکوه او یوازې او یوازې همدا زما عبادت کوه او بس.

ب: په دغې کوټه کښې د هیچا ملکیت نشته، دا یوازې زما کوټه ده او زما د عبادت دپاره ټاکلې شوې ده، نو ته دا کوټه د طواف کوونکو او په عبادت باندې د درېدونکو او هم رکوع کوونکو او سجده کوونکو (لمونځ کوونکو) دپاره پاکه وساته، ترڅو په تا پسې د قیامت د ورځې پورې ټول بنیادمان اقتداء وکړي او په دې مقام کښې د شرک او کفر مرتکب نه شي.

۲_ همدارنګه مونږ ابراهیم ﷺ د کوټې د جوړولو څخه وروسته مکلف کړ چې:

الف: ټولو خلکو ته ناره کړه او ټولو ته اواز وکړه چې هلئ راشئ د دغې کوټې طواف ته په توندۍ سره خپل ځانونه را ورسوئ او د حج مناسک اداء کړئ.

ب: کله چې ته ذکر شوی عمومي اعلان وکړې نو ستا اعلان به بې اثره پاتې نه شي، مونږ به یې په قدرتي او خارق العاده توګه د ټولو خلکو غوږونو ته ورسوو او همدغه مقام ته به ستا د دعوت اجابت وکړي او د ډېرو لرو او نژدې ځایونو څخه به ډېر خلک څوک سواره او څوک پیاده خپل ځانونه راورسوي.

ج: دوی به دې مقام ته په راتللو کښې ډېر تکلیفونه او مشقتونه وګالي او ډېر لرې او ژورې لارې به تعقیب کړي، څوک به په پیاده مزلونو باندې ستړي او ستومانه وګرځي او د چا به سورلۍ د ډېرو مزلو د کبله ډنګرې شوې وي، دا ټول تکالیف به د دې دپاره ګالي چې:

د: ترڅو دوی خپلو دنیاوي او اُخروي ګټو ته خپل ځانونه حاضر کړي او په متبرکو ځایونو کښې یې تر لاسه کړي، او هم پکښې تجارتونه او د مالونو تبادله وکړي.

ه: ترڅو دوی په ټاکلو او معلومو ورځو کښې د څارویو په قرباني کولو باندې یوازې د الله ﷻ نوم یاد کړي او د بوتانو (غیر الله) د نوم د یادولو څخه پرې اجتناب وکړي. او دا ځکه چې:

و: همدغه د قربانیو څاروي یوازې الله ﷻ پیدا کړي او یوازې الله ﷻ همدوی ته ورپېرزو کړي او ورته ایل کړي دي، نو په کار دي چې د قرباني کولو په وخت کښې پرې د همده ﷻ د نامه څخه په غیر د بل چا نوم یاد نه کړی شي او د شرک مرتکب نه شي.

۳_ ای پیغمبره! کله چې تاسو د الله ﷻ په نامه څاروي قرباني کړه نو تاسو ته اجازه ده چې د هغو د غوښو څخه استفاده وکړئ او هم یې په بدحاله فقیرانو او مسکینانو باندې وخوروئ.

۴_ کله چې تاسو د څارویو د قرباني کولو څخه فارغ شوئ بیا نو حاجیانو ته د لاندې کارونو کولو توصیه کېږي:

الف: دوی دې خپل خیري د خانونو څخه لرې کړي، نوکان دې پرې کړي او سنت (بریت) دې واخلي بلکې د احرام د کبله چې کومو کارونو څخه منعه کړی شوه وه نو هغه ورته ټول جائز دي.

ب: همدارنګه دوی باید خپل نذرونه پوره کړي، یا په بل عبارت، کوم شیان چې دوی پخپله په خپلو خانونو باندې واجب ګرځولي وه چې احرام یې تړلی وه هغه دې د حج د مناسکو په شمول ټول ښه پوره اداء کړي.

ج: بالآخره دوی دې د هغې کوټې څخه چارچاپېره طواف هم وکړي کومه چې ابراهیم ﷺ ډېره ښخوا اباده کړې ده او کومې ته چې الله ﷻ د جبابرو او متکبرانو څخه نجات او ازادي ورکړې ده.

توضیحات

۱_ په ﴿وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ﴾ کښې د ﴿بَوَّأْنَا﴾ کلمه اصلاً د "بَوَاء" _لکه "بقاء"_ څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس:۸۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "بَوَاء" کلمه دې ته وضعه شوې ده چې په یوه ځای کښې د یوه شي ټول اجزاء (برخې) په مساوي توګه موقعیت ولري چې ټیټ او لوړ پکښې نه وي.

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راځېژي چې: ای پیغمبره! هغه وخت خپل امت ته ورپه زړه کړه چې مونږ ابراهیم ﷺ ته د کعبې شریفې مکان هو بهو وروښود چې هیڅ تفاوت پکښې موجودیت نه درلود.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۲۷] ایت لاندې لیکلي دي چې کعبه شریفه څو کرته اباده شوې ده، خو دلته وربانډې اضافه کوو چې که څوک غواړي چې د کعبې شریفې د اوږدوالي، پلنوالي، لوړوالي او نورو شیانو په باره کښې معلومات ترلاسه کړي نو خینو اوږدو کتابونو[1] ته دې مراجعه وکړي.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې الله ﷻ لمانځه ته په ارکانو سره اشاره

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۴۲

رکوع او ﴿ وَٱلْقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾ یې نازل کړ او "الْمُصَلِّينَ" یې نازل نه کړ، سره له دې چې دا د هغو څخه لنډ دی او په مصداق کښې ورسره مساوي دی؟

مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا د دې دپاره چې بنیادمان په غوږ ووهلی شي چې لکه چې طواف د کعبې شریفې څخه په تاوېدلو او حرکت کولو باندې تمامېږي همدارنګه لمونځ هم په قیام او رکوع او سجده باندې تمام مونده کوي، هلته هغه ډول حرکت مشروع دی او دلته دا ډول حرکت مشروع دی. یا په بل عبارت: د نازل شوي عبارت په نزول سره مونږ پوه کړی شوو چې لمونځ دغه شي ته ویل کېږي، نو که بالفرض "المصلین" نازل شوی وی نو د لمانځه راپېژاندل به پټ پاتې شوي وی او اشاره به ورته نه وی شوې.

د ابراهیم ﷺ اعلان

۳ـ عبدالله بن عباس رضی الله عنهما څخه د ﴿ وَأَذِّن فِي ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ ﴾ په هکله متعدد تفسیرونه روایت شوي دي[1] خلاصه یې دا ده: چې کله ابراهیم ﷺ د کعبې شریفې د جوړولو څخه فارغ شو نو:

الف: د الله ﷻ د پلوه ورته وویل شوه چې ټولو خلکو ته اعلان وکړه او ټول خبر کړه چې دلته تاته او یا هغه ځای ته راشي په کوم کښې چې ته ولاړ یې او اعلان کوې چې ای خلکو! تاسو د دغې عتیقې کوټې د حج کولو دپاره دلته راشئ.

ب: الله ﷻ دغه اواز ټولو شیانو ته ورساوه، نه ترې د ځمکو او اسمانونو ترمنځ بوټی پاتې شو او نه کاڼی او نه بل شی، بلکې ټولو ته یې ور واوراوه.

ج: حتی د قیامت د ورځې پورې ټولو بنیادمانو ذکر شوی اعلان واورېد که څه هم هغوی یا د مورګانو په رحمونو کښې قرار درلود او یا د پلرونو په شاګانو موجود وه.

د: نو هر چا چې هلته د ابراهیم ﷺ اواز په لبیک سره ومانه نو هغوی د حج په اداء کولو باندې مشرف کېږي او چا چې هلته سکوت کړی دی نو د هغه په حج کولو کښې برخه نشته.

په دې باندې علاوه چا چې ذکر شوي اواز ته خپل اجابت (مننه) په متعددو وارونو سره تکرار کړې ده نو هغوی د خپل اجابت په شمېر په متعددو حجونو باندې تشرف حاصلوي.

ضامر څه معنی؟

۴ـ په ﴿ وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ ﴾ کښې د ﴿ ضَامِرٍ ﴾ کلمه د "ضُمُرٌ" ـ لکه "شُغُلٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده چې د ډنګروالي معنی ورکوي، چې ګېډه یې د پوښتیو پورې نښتې وي او چنګ وي[2].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه د ﴿ عَمِيقٍ ﴾ کلمه د "عُمْقٌ" ـ لکه "قُفْلٌ" ـ څخه اخستله شوې ده چې د

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۲۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۱۶

(۲) لسان العرب ج۴ ص۴۹۱

خو په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه ډېره لرې او سخته لاره مطلب ده. يعنې: اى ابراهيمه! ستا د اعلان اجابت به د قيامت د ورځې پورې ډېر خلک وکړي او دغه مقام ته به د حج کولو دپاره راځي، چې څوک به ورته پياده مزلونه کوي او څوک به په داسې څارويو باندې ورته ځانونه وررسوي چې د لارې د لرېوالي او سختوالي د کبله به يې څاروي ډنګر شوي وي او ګېډې به يې په پوښتيو پورې نښتې وي.

سوال جواب

۵_ که څوک وايي چې: پياده حج کول بهتر دى او که په سورلۍ سره؟ او په سورليو کښې په کومه يوه سورلۍ کښې د زيات اجر اُميد شته دى؟ يا په بل عبارت: ايا په سورليو کښې د څارويو يا د موټرو او د بحري جهاز او يا د هوايي جهاز په ذريعه حج کول ډېر واره دار دى؟

مونږ وايو چې: ځينو علماوو کرامو په پياده باندې حج کول د سورلۍ څخه بهتر ګڼلى دى[2] د همدې کبله:

الف: عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فرمايلي دي چې: «مَا آسَى عَلَى شَيْءٍ فَاتَنِيْ إِلَّا أَنِّيْ لَمْ أَحُجَّ مَاشِيًا حَتَّى أَدْرَكَنِيَ الْكِبَرُ»[3] يعنې زه په بل شي دومره خپه نه يم چې راڅخه فوت شوى دى او کړى مې نه دى مګر په دې باندې خپه يم چې په پياده باندې مې حج ونه کړ آن تر دې چې بوډاتوب راته ورسېد او اوس يې توان نه لرم.

ب: حسن بن علي رضي الله عنهما پنځه ويشت حجونه په پياده کړي دي او د مدينې منورې څخه مکې معظمې ته په پښو باندې د حج د اداء کولو دپاره تللى دى، حال دا چې د ښو جيدو اوښانو کاروان به ورسره روان وه خو ورباندې به نه سورېده[4].

خو اکثره علماء کرام وايي چې: د سورلۍ حج بهتر دى، په پياده حج باندې نبي کريم ﷺ توان درلود چې د وداع حج يې پياده کړى وى خو پياده يې ونه کړ بلکې په سورلۍ باندې يې وکړ[5].

تبصره

۶_ مګر مونږ ته داسې برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې په هغه حج کښې به بهتري زياته وي په کوم کښې چې مشقت ډېر وي، برابره خبره ده چې بدني مشقت وي او که مالي، او پوره واضحه ده چې په مشقت کښې خلک تفاوت لري، په چا باندې بدني مشقت درونډ تمامېږي او د مالي مشقت ګالل ورته اسان وي، او ځينې بالعکس د بدني مشقت څخه په مالي مشقت باندې ډېر زورېږي چې د بحري يا هوايي او بالآخره يا د برې وسائلو کراء تاديه کړي.

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۶۰
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۳۲
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۳۵
(۴) زاد المسير ج۵ ص۲۹۰
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۱۶

د ښه اطمنان دپاره لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لَن تَنَالُوا۟ ٱلْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا۟ مِمَّا تُحِبُّونَ ﴾ [آل عمران:۹۲] يعنې تر هغه به تاسو د الله ﷻ کاملې رضامندئ ته ونه رسېږئ ترڅو چې تاسو د هغو مالونو څخه څه خرڅه ونه کړئ کوم چې ستاسو خوښېږي او تاسو ته ګران وي.

ب: نبي کريم ﷺ په اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ»[۱] يعنې په کوم شي باندې چې د الله ﷻ په نزد درجې لوړېږي د هغو څخه د مشقتونو سره-سره د اوداسه پوره کول دي، چې يا اوبه ډېرې يخې وي او يا يې قيمت ډېر لوړ وي او داسې نور.

ج: نبي کريم ﷺ يوه ورځې د يو صحابي ﷺ پوښتنو ته جوابونه ورکول نو هغه ترې دا پوښتنه هم وکړه چې: اى د الله رسوله! کومه يوه صدقه بهتره ده؟ نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «جُهْدُ الْمُقِلِّ»[۲] يعنې د هغه سړي صدقه بهتره ده کوم چې په ډېر کوښښ سره څه مال حاصل کړی وي او د همغه څخه خيرات وکړي.

د: د يوه اوږده حديث مضمون دی چې نبي کريم ﷺ عبد الرحمن بن ابي بکر رضي الله عنهما د بي بي عائشې رضي الله عنها سره ولېږه ترڅو د تنعيم څخه د عمرې احرام راوتړي او عمره اداء کړي چې د نورو حجاجو سره يې سيالي برابره شي، خو ورته يې وفرمايل چې: «وَلَكِنَّهَا عَلَى قَدْرِ نَصَبِكِ أَوْ قَالَ نَفَقَتِكِ»[۳] يعنې مګر د دغې عمرې ثواب به ستا د مشقت په اندازه وي، او يا يې وويل چې ستا د مصرف په اندازه وي. يا په بل عبارت: اى عائشې! ستا به د نورو خلکو سره د عمرې سيالي برابره شي خو د هغوی ثواب به ستا څخه زيات وي چې د مدينې منورې (لرې منطقې) څخه يې احرامونه راتړلي دي او تا د نژدې ځای څخه احرام وتاړه.

معلومې ورځې د کومو ورځو څخه عبارت دي؟

۷ـ په ﴿ وَيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ فِىٓ أَيَّامٍ مَّعْلُومَـٰتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَـٰمِ ﴾ کښې د ﴿ أَيَّامٍ مَّعْلُومَـٰتٍ ﴾ په تفسير کښې مفسرينو کرامو متعدد اقوال کړي دي[۴] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: د ذو الحجې لس ورځې په ﴿ أَيَّامٍ مَّعْلُومَـٰتٍ ﴾ سره مرادې دي.

ب: همدغه لقب د ذو الحجې نهو ورځو ته ورکول شوی دی او لسمه ورځ يې پکښې شامله نه ده.

ج: دغه د ذکرې شوې مياشتې پنځه ورځې دي چې د اتمې ورځې څخه شروع کېږي، او داسې نور.

مګر د ﴿ مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَـٰمِ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د ذکرو شوو ورځو څخه به د نحر ورځې مطلب وي، چې لسمه (د لوی اختر ورځ) ده او دوه ورځې نورې (يوولسمه او دولسمه) دي چې

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۱۲۷؛ جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۹؛ سنن ابن ماجه ص۳۴
(۲) سنن النسائي ج۱ ص۳۴۹
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۲۴۰؛ صحيح مسلم ج۱ ص۳۹۰
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۱۶؛ زاد المسير ج۵ ص۲۹۱

نحر پکښې جائز دی[۱]. نو د معنی حاصل به يې داسې راوخېږي چې:
ترڅو په دغو ورځو کښې حاجيان د بوت پرستانو دود او دستور د پښو لاندې کړي چې په خپلو قربانيو باندې به يې د خپلو بوتانو نوم ياداوه، او ترڅو دوی په خپلو هغو قربانيو باندې کومې چې الله ﷻ ورته روزي کړي دي فقط د الله ﷻ نوم ياد کړي، البته چې دا څاروي د بې ژبو چارپايانو څخه عبارت دي.

د قربانۍ د غوښې خوراک جائز دی

۸_ د مشرکانو جاهلي رواج وه چې د خپلو قربانيو څخه به يې غوښې نه خوړې په دې ګومان چې دا مونږ ته جواز نه لري[۲]، نو الله ﷻ دغه رواج رد کړ چې: ﴿ فَكُلُواْ مِنۡهَا ﴾ يعنې کله چې تاسو د الله ﷻ په نامه قرباني وکړې نو د هغو څخه تاسو ته جائزه ده چې پخپله باندې يې هم ترې څه وخورئ، او په فقيرانو باندې يې هم وخوروئ.

د همدې کبله کله چې نبي کريم ﷺ د خپل حج په وخت کښې متعددې قربانۍ وکړې نو امر يې وکړ چې د هرې يوې قربانۍ څخه لږ-لږ غوښه راپرې کړئ: «فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ فَطُبِخَتْ فَأَكَلَا مِنْ لَحْمِهَا وَشَرِبَا مِنْ مَرَقِهَا»[۳] يعنې راپرې کړی شوې غوښې په دېګ کښې واچولې شوې نو پخې کړی شوې نو نبي کريم ﷺ او علي ؓ دواړو ترې څه غوښه وخوړه او څه ښوروا يې وڅښله.

تَفَث څه معنی؟

۹_ په ﴿ ثُمَّ لۡيَقۡضُواْ تَفَثَهُمۡ ﴾ کښې د "تفث" کلمه هغو خيرو ته وضعه شوې ده کومې چې د انسان د بدن سره پيوستون لري خو د احرام د کبله ترې سرې منعه شوې وي[۴] چې خپل خان ترې پاک کړي، لکه نوکان، د تخرګونو ويښتان او داسې نور. او د ﴿ لۡيَقۡضُواْ ﴾ کلمه د "قضاء" څخه اشتقاقه شوې ده چې په دې مقام کښې د لرې کولو او زائل کولو معنی ورکوي[۵].

يعنې بيا دې حاجيان خپل خانونه د خيرو څخه پاک کړي، نو نوکان دې قلم کړي او بريتونه دې برابر کړي، او هم دې د نامه څخه لاندې ويښتان وخريي او د تخرګونو ويښتان دې وباسي او داسې نور.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وايي چې: په دې کښې څه حکمت دی چې د حج د مناسکو په منځکښې الله ﷻ په نذرونو باندې د وفاء کولو امر نازل کړ چې: ﴿ وَلۡيُوفُواْ نُذُورَهُمۡ ﴾ او حاجيان دې خپل نذرونه پوره کړي؟
مونږ وايو چې: د "نُذُور" کلمه د "نَذر" _لکه "ضَرب"_ جمعه ده او د الله ﷻ په توفيق د [البقرة: ۲۷۰]

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۳۴
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۳۸
(۳) صحيح مسلم ج۱ ص۳۹۹
(۴) مفردات الراغب ص۷۱
(۵) لسان العرب ج۲ ص۱۲۰

لاندې د بنه اوږده بحث او تحقیق په ضمن کښې لیکلی شوي دي چې دغه کلمه دې ته وضعه شوې ده چې سړی په خپل خان باندې داسې یو شی واجب وګرځوي او التزام یې وکړي کوم چې په هغه باندې واجب نه وي.

نو نظر ذکر شوي تعریف ته د حج او د عمرې ټول مناسک او ارکان په سړي باندې هغه وخت هر یو واجبېږي چې کله یې څوک په احرام تړلو سره التزام وکړي، ته به وایې چې ټول یې په خپل خان باندې نذر کړه. د همدې کبله کله-کله د اسلام ټولو احکامو ته د نذرونو لقب ورکول کېږي چې په ایمان راوړلو او مسلمانېدلو باندې یې هر مسلمان التزام کوي.

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راخېژي چې: مسلمانان (حاجیان) دې په خپلو ټولو التزاماتو باندې عموماً او د احرام په التزاماتو باندې خصوصاً پاملرنه وکړي او پوره دې کړي، که څه هم د دوی د عقل څخه پورته وي او په اسرارو باندې یې نه پوهېږي، لکه د متعددو قربانیو ذبحه کول او د حجر اسود مسه کول او داسې نور.

درې طوافونه

۱۱ـ په حج کښې درې طوافونه صورت نیسي چې شرحه یې لاندې لوستلی شئ:

الف: طواف القدوم، دا د هغه طواف نوم دی چې د ورتګ په لومړي وخت کښې ترسره کېږي، دا طواف سنت دی او د مکې معظمې په اوسېدونکو باندې نشته.

ب: طواف الافاضه یا طواف الزیاره، دا هغه طواف دی چې د عرفات څخه وروسته د لوی اختر په ورځ باندې یې وخت شروع کېږي، دا طواف فرض دی او په ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾ کښې همدغه طواف ته اشاره ده[1].

ج: طواف الصدر یا طواف الوداع، دا هغه طواف دی کوم چې د رخصت کېدلو په وخت کښې ورباندې واجبېږي[2]. که څوک په درېواړو طوافونو کښې بشپړ تحقیق او د هر یوه بېل-بېل احکام غواړي نو د فقهي کتابونو ته دې مراجعه وکړي[3]، همدارنګه څینو اوږدو تفاسیرو هم د حج مناسکو ته ډېر زیات تفصیل ورکړی دی او اړونده مسائل یې پکښې زښت ډېر راغونډ کړي دي[4] که څوک یې د لوستلو شوق لري نو هملته دې ولولي.

بیت العتیق د کعبې شریفې لقب دی

۱۲ـ په ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴾ کښې کعبې شریفې ته د "عتیق" لقب ورکړی شوی دی چې علماوو کرامو پکښې متعددې وجې ښودلې دي[5] لاندې مثالونه یې ولولئ:

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۳۹
(۲) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۰۹
(۳) بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۲ ص۱۱۸، ۲۲۶؛ الفقه الإسلامي وادلته ج۳ ص۷، ۲۴۵
(۴) اضواء البیان ج۵ ص۷۰، ۶۸۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۲۷۹، ۳۱۶
(۵) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۸۵

الف: عتيق د قديم معنى وركوي او كعبه شريفه د عبادت دپاره د ځمكې په مخ لومړنى كوټه ده، لكه چې [آل عمران: ۹٦] ايت ورته اشاره كړې ده.
ب: عتيق د حر او ازاد په معنى سره ده، دا كوټه هم د خلكو د ملكيت څخه ازاده ده.
ج: همدارنګه الله ﷻ دغه كوټه د نوح ﷺ د طوفان په دوران كښې د غرقېدلو څخه ازاده ساتلې ده.
د: كه څه هم ذكرې شوې وجې سره يو تربله منافات نه لري، كيدى شي چې كعبه شريفه د متعددو وجوهو د كبله د عتيق په نامه ياده شوې وي، مګر د نوم ايښودلو ډېره بهتره وجه يې هغه ده كومې ته چې نبي كريم ﷺ اشاره كړې ده چې: «إِنَّمَا سُمِّيَ الْبَيْتَ الْعَتِيقَ لِأَنَّهُ لَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِ جَبَّارٌ»(۱) يقينًا (بيت الله شريف) د بيت العتيق په نامه باندې له دې كبله نوموړى شوى دى چې يوه جبار (متكبر) هم ورباندې غلبه نه ده موندلې (او ورباندې نه دى برلاسى شوى).

﴿ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُۥ عِندَ رَبِّهِۦ ۗ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ ٱلْأَنْعَٰمُ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ۖ فَٱجْتَنِبُوا۟ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ وَٱجْتَنِبُوا۟ قَوْلَ ٱلزُّورِ ﴿٣٠﴾ حُنَفَآءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِۦ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ ٱلطَّيْرُ أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى ٱلْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَآ إِلَى ٱلْبَيْتِ ٱلْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾﴾

[۳۰] (اى پيغمبره! مؤمنان دې د) دغه (ذكرو شوو احكامو حفاظت وكړي) او (په دې باندې علاوه) هغه څوک چې د شرعي احكامو (يا مناهيوو) تعظيم وكړي (په عقيده او عمل كښې يې پياده كړي) نو دا ورته د ده د رب ﷻ په نزد (په دنيا او آخرت كښې) غوره (او بهتر) دى.
او (اى مؤمنانو!) تاسو ته څاروي حلال كړى شوي دي (په خپلو ځانونو باندې يې مه حراموئ) مګر هغه څاروي كوم چې په تاسو باندې (په قرآن كريم كښې) تلاوت كېږي (پخوا نازل شوى دى او يا به وروسته نازل شي). نو تاسو د پليتئ څخه اجتناب وكړئ چې د بوتانو څخه عبارت دي (شرک مه كوئ) او (همدارنګه) د دروغينې وينا څخه هم اجتناب وكړئ (مه په الله ﷻ باندې دروغ تړئ او مه په بندګانو باندې).
[۳۱] په داسې حال كښې (اجتناب وكړئ) چې (د ټولو باطلو اديانو څخه) الله ﷻ ته راتاوېدونكي ياست او همده ﷻ ته مشركين نه ياست (بلكې خپل ځانونه موحدين جوړ كړئ).
او (دا ځكه) هرڅوک چې د الله ﷻ سره شريک ودروي نو يقينًا هغه داسې دى لكه چې د اسمانه راغورزېدلى وي نو (بيا مردارخورو) مرغانو (په خپلو منبوكو كښې) تښتولى وي او يا هغه لره (تېز

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰

باد په ډېر لرې ځای کښې بنکته ګوزار کړی وي.

[۳۲] (ای مؤمنانو! تاسو د) دغو (ذکرو شوو شیانو څخه اجتناب وکړئ) او (په دې باندې علاوه) هرڅوک چې د شعائر الله تعظیم (او قدرداني) وکړي نو یقیناً د شعائر الله تعظیم د زړونو د تقوی (بیدارۍ) څخه سرچینه اخلي (نو هغه متقي دی).

[۳۳] (ای مؤمنانو!) تاسو ته د قربانۍ په څارویو کښې د ټاکلې نېټې پورې ګټې شته (جانزې د لبیک اواز مو ورباندې نه وی پورته کړی)، بیا (نو د اواز د پورته کولو څخه وروسته) یې دې چې ورښکته کول (صرف) قدیمي کوټې (کعبې شریفې) پورې منتهي کېږي (چې باید په حرم شریف کښې قرباني کړی شي).

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم هغه مضمون تعقیب شوی دی کوم چې په وړاندېنیو ایتونو کښې مطرح وه نو حاصل یې داسې راخېژي چې:

۱_ ای پیغمبره! ذکر شوی مضمون په خپل امت باندې قرائت کړه او توصیه ورته وکړه چې په عمل کښې یې پیاده کړي، او په دې باندې علاوه دا هم ورته ووایه چې:

هرڅوک چې د الله ﷻ د شرائعو تعظیم وکړي او په مطابق یې عمل وکړي (د سپکاوي څخه یې خان وساتي) نو دا کار پخپله د همدغه کس دپاره د ده د رب ﷻ په نزد بهتر دی (دا د ده خپله ګټه ده)، او که سپکاوی یې وکړي او عملي یې نه کړي نو پخپله همده ته تاوان دی، الله ﷻ د بندګانو عبادت ته نه څه احتیاج دی او نه یې ورپورې د کوم کمال توقف شته.

۲_ دا هم ورته ووایه چې تاسو ته د الله ﷻ د پلوه څاروي حلال کړی شوي دي چې غوښې یې وخورئ مګر د هغو څارویو غوښې درته حلالې نه دي کوم چې په تاسو باندې لوستل کېږي چې دا او هغه مه خورئ. لنډه دا چې تاسو ته حلال او حرام دواړه د الله ﷻ د پلوه ټاکلي شوي دي نو په همدې باندې کلک ودرېږئ او په څارویو باندې په پټو سترګو په غیر شرعي توګه نومونه مه ږدئ چې دا حلال دی او دا حرام دی، نو:

الف: د پلیتیو څخه خپل ځانونه وساتئ چې د بوتانو څخه عبارت دي، مه ورته په عبادت کښې شرکت ورکوئ او مه یې په نامه باندې څاروي خوشې کوئ چې په خپلو ځانونو باندې یې حرام وګرځوئ، بلکې د مطلقې دروغینې وینا څخه خپل ځانونه په ځنګ وساتئ، مه په الله ﷻ باندې دروغ تړئ چې په شریکانو باندې ورته قائل شئ او مه په الهي تشریع کښې په دروغو باندې قول کوئ چې خینې څاروي په خپلو ځانونو باندې حرام وګرځوئ.

ب: ای خلکو! تاسو د ټولو باطلو ادیانو څخه یوازې اسلام ته مخونه راواړوئ، نور ټول ادیان د پښو لاندې کړئ.

ج: بالآخره د الله ﷻ سره په هیڅ شي کښې شریکان مه دروئ او په سوچه توحید باندې قائل شئ چې په دې کښې ستاسو د دنیا او آخرت ګټه ده او په کفر او شرک کښې مو تاوان دی، دا ځکه چې:

د. هرڅوک چې د الله ﷻ سره په شریک باندې معتقد شي نو هغه داسې مثال لري چې د اسمانه ځمکې ته راولوېږي (د ډېرې لوړې درجې څخه ښکته راختا شي) او بیا په همدې باندې پرېنښودل شي چې ښکته را نسکور شي بلکې د رانسکورېدلو څخه وروسته يې یا مرغان په خپلو منبوکو کښې وتښتوي او ټیټ پرک یې وشندي او یا ورباندې تېز باد مسلط کړی شي او په ډېرې لرې ژورې کندې کښې يې وغورزوي، یا په بل عبارت: لکه چې ژوند یې خاتمه وموميې کالبوت (لاش) یې هم د منځه لاړ شي.

نو ای خلکو! د کفر او شرک څخه خپل ځانونه په ځنګ وساتئ څو د ذکر شوي مثال مورد ونه ګرځئ.

۳ـ ای پیغمبره! خلکو ته ووایه چې ذکر شوي وصایا او ارشادات په یاد کښې وساتئ او دا هم هېره نه کړئ چې:

هرڅوک چې د شعائر الله (د الله ﷻ د احکامو) تعظیم وکړي، که څه هم د هغو په اسرارو باندې یې سر نه وي خلاص شوی، نو په همدغه لحاظ شعائر الله د زړونو د تقوی څخه استازیتوب کوي.

نو تاسو د کعبې شریفې څخه د دې کبله طواف وکړئ او د عرفات په مقام باندې د دې کبله ودرېږئ چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه امر شوی دی، نه د دې کبله چې تاسو یا کعبې ته عبادت کوئ او یا عرفات ته د عبادت په شرکت باندې قائل کېږئ.

لنډه دا چې شعائر الله څکه د زړونو د تقوی څخه استازیتوب کوي چې تاسو یې په تعظیم باندې د الله ﷻ د پلوه برهان او حجت لرئ. اما مشرکان د بوتانو په نامه باندې د څارویو په خوشې کولو باندې هیڅ دلیل او برهان نه لري بلکې په الله ﷻ باندې دروغ وايي او بهتان ورپورې تپي نو:

تاسو ته په څارویو کښې د یوې ټاکلې نېټې پورې څه ګټې وټې شته او استفاده ترې کولی شئ، چې د همدې دپاره الله ﷻ پیدا کړي دي، هو کله چې ټاکلې نېټه راورسېده او تاسو څاروي د کعبې شریفې دپاره د هدایاوو په نامه باندې تعین کړه او د "لبیک" اواز مو ورباندې پورته کړ نو بیا ترې تاسو د ډېر أشد ضرورت څخه په غیر استفاده نه شئ کولی او ګټه ترې نه شئ اخستلی، بلکې په دغه وخت کښې ذکر شوي متعین څاروي صرف په قدیمي کوټې پورې تعلق نیسي او هملته باید وربښکته کړی شي، او د هغې په مربوطاتو (حرم شریف) کښې ذبحه کړی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ حُرُمَٰتِ ٱللَّهِ ﴾ کښې او همدارنګه په ﴿ ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ، ذَٰلِكَ ﴾ په اعراب کښې مفسرینو کرامو متعددې وجې لیکلې دي[۱] مګر کومه وجه چې موږ ته بهتره برېښي هغه دا ده چې: د اول ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د "لیحفظوا" کلمه مقدره وي چې د ﴿ وَلْيَطَّوَّفُوا ﴾ سره په شکل کښې نژدې شي. یعنې مؤمنان دې ذکر شوي احکام په یاد ولري چې

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۱۷

عندالموقع بې په عمل کښې پیاده کړي، او خپل ځانونه د خیرو څخه پاک کړي او په نذرونو باندې وفاء وکړي او بالآخره د کعبې شریفې فرضي طواف اداء کړي.

او د دوهم ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د "اجْتَنِبُوا" کلمه مراده وي، چې د ﴿ فَٱجْتَنِبُواْ ٱلرِّجْسَ مِنَ ٱلْأَوْثَٰنِ ﴾ د جملې د اشاراتو څخه څرګندېږي، یعنې ای مومنانو! تاسو د ذکرو شوو شیانو څخه اجتناب وکړئ، د حرمات الله او شعائر الله سپکاوی مه کوئ او هم د شرک او دروغینو ویناوو څخه خپل ځانونه بچ وساتئ.

سوال جواب

۲_ که څوک وایي چې: "حرمات الله" او "شعائر الله" کومو کومو احکامو ته ویل کېږي او په خپلو منځو کښې سره څه فرق لري؟

مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال دپاره د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۱۵۸] ایت لاندې جواب ورکړې شوی دی خو په دې مقام کښې وړباندې لاندې وضاحت وراضافه کوو چې:

"حرمات الله" او "شعائر الله" دواړه د شرعي احکامو څخه عبارت دی او په مصداق کښې اتحاد لري. یا په بل عبارت: شرعي احکامو ته په دې اعتبار سره حرمات ویل کېږي چې باید په سپک نظر ورته ونه کتلی شي او په عمل کښې پیاده کړی شي، ځکه چې د "حُرُمَات" کلمه د "حُرْمَة" _لکه "ظُلْمَة"_ جمعه ده، د "حُرْمَة" لفظ هغه شي ته وضعه شوی دی کوم چې د پښو لاندې کول یې جواز نه لري او حلال نه وي[۱]؛ او په دې اعتبار سره ورته د "شَعَائِر" لقب ورکول کېږي چې الله ﷻ ته د بندګانو د تقرب او نژدېکت نښې او علامې دي، ځکه چې "شَعَائِر" د "شَعِيرَة" جمعه ده او د "شَعِيرَة" لفظ د علامې دپاره وضعه شوی دی[۲].

نو د ذکرې شوې شرحې په نظر کښې نیولو سره که "حُرُمَات" د مناهیوو څخه او "شَعَائِر" د اوامرو څخه عبارت واخلو هم بده نه ده ځکه چې دواړه شرعي احکام دي، خو د دواړو د تعظیم معنی دا ده چې په عقیدې باندې علاوه په عمل کښې هم پیاده کړی شي، برابره خبره ده چې تشریع یې په حج یا عمرې پورې ارتباط ولري او یا په نورو عبادتونو پورې پیوسته وي.

هو! ځینو علماوو کرامو د هغو څارویو چاغول او څربول هم تعظیم ګڼلی دی کوم چې سړی قصد لري چې په حج یا عمره کښې یې د خپله خانه سره کعبې شریفې ته د هدایاوو په توګه بوځي، د همدې کبله ځینو صحابه وو کرامو ﷺ ویلي دي چې: «كُنَّا نُسَمِّنُ الْأُضْحِيَةَ بِالْمَدِينَةِ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ يُسَمِّنُونَ»[۳] مونږ وو چې قرباني به مو په مدینه منوره کښې څربولې بلکې (ټولو) مسلمانانو (خپلې قربانۍ) څربولې.

---

(۱) القاموس المحیط ج ص۶۲۷
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۸۴
(۳) صحیح البخاري ج۲ ص۸۳۳

دوه ډوله تفسير

٣_ د ﴿ إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ﴾ كلمات په لاندې دوه وو ډولونو سره تفسير كېدلى شي:

الف: د دې كلماتو څخه هغه شرعي احكام مطلب دي كوم چې د څارويو د تحريم په هكله د دغه ايت څخه وړاندې نازل شوي وه چې بحث پكښې روان دی، يعنې تاسو ته څاروي حلال كړی شوي دي مگر هغه څاروي نه كوم چې پخوا نازل شوي دي او په تاسو باندې د يوه متواتر كلام په حيث لوستلي كېږي؛ نو په دې تقدير به د ﴿ مَا يُتْلَىٰ ﴾ كلمات د [الأنعام:١٤٥] ايت څخه عبارت وي چې په مكه معظمه كښې نازل شوي دي او په نزول كښې وړاندې دي.

ب: هغه شرعي احكام ترې مراد دي كوم چې وروسته نازلېږي، يعنې تاسو ته څاروي حلال كړی شوي دي مگر هغه څاروي نه كوم به چې درباندې وروسته تلاوت كړی شي، نو په دې تقدير به ذكر شوي كلمات د [المائدة:٣] ايت څخه كنايه وي چې وروسته په مدينه منوره كښې نازل شوي دي.

هو! څه لرې نه ده چې د ﴿ مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ ﴾ كلمات عام واخستلى شي برابره خبره ده چې د نزول په توگه تلاوت وي او يا د قرائت په توگه وي، نو په دې تقدير به ذكرو شوو دواړو ايتونو ته اشاره وي، والله ﷻ أعلم.

زُور څه معنی؟

٤_ په ﴿ وَٱجْتَنِبُواْ قَوْلَ ٱلزُّورِ ﴾ كښې د "زُور" كلمه د دروغو معنى وركوي، برابره خبره ده چې په الله ﷻ باندې دروغ وي لكه چې مشركان ورسره شريكان دروي او په تحليل او تحريم كښې ورپورې دروغ تپي، او كه په بندگانو باندې وروتړلی شي.

دغه نوم ورته څكه اېښودلى شوى دى چې دا كلمه د "زَوَر" _لكه "كَرَم"_ سره په حروفو كښې متحده ده چې د ميلان دپاره وضعه شوي دي[١]، په دروغو كښې هم د حق او واقعيت څخه باطل او غير واقعيت ته ميلان صورت نيسي.

يوه ورځې نبي كريم ﷺ د يوه اوږده حديث په ضمن كښې وفرمايل چې: «أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ» يعنې اگاه اوسئ چې د لويو گناهونو څخه ډېره لويه گناه د دروغو وينا هم ده؛ راوي وايي چې: «فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ»[٢] يعنې همدغه كلمه «وَشَهَادَةُ الزُّورِ» نبي كريم ﷺ دوامداره تكراروله آن تر دې چې مونږ وويلې چې كاشكې چې نبي كريم ﷺ چپ شوى وى او اضافه يې خپل مبارك ځان ته تكليف نه وی وركړی.

همدارنگه يوه ورځې نبي كريم ﷺ د سبا لمونځ اداء كړ او بيا په ولاړه باندې ودرېد او درې كرتې يې وفرمايل چې: «عُدِلَتْ شَهَادَةُ الزُّورِ بِالْإِشْرَاكِ بِاللهِ» يعنې د دروغو شاهدي د دې سره برابره ده چې

---

(١) لسان العرب ج٤ ص٣٣٦
(٢) صحيح البخاري ج٢ ص١٠٢٢

څوک په الله ﷻ باندې شرک ورو‌تپي، «ثم قرأ ﴿ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ﴾ الآية»[1] بیا نو نبي کریم ﷺ ذکر شوی ایت د استدلال په توګه قرائت کړ.

مشرک ګرځېدل یا د اسمانه رالوېدل

۵_ په ﴿ وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴾ کښې د ﴿ سَحِيقٍ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د "سَحَقَ" _لکه "ضَرَبَ" _ څخه نه ده اشتقاقه شوې چې د یو شي د ډېرو میده کولو معنی ورکوي، ته به وایې چې د سترګو رانجه ترې جوړ کړی شوه؛ بلکې د "سُحَقَ" _لکه "قَفَلَ" _ څخه یې اشتقاق موندلی دی چې د لرېوالي معنی ورکوي[2].

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ذکره شوې تشبیه د مفسرینو کرامو د پلوه په متعددو ډولونو سره انځوره شوې ده[3] خو کوم انځور چې مونږ ته په زړه پورې برېښي هغه په لاندې ټکو باندې ولاړ دی:

الف: دا د هغه مشرک (کافر) دپاره مثال دی کوم چې په شرک او کفر باندې مړ شوی وي، نه د هغه کافر دپاره کوم چې ژوندی وي او د ایمان راوړلو احتمال یې د منځه نه وي تللی[4].

ب: دلته د مفرداتو تشبیه ته اړتیا نشته بلکې د کافر سړي کیفیت د یوه سړي د کیفیت سره ورته ګڼلی شوی دی کوم چې د هغه حال سره مخامخ شي چې په ایت شریف کښې ورته اشاره شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: په کفر او شرک باندې مړ شوی سړی د هغه چا سره یو رنګ دی کوم چې د اسمانه راولوېږي او ټول بدن یې چیت پیت او درې ورې وګرځي چې د بېرته راژوندي کېدلو چانس یې بالکل د منځه لاړ شي، بلکې په دنیا کښې یې بیا راژوندي کېدل د دې وجې څخه هم محال او نه کېدونکي حالت ته ورسېږي چې سمدستي یې مرداري خوړونکي مرغان په خپلو منبوکو کښې وتښتوي او ټول تالا ترغه کړي، او یا وربانډې تېز باد مسلط کړی شي او د بدن ټول پځرکي یې ډېر لرې ځای ته والوزوي او هلته یې وشندي.

نو لکه څنګه چې نوموړي راغورزېدلي مړ شوي سړي ته په دنیا کښې د بیا راژوندي کېدلو چانس نشته چې بېرته راژوندی شي او خپل ځان ته څه ګټه ورسوي، همدارنګه مړ شوی مشرک او کافر هم دا چانس نه لري چې بیا به دنیا ته راشي او ایمان به راوړي، او لکه څنګه چې هغه په ظاهري مرګ باندې هلاک شوی دی همدارنګه دغه هم په معنوي مرګ باندې هلاک شوی دی.

۶_ یوه ورځې نبي کریم ﷺ په یوه ډېر اوږده حدیث شریف کښې وفرمایل چې: «...فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ اكْتُبُوا كِتَابَهُ فِي سِجِّينٍ فِي الْأَرْضِ السُّفْلَى فَتُطْرَحُ رُوحُهُ طَرْحًا»[5] یعنې کله چې د کافر روح قبض

(۱) سنن ابي داود ج۲ ص۱۵۰
(۲) لسان العرب ج۱۰ ص۱۵۳
(۳) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۵۵؛ حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۸۳
(۴) اضواء البیان ج۵ ص۶۹۱
(۵) مسند احمد بن حنبل ج۶ ص۴۱۴

کړی شي نو اسمان ته به وخېژولی شي چې دروازه خلاصه کړئ، نو دروازه به ورته بېرته نه کړی شي، نو الله ﷻ به ووايي چې: د دغه کافر لیکنه په "سِجِّين" کښې وکړئ کوم چې په لاندېنۍ ځمکه کښې موقعيت لري، نو روح به يې د اسمانه راګوزار (راوارتولی) شي راګوزارول (را ارتول).

نو بيا نبي کريم ﷺ ذکر شوی ايت شريف ولوست، په کوم کښې چې بحث روان دی، ته به وايې چې په همدغه حديث سره به يې د ايت شريف تفسير ته اشاره کړې وي.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: په ﴿ لَكُمْ فِيهَا مَنَـٰفِعُ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾ کښې د ﴿ فِيهَا ﴾ ضمير څه شي ته راجع دی؟ يا په بل عبارت: هغه څه شی دی چې مونږ ته پکښې د ټاکلې نېټې پورې منافع شته او بيا نشته؟

مونږ وايو چې: لږ وړاندې په دوهمه توضيح کښې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ تېر شو چې د ﴿ شَعَـٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ کلمه د قربانيو ځارويو ته هم شامله ده، نو ذکر شوی ضمير همدغو ځارويو ته راجع دی کوم چې د ﴿ شَعَـٰٓئِرَ ٱللَّهِ ﴾ د کلمې په ضمن کښې نږدې ذکر دی. نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: ای مسلمانانو! تاسو ته د قربانيو په هغو ځارويو کښې د استفادې جواز شته کوم چې تاسو د همدې مطلب دپاره ساتلي او چاغ کړي وي مګر د کعبې شريفې په لور مو نه وی روان کړي او د لبيک اواز مو ورباندې نه وي پورته کړی. نو کله مو چې ورباندې د لبيک اواز پورته کړ نو د همدې نېټې څخه وروسته تاسو ته جائزه نه ده چې استفاده ترې وکړئ، هو که استفادې کولو ته مجبور او مضطر شوئ نو هغه بېله خبره ده. بيا نو د دغې نېټې څخه وروسته د قربانيو وربښکته کول پخوانۍ کوټې (کعبې) شريفې ته انتهاء مونده کوي چې بايد حرم شريف ته ورسوله شي او هلته قرباني شي.

هېر مو نه شي!

۸ـ ذکر شوی ايت شريف مونږ د ابو حنيفه علیه الرحمة د اجتهاد مطابق تفسير کړ چې د قربانيو څخه د ټاکنې څخه وروسته بې ضرورته استفاده جائزه نه بولي، خو ځينې نور علماء کرام علیهم الرحمة ترې بې ضرورته هم استفاده جائزه ګڼي، الله ﷻ دې اجر ورکړي په همدې موضوع کښې ځينو محدثينو کرامو ډېر ښه تحقيق کړی دی[۱] چې مونږ ترې يوازې د يوه حديث په ذکر باندې اکتفاء کوو هغه دا چې:

نبي کريم ﷺ يوه صحابي ؓ ته وفرمايل چې: «ارْكَبْهَا بِالْمَعْرُوفِ إِذَا أُلْجِئْتَ إِلَيْهَا حَتَّى تَجِدَ ظَهْرًا»[۲] يعنې په دغې قربانۍ باندې سور شه (استفاده ترې وکړه مګر) په معروفه او په شريعت کښې په پېژاندلې شوې طريقې سره، خو کله چې ورته مجبور کړی شوې او ورته دې ضرورت شو، اّن تر هغه وخته پورې چې ته بله سورلۍ مونده کړې او خپل ضرورت پرې پوره کړې.

---

(۱) شرح معاني الآثار ج۱ ص۴۰۹

(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۲۴۵؛ سنن النسائي ج۲ ص۲۲

﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّنۢ بَهِيمَةِ ٱلْأَنْعَـٰمِ
فَإِلَـٰهُكُمْ إِلَـٰهٌ وَٰحِدٌ فَلَهُۥٓ أَسْلِمُوا۟ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَٱلصَّـٰبِرِينَ عَلَىٰ مَآ أَصَابَهُمْ وَٱلْمُقِيمِى ٱلصَّلَوٰةِ وَمِمَّا رَزَقْنَـٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾ وَٱلْبُدْنَ
جَعَلْنَـٰهَا لَكُم مِّن شَعَـٰٓئِرِ ٱللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ ۖ فَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ ۖ فَإِذَا وَجَبَتْ
جُنُوبُهَا فَكُلُوا۟ مِنْهَا وَأَطْعِمُوا۟ ٱلْقَانِعَ وَٱلْمُعْتَرَّ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَـٰهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ
﴿٣٦﴾ لَن يَنَالَ ٱللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَآؤُهَا وَلَـٰكِن يَنَالُهُ ٱلتَّقْوَىٰ مِنكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ
لِتُكَبِّرُوا۟ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَىٰكُمْ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾ ﴾

[۳۴] او مونږ د هر (مسلمان) امت دپاره په قرباني سره عبادت کول د دې دپاره ګرځولي (مشروع کړي) دي چې دوی په هغو شیانو باندې د الله ﷻ نوم یاد کړي کوم چې ورته الله ﷻ روزي کړي دي چې د بې ژبې څارویو څخه عبارت دي.

نو (ای انسانانو!) ستاسو په حقه معبود (فقط) یو معبود دی نو تاسو خاص همده ﷻ ته غاړې کېږدئ (د همده ﷻ په نامه قرباني وکړئ).

او (ای پیغمبره!) عاجزي کوونکو خلکو ته (د الله ﷻ په رضامندۍ سره) زېری ورکړه.

[۳۵] (چې دوی) هغه کسان (دي) کوم چې کله (ورته) الله ﷻ یاد کړی شي نو زړونه یې دارېږي، او کوم چې په هغو (مصیبتونو) باندې صبر کوونکي وي چې دوی ته رسیدلي وي، او (هم) د لمونځونو ودرونکي وي او (بالآخره) د هغو مالونو څخه کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي (د الله ﷻ په لاره کښې) مصرف (او انفاق) کوي.

[۳۶] او اوښان (مو ګرځولي دي) ستاسو دپاره مو اوښان د شعائر الله څخه ګرځولي دي (تشریع کړي دي) چې ستاسو دپاره پکښې (د دنیا او د آخرت) خیر نغښتی دی (او خپل رب ﷻ ته وربانديې نژدې کېږئ).

نو د الله ﷻ نوم پرې (د قرباني په وخت کښې) په داسې حال کښې یاد کړئ چې په (درېوو) پښو باندې یې صفونه جوړ کړي وي (ولاړ وي او یوه پښه مو ورته تړلې وي)، نو کله چې (په ځمکه باندې) اړخونه ولوېږي (سا یې وخېژي) نو پخپله باندې یې تري وخورئ او (هم یې) په سوال کوونکي او تمه کوونکي باندې وخوروئ (تاسو ته اجازه ده).

(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره مونږ ستاسو دپاره (قوي) اوښان تابع ګرځولي دي (چې په اسانۍ سره یې قرباني کولی شئ) شاید چې تاسو (زمونږ دپاره) شکرونه اداء کړئ.

[۳۷] (خو په یاد ولرئ چې) هیڅکله به الله ﷻ ته (د ثواب د حیثه) نه د قربانیو غوښې ورسېږي او نه به ورته د هغو وینې ورسېږي، مګر الله ﷻ ته ستاسو د پلوه پرهېزګاري (په همدې حیث) رسېږي.
(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره مو ستاسو دپاره (د قربانۍ) څاروي مسخر کړي دي (ترڅو تاسو وربانديې الله ﷻ ته ورنژدې شئ او هم) د دې دپاره چې تاسو (ورباندې) د الله ﷻ نوم په هغې توګه یاد کړئ کومه یې چې تاسو ته ښودلې ده.
او (ای پیغمبره!) نېکوکارانو ته (په دنیوي او اُخروي خوشالیو باندې) زېرې ورکړه.

د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د قربانیو په هکله څه زیاته رڼا اچولې شوې ده چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! خپل امت ته د قربانیو په ارتباط زمونږ د پلوه څه نور معلومات هم ورکړ هغه دا چې:
۱ـ هرڅومره مسلمانان امتونه چې ستاسو څخه پخوا تېر شوي دي د هغوی هر یوه امت ته مونږ د قربانیو تشریع ورنازله کړې وه ترڅو دوی یوازې د الله ﷻ نوم په هغو څارویو باندې واخلي او ذبحه یې کړي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي، چې د بې ژبو څارویو څخه عبارت دي. یوه امت ته مو هم دا نه ده جائزه کړې چې د بوتانو او غیر الله په نامه قرباني وکړي، نو دا دی تاسو ته مو هم د قربانۍ تجویز درنازل کړ چې یوازې د الله ﷻ په نامه قرباني وکړئ او د شرک څخه خپل ځانونه په کلکه وساتئ، او دا ځکه چې ستاسو د ټولو امتونو معبود فقط او فقط یو معبود دی او بس، نو خاص د همده ﷻ اطاعت وکړئ او ارشاداتو ته یې غاړې کېږدئ.
۲ـ ای پیغمبره! اوس نو عاجزي کوونکو او د ارشاداتو منونکو ته زمونږ په رضامندۍ او نورو نعمتونو باندې زېرې ورکړه چې دوی د لاندې صفاتو خاوندان دي:
الف: هر کله چې د الله ﷻ نوم یاد شي نو په زړونو کښې یې ډار پیدا کېږي.
ب: دوی هغه کسان دي چې په هغو مصیبتونو باندې صبر کوي کوم چې ورته ورسېږي، نو په الله ﷻ باندې اعتراض نه کوي بلکې د ده ﷻ په قضاء باندې راضي وي.
ج: دوی خپلو لمونځونو لره د ټولو حقوقو سره ودروونکي وي.
د: بالآخره عاجزي کوونکي هغه کسان دي چې د هغو مالونو څخه في سبیل الله نفقه کوي کوم چې ورته مونږ روزي کړي دي او ورته ورکړي مو دي.
۳ـ دا هم زمونږ د پلوه خپل امت ته توصیه کړه چې:
الف: مونږ ستاسو دپاره د اوښانو قربانۍ هم د شعائر الله څخه ګرځولې دي ترڅو پرې تاسو د الله ﷻ نوم یاد کړئ او د غیر الله د نامه څخه اجتناب وکړئ.
ب: په دې کښې ستاسو دپاره د دنیا او د آخرت ښېګڼې نغښتې دي، یا په بل عبارت: د اوښانو د قربانۍ کولو تشریع ستاسو د خیر دپاره صورت نیولی دی، نو تاسو ته په کار دي چې د تاوان په نظر ورته ونه ګورئ.

ج: نو په داسې حال کښې يې قرباني کړئ او د الله ﷻ نوم ورباندې ياد کړئ چې پښې يې د صفونو غوندې وي، يا په بل عبارت: اوښان په ولاړه باندې قرباني کړئ.
د: هو! چې کله د قرباني کولو څخه وروسته په ځمکه باندې پرېوځي او ارخونه ولګوي نو تاسو ته جائزه ده چې پخپله باندې يې هم د غوښو څخه استفاده وکړئ او په فقيرانو باندې يې هم وخوروئ.
ه: تاسو ته په کار دي چې د حاضرو ټولو خلکو پکښې تر امکانه برخې وکړئ. هسې نه چې بوازې په هغو خلکو باندې اکتفاء وکړئ کوم چې سوال کوونکي وي او تمه لرونکي خلک پرېږدئ، بلکې تاسو يې په دواړو ډولو خلکو باندې وخوروئ.
و: مونږ ستاسو دپاره څاروي او اوښان دغه ډول مسخر کړي دي چې تاسو يې په قرباني کولو باندې مسلط ياست، او په دې باندې علاوه د غوښو خوراک يې درته جائز ګرځولی شوی دی، نو د دغسې تسخير د کبله تاسو ته ښايېږي چې د الله ﷻ د نعمتونو شکر وکړئ او سوچه عبادت ته يې غاړې کېږدئ.
ز: اې مؤمنانو! تاسو په دې باندې پوه شئ چې محض غوښې او محض وينې تويول د الله ﷻ په نزد د قبول درجې ته نه رسېږي او الله ﷻ ورباندې نه راضي کېږي ترڅو چې ورسره د شرک او کفر څخه پرهېزګاري ملګرې شي.
لنډه دا چې د الله ﷻ په نزد غوښې او وينې (د څارويو قرباني) څه ارزښت نه لري مګر د ده ﷻ په نزد ستاسو د پلوه تقوی ارزښت لري، نو تاسو په خپلو ټولو قربانيو بلکې په ټولو کړو وړو کښې د تقوی او پرهېزګارۍ زيات مراعات او حفاظت وکړئ.
ح: اې مؤمنانو! الله ﷻ ستاسو دپاره په دغه ډول سره څاروي مسخر کړي دي چې تاسو يې قرباني کړئ او د خپل رب ﷻ رضامندي ورباندې ترلاسه کړئ، که بالفرض د الله ﷻ تسخير نه وی نو ستاسو به پرې توان نه وی رسېدلی چې قرباني يې کړئ.
ط: دا ټول د دې دپاره چې تاسو صرف الله ﷻ په لويۍ سره ياد کړئ او په هغې لاره باندې په سيده توګه لاړ شئ کومه يې چې تاسو ته ښودلې ده او هدايت يې درته کړی دی.
۴ـ بالآخره اې پيغمبره! که مؤمنان ذکر شوي ارشادات په نظر کښې ونيسي او د هدايت په مطابق ورباندې عمل وکړي نو په دغه وخت کښې به دوی د نېکوکارانو څخه وشمېرلی شي، او ته نېکوکارانو ته د الله ﷻ د پلوه په دنياوي او اُخروي خوشاليو باندې زيری ورکړه.

توضيحات

۱ـ الله ﷻ د څارويو د قربانۍ په هکله ډېر تاکيدي ارشادات نازل کړه.شايد چې په دې کښې به لاندې حکمتونه مرموز وي:
الف: مونږ د "الأنعام" د سورت په سريزه کښې د الله ﷻ په توفيق ليکلې دي چې د مشرکانو د شرکياتو دپاره يوه غټه وجه څاروي هم وه، چې يا به يې د بوتانو په نامه قرباني کول او يا به يې د

همدوی په نامه پرېښودل چې هیڅ په ترې استفاده نه کوله؛ نو الله ﷻ مهرباني وکړه او د څارویو په هکله یې توحیدي احکام نازل کړه چې پرېښودل یې بالکل ناجائز وګرځول او هغه قرباني یې جائزې کړې کومو چې یوازې د الله ﷻ په نامه صورت نیولی وي.

ب: څرنګه چې په قرباني کښې د یوه پلوه د سړي د لاسه څه مال بهر وځي، څه لرې نه ده چې په خینو خلکو باندې دروند تمام شي، او د بله پلوه د قربانیو شکل په ظاهري توګه د خپل مال ضائع کولو ته ورته دی چې سړی خپل څاروی یا خپل ډېر څاروي قرباني کړي او ځای په ځای یې پرېږدي، نو څه لرې نه ده چې د چا په ذهن کښې وګرځي چې د قرباني ځخه به دا بهتره وی چې ژوندی یې کوم فقیر ته ورکړی وی؛ نو الله ﷻ مهرباني وکړه او د ذکرو شوو او نورو احتمالاتو مخه یې په ډېر تاکید سره ونیوله او مؤمنانو ته یې ډاډ او اطمنان ورکړ چې په دغه کار کښې ستاسو ګټه ده. دغه کار ته زړه نا زړه کېږئ مه، دا ډول عبادت خو یوازې په تاسو باندې نه دی فرض شوی بلکې ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا ﴾ مونږ د هر مسلمان امت دپاره دا ډول عبادت تشریع کړی دی.

نو دا ایت هغه ایت ته ورته دی کوم چې د روژې په هکله نازل شوی دی چې: ﴿ كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ ﴾ [البقرة:۱۸۳] یعنې ای مؤمنانو! په تاسو باندې روژه داسې فرض کړی شوې ده لکه چې په هغو کسانو باندې فرض کړی شوې وه کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي دي.

منسک څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا ﴾ کښې د "مَنْسَك" کلمه میمي مصدر ده[۱]، دا کلمه که څه هم نورې معناوې هم لري خو د ذبحې او الله ﷻ ته د نژدېکت په غرض د څاروي د وینې تویولو معنی هم ورکوي[۲]، یعنې مونږ د هر امت دپاره د څارویو د ذبحه کولو په ذریعه عبادت مشروع کړی دی او تاسو ته هم مشروع دی.

د إخبات معنی

۳ـ په ﴿ وَبَشِّرِ ٱلْمُخْبِتِينَ ﴾ کښې د "مُخْبِتِين" کلمه د "إِخْبَات" څخه اشتقاقه شوې ده چې د نرمښت او تواضع معنی ورکوي[۳]، که څه هم په دې مقام کښې مفسرینو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیره کړې ده[۴] مګر ډېر بهتر تفسیر یې همغه دی کوم چې په متصل ایت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾ الآية، یعنې تواضع کوونکي هغه کسان دي چې ډارېږي او صبر کوي او لمونځونه دروي او خیراتونه (مالي صدقات) کوي.

---

(۱) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۱۶۱
(۲) تفسیر ابي السعود ج۳ ص۱۰۶
(۳) مفردات الراغب ص۱۴۱
(۴) روح المعاني ج۱۷ ص۱۵۴

صرفي او نحوي تحليلونه

۴_ په ﴿ وَٱلْبُدْنَ جَعَلْنَٰهَا لَكُم ﴾ کښې د "بُدْن" کلمه د "بَدَنَةٌ" _لکه "ثَمَرَةٌ" _جمعه ده، چې د هغه اوښ یا غوایه معنی ورکوي کوم چې په مکه معظمه کښې د کعبې شریفې د تعظیم په توګه قرباني کړی شي، دا نوم وربانديې ځکه اېښودلی شوی دی چې د "بَدَانَةٌ" _لکه "ثَرَافَةٌ"_ څخه يې اشتقاق موندلی دی چې د غوښې د ډېروالي او څوربوالي معنی ورکوي[۱]، او پوره واضحه ده چې په اوښ او غوایه کښې غوښې ډېرې وي.

هو! که اوزه يا ګډه د ذکر شوي تعظيم په لحاظ قرباني کړی شي نو هغه د "اُضْحِيَةٌ" په نامه يادېږي چې جمعه يې "ضَحَايَا" راځي.

دا د يو پلوه، او د بل پلوه په ذکر شوي عبارت کښې د ﴿ وَٱلْبُدْنَ ﴾ کلمه په مقدر "جَعَلْنَا" باندې منصوبه ده چې مذکور ﴿ جَعَلْنَٰهَا ﴾ ورته تفسير واقع شوی دی، ته به وايې چې داسې نازل شوی: "وَجَعَلْنَا الْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ" يعنې او مونږ قرباني ګرځولي دي ستاسو دپاره مو د شعائر الله د جملې څخه ګرځولي دي چې تاسو وربانديې خپل رب ﷻ ته تقرب او نژدېکت حاصل کړئ.

صواف څه معنی؟

۵_ په ﴿ فَٱذْكُرُوا۟ ٱسْمَ ٱللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا ﴾ کښې د ﴿ صَوَآفَّ ﴾ کلمه د "صَافَّةٌ" جمعه ده چې د "صَفٌّ" _لکه "مَدٌّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "صَفٌّ" دې ته ويل کېږي چې يو شی په يو مستقيم خط باندې وګرځولی شي[۲]. په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راخېژي چې: تاسو اوښان په داسې حال باندې قرباني کړئ چې خپلې پښې يې په مستقيم خط باندې ايښې وي او ولاړ وي؛ ذکره شوې کلمه همدغه ډول د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د پلوه تفسيره شوې ده[۳].

په دې باندې علاوه يوه ورځې عبد الله بن عمر رضي الله عنهما يو سړی وليد چې خپله اوښه يې چو کړې وه او قصد يې کړی وه چې قرباني يې کړي، نو نوموړي صحابي رضي الله عنه ورته وويلې چې: «ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»[۴] يعنې دا اوښه پورته کړه په داسې حال کښې يې قرباني کړه چې ولاړه وي او يوه پښه يې تړلې شوې وي، د خپل پيغمبر ﷺ طريقه عملي کړه چې اوښان به يې همدغسې قرباني کول.

بلکې عين مضمون د ايت شريف څخه هم د اشارې په توګه ښکارندېږي، ځکه چې په ﴿ فَإِذَا وَجَبَتْ جُنُوبُهَا ﴾ کښې د ﴿ وَجَبَتْ ﴾ کلمه د "وُجُوب" څخه اشتقاقه شوې ده، "وُجُوب" اصلاً د سقوط (لوېدلو

---

(۱) لسان العرب ج۱۳ ص۴۸
(۲) مفردات الراغب ص۲۹۰
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۲۳۱
(۴) صحيح مسلم ج۱ ص۴۲۴

دپاره وضعه شوی دی. واجبي حکم ته څکه واجب وايي چې د سقوط سره ثبوت ملګرى وي، ته به وايې چې په مکلف باندې رالوېدلى دى او ترې پورته کېږي نه، د همدې کبله مرګ ته هم د "وُجُوب" لقب ورکړى شوى دى چې د مړي څخه مرګ نه پورته کېږي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:
د يوه اوږده حديث مضمون دى چې يوه ورځې عبد الله بن ثابت ﷺ مريض وه چې زنانه وو يې ژړل، خو يوه صحابي ﷺ دوى ژړا ته نه پرېښودلې، نو نبي کريم ﷺ ورته وويلې چې: «دَعْهُنَّ فَإِذَا وَجَبَ فَلَا تَبْكِيَنَّ بَاكِيَةٌ» يعنې پرېږده چې ژاړي خو کله چې عبد الله بن ثابت ﷺ واجب شو نو بيا دې يوه ژړېدونکې زنانه هم نه ژاړي. صحابه کرامو ﷺ پوښتنه وکړه چې: «وَمَا الْوُجُوبُ؟ يَا رَسُولَ اللهِ!» اى د الله ﷺ پيغمبره! وجوب څه شى دى؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْمَوْتُ»[1] وجوب د مرګ څخه عبارت دى.
نو د ايت شريف حاصل داسې راځېږي چې: اى مؤمنانو! تاسو د قربانۍ په وخت کښې په خپلو اوښانو باندې په داسې حال کښې د الله ﷺ نوم ياد کړئ او "بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ" ورباندې ووايئ چې هغه په درېوو پښو باندې ولاړ وي او وړاندېنۍ يوه پښه يې تړلې شوي وي، نو کله مو چې د تکبير سره سم د سينې سره نژدې (د غاړې په آخر کښې) په تبر يا نېزه باندې وواهه او وينه ترې جاري شوه نو لږ وخت ورته تم شئ ترڅو قرباني کړى شوى اوښ په ځمکه باندې راولوېږي او سا يې وځېژي نو بيا درته جائزه ده چې فقيران لا څه چې پخپله هم ترې غوښې وخورئ.

قانع او معتر څه فرق لري؟

٦- په ﴿وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ﴾ کښې د "قَانِع" او "مُعْتَرّ" دواړه کلمې علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسيرې کړې دي[2] مګر کومې معناوې چې مونږ ته بهترې برېښېدلې دي هغه دا دي[3]:
الف: "قَانِع" هغه چاته ويل کېږي کوم چې سوال کوي او بل ته يې لاس غزولى وي.
دا د يو پلوه، او د بله پلوه د "قَانِع" کلمه د لاندې دوه وو بابونو څخه اشتقاق مومي:
اول: يو د "قَنَعَ يَقْنَعُ" _لکه "مَنَعَ يَمْنَعُ"_ مفتوح العين باب دى چې مصدر يې "قُنُوعًا" استعمالېږي او د سوال کولو معنى ورکوي. چې په دې مقام کښې همدغه استعمال مطلب دى.
دوهم: بل د "قَنِعَ يَقْنَعُ" _لکه "عَلِمَ يَعْلَمُ"_ مکسور العين باب دى چې مصدر يې "قِنَاعَةً" استعمال شوى دى چې د "رضاء" معنى ورکوي او سوال کول ورسره منافي دي.
ب: "مُعْتَرّ" په دې مقام د هغه چا لقب دى کوم چې سوال نه کوي خو د قربانۍ په شاوخوا کښې وړاندې ېېرته تاوېږي راتاوېږي، ته به وايې چې د غوښې په تمه ناست دى، برابره خبره ده چې فقير

(١) سنن ابي داود ج٢ ص٨٧؛ سنن النسائي ج٢ ص٢٦١
(٢) زاد المسير ج٥ ص٢٩٦
(٣) صحيح البخاري ج١ ص٢٢٩

وي او که غني وي. خکه چې په عربي محاوره کښې ویل کېږي چې: "اِعْتَرَرْتُ بِكَ حَاجَتِي"(۱) یعنې
تاته مې خپل حاجت وړاندې کړی وه، او د پوره کولو په تمه یې ناست وم.

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٖ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾ أُذِنَ لِلَّذِينَ
يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِم
بِغَيۡرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُۗ وَلَوۡلَا دَفۡعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعۡضَهُم بِبَعۡضٖ لَّهُدِّمَتۡ
صَوَٰمِعُ وَبِيَعٞ وَصَلَوَٰتٞ وَمَسَٰجِدُ يُذۡكَرُ فِيهَا ٱسۡمُ ٱللَّهِ كَثِيرٗاۗ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن
يَنصُرُهُۥٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ
ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُواْ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَنَهَوۡاْ عَنِ ٱلۡمُنكَرِۗ وَلِلَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلۡأُمُورِ ﴿٤١﴾﴾

[۳۸] یقینًا الله ﷻ د هغو کسانو څخه دفاع کوي کومو چې ایمان غوره کړی دی، (او دا ځکه چې:) یقینًا الله ﷻ هر یو خیانتکار (او هر یو) ناشکره نه خوښوي.

[۳۹] (نو) هغو کسانو ته (د جنګ کولو) اجازه ورکړی شوه د کومو سره چې جنګ کول کېږي (په کومو باندې چې په دوامداره توګه جنګ تحمیلیږي، البته) د دې کبله (ورته اجازه ورکړی شوه) چې یقینًا په دوی باندې ظلم (او تیری) کول کېږي، او (اګر که دوی کمزوري دی مګر) یقینًا الله ﷻ د دوی په نصرت (غالب ګرځولو) باندې قدرت درلودونکی دی (سره د کمزورۍ به غلبه ورکړي).

[۴۰] (ذکر شوي ماذونان) هغه کسان دي چې د خپلو کورونو څخه بدون د حقه (په ناحقه) سره وویستلی شوه (او هجرت کولو ته مجبور کړی شوه، د دوی بله هیڅ ګناه نه وه) مګر (په همدې خبره باندې یې دښمنان په غُصه شوه چې) دوی ویلي چې زمونږ رب (یوازې) الله ﷻ دی (او د بوتانو څخه بېزار شوه).

او (اې پیغمبره!) که چرته الله ﷻ (د تاریخ په اوږدو کښې) د خلکو مخنیوی د دوی د ځینو (کفارو) په ځینو (نورو مسلمانانو) سره نه وی کړی نو هرومرو به د رهبانانو د رهبانیت کوټې ړنګې کړی شوې وی او د نصاراوو د عبادت ځایونه (هم) او د یهودانو کلیساګانې (هم) او (بالآخره) د مسلمانانو جوماتونه (به هم اباد نه وی پاتې شوي) چې په دغو (ځایونو کښې (به عمومًا) د الله ﷻ نوم ډېر (یادیده او په جوماتونو کښې په خاصه توګه د الله ﷻ نوم ډېر) یادیږي.

او هرومرو ضرور به الله ﷻ د هغه چا سره نصرت وکړي کوم چې د ده ﷻ (د دین) سره نصرت کوي، یقینًا الله ﷻ قوتناک دی (او هم) د کلکې ارادې خاوند دی.

(۱) مفردات الراغب ص ۳۴۰

[۴۱] (د الله ﷻ د دین سره کومک کوونکي) هغه کسان (دي) که چرته مونږ ورته په ځمکه کښې ثبات (امکانیات او حکومت) ورکړو، نو دوی لمونځ ودروي او زکات ورکوي او (هم) په ښو کارونو باندې امر کوي او د بدو (په شریعت کښې د نا اشنا کارونو) څخه (خلک) منعه کوي.

او خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو انجام دی (نو د دین د کومک کوونکو سره به هم په خپل وخت حساب کتاب وکړي).

شان نزول

۱ـ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۷۷] ایت لاندې لیکلي دي چې په مکه معظمه کښې به عبد الرحمن بن عوف ﷺ او څه نور صحابه کرام ﷺ د نبي کریم ﷺ حضور ته ورتلل چې د مسلح جهاد اجازه راکړه ځکه چې مونږ د مشرکانو د لاسه ډېر زیات په تنګ شوي یاستو، خو نبي کریم ﷺ به ورته په جواب کښې ارشاد کاوه چې: «إِنِّيْ أُمِرْتُ بِالْعَفْوِ فَلا تُقَاتِلُوا»[۱] یقیناً زه په عفوه باندې مامور کړی شوی یم نو تاسو مسلح جهاد مه کوئ، او همدارنګه نبي کریم ﷺ ته یوه ډله صحابه کرام ﷺ ورغله او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ ته اجازه وکړه چې ځینې مشرکان ووژنو او یا ورسره خیانت او ټګي وکړو (په چل سره یې قتل کړو او څوک راباندې پوه نه شي)؛ نو الله ﷻ دا ایت شریف نازل کړ چې: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾ الآية[۲]، یعنې تاسو صبر وکړئ الله ﷻ به ستاسو څخه دفاع وکړي او د جهاد اجازه به درکړي، نو الله ﷻ خپله وعده پوره کړه چې:

۲ـ عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي: د جهاد په هکله چې کوم لومړنی ایت نازل شوی هغه همدغه ایت دی چې: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ﴾ الآية[۳].

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنې پنځه ویشتم [۲۵] ایت کښې دا مضمون تېر شوی وه چې د مکې مشرکانو په حدیبیه مقام کښې مسلمانان ایسار کړه او د عمرې د اداء کولو دپاره یې پرېنښودل چې د الله ﷻ په نامه خپل څاروي قرباني کړي، بیا د حج او عمرې او هم د قربانیو په ارتباط ځینې ارشادات نازل شوه؛ په دې ایتونو کښې د کلام مخ بېرته اصلي مضمون ته ور اړولی شوی دی او د مشرکانو د زور د ماتولو دپاره اساسي چاره ښودلې شوې ده چې د جهاد تجویز دی.

۲ـ په وړاندېنیو ایتونو کښې دا عبارتونه ﴿وَبَشِّرِ ٱلۡمُخۡبِتِينَ﴾، ﴿وَبَشِّرِ ٱلۡمُحۡسِنِينَ﴾ هم نازل شوي وه، په دې ایتونو کښې د بشارت یوه مثال ته اشاره شوې ده چې الله ﷻ به د عاجزي کوونکو او نېکوکارانو سره کومک وکړي او د دوهم ځل دپاره به مشرکانو ته توان ورنه کړي چې د کعبې شریفې د زیارت څخه یې ایسار کړي، نو حاصل یې داسې راخېژي:

(۱) سنن النسائي ج۲ ص۵۱؛ تفسير البغوي ج۱ ص۴۵۳
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۰۴
(۳) سنن النسائي ج۲ ص۵۱؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۲۵

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د مسلح جهاد په ارتباط لاندې مطالب قرائت کړه
۱ـ یقیناً الله ﷻ د مؤمنانو څخه د کفارو د ضرر مخنیوی کوي چې مشرکان له زوره وغورزوي، او دا ځکه چې دوی د یو پلوه خیانتکاران دي او د بله پلوه ناشکران دي، او الله ﷻ هر یو خائن او ناشکره نه خوښوي. تر اوسه یې چې ورته څه زور ورکړی وه هغه د خوښي په بنیاد ولاړ نه وه بلکې د حکمت په اساس ولاړ وه.
۲ـ د همدې کبله چې الله ﷻ د مؤمنانو د غلبې او د کفارو د مغلوبیت اراده کړې ده نو:
الف: هغو کسانو ته د مسلح جهاد اجازه ورکړی شوه کوم چې د کفارو د پلوه وهل کېږي او وژل کېږي، حال دا چې د دوی د پلوه په هغوی باندې هیڅ ډول تعرض نه کېږي.
ب: ځکه دوی ته اجازه ورکړی شوه چې دوی مظلومان دي ترڅو دوی د مظلومیت څخه بچ شي.
ج: که څه هم دغه مظلومان مؤمنان اوس د خپلو دښمنانو په پرتله کمزوري دي، خو یقیناً الله ﷻ د دوی په نصرت او کومک باندې قدرت لري چې همدغو کمزورو او لږو کسانو ته په هغوی باندې غلبه ورکړي او وربانديې مسلط یې کړي. او دا ځکه چې:
د: دغه کمزوري مؤمنان هغه کسان دي چې په ناحقه سره د خپلو کورونو څخه وویستلی شوه او هجرت کولو ته مجبور کړی شوه، د دوی نوره هیڅ ګناه نه وه فقط (د کفارو په خیال) یې همدا ګناه وه چې دوی د شرکیاتو څخه ځانونه ساتل او اقرار یې کاوه چې زمونږ رب ﷻ یوازې الله ﷻ دی، همدی زمونږ کارساز او همدی زمونږ معبود دی او بس، خو دغه خبره د کفارو او مشرکانو نه خوښېده او دوی یې په ډېرې بې رحمۍ سره د ظلم لاندې نیولي وه او د خپل تاټوبي څخه یې وویستل.
۳ـ ای پیغمبره! الله ﷻ د مؤمنانو څخه ضرور دفاع کوي، که بالفرض دا کار ونه کړي نو کفار به تر هغه خپلو ظلمونو ته ادامه ورکړي ترڅو چې د جوماتونو دروازې وتړي او هیڅوک پرېنږدي چې د الله ﷻ نوم پکښې په کثرت سره یاد کړي او یا د همدې غرض دپاره کوم جومات اباد کړي.
الله ﷻ په هره زمانه کښې دغه کار کړی دی، او دا ځکه که الله ﷻ د ځینو خلکو د ظلمونو مخه په ځینو نورو باندې نه وي نیولې نو د تاریخ په اوږدو کښې به نه د راهبانو د رهبانیت ځایونه اباد پرېښودلی شوي وی، نه د نصاراوو عبادتخانې، نه د یهودانو کلیساګانې او نه د مسلمانانو جوماتونه مګر ټول به تړلي شوي او نړولي شوي وی.
۴ـ د همدغې دفاع په لحاظ هرومرو او ضرور د قیامت د ورځې پورې الله ﷻ د هغه چا سره کومک (نصرت) کوي کوم چې د ده ﷻ د نازل کړي دین (اسلام) سره نصرت کوي. او هم په دښمنانو باندې غلبه ورکوي چې د ظلمونو مخه یې بنده کړي او دا ځکه چې:
الف: الله ﷻ قوتناک دی، د ده ﷻ په مقابل کښې ټول مخلوقات کمزوري او ناتوانه دي.
ب: الله ﷻ د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي واقع کېدلی.

۵ـ بالمقابل مؤمنان هغه کسان دي چې که مونږ هغوی ته په ځمکه کښې قدرت او اقتدار ورکړو او د خلافت خاوندان يې ورگرځوو نو دوی لاندې کارونه کوي:

الف: پخپله باندې هم لمونځونه ودروي او په نورو باندې يې هم د ټولو حقوقو سره اداء کوي.

ب: زکاتونه ورکوي او په مالي عبادتونو کښې قصور نه واقع کوي او نور خلک ورته هڅوي.

ج: دوی په ټولو نېکو او په شريعت کښې په معروفو کارونو باندې امر کوي.

د: او د شرعي منکراتو او ناجائزو کارونو ته لکه څنگه چې پخپله نه وړاندې کېږي نور خلک يې هم اجراء کولو ته نه پرېږدي.

نو مونږ څکه د دوی څخه دفاع کوو او په کفارو باندې نصرت او کومک ورکوو، مگر په ياد ولرئ چې د ټولو کارونو عاقبت او انجام الله ﷻ پورې اختصاص لري. نو ذکر شوي کسان هم په عاقبت کښې د الله ﷻ د پلوه د محاسبې لاندې نيولی کېږي نو ورته په کار دي چې تر انجامه پورې خپل خط السير ته تغير ورنه کړي، که نه نو د الله ﷻ نصرت او کومک به ترې بېرته واخستلی شي.

توضيحات

۱ـ د ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ﴾ الآية، د ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدَٰفِعُ عَنِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ﴾ الآية، دپاره تفسير واقع شوی دی، يا په بل عبارت: الله ﷻ خپله د دفاع وعده پوره کړه چې مؤمنانو ته يې د جهاد اجازه ورکړه او خپل نصرت او کومک يې ورسره ملگری کړ، که نه نو د جهاد د ممنوعيت په هکله تقريبًا اويا (۷۰) ايتونه نازل شوي وه چې صبر وکړئ جهاد مه شروع کوئ إذن در روان دی[۱].

۲ـ د ﴿وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ﴾ الآية، په مضمون يو بل ايت وړاندې په [البقرة: ۲۵۱] کښې تېر شوی دی، هيله ده چې د هغه خلاصه مطلب يو ځل ولوستلی شي.

څلور ډوله عبادتخونې

۳ـ په ﴿لَّهُدِّمَتْ صَوَٰمِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَٰتٌ وَمَسَـٰجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا ٱسْمُ ٱللَّهِ كَثِيرًا﴾ کښې الله ﷻ څلور ډوله عبادتخونو ته اشاره کړې ده چې که د ده ﷻ دفاع نه وی نو دغه څلور واړه به يوه هم په خپل وخت کښې اباد نه وی پاتې شوې. د څلورو واړو معناوې دا دي:

الف: د ﴿صَوَٰمِعُ﴾ کلمه د "صَوْمَعَةٌ" جمعه ده، او د هغې کوټې دپاره وضعه شوې ده کومه چې په ځمکه باندې پلنه وي مگر څوکه يې نرۍ وي[۲] چې په پښتو کښې د "گنبوزې" په نامه يادېږي.

په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه د نصرانيانو د راهبانو هغه وړې‌وړې کوټې مرادې دي چې د ښارونو څخه بهر به يې د گومبزو په شکل جوړښت درلود او راهبانو به پکښې عبادت کاوه[۳].

ب: د "بِيَعٌ" کلمه د "بِيْعَةٌ" جمعه ده، دا هم د نصاراوو د عبادت د کوټو دپاره وضعه شوې ده مگر

(۱) تفسير المظهري ج۶ ص۲۳۶
(۲) لسان العرب ج۸ ص۲۰۸
(۳) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۲۶

هغه کوټې کومې به چې په ښارونو او ابادیو کښې جوړې شوې وې او د صوامعو په نسبت به پراخې وې او عامو عیسویانو به پکښې عبادت کاوه(۱).

ج: د "صَلَوَاتٌ" کلمه د "صَلَاةٌ" جمعه ده چې په عبراني لغت کښې د یهودانو د کلیسا نوم دی(۲)، او یا د "صلوثا" جمعه ده، "صلوثا" هم په عبراني لغت کښې کلیسا ته وایي(۳) چې په عربي کلام کښې یې په جمعه کښې په متعدو ډولونو باندې تلفظ کېږي حتی چې په نوموړې کلمه (صَلَوَات) کښې څوارلس ډوله قرائت اورېدلی شوی دی(۴)؛ او دا ځکه کله چې عجمي کلمه په عربي کلام کښې استعماله شي نو په خپل حال باندې نه پاتې کېږي.

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۹۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د "جبرائیل" په کلمه کښې چې اصلاً اعجمي ده په لس ډوله سره قرائت شته دي.

د: د "مَسَاجِد" کلمه د "مَسْجِد" جمعه ده چې اصلاً د هغه ځای دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سجده لګولی کېږي، خو په استعمال او عام عُرف کښې د مسلمانانو (آخر الزمان پیغمبر ﷺ د اُمتیانو) د عبادت د ځای (جومات) معنی ورکوي.

که څه هم عبادت لکه څنګه چې په سجده باندې مشتمل دی همدارنګه په قیام او رکوع باندې هم اشتمال لري مګر د سجدې په حال کښې هر یو عبادت کوونکی الله ﷻ ته ډېر ورنژدې کېږي، نو په نوم اېښودلو کښې یوازې د سجدې مراعات شوی دی او جومات د مسجد په نوم نومولی شوی دی.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ»(۵) یعنې هغه حالت په کوم کښې چې بنده د خپل رب ﷻ رحمت او فضل ته ډېر نژدې وي په داسې حال کښې تحقق مومي په کوم کښې چې نوموړی سجده کوونکی وي، نو تاسو (د سجدې په حال کښې) ډېر سوالونه کوئ (اُمید دی چې درته مقبول وګرځي).

یادونه

۴_ که څه هم ځینو مفسرینو کرامو(۶) د ﴿ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِم ﴾ الآية، او ﴿ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّٰهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ ﴾ الآية، دواړو ایتونو څخه د خلفاء الراشدینو مناقب استنباط کړي دي چې وروستنی ایت د لومړني ایت دپاره بیان واقع شوی دی، نو څوک چې د اولنی ایت مصداقونه دي همغوی د دوهم ایت دپاره هم مصداقونه دي؛ مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په عموم سره پرېښودلی شي ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته شامل شي. یا په بل عبارت: په دغه ایت کښې د اسلامي

(۱) الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۴۱
(۲) تفسير الطبري ج۱۷ ص۱۷۸؛ تفسير المظهري ج۶ ص۳۳۰
(۳) تفسير الخازن ج۳ ص۳۱۰؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۷۱
(۴) البحر المحيط ج۷ ص۵۱۷
(۵) صحيح مسلم ج۱ ص۱۹۱
(۶) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۰۷

حکومت مشخصاتو ته اشاره شوې ده، چې اسلامي حکومت دغه دغه صفات لري، باید چې د قیامت تر ورځې پورې یې مسلمانان مراعات کړي.

څرنګه چې همدا نن[1] هم په افغانستان کښې جنګ جاري دی او د دواړو طرفونو خبره یوه ده چې مونږ د اسلامي حکومت د جوړولو هلې ځلې کوو، نو افغانانو او د نړۍ ټولو مسلمانانو ته په کار دي چې هغه څلور مواد ورته معیار وټاکي کومو ته چې په ایت شریف کښې اشاره شوې ده او بیا مقایسه وکړي چې کوم طرف په دغو څلورو موادو باندې کلک ولاړ دي، نو هر یو طرف یې چې ورباندې کلک مونده کړ همغه په خپله خبره کښې صادق او مقابل طرف یې دروغژن دی.

﴿وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَٰهِيمَ وَقَوْمُ لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَٰبُ مَدْيَنَ ۖ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمْلَيْتُ لِلْكَٰفِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا ۖ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾﴾

[۴۲] او (ای پیغمبره!) که مشرکان (کفار) ستا تکذیب کوي نو (ته مه بې حوصلې کېږه څکه چې) د دوی څخه وړاندې د نوح ﷺ قوم او هم عادیانو او ثمودیانو (خپل خپل پیغمبران) تکذیب کړي وه.

[۴۳] او (همدارنګه) د ابراهیم ﷺ قوم او د لوط ﷺ قوم (هم دغه کار کړی وه).

[۴۴] او د مدین د ښار ملګري (اوسېدونکي هم پرې اخته شوي وه) او (په دې باندې علاوه) موسی ﷺ ته هم (د فرعونیانو د پلوه) د دروغژون نسبت کړی شوی وه.

نو ما کفارو ته (د څه وخته پورې) مهلت ورکړ بیا مې (په عذاب سره) ونیول نو (وګوره چې) څنګه وه زما نا اشنا عذاب (چې ټول یې پوپنا کړه)؟!

[۴۵] نو د ښارونو څخه څومره ډېر مونږ په داسې حال کښې هلاک کړي دي چې دوی به ظالمان وه نو دا ښارونه په خپلو-خپلو چتونو باندې د پاسه پراته دي (او کنډوالې ګرځولي دي).

او د بې کاره کړی شوو کوهیانو څخه (څومره ډېر مونږ د اوبو د راویستونکو څخه خالي کړي دي) او د لوړو او دنګو مانیو څخه (څومره ډېرې مونږ د اوسېدونکو څخه خالي کړي دي او په نورو خلکو باندې مو اباد کړي دي).

[۴۶] ایا نو کفار په ځمکه کښې نه دي ګرځېدلي (او نه ګرځي) چې دوی لره داسې زړونه وي چې د عقل څخه پرې کار واخلي او داسې غوږونه (ولري) چې اورېدل پرې وکړي؟

---

[1] ۱۴۱۹.۹.۱۳ هـ ق - ۱۰.۱۰.۱۳۷۷ هـ ش.

نو يقيناً قيصه (خبره) دا ده چې د سر سترګې يې ړندې نه دي مګر هغه زړونه يې ړانده دي کوم چې د دوی په سينو کښې دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنيو ايتونو کښې د کفارو ظلم او تېري ته اشاره شوې وه چې په خپل ټول توان سره هڅې کوي چې د الله ﷻ د نوم يادولو مخه ونيسي، په دې ايتونو کښې د يو پلوه نبي کريم ﷺ ته ډاډ او تسليه ورکړه شوې ده چې هر پيغمبر په خپل وخت کښې د هغو مشکلاتو سره مخامخ شوی دی د کومو سره چې ته مخامخ يې، نو څنګه چې هغوی نه دي بې حوصلې شوي همدارنګه به ته هم خپله حوصله نه کمزورې کوې. او د بله پلوه کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې ستاسو عاقبت به د هغو کفارو څخه کم نه وي کومو چې پخواني پيغمبران تکذيب کړي وه. نو حاصل يې داسې راځېږي:
ای پيغمبره! د خپل ځان د ډاډينې دپاره او د کفارو د توبيخ دپاره لاندې مضامين قرائت کړه:
۱ـ که ستا د وخت کفار ستا تکذيب کوي نو ته ورباندې مه بې حوصلې کېږه څکه چې د دوی څخه وړاندې ډېرو کفارو د خپلو خپلو پيغمبرانو تکذيب کړی دی. مثلاً: نوح ﷺ د خپل قوم د پلوه تکذيب شوی دی، هود ﷺ ته خپل قوم (عاديانو) د دروغژن نسبت کړی دی، صالح ﷺ ته ثموديانو د دروغژن لقب ورکړی دی، د ابراهيم ﷺ او لوط ﷺ سره د خپلو خپلو قومونو د پلوه همدغه وضعه شوې ده، همدارنګه د مدين د ښار اوسېدونکو او د ښار ملګرو شعيب ﷺ ته د دروغو نسبت کړی وه او بالآخره موسی ﷺ هم د فرعونيانو د پلوه دروغژن ګڼلی شوی وه.
نو که د دې زمانې کفار ستا تکذيب کوي څه د تعجب او حيرانتيا خبره نه ده، او دا څکه چې د ټولو کفارو خط السير يو دی او د پيغمبرانو په مقابل کښې يوه تګلاره تعقيبوي.
۲ـ ما پخوانې کفار يو په يو نه دي نيولي بلکې تر ډېره وخته پورې مې ورته فرصت ورکړی وه چې د پيغمبرانو په حقانيت او صداقت کښې ښه فکر وکړي او په دلايلو او معجزاتو باندې قانع شي ترڅو خپله کفري تګلاره په حقه لاره باندې تبديل کړي، مګر هغوی دا کار ونه کړ. نو په عاقبت کښې مې په عذاب سره ونيول او په بنيادي توګه مې محوه کړه.
نو ته وګوره چې زما د پلوه نااشنا عذاب څومره خطرناک عذاب وه؟!
۳ـ ای پيغمبره! که څه هم مونږ د هلاکو شوو کفارو څخه څو معدودو ډلو ته اشاره وکړه که نه نو:
الف: څومره ډېر ښارونه مونږ په داسې حال کښې هلاک کړي دي چې دوی به د يو پلوه په خپلو ځانونو باندې ظالمان وه او کفر به يې اختيار کړی وه، او د بله پلوه به په نورو خلکو باندې ظلم کوونکي وه چې ايمان راوړلو ته به يې نه پرېښودل؛ نو په نتيجه کښې به د ښاريانو د هلاکت څخه وروسته ټول ښارونه ونړېده او چتونه به يې په خمکه باندې پرېواته او بيا به يې دېوالونه د چتونو دپاسه وروغوزېده، او کنډوالې به يې هم ختمې شوې.
ب: مونږ څومره ډېرې بې کاره د اوبو څاګانې فارغې ګرځولې دي، چې په اوبو ـنډې به يې

زیاته ګنه ګونه وه خو د هلاکت څخه وروسته به خالي پاتې شوه او یوه کس به هم د هلاکو شوو څخه موجودیت نه درلود چې اوبه ترې راوباسي.

ج: او څومره ډېرې لوړې (هسکې) او دنګې ماڼۍ مو د اوسېدونکو څخه خالي کړې دي او بیا مو په نورو اوسېدونکو باندې ډکې کړې دي.

۴_ ای پیغمبره! ایا نو ستا د زمانې کفار په ځمکې کښې نه ګرځي ترڅو د ذکرو شوو ښارونو ډېر مثالونه وګوري چې ځینې ګنډوالې پراته دي او ځینې په نورو خلکو باندې اباد دي؟ یا په بل عبارت: ایا دوی په ځمکه کښې سیاحت نه کوي چې:

الف: داسې زړونه ولري چې تعقل ورباندې وکړی شي او د خپلو ځانونو په ارتباط ترې ګټه پورته کړي، که څه هم د کومه طرفه توجیه نه کړی شي؟

ب: داسې غوږونه ولري چې اورېدل ورباندې وکړی شي البته په هغه صورت کښې چې د پیغمبر ﷺ د پلوه ورته متوجه کړی شي چې هغه ښار او دغه ښار وګوري او عبرت ترې واخلي؟

۵_ ای پیغمبره! اصلي خبره دا ده چې: د کفارو د سر سترګې ړندې نه دي، لیدل کولی شي او د عبرت اخستلو دپاره ښې مساعدې دي، او همدارنګه د سر په غوږونو کښې یې هم د اورېدلو استعداد شته دی، مګر هغه زړونه یې ړانده دي کوم چې د دوی په سینو کښې قرار لري او د عبرت اخستلو بصیرت یې ختم شوی دی، او همدغه زړونه یې کاڼه دي د دعوت کوونکي په دعوت باندې خپل د جهالت خط السیر ته تغیر نه ورکوي.

توضیحات

۱_ په دې مقام کښې چې د کومو پیغمبرانو قیصو ته اشاره شوې ده هغه په نورو سورتونو کښې وړاندې بېرته مفصلې بیانې شوې دي نو هیله ده چې هره یوه قیصه په خپل ځای کښې ولوسته شي او عبرت ترې واخستلی شي، دلته یې محض د مثالونو په توګه نومونه اخستلی شوي دي.

مَشید څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴾ کښې د ﴿ مَّشِيدٍ ﴾ کلمه هغې ماڼۍ ته وضعه شوې ده کومه چې په چونه او سیمټو سره جوړه شوې وي، او ځینو په لوړه ماڼۍ باندې تفسیره کړې ده[1]، زمونږ په فکر دلته دواړه معناوې مرادې دي نو په محکمې او دنګې ماڼۍ سره به معنی شي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې: په همدغه یوه ایت کښې د ﴿ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې په دې مقام کښې الله ﷻ هغو ښارونو ته د مثال په توګه اشاره کړې ده د کومو څخه چې کنډوالې جوړې شوې وي، او د ﴿ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴾ د کلماتوڅخه بربښي چې کفار هلاک شوي ده

(۱) لسان العرب ج۳ ص۲۴۴: مفردات الراغب ص۲۷۹

او ښارونه روغ رمټ پاتې وه؛ نو پوښتنه دا ده چې ايا دا تناقض نه دی؟
مونږ وايو چې: دلته الله ﷻ د دوه ډوله ښارونو مثالونو ته اشاره کړې ده: يو هغه چې اهالي يې پوېنا شوي او ښارونه ګنډوالې ګرځېدلي دي، او بل هغه چې د اهاليوو د هلاکت څخه وروسته په نورو خلکو باندې اباد شوي وي.
لنډه دا چې دا ايت شريف الله ﷻ په بل ايت کښې کښې تشريح کړی دی چې: ﴿ذَٰلِكَ مِنْ أَنۢبَآءِ ٱلْقُرَىٰ نَقُصُّهُۥ عَلَيْكَ ۖ مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ﴾ [هود: ۱۰۰] يعني دغه بيان د هغو هلاکو شوو ښارونو د خبرونو څخه دی کوم چې مونږ يې په تا باندې حکايت کوو، چې ځيني اوس هم ولاړ (په نورو خلکو باندې اباد) دي لکه د مصر ښار چې د فرعونيانو څخه وروسته په نورو باندې اباد پاتې شو، او ځيني لو کړی شوي (کنډوالې) دي لکه د ثموديانو ښارونه چې په نورو خلکو باندې نه دي اباد شوي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: د زړونو محل خو ځرګند دی چې سينې دي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنيادورباندې صراحت نازل شو چې: ﴿ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ﴾ ؟
مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د ﴿تَعْمَى﴾ کلمه د "عمى" څخه اشتقاقه شوې ده چې د سر په سترګو کښې ډېره استعمالېږي او دلته د زړه په سترګو کښې استعماله شوې ده، نو څه لرې نه وه چې چا ګومان کړی وی او د ﴿ٱلْقُلُوبُ﴾ د کلمې څخه يې کومه مجازي معنی اراده کړې وی، نو د ﴿ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ﴾ په نزول سره د دغه ګومان مخه ونيوه شوه چې دلته هغه زړونه مراد دي کوم چې په سينو کښې موقعيت لري، د کومو په هکله چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ»[1] يعني اګاه اوسئ او يقينًا په بدن کښې يوه ټکړه غوښه ده کله چې صالحه شي نو ټول بدن ورسره صالح جوړېږي او کله چې فاسده شي نو ټول بدن ورسره فاسد ګرځي، اګاه اوسئ او هغه ټکړه غوښه د زړه څخه عبارت ده چې په ټول بدن باندې حکومت چلوي او ټول اندامونه يې په اداره کښې دي.

﴿وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِٱلْعَذَابِ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِىَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَإِلَىَّ ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَآ أَنَا۠ لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْا۟ فِىٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿٥١﴾﴾

[1] صحيح البخاري ج۱ ص۱۳

[۴۷] او (ای پیغمبره!) مشرکان په تا باندې د عذاب (په نازلولو) باندې تونديي کوي (چې هله ژر شه راباندې رانازل يې کړه)، حال دا دی چې هيڅکله به الله ﷻ (د دوی د عذاب په هکله) په خپله وعده کښې بې وفايي ونه کړي (چې نازل يې نه کړي).

او يقيناً ستا د رب ﷻ په نزد يوه ورځ د يو زر کلونو غوندې ده (چې دا) د هغو کلونو څخه عبارت دي کوم چې تاسو يې شمېرئ (او ستاسو په نزد متعارف دی).

[۴۸] او د ښارونو څخه څومره ډېرو ته ما په داسې حال کښې مهلت ورکړی دی چې هغه به ظلم کوونکي وه (او د مهلت څخه) وروسته مو (په عذاب سره) نيولي دي.

او (په دنياوي عذاب باندې علاوه) خاص مونږ ته بېرته راتاوېدل دي (چې هلته به وربانديې اُخروي عذاب ورنازل کړو).

[۴۹] (ای پيغمبره! ته) ووايه چې: ای خلکو! يقيناً زه ستاسو دپاره ښکاره ډاروونکی يم (عذاب نازلوونکی نه يم).

[۵۰] نو هغه کسان کومو چې ايمان راوړی دی او نېک عملونه يې کړي دي خاص د همدوی دپاره (د الله ﷻ د پلوه) مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي ده.

[۵۱] او هغه کسان کوم چې زمونږ په ايتونو کښې په داسې حال کښې زيار باسي چې (دوی الله ﷻ ته په خپل خيال) عاجز کرخوونکي جوړ شي (د ده ﷻ د ارادې مخه ونيسي، نو) دغه کسان د تېز اور ملګري دي (چې هيڅکله به يې ورسره انډيوالي ختمه نه شي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ايتونه په دې تمام شوي وه چې کفارو ته په کار دي چې د پخوانيو هلاکو شوو قومونو څخه عبرت واخلي او خپلو کفرياتو ته ادامه ورنه کړي، په دې ايتونو کښې د هغوی غبرګون ته اشاره شوې ده چې د عبرت اخستلو په عوض د هغوی عناد لا قوي کېږي، چې حاصل يې داسې راځي:

۱ـ ای پيغمبره! ستا د زمانې کفار په دې عوض چې د پخوانيو هلاکو شوو کفارو څخه عبرت واخلي عناد يې وربانديې لا اضافه کېږي، حتی چې د استهزاء او تمسخر په توګه په تا باندې عجله کوي چې هله ژر شه په تونديي سره په مونږ باندې عذاب رانازل کړه، نو ته دوی ته په لاندې ټکو کښې جواب ورکړه چې:

الف: د عذاب د نزول وعده ما د خپله خانه نه ده کړې بلکې دغه وعده د الله ﷻ د پلوه نازله شوې ده، او تاسو ښه پوه شئ چې هيڅکله به الله ﷻ په خپله وعده کښې خلف (بې وفايي) ونه کړي، او هرومرو به دربانديې عذاب نازل شي خو.

ب: څرنګه چې ستا د رب ﷻ په نزد يوه ورځ د هغو يو زر کلونو سره برابره ده کوم چې تاسو يې شمېرئ، نو زمونږ د پلوه کفارو ته ابلاغ کړه چې عذاب تاسو ته ډېر په عجله او تونديي سره درروان دی خو تاسو وربانديې نه پوهېږئ او دا څکه چې هغه وخت ته تاسو تالبدل وايئ کوم چې د الله ﷻ

په نزد باندې تالبدل نه دي بلکې توندي او عجله ده.

یا په بل عبارت: که بالفرض الله ﷻ تاسو ته پنځلس کاله مهلت درکړي نو داسې مثال به ولري چې تاسو ته يې فقط دوه ويشت (۲۲) دقيقې مهلت درکړی دی، نو ايا دوه ويشت دقيقې مهلت تاسو تالبدل ګڼئ؟

۲ـ په دې باندې علاوه، د مهلت ورکول او د څه وخته پورې د عذاب ټالول د حکمت غوښتنه ده او د عفوې معنی نه ورکوي، ايا تاسو نه ګورئ چې څومره ډېرو ښارونو ته ما په داسې حال کښې مهلت ورکړی دی چې دوی به ظالمان وه، او د عذاب په نزول باندې به يې د استهزاء په توګه عجله کوله خو بيا به مو عند الموقع خپله وعده رښتيا کړه او عذاب به مو ورباندې ورنازل کړ.

په دې باندې علاوه خاص فقط همدا ماته د ټولو خلکو رجوع ده، چې د حساب کتاب دپاره به د قيامت په ورځ د قبرونو څخه راپورته کېږي او د خپل عمل جزا يا سزا به ګوري.

۳ـ ای پیغمبره! کفارو ته دا هم ووايه چې: ای خلکو! يقيناً زه بل څوک نه يم بلکې زه همدا ستاسو دپاره په څرګنده توګه ډاروونکی يم، زما په لاس کښې نه د عذاب نازلول شته او نه يې مخنيوی کولی شم، نو په همدې بنياد ستاسو غوښتنه زما څخه بې ځايه ده چې هله ژر شه عذاب راباندې رانازل کړه. د همدې کبله زه تاسو ته ابلاغوم چې:

الف: هرڅوک چې په ما باندې د يوه پيغمبر په صفت ايمان راوړي او نېک عملونه هم ورسره ملګري کړي نو د دغو کسانو دپاره د الله ﷻ د پلوه مغفرت او بښنه ده، او هم د همدوی دپاره په دنيا او آخرت کښې د کرامت او عزت څخه ډکه روزي ده.

ب: بالمقابل هغه کسان کوم چې زمونږ د ايتونو په هکله زيار باسي چې تکذيب يې کړي او د ترقۍ مخه يې ونيسي البته دا په داسې حال کښې چې مونږ يې د ترقۍ اراده کړې ده، ته به وايې چې دوی زمونږ سره زور آزمايي کوي او غواړي چې اراده مو بې نتيجې کړي، نو دغه کسان د سوزوونکي اور ملګري دي چې هيڅکله به يې ورسره انډيوالي ونه شکېږي.

توضيحات

۱ـ کفارو به د استهزاء او يا د استبعاد (لرې ګڼلو) په توګه نبي کريم ﷺ ته دا پوښتنه ډېره راجع کوله چې هله ژر شه هغه عذاب په مونږ باندې نازل کړه په کوم باندې چې ته مونږ ډاروې، نو الله ﷻ د کفارو دغه غوښتنه په متعددو وجوهو سره جوابه کړې ده چې ځينو وجوهو ته يې په [الأنعام: ۵۷] ايت کښې او ځينو ته په [العنکبوت: ۵۳، ۵۴] ايتونو کښې هم اشارې شوې دي.

خو په دې مقام کښې يې ورته د ﴿ وَلَن يُخْلِفَ ٱللَّهُ وَعْدَهُۥ ﴾ جواب ورکړی دی، يعنې تاسو ولې په عذاب سره عجله کوئ چې هله ژر شه راباندې نازل يې کړه، ايا تاسو ته د عذاب نازلول دروغ برېښي؟ دغسې نه ده. په ياد ولرئ! چې هيڅکله به الله ﷻ خپله د عذاب وعده فسخه نه کړي او ستاسو په هکله به ترې تېر نه شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ذکر شوي تقرير مطابق د کفارو جواب په ذکره شوې جمله باندې تمامېږي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ وَإِنَّ يَوْمًا عِندَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ ﴾ جمله ورسره څه پيوند نيسي؟

مونږ وايو چې:

الف: ځينو علماوو کرامو په ﴿ وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ﴾ کښې د "عَذَاب" کلمه په أخروي عذاب باندې تفسيره کړې ده[1]، يعني اى پيغمبره! کفار په أخروي عذاب باندې عجله کوي حال دا چې هغه دومره سخت عذاب دی چې هلته يوه ورځ تېرول ستاسو د زرو کلونو سره برابره ده، نو دوی ته په کار دي چې په دغسې مشکل عذاب باندې عجله ونه کړي.

په دې تقدير د زرو کلونو اوږدوالی د سختۍ څخه کنايه ګرځي چې په سختيو او مشکلاتو کښې په سرې باندې وخت اوږدېږي او په خوشاليو کښې ورباندې لنډ تېرېږي.

مګر دا جواب مونږ ته خوندور نه برېښي ځکه چې وړاندېني ايتونه او وروستنی ايت په دنياوي عذاب پورې ارتباط نيسي، نو په منځکښې د أخروي عذاب مرادول د ملغلرو د امېل شکول او دانه وانه کول دي، او دا ښه کار نه دی.

ب: ظاهره دا ده چې د "الْعَذَاب" کلمه په دنياوي عذاب باندې تفسيره شي. يعني اى پيغمبره! مشرکان د دې کبله د عذاب وعده دروغينه ګڼي چې د هغې په تحقق کښې څه ځنډ واقع شو خو د دوی دا اټکل باطل دی؛ حقيقت دا دی چې په نسبت سره ستا د رب ﷻ حلم ته (د ده ﷻ په نزد) يوه ورځ داسې ده لکه ستاسو زر کلونه، نو کوم جنايتکار ته چې الله ﷻ د خپله نزده يو ساعت (يوه ګړۍ) مهلت ورکړي او عذاب ورباندې ورنازل نه کړي نو هغه داسې وګڼئ لکه چې هغه ته يې څه پاسه يو څلوېښت (۴۱) کاله مهلت ورکړی وي. او چا ته چې شل کاله مهلت ورکړي نو هغه داسې وګڼئ لکه چې شل زره کاله يې ورته مهلت ورکړی وي.

نو نظر پاسنۍ مقايسې ته الله ﷻ د خپله نزده د مکې مشرکانو ته د نبي کريم ﷺ د بعثت څخه وروسته فقط دوه ويشت (۲۲) دقيقې مهلت ورکړ چې تقريبًا د پنځلسو کالو سره سمون خوري او بيا يې د هجرت په دوهم کال د بدر په غزا کښې ورباندې موعود عذاب ورنازل کړ.

همدارنګه الله ﷻ د نوح عليه السلام قوم ته نهه نيم سوه (۹۵۰) کاله مهلت ورکړ خو نظر د ده ﷻ کامل حلم ته داسې ګڼلی کېږي لکه چې تقريبًا فقط درويشت ساته (ګړې) يې مهلت ورکړی وي او بيا يې ټول د څرمې غرق کړي وي.

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې: د الله ﷻ حلم خو غير متناهي او غير محدود (ابدي) دی او د بندګانو حلم

---

(۱) التفسير الكبير ج۲۳ ص۴۶

متناهي او محدود (فاني) دی او پوره واضحه ده چې غیر محدود د محدود سره نه شي مقايسه کېدلی،
نو به کار دي چې د "الْعَذَابُ" څخه اُخروي عذاب اراده کړی شي او اولنی تفسیر راجع وګڼل شي؟
مونږ وایو چې: ذکره شوې مقایسه حقیقي نه ده ترڅو اعتراض وارد شي، بلکې دا مقايسه
تقریبي ده چې د خلکو اذهانو ته ورنژدې شي.
د ښه وضاحت دپاره په یوه حدیث کښې د ذکرې شوې مقایسې یو نظیر ولولئ هغه دا چې:
نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِصْبَعَهُ فِي الْيَمِّ فَلْيَنْظُرْ بِمَاذَا تَرْجِعُ»[1] یعنې د دنیا نعمتونه د آخرت د نعمتونو په نسبت نه دي مګر په مثل د دې دی چې
ستاسو یو کس خپله ګوته په دریاب کښې ښکته کړي نو ودې ګوري چې ګوته یې څومره لوندوالی
راپورته کوي.
دا مثال هم تقریبي دی که نه نو آخرت خو ابدي او غیر متناهي دی او دنیا فاني او متناهي ده،
چې د دواړو ترمنځ په هیڅ صورت سره مقايسه صورت نه شي نیولی.

﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ مِن رَّسُولٖ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلۡقَى ٱلشَّيۡطَٰنُ فِيٓ أُمۡنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ثُمَّ يُحۡكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٥٢﴾ لِّيَجۡعَلَ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ فِتۡنَةٗ لِّلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ وَٱلۡقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمۡۗ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِي شِقَاقِۭ بَعِيدٖ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ أَنَّهُ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤۡمِنُواْ بِهِۦ فَتُخۡبِتَ لَهُۥ قُلُوبُهُمۡۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٥٤﴾ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِي مِرۡيَةٖ مِّنۡهُ حَتَّىٰ تَأۡتِيَهُمُ ٱلسَّاعَةُ بَغۡتَةً أَوۡ يَأۡتِيَهُمۡ عَذَابُ يَوۡمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ ﴾

[۵۲] او (ای پیغمبره!) مونږ ستا څخه مخکښې هیڅ (ممتاز) استازی او هیڅ پیغمبر نه دی
لېږلی مګر کله به یې چې (په خلکو باندې زمونږ ایتونه) قرائت کړه نو شیطان به یې په قرائت
(لوستلی) شوي کښې (هغوی ته شبهات) ورواچول.
نو الله ﷻ به هغو (شبهاتو) ته زوال ورکړ کوم به چې شیطان (د خلکو په اذهانو کښې) اچولي وه
(او) بیا به الله ﷻ خپل ایتونه محکم (قوي) کړه (او د شبهاتو ځای به یې پکښې پرېښنبود)، او الله ﷻ
د پوهې خاوند دی (او هم) د حکمت څښتن دی.
[۵۳] (ای پیغمبره! همدغسې کار ستا سره هم الله ﷻ) د دې دپاره (کوي چې ترڅو) هغه شی
فتنه (او امتحان) وګرځوي کوم چې شیطان یې (د خلکو په اذهانو کښې) اچوي. (البته) د هغو

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۸۴

کسانو دپاره د کومو په زړونو کښې چې (د منافقت) مرض موجود وي، او (هم) د سخت (کلک) زړو (مجاهرو) کافرانو دپاره.
او یقینًا ټول ظالمان (کفار، برابره خبره ده چې پټ کافر وي او که ښکاره کافر وي د حق څخه) په لرې مخالفت (او عناد) کښې (پراته) دي.
[۵۴] او (هم د دې دپاره الله ﷻ ستا سره ذکر شوی چال چلنداجراء کوي چې) ترڅو هغه کسان پوه شي کومو ته چې (پوخ) علم ورکړی شوی دی (البته په دې خبره باندې) چې یقینًا دا وحې (قرآن کریم) ستا د رب ﷻ د پلوه حق دی (په حقه یې نازل کړی دی) نو چې دوی ورباندې ایمان راوړي (خپل ایمان ته ورباندې ادامه ورکړي) نو د دوی زړونه ورته عاجزي وکړي (او په دوامداره توګه ورته غاړې کېږدي).
او یقینًا الله ﷻ سمې لارې ته د هغو کسانو لارښودونکی دی کومو چې ایمان غوره کړی دی.
[۵۵] او د دې وحې (قرآن کریم) څخه به هغه کسان همېشه په شک کښې وي کومو چې کفر اختیار کړی دی آن تر دې چې دوی ته په ناڅاپي توګه قیامت ورشي (ورباندې قائم شي) او یا ورته په دنیا کښې د شنډې ورځې عذاب ورشي (ورسېږي چې د غمونو او دردونو څخه ډکه وي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې مضمون ختم شوي وه چې مشرکان زیار وباسي ترڅو د ده ﷻ د ارادې مخه بنده کړي او حق دین د ترقۍ څخه را ایسار کړي بلکې ترڅو ورباندې د بطلان کرښه کش کړي. په دې ایتونو کښې نبي کریم ﷺ ته یو ځل بیا تسلي ورکړه شوې ده چې هیڅ یو پیغمبر داسې نه دی تېر شوی چې د وخت کفارو یې د دعوت په وړاندې خنډونه نه وي اچولي نو ته د خپلې زمانې د کفارو په وړانکاریو باندې مه بې حوصلې کېږه.
همدارنګه په دې ایتونو کښې د هغوی د فسادي کوښښونو یوې عمومي قاعدې ته اشاره شوې ده چې په هره زمانه کښې ترې د وخت کفارو کار اخستی دی مګر الله ﷻ په خپل فضل سره شنډه کړې ده او څه ګټه یې ورته نه ده رسولې، نو حاصل یې داسې راخېژي چې:
ای پیغمبره! د دې دپاره چې د یو پلوه د کفارو دسیسو ته متوجه شې او د بله پلوه دې حوصله غټه شي لاندې مطالب په مبارک زړه کښې وساته:
۱ـ مونږ ستا څخه وړاندې هیڅ داسې پیغمبر چې هغه به په کوم امتیازي صفت باندې شهرت درلود نه دی مبعوث کړی او نه مو بل کوم یو پیغمبر د دعوت الی الله دپاره خمکې ته رالېږلی دی مګر کله به یې چې د خلکو د هدایت او ارشاد دپاره څه پلان وسنجاوه او یا به یې په همدې ارتباط څه ایتونه او احکام ابلاغ کړه نو سمدستي به جنې شیطانانو خپل پیروان (انسي شیطانان) تحریک کړه او په سنجولي شوي پلان او یا په ابلاغ کړی شوو ایتونو او احکامو کښې به یې شبهات واچول ترڅو د خلکو د هدایت مخه بنده کړي او د چا په زړه کښې د حقاني دین محبت ځای ونه نیسي.
۲ـ خو څرنګه چې الله ﷻ د مؤمنانو څخه دفاع کوي نو سمدستي به یې داسې وضعه منځ ته کړه

چې شیطاني بند به یې د منځه ویوړ او یا به یې داسې ایتونه او احکام ورنازل کړه چې موضوع به یې ښه پوره څرګنده او په ډاګه کړه او د اشتباهګانو نوغه به یې وویستله، او د الله ﷻ ایتونو به په ښه محکم او قوي مقام کښې قرار ولاره. دا ځکه چې: الله ﷻ پوه دی، د شیطانانو چلونه او دسیسې ورته ټولې معلومې دي او هم د حکمت خاوند دی چې هیڅ کار یې د حکمت څخه خالي نه دی.

۳_ نو ای پیغمبره! همدارنګه ستا د زمانې کفارو ته هم الله ﷻ موقع ورکوي چې ستا په تګلاره کښې خنډونه واچوي او یا په هغو احکامو کښې اشتباګانې ولټوي کوم چې تاته وحې کېږي. دا د دې دپاره چې الله ﷻ پرې لاندې کسان امتحان کړي:

الف: د کومو په زړونو کښې چې عقیدوي کمزوري او کاواکي وي (د منافقت څخه ډک وي).

ب: کوم چې په زړونو باندې کلک دي او مجاهر (په ډاګه) کفار دي. یقیناً چې دغه دواړه ډلې (ظالمان) د حق او حقیقت څخه ډېر لرې دي.

ج: او هم د دې دپاره ترڅو هغه کسان پوه شي چاته چې د الله ﷻ د پلوه قوي علم او پوهه ورکړه شوې ده چې یقیناً همدغه شی چې پیغمبر ته وحې کړی شوی او توصیه کړی شوی دی همدا ستا د رب ﷻ د پلوه حق دی او حقیقت لري ترڅو په همدې باندې خپل ایمان ته ادامه ورکړي او هم یې ورته زړونه عاجزي وکړي او غاړې ورته کېږدي، او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ د هغو کسانو دپاره مستقیمې لارې ته هدایت کوونکی دی کومو چې ایمان غوره کړی دی او په همدې باندې کلک ولاړ دي.

۴_ ای پیغمبره! داسې نه ده چې کفار به د خپلو چلونو او فریبونو څخه لاس واخلي بلکې دوی به په دوامداره توګه د الهي وحې او ارشاد څخه په شک او شبهه کښې پراته وي او کوښښ به کوي چې د دعوت الی الله په مقابل کښې خنډ شي او موانع ورته پیښ کړي، آن تر دې چې یا په دوی باندې په ناڅاپي توګه قیامت قائم شي او د اخروي عذاب سره مخامخ شي او یا به ورته د شنډې ورځې عذاب متوجه شي په دنیا کښې به ورباندې داسې ورځ ورشي چې د خوشالیو څخه به بالکل خالي وي بلکې په غمونو او دردونو باندې مشتمله وي.

مګر په هغه وخت کښې به ورته ایمان راوړل او د شکونو او شبهاتو څخه لاس اخستل څه په ګټه تمام نه شي او د الله ﷻ په دربار کښې به د قبول مقام ته ونه رسېږي.

توضیحات

۱_ د ﴿ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ ﴾ د کلماتو څخه څرګندېږي چې د رسول او نبي ترمنځ څه فرق شته دی، خو مونږ د الله ﷻ په توفیق د [مریم: ۵۴] ایت لاندې پکښې ښه تحقیقي بحث کړی دی چې بیا یې لیکلو ته یې اړتیا نه ګورو.

تَمَنّي څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ ﴾ کښې د ﴿ تَمَنَّىٰٓ ﴾ کلمه د "تَمَنّي" څخه اشتقاقه شوې ده. "تَمَنّي" لاندې معناوې لري:

الف: دې ته د "تَمَنّي" نوم اېښودل شوی دی چې سړی په خپل زړه کښې يو شی فرض کړي او صورت يې پکښې متصور کړي، او پخپله صورت ته (چې په زړه کښې نيولی شوی دی) د "أُمْنِيَة" لقب ورکول کېږي[۱]:

ب: "تَمَنّي" د قرائت معنی ورکوي[۲] څه لرې نه ده چې قرائت ته به څکه دغه نوم اېښودل شوی وي چې د بشارتي ايتونو د قرائت په وخت کښې د سړي زړه غواړي چې ورته ورکړی شي او د عذابي ايتونو د تلاوت په وخت کښې سړی آرزو کوي او په تصور کښې يې واقع کېږي چې نجات يې ترې په نصيب شي.

ج: "تَمَنّي" د ارادې سره مرادفه ده[۳] مونږ ته دغه معنی د لومړنی معنی سره په مصداق کښې متحده برېښي او دا څکه چې کله چې څوک يو شي ته اراده وکړي نو د هغه شي صورت به يې ضرور په زړه کښې تحقق موندلی وي.

دوه ډوله تفسير

۳ـ نو نظر وراندېنې توضيح ته علماوو کرامو دا ايت شريف ﴿ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ ﴾ په لاندې دوه ډوله سره تفسير کړی دی:

الف: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما تفسير دا دی چې: «إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ وَيُحْكِمُ آيَاتِهِ»[۴] مونږ هيڅ يو پيغمبر نه دی لېږلی مگر کله به چې هغه يوه خبره وکړه نو شيطان به يې د خبرې په هکله خلکو ته اشتباهات او شکونه ورواچول نو الله ﷻ به د شيطان شبهات باطل کړه او د منځه به يې وېوړه او د خپل پيغمبر خبره به يې ښه قوي کړه او د خپلو دلايلو حقانيت او حقيقت به يې ښه پوره جوت کړ.

داسې برېښي چې ذکر شوی تفسير په لاندې بنيادونو باندې ولاړ دی:

اول: د ﴿ تَمَنَّىٰٓ ﴾ کلمه په "حَدَّثَ" سره معنی شوې ده يعنې کله به يې چې خبرې وکړې.

دوهم: د ﴿ أَلْقَى ﴾ د کلمې مقدر مفعول په "الشُّبُهَات وَالْاِعْتِرَاضَات" سره تفسير شوی دی.

درېم: او بالآخره د ﴿ أُمْنِيَّتِهِۦ ﴾ کلمه په "حَدِيْثِه" باندې تعبيره شوې ده.

ب: اکثرو مفسرينو کرامو دلته د تفسير دپاره دوهمه معنی خوښه کړې ده[۵] يعنې مونږ هيڅ پيغمبر نه دی لېږلی مگر کله به چې هغه په خپل قوم باندې د الله ﷻ ايتونه قرائت کړه نو شيطان به پکښې هغو ته اعتراضات پيدا کړه او دا څکه چې ايتونه به د متشابهاتو څخه وه نو شيطان به

(۱) مفردات الراغب ص۴۹۶
(۲) لسان العرب ج۱۵ ص۲۹۴
(۳) القاموس المحيط ج۴ ص۴۸۹
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۳
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۳۰؛ اضواء البيان ج۵ ص۷۲۷

خپلو اعتراضاتو او شبهاتو ته ځای ورکولی شو، خو الله ﷻ به د هغو په تعقیب نور پکښې ایتونه نازل کړه چې شیطاني اشتباهات به یې محوه کړه. یا په بل عبارت: متشابهات محکمات ایتونه به یې هم محکمات وګرځول او د اعتراض او اشتباه ځای به یې پکښې پرېنښود. نو په دې تفسیر سره دا ایت د [آل عمران:۷] ایت مضمون ته په ورته مضمون باندې دلالت کوي، او په لاندې اساساتو باندې ولاړ بربښي:

اول: د ﴿تَمَنَّىٰٓ﴾ کلمه د "قَرَأَ" په معنی اخستله شوې ده.

دوهم: د ﴿أَلْقَى﴾ د کلمې دپاره دلته هم مقدر مفعول د "الشُّبُهَاتَ وَالْاِعْتِرَاضَاتَ" کلمات ګڼلې شوي دي.

دریم: د ﴿فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ﴾ کلمات په "في قرائته" سره تفسیر شوي دي.

تبصره

۴_ په ذکرو شوو دواړو تفسیرونو کښې دوهم تفسیر د ﴿ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَـٰتِهِۦ﴾ سره ښه مناسب بربښي خو ځرنګه چې په هره زمانه کښې کفارو په هغې دسیسه باندې صرفه نه ده کړې کومې ته چې په لومړني تفسیر کښې اشاره شوې ده نو زمونږ په فکر ذکر شوي دواړه تفسیرونه به په ایت شریف کښې مراد وي خو دوهم تفسیر په عبارة النص سره او لومړنی تفسیر په اشارة النص سره.

د عبارة النص مثال دا دی چې کله الله ﷻ وفرمایل چې: ﴿إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ﴾ [الأنبياء:۹۸] یعنې یقیناً (ای مشرکانو!) تاسو او هغه معبودان چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوئ ټول د دوزخ خاشاک یاست؛ نو شیطان ځینو کفارو ته په زړه کښې اشتباه ورواچوله چې نظر همدې ایت ته باید عیسی ؑ او عُزیر ؑ هم د دوزخ خاشاک وګرځي ځکه چې نصارا او یهوادن یې عبادت کوي.

نو الله ﷻ دغه اشتباه پورته کړه او دا ایت یې نازل کړ[1] چې: ﴿ٱلَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا ٱلْحُسْنَىٰٓ أُو۟لَـٰٓئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾ [الأنبياء:۱۰۱] یقیناً هغه کسان د کومو دپاره چې زمونږ د پلوه لا پخوا ښایسته (نېکه) درجه ټاکلې شوې ده بې شکه هغوی د دوزخ څخه لرې کړی شوي دي (هیڅکله به ورداخل نه کړی شي).

د اشارة النص دپاره مثال دا دی چې: نبي کریم ﷺ په مدینه منوره کښې خوب لیدلی وه چې دوی مکې معظمې ته داخل شوي وي او د کعبې شریفې څخه طواف کوي، نو کله چې په حدیبیه مقام کښې د دوی مخه د مشرکانو د پلوه ونیوله شوه او د صلحې د عقد څخه وروسته بېرته مدینې منورې ته ستانه شوه نو صحابه وو کرامو ﷺ ته تشویش پیدا شو حتی عمر بن الخطاب ؓ د نبي کریم ﷺ سره لاندې سوال جواب وکړ:

[1] اسباب النزول للواحدي ص۲۰۶

عمر ﷺ: ای د الله رسوله! ایا تاسو مونږ ته نه وه ویلي چې مونږ به بیت الله شریف ته لاړ شو او طواف به ترې وکړو؟

نبي کریم ﷺ: «بَلى! أَفَأَخْبَرْتُكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامَ؟» هو، ما درته ویلي وه، نو ایا تاته مې خبر درکړی وه چې یقیناً ته به همدا سږ کال هلته ورځې؟

عمر ﷺ: داسې خو دې راته نه وه ویلي.

نبي کریم ﷺ: «فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُتَطَوِّفٌ بِهِ»[1] نو یقیناً ته کعبې شریفې ته ورتلونکی یې او د هغې څخه طواف کوونکی یې.

نو د عمر ﷺ په زړه کښې (چې د راسخ علم خاوند وه) ایمان لا قوي شو او په دې باندې لا زیات باوري شو چې د پیغمبر لیدلی خوب حق دی حتی چې الله ﷻ دا ایت هم نازل کړ چې: ﴿ لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ﴾ [الفتح: ۲۷] یعنې یقیناً الله ﷻ خپل پیغمبر ته په حقه سره خوب رښتیا کړ چې هرومرو به تاسو د امن په حال کښې المسجد الحرام ته داخل شئ او عمره به اداء کړئ.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه حکمت وه چې الله ﷻ د کفارو اعتراضاتو ته موقع ورکړه او متشابه ایتونه یې پیغمبرانو ته وحې کړه او په تعقیب باندې یې محکمات ایتونه نازل کړه او د اعتراضاتو مخنیوی یې ورباندې وکړ، ایا دا به بهتره نه وه چې د اول څخه یې محکمات ایتونه نازل کړي وي؟

مونږ وایو چې: همدغه سوال جواب ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾ یعنې الله ﷻ ښه پوهېده چې کفار به داسې او هاغسې اعتراضات په متشابهاتو کښې راپورته کړي، خو الله ﷻ د حکمت خاوند هم دی چې په دغه ډول نزول کښې خلک د امتحان لاندې ونیسي او هرچا ته د خپل ایمان وزن معلوم شي چې په متشابهاتو باندې د اعتراضاتو جرئت کوي او که نه؟ لکه چې په همدې مضمون باندې وروستني ایتونه دلالت کوي چې: ﴿ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ﴾ الآية.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶ـ که څوک وایي چې: ځینو مفسرینو کرامو یو شان نزول لیکلی دی چې مهم ټکي یې لاندې لوستلی شي:

الف: یوه ورځ په نبي کریم ﷺ باندې د "النجم" سورت په داسې حال کښې نازل شو چې د مسلمانانو او مشرکانو په یوه غټ مجلس کښې ناست وه او زړه یې غوښتل چې ګوندې مشرکان په ایمان باندې مشرف شي.

ب: نبي کریم ﷺ ذکر شوی سورت په حاضرینو باندې قرائت کړ نو کله چې: ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱللَّٰتَ

(۱) مسند احمد بن حنبل ج ۶ ص ۴۹۹

وَٱلۡعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَوٰةَ ٱلثَّالِثَةَ ٱلۡأُخۡرَىٰٓ ﴾ ته ورسېد نو شيطان ورباندې دوه جملې نورې هم ورواچولې چې نبي کريم ﷺ ورباندې تلفظ وکړ هغه دا چې: «تِلْكَ الْغَرَانِقَةُ الْعُلَى وَإِنَّ شَفَاعَتَهُنَّ لَتُرْجَى» يعنې دغه بوتان سپينې عالي الشانه مرغۍ دي او يقيناً د دوی شفاعت کولو ته ضرور اميد کېدی شي.

ج: بيا يې سورت تر آخره پورې قرائت کړ چې د وروستني ايت په قرائت سره ټولو حاضرينو سجدې وکړې مګر يوازې الوليد بن المغيره يو موټی خاورې خپل تندي ته پورته کړې او خپل تندی يې ورباندې کېښود (چې همدا کفايت کوي).

د: مشرکان ډېر خوشاله شوه چې نبي کريم ﷺ زمونږ بوتانو ته د اول ځل دپاره په شفاعت کولو باندې قائل شو.

ه: د شپې د پلوه جبرائيل ﷺ د نبي کريم ﷺ څخه وغوښتل چې د [النجم] سورت ورباندې قرائت کړي، خو کله يې چې ذکرې شوې دواړه جملې ولوستلې نو جبرائيل ﷺ ردې کړې چې دغه دواړه خو ما د الله ﷻ د پلوه په تا باندې نه دي نازلې کړي.

و: نو نبي کريم ﷺ ډېر غمژن شو نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړ[1] او ډاډ يې ورکړ چې ته مه غمژن کېږه دغسې کار د هر پيغمبر سره د شيطان د پلوه شوی دی چې بيا د الله ﷻ د پلوه شيطاني اقوال د منځه وړل شوي دي او سوچه د الله ﷻ کلام پاتې شوی دی.

نو پوښتنه دا ده چې په څه منظور تاسو ذکر شوی شان نزول متروک کړ؟

مونږ وايو چې: د جمهورو علماوو کرامو په نظر ذکر شوی د شان نزول حديث موضوعي دی چې هم د سند د حيثه باطل دی او هم د معنی د حيثه د قرآن کريم او احاديثو سره مناقض دی[2]، بلکې په دروغو باندې زنديقانو نبي کريم ﷺ ته منسوب کړی دی[3].

که څه هم ځينو علماوو کرامو زيار ويستلی دی چې څه د صحت او مقبوليت وجوه ورته وتراشي[4] خو بهتره دا ده چې سړی ورباندې د بطلان کرښه راکش کړي، او د تکلفي تصحيح دپاره يې زيار ونه باسي. که څوک غواړي چې د بطلان دلايل يې د نظره تېر کړي نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[5]، مونږ د ذکر شوي موضوعي حديث خلاصه وړاندې په شپږو موادو کښې د دې دپاره رانقله کړه چې محترمو لوستونکو ته يې بطلان او موضوعيتوب ورڅرګند کړو که نه نو مونږ د الله ﷻ په توفيق دغه کتاب په اسرائيلياتو او اکاذيبو باندې نه اوږدوو.

يادونه

٧ـ ځينو مفسرينو کرامو[6] په ﴿ لِيَجۡعَلَ مَا يُلۡقِي ٱلشَّيۡطَٰنُ ﴾ الآية، او هم په ﴿ وَلِيَعۡلَمَ ٱلَّذِينَ

---

(١) تفسير الطبري ج١٧ ص١٨٦
(٢) تفسير القاسمي ج١٢ ص٤٠: التفسير الكبير ج٢٣ ص٥٠: تفسير ابي السعود ج٦ ص١١٣
(٣) الاسرائيليات والموضوعات في كتب التفسير ص٣١٧: البحر المحيط ج٧ ص٥٢٦
(٤) تفسير الخازن ج٣ ص٣١٦: احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٤٦
(٥) روح المعاني ج١٧ ص١٧٥: اللباب في علوم الكتاب ج١٤ ص١١٧: حاشيه الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج٣ ص٣٨٩
(٦) المحرر الوجيز ج١١ ص٢١٢

أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ ﴾ الآية، کښې د "ل" دواړه توري په ﴿ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ ﴾ پورې مربوط ګڼلي دي، نو په دې اعتبار سره دواړه ایتونه د پخوانیو پیغمبرانو په حالاتو پورې ارتباط نیسي.

مګر مونږ ته بهتره بریښي چې ذکر شوي دواړه د "ل" توري به په مقدر فعل پورې تعلق نیسي چې مونږ ترې په "کَذٰلِكَ فَعَلَ اللهُ بِكَ" سره تعبیر کوو، په همدې تقدیر باندې د ﴿ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ ﴾ کلمات هم دلالت کوي، او په ﴿ وَلَا يَزَالُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾ الآية، کښې هم ورته اشاره نغښتې ده. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! لکه څنګه چې د پخوانیو پیغمبرانو په قرائت کښې شیطانانو خلکو ته اشتباهګانې او اعتراضات وراچول او بیا به الله ﷻ د منځه وړل (خپلو ایتونو ته به یې استحکام ورکاوه) همدارنګه چال چلند الله ﷻ تا سره هم د دې دپاره کوي چې د کفارو دپاره فتنه (امتحان) وګرځي او د مؤمنانو دپاره د ایمان د لا محکمتیا ذریعه جوړه شي.

عقیم د کومې ورځې لقب دی؟

۸ـ په ﴿ أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴾ کښې ﴿ عَقِيمٍ ﴾ کلمه د "عُقْم" ـ لکه "عُمْق" ـ څخه اشتقاق شوې ده، "عُقْم" هغه وچوالي ته ویل کېږي چې د اثر د قبول مخه نیسي[1]، د همدې کبله هغې زنانه ته د "عَقِيم" لقب ورکولی شوی دی کومه چې حمل نه اخلي او د نارینه د اوبو اثر نه قبلوي، چې په پښتو کښې ورته شنډه وایي.

په دې مقام کښې شنډه ورځ د هغې ورځې څخه عبارت ده په کومه کښې چې خوشالي نه وي او د غم ورځ وي، که څه هم ځینو مفسرینو کرامو[2] شنډه ورځ د قیامت د ورځې څخه عبارت ګڼلې ده چې د هغې څخه وروسته بله ورځ نه راځي ته به وایې چې دغه ورځ بله ورځ نه زېږوي او شنډه ده، مګر ځینو نورو علماوو کرامو د بدر د غزا په ورځ باندې تفسیره کړې ده[3] چې مشرکان هلته د مؤمنانو د پلوه د سخت عذاب سره مخامخ شوي وه. لنډه دا چې د عقیمې ورځې عذاب د دنیاوي عذاب څخه عبارت دی.

مونږ ته همدغه وروستنی تفسیر په زړه پورې بریښي ځکه چې د قیامت ورځې ته په ﴿ ٱلسَّاعَةُ ﴾ سره اشاره شوې ده نو که د ﴿ يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴾ څخه هم د قیامت ورځ مراده شي تاکید به فائده کړي او پوره واضحه ده چې د تاکید څخه تاسیس بهتر دی.

نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: ای پیغمبره! که څه هم په محکماتو ایتونو سره متشابهات ایتونه واضحه شي او د اشتباه کوونکو اشتباهګانې پورته شي مګر د چا په زړه کښې چې نفاق او کفر ځای نیولی وي هغه به هیڅکله د اشتباه څخه تر هغه لاس وانخلي ترڅو چې یا

(۱) مفردات الراغب ص۳۵۵
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۱۷۵
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۷۰

ورته د قيامت ورځ ورسېږي او يا په دنيا کښې د سختې ورځې د عذاب سره مخامخ شي چې د
ځخه خالي وي او په غمونو او دردونو باندې ډکه وي. لکه چې د بدر د غزا ورځ د
مشرکانو دپاره شنډه ورځ وګرځېده.

﴿ٱلْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِّلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ فِى جَنَّـٰتِ
ٱلنَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِـَٔايَـٰتِنَا فَأُو۟لَـٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٥٧﴾﴾

[۵۶] په دغې ورځ کښې واکداري يوازې الله ﷻ پورې (مختصه) ده، (نو الله ﷻ به د (ټولو) خلکو ترمنځ حکم (او فيصله) وکړي.

نو هغه کسان به کومو چې (په دنيا کښې) ايمان راوړی وي او نېک عملونه يې کړي وي د نعمتونو په باغونو کښې وي (او جنت ته به داخل شي).

[۵۷] او هغه کسان کومو چې (په دنيا کښې) کفر غوره کړی وي او زمونږ ايتونو ته يې د دروغو نسبت کړی وي نو دغه کسان چې دي همدوی لره به سپکوونکی عذاب وي.

ارتباط او توضيحات

وړاندينی نژدې ايت شريف د قيامت د ورځې په ذکر باندې مشتمل وه، په دې ايتونو کښې د همدغې ورځې کيفياتو ته په اجمالي توګه اشاره شوې ده نو توضيحات يې داسې راځي چې:

۱_ که څه هم په هر وخت کښې حقيقي واکداري الله ﷻ پورې مختصه ده خو په دنيا کښې کېدلی شي چې څوک په ظاهره توګه د واکدارۍ مدعي شي بلکې دلته ټول کفار خپلو ځانونو ته په اقتدار باندې قائل دي، مګر د قيامت په ورځ به نه څوک د ظاهري واکدارۍ دعوه ګېر شي او نه به کوم کافر د اقتدار دعوه وکړي.

۲_ په ﴿فِى جَنَّـٰتِ ٱلنَّعِيمِ﴾ کښې د "نعيم" کلمه د نعمت څخه اشتقاقه شوې ده خو دغه کلمه په ډېرو نعمتونو کښې استعمالېږي[۱] يعنې صالحان مؤمنان به د ډېرو او پراخو نعمتونو په باغونو کښې اوسېږي.

﴿وَٱلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوٓا۟ أَوْ مَاتُوا۟ لَيَرْزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا ۚ وَإِنَّ
ٱللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُم مُّدْخَلًا يَرْضَوْنَهُۥ ۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾
ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِۦ ثُمَّ بُغِىَ عَلَيْهِ لَيَنصُرَنَّهُ ٱللَّهُ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ
غَفُورٌ ﴿٦٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ يُولِجُ ٱلَّيْلَ فِى ٱلنَّهَارِ وَيُولِجُ ٱلنَّهَارَ فِى ٱلَّيْلِ وَأَنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ

[۱] مفردات الراغب ص ۵۲۰

بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِۦ هُوَ ٱلْبَٰطِلُ
وَأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْعَلِيُّ ٱلْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

[۵۸] او هغه کسان چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي (او) بیا ووژل شي (شهیدان شي) او یا مړه شي نو (په دواړو صورتونو کښې) به هرومرو ضرور الله ﷻ دوی (دواړو ډلو) ته (په قبر کښې) ښایسته روزي (او نعمتونه) ورکړي.

او یقیناً الله ﷻ خامخا همدی ﷻ د روزي ورکوونکو بهتر روزي ورکوونکی دی.

[۵۹] هرومرو ضرور به الله ﷻ دوی (شهیدان شوي او مړه شوي کسان) د داخلولو یوه داسې ځای ته ورداخل کړي چې دوی به يې خوښ کړي (او پرې راضي به شي، چې دغه ځای د جنت ځخه عبارت دی).

او یقیناً الله ﷻ پوه دی (د دوی مشکلات ګالل ورته معلوم دي او) د حلم خاوند دی (دښمنانو ته يې په عجله سره سزا نه ورکوي).

[۶۰] دغه (د آخرت بشارت دی)، او (د دنیا بشارت يې دا دی چې) هرڅوک چې (خپل دښمن) تعقیب کړي (عذاب ورکړي البته) د هغه تعقیب (عذاب) په مثل کوم چې نوموړی ورباندې تعقیب (معذب) شوي وه (او بیا) پرې (د مقابل طرف څخه) بغاوت (تجاوز) وکړی شي نو هرومرو ضرور به الله ﷻ د نوموړي سره نصرت (کومک) وکړي (او دا ځکه چې):

یقیناً الله ﷻ (په خپلو حقوقو کښې) ډېر عفوه کوونکي (او) ډېر بښونکي دي (خو ذکره شوې واقعه په حقوق العباد پورې ارتباط نیسي نه په حقوق الله پورې).

[۶۱] دغه (نصرت به ورسره ځکه وکړی شي چې:) یقیناً الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي او یقیناً الله ﷻ اورېدونکی (او) بینا دی.

[۶۲] دغه ځکه چې یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ حق دی، او یقیناً هغه شیان کوم چې مشرکان يې د ده ﷻ څخه په غیر بلنه (عبادت) کوي همدا باطل دي (واقعیت نه لري) او یقیناً الله ﷻ همدی ﷻ اوچت دی (او د شرکیاتو څخه) لوی (پاک) دی.

ارتباط

په وړاندېنۍ [۵۵] ایت کښې الله ﷻ اشاره کړې وه چې کفار به خپلې عنادي کړنلارې ته ادامه ورکړي، او بیا د قیامت په ورځ باندې څه رنګه اچولې شوې وه، په دې ایتونو کښې مسلمانانو ته د جهاد او هجرت په هکله توصیه کېږي چې د کفارو د عنادي کړنلارې سره تړلې دي، نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اې پیغمبره! په خپل امت باندې د هجرت او جهاد په هکله لاندې ارشادات قرائت کړه

۱_ هرڅوک چې د الله ﷻ په لاره کښې هجرت وکړي چې مطلب يې د وطن د پرېښودلو څخه نښتبدل نه وي بلکې د جهاد په خاطر د خپل وطن څخه جدا شي، نو دغه کسان که د الله ﷻ په لاره کښې ووژلی شي (شهيدان شي) او يا په خپل مرګ باندې مړه شي په دواړو صورتونو کښې به هرومرو او ضرور الله ﷻ دوی ته په عالم البرزخ کښې ښايسته او په زړه پورې روزي ورکړي، دا څکه چې:

يقينًا الله ﷻ خامخا همدی ﷻ د روزي ورکوونکو ډېر ښه او بهتر روزي ورکوونکي دي.

۲_ په دې باندې علاوه هرومرو او ضرور به هغوی الله ﷻ د داخلولو داسې يو ښه ځای ته ورداخل کړي چې هغوی به يې خوښ کړي او پکښې به خوشاله شي چې هغه ځای د جنتونو څخه عبارت دی، او دا څکه چې:

يقينًا الله ﷻ هرومرو پوه دی، هغه حالت يې ورته معلوم دي چې صرف د الله ﷻ د رضاء په خاطر يې خپل ټاټوبی پرېښی وه، او هم الله ﷻ د حلم خاوند دی هغه ټول ظلمونه ورته په ډاګه څرګند دي کوم چې په هغوی باندې د کفارو د پلوه اجراء کړی شوي وه که د الله ﷻ د حلم غوښتنه نه وی نو په کفارو باندې به يې عذاب نازل کړی وی او مؤمنان به هجرت کولو ته نه وی مجبور کړی شوي.

۳_ ای پيغمبره! ذکر شوی بشارت خو په هغو شيانو باندې دی کوم به چې مهاجرينو او مجاهدينو ته په آخرت کښې ورکړی شي اما دوی ته په يو بل شي باندې هم بشارت ورکړه کوم چې په دنيا پورې ارتباط لري هغه دا چې:

هرڅوک چې خپل مقابل طرف ته هاغومره سزا او تعذيب ورکړي څومره چې د هغه د پلوه همده ته رسول شوي وي او بيا د مقابل طرف د پلوه د دوهم ځل دپاره په نوموړي کس باندې تېری او تجاوز وکړی شي نو ضرور هرومرو به الله ﷻ د هغه سره کومک، او نصرت وکړي او د دوهم ځل دپاره به ورته قدرت او توان ورکړي چې د مقابل طرف څخه خپل انتقام واخلي او د دوهم ځل دپاره هغه ته دومره ضرر ورسوي او تعذيب ورکړي څومره يې چې ده ته رسولی وي.

هو! که د قدرت سره-سره ورته عفوه وکړي او د هغه جنايت ببښنه ورته وکړي کوم چې د هغه د پلوه ورباندې اجراء شوی وه نو دا کار ورته بهتر دی څکه چې الله ﷻ هم د قدرت سره-سره ډېر عفوه کوونکی او ډېر ببښونکی دی، نو:

که بالفرض ذکره شوې موضوع د حقوق الله څخه وی نو دلته به هم الله ﷻ عفوه او ببښنه کړې وی (البته) په هغه صورت کښې چې اراده يې شوې وی.

۴_ الله ﷻ به د ذکر شوي مظلوم سره څکه کومک او نصرت وکړي چې يقينًا الله ﷻ شپه په ورځ کښې ننباسي او ورځ په شپه کښې ننباسي، چې دا کار د هيچا د توانه پوره نه دی، او هم څکه به ورسره نصرت او کومک وکړي چې يقينًا الله ﷻ اورېدونکی او لېدونکی دی نو کومې سپکې سپورې خبرې چې ورته د ظالم د پلوه کړی شوي دي هغه يې اورېدلي دي او کوم د ظلم اعمال يې چې ورباندې اجراء کړي دي هغه يې ټول ليدلي دي.

۵_ په دې باندې علاوه څخه به الله ﷻ د نوموړي مظلوم سره نصرت وکړي چې یقیناً الله ﷻ همدی حق دی او حق خوښوي او هم د حق ملګری دی، او یقیناً کوم بوتان چې مشرکان یې د الله ﷻ څخه په غیر عبادت کوي هغه باطل دي او واقعیت نه لري، او برسېره په دې الله ﷻ همدی ﷻ د اوچتې مرتبې خاوند دی او د لوی قدرت څښتن دی چې هیڅوک ورسره سیالي نه شي کولی، او د شرکیاتو څخه پاک او منزه دی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې: د ﴿ ثُمَّ قُتِلُوٓاْ أَوۡ مَاتُواْ لَيَرۡزُقَنَّهُمُ ٱللَّهُ ﴾ څخه ظاهراً څرګندېږي چې في سبيل الله شهید د هغه چا سره په اجر کښې یو برابر دی کوم چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپل مرګ باندې مړ شي نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه مساوات او برابري حقیقت لري او که څنګه؟

مونږ وایو چې: په دې موضوع کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو ویشلي شوي دي[1].

الف: نوموړي شهید او نوموړي متوفی دواړه یو برابر دي لکه چې د همدغه ایت شریف څخه په څرګنده توګه فهمېږي او همدارنګه الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ وَمَن يَخۡرُجۡ مِنۢ بَيۡتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدۡرِكۡهُ ٱلۡمَوۡتُ فَقَدۡ وَقَعَ أَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ﴾ [النساء: ۱۰۰] او هرڅوک چې د خپله کوره الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ته هجرت کوونکی ووځي بیا ورته مرګ ورسېږي نو د ده اجر په الله ﷻ باندې واقع شو (ثابت شو).

ب: دواړه سره یو برابر نه دي لکه چې یوه ورځې د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې کوم یو جهاد بهتر دی؟ نبي کریم ﷺ په جواب کښې وفرمایل چې: «مَنْ أُهْرِيقَ دَمُهُ وَعُقِرَ جَوَادُهُ»[2] هغه څوک بهتر دی چې وینه یې (د الله ﷻ په لاره کښې) تویه شي او آس یې (پکښې) زخمي شي.

تبصره

۲_ څرنګه چې د شریعت ظاهر په دې دلالت کوي چې د الله ﷻ په لاره کښې په خپل مرګ سره د وفات شوي کس څخه شهید بهتر دی[3] نو مونږ ته داسې برېښي چې په اصل ثواب کښې به دواړه یو برابر وي خو تفاوت به یې په کیفیاتو کښې وي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «فِي الْجَنَّةِ مِائَةُ دَرَجَةٍ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مِائَةُ عَامٍ»[4] یعني په جنت کښې سل درجې دي د دوه وو درجو په منځ کښې د سلو کالو مزل دی.

همدارنګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْمَبْطُونُ شَهِيدٌ وَالْمَطْعُونُ شَهِيدٌ»[5] یعني: څوک چې

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۵۸
(۲) سنن ابن ماجه ص۲۰۰
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۸۸
(۴) جامع الترمذي ج۲ ص۷۹
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۸۵۳

د کېدو د مرض د کبله مړ شي هغه شهید دی او څوک چې د طاعون (وباء) په مرض مړ شي هغه شهید دی.
هم واضحه ده چې دغه دواړه کسان د الله ﷻ د پلوه تفضلاً شهیدان ګڼلي شوي دي مګر پوره شهید ته خو په هر اړخیزه توګه نه شي رسېدلی.
ځینې نور څوک چې د الله ﷻ په لار کښې وفات شي هغه به د شهید سره په اصل ثواب کښې برابر وي مګر په کیفیاتو کښې به فرق ولري، یا په بل عبارت: دواړو ته به بنایسته روزي ورکړی شي خو د دواړو په روزۍ کښې به تفاوت موجود وي.

یادونه

۳_ که څه هم ځینو علماوو کرامو د ﴿ رِزۡقًا حَسَنًا ﴾ کلمات په جنتي روزۍ سره تفسیر کړي دي[۱] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دلته به د عالم البرزخ روزي مراده وي ځکه چې د جنت نعمتونو ته په ﴿ لَيُدۡخِلَنَّهُم مُّدۡخَلاً يَرۡضَوۡنَهُۥ ﴾ کښې اشاره شوې ده او تاسیس د تاکید څخه بهتر دی.
نو دلته به هغه روزي مطلب وي کومې ته چې الله ﷻ د شهیدانو په فضائلو کښې اشاره کړې ده چې: ﴿ بَلۡ أَحۡيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمۡ يُرۡزَقُونَ ﴾ [آل عمران:۱۶۹] یعني په شهیدانو باندې د مړو ګومان مه کوئ بلکې دوی د خپل رب ﷻ په نزد ژوندي دي چې د قیامت د قیام څخه وړاندې (په عالم البرزخ کښې) هم دوی ته خاصه روزي ورکولی کېږي.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴾ کلمات خو د علت په مقام کښې نازل شوي دي حال دا چې عفوه او مغفرت د نصرت دپاره علت نه شي جوړېدلی بلکې د عدم نصرت غوښتنه کوي، نو پوښتنه دا ده چې د څه حکمت په بنیاد د ذکرو شوو کلماتو په عوض د "عَزِيزٌ ذُو انۡتِقَام" او یا داسې نور کلمات نازل نه شوه، چې د نصرت په علت باندې صراحت شوی وی؟
مونږ وایو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: د ذکرو شوو کلماتو په نزول کښې هم د ﴿ لَيَنصُرَنَّهُ ٱللَّهُ ﴾ د جملې علت ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:
الله ﷻ ځکه مظلوم ته په ظالم باندې نصرت ورکوي چې دلته انتقام اخستل د مظلوم حق دی، که نه نو الله ﷻ خو ډېر عفوه کوونکی او ډېر بښونکی دی، که بالفرض حقوق الله پورې یې تعلق درلودی نو عفوه به یې ورته کړې وی البته که اراده یې ورته شوې وی. همدا موضوع نبي کریم په یو اوږده حدیث کښې ډېره ښه واضحه کړې ده[۲] چې مونږ یې خلاصه په لاندې تکو کښې رانقلوو:
د جنایاتو دفترونه د الله ﷻ په نزد په درېوو ډولونو باندې ویشلي شوي دي:

---

(۱) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۱۶
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱۰ ص۸۲

الف: هغه دفتر چې الله ﷻ يې بالکل نه بښي: دا د کفر او شرک دفتر دی خکه چې الله ﷻ په کفارو باندې جنت حرام کړی دی او دوزخ يې ورته واجب کړی دی.

ب: هغه دفتر چې د کفر څخه په غير وي او حقوق الله پورې ارتباط لري: نو الله ﷻ دا دفتر بښي چې چاته يې اراده وشي.

ج: هغه دفتر چې حقوق العباد پورې تعلق لري چې يو بنده په بل بنده باندې ظلم او تيرى وکړي: نو دا دفتر الله ﷻ نه بښي بلکې ضرور ترې انتقام اخلي مگر هله چې پخپله بنده ورته عفوه وکړي.

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ أَنزَلَ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً فَتُصْبِحُ ٱلْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَّهُۥ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۗ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهُوَ ٱلْغَنِىُّ ٱلْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلْأَرْضِ وَٱلْفُلْكَ تَجْرِى فِى ٱلْبَحْرِ بِأَمْرِهِۦ وَيُمْسِكُ ٱلسَّمَآءَ أَن تَقَعَ عَلَى ٱلْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۗ إِنَّ ٱلْإِنسَـٰنَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾﴾

[۶۳] ايا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې يقيناً الله ﷻ د اسمانه (دپاسه) اوبه نازلوي نو ځمکه (ورباندې) تکه شنه (او سمسوره) ګرځي؟، يقيناً الله ﷻ په ډېر دقت سره (د خلکو د احتياجاتو) پوره کوونکی دی (او هم) په ډېرو پټو شيانو باندې خبردار دی.

[۶۴] خاص د الله ﷻ (ملکيت) دي (البته) هغه شيان چې په اسمانونو کښې دي او هغه شيان چې په ځمکو کښې دي، او يقيناً الله ﷻ هرومرو همدی ﷻ بې پروا دی (او) ستايلی شوی دی.

[۶۵] ايا ته نه ګورې (نه پوهېږې) چې يقيناً الله ﷻ ستاسو دپاره هغه شيان مسخر کړي دي کوم چې په ځمکو کښې دي (تاسو پرې حکومت کوئ)، او بېړۍ (يې هم درته مسخرې کړي دي) چې د ده ﷻ په امر (حکم) په درياب کښې چلېږي (او ډوبېږي نه). او (همدارنګه) الله ﷻ اسمان د دې څخه ساتي چې په ځمکه باندې راپرېوزي (راولوېږي) مګر د ده ﷻ په اذن سره.
يقيناً الله ﷻ په خلکو باندې ډېر نرمي کوونکی (او هم) ډېر مهربان دی.

[۶۶] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو يې راژوندي کړي ياست (او) بيا مو (بېرته) مړه کوي (او) بيا مو (د قيامت په ورځ بېرته) راژوندي کوي، يقيناً چې بنيادم ناشکره دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د وروستني ايت مضمون دا وه چې الله ﷻ په حقه معبود دی او د ده ﷻ څخه په غير نور ټول معبودان باطل دي او حقيقت او واقعيت نه لري، په دې ايتونو کښې په همدغې مدعی باندې متعدد دلايل نازل شوي دي چې خلاصه يې داسې راوځي:

ای پیغمبره! الله ﷻ په حقه معبود دی او دا ځکه چې:

۱_ ته نه ګورې چې یوازې الله ﷻ د اسمان د طرفه د باران په شکل اوبه نازلوي چې په همدغو اوبو باندې وچه کلکه ځمکه تکه شنه سمسوره ګرځوي؟، ایا د همده ﷻ څخه په غیر بل څوک د اسمان د طرفه یو څاڅکی نازلولی شي او یا د ځمکې څخه یو بوټی رازرغونولی شي؟

یقیناً چې الله ﷻ د ډېر باریکه علم خاوند دی او ډېر نرمي کوونکی دی او په هر شي باندې خبردار دی.

۲_ هر شی چې په اسمانونو کښې دي او هم هر شي چې په ځمکو کښې دي د ټولو ملکیت او خلقت الله ﷻ پورې اختصاص لري په دغو شیانو کښې هیڅوک د ملکیت او واکدارۍ دعوه نه شي کولی.

خو د دې سره-سره بې شکه الله ﷻ د دغو ټولو مخلوقاتو څخه بې پروا دی او بدون د دغو ټولو مخلوقاتو څخه په ښو صفاتو باندې ستایلی شوی دی او د ښو صفاتو خاوند دی، نه څه شي ته محتاج دی او نه یې په کوم شي پورې کوم یو صفت توقف لري.

۳_ په دې باندې علاوه، ایاته نه ګورې چې خاص الله ﷻ ستاسو دپاره ټول ځمکني شیان مسخر کړي دي چې تاسو ورباندې حکومت چلوئ او د خپلې خوښې تصرف پکښې کوئ؟، که بالفرض د الله ﷻ تسخیر نه وی نو تاسو به په ځمکني مخلوقاتو باندې حکومت نه وی کړی.

۴_ الله ﷻ ستاسو دپاره بېړۍ هم مسخرې کړي دي چې د خپل ثقل او درونډوالي سره-سره د همده ﷻ په امر په نرمو دریابونو کښې چلېږي او تاسو وربانډې خپل احتیاجات پوره کوئ. که د الله ﷻ تسخیر نه وی نو یوه بېړۍ به هم په دریاب کښې نه وی چلېدلې بلکې ټولې به پکښې ډوبې شوې وی.

۵_ الله ﷻ ستاسو دپاسه شین اسمان بدون د ستنو څخه ودرولی دی او د دې څخه یې ساتي چې په ځمکه باندې راولوېږي او تاسو ټول چیت پیت کړي.

په دې کښې هیڅ شک نشته چې د اسمان نه راولېدل فقط د همده ﷻ په ارادې او اذن پورې توقف لري، که بالفرض الله ﷻ ورته د ښکته رالوېدلو اذن وکړي نو هغه به څوک وي چې د سقوط مخه یې ونیسي؟

یقیناً الله ﷻ په ټولو خلکو باندې ډېر نرمي کوونکی او ډېر مهربان دی، چې ټول احتیاجات یې درپوره کړي دي او نه وربانډې اسمان راغورزوي او نه پرې ځمکه خسف کوي.

۶_ بالآخره الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې:

الف: تاسو موجودیت نه درلود نو موجودیت یې درکړ او په ارواګانو سره یې ژوندي کړئ.

ب: بیا چې کله یې اراده وشي تاسو بېرته مړه کوي او داسې مو په ځمکه کښې منحل کوي لکه چې د سره مو موجودیت او ژوند نه وي په برخه شوی.

ج: بیا چې کله یې اراده وشي تاسو به د دوهم ځل دپاره د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړي او د محشر په میدان کښې به مو د حساب کتاب دپاره ودروي.

لري نه ده چې د «رَءُوفٌ» په کلمې سره سلبي نعمتونو ته اشاره وي او د «رَحِيمٌ» په کلمې سره ثبوتي نعمتونه په نظر کښې نيولي شوي وي، او يا به يوه کلمه د بلې تاکيد وي، والله ﷻ اعلم.

﴿لِّكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ ۖ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ ۚ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ۖ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَابٍ ۚ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾﴾

[۶۷] د هر (مسلمان) امت دپاره مونږ شريعت ګرځولی (ټاکلی) وه چې دوی به وربانديې عمل کاوه (او خپل رب ﷻ ته به يې وربانديې خپلو ځانونو ته ورنژدې کول).

نو (ای پیغمبره! ستا د زمانې خلک دې) تا سره په دې کار (شريعت) کښې جګړې ونه کړي، او (د جګړو په صورت کښې ورته هيڅ التفات مه کوه او) خپل رب ﷻ ته دعوت چلوه.

يقيناً (نن ورځ) همدا ته په برابره (سمه سيده) لاره باندې روان يې (او بس).

[۶۸] او که خلکو درسره (په شريعت کښې) منازعه (او جګړه) وکړه نو ته ورته ووايه چې: الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې تاسو يې کوئ (نو د همدې کبله:)

[۶۹] الله ﷻ به ستاسو ترمنځ د قيامت په ورځ په هغو (قضاياوو) کښې حکم (فيصله) وکړي په کوم کښې چې تاسو ياست چې اختلاف پکښې کوئ.

[۷۰] ايا ته نه پوهېږې چې يقيناً الله ﷻ په هغو شيانو باندې پوهېږي کوم چې په اسمان او ځمکه کښې (موجود) دي؟.

يقيناً دغه (ټول شيان) په کتاب (لوح محفوظ) کښې (ثبت) دي. يقيناً دغه (فيصله او علمي احاطه او هم په کتاب کښې ثبتول دربواړه) په الله ﷻ باندې اسان دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ايتونو کښې د داسې شيانو ذکر ته اشاره شوې وه چې په يو لحاظ سره يې د الله ﷻ په کامل علم او کامل قدرت باندې دلالت کاوه او په بل لحاظ سره د همده ﷻ د پلوه په بندګانو باندې عظيم الشان نعمتونه ګڼل کېدل، نو دغه شيان په دواړو لحاظونو سره د عبادت د فرضيت غوښتونکي وه. په دې ايتونو کښې د عبادت طريقې ته اشاره شوې ده چې د تاريخ په اوږدو کښې يې د فروعو په اعتبار سره بدلون رابدلون موندلی دی، نو حاصل يې داسې راځي:

ای پیغمبره! د دلايلو او نعمتونو د ذکر څخه وروسته په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ د تاريخ په اوږدو کښې د هر مسلمان ټولګي دپاره مونږ خاص شريعت ټاکلی دی چې د

همدغه شریعت په ذریعه هر یوه ټولګي خپل خانونه الله ﷻ ته ورنژدې کول.
په همدې بنیاد ستا دپاره هم مونږ په دې زمانه کښې خاص شریعت درنازل کړی دی چې همدغه ستاسو د نژدېکت لاره ده او بس.
د همدې لارې څخه په غیر بله هیڅ لاره نشته چې تاسو وربانديې خپل رب ﷻ ته ورنژدې شئ.

۲ـ نو د همدې کبله په دې زمانه کښې باید تا سره د دې زمانې کفار په هغې لاره کښې جګړه ونه کړي په کومه باندې چې تاسو خپل رب ﷻ ته ورنژدې کېدلی شئ، دوی ته په کار دي چې پخواني ټول شریعتونه پرېږدي او یوازې همدا ستا په شریعت باندې منګولې ښخې کړي.

۳ـ ای پیغمبره! نو ته نن ورځ خلک دعوت کړه او د خپل رب ﷻ عبادت ته یې راوبوله چې هلته راشي نن ورځ د نجات لاره همدا یوه ده او بس.

او دا ځکه چې نن ورځ همدا ته په سمه لاره باندې روان یې او بس. نورې ټولې لارې غلطې دي او نور ټول په غلطو لارو باندې روان دي.

۴ـ ای پیغمبره! که ستا د زمانې خلکو د منازعې او جګړې څخه لاس وانخست او د شریعت په هکله یې درسره په ناندریو شروع وکړه نو ته ورسره ناندرۍ مه وهه او فقط همدومره ورته ووایه چې الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم شی چې تاسو یې کوئ، نو موافقه سزا به درکړي. او دا ځکه چې:

۵ـ الله ﷻ به ستاسو ترمنځ د قیامت په ورځ په هغې موضوع کښې فیصله وکړي په کومه کښې چې تاسو ناندرۍ وهئ او د اختلاف او شقاق څخه پکښې کار اخلئ نو:

۶ـ ایا ته نه پوهېږې؟ بلکې پوهېږې چې:

الف: یقینًا الله ﷻ په هغو ټولو شیانو باندې ښه عالم دی کوم چې په اسمان او ځمکه کښې موجودیت لري چې د همدغو معلومو شیانو څخه ستاسو اعمال او ستاسو اختلافات هم دي.

ب: د الله ﷻ په کامل علم باندې علاوه دغه ذکر شوي شیان د الله ﷻ په نزد په لوح محفوظ کښې هم موجود دي.

ج: بالآخره د منازعاتو او جګړو فیصله کول او په حقه باندې حکم کول الله ﷻ ته ډېر اسان دي هیڅ مشکلات ورته نه لري.

توضیحات

۱ـ که څه هم د [الحج:۳۴] ایت لاندې د "مَنسَك" د کلمې ځینو معناوو ته اشاره شوې ده مګر په دې مقام کښې مفسرینو کرامو د شریعت په معنی باندې تفسیره کړې ده[۱]، نو د ﴿ لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ ﴾ د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مونږ د هر مسلمان امت دپاره په عملي احکامو کښې بېل بېل شریعت ګرځولی دی چې هر یو په خپلو خپلو زمانو پورې اختصاص درلود

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص۱۹۵؛ تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۶۱

او بندګانو به ورباندې خپل خانونه الله ﷻ ته ورنژدې کول او په هغې زمانه کښې به د نژدېکت بله لاره نه وه.

اما په عقیدوي احکامو کښې ټول امتونه متحد دي او په یوه زمانه کښې هم پکښې بدلون رابدلون نه دی نازل شوی، او دا ځکه چې عقیدوي احکام اخبارات دي او په اخباراتو کښې نسخه نه واقع کېږي مثلاً د آدم ﷺ په زمانه کښې جنت او دوزخ حق وه او نن هم حق دی او سبا به هم حق وي، اما عملي احکام انشاءات دي (چې دا کوئ او دا مه کوئ) نو د آخر الزمان پیغمبر د مبعوثیت پورې پکښې وخت په وخت نسخې تحقق موندلی دی. خو د ده ﷺ په شریعت کښې نسخه نه واقع کېږي ځکه چې بل پیغمبر نه مبعوث کېږي.

ذکر شوي مضمون الله ﷻ په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا ﴾ [المائدة:۴۸] یعنې مونږ (ای بنیادمانو!) ستاسو څخه د هر مسلمان ټولګي دپاره په خپله‌خپله زمانه کښې بېل‌بېل شریعت او د تکلیفي امورو دپاره بېله‌بېله لاره ګرځولې او نازله کړې ده.

۲_د ﴿ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ ﴾ معنی دا ده چې خلکو ته په کار دي چې په دې زمانه کښې تا سره منازعه او جګړه ونه کړي لکه درته ووایي چې ته ولې د موسی ﷺ په شریعت باندې عمل نه کوې؟ او یا د عیسی ﷺ شریعت دې ولې پرېښود؟ او داسې نور.

﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِۦ سُلْطَٰنًا وَمَا لَيْسَ لَهُم بِهِۦ عِلْمٌ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِن نَّصِيرٍ ﴿٧١﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ الْمُنكَرَ ۖ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتِنَا ۗ قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾ ﴾

[۷۱] او مشرکان د الله ﷻ څخه په غیر د هغو (بوتانو) عبادت کوي د کومو (په ثبوت) باندې چې الله ﷻ څه دلیل (حجت) نه دی نازل کړی. او (یا په بل عبارت) د هغو شیانو (بوتانو عبادت کوي) په کومو باندې چې مشرکانو ته علم (عقلي دلیل هم) نشته.

او (ای پیغمبره!) ظالمانو ته هیڅ نصرت کوونکی نشته (چې د الله ﷻ د عذاب څخه نجات ورکړي).

[۷۲] او کله چې په مشرکانو باندې زمونږ واضحه دلایل تلاوت کړی شي (او حقاني معبود ورته په اثبات ورسولی شي) نو ته د هغو کسانو په مخونو کښې ناخوښي پېژنې (ګورې) کومو چې کفر اختیار کړی دی (چې تندي یې تروه شي او څیرې یې بدلې شي).

دوی نژدې وي چې په هغو کسانو باندې لاسي حمله وکړي (لاس ورواچوي) کوم چې په هغوی باندې زمونږ (واضحه) ایتونه (او دلایل) تلاوت کوي.

نو (ته ورته) ووایه چې: ایا نو زه تاسو ته د دغه (دعوت الی الله) څخه (واقعاً) په زیات ناکاره شي خبر درکړم (چې تاسو ورسره د قیامت په ورځ مخامخ کېدونکي یاست)؟
(دغه حقیقتاً ناکاره شی) اور دی چې الله ﷻ د هغو کسانو دپاره وعده کړې دی کومو چې کفر غوره کړی دی، او (دغه اور) د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد ځای دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې مطلب باندې هم مشتمل وه چې د هر امت دپاره د الله ﷻ د پلوه په هره زمانه کښې بېل-بېل شریعت ټاکلی شوی وه نو کفارو ته په کار دي چې په دې زمانه کښې د دې امت په شریعت کښې جګړې ونه کړي او په اخلاص سره ورته غاړې کېږدي، په دې ایتونو کښې د ذکر شوي مطلب په ارتباط د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! د شریعت په هکله په خپل امت باندې د کفارو د عکس العمل بیان په لاندې ډګو کښې قرائت کړه:
۱ـ د دې زمانې کفار د هغه شریعت پیروي نه قبلوي کوم چې د دې زمانې دپاره نازل شوی دی، چې د یو پلوه شرعاً په قرآن کریم سره ثابت دی او د بله پلوه یې صاف عقلونه هم تائید کوي، بالمقابل نوموړو کفارو داسې خط السیر خوښ کړی دی او د الله ﷻ څخه په غیر د داسې معبودانو عبادت کوي چې:
الف: الله ﷻ یې په ثبوت باندې هیڅ دلیل نه دی نازل کړی ترڅو ترې دوی د نقلي دلیل په حیث استفاده وکړي.
ب: همدارنګه دوی د خپلو باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم علم او عقلي دلیل هم په لاس کښې نه لري.
خو د دې سره- سره چې نه ورسره نقلي دلیل شته او نه عقلي دلیل په لاس کښې لري په خپل خط السیر باندې کلک دي او په خپلو ځانونو باندې د کفر په غوره کولو سره ظلم او تېری کوي، خو ظالمانو ته هیڅ کومک کوونکی نشته چې د الله ﷻ د عذاب څخه نجات ورکړي.
۲ـ په دې باندې علاوه چې کفار د دې زمانې دپاره نازل شوی شریعت نه قبلوي د دعوت په وخت کښې په غُصه کېږي هم حتی چې:
الف. کله په دوی باندې زمونږ واضحه ایتونه او دلایل تلاوت کړی شي نو ای پیغمبره! ته د هغو کسانو په مخونو کښې د ورایه ناخوښې ګورې او پېژنې کومو چې کفر او شرک غوره کړی دی.
ب: بلکې د ډېرې ناخوښۍ او د ډېرې غُصې د کبله دوی نژدې وي چې په هغو کسانو باندې حمله وکړي کوم چې په دوی باندې زمونږ واضحه دلایل قرائت کوي او الهي شریعت ته یې وربولي.
۳ـ ای پیغمبره! د کفارو د غُصې په مقابل کښې دوی مخاطب کړه او ورته ووایه چې:
الف: ای کفارو! کله چې تاسو په دعوت الی الله باندې په غُصه کېږئ، نو ایا زه تاسو ته په ډېر

خبره او ناکاره شي باندې خبر درکړم کوم چې په حقیقت کښې تاسو ته د دعوت الی الله څخه زیات
په غُصه کوونکی شی دی؟.
دغه غُصه کوونکی او خپه کوونکی شی د دوزخ د اور څخه عبارت دی چې الله ﷻ یې هغه
کسانو ته وعده ورکړې ده کومو چې کفر غوره کړی دی.
یا په بل عبارت: ای کفارو! زه تاسو هغه شي ته دعوتوم په کوم باندې چې تاسو د دوزخ د اوره
بچات موندنه کوئ نو تاسو ته په کار دي چې د غُصې په عوض خوشالي څرګنده کړئ دا څکه چې:
ب: یقینًا دوزخ د بېرته ورګرځېدلو ډېر بد او ډېر ناکاره ځای دی البته چې تاسو به ورباندې په
هغه وخت کښې پوه شئ کله چې تاسو ورداخل شئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ مَا لَمۡ يُنَزِّلۡ بِهِۦ سُلۡطَٰنٗا ﴾ کښې د "سُلْطَان" کلمه د "سَلِيْط" ـ لکه "شَرِيْف" ـ څخه اشتقاقه
شوې ده، "سَلِيْط" د هغه شي دپاره وضعه شوی دی په کوم باندې چې سړي ته رڼا حاصلېږي لکه چې
وېوه په تېلو سره رڼا کړی شي[1]، په دې مقام کښې بلکې د قرآن کریم په اکثرو ایتونو کښې د
حجت او برهان په معنی استعمالېږي او دا څکه چې په حجت او برهان باندې معنوي رڼا حاصلېږي.
نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الله ﷻ د باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم حجت او
برهان نه دی نازل کړی چې د نقلي دلیل کار ترې واخستلی شي.
په دې تقدیر به د ﴿ وَمَا لَيۡسَ لَهُم بِهِۦ عِلۡمٌ ﴾ جمله د عقلي دلیل د عدم موجودیت معنی ورکړي،
نو بوت پرستان نه نقلي دلیل لري او نه عقلي.

سَطْوَة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ يَكَادُونَ يَسۡطُونَ ﴾ کښې د ﴿ يَسۡطُونَ ﴾ کلمه د "سَطْوَة" ـ لکه "رَحْمَة" ـ څخه
اشتقاقه شوې ده، "سَطْوَة" دې ته وایي چې سړی یو شي ته لاس ورواچوي[2] او حمله ورباندې وکړي
یعنې مشرکان د قرآن کریم په اورېدلو باندې دومره په غُصه کېږي چې په قاري باندې حملې ته خپل
ځان جوړوي. لکه چې په ډېرو ځایونو کښې یې حمله عملي کړې هم ده، او زمونږ د نظر لاندې یې
هم مثالونه تېر شوي دي.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٞ فَٱسۡتَمِعُواْ لَهُۥٓۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن
يَخۡلُقُواْ ذُبَابٗا وَلَوِ ٱجۡتَمَعُواْ لَهُۥۖ وَإِن يَسۡلُبۡهُمُ ٱلذُّبَابُ شَيۡـٔٗا لَّا يَسۡتَنقِذُوهُ مِنۡهُۚ ضَعُفَ
ٱلطَّالِبُ وَٱلۡمَطۡلُوبُ ۝٧٣ مَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦٓۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ۝٧٤ ٱللَّهُ

[1] لسان العرب ج۷ ص۳۲۱
[2] مفردات الراغب ص۲۳۸

يَصْطَفِى مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا
بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۗ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿٧٦﴾ ﴾

[۷۳] ای خلکو! (تاسو ته) یو مثال وهل کېږي (بیانېږي) نو اورېدل ورته وکړئ (د زړه په غوږونو باندې یې واورئ هغه دا چې:)

یقینًا هغه کسان (بوتان) چې تاسو یې د الله ﷻ څخه په غیر بلنه کوئ (او په عبادت ورته سروند ټیټوئ) هغوی به هیڅکله یو مچ هم پیدا نه کړی شي اګر که دوی ورته ټول راغونډ شي (او په پیدا کولو کښې یې یو د بل ملاتړ او کومک وکړي).

او (همدارنګه) که د دوی (ستاسو د معبودانو) څخه یو مچ څه شی وتښتوي نو (ټول) به یې ترې راخلاص نه کړی شي (که څه هم په خلاصون کښې یې ټول اتفاق وکړي).

(نو) ستاسو (هر یو) معبود هم کمزوری دی (چې د خلاصون مطالبه کوي) او مچ هم کمزوری (بې وسې) دی (چې د تښتولي شي د بېرته اخستلو مطالبه ترې صورت نیسي خو په بې وسی کښې د بوت څخه مچ بهتر دی چې اقلاً تښتول خو کولی شي).

[۷۴] (نو په همدې بنیاد) مشرکانو د الله ﷻ تعظیم ونه کړ (البته) د ده ﷻ حق تعظیم (چې څومره په دوی باندې د بشري توان په اندازه واجب وه).

یقینًا الله ﷻ قوتناک دی (د هر شي وسه لري او هم) د کلکې ارادې خاوند دی (خو مشرکانو په خپل خیال د بې وسې بوتانو سره برابر کړی دی).

[۷۵] الله ﷻ د پرښتو څخه هم ځینې د رسولانو (لېږلو شوو) په حیث غوره کوي چې ځمکې ته وحې راښکته کړي، او د خلکو څخه هم (ځینې د پیغمبرانو په حیث غوره کوي چې دعوت الی الله وکړي).

یقینًا الله ﷻ اورېدونکی (او) لیدونکی دی (د خپلو رسولانو خبرې اوري او کړه وړه یې ګوري).

[۷۶] (او همدارنګه) د دوی په هغو حالاتو باندې پوهېږي کوم چې د دوی وړاندې دي (کړي یې دي) او په هغو باندې هم چې د دوی وروسته دي (وبه یې کړي).

او خاص الله ﷻ ته ټول کارونه ورګرځولی کېږي (ټول د همده ﷻ په اختیار کښې دي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې اشاره شوې وه چې مشرکان د حماقت څخه کار اخلي او د دې سره سره چې د خپلو باطلو معبودانو په ثبوت باندې کوم نقلي او عقلي دلیل نه شي اقامه کولی د توحید په اورېدلو او توحید ته په دعوت باندې په غُصه کېږي هم، په دې ایتونو کښې د هغوی حماقت د مثال په ضمن کښې ښه پوره واضحه شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه ټول خلک مخاطب کړه او ورته ووایه چې تاسو ته یو مثال بیانېږي چې په دې مثال کښې ستاسو حماقت او بې عقلي بالکل په ډاګه شوې ده نو ښه په دقت سره ورته

کېږدئ او ښه ورته متوجه شئ هغه دا چې:

۱_ یقیناً هغه بوتان (چې تاسو ته متصرفین برېښي او د الله ﷻ څخه په غیر یې عبادت او بلنه کوئ نو) تاسو ته په سخته ورځ کښې په درد باندې دوا شي) دوی به هیڅکله یو مچ هم پیدا نه کړي شي او هیڅکله به پکښې روح پو نه کړی شي، که څه هم دوی ټول د یو مچ د ژوندي کولو دپاره سره راټول شي او د همدې مطلب د پوره کولو دپاره سره لاسونه یو کړي.

نو پوره واضحه ده چې د بوتانو څخه د خپلو ارزوګانو غوښتونکي (طالبان) د عقل څخه کمزوري او سادګان دي او بوتان چې د دوی په نزد مطلوبان دي د توان د حیثه کمزوري او عاجزان دي.

۲_ دا د یو پلوه او د بله پلوه که د دغو بوتانو څخه یو مچ د غذایي شیانو څخه څه شی وتښتوي نو که دوی ټول سره اتفاق وکړي چې تښتولی شوی شی ترې خلاص کړي نو دغه کار به هم ونه کړی شي، پوره واضحه ده چې په دغه صورت کښې د خلاصون طالبان (بوتان) کمزوري او بې وسې دي چې د خپلو ځانونو څخه مچان نه شي شړلی او د خولې څخه یې څه شي ته نجات نه شي ورکولی، او هغه شی هم بې وسې او ناتوانه دی کوم چې د بوتانو څخه په خپلو خولو کښې څه شی تښتولی دی، چې د مچ څخه عبارت دی.

بلکې که په دقت سره ورته وکتلی شي طالبان (بوتان) د مطلوبانو (مچانو) په پرتله ډېر زیات کمزوري او بې وسې دي ځکه چې مطلوبان حرکت کولی شي او طالبان حرکت نه شي کولی او په رښو سترګو اوده دي.

۳_ حقیقت دا دی چې مشرکانو د الله ﷻ سره د مناسب تعظیم اندازه نه ده لګولې او څومره عالي شان چې لري هغه یې نه دی پېژندلی. او دا ځکه چې:

یقیناً الله ﷻ قوتناک او توانا دی هر شی پیدا کولی شي او هر شی یې پیدا کړی دی، او هم د کلکې ارادې خاوند دی چې هیڅوک او هیڅ شی یې د ارادې په وړاندې خنډ نه شي جوړېدلی، خو د دې سره-سره د ده ﷻ په عبادت کښې مشرکانو ناتوانه بوتان شریکان ګرځولي دي حال دا چې نه څه شی پیدا کولی شي او نه د خپلې مخې څخه خنډ لرې کولی شي.

۴_ ای پیغمبره! که بالفرض مُشرکان خپلو معبودانو ته په تقدس باندې قائل وي چې دوی د الله ﷻ غوره مخلوقات دي، نو دغه خبره یې باطله ده، ځکه چې په بوتانو کښې نه تقدس شته او نه د الله ﷻ په نزد څه غوره والی لري بلکې:

الف: الله ﷻ د پرښتو څخه ځینې د رسالت دپاره غوره کوي خو د عبادت دپاره یې نه دي غوره کړي چې د دوی عبادت دې وکړی شي.

ب: همدارنګه الله ﷻ د خلکو څخه هم ځینې کسان د رسالت دپاره غوره کوي مګر د دې دپاره یې هیڅوک نه دی غوره کړی چې د ده عبادت دې وکړی شي.

یقیناً الله ﷻ اورېدونکی دی د پرښتو او پیغمبرانو اقوال اوري او هم ورباندې بینا دی ټول کړه وړه یې ورته څرګند دي.

نو دغه غوره مخلوقات نه چاته دعوت ورکوي چې عبادت یې وکړي او نه د دې دپاره استولي شوي دي چې خپل عبادت ته دعوت وچلوي.

ج: بلکې الله ﷻ د دوی په ټولو حالاتو باندې پوهېږي او وړاندېني او وروستني حالات یې ورته ټول معلوم دي، چې نه یې پخوا څوک خپل عبادت ته دعوت کړي دي او نه به یې ورته وروسته دعوت کړي.

د: بالآخره خاص الله ﷻ ته د ټولو کارونو بېرته ورتاوېدل دي، که بالفرض المحال دوی خپل عبادت ته دعوت وچلوي نو هرومرو به د سخت عذاب سره مخامخ شي.

توضیحات

۱_ که څوک وايي چې: بوتان خو د هر شي د پیدا کولو څخه عاجز دي، نو د څه حکمت په بنیاد په ﴿ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا ﴾ کښې د "ذُبَاب" (مچ) عدم پیدا کولو ته تخصیص ورکړی شو؟

مونږ وایو _والله ﷻ أعلم_ چې: په دې مقام کښې د بوتانو بې وسي په دوه وو مثالونو کښې واضحه شوې ده چې یوه بې وسي یې د پیدا کولو په لحاظ سره ده او بله بې وسي یې د خپلو ځانونو څخه د عدم دفاع په لحاظ سره ده. او په مچ کښې دواړه مثالونه په ډېره ښه توګه تحقق موندلی شي چې مچ ډېر حقیر مخلوق دی او بوتان د دغه حقیر مخلوق په مقابل کښې ناتوانه او عاجز دي چې نه یې د هغه په پیدا کولو باندې وسه رسېږي او نه د هغه د ضرر څخه خپل ځانونه بچ کولی شي.

ذکر شوي مضمون ته نبي کریم ﷺ په یوه قدسي حدیث کښې اشاره کړې ده چې: «فَلْيَخْلُقُوا مِثْلَ خَلْقِي ذَرَّةً أَوْ ذُبَابَةً أَوْ حَبَّةً»[1] یعنې د هغه چا څخه سخت ظالم بل څوک دی چې په خپل خیال زما د پیدا کولو په شان پیدا کول کوي (د ژوندیو شیانو تصویرونه وباسي) نو که دوی واقعًا دغه کار کولی شي نو زما د پیدا کولو په شان دې یوه ذره پیدا کړي او یا دې یو مچ او یا دې یوه دانه پیدا کړي.

د طالب او مطلوب مصداقات

۲_ د ﴿ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلْمَطْلُوبُ ﴾ په مصداقاتو کښې مفسرین کرام لاندې تفسیرونه کوي:

الف: "طالب" د بوت پرست څخه او "مطلوب" پخپله د بوت څخه عبارت دی[2] یعنې بوت پرست ناتوانه دی چې د بل ناتوانه (بوت) څخه د خپلو احتیاجاتو پوره کول غواړي.

ب: "طالب" د مچ څخه او "مطلوب" د بوت څخه عبارت دی[3]، یعنې مچ د غذايي شیانو څخه د یوه شي تښتول طلبوي کوم چې په بوت پورې نښلولی شوی وي او یا یې په وړاندې ایښودل شوی وي ترڅو برکتي وګرځي، او بوت مطلوب دی چې د هغه څخه یې تښتوي.

او دا ځکه چې د کفارو عادت وه چې په بوتانو پورې به یې زعفران او نور عطریات موښل او په

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۳۴۵؛ صحیح البخاري ج۲ ص۱۱۲۸
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۲۰۲
(۳) زاد المسیر ج۵ ص۳۰۹

ملغلرو او یاقوتو باندې به یې ډولي کول، او هم به یې د دوی په وړاندې طعامونه او غذايي شیان لکه ګیډور، خیر او ګټه یې زیاته شي[۱].

ابن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وایي چې: "طالب" په دې مقام کښې د بوت معنی ورکوي، او "مطلوب" یې مچ دی[۲]، یعنې کوم شی چې مچ د بوتانو د مخې څخه تښتولی وي د هغه د راخلاصولو دپاره که (بالفرض) بوتان تالاش وکړي هم کامیاب به نه شي او "مطلوب منه" (مچ) به قابو نه کړي چې د هغه د خولې څخه یې واخلي.

تبصره

۳ـ مونږ ته داسې بهتر برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې د ﴿ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ وَٱلْمَطْلُوبُ﴾ جمله به د هر یوه مثال سره جدا جدا پیوستون لري، نو د اول مثال په لحاظ سره به ترې اولنی تفسیر مطلب وي چې یو ناتوانه (بوت پرست) د بل ناتوانه (بوت) څخه خپل احتیاجات غواړي.

او په دوهم مثال کښې به دریم تفسیر مراد وي چې یو ناتوانه (بوت) بالفرض که هڅه کوي چې د بل ناتوانه (مچ) د خولې څخه تښتولی شوی شی راخلاص کړي او یا یې پرهېزدې چې هغه یې ترې په خوله کښې وتښتوي، نو دغه یو کار به هم ونه کړی شي.

﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱرْكَعُواْ وَٱسْجُدُواْ وَٱعْبُدُواْ رَبَّكُمْ وَٱفْعَلُواْ ٱلْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ۩ ﴿٧٧﴾ وَجَـٰهِدُواْ فِى ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦ ۚ هُوَ ٱجْتَبَىٰكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۚ مِّلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ۚ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ مِن قَبْلُ وَفِى هَـٰذَا لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ۚ فَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَٱعْتَصِمُواْ بِٱللَّهِ هُوَ مَوْلَىٰكُمْ ۖ فَنِعْمَ ٱلْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ ٱلنَّصِيرُ ﴿٧٨﴾﴾

[۷۷] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! رکوع او سجدې (لمونځونه) وکړئ او خپل رب ﷻ ته بندګي (عبادت) وکړئ، او (هم) خیریه کارونه وکړئ شاید چې تاسو فلاح (کامیابي) مونده کړئ.

[۷۸] او (همدارنګه) د الله ﷻ په (لاره) کښې جهاد وکړئ د ده ﷻ حق جهاد (چې په اخلاص کښې مو څه قصور واقع نه شي).

الله ﷻ تاسو (د ایمان دپاره او بیا د جهاد دپاره) غوره کړي یاست، او په تاسو باندې یې د دین په هکله هیڅ تنګي نه ده ګرځولې (اچولې چې ستاسو د توان څخه پورته وي، نو) د خپل پلار ابراهیم ﷺ (د) دین (ملت پیروي وکړئ چې په اصولو کښې ستاسو د دین سره متحد دی).

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۲۹۸
(۲) تفسیر الطبري ج۱۷ ص۲۰۳

الله ﷻ تاسو د غاړې ايښودونکو په نامه سره نومولي ياست، (البته) پخوا (د دې قرآن کريم څخه (په پخوانيو کتابونو کښې) او په دغه (قرآن کريم) کښې يې (هم درباندې د مسلمانانو نوم ايښی دی)، (دا) د دې دپاره چې پيغمبر ﷺ (د قيامت په ورځ) په تاسو باندې شاهدي اداء کړي (چې دوی ته ما د الله ﷻ احکام رسولي دي او دوی رښتيا وايي).

او (هم د دې دپاره چې) تاسو په خلکو باندې شاهدان وګرځئ (جوړ شئ چې يقيناً دوی ته خپلو خپلو پيغمبرانو الهي احکام ابلاغ کړي دي).

نو (په پای کښې يو ځل بيا واورئ چې) لمونځونه ودروئ او زکاتونه ورکړئ او د الله ﷻ (په قرآن کريم) باندې منګولې ولګوئ، چې همدا (الله) ﷻ ستاسو کارساز دی، نو (همدی ﷻ) ډېر ښه کارساز او ډېر ښه کومک (نصرت) کوونکی دی.

ارتباطات

۱_ په دې سورت کښې له پيل څخه د کفرياتو او شرکياتو رد بيان شوی دی او د کفارو اشتباهګانې جوابې شوې دي، نو دا دی د سورت په پای کښې مؤمنانو ته په ايمان باندې د کلکوالي او محکموالي وصايا شوي دي ترڅو د هغوی د اشتباهګانو په دام کښې ونه نښلي.

۲_ په وړاندېنيو نژدې ايتونو کښې د هغو کسانو ذکر وه کوم چې په نبوت سره غوره کړی شوي وه او دلته د مؤمنانو افتخار ذکر شوی دی چې د قيامت په ورځ به دوی د شاهدانو په حيث سرلوړي شي.

۳_ بالآخره هلته د کفارو حماقت ته د مثالونو په ضمن کښې شرحه ورکړی شوې وه او دلته مؤمنان پوه کړی شوي دي چې د هغوی د حماقت مخه په ايمان او صالحو اعمالو او هم په جهاد باندې ونيسي، نو حاصل يې داسې راځېږي چې:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! کله چې تاسو په لوستلو شوو ايتونو کښې د کفارو حماقتونه او د هغوی په اشتباهګانو ردونه په خپلو اذهانو کښې کښېنول نو اوس هغو وصاياوو او ارشاداتو ته متوجه شئ کوم چې تاسو پورې تعلق لري هغه دا چې:

۱_ تاسو لاندې ارشادات عملي کړئ:

الف: تاسو رکوع او سجدې وکړئ او په لمونځونو سره خپل رب ﷻ ته ځانونه ورنژدې کړئ.

ب: همدارنګه تاسو په نورو انواعو سره هم د خپل رب ﷻ عبادتونه وکړئ او په اخلاص سره يې اداء کړئ لکه روژې او نور.

ج: تاسو د خير کارونه وکړئ او بندګانو ته ښېګڼې ورسوئ، کومکونه ورسره وکړئ او د الله ﷻ دين ته يې دعوت کړئ.

که تاسو ذکر شوي ارشادات عملي کړه نو شايد چې تاسو فلاح او کاميابي مونده کړئ او د مشکلاتو څخه مو خلاصون په نصيب شي.

۲- ای مؤمنانو! تاسو ته توصیه کېږي چې برسېره پر نورو عبادتونو باندې د الله ﷻ په لاره
حق جهاد وکړئ چې اخلاص مو پکښې کامل وي او خپله بندګي وسه مو پکښې تمامه کړې
کښې او دا ځکه چې:
الف: الله ﷻ تاسو د کفري حماقتونو څخه بچ ساتلي یاست او په ایمان سره یې غوره کړي
وي، نو د دغه لوی نعمت د شکر دپاره په جهاد کښې سستي مه کوئ.
ب: الله ﷻ د دین او انقیاد په ارتباط په تاسو باندې دومره تنګي نه ده فرض کړې چې ستاسو د
وسې او توان څخه پورته وي، چې په سفر کښې یې درته د لمانځه قصر تشریع کړی دی او د قضایي
راوړلو په شرط یې درته په دین کښې د روژې خوراک جائز کړی دی او داسې نور.
لنډه دا چې الله ﷻ د دین په تشریع کښې ستاسو کمزوري او ضعف د نظره نه دی غورزولی او د
هغه پوره مراعات یې کړی دی.
۳- په کوم دین باندې چې الله ﷻ تاسو مکلف کړي یاست هغه د اصولو او اساساتو (عقائدو) په
اعتبار سره ستاسو د پلار دین دی، یا په بل عبارت: په کوم دین باندې چې تاسو مکلف یاست په
هغه دین باندې ستاسو پلار هم مکلف وه چې ابراهیم ﷺ دی، نو ایا دا به مناسبه وي چې تاسو د
خپل پلار دین پرېږدئ لکه چې کفارو پرېښی دی او په کندو باندې سر شئ؟، نو تاسو ته خپل رب ﷻ
امر کوي چې د خپل پلار (ابراهیم ﷺ) د دین پیروي وکړئ.
۴- الله ﷻ تاسو په پخوانیو کتابونو کښې د مسلمانانو په نوم باندې یاد کړي یاست او په دغه
قرآن کریم کښې یې هم تاسو ته د مسلمانانو (غاړې ایښودونکو) لقب درکړی دی.
نو ایا دا به مناسبه وي چې دغه لقب ته شا کړئ او د خپل رب ﷻ د اطاعت څخه غاړې وغړوئ؟
۵- ای مؤمنانو! تاسو په اسلام او غاړه ایښودلو باندې ځکه کلک ودرېږئ ترڅو تاسو د ایمان
په افتخار باندې علاوه په یوه بل افتخار باندې هم سرلوړي شئ هغه دا چې:
د قیامت په ورځ باندې به تاسو د الله ﷻ په حضور کښې په هغو خلکو شهادت اداء کوئ کومو
چې انکار غوره کړی دی چې مونږ ته خپلو-خپلو پیغمبرانو دین نه دی رسولی، نو تاسو به د دوی
انکار رد کړئ چې دوی دروغ وایي، هر یوه پیغمبر په خپل وخت کښې خپله دنده په کامله توګه
اجراء کړې ده.
په دې باندې علاوه ستاسو به د نبي کریم ﷺ د پلوه تزکیه هم په برخه شي چې دوی په حقه
شاهدي اداء کړه او شهادت یې د قبول وړ دی، که بالفرض تاسو د اسلام دین ته غاړه کېنږدئ نو نه
به د شهادت د اداء کولو جوګه شئ او نه به مو د نبي کریم ﷺ د پلوه تزکیه په نصیب او برخه شي.
۶- ای مؤمنانو! په پای کښې یو ځل بیا تاسو ته توصیه کېږي چې لاندې ارشادات عملي کړئ
او غاړې ورته کېږدئ:
الف: د ټولو حقوقو سره خپل لمونځونه ودروئ چې تاسو د بدو او غیر شرعي کارونو څخه منعه
کړي او د شریعت په تطبیق کښې درسره کومک وکړي.

ب: زکاتونه ورکړئ او مالي عبادتونه ټول اجراء کړئ چې حرص مو مات شي او اخلاص مو ډېر شي
ج: په هر کار او په هر شي کښې د الله ﷻ په دین باندې منګولې ولګوئ او اختلاف او شقاق مه کوئ او ټول په اتفاق سره په الله ﷻ توکل او اعتماد وکړئ او دا څکه چې:
همدغه الله ﷻ ستاسو د ټولو کارساز او نصرت کوونکې دی، یقیناً چې الله ﷻ همدی ډېر ښه کارساز او ډېر ښه نصرت کوونکی دی.

توضیحات

۱ـ د ﴿ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْ ﴾ په تفسیر کښې علماء کرام په لاندې دوو ګروپونو باندې وېشلی شوي دي:
الف: ځینې سلف صالحین د الشافعي علیهم الرحمة په شمول وایي چې: د ﴿ ٱرۡكَعُواْ ﴾ کلمه د "صلوا" څخه کنایي ده او د ﴿ وَٱسۡجُدُواْ ﴾ په کلمه کښې د تلاوت سجدې ته اشاره ده نو حاصل به یې داسې راځي چې: ای مؤمنانو! خپل لمونځونه وکړئ او د تلاوت سجده وکړئ.
نو په دې تقدیر به په همدې سورت کښې چې بحث پکښې روان دی د تلاوت دوهمه سجده وي، چې لومړنۍ د تلاوت سجده په [۱۸] ایت کښې تېره شوې ده چې د ټولو علماوو کرامو ورباندې اتفاق دی[۱]، او دوهمه سجده به په همدې ایت کښې وي په کوم کښې بحث روان دی.
ب: ځینې نور سلف صالحین د ابو حنیفه علیهم الرحمة په شمول وایي چې: د ﴿ ٱرۡكَعُواْ وَٱسۡجُدُواْ ﴾ دواړه کلمې د لمانځه څخه کنایي دي لکه چې د همدې سورت په [۲۶] ایت کښې د لمونځ کوونکو څخه په ﴿ وَٱلۡقَآئِمِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴾ سره تعبیر شوی دی او په [آل عمران:۴۳] ایت کښې د ﴿ وَٱسۡجُدِي وَٱرۡكَعِي مَعَ ٱلرَّٰكِعِينَ ﴾ کلمات هم د "صَلِّي مَعَ الْمُصَلِّيْنَ" څخه د کنایي په توګه نازل شوي دي یعنې ای بي بي مریمې! د لمونځ کوونکو سره لمونځ کوه.
په دې تقدیر په دې سورت کښې د تلاوت دوهمه سجده ثبوت نه شي موندلی.
که څوک غواړي چې د دې سورت د دوهمې سجدې په هکله د دواړو جانبو دلایل ولولي نو ځینو اوږدو کتابونو[۲] ته دې مراجعه وکړي چې دا لنډ کتاب یې دلته د رانقلولو حوصله نه لري.

حق جهاد د کوم جهاد نوم دی؟

۲ـ په ﴿ وَجَٰهِدُواْ فِي ٱللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِۦ ﴾ کښې د "جَاهِدُوا" کلمه د "جِهَاد" یا "مُجَاهَدَة" څخه اشتقاقه شوې ده، "جِهَاد" یا "مُجَاهِدَة" دې ته ویل کېږي چې څوک د دښمن په مقابل کښې د هغوی د مخنیوي دپاره خپله وسه تمامه کړي برابره خبره ده چې په هر ډول باندې صورت ونیسي[۳]. نو په دې

---

(۱) تفسیر الخازن ج۳ ص۳۲۷
(۲) اعلاء السنن ج۷ ص۲۱۲؛ شرح معاني الآثار ج۱ ص۲۴۸؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۱ ص۱۹۳
(۳) مفردات الراغب ص۹۹

تعریف باندې لاندې ټولو ډولونو ته د جهاد کلمه شامله ګڼله کېږي:
الف: چې د دښمن د مخنیوي دپاره د مال انفاق وکړي.
ب: چې په همدې غرض توري ته لاس کړي.
ج: چې د دښمن په مقابل کښې د تبلیغاتو څخه کار واخلي او خپله ژبه او خپل قلم په د واچوي، حتی نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ»[1] بهتر جهاد هغه د عدل (انصاف) خبره ده کومه چې د ظالم پاچا په وړاندې وويله شي.
د: لنډه دا چې په هر ډول باندې چې د دښمن د اضرارو مخنیوی وکړی شي هغه ټول د جهاد څخه شمېرل کېږي، او په ایت شریف کښې شمولیت لري.
همدارنګه هغه دښمن عام دی د کوم په جهاد باندې چې په ایت شریف کښې امر شوی دی چې لاندې ټولو صورتونو ته شاملېږي[2]:
اول: چې څوک د خپل نفس سره جهاد وکړي او د نفس اماره بالسوء مخنیوی وکړي.
دوهم: چې د شیطان د اضرارو او اطاعت څخه خپل ځان بچ وساتي.
درېم: چې د کفارو د اضرارو مدافعه وکړي ترڅو دعوت الی الله ﷻ ته مخه خلاصه شي.
څلورم: چې د کفر څخه رالاندې د نورو ظالمانو لاسونه د ظلم څخه لنډ کړي، او داسې نور.
خو په ذکرو شووو ټولو صورتونو او ډولونو کښې حق جهاد د اکثرو علماوو کرامو په نزد هغه دی کوم چې په اخلاص باندې ولاړ وي[3]، دنیاوي غرض او د غنیمت مال پکښې په نظر کښې نه وي نیولی شوی، نو د دغسې جهاد کوونکي مجاهده في الله ګڼله کېږي که څه هم په وسلووال جهاد کښې یې برخه نه وي اخستې، د همدې کبله الحسن بن علي رضي الله عنهما وایي چې: «إِنَّ الرَّجُلَ لَيُجَاهِدُ فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ وَمَا ضَرَبَ بِسَيْفِهِ»[4] یقیناً یو سړی وي چې هرومرو د الله ﷻ په لار کښې حق جهاد کوي حال دا چې په توري سره یې وهل نه وي کړي.

په دین کښې حَرَج نشته

۳ـ په ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ کښې د ﴿حَرَجٍ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۱۲۵] ایت لاندې ښه پوره تشریح کړې ده چې د تنګۍ معنی ورکوي، او همدارنګه مو د الله ﷻ په فضل د [البقرة:۱۸۵] ایت لاندې دا موضوع د مثالونو په ضمن کښې ښه پوره څېړلې ده چې په دین کښې تنګي او د وسې څخه وتلی حکم نشته، نو هیله ده چې همئلته مراجعه وکړی شي دلته رانقلول یې د اوږدوالي څخه په غیر بله ګټه نه لري.

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۸۹
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص۲۰۹
(۳) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۵۲
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۷۸

یو نحوي تحلیل

۴_ په ﴿ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَٰهِيمَ ﴾ کښې د ﴿ مِلَّةَ ﴾ د کلمې په نصب کښې مفسرینو کرامو متعدد وجوه لیکلي دي[۱] خو کومه وجه چې مونږ ته بهتره برېښي هغه دا ده چې دلته ورسره د "اتَّبِعُوا" کلمه مقدره کړی شي ترڅو وړاندېنیو اوامرو ﴿ ٱرْكَعُوا ، ٱسْجُدُوا ، ٱعْبُدُوا ، ٱفْعَلُوا ، جَٰهِدُوا ﴾ سره توافق ومومي یعنې: ای مؤمنانو! تاسو د خپل پلار (ابراهیم ﷺ) د ملة او دین پیروي وکړئ نو مه ترې په اصولو (عقائدو) کښې مخالفت کوئ او مه د فروعو په کلیاتو کښې ترې جدا کېږئ او دا ځکه چې نوموړي د رئیس الموحدین لقب ګټلی دی او په دې باندې علاوه ستاسو پلار هم دی.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: په ﴿ مِلَّةَ أَبِيكُمْ ﴾ کښې خو هغه کسان مخاطب ګرځولي شوي دي کوم ته چې په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا ﴾ کښې خطاب شوی دی، نو پوښتنه دا ده چې ابراهیم ﷺ خو د ټولو مؤمنانو پلار نه دی نو په کوم ملحوظ د ټولو د پلار لقب ورکړی شو؟

مونږ وایو چې: د دې سوال دپاره علماوو کرامو لاندې دوه جوابونه کړي دي[۲] چې دواړه په ځای دي:

الف: ابراهیم ﷺ د تغلیب په قاعده د ټولو مؤمنانو پلار ګڼلی شوی دی او بني اسماعیلو ته په نورو مؤمنانو باندې په اطلاق کښې غلبه ورکړه شوې ده لکه چې څوک لمر او سپوږمۍ دواړه د قمرینو په نامه یاد کړي حال دا چې د تغلیبي اطلاق څخه په غیر په لمر باندې د قمر اطلاق نه کېږي.

ب: په دې مقام کښې د "أب" څخه نسبي پلار نه دی مراد، بلکې معنوي پلار ترې مطلب دی، او پوره واضحه ده چې ابراهیم ﷺ د ټولو مؤمنانو دپاره معنوي پلار ګڼلی کېږي چې د "رئیس الموحدین" لقب یې ګټلی دی. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّمَا أَنَا لَكُمْ بِمَنْزِلَةِ الْوَالِدِ أُعَلِّمُكُمْ»[۳] یعنې یقیناً زه ستاسو دپاره د والد (پلار) غوندې یم حتی چې تاسو ته د اودس د ماتولو طریقه هم درزده کوم چې مه قبلې ته شا اړوئ او مه ورته مخامخ کېنئ او داسې نور.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ هُوَ سَمَّىٰكُمُ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ کښې د ﴿ هُوَ ﴾ ضمیر چاته راجع دی؟ یا په بل عبارت: دغه آخر الزمان امت ته د چا د پلوه د ﴿ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴾ لقب ورکړی شوی دی؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو ذکر شوی ضمیر ابراهیم ﷺ ته راجع ګڼلی دی چې نژدې ذکر دی[۴]، یعنې ابراهیم ﷺ د قرآن کریم څخه لا وړاندې تاسو د مسلمان امت په نامه باندې یاد

---

(۱) روح المعاني ج۱۷ ص ۲۱۰

(۲) تفسیر البیضاوي في هذا المقام.

(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۳

(۴) البحر المحیط ج۷ ص ۵۴۰

کړي دي چې: ﴿ وَمِن ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُّسْلِمَةً ﴾ [البقرة:۱۲۸] يعنې اى زمونږ ربه! مونږ ته د خپلې اولادې
څخه داسې ټولګی راوبښې چې تاته غاړې اېښودونکي وي.

مګر بهتره دا ده چې ذکر شوی ضمير الله ﷻ ته راجع وګڼل شي[۱] او دا څکه چې:

الف: په وړاند ښنيو افعالو ﴿ ٱجْتَبَىٰكُمْ ﴾، ﴿ وَمَا جَعَلَ ﴾ کښې الله ﷻ ته ضمائر راجع دي نو په کار
دي چې ذکر شوی ضمير هم الله ﷻ ته راجع شي ترڅو بې ضرورته د ضمائرو انتشار لازم نه شي.

ب: ظاهره دا ده چې په ﴿ هَٰذَا ﴾ کښې قرآن کريم ته اشاره ده او په ﴿ مِن قَبْلُ ﴾ کښې پخوانې
کتابونه (لکه تورات او انجيل) مطلب دي، او پوره واضحه ده چې دغه کتابونه خو الله ﷻ نازل کړي
وه بلکې دغه کتابونه خو د ابراهيم ﷺ څخه وروسته نازل شوي دي.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوخېژي چې: اى مؤمنانو! الله ﷻ په پخوانيو کتابونو کښې او
هم په دغه قرآن کريم کښې تاسو ته د غاړو اېښودونکو لقب درکړى دى، نو تاسو ته په کار دى چې
دغه لقب ته په خپلو ځانونو باندې تحقق ورکړئ، هسې نه چې په عصيان او نافرمانۍ سره ستاسو
څخه دغه لقب واخستل شي.

يادونه

۷ـ د ﴿ لِيَكُونَ ٱلرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُواْ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ ﴾ غوندې عبارتونه د کلماتو په
تقديم او تاخير سره په [البقرة:۱۴۳] ايت کښې هم تېر شوي دي چې مونږ پکښې د الله ﷻ په توفيق
ځه معلومات ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې هم پکښې ځينو
مفسرينو کرامو[۲] ښه ګټور بحث کړى دى که څوک يې د لوستلو شوق لري هملته دې مراجعه وکړي.

د الحج د سورت په اختتام سره د الله ﷻ په توفيق او کومک اولسمه سپاره هم د پښتو ترجمې او
تفسير په لحاظ ختمه شوه.

د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق غواړو چې د "النّاس" د سورت په اختتام سره د دېرشمې سپارې پښتو
ترجمه او پښتو تفسير هم ختم شي، هُوَ مَوْلَايَ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيْر.

د اختتام نېټه: ۱۴۱۹/۱۰/۱۰ هـ ق = ۱۳۷۷/۱۱/۷ هـ ش = ۱۹۹۹/۱/۲۷ م.

---

(۱) اضواء البيان ج۵ ص ۷۵۰
(۲) روح المعاني ج۱۷ ص ۲۱۰

المؤمنون (۲۳)

سریزه

۱ـ دا سورت د "المؤمنون" په نامه باندې نومولی شوی دی او دا نوم ورته د لومړني ایت څخه اخستلی شوی دی چې د ﴿ٱلْمُؤْمِنُونَ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده.
څرنګه چې د دې سورت په لومړنیو ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو د صفاتو بیان شوی دی نو د نوموړي نامه مناسبت ورسره ډېر ښه برېښي.
۲ـ دا سورت مکي دی او د هجرت څخه وړاندې نازل شوی دی[۱].
۳ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:
الف: د ایتونو شمېر یې یو سلو اتلس (۱۱۸) دی[۲].
ب: د کلمو شمېر یې یو زرو دوه سوه څلوېښت (۱۲۴۰) دی[۳].
ج: د حرفونو شمېر یې څلور زره اته سوه دوه (۴۸۰۲) دی[۴].
۴ـ په دې سورت کښې هم د نورو مکي سورتونو غوندې عقیدوي احکامو ته زیاته توجه شوې ده، او د الله ﷻ توحید او د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل او داسې نور د اسلام مهم اساسات پکښې نازل شوي دي.
۵ـ د الحج د سورت سره یې مناسبت پوره واضحه دی چې د هغه په لومړنیو ایتونو کښې د قیامت د ورځې قیام او د انسان په پیدایښت کښې د الله ﷻ کامل قدرت ته اشاره شوې ده او هم پکښې د حج مناسک او د جهاد اذن نازل شوی وه، دلته په لومړنیو ایتونو کښې د کاملو مؤمنانو صفات بیان شوي دي چې د قیامت د ورځې قیام ته وړاندې سړی خپل خان عیار کړي، او بیا د انسان په ایجاد کښې د الله ﷻ د کامل قدرت ته اشاره شوې ده او هم پکښې د جهاد څو مثالونه ښودل شوي دي او د څو مجاهدینو (پیغمبرانو) د قیصو تذکر پکښې شوی دی او داسې نور.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَنِ ٱللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَوٰةِ فَٰعِلُونَ ﴿٤﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَٰفِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰٓ أَزْوَٰجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ

---
(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۳۰۱
(۲) الدر المنثور ج۶ ص۸۲
(۳) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۱۶۲
(۴) تفسير الخازن ج۴ ص۳۳۲

هُمُ ٱلْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِأَمَـٰنَـٰتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَٰعُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ
يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْوَٰرِثُونَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ يَرِثُونَ ٱلْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ ﴿١١﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه

[۱] يقيناً مؤمنان په کامیابۍ کښې داخل شوه.

[۲] هغه مؤمنان چې دوی په خپلو لمونځونو کښې عاجزي کوونکي دي.

[۳] او هغه مؤمنان چې دوی د عبثو (کارونو او خبرو) څخه مخ اړوونکي دي.

[۴] او هغه مؤمنان چې دوی د زکات (د ورکړې) دپاره کوونکي دي.

[۵] او هغه مؤمنان چې دوی خپلو عورتونو ته (د حرامو څخه) ساتونکي دي.

[۶] مگر (دوی) په خپلو مېرمنو باندې او هم په هغو وينځو باندې (د خپلو عورتونو ايساروونکي نه دي) د کومو چې د دوی ښي لاسونه مالکان دي.

نو يقيناً دوی (نارينه مؤمنان د دغو دواړو ډولونو زنانه وو په هکله) غير ملامت کړی شوي دي (دوی ته څه د ملامتۍ لقب نه ورکول کېږي).

[۷] نو هرڅوک چې د مذکورو (زنانه وو) څخه هاخوا (د خپلو عورتونو دپاره) مطالبه وکړي نو دغه کسان همدوی (د شريعت د چوکاټ څخه) تېرېدونکي دي.

[۸] او هغه مؤمنان چې دوی خپلو امانتونو ته او (هم) خپلو عهدونو ته رعايت کوونکي دي (چې خيانت پکښې نه کوي).

[۹] او هغه مؤمنان چې دوی د خپلو لمونځونو (په اداء کولو) باندې حفاظت کوي.

[۱۰] دغه کسان (چې وړاندې ذکر شوه) همدوی وارثان دي (وړيا موندونکي دي).

[۱۱] (البته) هغه (وړيا موندونکي) چې په وړيا توگه فردوس (جنت) مونده کوي، دوی به پکښې همېشه وي.

ارتباطونه

۱ـ د الحج سورت په وروستنيو ايتونو کښې مؤمنان مخاطب کړی شوي وه چې: ﴿ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ [۷۷] شايد چې تاسو فلاح (کامیابي) مونده کړئ، او دا سورت د هغو شيانو د نومونو په ذکر باندې پيل شوی دی د کومو په عملي کولو باندې چې فلاح مونده کېږي.

۲ـ هلته اشاره شوې وه چې الله ﷻ په مؤمنانو باندې په دين کښې حرج نه دی فرض کړي چې د بنيادمانو د وسې څخه اوچت احکام يې فرض کړي وي ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِى ٱلدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴾ [۷۸]، په دې ايتونو کښې د دين د ځينو مهمو احکامو نومونه نازل شوي دي چې د فلاح موجب دي خو د بنيادمانو د وسې څخه وتلي نه دي. نو حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحیم" د ویلو څخه وروسته په خپل امت باندې هغه احکام قرائت کړه د کومو په سبب باندې چې دوی د کامیابۍ مقام ته رسیږي او جنتونه وربانديې ګټلی شي حال دا چې د دوی د توان څخه اوچت نه دي، هغه دا چې:

۱_ هغه مؤمنان د کامیابۍ خاوندان دي کوم چې په خپلو لمونځونو کښې عاجزي کوونکي او خپل رب ﷻ ته تواضع څرګندونکي وي.

۲_ هغو مؤمنانو هم فلاح او کامیابي مونده کړې ده کوم چې د عبثیاتو او چټي شیانو څخه مخ اړوونکي دي، چې نه ورباندې پخپله اخته وي او نه بل چاته موقع ورکوي چې دوی ته یې ور واوروي او یا یې د دوی په وړاندې اجراء کړي.

۳_ هغه مؤمنان هم په کامیابه ډله کښې شامل دي کوم چې د تصفیه کولو د عمل اجراء کوونکي وي، چې هم یې خپل اخلاق تزکیه کړي وي او هم د خپلو مالونو په تزکیه او تصفیه باندې مشغول وي، یا په بل عبارت: چې نه د اخلاقو د حیثه او نه د مالونو د حیثه خچن پاتې وي.

۴_ هغه مؤمنان هم کامیابان دي چې دوی د خپلو غلیظو عورتونو حفاظت کوي او د هر ډول استعمال څخه یې محفوظ ساتي مګر د لاندې دوه وو خایونو څخه:

الف: یو ځای د هغو زنانه وو څخه عبارت دی کومې چې د دوی په نکاح کښې شاملې وي چې عدد یې د یوې څخه نیولی تر څلورو پورې رسیږي.

ب: بل ځای د هغو وینځو څخه عبارت دی چې د دوی په ملکیت کښې شاملې وي او دوی کولی شي چې هغه وپلوري او یا یې چاته هبه کړي، البته چې دغه وینځې په کوم خاص عدد کښې انحصار نه لري.

کله چې مؤمنانو ته ذکرې شوې دوه ډوله زنانه حلالې ګرځولې شوې دي نو په دوی باندې هیڅ ملامته نشته که خپل غلیظ عورتونه ترې ونه ساتي. هو! هرڅوک چې د ذکرو شوو دواړو ډولو زنانه وو څخه په غیر د بل ځای څخه خپل عورتونه ونه ساتي او خپله غوښتنه پکښې پوره کړي نو همدغه کسان د شریعت د چوکاټ څخه تجاوز کوونکي دي، همدوی ته ملامتیا متوجه ده او د کامیابانو د ډلې څخه وتلي دي.

۵_ هغه مؤمنان هم کامیابان دي کوم چې د خپلو امانتونو او د خپلو عهدونو رعایت کوونکي دي، نه په امانتونو کښې خیانت کوي او نه په وعدو او عهدو کښې خیانت او بې وفایي کوي.

۶_ بالآخره هغه مؤمنان فلاح موندونکي دي کوم چې په خپلو لمونځونو باندې حفاظت کوي او په دوامداره توګه یې د حقوقو سره- سره ودروي او د قضا کولو څخه یې خانونه ساتي.

ای پیغمبره! دغه وړاندې ښودلې شوي مؤمنان همدوی د درجاتو په تفاوت سره فلاح موندونکي دي او همدوی په وړیا توګه د الهي نعمتونو ګټونکي دي.

یا په بل عبارت: همدوی هغه کسان دي کومو چې په وړیا توګه جنت الفردوس وګاټه حال دا چې دوی به هلته همېشه وي، نه به پکښې مړه کېږي او نه به ترې راوېستلی کېږي.

توضیحات

۱ـ نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «أُنْزِلَ عَلَيَّ عَشْرُ آيَاتٍ مَنْ أَقَامَهُنَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ» یعنې په ما باندې لس ایتونه نازل شوه هرڅوک چې دغه لس ایتونه ودروي (په عملي میدان کښې یې پیاده کړي) نو جنت ته به داخل شي. بیا نبي کریم ﷺ د ﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ په قرائت باندې پیل وکړ آن تردې چې لس ایتونه یې ختم کړه[۱].

۲ـ په ﴿ قَدْ أَفْلَحَ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴾ کښې د ﴿ أَفْلَحَ ﴾ کلمه اصلاً د "فَلاح" ـلکه "شَرَاب"ـ څخه او بیا د "اِفلاح" څخه اشتقاقه شوې ده، "فَلاح" په مطلب باندې د کامیابۍ او بریالیتوب څخه عبارت ده او "اِفلاح" په کامیابۍ او بریالیتوب کښې د داخلېدلو معنی ورکوي[۲]؛ یعنې یقیناً هغه مؤمنان چې د راتلونکو صفاتو خاوندان وي په کامیابۍ او بریالیتوب کښې داخل شوي دي او مطلب ته رسېدلي دي، چې د جنت الفردوس وارثان دي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې په ایتونو کښې خو الله ﷻ د کامیابانو دپاره شپږ صفات نازل کړي دي، نو پوښتنه دا ده چې: ایا هغه مؤمنان کامیاب ګڼلی کېږي کوم چې په شپږو واړو صفاتو باندې موصوف نه وي بلکې ځینې پکښې موجودیت ونه لري؟

مونږ وایو چې: اُخروي کامیابي په ذکرو شوو شپږو صفاتو پورې ارتباط لري، نو په چا کښې چې شپږ واړه په کامله توګه تحقق ولري د هغه کامیابي هم کامله ده او په چا کښې چې په ناقصه توګه موجود وي نو د هغه کامیابي هم د صفاتو د نقصان په اندازه ناقصه ده، حتی چې هغه ګنهګار مؤمن هم په یوه لحاظ کامیاب دی کوم چې د ګناه د کبله د دوزخ دوره تېره کړي او بیا جنت ته داخل شي.

خشوع څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فِي صَلَاتِهِمْ خَٰشِعُونَ ﴾ کښې د ﴿ خَٰشِعُونَ ﴾ کلمه د "خُشوع" ـلکه "قُنُوت"ـ څخه اشتقاقه شوې ده. د "خُشُوع" په مفهوم کښې دوه شیان شامل دي[۳]: یو د زړه خوف او ډار او بل د اندامونو سکون او ارامي. د همدې کبله عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ﴿ خَٰشِعُونَ ﴾ کلمه په "خَائِفُونَ سَاكِنُونَ"[۴] باندې تفسیره کړې ده.

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۰
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲
(۳) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۳۹۷
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۸۴

یعنې کامیابان هغه مؤمنان دي کوم چې په لمونځونو کښې د الله ﷻ څخه ډاربدونکي وي او د خپلو اندامونو ارام نیوونکي وي، چې په خپل ځان باندې جامې نه راغونډوي او بې ضرورته په خپل ځان باندې لاس ښکته پورته نه موښي.

د دې دپاره چې د ﴿ خَٰشِعُونَ ﴾ کلمه ښه واضحه شي، هیله ده چې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د خشوع څخه د هغو کارونو نه کول مطلب دي کوم چې د لمانځه سره مناسبت نه لري خو د دې سره-سره لمونځ ورباندې نه فاسدېږي، يوازې خشوع ورباندې زيانمنه ګرځي.

ب: د ایت شریف د نزول څخه وړاندې به نبي کریم ﷺ په لمانځه کښې اخوا دېخوا کتل مګر شاته به يې نه کتل ځکه چې لمونځ ورباندې فاسدېده، لکه چې عبد الله بن عباس رضي الله عنهما وايي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْتَفِتُ فِي صَلَاتِهِ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَا يَلْوِي عُنُقَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ»[۱] يعنې نبي کريم ﷺ وه چې په خپل لمانځه کښې به يې هاخوا دېخوا کتل او خپله غاړه به يې خپلې شاته نه تاووله (شاته به يې نه کتل چې مبارکه سينه يې د قبلې څخه تاوه شي).

ج: چې کله ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو نبي کریم ﷺ د هاخوا دېخوا د کتلو څخه صرف نظر شو، لکه چې د عکرمه ﷺ د ملګرو څخه یو سړی وايي چې: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْحَظُ فِي صَلَاتِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَلْوِيَ عُنُقَهُ»[۲] يعنې وه نبي کريم ﷺ چې په خپل لمانځه کښې به يې د سترګو په کنجونو باندې کتل بدون د دې چې خپل مبارکه غاړه هاخوا دېخوا تاوه کړي.

د: همدارنګه د ایت شریف د نزول څخه وړاندې به صحابه وو کرامو ﷺ «يَرْفَعُوْنَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فِي الصَّلَاةِ»[۳] خپلې سترګې به يې په لمانځه کښې اسمان طرف ته پورته کولې. خو کله چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو نو هغوی خپلې سترګې د سجدې ځای ته راښکته کړې، چې نه به يې هاخوا دېخوا کتل او نه به يې اسمان ته سترګې پورته کولې.

ه: نو هغه لمونځ کوونکی چې خپل نظر ته د سجدې د ځای څخه تجاوز ورکړي او وړاندې یا هاخوا دېخوا وګوري نو خپله خشوع يې زيانمنه کړه[۴].

و: یوه ورځې بي بي عایشې (أم المؤمنین رضي الله عنها) په لمانځه کښې د هاخوا دېخوا کتلو په هکله پوښتنه وکړه چې د دې حکم څه شی دی؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ أَحَدِكُمْ»[۵] يعنې دا تښتول دي چې شیطان يې ستاسو د یو لمونځ کوونکي د لمانځه څخه "کمال" تښتوي.

ز: که څوک غواړي چې د هغو افعالو ډېر مثالونه ولولي په کومو باندې چې د لمانځه خشوع

---

(۱) سنن النسائي ج۱ ص۱۷۸
(۲) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص ۵۹۰
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۳۸
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ص۲۵۲
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۴۶۵: سنن ابي داوُد ج۱ ص۱۳۱

خرابېږي او فقهاء کرام يې د مکروهاتو په نامه يادوي نو څېنو اوږدو فقهي کتابونو[۱] ته دې مراجعه وکړي چې ښه پوره شرحه يې ورکړې ده.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وايي چې د خشوع په مفهوم کښې دا ر شامل دی چې په لمانځه کښې بايد سړی د الله ﷻ څخه ډارېدونکی وي، او پوره واضحه ده چې بدون د حضور څخه په زړه کښې ډار نه پاتې کېږي. په دې باندې علاوه، په لمانځه کښې بالاتفاق نيت شرط دی او د زړه د حضور څخه په غير خو نيت تحقق نه شي موندلی او دا ځکه چې نيت خو د ارادې څخه عبارت دی او د ارادې سره د زړه حضور تړلی دی؛ نو پوښتنه دا ده چې: ايا د زړه حضور په لمانځه کښې شرط دی؟

مونږ وايو چې: که څه هم ځينې علماء کرام يې په شرطيت باندې حکم کوي چې د زړه د حضور څخه په غير لمونځ هيڅ ارزښت نه لري او د الله ﷻ په نزد باندې مقبول نه دی[۲] لکه چې يوه پښتون شاعر همدا مضمون په خپل يوه شعر کښې داسې ځای کړی دی[۳]:

چې د زړه حضور يې نه وي په لمانځه کښې :: په کار نه دی مقتدي وي که امام

مگر صحيحه خبره دا ده چې په لمانځه کښې د زړه حضور په شروع او ختم کښې ضرور دی او په مابين کښې که څه هم حضور ونه لري داسې گڼل کېږي لکه چې حضور لري، خو په دې شرط چې د لمونځ کوونکي څخه داسې عمل صادر نه شي چې د زړه د عدم حضور څخه نمايندگي وکړي[۴] لکه خوراک او څښاک او يا د خلکو سره سوال جواب او داسې نور.

په مابين کښې ځکه د زړه حقيقي حضور ضرور نه دی او په حکمي حضور باندې اکتفاء کېږي چې دا کار د بنيادمانو د وسې څخه بهر دی او الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾ [البقرة:۲۸۶] يعنې الله ﷻ هيڅ نفس (هيڅوک) نه مکلف کوي مگر د هغه د وسې په اندازه.

لغو څه معنی؟

۶_ په ﴿ هُمْ عَنِ ٱللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴾ کښې د "لَغْو" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۲۵] ايت لاندې معنی کړې ده چې د هغې خبرې څخه عبارت ده کومه چې څه ارزښت ونه لري او په گټه او فائده باندې مشتمله نه وي (لکه چې يوه مرغۍ چغېږي) برابره خبره ده چې په ضرر باندې اشتمال ولري او که نه، په دې مقام کښې ورباندې لاندې حديث وراضافه کوو:

نبي کريم فرمايلي دي چې: «مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ»[۵] يعنې د سړي د اسلام د حسن

---

(۱) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱ ص۲۱۵
(۲) التفسير الكبير ج ص۷۷
(۳) د عبد الرحمن مومند ديوان
(۴) الفقه الاسلامي وادلته ج۱ ص۶۱۲؛ کتاب الفقه على المذاهب الاربعه ج۱ ص۲۱۳
(۵) جامع الترمذي ج۲ ص۵۸

او بنابست څخه دا هم ده چې هغه شی پرېږدي کوم چې ورته مقصدي شی نه وي او د عبثياتو څخه شمېرل کېږي او د وخت د ضياع څخه په غير نوره ګټه پکښې متصوره نه وي.

دوه ډوله تفسير

٧ـ په ﴿ هُمْ لِلزَّكَوٰةِ فَـٰعِلُونَ ﴾ کښې د "زَكَوة" کلمه په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه وو ډولونو باندې تفسيره کړې ده[1]:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې: دلته د "زَكَوة" د کلمې څخه تزکيه او د خپل ځان پاکول مطلب دي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ﴾ [الشمس:٩] يعنې يقيناً هغه څوک په کاميابۍ کښې داخل شو چا چې خپل نفس د شرکياتو او ګناهونو څخه تزکيه او پاک کړ.

دوی وايي چې دلته زکات په خپله متعارفه معنی سره نه شي اراده کېدلی ځکه چې دا سورت مکي دی او په مکه معظمه کښې خو زکات نه دی فرض شوی بلکې په مدينه منوره کښې فرض شوی دی.

ب: اکثره علماء کرام وايي چې: د "زَكَوة" کلمه دلته په خپله متعارفه معنی سره ده چې د مالونو زکات دی او عبارت د مضاف په تقدير سره دی چې په "لِأَدَاءِ الزَّكَوٰةِ فَاعِلُونَ"[2] سره ترې تعبير کولی شو، يعنې هغه مؤمنان کاميابان دي کوم چې د زکاتونو د اداء کولو (ورکولو) دپاره کوونکي وي.

دوی وايي چې که څه هم د زکات مقادير او نصابونه په مدينه منوره کښې شرحه شوي دي مګر اصل فرضيت يې په مکه معظمه کښې تشريع شوې وه، د همدې کبله الله ﷻ د الأنعام په سورت کښې د عُشر فرضيت نازل کړی دی چې ﴿ وَءَاتُواْ حَقَّهُۥ يَوْمَ حَصَادِهِۦ ﴾ [الأنعام:١٤١] يعنې او تاسو د ځمکې د حاصلاتو حق د رېبلو (لوکولو) په وخت کښې ورکړئ؛ حال دا چې دا سورت بالاتفاق مکي سورت دی.

تبصره

٨ـ مونږ ته لومړی معنی په دې مقام کښې بهتره برېښي خو په دې شرط چې تزکيه عامه واخستله شي ترڅو مالي تزکيې ته هم شامله شي، نو د يو پلوه به د مضاف د تقدير څخه ايت شريف بچ پاتې شي چې خلاف الاصل دی او د بله پلوه به پکښې دوهمه معنی هم شامله شي؛ يعنې هغه مؤمنان مفلحان دي چې هغوی خپل ځانونه د شرکياتو څخه په ايمان او د ګناهونو څخه په توبې او بالآخره د حرص څخه د مالونو په صدقاتو سره تزکيه کوونکي دي او د تزکيې د عمل اجراء کوونکي دي.

فُرُوج څه معنی؟

٩ـ په ﴿ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَـٰفِظُونَ ﴾ کښې د "فُرُوج" کلمه د "فَرْج" ـ لکه "ضَرْب" ـ جمعه ده، "فَرْج"

---

[1] اضواء البيان ج ص٧٥٨

[2] روح المعاني ج١٨ ص٥؛ تفسير ابن کثير ج٣ ص٢٣٩

اصلاً د دوه شیانو ترمنځ چاود او درز ته وضعه شوی دی(١) لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾ [ق: ۶] یعنې مونږ اسمان پیدا کړی دی چې بې ستنو ولاړ دی او هیڅ چاودونه (درزونه) نه لري.
د انسان (نارینه وي او که ښځینه وي) غلیظ عورت ته ځکه دغه نوم (فرج) ایښودل شوی دی چې هغه د دوه وو ورنونو ترمنځ موقعیت لري ته به وایې چې په یوه چاود کښې واقع دی، د همدې کبله نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَنْ یَضْمَنْ لِي مَا بَیْنَ لَحْیَیْهِ وَمَا بَیْنَ رِجْلَیْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ»(٢)، هرڅوک چې ماته د هغه شي د ساتنې ضمانت وکړي کوم چې د ده د دواړو جاملو ترمنځ واقع دی یعنې چې د ژبې څخه عبارت دی. او هم راته د هغه شي د ساتنې ضمانت وکړي کوم چې د ده د دواړو پښو (ورنونو) ترمنځ موقعیت لري چې د غلیظ عورت څخه عبارت دي، نو زه به هغه ته د جنت ضمانت وکړم چې ورداخل به شي.

سوال جواب

١٠_ که څوک وایي چې پوره واضحه ده چې د تغلیب په توګه په ﴿ وَالَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴾ کښې زنانه مؤمنانې هم شاملې دي لکه چې د قرآن کریم په نورو ایتونو کښې شاملې ګڼلې کېږي؛ نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ﴿ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ ﴾ په بنیاد زنانه وو مؤمنانو ته جائزه ده چې د خپلو غلامانو مملوکانو څخه جنسي استفاده وکړي لکه څنګه چې نارینه وو مؤمنانو ته جواز لري چې د خپلو وینځو سره جنسي ارتباط ونیسي؟

مونږ وایو چې: د ﴿ عَلَىٰ ﴾ د توري څخه څرګندېږي چې د استثناء په مضمون کښې زنانه شاملې نه دي بلکې دغه مضمون یوازې په نارینه وو مؤمنانو پورې اختصاص لري، او دا ځکه چې نوموړی توری په هغه امساک پورې تعلق نیسي کوم ته چې د ﴿ حَافِظُونَ ﴾ کلمه متضمنه ده(٣)، او امساک د نارینه وو صفت دی لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ ﴾ [البقرة: ٢٣١] یعنې کله چې تاسو خپلې منکوحې په رجعي طلاق سره طلاقې کړې او بیا هغوی دعدت نېټې ته ورنږدې شوې نو یا یې په ښکلې طریقه سره را ایساره کړئ (رجوع ورته وکړئ) او یا یې په ښکلې طریقه سره خوشې کړئ (چې عدت یې تېر شي او ستاسو د نکاح څخه خارجې شي).

لنډه دا چې د کلام اول عام دی، زنانه وو او نارینه وو دواړو ته شامل دی، او د کلام آخر (استثناء) یوازې په نارینه وو پورې مختصه ده.

د ذکر شوي کلام نظیر وړاندې تېر شوی دی چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ ﴾ [الأعراف: ١٨٩] یعنې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د یوه نفس څخه پیدا کړي یاست او د همدغه یوه نفس څخه یې د ده جوړه هم

(١) مفردات الراغب ص٣٨٨
(٢) صحیح البخاري ج٢ ص٩٥٩
(٣) البحر المحیط ج٧ ص٥٤٨

د دې دپاره پیدا کړې ده چې میلان ورته وکړي او ورسره ارام شي، نو کله چې تاسو یوه کس (نارینه) خپله جوړه پېټه کړه (جنسي ارتباط یې ورسره ونیوه) نو هغه په خفیف بار سره بارداره شوه.
نو دلته د کلام اوله برخه ټولو انسانانو ته شامله ده او دوهمه برخه یې یوازې په مېړه او ماندینې پورې اختصاص لري، لکه چې شرحه یې هملته تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.
نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: مؤمنان نارینه او زنانه هغه کسان دي چې خپل عورتونه د محارمو څخه ساتي، مګر نارینه مؤمنان خپل عورتونه په خپلو منکوحاتو او په خپلو مملوکاتو باندې نه ایساره وي بلکې د دغو دواړو ډولونو څخه په غیر په نورو ټولو باندې یې ایساره وي او د خپل کنترول لاندې یې واقع کوي.
نو د ذکر شوي تشریح په لحاظ سره د ایت شریف څخه دغه لاندې حکمونه راوځي:
الف: هیڅ زنانه ته جائزه نه ده چې د خپل مملوک غلام څخه جنسي استفاده وکړي. د ښه وضاحت دپاره لاندې قیصه ولولئ:
یو ځل د عمر الفاروق ﷺ په خلافت کښې یوې ښځې په خپل ځان باندې خپل غلام قادر کړی وه چې دا ډول استفاده زنانه وو ته هم جائزه ده لکه څنګه چې نارینه وو ته جائزه ده.
نو خلیفه ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ سره په دغې هکله مشوره وکړه، نو دوی ټولو مشوره ورکړه چې نوموړې ښځې قرآن کریم غلط تفسیر کړی دی، یا په بل عبارت: دوی اجماع وکړه چې زنانه وو ته دا ډول استفاده جائزه نه ده. نو خلیفه دغه ښځه مخاطبه کړه چې: «لا جَرَمَ وَاللهِ لَا أُحِلُّكِ لِحُرٍّ بَعْدَهُ أَبَدًا»[۱]
یعنې په الله ﷻ سوګند دی چې ضرور ستا سزا دا ده چې د همېشه دپاره به د دې څخه وروسته تا یوه اصیل سړي ته پرېنږدم چې ته ورسره نکاح وکړې.
اما حد یې ورباندې جاري نه کړ ځکه چې ایت شریف ته یې غلط تاویل ورکړی وه او د خپل ځان دپاره یې شبه په لاس کښې درلوده، او حدود خو په شبهاتو باندې بندېږي.
ب: په ﴿ مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُمْ ﴾ کښې د "مَا" توری د وینځو څخه عبارت دی او غلامانو ته شامل نه دی، د همدې کبله علماوو کرامو اجماع کړې ده چې هیڅ بادار ته جائزه نه ده چې د خپل غلام سره د لوط ﷺ د قوم شنیع عمل اجراء کړي[۲] او هرڅوک چې ورسره دا ډول عمل جائز وګڼي هغه کافر دی[۳].

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۱_ که څوک وایي چې: په ﴿ فَمَنِ ٱبْتَغَىٰ وَرَآءَ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه خو د زنانه وو مذکور محدود مقدار ته اشاره ده چې څلور منکوحې دي او غیر محصورې وینځې دي، نو پوښتنه دا ده چې په همدغه عبارت کښې د ﴿ وَرَآءَ ﴾ کلمه د څه شي څخه کنایي ده چې سړی ورباندې ملامت کړی

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۰۷
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۶
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۷۳

شوی او د شرعي چوکاټ څخه وتلی ګڼلی کېږي؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو د ﴿ وَرَآءَ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د لاندې کارونو څخه کنایه اخستې ده[۱]:

الف: متعه کول، چې تعریف او د رد وجوه یې د [النساء:۲۴] ایت لاندې تېر شوي دي ـ والحمد لله ﷻ ـ مونږ ورباندې نور بیان نه اضافه کوو، فقط همدومره لیکو چې په دې مقام کښې هم ورباندې ځینو مفسرینو کرامو پوره څېړنه کړې ده[۲] که څوک یې د لوستلو شوق لري هلته دې مراجعه وکړي.

ب: د غیر منکوحې او غیر مملوکې زنانه سره جنسي ارتباط نیول.

ج: د نارینه وو سره او یا د زنانه وو سره هغه عمل اجراء کول په کوم باندې چې د لوط ﷺ قوم عادت وه او هم یې ورباندې شهرت درلود.

د: د څارویو سره همدغه شنیع عمل اجراء کول.

ه: بالآخره په خپل لاس باندې خپل ځان انزالول، او داسې نور.

یادونه

۱۲ـ په ﴿ وَٱلَّذِينَ هُمْ لِأَمَـٰنَـٰتِهِمْ ﴾ کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د "أَمَانَات" کلمه د [النساء:۵۸] ایت لاندې شرحه کړې ده چې ټولو حقوق الله او ټولو حقوق العباد ته شامله ده، هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، خو په دې مقام کښې ورباندې یوازې یو حدیث وراضافه کوو چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ»[۳]

یعنې د منافق علامې درې دي (هغه دا) چې کله خبرې کوي نو دروغ وایي او چې کله وعده وکړي نو په هغې باندې وفاء نه کوي (بلکې خپله وعده ماتوي) او چې کله په کوم شي کښې امین وګرځولی شي نو خیانت کوي.

سوال جواب

۱۳ـ که څوک وایي چې الله ﷻ د کامیابانو مؤمنانو په صفاتو کښې د لمانځه ذکر یو ځل په دوهم ایت کښې نازل کړی وه نو پوښتنه دا ده د چې: د څه حکمت په بنیاد یې په ﴿ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَٰتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴾ کښې د لمانځه ذکر تکراراً نازل کړه؟

مونږ وایو چې: دلته تکرار نشته؛ په دوهم ایت کښې په لمانځه کښې خشوع ته اشاره شوې وه چې حفاظت ورباندې وکړی شي او دلته د خپله لمانځه حفاظت مطلب دي چې دوام ورباندې وکړی شي او د فوتولو څخه بچ وساتلی شي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۹
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۲۲؛ تفسير المظهري ج۶ ص۳۶۵
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۰

لنډه، دا چې په لمانځه باندې دوام کول د کامیابانو یو صفت دی او خشوع کول یې یکښې بل صفت دی، چې جنت ته پرې سړی ورنژدې کېږي او د بدوکارونو مخه وربانډې نیوه کېږي.

یوه ورځې عبد الله بن مسعود ﷛ پوښتنه وکړه چې: ای د الله ﷻ پیغمبره! «أيُّ الْأَعْمَالِ أقْرَبُ إلَى الْجَنَّةِ» د عملونو کوم یو جنت ته ډېر نژدې دی؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «الصَّلَاةُ عَلَى مَوَاقِيتِهَا»[۱] یعني په خپلو وختونو باندې برابر لمونځ ورته ډېرنژدې دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۱۴_ که څوک وایي چې: په څه وجه کامیابان مؤمنان د جنت وارثان وګرځولی شوه حال دا چې میراث خو دې ته وایي چې څوک مړ شي او خپلوانو ته یې څه پاتګه او مال پاتې شي؟

مونږ وایو چې: جنتیانو ته د وارثانو لقب د لاندې دوه وو وجو د کبله ورکړی شوی دی:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أحَدٍ إلَّا لَهُ مَنْزِلَانِ مَنْزِلٌ فِي الْجَنَّةِ وَمَنْزِلٌ فِي النَّارِ فَإذَا مَاتَ فَدَخَلَ النَّارَ وَرِثَ أهْلُ الْجَنَّةِ مَنْزِلَهُ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى ﴿ أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴾»[۲] یعني ستاسو یو نفر هم نه دی مګر هغه ته دوه کورونه دي چې یو کور یې په جنت کښې دی او بل کور یې په دوزخ کښې دی، نو کله چې مړ شي او دوزخ ته داخل شي نو جنتیان یې د جنت کور په میراث سره اخلي (همدوی ته ورکولی کېږي) همدغه مضمون ته په [المؤمنون: ۱۰] ایت شریف کښې اشاره شوې ده چې دغه ډله همدوی د جنت وارثان دي.

ب: په ﴿ هُمُ ٱلْوَٰرِثُونَ ﴾ کښې "وَارِثُونَ" کلمه د "إرْثٌ" یا "وِرَاثَة" څخه اشتقاقه شوې ده او مونږ د الله ﷻ په توفیق د [مریم: ۶] ایت لاندې لیکلي دي چې "إرْثٌ" یا "وِرَاثَة" هغه مال ته ویل کېږي چې سړي ته پرته د کوم عقد څخه په وړیا توګه لاس ته ورشي، او پوره واضحه ده چې هر جنتي د الله ﷻ د رحمت د کبله په وړیا توګه جنت ته داخلېږي لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «...وَلَا أنَا إلَّا أنْ يَتَغَمَّدَنِيَ اللهُ بِرَحْمَةٍ»[۳] یعني هیڅا ته به د هغه عمل د دوزخ څخه نجات ورنه کړي او نه به پرې جنت ته داخل شي او حتی زه به هم جنت ته د خپل عمل په عوض ورداخل نه شم مګر هله چې الله ﷻ مې په خپل رحمت سره پټ کړي.

یادونه

۱۵_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الکهف: ۱۰۷] ایت لاندې د "فِرْدَوْس" کلمه ښه تحلیله کړې ده چې رومي کلمه ده، او هم مو د جنت الفردوس په باب ښېښي احادیث رانقل کړي دي او بالآخره هلته مو په همدې اړه یوه سوال ته جواب هم ورکړی دی، نو هیله ده چې په هغه مقام باندې یو نظر واچولی شي.

---

[۱] صحيح مسلم ج۱ ص۶۲
[۲] سنن ابن ماجه ص۳۲۳
[۳] صحيح البخاري ج۲ ص۹۵۷

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰهُ نُطْفَةً فِى قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ
خَلَقْنَا ٱلنُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا ٱلْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا ٱلْمُضْغَةَ عِظَٰمًا فَكَسَوْنَا ٱلْعِظَٰمَ
لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ۚ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ
لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۲] او یقینًا مونږ (د اصل په اعتبار سره) انسان (د خمکې) د خُلاصې د ختې څخه پیدا کړی دی
[۱۳] بیا مو (د فروعو په لحاظ سره) په محکم قرار ځای (رحم) کښې نطفه وګرځاوه.
[۱۴] بیا مو نطفه (همدلته) پرنډ وینه وګرځوله نو پرنډ وینه مو (همدلته) بوټۍ غوښه وګرځوله (جوړه کړه) نو (بیا) مو بوټۍ غوښه هډوکي وګرځوله (هډوکي مو پکښې پیدا کړه) نو هډوکي مو په غوښه باندې پټ کړه، بیا مو انسان په بل ډول پیدا ینښت سره پیدا (جوړ) کړ (چې روح مو پکښې پو کړ او سا مو پکښې واچوله چې ورباندې ژوندی شو).
نو الله ﷻ برکتناک دی چې د جوړوونکو بهتر جوړوونکی دی.
[۱۵] بیا (ای انسانانو!) یقینًا تاسو د ذکرو شوو مراحلو څخه وروسته (په دنیا کښې) هرومرو مړه کېدونکي یاست (چې بهرته به تول فنا شئ).
[۱۶] بیا به یقینًا تاسو د قیامت په ورځ (د قبرونو څخه) راپورته کړی شئ.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو څخه د اشارې په توګه څرګندېده چې د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل حق دي چې کامیابان به په جنت کښې همېشه وي او ناکامان به په دوزخ کښې همېشه وي؛ په دې ایتونو کښې د همدغه مطلب د اثبات دپاره دلایل نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې د حشر او بعث بعد الموت د اثبات دپاره لاندې دلایل قرائت کړه:
۱ـ مونږ په یقیني توګه انسان د اصل (آدم ﷺ) په لحاظ سره د خمکې د خُلاصې څخه پیدا کړی دی چې د هر ډول خاورې برخه پکښې وه. یا په بل عبارت: مونږ د ټولې خمکې څخه لږ-لږ خاوره راغونډه کړه چې په سپینه، توره، زېړه، سره او هم پسته او کلکه باندې مشتمله وه، بیا مو همدغه خلاصه کړی شوې خاوره ختې کړه او د آدم ﷺ کالبوت مو ترې جوړ کړ او په روح سره مو ژوندی کړ.
۲ـ همدارنګه مونږ انسان د زوزات او فروعو په لحاظ سره (چې د قیامت د ورځې پورې به جاري وي) د لاندې مراحلو په تېرولو سره پیدا کړی دی او پیدا کوو یې:
الف: مونږ د غذاء (خوراک او څښاک) په سلسله د خمکې خلاصه د انسان په بدن کښې په نطفه باندې بدلوو، بیا همدغې نطفې ته د زنانه وو په رحم کښې تقرر ورکوو، که نه نو زمونږ څخه برته به

رحم کښې څوک نطفې ته ثبات او تقرر ورکولی شي؟
ب: بیا همدغه نطفه په پرنډ وینې باندې تبدیلوو، او خړمتی رنګ یې په سور رنګ باندې اړوو.
ج: د څه وخت په تېرېدلو سره همدغه پرنډ وینه یوې بوټۍ غوښې ته ور اړوو چې سوچه پسته غوښه یې ګرځوو چې هیڅ هډوکی پکښې موجودیت نه لري.
د: نو په همدغې بوټۍ غوښه کښې هډوکي پیدا کوو، د انسان اسکلټ پکښې ځای په ځای کوو او په غوښه باندې یې پټوو (پوستکی ورباندې ورخوروو).
هـ: بیا پکښې روح پو کوو او ژوند ورکوو، برسېره په دې انساني صفتونه پکښې پیدا کوو او د نورو حیواناتو څخه یې ممتاز ګرځوو.
نو کله چې الله ﷻ د سپېرو خاورو څخه د ذکرو شوو مراحلو په تېرولو سره انسان جوړوي چې اشرف المخلوقات دی، نو الله ﷻ ډېر برکتناک دی او د هغو ټولو شرکیاتو څخه پاک او منزه دی په کومو باندې چې مشرکان معتقد دي.
۳ـ ای انسانانو! لکه څنګه چې وړاندې واضحه شوه چې الله ﷻ تاسو د خاورو څخه پیدا کړي یاست همدارنګه تاسو بېرته په همدغې ځمکه کښې منحل کېدونکي یاست، په تاسو کښې یو نفر هم داسې نشته چې په ځمکه کښې همېشه پاتې شي بلکې تاسو ټول مړکېدونکي یاست.
۴ـ خو په یقیني توګه به تاسو د قیامت په ورځ د همدغې ځمکې څخه یو ځل بیا راپورته کړی شئ، مګر د هغو مراحلو په تېرولو سره نه په کومو باندې چې په دنیا کښې پیدا کړی شوي وئ بلکې بدون د مراحلو څخه به په یو ځل، په یوه اواز، په اجتماعي توګه د قبرونو څخه راپورته کړی شئ او د الله ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.
۵ـ نو ای انسانانو! تاسو ته یوه پوښتنه راجع کېږي نو په کار دي چې په دقت سره ورته جواب ورکړئ هغه دا چې: ایا هغه اقدس ذات (چې یو ځل یې د خاورو څخه ټول انسانان پیدا کړه) د دوهم ځل دپاره قدرت نه لري چې بیا یې د ځمکې څخه راپورته کړي؟!

توضیحات

۱ـ په ﴿وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ مِن سُلَٰلَةٖ﴾ کښې د ﴿سُلَٰلَةٖ﴾ کلمه د "سل" ـ لکه "مد" ـ څخه اشتقاق شوې ده، "سل" دېته ویل کېږي چې یو شی د بل شي څخه په نرمۍ سره راوویستلی شي[۱] لکه چې څوک د تېکي څخه توره راوباسي، مګر دغه وزن (فعالة) د هغه لږ شي څخه استازیتوب کوي کوم چې د بل شي څخه واخستلی شي، برابره خبره ده چې اخستلی شوی شی مقصودي وي لکه چې څوک ماسته مندانو کړي او کوچ (مسکه) ترې وباسي، او یا غیر مقصودي وي لکه څوک چې نوکان واخلي[۲].
په دې مقام کښې د ﴿سُلَٰلَةٖ﴾ د کلمې څخه لومړی ډول اخستل مطلب دی چې تفصیل یې دا دی:

(۱) مفردات الراغب ص۲۴۳؛ القاموس المحیط ج۲ ص۶۰۱
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۳

الف: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ مِنْ قَبْضَةٍ قَبَضَهَا مِنْ جَمِيعِ الْأَرْضِ فَجَاءَ بَنُو آدَمَ عَلَى قَدْرِ الْأَرْضِ فَجَاءَ مِنْهُمُ الْأَحْمَرُ وَالْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ وَبَيْنَ ذَلِكَ وَالسَّهْلُ وَالْحَزْنُ وَالْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ»[1] يعنې يقيناً الله ﷻ آدم ﷺ د يو موټي خاورې څخه پيدا کړی دی چې د ټولې ځمکې څخه يې اخستې وه، نو د همدې کبله د آدم ﷺ زوزات د ځمکې د صفاتو په اندازه پيدا کېږي (د ټولې ځمکې خواص پکښې ځلېږي) نو ځينې يې سره، سپين او تور دي او ځينې په همدې منځکښې دي چې څرې، زېړ او نور رنګونه لري، همدارنګه ځينې بنيادمان نرم، ځينې خيره ځينې خبيث او ځينې پاکيزه دي؛ ځکه چې ځمکه هم مختلف رنګونه لري او هم پکښې پسته او کلکه او هم ښورچنه او حاصلناکه خاورې شته دي.

ب: د آدم ﷺ اولاده (زوزات) د نطفې څخه پيدا کېږي او نطفه د هغو خوراکونو او څښاکونو څخه د انسان په بدن کښې جوړېښت مومي کوم چې د ځمکې څخه اخستل کېږي.

يا په بل عبارت: د انسان ټول خوراک او څښاک (آن د حلالو غوښو په شمول) د ځمکې څخه نشئت کوي نو په حقيقت کښې نطفه د ځمکې خلاصه ده چې د انسان د پيدايښت دپاره د تو‌خم مثال لري.

د قرار او مکين معناوې

۲ـ په ﴿فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ کښې رحم په دوه وو صفتونو باندې موصوف شوی دی چې دواړه د الله ﷻ د کامل قدرت څخه نمايندګي کوي هغه دا چې:

الف: يو صفت ﴿قَرَارٍ﴾ دی چې د مستقر معنی ورکوي[2] يعنې الله ﷻ نطفې ته په رحم کښې استقرار ورکوي ترڅو ورباندې مختلفې مرحلې تېرې شي او انسان ترې جوړ شي.

ب: بل صفت ﴿مَّكِينٍ﴾ دی چې د محکم او قوي معنی ورکوي[3] يعنې رحم داسې محکم او قوي ځای دی چې د نطفې د ساتنې توان لري، نه خوله ببېرته کوي چې نطفه ضائع شي او نه د هغې د ثقيل ګرځېدلو په سبب کمزوری کېږي چې جنين تحمل نه کړی شي او بې وخته سقوط ورکړي چې خوله بيرته کړي، إلا ما شاء الله.

يادونه

۳ـ په ﴿فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً﴾ کښې د "عَلَقَة" او "مُضْغَة" دواړه کلمې مونږ د الله ﷻ په توفيق د [الحج:۵] ايت لاندې پوره شرحه کړې دي چې بيا شرحه کولو ته يې اړتيا نه ګورو.

د انسان د هډوکو ټوله شمېره

۴ـ په ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾ کښې د "عِظَام" کلمه د "عَظْم" ـ لکه "قَدْر" ـ جمعه ده چې د هډوکي معنی ورکوي، يا په بل عبارت: "عِظَام" د يوه حيوان د جسم هغو کلکو برخو ته ويل کېږي کومې چې

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۱۲۵
(۲) لسان العرب ج۵ ص۸۵
(۳) البحر المحيط ج۷ ص۵۵۱

په څوبنه باندې پټې وي او په رحم کښې ترې اسکلېټ تشکیلېږي[۱].

ځینې مفسرین کرام لیکي چې: د انسان د هډوکو مجموعه په دوه سوه او اته څلویښت (۲۴۸) هډوکو باندې مشتمله ده[۲] او عجیبه لا دا ده چې په همدغې شمېره باندې د "رحم" کلمه د اشارې په توګه دلالت کوي، ځکه چې د ابجد په حساب کښې "ر" توری د دوه وو سوو او د "ح" توری د اتو او بالآخره د "م" توری د څلویښتو دپاره وضعه شوی دی چې مجموعه یې (۲۴۸) کېږي.

د "خلقا آخر" معنی

۵ـ په ﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَٰهُ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾ کښې د ﴿ خَلْقًا ءَاخَرَ ﴾ کلمات مفسرینو کرامو په ډېرو ډولونو تفسیر کړي دي[۳]. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: دا کلمات د روح پوکولو او ژوندي ګرځولو څخه عبارت دي، چې د دې څخه وړاندې محض یوه مجسمه جوړه شوې وه خو د روح په پوکولو باندې ترې انسان جوړ شو چې پنځه حواس ورکړی شو او د عقل خاوند (هوښیار) جوړ کړی شو.

ب: ذکر شوي کلمات هغو حالاتو ته اشاره ده کوم چې په انسان باندې د ولادت څخه نیولې آن د هَرم (بوډاتوب) پورې تېرېږي، او د یوې مرحلې څخه بلې مرحلې ته ورداخلېږي.

که څه هم ځینو مفسرینو کرامو لومړني تفسیر ته ترجیح ورکړې ده[۴] مګر مونږ ته ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافي نه برېښي، نو بهتره ده چې د ذکر شوو کلماتو څخه "ما یطلق علیه خلق آخر" مراد کړی شي او دواړو ته شامل وګڼلی شي، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: بیا مونږ انسان د ذکر شوي حالت څخه وباسو او روح پکښې اچوو او د مور د ګېډې څخه یې د یوه ماشوم په ډول راوباسو او د نورو مختلفو مراحلو سره یې مخامخ کوو.

سوال جواب

۶ـ که څوک وایي چې په ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ کښې د ﴿ أَحْسَنُ ﴾ کلمه د ﴿ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ کلمې ته مضافه شوې ده، نو پوښتنه دا ده چې: ایا د الله ﷻ څخه په غیر بل څوک خلق کولی شي؟ ترڅو په الله ﷻ باندې د ﴿ أَحْسَنُ ٱلْخَٰلِقِينَ ﴾ اطلاق صحت مونده کړي، لکه څنګه چې رحم کول په الله ﷻ پورې اختصاص نه لري نو په الله ﷻ باندې د "أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ" اطلاق صحت موندلی دی؟

مونږ وایو چې: د "خَلَق" کلمه لاندې دوه معناوې لري[۵]:

الف: د نشت څخه د یو شي شته کول او د عدم څخه موجودیت ورکول؛ دا په الله ﷻ پورې اختصاص لري او هیڅوک نه شي کولی چې یو شي ته وجود ورکړي.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۴۱۰
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴
(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۰۴؛ التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۸۵؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۰۹
(۴) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱
(۵) مفردات الراغب ص۱۵۸

ب: د یوه شي څخه بل شی جوړول، لکه چې د لرګیو څخه کټ جوړ شي او یا د شودو څخه ماسته تیار کړی شي؛ په دې معنی سره انتساب یې په الله ﷻ پورې اختصاص نه لري بلکې په همدې لحاظ سره یې بندګانو ته هم نسبت کېدلی شي لکه چې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ ٱلطِّينِ كَهَيْـَٔةِ ٱلطَّيْرِ بِإِذْنِى ﴾ [المائدة: ۱۱۰] یعنې: او ای عیسی! هغه درېه یاد کړه چې تا به زما په اجازه د خټو څخه د مرغی جوثه جوړوله.

په دې مقام کښې همدغه دوهمه معنی مراده ده[۱] او دا ځکه چې خبره په دې کښې راروانه ده چې د نطفې څخه انسان جوړېږي، یعنې الله ﷻ د جوړولو د حیثه د ټولو جوړوونکو څخه بهتر جوړوونکي دي چې د نطفې څخه په څو مراحلو کښې انسان جوړوي، حال دا چې دغه کار د ده ﷻ څخه په غیر د هیچا د لاسه پوره نه دی.

یادونه

۷_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام:۹۳] ایت لاندې ښه اوږده قیصه لیکلې ده چې د ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ ﴾ د جملې نزول د عبدالله بن سعد بن أبي السرح د ارتداد سبب ګرځېدلی وه، چې بیا لیکلو ته یې څه اړتیا نه ګورو خو په دې مقام کښې ورباندې لاندې سوالونه او جوابونه وراضافه کوو:

الف: که څوک وایي چې: عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په یوه اوږده حدیث کښې وایي چې: «فَأَزَلَّهُ الشَّيْطَانُ فَلَحِقَ بِالْكُفَّارِ»[۲] یعنې شیطان نوموړی ابن ابي السرح وښویاوه نو په کفارو (مشرکانو) پورې پیوسته شو، یا په بل عبارت: د مسلمانانو د ټولګي څخه وتښتېد او د کفارو په ټولګي کښې شامل شو. حال دا چې وړاندې په سریزه کښې واضحه شوې ده چې دا سورت د هجرت څخه مخکښې نازل شوی دی چې د مسلمانانو ټولګي د کفارو د ټولګي څخه په هجرت سره نه وه جدا شوي او ټول سره خلط ملط په مکه معظمه کښې اوسېدل.

مونږ وایو چې[۳]:

اول: کومه لیکنه چې د نوموړي د ارتداد سبب ګرځېدلې وه هغه د نزول د وخت لیکنه نه وه چې اعتراض وارد شي، بلکې دا تکراري لیکنه وه چې په مدینه منوره کښې یې صورت نیولی وه، چې د دې څخه وړاندې ورباندې نوموړی خبر نه وه.

دوهم: که څه هم سورت مکي دی مګر همدغه یو ایت پکښې مدني دی چې په مدینه منوره کښې نازل شوی دی.

ب: که څوک وایي چې: الله ﷻ د قرآن کریم په اعجاز کښې فرمایي چې: ﴿ فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۲۶
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۴۳
(۳) روح المعاني ج۱۸ ص۱۶

إن كَانُوا۟ صَـٰدِقِينَ ﴾ [الطور: ۳۴] يعنې كه مشركان رښتيا ويونكي وي چې قرآن كريم دروغين كتاب دى نو دوى دې د همدې قرآن كريم د خبرو غونډې يوه خبره راوړي (جوړه كړي)؛ نو پوښتنه دا ده چې د ذكرې شوې قيصې د واقعيت په صورت كښې خو نوموړى ابن ابي السرح وتوانېد چې د قرآن كريم د جملاتو غونډې يوه جمله يې جوړه كړي؟

په دې باندې علاوه په ځينو رواياتو كښې شته چې عمر (امير المؤمنين ﷺ) او معاذ بن جبل ﷺ هم د نزول څخه وړاندې په "فَتَبَارَكَ اللهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ" باندې تلفظ كړى وه چې بيا وروسته همدغسې نازل شو او د دواړو كلام د الله ﷻ د كلام سره موافق وګرځېد[1].

مونږ وايو چې: د ذكر شوي سوال دپاره مونږ د الله ﷻ په توفيق د [البقرة:۲۳] ايت لاندې يو جواب ليكلى دى چې د قرآن كريم غونډې په يوه خبره باندې هم څوک قدرت نه لري خو محض د تلفظ په لحاظ نه بلكې د ټولو كيفياتو په ملحوظ. او پوره واضحه ده چې د ټولو كيفياتو په ملحوظ ورسره پكښې هيڅوک سيالي نه شي كولى.

په همدې جواب باندې په دې مقام كښې د ﴿ فَتَبَارَكَ ٱللَّهُ أَحْسَنُ ٱلْخَـٰلِقِينَ ﴾ د "ف" توري دلالت كوي او دا څكه چې دغه توري دلته د تفريع دپاره دى چې د انسان د پيدايښت ذكر شوي ټول مراحل پكښې ملحوظ دي، او پوره څرګنده ده چې د مراحلو په لحاظ سره وړاندې د الله ﷻ څخه په غير هيڅا تلفظ نه شو كولى او نه به يې وړاندې وكړى شي او دا څكه چې په دغو مراحلو باندې نه څوک دقيق علم لري او نه پكښې څوک د تصرف او لاس وهنې توان لري. د همدې كبله ذكرو شوو صحابه وو كرامو هم وړاندې په هغه وخت كښې تلفظ وكړ كله چې الله ﷻ مراحلو ته اشاره وكړه.

﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ ٱلْخَلْقِ غَـٰفِلِينَ ﴿١٧﴾ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءًۢ بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّـٰهُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍۭ بِهِۦ لَقَـٰدِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنشَأْنَا لَكُم بِهِۦ جَنَّـٰتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَـٰبٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَٰكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْـَٔاكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَـٰمِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِى بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَـٰفِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى ٱلْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾

[۱۷] او بې شكه مونږ ستاسو دپاسه اوه لاندې باندې (اسمانونه) پيدا كړي دي، او مونږ د (خپلو) مخلوقاتو څخه ناخبره نه ياستو (كه نه نو په دومره دوامداره توګه به ولاړ نه وى پاتې شوي).

[۱۸] او مونږ (ستاسو دپاره) د اسمانه (دپاسه) په (ټاكلې) اندازې سره اوبه نازلوو، نو (دغو) اوبو

[1] الدر المنثور ج۶ ص۹۴؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۴۱

ته په ځمکه کښې ځای ورکوو (او د زخېرې په توګه یې پکښې ساتو). او یقینًا مونږ (د اوبو د زخېرو) کولو څخه وروسته هم) د هغو په بېولو (د منځه په وړلو) باندې قدرت درلودونکي یاستو.

[۱۹] نو مونږ په (دغو) اوبو سره ستاسو دپاره (د ځمکې څخه) باغونو ته نشئت ورکوو (ځینې باغونه) د کجورو او انګورو (د باغونو) څخه عبارت دي. په (دغو) باغونو کښې چې دپاره (علاوه په کجورو او انګورو باندې) ډېرې (نورې) میوې شته دي، او د (همدغو) باغونو څخه تاسو خوراک کوئ (او هم ترې د میوجاتو په خرڅلاو سره خپلې اړتیاوې پوره کوئ).

[۲۰] او (همدارنګه مونږ په دغو اوبو سره) داسې ونې ته هم (نشئت ورکوو) چې د سیناء د غره څخه راوځي (یا په بل عبارت: چې) د غوړو او د خوړونکو دپاره د لنګولي (کتنغ) سره (ترې) راټوکېږي (زرغونېږي).

[۲۱] او یقینًا ستاسو دپاره په څارویو کښې (هم لوی د) عبرت (درس) دی، چې مونږ تاسو د هغو (شودو) څخه څړوبوو کوم چې د هغو په ګېډو (داخل) کښې دي او ستاسو دپاره په څارویو کښې زښتې ډېرې ګټې (پرتې) دي، او د همدغو (څارویو) څخه (لا) تاسو ځینې خورئ (غوښې یې درته حلالې ګرځولې شوې دي).

[۲۲] او (په دې باندې علاوه) تاسو په (ځینو) څارویو باندې (په وچه کښې)، او هم په بېړیو باندې (په دریابونو کښې) سوروول کېږئ (ستاسو د سورلۍ دپاره ښه مساعد پیدا کړې شوي دي).

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنیو ایتونو کښې د انسان د خلقت (پیدایښت) د مراحلو بیان نازل شوی وه او په دې ایتونو کښې یې په دنیا کښې د بقاء (ژوند) وجوهو ته اشاره شوې ده.

۲_ هلته الله ﷻ د خپل کامل قدرت ځمکني مثالونه ښودلي وه او دلته یې اسماني مثالونو ته اشاره کړې۱ .

۳_ هلته د الله ﷻ د توحید دپاره د انفسي دلایلو ذکر وه او دلته یې افاقي دلایل ذکر دي. نو حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس نو د انسان د ژوند په وجوهو باندې لږ څه رڼا واچوه او په خپل امت باندې د توحید قدرتي افاقي دلایل قرائت کړه چې:

۱_ ای انسانانو! لکه څنګه چې مونږ تاسو په خپل کامل قدرت سره پیدا کړي یاست همدارنګه مو ستاسو د ژوند او بقاء وسائل هم پیدا کړي دي هغه دا:

الف: مونږ ستاسو د سرونو دپاسه اوه اسمانونه پیدا کړي دي او په لمر او سپوږمۍ باندې علاوه بې شمېره ستوري مو پکښې ځای په ځای کړي دي چې هر یوه ته مو خط السیر (مدار) ټاکلی دی. یا په بل عبارت: اسمانونه ټول لارې-لارې دي او د هر یوه ستوري لاره پکښې متعینه ده، که نه نو په ټکرونو

سره به ټول را دوربدلي وي، چې دغه ټول اسماني مخلوقات ستاسو د ژوند او بقاء وسائل دي.

ب: همدارنګه مونږ د ځمکې د طرفه نه بلکې د اسمان د طرفه ستاسو د سرونو دپاسه د څاڅکو په شکل اوبه نازلوو، که بالفرض مونږ ذکرې شوې اوبه د ناوې او نهر په ډول نازلې کړې وی نو ستاسو د ژوند ټول نظام به يې ګډوډ کړی وی.

ج: ذکرې شوې اوبه په مقدار او يوې ټاکلې اندازې سره په تاسو باندې وروو، نه دومره زياتې چې تاسو ترې متضرر شئ او نه دومره لږې چې ستاسو احتياجات پوره نه کړي.

د: دغه اوبه (باران) برسېره په دې چې مستقيماً ستاسو په درد خوري چې للمي ځمکې وربانديې خروبېږي او بيدياوې او اورشوګانې وربانديې شنې کېږي، تاسو ته يې د ځمکې په ګېډه کښې د زخېرې په حيث باندې ساتو هم چې د ضرورت په وخت کښې ترې تاسو د کارېزونو، ټويلونو او بالآخره د ډنډونو او چينو په شکل کښې استفاده کوئ.

ه: حتی څينې باراني اوبه مونږ ستاسو دپاره د پوډرو (واورې) په څېره کښې د غرونو په سرونو باندې زخېره کوو چې د ګرم موسم په وخت کښې ورو-ورو راويلي شي او تاسو ته ترې رودې اوبه په وچو خوړونو کښې دروبهېږي.

مونږ ستاسو د ژوند او بقاء دپاره دا ټول کارونه کوو، که نه نو مونږ په دې قدرت لرو چې باراني اوبه د وربدلو څخه وروسته د منځه يوسو چې نه يې په ځمکه کښې زخيره کړو او نه يې درته د غرونو په سرونو باندې وساتو؛ او همدارنګه مونږ د اوبو زخيرې هم د منځه وړلی شو.

۲_ په دغو اسماني اوبو (باران) سره مونږ ستاسو دپاره لاندې نعمتونه در روزي کوو:

الف: په همدغو اوبو باندې ستاسو دپاره د کجورو او انګورو باغونه زرغونوو چې تاسو ته پکښې غذائيت او تلذذ دواړه شته دی.

ب: په دغو اوبو باندې ستاسو دپاره داسې باغونه هم رازرغونوو چې د ډېرو ميوجاتو څخه يې تاسو د غذائيت په توګه نه بلکې د تلذذ او مزه اخستلو په توګه استفاده کوئ.

ج: او همدارنګه تاسو د هغو څينو شيانو څخه خورئ او خپل ژوند ته وربانديې ادامه ورکوئ کوم چې په همدغو اوبو باندې رازرغونېږي.

د: بالآخره په ذکرو شوو اسماني اوبو باندې مونږ ستاسو دپاره د بنون ونه هم رازرغونوو چې په هره يوه ځمکه (خاوره) کښې زرغونېدلی شي مګر د طور سيناء په غره کښې په کثرت سره موندله کېږي او هلته زرغونېږي. په دغې ونه کښې ستاسو دپاره زښتې ډېرې ګټې نغښتې دي د مثال په توګه:

دغه (د بنون ونه) ستاسو دپاره د خپله خانه سره تيل (غوړ) راوباسي چې تاسو ترې د تداوي استفاده کوئ، او هم د همدغو تېلو څخه د لنګولي کار اخلئ؛ چې دوډۍ خوړونکي خلک ورسره وچه دوډۍ خوري او ښه په مزه باندې يې ورسره تېروي.

۳_ برسېره په دې ستاسو د بقاء او ژوند دپاره مونږ څاروي پيدا کړي دي چې د څينو څخه يوازې د سورلۍ کار اخلئ او په څينو باندې هم سورېږئ او هم يې شوده خورئ.

لنډه دا چې ستاسو دپاره په څارویو کښې د عبرت دپاره زښت ډېر درسونه نغښتي دي لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د همدغو څارويو د ګېډو (خېټو) څخه تاسو ته مونږ ښه صاف او خوندور شوده درڅښکوو، حال دا چې د څارويو په داخل کښې هم وينه شته او هم پکښې متيازې او خوشايې قرار لري، خو په شودو کښې نه د وينې نښانې څرګندېږي او نه پکښې د متيازو او خوشايو اثار ليدلی کېږي.

ب: په دغو څارويو کښې ستاسو دپاره زښتې ډېرې نورې ګټې مرموزې دي چې د ورېو او وچغنو څخه يې ډول ډول فرشونه او لباسونه جوړوئ او هم يې پوستکي په مختلفو ډولونو سره د استفادې لاندې نيسئ.

ج: بلکې د دغو څارويو څخه لا څينې هغه څاروي او ساکښان دي چې تاسو يې غوښې هم خورئ.

د: د دغو څارويو څخه څينې هغه دي چې تاسو وربانديې د الله ﷻ د پلوه سوررول کېږئ. يا په بل عبارت: الله ﷻ څينې څاروي داسې پيدا کړي دي چې هم پکښې ستاسو د سورلۍ او ستاسو د بارونو د انتقال توان شته او هم يې ساختمان داسې جوړ کړی شوی دی چې تاسو ترې د سورلۍ يا بارولو کار واخستلی شئ.

۴ـ بالآخره د الله ﷻ د پلوه لکه چې تاسو په څارويو باندې سوَرول کېږئ همدارنګه ستاسو د بقاء او ژوند دپاره يې اوبه داسې پيدا کړي دي چې د بېړيو د چلښت استعداد پکښې شته، ترڅو تاسو د يوې قارې (وچې) څخه د ځمکې بلې قارې (وچې) ته تګ راتګ وکړی شئ؛ که په اوبو او دريابونو کښې الله ﷻ دغه استعداد نه وی ايښی نو هيڅکله به پکښې بېړۍ نه وی چلېدلې بلکې د خپل ثقل په سبب به پکښې ډوبې شوې وی.

توضيحات

۱ـ په دې کښې ټول مفسرين کرام متفق دي چې په ﴿ وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ ﴾ کښې د ﴿ سَبْعَ طَرَآئِقَ ﴾ څخه اوه اسمانونه مطلب دي لکه چې الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ فَسَوَّىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ ﴾ [البقرة:۲۹] يعنې بيا الله ﷻ د اسمان پيدا کولو ته قصد وکړه نو اوه اسمانونه يې برابر (پيدا) کړه.

خو په دې مقام کښې د اسمانونو څخه د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ په کلمه باندې د لاندې وجوهو د کبله تعبير شوی دی:

الف: د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ کلمه د "طريقة" جمعه ده چې د ډېرو معناوو په ضمن کښې يې يوه معنی هغه خط (کرښه) ده کوم چې په يوه شي کښې غزولی (راکش) شوی وی[۱]. نو حاصل يې داسې راځېږي چې: مونږ ستاسو دپاسه داسې اوه اسمانونه پيدا کړي دي چې خطونه پکښې کش کړی شوي دي (لارې پکښې جوړې کړی شوي وي) چې پرښتې پکښې ګرځي راګرځي او ستوري هم پکښې په

---

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۲۲۱؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۸

خپلو مدارونو باندې څرخېږي او یو د بل سره نه ټکر کېږي.

ب: د ﴿ طَرَآئِقَ ﴾ کلمه د "طبقات" معنی ورکوي[۱] یعنې مونږ ستاسو دپاسه اوه اسمانونه پیدا کړي دي چې ځینې په ځینو نورو باندې منطبق دي او اوه طبقې یې تشکیلې کړې دي. په بل ایت کښې الله ﷻ فرمایلي دي چې: ﴿ أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ ٱللَّهُ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ﴾ [نوح:۱۵] یعنې ایا تاسو نه ګورئ چې الله ﷻ اوه اسمانونه څنګه لاندې باندې پیدا کړي.

طُورِ سَيْنَاء څه معنی؟

۲_ په ﴿ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ سَيْنَآءَ ﴾ کښې په اتفاق سره د "شَجَرَةً" څخه د زیتون ونه مطلب ده[۲]، او د "طُورِ" کلمه د غره معنی ورکوي[۳] اما د ﴿ سَيْنَآءَ ﴾ د کلمې دپاره چې په [التين:۲] ایت کښې ﴿ سِينِينَ ﴾ نازله شوې ده، علماء کرامو متعددې معناوې کړې دي[۴] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ذکره شوې کلمه د مبارک او حسن (ښایسته) معنی ورکوي.

ب: دا د هغه غره دپاره وضعه شوې ده کوم چې په میوه لرونکو ونو باندې مشتمل وي.

ج: دا د یوه خاص ځای نوم دی، کوم چې په شام کښې واقع دی.

مونږ ته په دې مقام کښې دریمه معنی په زړه پورې برېښي چې د ﴿ طُورِ سَيْنَآءَ ﴾ د اضافي ترکیب سره ډېر ښه پیوند اخلي، نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې مونږ ستاسو دپاره هغه ونه هم پیدا کړې ده کومه چې د زیتون میوه (دانې) نیسي او د سیناء په غره کښې راټوکېږي، په کوم کښې چې موسی ﷺ د خپل رب ﷻ سره مناجات کړی وه[۵].

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې ذکره شوې ونه خو د دنیا په ډېرو برخو کښې په کثرت سره موندله کېږي نو پوښتنه دا ده چې په څه ملحوظ ورته د سیناء په غره پورې اختصاص ورکړی شو؟

مونږ وایو چې د ځینو علماوو کرامو په نزد[۶] د زیتون ونه اولنۍ ونه ده چې په همدغه غره کښې راټوکېدلې ده، او همدارنګه دا اولنۍ ونه ده چې د نوح ﷺ د طوفان څخه وروسته د ځمکې په مخ باندې رازرغونه شوې ده او بیا د دنیا په هر ګوټ کښې خوره شوې ده، والله ﷻ أعلم.

په هر تقدیر، د زیتون ونه ډېر عمري ونه ده حتی چې تر درې زره (۳۰۰۰) کلونو پورې دوام کولی شي[۷].

---

(۱) مفردات الراغب ص۳۱۳: تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۲
(۲) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۵
(۳) لسان العرب ج۴ ص۵۰۸
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۰۶
(۵) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۴
(۶) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۷۵
(۷) تفسیر الخازن ج۳ ص۳۲۹

ماثور تفسیر

۴_ نبي کریم ﷺ دغه ایت شریف ﴿ تَنۢبُتُ بِٱلدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْـَٔاكِلِينَ ﴾ ته اشاره کړې ده او فرمايلي دي چې: «كُلُوا الزَّيْتَ وَادَّهِنُوا بِهِ فَإِنَّهُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ»(١) یعنې د زیتونو تېل خورئ (د لنګولې کار ترې اخلئ) او هم ورباندې وېښتان او نورو اندامونه غوړوئ ځکه چې یقینًا دا تیل د برکتناکې ونې څخه دي؛ ته به وایې چې د ﴿ مِن شَجَرَةٍ مُّبَـٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ ﴾ [النور:٣٥] ایت ته یې اشاره کړې ده.

یادونه

۵_ د ﴿ وَإِنَّ لَكُمْ فِى ٱلْأَنْعَـٰمِ لَعِبْرَةً ﴾ الآية، پورې اړونده ځینې ګټور بحثونه د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۶۶] ایت لاندې لیکلي شوي دي چې بیا لیکل یې د اوږدوالي څخه په غیر بل اثر نه لري.

﴿ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِۦ فَقَالَ يَـٰقَوْمِ ٱعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾ فَقَالَ ٱلْمَلَؤُا۟ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن قَوْمِهِۦ مَا هَـٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُرِيدُ أَن يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَأَنزَلَ مَلَـٰٓئِكَةً مَّا سَمِعْنَا بِهَـٰذَا فِىٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌۢ بِهِۦ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا۟ بِهِۦ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِ أَنِ ٱصْنَعِ ٱلْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا جَآءَ أَمْرُنَا وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ ۙ فَٱسْلُكْ فِيهَا مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَن سَبَقَ عَلَيْهِ ٱلْقَوْلُ مِنْهُمْ ۖ وَلَا تُخَـٰطِبْنِى فِى ٱلَّذِينَ ظَلَمُوٓا۟ ۖ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا ٱسْتَوَيْتَ أَنتَ وَمَن مَّعَكَ عَلَى ٱلْفُلْكِ فَقُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ٱلَّذِى نَجَّىٰنَا مِنَ ٱلْقَوْمِ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُل رَّبِّ أَنزِلْنِى مُنزَلًا مُّبَارَكًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْمُنزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَـَٔايَـٰتٍ وَإِن كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾ ﴾

[٢٣] او یقینًا مونږ نوح علیه السلام خپل قوم ته (د پیغمبر په صفت) استولی وه، نو ده علیه السلام وویلې چې: ای زما قومه! تاسو (صرف او یوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ (او دا ځکه چې) تاسو ته د همده ﷻ څخه په غیر (بل په حقه) معبود نشته. ایا نو تاسو (د الله ﷻ د عذاب څخه خپل ځانونه) نه ساتئ (او د همده ﷻ څخه نه ډارېږئ).

[٢۴] نو (د نوح علیه السلام په جواب کښې) د ده علیه السلام د قوم څخه هغو مشرانو وویلې کومو چې کفر غوره

(١) جامع الترمذي ج٢ ص۶

کړي وه چې: دغه نوح ﷺ نه دی مگر ستاسو غوندې يو بنيادم دی (او) غواړي چې په تاسو باندې (خپل) خان ته بهتري ورکړي (او خپل رياست درباندې قائم کړي). او (دا ځکه) که (بالفرض) الله ﷻ اراده کړې وی (چې مونږ ته د خپله جانبه څه پيغام راولېږي) نو هرومرو به يې پرښتې رانازلې کړې وی، (په دې باندې علاوه) مونږ دغه خبره (چې بنيادم دې پيغمبر شي) په خپلو پخوانيو پلرونو کښې نه ده اورېدلې (نو ځکه ورباندې باور نشو کولی).

[۲۵] (نو) نوح ﷺ نه دی مگر يو سړی دی چې ليونتوب ورپورې (تعلق نيولی) دی، نو تاسو ورته تر څه وخته پورې انتظار وباسئ (يا به په سد شي، يا به د منځه لاړ شي او بالآخره يا به يې د منځه يوسو).

[۲۶] نوح ﷺ وويلې چې: ای زما ربه! زما سره نصرت وکړې په سبب د دې چې دوی (زما قوم) زه دروغژن وګڼلم.

[۲۷] نو مونږ نوح ﷺ ته وحې وکړه چې (د دغه قوم د هلاکت په منظور) زمونږ په حفاظتونو او زمونږ په وحې سره بېړۍ جوړه کړه (او هدايت ته منتظر اوسه).

نو کله چې زمونږ امر راشي او (د اوبو د حيشه) تنور راوخوټېږي، نو ته پکښې د هرې نوعې (حيواناتو) څخه يوه جوړه دوه فرده (نر او ښځه) ورداخل کړه او (هم پکښې) خپل اهل (خپل مسلمانان امتيان ورننباسه)، مگر هغه څوک (پکښې مه داخله وه) په کوم باندې چې د دوی د جملې څخه (د عذاب) خبره وړاندې (فيصله) شوې ده (چې هغه به غرقېږي).

او (همدارنگه) زما سره د هغو کسانو په هکله مخاطبه (خبرې) مه کوه کومو چې (په خپلو خانونو باندې) ظلم کړی دی (او کفر يې اختيار کړی دی، ځکه چې) يقيناً همدوی غرق کړی شوي دي.

[۲۸] نو کله چې ته په بېړۍ باندې برابر شوې (يا په بل عبارت: کله چې) ته او هغه څوک (بېړۍ ته وختلي) کوم چې ستا سره (ملګري) دي، نو ووايه چې: هغه الله ﷻ ته ستاينه ده چې مونږ ته يې د ظالم قوم څخه نجات راکړ.

[۲۹] او (هم) ووايه چې: ای زما ربه! ما (د خپلو ملګرو سره) په برکتناک منزل (مينه) کښې ښکته کړه او ته د ښکته کوونکو (او کوزوونکو) بهتر ښکته کوونکی (او کوزوونکی) يې.

[۳۰] (ای پيغمبره!) يقيناً په دغه (مذکور بيان) کښې (د قُدرت) ډېر دلائيل دي او يقيناً چې مونږ (په دنيا کښې) امتحان کوونکي ياستو.

ارتباطات

۱ـ وړاندېني ايتونه د بېړۍ په ذکر باندې انجام شوي وه او دا ايتونه د هغه پيغمبر (نوح ﷺ) په ذکر باندې پيل کېږي کوم چې د لومړي ځل دپاره يې بېړۍ جوړه کړې وه.

۲ـ هلته د باران د نزول په هکله د "قدر" کلمه نازله شوې وه او دلته همدغه کلمه د يوې قيصې په ضمن کښې ښه پوره شرحه شوې ده.

۳ـ بالآخره هلته د توحيد دلايلو ته اشاره شوې وه او دلته د هغو خلکو عاقبت ته اشاره کېږي کومو چې د الهي توحيد څخه اعراض کړی وه. نو حاصل يې داسې راځېژي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د توحید د دلایلو څخه وروسته اوس د خپلې زمانې کفارو ته د هغو خلکو حالات بیان کړه کومو چې د نوح ﷺ په زمانه کښې د توحید څخه اعراض کړی وه، ترڅو د قیامت د ورځې پورې د ټولو اعراض کوونکو دپاره د عبرت درس وګرځي. هغه دا چې:

۱ـ مونږ نوح ﷺ د خپل قوم دپاره د پیغمبر په صفت ورلیږلی وه ترڅو د هغوی د شرکیاتو مخه ونیسي او توحید ته یې راواړوي، نو ځکه یې مخاطب کړه چې:

الف: ای زما قومیانو! تاسو د شرکیاتو څخه لاس واخلئ او صرف یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ او هیڅ ډول شریک ورسره مه دروئ او دا ځکه چې:

ب: تاسو ته د همده ﷻ څخه په غیر هیڅ په حقه معبود نشته، یا په بل عبارت: د همده ﷻ د عبادت څه په غیر نور ټول عبادتونه باطل او ضائع دي.

ج: ایا نو تاسو د دغو دلایلو د اورېدلو سره-سره د شرکیاتو څخه اجتناب او پرهېزګاري نه کوئ؟ او د خپل حق معبود (الله ﷻ) څخه نه دارېږئ؟

۲ـ نو د نوح ﷺ د دعوت په مقابل کښې د وخت کفارو او مشرکانو په لاندې ډول غبرګون وښود:

الف: هغو کفارو ذکر شوی دعوت رد کړ کوم چې د قوم مشران او مخور کسان وه او کومو چې د ټول قوم په استازیتوب خبرې کولې او بالآخره کومو چې په خپل قوم کښې اعتبار درلود او په دراننده نظر ورته کتل کېده، داسې چې:

ب: ای قومیانو! پام کوئ چې د دغه سړي (نوح ﷺ) دعوت قبول نه کړئ، دغه په دروغو باندې خپل ځان د پیغمبر په صفت تراشلی دی او غواړي چې تاسو هم د خپل ځان غوندې په باطله لاره روان کړي، او دا ځکه چې:

ج: نوموړی خو بل څوک نه دی بلکې ستاسو غوندې یو انسان دی نو دا څه معنی لري چې نوموړی دې پیغمبر وي او تاسو دې پیغمبران نه یاست.

د: د نوموړي مطلب دا دی چې خپل ځان ته په تاسو باندې فضل او بهتري درکړي او په تاسو باندې خپله مشري قبوله کړي.

هـ: که بالفرض الله ﷻ زمونږ په بوتانو (معبودانو) باندې راضي نه وی او غوښتلي یې وی چې مونږ د دغو د عبادت څخه منعه کړي نو ضرور به یې مونږ ته یوه پرښته نه بلکې ډېرې پرښتې رالېږلې وی چې دا کار مه کوئ، د الله ﷻ په نزد خو پرښتې څه کمې نه دي.

و: په دې باندې علاوه کومې خبرې ته چې نوموړی دعوت چلوي هغه خبره مونږ په پخوانیو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، یا په بل عبارت: زمونږ نیکونه او غورنیکونه ټول بوت پرستان تېر شوي دي، ایا مونږ د هغوی پیروي ونه کړو او په عبادت کښې په توحید باندې معتقد او قائل شو؟!

ز: د ذکر شوو دلایلو په بنیاد نوموړی سړی (نوح ﷺ) نه دی مګر یو سړی دی چې د لیونتوب د

لاندې واقع شوی دی، او هرڅوک چې په دغسې خطري مرض باندې اخته وي د هغه څخه خان ساتنه په کار ده او دعوت ته یې غوږ اینبودل په ضرر او ګمراهۍ تمامیږي.

ج: نو ای قومیانو! تاسو نوموړي لیوني ته تر څه وخته پورې انتظار وباسئ او خپلې حوصلې مضبوطې کړئ، ترڅو چې نوموړی لیونی یا په خود شي او د دعوت څخه لاس واخلي، یا مړ شي او بالکل یې د دعوت سلسله ختمه شي او یا به یې مونږ د منځه یوسو.

۳_ د نهه نیم سوه کاله دعوت څخه وروسته مونږ نوح ﷺ ته وحې وکړه چې په راتلونکي کښې ستا د قوم څخه هیڅوک په ایمان باندې نه مشرف کېږي او د ټولو په زړونو باندې مهر لګېدلی دی، ته مه غمژن کېږه او ایمان راوړلو ته یې مه په تمه کېږه؛ نو ځکه نوح ﷺ مونږ ته داسې سوال وکړ چې:

ای زما ربه! زما سره په دغه کافر او مشرک قوم باندې نصرت وکړه، ځکه چې ډېره اوږده زمانه مې دوی ته دعوت ورکړ، نه مې د شپې په دعوت کښې سستي کړې ده او نه په ورځ کښې، نه مې د دوی په خرګند دعوت باندې صرفه کړې ده او نه یې په پټ دعوت کښې غلې پاتې شوی یم، خو دغه مشرک قوم لکه څنګه چې زما تکذیب په لومړي سر کړی وه همدارنګه نن ورځ هم په همدغه تکذیب کښې اخته دي، نو که بالفرض دوی ژوندي پاتې شي په راتلونکي کښې به هم همدغه کار ته ادامه ورکړي.

۴_ نو مونږ د نوح ﷺ سوال قبول کړ او د ذکر شوي مشرک قوم د پوپنا کولو اراده مو وکړه او داسې وحې مو ورنازله کړه چې:

الف: ای نوحه! زمونږ تر حفاظتونو لاندې بېړۍ جوړه کړه چې کفار به هیڅکله ستا د کار په مقابل کښې خنډ واقع نه کړی شي او نه به یې د جوړولو مخه ونیولی شي، دوی به یوازې په تا باندې ملنډې وهي او خندنې به درباندې کوي او بس، خو ته ورته مه زړه تنګی کېږه.

ب: که څه هم تر اوسه پورې تا بېړۍ نه ده جوړه کړې او معلومات نه لرې چې په څه ډول یې جوړه کړې، مګر زمونږ د پلوه به تاته موقع په موقع وحې کېږي او د جوړښت طریقه به یې دربنودله کېږي، نوهیڅ تشویش مه کوه زمونږ په کومک سره ته د بېړۍ د جوړولو له باره وتلی شې.

ج: نو کله چې تا د چلښت دپاره بېړۍ تیاره کړه نو په هغه وخت کښې زمونږ امر ته منتظر اوسه چې تاته به در ورسېږي، چې لومړۍ نښه به یې دا وي چې په تناره کښې به اوبه زمونږ دپلوه فواره او نبغه داره ووهي، بیا به د ځمکې ټول مخ د فوارو په شکل خپلې داخلي اوبه راوخوټوي او اسمان به هم د باران په توګه په ډېرې تېزۍ سره اوبه راوشوروي.

د: کله چې تا د طوفان اولنۍ نښه او علامه ولیده نو سمدستي لاندې ارشادات عملي کړه:

اول: په بېړۍ کښې د هرې نوعې ساکښانو څخه یوه-یوه جوړه ورداخله کړه چې یو فرد یې نر وي او بل فرد یې ښځه وي، ترڅو په راتلونکي کښې د همدغې یوې جوړې څخه ذکره شوې نوعه د ډېرو افرادو درلودونکې وګرځي.

دوهم: د خپل کور کهول ټول کسان هم د خپله خانه سره په بېړۍ کښې وخېژوه او د غرق څخه نجات ورکړه مګر د همدغو د جملې څخه هغه څوک پکښې مه پورته کوه په کومو باندې چې د

غرقېدلو خبره لا د پخوا څخه فیصله شوې ده چې نجات نه شي موندلی او په کفر باندې کلک دي.

دریم: همدارنګه تا پورې مربوط نور مسلمانان هم بېړۍ ته وخېژه وه چې په تا باندې یې ایمان راوړی وي او ستا د نبوت تصدیق یې کړی وي.

څلورم: مګر د کفارو په هکله زما سره خبرې مه کوه چې دغه یا هغه ته نجات ورکړه، او دا خکه چې دوی په خپلو ځانونو باندې ظلم کړی دی او په یقیني توګه دوی غرق کړی شوي دي، چې نجات یې نه په برخه کېږي.

ﻫ: نو ای نوحه! کله چې تا ذکر شوي ارشادات عملي کړه او د خپلو ملګرو سره د ډېر امنیت په حال کښې تاسو په بېړۍ کښې پورته شوئ او د غرق څخه مو نجات ومونده، نو بیا لاندې ارشادات مه هېروه او ووایه:

اول: چې هغه الله ﷻ ته حمد او ستاینه ده چې مونږ ته یې د ظالم قوم څخه نجات راکړ او هغوی ټول یې زمونږ تر نظر لاندې پوپنا کړه چې زمونږ زړونه وریاندې یخ شوه او غُصې مو وریاندې سړې شوې.

دوهم: چې ای زما ربه! لکه چې نن ورخ دې ماته او زما ملګرو ته په معجزانه توګه نجات راکړ او په بېړۍ کښې دې اوچت کړو همدارنګه زما سوال دی چې په برکتناک ځای کښې مې د خپلو سورو ملګرو سره ښکته کړې، چې هم مو نسل زیات شي او هم مو احتیاجات او اړتیاوې پوره کړی شي. ای زما ربه! یوازې همدا ته په کوزوونکو کښې ډېر بهتر کوزوونکی یې، لکه چې یوازې همدا ته په اوچتوونکو کښې بهتر اوچتوونکی یې.

یا په بل عبارت: که څه هم ستا څخه پرته په بل چا باندې هم د راکوزوونکي او اوچتوونکي اطلاق کېدلی شي مګر ستا سره په راکوزوولو او اوچتولو کښې هیڅوک سیالي نه شي کولی.

۵ـ ای پیغمبره! یقیناً د نوح ﷺ په دغې قیصه کښې (چې وړاندې ورته اشاره وشوه) ډېر نکات مرموز دي، دغه څو مثالونه یې قرائت کړه:

الف: یوه دا چې زمونږ د قدرت ډېر لوی دلایل پکښې نغښتی دی او د عبرت ډېر لوی درسونه پکښې پټ دي.

ب: بله دا چې یقیناً مونږ امتحان کوونکي یاستو چې کله خلک په مشقتونو باندې امتحانوو او کله د نعمتونو په پراخۍ او ډېروالي باندې، نو ټولو انسانانو ته په کار دي چې په مشکلاتو کښې نااُمیده نه شي او په خوشالیو کښې ناشکره نه شي چې خپل حقیقي انعام کوونکی هېر کړي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: په ﴿ مَّا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِيٓ ءَابَآئِنَا ٱلْأَوَّلِينَ ﴾ کښې د "هَٰذَا" کلمه څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وایو چې: د ذکرې شوې کلمې د مشار الیه په باب علماء کرام دوه نظره لري:

الف: دا په ﴿ مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ ﴾ کښې د "بَشَر" لفظ ته اشاره ده، یعنې مونږ د بشر (بنیادم)

د نبوت خبره په خپلو پخوانيو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، نو مونږ نه شو کولی چې باور ورباندې وکړو او قبوله يې کړو.

ب: دا د توحيد هغه کلام ته اشاره ده کوم چې د نوح ﷺ په دعوت کښې ذکر دی چې: ﴿ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرُهُۥٓ ﴾ ای زما قومه! تاسو خاص د الله ﷻ عبادت وکړئ چې تاسو (په واقع کښې) د همده ﷻ څخه په غير بل معبود نه لرئ.

نو د معنى حاصل به يې داسې راوځېږي چې: مونږ د توحيد خبره په خپلو پخوانيو پلرونو کښې نه ده اورېدلې، که دغې خبرې څه د واقعيت احتمال درلودی نو څه سابقه به يې هم درلودی.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۲ـ که څوک وايي چې: د بشر د نبوت خبره او همدارنګه د توحيد خبره خو د نوح ﷺ څخه پخوا هم اورېدلې شوې وه چې د ده ﷺ څخه وړاندې بنيادمان پيغمبران تېر شوي وه او ټولو د توحيد کلمې ته دعوتونه چلول، نو پوښتنه دا ده چې د نوح ﷺ قوم ورباندې څنګه تپ منکران شوه؟

مونږ وايو چې: د دوی انکار په واقعيت او صدق باندې بناء نه وه چې په پخوانيو کښې يې نه د بشر نبوت اورېدلی وه او نه يې پکښې د توحيد کلمه غوږو ته رسېدلې وه، بلکې د دوی دغه انکار په عناد او تکبر باندې ولاړ وه[1]، د همدې کبله يې په نوح ﷺ باندې د ليوني نوم کېښود چې: ﴿ إِنۡ هُوَ إِلَّا رَجُلُۢ بِهِۦ جِنَّةٞ ﴾ يعنې دا (نوح ﷺ) نه دی مګر داسې سړی دی چې ليونتوب ورپورې نښتی دی، که نه نو دوی ښه پوهېده چې نوح ﷺ ليونی نه دی بلکې په کامله توګه د عقل خاوند دی.

عجيبه بې انصافي

۳ـ د نوح ﷺ قوم او همدارنګه ټول بوت پرستان په عجيبه بې انصافۍ باندې اخته دي چې ډبرو ته په الوهيت باندې قائل دي او د بوتانو عبادت کوي مګر بشر ته په نبوت باندې معتقد نه دي او وايي چې: ولې پرښته په همدغه صفت باندې راوانستوله شوه؟!

يادونې

۴ـ د نوح ﷺ د قيصې پورې اړوند ځينې بحثونه په وړاندېنيو سورتونو کښې تېر شوي دي والحمد لله ﷻ چې بيا ليکل يې چندان ګټور نه برېښي، هيله ده چې محترم لوستونکي هملته مراجعه وکړي د هغو بحثونو مثالونه دا دي:

الف: د ﴿ أَنِ ٱصۡنَعِ ٱلۡفُلۡكَ ﴾ کلمات د [هود: ۳۸] ايت لاندې شرحه شوي دي چې بېړۍ په څه کيفيت باندې جوړه شوه او د سورليو شمېر يې څو تنو ته رسېده.

ب: د ﴿ بِأَعۡيُنِنَا وَوَحۡيِنَا ﴾ کلمات د [هود: ۳۷] ايت لاندې تېر شوي دي چې "أعْيُن" څه معنی لري او په وحي سره مطلب څه شی دی.

---

[1] تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۳؛ البحر المحیط ج۷ ص۵۵۷

ج: د ﴿ وَفَارَ ٱلتَّنُّورُ ﴾ کلمات د [هود: ۴۰] ایت لاندې تفسیر شوي دي چې د "فَارَ" کلمه د څه شي څخه اشتقاقه شوې ده او په تنور سره څه شی مراد دی.

د: د ﴿ مِن كُلٍّ زَوْجَيْنِ ٱثْنَيْنِ ﴾ کلمات د [هود: ۴۰] ایت لاندې واضحه شوي دي چې ﴿ زَوْجَيْنِ ﴾ څه معنی لري او په ﴿ ٱثْنَيْنِ ﴾ باندې د څه مطلب دپاره تاکید شوی دی.

سوال جواب

۵_ که څوک وایي چې: د نوح علیه السلام په بېړۍ کښې دوه وو ډلو نجات موندلی وه، چې یوه ډله د نوح علیه السلام خپلوان وه چې دلته ورته په ﴿ وَأَهْلَكَ ﴾ سره اشاره شوې ده او بله ډله عام مسلمانان وه چې په دې سورت کښې ورته اشاره نه ده شوې؛ نو د عدم اشارې حکمت څه شی دی؟

مونږ وایو چې: دلته دوهمې ډلې ته هم په لاندې ډول اشاره شوې ده:

الف: په ﴿ وَأَهْلَكَ ﴾ کښې د "أَهْل" کلمه دلته د هغو ټولو کسانو څخه عبارت ده کومو چې د نوح علیه السلام اجابت کړی وه او ایمان یې ورباندې راوړی وه، لکه چې وایي: "أَهْلُ كُلِّ نَبِيٍّ أَهْلُ دِيْنِهِ"[۱] د هر پیغمبر اهل د هغه د دین د خاوندانو څخه عبارت دی.

د همدې کبله الله تعالی نوح علیه السلام مخاطب کړ چې: ﴿ إِنَّهُۥ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ ﴾ [هود: ۴۶] یعني ای نوحه! ستا دغه کافر زوی ستا د اهل څخه نه دی چې په تا باندې یې ایمان نه دی راوړی.

ب: د عامو مسلمانانو نجات ته په ضمني توګه په ﴿ إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴾ کښې اشاره شوې ده، یعني: ای نوحه! زما سره د ظالمانو (کافرانو) په باره کښې خبره مه کوه څکه چې یقیناً یوازې همدوی غرق کړی شوي دي او ټول مسلمانان نجات موندونکي دي.

﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ۝٣١ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ ٱعْبُدُوا ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ أَفَلَا تَتَّقُونَ ۝٣٢ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَآءِ ٱلْءَاخِرَةِ وَأَتْرَفْنَٰهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ۝٣٣ وَلَئِنْ أَطَعْتُم بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَٰسِرُونَ ۝٣٤ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ ۝٣٥ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ۝٣٦ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ۝٣٧ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُۥ بِمُؤْمِنِينَ ۝٣٨ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى بِمَا كَذَّبُونِ ۝٣٩ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَّيُصْبِحُنَّ

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۲۹

نَٰدِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ فَجَعَلْنَٰهُمْ غُثَآءً ۚ فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤١﴾

[۳۱] بیا مونږ د دوی (د نوح ﷺ د قوم) څخه وروسته د یوې زمانې اهل نور (بله پېړۍ خلک) پیدا کړه.

[۳۲] نو په هغوی کښې مو د هغوی د جنس څخه پیغمبر ولېږه چې: (ای خلکو!) تاسو (یوازې) د الله ﷻ عبادت وکړئ چې (په واقع او حقیقت کښې) تاسو ته د همده ﷻ څخه په غیر بل معبود نشته، ایا نو تاسو (د الله ﷻ د عذابه خپل ځانونه) نه ساتئ (او د ده ﷻ څخه نه ډارېږئ)؟!

[۳۳] او د پیغمبر د قوم څخه هغو مشرانو (په جواب کښې) وویلې: کومو چې کفر غوره کړی وه او د آخرت ملاقات (بعث بعد الموت) ته یې د دروغو نسبت کاوه او (بالآخره) کومو ته چې مونږ په نړدې ژوند کښې اسودګي (او نعمتونه) ورکړي وه چې:

دغه پیغمبر نه دی مګر ستاسو غوندې یو بنیادم دی، چې د هغه شي څخه خوراک کوي د کوم څخه چې تاسو خوراک کوئ، او د هغه (څښاک) څخه څښکي د کوم څخه چې تاسو څښاک کوئ (نو د نبوت دعوه یې دروغه ده).

[۳۴] او که تاسو ضرور د داسې بنیادم اطاعت وکړئ (د نبوت په حیث یې قبول کړئ) کوم چې په خوراک او څښاک کښې) ستاسو غوندې دې نو یقیناً تاسو به په دغه وخت کښې هرومرو زیانکاران یاست.

[۳۵] ایا (نوموړی بنیادم) تاسو ته وعده درکوي چې: یقیناً تاسو چې کله مړه شئ او خاورې او هډوکي شئ (نو) یقیناً تاسو به (د قبرونو څخه ژوندي) راویستلی شوي یاست؟!

[۳۶] (یو شي ته) لرېوالی دی لرېوالی دی (کوم شي ته؟) هغه شي ته کوم چې تاسو ته یې وعده درکوله کېږي.

[۳۷] ژوند نه دی مګر زمونږ نړدې ژوند دی (او بس) چې مونږ مړه کېږو او (نوي) راژوندي کېږو، او مونږ نه یاستو (د قبرونو څخه) راپاڅولی شوي.

[۳۸] دا بنیادم (چې د نبوت دعوه ګیر دی) نه دي مګر یو سړی دی چې په الله ﷻ باندې یې دروغ تړلي دي، او مونږ ورته یقین کوونکي نه یاستو (مونږ وربانديې ایمان نه راوړو).

[۳۹] پیغمبر (د کفارو د عکس العمل د کبله) وویلې چې: ای زما ربه! ماته (په کفارو باندې) په دې سبب نصرت راکړه چې ماته یې د دروغو نسبت وکړ (او د دروغژن نوم یې راباندې کېښود).

[۴۰] الله ﷻ (ورته) وویلې چې: (ستا سوال قبول دی او) د ډېر لږ وخت څخه (هغې خوا) به هرومرو (او) خامخا کفار پښېمانه وګرځي.

[۴۱] نو کفارو لره په حقه سره (د وعدې مطابق) عذاب ونیول نو مونږ د سیلاب د خګ غوندې د منځه یوړل (او پوپنا مو کړه).

نو ظالم قوم ته (د الله ﷻ د رحمت څخه لرېوالی دی) لرېوالی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د پخوانیو هلاکو شوو کفارو د جملې څخه د یوې هلاکې شوې کافرې ډلې قیصې ته اشاره شوې ده، ترڅو ترې د دې زمانې کفار عبرت واخلي او د خپلې باطلې عقیدې څخه منصرف شي نو حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! د نوح ﷺ د قوم د هلاکت څخه وروسته بیا مونږ یوه بله پېړۍ پیدا کړه او ځمکه مو ورباندې اباده کړه او د عقیدې د سمون دپاره مو په همدوی کښې د همدوی د جملې څخه پیغمبر ور ولېږه چې د قیصې څینې مهم ټکي یې دا دي:

۱ـ نوموړي پیغمبر خپل قوم همغې عقیدې ته دعوت کړ کومې ته چې نوح ﷺ خپل قوم دعوت کړی وه چې: ای زما قومه! تاسو یوازې د الله ﷻ عبادت وکړئ او دا ځکه چې تاسو ته په واقع کښې د همده ﷻ څخه په غیر بل په حقه معبود نشته، ایا نو تاسو د الله ﷻ د عذاب څخه خپل ځانونه نه ساتئ؟ چې د شرک او بوت پرستی څخه واوړئ او خپلې عقیدې سمې کړئ.

۲ـ د پیغمبر دعوت اولاً عامو خلکو او غریبو خلکو رد نه کړ بلکې هغو کسانو رد کړ کومو چې لاندې صفات درلوده:

الف: کوم چې د قوم مشران وه او عوامو یې په قول او عمل کښې پیروي کوله او په سترګو کښې یې درانه ښکارېده.

ب: کومو چې کفر غوره کړی وه او په همدې باطله عقیده باندې کلک ولاړ وه او هم یې همدغې باطلې عقیدې ته دعوت چلاوه.

ج: کومو چې د آخرت څخه انکار کاوه او د مرګ څخه وروسته بیا راژوندي کېدل یې تکذیبول.

د: او بالآخره کوم چې په دنیاوي عیش او عشرت کښې غرق وه او هغه نعمتونه یې خپل نهایي هدف ګڼلي وه چې مونږ ورته په همدغه حقیر او نژدې ژوند کښې ورکړي وه.

۳ـ د نوموړو قومي مشرانو رد په لاندې ټکو باندې مشتمل وه:

الف: دغه کس ـچې د نبوت دعوه کويـ بل څوک نه دی (ای عوامو!) بلکې ستاسو غوندې یو بشر دی او د بنیادمانو څخه یو بنیادم دی، نو ایا دا خبره د منلو وړ ده چې هغه دې پیغمبر شي اوتاسو دې پیغمبران نه شئ؟

ب: نوموړی د نبوت مدعي هغه څه خوري کوم چې تاسو یې خورئ، او هغه څه څښکي کوم چې تاسو یې څښکئ، همدارنګه ستاسو غوندې لباس اغوندي او په بازارونو کښې ګرځي راګرځي.

ج: که بالفرض الله ﷻ مونږ ته پیغمبر رالیږلی نو هرومرو به یې د دغه منصب دپاره پرښتې ټاکلې وی چې خوراک او څښاک یې نه کولی او ستاسو غوندې نه په بازارونو کښې د کار او کسب دپاره ګرځېدلی او نه یې ستاسو غوندې لباس او پوښاک ته اړتیا درلودی.

د: ای عوامو! که تاسو زمونږ نصائح قبول نه کړئ او د داسې بنیادم پیروي وکړئ چې ستاسو

غونډې عادتونه او خاصیتونه لري، نو یقیناً تاسو به په دغه وخت کښې زیانکاران او تاوانیان یاست، چې په لوی لاس به د دنیا عیش او عشرت په خپلو خانونو باندې ګاووه کړئ چې دا حرام دي او دا حلال دی.

هـ: که تاسو نوموړي ته په نبوت باندې قائل شئ نو هرومرو به د مرګ څخه وروسته په بیا راژوندي کېدلو باندې عقیده کوئ او دوهم ژوند ته به تیاری نیسئ حال دا چې دا عقیده بالکل باطله او محاله ده، که نه نو تاسو لاندې پوښتنو ته جواب ورکړئ چې:

و: ایا کله چې تاسو مړه شئ او کالبوتونه مو خاورې او وراسته هډوکي وګرځي نو ایا تاسو به بېرته د قبرونو څخه ژوندي راپورته کړی شئ؟ ایا دا وعده د منلو وړ ده؟ ایا د عقل خاوند به پرې عقیده وکړي؟

ز: د دغو ټولو سوالونو جواب منفي دی او عقیده او تصدیقورباندې صحت نه لري بلکې دغه ډول عقیده او تصدیق د صحت څخه په مراحلو کښې لرې دی او لرې دی.

یا په بل عبارت: د نوموړي سړي د پلوه چې کومه وعده تاسو ته درکوله کېږي هغې وعدې ته د هر حیثه لرېوالی او عدم صحت ثابت دی.

ح: حقیقت دا دی چې مونږ دوهم ژوند نه لرو بلکې زمونږ ژوند فقط همدغه نژدې ژوند دی چې په مستمره توګه روان دی، مړه کېږو او ژوندي کېږو چې څوک مري او څوک نوی تولد کېږي. لنډه دا چې د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېدل نشته او مونږ نه یاستو چې د قبرونو څخه به راپورته کړی شو او د حساب کتاب سره به مخامخ شو.

ط: نوموړی سړی چې تاسو ته د بیا ژوندي کېدلو وعده درکوي، دا نه ده مګر په الله ﷻ باندې دروغ تړل دي، نوموړی غواړي چې په همدې پلمې سره په تاسو باندې خپله مشري قائمه کړي او خپل ځان درته پیغمبر وتراشي.

ي: ای عوامو! زمونږ آخرنۍ پرېکړه دا ده چې مونږ نوموړی شخص د پیغمبر په صفت نه پېژنو او د بشریت څخه په ورپورته حیثیت ورته نه شو قائل کېدلی، نو تاسو ته هم په کار دي چې زمونږ د پرېکړې څخه مخالفت ونه کړئ او په همدې فیصلې باندې کلک ودرېږئ.

۴ـ کله چې وراستولي شوي پیغمبر د خپل قوم ذکره شوې نهایي فیصله واورېده نو خپل رب ﷻ ته يې د سوال لاسونه اوچت کړه او دا غوښتنه يې وکړه چې: ای زما ربه! ماته په دغه ظالم قوم باندې نصرت راکړې او هم د دوی د شر څخه نجات راپېرزو کړې او دا ځکه چې ماته يې د دروغو نسبت وکړ او د دروغژن لقب يې راباندې کېښود، په راتلونکي کښې دوی ته زما تمه نشته چې ایمان به راوړي او خپله تګلاره به بدله کړي.

۵ـ الله ﷻ د خپل پیغمبر سوال قبول کړ او ډاډ يې ورکړ چې: ای پیغمبره! ستا سوال قبول دی د لږ وخت څخه وروسته به تاته او ستا مسلمانانو ملګرو ته نجات درکړم او په کافر قوم باندې به خپل عذاب ورنازل کړم، چې په نتیجه کښې به په خپلو کړو وړو باندې پښېمانه وګرځي او ستا په نبوت

به باور وکړي خو وخت به تېر وي او بې وخته باور به يې هيڅ په درد ونه خوري.

۶ـ نو ای پیغمبره! مونږ د خپلې وعدې سره سم په ذکر شوي قوم باندې په حقه سره عذاب ورنازل کړ چې دوی ټول یوې چیغې ونیوه او په یوه سخت اواز سره ټول پوپنا شوه او داسې مو متفرق او متشتت کړه لکه چې د سیلاب یا د کټوې ځګ چې تیت پرک شي.

د نوموړي قوم عذاب په همدې دنیا باندې نه ختمېږي بلکې دغه ظالم قوم ته د الله ﷻ د رحمت څخه لرېوالی دی چې روزمره ترې لرې کېږي، او د قیامت په ورځ به په دوامداره توګه د سخت عذاب سره مخامخ شي.

توضیحات

۱ـ په دې خبره کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ډلو ویشلي شوي چې په ﴿ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴾ کښې د ﴿ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴾ (د بل قرن او بلې پېړۍ) څخه څوک مراد دي؟

الف: ځینې وايي چې: بله پېړۍ د ثمودیانو څخه عبارت ده چې صالح ﷺ ورته د پیغمبر په حیث ورلېږلی شوی وه[۱]. دا ځکه چې دغه قوم په تېز اواز سره هلاک شوی دی چې: ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ بِٱلْحَقِّ ﴾ [المؤمنون: ۴۱] یعنې دوی لره د وعدې مطابق تېز او سخت اواز ونیوه او هلاک شوه؛ او پوره واضحه ده چې په تېز اواز سره خو ثمودیان هلاک شوي دي لکه چې الله ﷻ ورباندې صراحت کړی دی چې: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَٰحِدَةً ﴾ [القمر: ۳۱] یعنې یقیناً مونږ په ثمودیانو باندې یو تېز او سخت اواز ورمسلط کړ چې ټول یې پوپنا کړه.

ب: اکثره علماء کرام وايي چې: په دې مقام کښې بله پېړۍ د عادیانو څخه عبارت ده چې هود ﷺ د پیغمبر په حیث ورلېږلی شوی وه[۲]. او دا ځکه چې:

اول: الله ﷻ د هود ﷺ د مبارکې خولې څخه حکایت کړی دی چې عادیان یې مخاطب کړه او ورته یې وویلې چې: ﴿ وَٱذْكُرُوٓاْ إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَآءَ مِنۢ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ ﴾ [الأعراف: ۶۹] او تاسو هغه وخت درپه زړه کړئ چې الله ﷻ د نوح ﷺ د قوم څخه وروسته تاسو (د هغوی) خلیفه ګان وګرځولې (او ځمکه یې په تاسو باندې اباده کړه)؛ نو معلومه شوه چې د بلې پېړۍ څخه همدوی مطلب دي چې د هغوی په ځای باندې کېنولي شوي وه.

دوهم: د قرآن کریم په متعددو سورتونو (لکه الاعراف، الفجر او نورو) کښې د نوح ﷺ د قیصې څخه وروسته د هود ﷺ قیصه نازله شوې ده، نو ظاهره دا ده چې دلته به د "قرن آخرين" څخه عادیان مطلب وي چې د هود ﷺ قوم دی ترڅو دا سورت د نورو سورتونو سره تطابق ومومي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: عادیان خو په تېز باد باندې هلاک شوي دي چې متعددې ورځې او شپې

(۱) البحر المحيط ج۷ ص۵۵۸
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲۸؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۸۲

له اللح (۱۸) ورباندې وچلېد [الحاقة: ۶]، حال دا چې نوموړې پېړۍ خو په تېز او سخت اواز باندې هلاکه شوې ده لکه چې د دغې مجموعې په [۴۱] ايت کښې ورباندې صراحت شوی دی؟

مونږ وايو چې: د "صَيْحَة" کلمه چې تېز او سخت اواز ته وضعه شوې ده همدارنګه د مطلق عذاب په معنی باندې هم استعماله شوې ده[1] او په دې مقام کښې همدغه استعمال مراد دی او پوره خرګنده ده چې تېز باد هم د عذابونو څخه يو عذاب دی، أعاذنا الله منه.

زمونږ په نزد که په ايتونو کښې د ثموديانو او عاديانو دواړو ته د بدليت په لحاظ اشاره وې هم څه بده نه ده، بلکې که په همدې لحاظ دېرو هلاکو شوو پېړيو ته اشاره وې هم څه منافات نه لري بلکې لا زيات تعميم فائده کوي.

يو نحوي تحليل

۳ـ د ﴿ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴾ په نحوي تحليل کښې مفسرينو کرامو ښه اوږد بحث کړی دی[2]، مګر مونږ ته چې کوم تحليل مختصر او په زړه پورې برېښېدلی دی هغه په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو[3]:

الف: دغه هره يوه کلمه اسم فعل ده چې د "بَعُدَ" معلومې ماضې معنی ورکوي، او تکرير يې د تاکيد دپاره دی.

ب: مبهم ضمير پکښې مستتر دی چې د هرې يوې کلمې دپاره فاعل ګڼل کېږي.

ج: د ﴿ لِمَا تُوعَدُونَ ﴾ کلمات د متعلق په اعتبار سره د مقدرې مبتدأ دپاره خبر واقع شوي دي چې تقدير يې داسې کېږي چې: "اَلْبُعْدُ كَائِنٌ لِمَا تُوعَدُونَ".

د: دغه اسميه جمله د مقدر سوال دپاره جواب واقع شوې ده چې په: "هٰذَا الْبُعْدُ لِأَيِّ شَيْءٍ" سره ترې تعبير کولی شو.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: يو شی لرې دی لرې دی (د واقعيت څخه ورته لرېوالی ثابت دی)، لرېوالی څه شي ته ثابت دی (کوم شی په لرېوالي باندې موصوف دی)؟ لرېوالی هغه شي ته ثابت او کائن دی د کوم شي وعده چې تاسو ته درکوله کېږي چې د مرګ څخه وروسته به بېرته راژوندي کړی شئ.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا ﴾ کښې د "هيَ" ضمير د "حَيَات" کلمې ته راجع دی[4] کومه چې وروسته ذکره ده، نو پوښتنه دا ده چې دلته خو اضمار قبل الذکر لازمېږي چې

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۲۱

(۲) البحر المحيط ج۷ ص۵۶۱

(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام

(۴) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۲۴؛ تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۳۴

د عربیت د قواعدو څخه مخالف دی، حال دا چې قرآن کریم ذکر شوي قواعد له نظره نه غورزوي؟
مونږ وایو چې: د ﴿ هِیَ ﴾ ضمیر مبتدا ده چې د کلام غوره برخه ده او د عربیت د علماوو په نزد د کلام په غوره برخه کښې اضمار قبل الذکر جائز دی خو په دې شرط چې د کلام په وروستنی برخه کښې یې تفسیر شوی وي او ابهام یې پورته شوی وي[۱].
په دې مقام کښې ذکر شوی شرط متحقق دی چې په ﴿ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کښې د "حَيَاة" کلمه ذکره ده او د ضمیر (هِيَ) ابهام پورته شوی او تفسیر شوی دی، نو مضمون یې داسې راځېږي چې ژوند نه دی مګر همدا نژدې (او حقیر) ژوند دی چې مړه کېږو او ژوندي کېږو.

سوال جواب

۵ـ که څوک وایي چې: د ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ د کلامونو څخه د سړي ذهن ته ورځي چې مشرکان د مرګ څخه وروسته په بیا ژوندون باندې معتقد وه، چې د ﴿ نَمُوتُ ﴾ کلمه یې د "نَحْيَا" په کلمه باندې تعقیبه کړې ده، حال دا چې دا خو د واقع څخه مخالفه خبره ده؟
مونږ وایو چې: د ذکر شوي سوال دپاره علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۲] لاندې مثالونه یې ولولئ:
الف: په ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کښې د "و" توری په مطلق اجتماع باندې دلالت کوي، یعنې په مونږ باندې دوه حالونه راتلونکي دي چې یو مرګ دی او بل ژوند دی؛ او په ترتیب باندې دلالت نه کوي ترڅو ذکر شوی سوال وارد شي چې مونږ د مرګ څخه وروسته بیا ژوندي کېږو.
ب: دلته د ﴿ نَمُوتُ ﴾ څخه هغه مرګ مطلب نه دی کوم چې د ژوند څخه وروسته تحقق مومي بلکې دلته ترې عدم موجودیت مطلب دی، یعنې مونږ هیڅ موجود نه یاستو او بیا د موجودیت خاوندان کېږو.
ج: د ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ دواړه کلمې د ځینو ځینو افرادو په لحاظ سره دي، یعنې مونږ ځینې کسان د مرګ سره مخامخ کېږو او ځینې نور تازه پیدا کېږو او د ژوند خاوندان ګرځو، دغه لړۍ په مونږ کښې د نباتاتو غوندې روانه ده، چې زمونږ ځینې کسان بالکل د موجودیت د میدان څخه وځي او زمونږ نور پکښې قدم ږدي، خو تللي کسان بېرته نه راګرځي.

تبصره

۶ـ زمونږ په فکر ذکر شوی سوال به په هغه وخت کښې په ځای وی او جواب ته به یې اړتیا درلودې چې فقط ﴿ نَمُوتُ وَنَحْيَا ﴾ کلمات نازل شوي وی او وړاندې بېرته کلامونه ورسره نه وی نازل شوي، او دا خکه چې د وړاندېني کلام ﴿ إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا ﴾ او هم د وروستني کلام ﴿ وَمَا نَحْنُ

---

(۱) شرح ملا جامي في النحو ص۷۵
(۲) زاد المسیر ج۵ ص۳۲۲

بِمَنْعُوثِينَ ﴾ څخه مطلب په هر اړخیزه توګه په ډاګه شوی دی او په هیڅ ډول خفاء پکښې نشته چې جوابولو ته احتیاج واقع شي.

دلته د "ما" توری زائد نه دی

۷_ په ﴿ عَمَّا قَلِيلٍ ﴾ کښې د ﴿ عَمَّا ﴾ کلمه په اصل کښې "عَن ما" وه چې د "ن" توری د "ما" په توري کښې د مخرج د نژدېوالي د کبله مدغم شوی دی.

خینې علماء کرام وايي چې د "ما" توری دلته زائد دی او څه معنی نه ورکوي[۱]، ته به وايې چې "عَن قَلِيل" نازل شوی دی. خو بهتره دا ده چې نوموړی د "ما" توری بې مطلبه زائد نه دی بلکې د هغې معنی دپاره تاکید دی په کومې باندې چې د ﴿ قَلِيلٍ ﴾ کلمه دلالت کوي.

هو! د تاکید معنی ترې په لاندې دوه وو طریقو باندې لاس ته راتلای شي[۲]:

الف: چې د "ما" توری د استفهام معنی ورکړي؛ نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې کفار به د څومره لږ وخت (ډېر لږ وخت) څخه وروسته پښېمانه وګرځي؟

ب: چې د "ما" توری د هغه لږ وخت څخه عبارت شي په کوم باندې چې د ﴿ قَلِيلٍ ﴾ کلمه دلالت کوي؛ یعنې د ډېر لږ وخت څخه وروسته به کفار په خپلو کړو وړو باندې هرومرو پښېمانه جوړ شي.

غُثاء څه معنی؟

۸_ په ﴿ فَجَعَلْنَٰهُمْ غُثَآءً ﴾ کښې د ﴿ غُثَآءً ﴾ کلمه د هغه خګ دپاره وضعه شوې ده کوم چې د سیلاب په سر روان وي او د خیرو او ورستو پاڼو څخه تشکیل شوی وي[۳]، چې څه بنیاد نه لري او په سات ګړي کښې د منځه ځي او هیڅ ګټه او فائده پکښې نغښتې نه وي[۴].

نو په دې مقام کښې یې حاصل داسې راخېژي چې: موږ په ذکرو شوو کفارو باندې د خپلې وعدې مطابق عذاب ورنازل کړ چې د هغوی بنیاد یې وویست او د سیلاب د خګ غوندې یې په سات ګړي کښې پوپنا کړه.

﴿ ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قُرُونًا ءَاخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَـْٔخِرُونَ ﴿٤٣﴾ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ۖ كُلَّ مَا جَآءَ أُمَّةً رَّسُولُهَا كَذَّبُوهُ ۚ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُم بَعْضًا وَجَعَلْنَٰهُمْ أَحَادِيثَ ۚ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

[۴۲] بیا موږ د هلاکو شوو قومونو څخه وروسته د ډېرو زمانو نور اهالي (خلک) پیدا کړه.

---

(۱) لسان العرب ج۱۵ ص۴۷۲؛ حاشية الشيخ زاده على تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۰۲
(۲) تفسير البغوي ج۳ ص۳۰۹
(۳) لسان العرب ج۱۵ ص۱۱۶
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۴

[۴۳] چې یوه ډله هم د خپلې (ټاکلې شوې) نېټې څخه نه وړاندې کېدله او نه (ترې) وروسته کېدله (بلکې هره یوه ډله مو په خپل-خپل وخت کښې هلاکه کړه).

[۴۴] بیا مونږ (هغوی ته) خپل پیغمبران (جوړه-جوړه نه بلکې) طاق-طاق ورولېږل (چې د بعثت ترمنځ یې د فترت وختونه درلودل).

(خو) هرکله به چې یوې ډلې ته خپل پیغمبر ورغی نو (سمدستي) به یې تکذیب کړ (چې دروغژن یې)، نو مونږ د دوی ځینې د ځینو نورو (په هلاکت کښې) پیرو جوړ کړه او دوی (ټول) مو (محض) خبرې (او قیصې) وګرځول (چې هیڅ شی یې باقي پاتې نه شو).

نو داسې قوم ته دې چې ایمان نه راوړي (لرېوالی وي) لرېوالی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو غوندې د پخوانیو متعددو پېړیو کفارو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱ـ کله چې مونږ عادیان پوپنا کړه او د سیلاب د خګ په شان مو د هغوی بنیاد وویست نو په خمکه کښې مو د هغوی په عوض وار په وار د نورو زمانو اهل او نورو پېړیو خلک پیدا کړه او وار په وار مو هغوی د کفریاتو د کبله هلاک کړه، چې یوه ډله هم د خپل ټاکلي میعاد څخه نه وړاندې شوه او نه ببرته، بلکې هر یوه ډله د خپل وخت په مطابق د هلاکت سره مخامخ شوه، لکه د شعیب ﷺ قوم، د لوط ﷺ قوم او داسې نور.

۲ـ لکه چې مونږ د پخوانیو کفارو په عوض د نورو پېړیو خلک پیدا کړه همدارنګه مو د پخوانیو پیغمبرانو په عوض نور پیغمبران ورواستول چې یو به مو د بل په تعقیب وراستاوه او هر یوه به دعوت الی الله ته ادامه ورکوله، ترڅو د قیامت په ورځ کفار اعتذار وړاندې نه شي کړی چې: ای ربه! مونږ ته به دې رسولان را استولي وی چې مونږ پرې ایمان راوړی وی او د شرکیاتو څخه مو لاس اخستی وی.

۳ـ مګر هلاکو شوو قومونو یوه هم په خپل-خپل پیغمبر باندې ایمان رانه وړ بلکې هرکله به چې یوې ډلې ته خپل پیغمبر ورغی نو هغې به یې تکذیب وکړ او د دروغژن نوم به یې ورباندې کېښود.

۴ـ نو د همدې کبله مونږ یوه ډله د بلې په تعقیب هلاکه کړه او په هلاکت کښې مو یوه د بلې پېروه وګرځوله آن تردې چې د ټولو بېخ مو وویست او پرته د قیصو څخه یې نور هیڅ شی پاتې نه شو.

۵ـ نو ای پیغمبره! د داسې قوم دپاره چې په خپل پیغمبر باندې ایمان نه راوړي د الهي رحمت څخه لرېوالی دی چې دنیا او آخرت یې دواړه د خسران سره مخامخ شوه.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ﴾ کښې د ﴿ تَتْرَا ﴾ په کلمه کښې علماوو کرامو ښه اوږد تحلیل کړی

دا چې مونږ یې په لاندې ټکو کښې هغه مطالب راخلاصه کوو کوم چې مونږ ته بهتر برېښېدلي دي:[1]

الف: ﴿ تَتۡرَا ﴾ د "وِتر" _لکه "عِلم" _ څخه اشتقاقه شوې ده چې د انفراد معنی ورکوي او په مقابل کښې یې شفعه (جوړه) استعمالېږي.

ب: نو ذکره شوې کلمه په اصل کښې "وِترَی" وه چې د "و" توری یې په "ت" باندې مبدل شوی دی، لکه د "تُرَاث" کلمه چې په اصل کښې "وِرَاث" وه نو "و" یې په "ت" تبدیل شو "تُرَاث" ترې جوړ شو.

ج: دغه کلمه اسم جمعه ده، د همدې کبله په یوه شخص کښې نه استعمالېږي چې ووایي: "فُلَانٌ تَتۡرَی"، بلکې په جمعه کښې استعمال مومي چې: "جَاءَنِيۡ الۡقَوۡمُ تَتۡرَی" ماته قوم په داسې حال کښې راغلی وه چې منفردین وه (مجتمعین نه وه).

د: د ایت شریف په ذکره شوې ټکړه کښې هم د ﴿ تَتۡرَا ﴾ کلمه د ﴿ رُسُلَنَا ﴾ څخه حال واقع شوې ده، یعني مونږ د هلاکو شوو قومونو څخه وروسته نورې ډېرې پېړۍ پیدا کړې او بیا مو وخت په وخت هغوی ته پیغمبران ورولېږل.

یا په بل عبارت: مونږ به یوه پېړۍ خلک پیدا کړه او پیغمبر به مو ورواستاوه، چې دا پېړۍ به مو د تکذیب د کبله هلاکه کړه بیا به مو بله پېړۍ پیدا کړه او پیغمبر به مو ورولېږه او داسې نور، نو مونږ یوه پېړۍ خلک هم د پیغمبر د ورلېږلو څخه په غیر نه دي هلاک کړي.

یادونه

۲_ په ﴿ رُسُلَنَا ﴾ کښې الله ﷻ د پیغمبرانو اضافت خپل اقدس ذات ته کړې دی چې د همده ﷻ د پلوه رالېږلې شوي دي، او په ﴿ رَّسُولُهَا ﴾ کښې هر اُمت ته خپل خپل پیغمبر اضافت موندلی دی چې دعوت به یې په همدې ډلې پورې اختصاص درلود.

د "احادیث" د کلمې تحلیل

۳_ په ﴿ وَجَعَلۡنَـٰهُمۡ أَحَادِيثَ ﴾ کښې د ﴿ أَحَادِيثَ ﴾ کلمه د [یوسف:۶] ایت لاندې لږ څه شرحه شوې ده چې د شذوذ په توګه د حدیث جمعه ده، خو په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو لیکلي دي[2] چې مفر د یې د "أُحۡدُوثَة" کلمه ده لکه چې د "أَعَاجِیب" دپاره "أُعۡجُوبَة" مفرد دی، "أُعۡجُوبَة" هغه شي ته ویل کېږي د کوم څخه چې سړی په تعجب کښې واقع کېږي.

نو په همدې بنیاد "أَحَادِیث" د هغه خبرو څخه عبارت ګڼل کېږي د کومو په حکایت باندې چې خلک ساتېري کوي، یعني د هلاکو شوو قومونو یوازې قیصې پاتې شوې او نور یې هیڅ شی پاتې نه شو. لکه چې الله ﷻ همدا مضمون په بل ایت کښې داسې نازل کړی دی چې: ﴿ هَلۡ تُحِسُّ مِنۡهُم مِّنۡ أَحَدٍ أَوۡ تَسۡمَعُ لَهُمۡ رِكۡزًۢا ﴾ [مریم:۹۸] یعني ایا ته د پخوانیو هلاکوشوو قومونو څخه یو نفر چرته

---

(۱) لسان العرب ج۵ ص۲۷۶؛ روح المعاني ج۱۸ ص۳۴؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۲۲؛ المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۳۴

(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۵؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۸

كورې چې ژوندي پاتې دي، او يا هغوى لره د ځمكې په كومه څنډه كښې څه اواز او ښكالو اورې؟

﴿ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ
فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ
﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ
يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾ وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾﴾

[۴۵] بيا مونږ موسى عليه السلام او د ده ورور هارون عليه السلام د خپلو معجزاتو او ځرګند دليل سره ولېږل.

[۴۶] (البته) فرعون او د ده (اعتمادي) ډلې ته، نو دوى (پرې د ايمان د راوړلو څخه لويي (سرکشي) وکړه او (دا ځکه چې) دوى تکبر کوونکي (خپل ځانونه لوړ ګڼونکي) خلک وه.

[۴۷] نو فرعونيانو (د موسى عليه السلام او د ده د ورور په هکله) وويلې چې: ايا مونږ په داسې دوه ور بنيادمانو باندې ايمان راوړو چې زمونږ غوندې دي حال دا چې د دواړو قوم زمونږ اطاعت کوونکي (خدمت کوونکي او غلامان) دي؟.

[۴۸] نو فرعونيانو دواړو ته د دروغژنانو نسبت وکړ، نو (په نتيجه کښې) همدوى د هلاکو کړى شوو (غرق کړى شوو) څخه وګرځېدل.

[۴۹] او يقينًا (د دوى د هلاک څخه وروسته) مونږ موسى عليه السلام ته کتاب (تورات) ورکړ شايد چې دوى (بني اسرائيل) ورباندې (حقه) لاره مونده کړي.

[۵۰] او (هم) مونږ د مريمې زوى (عيسى عليه السلام) او د ده مور (د خپل کامل قدرت دپاره هر يو يوه نښه وګرځول، او دواړو ته مو (د ظالم پاچا څخه) داسې يوه اُوچت ځاى (ښار) ته پنا ورکړه چې (اُوسېدونکي يې) د ارام (قرار) خاوندان وه او (هم دغه ځاى) د بهېدونکو اوبو درلودونکى وه.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې هم د تېرو شوو ايتونو مضامين تعقيب شوي دي او د هلاکو شوو کفارو د جملې څخه د فرعونيانو پوپنا کولو ته هم پکښې اشاره شوې ده، ترڅو د دې زمانې کفار ترې عبرت واخلي او په کفر باندې کلک ونه درېږي، نو حاصل يې داسې راځېږي:

اى پيغمبره! د عبرت دپاره لاندې مهم نکات هم په خپل امت باندې قرائت کړه چې:

١ـ موسى عليه السلام او د ده ورور هارون عليه السلام هم زمونږ د پيغمبرانو د جملې څخه وه چې څه مختصر حالات يې دا دي:

الف: دوى دواړو پيغمبرانو ته مونږ نهه معجزات او قدرتي نښې ورکړې وې چې د همسا غوندې عظيم الشانه قدرتي نښه پکښې شامله وه.

ب: مونږ دوى دواړه فرعون او د ده هغې ډلې ته لېږلي وه کومو ته چې په مصر کښې په درانه نظر

کېده او خلکو يې د "هو" سره "هو" او د "نه" سره "نه" ويل. يا په بل عبارت: دواړه مو فرعون او کتل ولې ته لېږلي وه که بالفرض هغوی ايمان راوړی وی نو ټول خلک به په ايمان مشرف شوي وی.
ج: نو د دعوت په نتيجه کښې فرعونيانو سرکشي وکړه او دعوت الی الله يې قبول نه کړ، ځکه چې:
د: دوی په هغه وخت کښې د اقتدار خاوندان وه چې په مصر باندې د همدوی حکم چلېده او د موسی ﷺ د قوميانو (بني اسرائيلو) څخه يې د غلامانو او مريانو کار اخست.
ه: نو د همدې کبله فرعونيانو د عدم قبول دپاره په تعجب سره وويلې چې: ايا مونږ د داسې دوه بنيادمانو (موسی ﷺ، هارون ﷺ) اطاعت وکړو او ايمان ورباندې راوړو چې:
اول: دوی دواړه زمونږ غوندې انسانان دي هرکله چې مونږ پيغمبران نه ياستو نو دوی دواړو ته په پيغمبرۍ له کومه شي.
دوهم: په دې باندې علاوه د دغو دواړو کسانو ټول قوم زمونږ غلامان او مريان دي، چې شپه او ورځ زمونږ په خدمت کښې چاپېر دي، که څه هم دوی دواړه زمونږ غلامان نه دي مګر د قوم په اعتبار سره داسې ګڼل کېږي لکه چې دوی دواړه هم زمونږ په غلامانو کښې شامل وي، نو ايا مونږ په خپلو غلامانو باندې ايمان راوړو؟!
و: فرعونيانو موسی ﷺ اوهارون ﷺ دواړه دروغژنان وګڼل او د مفتريانو نوم يې ورباندې کېښود، نو په نتيجه کښې ټول هلاک شوه او د قلزم په بحيره کښې پوپنا او غرق شوه.
۲ـ د فرعونيانو د هلاکت څخه وروسته مونږ موسی ﷺ ته تورات ورکړ ترڅو پرې خپل هغه قوم ته لاربنودانه وکړي کوم چې د فرعونيانو په نزد باندې ډېر حقير او سپک برېښېده او د غلامانو په نظر يې ورته کتل. يا په بل عبارت: مونږ فرعونيان د اقتدار څخه وغورزول او د دنيا واګې مو د بني اسرائيلو په لاس کښې ورکړې او د امتحان سره مو مخامخ کړه.
۳ـ ای پيغمبره! لکه څنګه چې مونږ موسی ﷺ ته د فرعون څخه نجات ورکړ همدارنګه مونږ عيسی ﷺ او د ده ﷺ مور بي بي مريمه رضي الله عنها هم هر يو د خپل کامل قدرت نښه وګرځاوه او دواړو ته مو د ظالمانو څخه په داسې يوه اُوچت ځای کښې پنا ورکړه چې د يو پلوه پکښې د اُوسېدونکو ټولې اړتياوې پوره وې او څوک نه مجبور کېده چې هلته خپله اوسېدانه ختمه کړي او بل ځای ترې انتقال وکړي، او د بله پلوه پکښې هلته ښې خوړې اوبه بهېدلې او چينې پکښې په قدرتي توګه جاري وې.

توضيحات

۱ـ دغه ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ ډول عبارت په [هود:۹۶] ايت شريف کښې هم نازل شوی دی، هلته مونږ د الله ﷻ په توفيق ليکلي دي چې د ﴿ بِـَٔايَـٰتِنَا ﴾ څخه نهه معجزې مرادې دي چې موسی ﷺ ته د فرعون په مقابل کښې ورکړی شوې وې، او د ﴿ وَسُلْطَـٰنٍ مُّبِينٍ ﴾ څخه يا خاصه معجزه مطلب ده چې د همسا څخه اژدها جوړه شوه چې په نهو معجزو کښې شامله ده او يا ترې نورې معناوې مرادې دي، نو هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَجَعَلْنَا ٱبْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُۥٓ ءَايَةً ﴾ څخه څرګندېږي چې عيسى عليه السلام او بي بي مريمه رضي الله عنها دواړه د قدرت يوه نښه ګڼل شوي دي حال دا چې دوی دواړه خو د متعددو قدرتي نښو لرونکي وه؟

مونږ وايو چې: د الله ﷻ په توفيق مونږ ذکر شوي سوال ته د [الأنبياء:۹۱] ايت لاندې درې جوابونه ليکلي دي چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو.

د څو لغاتو معناوې

۳_ په ﴿ وَءَاوَيْنَٰهُمَآ إِلَىٰ رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴾ کښې د لاندې لغاتو معناوې په ذهن کښې ونيسئ:

الف: د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ کلمه هغې لوړې هوارې ځمکې ته وضعه شوې ده چې نه په ژوره کښې واقع وي او نه د غره په څېر لوړه وي(۱)، دغه ډول ځمکې ته په پښتو کښې "دښته" وايي.

ب: ﴿ ذَاتِ قَرَارٍ ﴾ يعنې هغه ځمکه چې اوسېدونکي يې پکښې په ارام سره اوسېدانه کوي(۲) او د اب هوا د ښه والي د کبله ترې بلې ځمکې ته د انتقال اراده نه لري.

ج: د ﴿ مَعِينٍ ﴾ د کلمې په اصلي تورو کښې اختلاف دی چې د "مَعْن" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده او د "م" توری پکښې اصلي دی(۳) چې "مَعْن" د اوبو بهېدلو ته ويل کېږي، او يا پکښې د "م" توری زائد دی او په وزن کښې "مَبِيع" ته ورته ده ته به وايي چې د "عَين" څخه به اشتقاقه شوې وي(۴). مګر نوموړې کلمه هغو جارې اوبو ته وضعه شوې ده کومې چې د ځمکې په مخ باندې په څرګنده توګه بهېږي.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېژي چې: مونږ عيسى عليه السلام ته او د ده مور (مريمې رضي الله عنها) ته په داسې ځای کښې پنا ورکړه او هلته مو پکښې استوګنه ورپېرزو کړه کوم چې ډېره ښه آبُ هوا درلوده او د اوسېدونکو دپاره پکښې ټولې اړتياوې پوره وې، او په دې ټولو باندې علاوه جارې اوبه هم پکښې بهېدلې چې هر ډول ميوجاتوورباندې وده کوله.

۴_ پاتې شوه دا خبره چې هغه کومه ځمکه وه چې په ايت شريف کښې ورته اشاره شوې ده؟ نو د دې جواب دا دی چې:

الف: ځينې علماء کرام وايي چې په دې ايت کښې هغه مضمون منعکس شوی دی کوم ته چې په [مريم:۲۴] ايت کښې اشاره شوې ده ځکه چې هلته د ﴿ سَرِيًّا ﴾ کلمه نازله شوې ده چې يو

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۳۸
(۲) زاد المسير ج۵ ص۳۲۴
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۱۹۰
(۴) لسان العرب ج۱۳ ص۳۰۴

معنی یې "چینه" ده، چې دلته ترې په "مَعِین" سره تعبیر شوی دی چې د جاري (بهېدونکو) اوبو معنی ورکوي[1].

په دې تفسیر سره په کار دي چې د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ کلمه د هغه خای څخه عبارت واخستله شي د کوم څخه چې په [مریم: ۲۲] ایت کښې په ﴿ مَكَانًا قَصِيًّا ﴾ سره تعبیر شوی دی. دغه خای ته بي بي مریمه رضی الله عنها په هغه وخت کښې ورغلې وه چې کله د عیسی ﷺ د زېږېدو وخت نژدې شوی وه.

ب: د اکثرو علماوو کرامو په نزد د دې ایت مصداق د هغه ایت د مصداق څخه بالکل جدا دی، او دلته د ﴿ رَبْوَةٍ ﴾ د کلمې څخه دمشق، یا فلسطین، یا مصر او یا بل وطن مراد دی چې په میوجاتو باندې ډک وه او سپېڅلې اوبه پکښې بهېدلې[2].

دوی وایي چې کله عیسی ﷺ د دولس کلنۍ عمر ته ورسېد نو د وخت ظالم پاچا یې د ترورولو (وژلو) نقشه جوړه کړه، خو بي بي مریمې رضی الله عنها د خپل زوی د نجات دپاره د ذکرو شوو ښارونو څخه یوه ښار ته پنا وهوړه او هلته یې سفر وکړ، ترڅو د ظالم د منګولو څخه نجات ومومي.

هوا کله چې ذکر شوی د وخت ظالم پاچا مړ شو نو دوی دواړه بېرته بیت المقدس ته راستانه شوه.

تبصره

۵ـ مونږ ته د مقام په اعتبار سره همدغه دوهم تفسیر په زړه پورې برېښي، ځکه چې: د وړاندې څخه په دې کښې بحث راروان دی چې الله ﷻ ظالمان هلاکوي او خپلو دوستانو ته ترې نجات ورکوي، او پوره واضحه ده چې د همدې مضمون سره دوهم تفسیر ډېر ښه پیوند نیسي، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُواْ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾ فَذَرْهُمْ فِى غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾ ﴾

[۵۱] ای پیغمبرانو! د پاکېزه (او حلالو طعامونو) څخه خورئ او نېک عمل کوئ، یقیناً زه په هغو عملونو باندې ښه پوه یم چې تاسو یې کوئ (او یا یې ستاسو امتیان کوي).

[۵۲] او یقیناً دغه شریعت (او دین) ستاسو (ټولو) شریعت (او دین) دی په داسې حال کښې چې

---

[1] تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۴۶

[2] تفسیر البغوي ج۳ ص۳۱۰؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۸۹؛ الدر المنثور ج۶ ص۱۰۱؛ البحر المحیط ج۷ ص۵۶۵؛ روح المعاني ج۱۸ ص۳۸

(فقط) یو شریعت (او یو دین) دی، او زه ستاسو (ټولو) رب (تربیه کوونکی) یم نو (خاص) زما څخه ودار شئ (او زما د عذاب څخه خانونه وساتئ، همدغه خاصیت ته ادامه ورکړئ).

[۵۳] نو د پیغمبرانو امتیانو خپل (د دین) کار په خپلو منځو کښې په ډېرو ټوټو سره پرې کړ (چې په همدې هکله ډلې- ډلې شوه او) هره ډله په هغه دین باندې خوشالي کوونکې وه کوم به چې ورسره وه (هر چاته خپل خان په حقه برېښېده).

[۵۴] نو (ای پیغمبره!) ته دوی (د خپل وخت منحرفین) تر څه وخته پورې په خپل جهالت کښې پرېږده (چې د هلاکت وخت یې لا نه دی را رسېدلی).

[۵۵] ایا دوی (د وخت کفار) ګومان کوي چې یقیناً هغه شیان چې مونږ ورسره پرې امداد کوو چې د مال او زامنو څخه عبارت دي.

[۵۶] (داسې ګومان چې) مونږ ورته (د هغو په ورکړې سره) د خیر په رسولو کښې جلتي کوو؟ (دا به د دوی په ګټه باندې تمام شي؟).

(دغسې نه ده) بلکې دوی (پرې) شعور نه لري (دوی نه پوهېږي چې دا استدراج دی او په ضرر به یې تمام شي).

د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د نوح ﷺ څخه نیولې آن د عیسی ﷺ پورې د ټولو پیغمبرانو حالاتو ته په اجمالي توګه اشاره شوې وه او په دې ایتونو کښې په همدغو حالاتو باندې یوې تبصرې ته اشاره کېږي چې خلاصه یې په لاندې ډول لاس ته راځي:

۱ـ که څه هم د پیغمبرانو تعداد یو لک څلېریشت زره (۱۲۴۰۰۰) تنو ـشاوخواـ ته رسېږي مګر دوی ټول په عقایدو او په عقیدوي بنیادونو کښې او هم د فروعو په کلیاتو کښې متفق او متحد وه، د همدې کبله مونږ هر یوه ته په خپل وخت کښې دا ارشادات کړي وه چې:

الف: ای پیغمبرانو! تاسو ټول پاکېزه څېزونه خورئ او د حرامو څخه خپل ځانونه بچ ساتئ، او همدارنګه د لذیذو او سپېڅلو شیانو څخه استفاده کوئ، او په خپلو ځانونو باندې یې مه حراموئ چې رهبانیت غوره کړئ.

ب: تاسو ټول صالح عملونه کوئ او په شرعي چوکاټ کښې فرعي احکام پیاده کړئ، یا په بل عبارت لکه چې تاسو ټول په عقیدوي احکامو کښې متفق یاست همدارنګه د صالحو اعمالو په اجراء کښې هم متفق اوسئ، خو دا بېله خبره ده چې د زمانو په تفاوت سره صالح اعمال تفاوت کوي.

ج: او دا ښکه چې یقیناً زه په هغو ټولو اعمالو باندې چې تاسو او ستاسو امتیان یې اجراء کوي پوه یم چې هیڅ یو عمل راڅخه پټ نه دی.

د: ای پیغمبرانو! دغه دین ـچې وړاندې ورته اشاره وشوهـ همدغه ستاسو د ټولو دین دی چې په اساساتو کښې هیڅ اختلاف او تباین نه لري. نو تاسو خپلو-خپلو امتیانو ته توصیه وکړئ او ورته

ابلاغ کړئ چې د عقیدوي اختلافاتو څخه ځانونه بچ وساتي او په خپلو منځو کښې اسلامي اخوت (ورورولي) خرابه نه کړي.

۸: همدارنګه تاسو هغوی ته زما د پلوه ابلاغ کړئ چې یوازې همدا زه ستاسو د ټولو رب یم نو یوازې زما د عذاب څخه وډار شئ او په هیڅ شي کښې راسره شریک او شریکان مه دروئ.

۲_ ټولو پیغمبرانو الهي ارشاد په عمل کښې پیاده کړ، لکه څنګه چې په عقیدوي احکامو کښې متحد او متفق وه همدارنګه یې په عملي احکامو کښې هم بالکل اختلاف ونه کړ، مګر د هغو امتیانو د خپلو پیغمبرانو د ارشاداتو څخه غاړې وغړولې او د خپل الهي دین کار یې په خپلو منځو کښې په ډېرو ټوټو سره جدا-جدا کړ؛ یوه ډله په یوه عقیدوي لاره باندې روانه شوه او بلې ډلې خپل ځان ته بله عقیدوي لاره خوښه کړه، بلکې هرې ډلې خیال کاوه چې فقط د همدوی اختراعي لاره حقه لاره ده او نورې ټولې باطلې لارې دي، یا په بل عبارت: یوازې همدوی حق ته رسېدلي دي او نورې ټولې ډلې د حق څخه منحرفې دي او د دې ور دي چې جنګ او جګړه ورسره پیل شي.

۳_ ای پیغمبره! ستا د زمانې کفار هم د همدغو ډلو څخه (کومو چې د پیغمبرانو د خط السیر څخه انحراف کړی دی) یوه ډله ده چې خپلو ځانونو ته یې عقیدوي مزخرفات او اباطیل راغونډ کړي دي چې دا زمونږ پلرنی حق دین دی، او په همدې باندې خوشاله دي.

نو زمونږ د پلوه تاته توصیه ده چې دوی په دغه جهالت کښې د ابلاغ او دعوت څخه وروسته پرېږده ترڅو چې دوی د خپل هلاکت هغه وخت ته ورسېږي کوم چې ورته زمونږ په علم کښې ټاکلی شوی دی، نو دوی به هم همغسې د الهي غضب لاندې واقع شي لکه څنګه چې پخوانۍ باطلې ډلې ترې لاندې واقع شوې وې.

۴_ ای پیغمبره! ایا ستا د زمانې باطلې ډلې خیال کوي چې د کومو مالونو او زامنو امداد چې مونږ ورسره کوو او د کفر سره-سره مو ورته ښه پرېمانه ورکړي دي، دا کار مونږ د دوی په ګټه کوو، او دوی په مونږ باندې قدر او عزت لري چې هیڅکله به یې په خپل غضب باندې اخته نه کړو؟ دغسې نه ده بلکې دوی شعور نه لري، دوی نه پوهېږي چې مونږ ورسره دا کار استدراجاً کوو ترڅو د دوی د جنایاتو پېټی ښه غټ شي، همدارنګه دوی نه پوهېږي چې مالونه او اولادونه دنیاوي شیان دي چې زمونږ په نزد چندان ارزښت نه لري، او مونږ یې دوستانو او دښمنانو دواړو ډلو ته ورکوو، بلکې زمونږ ورکړه په دنیا کښې دیوې ډلې څخه هم ممنوعه نه ده.

توضیحات

۱_ یوه ورځې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وفرمایل چې: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا وَإِنَّ اللهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ»[۱] یعنې ای خلکو! یقیناً الله ﷻ پاک (منزه) دی نو د خپلو بندګانو د اعمالو څخه نه قبلوي مګر پاکیزه، او همدارنګه الله ﷻ مؤمنانو ته په هغه شي

[۱] صحیح مسلم ج۲ ص۳۲۶

باندې امر کړی دی په کوم باندې یې چې پیغمبرانو ته امر کړی دی. بیا نو نبي کریم ﷺ د استشهاد دپاره لاندې دوه ایتونه قرائت کړه:

الف: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُواْ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُواْ صَٰلِحًا ﴾ یعنې ای پیغمبرانو! پاکیزه او حلال شیان خورئ او صالح عملونه کوئ.

ب: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقْنَٰكُمْ ﴾ [البقرة:۱۷۲] یعنې ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! تاسو د هغو پاکېزه (او حلالو) شیانو څخه خورئ کوم چې مونږ تاسو ته روزي کړي دي.

أمة څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾ کښې د ﴿ أُمَّةً ﴾ کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [هود:۸] ایت لاندې ښه شرحه کړې ده چې په قرآن کریم کښې په څلورو معناوو باندې استعماله شوې ده او یوه معنی یې دین او شریعت دی.

په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبرانو! یقیناً ستاسو دغه دین د الله ﷻ په نزد مقبول دین دی چې په عقائدو کښې عموماً او په فروعو کښې د کلیاتو په اعتبار سره یکي یو دین دی، او یوازې زه ستاسو رب یم نو خاص زما څخه وډار شئ.

په یاد ولرئ چې که څه هم په ذکر شوي ایت کښې خطاب پیغمبرانو ته متوجه دی خو په حقیقت کښې خلک (د دوی اُمتیان) په غوږ وهل شوي دي، د همدې کبله د متصل ایت په ﴿ فَتَقَطَّعُوٓاْ ﴾ کښې همدوی ته ضمیر راجع دی، که څه هم دوی وړاندې په صراحت سره ذکر نه دي مګر د معنی او مقام په اعتبار سره ذکر دي چې د پیغمبرانو سره اُمتیان لازم وي.

هېر مو نه شي!

۳ـ هېر مو نه شي چې په عین مضمون باندې الله ﷻ په بل ایت کښې صراحت کړی دی چې: ﴿ إِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً ﴾ [الأنبياء:۹۲] یعنې ای خلکو! یقیناً دغه دین ستاسو دین دی چې د الله ﷻ په نزد مقبول دی او په اصولو کښې او هم د فروعو په کلیاتو کښې متحد دی، او همدا زه ستاسو ټولو رب یم نو خاص همدا زما عبادت وکړئ او بس.

زُبُرَةٌ څه معنی؟

۴ـ په ﴿ فَتَقَطَّعُوٓاْ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ﴾ کښې د "زُبُر" کلمه د "زُبْرَةٌ" ـلکه "غُرْفَةٌ"ـ جمعه ده، "زُبْرَةٌ" کله په "زُبُر" سره جمعه کېږي چې د "ب" توری یې هم پېښ لري لکه چې په همدې ایت کښې د "ب" توری پېښ لري؛ او کله په "زُبَر" سره جمعه کېږي چې د "ب" توری پکښې زور لري لکه چې په [الکهف:۹٦] ایت کښې وړباندې جمعه شوې ده.

په هر تقدیر د "زُبَرَة" کلمه د یوه شي کلکي ټوټې ته وضعه شوې ده[۱]، نو په دې مقام کښې يې د معنی حاصل داسې راځي چې: که څه هم الهي دين يو دين دی چې ټولو پيغمبرانو خپلو- خپلو امتونو ته ابلاغ کړی دی، مګر خلکو پکښې اختلاف کړی دی او په متعددو ټوټو باندې يې وېشلی دی، او هرڅا د يوې خاصې ټوټې په دې لحاظ پيروي کړې ده چې همدوی په حقه لاره روان دي، همدوی حق دين موندلی دی او نورو لاره غلطه کړې ده.

ذکر شوی اختلاف څينو خلکو د پيغمبرانو په تعدد باندې متعدد ګرځولی دی چې د موسی ﷺ د دين پيروان د عيسی ﷺ د دين پيروي نه کوي، او د عيسی ﷺ پيروان د موسی ﷺ پيروی ته غاړه نه ږدي او داسې نور، او څينو نورو خلکو د يوه پيغمبر په پيروی کښې متعددې لارې اختراع کړې دي او حقيقي حقه لاره يې پکښې ورکه کړې ده، همدغو خلکو ته په لاندې حديث کښې اشاره شوې ده:

نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «افْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، فَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ، وَافْتَرَقَتِ النَّصَارَى عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً، فَإِحْدَى وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَتَفْتَرِقَنَّ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً فَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ» يعني يهود په يو اويا (۷۱) ډلو باندې وېشلي شوي وه چې فقط يوه يې په جنت کښې ده (په حقه لاره باندې روانه وه) او اويا ډلې يې په اور کښې دي چې په باطلو لارو باندې رواني وې، همدارنګه نصارا په دوه اويا (۷۲) ډلو باندې وېشلي شوي وه چې يو اويا ډلې يې په اور کښې دي او فقط يوه ډله يې په جنت کښې ده. او زما دې په هغه اقدس ذات باندې سوګند وي د چا په لاس کښې چې د محمد (زما) نفس دی، چې ضرور هرومرو زما امت به په درې اويا (۷۳) وو ډلو باندې جدا-جدا شي چې يوه به يې په جنت کښې وي او دوه اويا ډلې به يې په اور کښې وي چې په باطلو لارو به روان وي.

چا پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! مَنْ هُمْ؟» ای د الله رسوله! دغه جنتي ډله څوک دي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «الْجَمَاعَةُ»[۲] يعني دا د أهل السنة والجماعة ډله ده، کومه چې په هغې لاره باندې روانه ده چې زه او زما صحابه کرام ﷺورباندې روان ياستو.

د غمرة معنی

۴ـ په ﴿ فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ ﴾ کښې د "غَمْرَة" کلمه اصلاً د هغو ژورو اوبو دپاره وضعه شوې ده چې سړی پکښې ډوبېږي او په سر باندې يې اوړي[۳]، مګر په دې مقام کښې مفسرينو کرامو[۴] په جهل او معنوي ړوندوالي باندې تفسيره کړې ده، ته به وايې چې کفار د جهل او معنوي ړوندوالی په درياب کښې د سر څخه تر پښو پورې ډوب دي او د ماهيانو په شان پکښې لامبو وهي.

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۳۱۶؛ القاموس المحيط ج۲ ص۴۳۰

(۲) سنن ابن ماجه ص۲۸۷

(۳) لسان العرب ج۵ ص۲۹

(۴) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۳۸؛ تفسير الكشاف ج۳ ص۱۹۱

نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! تا خو خپله دنده ترسره کړه او دین دې ورته ابلاغ کړ، نور یې پرېږده، وربانديې غمژن کېږه مه، ترڅو د دوی دپاره تاکلی وخت ور ورسېږي او د خپل خط السیر سزا وګوري.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴿٥٧﴾ وَٱلَّذِينَ هُم بِـَٔايَـٰتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٨﴾
وَٱلَّذِينَ هُم بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا۟ وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ
رَٰجِعُونَ ﴿٦٠﴾ أُو۟لَـٰٓئِكَ يُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَهُمْ لَهَا سَـٰبِقُونَ ﴿٦١﴾ وَلَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا
وُسْعَهَا ۖ وَلَدَيْنَا كِتَـٰبٌ يَنطِقُ بِٱلْحَقِّ ۚ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٦٢﴾ ﴾

[۵۷] یقینًا هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ د ډار (او هیبت) څخه (په خپلو ځانونو باندې) ډارېدونکي دي (چې چېرته راته په غضب نه شي).

[۵۸] او هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ په ایتونو باندې (په مستمره توګه) ایمان راوړي (او خپل ایمان ته وربانديې ادامه ورکوي).

[۵۹] او هغه کسان چې دوی د خپل رب ﷻ سره (هیڅ شی او هیڅوک) نه شریکوي.

[٦۰] او هغه کسان چې دوی (د الله ﷻ په لاره کښې) هغه څه په داسې حال کښې ورکوي کوم چې ورکوي، چې زړونه یې د دې خبرې څخه ډارېدونکي وي چې یقینًا دوی خپل رب ﷻ ته (د قیامت په ورځ) راجع کېدونکي دي (نو دغه نفقات به یې مقبول وګرځي او که نه).

[٦۱] (یقینًا) دغه (څلور واړه ډلې) په خیریه کارونو کښې تاند وهي (او د پیغمبرانو په متحد حق دین باندې کلک دي) او (همدارنګه) دوی خیریه (او نېکو) کارونو ته (د نورو څخه) سبقت کوونکي دي (دوی پسې هیڅوک نه شي رسېدلی).

[٦۲] او مونږ هیڅ نفس (هیچا) ته مکلفیت نه متوجه کوو مګر د هغه د توان په اندازه.
او (په دې باندې علاوه) زمونږ په نزد (د هر مکلف انسان دپاره) کتاب دی (چې روزمره کړه وړه یې پکښې لیکلی کېږي او د قیامت په ورځ به) په حقه خبرې وکړي (د واقع په مطابق به بیان وکړي)، حال دا چې په دوی (مکلفانو) باندې به (هیڅ) ظلم (تېری) ونه کړی شي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو په مضمون کښې دا خبره هم شامله وه چې د ټولو پیغمبرانو متحد الهي دین خلکو په زښتنو ډېرو ټوټو باندې ووېشه، چې حقیقي مقبول دین یې پکښې ورک کړ او هرې ډلې یوازې خپل ځان په حقه وګڼه. په دې ایتونو کښې د هغې ډلې مشخصات ښودلي شوي دي کومه چې رښتیا په حقیقي دین باندې پاتې ده، یا په بل عبارت: په دې ایتونو کښې یو ځل بیا د پیغمبرانو د متحد دین څه امتیازاتو ته اشاره شوې ده چې حاصل یې داسې راځېږي:

۱_ ای پیغمبره! یو خل بیا د ټولو پیغمبرانو د متحد دین ځینې مشخصات خلکو ته په لاندې ټکو کښې خلاصه کړه چې:
الف: یقیناً د الهي حق دین پیروان هغه کسان دي چې دوی په هر کار کښې د خپل رب ﷻ له هیبته او د خپلې کمزورۍ د کبله په خپلو ځانونو باندې دارېږي چې په عذاب باندې مو مبتلا نه کړي او په خپل غضب باندې مو اخته نه کړي.
ب: دوی هغه کسان دي کوم چې د خپل رب ﷻ په قدرتي دلائلو باندې په دوامداره توګه باور کوي او د معجزاتو فرمایش نه ورکوي، چې فلانکۍ او بسټانکۍ معجزه راوړه نو بیا به ایمان راوړو.
ج: دوی په هیڅ وجې سره د خپل رب ﷻ سره شریک او یا شریکان نه دروي، او په عبادت او هم په ټولو کارونو کښې یې واحد او لا شریک ګڼي.
د: په حقه لاره او د پیغمبرانو په متحده لاره باندې هغه کسان روان دي کوم چې د خپل رب ﷻ د رضا حاصلولو دپاره خپل مالونه په داسې حال کښې فقیرانو او مستحقینو ته ورکوي چې زړونه یې په ډار کښې وي چې: دغه ده د قیامت ورځ راروانه ده او مونږ د خپل رب ﷻ په حضور کښې ودرېدونکي یاستو، نو زمونږ دغه صدقات به د الله ﷻ په نزد کښې مقبول ګرځېدلي وي چې هلته مو د نجات سبب شي او که به مقبول نه وي ګرځېدلي؟
یا په بل عبارت: مؤمنان او په حقه لاره باندې روان هغه کسان دي چې ایمان یې د خوف او رجاء ترمنځ قرار لري، نو د خپل رب ﷻ په عین اطاعت کښې ترې دارېږي هم.
نو دغه کسان _چې وړاندې یې ځینې مشخصاتو ته اشاره وشوه_ هغه کسان دي چې په حقیقي معناو کښې د خیر په کارونو اوښېګنو کښې تاند وهي او په صدق سره د پیغمبرانو په لاره باندې روان دي، او د هرچا څخه دغې حقې لارې ته سبقت کوونکي دي او د هر چا څخه پکښې وړاندې دي.
۲_ ای پیغمبره! مونږ د ټولو پیغمبرانو متحد دین داسې نه دی ګرځولی چې د خلکو د وسې او توان څخه لوړ وي، او دا ځکه چې مونږ هیڅوک نه مکلف کوو مګر د هغه د توان او وسې په اندازه.
هوا که څوک د مکلفیاتو څخه علاوه د خپل ځان دپاره فضائل حاصلوي، نو د هغوی دپاره مخه خلاصه ده، هر څومره مشقتونه چې په دین کښې وګالي په هماغې اندازه به ثوابونه او اجرونه ترلاسه کړي او په اعمالنامو کښې به یې ولیکل شي. نو د قیامت په ورځ به همدغه د اعمالو کتابونه په حقه سره خپل محتویات بیان کړي او په هیچا باندې به تېری او ظلم ونه کړی شي چې د ثوابونو او اجرونو څخه یې څه کمبود صورت ونیسي.

توضیحات

۱_ په ﴿ مِّنْ خَشْيَةِ رَبِّهِم مُّشْفِقُونَ ﴾ کښې د ﴿ مُشْفِقُون ﴾ کلمه اصلاً د "شَفَقَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې د الله ﷻ په توفیق مونږ د [الأنبیاء:۲۸] ایت لاندې ښه تحلیله کړې ده، بیا تحلیلولو ته یې اړتیا نه ګورو.

ماثور تفسير

٢ـ يوه ورځې بي بي عائشي (أم المؤمنين رضي الله عنها) د نبي كريم سره د ﴿ وَٱلَّذِينَ يُؤْتُونَ مَآ ءَاتَوا
وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَٰجِعُونَ ﴾ د تفسير په هکله سوال جواب وکړ[1] چې مونږ يې په لاندې نکو
كښې خلاصه ليکو:

الف: أم المؤمنين وويلې چې: ای د الله رسوله! ايا په ذکر شوي ايت شريف کښې جنايتکاران مطلب دي چې شراب خوري خو زړونه يې په ډار کښې وي، او يا غلا کوي خو د قيامت د ورځې ډار يې په زړو کښې وي او يا داسې نور؟

ب: نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: دغسې نه ده بلکې په دغه ايت کښې نيکو کاران مطلب دي چې لمونځونه کوي او روژې نيسي او بالآخره خيراتونه ورکوي خو د دې سره- سره زړونه يې د قيامت د ورځې څخه په ډار کښې وي چې: ايا مونږ به دغه نېک اعمال په هغه شان سره اداء کړي وي په کوم باندې چې پرې الله ﷻ راضي کېږي؟ ايا زمونږ دغه نېک اعمال به د الله ﷻ په حضور کښې مقبول ګرځېدلي وي او که څنګه؟

د ذکر شوي حديث مضمون د ابن مليکة عليه الرحمة په روايت کښې هم منعکس شوی دی چې وايي: « أَدْرَكْتُ ثَلَاثِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ يَخَافُ النِّفَاقَ عَلَى نَفْسِهِ »[2] يعنې ما د نبي کريم ﷺ د صحابه وو کرامو ﷺ څخه دېرش تنه موندلي دي (او ملاقات مې ورسره شوی دی چې) هر يو په خپل ځان باندې د نفاق څخه ډارېده.

﴿ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَٰلٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَٰمِلُونَ ﴿٦٣﴾ حَتَّىٰٓ إِذَآ
أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِٱلْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ إِنَّكُم مِّنَّا لَا تُنصَرُونَ
﴿٦٥﴾ قَدْ كَانَتْ ءَايَٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰٓ أَعْقَٰبِكُمْ تَنكِصُونَ ﴿٦٦﴾ مُسْتَكْبِرِينَ بِهِۦ
سَٰمِرًا تَهْجُرُونَ ﴿٦٧﴾ أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا۟ ٱلْقَوْلَ أَمْ جَآءَهُم مَّا لَمْ يَأْتِ ءَابَآءَهُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾
أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا۟ رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٦٩﴾ أَمْ يَقُولُونَ بِهِۦ جِنَّةٌۢ ۚ بَلْ جَآءَهُم
بِٱلْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَٰرِهُونَ ﴿٧٠﴾ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ
وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ۚ بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِذِكْرِهِمْ فَهُمْ عَن ذِكْرِهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٧١﴾

---

(١) جامع الترمذي ج٢ ص١٥١؛ مسند احمد بن حنبل ج١٠ ص١٩
(٢) صحيح البخاري ج١ ص١٢

أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴿٧٤﴾

[٦٣] (داسې نه ده چې د دين تعميل سخت دی) بلکې د کفارو زړونه د دغه دين (قرآن کريم) څخه په ژور جهالت کښې (واقع) دي، حال دا چې دوی لره د دغه (جهالت) څخه په غير (نور کفري) اعمال هم دي چې دوی يې په دوامداره توګه اجراء کوونکي دي.

[٦٤] (چې) تر هغه (به وربانديې اخته وي) ترڅو چې مونږ د دوی اسوده حال کسان په عذاب سره ونيسو نو ناڅاپه به دوی فريادونه (او واويلا) کوي.

[٦٥] (نو په دغه وخت کښې به ورته وويل شي چې:) نن ورځ فرياد (واويلا) مه کوئ (او دا څکه چې) يقيناً تاسو زمونږ د پلوه نصرت (مدد) کړی شوي نه ياست (ستاسو فرياد نه قبلېږي).

[٦٦] (او دا څکه چې) يقيناً زما ايتونه په تاسو باندې لوستل کېدل (چې تاسو وربانديې ايمان راوړئ) خو تاسو وئ چې په خپلو پوندو باندې مخ بېرته (مخ پشا) تللئ.

[٦٧] (البته) په داسې حال کښې چې (په اسلامي دين باندې) لويې (تکبر) کوونکي وئ، په داسې حال کښې (د شپې د پلوه) د سپوږمۍ رڼا ته وربانديې د مجلسونو جوړونکي وئ، په داسې حال کښې چې (په دغه مجالسو کښې) به مو (د قرآن کريم) د مهجوريت خبرې کولې (چې دا جادو دی او محمد جادوګر دی او داسې نور).

[٦٨] ايا نو کفار په خبره (قرآني دعوت) کښې فکر (سوچ) نه کوي (چې حقانيت يې ورڅرګند شي) او يا دوی ته هغه شی ورغلی دی کوم چې د دوی اولنيو (پخوانيو) پلرونو ته نه وه ورغلی؟

[٦٩] ايا کفار خپل پيغمبر (محمد ﷺ) نه پېژني نو دوی ورسره ناآشنا دي؟ (نو څکه پرې ايمان نه راوړي)؟!

[٧٠] ايا دوی وايي چې د دوی په پيغمبر (محمد) پوري ليونتوب دی؟!

(دغسې نه ده) بلکې دوی ته محمد ﷺ په حقه (د پيغمبر په حيث) ورغلی دی او د دوی اکثريت حق لره نه خوښوونکي دي.

[٧١] او که چرته (بالفرض) حق د کفارو د خواهشاتو تابع وګرځي (څه چې دوی وايي هغه حقيقت مونده کړي) نو اسمانونه به فاسد (ړنګ) شي او ځمکې هم او هغه څوک به هم (د منځه لاړ شي) چې په دغو (اسمانونو او ځمکو) کښې (مېشت) دي.

(خو واقعيت دغسې نه دی) بلکې (واقعيت دا دی چې) مونږ ورته (د پيغمبر په ذريعه) پند (او شرف) وروړی دی خو دوی د خپل پند (او شرف) څخه اعراض کوونکي دي.

[٧٢] ايا ته (ای پيغمبره!) د کفارو څخه څه خرڅه (مال) غواړې (چې فقط د يو خل دپاره يې د درکولو التزام وکړي)؟

نو (ستا دپاره) ستا د رب ﷻ دوامداره التزامي ورکړه (اجرونه او ثوابونه) ډېر بهتر دي، او دا ځکه چې) ستا رب ﷻ د روزي ورکوونکو بهتر (روزي ورکوونکی) دی.

[۷۳] او يقيناً ته چې يې (ای پيغمبره!) ضرور دوی (کفار) برابرې لارې ته دربولې (خو دوی يې نه قبلوي).

[۷۴] او يقيناً هغه کسان کوم چې په وروستنی (ورځ) باندې ايمان نه راوړي د (سمې) لارې څخه څنګ کوونکي دي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون په دې باندې هم شامل وه چې د ټولو پيغمبرانو متحد دين اسان دين دی چې هر مکلف يې له باره په اسانی سره وتلی شي او د هر چا سر ورباندې خلاصېږي. په دې ايتونو کښې د يو پلوه هغې وجې ته اشاره شوې ده کومه چې د کفارو دپاره د ايمان د نه راوړلو اصلي باعثه ده او د بل پلوه د دوی هغه فاسد استدلالات رد شوي دي د کومو څخه به چې دوی د ايمان نه راوړلو دپاره د بهانو انو په حيث کار اخست، نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د خپلې زمانې د کفارو په هکله (چې په کفر باندې کلک دي او ايمان نه راوړي لاندې نکات قرائت کړه:

۱ـ د کفارو د ايمان د نه راوړلو وجه دا نه ده چې د ټولو پيغمبرانو متحد دين (چې دوی ورېلل کېږي) سخت دی او دوی يې د اجراء کولو توان نه لري بلکې اصلي وجه يې دا ده چې:

الف: کفار د دين او د قرآن څخه په ډېر غټ غفلت کښې پراته دي چې د سر څخه نيولې آن تر پښو پورې پکښې ډوب دي، نو د لږ تفکر او سوچ څخه هم کار نه اخلي ترڅو حقيقت ته څه توجه وکړي.

ب: دوی د جهالت او غفلت څخه علاوه نور داسې اعمال اجراء کوي چې د ايمان راوړلو مخه يې نيسي او روزمره يې د واقعيت څخه لرې کوي، هغه دا چې دوی د الله ﷻ کتاب (قرآن کريم) د جادو او شعر په نامه يادوي او د الله ﷻ په رښتيانې پيغمبر باندې د کوډګر او دروغژن نومونه ږدي او داسې نور.

۲ـ له دې کبله چې د وخت کفار د حقيقت موندلو لارې ته بالکل ورنژدې کېږي هم نه، نو:

الف: دوی به تر هغه پورې په همدې غفلت او جهالت کښې پراته وي ترڅو چې مونږ د دوی په هغو اسوده حالو کسانو باندې خپل عذاب ورنازل کړو کوم چې نه پخپله ايمان راوړي او نه موقع ورکوي چې پيروان يې په ايمان باندې مشرف شي.

ب: هو! چې کله ورباندې مونږ خپل عذاب ورنازل کړو نو دوی به په هغه وخت کښې د غفلت له خوبه راببدار شي او فريادونه به کوي او په چيغوچيغو به وايي چې: مونږ ايمان راوړی دی او په خپلو کړو وړو باندې پښېمان ياستو.

ج: په دغه وخت کښې به نه د کفارو چيغې او فريادونه واورېدلی شي او نه به يې ايمان راوړل د

قبول درجې ته ورسېږي بلکې په دغه وخت کښې به ورته وویلی شي چې: نن ورځ ستاسو سره په هیڅ وجه نصرت او کومک نه کېږي، نه مو ایمان قبلېږي او نه ستاسو څخه د عذاب مخه اړوله کېږي، او دا ځکه چې:

د: ستاسو څخه وخت د لاسه وتلی دی، تاسو خو هغه وخت درپه زړه کړئ چې زما ایتونه به په تاسو باندې په مستمره توګه لوستل کېده ترڅو تاسو د جهالت له خوبه راویښ شئ او ایمان راوړئ، مګر تاسو به په دوامداره توګه په خپل کفر باندې کلک وئ او د هر ځل دعوت په وړاندې به بېرته په خپلو پوندو باندې خپلې کرنلارې ته ورتاوېدلئ؛

هـ: تاسو به په قرآن کریم (زمونږ په ایتونو) او په پیغمبر ﷺ باندې خپل ځانونه لوی ګڼل او ایمان راوړل به درته پرې حقارت او سپکاوی برېښېده.

و: بلکې تاسو به په داسې حال کښې ترې هجران او جدایي غوره کوله چې په خپلو شپېنیو مجالسو کښې به مو ورپورې ملنډې وهلې او په ډول-ډول بدو نومونو به مو یادول.

۳_ لنډه دا چې کفارو ته د فکر او سوچ کولو دپاره ښه کافي وخت ورکړی شوی وه چې حقیقت درک کړي او د راتلونکي د پښیمانۍ څخه خپل ځانونه بچ کړي، مګر دوی دغه کافي وخت په چټیاتو اوپروپاګند باندې ضائع کړ او خپل کفر یې پرې لا پیاوړی کړ.

اوس نو کفارو ته د تخجیل دپاره لاندې پوښتنې متوجه کېږي چې:

الف: ایا نو دوی په کافي وخت کښې د پیغمبر ﷺ په خبره او الهي دعوت کښې سوچ او فکر ونه کړ؟ که دا کار یې کړی وی نو نن به د پښیمانۍ سره مخامخ نه وی.

ب: ایا دوی ته هغه څوک د پیغمبر په حیث ورغلی وه کوم چې د هغه غوندې انسان د دوی پخوانیو پلرونو ته نه وه ورغلی؟

که بالفرض الله ﷻ پخوانیو قومونو ته پرښتې د پیغمبرانو په حیث ورلېږلې وی اود دوی دپاره یې دغه طریقه بدله کړې وی او انسان ته یې نبوت ورکړی وی، نو بیا به هم د دوی د ایمان نه راوړلو او عدم تدبر دپاره یوه وجه موندله شوې وه، خوحقیقت دا دی چې د ټولو پیغمبرانو لړۍ د انسانانو څخه تشکیله شوې ده او هیڅ قوم ته د پیغمبر په حیث پرښته نه ده ورلېږلې شوې.

ج: ایا دوی خپل پیغمبر نه پېژانده چې په همدوی کښې یې څلوېښت کاله عمر په ډېر عفت او صداقت سره تېر کړی وه، چې په هیڅ انسان پورې یې دروغ او بهتان نه وه تړلی؟

نو ایا هغه څوک چې په ځوانۍ کښې یې په چا پورې دروغ نه وي تړلي، هغه به د بوډاتوب په حال کښې دغه کار ته لاس واچوي؟ ایا هغه څوک چې په انسان باندې دروغ تړل جائز نه بولي هغه به په الله ﷻ پورې دروغ تړل جائز وګڼي چې زه یې د پیغمبر په حیث را استولی یم؟.

که بالفرض کفارو خپل پیغمبر نه پېژاندلی نو بیا به هم د حق تدبر او فکر په نه کولو کښې د څه ناڅه دلیل درلودونکي شوي وی.

د: ایا کفار وایي چې دغه شخص چې د نبوت دعوه ګیر دی په لیونتوب باندې اخته دی؟ او د لیوني په خبرو کښې څه فکر او تدبر په کار نه دی.

خو واقعیت دا دی چې د وخت کفار زمونږ پیغمبر ښه پېژني چې لیونتوب ورپورې نښته او ښه هوښیار سړی دی، چې نه یې کړه وړه لیونیانو ته ورته دي او نه د هغوی غوندې بې هوده خبرې اترې کوي.

بلکې حقیقت دا دی چې زمونږ پیغمبر هغوی ته په حقه سره وراستولی شوی دی خو د کفارو اکثریت عنادیان دي او د عناد د کبله د پوهې سره-سره په حقیقت باندې پښې ږدي، او عام خلک یې ړوند تقلید کوي، بلکې دوی ټول حق نه خوښوي او غواړي چې حقائق د خپلو خواهشاتو او بې هوده غوښتنو تابع وګرځوي. او که بالفرض المحال حقائق خپل ماهیت بدل کړي او د دوی د خواهشاتو پیرو جوړ شي او همغه شی موجودیت مونده کړي کوم چې دوی یې غواړي او همدوی ورباندې معتقد دي، نو هرومرو او ضرور به دنیا ورانه شي، اسمانونه به راولوېږي او غرونه به دړې وړې شي بلکې هیڅ ساکښ به ژوندی پاتې نه شي، او دا څکه چې د کفارو ډېر مهم خواهش شرک دی حال دا چې دنیا په توحید باندې ودانه ده.

نو پورتني وجې ته په کتلو سره دا جوتیږي چې کفار په لوی لاس د خپلو ځانونو دپاره قبر کني او خپل هلاک غواړي چې حق د خپلو خواهشاتو تابع جوړوي.

بلکې مونږ ټولو انسانانو ته د کفارو په شمول هغه شی ورلېږلی دی په کوم کښې چې د دوی ژوند او د دوی عزت او شرف نغښتی دی. مګر دوی خپل ژوند او خپل عزت او بالآخره خپل پند او عبرت نه غواړي، نو د همدې کبله د قرآن کریم څخه مخونه اړونکي دي او په دوامداره توګه ورباندې کفر غوره کوي.

ای پیغمبره! ایا ته د کفارو څخه په دعوت باندې څه خرڅه او څه مزدوري غواړې، چې دوی یې له توانه نه شي وتلی او نه غواړي چې په همدې هکله څه انفاق وکړي نو د همدې کبله ستا د دعوت په مقابل کښې لیت او لعل کوي او په ډول-ډول بهانو انو باندې اخته دي؟!. که بالفرض تا دا کار کولی نو په دې صورت کښې به هم هغوی ته چندان د ملامتی ګوته نه وی نیولې شوې، خو حقیقت داسې نه دی.

حقیقت دا دی چې ته د کفارو څخه هیڅ مادي ګټه نه غواړې او نه ترې تمه کوې، بلکې کوم اجر او مزدوري چې تاته خپل رب ﷻ په خپل دربار کښې ټاکلې ده هغه ستا دپاره د هر ډول مادیاتو څخه غوره او بهتره ده. په دې باندې علاوه، د مطلقې روزۍ ورکړه ستا د رب ﷻ په واک او اختیار کښې ده او بس او همدی ﷻ بهتر روزي ورکوونکی دی، نو د همدې کبله ته د کفارو څخه نه د څه شي تمه کوې او نه د هغوی په وسه کښې څه شته دي چې تاته یې درکړي.

۴ـ ای پیغمبره! رښتیا خبره دا ده چې ته یقیناً صرف او صرف لله في الله خلک توحید ته دعوتوې او ټول اجر او ثواب د الله ﷻ څخه غواړې او بس؛ خو کفار دا خبره نه مني او ستا دعوت په مادي

لد اللعج (۱۸)
حملوي، نو د دوى د دغه کار اصلي وجه دا ده چې دوى د آخرت او د مرګ څخه وروسته
غرض باندې ژوندون څخه انکار کوي ترڅو ـ په خپل خیال ـ د سوال جواب سره مخامخ نه شي، نو د همدې
د بیا هغې سمې لارې ته شا کوي او مخونه ترې اړوي د کومې دپاره چې ته هغوى ته دعوت
کېله دوى ورکوې چې: اى خلکو! کفري لاره پرېږدئ او په حقې سمې اسلامي لارې باندې تلل غوره کړئ.

توضیحات

۱ـ د ﴿ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴾ په تفسیر کښې علماوو کرامو ښه اوږده بحثونه کړي دي[1] خو کوم تفسیر چې مونږ ته غوره ښکاره شوى دى هغه په لاندې ټکو ولاړ دى:

الف: په ﴿ فِي غَمْرَةٍ ﴾ کښې د ﴿ غَمْرَةٍ ﴾ کلمه د همدې سورت د [۵۴] ایت لاندې شرحه شوې ده چې د معنوي ړوندوالي او ژور جهالت څخه عبارت ده.

ب: په ﴿ مِّنْ هَٰذَا ﴾ کښې ﴿ هَٰذَا ﴾ کلمه د ټولو پیغمبرانو متحد دین ته اشاره ده چې په دې زمانه کښې یې قرآن کریم تمثیلوي.

ج: په ﴿ وَلَهُمْ أَعْمَالٌ ﴾ کښې د ﴿ أَعْمَالٌ ﴾ کلمه د کفارو د هغه کفري عملونو معنی ورکوي کومو ته چې د همدې مجموعي په راتلونکو ایتونو کښې اشاره شوې ده هغه دا چې په نبي کریم ﷺ باندې د لیونې نوم ږدي، یا قرآن کریم ته دروغیني کلام او جادو وایي او داسې نور. همدارنګه په همدې کلمه کښې د هغوى فحاشي هم شامله ده.

د: په ﴿ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ کلمه هغه مضمون ته اشاره ګڼله کېږي په کوم باندې چې د ﴿ بَلْ قُلُوبُهُمْ فِي غَمْرَةٍ مِّنْ هَٰذَا ﴾ کلام دلالت کوي.

هـ: د ﴿ هُمْ لَهَا عَامِلُونَ ﴾ کښې د "لَهَا" ضمیر انحرافي اعمالو ته راجع دى او دغه جمله په استمرار باندې دلالت کوي چې په راتلونکي متصل ایت کښې ورته د ﴿ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ ﴾ جمله غایه واقع شوې ده.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: الهي دین سخت نه دى چې کفار یې د اجراء کولو توان نه لري نو د قبول څخه یې غاړې غړوي، بلکې دوى د همدغه الهي دین څخه په ډېر غټ غفلت او جهالت کښې پراته دي چې د هره طرفه یې احاطه کړې دې او د ماهیانو غوندې پکښې لامبو وهي. په دې باندې علاوه دوى نور کفري کارونه او کفري خبرې هم کوي کوم چې د یو پلوه د دوى د عقیدوي انحراف څخه استازیتوب کوي او د بله پلوه په عقیدوي انحراف باندې علاوه د عذاب د نزول غوښتونکي دي. نو کفار به خپلې منحرفې عقیدې او خپلو انحرافي اعمالو ته تر هغه وخته پورې ادامه ورکړي ترڅو چې د الهي عذاب سره مخامخ شي.

[1] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۴۱؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۱۲؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۳۵

جؤار څه معنی؟

۲_ په ﴿ إِذَا هُمْ يَجْـَٔرُونَ ﴿٦٤﴾ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ ﴾ کښې د ﴿ يَجْـَٔرُونَ ﴾، ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ﴾ کلمات د "جُؤَار" _لکه "صُرَاخ" _ څخه اشتقاق شوي دي چې لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: "جُؤَار" یعنې په سوال سره الله ﷻ ته د عاجزۍ په حال کښې اواز اوچتول[۱]، لکه چې نبي کریم ﷺ د موسی ﷺ د حالاتو په بیان کښې د یوه اوږده حدیث شریف په ضمن کښې فرمایلي دي چې: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى مُوسَى هَابِطًا مِنَ الثَّنِيَّةِ وَلَهُ جُؤَارٌ إِلَى اللهِ بِالتَّلْبِيَةِ»[۲] یعنې لکه چې زه اوس هم موسی ﷺ ته ګورم چې د کنډو څخه په داسې حال کښې رابښکته کېږي چې الله ﷻ ته په تلبیه باندې اواز اوچتوي.

ب: جُؤَار" د "خُوَار" سره مرادف دی چې د غوایه رنباړې ته ویل کېږي[۳].

په دې مقام کښې یې مونږ ته دوهمه معنی په زړه پورې برېښي نو حاصل به یې داسې شي چې کفار خو خپلې انحرافي عقیدې او انحرافي اعمالو ته د عذاب د نزول تر وخته پورې ادامه ورکوي خو د عذاب د نزول په ورځ به بیا د غوایانو په څېر رنباړې وهي او د نجات سوالونه به کوي.

سوال جواب

۳_ که څوک واي چې: په ﴿ لَا تَجْـَٔرُوا۟ ٱلْيَوْمَ ﴾ کښې د ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ څخه کوم وخت مراد دی چې په کفارو باندې به عذاب نازل شي او دوی ته به تهدیداً وویل شي چې د غوایانو په څېر رنباړې مه وهئ؟

مونږ وایو چې: په دې مقام کښې د ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ کلمه صلاحیت لري چې په لاندې وختونو باندې تفسیره شي:

الف: چې د ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ څخه د قیامت ورځ او د "العَذَاب" څخه أخروي عذاب مراد کړی شي، په دغې ورځ کښې به ټول کفار په چیغو او فریادونو باندې اخته شي او د توبیخ دپاره به ورته وویلی شي چې شور او غوغا مه کوئ. لکه چې د همدې سورت په [۱۰۸] ایت کښې یې وضاحت راروان دی.

ب: چې د ﴿ ٱلْيَوْمَ ﴾ څخه د دنیا وروستنی وخت مطلب شي، چې کافر د ځنکدن حال ته ورسېږي نو په دغه وخت کښې به په خپله کړنلاره باندې پښېمانه شي خو څه ګټه به ورته ونه رسوي. لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللهِ وَعُقُوبَتِهِ»[۴] او یقیناً کافر انسان چې کله (مرګ ته) حاضر کړی شي (د ځنکدن وخت ورباندې ورشي) نو د الله ﷻ په عذاب او د ده ﷻ په عقوبت به خبر ورکړی شي (چې د نن څخه وروسته ستا همدغه عذاب په برخه دی او هیڅکله به ترې نجات مونده نه کړې که څه هم ته ډېر فریادونه وکړې).

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۱۱۲
(۲) صحیح مسلم ج۱ ص۹۴
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۹۶
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۳

ج: چې د ﴿ ٱلۡيَوۡمَ ﴾ څخه د دنياوي عذاب وخت مراد شي او په ﴿ لَا تَجۡـَٔرُواْ ﴾ باندې هغه کسان مخاطب وګڼل شي کوم چې د کفارو د جملې څخه ژوندي پاتې وي. لکه چې ځينو علماوو کرامو د کفارو په هکله ليکلي دي چې کله په هغوی باندې د بدر په غزا کښې مصيبت ورنازل شو نو تر يوې مياشتې پورې به ورباندې د مکې ژوندي پاتې مشرکانو وير کاوه، حتی چې زنانه وو به د خپلو سرونو ويښتان ويستل او خپل ځانونه به يې وهل، خو بيا يې دغه د وير کارونه پټ کړه چې د دوی دښمنان به ورباندې خوشاله شي[1].

تبصره

۴_ الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې د هر بنه پوهېږي خو مونږ ته لومړنی دواړه تفسيرونه په زړه پورې برېښي او څه منافات نه لري چې په ايت شريف کښې دواړو ته اشاره وي، لکه چې څه ناڅه تائيد يې د [الأنبياء: ۱۳، ۱۴] ايتونو څخه هم لاس ته راځي. اما دريم تفسير راته په دې مقام کښې په زړه پورې نه برېښي او دا ځکه چې د ايتونو د ظاهر څخه څرګندېږي چې په ﴿ لَا تَجۡـَٔرُواْ ٱلۡيَوۡمَ ﴾ سره هغه کفار مخاطب ګرځولی شوي دي په کومو باندې چې عذاب ورنازل شوی وي، حال دا چې په دريم تفسير کښې معذبين او فرياد کوونکي بېل-بېل ښودلي شوي دي.

نکوص څه معنی؟

۵_ په ﴿ فَكُنتُمۡ عَلَىٰٓ أَعۡقَٰبِكُمۡ تَنكِصُونَ ﴾ کښې د ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ کلمه د "نُکُوص" _لکه "ظُهُور"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "نُکُوص" دې ته وضعه شوی دی چې سړی د يوه ځای څخه د نفرت د کبله مخ په شا لاړ شي[2]، يعنې کله به چې په تاسو باندې ايتونه ولوستل شوه نو تاسو ته به خطرناک برېښېده او په زړغړده به ترې بېرته مخ په شا تللئ.

يو صرفي او نحوي تحليل

۶_ په ﴿ مُسۡتَكۡبِرِينَ بِهِۦ سَٰمِرٗا تَهۡجُرُونَ ﴾ کښې علماوو کرامو متعدد تحليلونه کړي دي[3]، مګر مونږ هغه تحليل په لاندې ټکو کښې خلاصه کوو کوم چې مونږ ته بهتر برېښېدلی دی:

الف: د ﴿ مُسۡتَكۡبِرِينَ ﴾ کلمه د ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده، يعنې: ای کفارو! تاسو د ايمان راوړلو څخه په داسې حال کښې وروسته کېدئ چې ځانونه درته لوی ښکارېده او اسلام ته مو په سپک نظر کتل.

الله ﷻ همدا مضمون په بل ايت کښې داسې نازل کړي دي چې: ﴿ فَٱلَّذِينَ لَا يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡأٓخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٞ وَهُم مُّسۡتَكۡبِرُونَ ﴾ [النحل: ۲۲] يعنې نو هغه کسان کوم چې په آخرت باندې ايمان نه

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۴۸؛ سيرت ابن هشام ج۱ ص۲۹۱
(۲) تفسير المراغي ج۱۸ ص۳۹
(۳) التفسير الکبير ج۲۳ ص۱۱۱؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۱۹۴؛ روح المعاني ج۱۸ ص۴۹؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۳۶

راوړي زړونه يې (د اسلام د حقانيت څخه) په داسې حال کښې انکار کوونکي دي چې دوی تکبر کوونکي دي.

ب: په ﴿ بِهِ ﴾ کښې د "ب" توری په ﴿ سَٰمِرًا ﴾ پورې تعلق نيسي او ضمير پکښې د پيغمبرانو هغه متحد دين ته راجع دی په کوم کښې چې د وړاندې څخه بحث راروان دی، چې په دې زمانه کښې يې قرآن کريم ممثل دی.

ج: د ﴿ سَٰمِرًا ﴾ په کلمه کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

اول: دغه کلمه د "سَمَرْ" ـ لکه "شَرَفْ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "سَمَرْ" اصلاً د سپوږمۍ سيوري ته وضعه شوی دی[1]. يا په بل عبارت: هغې رڼا ته "سَمَرْ" وايي کوم چې په شپه کښې د سپوږمۍ د پلوه په دنيا باندې خوره شوې وي.

دوهم: خو هغو خبرو اترو ته هم د "سَمَرْ" نوم اېښودل شوی دی کومې چې د شپې د مخې د سپوږمۍ رڼا ته په مجالسو کښې صورت نيسي[2]، په دې مقام کښې همدغه معنی مراده ده.

درېيم: په همدې بنياد د ﴿ سَٰمِرًا ﴾ کلمه که څه هم مفرده ده مګر په معنی کښې جمعه ده[3] او د "سَامِرِيْن" معنی ورکوي، لکه څنګه چې په [النور: ۳۱] ايت شريف کښې د ﴿ ٱلطِّفْلِ ﴾ کلمه مفرده ده او د "الأَطْفَال" معنی ترې اخستله کېږي.

څلورم: دغه کلمه هم د هغه ﴿ تَنكِصُونَ ﴾ د ضمير څخه حال واقع شوې ده په کوم باندې چې وړاندېنی ايت شريف تمام شوی دی.

د: د ﴿ تَهْجُرُونَ ﴾ په کلمه کښې لاندې نکاتو ته توجه په کار ده:

اول: دغه کلمه د "هِجْرَان" ـ لکه "تِهْرَان" ـ څخه اشتقاقه شوې ده[4] چې د پرېښودلو معنی ورکوي، او ضمير ورسره مقدر دی چې قرآن کريم ته راجع دی.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَقَالَ ٱلرَّسُولُ يَٰرَبِّ إِنَّ قَوْمِي ٱتَّخَذُواْ هَٰذَا ٱلْقُرْءَانَ مَهْجُورًا ﴾ [الفرقان: ۳۰] يعنې او د الله ﷻ پيغمبر (محمد ﷺ) وويلې چې: ای زما ربه! زما قوم دغه قرآن کريم متروک (پرېښودلی شوی) ګرځولی دی.

دوهم: دغه کلمه د هغه ضمير څخه حال واقع شوې ده کوم چې په ﴿ سَٰمِرًا ﴾ کښې مستتر دی او کفارو ته راجع دی.

درېيم: د قرآن کريم په مهجوريت کښې ډېرې معناوې شاملې دي[5] لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۱۳۶
(۲) تفسير المظهري ج۶ ص۳۹۱
(۳) لسان العرب ج۴ ص۳۷۷
(۴) لسان العرب ج۵ ص۲۵۲
(۵) تفسير ابن کثير ج۳ ص۳۱۷

ایمان وربانديې نه راوړل، قرانت ته يې غوږ نه نیول، د قرانت په وخت کښې يې شور او غوغا اچول، په معانيو کښې يې تدبر نه کول، ارشادات يې د پښو لاندې کول، دروغين القاب وربانديې لګول (چې يا وربانديې د جادو او شعر نومونه کښېښودل شي او يا د اساطير الاولين په نامه ياد کړی شي) او داسې نور هر يو بيل بيل مهجوريت دی.

نو د ذکرو شوو ټولو ټکو په پام کښې نيولو سره يې د معنی حاصل داسې راځېږي چې:

ای کفارو! تاسو اوس د عذاب د نزول په وخت کښې چيغې مه وهئ او فريادونه مه کوئ خکه کله به چې په تاسو باندې زمونږ ايتونه لوستل کېدل نو تاسو به ترې په داسې حال کښې بېرته چپه او اعراض به مو ترې کاوه چې ايمان راوړل به درته سپکاوی برېښېده او کفر به درته عزت ښکارېده. او په داسې حال کښې به مو د قرآن کريم په ذکر سره د کعبې شريفې په شاوخوا کښې د شپې مجالس ژوندي ساتل چې مهجوريت به يې ورسره کلک تړاو درلود، چې د جادو يا د شعر قيصو او په داسې نورو نومونو باندې مو ياداوه.

نو که تاسو په هغه وخت کښې دغه وضعه نه وی غوره کړې نو نن ورځ به د دغه بد حال (د عذاب د نزول) سره نه وی مخامخ شوي.

سوال جواب

۷_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَرِهُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې ځيني کفار د حق سره ناخوښي نه لري، حال دا چې کفر د همدې څخه عبارت دی چې حق خوښ نه کړی شي او انکار ترې وکړی شي، نو په کار دي چې په ټولو کفارو باندې د ﴿ كَرِهُونَ ﴾ اطلاق وکړی شي؟

مونږ وايو چې: په کفارو کښې ځيني داسې خلک وه چې د ايمان نه راوړل يې د ناخوښۍ د کبله نه وه بلکې د دې کبله وه چې خلک به ورته پيغور ورکړي چې پلارنی دين يې پرېښود[1] او ځيني لا هغه خلک وه چې په خوښه او ناخوښه باندې نه پوهېده بلکې صرف د مشرانو په ړانده تقليد سره يې کفر غوره کړی وه.

يادونه

۸_ د الله ﷻ په توفيق د [مريم: ۹۰] ايت لاندې د ﴿ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلْحَقُّ أَهْوَآءَهُمْ لَفَسَدَتِ ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ ﴾ تفسير په هکله د سوال جواب په ضمن کښې ښه وضاحت تېر شوی دی چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو، هيله ده چې هملته يو ځل مراجعه وکړی شي.

خو په دې مقام کښې ورباندې وراضافه کوو چې دا هم څه لرې نه ده چې په دې ايت کښې د [الأنبياء:۲۲] ايت مضمون منعکس شوی وي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: که بالفرض المحال حق او واقعيت د کفارو د خواهشاتو پېرو جوړ شوی وی (د دوی د عقيدې په مطابق الله ﷻ

[1] البحر المحيط ج۷ ص۵۷۴

شریک درلودلی وی) او په ځمکو او اسمانونو کښې نورو واقعي معبودانو تحقق موندلی وی نو ضرور به د دنیا نظام خراب او ګډوډ شوی وی. نو معلومه شوه چې د کفارو د خواهشاتو تحقق او د الله ﷻ څخه په غیر د بل واقعي معبود موجودیت محال او نا ممکن شی دی.

خرج او خراج څه فرق لري؟

۹_ په ﴿ أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَاجُ رَبِّكَ خَيْرٌ ﴾ کښې الله ﷻ دوه کلمې "خَرْج، خَرَاج" نازلې کړې دي. که څه هم د دغو دواړو کلمو ترمنځ په لغت کښې فرق نشته[۱] مګر په استعمال کښې یې ځینو علماوو کړامو[۲] متعدد فرقونه کړي دي، خو کوم شی چې مونږ ته د دې مقام سره بهتر برېښېدلی دی هغه دا دی چې:

د "خَرَاج" کلمه په هغې ورکړه کښې استعمالېږي چې ورکوونکي یې التزام کړی وي چې ضرور به یې ورکوي، او هم پکښې استمرار وي چې همېشه به یې ورکوي. او د "خَرْج" کلمه هغې ورکړې ته وایي چې نه پکښې التزام وي او نه پکښې استمرار وي، بلکې که د ورکوونکي خوښه وشي نو په یو ځل ورکړې باندې اختتام مونده کوي.

نو د معنی حاصل یې دلته داسې راځېږي چې:

ای پیغمبره! ایا ته د کفارو څخه څه مال متاع غواړې چې که خوښه یې ورته وشي نو فقط په یو ځل نه، په متعددو ځلونو سره به یې تاته درکړي حال دا چې دا کار وریاندې درووند تمامېږي نو ځکه ستا دعوت ته غاړې نه ږدي؟ خبره دغسې نه ده، ته د کفارو څخه هیڅ شی نه غواړې او دا ځکه کوم اجرونه او ثوابونه (عوضونه) چې تاته الله ﷻ د دوام په توګه درکوي او هم یې د خپلې مهربانۍ او خپل فضل د مخې د درکولو التزام کړی دی، هغه ستا دپاره ډېر بهتر دي، او نه څه اړتیا نه لرې چې د هغوی څخه د څه شي غوښتنه وکړې.

نَکب څه معنی؟

۱۰_ په ﴿ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ ﴾ کښې د "نَاكِبُون" کلمه د "نَكْب" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاق شوې ده، "نَكْب" دې ته ویل کېږي چې سړی د یوه شي څخه یوه طرف ته میلان وکړي او خان ترې په ځنګ کړي[۳]. د همدې کبله د انسان دوه وو اوږو ته "مَنكِبين" وایي چې یوه اوږه یې یو طرف ته واقع ده او بله یې بل طرف ته.

نو د معنی حاصل یې داسې کېږي چې: یقیناً کوم کسان چې په آخرت باندې عقیده نه لري نو هغوی بلا دلیله د حقې لارې څخه په دوامداره توګه یو طرف ته کېدونکي دي او خپل ځانونه ترې په ځنګوي.

---

(۱) المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۴۶
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۴۱؛ تفسیر الکشاف ج۴ ص۱۹۶
(۳) مفردات الراغب ص۵۲۶

﴿ وَلَوْ رَحِمْنَـٰهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ لَّلَجُّواْ فِي طُغْيَـٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٥﴾ وَلَقَدْ
أَخَذْنَـٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُواْ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا
ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴿٧٧﴾ ﴾

[۷۵] او که چرته مونږ په دوی (عنادي کفارو) باندې رحم وکړو او هغه شی ترې لرې کړو چې دوی پورې پیوسته شوی وي چې د مشقت (او آفت) څخه عبارت دي، نو هرومرو به دوی په خپله سرکشۍ کښې په داسې حال کښې ورکلک شي چې په (خپل طغیان) کښې به سرګردانه ګرځي راګرځي (او د حق څخه به څنګ کوي).

[۷۶] او یقیناً مونږ (یوه ډله) عنادي کفار په عذاب (قحطۍ) سره نیولي وه (خو چې کله مو ترې هغه لرې کړه) نو دوی خپل رب ﷻ ته خپل حال بدل نه کړ (چې د شرک څخه توحید ته ور اووښتي وي)، او (په دې باندې علاوه) دوی (دغه ډله کفار په راتلونکي کښې هم خپل رب ﷻ ته) عاجزي (او زارۍ) نه کوي (چې د کفر څخه توبه تائب شي).

[۷۷] (البته دا حال به) تر هغه (ادامه وکړي) چې مونږ وربانديې د سخت عذاب دروازه ورخلاصه کړو (او قیامت قائم کړو) نو ناڅاپه به دوی پکښې (د هر خیر څخه) ناامیده وي.

ارتباط او مطلب خلاصه

وړاندېنې ایتونه په دې مضمون باندې ختم شوي وه چې کفار په دوامداره توګه په خپل کفر باندې کلکېږي او د سمې لارې څخه څنګ کوي. په دې ایتونو کښې همدغه مضمون تعقیب شوی دی او د هغوی د کلکوالي کیفیت شرحه شوی دی چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! په کفري عقیده باندې د عنادي کفارو کلکوالی په لاندې ټکو کښې قرائت کړه چې:

۱ـ عنادي کفار په خپلو کفریاتو باندې د ډېر کلکوالي د کبله د نعمتونو د اثر لاندې نه واقع کېږي چې لاس ترې واخلي او د خپل رب ﷻ شکر ګذاري وکړي، بلکې دوی ګومان کوي چې د نعمتونو په ډېروالي او د مالونو په پراخوالي او بالآخره د اولادونو په زیادت سره مونږ هغوی ته خیر رسوو او دوی زمونږ په نزد ډېر قدر او عزت لري.

همدارنګه عنادي کفار زمونږ احسان په هغه وخت کښې هم نه مني چې مونږ وربانديې مهرباني وکړو او هغه مشقتونه او سختۍ ترې لرې کړو په کومو باندې چې مونږ د دې دپاره اخته کړي وي چې د غفلت له خوبه رابیدار شي، دوی په دغه وخت کښې هم په خپلو سرکشیو کښې لا کلکېږي او د حق څخه پکښې اخوا دېخوا اوړي را اوړي.

۲ـ د همدې کبله عنادي کفارو په هغې قحطۍ سره نه خپل رب ﷻ ته عنادي حال بدل کړ او نه یې ورته زارۍ وکړې کومه چې وربانديې مونږ د دې دپاره ورنازله کړې وه تر څو خپل رب ﷻ ته په

ایمان سره راجع شي او عاجزي (زارۍ) ورته وکړي، بلکې په آینده کښې به هم ورته زارۍ ونه کړي.

۳_ ذکر شوي عنادي کفار به خپلو کفریاتو ته تر هغه ادامه ورکړي ترڅو چې مونږ ورباندې د سخت عذاب دروازه ورپرانیزو او د قیامت ورځ قائمه کړو؛ نو په دغه وخت کښې به د دوی عقل سر ته ورشي او خپل رب ﷻ ته به رجوع وکړي مګر هیڅ ګټه به ورته ونه رسېږي، او د نجات د هرې لارې څخه به نااُمیده شي بلکې د همدغې نااُمیدۍ په حال کښې به په دائمي توګه د دوزخ په عذاب کښې پاتې شي، چې هیڅکله به ترې د عذاب دروازه بنده نه شي کړې.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَلَوْ رَحِمْنَٰهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِم مِّن ضُرٍّ ﴾ کښې د ﴿ ضُرٍّ ﴾ د کلمې په تفسیر کښې دلته علماوو کرامو متعدد قولونه کړي دي[۱]، لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې علماء کرام[۲] وایي چې: د ﴿ ضُرٍّ ﴾ کلمه په دې مقام کښې د هغې قحطۍ (وچکالۍ) څخه عبارت ده کومه چې د مکې معظمې په مشرکانو باندې د نبي کریم ﷺ په ښېرا سره ورنازله شوې وه چې: «اَللّٰهُمَّ سَبْعًا كَسَبْعِ يُوسُفَ» (الحدیث)[۳] یعنې: ای الله! په مشرکانو باندې داسې اوه سخت کلونه ورولې لکه د یوسف ﷺ د زمانې اوه سخت کلونه؛ نو په دغه وخت کښې هغوی د سختو مشکلاتو سره مخامخ شوه حتی چې د مردارو او پلیتیو په خوراک باندې یې هم صرفه ونه کړه. خو بیا الله ﷻ دغه سخت کلونه د نبي کریم ﷺ په دعاء سره په پراخه کلونو باندې تبدیل کړه[۴]، خو کفارو د خپل طغیان او سرکشۍ څخه لاس وانخست.

مګر مونږ ته دغه تفسیر د مقام سره مناسب نه برېښي ځکه چې په ایت شریف کښې د "لَوْ" توری نازل شوی دی، د دې توري مفهوم دا دی چې الله ﷻ د کفارو څخه هغه عذاب نه دی پورته کړی کوم ته چې په ﴿ مِّن ضُرٍّ ﴾ کښې اشاره شوې ده، او په ذکر شوي تفسیر کښې د عذاب پورته کول روایت شوي دي.

ب: ځینو علماوو کرامو ذکر شوي ایت شریف ته د تېر شوي [۶۴] ایت شریف سره تړاو ورکړی دی[۵]، نو د ﴿ ضُرٍّ ﴾ د کلمې څخه یې د ځنکدن یا د قیامت د ورځې عذاب مراد اخستی دی، یعنې که بالفرض مونږ د کفارو څخه د ځنکدن یا د آخرت عذاب لرې کړو او بېرته یې دنیا ته راستانه کړو نو دوی به بیا په خپل طغیان او سرکشۍ کښې ډوب شي او خپل پخواني کفري حالت ته به ورتاو شي.

ج: ځینې لا د نوموړي کلمې څخه د بدر حادثه مرادوي[۶]، یعنې که بالفرض مونږ په بدر کښې

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۵۴
(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۱۴
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۱۳۷
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۷۱۴
(۵) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۵۱
(۶) تفسیر المظهري ج۶ ص۳۹۴

وړلې شوي مشرکان بېرته راژوندي کړو نو دوی به بیا په خپلو پخوانیو شرکیاتو شروع وکړي.
مګر مونږ ته دغه دواړه تفسیرونه په زړه پورې نه ځرګندېږي، ځکه چې دا تفسیرونه په ایت شریف کښې د ﴿ لَّلَجُّوا ﴾ د کلمې سره سمون نه خوري؛ دغه کلمه د "لَجَاجٌ" ـلکه "شَرَابٌ" ـ ځخه اشتقاقه شوې ده، "لَجَاجٌ" دې ته ویل کېږي چې سړی په یو کار کښې خپلو کړو وړو ته ادامه ورکړي او بالکل دېته غاړه کښېنږدي چې لاس ترې واخلي[۱]. نو که دلته ذکر شوي تفسیرونه مراد وی نو الله ﷻ به د ﴿ لَّلَجُّوا ﴾ په عوض "لَعَادُوا" کلمه نازله کړې وی لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ ﴾ [الأنعام:۲۸] یعنې که کفار بالفرض د قیامت په ورځ بېرته دنیا ته تاو کړی شي نو هرومرو به دوی هغه شي ته ورو ګرځي د کوم ځخه چې دوی منعه کړی شوي وه، او د دوهم ځل دپاره به په کفریاتو او شرکیاتو لاس پورې کړي.

۲ـ مونږ ته چې کوم تفسیر بهتر برېښي هغه په لاندې تکو کښې خلاصه کوو:

الف: په دې مقام کښې د ﴿ ضُرٍّ ﴾ د کلمې ځخه کوم خاص عذاب مطلب نه دی چې په کفارو باندې ورنازل شوی وي، بلکې دلته فقط د کفارو کفري کلکوالی تمثیل شوی دی چې که مونږ ترې عذاب لرې کړو هر یو عذاب چې وي، هم دوی شکریه نه کوي او د کفریاتو ځخه لاس نه اخلي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُۥ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَآ إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُۥ ﴾ [یونس:۱۲] یعنې نو کله چې مونږ د یوه کافر انسان ځخه د ده مشقت لرې کړو (او مشکلات یې ورحل کړو) نو داسې تېرېږي (داسې ګرځي راګرځي) لکه چې مونږ یې هیڅکله داسې مشقت او عذاب ته نه یاستو وربللي کوم چې هغه ته ور رسېدلی وي (او د هرې خوا ځخه یې راچاپېر کړی وي).

ب: په ﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ ﴾ کښې د "الْعَذَاب" ځخه همغه قحطي او اوچکالي مطلب ده کومې ته چې د لومړي توضیح په "الف" ماده کښې اشاره شوې ده او په حدیث شریف کښې شرحه شوې ده.

ج: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ إِذَا هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَابًا ذَا عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴾ ځخه د قیامت په ورځ د جهنم عذاب مراد دی، چې د سخت عذاب دروازه هلته په کفارو باندې داسې وربېرته کېږي چې ابد الآباد به بېرته وي، أعاذنا الله منها.

همدې مضمون ته الله ﷻ په لاندې ایتونو کښې اشاره کړې ده چې:

اول: ﴿ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يُبْلِسُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴾ [الروم:۱۲] یعنې او کومه ورځ چې د قیامت ورځ قائمه شي نو مجرمان (کفار) به (د هر خیر ځخه) نا اُمیده (زړه ماتي) شي.

دوهم: ﴿ لَا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ ﴾ [الزخرف:۷۵] یعنې د دوزخ عذاب به د مجرمانو (کفارو) ځخه نه سپړېږي او دوی به پکښې (د هر خیر ځخه) نااُمیده (نا هیلي) وي.

(۱) مفردات الراغب ص۴۶۸؛ لسان العرب ج۲ ص۳۵۳

یو صرفي تحلیل

۳_ په ﴿ فَمَا ٱسۡتَكَانُواْ لِرَبِّهِمۡ ﴾ کښې د ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ کلمه علماوو کرامو په لاندې دوه دوله تحلیله کړې ده:

الف: ذکره شوې کلمه په اصل کښې "اسْتَكَنُوا" _لکه "اكْتَسَبُوا"_ وه او د مجردو مصدر يې سکون دی خو په دې مقام کښې د عاجزۍ او ذلیلتوب معنی ورکوي، بیا د کاف د توري فتحه (زور) اشباعي (ډېل) گرځولی شوی دی او ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ ترې جوړ شوی دی[1]. یعنې مونږ په عنادي مکي مشرکانو باندې عذاب ورنازل کړ مگر هغوی خپل رب ﷻ ته عاجزي او ذلیلتوب ونه کړ، او د خپل تکبر څخه رابښکته نه شوه.

ب: دغه کلمه په اصل کښې "اسْتَكْوَنُوا" _لکه "اسْتَخْرَجُوا"_ وه چې د مجردو مصدر يې "كَون" _لکه "قَول"_ دی او دلته د "اسْتِفْعَال" باب د تحول دپاره دی. نو د "و" توری په "الف" باندې بدل شوی دی او ﴿ ٱسۡتَكَانُوا ﴾ ترې جوړ شوی دی[2]. یعنې په هغوی باندې مونږ عذاب ورنازل کړ مگر هغوی د خپل رب ﷻ د رضاء دپاره اسلامي حالت ته ورونه گرځېدل او په خپل کفري حالت باندې کلک پاتې شوه.

تبصره

۴_ که څه هم په دواړو تحلیلونو کښې په اصلي مطلب باندې چندان اثر نه پرېوځي مگر ځینو علماوو کرامو[3] لیکلي دي چې: لومړی تحلیل کمزوری دی چې د یو پلوه د حرکت اشباع په اشعارو پورې خاصه ده، او د بله پلوه که بالفرض ذکر شوی "الف" اشباعي وی نو د باب په نورو صیغو کښې به يې تحقق نه درلودی؛ حال دا چې ذکر شوی "الف" په نورو صیغو کښې هم شته دی لکه "اسْتَكَانَ، يَسْتَكِينُ، مُسْتَكِينٌ، مُسْتَكَانَ، اسْتَكَانَةٌ" او داسې نور. نو معلومه شوه چې اشباعي نه دی بلکې د "و" څخه بدل دی.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِيٓ أَنشَأَ لَكُمُ ٱلسَّمۡعَ وَٱلۡأَبۡصَٰرَ وَٱلۡأَفۡـِٔدَةَۚ قَلِيلٗا مَّا تَشۡكُرُونَ ﴿٧٨﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي
ذَرَأَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَإِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ ﴿٧٩﴾ وَهُوَ ٱلَّذِي يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ وَلَهُ ٱخۡتِلَٰفُ ٱلَّيۡلِ
وَٱلنَّهَارِۚ أَفَلَا تَعۡقِلُونَ ﴿٨٠﴾ بَلۡ قَالُواْ مِثۡلَ مَا قَالَ ٱلۡأَوَّلُونَ ﴿٨١﴾ قَالُوٓاْ أَءِذَا مِتۡنَا
وَكُنَّا تُرَابٗا وَعِظَٰمًا أَءِنَّا لَمَبۡعُوثُونَ ﴿٨٢﴾ لَقَدۡ وُعِدۡنَا نَحۡنُ وَءَابَآؤُنَا هَٰذَا مِن قَبۡلُ إِنۡ
هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۱۹۸
(۲) حاشیه الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۴۰۹
(۳) البحر المحیط ج۷ ص۵۷۷

[۷۸] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې غوږونه (د سامعې قوت) او سترګې (د لیدلو قوت)، او (هم) زړونه پیدا کړي دي (خو) تاسو شکر وباسئ لږ شکر ویستل (په تاسو کښې شکر ګزاران ډېر لږ دي).

[۷۹] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو (بنیادمان) یې په ځمکه کښې ډېر کړي (خواره واره کړي) یاست، او (بیا به د قبرونو څخه) همده ﷻ ته ورټول (ورغونډ) کړی شئ.

[۸۰] او الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ژوندي کول کوي او (هم) مړه کول کوي، او خاص همده ﷻ ته د شپې او ورځې بدلون (رابدلون) دی (د همده ﷻ په واک او اختیار کښې دی او بس) ایا نو تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ (چې بیا ژوندي کول هغه ﷻ ته هیڅ مشکل کار نه دی).

[۸۱] (ای پیغمبره! کفار د عقل څخه کار نه اخلي) بلکې دوی داسې وینا کوي لکه څنګه چې وړاندېنیو (کفارو) وینا کوله (هغه دا):

[۸۲] دوی وایي: ایا کله چې مونږ مړه شو او خاورې او هډوکي شو ایا (په دغه صورت کښې به) مونږ یقیناً هرومرو راپاڅولی شوي یاستو؟ (بیا به راژوندي کړی شو؟).

[۸۳] یقیناً (دغه خبره) زمونږ سره وعده کړې شوې ده او زمونږ د پلرونو سره لا پخوا دغه خبره (وعده کړی شوې وه چې تر اوسه پورې یې تحقق مونده نه کړ).

(نو) دغه (خبره) نه ده مګر د پخوانیو (باطلو) قیصو څخه (یوه باطله قیصه) ده (چې مونږ وړاندې هیڅکله باور او یقین نه شو کولی).

ارتباط د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د عنادي کفارو په کفریاتو باندې کلکوالي ته اشاره شوې وه، او په دې ایتونو کښې د ټولو انسانانو په ضمن کښې هغوی متوجه کړی شوي دي چې د پوهې څخه کار واخلي او په ایمان باندې خپل ځانونه ښایسته کړي نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د ټولو خلکو په ضمن کښې د الله ﷻ د پلوه عنادي کفار هم لاندې ټکو ته متوجه کړه ترڅو په خپل کفر باندې کلکوالي ته ادامه ورنه کړي:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې ستاسو دپاره یې غوږونه او د اورېدلو قوه پیدا کړې ده ترڅو تاسو د پیغمبر ﷺ د پلوه سمعي دلایل او قرآن کریم واورئ او حق ته غاړې کېږدئ.

همدارنګه یې ستاسو دپاره ستاسو په بدنونو کښې سترګې او هم د لیدلو قوه خلق کړې ده ترڅو په ټوله دنیا کښې سترګې وغړوئ او اسمان او ځمکې ته وګورئ چې ټول مخلوقات د الله ﷻ په وحدانیت باندې دلالت کوي، ترڅو تاسو د شرک او شرکیاتو څخه خپل ځانونه خلاص کړئ.

بالآخره الله ﷻ تاسو ته زړونه هم درکړي دي چې خپل سرونه په خپلو ګرېوانو کښې ښکته کړئ او د خپلو عقلونو څخه کار واخلئ او په نتیجه کښې حق ته راجع شي.

ای انسانانو! که تاسو په ذکرو شوو ارشاداتو باندې عمل وکړئ نو ډېر ژر به ستاسو په زړونو

کښې رڼا پیدا شي او د الله ﷻ شکر ګذاران بندګان به درځخه جوړ شي خو ستاسو په حال باندې افسوس دی چې ستاسو ډېر لږ کسان د خپل رب ﷻ د نعمتونو شکریه کوي، او په ایمان باندې مشرف کېږي.

۲_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو یې د پیدا کولو څخه علاوه په ځمکه کښې خواره واره کړي یاست او ټوله ځمکه یې درباندې اباده کړې ده حال دا چې تاسو ټول د یوه پلار (آدم ﷺ) اولاد یاست.

همدغه اقدس ذات به یو خل تاسو په همدغې ځمکه کښې د مرګ څخه وروسته منحل کړي، خو کله چې د بیا ژوندي کولو مقرر وخت راورسېږي نو تاسو ټول به د خواره واره او شیت پیت کېدلو څخه وروسته راټول کړی شئ او د همده ﷻ په حضور کښې به د حساب کتاب دپاره ودرولی شئ.

۳_ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو په خپل کامل قدرت سره د نشت څخه شته کوي او په ارواګانو سره مو ژوندي کوي، او بیا مو د روحونو په قبض کولو سره مړه کوي، بلکې د ده ﷻ دغه کړنلاره په ټولو ساکنانو کښې عمومیت لري.

په دې باندې علاوه خاص الله ﷻ لره د شپې او ورځې بدلون رابدلون دی چې د ځمکې په مخ باندې یې اړوي او را اړوي، همدارنګه د همده ﷻ په واک اختیار کښې د شپې او ورځې اختلاف هم دی چې کله د شپې په ځینو برخو باندې ورځ اوږده کړي او کله بالعکس د ورځې د څه برخو څخه رڼا واخلي او د تیاره شپې سره یې ضمیمه کړي.

نو ای بنیادمانو! ایا تاسو د عقل څخه کار نه اخلئ؟ ترڅو په لاندې مطالبو باندې پوه شئ:

الف: کوم اقدس ذات ﷻ چې په لومړي خل یې حیواناتو ته ژوند ورکړی دی هغه ﷻ په دې باندې هم قادر دی چې د دوهم خل دپاره یې هم ورکړي، او د مرګ څخه وروسته یې ژوندي کړي.

ب: کوم اقدس ذات ﷻ چې د تیاره شپې ځینې اجزاء د رڼا ورځې اجزاء ګرځولی شي هغه ﷻ په دې باندې هم قادر دی چې د مړي بې روحه اجزاء په روح سره روښانه او ژوندي کړي.

۴_ خو ای پیغمبره! د ذکرو شوو ارشاداتو سره-سره عنادي کفار حقائقو ته نه متوجه کېږي بلکې خپلو شرکیاتو او کفریاتو ته په لاندې بې هوده او پوچو دلایلو سره ادامه ورکوي چې:

الف: دوی په خپلو کفریاتو باندې د کلک پاتې کېدلو دپاره هغه خبرې کوي کومې به چې پخوانیو کفارو کولې، هغه دا:

ب: ایا کله چې مونږ مړه شو او خاورې او هډوکي شو ایا مونږ به بیا د دوهم خل دپاره د قبرونو څخه راپاڅولي شوي یاستو؟.

دوی په دغه وخت کښې خپل لومړنی پیدایښت هیروي چې نه یې هډوکي درلوده او نه د غوښې درلودونکي وه، خو د دې سره-سره ترې ژوندي انسانان جوړ کړی شوه.

که بالفرض کفار خپل اولنی پیدایښت په زړه کړي نو د دوهم پیدایښت څخه به تعجب ونه کړي.

ج: کفار وایي چې دغه د بیا راژوندي کېدلو وعده لکه څنګه چې مونږ ته راکړه شوې ده زمونږ پلرونو ته هم ورکړه شوې وه خو تر اوسه پورې یو هم بېرته راژوندی نه شو. نو معلومه شوه چې د بیا

راژوندي کېدلو خبرې محض قیصې دي او څه واقعیت نه لري.
خو دوی دې ته نه ګوري چې بیا را ژوندي کېدل یو ټاکلی وخت لري چې تر اوسه پورې لا هغه وخت نه دی رارسېدلی نو ځکه د دوی پلرونه د هدیرو څخه کفن په سر نه دي راستانه شوي.
نو کله چې د بیا ژوندي کېدلو ټاکلې نېټه راشي وراندې او بېرتني به په یو ځل د قبرونو څخه راپورته شي او د ډېر لږ وخت دپاره به هم نه ټال شي او نه به یې ټالېدل په توان کښې وي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې: د ﴿ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴾ د جملې څخه څرګندېږي چې کفار هم څه ناڅه شکر ګزاري کوي حال دا چې کفار لوی ناشکران دي چې د خپل رب ﷻ څخه انکار کوي؟
مونږ وایو چې:
الف: دلته قلت د نفي په معنی سره دی[۱] یعني ای کفارو! تاسو هیڅ شکر ګزاري نه کوئ.
که څه هم قلت کله-کله په عربي کلام کښې د نفي په معنی باندې استعمالېږي خو مونږ ته په دې مقام کښې لاندې جواب بهتر برېښي چې:
ب: په ذکره شوې جمله کښې ټول انسانان مخاطب کړی شوي دي لکه چې د همدې ایت د لومړۍ جملې ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِىٓ أَنشَأَ لَكُمُ ﴾ څخه څرګندېږي، او پوره واضحه ده چې په ټولو انسانانو کښې شکر ګزاران لږ دي لکه چې الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَقَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ ٱلشَّكُورُ ﴾ [سبا:۱۳] یعني او زمونږ د بندګانو څخه شکر کوونکي لږ دي.
او که بالفرض په ذکره شوې جمله کښې یوازې کفار مخاطب وګرځولی شي نو بیا به یې معنی داسې راوخېژي چې: ای کفارو! ستاسو لږ کسان ذکرو شوو وصایاوو ته توجه کوي او په ایمان باندې مشرف ګرځي او اکثریت مو خپل جهالت ته ادامه ورکوي.

ذرأ څه معنی؟

۲ـ په ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى ذَرَأَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ کښې د "ذرأ" کلمه د "ذَرْء" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "ذرْء" د تکثیر (ډېرولو) معنی ورکوي[۲]، همدغه معنی د ﴿ تُحْشَرُونَ ﴾ سره ښه پیوستون مومي چې د "حَشْر" ـلکه "ضَرْب"ـ څخه اشتقاقه شوې ده او د غونډولو معنی ورکوي[۳]، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې تاسو ټول انسانان یې په ځمکه کښې ښه ډېر او خواره واره کړئ، بیا چې کله د قیامت ورځ قائمه شي نو خاص همده ﷻ ته به ورټول (ورغونډ) کړی شئ، نو ایا هغه څوک چې د خورولو وسه لري هغه د غونډولو وسه نه لري؟!

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۹۶
(۲) القاموس المحیط ج۲ ص۲۵۱
(۳) لسان العرب ج۴ ص۱۹۰

﴿ قُل لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٤﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٨٥﴾ قُلْ مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبْعِ وَرَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ ﴿٨٦﴾ سَيَقُولُونَ
لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٨٧﴾ قُلْ مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ
إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨٨﴾ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴿٨٩﴾ بَلْ أَتَيْنَٰهُم بِٱلْحَقِّ
وَإِنَّهُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٩٠﴾ مَا ٱتَّخَذَ ٱللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ
إِلَٰهٍۭ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَٰنَ ٱللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٩١﴾ عَٰلِمِ ٱلْغَيْبِ
وَٱلشَّهَٰدَةِ فَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾

[۸۴] (اې پیغمبره! کفارو ته) ووایه چې: ځمکه او هغه څوک (او هغه شی) چې په ځمکه کښې دي چالره دي؟ که تاسو یاست چې پوهېږئ (جواب راکړئ).

[۸۵] ژر دی چې کفار (به جواب درکړي او) وبه وايي چې (دا) الله ﷻ لره دي.

(نو) ته (ورته) ووایه چې: ایا نو تاسو پند (او عبرت) نه اخلئ؟! (چې د بوتانو عبادت کوئ).

[۸۶] (بیا ورته) ووایه چې: د اوو اسمانونو رب او د عرش عظیم رب څوک دی؟ (د دغو ربوبیت چا لره دی؟).

[۸۷] ژر دی چې کفار (به جواب درکړي او) وبه وايي چې: (د دغو ربوبیت) الله ﷻ لره دی (او بس. نو بیا ته) ووایه چې: ایا نو تاسو (د الهي عذاب څخه خپل ځانونه) نه ساتئ؟ (د ده ﷻ څخه نه دارېږئ)؟.

[۸۸] (بیا ورته) ووایه چې: هغه څوک دی چې په لاس باندې یې د هر شي واکداري ده او شان دا دی چې (د هر شي څخه) پنا ورکولی شي او په ده باندې پناه نه ورکوله کېږي؟ (د ده د عذابه هیڅوک چاته نجات نه شي ورکولی)، که تاسو یاست چې پوهېږئ (نو جواب راکړئ).

[۸۹] ژر دی چې (د دې پوښتنې په جواب کښې به هم درته) ووايي (چې د هر شي واکداري الله ﷻ لره ده (او بس).

(نو) ته (ورته) ووایه چې: نو تاسو څنګه غولولی کېږئ؟ (چې د خپلو باطلو معبودانو څخه د نجات تمه کوئ).

[۹۰] (نو قرآن کریم أساطير الأولين نه دی) بلکې مونږ دوی ته (د خپل پیغمبر په ذریعه) حق وروړی دی، او یقینًا دوی دروغژنان دي (چې قرآن کریم په نوموړي نوم باندې یادوي).

[۹۱] (نو دا واقعیت دی چې) الله ﷻ هیڅ ولدیت نه دی نیولی (لکه چې کفار خیال کوي).

او نه د ده ﷻ سره څه (حق) معبود شته (که بالفرض المحال ده ﷻ سره بل حق معبود وی نو) په دغه وخت کښې به هر يوه معبود هغه شی بيولی (جدا کړی) وی کوم يې چې پيدا کړی وي.

او (هم) به هرومرو خينې په خينو نورو باندې (د جنګ او کش مکش په ضمن کښې) اوچت شوي وی (او د دنيا نظام به ړنګ شوی وی).

(نو) الله ﷻ لره د هغه شي څخه پاکي ده چې کفار (مشرکان) يې بيانوي.

[۹۲] (داسې الله ﷻ) چې (هغه) په پټو او ښکاره شيانو پوه دی.

نو همدغه ده ﷻ ته د هغو شيانو څخه پاکي ده کوم چې مشرکان يې ورسره (په عبادت کښې) شريکوي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنيو ايتونو مضمون دا وه چې الله ﷻ ټولو انسانانو ته غوږونه او سترګې او هم زړونه ورکړي دي خو کفار ترې کار نه اخلي او د پخوانيو په ړانده تقليد باندې اخته دي او په قرآن کريم باندې د "أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ" نوم ږدي.

په دې ايتونو کښې دوی د يوښتنو په ضمن کښې هغو ټکو ته متوجه کړی شوي دي د کومو په جوابولو سره چې دوی د غفلت د خوبه رابيداريدلی شي نو حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! د دې دپاره چې کفار د غفلت د خوبه راويښ شي او د خپلو پلرونو د ړانده تقليد څخه لاس واخلي دوی لاندې پوښتنو ته متوجه کړه:

۱ـ ای د ړانده تقليد خاوندانو! تاسو جواب راکړئ چې دا ځمکه د چا ده؟ چا پيدا کړې ده او روزمره د چا د تصرف لاندې ده؟.

همدارنګه هغه کسان او هغه شيان د چا دي کوم چې په ځمکه کښې موجوديت لري؟ چا پيدا کړي دي او د چا په قبضه کښې دي؟.

که تاسو ياست چې پوهېږئ او څه علم او پوهه لرئ نو په صحيحو معناوو کښې جواب راکړئ.

نو ډېر ژر دی چې کفار به په جواب کښې ووايي چې: دا ټول (ځمکه او څه چې پکښې دي) په الله ﷻ پورې اختصاص لري چې فقط همه ﷻ پيدا کړي دي، او فقط همدی ﷻ پکښې تصرف کوي او بس.

نو ای پيغمبره! کله چې هغوی ذکر شوی جواب درکړ نو ته ورته ووايه چې: ايا تاسو د همدغه خپل جواب څخه پند نه اخلئ او دومره تذکر هم نه کوئ چې ايا هغه څوک په عبادت کښې څه برخه درلودلی شي کوم چې په ځمکه کښې د يوه ډېر کوچني څيز د پيداکولو نه وسه لري او نه پکښې تصرف کولی شي؟!.

۲ـ بيا ترې پوښتنه وکړه چې: د اوو اسمانونو رب څوک دی؟ او هم د عرش عظيم پروردګار څوک دی؟ دا د چا ملکيت دی او د چا دپاره پکښې تصرف کول اختصاص لري؟.

نو ډېر ژر دی چې دوی به جواب درکړي چې: دا ټول الله ﷻ پورې اختصاص لري، نه پکښې د ده ﷻ څخه په غير څوک ربوبيت کولی شي او نه پکښې بل څوک د تصرف کولو توان لري.

نو د دغه جواب څخه وروسته ورته ووایه چې: ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه ډارېږئ چې په عبادت کښې ورسره داسې شیان شریکان ګرځوئ چې نه په اوو اسمانونو کښې څه ربوبیت لري او نه پکښې د څه تصرف حق درلودلی شي؟.

۳ـ دریمه پوښتنه نوموړو کفارو ته داسې متوجه کړه چې:

الف: هغه څوک دی چې د هر شي واکداري یې په لاس کښې ده چې هیڅ شی یې نه د واکدارۍ څخه اوزي او نه ترې وتلی شي؟.

ب: هغه څوک دی چې مخلوقاتو ته د بل چا د ضرر څخه پنا او نجات ورکوي خو د ده د تعذیب مخه هیڅوک نه شي نیولی؟. یا په بل عبارت: هغه څوک دی چې هر چاته د تعذیب اراده وکړي نو هیڅوک پنا او نجات نه شي ورکولی خو دی د هرچا د تعذیب مخنیوی کولی شي؟.

که تاسو یاست چې څه پوهه لرئ نو د ذکرو شوو پوښتنو جواب راکړئ.

نو ډېر ژر دی چې دلته به هم همغه جواب تکرار کړي کوم یې چې پخوانیو پوښتنو ته ورکړی وه، او دا ځکه چې د همغه جواب څخه په غیر بل جواب نشته هغه دا چې:

د هر شي واکداري الله ﷻ پورې اختصاص لري، همدی ﷻ هر چاته د هر چا څخه پنا او نجات ورکولی شي خو هغه څوک چې د ده ﷻ د غضب لاندې واقع شوی وي هغه ته هیڅوک د ده څخه پناه او نجات نه شي ورکولی.

نو بیا ورته ووایه چې: ای کفارو! نو تاسو د دغسې دلایلو د موجودیت سره-سره څنګه غولولی کېږئ چې د الله ﷻ سره په عبادت کښې په شرکت باندې قائل یاست!؟، حال دا چې د ده ﷻ د غضب او عذاب څخه هیڅ بوت (باطل معبود) نجات او پنا نه شي درکولی.

ایا تاسو دومره نه پوهېږئ چې څوک د نجات توان نه لري هغه د عبادت لیاقت هم نه شي درلودلی!؟

۴ـ ای پیغمبره! حقیقت دا دی چې مونږ ستا په ذریعه کفارو ته حق وروړی دی چې قرآن کریم په رښتیانی، توګه زمونږ د طرفه نازل شوی دی او د "أَسَاطِيرُ الأَوَّلِينَ" نوم ایښودل ورباندې ډېره لویه بې انصافي ده.

خو کفار دروغژنان دي او دروغ ویل یې عادت دی چې د یو پلوه په لا شعوري توګه د خپلو باطلو معبودانو په عجز او ناتوانۍ باندې اعتراف کوي او د بله پلوه یې په عبادت باندې کلک دي او په متناقضو خبرو او متناقضو کارونو باندې لګیا او مشغول دي.

د ذکر شوي سوال جواب نتائج:

۵ـ ای پیغمبره! د وړاندېني سوال جواب څخه لاندې نتائج په اثبات رسېږي:

الف: الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو څخه هیڅوک په ولدیت سره نه دی نیولی او دا ځکه چې دا ټول په مخلوقیت او مملوکیت کښې یو برابر دي، نو څینو ته په څینو نورو باندې په ولدیت سره ترجیح

... خبره ده، او په دې باندې علاوه ولديت نيول د احتياج علامه ده او الله ﷻ د هر ډول احتياج څخه پاک او منزه دی.

ب: د الله ﷻ سره په حقاني معبوديت کښې هيڅوک او هيڅ شی شريک نه دی او دا ځکه چې په واکدارۍ او ملکيت او هم په خالقيت او ربوبيت کښې ورسره هيڅوک اشتراک نه لري نو په معبوديت کښې به اشتراک د کومه کړي؟.

ج: په دې باندې علاوه که بالفرض المحال په خالقيت کښې ورسره کوم يو باطل معبود شرکت درلودی، نو ضرور او هرومرو به هر معبود خپل خپل مخلوقات يو تربله جداجدا کړي وی، او هر يو به بېله بېله جبهه تشکيله کړې وی، او خبره به جنګ او جګړې ته رسېدلې وی. نو په نتيجه کښې به ځينې په ځينو نورو باندې برلاسي شوي وی او د مخلوقاتو نظام به جړ پړ شوی وی. يا په بل عبارت: په دغه صورت کښې به اسمانونه د جنګ او جګړې د کبله رالوېدلي وی او ځمکه به سرچپه شوې وی.

د: ذکر شوی سوال جواب دا هم اثباتوي چې الله ﷻ ته د ولديت په شمول د هر هغه شي څخه پاکي ده کوم چې کفار او مشرکان يې بيانوي، او بلا دليله ورباندې خولې ښوروي.

ه: دا هم ثابته شوه چې الله ﷻ په پټو او ښکاره وو، غائبو او حاضرو ټولو باندې پوهېدونکی دی.

و: بالآخره دا هم په اثبات ورسېده چې الله ﷻ د هغو باطلو معبودانو څخه ډېر اوچت او پورته دی کوم چې مشرکان او کفار يې ورسره په عبادت کښې شريکوي او په معبوديت کښې يې برخوال ګڼي.

توضيحات

۱ـ د سوال او جواب په هکله قاعده دا ده چې کوم شی چې په سوال کښې مذکور وي هغه په جواب کښې مقدر وي، نو د همدې قاعدې په بنياد لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د ﴿لِّمَنِ ٱلْأَرْضُ وَمَن فِيهَآ﴾ جواب په ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ کښې د ﴿لِلَّهِ﴾ کلمه جواب واقع شوې ده چې تقدير يې داسې کېږي: "الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَا لِلَّهِ" ځمکه او څه چې په ځمکه کښې دي هغه الله ﷻ لره دي او بس.

ب: د ﴿مَن رَّبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ ٱلسَّبْعِ وَرَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْعَظِيمِ﴾ معنی دا ده چې: "لِمَنْ رُبُوبِيَّةُ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرُبُوبِيَّةُ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ". د همدې معنی په لحاظ په ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ کښې يې د ﴿لِلَّهِ﴾ کلمه جواب واقع شوې ده. نو تقدير يې داسې راخېژي چې: "رُبُوبِيَّةُ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرُبُوبِيَّةُ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لِلَّهِ" يعنې د اوو اسمانونو ربوبيت او هم د عرش عظيم ربوبيت الله ﷻ لره دی او بس.

ج: د ﴿مَنۢ بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ﴾ معنی دا ده چې: "لِمَنْ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ". د همدې معنی په ملحوظ په ﴿سَيَقُولُونَ لِلَّهِ﴾ کښې د ﴿لِلَّهِ﴾ کلمه لاندې د کفارو د خولو څخه جواب حکايت شوی دی، نو تقدير يې داسې راوځي چې: "مَلَكُوتُ كُلِّ

شَيْءٍ بِيَدِهِ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ ﴾ يعني: د هر شي واكداري په داسې شان سره الله ﷻ لره ده چې په هر چا باندې پنا وركولى شي او په ده ﷻ باندې هيڅ پنا نه شي وركوله كېدى.

د سحر يوه معنى

٢_ په ﴿ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ ﴾ كښې د ﴿ تُسْحَرُونَ ﴾ كلمه په دې مقام كښې علماوو كرامو د هغه "سِحْر" _لكه "عِلْم"_ څخه اشتقاقه ګڼلې ده كوم چې د غولولو او تَخَيُّل معنى وركوي[١]، يعني كله چې د هر شي واكداري الله ﷻ پورې اختصاص لري نو اى كفارو! تاسو په څه كيفيت سره غولولى كېږئ او په تَخَيُّل كښې وراچول كېږئ چې د بوتانو عبادت به تاسو ته د الهي عذاب څخه نجات دركړي؟، په اصطلاح په تاسو باندې څه جادو وكړى شو چې ښكاره لاره مو خطا كړه؟.

يادونه

٣_ دا ايت شريف ﴿ وَمَا كَانَ مَعَهُۥ مِنْ إِلَٰهٍ ﴾ الآية، د الله ﷻ په توفيق د [الأنبياء: ٢٢] ايت لاندې د برهان التمانع په ضمن كښې ښه شرحه شوى دى چې په بيا شرحه كولو باندې يې كتاب اوږدېږي، هيله ده چې هملته مراجعه وكړى شي.

﴿ قُل رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّى مَا يُوعَدُونَ ﴿٩٣﴾ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِى فِى ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٩٤﴾ وَإِنَّا عَلَىٰٓ أَن نُّرِيَكَ مَا نَعِدُهُمْ لَقَٰدِرُونَ ﴿٩٥﴾ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ۚ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ ﴿٩٦﴾ وَقُل رَّبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴿٩٧﴾ وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَن يَحْضُرُونِ ﴿٩٨﴾ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ٱرْجِعُونِ ﴿٩٩﴾ لَعَلِّىٓ أَعْمَلُ صَٰلِحًا فِيمَا تَرَكْتُ ۚ كَلَّآ ۚ إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَآئِلُهَا ۖ وَمِن وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿١٠٠﴾ ﴾

[٩٣] (اى پيغمبره!) ووايه چې: اى زما ربه! كه چرته ته ماته هغه عذاب رانبيې د كوم وعده چې د كفارو سره كړى شوې ده (چې زما په ژوند كښې يې ورباندې ورنازلوې).

[٩٤] (نو) اى زما ربه! نو ته ما د ظالم قوم د جملې څخه مه ګرځوه (د دوى د منځ څخه مې بهر وباسه).

[٩٥] او (اى پيغمبره! څكه دغسې سوال كوه چې) يقينًا مونږ هرومرو په دې باندې د قدرت خاوندان ياستو چې تاته هغه عذاب درولېد كړو د كوم وعده چې مونږ د كفارو سره كوو (ستا په ژوند كښې يې وربانديې ورنازل كړو).

---

(١) مفردات الراغب ص٢٣١

[۹۶] (ای پیغمبره!) ته په هغه خصلت سره (د کفارو) د بد خصلت مخنیوی کوه کوم چې ډېر ښه خصلت دی (او تا سره ډېر ښه مناسبت لري).

(یا په بل عبارت: ته مه په غُصه کېږه) مونږ په هغه خبرو باندې ډېر ښه پوهېږو کومې چې کفار يې بیانوي (خو استقامت په خای ولره).

[۹۷] او (دا هم) ووایه چې: ای زما ربه! زه په تا سره د شیطانانو د چوخولو (وسوسو) څخه پنا غوارم.

[۹۸] او هم په تا سره ای زما ربه! د دې خبرې څخه پنا اخلم (غوارم) چې شیطانان ماته حاضر شي (او وسوسې اچولو ته تیاری ونیسي).

[۹۹] (ته خپله حوصله مه خرابوه څکه چې عنادي کفار به) تر هغه وخته پورې (خپلو کفریاتو ته ادامه ورکړي) چې د دوی یو کس ته مرګ ورشي (او په څنکدن باندې اخته شي، نو په دغه وخت کښې) به ووایي چې: ای زما ربه! تاسو ما بېرته (دنیا ته) تاو کړئ (او مرګ مې ټال کړئ).

[۱۰۰] ماته ښایي چې (په دغه صورت کښې به) زه (د عقیدې د سمولو سره-سره) په هغه شي کښې صالح عمل (هم) وکړم کوم چې زما څخه ترک شوی (پاتې شوی دی).

دغسې نه ده (چې هغه به بېرته تاو کړی شي)، یقیناً (په دغه وخت کښې نوموړې) خبره نه ده مګر یوه (داسې) خبره ده چې هغه يې (فقط) ویونکی دی (او هیڅکله تحقق نه شي موندلی).

او (په دې باندې علاوه) د دوی په وړاندې پرده ده (منخنی ژوند دی چې) تر هغې ورځې پورې (په ادامه وکړي) په کومه کښې چې دوی (د قبرونو څخه) راپورته کړی شي (او قیامت قائم شي، نو هلته به دنیا ته د بېرته ستنولو هیله بیا-بیا تکراره کړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنيو ایتونو کښې د کفارو شرکیات او کفریات په غابښ ماتوونکو دلایلو سره رد شوي وه، په دې ایتونو کښې د یو پلوه هغوی په غوږ باندې وهلی شوی دی چې تاسو د عذاب د نزول جوګه یاست، د خپل رب ﷻ څخه وډار شئ، او د بله پلوه نبي کریم ﷺ ته د حوصلې د غټولو په منظور او د امت د اتباع په موخه څه وصایا او ارشادات نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د دلایلو د اقامه کولو څخه وروسته اوس څه ارشاداتو ته متوجه شه ترڅو ورباندې ستا حوصله غټه شي او هم په تا پسې خپل امت اقتداء وکړي هغه دا چې:

۱ـ څرنګه چې عنادي کفار د دلایلو د اثر لاندې واقع نه شوه نو د دې لیاقت لري چې په دنیا کښې ورباندې ستا رب ﷻ عذاب ورنازل کړي، نو ته داسې سوال کوه چې:

ای زما ربه! که ستا اراده شوې وي چې زما په ژوند کښې په کفارو باندې عذاب ورنازل کړې، او د هغوی په تعذیب باندې زما سترګې یخې کړې، نو زما سوال دا دی چې: ای ربه! ما د دغه ظالم قوم د جملې څخه وباسه ترڅو د هغوی د عذاب څه اثرات ماته را ونه رسېږي.

او دا څکه چې مونږ په دې باندې د قدرت درلودونکي یاستو چې د کفارو موعود عذاب تا ته

درولید کړو او ستا په ژوند کښې یې په غضب اخته کړو.
او دا قدرت هم لرو چې د هغوی تعذیب په دنیا کښې د څه وخته پورې وروسته کړو، البته کله چې حکمت د وروسته کولو غوښتونکی وي.
اما هر چې اُخروي عذاب دی نو هغه خو ټولو کفارو ته متوجه دی او هیڅوک یې ترې بچ نه شي پاتې کېدلی.
۲ـ ای پیغمبره! ته د خپلو عالي اخلاقو څخه په دوامداره توګه کار اخله او د همېشه دپاره د کفارو بدو خبرو او بد خاصیت ته په ښکو خبرو او ښک خاصیت باندې جواب ورکوه. یا په بل عبارت: د هغوی بدې خبرې په بدو خبرو سره مه جوابوه او د هغوی دعوت ته د غُصې د کبله مه شا کوه. څکه چې:
مونږ د کفارو په ټولو پوچو او بېهوده بیاناتو باندې په ډېره ښه وجه پوه یاستو چې ته پرې ډېر زورېږې او حوصله دې ورته تنګېږي، خو خپل استقامت مه خرابوه او همېشه د بدو خبرو جواب په بدو خبرو باندې مه ورکوه، حتی په هغه وخت کښې هم د خپلې ژبې عفت وساته کله چې تاته د مسلح جهاد هدایت درکړی شي.
۳ـ ای پیغمبره! شیطان غواړي چې تا په غُصه کړي او د ژبې عفت دې خراب کړي، نو د همدې کبله تاته توصیه ده چې د خپل رب ﷻ څخه داسې سوالونه هم وکړه چې:
الف: ای زما ربه! زه په تا باندې د شیطان د چوخولو څخه پنا غواړم چې ما په غُصه کړې او د ژبې عفت مې خراب کړي، چې په نتیجه کښې د کفارو سره د دعوت په عوض په ناندریو باندې اخته شم.
ب: ای زما ربه! زه په تا باندې حتی د دې څخه هم پنا غواړم چې شیطانان ماته رانژدې قدرې شي او زما په مجالسو کښې د وسوسې اچولو ته خپل ځانونه چمتو کړي.
۴ـ ای پیغمبره! ته څکه خپله حوصله مه خرابوه چې عنادي کفار په هیڅ صورت سره دلایلو ته غوږ نه ږدي. هو! په دوی باندې برابره ده چې ته دعوت ورکړې او که دعوت ورنه کړې، مګر تاته برابره نه ده تاته په ناندریو باندې د اخته کېدلو څخه دعوت ډېر بهتر دی چې اجرونه دې پرې اضافه کېږي او مراتب دې پرې لوړېږي.
نو د دې دپاره چې ته ښه متسلي شې په لاندې معلوماتو باندې تاته اطلاع درکوو:
الف: عنادي کفار به تر هغه وخت پورې خپلې کفرې کړنلارې ته ادامه ورکړي ترڅو چې د دوی یو کس ته د مرګ وخت وررسېږي او په ځنکدن باندې اخته شي.
ب: په دغه وخت کښې به یې عقل سر ته ورشي او خپل رب ﷻ ته به په ډېر تعظیم سره داسې عرض وړاندې کړي چې:
ای زما ربه! ما د دغه حال څخه (چې د آخرت په دروازه کښې ودرولی شوی یم) بېرته دنیا ته ستون کړئ، او مرګ مې تر څه وخته پورې وروسته کړئ.
ج: ای زما ربه! زه څکه دغه عرض وړاندې کوم چې زه اوس د زړه د کومې پوه شوم چې ستا د

پیغمبر دعوت په حقه وه او دلایلو یې واقعیت درلود زما ورباندې اوس سر خلاص شو.
نو که تاسو لطف وکړئ او ما بېرته ستون کړئ نو شاید چې زه د ایمان په شمول نېک اعمال وکړم او خپل هغه نواقص جبران کړم په کومو باندې چې زه اخته وم او هغه محاسن عملي کړم کوم چې ما ترک کړي وه او د کومو وخت چې زما څخه فوت شوی دی.
۵- ای پیغمبره! د ځنکدن په حال کښې د هر یوه کافر ذکر شوی سوال او ذکر شوی وړاندیز محض یوه خبره ده چې نوموړی به یې فقط پخپله باندې ویونکی وي چې هیڅکله تحقق ونه شي که څه هم نوموړی یې په ډېرې عاجزۍ او د ډېرې پرېشانۍ په حال کښې وړاندې کوي، او غوندلی چې دنیا ته بېرته راستنېدل نشته.
۶- د کفارو نوموړی حسرت به په برزخي (منځني) ژوند کښې آن د قیامت تر ورځې پورې ادامه ولري، خو چې کله قیامت قائم شي او ټول مړي د قبرونو څخه را اوچت کړی شي نو حسرت به یې لا اضافه شي او د همېشه دپاره به ورسره مخامخ شي، بلکې د حسرت څخه به ورته یو لوی روحي عذاب جوړ شي.

توضیحات

۱- په دې مقام کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:
الف: په ﴿ رَّبِّ إِمَّا تُرِيَنِّي مَا يُوعَدُونَ ﴾ سره اشارهٔ کفار په غوږ باندې وهلی شوي دي چې د دنیاوي عذاب نزول ورباندې حتمي او لازم دی.
ب: په ﴿ رَبِّ فَلَا تَجْعَلْنِي فِي ٱلْقَوْمِ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴾ کښې الله ﷻ نبي کریم ﷺ ته د سوال مضمون ورښودلی دی چې ماته په دغه ډول سوال وکړه.
او پوره واضحه ده چې د سوال تلقین او تعلیم په حقیقت کښې د سوال د اجابت وعده ورکول دي.
ج: نبي کریم ﷺ تلقین شوی مضمون د یوه اوږده حدیث په ضمن کښې داسې وړاندې کړی دی چې: «وَإِذَا أَرَدْتَ فِي النَّاسِ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ»[1] یعنې ای زما ربه! کله چې ته په خلکو کښې یوه امتحان (عذاب) ته اراده وکړې نو ما خپل اقدس ذات ته په داسې حال کښې درقبض کړه چې په فتنه کښې نه یم اچولی شوی او په معذبینو کښې شامل نه یم (او یا مې ترې په ژوند کښې جدا کړه).
د: ذکر شوی ښودلی شوی سوال الله ﷻ قبول کړی هم دی چې فرمایلي یې دي چې: ﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ﴾ [الأنفال:۳۳] یعنې او الله ﷻ نه دی چې کفار په داسې حال کښې معذب کړي چې ته پکښې موجودیت لرې.
نو الله ﷻ د مکې په مشرکانو باندې په هغه وخت کښې دنیاوي عذاب ورنازل کړ او د بدر په مقام کښې یې ورباندې مجاهدین مسلط کړه چې کله ترې نبي کریم ﷺ مدینې منورې ته په هجرت سره جدا شو.

---
(۱) موطا الامام مالک ص ۱۳۱

۲_ ځینې علماء کرامو[۱] د ﴿ ٱدۡفَعۡ بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُ ٱلسَّيِّئَةَ ﴾ تفسیر داسې کړی دی چې: ای پیغمبره! د خپل ښه خوی او نېک خصلت په سبب سره د کفارو د اذیتونو او ضررونو تحمل وکړه او پرې صابر شه.

نو په دې تفسیر سره ذکر شوی ایت شریف د جهاد په فرضیت باندې منسوخ ګرځي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې ایت شریف منسوخ ونه ګڼل شي او د معنی حاصل یې داسې واخستل شي چې: ای پیغمبره! په خپل ښه خوی سره د کفارو سره نانډرۍ مه وهه او د خپلې خولې عفت وساته، هسې نه چې په غُصه شې او د کفارو د بدو خبرو جواب په بدو او پوچو ویناوو سره ورکړې، بلکې په خپل همدغه خوی باندې کلک اوسه که څه هم په تا باندې مسلح جهاد فرض کړی شي.

مونږ څکه دا ډول تفسیر خوښ کړه چې د نژدې متصل ایت شریف سره په ډېره ښه وجه پیوند نیسي، چې د شیطاني وسوسو څخه پنا غواړه.

هَمز څه معنی؟

۳_ په ﴿ مِنۡ هَمَزَٰتِ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾ کښې د ﴿ هَمَزَٰتِ ﴾ کلمه د "هَمۡز" _لکه "غَضۡر"_ جمعه ده، "هَمۡز" په ډېرو معناوو باندې استعمال شوی دی چې ټېل وهل او چوخول هم پکښې شامل دي[۲] په دې مقام کښې همدغه دواړه معناوې مرادې دي چې د وسوسې څخه کنایه دي او جمعیت یې یا د شیطانانو د جمعیت په اعتبار سره دی چې ﴿ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴾ هم د شیطانانو جمعه ده، او یا د کرتونو او ډولونو په لحاظ اخستلی شوی دی، یعنې د هر یوه شیطان د وسوسې څخه او یا د شیطان د هر ځل وسوسې او هر ډول وسوسې څخه په خپل رب ﷻ باندې پناه وغواړه.

سوال جواب

۴_ که څوک وایي چې: په ﴿ قَالَ رَبِّ ٱرۡجِعُونِ ﴾ کښې د څه حکمت په بنیاد د ﴿ ٱرۡجِعُونِ ﴾ په عوض د "ارْجِعْنِي" کلمه نازله نه شوه چې د ﴿ رَبِّ ﴾ د کلمې سره په إفراد کښې مناسبه ده؟

مونږ وایو چې: که څه هم مفسرینو کرامو د دغه سوال دپاره متعدد جوابونه کړي دي[۳] مګر کوم جواب چې مونږ ته بهتر او بې تکلفه برېښي هغه دا دی چې د مفرد دپاره کله-کله د تعظیم په غرض د جمعیت ضمیر استعمالېږي. لکه چې یوه شاعر ویلي دي چې[۴]:

أَلَا فَارْحَمُوْنِي يَا إِلٰهَ مُحَمَّدٍ :: فَإِنْ لَمْ أَكُنْ أَهْلًا فَأَنْتَ لَهُ أَهلُ

یعنې خبر اوسه ای د محمد ﷺ معبوده! نو تاسو په ما باندې رحم وکړئ، که زه د رحم لیاقت نه لرم

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۱۶
(۲) القاموس المحیط ج۴ ص۵۳۲
(۳) اضواء البیان ج۵ ص۸۲۱
(۴) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۰۲

نو به خو د رحم کولو دپاره لایق یې (نو په خپل فضل سره راباندې رحم وکړې).
نو د همدې استعمال په بنیاد به د قیامت په ورځ هر یو کافر خپل رب ﷻ د تعظیم په غرض د مفرد د خطاب په عوض د جمعیت خطاب وکړي او دنیا ته به ستنېدل وغواړي.

د برزخ معنی

۵ـ په ﴿ وَمِن وَرَآئِهِم بَرْزَخٌ ﴾ کښې د ﴿ بَرْزَخٌ ﴾ کلمه هغې پردې او حائل ته ویل کېږي چې د دوه شیانو په منځکښې یې صورت نیولی وي[1]، ته به وایي چې دغه کلمه په اصل کښې "پرده" وه نو کله چې په عربیت کښې استعماله شوه نو د "پ" توری په "ب" او د "ه" توري په "خ" باندې تبدیل کړی شوه او دا ځکه چې په عربي کلام کښې په اعجمي کلماتو باندې دغسې ډېر تغیرات صورت نیسي نو د "برزخ" کلمه ترې جوړه شوه.

خو په دې مقام کښې د ﴿ بَرْزَخٌ ﴾ د کلمې څخه هغه موده مطلب ده چې سړی مړ شي او د ژوندیو په شان خوراک او څښاک ترې پاتې شي، او د قیامت ورځ لا نه وي قائمه شوې چې د خپلو کړو وړو د کاملې جزا یا سزا سره ملاقي شي[2].

یعنې دا لا د برزخ ژوند دی چې د قیامت تر ورځې پورې به ادامه ولري او د کافر انسان چیغې پکښې پورته شوې، نو د ده به څه حال وي کله چې قیامت قائم شي او د خپلو کفریاتو د پوره سزا سره لاس او ګرېوان شي؟!، په هغه وخت کښې به کفار خپله ذکره شوې هیله بیا-بیا تکراره کړي.

په همدې مضمون باندې راتلونکی [۱۰۷] ایت دلالت کوي چې ای زمونږ ربه! مونږ د دوزخ څخه وباسه او یو ځل مو بیا دنیا ته بوځه نو که مونږ خپلو کفریاتو ته ورتاو شو نو مونږ به یقیناً ظالمان یاستو، او د اعتذار د قبول لیاقت به نه لرو.

﴿ فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ فَلَآ أَنسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ (۱۰۱) فَمَن ثَقُلَتۡ
مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ (۱۰۲) وَمَنۡ خَفَّتۡ مَوَٰزِينُهُۥ فَأُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ
خَسِرُوٓاْ أَنفُسَهُمۡ فِي جَهَنَّمَ خَٰلِدُونَ (۱۰۳) تَلۡفَحُ وُجُوهَهُمُ ٱلنَّارُ وَهُمۡ فِيهَا كَٰلِحُونَ (۱۰۴)
أَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَكُنتُم بِهَا تُكَذِّبُونَ (۱۰۵) قَالُواْ رَبَّنَا غَلَبَتۡ عَلَيۡنَا شِقۡوَتُنَا
وَكُنَّا قَوۡمٗا ضَآلِّينَ (۱۰۶) رَبَّنَآ أَخۡرِجۡنَا مِنۡهَا فَإِنۡ عُدۡنَا فَإِنَّا ظَٰلِمُونَ (۱۰۷) قَالَ
ٱخۡسَـُٔواْ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ (۱۰۸) إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٞ مِّنۡ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ

(1) لسان العرب ج۳ ص۸؛ مفردات الراغب ص۴۱
(2) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۵۶

لَنَا وَٱرْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلرَّٰحِمِينَ ﴿١٠٩﴾ فَٱتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا حَتَّىٰٓ أَنسَوْكُمْ ذِكْرِى وَكُنتُم
مِّنْهُمْ تَضْحَكُونَ ﴿١١٠﴾ إِنِّى جَزَيْتُهُمُ ٱلْيَوْمَ بِمَا صَبَرُوٓا۟ أَنَّهُمْ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿١١١﴾

[۱۰۱] نو کله چې په شپېلۍ کښې (دوهم ځل) پوکې وکړی شي نو په دغې ورځ کښې به د دوی ترمنځ هیڅ خپلوۍ نه وي (ترحم او تعاطف به د منځه لاړ شي)، او نه به دوی یو تربله (د مهربانۍ) پوښتنې کوي (چې ستا څه حال دی او د هغه څه حال دی؟).

[۱۰۲] نو د هر چا چې تلې درنې شي نو همدغه (ډله) همدوی کامیابان (بریالي) دي.

[۱۰۳] او د هر چا چې تلې سپکې شي نو دغه (ډله) همغه کسان دي چې خپل ځانونه یې په تاوان کښې اچولي دي چې په دوزخ کښې به همېشه وي.

[۱۰۴] د دوی مخونه به د دوزخ اور وسوزوي او دوی به په دوزخ کښې غاښ بربنډ وي (چې پاسنۍ شونډه به یې ککرې ته پورته شوې وي او لاندېنۍ شونډه به یې په نامه باندې پرته وي).

[۱۰۵] (دوی ته به وویلی شي چې:) ایا زما ایتونه په تاسو باندې (په دنیا کښې) نه لوستل کېده؟ (بلکې لوستل کېدل) نو تاسو وئ چې نسبت د دروغو به مو ورته کاوه.

[۱۰۶] کفار به (په جواب کښې) ووایي چې: ای زمونږ ربه! (هلته) په مونږ باندې خپلې بدبختۍ غلبه کړې وه او مونږ یو ګمراه قوم وو (چې وغولېدلو).

[۱۰۷] ای زمونږ ربه! مونږ د دې (دوزخ) څخه وباسه (او دنیا ته مو بوځه) نو که مونږ بېرته (خپلو کفریاتو ته) ورتاو شوو نو یقینًا مونږ به ظالمان یاستو.

[۱۰۸] (د دوی) رب ﷻ به ورته ووایي چې: په دوزخ کښې چغې شئ (د سپیو غوندې مه کوږنجېږئ) او زما سره خبرې مه کوئ.

[۱۰۹] (ځکه چې) یقینًا شان دا دی چې زما د بندګانو څخه یوه ډله وه چې دوی به ویلې چې: ای زمونږ ربه! مونږ (په تا او ستا په پیغمبر باندې) ایمان راوړی دی، نو مونږ ته مغفرت وکړې او (په مونږ باندې) رحم (مهرباني) وکړې؛ او همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې.

[۱۱۰] نو هغوی (دغه ډله) به تاسو په ملنډو سره نیول آن تر دې چې هغوی ستاسو څخه زما ذکر هېر کړ (تاسو د هغوی په مسخرو باندې مشغول شوئ).

او تاسو (هلته) وئ چې هغوی پورې مو خندل (ایمان درته خندنۍ بریښېده).

[۱۱۱] یقینًا ما نن ورځ هغوی ته د هغوی د صبر (او استقامت) د کبله (ښکه) جزا ورکړه، (هغه دا چې:) یقینًا دوی چې دي همدوی مراد ته رسېدونکي دي (او بس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه په دې باندې تمام شوي وه چې برزخي عمر به تر هغه وخته پورې ادامه وکړي چې ترڅو مړي د قبرونو څخه راپورته کړی شي او قیامت قائم شي، په دې ایتونو کښې د قیامت د ورځې

کیفیات او په دغې ورځ کښې د کفارو څه حالات نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې د قیامت د ورځې څه کیفیات بیان کړه هغه دا چې:
۱_ کله چې په دوهم ځل په شپېلۍ کښې پوکی وکړی شي نو ټول مړي به د قبرونو څخه را اوچت کړی شي او سمدستي به د سختې وارخطایۍ سره مخامخ شي حتی چې:
الف: هرڅوک به فقط د خپل ځان په غم کښې ډوب وي او د خپلو ټولو خپلوانو او اقاربو د غم څخه به غافل وي، یا په بل عبارت: زوی به د پلار څخه تښتي چې څه نیکي راځخه ونه غواړي او پلار به د زوی څخه د همدغې مطالبې د وېرې تښتېدونکی وي او داسې نور، ته به وایې چې د دوی ترمنځه بالکل د نسب اړیکه موجودیت نه لري.
ب: د محشر ټول وګړي به په دغې ورځ کښې یو تر بله پوښتنه قدرې هم نه کوي چې ستا څه حال دی؟ او څنګه یې؟.
۲_ په دغې ورځ کښې به د حساباتو د تصفیه کولو دپاره تلې ودرولې شي چې نتیجه به یې په لاندې ډول بروز وکړي:
الف: د چا چې د نیکیو تلې درنې شي که څه هم په ډېر لږ مقدار سره وي نو همدغه کسان د فلاح او نجات خاوندان دي، همدوی کامیابان دي او جنت ته داخلېدونکي دي.
ب: بالمقابل د هر چا چې د نېکیو پله سپکه شوه چې هیڅ ایمان یې نه درلود نو همدغو کسانو خپل خانونه په دایمي تاوان کښې واچول چې په دوزخ کښې به د همېشه دپاره پراته وي.

په دوزخ کښې د کفارو حالات:

۳_ کفار به په دوزخ کښې د لاندې کیفیاتو سره مخامخ وي:
الف: مخونه به یې د دوزخ په اور باندې سوي وي او تک تور به اووښتي وي، ته به وایې چې توري تبۍ دي.
ب: دوی به په دوزخ کښې په اور باندې پرسېدلي وي، حتی چې پاسنۍ شونډې به یې ککریو ته ورپورته شوې وي، او لاندېنۍ شونډې به یې په نامه باندې ښکته وررېبوتلي وي لنډه دا چې د دوزخ داور د کبله به یې څېرې ډېرې بدموره ګرځېدلې وي.
ج: دوزخیانو ته به د تخجیل او روحي تعذیب دپاره د الله ﷻ د پلوه وویل شي چې: ای کفارو! ایا په تاسو باندې زما ایتونه روزمره نه لوستل کېدل چې تاسوورباندې ایمان راوړی وی او نن ورځ د دغه کړاوونو سره نه وی مخامخ شوي؟!.
هو! په تاسو باندې په دوامداره توګه لوستل کېدل خو تاسو ویل چې د دروغو نسبت مو ورته کاوه او ایمان مو ورباندې رانه وړ، نن ورځ څکه په دغسې سختو عذابونو کښې لتاړ یاست.
د: نو کفار به تصدیق وکړي چې "هو". په مونږ باندې ایتونه لوستل کېدل او د همدغو عذابونو څخه د نجات دپاره دعوت راکول کېده خو په مونږ باندې خپلې بدبختۍ غلبه کړې وه او سترګې یې

راباندې پېښې کړې وې او غوږونه یې راته کاڼه ګرځولي وه.

لنډه دا چې مونږ په دنیا کښې یو ګمراه او بې لارې قوم وه نو همدغه سزا زمونږ دپاره ډېره په ځای او ډېره مناسبه ده خو:

هـ: ای زمونږ ربه! تاته زمونږ سوال دا دی چې یو ځل په خپل لطف سره مونږ د دغه دوزخ څخه وباسه او دنیا ته مو بېرته بوځه ته به وګورې چې مونږ څنګه اطاعت کوو او ستا ارشاداتو ته څنګه غاړې ږدو؟. که بالفرض مونږ هلته بیا خپلو کفریاتوته ورتاو شو نو په دغه وخت کښې به یقیناً مونږ ظالمان یاستو او په همدغه اور کښې به دایمي سوزو، او د دې حق به ونه لرو چې بیا ستا په حضور کښې د خپل نجات سوال وړاندې کړو.

و: الله ﷻ به د کفارو د سوال په مقابل کښې ورته ووایي چې اوس بېرته دنیا ته ستنېدل نشته، تاسو د سپیو په شان مه کوړنجېږئ او ماته سوالونه مه کوئ، تاسو به هیڅکله د دې دوزخ څخه بهر نه کړی شئ او دا ځکه چې:

ز: په دنیا کښې تاسو بې دعوته نه یاست پاتې شوي، حتی په همدغه حال باندې هم تاسو خبر کړی شوي وئ چې تاسو به په دوزخ کښې د بېرته ستنېدلو سوالونه وکړئ خو قبول به نه کړی شي.

ح: هلته زما د بندګانو څخه یوه ډله خلک وه چې زما د پیغمبرانو دعوت ته یې لبیک ویلی وه او په سر او سترګو یې منلی وه، دوی به زما په وړاندې د سوال لاسونه پورته کړي وه او د نالیدلي عذاب څخه به یې بالغیب پنا غوښتله چې:

ای زمونږ ربه! مونږ په تا باندې او ستا په پیغمبرانو باندې ایمان راوړی دی نو مونږ ته ګناهونه وبښې او په مونږ باندې رحم او مهرباني وکړې چې همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې، او هم د دوزخ د اوره نجات راپېرزو کړې.

ط: مګر تاسو په دې باندې علاوه چې بالغیب ایمان مو رانه وړ او د دوزخ څخه مو بالغیب نجات ونه غوښت، په ذکر شوي ټولګي باندې به مو ملنډې وهلې او خندنې. به مو ورپورې کولې چې دغه سادګان دومره نه پوهېږي چې نه بېرته راژوندي کېدل شته او نه دوزخ تحقق موندلی شي، بلکې دغه سادګان د وهمیاتو او تخیلاتو د اثر لاندې واقع شوي دي.

ي: حتی چې په نتیجه کښې دغو خندنیو او مسخرو ستاسو څخه زما یادونه هېره کړه چې نه مو زما پیغمبران ومنل او نه مو زما په وحدانیت باندې یقین او باور وکړ.

بلکې تاسو به په دې عوض چې هغوی پسې اقتداء وکړئ، په دوامداره توګه مو ورپورې خندل، خو هغوی زما د ډاره ژړل، دا دی چې نن ورځ هغوی خاندي او تاسو ژاړئ.

یا: نو دغه دی چې نن ورځ ما هغوی ته د ایمان نېکه جزا ورعنایت کړه او هم مو ورته ستاسو د خندنیو اجرونه ورکړه چې هغوی به پرې صبر کاوه، یقیناً همدوی نن ورځ کامیابان دي، او همدا تاسو ناکامان او تاوانیان یاست، هغوی ته په کار دي چې په تاسو باندې وخاندي او خپل انتقام درڅخه واخلي.

توضیحات

۱_ په ﴿ فَإِذَا نُفِخَ فِي ٱلصُّورِ ﴾ کښې د شپېلۍ څخه هغه شپېلۍ مطلب ده په کومه باندې چې د نېړونو څخه مړي راپورته کېږي[1].

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ فَلَآ أَنسَابَ بَيۡنَهُمۡ يَوۡمَئِذٖ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قيامت په ورځ به نسبونه په هيڅ ډول سره چاته په ګټه نه تمامېږي حال دا چې تاسو د [الرعد:۲۳] ايت لاندې ليکلي دي چې نسب د دوزخ څخه په نجات کښې او جنت ته په داخلېدلو کښې څه ګټه نه لري مګر په داخل د جنت کښې د درجاتو په لوړتيا کښې بې اثره نه دی؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې دا موضوع مطرحه نه ده چې نسبونه موثريت لري او که نه؟ بلکې په دې مقام کښې د قيامت د ورځې سختوالی تمثيل شوی دی چې هغه به دومره سخته ورځ وي چې د نسبونو تعاطف او تراحم به د منځه لاړ شي او د هر چا سره به فقط د خپل ځان غم وي چې نجات به مونده کړي او که نه؟. همدا مضمون په لاندې نصوصو کښې منعکس شوی دی:

الف: الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕٖ مِّنۡهُمۡ يَوۡمَئِذٖ شَأۡنٞ يُغۡنِيهِ ﴾ [عبس:۳۷] يعنې په دغې ورځ کښې به سړي د خپل ورور او هم د مور او پلار او هم د خپلې مېرمنې او خپلو زامنو څخه تښتي چې څه کومک راڅخه ونه غواړي، او دا ځکه چې په دغې ورځ کښې به هر چا لره داسې حال وي چې د نورو څخه به يې بې پروا کړی وي، او فقط په خپل ځان به مشغول وي.

ب: الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ يَوَدُّ ٱلۡمُجۡرِمُ لَوۡ يَفۡتَدِي مِنۡ عَذَابِ يَوۡمِئِذِۭ بِبَنِيهِ ﴾ [المعارج:۱۱] يعنې مجرم به خوښوي چې د دغې ورځې د عذاب څخه د خپلو زامنو په فديه کولو سره خپل ځان ته نجات ورکړي او هم په خپلې ماندېنې او ورور سره او هم په خپل ټول قوم او هغو ټولو خلکو سره چې په ځمکه کښې موجوديت لري، خو فقط چې خپل ځان يې د دوزخ څخه خلاص شي.

په ايتونو کښې تناقض نشته

۳_ که څوک وايي چې: د ﴿ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ ﴾ څخه څرګندېږي چې د قيامت په ورځ به يو کس د بل څخه پوښتنه نه کوي حال دا چې په بل ايت کښې الله ﷻ فرمايلي دي چې: ﴿ فَأَقۡبَلَ بَعۡضُهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ يَتَسَآءَلُونَ ﴾ [الصافات:۵۰] يعنې نو ځينې جنتيان به ځينو نورو ته په داسې حال مخ وروارووي چې يو تر بله به سره پوښتنې کوي. همدارنګه د جنتيانو او دوزخيانو سوال جواب د [الأعراف:۴۴_۵۱] ايتونو کښې نازل شوی دی، او په کفارو کښې د مشرانو او کشرانو ترمنځ جګړه په [سبأ:۳۱] ايت کښې راحکايت شوې ده.

[1] تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۵۶

نو پوښتنه دا ده چې: ایا د ﴿ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴾ د جملې سره دغه نور ایتونه تناقض نه لري؟

مونږ وایو چې:

الف: لکه چې د وړاندې دوهمې توضیح څخه څرګندېږي په دې مقام کښې فقط او فقط د تعاطف او تراحم پوښتنې نفي شوي دي. الله ﷻ فرمایي: ﴿ وَلَا يَسْئَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ﴾ [المعارج: ۱۰] یعنې د قیامت په ورځ به یو دوست د بل دوست څخه د دوستۍ او زړه سوي په حیث پوښتنه نه کوي چې ستا څه حال دی؟.

ب: په دې باندې علاوه لکه چې د [یونس:۴۵] ایت لاندې ورته د الله ﷻ په توفیق څه اشاره شوې ده د قیامت په ورځ به مختلف حالات وي په ځینو حالاتو کښې به څوک د ډاره خبرې قدرې هم نه شي کولی او په ځینو حالاتو کښې به سوال جواب کولی شي، نو د ایتونو ترمنځ تناقض نشته.

یادونه

۴_ مونږ _لله ﷻ الحمد_ د [الأعراف:۸] ایت لاندې د قیامت په ورځ د اعمالو د تول په هکله ښه مستند بحث کړی دی او هې ارخیز تحقیق مو پکښې لیکلی دی هیله ده چې د دې مقام د ښه وضاحت په غرض هلته یو خل مراجعه وکړی شي امید دی چې د چا کوم بحث زړه غواړي هلته به یې بیامومي.

د لفح او کُلُوح معناوې

۵_ په ﴿ تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ ﴾ کښې لاندې شرحې ته متوجه شئ:

الف: د ﴿ تَلْفَحُ ﴾ کلمه د "لَفحٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې په اور باندې د سوزېدلو دپاره وضعه شوې ده[۱].

ب: د ﴿ كَالِحُونَ ﴾ کلمې د "كُلُوح" _لکه "لُحُوق"_ څخه اشتقاق موندلی دی، "كُلُوح" دې ته وایي چې د چا شونډې پورته شي او غاښونه یې څرګند شي[۲].

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: د کفارو مخونه به د دوزخ په اور باندې وسوزي او شونډې به یې پرې وریتې شي حتی چې غاښونه به یې بربنډ شي او ډېره ناکاره قواره به تشکیله کړي.

همدا مضمون نبي کریم ﷺ د ﴿ كَالِحُونَ ﴾ په تفسیر کښې داسې بیان کړی دی چې: «تَشْوِيهِ النَّارُ فَتَقَلَّصُ شَفَتَهُ الْعُلْيَا حَتَّى تَبْلُغَ وَسَطَ رَأْسِهِ وَتَسْتَرْخِي شَفَتَهُ السُّفْلَى حَتَّى تَضْرِبَ سُرَّتَهُ»[۳] یعنې هر یو کافر به د دوزخ په اور باندې وریت او پوخ شي نو پاسنۍ شونډه به یې وړېسېږي او آن ککرۍ ته به ورپورته شي او لاندېنۍ شونډه به یې ښکته زوړنده شي حتی چې په نامه باندې به یې پرېوځي او د دواړو شونډو څخه به یې غاښونه بربنډ شي.

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۷۹
(۲) لسان العرب ج۲ ص۵۷۴
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶

خسأ څه معنی؟

۶_ په ﴿ ٱخۡسَـُٔواْ فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾ کښې د ﴿ ٱخۡسَـُٔوا ﴾ کلمه د "خسأ، خسوء" _لکه "ضربا، خشوعا"_ څخه اشتقاقه شوې ده چې د سپي د رټلو او شړلو معنی ورکوي[۱].

نو کفارو ته به د توهین په توګه هغه کلمه استعماله کړی شي کومه چې د سپیو د شړلو او غلي کولو دپاره په دنیا کښې د خلکو د پلوه استعمالېږي، یعنې ای کفارو! چیغې شئ او د سپیو په شان مه کوړنجېږئ او زما سره خبرې مه کوئ.

نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: د ذکر شوې کلمې د وراورولو څخه وروسته به کفار د هر خیر څخه نا امیده شي: «وَعِنْدَ ذَلِكَ يَأْخُذُونَ فِي الزَّفِيرِ وَالْحَسْرَةِ وَالْوَيْلِ»[۲] او په دغه وخت کښې به دوی د خرو غوندې په هنګېدلو او په حسرت او افسوس باندې شروع وکړي.

یادونه

۷_ که څه هم د ﴿ إِنَّهُۥ كَانَ فَرِيقٌ مِّنۡ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱغۡفِرۡ لَنَا وَٱرۡحَمۡنَا ﴾ څخه په ظاهر کښې څرګندېږي چې دغه بندګان د عامو مسلمانانو څخه عبارت دي، مګر د دې سورت د وروستني ایت څخه واضحه کېږي چې په دوی کښې پیغمبران هم شامل دي او دا څکه چې:

د یو پلوه د کفارو مسخرې او خندنې په عامو مسلمانانو پورې منحصرې نه وې بلکې دوی به په پیغمبرانو باندې هم ملنډې وهلې. او د بله پلوه الله ﷻ خپل پیغمبر ته امر کړی دی چې: ﴿ وَقُل رَّبِّ ٱغۡفِرۡ وَٱرۡحَمۡ ﴾ [المؤمنون: ۱۱۸] یعنې او ای پیغمبره! ته یو ځل بیا د خپلې زمانې د کفارو په مقابل کښې خپل رب ته سوال وکړه چې: ای زما ربه! ماته مغفرت وکړه او په ما باندې رحم وکړه. یا په بل عبارت: یو ځل بیا خپل ځان د ذکر شوي ایت مصداق وګرځوه.

﴿ قَـٰلَ كَمۡ لَبِثۡتُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ عَدَدَ سِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُواْ لَبِثۡنَا يَوۡمًا أَوۡ بَعۡضَ يَوۡمٍ فَسۡـَٔلِ ٱلۡعَآدِّينَ ﴿١١٣﴾ قَـٰلَ إِن لَّبِثۡتُمۡ إِلَّا قَلِيلًا لَّوۡ أَنَّكُمۡ كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١١٤﴾ أَفَحَسِبۡتُمۡ أَنَّمَا خَلَقۡنَـٰكُمۡ عَبَثًا وَأَنَّكُمۡ إِلَيۡنَا لَا تُرۡجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَـٰلَى ٱللَّهُ ٱلۡمَلِكُ ٱلۡحَقُّ لَآ إِلَـٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلۡعَرۡشِ ٱلۡكَرِيمِ ﴿١١٦﴾ وَمَن يَدۡعُ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ لَا بُرۡهَـٰنَ لَهُۥ بِهِۦ فَإِنَّمَا حِسَابُهُۥ عِندَ رَبِّهِۦٓ إِنَّهُۥ لَا يُفۡلِحُ ٱلۡكَـٰفِرُونَ ﴿١١٧﴾ وَقُل رَّبِّ ٱغۡفِرۡ وَٱرۡحَمۡ وَأَنتَ خَيۡرُ ٱلرَّـٰحِمِينَ ﴿١١٨﴾ ﴾

[۱۱۲] الله ﷻ به (د قیامت په ورځ کفار مخاطب کړي او ورته به) ووایي چې تاسو په ځمکه (دنیا)

---

(۱) القاموس المحیط ج۲ ص۵۴

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۶

کښې څومره (وخت) درنگ کړی دی (البته) د کلونو په شمار سره؟

[۱۱۳] دوی به ووایي چې: مونږ (په دنیا کښې زمونږ په خپل خیال) یوه ورځ یا د ورځې څه برخه درنگ کړی دی، (زمونږ حساب دقیق نه دی) نو د حساب کوونکو څخه پوښتنه وکړه (چې مونږ به هلته څومره وخت تېر کړی وي؟).

[۱۱۴] الله ﷻ به (ورته) ووایي چې: تاسو (هلته) درنگ نه دی کړی مګر لږ.

که چرته یقینًا تاسو (په دنیا کښې) وئ چې پوهیدلئ (نو په لږ عمر باندې به مو دایمي عمر نه وی خراب کړی).

[۱۱۵] ایا نو تاسو ګومان کاوه چې: یقینًا مونږ به تاسو عبث (بې حکمته) پیدا کړي یاست او یقینًا تاسو به مونږ ته راجع نه کړی شئ؟ (ستاسو دا خیال غلط وه).

[۱۱۶] نو الله ﷻ (د عبثیاتو څخه) اوچت دی چې په حقه سره واکدار دی (او په حقه) بل معبود نشته مګر همدې ﷻ دی (او بس) چې د قدرمند عرش رب (او خاوند) دی.

[۱۱۷] او هر څوک چې د الله ﷻ سره بل داسې معبود وبلي (عبادت یې وکړي) چې ده لره یې په (ثبوت) باندې هیڅ برهان موجودیت ونه لري نو بې شکه د ده حساب (د بل چا په نزد نه دی بلکې) د ده د رب ﷻ په نزد دی (نو دقیق حساب به ورسره وکړي).

یقینًا شان دا دی چې کفار (په محاسبه کښې) نه شي بریالی کېدلی (ضرور د ناکامی سره مخامخ کېدونکي دي).

[۱۱۸] او (ای پیغمبره!) ووایه چې: ای زما ربه! (ماته) مغفرت وکړې او (په ما باندې) مهرباني وکړې، او همدا ته ﷻ د (ټولو) رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او د کفارو د اُخروي حالاتو څخه څه نور بیان هم نازل شوي دي چې حاصل یې داسې راځي:

ای پیغمبره! په خپل امت باندې د کفارو څه حالات قرائت کړه چې ترې عبرت واخلي او اُخروي ژوند ته تیاري ونیسي هغه دا چې:

۱ـ د کفارو څخه به د حشر په میدان کښې او یا د دوزخ په داخل کښې الله ﷻ د توبیخ او توهین دپاره پوښتنه وکړي چې:

الف: ای کفارو! نن ورځ تاسو د دایمي عذاب سره مخامخ یاست البته دا د دې کبله چې تاسو دغه ورځ په دنیا کښې د نظره غورزولې وه او په لذائذو او مزو چړچو باندې اخته وئ، نو پوښتنه دا ده چې تاسو په دنیا کښې د کلونو په شمار سره څومره عمر تېر کړی دی چې خپل اُخروي عمر مو ورباندې تریخ کړی دی؟

ب: کفار به جواب ورکړي چې مونږ ته دقیق حساب معلوم نه دی دا به حساب کوونکو ته معلوم

وي د هغوی څخه دې پوښتنه وکړی شي. خو مونږ یوازې همدومره ویلی شو چې هلته مونږ فقط یوه ورځ خوشالي تېره کړې ده او یا د ورځې څه برخه هلته په مزو او چړچو کښې اخته وو.

افسوس! چې په یوه ورځ یا په نیمه ورځ زمونږ دایمي عمر د مشکلاتو څخه ډک شو.

ج: الله ﷻ به کفار مخاطب کړي چې که بالفرض حساب کوونکي ستاسو دنیاوي عمر ښه په دقت سره محاسبه کړي هم تاسو هلته نه یاست پاتې شوي مگر ډېر لږ وخت، که بالفرض تاسو په دنیا کښې وی چې گټور علم او پوهه مو درلودی نو دایمي عمر به مو په لږ عمر باندې نه وی خراب کړی، خو تاسو هلته گمراه او جهال قوم وئ او خپله گټه او تاوان مو ونه شو سنجولی. او دا خکه چې:

د: ایا نو ستاسو دا گومان وه چې مونږ به تاسو یقیناً عبث پیدا کړي یاست او تاسو به په یقین سره مونږ ته راجع نه کړی شي؟

نو تاسو همدغه گومان وغولولئ او د گمراهی په دایمي کندې کښې یې واچولئ چې هیڅکله به ترې بهر ونه شئ وتلی.

ه: نو هغه الله ﷻ د عبثو او بې حکمته کارونو څخه اوچت او لوړ دی کوم چې په حقه سره د هر شي واکدار دی، مړه کول او ژوندي کول د همده ﷻ په اختیار کښې دي او بس، همدی ﷻ د هغه عرش العظیم رب او مالک دی کوم چې په ټولو مخلوقاتو باندې احاطه کړې ده او هم په کرامت او شرف سره مالا مال ډک دی.

و: کله چې د الله ﷻ سره هیڅوک په اختیار او واکدارۍ کښې اشتراک نه لري نو هرڅوک چې د ده ﷻ سره بل معبود په عبادت کښې شریک وگڼي، حال دا چې د بل معبود په اشتراک باندې هیڅ دلیل هم نه لري نو یقیناً د هغه کس محاسبه د خپل رب ﷻ په نزد ده، او د محاسبې نتیجه یې دا ده چې:

بې شکه شان دا دی چې کفار څه فلاح او خلاصون نه شي موندلی او نوموړی کس د کفارو د ډلې څخه دی نو هیڅکله به د کامیابۍ خاوند ونه گرځي.

۲_ او ای پیغمبره! په پای کښې یو ځل بیا د خپل رب ﷻ په دربار کښې د سوال لاسونه پورته کړه او په تواضع سره ووایه چې:

ای زما ربه! که بالفرض زما څخه په دعوت کښې څه قصور واقع شوی وي نو ماته مغفرت وکړې، او همدارنگه په ما باندې رحم او مهرباني وکړې او د استحقاق څخه اضافه اجرونه راکړې او دا خکه چې یوازې همدا ته د ټولو رحم کوونکو بهتر رحم کوونکی یې او بس.

توضیحات

۱_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یونس: ۴۵] او [طه: ۱۰۴] ایتونو په تفاسیرو کښې د ﴿ قَالُواْ لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَسْئَلِ ٱلْعَادِّينَ ﴾ په ارتباط ښه خوندور بحث او تحقیق لیکلی دی چې بیا لیکل یې اوږدوالی فائده کوي، نو هیله ده چې هلته یو ځل مراجعه وکړی شي، خو په دې مقام کښې

وربانديې همدومره اضافه کوو چې:

الف: کفارو ته د قيامت په ورځ دا سوال (چې تاسو په دنيا کښې څومره عمر تېر کړی دی؟) صرف د هغوی د تخجيل دپاره او د حسرت د اضافه کولو په منظور راجع کېږي که نه نو الله ﷻ ته خو هر شی څرګند او معلوم دی.

ب: ځينو مفسرينو کرامو د ﴿ ٱلْعَآدِّينَ ﴾ د کلمې څخه هغه پرښتې مرادې کړې دي کومې چې د هر انسان د کړو وړو په ليکلو باندې مقررې دي[۱]، مګر شيخ المفسرين (العلامه الطبري عليه الرحمة)[۲] دغه کلمه په عموم باندې پرېښې ده يعنې مونږ په دقيق حساب باندې نه پوهېږو، او په دې باندې علاوه په ډېر پريشانه حالت کښې قرار لرو، نو زمونږ د دنياوي عمر پوښتنه دې د حساب کوونکو څخه وشي برابره خبره ده چې پرښتې وي او که بل څوک.

يو نحوي تحليل

۲ـ د ﴿ لَا بُرْهَـٰنَ لَهُۥ ﴾ جملې په اعراب کښې لاندې دوه تحليلونه جائز دي او دواړه صحيح دي[۳]:

الف: دا جمله محلاً منصوبه ده او د ﴿ إِلَـٰهًا ﴾ دپاره دوهم صفت دی چې د واقع د بيان دپاره نازل شوی دی نه د احتراز په توګه، چې باطل معبودان په واقع کښې هيڅ برهان او دليل نه لري.

ب: دا جمله د شرط او جزا په منځکښې معترضه جمله ده چې د اعراب په محل کښې نه ده واقع شوې، خو د شرطيه جملې مضمون تائيدوي، يعنې هرڅوک چې د الله ﷻ سره بل معبود په عبادت کښې شريک کړي نو يقيناً د هغه سره به بل څوک محاسبه ونه کړي بلکې خپل رب ﷻ به ورسره محاسبه وکړي؛ او ولې به ورسره محاسبه نه کوي چې نوموړی په بل معبود باندې هيڅ دليل او برهان نه لري ترڅو معذور وګڼل شي؟.

يادونه

۳ـ ځينو مفسرينو کرامو[۴] د دې سورت د وروستنيو ايتونو د فضائلو په هکله ځينې احاديث راغونډ کړي دي ـ الله ﷻ دې ورته اجرونه ورکړي ـ که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

د الله ﷻ په توفيق او کومک د "المؤمنون" سورت پښتو ترجمه او تفسير ختم شو، د الله ﷻ څخه لا زيات توفيق او کومک غواړو.

۱۴۲۰/۲/۲۰ هـ ق - ۱۳۷۸/۳/۱۵ هـ ش - ۱۹۹۹/۶/۵ م.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۱۲۲
(۲) تفسير الطبري ج۱۸ ص۶۳
(۳) البحر المحيط ج۷ ص۵۸۹
(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۷۲

النور(٢٤)

سریزه

وړاندې له دې چې مونږ د "النور" د سورت په ترجمه او تفسیر باندې پیل وکړو لازمه ګڼو چې محترم لوستونکي ورسره د ځینو ټکو په ذکر سره اشنا کړو، هغه دا چې:

۱ـ د دې سورت نوم (النور) د [۳۵] ایت څخه اخستلی شوی دی.

الله ﷻ د خپل کتاب په اسرارو باندې ډېر ښه پوهېږي خو زمونږ په فکر دا نوم به د دې سورت دپاره ځکه اینبودلی شوی وي چې په دې سورت کښې داسې آداب او اخلاق نازل شوي دي چې د تعمیل په صورت کښې وربانديې د سړي دنیاوي ژوند او اُخروي ژوند دواړه ښه کېږي او د خوشالیو رڼاوو ته پرې داخلېږي.

۲ـ دا سورت په اتفاق سره مدني سورت دی[1].

۳ـ د دې سورت د ایتونو په شمېر کښې څه اختلاف شته چې ځینو علماوو کرامو دوه شپېته (۶۲) او ځینو څلور شپېته (۶۴) ښودلي دي[2]، مګر کوم مصحف چې زمونږ په وړاندې ایښی دی په هغه کښې یې شمېر څلور شپېته (۶۴) ښودلی شوی دی، نو مونږ د ایتونو شمېره د همدغه نظر په مطابق تعقیبوو، إن شاء الله ﷻ.

۴ـ د دې سورت د کلمو شمېره یو زرو درې سوه شپاړس (۱۳۱۶) ده، او د حرفونو شمېره یې پنځه زره شپږ سوه اتیاوو (۵۶۸۰) ته رسیږي[3].

۵ـ دا سورت د هجرت په شپږم کال کښې نازل شوی دی، ځکه چې د دې سورت په لومړي برخه کښې د افک واقعه نازله شوې ده او دغه واقعه خو د هجرت په شپږم کال د بني المصطلق په غزا کښې پېښه شوې وه[4].

د دې سورت محتویات

۶ـ په دې سورت کښې برسېره د توحید په دلایلو په معاشرتي او اخلاقي ادابو باندې هم ډېره رڼا اچولې شوې ده لکه:

الف: باید د زنا څخه ځانونه وساتئ؛

ب: که څوک په زنا مبتلاء شي هغه باید په حد کړی شي.

ج: باید یو کس بل ته د زنا نسبت ونه کړي، لکه چې د افک په واقعه کښې همدغه نسبت بي بي عائشې رضی الله عنها ته کړی شوی وه.

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۵۸

(۲) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۲۰؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۳۶۳

(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۲۷۴

(۴) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۴۱

د. په پاکلمنو ښځو باندې باید تهمت ونه لګولی شي.
ه. کوم شی چې د زنا یا په زنا باندې د تهمت لګولو موجبه جوړېږي د هغه څخه باید ځان وساتلی شي، نو هرڅوک باید د خپلو سترګو اداره وکړي، او هم دې زنانه خپل زینت بېګانه خلکو ته نه ښکاره کوي.
و. د بل چا کور ته د ورننوتلو دپاره اجازه اخستل ضروري دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو ترمنځ ارتباط

۷_ د وړاندېني سورت (المؤمنون) او د دې سورت (النور) ترمنځ ښه قوي ارتباط شته، لاندې وضاحت یې ولولئ:

الف: په هغه سورت کښې پخوانیو هلاکو شوو قومونو ته اشاره شوې وه چې د پیغمبرانو بې اطاعتي یې د هلاکت باعث ګرځېدلی وه، په دې سورت کښې د پیغمبر په اطاعت باندې زور اچولی شوی دی چې د دې امت د هلاکت باعث ونه ګرځي.

ب: هلته د کفارو څخه حکایت شوې وه چې: ﴿وَلَهُمْ أَعْمَالٌ مِّن دُونِ ذَٰلِكَ﴾ [المؤمنون:۶۳] یعني کفارو لره د دغه جهالت څخه پرته نو کفري اعمال هم شته؛ دلته د هغوی د بدو اعمالو څه مثالونه ښودلی شوي دي چې پخپله فحاشان دي او په وینځو باندې فحاشي کوي.

ج: هلته په اولنیو ایتونو کښې د فلاح موندلو په وجوهو کښې د خپل عورت ساتنه هم ښودلې شوې وه، په دې سورت کښې هغه اسباب ښه پوره شرحه شوي دي په کومو باندې چې د عورت ساتنه کېږي او یا پرې سړی د اتهاماتو څخه ژغورل کېږي. او داسې نور.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿سُورَةٌ أَنزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَّعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١﴾ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾ الزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر با رحمه الله ﷻ په نامه.

[۱] (دغه راتلونکی یو) سورت دی چې مونږ نازل کړی دی او (احکام یې) مونږ (په تاسو باندې) فرض کړي دي، او مونږ پکښې (په خپل توحید باندې) واضحه دلایل نازل کړي دي، شاید چې تاسو (ترې) پند واخلئ (او عمل پرې وکړئ).

[۲] زناکاره ښځه او زناکار سړی نو د دوی دواړو هر یو په دُرو باندې ووهئ سل دُرې.

او تاسو لره دې په دوی دواړو باندې د الله ﷻ د دين په هکله زړه سوی ونه نيسي (چې زړه پرې وسوزوئ او دُرې کمې کړئ او يا يې په کمبود يا سقوط کښې شفاعت وکړئ، ای مؤمنانو!) که تاسو ياست چې په الله ﷻ او په ورستنی ورځې باندې مو ايمان راوړی وي (نو د زړه سوي څخه پرې اجتناب وکړئ).

او (په دې باندې علاوه) د دواړو عذاب (تجليد) ته دې د مؤمنانو څخه يوه ډله حاضره شي (چې په خپلو سترګو د حدودو اجراءات وګوري).

[۳] (د زنا بد اثر دا هم دی چې) زناکار سړی (په پوره رغبت سره) په نکاح نه اخلي مګر (د خپل خان په شان) زناکاره ښځه، او يا (لا د دې څخه هم وربدتره) مشرکه ښځه.

او (همدارنګه) زناکاره ښځه چې ده دې لره په نکاح نه قبلوي مګر زناکار سړی او يا (د دې څخه هم بدتر) مشرک سړی (بل چاته مرغوبه نه واقع کيږي).

او (دا ځکه چې) دغه نکاح په مؤمنانو باندې (په تسخيري توګه) حرامه کړی شوې ده (د دغسې نکاح د رغبت څخه دوی پاک ګرځول شوي دي).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنې سورت وروستني ايتونه په دې باندې هم مشتمل وه چې تاسو مونږ عبث نه ياست پيدا کړي: ﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَـٰكُمْ عَبَثًا ﴾ ايا نو تاسو ګومان کوئ چې يقيناً مونږ تاسو عبث (بې حکمته) پيدا کړي ياست.

دا سورت د ځينو احکامو په نزول سره شروع شوی دی چې که بالفرض د انسان پيدايښت عبث وی نو د احکامو نزول ته به څه اړتيا نه وی، او د امتحان لمن به ټوله شوې وی.

۲ـ د هغه سورت په وروستني ايت کښې مؤمنان په غوږ وهلی شوي وه چې په خپلو منځو کښې هم يو تربله د مغفرت (عفوې) او ترحم څخه کار واخلي. د دې سورت په لومړنيو ايتونو کښې هغوی ته هغه موارد ښودلی شوي دي په کومو کښې چې بايد دوی د عفوې او ترحم څخه کار وانخلي او شريعت د پښنو لاندې نه کړي چې: ﴿ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِى دِينِ ٱللَّهِ ﴾ يعنې او د الله ﷻ په دين کښې دې تاسو په زناکارانو باندې شفقت او ترحم ونه نيسي چې د شفقت او ترحم د وجې ورباندې حدود جاري نه کړئ او شريعت د پښنو لاندې کړئ.

د مطلب خلاصه

يعنې ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې زمونږ د پلوه لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ دا سورت بل چا نه دی نازل کړی بلکې مونږ د خپلو بندګانو دپاره د يوه ډېر لوی عظيم الشان نعمت په توګه په تا باندې درنازل کړی دی، ترڅو د همدې سورت په رڼا کښې دوی د دنيا او آخرت دواړو د سعادت درلودونکي جوړ شي.

۲_ په دې سورت کښې مونږ د يو پلوه تاسو په ډېرو مهمو احکامو باندې مکلف ګرځولي ياست ترڅو ستاسو دنياوي نظام ګډوډ نه شي او په خوشالۍ سره ژوند وکړئ، او د بله پلوه مو ستاسو د عقايدو د تصحيح دپاره د خپل وحدانيت ډېر واضحه دلايل درنازل کړي دي ترڅو تاسو په آخرت کښې د الهي عذاب څخه بچ پاتې شئ؛ نو تاسو ته مناسب دي چې هم د احکامو څخه او هم د دلايلو څخه اعظمي ګټه پورته کړئ او په تعميل سره يې په ياد وساتئ؛

۳_ د احکامو څخه يو حکم دا دی چې:

الف: تاسو زناکاره ښځه او زناکار سړی دواړه (هر يو) په سل-سل دُرو باندې ووهئ، ترڅو د دوهم خل دپاره دغه کرغېړن عمل ته اقدام ونه کړي.

ب: تاسو دې په دغو دواړو باندې زړه سوی او ترحم ونه نيسي چې د الله ﷻ شريعت د پښو لاندې کړئ او شرعي حدورباندې جاري نه کړئ او يا د شرعي حد په اکمال کښې قصور وکړئ چې وهل يې سل-سل دُرو ته ونه رسوئ.

ج: ای مؤمنانو! که تاسو ياست چې په الله ﷻ او هم په وروستنۍ ورځ باندې مو ايمان راوړی وي او عقيده لرئ چې هلته به د سوال جواب سره مخامخ شئ، نو د شرعي حدودو په اجراء کولو کښې د نرمښت او زړه سوي څخه کار مه اخلئ؛

د: په دې باندې علاوه ذکرو شوو دواړو مجرمانو ته په پټه جزا مه ورکوئ چې پرته له دې چې خلک يې وګوري حدود ورباندې جاري کړئ، بلکې د دواړو تعذيب (د حدودو اجراء کولو) ته دې د مؤمنانو څخه يوه ډله حاضره شي ترڅو لاندې مطالب ترلاسه شي:

اول: چې مجرمان د ښه زيات خجالت سره مخامخ شي او بيا دغه فاحش عمل ته زړه ښه نه کړي.

دوهم: چې نور خلک ترې عبرت واخلي او د دغه فاحش عمل څخه خپل ځانونه وساتي.

دريم: چې په ټوله دنيا کښې ستاسو پاکيزه ژوند شهرت مونده کړي او کفري ټولنې دا تمه ونه کړي چې په تاسو کښې فحاشي او کچنيتوب ته وده ورکړي.

۴_ ای پيغمبره! برسېره په دې چې د زنا کرغېړن عمل يوه نتيجه دا ده چې بايد زناکاران د مؤمنانو په وړاندې په حد کړی شي او د ښې لويې شرمندګۍ سره مخامخ شي، بله نتيجه يې دا ده چې د بنيادم په اخلاقو باندې ډېر بد اثر غورزوي هغه دا چې: زناکار سړی د زناکارۍ په سبب په چټلۍ باندې روږدی کېږي حتی چې د مسلمانانې کچنۍ او يا مشرکې کچنۍ څخه په غير د عفيفې پاک لمنې په نکاح کښې پوره رغبت او مينه نه کوي، همدارنګه کچنۍ ښځه بل چاته مرغوبه نه واقع کېږي چې په نکاح باندې يې واخلي مګر زناکار سړي ته او يا لا مشرک سړي ته.

لنډه دا چې د کچنۍ نکاح په سوچه مؤمنانو باندې په تسخيري توګه حرامه ګرځول شوې ده او دوی ترې پاک ساتل شوي دي، نو مسلمانانو ته په کار دي چې د زناکارۍ څخه خپل ځانونه ډېر کلک په حفاظت کښې ولري چې د محدوديت د رسوايۍ څخه علاوه په زناکارۍ باندې روږدی نه شي، حتی چې د عفيفې زنانه د نکاح کولو څخه به يې هم زړه تور شي او نفرت به ترې کوي.

توضیحات

۱_ څرنګه چې په دې سورت کښې د یو پلوه څه احکام بیان شوي دي او د بله پلوه پکښې د توحید دلایلو ته اشاره شوې ده، نو په ﴿ وَفَرَضْنَٰهَا ﴾ کښې ورته د احکامو په لحاظ ضمیر راجع کړې شوی دی او په ﴿ وَأَنزَلْنَا فِيهَآ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې د توحید په دلایلو باندې پکښې صراحت شوی دی.

۲_ که څه هم په ﴿ سُورَةٌ أَنزَلْنَٰهَا وَفَرَضْنَٰهَا وَأَنزَلْنَا فِيهَآ ءَايَٰتٍۭ بَيِّنَٰتٍ ﴾ کښې ځینو علماوو کرامو د ﴿ سُورَةٌ ﴾ کلمې په اعراب کښې متعددې وجې لیکلي دي[1] مګر کومه وجه چې مونږ ته په تبادر سره ذهن ته راځي هغه دا ده چې ذکره شوې کلمه به د خپلو دریواړو صفاتو سره د مقدرې مبتدا خبر وي چې په "هَٰذِهِ" سره ترې تعبیر کولی شو، یعنې دغه راتلونکی سورت داسې سورت دی چې دغه-دغه صفات لري. نو مقدره جمله د خبر سره جمله اسمیه خبریه جوړېږي.

سوال جواب

۳_ که څوک وایي چې خبریه جمله خو د لاندې دوه وو مطلبونو څخه د یوه مطلب دپاره وي:

الف: ترڅو مخاطب د جملې په مضمون باندې پوه شي او پرې خبر شي.

ب: ترڅو هغه پوه کړی شي چې متکلم هم په دغه مضمون باندې خبر دی.

په دې مقام کښې یو مطلب هم صحت نه لري، ځکه چې مونږ د جملې په مضمون باندې پوه یاستو چې دا سورت د الله ﷻ د پلوه په دغه صفاتو سره نازل شوی دی او هم مونږ پوه یاستو چې الله ﷻ زمونږ په پوهه باندې پوه دی؟

مونږ وایو چې: د خبریه جملې مطالب په ذکرو شوو دوه وو مطلبونو کښې حصر نه دی بلکې کله-کله پکښې نور مطالب هم په نظر کښې نیولی کېږي[2] لکه په دې ایت: ﴿ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ ﴾ [آل عمران:۳۶] کښې د تحسر او افسوس اظهار مطلب دی. یعنې د بي بي مریمې مور وویلې چې: ای زما ربه! ما خو (ما في البطن نفس) ښځینه وزیږاوه چې زه ورباندې تحسر او افسوس کوم.

نو په دې مقام کښې په خبریه جمله کښې د نعمتونو اظهار او څرګندونه مطلب ده او بس.

یادونه

۴_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [المائدة:۴۸] ایت لاندې هغه وجه لیکلې ده د کومې د کبله چې (زمونږ په خیال) په ﴿ ٱلزَّانِيَةُ وَٱلزَّانِي ﴾ کښې د زنانه ذکر د نارینه په ذکر باندې مخکښې نازل شوی دی، نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

د حدودو ډولونه

۵_ "حدود" د "حد" جمعه ده، حد په لغت کښې هغې پردې ته ویل کېږي چې دوه شیان سره جدا

---

(۱) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۵۸
(۲) مختصر المعاني في البلاغه ص۴۴

نو د یوه کور حدود د هغو شیانو څخه عبارت دي په کومو باندې چې د نورو کورونو څخه جدا کېږي[۱]. او په شریعت کښې د هغه عقوبت څخه عبارت دی چې په حقوق الله کښې د جنایت د کېله اندازه کړی شوی وي[۲].

حدود لاندې څلور ډولونه لري:

الف: د لويې غلا (لوټماري) حد، چې په [المائدة:۳۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده، او د ورې غلا حد چې په [المائدة:۳۸] ایت کښې په إثبات رسېدلی دی.

ب: د قذف حد، چې بیان يې په [النور:۴] ایت کښې راروان دی.

ج: د شرابو حد، چې په احادیثو کښې شرحه شوی دی.

د: د زنا حد، چې په همدې ایت کښې ورته اشاره شوې ده په کوم کښې چې بحث جاري دی.

د "جَلد" معنی

۶_ په ﴿ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا ﴾ کښې د ﴿ فَاجْلِدُوا ﴾ کلمه د "جَلْد" _لکه "ضَرْب"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "جَلْد" خو اصلاً د بدن پوستکي ته ویل کېږي مګر کله چې ترې فعل اشتقاق کړی شي _لکه چې په ایت شریف کښې ترې ﴿ فَاجْلِدُوا ﴾ اشتقاق شوی دی_ نو بیا د پوستکي په وهلو باندې معنی کېږي[۳]. نو په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه لاندې معناوې اشارةً څرګندېږي:

الف: په کار دي چې د حد په اجراء کولو کښې یوازې د پوستکي په وهلو (دردولو) باندې اکتفاء وکړی شي، هسې نه چې هډوکي يې مات کړی شي او یا يې غابښ وویستلی شي او داسې نور.

ب: باید په هغو ځایونو باندې ونه وهلی شي په کومو کښې چې د عیبجن کېدلو او مُثله (بدڅېره) کېدلو خطره وي[۴].

نو په کار دي چې په غلیظ عورت او په مخ باندې ونه وهلی شي؛ نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَّقِ الْوَجْهَ»[۵] یعنې کله چې ستاسو یو کس وهل کوي (او یا حد اجراء کوي) نو د مخ د وهلو څخه دې ځېل ځان وساتي.

ج: کومه آله چې د حد په اجراء کولو کښې کارول کېږي باید چې هغه متوسطه قمچينه (متروکه) وي. د ښه وضاحت دپاره د یوه اوږد حدیث لنډ مضمون ولولئ:

اول: یوه ورځې د نبي کریم ﷺ په زمانه کښې یوه سړي په ځېل ځان باندې په زناکولو سره اقرار وکړ.

دوهم: نو نبي کریم ﷺ ورته د حد اجراء کولو دپاره هغه آله راوغوښتله کومې ته چې په عربي

---

(۱) مفردات الراغب ص۱۰۸
(۲) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۱۲
(۳) مفردات الراغب ص۹۳: لسان العرب ج۳ ص۱۲۵
(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۱
(۵) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۶۱

کښې سوط وايي او په پښتو کښې ترې موږ په قمچينه يا متروکه باندې تعبير کوو.

دريم: نو يوه مانه قمچينه ورته راوړله شوه چې ډېره کمزورې وه.

څلورم: نبي کريم ﷺ وفرمايل چې د دې څخه لږ څه د پاسه بله قمچينه راوړئ.

پنځم: نو داسې قمچينه ورته راوړله شوه چې نوې جوړه کړې شوې وه چې لا کارول شوې نه وه، زيګوالي يې درلود.

شپږم: نبي کريم ﷺ وفرمايل چې د دې څخه کمزورې سوط (قمچينه) راوړئ.

اوم: نو دا خل ورته داسې متروکه حاضره کړې شوه چې د لومړنۍ په شان کمزورې نه وه او د دوهمې په شان زيګوالي يې نه درلود.

اتم: «فَأَمَرَ بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجُلِدَ»[۱] نو نبي کريم ﷺ پرې امر وکړ او نوموړی اقرار کوونکی په حد کړې شو (او په دُرو باندې ووهلی شو).

د "رأفة" کلمې معنی

۷_ په ﴿ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ ﴾ کښې د ﴿ رَأْفَةٌ ﴾ کلمه د "رَحْمَة" او نرمي کولو معنی ورکوي[۲]، يعنې تاسو لره دې په زانيه او زاني باندې د حد په اجراء کولو کښې رحمت او نرمي ونه نيسي چې د لاندې کارونو څخه کوم يو کار وکړئ:

الف: چې په ډېره کمزورې دُره باندې حد اجراء کړئ.

ب: چې تعداد يې سلو ته ونه رسوئ.

ج: چې د حد په سقوط کښې او يا د سلو دُرو څخه په کمولو کښې شفاعت وکړئ.

په همدې هکله موږ د [المائدة:۳۸] ايت لاندې يو حديث شريف رانقل کړی دی، نو په کار دي چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي، خو په دې مقام کښې ورباندې يو بل حديث هم اضافه کوو چې نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «مَنْ حَالَتْ شَفَاعَتُهُ دُونَ حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللهِ فَقَدْ ضَادَّ اللهَ»[۳] يعنې هرڅوک چې شفاعت يې د الله ﷻ د حدودو څخه د يوه حد په مقابل کښې حائل شي (په حدودو کښې شفاعت وکړي) نو يقيناً هغه د الله ﷻ په ضد (جنګ) کښې واقع شو.

طائفه څومره خلکو ته ويل کېږي؟

۸_ په ﴿ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کښې علماوو کرامو د ﴿ طَآئِفَةٌ ﴾ کلمه په دې مقام کښې په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده[۴]، مګر بهتره دا ده چې دلته د نوموړې کلمې څخه يو ټاکلی عدد خلک مطلب نه شي بلکې دومره عدد ترې مطلب شي چې د زناکار محدوديت

---

(۱) موطا الإمام مالک ص۵۳۷

(۲) مفردات الراغب ص۱۹۶

(۳) سنن ابي داوُد ج۲ ص۱۵۰

(۴) زاد المسير ج۵ ص۳۴۲؛ تفسير الکشاف ج۳ ص۲۱۰

پټ پاتې نه شي او خلک وربانديې خبر شي[1] چې فلانکی نفر په حد کړی شو.
د ښه وضاحت دپاره لاندې واقعه ولولئ:
د عمر (الخليفه) ﷛ یوه زوی ـ چې عبد الرحمن نومېده ـ په مصر کښې شراب څښلي وه، نو د مصر والي (عمرو بن العاص ﷛) وربانديې په پټه کښې حد جاري کړی وه، خو دا ډول حد د خليفه ﷛ خوښ نه شو او مدینې منورې ته یې راوغوښت او په ډاګه یې وربانديې په دوهم ځل حد اجراء کړ چې ټولو خلکو ولید او یا پرې خبر شوه[2].

ایا په حد کښې تغریب شامل دی؟

۹ـ د دې دپاره چې ذکره شوې موضوع ښه پوره واضحه شي د محترمو لوستونکو پام لاندې ټکو ته وراړوو:

الف: په [النساء:۱۵] ایت کښې په صراحت سره دا خبره نازله شوې ده چې د زناکارو زنانه وو په هکله په موقته توګه جزا دا ده چې د زنا د ثبوت څخه وروسته یې تر هغه پورې په کورونو کښې بندیانې کړئ ترڅو چې مرې شي او یا ترڅو الله ﷻ بل دائمي حکم درنازل کړي، نو په دې باندې ټول علماء کرام متفق دي چې دا حکم ابتدایي حکم وه[3].

ب: بیا د څه وخت څخه وروسته نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې وفرمايل چې: «خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَنَفْيُ سَنَةٍ»[4] یعنې د کومې لارې د ښودلو وعده چې الله ﷻ کړې وه هغه یې ماته راوښودله نو زما څخه یې واخلئ! زما څخه یې واخلئ! (زده کړئ) چې یقینًا د زناکارو ښځو دپاره یې داسې لاره تشریع کړه چې بې واده زنانه د بې واده نارینه سره په زنا کولو باندې سل-سل دُرې ووهئ او یو کال یې د خپل وطن څخه بل وطن ته وشړئ.

ج: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وايي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَ وَغَرَّبَ وَأَنَّ أَبَا بَكْرٍ ضَرَبَ وَغَرَّبَ وَأَنَّ عُمَرَ ضَرَبَ وَغَرَّبَ»[5] یعنې یقینًا نبي کریم ﷺ زانیان په دُرو وهلي وه او هم یې د یو کال دپاره له خپله وطنه شړلي وه، همدغه ډول کار وربانديې یقینًا ابو بکر الصديق ﷛ او هم عمر الفاروق ﷛ هر یوه په خپلو-خپلو زمانو کښې اجراء کړی وه یا په بل عبارت: ذکر شوی حدیث په خیر القرون کښې عملي شوی دی.

د: د امام الشافعي عليه الرحمة په شمول ځیني علماء کرام وايي چې: نظر پاسنیو احادیثو ته تغریب په حد کښې شامل دی او یا پکښې شرط دی[6] نو کوم مجرد زاني ته چې د دُرو جزا ورکړی شي او له

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۴
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۱۲
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۵۵
(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۶۵
(۵) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۶
(۶) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۱۸

وطنه ونه شړلی شي نو په هغه باندې حد نه دی اجراء شوی.

هـ: امام ابو حنیفه رحمه‌الله علیه او ځینې نور علماء کرام وایي چې: تغریب (له وطنه شړل) په حد کښې شامل نه دي او نه ورته شرط دي بلکې تغریب صرف د مصلحت او سیاست دپاره تجویز شوی دی او همدارنګه د همدې مطلب دپاره په خیر القرون کښې عملي شوی دی. او دا ځکه چې:

اول: نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «ثُمَّ إِنْ زَنَتْ فَبِيعُوهَا وَلَوْ بِضَفِيرٍ»[۱] یعنې که ستاسو یوې مجردې وینځې زنا وکړه نو تر درې یا څلور واره وربانديې د دُرو د وهلو حد اجراء کړئ، نو که بیا یې هم په څلورم یا پنځم وار زنا وکړه نو بیا یې خرڅه کړئ که څه هم د یوه پړي په قیمت سره وي.

که بالفرض په حد کښې تغریب شامل وی نو نبي کریم ﷺ به د خرڅولو ارشاد نه وی کړی او دا ځکه چې په دغه صورت کښې تسلیم او تسلم د تغریب د دورې د پوره کولو څخه وړاندې تحقق نه شو موندلی[۲] چې بیه وربانديې تمامه شي.

دوهم: یو ځل ربیعه بن اُمیه بن خلف په شرابو څښکلو کښې محدود او بیا د عمر الفاروق ﷺ د پلوه خیبر ته وشړل شو، خو نوموړی هرقل (د روم پاچا) ته ورغی او هلته مرتد شو (نصرانیت یې قبول کړ) نو عمر الفاروق ﷺ وویلې چې: «لا أُغَرِّبُ بَعْدَهُ مُسْلِمًا»[۳] یعنې د ده څخه وروسته به زه هیڅ مسلمان له وطنه ونه شړم.

نو که بالفرض تغریب د زنا په حد کښې شامل وی نو د یو پلوه به یې په شراب خور باندې نه وی تعمیل کړی چې هلته خو بالاتفاق شامل نه دی، او د بله پلوه به یې ویلي وی چې: "بِغَيْرِ الْمُسْلِمِ الَّذِيْ صَارَ مَحْدُوْدًا فِي الزِّنَى" یعنې زه به د ده څخه وروسته په زنا کښې د محدود څخه په غیر بل هیڅ مسلمان له وطنه ونه شړم او دا ځکه چې عمر الفاروق ﷺ شرعًا حق نه درلود چې شرعي حد ته تغیر ورکړي او څه نقصان پکښې واقع کړي، نو څرګنده شوه چې تغریب تعزیري شی دی چې اسلامي حاکم پکښې د تغیر حق لري.

دریم: علي ﷺ فرمایلي دي چې: «كَفَى بِالنَّفْيِ فِتْنَةً»[۴] یعنې همدا فتنه بس ده چې د زنا په محدودانو باندې د وطن څخه نفي کول (تغریب) اجراء شي، چې په پردي وطن کښې نا اشنا وي حیا یې کمېږي او د بله پلوه احتیاج یې زیاتېږي، څه لرې نه ده چې خپل بد فعل د ځان دپاره د مال د موندلو حرفه (کسب) جوړه کړي.

څلورم: د ابو هریره ﷺ څخه روایت دی چې: «أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِيمَنْ زَنَى وَلَمْ يُحْصَنْ بِنَفْيِ عَامٍ وَإِقَامَةِ الْحَدِّ عَلَيْهِ»[۵] یعنې یقینًا رسول الله ﷺ د هغه چا په هکله فیصله وکړه کوم

---

(۱) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۵۸
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۵۶
(۳) إعلاء السنن ج۱۱ ص۶۰۲
(۴) بدائع الصنائع ج۷ ص۳۹
(۵) صحیح البخاري ج۲ ص۱۰۱۰

چې زنا کړې وه او د واده والا نه وه، البته داسې فیصله چې د یوه کاله پورې دې د وطن څخه نفې (فرار) کړی شي او حد دې هم ورباندې جاري کړی شي چې سل دُرې ووهل شي.
نو که بالفرض تغریب په حد کښې شامل وی نو په «بِنَفْيِ عَامٍ» باندې به یې «وَإِقَامَةِ الْحَدِّ عَلَيْهِ» نه وی عطف کړی، چې عطف د مغایرت غوښتونکی دی[1].
پنځم: په کومو احادیثو باندې چې تغریب ثابت شوی دی هغه احاد دي، نو که تغریب په حد کښې شامل شي په احادو باندې به په ایت شریف کښې زیادت لازم شي ځکه چې په ایت شریف کښې فقط سل دُرې نازلې شوې دي او په ذکرو شوو احادیثو کښې ورباندې تغریب زیاتېږي، حال دا چې زیادت خو د نسخې معنی ورکوي او پوره واضحه ده چې په احادو باندې ایت شریف نه شي نسخه کېدلی.

سوال جواب

۱۰_ که څوک وایي چې دا خو عجیبه خبره ده چې د شوافعو علیهم الرحمة په قول په کتاب الله باندې زیادت لازمېږي او د احنافو علیهم الرحمة په قول ورباندې زیادت نه لازمېږي، حال دا چې دوی دواړه ډلې په تغریب باندې قائلې دي؛ نو پوښتنه دا ده چې: د دواړو ډلو زیادت څه فرق لري؟
مونږ وایو چې: ایت شریف د تغریب څخه ساکت دی او فقط په سلو دُرو باندې د حد په توګه ناطق دی. نو شوافع علیهم الرحمة په سلو دُرو باندې تغریب اضافه کوي او احادو احادیثو ته ګوري، نو د ایت شریف په مضمون کښې تغیر واقع کېږي چې تغریب د حد دپاره رکن یا شرط ګرځي. اما احناف علیهم الرحمة د ایت شریف په مدلول (مضمون) کښې څه تغیر نه واقع کوي، په احادیثو سره د تغریب حکم ابتداءً ثابتوي البته کله چې د اسلامي حکومت حاکم هغه مناسب وګڼي. نو د دوی په نزد تغریب د حد په توګه نه دی واجب شوی بلکې د تعزیر په توګه یې وجوب موندلی دی چې د حاکم د نظر پورې توقف لري چې اجراء کول یې ورته مصلحت ښکاره شي.
نو د دوی په نزد د حد په مسئله کښې د تغریب ثبوت د عدت په مسئله کښې د احداد ثبوت ته ورته دی، چې په [البقرة:۲۳۴] ایت کښې د کونډې زنانه عدت څلور میاشتې او لس ورځې ښودلی شوی دی خو د احادیثو په رڼا کښې په همدغې ښځې باندې احداد (تَرْكُ الزِّينَةِ) هم لازم شوی دی چې په عدت باندې علاوه دی (نه د عدت دپاره رکن دی او نه ورته شرط دی).

ایا د حد سره د تغریب ثبوت نظایر لري؟

۱۱_ که څوک وایي چې: ایا په خیر القرون کښې داسې واقعات پېښ شوي دي چې هلته د تعزیر په توګه تغریب (جلا وطنی) هم تحقق موندلی وي؟
مونږ وایو چې: د تغریب دپاره په غیر د حد څخه نور نظایر هم په خیر القرون کښې تېر شوي دي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

---
[1] تفسیر المظهري ج۶ ص۴۲۱

الف: الحكم بن ابي العاص د مكې معظمې د فتحې په ورځ ايمان راوړی وه او په مدينه منوره كښې اوسېده خو نبي كريم ﷺ د ځينو مصالحو د كبله طائف ته جلا وطن (تغريب) كړ[۱].

ب: نصر بن حجاج علیه الرحمة يو ښائسته تابعي وه خو عمر الفاروق ﷺ د ځينو ملحوظاتو په بنياد بصرې ته فرار كړ[۲].

ج: همدارنګه دريم خليفه (عثمان ﷺ) ابو ذر الغفاري ﷺ د مدينې منورې د ښار څخه د مكې معظمې په درې ميله فاصله كښې يوې قريې ته تغريب (جلا وطن) كړ چې "رَبْذَة" نومېږي[۳]، چې زيات تفصيل يې د الله ﷻ په توفيق د [التوبة:۳۴] ايت لاندې تېر شوی دی.

رجم هم په ايت شريف باندې زيادت دی

۱۲_ كه څوک وايي چې: په ايت شريف كښې خو مطلق زانيانو دپاره سل دُرې د حد په توګه ټاكلې شوې دي چې ټول زانيان پكښې شامل دي، حال دا چې په احاديثو كښې د هغو زانيانو دپاره رجم ټاكلی شوی دی كوم چې محصنات (د واده والا) وي. نو پوښتنه دا ده چې په دې مسئله كښې احناف علیهم الرحمة څنګه په رجم قائل شوي دي او په احاديثو سره يې د دوی په نزد په ايت شريف باندې زيادت منلی دی؟

مونږ وايو چې: د لاندې وجوهو د كبله دوی د رجم او تغريب په ثبوت كښې فرق كوي:

الف: په تورات كښې د زانيانو دپاره د رجم حد نازل شوی وه خو يهودانو هغه ته تغير وركړی وه او محض د مخونو په تورولو باندې به يې اكتفاء كوله. خو دغه شرعي حكم نبي كريم ﷺ په خپل شريعت كښې باقي پرېښود او هم يې د همدغو (يهودانو) ترمنځ عملي كړ[۴]، لكه چې بشپړ بيان يې د [المائدة:۴۳] ايت په شان نزول كښې تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ب: نبي كريم ﷺ د رجم حكم په خپلو اصحابانو باندې اجراء كړی دی چې ثبوت يې د شهرت څخه ورتېر شوی دی او تقريبًا د تواتر درجې ته رسېدلی دی چې د ايت شريف اطلاق ورباندې مقيد ګرځولی كېږي[۵]. د ښه وضاحت دپاره لاندې واقعات درپه زړه كړئ:

اول: نبي كريم ﷺ ماعز بن مالک ﷺ رجم كړ البته كله چې هغه په خپله زناكارۍ باندې څلور كرته اقرار وكړ[۶].

دوهم: د نبي كريم ﷺ حضور ته يوه ښځه ورغله او اقرار يې وكړ چې د زنا څخه اميدواره ده، نو نبي كريم ﷺ ورته فرصت وركړ، ترڅو يې چې بچی وزېږاوه او د تي رودلو د ضرورت څخه هم بې غمه شو

(۱) الإصابة في تميز الصحابه ج۱ ص۳۴۳
(۲) اعلاء السنن ج۱۱ ص۶۰۹
(۳) صحيح البخاري ج۱ ص۱۸۹؛ تفسير الطبري ج۱۰ ص۱۲۲
(۴) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۵۵؛ صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۰۷؛ سنن ابن ماجه ص۱۸۴
(۵) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۴
(۶) صحيح مسلم ج۲ ص۶۶

چې دودۍ يې خوړلې شوه نو بيا يې ورته امر وکړ چې خپل ماشوم چاته ورکړه چې حضانت (ساتنه) يې وکړي، نو کله چې هغې دا کار هم وکړ «فَأَمَرَ بِهَا فَرُجِمَتْ»[1] نو امر يې ورباندې وکړ نو رجم کړې شوه.

دريم: په يوه اوږده حديث کښې نبي کريم ﷺ امر وکړ چې: «وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا»[2] يعنې اى أنيسه! د دغه سړي ښځې ته ورشه او پوښتنه ترې وکړه نو که په زنا باندې يې اعتراف وکړ نو رجم يې کړه؛ أنيس ﷺ ورغى او ښځې پرې اعتراف وکړ او بيا يې رجم کړه.

څلورم: همدارنګه د احاديثو په ځينو کتابونو کښې[3] د دوه وو نورو ښځو هم رجم کول روايت شوي دي البته کله چې دواړو د نبي کريم ﷺ په حضور کښې په زنا باندې اعتراف وکړه چې يوه د غامد قبيلې ته منسوبه وه او په "الغامدية" سره بلله کېده او بله د "جهينة" د قبيلې ځخه وه.

پنځم: يوه ورځې عمر الفاروق ﷺ په ممبر باندې کيناست، د خپلې اوږدې وينا په ضمن کښې يې وفرمايل چې: «فَكَانَ مِمَّا أَنْزَلَ اللهُ آيَةُ الرَّجْمِ»[4] يعنې زه داريږم چې په راتلونکي کښې به ځينې خلک د زنا کارانو په هکله د رجم ځخه انکار وکړي چې په قرآن کريم کښې نه دى نازل شوى، زه تاسو ټولو ته اعلان کوم چې مونږ دغسې يو ايت په قرآن کريم کښې لوست چې د رجم حکم پکښې نازل شوى وه.

نو د رجم ايت هغه ايت دى چې تِلاوت يې منسوخ شوى دى او حکم يې باقي دى، البته چې دا ډول شرعي حکم د الله ﷻ د پلوه په خلکو باندې يو امتحان او ازموينه ده.

په بل روايت کښې د عمر الفاروق ﷺ د خولې ځخه د منسوخ التلاوة کلمات داسې روايت شوي دي چې: «الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا»[5] يعنې د واده والا سړى او د واده والا ښځه کله چې دواړه زنا وکړي نو دواړه رجم کړئ.

حتى عمر الفاروق ﷺ دا هم ويلي دي چې: «لَوْلَا أَنْ يَقُولَ زَادَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي كِتَابِ اللهِ تَعَالَى لَكَتَبْتُهَا: "الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ فَارْجُمُوهُمَا أَلْبَتَّةَ" فَإِنَّا قَدْ قَرَأْنَاهَا»[6] يعنې که دا وېره نه وى چې يو قائل به ووايي چې عمر بن الخطاب د الله ﷻ په کتاب کښې زيادت وکړ نو ما به ذکر شوى عبارت په قرآن کريم کښې ليکلى وى.

هېر مو نه شي!

۱۳ـ هېر مو نه شي چې ذکر شوى منسوخ التلاوة ايت (چې تلاوت يې هېر کړى شوى دى او حکم يې باقي دى) د تلاوت په وخت کښې د "الأحزاب" د سورت يو ايت وه[7]. دا د يو پلوه، او د بله

(۱) موطا الإمام مالک ص۵۳۴
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۴
(۳) صحيح مسلم ج۲ ص۶۸
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۰۹
(۵) سنن ابن ماجه ص۱۸۳
(۶) موطا الإمام مالک ص۵۳۶
(۷) الدر المنثور ج۶ ص۵۵۸؛ تفسير القرطبي ج۱۴ ص۱۱۳

منسوخ التلاوة" څخه اصطلاحي منسوخ پلوه باید دا هم هېره نه کړی شي چې په دې مقام کښې د "منسوخ التلاوة" څخه اصطلاحي منسوخ مطلب نه دی ترڅو ناسخ ته ضرورت پېښ شي، بلکې په دې مقام کښې په هېر شوي باندې د مجاز په توګه د منسوخ اطلاق شوی دی.

عجیبه قیصه

۱۴_ د رجم په مشروعیت باندې ټول اهل القبله متفق دي، یوازې خوارج یې د مشروعیت څخه خوارج دي، د دوی د یوې قیصې مهم ټکي ولولی[۱]:

الف: یوه ورځې د همدوی د جملې څخه یو ټولګی خلک عمر بن عبد العزیز علیه الرحمة ته ورغله او اعتراض یې ورباندې وکړ چې: په کتاب الله کښې رجم نشته او تاسو د زناکارانو دپاره د حد په توګه منلی دی، همدارنګه تاسو په حائضه ښځه باندې د روژې قضاء راوړل لازم ګڼئ او د لمانځه قضاء راوړل ورباندې لازم نه بولئ، حال دا چې د روژې څخه خو لمونځ په فرضیت کښې ښه موکد دی.

ب: نو عمر بن عبد العزیز علیه الرحمة د خوارجو څخه پوښتنه وکړه چې: ایا تاسو په قرآن کریم کښې د فرضي لمونځونو عدد او د ارکانو او وختونو شمېره موندلی شئ؟ همدارنګه تاسو په کتاب الله کښې د زکاتونو مقادیر او نصابونه چرته قرائت کړي دي؟

ج: خوارجو د جواب ورکولو دپاره وخت وغوښت چې مونږ به بیا جواب درکړو.

د: یوه ورځ وروسته دوی د پنځم خلیفه په حضور کښې اعتراف وکړ چې مونږ د ذکرو شوو سوالونو جوابونه په قرآن کریم کښې مونده نه کړه.

ه: نو خلیفه دوی ویوښتل چې کله تاسو د قرآن کریم څخه پرته په بل شي باندې عمل نه کوئ نو د ذکرو شوو مسائلو جوابونه تاسو د کوم ځای څخه اخستي دي؟

و: هغوی ووېلې چې دا ټول په احادیثو باندې اثبات شوي دي.

ز: نو خلیفه دوی مخاطب کړه چې: نبي کریم ﷺ د رجم حکم اجراء کړی دی او راشده خلفاوو بلکې ټولو مسلمانانو عملي کړی دی، نو ځکه یې مونږ عملي کوو. همدارنګه نبي کریم ﷺ حائضې ښځې ته د روژې په قضاء راوړلو باندې امر کړی دی او د لمانځه په قضاء راوړلو باندې یې نه ده ماموره کړې؛ او په همدې باندې اُمهات المؤمنین او صحابیاتو رضوان الله علیهن هم عمل کړی دی نو مونږ هم ورباندې عمل کوو.

د رجم سره په دُرو وهل نه جمعه کېږي

۱۵_ که څوک وایي چې نبي کریم ﷺ په یوه اورېده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَرَمْيٌ بِالْحِجَارَةِ»[۲] یعني د کومې لارې د ښودلو وعده چې الله ﷻ په [النساء:۱۵] ایت کښې کړې وه هغه یې پوره کړه او ماته یې راوښودله نو

(۱) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۵
(۲) سنن ابي داود ج۲ ص۲۵۰

زما څخه یې واخلئ (زده کړئ) هغه دا چې متاهل زناکار د متاهلې زناکارې سره په زناکولو باندې یو سل دُرې وهل کېږي او هم په کاڼو باندې ویشتل کېږي (او رجم کېږي).

نو پوښتنه دا ده چې: رجم شرعي حکم ګڼل شوی دی او څلور واړه مذاهب په دُرو باندې وهل په اتفاق سره شرعي حکم نه ګڼي او وايي چې جلد د رجم سره نه جمعه کېږي[1]، حال دا چې دا دواړه په یوه حدیث کښې روایت شوي دي؟

مونږ وایو چې: لږ وړاندې -په دولسمه توضیح کښې- تېر شوه چې رجم څکه شرعي حکم ګڼل شوی دی چې په خیر القرون کښې وروباندې په شهرت یا تواتر سره عمل شوی دی، نو په دغه ډول حدیث سره په ایت شریف باندې زیادت تحقق موندلی شي، اما د رجم سره په دُرو باندې وهل په دغې درجه کښې نه دي او عمل وروباندې تواتر ته لا څه چې شهرت ته هم نه دی رسېدلی، نو څکه د متاهل زناکار په حد کښې شامل نه کړی شو او یوازې په رجم باندې ختم شوی وګڼل شو.

په رجم کښې احصان ضرور دی

۱۶_ که څوک وايي چې: په ذکر شوي حدیث کښې د احصان ذکر نشته حال دا چې علماوو کرامو د رجم د وجوب دپاره احصان ضرور ګڼلی دی؟

مونږ وایو چې: د رجم دپاره د احصان موجودیت د لاندې وجوهو د کبله ضروري دی:

الف: په خیر القرون کښې چې څومره زناکاران رجم شوي دي هغوی ټول د احصان درلودونکي وه، یا په بل عبارت: لکه چې رجم په مشهوره یا متواتره احادیثو باندې ثابت دی همدارنګه د احصان ضرورت هم وروباندې ثبوت ته رسېدلی دی.

ب: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ فَإِنَّهُ يُرْجَمُ»[2] یعنې د هیڅ مسلمان وژل جائز نه دي مګر هله چې د درېوو خاصیتونو څخه پکښې یو خاصیت موجودیت ولري، چې یو سړی وي چې د احصان څخه وروسته زنا وکړي نو دغه سړی دې یقیناً رجم کړی شي. او داسې نور.

۱۷_ پاتې شوه دا خبره چې احصان څه شی دی؟

مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء: ۲۴] ایت لاندې لیکلي دي چې: احصان په لغت کښې دې ته ویل کېږي چې څوک په یوه حصن (قوي قلعه) کښې داخل شي او د دښمنانو څخه مامون وګرځي.

خو احصان په شریعت کښې په دوه ډوله دی: یو د قذف د حد احصان دی چې -إن شاء الله ﷻ- د نژدې ایتونو لاندې به وروباندې رڼا واچوله شي. بل د رجم د حد احصان دی چې علماوو کرامو پکښې ښه اوږده بحثونه کړي دي او دا لنډ کتاب یې دلته د را انتقالولو حوصله نه لري، هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي، نو د همدې کبله یې مونږ محض په اجمال باندې اکتفاء کوو چې:

---

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۴۰

(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۴۲

د رجم د حد دپاره احصان ضروري دی چې د لاندې صفاتو د موجودیت څخه عبارت دی[۱]:

۱_ عقل، ۲_ بلوغ، ۳_ حریت، ۴_ اسلام، ۵_ صحیحه نکاح، ۶_ چې نارینه او زنانه دواړه د ذکرو شوو صفاتو درلودونکي وي.

مشکل المراد ایت

۱۸_ دا ایت شریف چې: ﴿ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ﴾ د هغو ایتونو د جملې څخه دی چې په مراد باندې په پوهېدلو کښې یې علماء کرام د مشکل سره مخامخ دي، ځکه چې د ﴿لَا يَنكِحُ﴾، ﴿لَا يَنكِحُهَآ﴾ دواړه کلمې د "نِكَاح" څخه اشتقاقي شوي دي، "نِكَاح" په دوه وو معناوو کښې استعمالېږي چې یوه جماع ده او بله د نکاح عقد کول دي[۲].

په دې مقام کښې که نکاح د عقد په معنی واخستله شي نو د یو پلوه حصر د واقع سره مطابقت نه مومي او دا ځکه چې زناکار سړی خو عفیفه ښځه هم په نکاح باندې اخلي هسې نه چې د دې نکاح به همېشه د غیر عفیفي سره متحققه کېږي. او د بله پلوه دا معنی هم ترې فهمېږي چې مسلمان زاني به کله-کله مشرکه کچنی هم په نکاح اخلي حال دا چې د مسلمان او مشرکې په منځکښې نکاح شرعًا تحقق نه شي موندلی.

او که نکاح د جماع او وطې په معنی واخستله شي، او د معنی حاصل یې داسې راوځېږي چې: مسلمان زاني سړی به یا د خپل ځان غوندې کچنی ښځې سره زنا کوي او یا به لا د دې څخه هم د بدترې کچنی ښځې سره په جماع باندې اخته کېږي چې مشرکه او کافره وي. په دې تقدیر هغو ټول روایتونه له نظره غورزولی کېږي کوم چې د ایت شریف په شان نزول کښې راحکایت شوي دي. هغه دا چې:

الف: د یوه اوږده حدیث مضمون دی چې یوه ورځې مرثد بن ابي مرثد ﷺ د نبي کریم ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې: ایا هغه کچنی په نکاح باندې واخلي کومه چې عناق نومېږي؟ (نوموړي د زنا د تحریم څخه وړاندې د هغې سره یارانه درلوده). نو نبي کریم ﷺ نوموړي صحابي ﷺ ته جواب ورنه کړ او چپ شو ترڅو چې ذکر شوی ایت شریف نازل شو، نو بیا یې ورباندې تازه نازل شوی ایت شریف قرائت کړ او مخاطب یې کړ چې: «فَلَا تَنْكِحْهَا»[۳] یعني (ای مرثده!) عناق نامې کچنی په نکاح باندې مه اخله.

ب: د نبي کریم ﷺ څخه یوه مسلمان سړي اجازه وغوښتله چې: ایا هغه زناکاره (کچنی) په نکاح واخلي کومه چې أُم مهزول نومېږي، حال دا چې همدغه کچنی په خپل ځان باندې د شرط په توګه منې چې نوموړي ته به نفقه او خرڅه ورکوي؟

---

(۱) بدائع الصنائع ج۷ ص۳۷؛ اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۴۴؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۴۱

(۲) لسان العرب ج۲ ص۶۲۶؛ مفردات الراغب ص۵۲۶

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۵۱؛ سنن النسائي ج۲ ص۷۱

نو نبي کريم ﷺ په نوموړي باندې ذکر شوی ايت شريف قرائت کړ(۱)، ته به وايې چې هغه ته يې ارشاد کړی وي چې أم مهزول په نکاح باندې مه اخله.

ج: مفسرين کرام وايي چې کله مسلمانانو مدينې منورې ته هجرت وکړ نو دوی په ډېره فقيرۍ کښې واقع شوه حال دا چې هلته ځينې کچنۍ ښځې وې چې په فحاشۍ باندې به يې پيسې اخستې او د ښه ډېر مال خاوندانې وې.

نو د مهاجرينو ځخه ځينو فقيرانو مسلمانانو خوښه کړه چې د هغوی سره نکاح وکړي ترڅو د هغوی د مالونو ځخه تر هغه وخته پورې استفاده وکړي ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپلو مالونو باندې غنيان کړي. نو دوی نبي کريم ﷺ ته ورغله او د کچنيانو ښځو په نکاح اخستلو کښې يې ترې اجازه وغوښتله «فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ»(۲) نو ذکر شوی ايت شريف نازل شو او اجازه يې ورنه کړه چې په نکاح باندې يې واخلي.

د اشکال ځخه د وتلو لارې

۱۹_ مفسرينو کرامو په ايت شريف کښې د اشکال د پورته کولو دپاره متعددې لارې غوره کړې دي(۳) چې مونږ يې په لاندې مثالونو باندې اکتفاء کوو:

الف: ځينو علماوو کرامو د اشکال ځخه د وتلو دپاره په دواړو معناوو باندې قول کړی دی نو د نکاح کلمه يې نظر ايت شريف ته د جماع په معنی او نظر شان نزول ته د عقد په معنی اخستې ده(۴) او هغه متل يې په ځان باندې صادق کړی دی چې: "د باران ځخه وتښتېد او د ناوې لاندې يې شپه شوه". ځکه چې د ځينو خاصو کسانو ځخه په غير نور اکثريت دغه ډول استعمال جائز نه بولي چې يو لفظ په دوه وو معناوو کښې په يوه وخت کښې استعمال شي(۵).

ب: ځينې نور وايي چې: نکاح د وطې (جماع) په معنی سره ده(۶)، يعنې زاني سړی يا د هغې مسلمانې ښځې سره زنا کوي چې شريعت يې عملاً د پښو لاندې کړی وي او يا د هغې کافرې ښځې سره په زنا باندې اخته کېږي کومه چې په شريعت او د زنا په تحريم باندې هيڅ عقيده نه لري، نو مسلمان نارينه ته په کار دي چې نه مسلمانې ګنهکارې ته او نه مشرکې کافرې ته په ذکر شوي حيثيت ورنږدې شي.

ګومان کوو چې دغه ډله علماء کرام به د شان نزول روايتونه په إشارة النص سره د ايت شريف د مفهوم ځخه لاندې کوي چې: کله د عاصيه مسلمانې ښځې او کافرې زناکارې ښځې جماع د زناکار

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۵۱
(۲) اسباب النزول للواحدي ص۲۱۱
(۳) تفسير القرطبي ج۱۱ ص۱۶۷
(۴) اضواء البيان ج۶ ص۸۱
(۵) نور الانوار في الاصول ص۸۴
(۶) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۶: تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۶۲: الدر المنثور ج۶ ص۱۲۷: تفسير الطبري ج۱۸ ص۷۵

او عاصي مسلمان او یا د مشرک سره تناسب لري نو په کار دي چې د دغو دواړو زنانه وو د نکاح ښځه هم مومنان خپل ځانونه وساتي، چې د کافرې ښځې نکاح خو ورته بالکل صحت نه لري او د مسلمانې کچنۍ نکاح خو ورته جواز لري مگر په ډیوثانو کښې شمېرل کېږي او نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «ثَلَاثَةٌ قَدْ حَرَّمَ اللهُ عَلَيْهِمُ الْجَنَّةَ مُدْمِنُ الْخَمْرِ وَالْعَاقُّ وَالدَّيُّوثُ الَّذِي يُقِرُّ فِي أَهْلِهِ الْخَبَثَ»[۱] یعنې درې کسان دي چې الله ﷻ ورباندې جنت حرام کړی دی، یو هغه څوک دی چې په شراب څښلو باندې همېشه والی کوي، بل هغه څوک چې د مور او پلار بې اطاعتي کوي او صلة الرحم یې د پښو لاندې کړی وي، او دریم هغه ډیوث سړی دی چې په خپل کوروالا کښې بدکار ته استقرار ورکوي، ورباندې خبر وي او پرې راضي وي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ»[۲] یعنې ښځه د څلورو شیانو د کبله په نکاح سره اخستله کېږي، د مال د کبله او د پلارني نسب د کبله او هم د ښائست د کبله او د دینداری د کبله، نو ته په دینداری سره کامیابي حاصله کړه، لاسونه دې خاورې شه (د کچنۍ او فاسقې ښځه خپل ځان وساته).

ج: ځینې علماء کرام وایي چې: نکاح د عقد په معنی سره ده خو ایت شریف په هغه کچنیانو پورې مختص دی کومې چې د شان نزول په روایتونو کښې ذکرې شوې دي[۳].

دغه حل لاره هم خوندوره نه ده ځکه چې په شرعي احکامو کښې خو د مفاهیمو عموم ته کتل کېږي او د شان نزول خصوص یا د مورد خصوص څه اعتبار نه لري.

د: ځینو علماوو کرامو د اشکال د حل کولو دپاره نورې لارې سنجولي دي[۴] مگر کومه حل لاره چې مونږ ته بهتره بربښي او د وړاندېښنو ایتونو سره په ډېره ښه وجه پیوند اخلي هغه دا ده چې: زناکاري لکه څنګه چې بنیادم شرعًا محدود ګرځوي او د غټې رسوایۍ سره یې مخامخ کوي همدارنګه په اخلاقو او خاصیتونو باندې هم ډېر بد او ناکاره اثر اچوي چې: زناکار سړی په کامل رغبت سره په نکاح نه اخلي مگر د خپل ځان غوندې زناکاره او یا د دې ځخه هم بده کافره ښځه په نکاح اخلي، بلکې د مسلمانې کچنۍ د نکاح ځخه د کافرې نکاح ته ډېر خوشالېږي خو دا بېله خبره ده چې د مشرکې ښځې د نکاح کولو اجازه ورته شریعت نه ورکوي، که بالفرض اجازه یې ورکړې وی نو نکاح ته به یې ډېر خوشاله شوی وی.

همدغه مضمون په یو تفسیر سره په راتلونکي ایت کښې منعکس شوی دی چې: ﴿ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ﴾ [۲۶] یعنې ناپاکې (چټلې) ښځې د ناپاکو (چټلو) نارینه وو دپاره دي، او ناپاک نارینه د ناپاکو ښځو دپاره دي (یو تر بله سره

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۲۵۱

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۷۶۲

(۳) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۲۲

(۴) تفسیر البحر المحیط ج۸ ص۱۱؛ تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي ج۹ ص۱۸

مناسبت او رغبت لري)، او پاکیزه (سپېڅلي) ښځې د پاکیزه او سپېڅلو نارینه وو دپاره دي او پاکیزه نارینه د پاکیزه زنانه وو دپاره دي (یو تر بله سره تمایل او تراغب لري).

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۲۰_ که څوک وایي چې: د ﴿ ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوۡ مُشۡرِكَةً ﴾ جمله خو د ﴿ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوۡ مُشۡرِكٌ ﴾ مضمون اداء کړی دی نو پوښتنه دا ده چې د دوهمې جملې په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو چې: د لومړۍ جملې څخه د راغبیت حصر مطلب دی او د دوهمې جملې څخه د مرغوبیت حصر مراد دی، یعنې لکه څنګه چې زناکار سړی د زناکارې یا مشرکې په نکاح کښې رغبت کوونکی وي همدارنګه زناکاره ښځه هم بل چاته مرغوبه نه وي، یا زناکار مسلمان ته مرغوبه وي او یا مشرک ته. لنډه دا چې په ایت شریف کښې د راغبیت او مرغوبیت (دواړو) په حصر باندې صراحت کړی شوی دی.

نو که بالفرض دوهمه جمله نه وی نازله شوې دوهم مطلب او صراحت به وربانديې نه وی نازل شوی.

سوال جواب

۲۱_ که څوک وایي چې په ﴿ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾ کښې د ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ په کلمې سره څه شي ته اشاره ده؟ یا په بل عبارت: هغه څه شی دی چې په دې مقام کښې په مؤمنانو باندې تحریم شوی دی؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره هغې زنا ته اشاره ګڼلې ده په کومې باندې چې د ﴿ ٱلزَّانِي ، زَانٍ ﴾ کلمات دلالت کوي[1]، یعنې دغه زنا چې ذکر یې وړاندې تېر شو په مؤمنانو باندې حرامه کړی شوې ده، چې د رسوایۍ څخه علاوه بې همتۍ ته هم کشول کوي.

مګر بهتره دا ده چې په ذکرې شوې کلمې سره به نکاح ته اشاره وي.

که څه هم مونږ د الله ﷻ په توفیق د [المائدة:۲۶] ایت لاندې د تحریم معناوې ښې پوره شرحه کړې دي مګر په دې مقام کښې د تحریم څخه تسخیري تحریم مطلب دی، لکه چې الله ﷻ د موسی ﷺ په هکله فرمایلي دي چې: ﴿ وَحَرَّمۡنَا عَلَيۡهِ ٱلۡمَرَاضِعَ مِن قَبۡلُ ﴾ [القصص:۱۲] یعنې مونږ په موسی ﷺ باندې د خپلې مور څخه وړاندې نورې ټولې تی ورکوونکې زنانه حرامې کړې وې، چې د یوې تی یې هم ونه روده.

په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځي چې: د زناکارو او کچنیو او یا د مشرکو کچنیو نکاح کول په کاملو مؤمنانو باندې حرام ګرځول شوي دي چې پوره رغبت یې ورته نه کېږي او د الله ﷻ په فضل سره ترې نفرت خپلوي.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۸۴

تعزیر څه معنی؟

۲۲ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [المائدة: ۱۲] ايت لاندې ليکلي دي چې د "تعزير" کلمه اصلاً د تعظيم او نصرت دپاره وضعه شوې ده، هغه عقوبت ته په شريعت کښې تعزير وايي د کوم اندازه چې د شارع د پلوه نه وي ټاکله شوې ـ لکه حدود ـ بلکې د اسلامي حکومت د حاکم يا قاضي فکر ته ازاده پريښودلې شوې وي.

دا نوم ورته ځکه خوښ کړ شوی دی چې په دې سره د جنايتکار سره نصرت کول کېږي چې د ظلم او جنايت مخه يې ورباندې بندېږي، لکه چې نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې فرمايلي دي چې: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا»[۱] يعني دخپل ورور سره نصرت وکړه، که ظالم وي د ظلم مخه يې ونيسه او که مظلوم وي نو د مظلوميت څخه يې خلاص کړه او دفاع ترې وکړه.

نو په کومو جنايتونو کښې چې د شارع د پلوه د عقوبت اندازه او نوعيت نه وي ټاکلی شوی هلته اسلامي حاکم حق لري چې په لاندې عقوباتو کښې ورته کوم يو انتخاب کړي[۲]:

الف: چې په دُرو باندې يې ووهي خو بايد چې دُرې د حد اندازې ته ونه رسولی شي.

ب: چې بندي يې کړي هر څومره وخت چې ورته مناسب ځرګند شي.

ج: چې په غير د دُرو څخه په بل شي باندې يې ووهي.

د: چې کنځل ورته وکړي او په سپورو خبرو باندې يې مخاطب کړي.

ه: چې له وطنه يې وشړي او بې وطنه يې کړي.

و: چې څه مالي غرامت ورباندې واچوي چې دومره اندازه بيت المال ته تحويل کړه.

ز: بالآخره دا هم په تعزير کښې شامله ده چې سياستاً ووژل شي. لاندې مثالونه ولولئ:

د محارمو سره نکاح

۲۳ـ که څوک په خپله ابدي محرمه ښځه (لکه مور يا خور) باندې په دې خيال نکاح وتړي چې دا به ورته جائزه وي، حال دا چې نوموړې واده والا (متاهل) نه وي، نو بايد چې په حد نه کړی شي[۳] چې فقط سل دُرې ووهلی شي او بس، بلکې بايد تعزيراً ووژلی شي[۴]. د ښه وضاحت دپاره لاندې حديث ولولئ:

البراء بن عازب رضي الله عنه وايي چې: ما خپل تره وليد چې ببرغ ورسره وه (او د يوه ټولګي صحابه وو کرامو رضي الله عنهم سره چرته روان وه) ما ترې پوښتنه وکړه چې تاسو چرته اراده کړې ده، هغه جواب راکړ چې: «بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى رَجُلٍ نَكَحَ امْرَأَةَ أَبِيهِ فَأَمَرَنِي أَنْ أَضْرِبَ عُنُقَهُ وَآخُذَ مَالَهُ»[۵]

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۳۰
(۲) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۲۰۰ او ج۴ ص۲۸۷
(۳) اعلاء السنن ج۱۱ ص۵۵۵
(۴) تفسير المظهري ج۶ ص۴۳۲
(۵) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۵۶

يعني زه د الله ﷻ پيغمبر يوه داسي سړي ته ليږلی يم چې د خپل پلار ښځه (مياره) يې په نکاح کړې ده، نو ما ته يې امر کړی دی چې غاړه يې ووهم (سر يې پرې کړم) او مال يې واخلم

لوطي هم بايد تعزير شي .

۲۴_ همدارنګه د احناف علیهم الرحمة په نزد په لوطي باندې حد نشته ځکه چې په لواط باندې په لغت کښې د زنا اطلاق نه کېږي[1] مګر تعزير ورباندې شته، چې د اسلامي حاکم فکر ته مفوض دی. هو! دا بېله خبره ده چې د اسلامي حکومت حاکم پکښې د علماوو څخه مشوره واخلي، لکه چې يوه ورځې عمر الفاروق ﷺ (أمير المؤمنين) کبار صحابه کرام ﷺ راغونډ کړه او د لوطي په هکله يې ورسره مشوره وکړه چې په څه ډول عقوبت باندې يې معذب کړي «فَأَفْتَوْا بِإِعْدَامِهِ حَرْقًا»[2] نو ټولو په اعدام سره فتوی (مشوره) ورکړه چې په اور باندې دې وسوزولی شي.

شايد چې صحابه کرامو ﷺ به د نبي کريم ﷺ دا حديث په نظر کښې نيولی وي چې فرمايلي يې دي: «مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ فَاقْتُلُوا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ»[3] يعني تاسو چې څوک مونده کړ چې د لوط ﷺ د قوم عمل يې کاوه نو فاعل او مفعول به (لاندې باندې) دواړه قتل کړئ.

سوال جواب

۲۵_ که څوک وايي چې نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «لَا يُجْلَدُ أَحَدٌ فَوْقَ عَشْرِ جَلَدَاتٍ إِلَّا فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللهِ»[4] يعني هيڅوک دې د لسو دُرو څخه اضافه ونه وهلی شي مګر د الله ﷻ د حدودو څخه په يوه حد کښې؛ نو پوښتنه دا ده چې: د دغه حديث شريف سره د تعزير په توګه وژل منافات نه لري؟ ايا قتل د لسو دُرو څخه اضافه نه دی؟

مونږ وايو چې: دا حديث د تعزيري قتل سره منافات نه لري ځکه چې په حديث کښې مطلب دا دی چې کله تاسو چاته په دُرو باندې تعزير ورکاوه نو د لسو دُرو څخه يې مه اضافه کوئ. هسې نه چې تعزير يې په همدغو لسو دُرو کښې محصور کړی دی، لکه چې لږ وړاندې تېر شوه چې صحابه کرامو ﷺ د لوطي په باره کښې په قتل باندې فتوی او مشوره ورکړه.

څوک چې څاروی ته ورشي

۲۶_ همدارنګه هر څوک چې د څاروي سره بد عمل اجراء کړي نو د ده دپاره شرعًا حد نشته ځکه چې په دغه عمل باندې هم د زنا اطلاق نه کېږي. هو! دغسې کارکوونکی بايد د اسلامي حکومت د حاکم د پلوه په تعزير کړی شي نو هر يو عقوبت يې چې ورته وړاکه همغه يې سزا ده[5].

(۱) الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۶۶؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۲
(۲) کتاب الفقه على المذاهب الأربعة ج۵ ص۴۰۴
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۷۰
(۴) صحيح البخاري ج۲ ص۱۰۱۲؛ صحيح مسلم ج۲ ص۷۲؛ سنن ابن ماجه ص۱۸۶
(۵) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۳

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةً وَلَا
تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدًاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ۝٤ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ
وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ۝٥ ﴾

[۴] او هغه کسان کوم چې عفیفې (پاکلمنې ښځې) کنځي (او د زنا نسبت ورته کوي) بیا دوی څلور کسه نارینه شاهدان هم رانه وړي (حاضر نه کړي) نو (ای حاکمانو!) تاسو دوی لره اتیا دُرې ووهئ او (همدارنګه) دوی لره د همېشه دپاره (په هیڅ معامله کښې) شهادت مه قبلوئ، او دغه کسان چې دي همدوی فاسقان دي (د الله ﷻ د اطاعت څخه وتلي دي).

[۵] مګر هغه کسان (فاسقان نه دي) کوم چې د دغه (اتهام) څخه وروسته توبه تائب شي او (خپل خانونه) اصلاح کړي، نو یقیناً الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او د مطلب خلاصه

په وړاندېنیو ایتونو کښې د زنا د بد فعل د مخنیوي طریقه نازله شوې وه او په دې ایتونو کښې په زنا سره د اتهام لګولو مخنیوی کېږي، یا په بل عبارت: اسلامي جامعه داسې جامعه ده چې باید نه پکښې د زنا کرغېړن فعل موجودیت ولري او نه پکښې څوک په دغه نامه باندې په چا باندې اتهام ولګولی شي. نو حاصل یې داسې راخېژي:

ای پیغمبره! د دې دپاره چې د اسلامي ټولنې څخه په زنا سره د اتهام لګولو مخه ونیوه شي، په خپل امت باندې لاندې مطالب قرائت کړه:

۱ـ هر څوک چې په پاکلمنو زنانه وو او یا په پاکلمنو نارینه وو باندې د زنا تهمت ولګوي چې د زنا مرتکب شوي دي، نو دوی ته په کار دي چې د خپلې وینا د اثبات دپاره څلور شاهدان ودروي او خپله وینا پرې رښتیا وګرځوي چې هغې یا هغه زنا کړې ده.

۲ـ که څلور تنه شاهدان یې د خپلې وینا د تصدیق دپاره ونه درولی شوه نو څرګنده به شي چې نوموړي بنیادم دروغ تړلي دي او په پاکلمنو مسلمانانو باندې یې تهمت لګولی دی.

۳ـ نو د همدې کبله تاسو د دغه بهتان تړونکي سره لاندې چال چلند وکړئ:

الف: اتیا دُرې یې د یوې اجتماع په وړاندې ووهئ ترڅو د دوهم ځل دپاره دغسې بهتان ته زړه ښه نه کړي او ترڅو ترې نور مسلمانان عبرت واخلي.

ب: په دې باندې علاوه تاسو د نوموړو بهتان تړونکو شهادت هم په دنیا کښې د همېشه دپاره مه قبلوئ ځکه چې دوی خپلې خولې بې اعتباره کړې.

ای پیغمبره! نوموړی اتهام تړونکي په دنیاوي ذکر شوې سزا باندې علاوه همدوی په آخرت کښې فاسقان دي چې هلته به د خپل فسق د سزا سره ضرور مخامخ شي.

۴_ هو! د أخروي فسق او أخروي سزا څخه به د هغوی هغه کسان نجات مونده کړي چې لاندې صفات ولري:
الف: چې د اتهام لګولو څخه وروسته توبه تائب شي.
ب: او بیا خپل خانونه اصلاح کړي چې د دوهم ځل دپاره خپل ځانونه د فاسقانو په ډله کښې ور وانچوي:
نو که په دغو دوه وو صفاتو باندې خپل ځانونه توصیف کړي نو الله ﷻ به یې د نومورې ډلې څخه راوباسي او ښښنه به ورته وکړي، او دا ځکه چې یقیناً الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی، د نورو ښکیو توفیق به هم ورپېرزو کړي.

توضیحات

۱_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:
الف: د ﴿ يَرۡمُونَ ﴾ کلمه د "رَمْيٌ" _لکه "ضَرْبٌ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "رَمْيٌ" د "قَذْف" _لکه "ضَرْبٌ"_ سره مرادفه ده چې د ویشتلو معنی ورکوي. خو کله په اعیانو کښې استعمالېږي لکه په غشي یا په ډبره ویشتل، او کله په کنځلو کښې استعمال مومي[1] په دې مقام کښې همدغه دوهم استعمال مراد دی، او د کنځلو څخه هم خاصې کنځلې مطلب دي چې پاکلمنو ښځو ته د زنا نسبت وکړي. او دا ځکه چې:
ب: وړاندې ایتونه او هم راتلونکي ایتونه د زنا په هکله نازل شوي دي، نو معلومه شوه چې په دې ایت کښې هم په ډبرو ویشتل مطلب نه دي بلکې د زنا کنځل مطلب دي. که بالفرض په دې مقام کښې د زنا کنځل مطلب نه وی نو د ﴿ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ﴾ په عوض به "يَرْمُونَ النِّسَاءِ" نازل شوی وی، نو معلومه شوه چې دلته هغه ډول ویشتل مراد دي کوم چې پاکلمنۍ سره منافي وي.
ج: شاید چې د دغه ډول کنځلو څخه به ځکه په "رَمْيٌ" یعنې ویشتلو سره تعبیر کړی شوی وي ترڅو مونږ په غوږ ووهلی شو چې د زنا کنځلې د غشو او ډبرو د ویشتلو څخه کمې نه دي. لکه چې علي ﷺ فرمایلي دي:

جَرَاحَاتُ السِّنَانِ لَهَا الْتِيَامُ :: وَلَا يُلْتَامُ مَا جَرَحَ اللِّسَانُ

یعنې د تېرې نېزې زخمونو ته رغېدل شته، او کوم زخمونه چې ژبې کړي وي هغه نه رغېږي.
د: د ﴿ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ﴾ کلمه د احصان څخه اشتقاقه شوې ده، په دې مقام (حد القذف) کښې احصان د پنځو[2] صفاتو څخه عبارت دی:
اول: کومې ښځې ته چې د زنا کنځلې وشي هغه باید عاقله وي، په لیونۍ کښې حد نشته.
دوهم: هغه باید بالغه وي، د ماشومې قذف حد نه واجبوي.

(۱) مفردات الراغب ص۲۰۹، ۴۱۲
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۷

درېم: باید اصیله وي، د وینځې قذف د حد موجب نه دی.
څلورم: باید مسلمانه وي، د کافرې قذف د حد واجبوونکی نه دی.
پنځم: باید عفیفه وي، د قذف څخه وړاندې په زنا باندې متهمه نه وي[۱] او نه پرې شهرت ولري لکه د بازار کچنیانې.

هـ: په ایت شریف کښې فقط په یوه صورت باندې صراحت شوی دی هغه دا چې نارینه زنانه وو ته د زنا نسبت وکړي، مګر لاندې درې صورتونه هم پکښې شامل دي او حصر مطلب نه دی:
اول: چې نارینه پاکلمنو نارینه وو ته د زنا نسبت وکړي.
دوهم: چې د زنانه وو د پلوه پاکلمنو نارینه وو ته دغه نسبت صورت ونیسي.
درېم: چې زنانه څه نورو زنانه وو ته په دغه نسبت قائلې شي.

و: د "أَرْبَعَة" د کلمې څخه څرګندېږي چې دلته (په حدودو) کښې د نارینه وو شهادت مراد دی او د زنانه وو شهادت څه اعتبار نه لري، ځکه چې ذکره شوې کلمه د عدد اقل د جملې څخه ده او عدد اقل کښې قاعده دا ده چې د مذکر دپاره موئنث استعمالېږي او د موئث دپاره مذکر استعمال مومي[۲]، او دلته موئنث (أَرْبَعَة) استعمال شوی دی، نو په نارینه وو پورې اختصاص مونده کوي.
په دې باندې علاوه، حدود په شبهاتو باندې ساقطېږي او د زنانه وو په شهادتونو کښې شبهه ده چې عقلونه یې د نارینه وو څخه کمزوري دي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې زنانه وو ته د «نَاقِصَاتِ عَقْلٍ»[۳] لقب ورکړی دی.

هو! په څلورو شاهدانو کښې هغه څوک هم شاملېدلی شي کوم چې اصلي قاذف (د زنا نسبت کوونکی) وي، ترڅو د څلورو شاهدانو عدد بشپړ شي[۴].

په قذف باندې سړی فاسق ګرځي

۲ـ په ﴿ وَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې بدون د ثبوت څخه سړی د زنا په نسبت باندې فاسق ګرځي. د همدې کبله نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «...وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ»[۵] یعني د اوو مهلکو ګناهونو څخه دا ګناه هم شمېرله کېږي چې څوک عفیفې مؤمنې ښځې ته د زناکارۍ نسبت وکړي حال دا چې هغه ترې ناخبره او پاکه وي.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې: قذف کوونکی خو د فاسق لقب په هغه وخت کښې ګټي چې نه د زنا تحقق واقعیت ولري او نه ورباندې شاهدان تېر کړی شي، ځکه چې په عفیفه ښځه باندې یې په ناحقه تهمت

---

(۱) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۴۵: احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۶۷
(۲) الکافیه في النحو في بحث اسماء العدد
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴
(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۹۲
(۵) صحیح البخاري ج۱ ص۳۸۸

اما که زنا واقعیت ولري خو نوموړی د شاهدانو په درولو کښې پاتې راشي او څلور شاهدان ئکولی دی. پوره نه کړی شي نو پوښتنه دا ده چې په دغه صورت کښې یې د فاسق ګرځېدلو وجه څه شی ده؟

مونږ وایو چې: په دغه صورت کښې ځکه فاسق جوړېږي چې ګناه ته یې شهرت ورکړ او د خلکو جرئت یې زیات کړ، حال دا چې د حاکمانو په وړاندې یې اثبات ونه شو کړی چې حد یې ورباندې اقامه کړی وی او خلکو ته یې د عبرت سبق ورکړی وی.

لنډه دا چې ګناه ته شهرت ورکول هم یوه ګناه ده لکه چې د [المائدة:۱۴۸] ایت لاندې یې څه بحث تېر شوی دی، والحمد لله ﷻ.

ایا د محدود في القذف شهادت دائمي مردود دی؟

۴ـ په دې ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾ استثناء کښې علماء کرام په لاندې ډول د نظر اختلاف لري:

الف: الامام الشافعي او څه نور علماء کرام علیهم الرحمة وايي: چې کله محدود في القذف توبه تائب شي نو د یو پلوه یې شهادت قبلېږي او د بله پلوه ترې د فاسق لقب لرې کېږي.

ب: الامام ابو حنیفه او څه نور علماء کرام علیهم الرحمة وايي چې: د محدود في القذف څخه په توبې سره یوازې د فاسق لقب د منځه ځي اما شهادت یې تر آخرنۍ سلګۍ پورې مقبول نه دی.

که څه هم ځینو علماوو کرامو د دواړو جانبو دلایل ښه مشرح بیان کړي دي[1] مګر مونږ د موضوع د تحقیق په موخه خپل بیان په لاندې تکو کښې خلاصه کوو:

اول: د متعددو جملو څخه وروسته چې استثناء صورت ونیسي نو لومړۍ ډله علماء کرام ورته د ټولو جملو سره ارتباط ورکوي او دوهمه ډله علماء کرام یې یوازې د وروستنۍ جملې پورې نښلوي او بس[2].

دوهم: په دې مقام کښې د ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ ﴾ الآية، استثناء د درېوو جملو څخه وروسته صورت نیولی دی چې د ﴿ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾ څخه عبارت دی.

درېم: په اتفاق سره په دې مقام کښې استثناء په اوله جمله باندې اثر نه غورزوي، د ثبوت څخه وروسته که څوک د قذف څخه توبه تائب شي او حتی خپل ځان مفتري او دروغژن معرفي کړي هم د حد د اجراء کولو څخه نجات نه شي موندلی[3].

څلورم: او په درېمه جمله کښې بالاتفاق اثر کوي چې د قاذف څخه د فاسق لقب په توبه باندې لرې کېږي.

پنځم: په دوهمه جمله کښې اختلاف دی: لومړۍ ډله وايي چې په دې کښې هم استثناء مؤثره ده

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۶۰؛ روح المعاني ج۱۸ ص۹۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۴۷

(۲) نور الانوار ص۲۰۶

(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۷۹؛ البحر المحیط ج۸ ص۱۵

نو په توبې سره د قاذف شهادت قبلیږي او عدم قبول یې خاتمه مونده کوي، او دوهمه ډله وايي چې شهادت یې د همیشه دپاره مردود دی بلکې د شهادت عدم قبول د قذف په حد کښې شامل دی.

تبصره

۵ـ مونږ ته د منصفانه قضاوت په لحاظ په دې مقام کښې د ابو حنیفه علیه الرحمه نظر ترجیح لري او دا ځکه چې:

الف: که بالفرض د شهادت عدم قبول په حد کښې شامل نه وی نو ﴿ وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ﴾ جمله به د لومړنی جملې په شان فعلیه جمله نه وی نازله شوې، بلکې د دریمې جملې غوندې به اسمیه جمله نازله شوې وی چې: "أُولَئِكَ شَهَادَتُهُمْ غَيْرُ مَقْبُولَةٍ" یعني د دغو کسانو شهادت د همیشه دپاره غیر مقبول دی او دغه کسان همدوی فاسقان دي.

ب: که بالفرض د الشافعي علیه الرحمه نظر مراد وی نو دوهمه جمله به په ﴿ أَبَدًا ﴾ سره نه وی تاکیده شوې، ځکه چې د ابدیت سره د توبې په حال کښې د شهادت قبلیدل چندان مناسب نه بریښي.

یادونه

۶ـ د حد القذف په باب علماوو کرامو ډېر اوږده بحثونه کړي دي[۱] مونږ دلته په هغې اندازه شرحې باندې اکتفاء وکړه په کومې پورې چې د ایتونو تفسیر کلک تړاو درلود، نو هیله ده چې د زیات بیان دپاره محترم لوستونکي هملته مراجعه وکړي.

﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ۝٦ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ۝٧ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ۝٨ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِن كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝٩ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ ۝١٠ ﴾

[۶] او هغه کسان کوم چې خپلې مېرمنې (په زنا سره) وکنځي حال دا چې دوی لره شاهدان نه وي مګر د دوی خپل ځانونه، نو د دغو کسانو (د جملې څخه) د یوه کس شهادت په بالله سره څلور شهادتونه دي چې یقیناً همدا (شهادت ورکونکی) هرومرو د صادقانو څخه دی (په رښتیا سره یې مېرمن په زنا اخته شوې ده).

[۷] او د پنځمې بالله شاهدۍ سره (یې دا خبره ضمیمه ده چې) یقیناً په نوموړي باندې دې د الله ﷻ

---

(۱) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۷۱؛ الفقه الاسلامي وادلته ج۶ ص۷۷؛ بدائع الصنائع ج۷ ص۷۰

لعنت وي که چرته نوموړی د دروغژنانو څخه وي (او په خپله ښځه يې بهتان تړلی وي).

[۸] او د زنانه څخه عذاب (حبس يا رجم) دا خبره دفعه کوي (مخه يې نيسي) چې هغه (ښځه) په بالله سره څلور کرته شاهدي ورکړي چې يقيناً د دې خاوند د دروغژنانو څخه دی (او بهتان يې ورپورې تړلی دی).

[۹] او د پنځمې بالله شاهدۍ سره (دا خبره ضميمه کړي چې) يقيناً په نوموړې (ښځې) باندې دې د الله ﷻ غضب وي که (بالفرض) د دې مېړه د صادقانو څخه وي.

[۱۰] او که (ای مؤمنانو!) په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت نه وی او (هم دا خبره نه وی) چې يقيناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی (او) د حکمت څښتن دی (نو وړاندېني ايتونه به يې نه وی نازل کړي).

ارتباط او د شان نزول روايتونه

په دې ايتونو کښې هغه پوښتنې جوابې شوې دي کومې چې د وړاندېنيو ايتونو څخه ځينو صحابه کرامو ﷺ ته په اذهانو کښې ورلوېدلې وې، او هم پکښې د قذف د هغه خاص صورت حکم نازل شوی دی کوم چې د وړاندېنيو ايتونو څخه د استثناء حيثيت لري. نو د ښه وضاحت دپاره لاندې ټکو ته پام وکړئ:

۱ـ د حد القذف د ايتونو د نزول څخه وروسته يو سړی نبي کريم ﷺ ته ورغی او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! که څوک د خپلې ښځې سره سړی وګوري (چې فحاشي ورسره کوي) نو که خبره وکړي او تاسو ته حال بيان کړي نو تاسو به يې د حد القذف په دُرو باندې ووهئ، او که قتل يې کړي نو تاسو به يېورباندې قصاصاً قتل کړئ، او که چپ پاتې کېږي نو په ډېره کلکه غُصه باندې به چپ پاتې شي (چې دا کار به د چا د لاسه پوره نه شي)؟.

نبي کريم ﷺ وويلې چې: «اللَّهُمَّ افْتَحْ» وَجَعَلَ يَدْعُو فَنَزَلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ[۱] يعني ای الله! مونږ ته په دغې مسئله کښې فيصله راکړې. او شروع يې وکړه چې الله ﷻ ته يې سوالونه کول نو د لعان ايت نازل شو.

ځينې مفسرين کرام وايي چې ذکره شوې پوښتنه عاصم بن عدي الانصاري ﷺ کړې وه[۲].

۲ـ د حد القذف د نزول څخه وروسته هلال بن اُميه د نبي کريم ﷺ په حضور کښې خپلې ښځې ته د زنا نسبت وکړ چې د "شريک" نومي سړي سره توره شوه، نو د نبي کريم ﷺ سره يې لاندې سوال جواب وکړ:

نبي کريم ﷺ: «الْبَيِّنَةَ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ» يعني يا شاهدان ودروه چې ستا تصديق وکړي او يا به د قذف حد ستا په شا باندې اجراء شي.

هلال ﷺ: ای د الله ﷻ پيغمبره! کله چې څوک په خپله ښځه باندې سړی وګوري نو بيا به ګرځي

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۹۰
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۵۹

او شاهدان به لټوي چې راشئ سيل يې وکړئ؟

نبي کريم ﷺ خپل وړاندې جواب بيا تکرار کړ.

هلال ﷺ: اى پيغمبره! په هغه اقدس ذات مې دې سوګند وي چې ته يې په حقه رالېږلى يې، زه په خپله خبره کښې صادق يم، نو هرومرو او ضرور به الله ﷻ داسې حکم نازل کړي چې زما شا پرې د حد څخه خلاصه شي.

«فَنَزَلَ جِبْرِيلُ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ ﴿ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ ﴾»[1] نو جبرائيل ﷺ رابکته شو او په نبي کريم ﷺ باندې يې د لعان ايتونه نازل کړه.

۳ـ د يوه اوږده حديث مضمون دى چې يوه ورځې عُوَيمر بن أشقر د نبي کريم ﷺ په حضور کښې په خپله ښځه باندې د زنا تور ولګاوه نو نبي کريم ﷺ ورته وويلې چې: «قَدْ أُنْزِلَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ قُرْآنٌ»[2] يعنې ستا او ستا د ملګرې (مېرمنې) په هکله قرآن کريم ﷺ نازل کړى شوى دى، نو لاړ شه او مېرمنه دې راوله چې شرعي حکم درباندې تطبيق کړى شي. نو نوموړى لاړ او ښځه يې راوستله او د لعان ايت وورباندې تطبيق کړى شو.

سوال جواب

که څوک وايي چې: په ذکرو شوو درېواړو روايتونو کښې د هر يوه څخه ځرګندېږي چې ايتونه خاص په همدغه کښې نازل شوي دي، نو پوښتنه دا ده چې ايا دا د روايتونو ترمنځ تناقض نه دى؟

مونږ وايو چې: سلفو صالحينو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[3]، نو ځرنګه چې درېواړه روايتونه د لعان د ايتونو مصداقات دي نو د شان نزول اطلاق هم ورسره څه منافات نه لري او هر يو ته يې د شان نزول لقب ورکول کېږي.

د مطلب خلاصه

يعنې اى پيغمبره! (د دې دپاره چې د صحابه کرامو ﷺ هغه تشويش پورته شي کوم چې ورته د وړاندېنيو ايتونو څخه په اذهانو کښې ورلوېدلى دى) لاندې ارشادات پرې قرائت کړه:

۱ـ هغه کسان چې په خپلو مېرمنو باندې د زنا کولو تهمت ولګوي حال دا چې دوى د خپلو خانونو څخه په غير نور شاهدان هم ونه لري ترڅو د هغوى خبره تصديقه کړي چې رښتيا د هغو مېرمنو زنا کړې ده، نو د دغسې کسانو په هکله هغه ارشاد بايد تطبيق نه کړى شي کوم ته چې په تېر شوي ايت کښې اشاره شوې وه، نو د دوى دپاره ارشاد دا دى:

الف: هرڅوک چې ذکر شوى اتهام په خپلو ښځو باندې ولګوي نو د څلورو شاهدانو په عوض دې څلور کرته شهادت ورکړي او خپل هر يو شهادت دې په سوګند سره تاکيد کړي چې: د الله ﷻ

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۵
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۳۰۵
(۳) تفسير القاسمي ج۱ ص۲۷، تفسير المنار ج۹ ص۶۴۲

په نامه په سوګند سره خپل شهادت ورکوم چې يقيناً دغه سړی (زه) هرومرو د صادقانو څخه دی. او پنځمه شاهدي به يې دا وي چې: يقيناً په همدغه سړي باندې دې د الله ﷻ لعنت وي که بالفرض نوموړی د دروغژنانو څخه وي.

ب: بالمقابل ذکره شوې تورنه شوې زنانه به د دوه وو حالاتو څخه خالي نه وي: يا به د خپل خاوند خبره تصديقه کړي چې رښتيا همدغه کار واقع شوی دی، نو په دې تقدير به د رجم د عذاب سره مخامخه شي. او يا به د خپله ځانه د رجم د عذاب مخنيوی وکړي او د خپل خاوند خبره به تکذيب کړي چې په دې باندې يې اتهام او تهمت لګولی دی، نو په دې تقدير به خپل شهادتونه د الله په سوګندونو باندې تاکيد کړي او په سوګند سره به شاهدي ورکړي چې د نوموړي خاوند يقيناً هرومرو د دروغژنانو څخه دی، او په دې باندې يې په دروغو د زنا اتهام لګولی دی.

او د خپل پنځم کرت شهادت او سوګند سره دې دا کلمات هم ملګري کړي چې: په دې باندې دې د الله ﷻ غضب وي که بالفرض د دې خاوند په اتهام لګولو کښې د رښتيا ويونکو څخه وي.

٢ـ ای مؤمنانو! که بالفرض د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وی او هم دا خبره نه وی چې يقيناً الله ﷻ ښه توبه قبلوونکی دی او هم د حکمت څښتن دی، نو ضرور به تاسو په دنيا او آخرت کښې د ستونزو سره مخامخ شوي وی او ذکر شوي ايتونه به نه وی نازل شوي.

نو د الله ﷻ د فضل او رحمت څخه د حدودو نزول او د لعان د احکامو نزول هم دی، نو تاسو ته په کار دي چې شکر ګذاري يې وکړئ او د خپل رب ﷻ حمد او ثنا ووایاست.

توضيحات

١ـ ګوم صورت حال ته چې په وړاندېنيو ايتونو کښې اشاره شوې ده هغه په شريعت کښې د لعان په نامه يادېږي چې فقهاوو کرامو[1] ښه مشرح بيان کړی دی، نو دلته رانقلول يې د اوږدوالي څخه په غير بل څه اثر نه لري، د همدې کبله مونږ دلته فقط د هغو ټکو په ذکر باندې اکتفاء کوو کوم چې د ايتونو سره ډېر نږدې تړاو لري هغه دا چې:

الف: د ﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾ څخه ځرګندېږي چې لعان د خپلې مېرمنې پورې اختصاص لري، چې د همدې څخه په غير د بلې زنانه په هکله صورت نه شي نيولی.

ب: د ﴿ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ ﴾ څخه لاندې مطالب معلومېږي:

اول: که څوک د خپلې مېرمنې په زنا باندې څلور کسه شاهدان قائم کړي نو بيا لعان صورت نه شي نيولی بلکې په زنانه باندې د رجم حد اجراء کېږي[2].

دوهم: بايد لعان کوونکي اهل الشهادت وي، په حد کښې محدود نه وي، حريت ولري (غلام او وينځه نه وي) او بلوغ ته رسېدلي وي (ماشومان نه وي)، ځکه چې دوی د اهل الشهادت څخه نه دي.

---

(١) بدائع الصنائع ج٣ ص٢٣٧؛ الفقه الاسلامي وادلته ج٧ ص٥٥٦

(٢) احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٢٩٥

دریم: باید د دوی اقرارونه په "أَشْهَدُ" باندې پیل شي لکه چې په شهادت کښې همدا قانون دی.
څلورم: باید لعان د قاضي (اسلامي حاکم) په وړاندې صورت ونیسي چې د شاهدانو شهادت د همده پورې اختصاص لري، نو د ده څخه په غیر هیڅوک لعان نه شي اجراء کولی.
ج: د ﴿ أَرْبَعُ شَهَٰدَٰتٍۭ بِٱللَّهِ ﴾ څخه واضحه کېږي چې د لعان د شهادت سره په الله ﷻ باندې سوګند کول هم ضمیمه دي، چې شهادت ورباندې قوت مونده کوي.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې په ﴿ وَيَدْرَؤُاْ عَنْهَا ٱلْعَذَابَ ﴾ کښې د عذاب څخه څه شی مراد دی؟ یا په بل عبارت: که زنانه د لعان د شهادتونو څخه امتناع وکړي نو په هغې باندې څه شی لازمېږي (چې په شهادتونو باندې یې مخه نیوه کېږي)؟
مونږ وايو چې: د الشافعي علیه الرحمة په نزد په شهادتونو سره د حد مخه نیوه کېږي، نو که زنانه د شهادتونو څخه امتناع وکړه نو باید چې په حد کړی شي، نو په ایت شریف کښې د ﴿ ٱلْعَذَابَ ﴾ څخه حد مراد دی[۱]. اما ابو حنیفه علیه الرحمة وايي چې د ﴿ ٱلْعَذَابَ ﴾ څخه په دې مقام کښې حبس (بندیکول) مطلب دي[۲]؛ دا ځکه چې په نکول (عدم اقرار) سره حد نه ثابتېږي ترڅو چې څلور ځله په صراحت سره په زناکارۍ باندې اقرار ونه کړي، کله چې څلور کرته شرعي اقرار او اعتراف وکړي نو په هغې باندې حد (رجم) لازمېږي او د لعان صورت حال نه اجراء کېږي. د بنه وضاحت دپاره لاندې حدیث شریف ولولئ:
یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته دوه تنه سړي ورغله چې د یوه زوی د بل د مېرمنې سره په زنا باندې اخته شوی وه، او د فیصلې غوښتنه یې تری وکړه. نبي کریم ﷺ د خپلې فیصلې په بیان کښې دا هم وفرمایل چې: «وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا»[۳] یعني ای أنیسه! د دغه سړي مېرمنې ته ورشه نو که په زنا باندې یې (شرعي) اقرار او اعتراف وکړ نو د رجم حد ورباندې اجراء کړه. نو أنیس رضي الله عنه هغې ته ورغی او پوښتنه یې ورڅخه وکړه، هغې شرعي اعتراف وکړ نو رجمه یې کړه.
نو په همدې بنیاد[۴] باید د امتناع په صورت کښې نارینه تر هغه وخته پورې بندي کړی شي ترڅو لعان وکړي او خبره فیصله شي او یا خپل ځان ته د دروغژن نسبت وکړي: چې ما ورباندې تهمت لګولی وه نو ترڅو ورباندې د قذف حد اجراء شي.
او باید زنانه تر هغه وخته پورې بندي کړی شي ترڅو د لعان شهادات اداء کړي او خپل ځان ته د بندیخانې څخه نجات ورکړي.

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۶۶
(۲) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۶۱
(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۶۴
(۴) روح المعاني ج۱۸ ص۱۰۹

د لعنت او غضب څه فرق دی؟

۳ـ په ﴿ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ ﴾ کښې د "لَعْنَة" کلمه په دې مقام کښې د الله ﷻ د رحمت (د هر خیر) څخه د شړلو دپاره وضعه شوې ده[۱]، او په ﴿ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيۡهَآ ﴾ کښې د ﴿ غَضَبَ ﴾ کلمه د الله ﷻ د عدم رضایت څخه نمایندګي کوي[۲]، نو په حقیقت کښې دواړه کلمې په مصداق کښې متحدې دي ځکه الله ﷻ چې هر څوک د خپل رحمت څخه وشړي نو ضرور به د هغه څخه ناراض هم وي.

شاید چې په ایت شریف کښې به د زنانه وو په جانب کښې د ﴿ غَضَبَ ﴾ کلمه ځکه نازله شوې وي چې دوی د لعنت سره روږدې دي او ډېر یې استعمالوي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې زنانه وو ته خطاب کړی وه چې: «تُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَتَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ»[۳] یعنې ځکه زیاتې زنانه دوزخیانې دي چې دوی لعنت ډېر وایي او د خپل مېړه (خاوند) ناشکري کوي. اما د غضب د کلمې سره روږدې نه دي نو شاید چې اثر پرې وکړي او دروغو ته لاس وانچوي بلکې رښتیا ووایي.

د لعان نتیجه

۴ـ که څه هم ځینې علماء کرام وایي چې کله د دواړو جانبو څخه لعان تمام شي نو مېرمن د مېړه څخه په ابدي توګه جدا کېږي[۴] مګر ابو حنیفه علیه الرحمة وایي چې فقط د لعان تمامیت تفریق نه دی بلکې دوی دواړه د قاضي په تفریق باندې جدا کېږي او بائن طلاق واقع کېږي، ته به وایې چې د مېړه د پلوه قاضي نیابت وکړ او مېرمن یې ورطلاقه کړه.

د قاضي په نیابت باندې ډېر دلایل شته[۵] خو لاندې مثال یې ولولئ:

کله چې عُوَیمر د خپلې مېرمنې سره د لعان څخه فارغ شو نو وېې ویلې چې: «كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ! إِنْ أَمْسَكْتُهَا» فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ[۶] یعنې: ای پیغمبره! که بالفرض دغه مېرمن زه د خپله خانه سره تینګه کړم او طلاق ورنه کړم نو ما به ورباندې دروغ تړلي وي. نو د دې څخه وراندې چې نبي کریم ﷺ ورته امر وکړي پخپله یې په درېو طلاقونو باندې طلاقه کړه.

نو که بالفرض په نفس لعان سره تفریق واقع شوی وی نو د طلاق ورکولو به څه معنی نه درلوده.

همدارنګه د «قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ» د کلماتو څخه اشارةً معلومېږي چې که عُوَیمر طلاق نه وی ورکړی نو نبي کریم ﷺ به ورته په طلاق کولو امر کړی وی او یا به یې پخپله د نیابت په توګه ترې جدا کړې وی.

---

(۱) لسان العرب ج۱۲ ص۳۸۷
(۲) لسان العرب ج۱ ص۶۴۸
(۳) صحیح البخاري ج۱ ص۴۴
(۴) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۱۶۹
(۵) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۲۹۸، تفسیر المظهري ج۶ ص۴۶۳: تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۵۹
(۶) صحیح البخاري ج۲ ص۸۰۰

نحوي تحليلونه

نحوي تحليلونه په نظر كښې ونيولى شي:

۵ـ په ذكرو شوو ايتونو كښې بايد لاندې نحوي تحليلونه په نظر كښې ونيولى شي:
الف: په ﴿ وَٱلْخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ﴾ كښې د "اَلْخَامِسَةُ" كلمه مرفوعه ده چې په ﴿ أَرْبَعُ شَهَٰدَٰتٍۭ بِٱللَّهِ ﴾ كښې د ﴿ أَرْبَعُ ﴾ په كلمه باندې عطفه ده، كومه چې د خبريت په بنياد مرفوعه ده.
ب: په ﴿ وَٱلْخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ عَلَيْهَآ ﴾ كښې د ﴿ ٱلْخَٰمِسَةَ ﴾ كلمه منصوبه ده، چې په ﴿ أَن تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَٰدَٰتٍۭ بِٱللَّهِ ﴾ كښې د ﴿ أَرْبَعَ ﴾ په كلمه باندې معطوفه ده كومه چې د ﴿ أَن تَشْهَدَ ﴾ دپاره د مفعول مطلق په حيث منصوبه ده.

خو په دواړو خايونو كښې د "اَلْخَامِسَةُ" دپاره موصوف مقدر دى چې په "وَالشَّهَادَةُ الْخَامِسَةُ" سره ترې تعبير كوو.

ج: د ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ ﴾ تول ايت شريف شرط واقع شوى چې جزا يې د تعميم دپاره مقدره ده چې خينو مفسرينو كرامو ترې په "لَعَاجَلَكُمْ بِالْعُقُوبَةِ" سره تعبير كړى دى[۱]، يعني كه د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وى او هم دا خبره نه وى چې الله ﷻ ډېر توبه قبلوونكى دى او د حكمت خښتن دى نو تاسو به يې په توندۍ سره په عقوبت او عذاب باندې مبتلا كړي وى.

مګر موني ته بهتره برېښي ـ والله ﷻ أعلم ـ چې مقدره جزائيه جمله به "لَمَا أَنْزَلَ الْحُدُوْدَ وَاللِّعَانَ" وي، نو حاصل به يې په لاندې دوه وو برخو باندې تقسيم شي:

اول: كه د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وى نو اسلامي حكومت به يې په پښو باندې نه وى ودرولى او د دې توان به يې نه وى وركړى چې په خپل قلمرو كښې حدود جاري كړي او اسلامي جامعه د فحاشۍ او بد اخلاقۍ څخه پاكه او سوچه كړي.

رښتيا چې د حدودو اجراء كول د اسلامي حكومت ډېره لويه خاصه ده چې د كفري جامعې څخه وړاندې په زغرده سره جدا كېږي. د همدې كبله كفري حكومتونه بل هيڅ شي ته په دومره بد نظر نه ګوري لكه څومره چې د حدودو اجراء كولو ته په بد نظر باندې ګوري، او بل هيڅ شي ته دومره نه خوشالېږي لكه څومره چې د فحاشۍ ترويج ته خوشالېږي. خكه چې كفري دولتونه پوهېږي چې اسلامي دولت تر هغه وخته پورې استقلال نه شي موندلى او په پښو باندې نه شي ودرېدلى ترڅو چې حدود اجراء كړي او د فحاشۍ مخه ونيسي.

نن ورځ[۲] د دنيا كفري دولتونه او هغه اسلامي دولتونه كوم چې د كفري دولتونو د اثر څخه خلاص نه دي، د افغانستان اسلامي حكومت په رسميت نه پېژني او د يوه حكومت په حيث يې نه مني حال دا چې دا حكومت د افغانستان په نوي فيصده (۹۰٪) خاوره باندې يې كنترول لري او امنيت يې پكښې قائم كړى دى. د دې اصلي وجه دا ده چې ـ الحمد لله ﷻ ـ په افغانستان كښې حدود جاري دي؛

---

(۱) تفسير البغوي ج۳ ص۳۲۸
(۲) ۱۷/۳/۱۴۲۰ هـ ق = ۱۰/۴/۱۳۷۸ هـ ش

ځلو لاسونه پرې کېږي، زانيان په درو وهل کېږي او يا رجم کېږي او هم پټښې د قصاص حکم په برخې چوکات کښې جريان لري، نو د اسلام ټول دښمنان په ډېره خطره کښې واقع دي او داړېږي چې رنه دي لکه چې اسلامي دولت به پښو پاندې ودرېږي او د کفري دولتونو د زوال وخت رانژدې شي.
همدا مضمون په لاندې حديث کښې ډېر ښه منعکس شوی دی.

يوه ورځې نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «حَدٌّ يُعْمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمْطَرُوا ثَلَاثِينَ صَبَاحًا»[1] يعنې يو حد چې په ځمکه کښې عملي او اجراء شي دا د ځمکې د اوسېدونکو دپاره د دې څخه زيات بهتر دی چې ډېرش ورځې ورباندې بارانونه وشي، د هغه کته د دې څخه ډېره ده. دا ځکه چې د حد په اجراء باندې خلک د ګناهونو څخه لاس اخلي او د الله ﷻ اطاعت ته رجوع کوي، چې همدا د پراخۍ او ابادۍ (بارانونو) لوی عامل دی.

دوهم: که دا خبره نه وی چې: يقيناً الله ﷻ ډېر توبه قبلوونکی دی او د حکمت څښتن دی، نو د لعان اېتونه به يې نه وی نازل کړي او لاندې کارونو به صورت نيولی وی.

يو: که خاوند د خپلې مېرمنې په زناکارۍ باندې سترګې پټولې نو په ديوثانو کښې به شمېرل کېده.

دوه: او که بدون د شاهدانو څخه يې قتل کولې نو د قصاص سره به مخامخ کېده.

درې: او که د شاهدانو پلټنه يې کولی خو خپل ځان د قصاص څخه خلاص کړي، نو شاهدان به ورته په هغه تنګ وخت کښې نه ميسر کېده.

نو په لعان سره د يو پلوه خاوند د قذف د حد څخه او مېرمن يې د رجم د حد څخه خلاصه شوه او د بله پلوه په دواړو کښې صادق او کاذب پټ شو او يوه ته هم د پيغور ګوته په مستقيمه توګه متوجهه نه شوه. والحمد لله ﷻ علی ذلک.

﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ۚ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ لِكُلِّ
امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ ۚ وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَّوْلَا
إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَٰذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴿١٢﴾ لَّوْلَا
جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ ۚ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَٰئِكَ عِندَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٣﴾
وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ

[1] سنن النسائي ج۲ ص ۲۵۶، سنن ابن ماجه ص ۱۸۲

هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٌ ﴿١٥﴾ وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا
سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴿١٦﴾ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُوا۟ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ
﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ ۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ
ٱلْفَٰحِشَةُ فِى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا
تَعْلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٠﴾ ﴾

[۱۱] یقیناً هغه کسان کومو چې لوی دروغ راوړي دي (په عائشې رضي الله عنها باندې یې تور لګولی دی) ستاسو څخه یو ټولګی دی، دا (دروغ) د خپلو ځانونو دپاره شر مه ګڼئ بلکې دا ستاسو دپاره خیر دی.

د دروغ تړونکو د جملې څخه د هر کس دپاره هغه شی دی کوم چې یې د گناه څخه کسب کړی دی، او هغه څوک چې د دوی د جملې څخه د دروغو د لوی والي متولي (خاوند) دی (نو) د هغه دپاره (د الله ﷻ په نزد) لوی عذاب دی.

[۱۲] ولې (داسې ونه شوه) کله چې تاسو دغه دروغ واورېده، چې نارینه مؤمنانو او ښځینه مؤمنو په خپلو ځانونو باندې د خیر گومان کړی وی، او ویلې یې وی چې دغه (دروغ) ښکاره تړل شوي (دروغ) دي.

[۱۳] ولې پرې دروغ تړونکو (په خپلو دروغو باندې) څلور تنه شاهدان رانه وستل (ونه درول)، نو کله چې دوی شاهدان رانه وستل (ونه درول) نو دغه (دروغ تړونکي) د الهي شریعت په نزد همدوی دروغژنان دي.

[۱۴] او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په دنیا او آخرت کښې په تاسو باندې نه وی نو هرومرو به تاسو ته په هغه شي کښې لوی عذاب در رسېدلی وی په کوم کښې چې تاسو (داوبو په شان په اسانۍ سره) ورتوی شوئ (پکښې مشغول شوئ).

[۱۵] (البته) په هغه وخت کښې چې تاسو په خپلو ژبو سره دروغ اخستل (او بیا مو خورول) او (هم) په خپلو خولو سره مو هغه شی ویل کوم چې تاسو ته پرې علم (یقین) نه وه، او (هم) تاسو اسان (وړوکی) گاڼه حال دا چې هغه د الله ﷻ په نزد ډېر لوی وه.

[۱۶] او ولې (داسې ونه شوه) چې کله تاسو (ذکر شوي) دروغ اورېدلي وی نو ویلي مو وی چې مونږ ته مناسب نه دي چې په دغو دروغو کښې خبره وکړو، ای الله! تاته پاکي ده (له دې څخه چې ستا د پیغمبر میرمن بدکاره وي)، دغه (دروغ) لوی بهتان دی.

[۱۷] (ای مؤمنانو!) الله ﷻ تاسو ته د انذار (ډارولو) څخه ډک نصیحت درکوي چې د دې دروغو

مثل ته بیرته د همېشه دپاره ورتاو شئ (بیا د دغسې ګومان مرتکبین شئ) که تاسو مؤمنان یاست (نو د دوهم خل دپاره ترې خانونه وساتئ).

[۱۸] او الله ﷻ تاسو ته خپل ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی.

[۱۹] یقیناً هغه کسان کوم چې دا خبره خوښوي چې په هغو کسانو کښې بدکاري خوره (مشهوره) شي کومو چې ایمان راوړی دی، نو هغوی لره په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب دی. او الله ﷻ پوهېږي (چې څوک یې خوښوي او څوک یې نه خوښوي) او تاسو نه پوهېږئ.

[۲۰] او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی او (هم دا خبره نه وی) چې یقیناً الله ﷻ نرمي کوونکی او مهربان دی (نو تاسو ته به لوی عذاب در رسېدلی وي).

ارتباط او شان نزول

د سورت د پیل څخه د زنا او قذف د حدونو په باره کښې بحث را روان دی، په دې ایتونو کښې د هغه خاص قذف ذکر ته اشاره شوې ده کوم چې د منافقانو د پلوه په اُم المؤمنین (عائشې رضی الله عنها) باندې لګېدلی وه.

که څه هم ټولو مفسرینوکرامو[۱] ذکر شوي لس ایتونه په اجماع سره په همدغې واقعه کښې نازل شوي ګڼلي دي مګر مونږ ته د سورت د مضامینو څخه داسې برېښي چې د ټول سورت د نزول سبب به همدغه پېښه وي، او دا ځکه چې په دې سورت کښې هغه ټول وتونه او چاودونه بندي کړی شوي دي د کومو د پلوه چې منافقان خپلو منافقانه افواهاتو ته په مؤمنانو کښې اشاعت ورکوي.

د افک واقعه

علماوو کرامو په اُم المؤمنین (عائشې رضی الله عنها) باندې د تهمت تړلو واقعه ډېره مفصله لیکلې ده[۲]، مګر مونږ یې د ایتونو د تفسیر په غرض په څه لنډیز باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

۱ـ بي بي عائشه رضی الله عنها وایي چې: مونږ به د نبي کریم ﷺ سره د سفر کولو دپاره د قرعه کشۍ په سبب انتخابېدو، نو په همدې طریقه د بني المصطلق د غزا دپاره زه انتخابه شوم (دغې غزا د هجرت په شپږم کال صورت نیولی دی[۳]).

۲ـ دغې غزا ته مونږ په داسې وخت کښې لاړو چې حجاب نازل شوی وه، نو زما عادت دا وه چې په خپله ډولۍ (کوجاوه) کښې به کېناستم او پردې به مې راخورې کړې، نو د کوچ او بار په وخت کښې به پټه (مستوره) په اوښ باندې بارول کېدم، او په همدغه حال به بېرته راکوزوله کېدم.

۳ـ کله چې د غزا څخه غازیان فارغ او بېرته راستانه شوه او مدینې منورې ته رانژدې په یوه خای کښې کاروان اړولي وه نو په شپه کښې د کوچ او بار اعلان وشو.

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۳۴۷
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۴؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۶۸؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۸۹؛ صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۴؛ ج۲ ص۵۹۳، ۶۹۶
(۳) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۴۱

۴_ زه له خوبه راپورته شوم او د قضاء حاجت دپاره په توره تیاره کښې د لښکر څخه بهر لاړم، کله چې د خپل حاجت څخه فارغه شوم او بېرته خپلې مېنې ته راستنه شوم نو گورم چې زما د غاړې هار شکېدلی دی او مرۍ دانه وانه شوې دي.

۵_ زه دستي بېرته ستنه شوم او د خپل امېل (د غاړې هار) په راغونډولو بوخته شوم.

۶_ همدغې پلټنې څه زيات وخت ونيوه، او زما دې ته فکر نه شو چې کاروان به راځخه لاړ شي او زه به په مېنه پاتې شم.

۷_ کله چې زه بېرته مېنې ته راستنه شوم، کاروان بار شوی وه او په مېنه باندې زما څخه په غير هيڅوک پاتې نه وه.

۸_ څرنگه چې زما په ډولۍ (کوجاوه) باندې پردې را خورې وې او کاروانيانو خيال کړی وه چې زه پکښې ناسته يم نو خالي ډولۍ يې په اوښ باندې باره کړې وه، دوی څکه ملامته نه وه چې د يو پلوه د هغې زمانې زنانه ډېرې غوښنې نه وې چې ښه خوراکونه يې نه خواره او د بلې خوا زه کم عمرې وم او دومره زيات وزن مې نه درلود.

په دې باندې علاوه د کوچ او بار وخت هم د منډې وخت وي نو د هيچا نه وه فکر شوی چې ډولۍ خو خالي ده.

۹_ نو زما دپاره دوه لارې وې چې يوه پکښې خوښه کړم، هغه دا:

الف: چې کاروان پسې پياده روانه شم او خپل ځان ور ورسوم.

ب: چې په مېنه باندې تمه شم، چې کله زه معلومه شم چې په مېنه باندې پاتې شوې يم او ډولۍ مې په اوښ باندې خالي باره کړی شوې ده، نو بيرته به راپسې راشي او ما به مونده کړي.

۱۰_ ما د خپل ځان دپاره دوهمه لاره غوره کړه، او دا راته گټوره او بهتره وبرېښېدله، څکه چې په لومړنۍ لاره کښې برسېره په دې چې کاروان ته ځان رسول سخت وه دا احتمال هم وه چې د کاروان د تگ لار غلطه کړم او بالکل ترې تم وگرځم.

۱۱_ نو په توره تياره کښې يوازې تنها فکرجنه په مېنه کېناستم، چې په عين حال کښې راباندې خوب غلبه کړې وه او ويده شوې وم.

۱۲_ صفوان بن المعطل ﷺ د کاروان څخه وروسته پاتې وه، چې کله په لاره تېرېده او زما برابرۍ ته راورسېده نو په ما باندې يې سترگې ولگېدې چې دلته خو لکه چې څوک بنيادم ملاست دی.

۱۳_ چې رانژدې شو نو زه يې وپېژاندم چې عائشه (أم المؤمنين) يم، او دا څکه چې د حجاب څخه وراندې نوموړي زه لېدلې وم، په دغه وخت کښې که څه هم لمر نه وه راختلی خو څه ناڅه رڼا وه او بنيادم پېژانده کېده.

۱۴_ څرنگه چې نوموړي زه وپېژاندم نو سمدستي يې په لوړ اواز وويل چې: إنا لله وإنا إليه راجعون.

۱۵_ زه په همدغه اواز باندې راوېښه شوم او خپل ټکرۍ مې په خپل ځان باندې راخور کړ او په خپله پرده (حجاب) کښې مې خپل ځان راتاو کړ.

۱۶_ زه په سوګند سره وایم چې نوموړي صفوان ﷺ زما سره یوه خبره هم ونه کړه او د "إنا لله وإنا إليه راجعون" څخه پرته مې ترې هیڅ نه دي اورېدلي.

۱۷_ نوموړي سمدستي خپله راحله (بارګیره اوښه) چوکړه او زه پرې سوره شوم، او د کاروان په لاره باندې یې کش کړه.

۱۸_ آن تر دې چې کاروان تازه اړولي وه او په تکنده غرمه کښې مونږ دواړه ور ورسېدو.

۱۹_ د همدغه کیفیت د لیدلو څخه د عبدالله بن أبي (رئیس المنافقین) په لمسون په ما باندې تهمت وتړل شو، خو زه ورباندې خبره نه وم.

۲۰_ کله چې مونږ مدینې منورې ته ورسېدو هلته زه مریضه شوم او تر یوې میاشتې پورې په بستر کښې پرته وم، بیا هم په تهمت باندې خبره نه شوم.

۲۱_ لږ څه چې د مریضتیا څخه روغه شوم نو د أم مسطح رضي الله عنها د پلوه راته تول قیصه هو بهو بیانه کړی شوه.

۲۲_ نو د قیصې په اورېدلو سره بېرته مریضه شوم بلکې په مرض باندې مې ژړا او غمونه هم وراضافه شوه، نو د همدې کبله مې د نبي کریم ﷺ څخه اجازه وغوښتله چې د مور او پلار زیارت وکړم، مطلب مې دا وه چې هلته پوښتنه وکړم چې ایا رښتیا په ما باندې تهمت لګولی شوی دی؟

۲۳_ مور مې د تهمت لګولو تصدیق وکړ چې دا اوازه په خلکو کښې خوره ده، او ډېر داډ یې راکړ، مګر زما ژړا لا اضافه شوه او خوب مې وتښتېد.

۲۴_ آن تر دې چې یوه ورځ او دوه شپې مې نه اوښکې ودرېدلې او نه ویده شوم، او مور او پلار مې خیال کاوه چې په ژړا به یې زړه پرق وچوي.

۲۵_ زه په همدې حال وم چې نبي کریم ﷺ هلته راغی او په داسې حال کښې یې زما سره څه خبرې وکړې چې زما مور او پلار هم دواړه ناست وه.

۲۶_ ما هر یوه (مور او پلار) ته وویلې چې تاسو نبي کریم ﷺ ته زما د پلوه څه جواب ورکړئ، خو هغوی هر یوه خپل اعتذار وړاندې کړ چې مونږ څه ووایو؟

۲۷_ بیا ما پخپله په داسې ډول جواب عرض کړ چې:

تاسو خو تهمت اورېدلی دی او ستاسو په زړونو کښې یې ځای نیولی دی، نو که زه ووایم چې دا بهتان او دروغ دي (او الله ﷻ پوهېږي چې دا بهتان او دروغ دي) نو تاسو به راباندې باور ونه کړئ، او که ووایم چې دا رښتیا دي (او الله ﷻ پوهېږي چې دا رښتیا نه دي) نو تاسو به پرې سمدستي باور وکړئ. نو زه په الله ﷻ باندې په سوګند سره وایم چې زما جواب هغه دی کوم چې د یعقوب عليه السلام څخه الله ﷻ حکایت کړی دی چې: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَٱللَّهُ ٱلْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴾ [یوسف:۱۸] یعني نو زما کار نېک صبر دی او الله ﷻ په هغه شي باندې ډېر ښه پوهېږي کوم چې تاسو یې بیانوئ.

۲۸_ ما دغه خبره وکړه او لاړم په بستر باندې مې ډډه ووهله، زما یقین وه چې الله ﷻ به زما په برائت کښې خپل پیغمبر ته وحي وکړي او یا به یې په خوب کښې ورڅرګند کړي، خو په خپل ځان

باندې مې دومره باور نه وه چې زما په برائت کښې به قرآن نازل شي، چې د قیامت د ورځې پورې به یې مسلمانان قرائت کوي (ماته خپل ځان د دغه شان څخه حقیر ښکارېده).

۲۹ـ د دغه مجلس څخه لا څوک وتلي نه وه چې په نبي کریم ﷺ باندې د وحې د نزول حالت ځرګند شو، نو کله چې وحي تمامه شوه نو لومړنی خبره چې نبي کریم ﷺ وکړه هغه دا وه چې: «يَا عَائِشَةُ! أَمَّا اللهُ فَقَدْ بَرَّأَكِ»[۱] ای عائشې! هر چې الله ﷻ دی نو تاته یې (د تهمت څخه) برائت درکړ، او د ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ ﴾ څخه نیولې آن تر ﴿ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴾ پورې لس ایتونه یې په مجلس باندې قرائت کړه.

۳۰ـ ماته خپلې مور وویلې چې نبي کریم ﷺ ته ورپورته شه، ودرېږه او شکریه یې وکړه، ما ورته وویلې چې: نه ورپورته کېږم زه د بل هیڅا ستاینه نه کوم فقط د الله ﷻ حمد او ثنا وایم چې د تهمت کوونکو د خبرو څخه یې خلاصه کړم.

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ﴾ کښې د دوه وو لغتونو شرحه ولولئ:

الف: د "إِفْك" کلمه د دې دپاره وضعه شوې ده چې یو شی د خپل مخ څخه واړولی شي او سرچپه کړی شي[۲]، دروغو او بهتان ته ځکه دغه لقب ورکړی شوی دی چې دلته حقیقت سرچپه کېږي او په خپله اصلي څېره باندې نه ځرګندېږي.

مګر په دې مقام کښې د نوموړې کلمې څخه هغه خاص تهمت مطلب دی کوم چې په أم المؤمنین (عائشې رضي الله عنها) باندې لګولی شوی وه.

ب: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۱۴] ایت لاندې د "عصبة" د کلمې ښه پوره شرحه لیکلې ده چې دا د یوې ډلګۍ نوم دی، خو په دې مقام کښې ځینو مفسرینو کرامو دغه ډلګۍ د پنځو نفرو څخه عبارت اخستې ده[۳] هغه دا دي: ۱ـ عبد الله بن أبي المنافق، ۲ـ حمنة بنت جحش (د أم المؤمنین زینب رضي الله عنها خور)، ۳ـ د طلحه بن عبیدالله رضي الله عنه مېرمن رضي الله عنها، ۴ـ مسطح بن أثاثه رضي الله عنه، ۵ـ حسان بن ثابت رضي الله عنه.

زمونږ په فکر ډلګۍ به د ټولو منافقانو څخه عبارت وي چې مشر یې نوموړی عبد الله وه، او ځینو مؤمنانو به په اشاعت (خورونه) کښې په لا شعوري توګه برخه اخستې وي.

نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: ای مؤمنانو! د "إفك" په واقعه باندې تاسو ډېر مه غمژن کېږئ، دا ځکه چې تاسو ټولو خو په تهمت لګولو کښې اشتراک نه درلود بلکې ستاسو یوې ډلګۍ پکښې ګډون کړی وه، په دې باندې علاوه په دغې ډلګۍ کښې هغه سړي د تهمت لګولو مشري په غاړه درلوده کوم چې حقیقتاً ستاسو څخه نه دی بلکې منافق دی او په زړه کښې ایمان نه لري.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۶۹۸

(۲) مفردات الراغب ص۱۵

(۳) روح المعاني ج۱۸ ص۱۱۴

دا تهمت لګول ستاسو دپاره په خير تمام شو

۲_ په ﴿لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې:

الف: الله ﷻ پوهېده چې د "إفك" واقعه به پېښېږي نو د مقدمې په توګه يې د زنا او هم د قذف حدونه نازل کړه او اسلامي ټولنې ته يې خير ورساوه.

ب: د "إفك" په قيصه کښې مسلمانان پوه کړی شوه چې د دين دښمنان په دوی باندې په هيڅ شي باندې ډيل نه دي حتی چې د دوی په پاکلمنو زنانه وو باندې په تور (تهمت) لګولو سره هم صرفه نه کوي، نو د دوی بيدارول بل خير شو.

ج: ساده لوحه مسلمان په غوږ ووهل شو چې په راتلونکي وخت کښې د منافقانو خبرې په لا شعوري توګه ونه مني، که نه نو په خپلو منځو کښې به په جګړه اخته شي.

د: د همدې واقعې په نسبت لس ايتونه نازل شوه چې د قيامت د ورځې پورې به يې مسلمانان په لمونځونو او بدون د لمونځونو څخه تلاوت کوي او اجرونه به ګټي.

ه: په دغې غمژنې پېښې باندې تر يوې مياشتې پورې د نبي کريم ﷺ په شمول مسلمانانو صبر وکړ، او په صبر باندې خو الله ﷻ بې حسابه اجرونه ورکوي.

و: د نبي کريم ﷺ عالي شان او د اُمهات المؤمنين عفت په دغې پېښه کښې ډېر ښه په ډاګه شو چې د قيامت تر ورځې پورې پکښې د دښمنانو دپاره د عبرت درس او د دوستانو دپاره د سترګو يخوالی منعکس شوی دی.

دا وه د ذکرې شوې پېښې د خيريت څو مثالونه چې وليکل شوه، څه لرې نه ده چې محترمو لوستونکو ته پکښې نورې ښېګڼې هم اذهانو ته ورشي.

د عائشې رضي الله عنها فضائل

۳_ ځينو علماوو کرامو[۱] د عائشې رضي الله عنها (اُم المؤمنين) امتيازات او فضائل پخپله د همدې (ابې) د خولې څخه بيان کړي دي چې لسو امتيازاتو ته رسېږي، که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي مونږ د اوږدوالي د کبله دلته رانقل نه کړ.

ګناهونه د عمل په اندازه

۴_ په ﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ﴾ کښې اشاره ده چې د بي بي عائشې رضي الله عنها د تهمت په واقعه کښې د ګناه په لحاظ سره ګډون کوونکي مختلف وه. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د ځينو ګډون کوونکو زړونو غوښتل چې خبره خوره ورۍ شي که څه هم پخپله يې د خورولو په هکله کوم عملي اقدام نه وه کړی.

ب: د ځينو ګډون دا وه چې په اورېدلو سره يې رده نه کړه او ساکت پاتې شوه.

---

(۱) تفسير کشاف ج۳ ص۲۲۵: التفسير الکبير ج۲۳ ص۱۹۲

تر څو چې يې د شپې په تياره کې په پټه لاس پرې ورنه وړي، هم چې يې په ورکړي خندل او څه خبره به يې نه کوله.

ج: ځينو به يې په اورېدلو باندې خندل او څه خبره به يې نه کوله.

د: ځينو به پکښې خبرې کولې او د يوه ځخه به يې بل ته رسوله، او داسې نور.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: په بهتان کښې د هر يوه ګډون کوونکي دپاره د الله ﷻ په نزد د خپل کسب په اندازه ګناه ثابته ده.

د بهتان مؤسس څوک وه؟

۵_ په ﴿ وَٱلَّذِى تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ کښې هغه چاته اشاره شوې ده کوم چې په بهتان کښې د ټولو ګډون کوونکو څخه لويه ونډه اخستې وه، او کوم چې پکښې د الله ﷻ په نزد ډېر لوی ګناهګار وه، چې هغه د عبد الله بن أبي بن سلول (رئيس المنافقين) څخه عبارت دی[۱]. يعنې او د ګډون کوونکو د جملې څخه چې څوک د غټې برخې متولي او خاوند دی د هغه دپاره د الله ﷻ په نزد لوی عذاب دی.

په دې بهتان کښې څوک په حد کړی شو؟

۶_ په بهتان کښې ګډون کوونکو مختلفې مرتبې درلودې، چې ځينې په دنيا کښې د حد د اقامه کولو د معيار لاندې راتله او حد ورباندې اجراء شو او ځينې په دنيا کښې په دغه شرعي معيار باندې برابر نه وه نو حد ورباندې جاري نه کړی شو که څه هم ګناه يې د ټولو څخه لوړه وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې شرحه ولولئ:

الف: په رواياتو کښې ثابته ده[۲] چې په دغه بهتان کښې درې کسان په حد کښې کړی شوه او هر يو اتيا دُرې ووهل شو: ۱_ حسان بن ثابت ﷺ، ۲_ مسطح بن أثاثه ﷺ، ۳_ حمنة بنت جحش اخت زينب أم المؤمنين رضي الله عنها.

ب: که څه هم رئيس المنافقين د دغه بهتان مؤسس وه خو په څرګنده توګه يې د مؤمنانو په وړاندې داسې خبره نه وه کړې چې د حد د اجراء لاندې واقع شي، نو حد پرې جاري نه کړی شو[۳]. يا په بل عبارت: نوموړی منافق د بهتان ډېره اېښودونکی وه مګر په قذف کښې يې په زنا باندې صراحت ونه کړ او د حد دپاره صراحت ضرور دی. د نوموړي لومړنۍ تاسيسي خبره دا وه چې کله صفوان بن المعطل ﷺ بي بي عائشه رضي الله عنها په اوښ باندې سوره ورروستله نو ويې ويلې چې: "إمْرَأَةُ نَبِيِّكُمْ بَاتَتْ مَعَ رَجُلٍ حَتَّى أَصْبَحَتْ، ثُمَّ جَاءَ يَقُوْدُهَا"[۴] يعنې ستاسو د پيغمبر مېرمنې د يو سړي سره آن د سبا پورې شپه تېره کړه بيا يې دغه ده په ټکنده غرمه کښې په اوښ باندې سوره راوستله چې د جلبه يې راکاږي.

---

(۱) صحيح البخاري ج۲ ص۶۹۶
(۲) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۵۸
(۳) في ظلال القرآن ج۴ ص۲۵۰۰؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۵۵
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۸۹

تاسو ولې د بهتان رد ونه کړ؟

۷ـ په ﴿ لَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴾ کښې د سرې په زړه کښې لاندې پوښتنې خطور کوي:

الف: د ﴿ لَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ سره په دې مقام کښې مناسبه وه چې "ظَنَنْتُمْ" نازل شوې وې، نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

د دې پوښتنې جواب دا دی چې: په ایت شریف کښې الله ﷻ مسلمانانو ته توصیه کړې ده چې تاسو ولې بدګوماني کوئ حال دا چې د ایماندار سره (نارینه وي او که ښځینه وي) بدګوماني کول مناسبت نه لري او دا ځکه چې ایمان د بدګومانۍ مخالف دی. نو که بالفرض "ظَنَنْتُمْ" نازل شوې وی نو دغه نکته به پټه پاتې شوې وی.

ب: که څوک وايي چې: په ﴿ لَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ کښې ټول مؤمنان مخاطب کړی شوي دي چې د تهمت د اورېدلو په وخت کښې يې ولې نېک ګومان ونه کړ. حال دا چې دغه کار خو د ټولو څخه صورت نه وه نیولی لکه چې په راتلونکي اتمه (۸مه) توضیح کښې وربانديې د ابو ایوب الانصاري ﷺ قیصه دلالت کوي؟

د دې جواب دا دی چې: مونږ د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۷۲] ایت لاندې لیکلي دي چې په محاوراتو کښې کله-کله د ځینو اشخاصو عمل ټولو ته منسوبول کېږي، نو په دې مقام کښې همدغه طریقه په کار اچولې شوې ده، والله ﷻ أعلم.

ج: په کار وه چې د ﴿ بِأَنفُسِهِمْ ﴾ په عوض "بِأَنفُسِهِمَا" نازل شوی وی، ځکه چې بدګومان خو په دوه وو کسانو باندې صورت نیولی وه چې یو صفوان بن المعطل ﷺ وه او بل بي بي عائشه أم المؤمنین رضي الله عنها وه، یعنې ای مؤمنانو! داسې ولې ونه شوه چې کله تاسو د بهتان قیصه اورېدلې وی نو سمدستي به مو د ایمان په قوت په دغو دواړو باندې نېک ګومان کړی وی چې دا ډېر لوی ښکاره دروغ دي.

نو پوښتنه دا ده چې: د څه حکمت په بنیاد دغسې نازل نه کړی شوه؟

د دې پوښتنې جواب مفسرینو کرامو داسې ورکړی دی[1] چې ټول مؤمنان (نارینه وي او ښځینه) د یوه جسد او یوه تن مثال لري نو په صفوان ﷺ او عائشې رضي الله عنها باندې بد ګومان کول داسې ګڼل شوي دي لکه چې مؤمنانو په خپلو ځانونو باندې بد ګومان کړی وي.

همدې مضمون ته ورته مضمون په لاندې ایتونو کښې هم منعکس شوی دی چې:

اول: ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ﴾ [الحجرات:۱۱] تاسو د خپلو ځانونو یعنې د نورو مسلمانانو عیب مه وایاست.

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۲۱؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۳۳۲

دوهم: ﴿ وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْ ﴾ [النساء:۲۹] او تاسو خپل ځانونه یعنې نور مسلمانان مه وژنئ.

دریم: ﴿ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنفُسَكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ ﴾ [البقرة:۸۴] او تاسو خپل ځانونه یعنې نور مسلمانان د خپلو کورونو څخه مه وباسئ.

څلورم: ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ [النور:۶۱] نو کله چې تاسو کورونو ته داخلېږئ نو په خپلو ځانونو یعنې په نورو مسلمانانو باندې سلام واچوئ.

تبصره

۸ـ مونږ ته په دې مقام کښې بهتره برېښي چې د ﴿ بِأَنفُسِهِمْ ﴾ کلمه په خپله متبادره معنی باندې پاتې شي، ځکه چې د "إفك" په ذکره شوې قیصه کښې خو بل هیڅ شی نه وه شوی چې د تهمت موجب ګرځېدلی وي بې له دې څخه چې:

الف: صفوان ﷺ د نبي کریم ﷺ د پلوه په دې باندې مقرر کړی شوی وه چې دکاروان وروسته لاره تعقیب کړي، هسې نه چې د چا څخه څه پاتې شوي وي او یا ترې په لاره باندې څه شی لوېدلی وي نو هغه به په خپل خاوند باندې وسپاري، او هسې نه چې د چا اوښ ستومانه شوی وي او یا پخپله د ناروغۍ د کبله په نیمایي لاره کښې پاتې وي نو هغه به کاروان ته ورسوي[۱].

ب: همدارنګه عائشه أم المؤمنين رضي الله عنها هم په یوه معقول عذر سره په مېنه باندې پاتې شوې وه چې د غاړې هار یې شکېدلی وه (مری یې تیت پرک شوې وې) او په راغونډولو باندې مشغوله شوې وه. دوی دواړو خو کومه سابقه وعده نه درلوده چې په فلانکي ځای کښې به دواړه سره یو ځای کېږو. ایا دا د تهمت موجبه ده چې صفوان ﷺ د خپلې دندې په مطابق خپله مور (عائشه رضي الله عنها) کاروان ته ورسوله؟

په دوی دواړو باندې د تهمت ګومان دا معنی لري چې: هیڅ مسلمان سړی د هیڅ مسلماني زنانه سره په خلوت کښې نه ملاقي کېږي مګر ضرور به په فحاشۍ باندې اخته کېږي، دا چې د هر نارینه او د هرې زنانه د فحاشۍ څخه بچ پاتې دي بله موجبه نه لري فقط موجبه یې همدا ده چې خلوت ورته نه دی میسر شوی.

دا ډول خیال کول دا معنی ورکوي چې ایمان د فحاشي مخه نه شي نیولی بلکې مخه یې فقط همدا نیسي چې د چا لاس ورباندې بر نه شي او توان یې ورته ونه رسېږي.

نو الله ﷻ ټول مؤمنان (نارینه وي او که زنانه) متوجه کړه چې تاسو ولې په خپلو ځانونو باندې بدګوماني کوئ حال دا چې تاسو د ایمان خاوندان یاست، ستاسو د تهمت لګولو معنی دا ده چې که بالفرض تاسو ته خلوت لاس ته درشي او یا په خلوت باندې بریالي شئ نو ضرور به په فحاشۍ باندې اخته کېږئ، ایا دا په خپلو ځانونو باندې بدګوماني نه ده؟!

---

(۱) عمدة القاري علي البخاري ج۱۳ ص۲۲۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۱۹۹

همدا مضمون په لاندې حديث كښې يوه ورځې د ابو ايوب الانصاري ﷺ او د ده د مېرمنې (أم ايوب رضي الله عنها) ترمنځ په سوال جواب كښې په ډېر ښه ډول انځور شو[۱] چې:

أم ايوب رضي الله عنها: ايا ته هغه خبرې نه اورې كومې چې د عائشې رضي الله عنها په هكله په خلكو كښې اوازه ده؟

ابو ايوب ﷺ: دا اوازه بالكل دروغ ده (كه بالفرض ته د بي بي عائشې رضي الله عنها په ځاى وى) نو تا به دغسې كار كړى وى؟

أم ايوب رضي الله عنها: په سوګند سره وايم چې ما به دغسې كار نه وى كړى كه بالفرض زه د هغې په ځاى وى.

ابو ايوب ﷺ: نو عائشه رضي الله عنها خو ستا څخه بهتره ده. نو هغې به څنګه دا كار كړى وي؛ نو ځرګنده شوه چې دا ځرګند بهتان او ځرګند دروغ دي.

دروغژنان څوک دي؟

۹ـ په ﴿ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ ۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴾ كښې الله ﷻ مونږ ته د دروغژنانو دروغ په دليل سره اثبات كړي دي، هغه دا چې كه بهتان تړونكي خپل خانونه رښتيني ګڼي نو ولې په خپله خبره څلور تنه شاهدان نه شي درولى، كله چې دوى د دغه كار څخه عاجزان دي نو همدوى د الله ﷻ په نزد دروغژنان دي، او په راتلونكي كښې هم دغه ډول خلک د دروغژنانو د ډلې څخه شمېرلى كېږي.

سوال جواب

۱۰ـ كه څوک وايي چې: د عائشې رضي الله عنها د تهمت واقعه خو بالكل افترا وه، چې نه چا شاهدان درلوده او نه د شاهدانو د درلودلو امكان وه، خو څرنګه چې په نصوصو كښې عمومي مفاهيمو ته كتلى كېږي نو كه څوک په واقعي توګه نارينه او زنانه په خپلو سترګو باندې وګوري خو د شاهدانو د اقامه كولو څخه عاجز شي، نو دغه ليدونكى خو د خلكو په نزد دروغژن دى اما پوښتنه دا ده چې ايا د الله ﷻ په نزد هم دروغژن ګڼلى كېږي حال دا چې الله ﷻ ته خو واقعيت معلوم دى؟

مونږ وايو چې: په دې مقام كښې د ﴿ عِندَ ٱللَّهِ ﴾ څخه د الله ﷻ علم مطلب نه دى څو ذكر شوى سوال وارد شي بلكې دلته د الله ﷻ شريعت مطلب دى، او پوره واضحه ده چې شريعت خو ظاهر ته ګوري او باطن الله ﷻ ته سپاري. د ښه وضاحت دپاره د عمر الفاروق ﷺ وينا درپه زړه كړئ هغه دا چې يوه ورځې يې په خپله خطابه كښې وويلې چې: «وَإِنَّمَا نَأْخُذُكُمْ الْآنَ بِمَا ظَهَرَ لَنَا مِنْ أَعْمَالِكُمْ فَمَنْ أَظْهَرَ لَنَا خَيْرًا أَمِنَّاهُ وَقَرَّبْنَاهُ وَلَيْسَ إِلَيْنَا مِنْ سَرِيرَتِهِ شَيْءٌ، اللهُ يُحَاسِبُهُ فِي سَرِيرَتِهِ»[۲] يعني وحې قطعه شوې ده او يقيناً مونږ نن ورځ تاسو په خپلو هغو اعمالو باندې نيسو كوم چې مونږ ته ځرګند شي، نو هر

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۱۵۹ ـ تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۷۳
(۲) صحيح البخاري ج۱ ص۳۶۰

څوک چې مونږ ته خیر ښکاره کړي (نېک اعمال وکړي) مونږ هغه امین ګڼو او خپل خان ته یې نژدې کوو (اعتماد وربانديې کوو) اما د ده د باطن څخه مونږ ته هیڅ شی نشته (په باطن کښې یې مونږ هیڅ کار نه لرو) په باطن کښې به یې ورسره الله ﷻ حساب کوونکی شي. او هرڅوک چې مونږ ته بدي څرګنده کړي نو هغه مونږ امین نه ګڼو او مونږ یې د خبرې تصدیق نه کوو اګر که وایي چې د ده باطن ډېر ښه دی (او په شریعت باندې برابر دی).

اِفَاضَة څه معنی؟

۱۱_ په ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ فِى الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِى مَآ أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ کښې د ﴿ أَفَضْتُمْ ﴾ کلمه د "اِفَاضَة" څخه اشتقاقه شوې ده چې په اصل کښې "اِفْوَاض" _لکه "اِکْرَام"_ وه، "اِفَاضَة" خو اصلاً د اوبو توېېدلو او خورېدلو ته وایي خو په دې مقام کښې د "اِفْك" په قیصه کښې په اسانۍ سره د ورشرېکېدلو څخه کنایه ده[1].

نو د معنی حاصل یې داسې راخېژي چې: که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې په دنیا او آخرت کښې نه وی نو د هغه شي د کبله به تاسو ته لوی عذاب در رسېدلی وی په کوم کښې چې تاسو د اوبو په شان په اسانۍ سره ورتوی شوئ او برخه مو پکښې واخستله. همدا مضمون په راتلونکي متصل ایت کښې منعکس شوی دی.

درې ګناهونه

۱۲_ دا ایت شریف ﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ ﴾ الآیة، درېوو ګناهونو ته اشاره کوي هغه دا چې:

الف: یعنې تاسو ته څکه لوی عذاب متوجه وه _خو د الله ﷻ په فضل سره یې درڅخه مخه واړوله شوه_ چې تاسو د "اِفْك" قیصه (په ام المؤمنین باندې بهتان) په خپلو ژبو سره شائع کړ چې یوه به د بل د ژبې څخه اخسته او د درېم کس په ژبه کښې به یې ورکاوه ﴿ إِذْ تَلَقَّوْنَهُۥ بِأَلْسِنَتِكُمْ ﴾.

ب: تاسو په خپلو خولو باندې هغه څه ویل په کوم باندې چې تاسو علم نه درلود. یا په بل عبارت: ستاسو خولو د زړونو څخه نمایندګي نه کوله حال دا چې باید سړی په خوله باندې هغه خبره وکړي په کومې باندې چې په زړه کښې باوري وي ﴿ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ ﴾.

ج: بالآخره بله ګناه دا وه چې تاسو د پیغمبر د محرمنې او د ټولو مؤمنانو د مور پورې تهمت تړل اسان ګڼل حال دا چې دا د الله ﷻ په نزد ډېر لوی عصیان وه ﴿ وَتَحْسَبُونَهُۥ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ ﴾.

تاسو ته څه په کار وه

۱۳_ په ﴿ وَلَوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُم ﴾ الآیة، کښې الله ﷻ مؤمنانو ته ادب توصیه کړی دی چې باید تاسو د ذکرو شوو درېګونو ګناهونو په عوض دغه ادب خپل کړی وی چې:

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۱۸؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۷۷

الف: باید تاسو د تهمت د اورېدلو سره سم ویلي وی چې مونږ ته هیڅ مناسب نه دي چې په تهمت خبره وکړو او اقلاً خوله ورباندې وښورورو. ﴿ مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا ﴾. نو تاسو دغسې ولې ونه ویلې؟ او په دغه ادب باندې مو ولې عمل ونه کړ؟

ب: باید تاسو د تهمت د اورېدلو څخه په تعجب کښې لوېدلي وی او په ډېره حیرانتیا سره مو ویلي وی چې: ای الله! تاته د دې څخه پاکي ده چې ستا د پیغمبر مېرمن په دغسې بدکار باندې اخته شي، ای الله! مونږ اعتراف کوو چې دا ډېر لوی بهتان دی چې د دین دښمنانو طرحه کړي دي ﴿ سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴾.

سوال جواب

۱۴- که څوک وایي چې: څه وجه وه چې نبي کریم ﷺ د ذکر شوي ایت د نزول څخه وړاندې د تهمت خبره رد نه کړه او ټولو خلکو ته یې اعلانه نه کړه چې: ﴿ مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبْحَٰنَكَ هَٰذَا بُهْتَٰنٌ عَظِيمٌ ﴾؟ مونږ وایو چې:

الف: که بالفرض نبي کریم ﷺ ذکر شوی تهمت د اورېدلو سره سم رد کړی وی نو منافقانو ته به د پروپاګند لا زیاته موقع لاس ته ورتله چې د خپلې مېرمنې په بدنامۍ باندې خبر شو حال دا چې په موضوع کښې یې هیڅ پلټنه ونه کړه او بې پلټنې یې سمدستي رد کړه.

د همدې کبله نبي کریم ﷺ أسامه ﷺ، بریره رضي الله عنها، زینب (أم المؤمنین) رضي الله عنها، او علي ﷺ په همدې هکله وپوښتل[(۱)].

ب: په دې باندې علاوه که نبي کریم ﷺ ذکر شوی تهمت سمدستي رد کړی هم وی، اوازه ورباندې نه غلې کېده بلکې اوازه د نورو مسلمانانو په رد باندې غلې کېدلې شوه او بس. سرې ته داسې ذهن ته ورځي چې په ﴿ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ﴾ کښې به د نبي کریم ﷺ څخه په غیر نور مؤمنان مخاطب کړی شوي وي.

ج: د څه پوښتنو او ګوېګنو څخه وروسته نبي کریم ﷺ د ممبر په سر باندې وویلې چې: «فَوَاللهِ مَا عَلِمْتُ مِنْ أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا»[(۲)] یعني نو په الله ﷻ سوګند دی چې زه په خپل اهل باندې د خیر څخه پرته په بل شي باندې علم نه لرم او یقینًا دوی په همدې ارتباط داسې یو سړی (صفوان ﷺ) یادوي چې زه په هغه باندې هم د خیر څخه پرته په بل شي باندې علم نه لرم.

د: بالآخره که نبي کریم ﷺ ـ د دې څخه علاوه ـ په رد باندې زور اچولی وی نو څه لرې نه وه چې دوه قومونه (اوس او خزرج) سره په جنګ شوي وی لکه چې په هغه وخت کښې هم دواړه قومونه سره ډېر خګه شوه «حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلُوا»[(۳)] آن تردې چې دوی قصد وکړ چې یو د بل سره په مقاتله او

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۹ ص۵۷۱؛ صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۶۴
(۳) صحیح مسلم ج۲ ص۳۶۶

جنګ باندې پیل وکړي، په کوم وخت کښې چې نبي کریم ﷺ د ممبر د پاسه د تهمت خبره ردوله. او دا خکه چې د تهمت مؤسس عبد الله بن أبي وه چې د خزرج د قبیلې څخه وه، او د دې خطر وه چې د دواړه قبیلو ترمنځ پخوانی زوړ عداوت بیا د شیطان د پلوه راتازه شي.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه صفوان بن المعطل رضي الله عنه په حسان بن ثابت رضي الله عنه باندې د توري حمله وکړه چې په سر یې ورواهه او نږدې وه چې وژلی یې وی چې تا ولې په مونږ باندې تهمت لګولی دی[1].

لنډه دا چې که نبي کریم ﷺ د بي بي عائشې رضي الله عنها او د صفوان رضي الله عنه په تزکیه باندې نور زیات زور اچولی وی نو فتنه به ترې جوړه شوې وی.

خو بیا داسې ونه کړئ!

۱۵_ په راتلونکو ایتونو کښې الله ﷻ مؤمنانو ته ارشاد کړی دی چې:

الف: الله ﷻ تاسو د دې څخه ډاروي چې د ذکرې شوې بې ادبۍ غوندې بلې بې ادبۍ ته ورتاو شئ او د دوهم ځل دپاره بدون د علمه د یوه بد کار په خورولو کښې اخته شئ، نو تاسو د انذار څخه ډک نصیحت قبول کړئ. دا د یو پلوه، او د بله پلوه که تاسو ربښتیاني مؤمنان یاست نو د همېشه دپاره د دغسې کار څخه اجتناب وکړئ ﴿ يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثْلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴾.

ب: تاسو د الله ﷻ شکریه وکړئ او ناشکري یې ونه کړئ چې په هر ځای کښې درته ضروري ارشادات او ګټور احکام درنازلوي ﴿ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْأَيَٰتِ ﴾.

ج: الله ﷻ ته ستاسو ټول حالات معلوم دي او د ده ﷻ هر یو کار د حکمت څخه ډک دی، نو د "إفك" په پېښه کښې یې تاسو په خپلو ډېرو خامیو باندې پوه کړئ او ارشادات یې درنازل کړه چې ستاسو عقلونو هیڅ نه وه درک کړي ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾.

د ګناه اشاعت خوښول هم ګناه ده

۱۶_ په ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلْفَٰحِشَةُ ﴾ الآية، کښې لاندې مطالبو ته اشاره ده:

الف: لکه څنګه چې په مؤمنانو کښې د تهمت او بدنامۍ خورول ګناه ده همدارنګه د دغه ډول خورولو سره مینه او محبت درلودل هم ګناه ده. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»[2] یعنې تر هغه به ستاسو یو نفر کامل مؤمن نه شي ترڅو چې د خپل ورور دپاره هغه څه خوښ کړي کوم چې د خپل ځان دپاره خوښوي.

دوهم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِذَا عُمِلَتِ الْخَطِيئَةُ فِي الْأَرْضِ كَانَ مَنْ شَهِدَهَا فَكَرِهَهَا (وَقَالَ مَرَّةً أَنْكَرَهَا) كَانَ كَمَنْ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَرَضِيَهَا كَانَ كَمَنْ شَهِدَهَا»[3]

(۱) سیرت ابن هشام ج۳ ص۳۵۲
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۶.
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۲۴۱

یعنې کله چې د خمکې په مخ کوم بد کار وکړی شي نو هغه څوک چې ورسره حاضر وي او بد یې وګڼي د هغه چا غوندې دی چې ترې غائب وي، او هرڅوک چې ترې غائب وي نو پرې خوښ شي د هغه چا غوندې دی چې ورسره حاضر وي.

نو حاصل یې داسې راخیژي چې: یقیناً څوک چې په مؤمنانو کښې د بدنامۍ خورېدل خوښوي او وربانديې راضي وي نو هغوی ته په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب دی.

ب: د ﴿ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې:

اول: په نېکانو کښې د فحاشۍ خورېدل د ټولنې دپاره ډېر خطرناک دي چې په خطراتو باندې یې تاسو نه پوهېږئ یوازې الله ﷻ وربانديې پوهېږي.

دوهم: څرنګه چې د فحاشۍ د خورېدلو خوښونه د زړه شی دی نو یوازې الله ﷻ وربانديې پوهېږي، څه لرې نه ده چې بندګان یو بل وغولوي مګر الله ﷻ هیڅوک نه شي غولولی چې هرڅه ورته معلوم دي.

یادونه

۱۷ـ څرنګه چې د ﴿ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ ﴾ غوندې شرطیه جمله وړاندې په [۱۴] ایت کښې تېره شوې ده خو هلته یې جزائیه جمله ذکره وه چې: ﴿ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ نو معلومه شوه چې دلته به همدغه جزائیه جمله مقدره وي نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې:

ای مؤمنانو! که د الله ﷻ فضل او رحمت په تاسو باندې نه وی او هم دا خبره نه وی چې یقیناً الله ﷻ ډېر نرمي کوونکي او مهربان دی نو تاسو ته به لوی عذاب رسېدلی وی.

سوال جواب

۱۸ـ که څوک وایي چې: په دې مقام کښې د الله ﷻ د فضل او د ده ﷻ د رحمت څخه کوم کوم شیان مراد دي؟

مونږ وایو چې: دلته د فضل څخه نعمتونه مطلب دي چې د همدې نعمتونو جملې څخه د توبې توفیق هم دی، او د رحمت څخه عفوه او د ګناهونو مغفرت مراد دی[۱]، والله ﷻ أعلم.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ (۲۱) ﴾

[۲۱] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د شیطان (انسي وي او که جني) د قدمونو پیروي مه کوئ. او هر څوک چې د شیطان د قدمونو پیروي وکړي نو (هغه به هیڅکله د خیر

---

(۱) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۱۹

خاوند نه شي او دا) ځکه چې یقیناً شیطان په بې شرمه او (په شریعت کښې) په ناآشنا کار باندې امر کوي (او د نېکو کارونو ځخه منعه کول کوي).

او که د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت په تاسو باندې نه وی نو ستاسو د جملې ځخه به یو کس هم (د ګناه ځخه) په ابدي توګه نه وی پاک شوی مګر الله ﷻ هغه څوک (دګناه ځخه په توبه باندې) پاکوي کوم ته یې چې اراده وشي، او الله ﷻ (ستاسو د ټولو اقوالو) اورېدونکی دی (او هم ستاسو په ټولو حالاتو باندې) پوه دی.

ارتباط او د او د مطلب خلاصه

وړاندېني ایتونه د "إفك" د پېښې په هکله نازل شوي وه او په دې ایت کښې هغې وجې ته اشاره شوې ده د کومې د کبله چې ذکرې شوې پېښې صورت نیولی وه، نو حاصل یې داسې راځېږي چې:

ای مؤمنانو! د "إفك" په کومه واقعه کښې چې د منافقانو په لمسون ستاسو ځینو افرادو ګډون کړی وه د هغې اصلي وجه دا وه چې تاسو د شیطان د قدمونو پیروي کړې وه، او شیطان تاسو ته د همېشه دپاره په قابو کښې دی چې په ګناهونو باندې مو اخته کړي، شیطان په همدغې یوه تېرویستنه باندې اکتفاء نه کوي چې نور به یې ستاسو د غولونې ځخه لاس اخستی وي او غلی به ناست وي.

الله ﷻ تاسو ته ارشاد کوي چې تاسو نه د انسي شیطان پیروي وکړئ او نه د جني شیطان په قدمونو باندې خپل قدمونه کېږدئ چې خپل الهي شرعي لاره پرېږدئ او باطله لاره تعقیبه کړئ، نو:

۱_ هرڅوک چې د شیطانانو د قدمونو پیروي وکړي نو، هغه به هیڅکله په سمه لاره باندې لاړ نه شي او د همېشه دپاره به په باطلو لارو باندې سر وي. او دا ځکه چې شیطانان هیڅکله په نېکو او شرعي معروفو کارونو باندې امر نه کوي بلکې مدام په بې شرمه کارونو او په شریعت کښې په ناآشنا کارونو باندې امر کوي، او غواړي چې خپل پیروان د الله ﷻ د رحمت او فضل ځخه په ځنګ کړي او د ده ﷻ په غضب او عذاب باندې یې اخته کړي.

۲_ نو ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او د ده ﷻ رحمت نه وی نو ستاسو د جملې ځخه به هیڅکله یو کس هم د ګناه ځخه نه وی پاک شوی، نه به ذکر شوي ایتونه نازل شوي وی او نه به چا د توبې توفیق موندلی وی. مګر الله ﷻ په خپل فضل او رحمت سره د ګناه ځخه هغه څوک تزکیه کوي کوم ته یې چې اراده وشي، نو تاسو ته یې د تزکیه کولو اراده وشوه چې هم یې د توبې توفیق درکړ، هم یې د عائشې رضی الله عنها د عفت په هکله متعدد ایتونه نازل کړه او بالآخره هم یې ستاسو د دنیاوي سوکالۍ او په امن کښې د اوسېدلو دپاره حدود تشریع کړه. او دا ځکه چې:

۳_ الله ﷻ ستاسو د ټولو اقوالو اورېدونکی دی او ستاسو په ټولو حالاتو باندې پوه دی.

توضیحات

۱_ څرنګه چې وحې قطعه کېدونکې وه او هم نبي کریم ﷺ وفاتېدونکی وه نو الله ﷻ به په ځینو

مهمو موضوعګانو کښې د وحې نزول ځنډاوه، ترڅو پکښې مؤمنان تمرین شي او د خپلو عقلونو څخه پکښې کار واخلي. نو کله به چې دوی خپل عقلونه په کار واچول او په موضوع کښې به یې خپل کردار ترسره کړ نو بیا به الله ﷻ ایتونه نازل کړه او دوی ته به یې خپلې خامی او د فکر کمزوری وروښودلې چې دا مو خطا کار وکړ او دا وینا مو صحیحه نه وه، تاسو ته په کار وه چې داسې او هاغسې مو کړي وی.

په همدې بنیاد د "إفك" په واقعه کښې هم تر یوې میاشتې پورې د وحې نزول ټال شو او بیا د ټولو څخه زیات تهدید آمیزه ایتونه رانازل شوه چې:

الف: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۱۴].

ب: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۲۰].

ج: ﴿ وَلَوْلَا فَضْلُ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُۥ ﴾ [النور: ۲۱].

یعنې ای مؤمنانو! که په تاسو باندې د الله ﷻ فضل او رحمت نه وی نو په تاسو باندې به یې د اینونو په عوض عذاب درنازل کړی وی او هم به یې د توبې توفیق نه وی درکړی چې په آخرت کښې به هم د عذاب سره مخامخ شوي وی. تاسو ته په کار وو چې د عقلونو څخه مو کار اخستی وی او خپل دښمن (شیطان) مو پېژاندلی وی، برابره خبره ده چې هغه انسي وي او که جني.

باید پس د دې څخه فکر وکړئ او د شیطان د قدمونو پیروي ونه کړئ، ترڅو به په تاسو کښې نبي کریم ﷺ حیات وي او د وحې په ذریعه به تاسو ته په خپلو فکري کمزوریو او خامیو باندې اطلاع درکوي؟ او ترڅو به الله ﷻ په خپل فضل او رحمت سره ستاسو څخه د دنیاوي او أخروي عذاب مخنیوی کوي؟ الله ﷻ خو د هغه چا څخه د عذاب مخه نیسي کوم ته یې چې اراده وشي، دا خل خو یې اراده وشوه نو تاسو څه خبر یاست چې بیا به یې درته اراده وشي او که نه (ستاسو څخه به د عذاب مخنیوی وکړي او که عذاب به درباندې درنازل کړي).

د دې ایتونو یو نظیر

۲ـ لکه څنګه چې الله ﷻ د "إفک" په پېښه کښې تر څه زخته پورې وحې ټال کړې وی او د مؤمنانو د فکر کمزوری یې راڅرګندې کړې، همدارنګه یې د بدر د غزا په اسیرانو کښې هم تر څه زخته پورې وحې ځنډولې وه او مؤمنان یې پکښې تمرین کړي وه.

نو کله چې دوی نبي کریم ﷺ ته د فدیو اخستلو مشوره ورکړه او همدا فیصله عملي شوه نو الله ﷻ په عتاب آمیزه توګه ایتونه نازل کړه چې: ﴿ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ [الأنفال: ۶۸] یعنې که چرته د الله ﷻ د پلوه تېر شوی کتاب (فیصله) نه وی ـ چې د بدر غازیانو ته به په معجزانه توګه فتحه ورکوي ـ نو هرومرو به تاسو ته په هغه شي کښې لوی عذاب رسېدلی وی کوم چې تاسو واخست چې د غنیمت او فدیو څخه عبارت دی.

﴿وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤْتُوٓاْ أُوْلِى ٱلْقُرْبَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينَ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُواْ وَلْيَصْفَحُوٓاْ ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾﴾

[۲۲] او (ای مؤمنانو!) ستاسو د جملې څخه دې (په دینداری کښې) د فضل خاوندان او (په مالداری کښې) د پراخۍ (خاوندان د دې څخه) سوګند نه کوي چې د قرابت والاوو ته او مسکینانو ته او (هم) في سبیل الله مهاجرینو ته (خیرات) ورکړي. او دوی دې (د هغوی څخه د خپګان په صورت کښې) عفوه وکړي او (د انتقام څخه دې) مخونه واړوي.

ایا نو تاسو (ای د بهترۍ او پراخۍ خاوندانو!) دا نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت وکړي؟ او الله ﷻ بښونکی (او) مهربان دی.

ارتباط او شان نزول

په دې ایتونو کښې هم د وړاندېنیو ایتونو مضمون تعقیب شوی دی او په همدې ارتباط یوې خاصې موضوع ته اشاره شوې ده، هغه دا چې:

کله چې د بي بي عائشې (أم المؤمنين رضي الله عنها) د عفت او پاکلمنۍ ایتونه نازل شوه او قاذفین په حد کړی شوه نو په دوی کښې مسطح بن اثاثه ﷺ هم شامل وه، دا هغه سړی وه کوم چې د ابو بکر الصدیق ﷺ د خور زوی او یا د ترور (خاله) زوی وه[۱] او د فقیرۍ د کبله به یې ورسره کومک کاوه (څه خیرات به یې ورکاوه). نو ابو بکر الصدیق ﷺ په سوګند سره په نوموړي مسطح ﷺ باندې خپل خیرات بند کړ چې د عائشې رضي الله عنها په تهمت کښې یې برخه اخستې ده[۲].

که څه هم نوموړي خپل اعتذار وړاندې کړ او په تهمت کښې د اشتراک څخه منکر شو چې ما پکښې ګډون نه دی کړی فقط د حسان بن ثابت ﷺ په مجالسو کښې ناست شوی یم چرته به چې د تهمت په هکله خبرې کېدلې، مګر ابو بکر ﷺ په خپل سوګند کلک وه چې که بالفرض نور دې هیڅ نه وي کړي دا خو دې کړي دي چې: «لَقَدْ ضَحِكْتَ وَشَارَكْتَ فِيمَا قِيلَ»[۳] یعني یقیناً تا خو خندلي دي او په خندلو سره دې په ترل شوي تهمت کښې اشتراک کړی دی. نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه هغو بندګانو ته خبر ورکړه کوم چې د یو پلوه په دین کښې په نورو باندې فضیلت لري او د بلې خوا په دنیاوي مالونو کښې هم د پراخۍ خاوندان دي چې:

۱ـ دوی دې له دې خبرې څخه سوګند نه کوي چې د خپل پخواني عادت په مطابق خپلوانو، مسکینانو او في سبیل الله مهاجرینو ته کومک او امداد ورکړي، البته په هغه صورت کښې چې د

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۲۵

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۸

(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۰۷؛ التفسیر الکبیر ج۱۳ ص۱۸۶

څه خطاکارۍ د کبله ترې خپه شوي وي، لکه څنګه چې ابو بکر الصديق ﷺ د مسطح بن أثاثه څخه د إفک په واقعه کښې خپه شوی دی.

۲ـ دغه د فضیلت او پراخۍ خاوندان په دې عوض چې د خطاکارانو مهاجرینو څخه په اقتصادي بندیز سره انتقام واخلي او خپل زړونه پرې یخ کړي باید هغوی ته عفوه وکړي او د خطاکارۍ څخه یې مخونه تاو کړي، ته به وایې چې هیڅ خطاکاري یې ترې نه ده لیدلې.

۳ـ ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه دوی ته ووایه چې: ایا تاسو دا خبره نه خوښوئ چې الله ﷻ تاسو ته مغفرت په نصیب کړي؟ نو که تاسو د خپل رب ﷻ د پلوه مغفرت خوښوئ نو په کار دي چې تاسو هم هغوی ته مغفرت او ښښنه وکړئ او د انتقام څخه ورتېر شئ. او دا څکه چې:

۴ـ الله ﷻ ښښونکی او مهربان دی، نو باید تاسو هم د ښښنې او مهربانۍ څخه کار واخلئ.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ مِنكُمْ ﴾ کښې د ﴿ وَلَا يَأْتَلِ ﴾ د کلمې په اصلیت کښې لاندې دوه نظره موجودیت لري:

الف: دا کلمه په اصل کښې د "أَلْوٌ" ـ لکه "ضَرْبٌ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې د قصور او نقصان معنی ورکوي[۱] یعنې ستاسو د جملې څخه دې د فضل او پراخۍ خاوندان د خپلوانو مسکینانو مهاجرو ته د خیرات په ورکړه کښې قصور او نقصان نه واقع کوي چې خپل عادت ته تغیر ورکړي او خیرات ورباندې بند کړي.

ب: دا کلمه د "أَلِيَّةٌ" ـ لکه "رَخِيَّةٌ" ـ څخه اصلاً اخستلې شوې ده چې د سوګند معنی ورکوي[۲] یعنې د فضل او پراخۍ خاوندان دې د ذکر شوي خیرات ورکولو څخه سوګند نه کوي، او چې سوګند یې کړی وي د هغه کفاره دې وکړي او خپل خیرات دې جاري وساتي.

که څه هم دواړه تفسیرونه په مصداق کښې سره نژدې دي ـ څه منافات سره نه لري ـ مګر د ذکر شوي شان نزول سره دوهم تفسیر ډېر ښه سلښښت نیسي، چې ابو بکر الصديق ﷺ د خیرات د نه ورکولو څخه سوګند یاد کړی وه.

سوال جواب

۲ـ که څوک وايي چې: دوهم تفسير خو د شان نزول سره ښه مطابقت نه لري څکه چې د شان نزول خبرو یوازې د ابو بکر الصديق ﷺ او مسطح ﷺ ترمنځ صورت نیولی وه حال دا چې په ایت کښې په دواړو جانبو کښې د جمعې کلمات ﴿ أُوْلُواْ ٱلْفَضْلِ ﴾، ﴿ أُوْلِي ٱلْقُرْبَىٰ ﴾ نازل شوي دي؟

مونږ وایو چې: د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې د ابو بکر الصديق ﷺ غوندې

---

(۱) لسان العرب ج۱۴ ص۳۹

(۲) القاموس المحيط ج۱ ص۱۷۳

سوګندونه څه نورو صحابه وو کرامو ﷺ هم کړي وه[۱] نو په شان نزول کښې حصر مطلب نه دی.
دا د يو پلوه، او د بل پلوه که څه هم په مسطح ﷺ باندې دربواړه صفتونه صادقېده چې هم د ابو بکر الصديق ﷺ د خپلوانو څخه وه او هم مسکين او في سبيل الله مهاجر وه، مګر د خيرات د جاري ساتلو دپاره د دربواړو صفتونه موجوديت شرط نه دی.

نو د ايت شريف د ارشاد حاصل داسې راځېږي چې: الله ﷻ په خپلو دښمنانو (کفارو) باندې په کفر سره روزي نه بندوي تاسو هم په خپلو جېره خورو باندې د خفګان د کبله ارتزاقي بنديز مه لګوئ.

د ابو بکر الصديق ﷺ اجابت

۳ـ کله چې ذکر شوی ايت شريف ابو بکر الصديق ﷺ واورېد نو خپل اجابت يې داسې څرګند کړ چې: «بَلَى وَاللهِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا»[۲] يعنې: ولې نه! په الله ﷻ مې دې سوګند وي ای زمونږ ربه! چې يقينًا مونږ دا خوښوو چې مونږ ته مغفرت وکړې. دا يې وويلې او خپل د خيرات بنديز يې مات کړ او جاري يې وساته.

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ لُعِنُوا۟ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْءَاخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿٢٤﴾ يَوْمَئِذٍ يُوَفِّيهِمُ ٱللَّهُ دِينَهُمُ ٱلْحَقَّ وَيَعْلَمُونَ أَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ ٱلْمُبِينُ ﴿٢٥﴾ ٱلْخَبِيثَٰتُ لِلْخَبِيثِينَ وَٱلْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَٰتِ ۖ وَٱلطَّيِّبَٰتُ لِلطَّيِّبِينَ وَٱلطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَٰتِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ مُبَرَّءُونَ مِمَّا يَقُولُونَ ۖ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٢٦﴾﴾

[۲۳] يقينًا هغه کسان کوم چې پاکلمنې ناخبره مؤمنې زنانه (د زنا په کړغېړن عمل سره) کنځي نو دوی په دنيا او آخرت (دواړو) کښې لعنت کړی شوي دي، او هم ورته لوی عذاب دی.

[۲۴] (البته) په داسې ورځ کښې چې په دوی باندې خپلې ژبې او خپل لاسونه او (هم) خپلې پښې په هغو کارونو باندې شاهدي ورکړي کوم چې دوی وه چې په (دنيا کښې به يې) کول.

[۲۵] په دغې ورځ کښې به الله ﷻ دوی ته خپله حقه (انصافي) جزا پوره ورکړي، او (هم) دوی به پوه شي چې يقينًا الله ﷻ همدی ښکاره حق دی (ربښتيا د هر شي واک او اختيار يې په قدرت کښې دی).

[۲۶] پليتې ويناوې (يا پليتې ښځې) پليتو نارينه وو لره دي (د همدوی سره تناسب لري)، او پليت نارينه پليتو خبرو (يا پليتو ښځو) لره دي (د همدوی سره مناسب دي). او پاکيزه خبرې (يا

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۸۵
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۰

پاکیزه زنانه) پاکیزه نارینه وو لره دي (د همدوی لیاقت لري) او پاکیزه سړي پاکیزه خبرو (یا پاکیزه زنانه وو) لره دي (د همدوی سره تناسب لري او بس).
دغه پاکیزه کسان (نارینه وي او که زنانه) د هغو اقوالو (خبرو) څخه بېزار (او پاک) دي په کومو باندې چې دوی (پلیت کسان نارینه وي او که زنانه) قول کوي (او افتراء وربورې کوي). همدوی (پاکیزه کسانو) ته (د الله ﷻ په نزد) مغفرت او د کرامت والا رزق دی (چې د جنت څخه عبارت دی).

ارتباط او د مطلب خلاصه

د افک د واقعې او د هغې د خینو اړونده مسائلو د بیان څخه وروسته الله ﷻ په دې ایتونو کښې ډېر سخت وعید نازل کړی دی ترڅو د قیامت د ورځې پورې د تهمتونو او بهتانونو مخه ونیوله شي او په اسلامي جامعه کښې بیا-بیا تکرار نه شي، نو حاصل یې داسې راځېږي:
ای پیغمبره! په خپل امت باندې څه مطالب قرائت کړه ترڅو دوی د تهمتونو او قذفونو څخه خپل ځانونه وساتي او اسلامي جامعه تخریب نه کړي هغه دا چې:
۱ـ یقیناً هغه کسان چې داسې پاکلمنو ښځو پورې تهمت تړي او د زنا بهتان وربandې لګوي کومې چې د زیات عفت د کبله د دغه کرغېړن عمل څخه بالکل ناخبرې وي او په زړه کښې یې هم نه وي تېرې شوې او په دې باندې علاوه د ایمان په ټولو اقتضاګانو باندې معتقدې وي؛ یا په بل عبارت: په ټول اسلام کښې داخلې وي، نو د دغو کسانو دپاره لاندې سزاوې ټاکلې شوې دي:
الف: په نوموړو کسانو باندې په دنیا او آخرت کښې ټول لعنت کوونکي لعنت وايي او الله ﷻ ته سوال کوي چې: ای ربه! دغه خلک د خپل رحمت څخه لرې وساته چې د ارامی مخ ونه ګوري، او دا ځکه چې همدوی د اسلامي جامعې ارامي په خطر کښې اچولې ده او اچولې وه.
ب: د همدغو کسانو دپاره د الله ﷻ په نزد ډېر لوی عذاب ټاکلی شوی دی البته په هغې ورځ کښې په کومه کښې چې وربandې همغه ژبه شاهدي اداء کړي په کومې سره چې هغوی د تهمت او بهتان لګولو مرتکب شوي وه، او هم به په هغوی باندې لاسونه او پښې هم د څلورو شاهدانو په حیث شاهدي ورکړي او هغه بد عمل به یې په اثبات ورسوي کوم چې دوی په دنیا کښې کړي وه او په عفیفو زنانه باندې یې تور لګولی وه.
ج: ذکرو شوو بهتان تړونکو ته به د قیامت په ورځ الله ﷻ د خپلو کړو وړو پوره حقه جزا ورکړي او په همغه وخت کښې به هغوی پوه شي چې یقیناً الله ﷻ همدی په حقه سره د ښکاره قدرت او واک خاوند دی، چې هیڅوک به د خپلو ځانونو دپاره مونده نه کړي چې د الهي عذابه نجات ورکړي.
۲ـ د ذکر شوو قذف کوونکو خلکو د قیامت د ورځې عذاب ځکه دروند ټاکلی شوی دی چې دوی پلیت خلک دي نو ځکه په پلیتو خبرو کښې اخته دي، او پوره واضحه ده چې پلیتې خبرې د پلیتو خلکو څخه صورت نیسي او پلیت خلک په پلیتو خبرو کښې اخته کېږي؛ یا په بل عبارت: د دواړو تر منځ تلازم او عدم بېلتون دی.

بالمقابل پاکیزه او سپېڅلې خبرې پاکانو او سپېڅلو کسانو پورې اختصاص لري او همدارنګه پاکیزه کسان د پاکیزه خبرو اترو پورې مختص دي؛ یا په بل عبارت: دواړه جانبه سره تلازم لري. نو دغه پاکیزه کسان د هغو پلیتو خبرو څخه سوچه کړی شوي دي کومې چې د عفیفو ښځو قذف کوونکي يې وايي او پکښې اخته دي، نو د همدې کبله د دغو پاکیزه خبرو خاوندانو ته د الله ﷻ په نزد د ګناهونو مغفرت او هم باکرامته روزي تیاکلې شوې ده چې په جنتونو کښې به ورباندې سرلوړي او فائز شي.

نو په همدې بنیاد د ناپاکو (پلیتو) ښځو او ناپاکو (پلیتو) نارینه وو ترمنځ هم تلازم دی، او پاکیزه زنانه او پاکیزه نارینه هم يو تر بله اختصاص لري چې زړونه يې يو تر بله میلان لري او د دواړو جانبو څخه د تناسب اومناسبت درلودونکي دي.

د همدې کبله پاکیزه زنانه وو او پاکیزه نارینه وو ته د هغو چټې او پلیتو خبرو څخه برائت او بېزاري ده کومې چې د قاذفینو د پلوه اختراع کېږي او دوی پورې تپلې کېږي. نو د همدغې زوروونې د کبله دوی ته په جنت کښې مغفرت او د کرامت څخه ډکه روزي تیاکلې شوې ده، د دغې زوروونې عوضونه او اجرونه به هملته ورکړی شي.

توضیحات

۱ـ مفسرینو کرامو په دې کښې اختلاف کړی دی چې په ﴿ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ٱلۡغَٰفِلَٰتِ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾ څخه په دې مقام کښې کومې زنانه مرادې دي، د اختلاف لاندې مثالونه ولولئ[۱]:

الف: ځینې وايي چې: دلته ټولې أمهات المؤمنین (د مؤمنانو معنوي مورګانې) مرادې دي، ځکه چې په دې مقام کښې د قاذفینو دپاره داسې غټه جزا ټاکلې شوې ده کومه چې د کفارو سره مناسبه ده.

د مثال په توګه: په دغې جزا کښې د ﴿ لُعِنُواْ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ ﴾ کلمات نازل شوي دي، د ﴿ لُعِنُوا ﴾ کلمه د لعنت څخه اشتقاقه شوې ده او لعنت خو په دنیا کښې د الله ﷻ د رحمت او د ده ﷻ د توفیق څخه بې برخې کېدل دي او په آخرت کښې د عذاب څخه عبارت دي[۲]، چې په دواړو دارینو کښې د کفارو سره ډېر ښه تناسب لري، او پوره واضحه ده چې (د إفک د واقعې د بیان څخه وروسته چې په قرآن کریم سره يې پاکي په اثبات ورسېدله) هغوی ته د زنا نسبت کول کفر دی او هر څوک چې دا کار وکړي که څه هم د هغوی د وفات څخه وروسته صورت ونیسي هغه پرې کافر کېږي[۳].

ب: ځینې نور علماء کرام وايي چې: نظر د کلماتو عموم ته باید د أمهات المؤمنین په شمول ټولې مسلمانې عفیفې زنانه مرادې کړی شي[۴]، چې د ایتونو د نزول څخه وروسته خو أمهات المؤمنین

---

(۱) زاد المسیر ج۵ ص۳۵۱؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۲۶
(۲) مفردات الراغب ص۴۷۱
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۷۶
(۴) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۰

نه د زنا قذف کول د کفر خبره ده او د دوی څخه په غیر نورو عفیفو زنانه وو ته هم د کفر خبره ده په دې شرط چې قذف ورته حلال وګڼل شي.

او په دې باندې علاوه دا هم څه لرې نه ده چې الله ﷻ د دغې ګناه دپاره درنده جزا ټاکلې وي، لکه څنګه یې چې د ناحقه قتل دپاره ډېره سنګینه جزا ټاکلې ده چې په [النساء:۹۳] ایت کښې ورته اشاره شوې ده.

د همدې کبله نبي کريم ﷺ په یوه حدیث کښې عفیفو زنانه وو ته قذف کول د هغو ګناهونو په قطار کښې درولی دی په کومو کښې چې شرک بالله هم شمېرلی شوی دی هغه دا چې: «اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ» یعنې نبي کريم ﷺ وفرمایل چې: د اوو مهلکو ګناهونو څخه اجتناب وکړئ. چا ترې پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ وَمَا هُنَّ» ای د الله رسوله! اوه مهلکې ګناهونه کومې-کومې دي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «الشِّرْكُ بِاللهِ وَالسِّحْرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبَا وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلِّي يَوْمَ الزَّحْفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ»[1] یعنې هغه دا دي: ۱_ د الله ﷻ سره شریک درول. ۲_ جادو او کوډې کول. ۳_ هغه څوک په ناحقه وژل کوم چې الله ﷻ حرام کړی دی. ۴_ سود خوړل. ۵_ د یتیم د مال خوړل. ۶_ د کفارو سره د جنګ په ورځ د میدان څخه تېښتېدل. ۷_ عفیفو مؤمنو ناخبرو زنانه وو ته د زنا نسبت کول.

پاتې شوه د لعنت خبره، نو لعنت یوازې هغه معنی نه لري کومه چې د "الف" ګروپ علماوو کرامو وړاندې ذکره کړې ده بلکې لعنت کله په دې باندې هم دلالت کوي چې څوک د ابرارو د ډلې څخه ولوېږي، او کله محض د حقارت او توهین څرګندولو دپاره هم استعمال مومي چې دغه دواړه معناوې د ګنهکار مؤمن سره څه غیر مناسبې نه برېښي[2].

مونږ ته دوهم تفسیر غوره برېښي چې ایت شریف عام دی او د قیامت د ورځې پورې ټولې عفیفې مسلمانې زنانه پکښې شاملې دي، همدا تفسیر شیخ المفسرین (العلامه الطبري علیه الرحمة) هم صواب ګڼلی دی[3].

هېر مو نه شي!

۲_ په کار دي چې په دې مقام کښې لاندې مطالب هېر نه کړی شي:

الف: مونږ د [النور:۴] ایت لاندې _د الله ﷻ په توفیق_ لیکلي دي چې پاکیزه نارینه وو ته د زنا نسبت کول هم هغه حکم لري کوم چې پاکیزه زنانه وو ته یې لري، نو په دې مقام کښې د ﴿ٱلْمُحْصَنَٰتِ ٱلْغَٰفِلَٰتِ ٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾ کلمات تغلیباً په نارینه وو باندې هم دلالت کوي[4].

---

(۱) صحيح البخاري ج۱ ص۳۸۸
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۳۳
(۳) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۰۵
(۴) البحر المحيط ج۸ ص۲۵

ب: هلته د "الْغَافِلَاتِ" کلمه نه وه نازله شوې نو ایت شریف هغې زنانه ته هم شامل وه کومه چې واقعًا په زنا باندې اخته شوې وي مگر قاذف یې د څلورو شاهدانو د اقامه کولو څخه عاجز شي. او دلته ذکره شوې کلمه نازله شوې ده نو معلومه شوه چې په دې ایت شریف کښې یوازې هغه عفیفې زنانه مرادې دي کومې چې واقعًا هم د زنا څخه پاکې او بېزاره وي او هم یې قاذف د دروغو شاهدان تېر نه شي کړی. نو ځکه دلته عذاب ډېر غلیظ ښودلی شوی دی او هلته د اُخروي عذاب په لحاظ فقط د ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ﴾ د کلماتو په نزول باندې اکتفاء شوې ده.

ج: هلته ذکر شوي کلمات په ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ ﴾ الآیة باندې تعقیب شوي وه، په دې ایتونو کښې که څه هم دغه تعقیب نه دی نازل شوی خو علماء کرام وايي چې: نورو عموماتو ته په کتلو سره دغه تعقیب دلته هم مراد دی(۱) او د قاذف توبه قبلېږي، والله ﷻ أعلم.

د یوې ژبې انکار او شهادت

۳ـ که څوک وايي چې: الله ﷻ فرمايلي دي چې ﴿ ٱلۡيَوۡمَ نَخۡتِمُ عَلَىٰٓ أَفۡوَٰهِهِمۡ وَتُكَلِّمُنَآ أَيۡدِيهِمۡ وَتَشۡهَدُ أَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴾ [یس:۶۵] یعنې په دغې ورځ به مونږ د دوی په خولو باندې مهر ولگوو او زمونږ سره به د دوی لاسونه خبرې وکړي او پښې به یې په هغه شي شهادت ورکړي کوم چې دوی په دنیا کښې وه چې کسب به یې کاوه.

همدا مضمون د نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې منعکس شوی دی چې: «فَيُخْتَمُ عَلَى فِيهِ فَيُقَالُ لِأَرْكَانِهِ انْطِقِي»(۲) یعنې په خولو باندې به یې مهر ولگولی شي او اندامونو ته به یې وویل شي چې وگړېږئ (خبرې وکړئ). نو پوښتنه دا ده چې ایا د ختم سره د ﴿ يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ ﴾ کلمات څه منافات نه لري، چې ژبې به هم په هغو جنایاتو باندې شهادت ورکړي کوم چې په خولو (ژبو) پورې اړه لري لکه قذف، دروغ او داسې نور؟

مونږ وایو چې: د قیامت په ورځ به ژبه لاندې دوه حیثتونه ولري:

الف: ژبه له دې حیثه چې دا ژبه ده او د خبرې کوونکي په اختیار کښې ده، نو په دې حیث به ورباندې مهر ولگول شي او د خاوند له اختیاره به ووځي.

ب: ژبه له دې حیثه چې دا یو اندام دی او د خاوند له اختیاره وتلې ده، نو په دې حیث به په خپلو جنایاتو باندې شهادت ورکړي. په دې مقام کښې همدغه حیثیت مراد دی.

نو د قیامت په ورځ به هر یو اندام په خپل کردار باندې داسې شهادت ورکړي او په خبرو به پیل وکړي لکه څنگه چې په دنیا کښې د یوې گډې اندام خبرې کړې وې، هغه دا چې:

د یوه اوږده حدیث د څه برخې مضمون دی چې یوه ورځې یوې یهودۍ ښځې د گډې یو لاس

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ص۱۲۶؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۴۸۲
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۴۰۹

وريت كړې وه او زهريات يې پكښې اچولي وه، بيا يې نبي كريم ﷺ ته د سوغات په شكل وركړ. نو څه غوښه ترې نبي كريم ﷺ او څه غوښه ترې نورو صحابه كرامو ﷺ وخوړه، بيا نبي كريم ﷺ صحابه كرام ﷺ مخاطب كړه چې غوښه ترې مه خورئ، او يهودي ښځه يې راوغوښتله او لاندې سوال جواب يې ورسره وكړ:

نبي كريم ﷺ: ايا تا په دې وريته غوښه كښې زهريات اچولي دي؟

ښځه: ته چا خبر كړې؟

نبي كريم ﷺ: «أَخْبَرَتْنِي هَذِهِ فِي يَدِي الذِّرَاعُ»[1] يعنې زه دغې غوښې خبر كړم چې زما په لاس كښې ده (او د ګډې) د لاس څخه عبارت ده.

ښځه: هو ما پكښې زهريات اچولي وه او ستا نبوت مې امتحاناوه.

متعدد تفسيرونه

۴ـ علماوو كرامو دا ايت شريف ﴿ٱلْخَبِيثَـٰتُ لِلْخَبِيثِينَ﴾ الآية، په متعددو معناوو باندې تفسير كړې دی[2]. لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: پليت اقوال د پليتو نارينه وو او پليتو زنانه وو پورې د لياقت په لحاظ اختصاص لري، او همدارنګه پليت نارينه او پليتې زنانه د پليتو اقوالو (خبرو) سره لياقت لري، يو تربله پكښې تناسب موجود دی؛ همدارنګه پاكيزه اقوال د پاكيزه زنانه وو او پاكيزه نارينه وو پورې نښلي او بس.

نو په همدې بنياد د عائشې (أم المؤمنين) رضي الله عنها او صفوان ﷺ پورې د تور لګولو هيڅ مناسبت نشته، بلكې دوی دواړه پورې پاكيزه خبرې نښلي او بس.

ب: پليت اقوال د پليتو نارينه وو او د پليتو زنانه وو څخه صادرېږي لكه عبد الله بن أبي (رئيس المنافقين) او د ده امثال، اما د نېكانو نارينه وو او زنانه وو څخه پاكيزه اقوال صادرېږي او بس.

ج: ناپاكه زنانه د ناپاكانو نارينه وو سره تړاو لري او پاكيزه زنانه د پاكيزه نارينه وو سره تړاو لري لكه أمهات المؤمنين د پيغمبر ﷺ دپاره، د ده ﷺ سره د فاحشې زنانه هيڅ تناسب نشته، نو د همدې كبله د يو لک څلېرشت زره ـ زيات يا كمو ـ پيغمبرانو په مېرمنو كښې كافرې مېرمنې تېرې شوې دي مګر بدنامې او بدلمنې مېرمنې پكښې نه دي تېرې شوې[3].

نو همدارنګه پاكان نارينه فقط د پاكيزه ښځو سره مناسب دي چې خاوندان يې جوړ شي.

تبصره

۵ـ كه څه هم شيخ المفسرين (العلامه ابن جرير الطبري عليه الرحمة) اول تفسير غوره كړی دی[4] مګر

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۲۶۴
(۲) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۸۸
(۳) تفسير الكشاف ج۳ ص۲۲۰
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۰۸

مونږ ته درېواړه تفسیرونه یو تربله منافي نه برېښي، نو که د بدلیت په لحاظ درېواړه مراد کړی شي هم ښه خبره ده.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا۟ وَتُسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَهْلِهَا ۚ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا۟ فِيهَآ أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّىٰ يُؤْذَنَ لَكُمْ ۖ وَإِن قِيلَ لَكُمُ ٱرْجِعُوا۟ فَٱرْجِعُوا۟ ۖ هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨﴾ لَّيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَدْخُلُوا۟ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَـٰعٌ لَّكُمْ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٢٩﴾ ﴾

[۲۷] ای هغو کسانو کومو چې ایمان راوړی دی! تاسو د خپلو-خپلو کورونو څخه په غیر نورو کورونو ته تر هغه مه ورداخلېږئ ترڅو چې په مینه سره اجازه حاصله کړئ او په اوسېدونکو باندې یې (په شرعي توګه) سلام واچوئ. دغه کار ستاسو دپاره بهتر دی، شاید چې تاسو (ترې) پند واخلئ (او په عمل کښې یې پیاده کړئ).

[۲۸] نو که تاسو پکښې څوک مونده نه کړئ (چې صلاحیت ولري او اجازه درکړي) نو تر هغه وخته پورې مه ورننوځئ ترڅو چې (صلاحیت لرونکی مونده شي او) اجازه درکړي. او که تاسو ته (د صلاحیت لرونکي د پلوه) وویل شو چې بېرته ستانه شئ (ستاسو د اجازې وړاندیز یې رد کړ) نو تاسو (په خوشالۍ سره) بېرته ستانه شئ؛ دا (کار) ستاسو دپاره زیات پاکیزه (او سپېڅلی) دی (د دې څخه چې په اجازه اخستلو زور واچوئ).

او الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دی کوم چې تاسو یې کوئ (او یا یې په زړه کښې تېروئ).

[۲۹] په تاسو باندې په دې کښې څه ګناه نشته چې داسې کورونو ته (بدون د اجازې) ورداخل شئ کوم چې (د خاصو کسانو دپاره) د اوسېدانې ځایونه نه وي (ټاکلي شوي) حال دا چې ستاسو دپاره هلته استفاده (او ګټه پورته کول) ثبوت ولري (تاسو ورننوتلو ته اړ یاست).

او الله ﷻ په هغه څه باندې پوهېږي کوم چې تاسو یې څرګندوئ او کوم چې تاسو یې (په زړونو کښې) پټوئ.

ارتباط او شان نزول

د سورت د اول سر څخه تر دې ځایه پورې په دې کښې بحث او ارشادات راروان وه چې په اسلامي جامعه کښې د فحاشۍ او هم د قذف (په فحاشۍ سره د کنځلو) مخه ونیوله شي. د دې ایتونو څخه نیولې آن تر خلور دېرشم [۳۴] ایته پورې اوه ایتونه د هغو وتونو او درزونو د بندولو په باب نازل شوي دي د کومو د کبله چې د دې خطره وه چې یا فحاشي متحققه شي او یا په فحاشۍ باندې د

تهمت لګولو زمینه برابره شي. د بندولو طریقې یې دا دي:
تاسو پردیو کورونو ته بې اجازې مه ورننوځئ.
۱- تاسو نارینه او زنانه دواړه باید د خپلو سترګو حفاظت وکړي، او خانونه ګنهګار نه کړي.
۲- زنانه باید د غیر محرمو خلکو څخه پرده وکړي.
۳- مجرد نارینه او مجرده زنانه باید په نکاح ورکړئ.
۴- حتی خپلې خاصې وینځې او خاص مریان هم بې نکاح مه پرېږدئ.
۵- باید مجردان (نارینه وي او که زنانه) د نکاح تر موندلو پورې خپل خانونه په خپل قابو کښې وساتي او خپل عفت دې نه خرابوي.
۷- تاسو خپلې وینځې مه مجبورئ چې فحاشي وکړي او تاسو ته پیسې مونده کړي.

اما د ایتونو شان نزول دا دی چې: یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه ښځه ورغله او عرض یې وکړ چې: ای د الله رسوله! زه په کور کښې کله په داسې حال یم چې نه د پلار او نه د اولاد لبدنه خوښوم، خو د دې سره-سره زما د خپلوانو څخه راباندې بې اجازې یو څوک داخلېږي او په ذکر شوي حال باندې مې ګوري چې زه ورباندې ناراضه یم «فَكَيْفَ أَصْنَعُ فَنَزَلَتْ»[1] نو زه څه وکړم؟ نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه چې حاصل یې دا دی:

د مطلب خلاصه

ای مؤمنانو! د دې دپاره چې ستاسو اجتماعي ژوند ښه مزه ناک شي او هم ستاسو څخه د اتهاماتو او بدو ګومانونو مخنیوی وکړی شي نو لاندې آداب مراعات کړئ:

۱- د خپلو کورونو څخه په غیر د نورو مؤمنانو کورونو ته تر هغې مه ورداخلېږئ ترڅو چې په اذن غوښتلو سره د هغوی وحشت لرې کړئ او د مینې محبت فضا مساعده کړئ.

۲- د همدغو کورونو په اوسېدونکو باندې مسنونه سلام واچوئ چې: "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ"، که د "وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ" کلمات ورسره اضافه کړئ هم بده نه ده.

دغه په اجازه او سلام سره داخلېدل ستاسو دپاره ګټور دي، شاید چې تاسو پند قبول کړئ او ذکرشوي ارشادات په عمل کښې پیاده کړئ.

۳- که په هغو کورونو کښې څوک اوسېدونکي موجودیت ونه لري کومو ته چې تاسو ورننوتل غواړئ چې تاسو ته د "هو" یا "نه" جواب درکړي، نو دغسې کورونو ته مه ورداخلېږئ ترڅو چې په هغو کښې څوک مونده شي او تاسو ته د داخلېدلو اجازه درکړي.

۴- که ستاسو د اجازې غوښتلو څخه وروسته تاسو ته د کور والاوو د پلوه وویلی شي چې تاسو بېرته وګرځئ اجازه نشته چې تاسو داخل ته راننوځئ، نو تاسو په ډېره خوښۍ سره د هغوی امریه قبوله کړئ او بېرته وګرځئ، بل وخت ورته مراجعه وکړئ.

[1] اسباب النزول للواحدي ص۲۱۹

بېرته ګرځېدل ستاسو دپاره د پاکيزه ګرځولو دپاره ګټور دي او هم د دې څخه بهتر دی چې يا په اجازه غوښتلو باندې زور واچوئ او يا ورته د دروازې ترڅنګ دېره واچوئ چې له دې خايه خوځېدونکی نه يم!

او الله ﷻ په هغو ټولو کارونو باندې ډېر ښه پوهېږي چې تاسو يې عملي کوئ نو ستاسو په ټولو کړو وړو باندې ښه پوره علم لري چې دا درته بهتر دی او دا درته بهتر نه دی، مګر تاسو په خپل خير او شر باندې نه پوهېږئ.

۵_ هو! که چرته داسې کور وي کوم چې اصلاً د خاصو کسانو دپاره نه وي اباد شوي بلکې هر څوک کولی شي چې استفاده ترې وکړي، لکه تعليمي کورونه (مدرسې) يا عبادتي کورونه (جوماتونه) او يا په لويو لارو باندې د عمومي مسافرينو دپاره سرايونه او تعميرات او داسې نور، نو دغسې کورونو او تعميراتو ته بدون د اجازې غوښتلو ورننوتل څه باک نه لري او په تاسو باندې کوم حرج نشته چې هلته ورداخل شئ او هغسې استفاده ترې وکړئ لکه چې نور خلک يې ترې کوي.

۶_ هو! که په ذکرو شوو تعميراتو کښې د ورداخلېدلو په هکله ستاسو نيت فاسد وي او غواړئ چې هلته کيسه بري يا نور غير شرعي کارونه وکړئ نو بيا مه ورداخلېږئ.

که تاسو خپل فاسد نيت د بندګانو څخه پټ کړئ نو د الله ﷻ څخه خو يې نه شئ پټولی، او دا څکه چې الله ﷻ په هغو اعمالو باندې هم پوهېږي کوم چې تاسو يې څرګندوئ او په هغو باندې هم پوهېږي کوم چې تاسو يې په خپلو زړونو کښې پټوئ (چې دغه او هغه به کوو).

توضيحات

۱_ په ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتًا غَيۡرَ بُيُوتِكُمۡ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: دلته په صراحت سره نارينه وو ته خطاب متوجه دی چې بدون د اجازې دې د بل چا کور ته نه ورداخلېږي، خو دا خطاب د [النور:۴] ايت غونډې لاندې متعددو صورتونو ته هم شامل دی:

اول: چې نارينه دې د نارينه وو څخه اجازه اخلي او بيا دې ورننوځي.

دوهم: چې نارينه دې د زنانه وو کور ته بدون د اجازې ورداخل نه شي.

درېم: چې زنانه دې د نارينه وو کور ته اجازه وغواړي.

څلورم: چې زنانه دې د زنانه وو کور ته اجازه واخلي. د ښه وضاحت دپاره د يوه حديث مضمون ولولئ:

يوه ورځې څلور ښځې عائشې (أم المؤمنين) رضي الله عنها ته ورغلې او لاندې سوال جواب يې ورسره وکړ:

څلور ښځې: ايا مونږ درننوځو؟

عائشه رضي الله عنها: تاسو مه راننوځئ بلکې يوې ملګرې ته ووايا ست چې شرعي اجازه واخلي.

د څلورو ښځو يوې نمايندې وويلې چې: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَنَدْخُلُ؟» په تاسو دې سلام وي، ايا مونږ درننوځو؟

عائشې رضی الله عنها ورته وویلې چې: هوا راننوځئ! او بیا یې د استشهاد په توګه ذکر شوی ایت شریف قرائت کړ[۱].

ب: په ﴿ غَيْرَ بُيُوتِكُمْ ﴾ کښې د ﴿ غَيْرَ ﴾ کلمه خپلو محارمو ته هم شامله ده چې باید سړی بدون د اجازې وربانديې ورداخل نه شي، لکه چې د همدې ایتونو شان نزول وربانديې دلالت کوي، خو د ښه وضاحت دپاره په لاندې سوال جواب کښې د یوه حدیث مضمون ولولئ چې یوه ورځې نبي کريم ﷺ ته یو سړی ورغی او دغه سوال جواب یې ورسره وکړ چې:

سړی: ای د الله رسوله! ایا زه خپلې مور ته هم د ورننوتلو دپاره اجازه واخلم؟

نبي کریم ﷺ: هو! (مور ته هم اجازه اخستل ضرور دي).

سړی: زه خو د هغې سره په یوه کور کښې اوسیږم.

نبي کریم ﷺ: اجازه ترې واخله! (که څه هم په کور کښې ورسره اوسیږې).

سړی: ای د الله رسوله! زه خو د هغې خدمتګار یم.

نبي کریم ﷺ: «أَتُحِبُّ أَنْ تَرَاهَا عُرْيَانَةً» ایا ته خوښوې چې لوڅه (بربنډه) یې وګورې؟

سړی: نه! (دا نه خوښوم).

نبي کریم ﷺ: «فَاسْتَأْذِنْ عَلَيْهَا»[۲] نو اجازه وربانديې واخله (بې اجازې مه ورداخلېږه).

ج: په ﴿ غَيْرَ بُيُوتِكُمْ ﴾ کښې د "بُيُوت" اضافت د ملکیت دپاره نه دی بلکې د سکونت په غرض دی، نو په همدې بنیاد د کور مالک ته شرعًا اجازه نشته چې هغو کورونو ته بدون د اجازې ورننوځي کوم یې چې په اجاره یا اعاره بانديې ورکړي وي[۳].

د "استیناس" کلمې معنی

۲_ په ﴿ حَتَّىٰ تَسْتَأْنِسُوا ﴾ کښې د ﴿ تَسْتَأْنِسُوا ﴾ کلمه د "استیناس" څخه اشتقاقه شوې ده چې علماوو کرامو پکښې د اصلیت په لحاظ لاندې تحلیلونه کړي دي[۴]:

الف: دا کلمه اصلاً د "أُنْس" _لکه "رُشْد"_ څخه اخستله شوې ده چې د لیدلو او په څرګنده توګه د علم معنی ورکوي. د همدې مادې څخه په: ﴿ إِنِّيٓ ءَانَسْتُ نَارًا ﴾ [طه: ۱۰] کښې د ﴿ ءَانَسْتُ ﴾ کلمه هم اخستله شوې ده[۵] یعنې موسی ﷺ خپل اهل ته وویلې چې: یقینًا زه اور ګورم (په څرګنده توګه مې وربانديې علم راغی نو تاسو زما د بېرته راستنېدلو پورې دلته تم شئ).

نو په دې مقام کښې یې د معنی حاصل داسې راځېږي چې: تاسو د پردیو کورونو ته تر هغه مه

---

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۲۸۰ بحوالۀ ابن ابي حاتم

(۲) موطأ امام مالک ص۵۹۷

(۳) تفسیر البیضاوي في هذا المقام

(۴) البحر المحیط ج۸ ص۳۱؛ تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۲۵

(۵) لسان العرب ج۶ ص۱۵

ننوځئ: ترڅو چې تاسو وګورئ او خپل خانونه پوه کړئ چې کوروالا د ورننوتلو اجازه درکوي چې اجازه واخلئ او ورننوځئ، او که نه؟

ب: دا کلمه اصلاً د ذکر شوي "أنس" _لکه "رُشد" _ څخه اشتقاقه شوې ده خو د محبت او میلان په معنی سره ده چې د وحشت او نفرت په ضد کښې استعمالیږي[۱]، یعنې ترڅو چې تاسو په اجازه غوښتلو سره خپل خانونه د غیر د وحشت څخه خلاص کړئ چې اجازه به راکړي او که څنګه؟ او همدارنګه د کور والا سره پرې څه تالف حاصل کړئ چې په اجازه درکولو کښې فکر وکړي، هغسې نه چې بدون د اجازې وربانديې ورداخل شئ او په وحشت او نفرت کښې یې واچوئ (چې د کور په داخل کښې ورته بلا اجازه ننغ ودربږئ چې دغه دی زه راغلم).

ج: دا کلمه اصلاً د "إنس" _لکه "عِلم" _ څخه مشتقه شوې ده چې د انسان معنی ورکوي[۲]، یعنې ترڅو چې تاسو هلته د انسان پلټنه وکړئ چې د اجازې درکولو دپاره په کور کښې څوک شته؟ چې اجازه ترې واخلئ او بیا ورداخل شئ.

تبصره

۳_ که څه هم ذکر شوي دریواړه تحلیلونه په مصداق کښې متحد دي چې پردیو کورونو ته بې له اذنه مه ورداخلیږئ، د همدې کبله ځینو مفسرینو کرامو ذکره شوې کلمه د معنی په حاصل "حَتّٰی تَسْتَأْذِنُوْا" سره تفسیره کړې ده[۳] یعنې ترڅو چې د اجازې غوښتنه وکړئ. مګر مونږ ته دوهم تحلیل په زړه پوری بریښي چې د اجازې غوښتلو څه حکمتونو ته هم پکښې څه اشاره شته دی.

اول کلام دی که سلام؟

۴_ علماء کرام په لاندې ډول اختلاف لري چې اجازه اخستل مخکښې دي که سلام اچول:

الف: ځینې وایي چې اجازه اخستل په سلام اچولو بانديې باید مخکښې وي؛ ځکه چې په ﴿ حَتّٰی تَسْتَأْنِسُواْ وَتُسَلِّمُواْ ﴾ کښې سلام اچول د اجازې غوښتلو څخه وروسته دي نو حاصل یې داسې راځېږي چې: تر هغه پردي کور ته مه داخلیږئ ترڅو چې اجازه واخلئ او سلام واچوئ.

ب: اکثره علماء کرام وایي چې په اجازه غوښتلو بانديې سلام اچول مخکښې دي[۴] نو باید اجازه غوښتونکی داسې اجازه وغواړي چې: "السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَأَدْخُلُ؟" یعنې په تاسو دې زما د طرفه سلام وي، ایا زه درننوځم؟. او په ﴿ وَتُسَلِّمُوا ﴾ کښې د "و" توري یوازې په اجتماع بانديې دلالت کوي، او ترتیب یې په مدلول کښې شامل نه دی چې لومړني قول ته ترجیح ورکړي.

همدا نظر په لاندې احادیثو کښې ښه شرحه شوی دی:

---

(۱) لسان العرب ج۶ ص۱۳
(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۸۵
(۳) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱۲؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۱۳
(۴) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۳۶؛ تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۱۲

اول: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «السَّلَامُ قَبْلَ الْكَلَامِ»[۱] یعنې د خبرو کولو (اجازه غوښتلو) څخه د سلام اچول وړاندې دي.

دوهم: یوه ورځې یو سړی د نبي کریم ﷺ کور ته ورغی او د ورننوتلو اجازه یې وغوښتله چې: «أألِجُ» ایا زه درننوځم؟ نبي کریم ﷺ خپل خدمتګار ته وویلې چې: دغه سړي ته ورووځه او د اجازه اخستلو طریقه ورزده کړه چې ووایي: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أأدْخُلُ»[۲] په تاسو دې سلام وي ایا زه درداخل شم؟. نو دغه کلمات اجازه غوښتونکي پخپله واورېده نو په همدغو کلماتو باندې یې د خادم د تعلیم څخه وړاندې اجازه وغوښتله نو نبي کریم ﷺ ورته اجازه وکړه او ورداخل شو.

تبصره

۵ـ ځینو علماوو کرامو د ذکر شوو دواړو نظرونو تطبیق داسې کړی دی چې: که د اجازه غوښتونکي د کور والاوو څخه په چا باندې سترګې ولګېدې نو سلام دې اول واچوي، او که نه نو په اجازه غوښتلو دې اول شروع وکړي[۳].

مګر مونږ ته په تطبیق کښې بهتره برېښي چې سلام اچول به په هغه صورت کښې لومړی وي چې کله اجازه غوښتونکی په اجازه غوښتلو باندې شروع وکړي، لکه چې په وړاندې احادیثو کښې مسنونه طریقه توصیه شوې ده.

او که د کوروالا په خبرو شروع وکړي چې دغه څوک دی چې په دروازه کښې ولاړ دی، نو په دې صورت کښې به د سلام اچول وروسته وي. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

جابر بن عبد الله ؓ وایي چې: زه یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته په دې هکله ورغلم چې زما پلار څه پوروړی وه (نو ما غوښتل چې په دې باره کښې ورسره خبرې وکړم)، «فَدَقَقْتُ الْبَابَ» نو دروازه مې ټپلوهله (وټکوله او بیا مې ورسره لاندې سوال جواب وکړ):

نبي کریم ﷺ: «مَنْ ذَا» دغه څوک دی چې دروازه ټکوي؟

جابر ؓ: «أَنَا» دا زه یم.

نبي کریم ﷺ: «أَنَا أَنَا» زه یم-زه یم. «كَأَنَّهُ كَرِهَهَا»[۴] لکه چې نبي کریم ﷺ دغه جواب خوښ نه کړ چې خپل ځان یې معرفي نه کړ، باید ویلي یې وی چې زه جابر بن عبد الله یم او اجازه غواړم.

ایا د دروازې ټکول اذن غوښتل دي؟

۶ـ که څوک وایي چې: ایا د دروازې ټکول او یا په نني عصر کښې د برقي زنګ وهنه اجازه غوښتل دي؟

---

(۱) جامع الترمذي ج۲ ص۹۹
(۲) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۳۴۷
(۳) تفسیر المظهري ج۶ ص۴۸۸
(۴) صحیح البخاري ج۲ ص۹۲۳

[illegible] (۱۹)

[illegible] او [illegible] کله چې [illegible] په [illegible] اجازه غوښتل [illegible]
[illegible]
[illegible] اجازه [illegible] نه [illegible]
[illegible] وکړي.

[illegible] د [illegible] په [illegible] د السلام عليکم په [illegible]
او [illegible] کړي.

[illegible] الله [illegible] د [illegible] لاندې [illegible] دي.

اجازه غوښتل تر څو؟

[illegible] اجازه غوښتل [illegible] درې ځلې [illegible] د کور [illegible] ځواب
[illegible] کله په [illegible] د کور خاوند [illegible] بېرته دې ولاړ شي. [illegible]
[illegible] ځواب [illegible] نبي کريم ﷺ [illegible] دي: «الِاسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ فَإِنْ أُذِنَ لَكَ
وَإِلَّا فَارْجِعْ»[1] يعنې: کله چې مسلمان يو کس ته درې ځلې اجازه وغواړي، که اجازه ورنه کړل شي نو
بېرته دې ولاړ شي. او په اجازه غوښتلو پسې دې اصرار نه کوي.

[illegible] اجازه غوښتل [illegible] د کور خاوند [illegible] اجازه غوښتل نه دي [illegible]
[illegible] ځواب [illegible]
[illegible] شرحه کړې ده [illegible]
[illegible] د اجازې غوښتلو حق [illegible][2] [illegible] د اجازې غوښتلو [illegible]
[illegible] د کور خاوند په اجازه غوښتلو [illegible] د مثال په توګه چې
[illegible] اجازه غوښتل [illegible] اجازه نه [illegible]
په [illegible] مضمون [illegible] حديث شريف هم [illegible] دلالت کوي:

علي رضي الله عنه وايي چې: «كَانَتْ لِي مَنْزِلَةٌ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ تَكُنْ لِأَحَدٍ مِنَ الْخَلَائِقِ
فَكُنْتُ آتِيهِ كُلَّ سَحَرٍ فَأَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ فَإِنْ تَنَحْنَحَ انْصَرَفْتُ إِلَى أَهْلِي وَإِلَّا دَخَلْتُ عَلَيْهِ»[3]
يعنې: ما ته د نبي کريم ﷺ په وړاندې [illegible] درجه [illegible] نو زه به هر سهار
[illegible] ضرورت [illegible] سلام وايه اې د الله پيغمبره! [illegible]
[illegible] بېرته [illegible] او که نه نو زه به وړاندې [illegible]
[illegible] د اجازې د [illegible] وه).

---

(۱) صحيح البخاري ج [illegible] ص [illegible] صحيح مسلم ج [illegible] ص [illegible]
(۲) شرح النووي على مسلم [illegible]
(۳) سنن النسائي ج [illegible] ص [illegible]

اجازه غوښتونکی باید څنګه ودرېږي؟

۸_ اجازه غوښتونکی سړی باید دروازې ته مخامخ ونه درېږي، بلکې یو طرف ته دې ودرېږي او اجازه دې وغواړي، هسې نه چې د اجازې څخه وړاندې یې د کور په داخل کښې په چا باندې نظر ونښلي او یا د دروازې د پرانستلو په وخت کښې د کور داخل وګوري.

د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا دَخَلَ الْبَصَرُ فَلَا إِذْنَ»[۱] یعنې کله چې د چا نظر کور ته داخل شي نو بیا اجازه نشته (اجازه اخستل څه فائده نه کوي).

ب: یوه ورځې نبي کریم ﷺ د خپل کور په داخل کښې د ګومنځې غوندې په یوه شي باندې خپل سر ګراوه (ویښتان یې ورباندې برابرول) او یوه سړي ورته د کور په یوه سوري کښې وروکتل، نو کله چې ورباندې د نبي کریم ﷺ نظر ولګېده نو ورته ویې ویلې چې: «لَوْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهَا فِي عَيْنِكَ إِنَّمَا جُعِلَ الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ»[۲] یعنې که زه وړاندې پوه شوی وی چې یقیناً ته ماته ګورې نو ما به په دغې آلې باندې (چې ویښتان یې ورباندې برابرول) په سترګه کښې وهلی وی، بې شکه اجازه غوښتل د کتلو د کبله مشروع ګرځولي شوي دي (بل څه مطلب خو پکښې نشته).

پاتې شوه دا خبره چې که بالفرض د ذکر شوي حدیث مضمون څوک عملي کړي او د بې اجازې کتونکي سترګه وباسي نو دیت یې ورباندې لازمېږي او که د سترګې ویستل هدر (ضائع) دي؟ نو د دې تحقیق دپاره باید ځینو اوږدو کتابونو ته مراجعه وکړی شي چې دا مسئله د مذاهبو د اختلاف څخه خالي نه ده[۳].

هېر مو نه شي!

۹_ هېر مو نه شي چې په ذکر شوي حدیث کښې د «مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ» کلمات دا معنی نه ورکوي چې ړندو خلکو ته جواز لري چې بې اجازې ورداخل شي[۴]، بلکې د مقتضی الحال په لحاظ دغسې روایت شوی دی چې مخاطب د سترګو غل وه او په سوري کښې یې کتلي وه، که بالفرض نوموړي مخاطب د اورېدلو غلا هم کړې وی نو ضرور به نبي کریم ﷺ مخاطب کړی وی چې "إِنَّمَا جُعِلَ الِاسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ وَالسَّمْعِ" اجازه غوښتل د دې دپاره دي چې سړی بدون د إذنه نه څه وګوري او نه څه واوري، د کور والا لکه څنګه چې د ځینو حالاتو په لیدلو باندې خپه کېږي همدارنګه د ځینواوازونو اورېدل هم د هر چا دپاره نه خوښوي.

---

(۱) سنن ابي داؤد ج۲ ص۳۴۷

(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۰

(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۳؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۲۱۲

(۴) المفصل في احکام المراة والبيت المسلم ج۳ ص۴۸۸

يوه پوښتنه او د هغې جواب

١٠_ که څوک وايي چې: ايا سړي ته جائزه ده چې خپلې محرمنې ته بدون د اجازې ورداخل شي؟
مونږ وايو چې: په دغه صورت کښې اجازه غوښتل واجب نه دي مگر بهتر دي[١] چې بايد سړی په ناڅاپي توگه په خپل کور باندې هم ورداخل نه شي بلکې يا سلام واچوي، يا د کوم ماشوم په توگه اطلاع ورکړي، يا غاړه تازه کړي، يا وټوخېږي او يا خپلو پښو ته حرکت ورکړي چې څپلی يې اواز وکړي او د کوروالا پوه شي او داسې نور. دا د دې دپاره چې ترڅو:
اول: زنانه خپل هغه حالت بدل کړي چې نه خوښوي چې خپل مېړه يې هم وگوري.
دوهم: په ناڅاپي ورداخلېدلو سره په هغې باندې څه وارخطايي تېره نه شي او ونه زورول شي.
درېم: که هلته پردۍ زنانه ميلمنې موجوديت ولري چې هغوی خپله پرده وکړي.
د ښه وضاحت دپاره لاندې نصوص ولولئ:
الف: أنس ﷺ وايي چې: ماته نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «يَا بُنَيَّ إِذَا دَخَلْتَ عَلَى أَهْلِكَ فَسَلِّمْ تَكُونَ بَرَكَةً عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ»[٢] ای زوی گوتيه! کله چې ته په خپل اهل (محرمن) باندې ورداخلېږې (خپل کور ته ورځې) نو سلام اچوه چې په تاباندې هم برکت شي او ستا په کوروالاوو باندې هم (برکت شي).
ب: د عبد الله بن مسعود ﷺ محرمن وايي چې کله به نوموړی صحابي ﷺ دروازې ته راورسېده «تَنَحْنَحَ وَبَزَقَ كَرَاهِيَةَ أَنْ يَهْجُمَ مِنَّا عَلَى شَيْءٍ يَكْرَهُهُ»[٣] يعنې غاړه به يې تازه کړه او يا به يې لاړې توف کړې، د دې وجې څخه چې هغه دا بده گڼله چې په ناڅاپي توگه زمونږ د پلوه په داسې شي باندې ودرېږي کوم چې نه خوښوي او بد يې ايسي.

غير مسکونه کورونه

١١_ په ﴿أَن تَدْخُلُواْ بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ﴾ کښې مفسرينو کرامو د ﴿بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ﴾ کلمات په متعددو معناوو باندې تفسير کړي دي[٤] لاندې مثالونه يې ولولئ:
الف: دا هغه کورونه او تعميرات دي کوم چې د مريضانو د علاج په خاطر جوړ کړی شوي وي چې مريضان پکښې بستر شي، او د خاصو کسانو سکونت پکښې ملحوظ نه وي.
ب: دوکانونه او حمامونه هم د همدې قبيلې څخه دي.
ج: هوټلونه او د اودس ماتې کوټې هم غير مسکونه کوټې دي.
د: جوماتونه او مدارس همداسې دراخلي.
زمونږ په فکر هغوی به محض د مثال په توگه د څينو غير مسکونه کوټو نومونه اخستي وي او

(١) تفسير ابن كثير ج٣ ص٢٨٠
(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٩٩
(٣) مسند احمد بن حنبل ج٢ ص٢٠
(٤) اللباب في علوم الكتاب ج١٤ ص٣٤٨؛ المفصل في احكام المراة والبيت المسلم ج٣ ص٤٩٤؛ احكام القرآن للجصاص ج٣ ص٣١٤

حصر به یې مطلب نه وي، که نه نو کوم تعمیرات چې د خاصو کسانو د سکونت ځایونه نه وي هغه ټول پکښې شامل دي لکه د تفریح سالون او داسې نور.

هو! که په ذکرو شوو غیر مسکونه تعمیراتو کښې په ځینو خاصو ځایونو باندې بندیز لګولی شوی وي، لکه په جوماتو کښې د ملا امام کوټه او یا په مدرسه کښې د مدیر خونه، نو هلته باید د اجازې اخستلو حکم عملي کړی شي.

متاع څه معنی؟

۱۲ـ په ﴿فِيهَا مَتَٰعٌ لَّكُمۡ﴾ کښې د ﴿مَتَٰعٌ﴾ کلمه د دوه وو معناوو دپاره استعمالیږي[۱] چې:

الف: هر هغه شی په کوم باندې چې په یوه وجه ګټه اخستلی شي، لکه چې په همدې معنی باندې په [یوسف:۶۵] ایت کښې استعماله شوې ده.

ب: په یوه شي باندې تر اوږده وخته پورې نفعه (ګټه) اخستل.

په دې مقام کښې علماوو کرامو ذکره شوې کلمه د مطلقې ګټې اخستلو په معنی باندې تفسیره کړې ده[۲]، یعنې تاسو ته بې اجازې هغو کورونو ته په ورننوتلو باندې څه ګناه نشته چې هغه د خاصو کسانوْ دپاره استوګنځایونه نه وي او ستاسو دپاره پکښې څه ګټه اخستل توقف ولري.

ضرورت د اجازه اخستلو مخه نیسي

۱۳ـ فقهاء کرام وایي چې: "اَلضَّرُوْرَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُوْرَاتِ" یعنې ضرورتونه ممنوع شیان او کارونه مباح او جائز ګرځوي. نو په همدې بنیاد د ضرورت د کبله جائزه ګرځي چې سړی پردي کور ته بدون د اجازې اخستلو ورننوځي. لاندې څو مثالونه یې ولولئ:

الف: که په کوم کور کښې اور ولګیږي نو د اور د مړ کولو دپاره جائزه ده چې پرته د اذنه څوک ورداخل شي.

ب: که څوک د ظالمانو (کفارو) د پلوه تعقیب شي نو د نجات دپاره بدون د اجازې په پردي کور کښې پنا اخستل جائز دي. همدا صورت د افغانستان په جهاد کښې زښت ډېر عملي شوی دی او مجاهدینو وربانديې د روسانو څخه نجات موندلی دی، چې یا به په همغه کور کښې چرته پټ شو او یا به په دیوالونو باندې بل کور ته د نجات دپاره ورواوښتل او د کفارو څخه به تریتم شوه.

ج: که په کوم کور کښې د مسلمانانو ترمنځ مرګونی جنګ پیل شي نو د جنګ د بندولو دپاره بې اجازې ورننوتل جائز دي. په همدې صورت باندې ـلله الحمدـ مونږ په ۱۳۵۶ هـ ش کال د افغانستان د کندز په ولایت کښې عمل کړی دی.

د: که کوم یو کافر د پنا اخستلو دپاره د چا کور ته ننوځي نو مجاهدینو ته جائزه ده چې بدون د اذنه یې هلته تعقیب کړي، البته په هغه حالت کښې چې جهاد جاري وي.

---

[۱] مفردات الراغب ص۴۸۱

[۲] المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۹۳

هـ که په کوم کور کښې داسې منکراتو جریان درلود چې په اسلامي حکومت باندې یې د منعه وړل لازم ګرځېدلي وه نو محتسبانو او اسلامي پولیسو ته بدون د اجازې څخه ورداخلېدل جواز لري. او داسې نور.

﴿ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَزْكَىٰ لَهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴿٣٠﴾ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ۖ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ۖ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ ۖ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ۚ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾ ﴾

[۳۰] (ای پیغمبره!) نارینه مؤمنانو ته ووایه چې: (د خپل ایمان په قوت) د خپلو سترګو ځیني نظرونه (د محارمو څخه) ټيټ کړي او خپل عورتونه (د لوڅولو او غیر شرعي استعمال څخه) وساتي. دغه کار د دوی دپاره ډېر پاکیزه (او بهتر) دی.

(او دا هم ورته ووایه چې) یقیناً الله ﷻ په هغو کارونو باندې خبردار دی کوم چې دوی یې (بنه په مهارت سره) کوي.

[۳۱] او (ای پیغمبره!) زنانه مؤمنانو ته ووایه چې: (دوی دې هم په خپل ایماني قوت سره) د خپلو سترګو ځیني نظرونه (د محارمو څخه) ټيټ کړي او خپل عورتونه دې (د لوڅولو او غیر شرعي استعمال څخه) وساتي، او دوی دې خپل زینتونه (سنګارونه چاته) نه ښکاره کوي مګر هغه چې ترې (پخپله) ښکاريږي، او (هم) دوی دې خپل ټکرې (څېټې) په خپلو ګرېوانونو (سینو) باندې ووهي (ورخواره کړي، چې تیونه یې لوڅ نه شي).

او دوی دې خپل زینتونه نه ښکاره کوي مګر خپلو خاوندانو (مېړونو) ته، یا خپلو پلرونو ته (یا خپلو ترونو او ماماګانو ته)، یا د خپلو خاوندانو پلرونو (خپلو خسرانو) ته، یا خپلو خامنو ته، یا د خپلو خاوندانو زامنو ته، یا خپلو ورونو ته (سکه وي او که ناسکه)، یا د خپلو ورونو زامنو (خپلو وریرونو) ته، یا د خپلو خویندو زامنو (خپلو خوریونو) ته، یا خپلو ښځو ته (چې د مسلمانانو زنانه وي

ځخه عبارت دي)، یا هغو وینځو ته د کومو چې د دوی ښي لاسونه یې مالکان شوي دي، یا د نارینه وو څخه داسې چوپړانو ته چې (زنانه وو ته) د احتیاج (ارتیا) د خاوندانو څخه نه وي (په جنسي ارتباط نیولو نه پوهېږي)، یا هغو ماشومانو ته چې د زنانه وو په عورتونو باندې یې پوهه نه وي حاصله کړې (په جنسي ارتباط نیولو نه پوهېږي).

او (هم) زنانه دې (په ځمکه باندې) خپلې پښې (په درز سره) د دې دپاره نه وهي ترڅو هغه شی (خلکو ته) معلوم کړی شي کوم چې دوی پټ کړی دی چې د دوی د زینتونو څخه عبارت دي.

او (دا هم ورته ووایه چې) تاسو ټول الله ﷻ ته توبه تائب شئ ای مؤمنانو! (نارینه یاست او که ښځینه)؛ شاید چې تاسو فلاح (کامیابي په دواړو دارینو کښې) مونده کړئ.

د مطلب خلاصه او توضیحات

په دې ایتونو کښې د هغو اوو درزونو څخه د دوهم درز د بندولو چاره نازله شوې ده کوم چې وړاندې د [النور:۲۷] ایت لاندې په ارتباطاتو کښې د الله ﷻ په توفیق ذکر شوې وه، نو د مطلب خلاصه او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

۱_ په ﴿ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ﴾ کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د ﴿ يَغُضُّوا ﴾ کلمه د "غَضّ" _لکه "مَدّ"_ څخه اشتقاقه شوې ده، "غَضّ" د اواز ټیټولو او یا د سترګو د نظر ښکته کولو ته وایي[۱]، چې په دې مقام کښې دوهمه معنی مراده ده.

ب: په ﴿ مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ ﴾ کښې د "مِنْ" توری د تبعیض دپاره دی[۲] چې د عذرونو د کبله ځینو محارمو ته کتل جواز لري، یوه مثال ته یې نبي کریم ﷺ په لاندې حدیث کښې اشاره کړې ده چې:

«إِذَا خَطَبَ أَحَدُكُمُ الْمَرْأَةَ فَإِنِ اسْتَطَاعَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَا يَدْعُوهُ إِلَى نِكَاحِهَا فَلْيَفْعَلْ»[۳] یعنې کله چې ستاسو کوم کس یوې خاصې ښځې ته قصد وکړي چې په نکاح سره یې واخلي نو که وسه یې وشي چې هغه شي ته وګوري کوم چې نوموړی کس د هغې نکاح ته وربلي (او ورباندې باعث وي) نو دا کار دې وکړي (ورته ودې وګوري چې د راتلونکي صحبت دپاره دا کار ګټور دی).

همدارنګه یوه ورځې نبي کریم ﷺ علي ﷺ مخاطب کړ چې: «يَا عَلِيُّ لَا تُتْبِعِ النَّظْرَةَ النَّظْرَةَ فَإِنَّ لَكَ الْأُولَى وَلَيْسَتْ لَكَ الْآخِرَةُ»[۴] یعنې: ای علي! یوه نظر پسې بل نظر پیرو مه جوړه وه (چې بلا اختیاره دې په محارمو باندې اول نظر ونښلي نو په اختیار سره ورته بل کرت مه ګوره (او مه هغه ته ادامه ورکوه) ځکه چې تاته اولنی نظر دی (ورباندې نه ګنهګارېږې) او تاته بل نظر نشته (شرعًا درته جواز نه لري).

---

[۱] مفردات الراغب ص۳۷۴؛ القاموس المحیط ج۲ ص۳۹۹

[۲] المحرر الوجیز ج۱۱ ص۲۹۴

[۳] سنن ابي داود ج۱ ص۲۸۴

[۴] جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۶

ج: د ﴿ وَيَحْفَظُواْ فُرُوجَهُمْ ﴾ جمله په دې خاص مقام کښې أبو العالية (المفسر) علیه الرحمة په ستر عورت سره تفسیره کړې ده[۱] مګر بهتره دا ده چې په خپل عموم سره پرېښودله شي ترڅو د زنا څخه د عورت ساتلو ته هم شامله شي.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي چې: ای پیغمبره! نارینه مؤمنانو ته ووایه چې دوی خپل نظرونه د محارمو څخه ښکته وګرځوي او د چا عورت ته ونه ګوري، او همدارنګه دوی ته ووایه چې د خپلو عورتونو هم حفاظت وکړي، نه يې چاته بربنډ کړي چې څوک يې وګوري، او نه خپل غلیظ عورتونه په ناجائزو محلونو کښې استعمال کړي؛ دا کار د دوی دپاره ډېر پاکیزه او سپېڅلی دی.

الله ﷻ څکه تاسو ته ذکر شوی ارشاد درنازل کړ چې یقیناً همدی ﷻ ستاسو په اعمالو باندې خبردار دی چې تاسو يې د صنعت په توګه کوئ، ته به وايې چې ستاسو کسب ګرځبدلی دی، چې د جاهلیت په زمانه کښې رواج وه.

۲ـ په ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ ﴾ کښې باید د وړاندېنی توضیح درېګوني تکي په نظر کښې ونیول شي نو حاصل به يې داسې راوځېږي چې:

ای پیغمبره! د خپل اُمت مؤمنانو زنانه وو ته هم ووایه چې: د خپل ایمان په قوت د خپلو سترګو نظرونه کنټرول کړي او بدون د خاصو ځانونو څخه (لکه د نکاح کولو نیت، یا د طبي ضروري علاج) محارمو او ناجائزو عورتونو ته ونه ګوري. همدارنګه دوی پوه کړه چې د خپلو عورتونو حفاظت وکړي او چاته يې لوڅ نه کړي، او هم خپل غلیظ عورتونه د زنا او فحاشی څخه په حفاظت او قابو کښې وساتي.

څه ګټور معلومات

۳ـ په دې مقام کښې غواړو چې د محترمو لوستونکو پام لاندې تکو ته راواړوو:

الف: د نحوي تحلیل په لحاظ باید په ﴿ قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّواْ مِنْ أَبْصَٰرِهِمْ ﴾ او ﴿ وَقُل لِّلْمُؤْمِنَٰتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَٰرِهِنَّ ﴾ دواړو جملو کښې هغه دوه تحلیلونه تطبیق کړی شی کوم چې مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [إبراهيم: ۳۱] ایت لاندې لیکلي دي چې بیا لیکل يې اوږدوالی پیدا کوي.

ب: مفسرینو کرامو د محارمو څخه د خپلو سترګو د اداره کولو دپاره ډېرې ګټې لیکلي دي چې تقریباً لسو ګټو ته رسېږي[۲] لاندې دوه مثالونه يې ولولئ:

اول: هرڅوک چې د محارمو څخه خپلې سترګې اداره کړي نو الله ﷻ به هغه ته ربښتینی فراست ورکړي، او د زړه نورانیت به يې اضافه کړي.

دوهم: او هم به ورته قلبي اطمنان په نصیب کړي او د اضطراب او تشویش څخه به يې په امن کښې وګرځوي، او شجاعت به يې زیات کړي.

---

(۱) الدر المنثور ج۶ ص۱۷۷

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۱۹۰

مګر مونږ د همدغو ګټو په ارتباط په لاندې نبوي حديث باندې اکتفاء کوو چې:

«مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَنْظُرُ إِلَى مَحَاسِنِ امْرَأَةٍ أَوَّلَ مَرَّةٍ ثُمَّ يَغُضُّ بَصَرَهُ إِلَّا أَحْدَثَ اللهُ لَهُ عِبَادَةً يَجِدُ حَلَاوَتَهَا»(۱)

يعنې هيڅ يو مسلمان نه دى چې د کومې ښځې محاسنو او ښايست ته اول کرت وګوري او بيا ترې د الله ﷻ له ډاره خپل نظر ټيټ کړي مګر الله ﷻ به ورته په زړه کښې داسې بندګي واچوي چې خوند او خواږه به يې پخپله مونده کړي.

ج: لکه څنګه چې نارينه مکلف دي چې د زنانه وو محارمو ته ونه ګوري همدارنګه زنانه هم د نارينه وو په نسبت همدغه مکلفيت لري، لکه چې همدا موضوع په لاندې حديث کښې ښه پوره واضحه شوې ده:

يوه ورځې عبدالله بن أم مکتوم (په دواړو سترګو باندې ړوند) صحابي ﷺ نبي کريم ﷺ ته په داسې حال کښې ورغى چې د أمهات المؤمنين څخه أم سلمه او ميمونه رضي‌الله‌عنها هلته موجودې وې، نو نبي کريم ﷺ دواړو ته امر وکړ چې د نوموړي صحابي ﷺ څخه پرده وکړئ.

دوى دواړه وايي چې مونږ عرض وکړ چې: اى د الله رسوله! دغه صحابي ﷺ خو ړوند دى چې نه مونږ ګوري او نه مو پيژني. نبي کريم ﷺ وفرمايل چې: «أَفَعَمْيَاوَانِ أَنْتُمَا أَلَسْتُمَا تُبْصِرَانِهِ»(۲) يعنې ايا تاسو دواړه ړندې ياست؟ ايا تاسو دواړه يې نه ګورئ؟!

د: کله چې څوک يوازې وي او هيڅوک موجوديت ونه لري چې عورت ته يې وګوري هم په کار ده چې خپل عورت بدون د ضرورته لوڅ نه کړي، او د الله ﷻ سره مؤدبانه کړنلاره تعقيب کړي. همدا مضمون په لاندې حديث کښې ډېر ښه واضحه شوى دى:

د يوه اوږده حديث په ضمن کښې يوه ورځې د نبي کريم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: اى د الله رسوله! که زمونږ کوم يو تنها وي او هيڅوک ورسره نه وي نو بيا هم بايد خپل عورت لوڅ نه کړي؟ نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «فَاللهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ»(۳) يعنې په دغه وخت کښې الله ﷻ ډېر ښه لايق دى چې حيا (او شرم) ترې وکړى شي.

د عورت تعريف او ډولونه

۴_ د "عورة" د کلمې اطلاق د انسان په هغه اندام باندې کېږي د کومو د لوڅولو څخه چې سړي ته شرم او حيا ورځي(۴)، يا په بل عبارت: عورت هغه اندام يا اندامونو ته ويل کېږي د کوم لوڅول چې شرعًا اجازه ونه لري.

د عورت په ډولونو کښې علماوو کرامو ډېر اوږده او تحقيقي بحثونه کړي دي او د مذاهبو

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۲۹۹

(۲) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۱۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۵ ؛ سنن ابن ماجه ص۱۳۸

(۴) لسان العرب ج۴ ص۶۱۷

نظریات یې د پوره دلایلو سره لیکلي دي[۱]، مونږ د لوستونکو څخه هیله کوو چې د زیات تفصیل دپاره همغه مراجعه وکړي خو دلته دې فقط لاندې څو ډېر ضروري بحثونه د نظره تېر کړي:

الف: د نارینه وو عورت د نارینه وو په لحاظ د بدن هغه برخه ده کومه چې د نامه څخه لاندې او د زنګانه څخه پورته حصه تشکیلوي، البته د زنګانه په شمول.

ب: د زنانه وو عورت د نورو زنانه وو په لحاظ عین ذکر شوی عورت دی.

ج: د نارینه وو عورت د زنانه وو په لحاظ عین همدغه عورت دی.

د: د زنانه وو عورت په نظر سره نامحرمو نارینه وو ته ټول بدن عورت دی مګر مخ او دواړه لاسونه یې عورت نه دي، البته د احنافو علیهم الرحمة په نزد.

ه: د زنانه وو عورت په نظر سره محرمو نارینه وو ته (لکه پلار او ورور) ټول بدن عورت دی، مګر د مخ او لاسونو په شمول سر او ویښتان، غوږونه، سینه، دواړه متې او دواړه قدمونه په عورت کښې شامل نه دي.

محرم او نامحرم څوک-څوک دي؟

۵ـ د هرې زنانه دپاره هغه څوک محرم ګڼل کېږي د کوم سره یې چې نکاح د همیشه دپاره حرامه وي[۲] لکه نسبي پلار او ورور، یا زوم (د لور خاوند)، یا رضعي پلار او ورور؛ نو د خور خاوند (اوښی) د ښینې دپاره شرعي محرم نه دی بلکې شرعًا اجنبي (پردی) دی، چې نکاح یې فقط د خور تر مرګه او یا طلاقه پورې حرامه ده او بس.

د زینت تعریف او ډولونه

۶ـ په ﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ کښې د لاندې نکاتو هېرول په کار نه دي:

الف: په ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ کښې د "زِینَة" کلمه د هر هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم سره چې بل شی ښایسته کېږي[۳]، چې په مقابل کښې یې د "شین" کلمه استعمالېږي چې د هغه شي معنی ورکوي کوم چې بل شی عیبجن او بدرنګوي.

زینت یا ښائست لاندې درې ډولونه لري[۴]:

اول: نفسي زینت یا ښایست، چې سړی وربان‍دې په معنوي لحاظ ډولي کېږي، لکه علم او حقه عقیده او یا عقل او حلم او یا داسې نور.

دوهم: بدني زینت یا ښایست، چې الله ﷻ چاته د پیدایښت په لحاظ سپېڅلی بدن ورکړي. لکه پیمخې څېره او معتدل قد او قامت او داسې نور.

(۱) المفصل في احکام المراة والبیت المسلم ج۳ ص۱٦٤، ص۲۹۳؛ بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع ج۵ ص۱۱۸
(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۷
(۳) لسان العرب ج۱۳ ص۲۰۲
(۴) مفردات الراغب ج۲ ص۲۲۳

دريم: خارجي زينت او ښايست، چې څوک په خارجي شيانو سره په کسبي توګه خپل ځان ډولي کړي، لکه حلال مال او يا لکه د زنانه وو ډپاره ښايسته جامې، زيورات او داسې نور.

په دې مقام کښې اول ډول زينت مطرح نه دی فقط دوهم او دريم ډول زينتونه مطرح دي چې تفصيل يې په راتلونکي توضيح کښې ـ د الله ﷻ په توفيق ـ راروان دی.

ب: زنانه مکلفې دي چې هغه زينت چاته ښکاره نه کړي چې په هغوی پورې بالفعل اتصال ولري، لکه چارګل په پوزه، او غاړکۍ په غاړه. که نه نو په بازارونو کښې خو زيورات په ډاګه خرڅېږي او څه بنديز ورباندې نشته؛ نو د همدې کبله ـ والله ﷻ أعلم ـ د ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ په عوض "زِينَةً" بدون د اضافته نه دی شوی.

ايا د زنانه لاسونه او مخ عورت نه دي؟

۷ـ د ﴿ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ په تفسير کښې علماء کرام په لاندې دوه وو ګروپونو باندې ويشلي شوي دي:

الف: ځينې علماء کرام ـ چې په سر کښې يې عبدالله بن عباس رضي الله عنهما واقع دی ـ وايي چې: د زنانه مخ او لاسونه د هغې په عورت کښې شامل نه دي[۱]، نو په زنانه وو باندې نه د مخ پټول لازم دي او نه ورباندې د هغو ګانو پټول واجب دي کوم چې په مخ او د مړوندونو پورې د لاسونو سره ارتباط لري[۲] لکه د پوزې پيزوان، د ګوتو زرينې ګوتې او داسې نور.

په دې تقدير د ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ څخه د زينت دريمه معنی په داسې ډول سره مرادېږي چې د زنانه وو اندامونو ته هرومرو شموليت مونده کوي، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: زنانه دې خپل ډول او سنګار لا څه چې خپل ټول اندامونه عمومًا او هغه اندامونه خصوصًا نه لوڅوي په کومو پورې چې زينت اتصال لري، مګر په هغوی باندې د هغو اندامونو په لوڅولو باندې ګناه نشته کوم چې عادةً ښکاره دي چې د مخ او لاسونو څخه عبارت دي.

په همدې مضمون باندې په لاندې حديث شريف کښې صراحت شوی دی چې:

يوه ورځې اسماء بنت ابي بکر رضي الله عنها په باريکه جامو کښې نبي کريم ﷺ ته ورغله نو هغه ﷺ ترې اعراض وکړ او ورته يې وويلې چې: «يَا أَسْمَاءُ إِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا بَلَغَتِ الْمَحِيضَ لَمْ يَصْلُحْ لَهَا أَنْ يُرَى مِنْهَا إِلَّا هَذَا وَهَذَا. وَأَشَارَ إِلَى وَجْهِهِ وَكَفَّيْهِ»[۳] ای اسماء! يقينًا کله چې ښځه د حيض وخت ته ورسېږي (بالغه شي) نو هغې ته صلاحيت نشته (جواز نه لري) چې د دغه او د دغه څخه پرته ترې کوم اندام وليدلی شي او خپل مخ او خپلو ورغوو ته يې اشاره وکړه.

ب: ځينې نور علماء کرام ـ چې په سر کښې يې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه واقع دی ـ وايي چې: ښځه

---

(۱) تفسير ابن کثير ج۳ ص۲۸۳؛ احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۵
(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۷۰
(۳) سنن ابي داوُد ج۲ ص۲۱۱

تول عورت ده او جواز نه لري چې يا مخ ښکاره کړي او يا لاسونه (د مرونډو پورې)[۱].

نو په دې تقدير په ﴿ زِينَتَهُنَّ ﴾ کښې د زينت د ټول معنی مراد ېږي چې اندامونه پکښې شموليت نه لري، چې حاصل يې داسې راځېږي: زنانه دې د خپل ذات او سنګار څخه هيڅ شی نه ښکاره کوي او نه دې هغه اندامونه ښکاره کوي په کومو پورې چې زينت پيوستون لري، مګر هغه چې بدون د دې د اختيار څخه څرګند شي، چې يا يې پلو باد ووهي او سنګار يې وليد شي او يا دا چې ټول يې د دې د وسې څخه بهر وي، لکه قد او قامت او يا هغه حجاب او پرده چې خپل ځان يې پکښې رانغښتی وي.

همدې مضمون ته نبي کريمﷺ اشاره کړې ده چې فرمايلي دي: «الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ»[۲] يعنې زنانه عورت ده (ټول بدن يې عورت دی).

تبصره

۸ـ مونږ ته داسې برېښي ـوالله ﷻ أعلمـ چې:

الف: د ذکرو شوو دوارو ګروپونو علماوو کرامو ترمنځ به نزاع لفظي وي او پر کوم واقعيت به ولاړه نه وي، او دا ځکه چې د ضرورت په حال کښې د مخ او لاسونو لوځول بالاتفاق جائز دي، همدارنګه د لمانځه په حال کښې يې هم په لوځولو څه شرعي بنديز نشته[۳] د همدې کبله محرمه ښځه مخ لوڅی لمونځ کوي، که نه نو په احرام تړلو باندې خو د عورت لوڅول جواز نه پيدا کوي.

او د فتنې او فساد په وخت کښې د مخ او لاسونو پټول بالاتفاق واجب دي چې په کتلو پورې يې شرعي غرض تعلق ونه لري، او صرف د شهوانيت په نيت ورته وکتل شي[۴]؛ د همدې کبله نبي کريمﷺ په يوه اوږده حديث کښې فرمايلي دي چې: «فَالْعَيْنَانِ زِنَاهُمَا النَّظَرُ»[۵] يعنې نو سترګې چې دي د دوارو زنا محارمو ته نظر کول دي.

ب: که د دوارو ګروپونو نزاع لفظي ونه ګڼو نو مونږ ته د دوهم ګروپ نظر بهتر برېښي په تېره بيا لا په دې زمانه کښې چې مونږ پکښې ژوند کوو. او دا ځکه چې:

اول: په مسلمانه زنانه باندې خو يوازې غض البصر او ستر العورة واجب نه دی بلکې هغه مکلفه ده چې د [الأحزاب:۵۹] ايت په مقتضی جلباب هم واغوندي؛ او جلباب هغه لوی څادر دی چې د يوې سترګې څخه په غير (چې لاره ورباندې وګوري) د زنانه نور ټول بدن پټ کړي[۶] نه يې ترې مخ ښکاره شي او نه لاسونه.

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۲۹۲
(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۲۲
(۳) تفسير البيضاوي في هذا المقام.
(۴) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج۱۵ ص۱۲۲
(۵) صحيح مسلم ج۲ ص۳۳۶
(۶) تفسير البغوي ج۳ ص۵۴۴

یا په بل عبارت: که بالفرض په ښځه باندې د دې ایت په بنیاد د مخ پټول واجب نه وي نو د هغه ایت په بنیاد خو ورباندې واجب دي.

دوهم: عائشه رضي الله عنها د "إفك" په قیصه کښې وایي چې: «فَخَمَّرْتُ وَجْهِي بِجِلْبَابِي»[1] یعنې کله چې زه صفوان رضي الله عنه وپېژاندلم (چې د حجاب د نزول څخه وړاندې یې لیدلې وم) نو ما خپل مخ په خپل ځادر سره را پټ کړ، او خپل ځان مې راتاو کړ، چې شرحه یې د [النور: ۱۱] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق تېره شوه. نو که بالفرض د جلباب اغوستل د مخ پټولو ته شامل نه وی نو عائشې ابي رضي الله عنها به ورباندې خپل مخ نه وی پټ کړی.

دریم: د امهات المؤمنین په شمول ټولو صحابیاتو رضوان الله علیهن د ایت شریف څخه د مخونو پټول فهم کړي وه او په خپلو ځانونو باندې یې عملي کړي وه. د ښه وضاحت دپاره لاندې حدیث ولولئ:

عائشه رضي الله عنها وايي چې: مونږ د نبي کریم ﷺ سره په احرام کښې وو خو کله به چې په مونږ باندې د سورو (نارینه وو) ډله تېربېدله «فَإِذَا حَاذَوْا بِنَا سَدَلَتْ إِحْدَانَا جِلْبَابَهَا مِنْ رَأْسِهَا عَلَى وَجْهِهَا فَإِذَا جَاوَزُونَا كَشَفْنَاهُ»[2] یعنې نو کله به چې زمونږ محاذات (برابر) ته راورسېدل نو زمونږ هرې یوې به خپل لوی ځادر د خپل سر څخه په خپل مخ راخور کړ، نو کله به چې د سورو ډله زمونږ څخه تېره شوه نو مونږ به خپل لوی ځادر د مخونو څخه پورته کړ.

همدارنګه یوه ورځې نبي کریم ﷺ ته یوه ښځه (أم خلاد رضي الله عنها) ورغله چې خپل ځان یې په نقاب (پرده) کښې راتاوه کړې وه او د خپل هغه زوی پوښتنه یې کوله کوم چې په جهاد کښې شهید شوی وه، نو یوه صحابي رضي الله عنه ورته وویلې چې: ایا ته په داسې حال کښې د زوی پوښتنه کوې چې خپل ځان دې په نقاب (پرده) کښې ښه پوره رانغښتی دی؟ (په دې وخت کښې هم تاته پرده درپه یاده ده؟). أم خلاد رضي الله عنها جواب ورکړ چې: «إِنْ أُرْزَأَ ابْنِي فَلَنْ أُرْزَأَ حَيَائِي» یعنې که زه په زوی کښې نقصانمنده شوم نو هیڅکله به په خپله حیا او شرم کښې نقصانمنده نه شم (که زوی راڅخه الله ﷻ واخست نو حیا خو یې راڅخه نه ده اخستې، که په هغه مصیبت ککړه شوم په دې مصیبت خو خپل ځان نه ککړوم).

نو نبي کریم ﷺ نوموړې ته جواب ورکړ چې ستا د زوی دپاره د دوه وو شهیدانو اجر دی. هغې وویلې چې: دا ولې ای د الله رسوله؟ نبي کریم ﷺ وویلې چې: «لِأَنَّهُ قَتَلَهُ أَهْلُ الْكِتَابِ»[3] دا ځکه چې یقیناً هغه اهل الکتابو وژلی دی.

ج: د اسماء رضي الله عنها کوم حدیث چې وړاندې په اومه توضیح کښې تېر شو چې د اول ګروپ علماء کرامو د نظر په تائید باندې یې دلالت کاوه، د هغه په هکله ځینو علماوو کرامو[4] لیکلي دي چې:

اول: دا حدیث د دوه وجوهو د کبله ضعیف دی چې د نورو نصوصو په مقابل کښې د استدلال

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۹۶
(۲) سنن ابي داود ج۱ ص۲۵۴
(۳) سنن ابي داود ج۱ ص۳۳۷
(۴) مسؤلیة المراة المسلمة لعبد الله بن جار الله ص۵۶: رسالة الحجاب لمحمد بن صالح بن عثیمین ص۳۰

قابل نه دی: یوه دا چې په سند کښې یې د یو پلوه انقطاع ده[١] او د بله پلوه پکښې سعید بن بشیر موجود دی چې احمد بن حنبل او یحیی بن معین او نورو منقدینو ضعیف ګڼلی دی.

دوهم: که د نوموړي حدیث د کمزورۍ او ضعف څخه سترګې پټې کړی شي نو بیا په هغې زمانه باندې محمول دی په کومه کښې چې لا حجاب نه وه فرض شوی او لاسونه او مخ د زنانه وو په عورت کښې نه وه شامل کړی شوي. یا په بل عبارت: په دغه تقدیر منسوخ دی او د استدلال وړ نه دی، د همدې کبله وروباندې امهات المؤمنین او نورو صحابیاتو ـرضوان الله علیهن ـ عمل نه دی کړی.

سوال جواب

د: که څوک وایي چې الله ﷻ خو زنانه وو ته څکه په "غض البصر" باندې توصیه کړې ده چې د نارینه وو په عورت کښې لاسونه او مخ شامل نه دی او د ټېولو مکلفیت یې ورباندې نشته، نو پوښتنه دا ده چې: ایا نارینه وو ته په "غَضُّ الْبَصَرِ" سره ارشاد کول دا معنی نه ورکوي چې د زنانه وو په عورت کښې به مخ او لاسونه شامل نه وي بلکې نارینه به مکلف وي چې ورته ونه ګوري؟

یا په بل عبارت: کله چې د زنانه وو ټول بدن عورت شي او پټول یې ورباندې فرض وګرځي، نو نارینه به د څه شي څخه منعه کړی شي چې: خپل نظر ترې کنټرول کړئ او ورته ونه ګورئ؟

مونږ وایو چې: په دې تقدیر نارینه وو ته د "غَضُّ الْبَصَرِ" مکلفیت څکه متوجه شوی دی چې څه لرې نه ده چې کومه یوه زنانه د خپل عورت په پټولو کښې پاتې راشي او یا ترې په سهوه او خطا کښې دا کار صورت ونیسي؛ نو په دغه وخت کښې ټول نارینه مؤمنان مکلفیت لري چې د خپل ایمان په قوت سره ترې خپلې سترګې اداره کړي.

یا په بل عبارت: ای مؤمنانو! که بالفرض کومه یوه زنانه خپل ځان ګنهګار کړي او یا د عورت په بربنډولو کښې معذوره وګڼلی شي نو تاسو خپل ځانونه مه ګنهګاروئ او همدارنګه تاسو په کتلو سره معذور نه ګڼلی کېږئ.

جَيْب څه معنی؟

٩ـ په ﴿ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ ﴾ کښې د "جُيُوب" کلمه د "جَيْب" ـلکه "غَيْب" ـ جمعه ده، "جَيْب" د کمیس هغه پرېکړې خای ته وضعه شوی دی کوم چې د اغوستونکي د سینې په برابر موقعیت لري او د اغوستلو په وخت کښې ترې سر وباسي[٢] چې په پښتو کښې ورته مونږ "ګرېوان" وایو، یعنې زنانه دې خپل پوڼنې (ټکري) په خپلو سینو باندې ورخواره کړي چې تیونه یې پټ شي.

د جاهلیت په زمانه کښې د زنانه وو عادت وه چې خپل پوڼنې به یې په سرونو باندې واچول او دواړه څنډې به یې شاته خوشې کړې نو خپلې سینې او تیونه به یې بربنډ کړه.

---

(١) سنن ابي داوٗد ج٢ ص٢١١

(٢) تفسیر القرطبي ج١٢ ص٢٣٠

أم المؤمنین عائشه رضي الله عنها وایي: چې کله دا (ذکر شوی) ایت شریف نازل شو نو لومړنیو مهاجرینو ښځو سمدستي عملي کړ او په خپلو پوړنیو باندې یې خپلې سینې ونغاړلې (پټې کړې) الله ﷻ دې ورباندې رحم او مهرباني وکړي[1].

بیا هم د زینت کلمه

۱ـ په ﴿ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ ﴾ الآية، کښې د "زِينَة" د کلمې څخه دوه کرته استثناء صورت ونیوه، یوه هغه ده چې په ﴿ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ سره ورته اشاره شوې ده او بله دغه ده چې بحث پکښې روان دی، نو زینت په دوه ډوله دی: یو ظاهري او څرګند زینت دی، چې زنانه یې د علماوو په اختلاف ـ په پټولو باندې مکلفیت نه لري او لږ وړاندې شرحه شو ـ والحمد لله ﷻ ـ، او بل خفي او پټ زینت دی چې د ځینو خاصو اشخاصو دپاره یې ورته لوڅول جائز دي.

په دې مقام کښې همدغه پټ او خفي زینت مطرح دی، چې کومو اشخاصو ته یې څرګندول جواز لري شاید چې په ذکري ترتیب کښې به یې د استحقاق ترتیب په نظر کښې نیول شوی وي، چې اشخاص د لاندې کسانو څخه عبارت دي:

الف: ښځې دې د خپلو میړنو څخه باطني زینت او سنګار نه پټوي بلکې مکلفیت لري چې د سنګار په زیادت کښې ورته زیار وباسي.

ب: خپلو پلرونو او نیکونو ته په هغې اندازه څرګندول جائز دي کوم چې وړاندې په څلورمه توضیح کښې لیکل شوي دي، والحمد لله ﷻ.

ج: د خپلو میړونو پلرونو او نیکونو ته هم همدغه اندازه زینت وربنکاره کول روا دي.

د: خپلو ورونو ته هم جواز لري برابره خبره ده چې سکه ورونه وي او یا نا سکه.

هـ: د سکه او ناسکه ورونو زامنو او لمسیانو ته هم جواز لري.

و: د سکه او ناسکه خویندو زامنو ته او همدارنګه د دوی لمسیانو او کړوسیانو ته هم شریعت اجازه ورکړې ده.

سوال جواب

ز: که څوک وایي چې: ایا ماماګانو او ترونو ته اجازه شته چې د خپلو خورزو او ورېرو هغو ځایونو ته وګوري کوم چې وړاندې په څلورمه توضیح کښې ذکر دي؟

مونږ وایو چې: هو! دوی دواړو ته اجازه شته، ځکه چې مونږ د [البقرة:۱۳۳] ایت لاندې لیکلي دي چې تره د پلار غوندې دی. او همدارنګه نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ»[2] یعني خاله (د مور خور) د مور غوندې ده. نو معلومه شوه چې خال (ماما) هم د پلار غوندې دی.

نو په دې تقدیر د پلرونو په ذکر سره ترونو او ماماګانو ته هم اشاره شوې ده.

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص ۷۰۰

(۲) صحیح البخاري ج۲ ص ۶۱۰

د رضاع خپلوان هم د نسبي خپلوانو غوندې دي

ح: نبي کريم ﷺ د عائشې رضي الله عنها د يوې پوښتنې په جواب کښې وفرمايل چې: «نَعَمْ إِنَّ الرَّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ»(۱) يعنې هو! يقيناً رضاعت (تی رودل) هغه شی حراموي کوم چې ولادت (نسب) يې حراموي، نو کومو ځايونو ته کتل چې نسبي خپلوانو ته جواز لري همغو ځايونو ته رضعي خپلوان هم کتلی شي.

همدارنګه عائشې (ام المؤمنين) رضي الله عنها د نبي کريم ﷺ د څه سوال جواب څخه وروسته ويلي دي چې: «حَرِّمُوا مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا تُحَرِّمُونَ مِنَ النَّسَبِ»(۲) يعنې: تاسو د تي رودلو هغه خپلوان خپل محارم وګڼئ کوم چې تاسو يې د نسب د امله خپل محارم ګڼئ؛ لکه رضعي پلار او رضعي تره او هم رضعي ماما او نور.

مسلمانانې ښځې هم محرمې دي

ط: مونږ ـ لله الحمد ـ وړاندې په څلورمه توضيح کښې ليکلي دي چې يوه ښځه د بلې ښځې فقط هغو اندامونو ته نه شي کتلی کوم چې د نامه څخه ښکته او د زنګانه څخه پورته وي، او نور ټول بدن ته کتل ورته جواز لري. همدې مطلب ته الله ﷻ په ﴿ أَوْ نِسَآئِهِنَّ ﴾ کلماتو سره اشاره وکړه.

خو د اضافت څخه معلومېږي چې دلته مسلمانې ښځې مطلب دي چې د دوی هم مسلکې او هم عقيده وي، نو جواز نه لري چې مسلمانه ښځه کافرې ښځې ته د ﴿ مَا ظَهَرَ مِنْهَا ﴾ څخه په غير نور څه زينت ورڅرګند کړي(۳).

وينځه هم محرمه ده

ي: په ﴿ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَنُهُنَّ ﴾ کښې هغه اشتباه پورته شوې ده چې د ﴿ أَوْ نِسَآئِهِنَّ ﴾ څخه چاته ذهن ته ورتله، هغه دا چې: مسلمانې ښځې ته به جواز نه لري چې خپلې کافرې وينځې ته خپل باطني (پټ) زينت ورڅرګند کړي؟.

د جواب حاصل دا دی چې: مسلمانانو ښځو ته خاص د وينځو په باره کښې اجازه شته که څه هم کافرې وي. اما هغوی ته اجازه نشته چې خپلو غلامانو ته يې ورڅرګند کړي او دا ځکه چې مونږ وړاندې په پنځمه توضيح کښې د الله ﷻ په توفيق ليکلي دي چې د محرم څخه هغه څوک مطلب دی چې په ابدي توګه يې ورباندې نکاح حرامه وي. نو په همدې بنياد غلامان د خپلو مولاګيو دپاره شرعي محرمان نه شي جوړېدلی او خپل باطني زينتونه نه شي ورڅرګندولی، ځکه هره يوه مولاګۍ چې خپل غلام ازاد کړي هغې ته جائزه ده چې د نورو موانعو د عدم موجوديت په صورت کښې نوموړی

---

(۱) صحيح مسلم ج۱ ص۴۶۶
(۲) صحيح البخاري ج۲ ص۷۰۷
(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۸

په نکاح واخلي، نو معلومه شوه چې دلته د ﴿ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُهُنَّ ﴾ څخه فقط وينځې مرادې دي.

يوه پوښتنه او د هغې جواب

که څوک وايي چې: يوه ورځې نبي کريم ﷺ فاطمة الزهراء رضي الله عنها ته يو غلام وروباښه او د همدغه غلام سره کور ته ورغی، خو د فاطمې رضي الله عنها يو وړوکی او لنډکی پوښنی (ټکرۍ) په سر وه چې خپل سر به يې پکښې پټ کړ نو پښې به يې ښکارېدلې او که پښې به يې پکښې پټې کړې نو سر به يې لوڅېده. نو کله چې نبي کريم ﷺ هغه په تکليف او مشقت کښې وليدله نو خطاب يې ورته وکړ چې: «إِنَّهُ لَيْسَ عَلَيْكِ بَأْسٌ إِنَّمَا هُوَ أَبُوكِ وَغُلَامُكِ»[۱] يعنې يقيناً شان دا دی چې په تا باندې په دې کښې څه باک نشته چې د سر وېښتان يا قدمونه دې څرګند شي، ځکه چې دا دې پلار دی او دا دې غلام دی (خپل ځان او غلام ته يې اشاره وکړه).

مونږ وايو چې: د [الکهف:۷۴] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق ليکلی شوي دي چې د غلام کلمه د هغه ماشوم معنی ورکوي کوم چې بلوغ ته نه وي رسېدلی؛ نو د پاسني حديث حاصل داسې راوځي چې: ته ولې خپل ځان په تکليف او حرج کښې اچوې دلته خو فقط ستا پلار او ستا ماشوم غلام دی چې د دواړو څخه په تا باندې ستر کول واجب نه دي.

په همدې موضوع کښې ـ إن شاء الله ﷻ ـ د [النور:۵۸] ايت لاندې څه نور بحث هم راروان دی، ورته منتظر اوسئ.

إربة څه معنی؟

يا: په ﴿ أَوِ ٱلتَّـٰبِعِينَ غَيْرِ أُو۟لِى ٱلْإِرْبَةِ مِنَ ٱلرِّجَالِ ﴾ کښې لاندې لغات تحليلونه غواړي:

الف: د "تابعينَ" کلمه د "تابع" جمعه ده، "تابع" دلته د هغه چا لقب دی کوم چې د خپلې مستقلې ارادې خاوند نه وي بلکې د ړانده غونډې هر لور ته يې چې څوک سوق کړي همغه خوا اختياروي.

ب: د "إِرْبَة" کلمه د "فِعْلَة" په وزن مصدر ده چې د احتياج معنی ورکوي[۲]، دا وزن په نوعيت باندې دلالت کوي[۳]، نو دلته د احتياج څخه هغه خاصه نوعه احتياج مراد دی کوم چې په جنسي ارتباط پورې اړه لري.

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: زنانه وو ته اجازه ده چې د خپل باطني ډول (سنګار) څه برخې هغو نارينه وو (سړيو) ته ورڅرګندې کړي کوم چې چوپړان دي او د هغو کسانو جملې څخه نه دي کوم چې زنانه وو ته د جنسي ارتباط د حيثه اړتيا لري او نه د زنانه وو په ليدلو او ناسته ولاړه باندې تلذذ اخلي او بالآخره نه يې بل چاته خبرې اترې او نور کيفيات انتقالوي.

---

(۱) سنن ابي داوٗد ج۲ ص۲۱۱

(۲) مفردات الراغب ص۱۱؛ لسان العرب ج۱ ص۲۰۸

(۳) الکافية في النحو ص

پاتې شوه دا خبره چې دغه ډول نارينه (سړي) څوک-څوک دي؟ نو د دوی په تشخيص کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي(۱). لاندې مثالونه يې ولولئ:

اول: دوی هغه احمقان (سادګان) دي چې صرف د خپلې ګېډې په غم کښې وي (خوري او څښي) او د جنسي ارتباط سره څه علاقه نه لري او نه ورباندې پوهېږي.

دوهم: دوی هغه نامردان دي چې نارينتوب او شهواني قوت بالکل نه لري.

درېم: دوی هغه فاني بوډاګان دي چې د ډېر بوډاتوب د کبله يې جنسي ارتباط ته ميلان او تمايل ختم شوی وي، نه يې چاته زړه کېږي او نه ورته د زنانه تمه کېږي او داسې نور.

تبصره

زمونږ په فکر -والله ﷻ أعلم- په دې مقام کښې د تابعيت (چوپړتيا) قيد په حکم کښې څه اثر نه لري، بلکې محض د واقع بيان دی چې دغه ډول خلک عمومًا د خپلې ارادې خاوندان نه وي او هر لور ته يې چې څوک کشوي همغسې کش کېږي.

دا د يو پلوه، او د بله پلوه هرڅوک د خپل محيط او خپل چاپيريال خلک ډېر ښه تشخيصولی شي چې دا سړی يوازې د خپلې ګېډې په غم کښې دی او د دې سره د جنسي ارتباط څه فکر هم شته، دا ليونی دی بالکل د ګړنګو دی په هيڅ شي باندې نه پوهېږي، دا ليونی دی خو د جنسي ارتباط په لحاظ ليونی نه دی (د هر چا څخه ورته زيات شوقمند دی)، دا د زنانه وو محاسن نورو ته انتقالوي او دا يې نه انتقالوي، بالآخره دا په خپل خوی باقي پاتې دی او په دې کښې بدلون راغلی دی او داسې نور.

ظهور څه معنی؟

يب: په ﴿أَوِ ٱلطِّفۡلِ ٱلَّذِينَ لَمۡ يَظۡهَرُواْ عَلَىٰ عَوۡرَٰتِ ٱلنِّسَآءِ﴾ کښې د ﴿ٱلطِّفۡلِ﴾ کلمه جنس ده خو په دې مقام کښې ترې جمعه (أطفال) مراد ده، د همدې کبله په ﴿ٱلَّذِينَ﴾ سره توصيفه شوې ده(۲).

او د ﴿لَمۡ يَظۡهَرُواْ﴾ کلمه د "ظُهُور" څخه اشتقاقه شوې ده چې دلته لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

الف: "ظُهُور" په معنی د خبرتيا او پوهې، لکه چې الله ﷻ د أصحاب الکهف څخه حکايت کوي چې: ﴿إِنَّهُمۡ إِن يَظۡهَرُواْ عَلَيۡكُمۡ يَرۡجُمُوكُمۡ﴾ [الکهف: ۲۰] يعنې دوی په خپلو منځو کښې ووېلې چې که کفار په تاسو باندې خبرتيا او اطلاع (پوهه) حاصله کړي نو تاسو به رجم کړي.

ب: "ظُهُور" په معنی د غلبې سره، لکه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿فَأَصۡبَحُواْ ظَٰهِرِينَ﴾ [الصف: ۱۴] يعنې مونږ مؤمنانو ته په خپلو دښمنانو باندې تائيد ورکړ نو دوی پرې غالب وګرځېدل (او پرې زورور شوه).

نو دواړو معناوو په لحاظ سره يې حاصل داسې راځېږي چې: زنانه وو ته جائزه ده چې خپل ځينې

---

(۱) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۳۶۱؛ زاد المسير ج۵ ص۳۵۶

(۲) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۷۱

باطني زینتونه هغو ماشومانو ته څرګند کړي کوم چې لا د زنانه وو عورتونه نه پیژني او نه پوهیږي
چې د عورتونو سره څه کوي، یعني تمیز نه لري. یا: هغه ماشومانو ته کوم چې د دي توان او
وس نه لري چې د زنانه وو د عورتونو څخه جنسي استفاده وکړي، یعني تمیز لري، خو د ماشومتوب
د کبله د جنسي ارتباط وسه نه لري.
خو ځینو علماوو کرامو په دې مقام کښې لومړنی معنی اخستل بهتره ګڼلې ده[1] د همدې کبله
په [النور: ۵۸] ایت کښې الله ﷻ باتمیزه ماشوم ته په دریوو وختونو کښې بدون د اجازې څخه د چا
کور ته ورتوتل نه دي جائز کړي.

اوه ګوني احکام

۱_ الله ﷻ د ستر او پردې په موضوع کښې نارینه وو ته فقط دوه حکمونه نازل کړي دي چې د
خپلو سترګو نظر اداره کړئ (محارمو ته مه ګورئ) او د خپلو عورتونو اداره په خپلو لاسونو کښې
ونیسئ، مه یې لوڅوئ چې خلک ورته وګوري او مه یې په غیر شرعي ځایونو کښې استعمالوئ.
اما زنانه وو ته یې په همدې موضوع کښې لاندې اوه حکمونه نازل کړي دي:
الف: خپلې سترګې اداره کړئ.
ب: خپل عورتونه اداره کړئ.
ج: خپل زینتونه مه ښکاره کوئ (چې تفصیل یې وړاندې تیر شو).
د: خپل پوټني (څټي) په خپلو سینو باندې ورخواره کړئ.
هـ: خپل هغه زینتونه چې ستاسو د وسې لاندې دي د خاصو اشخاصو څخه په غیر بل چاته مه
ښکاره کوئ (لکه چې وړاندې تیر شوه).
و: خپل ځانونه په لویو څادرونو (جلابیب) کښې پټ کړئ (چې پوره بحث یې -إن شاء الله ﷻ- د
[الاحزاب: ۵۹] ایت لاندې راروان دی).
ز: اوم حکم دا دی چې: ﴿ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِن زِينَتِهِنَّ ﴾، یعني زنانه دې خپلې
پښې په زغرده سره په ځمکه باندې د دې دپاره نه وهي ترڅو خلکو ته هغه څه ورمعلوم کړي شي
کوم چې دوی ترې په پرده کښې پټ کړي دي. یا په بل عبارت: زنانه لکه څنګه چې مکلفې دي چې
خپل زینت چاته وربنکاره نه کړي همدارنګه دوی مکلفیت لري چې د خپل زینت (ګاڼو) شرنګ او
پرنګ هم چا ته وروانه وروي. اوحتی مکلفیت لري چې د خپل ځان عطریات هم د اجنبیانو دماغونو
ته وروانه رسوي. لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ اسْتَعْطَرَتْ فَمَرَّتْ عَلَى قَوْمٍ لِيَجِدُوا
مِنْ رِيحِهَا فَهِيَ زَانِيَةٌ»[2] یعني هره یوه ښځه چې عطریات استعمال کړي نو بیا په یو قوم (یو چا) باندې
تیریږي چې هغوی د دې عطري بوی موندہ کړي، نو هغه زناکاره ده (چې د نامحرمو پام یې خپل

[1] احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۹
[2] سنن النسائي ج۲ ص۲۸۲

خان ته راواړاوه او د سترګو په زنا باندې یې اخته کړه، او هم یې په خپل خان باندې د عطریاتو د کبله بدګومانه کړه او د فساد په تمه کښې یې واچول).

شاید چې د زنانه وو دپاره د ذکرو شوو تاکیداتو وجه به دا وي چې شیطانان د انسان د خطاکولو په هکله د زنانه وو څخه ډېره استفاده کوي، د همدې کبله د نصاراوو د تبشیري ډلې یوه کس ویلي دي چې څومره کار چې د یوې زنانه څخه د اسلام په تخریب کښې اخستل کېږي هومره کار د سلو نارینه وو څخه نه اخستل کېږي؛ ځکه په هر عصر کښې کفار د همدې حیلې څخه کار اخلي. نن ورځ[1] چې کفري دولتونه د افغانستان اسلامي دولت په رسمیت نه پېژني او د یوه مستقل دولت په نظر ورته نه ګوري نو یوه بهانه یې دا هم نیولې ده چې تاسو ولې مختلط تعلیم ته اجازه نه ورکوئ، او زنانه ولې په رسمي دوائرو کښې په کارونو باندې نه ګمارئ.

د ښه وضاحت دپاره لاندې نبوي احادیث ولولئ:

اول: «اَلْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ»[2] یعنې ښځه عورت ده (چې باید د کورونو څخه بدون د ضرورته ونه وځي) نو کله چې ووځي نو شیطان یې د خپل إشراف (نظر) لاندې نیسي او په رنګارنګ حیلو سره د خلکو توجه ور اړوي او په ګناه باندې یې اخته کوي (نو تر هغه د شیطان د نظر لاندې وي ترڅو چې کور ته بېرته ورداخله شي).

دوهم: «مَا تَرَكْتُ بَعْدِي فِي النَّاسِ فِتْنَةً أَضَرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ»[3] یعنې ما د خپل وفات څخه وروسته په خلکو کښې د سړیو (نارینه وو) په ضرر د ښځو څخه د فتنې د حیثه زیات ضررناک شی نه دی پرېښی (دوی ته زیات خطر د همدې وجې متوجه دی).

ایا د ښځو اواز هم ستر دی؟

۱۲ـ څرنګه چې په ذکر شوي ایت شریف کښې ښځې د هغه اواز د اورولو څخه منعه کړی شوي دي کوم چې د هغوی د ګانو څخه د غیر محرمو نارینه وو غوږونو ته رسېږي، نو ځینې علماء کرام د همدې ایت په استناد وایي چې: د زنانه وو په اواز کښې د هغوی د ګانو اواز څخه زیاته فتنه پورته کېږي، نو په کار دي چې د دوی د اواز اورېدل بدون د ضرورته حرام وګڼل شي[4]؛ د همدې کبله د دوی أذان هم مکروه دی، او نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ»[5] یعنې کله چې په لمانځه کښې امام سهوه شي نو د سړي دپاره تسبیح ویل دي څو فتحه ورکړي چې سبحان الله، او د زنانه وو دپاره یو لاس په بل لاس باندې وهل دي چې د ټس څخه یې امام په خپله سهوه باندې پوه شي، نه تسبیح چې اواز پرې پورته کړي.

---

(۱) ۱۳۷۸/۵/۱ هـ ش

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۲۲

(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۶

(۴) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۱۹

(۵) سنن النسائي ج۱ ص۱۷۸

تاسو ټول توبه تائب شئ!

۱۳_ بنیادمانو ته د حوصلې ورکولو دپاره او د دې دپاره چې دوی د وړاندېنیو ارشاداتو په تعمیل کښې د وارخطایۍ سره مخامخ نه شي، د بیان په پای کښې الله ﷻ ټول مؤمنان _نارینه وي او که زنانه_ مخاطب کړه چې: ﴿ وَتُوبُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَ ٱلْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ یعنې ای مؤمنانو! تاسو ټول الله ﷻ ته توبه تائب شئ او د خپلو هغو تقصیراتو ببښنه وغواړئ کوم چې ستاسو څخه د احکامو په تعمیل کښې واقع کېږي.

همدې مضمون ته نبي کریم ﷺ اشاره کړې ده چې: «كُلُّ بَنِي آدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ»[۱] یعنې هر یو بنیادم ډېر خطاء کېدونکی دی، دډېرو خطاکېدونکو ډېره غوره هغه څوک دی چې ډېر توبه کوونکی وي.

﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلْأَيَـٰمَىٰ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰلِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَآئِكُمْ ۚ إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٢﴾ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱلَّذِينَ يَبْتَغُونَ ٱلْكِتَـٰبَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِىٓ ءَاتَىٰكُمْ ۚ وَلَا تُكْرِهُواْ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُواْ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُمْ وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٣٤﴾ ﴾

[۳۲] او (ای مؤمنانو!) د خپلو ځانونو (اصیلو) د جملې څخه مجردان (نارینه وي او که زنانه وي) په نکاح ورکړئ (او یا ورته نکاح وکړئ). او (همدارنګه) د خپلو غلامانو او خپلو وینځو څخه (هم) صلاح درلودونکي (په نکاح ورکړئ او یا ورته نکاح وکړئ).

که دوی (مجردان) فقیران وي (یا د غلامانو او وینځو مالکان فقیران وي) نو الله ﷻ به یې د خپله فضله غنیان وګرځوي. او (د) الله ﷻ (خزانې) پراخه دی (الله ﷻ ستاسو په ټولو حالاتو باندې) پوه دی.

[۳۳] او هغه کسان دې خپل عفت وساتي کوم چې (د) نکاح کولو (اسباب) نه مومي، (البته) ترڅو (د همدغه عفت په برکت) الله ﷻ دوی د خپله فضله غنیان وګرځوي (او د مهرونو توان ورکړي). او هغه کسان کوم چې ستاسو څخه د کتابت عقد غواړي (البته چې دوی) د هغو مملوکانو څخه

(۱) سنن ابن ماجه ص۳۱۳

عبارت دي د تکومو چې ستاسو ښې لاسونه مالکان شوي دي، نو د هغوی سره د کتابت عقد په دې شرط وکړئ چې تاسو په هغوی کښې په خیر (امانت او قوت) باندې پوه شئ (چې پکښې شته)، او تاسو هغوی (دغو مکاتبینو) ته د هغه مال څخه څه برخه ورکړئ کوم چې تاسو ته الله ﷻ درکړی دی (برابره خبره ده چې زکات وي او که نور خیرات وي).

او تاسو خپلې وینځې په بغاوت (فحاشۍ) باندې (هیڅکله) مه مجبوروئ (خاصتاً په هغه وخت کښې) چې دوی د پاکلمنۍ (عفت) اراده لري. (البته چې دا مجبورول تاسو د دې دپاره کوئ ترڅو) د حقیر (او نږدې) ژوند څه سامان (ورباندې) ولټوئ (ترلاسه کړئ خو دا کار ستاسو د مروت څخه ډېر لرې دی). او هرڅوک چې خپلې وینځې (دغه کار ته) مجبورې کړي نو یقیناً الله ﷻ د هغوی (وینځو) د مجبورولو څخه وروسته (هغوی ته) بښونکی (او په هغوی) مهربان دی (نه په مجبوروونکو باندې).

[۳۴] او یقیناً موږ تاسو ته داسې ایتونه درنازل کړي دي چې (په هره ساحه کښې تاسو ته د لارو) واضحه کوونکي دي، او بو مثال مو د هغو خلکو د (مثالونو) څخه هم درنازل کړی دی کوم چې ستاسو څخه مخکښې تېر شوي دي (البته د افک په قیصه کښې).

او (بالاخره موږ تاسو ته) د تخویف څخه ډک نصیحت (هم درنازل کړی دی. البته یوازې) د متقیانو دپاره (چې هغوی ترې ګټه پورته کوي اوبس).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ایتونو کښې د فحاشۍ د مخنیوي دپاره او په همدې باندې د بدنامولو د مخنیوي دپاره د هغو اوو طریقو څخه متباقي څلورو طریقو ته اشاره شوې ده د کومو شمېره چې د [النور:۲۷] ایت په ارتباط کښې تېره شوې ده نو حاصل یې داسې راځي چې:

ای پیغمبره! د الله ﷻ د پلوه مؤمنانو ته ارشاد ورسوه چې په زنا باندې د تورېدلو څخه او په تورپدلو باندې د بدنامۍ څخه د نجات په لاندې طریقو باندې هم عمل وکړئ:

۱ـ هر څوک چې بې واده وي هغه ته واده وکړئ او یا یې واده کړئ. مثلاً:

الف: خپلې بې واده زنانه په نکاح ورکړئ، برابره خبره ده چې بالکل واده شوې نه وي او یا د واده څخه وروسته کونډې شوې وي.

ب: خپلو بې واده نارینه وو ته نکاح وکړئ برابره خبره ده چې کونډان شوي وي او یا یې اصلاً واده نه وي کړی، البته دا شرط پکښې د نظره ونه غورزوئ چې دوی د مهرونو د باره وتلی شي.

ج: خپلې هغه وینځې هم په نکاح ورکړئ په کومو کښې چې د ودولو صلاحیت او استعداد وي.

د: همدارنګه خپل غلامان هم بې نکاح مه پرېږدئ، خو په هغه صورت کښې چې تاسو پکښې د نکاح صلاحیت ګورئ، چې د باره یې وتلی شي او په نکاح کولو سره ستاسو د خدمت څخه سرغړونه نه اختیاروي.

په ذکرو شوو څلور واړو صورتونو کښې تاسو د نفقې تشویش مه کوئ، چې د دوی نفقه به څنګه شي؟ او د دوی اولادونه به څه شی وخوري؟، البته په هغه تقدیر چې دوی فقیران وي او د مهر څخه په غیر نوره وسه ونه لري، او یا د دوی مالکان فقیران وي او دا خکه چې: که دوی فقیران وي نو الله ﷻ خو فقیر نه دی ږبر ژر به الله ﷻ دوی په خپل فضل (حلال مال) باندې غنیان وګرځوي خو کله یې چې اراده وشي.

نو څرنګه چې الله ﷻ د یو پلوه د پراخی خاوند دی او د بله پلوه ستاسو په احتیاجاتو (اړتیاوو) باندې ښه پوه دی نو تاسو د همده ﷻ عبادت وکړئ او په تقوی باندې کلک شئ نو د داسې طرف څخه به روزي درکړي چې ستاسو به هیڅ ګومان هم نه وي.

۲ـ او هغه څوک چې د نکاح کولو وسه نه لري او د مهر د ورکړې څخه عاجز وي نو هغوی دې په خپل عفت باندې تر هغه کلک شي او صبر دې وکړي ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپل فضل (حلال مال) باندې غنیان وګرځوي او د مهر د ورکړې توان ورکړي، او یا ورته داسې ښځه میسره کړي چې په لږ مهر باندې قناعت کوي کوم چې د ده د وسې پوره وي.

په دې باندې علاوه په تجرد باندې صبر کول او د خپل عفت ساتل هم الله ﷻ بې اجره نه پرېږدي، څه لرې نه ده چې د همدغه صبر په برکت د نکاح کولو توان مونده کړي.

۳ـ که ستاسو په غلامانو او وینځو کښې داسې کسان وي کوم چې ستاسو څخه مکاتبیت غواړي چې ماته سمدستي مشروطه ازادي راکړه نو کله چې ما دومره او دومره پیسې وګټلې نو بیا به قطعي ازادي راکړې، نو د دوی په هکله دا هدایت عملي کړئ:

الف: هغوی مکاتب وګرځوئ او د کتابت عقد ورسره لاسلیک کړئ خو په دې شرط چې تاسو په هغوی کښې خیر او ښېګڼه ګورئ، چې د مشروطو مبالغو د توانه وتلی شي او د فحاشی او نورو غیر شرعي کارونو په کولو باندې نه مبتلاء کېږي.

ب: په دې باندې علاوه د هغوی سره د هغو مالونو څخه څه کومک هم وکړئ کوم چې الله ﷻ تاسو ته درکړي دي، او هم ورسره په تاکلو شوو او منلو شوو مبالغو کښې تخفیف وکړئ او د څه برخې څخه یې ورتېر شئ.

۴ـ خپلې وینځې په فحاشۍ او کچنیتوب باندې په تولو حالاتو کښې مه مجبوره کوئ خصوصًا لا په هغه حال کښې چې هغوی پخپله د دغه کرغېړن عمل کولو ته اراده نه لري او غواړي چې خپله پاکلمني وساتي.

ایا تاسو ته د دې څخه حیا نه درځي او تاسو شرم نه کوئ چې په بل شي باندې نه بلکې په فحاشۍ باندې د دې حقیرې دنیا د مال متاع د موندلو هڅه وکړئ، او د کچنیو ګټې وټې ته لاس اوږد کړئ؟.

برسېره په دې په دغه صورت کښې د فحاشۍ ټوله ګناه ستاسو په غاړه درپرېوځي او ستاسو څخه چې هرڅوک دغه کار ته اقدام وکړي نو هغه به الله ﷻ ونیسي، او مجبوره کړی شوو وینځو ته به مغفرت وکړي او دا خکه چې الله ﷻ هغوی ته د مجبوریت څخه وروسته هم ښونکی دی چې په

فحاشۍ به يې مواخذه نه کړي او هم وربانديې مهربان دی چې د ظالمانو د تسلطه به نجات ورکړي، او د نېک عملۍ توفيق به يې په نصيب شي.

۵ـ اى پيغمبره! زمونږ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې: مونږ تاسو ته داسې کتاب درنازل کړی دی چې د لاندې درېوو صفتونو هم درلودونکی دی:

الف: په داسې ايتونو باندې مشتمل دی چې تاسو ته د ژوند هره برخه په ډېر وضاحت سره ښيي او ستاسو د سوکالۍ ځرګند احکام درته بيانوي.

ب: دا کتاب د هغو خلکو په حالاتو باندې هم مشتمل دی کوم چې ستاسو څخه وړاندې تېر شوي وه چې ترڅو ترې تاسو عبرت واخلئ او د هلاکت کندې ته خپل ځانونه ورونه غورزوئ.

او هم درته پکښې د افک د واقعې غوندې د هغو واقعاتو څه مثالونه هم درنازل شوي دي کوم چې په پخوانيو قومونو کښې تېر شوي دي، لکه د يوسف ﷺ قيصه، د مريمې رضی الله عنها قيصه او داسې نور.

ج: همدارنګه مونږ تاسو ته په دې کتاب کښې د اخطار سره-سره پند او نصيحتونه هم درنازل کړي دي، البته هغه څوک به ترې ګټه پورته کوي کوم چې په خپلو زړونو کښې څه د تقوی د صفت درلودونکی وي او د الهي عذاب څخه د بچ پاتې کيدلو څه خيال ورسره وي.

نو اى مؤمنانو! تاسو په خپل کتاب باندې په عمل کولو سره منګولې ښخې کړئ او په هره ساحه کښې يې د خپلو ځانونو دپاره مشال او ډيوه وګرځوئ.

توضيحات

۱ـ په ﴿ وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡ ﴾ کښې لاندې تکو ته توجه په کار ده:

الف: دا ايت شريف ټولو مؤمنانو ته ارشاد کوي چې په نکاح کولو يا نکاح ورکولو کښې فقر او غناء ته ډېره پاملرنه ونه کړي بلکې ديندارې کلکه په نظر کښې ونيسي، ځکه چې مال د نن او سبا شی دی او دينداري د باقياتو څخه ده.

ب: د "أَيَامَىٰ" کلمه د "أَيِّمٌ" ـ لکه "فَيْعِلٌ" ـ (صفت مشبه) جمعه ده چې د "أَمَ يَئِيمُ" ـ لکه "بَاعَ يَبِيعُ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، نو په اصل کښې "أَيَايِمُ" وه خو د "ي" توری په "الف" تبديل او د "م" په توري سره قلب مکان شو نو "أَيَامَىٰ" ترې جوړ شو.

"أَيَامَىٰ" هغو نارينه او زنانه وو ته وضعه شوې ده کوم چې د نکاح درلودونکي نه وي برابره خبره ده چې د نکاح کولو څخه وروسته کونډان شوي وي او يا اصلاً د نکاح څخه محروم پاتې وي[۱]، مګر په بې مېړه ښځې (خصوصاً په کونډې) باندې يې ډېر اطلاق کېږي[۲] لکه چې راتلونکي نږدې "د" توضيح احاديث هم ورته څه اشاره کوي.

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴۷؛ لسان العرب ج۱۲ ص۳۹
(۲) مفردات الراغب ص۳۰

ج: مونږ د [آل عمران: ۳۹] ایت لاندې د الله ﷻ په توفیق لیکلي دي چې د احنافو رحمهم الله په نزد عبادت نه د خپل ځان فارغ ګرځولو ښځه په نکاح باندې مشغولیت بهتر دی او د شوافعو رحمهم الله په نزد خبره بالعکس ده.

خو په دې مقام کښې ورباندې اضافه کوو چې ځینو مفسرینو ګرامو د ذکر شوې ایت شریف لاندې هم د شوافعو علیهم الرحمة او هم د احنافو علیهم الرحمة پوره دلایل ذکر کړي دي[۱]، که څوک یې د لوستلو شوق لري هیله ده چې هملته مراجعه وکړي، دلته رانقلول یې دا مختصر کتاب ډېر اوږدوي.

د: که څوک خپلو مربوطو خپلوانو نارینه وو ته نکاح کوي هم باید اجازه ترې واخلي چې فلانی درته په نکاح باندې اخلم، او د هغه وروسته دې په نکاح اقدام وکړي چې د "هو" جواب په صراحت سره واخلي؛ همدارنګه په کونډو یا مطلقو کښې هم صریحي د "هو" جواب ته ضرورت دی.

اما د پیغلو په هکله په اشارې سره د "هو" جواب کفایت کوي چې یا وخاندي او یا چپه پاتې شي او وژاړي خو په دې شرط چې په "نه" باندې صراحت ونه کړي.

د دې مقام د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

اول: یوه ورځې نبي کریم ﷺ علي رضی الله عنه مخاطب کړ چې: «يَا عَلِيُّ! ثَلَاثٌ لَا تُؤَخِّرْهَا: الصَّلَاةُ إِذَا آنَتْ، وَالْجَنَازَةُ إِذَا حَضَرَتْ، وَالْأَيِّمُ إِذَا وَجَدْتَ لَهَا كُفُوًا»[۲] یعنې ای علي! درې کارونه دي چې ته یې مه وروسته کوه، یو لمونځ دی چې کله یې وخت راورسېږي (داخل شي) او بله جنازه ده چې کله حاضره شي (نو لمونځ ورباندې اداء کړئ او دفنه یې کړئ) او بل بې مېړه زنانه یا بې مېرمنې نارینه دی چې کله ورته سیال (مناسب ځای) مونده کړې.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ» یعنې بې مېړه (کونډه ښځه) ترهغه په نکاح سره نه ورکوله کېږي ترڅو چې ورسره مشوره وکړی شي، او پېغله ترهغه په نکاح باندې نه ورکوله کېږي ترڅو چې ترې اجازه واخستله شي. چا وویلې چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَكَيْفَ إِذْنُهَا؟» یعنې: ای د الله رسوله! اجازه یې څنګه ده؟. نبي کریم ﷺ وفرمایل چې: «أَنْ تَسْكُتَ»[۳] اجازه یې دا ده چې چپه شي.

درېم: نبي کریم فرمایلي دي چې: «الْأَيِّمُ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا مِنْ وَلِيِّهَا وَالْبِكْرُ تُسْتَأْذَنُ فِي نَفْسِهَا وَإِذْنُهَا صُمَاتُهَا»[۴] یعنې کونډه ښځه د خپل ځان په هکله د خپل ولي (خپلوان) څخه ډېره مستحقه ده چې ځان پخپله په نکاح باندې ورکړي، او د پیغلې ښځه د هغې د نفس (ځان) په هکله اجازه غوښتله کېږي، خو اجازه یې چپ کېدل دي.

---

[۱] التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۲۱۲؛ تفسیر المظهري ج۶ ص۵۰۳
[۲] جامع الترمذي ج۱ ص۴۳، ۲۰۶
[۳] صحیح البخاري ج۲ ص۷۷۱
[۴] سنن النسائي ج۲ ص۷۶

ه: د ﴿ وَٱلصَّٰلِحِينَ ﴾ د کلمې په اشتقاق کښې دوه احتماله صورت نیولی شي[۱] هغه دا چې: [النور(۲۴)]

اول: دا د هغې صلاح څخه اشتقاقه شوې ده کوم ته چې شریعت صلاح وايي یعنې خپلې وینځې او غلامان په نکاح باندې ورکړئ کوم چې تقواداره او دینداره وي، څه لرې نه ده چې تاسو هغه ورسره د دینداري د کبله مرسته وکړئ چې دینداري یې په تجرد سره خرابه نه شي.

دوهم: دا د لغوي صلاح څخه اخستله شوې ده، یعنې هغوی په هغه وخت کښې په نکاح کړئ او یا په نکاح ورکړئ چې د نکاح صلاحیت او استعداد پکښې موجود وي، هسې نه چې د موانعو هیڅ مراعات ونه کړئ او د نکاح بندوبس یې وکړئ.

مونږ ته بهتره برېښي چې: ذکره شوې کلمه د هغې صلاح څخه اشتقاق وګڼله شي کوم چې دواړو معناوو ته شامله ده چې په: "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الصَّلَاحُ" څخه ترې تعبیر کېږي. نو د معنی حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تاسو خپلې وینځې او خپل غلامان هله په نکاح ورکړئ او یا ورته نکاح وکړئ چې شرعي صلاح ولري او دینداره وي او د نکاح استعداد هم پکښې څه ناڅه موجود وي.

سوال جواب

۲_ که څوک وايي چې: د ﴿ إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغْنِهِمُ ٱللَّهُ ﴾ څخه داسې څرګندېږي چې الله ﷻ فقیرانو ته وعده ورکړې ده چې په نکاح سره به یې غنیان وګرځوي. همدغه مضمون نبي کریم ﷺ هم په یوه حدیث کښې بیان کړی دی چې: «ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللهِ عَوْنُهُمْ: الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَالْمُكَاتَبُ الَّذِي يُرِيدُ الْأَدَاءَ، وَالنَّاكِحُ الَّذِي يُرِيدُ الْعَفَافَ»[۲] یعنې درې کسان دي چې په الله ﷻ باندې حق دی (په خپل اقدس ذات باندې یې حق ګڼلی دی) چې کومک ورسره وکړي، یو د هغه ﷻ په لار کښې مجاهد، او بل هغه غلام مکاتب چې د معقودو پیسو د ورکړې اراده لري، او نکاح کوونکی چې په نکاح کښې یې د خپل ځان د عفت د ساتلو نیت وي.

نو پوښتنه دا ده چې: د الله ﷻ په وعده کښې خو خلف (بې وفائي) نشته خو مونږ ځینې فقیران ګورو چې په واده سره یې فقیري د منځه نه ځي بلکې د فقیرۍ پېټی یې لا پسې درنېږي خصوصاً په دې زمانه کښې چې په افغانانو کښې د زنانه وو ولورونه ملا ماتوونکې اندازې ته رسېدلي دي چې څه بیان ته یې د الله ﷻ په توفیق د [النحل:۵۹] ایت لاندې اشاره شوې ده؟

مونږ وایو چې: ځینو علماوو کرامو ذکره شوې وعده د "إِنْ شَاءَ" په کلمې سره مقیده ګڼلې ده، یعنې الله ﷻ به فقیران نکاح کوونکي غنیان وګرځوي خو که اراده یې وشي. لکه چې په همدې قید باندې په بل ایت کښې صراحت شوی دی چې: ﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦٓ إِن شَآءَ ﴾ [التوبة:۲۸] یعنې ای مومنانو! د سږ کال څخه په غیر بیا مشرکان المسجد الحرام ته مه پرېږدئ چې ورشي، او که تاسو د فقر څخه وارېږئ چې د دوی په بندولو سره به تجارت بند شي، نو

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۴۸

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۲۹۵

د دې ځخه مه ډاريږئ ځکه چې الله ﷻ به تاسو په خپلو (حلالو) مالونو باندې د بل طرفه غنيان کړي، خو په دې شرط چې اراده يې وشي.

مګر مونږ ته داسې برېښي چې د ذکر شوي سوال جواب ته د ﴿ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴾ په تعقيب کښې اشاره شوې ده. هغه دا چې: د الله ﷻ خزانې ډکې دي مګر ورکړه ترې د ده ﷻ په علم پورې اړه لري، چې څوک حسن تصرف کوي او څوک سوء تصرف کوي؟ څوک کاسبان دي او څوک لټان دي؟ څوک متقيان دي او څوک متقيان نه دي؟ او داسې نور.

د همدې کبله الله ﷻ په بل ايت کښې د نکاح د منځه تللِ د غنې ګرځولو سبب ښودلی دی چې: ﴿ وَإِن يَتَفَرَّقَا يُغْنِ ٱللَّهُ كُلًّا مِّن سَعَتِهِۦ ﴾ [النساء: ۱۳۰] يعنې که مېړه او ښځه يو تربله جدا شي نو الله ﷻ به هر يو د خپلو پراخه خزانو ځخه غني وګرځوي.

او د همدې کبله په راتلونکي متصل ايت کښې مجردانو ته هم ارشاد شوی دی چې د غنې ګرځېدلو پورې خپل عفت وساتي دغه دی د الله ﷻ فضل (حلال مال) در روان دی.

څو نکات

۳ـ په ﴿ وَلْيَسْتَعْفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا ﴾ کښې علماوو کرامو د "نِکَاح" کلمه په دې مقام کښې د عقد په معنی نه ده اخستې بلکې په هغه شي باندې يې معنی کړې ده ذ کوم په سبب چې د نکاح عقد صورت نيسي چې د مهر ځخه عبارت دي[۱].

د دې نظير د "رِکَاب" کلمه ده چې د هغه شي دپاره وضعه شوې ده په کوم باندې چې سړی سوريږي لکه آس او اوښ، يا لکه د "لِحَاف" کلمه چې د هغه شي معنی ورکوي په کوم کښې چې سړی خپل ځان نغاړي لکه برستن او نور[۲].

نو د معنی حاصل يې داسې راځېږي چې: هغه کسان دې خپل عفت وساتي کوم چې هغه اسباب نه مومي په کوم باندې چې نوموړی د نکاح خاوند ګرځي، البته تر هغه وخته پورې ترڅو چې الله ﷻ دوی په خپل فضل سره (په حلال مال) باندې غنيان کړي.

پاتې شوه دا خبره چې خپل عفت ځنګه وساتي؟ نو هغې طريقې ته نبي کريم ﷺ په يوه حديث کښې اشاره کړې ده او فرمايلي يې دي چې: «فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ»[۳] يعنې اې ځوانانو! تاسو کورونه اباد کړئ (ودونه وکړئ) ترڅو ستاسو سترګې او ستاسو عورتونه ستاسو د قابو لاندې راشي، نو ستاسو ځخه چې هرڅوک د کور ابادولو توان نه لري نو په ده باندې نفلي روژې نيول دي، چې يقيناً د ده دپاره د روژې نيول داسې مثال لري لکه چې خپل ځان يې خسي کړی وي (په روژو نيولو سره يې شهوت د قابو لاندې واقع کېږي).

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۵۰

(۲) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۲۴۳

(۳) جامع الترمذي ج۱ ص۲۰۶

۴_ په ﴿ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ ﴾ کښې د "كِتَاب" کلمه د دې څخه عبارت ده چې غلام د خپل مولی څخه خپل ځان په بيه واخلي چې په خپل کسب سره به مال ګټي او دومره-دومره اندازه به يې خپل مولی ته ورکوي، اوکله يې چې ټاکلی شوی مال تسليم او تکميل کړ نو نوموړی به ازاد وي او غلامي به يې ختمه وي[۱].

دا ډول عقد د غلامانو د ازادولو دپاره فقط اسلام تشريع کړی دی چې د جاهليت په زمانه کښې چا نه پېژانده[۲]. دغه ډول عقد ته دغه نوم ځکه اېښودل شوی دی چې د "كِتَاب" کلمه اصلاً يا د "فرض" په معنی سره ده، او يا د کتابت معنی ورکوي، چې نوموړی عقد په دواړو معناوو باندې مشتمل دی. او دا ځکه چې مولی په خپل ځان باندې ازادول فرضوي او غلام د مال د ورکړې التزام کوي، او يا دا چې دغه ډول معاهدې معمولاً ليکلی کېږي.

۵_ په ﴿ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ﴾ کښې د "خَيْر" کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده[۳]، مګر مونږ ته هغه معنی بهتره برېښي کومه چې شيخ المفسرين عليه الرحمة غوره کړې ده هغه دا چې د کار او کسب د قوت او د مال د ساتنې امانتداري ولري[۴] چې د مال د ګټلو څخه عاجز نه وي او چې څه وګټي هغه ترې نه ضائع کېږي، که نه نو په ټول عمر کښې به په خپل عقد باندې وفا ونه شي کړی او د همېشه دپاره به د جامعې د اوږو پېټی وي.

۶_ د ﴿ وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ﴾ په اړوند ځينې علماء کرام وايي چې په ﴿ وَآتُوهُم ﴾ کښې هغه کسان مخاطب دي کوم چې د خپلو غلامانو سره د کتابت عقد ترسره کوي[۵]، نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: که ستاسو غلامان ستاسو څخه مشروط ازادېدل غواړي نو که تاسو په هغوی کښې قدرت او امانت ګورئ نو په مشروطه توګه يې ازاد کړئ او د ټاکلي شوي مال څخه (چې تاسو ته الله ﷻ درکړي) څه برخه ورته عفوه کړئ.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په ﴿ وَآتُوهُم ﴾ کښې به ټول مؤمنان مخاطب وي چې تاسو د غلامانو په ازادولو کښې خيراتونه ورکړئ او يا ورته څه برخه عفوه کړئ او بالآخره يا د مفروضه زکات څخه څه برخه ورکړئ چې الله ﷻ ورته په [التوبة: ۶۰] ايت کښې د ﴿ وَفِي الرِّقَابِ ﴾ په نازلولو سره اشاره کړې ده.

همدې مضمون ته نبي کريم ﷺ اشاره کړې ده چې: «مَنْ أَعَانَ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ أَوْ غَارِمًا فِي عُسْرَتِهِ أَوْ مُكَاتَبًا فِي رَقَبَتِهِ أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ»[۶] يعنې هرڅوک چې مجاهد سره د الله ﷻ

(۱) مفردات الراغب ص۴۴۲
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۵۲
(۳) زاد المسير ج۵ ص۳۵۸
(۴) تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۲۹
(۵) تفسير البغوي ج۲ ص۳۴۳
(۶) مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۱۳

په لار کښې يا د پوروړي سره د سختۍ څخه د هغه په نجات کښې او يا د يوه مکاتب سره د هغه د غاړې په خلاصون کښې کومک وکړي، نو الله ﷻ به يې په هغې ورځ کښې د خپل رحمت په سوري کښې ودروي په کومه کښې چې د ده ﷻ د رحمت د سوري څخه په غير بل د رحمت سورى موجوديت نه لري.

دا شرط احترازي نه دی

٧ـ که څوک وايي چې د ﴿ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾ څخه دا څرګندېږي چې په فحاشۍ باندې د خپلو وينځو مجبوروول په دې شرط سره جواز نه لري چې هغوی د عفت او پاکلمنۍ اراده لري، که بالفرض دغه اراده يې نه درلوده بيا به يې مجبوروول جائز وي؛ نو ايا دا ډول تفسير صحت لري؟

مونږ وايو چې: ذکر شوی شرط د احتراز دپاره نه دی بلکې د واقع بيان دی او دا څکه چې:

الف: إکراه او مجبوريت په هغه وخت کښې صورت نيسي چې وينځې په فحاشۍ باندې ناخوښې وي، کله چې دوی د عفت اراده او نيت نه لري نو بيا خو يې مجبوررولو ته حاجت نشته.

ب: عبدالله بن أُبي (المنافق) دوه وينځې درلودې چې يوه "مُسَيْكَة" نومېده او د بلې نوم "أُمَيْمَة" وه، نوموړي منافق به دواړه مجبوروليې چې فحاشي وکړي او پيسې پيدا کړي، نو دواړو نبي کريم ﷺ ته شکايت وکړ «فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿ وَلَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا ﴾ الآية»[١] نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شريف نازل کړ.

او څينو علماوو کرامو په همدې هکله څينې نور شان نزولونه او واقعات هم ليکلي دي[٢].

يو نحوي تحليل

٨ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَمَن يُكْرِههُّنَّ ﴾ کښې موصول (مَنْ) د صلې په لحاظ مبتدأ ده، او ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ يې خبر دی. نو پوښتنه دا ده چې: په خبر کښې هغه عائد (ضمير) کوم يو دی چې مبتدأ او خبر سره وتړي؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې لاندې دوه تحليلونه صورت نيولی شي:

الف: د مبتدأ خبر محذوف دی او مذکور نه دی چې اعتراض وارد شي نو ظهور يې داسې کېږي چې: "وَمَنْ يُكْرِهْهُنَّ أَخَذَهُ اللهُ"[٣] يعنې څوک چې په خپلو وينځو باندې په زور فحاشي وکړي نو الله ﷻ به يې هم د إکراه په ګناه او هم د فحاشۍ په ګناه باندې ونيسي، او وينځو ته به الله ﷻ مغفرت او عفوه وکړي.

ب: عائد دلته مقدر دی چې په "لَهُمْ" سره ترې تعبير کولی شو او دا څکه چې:

---

(١) صحيح مسلم ج٢ ص٤٢٢

(٢) روح المعاني ج١٨ ص١٥٧؛ اسباب النزول للواحدي ص ٢٢٠

(٣) تفسير تبصير الرحمن ج٢ ص٦٩

عبد الله بن عباس رضي الله عنهما ذکر شوی ایت شریف داسې تفسیر کړی دی چې: «فَإِنَّ اللهَ لَهُنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِثْمُهُنَّ عَلَى مَنْ أَكْرَهَهُنَّ»[1] ته به وایي چې داسې نازل شوی دی چې: "فَإِنَّ اللهَ مِنْ بَعْدِ إِكْرَاهِهِنَّ لَهُنَّ غَفُورٌ رَحِيمٌ لَا لَهُمْ" یعنې هر څوک چې خپلې وینځې فحاشۍ ته مجبورې کړي نو یقیناً الله ﷻ خاص همدغو مجبورو کړی شوو وینځو ته بښوونکی دی چې نه به یې په إکراهي ګناه باندې ونیسي او نه به یې په دې باندې ونیسي چې د إکراه په تشخیص کښې غلطۍ شوې وي او په غیر مجبورونکې إکراه باندې یې د مجبورونکې إکراه ګومان کړی وي.

او خاص په همدغو مجبورو کړی شوو وینځو باندې مهربان دی چې د نېکۍ زیات توفیق به ورکړي او د ظالمانو څخه به یې نجات په نصیب کړي.

او هغو کسانو ته به الله ﷻ نه مغفرت وکړي او نه به پرې مهرباني وکړي کومو چې هغوی فحاشۍ ته مجبورې کړې دي بلکې ګناه به یې په همدغو کسانو باندې وربار کړی شي.

دوه ډوله تفسیر

۹_ په ﴿ وَمَثَلًا مِّنَ ٱلَّذِينَ خَلَوْا۟ مِن قَبْلِكُمْ ﴾ کښې د "مَثَل" کلمه علماوو کرامو د مقام په لحاظ په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیره کړې ده:

الف: د دې زمانې د کفارو حال د پخوانیو زمانو د کفارو د حال سره تشبیه کړی شوی دی. یعنې: ای انسانانو! تاسو ته مونږ په قرآن کریم کښې دا خبره هم درنازله کړې ده چې د تکذیب په صورت کښې ستاسو حال د پخوانیو هلاکو شوو قومونو غوندې دی لکه عادیان او ثمودیان، نو باید چې تاسو د هغوی غوندې په کفریاتو باندې کلک نه شئ چې د هغوی د سرنوشت سره به مخامخ شئ. همدې مضمون ته په [الرعد:۶] ایت کښې اشاره شوې ده.

ب: دلته خاص د إفک د واقعې پخوانیو مثالونه په نظر کښې نیولی شوي دي. یعنې مونږ تاسو ته په دې قرآن کریم کښې د إفک د واقعې غوندې د پخوانیو قومونو څه واقعات هم درنازل کړي دي چې خپل مخلص بندګان مو د اتهاماتو څخه وژغورل، نو باید تاسو ترې عبرت واخلئ او چا پورې بهتانونه ونه تړئ هسې نه چې په دنیا او آخرت کښې د خجالت او شرمندګۍ سره لاس او ګرېوان شئ.

اوس نو د پخوانیو قومونو دروغینو واقعاتو د بربنډولو لاندې څو مثالونه ولولئ:

اول: الله ﷻ په بي بي مریمې رضي الله عنها پورې دروغین تهمت په [مریم: ۳۰] ایت کښې رانازل کړی دی چې د هغې د ماشوم زوی په خوله ترې پرده پورته شوه.

دوهم: کوم دروغ چې په یوسف عليه السلام پورې تړلی شوي وه د هغو د بربنډولو قیصه الله ﷻ په [یوسف:۲۸] ایت کښې نازله کړې ده.

درېم: نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې فرمایلي دي چې: «إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا سِتِّيرًا لَا

---

[1] تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۸۹

بْرَى مِنْ جِلْدِهِ شَيْءٌ»[۱] یعنې موسی ﷺ حیاناک او سترکوونکی سړی وه چې د خپل عورت څخه به بې هیڅ شی نه لیدل کیده (چا نه شو لیدلی)، د بني اسرائیلو غوندې په ډاګه به بې غسل نه کاوه.

نو هغوی ورپورې تهمت وتاړه چې موسی ﷺ ځکه خپل عورت نه لوڅوي چې یا برګی مرض لري او یا چوره دی او یا بل څه عیب لري، خو الله ﷻ اراده وکړه چې د دغه اتهام څخه يې پاک کړي.

نو یوه ورځې یې تنها غسل کاوه او خپلې جامې يې په ډبره باندې کېښودلې نو کله چې د غسل څخه فارغ شو او ویې غوښتل چې جامې واغوندي، نو ډبرې ترې جامې وتښتولې. موسی ﷺ خپله همسا واخستله او ډبره يې تعقيب کړه او نارې یې وهلې چې: ای ډبرې! زما جامې راکړه. ډبره ونه دربېده، او د الله ﷻ په امر يې د بني اسرائیلو یوې ډلې ته جامې ورسولې چې موسی ﷺ هلته وروړسېد نو هغوی ولید چې ده ته خو الله ډېر ښایسته بدن ورکړی دی او هیڅ عیب نه لري، نو موسی ﷺ خپلې جامې د ډبرې څخه واخستلې او ډبره یې درې یا څلور او یا حتی پنځه ګوزاره ووهله. همدې مضمون ته په [الأحزاب:۶۹] ایت کښې اشاره شوې ده.

څلورم: همدارنګه په بني اسرائیلو کښې په یوه صالح سړي باندې، چې "جُرَیج" نومېده یوې کچنۍ ښځې تور ولګاوه چې زما دغه ماشوم د دغه سړي څخه دی چې زما سره يې نا مشروع ارتباط نیولی وه مګر نبي کریم ﷺ فرمایي چې کله د ماشوم څخه پوښتنه وشوه چې: «مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ قَالَ الرَّاعِي»[۲] ستا پلار څوک دی؟ ای هلکه!، هغه جواب ورکړ چې زما پلار شپونکی دی (جُرَیج نه دی)، یعنې د ده مور د شپونکي سره نا مشروع ارتباط نیولی دی، نه د جُرَیج سره (د نبي کریم ﷺ بیان هم د الله ﷻ بیان دی).

پنځم: خینو مفسرینو کرامو د [القصص:۸۱] ایت لاندې لیکلي دي چې قارون یوې ښځې ته رشوت ورکړی وه ترڅو په موسی ﷺ باندې تهمت وتړي چې د دې سره تور شوی دی، خو کله چې هغه د همدغه بهتان اعلانولو ته چمتو شوه نو موسی ﷺ ورته وویلې چې: ستا دې په الله ﷻ سوګند وي چې ربښتیا ووایه په تا باندې څه باعث دی چې په ما باندې تهمت تړې؟.

هغې وویلې چې: "إِنَّ قَارُونَ أَعْطَانِي كَذَا وَكَذَا عَلَى أَنْ أَقُولَ ذَلِكَ لَكَ"[۳] ماته قارون دومره-دومره (پیسې) راکړې دي ترڅو زه تاته دغه خبره وکړم (بهتان دریاندې وترم).

تبصره

۱۰ _ مونږ ته د "مَثَل" دپاره ذکر شوي دواړه تفسیرونه سره څه منافي نه بریښي کېدی شي چې د بدلیت په اعتبار دواړه مراد کړی شي، مګر څرنګه چې وړاندې د إفك قیصه تېره شوې ده نو د مقام په لحاظ سره دوهم تفسیر په زړه پوری بریښي، والله ﷻ اعلم.

---

(۱) صحیح البخاري ج۱ ص۴۸۳؛ صحیح مسلم ج۲ ص۲۶۶
(۲) صحیح البخاري ج۱ ص۳۳۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۴۰۱؛ الدر المنثور ج۶ ص۴۳۶؛ تفسیر البغوي ج۳ ص۴۵۷؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۵۸۵

﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ ۖ
ٱلزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّىٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ
زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ۗ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ وَيَضْرِبُ
ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَٰلَ لِلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣٥﴾ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا
ٱسْمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْءَاصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ
وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَٰرُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ
ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٨﴾ ﴾

[۳۵] الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو (د) نور (مالک) دی، د الله ﷻ د نور (رڼا) صفت داسې دی لکه چې یوه (رنه) تاخچه وي چې په هغې کښې یوه بله ډیوه وي، (او) بله ډیوه په ښیښه کښې (بنده) وي، (او) ښیښه (د خپلې رڼا په سبب) داسې وي لکه یو ځلېدونکی ستوری (چې د ملغلرې غوندې شغلې وهي).

(او ذکره شوې) بله ډیوه د داسې ونې (د تېلو) څخه بلېږي کومه چې برکتناکه ده (او) د زیتون (ونه یې نوم) دی، کومه چې نه (د غره) په شرقي طرف کښې واقع وي (چې د بېګا د پلوه د شعاع څخه محرومه وي) او نه یې په غرب طرف کښې واقع وي (چې د سهار د پلوه وربانديې شعاع نه نښلې بلکې په هواره ځمکه کښې ولاړه وي. او د نوموړې) ونې تېل نژدې وي (چې د ډېرې صفائی د کبله د خپله ځانه) رڼا وکړي که څه هم اور ورته نه وي رسېدلی (ډیوه نه وي بله کړی شوې).

(نو الهي نور په متعددو مراحلو سره) د نور د پاسه نور دی (لکه څنګه چې ذکر شوی محسوس نور په متعددو مراحلو سره د نور د پاسه نور دی. خو د دومره وضاحت سره-سره کفار او منافقان ترې محروم دي ځکه چې) الله ﷻ د خپل نور دپاره هغه چاته هدایت کوي (او مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي.

او الله ﷻ د خلکو دپاره (معقول شیان په محسوسو) مثالونو کښې بیانوي (ترڅو ترې دوی استفاده وکړي)، او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

[۳۶] (د الهي نور څخه داسې) رجال (سړي استفاده کوي) چې په داسې کورونو کښې سباګان او بېګاګان (هر سبا او هر بېګا) الله ﷻ ته تسبیحات وایي (او لمونځونه ورته پکښې کوي)، د کومو (کورونو په هکله) چې همده ﷻ امر کړی دی چې (ظاهراً او باطناً دې) پورته کړی شي او د ده ﷻ نوم دې پکښې یاد کړی شي (چې د جوماتونو څخه عبارت دي).

[۳۷] (البته) داسې سړي کومو لره چې د الله ﷻ د ذکر او (هم) د لمانځه د اقامت او د زکات د ورکړې څخه نه تجارت غافل کرځولی شي او نه پلورل او پیرودل (نور عقود او معاملات)، کوم چې د داسې ورځې څخه داريږي چې زړونه او سترګې پکښې اوړي او رااوړي (په اضطراب کښې واقع وي).

[۳۸] (دا ټول کارونه) د دې دپاره (ترسره کوي) ترڅو ورته الله ﷻ د هغو عملونو چې دوی کړي دي ډېر ښه اجر (ثواب) ورکړي او د خپل فضل څخه (پري) زیادت هم وکړي.

او الله ﷻ هغه چاته بې حسابه (پرېمانه نعمتونه) ورروزي کوي کومو ته یې چې اراده وشي.

ارتباط

د وړاندېنیو ایتونو د وروستني ایت مضمون دا وه چې الله ﷻ د انسانانو دپاره د ژوند په هره ساحه کښې د قرآن کریم روښانه ایتونه نازل کړي دي چې د پخوانیو او راتلونکو زمانو حالات پکښې ټول بیان شوي دي، خو دا بېله خبره ده چې یوازې متقیان ترې استفاده کولی شي او نور خلک (منافقان او کفار) ترې په تورو تیارو کښې پراته دي او هیڅ ګټه ترې نه شي پورته کولی.

په دې او هم په راتلونکو ایتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقیب شری دی او د مؤمنانو او هم د کفارو او منافقانو حالات د بېلو-بېلو مثالونو په ضمن کښې ښه پوره څرګند شوی دی او رڼاوې ورباندې اچولی شوې دي، نو د مطلب خلاصه او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

د مطلب خلاصه او توضیحات

۱ـ په ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې د "نور" کلمه د الله ﷻ په توفیق د [یونس: ۵] ایت لاندې ښه پوره شرحه شوې ده چې د "ضِيَاء" د کلمې سره څه نسبت لري، اما په دې مقام کښې ورباندې لاندې مطالب وراضافه کوو:

الف: نور (رڼا) متعدد ډولونه لري[۱] لکه:

اول: د آخرت رڼا، الله ﷻ د منافقانو څخه حکایت کوي او فرمايي: ﴿ ٱنظُرُونَا نَقۡتَبِسۡ مِن نُّورِكُمۡ ﴾ [الحدید:۱۳] یعنې د قیامت په ورځ به یوازې د مؤمنانو سره د ایمان او نېک عمل رڼاوې وي نو کله چې هغوی د منافقانو (نارینه وو او زنانه وو) څخه د جنت په لور جدا شي نو دوی به په هغوی باندې غږ وکړي چې مونږ ته څه انتظار وکړئ چې مونږ هم ستاسو د رڼاوو څخه څه استفاده وکړو، که نه نو مونږ خو په تورتم کښې پاتې شوو.

دوهم: په دنیا کښې د هغو شیانو رڼاوې دي کوم چې د سر په سترګو باندې لیدل کېږي لکه لمر سپوږمۍ او نور روښانه شیان.

درېیم: په دنیا کښې د هغو شیانو رڼاګانې کومې چې د زړه په سترګو (بصیرت) باندې کتلی کېږي او بس. لکه د پیغمبرانو او الهي کتابونو او یا لکه د عقل او علم او نورو شیانو رڼاوې

(۱) مفردات الراغب ص: ۵۳۰، حاشیة الشیخ زاده علی تفسیر البیضاوي ج۳ ص۴۲۵

ب: په دې مقام کښې مفسرينو کرامو د "نور" کلمه په متعددو معناوو باندې تفسيره کړې ده، چې د هرې معنی سره معنوي او يا باطني رڼاوې ملګري دي څه مثالونه يې دا دي[1]:

اول: "نور" يعنې ايجاد، چې ټول مخلوقات يې د عدم د تيارو څخه د وجود رڼا ته راويستلي دي.

دوهم: "نور" يعنې هدايت، چې هر شي ته يې پيدايښت ورکړی دی او بيا يې ورته مناسبه لاره هم ښودلې ده لکه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿ ٱلَّذِىٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَىۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴾ [طه: ۵۰] يعنې موسى ؑ د فرعون په مقابل کښې خپل رب ﷻ داسې معرفي کړ چې زمونږ رب ﷻ هغه اقدس ذات دی چې هر شي ته يې مناسب شکل ورکړی دی (په مناسب شکل يې پيدا کړی دی) او بيا يې ورته د خپل شکل په مطابق لارښوونه هم کړې ده چې په څه ډول ترې استفاده وکړي.

دريم: "نور" يعنې تدبير او تنظيم، چې الله ﷻ ټول عالمونه پيدا کړي دي او د دوی روزمره تدبير او تنظيم يې هم په خپل اختيار کښې ساتلی دی او هيڅا ته يې د تکويناتو په انتظام کښې برخه نه ده ورکړې. نو په دې تفسير سره د ذکر شوي ايت مضمون د ﴿ ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰ عَلَى ٱلۡعَرۡشِ ﴾ [الأعراف:۵۴] ايت مضمون ته ورته ګڼل کېږي چې شرحه يې هملته تېره شوې ده.

څلورم: "نور" يعنې د الله ﷻ د وجود او توحيد دلايل، چې اسمانونه او ځمکې بلکې ټول کائنات ورباندې مشتمل دي.

مونږ ته داسې برېښي چې ذکرې شوې څلور واړه معناوې سره هيڅ منافات نه لري ځکه چې ايجاد، هدايت، تدبير (تنظيم) او داسې نورې معناوې د الله ﷻ صفات دي، نو ښه دا ده چې د "نور" د کلمې څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ النُّورُ" مراد کړی شي ترڅو ټولو معناوو ته شامله شي.

ج: په ﴿ ٱللَّهُ نُورُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾ کښې په الله ﷻ باندې په دريوو اعتباراتو سره د "نور" اطلاق شوی دی[2] چې دريواړه اعتبارات په مصداق کښې متحد دي هغه دا چې:

اول: "نور" په معنی د "منور" (اسم فاعل) سره دی، يعنې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو روښانه کوونکی دی.

دوهم: د "نور" د کلمې سره د "ذُو" کلمه مقدره ده، يعنې الله ﷻ د اسمانونو او ځمکو د نور (رڼا) خاوند دی.

دريم: د "نور" اطلاق په الله ﷻ باندې مبالغتاً صورت نيولی دی لکه چې خلک وايي: "فُلَان رحمة" فلانکی ټول رحمت دی، نو دلته به يې حاصل داسې راوخېژي چې: د اسمانونو او ځمکو بلکې د ټولو عالمونو رڼا (روښنايي) د الله ﷻ د پلوه ده چې د ده ﷻ څخه په غير نور هيڅوک پکښې موثر نه شي واقع کېدلی.

---

(۱) شرح النووي على صحيح مسلم ج۱ ص۹۹؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۸۹؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۶۴؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۰۴

(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۳۸۰؛ تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۰۸

د تمثیل د ارکانو وضاحت

۲_ الله ﷻ خپل عظیم الشان نور ته (چې په ټولو عالمونو باندې مشتمل دی) په څو ټکو کښې وضاحت ورکړې دی او د خلکو اذهانو ته یې نژدې کړی دی هغه دا چې:

الف: په ﴿كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ﴾ کښې د "مِشْكَاة" کلمه دلته د هغې تاخچې څخه عبارت ده کومه چې بل خوا ته نه وي وتلې[۱] او "مِصْبَاح" د بلې ډیوې نوم دی[۲]، یعنې د الهي نور (رڼا) مثال داسې دی لکه چې یوه روښانه ډېوه په تاخچه کښې ایښې وي چې د درېوو طرفو څخه یې مخې بندې وي چې رڼا یې خورېدلو ته نه پرېږدي.

ب: په ﴿ٱلْمِصْبَاحُ فِى زُجَاجَةٍ﴾ کښې د ﴿زُجَاجَةٍ﴾ کلمه هغې ډېرې ته وضعه شوې ده کومه چې شفافه وي او ورڅخه د نظر د تېرېدلو مخه نه نیسي[۳] چې په پښتو کښې ورته "ښیښه" وایي، یعنې د ذکر شوې ډېوې رڼا د دې کبله لا اضافه شوې وي چې په ښیښه کښې ایښې وي.

ج: په ﴿كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾ کښې د ﴿دُرِّيٌّ﴾ کلمه "دُرٌّ" ته منسوبه ده[۴] "دُرٌّ" ملغلرې ته ویل کېږي، یعنې ذکره شوې ښیښه په روښانتیا او صفایۍ کښې هغه ستوري ته ورته وي کوم چې د ملغلرې غوندې صاف او تک سپین وي.

د: په ﴿يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ﴾ کښې د ذکرې شوې ډیوې تېلو ته اشاره ده، یعنې د هغې تېل د پوندانې او یا د شرشمو تېل نه وي چې خیرې ولري او رڼا یې څه اندازه خچنه وي، بلکې تېل یې د برکتناکې ونې تېل وي چې د زیتون د ونې څخه عبارت ده.

ه: په ﴿لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې د نومورې ډیوې تېل د عادي زیتون څخه نه وي چې د ورځې په اوږدو کښې په ځینو وختونو کښې ورته لمر رسېږي او په ځینو کښې ورباندې سوری وي چې تېل یې پوره صاف نه وي (لږ څه خیرې ولري). بلکې هغه زیتون د داسې ونې تېل دي چې په ډاک کښې ولاړه وي، د لمر ختلو څخه نیولې آن د لمر د پرېوتلو پورې ورباندې د لمر شغلې لګېږي او تېل یې ښه تصفیه کړی شوي وي که بالفرض یا شرقي وي نو د ماسپښین څخه وروسته به ورباندې لمر نه لګېدلی، او که غربي وی نو د سهار د پلوه به د لمر د شغلو څخه محرومه وی، نو د همدې کبله نومورې تېل صاف وي چې:

و: په ﴿يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ﴾ کښې د ذکر شوو تېلو صفایي تمثیله شوې ده، چې دا تېل دومره صاف وي چې نژدې وي چې د اور د وراچولو (د ډیوې د بلولو) څخه وړاندې شغلې خورې کړې او رڼا وکړې.

۱

[۱] لسان العرب ج۱۴ ص۴۴۱
[۲] مفردات الراغب ص۲۸۰
[۳] التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۲۳۵
[۴] البحر المحیط ج۸ ص۴۵

ز: تر دې ځایه تمثیل بشپړ او پوره شو خو د ذکر شوي نور (رڼا) کمال ته د ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ په جمله کښې اشاره شوې ده، یعنې هغه نور د کوم سره چې حق (الهي نور) تشبیه شوی دی او وړاندې یې ځه وضاحتونه بیان شوه، داسې نور دی چې مرحله په مرحله یې قوت موندلی دی مثلاً:

اول: ډیوه په تاخچه (مِشْکَاة) کښې ایښودلی شوې ده، که نه نو رڼا به یې خوره وره شوې وی.

دوهم: برسېره پر دې، ډیوه په ښیښه کښې بنده ده چې رڼا یې وراضافه کړې ده.

دریم: د ډیوې تېل هم د نورو بوټو ځخه نه دی بلکې د زیتون (ښون) د ونې ځخه دي.

څلورم: په ښون (زیتون) کښې هم خاص زیتون دی چې لمر یې تېل ډېر صاف کړي.

د تمثیل تطبیق

۳_ که ځه هم ذکر شوی مثال ځینو علماوو کرامو د مفرداتو په تشبیه باندې حمل کړی دی[۱] مګر د ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ د کلماتو ځخه ځرګندېږي چې دلته مرکبه تشبیه مراده ده[۲]، ځکه چې دا ﴿ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ د مقدرې مبتدأ خبر دی چې په "ذٰلِكَ" سره ترې تعبیر کوو، "ذٰلِكَ" هغه نور ته اشاره ده کوم چې په ﴿ مَثَلُ نُورِهِۦ ﴾ کښې وړاندې ذکر دی.

یعنې کله چې الهي نور د هغه نور سره تشبیه کړی شو کوم چې مرحله په مرحله تقویه شوی دی نو الهي نور د داسې نور نوم شو چې ډېر پیاوړي وي او د انوارو د اجتماع (تراکم) ځخه تشکیل شوی وي. یا په بل عبارت: لکه ځنګه چې ذکر شوی نور مرحله په مرحله تقویه شوی دی همدارنګه الهي نُور هم په مرحلوي توګه تقویه موندلې ده، چې د نبي کریم ﷺ په بعثت سره او د قرآن کریم په مرحلوي نزول سره د الله ﷻ د وحدانیت هغو عقلي دلایلو قوت وموند په کومو باندې چې لا د وړاندې ځخه مخلوقاتو لاربښوونه کوله.

په همدې مطلب باندې دا جمله هم دلالت کوي چې: ﴿ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾ یعنې الهي نور (رڼا) د هغه نور (رڼا) غونډې واضحه او ځرګنده ده کومې ته چې په وړاندې متعددو مرحلو کښې اشاره وشوه، خو د دې سره-سره منافقان او کفار ترې محروم دي او هدایت وربانديې نه شي موندلی؛ او دا ځکه چې الله ﷻ هغه چاته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي، نو هغوی ته یې اراده نه ده شوې ځکه وربانديې تېږ رانده دي.

همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴾ [فصلت:۵۳] یعنې ژر دی چې مونږ به کفارو ته وخت په وخت د دوی په اطرافو (شاوخوا) او د دوی په نفسونو کښې د خپل حقانیت دلایل وروښایو (درګرده د ښودانې سلسله روانه ده) آن تر دې چې دوی ته ځرګنده او واضحه شي چې دغه قرآن په حقه د الله ﷻ کتاب دی، خو د دې سره دوی

---

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۳ ص۲۳۲؛ تفسیر الخازن ج۳ ص۳۹۹

(۲) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۱۲؛ روح المعاني ج۱۸ ص۱۶۹؛ تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۲۵۷

په جهالت کښې غرق او ډوب دي. دا ځکه چې: ﴿ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَـٰرُ وَلَـٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى ٱلصُّدُورِ ﴾ [الحج:۴۶] يعنې کفار ځکه عبرت نه اخلي (د نور څخه استفاده نه شي کولی چې) يقيناً خبره دا ده چې د دوی د سر سترګې ړندې نه دي مګر هغه زړونه يې ړانده دي (بصيرت نه لري) کوم چې د دوی په سينو کښې موقعيت لري.

د تمثيل ګټه

۴ـ په ﴿ وَيَضْرِبُ ٱللَّهُ ٱلْأَمْثَـٰلَ لِلنَّاسِ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې الهي نور په ذکر شوي مرحلوي مثال کښې د دې دپاره واچولی شو چې د خلکو د قابو لاندې راشي او په اذهانو کښې يې په ښه توګه ځای ونيسي که نه نو الهي نور د دې څخه په مراتبو او مراتبو سره لوړ او اوچت دی.

سوال جواب

۵ـ که څوک وايي چې: د ذکر شوي مرحلوي مثال څخه خو لمر ډېر روښانه دی او په جلتۍ سره د خلکو په اذهانو کښې ځای نيسي نو د څه حکمت په بنياد الهي نور د لمر سره تشبيه نه کړی شو؟

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د الهي نور د ذکر څخه د کفارو او منافقانو د شبهاتو او اعتراضاتو مخنيوی مطلب دی، نو د همدې مطلب د بيان دپاره يې د داسې نور (رڼا) سره تشبيه ښه مناسبه برېښي چې شاوخوا يې تورتم وي، لکه ذکر شوی مثال، نه د هغې رڼا سره چې په شاوخوا کښې يې بالکل تورتم موجوديت ونه لري لکه لمر.

۶ـ همدې مطلب ته په ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾ کښې اشاره شوې ده، يعنې الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی، په دې باندې هم پوهېږي چې کفار او منافقان د ذکرې شوې قوې رڼا څخه استفاده نه شي کولی چې ځيل اعتراضاتورباندې جواب کړي او ځيل شبهات ورباندې پورته کړي ځکه چې دوی ځيل د نېکيو استعدادونه د خاورو سره برابر کړي دي او په زړونو باندې يې مهر لګېدلی دی، که نه نو په الهي رڼا او نور کښې خو څه نقصان او قصور نشته.

يو نحوي تحليل او څه وضاحتونه

۷ـ په ﴿ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْـَٔاصَالِ ﴿٣٦﴾ رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَـٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ۙ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَـٰرُ ﴿٣٧﴾ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ کښې علماوو کرامو د اعراب په اعتبار سره متعدد تحليلونه کړي دي چې ټول تقريباً اتو (۸) تحليلونو ته رسېږي[1] مګر مونږ غواړو چې د الله ﷻ په توفيق هغه تحليل ته اشاره وکړو کوم چې په زړه پوری او د تکليف څخه خالي دی، او بيا د څه وضاحتونو څخه وروسته د جملې ټول اجزاء د اعراب په لحاظ سره وټړو او د اسانتيا په غرض يې سره راغونډ کړو. تحليل او وضاحتونه دا دي:

(۱) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۳۹۱. البحر المحيط ج۸ ص۴۷

﴿يُسَبِّحُ لَهُۥ﴾ پورې تعلق نيسي؛ او "بُيُوت" د "بَيْت"

الف: په ﴿فِي بُيُوتٍ﴾ كښې د "في" توری په ﴿يُسَبِّحُ لَهُۥ﴾ پورې تعلق نيسي؛ او "بُيُوت" د "بَيْت" جمعه ده چې په دې مقام كښې ورته علماوو كرامو متعدد مصداقات ښودلي دي[۱]. مګر اكثره علماء وايي چې دلته د "بُيُوت" څخه مطلق جوماتونه مراد دي[۲] چې راتلونكې صفت يې همدغه نظر تاييدوي.

ب: د ﴿أَذِنَ ٱللَّهُ أَن تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا ٱسْمُهُۥ﴾ جمله د ﴿بُيُوتٍ﴾ دپاره صفت واقع شوې ده؛ او نور وضاحت يې دا دی چې:

ج: د ﴿أَذِنَ﴾ كلمه په دې مقام كښې علماوو كرامو په "أمَرَ" سره تفسيره كړې ده[۳]. شايد چې د "أمر" څخه به په "إذن" (اجازې) سره د دې دپاره تعبير كړی شوی دی چې مؤمنان د جوماتونو جوړولو او تعظيم كولو ته بالكل چمتو دي، ته به وايې چې امر ته احتياج نه لري بلكې فقط اجازې اخستلو ته اړ دي.

د: د ﴿أَن تُرْفَعَ﴾ كلمه خو د "رَفَعَ" ـ لكه "ضَرَبَ" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، چې په دې مقام كښې دوه معناوې درلودلی شي او دواړه صحت لري:

اول: يوه د جوړولو اوابادولو معنی ده لكه چې الله ﷻ فرمايي: ﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَٰهِـۧمُ ٱلْقَوَاعِدَ مِنَ ٱلْبَيْتِ وَإِسْمَٰعِيلُ﴾ [البقرة:۱۲۷] يعنې او هغه وخت ياد كړه چې كله ابراهيم ﷺ د بيت الله بنيادونه پورته كول او اسماعيل ﷺ هم (ورسره پكښې ملګری وه) او دواړو كعبه شريفه جوړوله.

دوهم: بله د تعظيم او تشريف معنی ده چې په معنوي توګه پورته كول دي لكه چې الله ﷻ فرمايي چې: ﴿نَرْفَعُ دَرَجَٰتٍ مَّن نَّشَآءُ﴾ [يوسف:۷۶] مونږ د هغه چا درجې او چتوو (په نورو فضليت وركوو) كومو ته چې زمونږ اراده وشي.

په دې مقام كښې ځينو مفسرينو كرامو د جوماتونو په تعظيم او تفضيل كښې زښت ډېر احاديث راغونډ كړي دي[۴]، كه څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وكړي، مونږ د اوږدوالي د غمه دلته رانقل نه كړه.

سوال جواب

ه: كه څوک وايي چې: په ﴿يُسَبِّحُ لَهُۥ فِيهَا﴾ كښې د "في" توری په ﴿يُسَبِّحُ﴾ پورې تعلق نيسي او ضمير پكښې ﴿بُيُوتٍ﴾ ته راجع دی، حال دا چې د وړاندېنې تقرير مطابق په ﴿فِي بُيُوتٍ﴾ كښې هم د "في" توری په همدغې ﴿يُسَبِّحُ﴾ پورې تعلق نيسي، نو حاصل به يې داسې راوځېژي چې: "يُسَبِّحُ لَهُ فِي بُيُوتٍ- فِي بُيُوتٍ". نو د دغه تكرير په نزول كښې څه حكمت دی؟

---

(۱) تفسير القرطبي ج۱۲ ص۲۶۵
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۳۹۳
(۳) روح المعاني ج۱۸ ص۱۷۴
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۹۲

مونږ وايو ـ والله ﷻ أعلم ـ چې: دا تکرير د تاکيد د پاره نازل شوی دی او تاکيد ته د دې کبله ضرورت وه چې:

اول: ترڅو د فاصلې د اوږدوالي د کبله څوک اشتباه ونه کړي چې ﴿ فِى بُيُوتٍ ﴾ به په ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ پورې تعلق نه وي نيولی.

دوهم: ترڅو مونږ پوه کړی شو چې د ﴿ فِى بُيُوتٍ ﴾ تقديم د اختصاص دپاره نه دی، بلکې د اهتمام دپاره دي چې په جوماتونو کښې الهي اذکار او تسبيحات (لمونځونه) ډېر اهم دي.

و: د [الأعراف:٢٠٥] ايت لاندې د الله ﷻ په توفيق په ﴿ بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْآصَالِ ﴾ کښې د "غُدُوّ" او "آصَال" دواړه کلمې ښې پوره شرحه شوې دي چې د سباګانو او بېګاګانو څخه عبارت دي، بيا شرحې ته يې اړتيا نه ګورو.

ز: د ﴿ رِجَالٌ ﴾ کلمه څکه مرفوعه ده چې د ﴿ يُسَبِّحُ لَهُۥ ﴾ دپاره فاعل واقع شوې ده، شايد چې په دغې کلمې به د دې دپاره صراحت شوی وي چې د زنانه وو لمونځونه (اذکار او تسبيحات) په کور کښې د جومات څخه بهتر دي، دا څکه چې:

اول: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ قَعْرُ بُيُوتِهِنَّ»[1] يعنې د زنانه وو دپاره بهتر جوماتونه چې لمونځ پکښې وکړي د دوی د کورونو نهايت دننه ځايونه دي.

دوهم: او همدارنګه يې فرمايلي دي چې: «خَيْرُ صَلَاةِ النِّسَاءِ فِي قَعْرِ بُيُوتِهِنَّ»[2] يعنې د زنانه وو بهتر لمونځ هغه دی کوم چې د دوی د کورونو په نهايت داخل کښې اداء کړی شي.

ح: د ﴿ رِجَالٌ ﴾ ذکره شوې کلمه لاندې دوه صفتونه لري:

اول: ﴿ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَٰرَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ ٱللَّهِ وَإِقَامِ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءِ ٱلزَّكَوٰةِ ﴾، دا صفت د يو پلوه د هغوی د اعمالو د سمون نمايندګي کوي، او د بله پلوه په دغه صفت کښې د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ او ﴿ بَيْعٌ ﴾ دواړه کلمې په مصداق کښې متحدې برېښي چې "تجارة" خو د "بيع" څخه په غير بل شی نه دی.

مفسرينو کرامو د همدغه مصداقي تکرار د مخنيوي دپاره متعددې وجې ليکلي دي[3] مګر مونږ ته چې په دې باره کښې کوم شی غوره برېښي هغه دا دی چې دلته د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ کلمه د هغې بيع او شراء څخه عبارت ده کومې چې د ګټې او مفاد د موندلو دپاره صورت نيسي چې په عام عرف کښې د سوداګرۍ په نامه يادېږي، او د ﴿ بَيْعٌ ﴾ د کلمې څخه يوازې پلورل مطلب نه دي بلکې د پلورلو د عقد ترې مطلب دی چې فقهاء کرام يې د "بيعات" په لفظ باندې جمعه کوي، او دا کلمه په "شراء" باندې هم مشتمله ده.

يا په بل عبارت: دلته د ﴿ بَيْعٌ ﴾ څخه هغه بيع او شراء مراد دي کوم چې د سوداګرۍ څخه پرته

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج ١٠ ص١٨٤
(٢) مسند احمد بن حنبل ج ١٠ ص١٩١
(٣) اللباب في علوم الكتاب ج١٤ ص٢٩٦

د خپلو ضروریاتو د پوره کولو دپاره صورت نیسي.

هوا د دې خبرې یاد ساتل په کار دي چې د ﴿ تِجَٰرَةٌ ﴾ او ﴿ بَيْعٌ ﴾ دواړه کلمات د مثال په توګه نازل شوي دي او حصر پکښې مطلب نه دی، نو ذکر شوي "رجال" په هیڅ معامله باندې د الله ﷻ د عبادت څخه غافل نه ګرځي.

دوهم: بل صفت یې ﴿ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ ٱلْقُلُوبُ وَٱلْأَبْصَٰرُ ﴾ دی چې د هغوی د عقیدوي سمون نمایندګي کوي.

د قیامت ورځې ته دکه دا لقب (چې زړونه او سترګې پکښې اوړي او رااوزي) ورکول شوی دی چې هلته به زړونه هم په اضطراب کښې وي او په هغو شیانو باندې به پوه شي چې په پخوا ورباندې نه وه پوه شوي، او هم به کله د نجات تمه کوي او کله به د هلاک څخه ډارېږي. همدارنګه سترګې به هم د زړونو په شان په اضطراب کښې واقع وي چې داسې شیان به وګوري کوم چې پخوا یې نه وه لیدلي، او هم به د ډېرې وارخطایۍ د کبله کله یو خوا ګوري او کله بله خوا، او داسې نور.

ط: په ﴿ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦ ﴾ کښې د "ل" توری هم په ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ پورې تعلق نیسي او د ﴿ رِجَالٌ ﴾ د دواړو صفتونو مراعات پکښې د نظره نه غورزولی کېږي.

یادونه

ي: هیله ده چې د ﴿ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ ﴾ په تفسیر کښې هغه تحقیق په نظر کښې ونیولی شي کوم چې د الله ﷻ په توفیق په ﴿ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴾ [النحل:۹۶] کښې تېر شوی دی.

مستانفه جمله او د هغې حاصل

یا: د ﴿ يُسَبِّحُ ﴾ فعل د وړاندېني متعلق ﴿ فِى بُيُوتٍ أَذِنَ ٱللَّهُ ﴾ او د وروستنیو متعلقاتو "لَهُ، فِيهَا، بِالْغُدُوِّ، لِيَجْزِيَهُمُ اللهُ" اوهم د هغه فاعل (رِجَال) سره کوم چې په دوه وو صفتونو ﴿ لَّا تُلْهِيهِمْ ﴾، ﴿ يَخَافُونَ ﴾ باندې موصوف دی جمله فعلیه مستانفه ده چې د اعراب محل نه لري، او یو اعتراض ورباندې جواب شوی دی، هغه دا چې:

ایا د هغه نور (رڼا) څخه چا استفاده کړې ده او یا به یې ترې وکړي د کوم کمال ته چې په وړاندېني ایت کښې اشاره شوې ده؟ د جواب حاصل یې دا دی چې:

هوا د ذکر شوي نور (رڼا) څخه په عمومي توګه هغو رجالو (سړیو) استفاده کړې ده او هم به ترې استفاده وکړي کوم چې د الله ﷻ د ذکر او هم د بدني او مالي عبادتونو څخه یې هیڅ شی نه شي غافلولی، دوی په دنیاوي تجارتونو او معاملاتو باندې مشغول وي خو چې کله د لمانځه وخت وروسېږي سمدستي خپلو ټولو مشاغلو ته توقف ورکوي او د خپل رب ﷻ په ذکر او تسبیحاتو (لمونځونو) باندې مشغولېږي، او همدارنګه کوم چې د زیات عبادت سره-سره د قیامت د ورځې د شرمندګۍ څخه هم ډارېږي او ایمانونه یې د خوف او رجا (ډار او اُمید) تر منځ قرار لري.

او په خاصه توګه ترې هغه رجال (سړي) استفاده کوي او هم به ترې استفاده وکړي کوم چې په ټولو سباګانو او ټولو بېګاګانو کښې (هر سبا هر بېګا) په هغو کورونو (جوماتونو) کښې تسبيحات وايي او په عبادتونو باندې پکښې مشغول وي، د کومو په هکله چې الله ﷻ امر کړی دی چې اباد دې وساتل شي او هم دې د هغو تعظيم وکړی شي او د ده ﷻ نوم دې پکښې قولاً او عملاً ياد کړی شي.

ذکر شوي رجال د الهي نور (رڼا) څخه د دې دپاره په کلکه استفاده کوي ترڅو ورته الله ﷻ د نېکو اعمالو ډېره ښايسته او خوندوره جزا ورکړي، او په دې باندې علاوه د خپل فضل باران ورباندې په ښېبو-ښېبو وکړي.

۸_ د ﴿ وَٱللَّهُ يَرۡزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيۡرِ حِسَابٖ ﴾ په تعقيب کښې ذکرو شوو رجالو (سړيو) ته تمه ورکړه شوې ده چې خپل مطلب ته به ورسېږي.

يعنې اى پيغمبره! د ذکرو شوو رجالو (سړيو) اميد بې خايه نه دى او دا ځکه چې الله ﷻ هغه چاته خپل نعمتونه په بې کچه توګه ورروزي کوي کومو ته يې چې اراده وشي، څه لرې نه ده چې دوی هم د اراده کړی شوو کسانو څخه وشمېرلی شي.

﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعۡمَٰلُهُمۡ كَسَرَابِۭ بِقِيعَةٖ يَحۡسَبُهُ ٱلظَّمۡـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمۡ يَجِدۡهُ شَيۡـٔٗا وَوَجَدَ ٱللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥۗ وَٱللَّهُ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ﴿٣٩﴾ أَوۡ كَظُلُمَٰتٖ فِي بَحۡرٖ لُّجِّيّٖ يَغۡشَىٰهُ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ مَوۡجٞ مِّن فَوۡقِهِۦ سَحَابٞۚ ظُلُمَٰتُۢ بَعۡضُهَا فَوۡقَ بَعۡضٍ إِذَآ أَخۡرَجَ يَدَهُۥ لَمۡ يَكَدۡ يَرَىٰهَاۗ وَمَن لَّمۡ يَجۡعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورٗا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴿٤٠﴾ ﴾

[۳۹] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی د دوی اعمال (په آخرت کښې د ګټې د حيثه) په هواره ځمکه کښې د سراب غوندې دي چې تږی سړی ورباندې د اوبو ګومان کوي.

(نو په آخرت کښې هيڅ ګټه نه لري) آن تر دې چې يو کافر خپل عمل ته (د قيامت په ورځ) ورشي نو (هلته) به هيڅ (ګټور) شی مونده نه کړي او د خپل عمل په نزد (د قيامت په ورځ) به الله ﷻ مونده کړي نو پوره حساب به ورته ورکړي (سخته محاسبه به ورسره وکړي) او الله ﷻ تونده حسابی دی (ډېر ژر حسابونه تصفيه کوي).

[۴۰] يا (د کفارو اعمال د بنيادونو د حيثه په دنيا کښې) د داسې تيارو غوندې دي چې په ژور درياب کښې موقعيت لري داسې درياب چې د اوبو څپو پټ کړي وي، چې د پاسه يې (نورې) د اوبو څپې وي، چې د پاسه يې (ګڼې) وريځې وي.

(دغه تيارې) داسې تيارې وي چې ځينې د ځينو د پاسه وي (او ډېر زيات تورتم ترې تشکيل شوی وي، آن تر دې چې څوک پکښې واقع وي او) کله خپل لاس (د کتلو دپاره) راوباسي (سترګو ته

شي چې ويې گوري يې ورېورته کړي) نو (نه به يې وگوري او) نه به ورنږدې نو هغه لره هيڅ رڼا نشته او (دا خکه) هرچا ته چې الله ﷻ نور (رڼا) ونه گرځوي (ورته کړي)

د مطلب خلاصه او توضيحات

په دې ايتونو کښې د همدغه نور په نسبت د الهي نور په نسبت د مؤمنانو د حال څخه وروسته په دې ايتونو کښې د کفارو حال ته اشاره شوې ده چې د مطلب خلاصه او توضيحات يې په لاندې ډول وړاندې کېږي

۱_ الله ﷻ د کفارو دپاره (چې د الهي نور څخه استفاده نه کوي) دوه مثالونه نازل کړي دي په يوه مثال کښې د دوی د هغو اعمالو حال بيان شوی کوم ته چې دوی په تمه دي چې به آخرت کښې به ترې استفاده وکړي او په کار به يې ورشي. او په بل مثال کښې په دنيا کښې د دوی د اعمالو هغه حال ته اشاره شوې ده چې بنياد يې په شبهاتو او اعتراضاتو او باطلو عقائدو باندې اېښودل شوی دی.

دا په ياد وساتئ!

۲_ په دې ايتونو کښې د کفارو په اعمالو باندې د دوه وو مثالونو په ضمن کښې يوې تبصرې ته اشاره شوې ده. هغه دا چې:

الف: په اول مثال کښې د هغوی اعمال ضائع بښودلی شوي دي، ته به وايې چې دا مثال د هغو کلماتو په مقابل کښې نازل شوی دی په کومو کښې چې الله ﷻ مؤمنانو ته په نيکو اعمالو باندې د أحسن جزاء وعده ورکړې وه چې: ﴿ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُواْ وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِۦۗ وَٱللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ [النور:۳۸]، چې شرحه يې ډېره نږدې تېره شوې ده بيا ليکلو ته يې اړتيا نه گورو.

ب: په دوهم مثال کښې د کفارو د اعمالو د ضائع کېدلو وجې ته اشاره شوې ده چې د دوی اعمالو په کفري گيو او ډېلو تيارو کښې صورت نيولی دی، او د ايمان د رڼا څخه بې برخې دي.

لومړی مثال

۳_ په ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَعْمَٰلُهُمْ كَسَرَابٍۭ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ ٱلظَّمْـَٔانُ مَآءً حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ کښې لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: د "سَرَاب" کلمه د روانو اوبو د هغه باطل شکل څخه عبارت ده چې د لمر د شعاعو د کبله په هوار بيابان کښې د تکنده غرمې په وخت د سړي په سترگو کښې گرځي نو سړی دا گومان کوي چې هاغه دې اوبه رواني دي، حال دا چې هلته اوبه موجوديت نه لري[1]، دغه خيالي شکل ته په پښتو کښې "شگو گل" وايي، دا په شديده گرمۍ کښې صورت نيسي

ب: د "قِيعَة" کلمه د "قَاع" د کلمې غوندې هوارې خوړې وړې خمکې ته ويل کېږي لکه چې څه شرحه يې د [طه:۱۰۶] ايت لاندې تېره شوې ده، والحمد لله ﷻ.

ج: د "ظَمْآن" کلمه ډېر تږي سړي ته وضعه شوې ده، که څه هم په ډېره گرمۍ کښې د سراب

(۱) تفسير ... ج۶ ص۱۸۰، لسان العرب ج۱ ص۴۶۵

لیدنه په تربې سرې پورې اختصاص نه لري مګر د ورلږدې کېدلو په وخت کښې خاص همدغه ته ډېره خواشیني او نا اُمیدي ورپېښېږي، نو ځکه ورباندې په مثال کښې صراحت کړی شوی دی.

یو اشکال او د هغه د حل کولو طریقې

۴_ که څه هم د ایت شریف اصلي مطلب څرګند دی چې کفارو ته د دوی اعمال هیڅ ګټه نه شي رسولی خو همدغه مطلب د ایت شریف د کلماتو څخه په قاعدوي (قانوني) ډول سره راویستل اشکال لري او دا ځکه چې:

ظاهره دا ده چې د ﴿ وَوَجَدَ اللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾ جمله د ﴿ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ په جمله باندې عطفه ده، او د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ ضمیر "سَرَاب" ته راجع دی، نو حاصل به یې داسې راووځي چې کله تږی سړی ورشي نوهلته به هیڅ ګټور شی مونده نه کړي او هلته (د سراب په نزد) به د پوره سزا او کاملې محاسبې سره مخامخ شي.

حال دا چې د پوره سزا ځای خو دنیا نه ده (چرته چې سراب صورت نیولی دی) بلکې د پوره سزا ځای د مرګ څخه وروسته د محشر میدان دی.

ذکر شوی اشکال په دوه وو طریقو سره حل کېدلی شي[1] چې د هرې یوې طریقې مهم ټکي لاندې لوستلی شئ:

الف. د لومړنی طریقې مهم ټکي دا دي:

اول: ذکر شوی تمثیل په ﴿ إِذَا جَآءَهُۥ لَمْ يَجِدْهُ شَيْـًٔا ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: د تمثیل د تمامیت څخه وروسته بله جمله مقدره ده چې تشبیه ورباندې دلالت کوي، او همدغه مقدره جمله د ﴿ وَوَجَدَ اللَّهَ عِندَهُۥ فَوَفَّىٰهُ حِسَابَهُۥ ﴾ د جملې دپاره معطوف علیها ده. چې صورت یې داسې جوړېږي: "فَكَذٰلِكَ الْكَافِرُ يَظُنُّ عَمَلَهُ نَافِعًا لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتّٰى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ".

دریم: د ﴿ عِندَهُۥ ﴾ ضمیر هغه "عَمَلَهُ" ته راجع دی کوم چې په مقدره جمله کښې شامل دی.

نو حاصل به یې داسې راووځي چې: د کفارو اعمال په نظر سره آخرت ته په هواره ځمکه کښې د "سَرَاب" غوندې دي چې تږی سړی ورباندې د اوبو ګومان کوي آن تردې چې کله هلته ورشي ترڅو په اوبو باندې خپل خان خړوب کړي نو هلته هیڅ شی مونده نه کړي او نا اُمیده او مایوسه پاتې شي همدارنګه کافر سړی ګومان کوي چې د قیامت په ورځ به ورته خپل عمل ګټور واقع شي خو چې کله هلته (د محشر میدان ته) ورشي نو د خپل عمل څخه به هیڅ ګټه مونده نه کړي چې بیل به ضایع شوي وي: خو د نوموړي مایوسي او نا اُمیدي به په همدې حال باندې پرې نه ښودله شي بلکې هلته به خپل عمل په نزد الله ﷻ موند: کړي چې په پوره سزا به یې ورسوی او سخته محاسبه به ورسره وکړي

---

(۱) المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۱۲

سوال جواب

څلورم: که څوک وايي چې کفار خو په بیا ژوندي کېدلو باندې عقیده نه لري ترڅو د خپل عمل ګټې وتې ته په تمه شي؟

مونږ د همدې سوال جواب ـ د الله ﷻ په توفیق ـ د [النحل:۶۲] ایت لاندې لیکلی دي چې لنډیز یې دا دی:

ځینې کفار په بیا راژوندي کېدلو عقیده لري لکه اهل الکتاب او نور، او څوک چې وربانده عقیده نه لري هغوی وايي چې که بالفرض مونږ بیا راژوندي شو نو مونږ ته به نېک اعمال په درد باندې وخوري.

پنځم: د کفارو نېک اعمال په دوه ډوله دي او دواړه ډوله ضائع دي:

- یو ډول هغه دی چې حقیقتًا نېک اعمال دي لکه صله رحمي، مېلمه پالنه او داسې نور؛ خو د عقیدې سموالی (ایمان) ورسره ملګری نه وي نو ځکه د ضیاع سره مخامخ کېږي.

همدې ډول ضیاع ته الله ﷻ په [إبراهیم:۱۸] ایت کښې د ایرو د ډېرۍ مثال ورکړي چې تېز باد ورباندې وچلېږي.

- بل هغه اعمال دي چې بنیاد یې په ضیاع باندې ایښودلی شوی دی خو کفارو ته نېک اعمال برېښي لکه د بوتانو عبادت او د اولادونو قرباني کول او داسې نور.

ب: د دوهمې طریقې مهم ټکي دا دي:

اول: ذکر شوی تمثیل په ﴿ يَحۡسَبُهُ ٱلظَّمۡـَٔانُ مَآءً ﴾ باندې تمام شوی دی.

دوهم: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُۥ ﴾ کښې د ﴿ حَتَّىٰٓ ﴾ توری په هغې تشبیه پورې تعلق نیسي په کومه باندې چې په ﴿ كَسَرَابِ ﴾ کښې د "ک" توری دلالت کوي.

دریم: په ﴿ إِذَا جَآءَهُ ﴾، ﴿ لَمۡ يَجِدۡهُ ﴾، ﴿ وَوَجَدَ ٱللَّهَ ﴾ مستتر ضمیرونه او همدارنګه په ﴿ فَوَفَّىٰهُ ﴾، ﴿ حِسَابَهُ ﴾ کښې بارز ضمیرونه پنځه واړه یوه کافر ته راجع دي چې ﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾ ورباندې مشتمل دي.

څلورم: په ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا جَآءَهُ ﴾، ﴿ لَمۡ يَجِدۡهُ ﴾، ﴿ عِندَهُ ﴾ کښې بارز درېواړه ضمیرونه د یوه کافر عمل ته راجع دي چې د ﴿ أَعۡمَٰلُهُمۡ ﴾ کلمه ورباندې مشتمله ده.

په دې طریقه کښې د إشکال د حل دپاره مقدرې جملې ته اړتیا نشته. نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: د ټولو کفارو اعمال په بیاباني هواره ځمکه کښې د "سَرَاب" غوندې دي چې تږي سړي ورباندې د اوبو ګومان کوي.

دا مشابهت دومره قوي دی چې آن تردې کله چې هر یو کافر خپل عمل ته (د محشر میدان ته) ورشي چرته چې د ده په ګومان د ده ګټور عمل موجودیت لري نو هېڅ ګټور شی به مونده نه کړي.

او برسېره په دې د خپل عمل په نزد (د محشر په میدان کښې به) الله ﷻ په داسې عالي شان سره مونده کړي چې د ده پوره محاسبه به ورکړي او په سخت حساب او سخت عذاب سره به يې ونيسي، دا کار به الله ﷻ د هر کافر سره وکړي چې ده ﷻ ته هيڅ مشکلات نه لري څکه چې الله ﷻ تونند حسابي دی، د يوه سره محاسبه ورته د بل د محاسبې مانعه نه جوړېږي.

دوهم مثال

۵ـ د دوهم مثال په ارتباط لاندې وضاحتونه ولولئ:

الف: په دې مثال کښې د کفارو اعمال په دنيا کښې د عقيدې په لحاظ کښې تمثيل شوي دي، لکه څنګه چې په اول مثال کښې په آخرت کښې د نتيجې په اعتبار سره تمثيل شوي وه.

ب: په ﴿ فِي بَحْرٍ لُّجِّيٍّ ﴾ کښې د ﴿ لُّجِّيٍّ ﴾ کلمه "لُجّة" ته منسوبه ده، "لُجّة" د بحر هغې برخې ته ويل کېږي چې د ژوروالي اندازه يې څوک نه شي درک کولی[۱].

ج: په حقيقت کښې د ﴿ يَغْشَىٰهُ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ مَوْجٌ مِّن فَوْقِهِۦ سَحَابٌ ﴾ ټول کلمات د ﴿ بَحْرٍ لُّجِّيٍّ ﴾ دپاره تفسير واقع شوي دي او د تيارو مرحلوي قوت ته پکښې اشاره شوې ده. لکه چې په ﴿ مَثَلُ نُورِهِۦ كَمِشْكَوٰةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ﴾ الآية، کښې د "نُور" مرحلوي کمال او قوت ته اشاره شوې وه.

د: همدارنګه د ﴿ ظُلُمَٰتٌۢ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ﴾ کلمات د ﴿ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ﴾ د کلماتو په مقابل کښې نازل شوي دي.

ه: په ﴿ إِذَآ أَخْرَجَ يَدَهُۥ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾ کښې په ذکرو شوو مرحلوي تيارو باندې يوه تبصره شوې ده لکه چې د الهي نور په بيان کښې د ﴿ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِىٓءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ﴾ کلماتو د تبصرې شکل درلودی.

و: په ﴿ لَمْ يَكَدْ يَرَىٰهَا ﴾ کښې دواړه ضميرونه هغه ځاته راجع دي کوم چې د دغو ټولو تيارو په بيخ کښې واقع وي[۲]، چې په "الّذي وَقَعَ" سره ترې تعبير کوو، دغه مرجع که څه هم په صراحت سره ذکره نه ده مګر حکماً ذکره ده چې د کلام سوق ورباندې دلالت کوي.

ز: بالآخره د ﴿ وَمَن لَّمْ يَجْعَلِ ٱللَّهُ لَهُۥ نُورًا فَمَا لَهُۥ مِن نُّورٍ ﴾ جمله داسې ګڼله کېږي لکه چې د الهي نور په بيان کښې د ﴿ يَهْدِى ٱللَّهُ لِنُورِهِۦ مَن يَشَآءُ ﴾ په مقابل کښې نازله شوې وي.

د دوهم مثال لنډيز

۶ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو[۳] ذکر شوی مثال د مفرداتو په تشبيه باندې تفسير کړی دی مګر مونږ دلته هم مرکبه تشبيه خوښوو لکه څنګه مو چې د الهي نور په تمثيل کښې مرکبه تشبيه خوښه کړې وه، نو د حاصل لنډيز يې داسې راخېژي:

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۳۵۴
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۱۸۳
(۳) البحر المحيط ج۸ ص۵۴

په دنیا کښې د کفارو اعمال د بنیاد د حیثه لاندې مثال لري:
الف: د دوی اعمال د داسې تیارو غوندي دي کومې چې په ژور دریاب کښې موقعیت لري.
ب: دغه دریاب داسې څپو پټ کړی وي چې د پاسه یې نورې څپې وي (او نورې او نورې...)؛ یا په بل عبارت: د داسې تیارو غوندې وي چې د غرونو-غرونو اوبو لاندې وي.
ج: بیا د دغو ګنو څپو (او ګنو اوبو) د پاسه تکه توره شپه وي او وریځې هم د اسمان مخ پټ کړی وي او د ستورو د رڼا مخه یې نیولې وي.
د: پوره واضحه ده چې دغه تیارې چې د کفارو کفري اعمال ورسره تشبیه کړی شوي دي ځینې د ځینو نورو د پاسه دي او قت په قت پرتې دي او ټولو د تورتم په جوړولو کښې سره لاس یو کړی دی، چې د مجموعې څخه یې ډېره سخته او پېړه تیاره تشکیله شوې ده.
هـ: نو ګڼوالی او پېړوالی (قوت) یې دومره اندازې ته ختلی دی که بالفرض څوک په دغو تیارو کښې راګېر وي او وغواړي چې خپل لاس وګوري نو سترګو ته یې وراوچت کړي هم، نه به یې وګوري او نه به نژدې شي چې ویې ګوري، حال دا چې دا یې خپل لاس دی او ډېر ورته نژدې دی؛ او ډېر ورته څرګند دی.
و: همدارنګه د کفارو اعمال د داسې کفري عقیدې (تورې تیارې) څخه منشأ اخلي چې په ډېرو واضحه دلایلو باندې باور نه کوي او په څرګندو معجزاتو باندې یې سترګې پټې کړې دي، دوی په هغه الهي نور باندې ټپ ړانده دي په کوم باندې چې ټوله دنیا رڼا ده.
نو دوی نه د پیغمبر ﷺ خوارقو ته ګوري او نه ورباندې د قرآن کریم اعجاز څه اثر غورزوي. ځکه چې:
ز: الله ﷻ هغوی ته د سُوء (بد) استعداد د کبله رڼا نه ده ورکړې او هر چا ته چې الله ﷻ رڼا ورنه کړي نو هغه هیڅکله رڼا (توفیق) نه شي موندلی که څه هم ډېر واضحه دلایل ورته وړاندې کړی شي.

﴿ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَٱلطَّيْرُ صَٰٓفَّٰتٍ ۖ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ
صَلَاتَهُۥ وَتَسْبِيحَهُۥ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌۢ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٤١﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَإِلَى
ٱللَّهِ ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ يُزْجِى سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ثُمَّ يَجْعَلُهُۥ رُكَامًا فَتَرَى
ٱلْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَٰلِهِۦ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن
يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ۖ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِۦ يَذْهَبُ بِٱلْأَبْصَٰرِ ﴿٤٣﴾ يُقَلِّبُ ٱللَّهُ ٱلَّيْلَ
وَٱلنَّهَارَ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُو۟لِى ٱلْأَبْصَٰرِ ﴿٤٤﴾ وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ ۖ فَمِنْهُم مَّن
يَمْشِى عَلَىٰ بَطْنِهِۦ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِى عَلَىٰٓ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ ٱللَّهُ

مَا يَشَآءُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٥﴾ لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ ۚ وَٱللَّهُ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٤٦﴾ ﴾

[۴۱] ایا ته (ای پیغمبره!) نه ګورې چې یقیناً الله ﷻ چې دی همده ﷻ ته هغه څوک (او هغه شی) تسبیحات وایي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي، او مرغان هم (ورته) په داسې حال کښې (تسبیحات وايي) چې خپل وزرونه بې (په هوا، کښې) خواره کړي وي.

هر شی په خپله بلنه (عبادت) او خپله تسبیح باندې پوهېږي (چې خپل رب ﷻ څنګه وبلي او څنګه ورته تسبیح ووایي)، او الله ﷻ په هغه څه باندې پوه دی کوم چې دوی یې کوي.

[۴۲] او خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واکداري (او اختیار) دی، او خاص الله ﷻ ته بېرته ورګرځېدل (ورتاوېدل) دي.

[۴۳] ایا ته (ای پیغمبره!) نه ګورې (نه پوهېږې) چې: یقیناً الله ﷻ ورېځې روانوي (او ټوټو ته یې حرکت ورکوي) بیا یې، (د ټوټو) په منځکښې یوځایوالی راولي، بیا یې (ټوټې) یوه د بلې د پاسه ږدي (او پېړه ورېځ ترې جوړوي)، نو (ای کتونکیه!) ته څاڅکي ګورې چې د ورېځې د ونونو (نریو سوریو) څخه وځي (او د ځمکې په لور ښکته لوېږي). او (همدارنګه) الله ﷻ له اسمانه (له پاسه) د داسې غرونو څخه چې هلته موجود دي (چې د ورېځو څخه کنایه دي) څه ږلۍ نازلوي، نو په همدې ږلۍ سره هغه چاته رسونه کوي (مصیبت ورباندې نازلوي) کوم ته چې د همده ﷻ اراده وشي، او د هغه چا څخه یې بېرته تاوه وي (د مصیبت څخه یې بچ کوي) کوم ته یې چې اراده وشي، د (نوموړې) ږلۍ د برېښنا شغلې نژدې وي چې سترګې (د سترګو نور) د منځه یوسي.

[۴۴] الله ﷻ شپه او ورځ اړوي را اړوي (حالات یې بدلوي)، یقیناً په دغه تقلیب کښې د سترګو د خاوندانو دپاره (د پند اخستلو دپاره ډېر لوی) عبرتي درس دی.

[۴۵] او الله ﷻ (په ځمکه باندې) هر حرکت کوونکی (هر ساکښ) د اوبو څخه پیدا کړی دی، نو د دوی ځینې هغه څوک (هغه شیان) دي چې په ګېډه تلل کوي (ښوییږي)، او ځینې هغه څوک دي چې په دوه وو پښو باندې تلل کوي. او ځینې هغه څوک (شیان) دي چې په څلورو (پښو) تلل کوي، الله ﷻ هغه شیان پیدا کوي کومو ته یې چې اراده وشي (او په څومره پښو باندې یې چې خوښه وي په همغومره باندې یې روانوي).

یقیناً الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت• درلودونکی دی (هر څه چې وغواړي هغه کولی شي).

[۴۶] بې شکه مونږ (تاسو ته) روښانه (او روښانه کوونکي) دلایل درنازل کړي دي، او الله ﷻ هغه چاته برابرې لارې ته هدایت کوي (مطلب ته یې رسوي) کوم ته یې چې اراده وشي.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د دې سورت د [۲۵] ایت څخه راپدېخوا الله ﷻ خپل هغه نُور (چې ټول عالمونه ورباندې رڼا

دي) د یوه تمثیل په ضمن کښې پوره واضحه کړ چې مؤمنان ترې په دنیا او آخرت کښې اعظمي استفاده کوي او کفار ترې په دواړو دنیاوو کښې بې برخې پاتې دي. په دې ایتونو کښې ذکر شوی مضمون تعقیب شوی دی او د توحید څه دلایلو ته پکښې اشاره شوې ده چې یوازې مؤمنان ترې پوره ګټه پورته کوي او د ایمان رڼا یې ورباندې لا اضافه کېږي، او کفار ترې په دواړو سترګو باندې تېر رانده دي او کفر یې ورباندې لا تقویه کېږي.

لنډه دا چې په دې ایتونو کښې د وړاندېنیو ایتونو د مضمون دپاره څو مثالونه ښودلي شوي دي چې حق ورباندې روښانه شوی دی. نو حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس نو په خپل امت باندې د توحید لاندې دلایل قرائت کړه:

۱ـ ایا ته نه ګورې ایا ستا علم نشته (ای پیغمبره!) چې: یقیناً خاص الله ﷻ ته هرڅوک تسبیحات وایي او د ټولو نواقصو څخه عموماً او د شرکیاتو څخه خصوصاً ورته پاکي نسبتوي. دغه کار یوازې هغه څوک نه کوي کوم چې د عقل خاوندان دي بلکې غیر ذو العقول هم په همدغو تسبیحاتو او تنزیهاتو باندې مشغول دي، حتی په هوا کښې مرغان هم په داسې حال کښې د الله ﷻ په توحید باندې لاربښوونه کوي او د نواقصو څخه ورته په تقدیس باندې قائل دي چې په الوتنه کښې د خپلو وزرونو خوروونکي او غزوونکي دي.

د هغو موجوداتو (چې په اسمانونو او ځمکو کښې دي د مرغانو په شمول) هر یو په خپل عبادت او په خپله تسبیح باندې پوهېږي، هر یوه ته الله ﷻ د هغه د عبادت او تسبیحاتو طرز او طریقه وربښودلې ده، چې ته په دغه ډول خپل رب ﷻ یادوه، او ته په دغه ډول.

او الله ﷻ په هغو ټولو افعالو باندې پوه دی کوم چې هغوی یې کوي، نو د هر یوه عبادت ورته معلوم دی او د هر یوه په تسبیحاتو باندې علم لري، که څه هم نور څوک ورباندې پوه نه شي. او دا ځکه چې: خاص الله ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو واک او اختیار دی او خاص الله ﷻ ته بېرته ورتاوېدل دي؛ نو اول او آخر ټول همده ﷻ پورې اختصاص لري او بس.

۲ـ ای پیغمبره! ایا ته نه ګورې (ایا ته علم نه لرې) چې د الله ﷻ په وحدانیت باندې کائنات الجو (د ځمکې او اسمان ترمنځ موجودات) څنګه دلالت کوي هغه دا چې:

الف: الله ﷻ په روښانه ورځ او په شنه اسمان کښې د وریځې ټوټې پیدا کوي او بیا حرکت ورکوي چې ځینې ټوټې یې د ځینو نورو سره ضمیمه کوي. یا په بل عبارت، بیا د وریځو ټوټې یو د بل د پاسه ږدي او ښه قوي پیړه وریځ ترې جوړوي.

ب: نو د همدغې پیړې وریځې د منځو څخه د باران څاڅکي ښکته وروي، او ته یې په خپلو سترګو باندې ګورې چې د همدغې وریځې څخه د اوبو څاڅکي راوځي او په ځمکه باندې تویېږي.

ج: الله ﷻ د اسمان څخه بلکې د هغو وریځو څخه چې د اسمان په طرف کښې واقع دي او د غرونو په شان پیړې او ډبلې بریښي، څه ږلۍ هم نازلوي. یا په بل عبارت: د همدغو وریځو څخه لکه څنګه چې د باران څاڅکي رانازلوي همدارنګه ترې ږلۍ هم نازلوي. نو همدغه ږلۍ هغه ځانته

رسوي چې د ده ﷻ ورته اراده وشي، او د هغه چا څخه يې اړوي (بېرته تاووي) چې د ده ﷻ ورته اراده وشي؛ په چا باندې يې ورو‌ي او څوک ترې بچ پاتې کوي.

د: الله ﷻ د وريځې څخه د باران يا د ږلې په شکل اوبه نازلوي خو په عين حال کښې په همدغو وريځو کښې بريښنا هم پيدا کوي، چې د اور څخه نمايندګي کوي او د اوبو سره متضاد طبيعت لري، او رڼا يې دومره تېزه وي چې نژدې وي چې د سترګو رڼا د منځه يوسي او کتونکي ړانده وګرځوي.

۳_ الله ﷻ شپه او ورځ اړوي را اړوي، چې کله ټوله دنيا تکه توره شپه کړي او کله ورباندې د ورځې رڼا ورخوره کړي، کله ورځ په شپه باندې اوږده کړي او کله بالعکس شپې ته په ورځې باندې اوږدوالی ورکړي او داسې نور.

يقيناً په دغه کار کښې د بصيرت د خاوندانو دپاره ډېر لوی عبرتي درس نغښتی دی چې د خپل رب ﷻ وحدانيت ورباندې وپېژني.

۴_ الله ﷻ هر يو ساکښ د اوبو څخه پيدا کړی دی، خو د دې سره-سره چې د ټولو اصل يو دی په ساختمانونو او اشکالو کښې ډېر زيات تفاوت لري لاندې مثالونه يې ولولئ:

الف: د همدغو آبي حيواناتو څخه خينې هغه دي چې بالکل پښې نه لري بلکې په خپلو ګېډو او سينو باندې مزل کوي، لکه په دريابونو کښې ماهي او په وچه کښې مار.

ب: خينې نور په دوه وو پښو باندې تلل راتلل کوي، لکه انسان او نور حيوانات.

ج: خينې نور څلور پښې لري، لکه اوښان او ګډې او نور.

د: خينې لا د څلورو پښو څخه اضافه پښې لري، لکه غڼه او د غوړ زنزه.

دا څکه چې الله ﷻ هر شی په هغه شکل سره پيدا کوي ـ او د پيدا کولو سلسله يې لا روانه ده ـ په کوم باندې چې د همده ﷻ ورته اراده وشي. يقيناً چې الله ﷻ په هر شي باندې د قدرت خاوند دی او هر څه کولی شي.

ای پيغمبره! بې شکه چې موږ تاسو انسانانو ته د خپل قدرت ډېر واضحه او ډېر واضحه کوونکي دلايل درنازل کړي دي او هغو ټکو ته مو پکښې متوجه کړي ياست کوم چې تاسو ته د سمې لارې په موندلو کښې ګټه رسوي، خو د دې سره-سره کفار ترې ګټه نه شي پورته کولی.

او دا څکه چې الله ﷻ د حقې او سمې لارې هدايت (او مطلب ته رسونه) هغه چاته کوي کومو ته يې چې اراده وشي، او کفارو ته يې دغې ارادې صورت نه دی نيولی چې دوی د همدغې لارې د موندلو هڅه نه کوي او په کفر باندې خوشاله دي.

توضيحات

۱_ موږ د الله ﷻ په توفيق د [الإسراء:۴۴] ايت لاندې په دې باره کښې ښه پوره تحقيق کړی دی چې هر شی د الله ﷻ تسبيحات وايي، په دې مقام کښې ورباندې لاندې وضاحتونه وراضافه کوو:

الف: که څه هم د "مَنْ" توری د ذو العلمو دپاره استعمالېږي مګر په ﴿ مَن فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾

کښې د تغلیب په توګه ټولو ساکښانو ته شاملېږي.

سوال جواب

ب: که څوک وایي چې: د تغلیب په بناء د "مَنْ" توری خو مرغانو ته هم شامل برېښي نو پوښتنه دا ده چې د ﴿ وَٱلطَّيْرُ صَـٰٓفَّـٰتٍ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی؟

مونږ وایو: څرنګه چې د ﴿ مَن فِي ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾ په صراحت سره د دوارو د مابین حال نه څرګندوي نو الله ﷻ ذکر شوي کلمات نازل کړه ترڅو د دوارو د مابین په حیواناتو باندې هم صراحت وکړی شي، د همدې کبله ورسره د ﴿ صَـٰٓفَّـٰتٍ ﴾ کلمه هم نازله شوه چې د وزرونو په خورولو باندې دلالت کوي او د الوتنې حال ته پکښې اشاره ده.

یعنې په اسمانونو او په ځمکو کښې ټول ساکښان د الله ﷻ تسبیحات وایي، همدارنګه هغه مرغان هم ورته تسبیحات وایي کومو چې خپل وزرونه خواره کړي وي او د اسمان او ځمکې ترمنځ په الوتنه باندې بوخت وي.

ج: که څه هم علماوو کرامو د ضمائرو په اعتبار سره د ﴿ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُۥ وَتَسْبِيحَهُۥ ﴾ دپاره متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] مګر مونږ ته بهتره برېښي چې په دغې جمله کښې درېواړه ضمیرونه د ﴿ كُلٌّ ﴾ کلمې ته راجع شي، یعنې هر یو ساکښ د خپل عبادت ډول او د خپلو تسبیحاتو په طرز باندې پوهېږي چې د خپل رب ﷻ په څه ډول عبادت وکړي او په څه ډول ورته تسبیحات ووایي، او الله ﷻ هم ورباندې پوهېږي مګر ای انسانانو! تاسو ورباندې نه پوهېږئ. لکه چې فرمایي: ﴿ وَلَـٰكِن لَّا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ ﴾ [الإسراء:۴۴] مګر تاسو یې په تسبیحاتو باندې فقاهت (پوهه) نه شئ حاصلولی.

دوه لغات

۲ـ په دې مقام کښې د لاندې دوه وو لغاتو معناوې ولولئ:

الف: په ﴿ يُزْجِي سَحَابًا ﴾ کښې د "سَحَاب" کلمه د "سَحَابَةٌ" دپاره معناً جمعه ده[۲] د همدې کبله ورته په ﴿ ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُۥ ﴾ کښې د "بَيْنَ" کلمه مضافه شوې ده، حال دا چې دا کلمه مفرد ته نه مضافېږي، او د همدې کبله په ﴿ وَيُنشِئُ ٱلسَّحَابَ ٱلثِّقَالَ ﴾ [الرعد:۱۲] کښې یې صفت ﴿ ٱلثِّقَالَ ﴾ جمعه نازله شوې ده، که نه نو مفرد خو په جمعه باندې نه توصیفېږي.

ب: په ﴿ يَخْرُجُ مِنْ خِلَـٰلِهِۦ ﴾ کښې د "خِلَال" کلمه د "خَلَل" جمعه ده لکه څنګه چې "جِبَال" د "جَبَل" جمعه ده. او "خَلَل" د دوه وو شیانو فرجې (وُت) ته ویل کېږي[۳].

نو حاصل به یې داسې راوخېږي چې: الله ﷻ په شنه اسمان کښې د وریځې وړې-وړې ټوټې پیدا کوي، بیا د همدغو ټوټو ترمنځ پیوستون واقع کوي، آن تر دې چې بنه پیړه وریخ ترې جوړه شي نو

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۵۶؛ التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۱۰
(۲) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۵۳
(۳) مفردات الراغب ص۱۵۴

یا د همدغې پیږې او ډېلې وریځې د نریو سوریو څخه د باران څاڅکي راوباسي او په څمکه باندې یې په شېبو شېبو وروي؛ ایا د ده ﷻ څخه په غیر بل څوک دا کار کولی شي؟

ایا په اسمان کښې د ږلۍ غرونه شته؟

۳_ مفسرینو کرامو په ﴿ وَيُنَزِّلُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې متعدد تفسیرونه کړي دي[۱] لاندې دوه مثالونه یې ولولئ:

الف: اکثره علماء کرام وایي[۲] چې په ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ کښې د "مِن" توری د بعضیت دپاره دی او د متعلق په لحاظ سره د ﴿ وَيُنَزِّلُ ﴾ دپاره مفعول واقع شوی دی؛ اما په ﴿ مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې د "مِن" توری د ﴿ جِبَالٍ ﴾ دپاره بیان دی. نو د معنی حاصل یې داسې راځېږي چې: او الله ﷻ د اسمان څخه د داسې غرونو څه برخې رانازلوي چې په اسمانونو کښې موقعیت لري او د ږلۍ څخه جوړ دي. نو د همدوی په نزد په اسمانونو کښې د ږلۍ غرونه شته.

ب: ځینې علما کرام وایي چې: د ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ د ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ دپاره بدل واقع شوی دی، او هم د ﴿ جِبَالٍ ﴾ کلمه د وریځو څخه کنایه ده[۳].

که څه هم وریځې د ځمکې د طرفه هوارې برېښي مګر د اسمان د طرفه ډېرې لوړې او ژورې لري، ته به وایې چې د غرونو مجموعه ده. مونږ د حج په سفر کښې د الوتکې څخه د اسمان د طرفه په همدې شکل سره لیدلي دي.

او په ﴿ مِنۢ بَرَدٍ ﴾ کښې د "مِن" توری د بعضیت دپاره دی او د مدخول په اعتبار د ﴿ وَيُنَزِّلُ ﴾ دپاره مفعول دی. یعنې الله ﷻ د اسمان څخه بلکې د وریځو د هغو غرونو څخه چې زمونږ څخه پاس واقع دي، د ږلۍ څه برخې نازلوي. نو په دې قول سره په اسمان کښې د ږلۍ غرونه نشته.

یو تطبیق

۴_ که د اکثرو علماوو قول په ﴿ مِن جِبَالٍ فِيهَا ﴾ کښې د ږلۍ په کثرت او ډېروالي باندې حمل کړی شي لکه چې وایي: "لِفُلَانٍ جِبَالٌ مِنَ الْمَالِ"[۴] فلانکي لره د مالونو څخه غرونه دي (زښت ډېر مال لري)، نو همغه مضمون به ترې راوځېږي په کوم باندې چې د دوهم قول خاوندان قائل دي چې: الله ﷻ د اسمان د پلوه د هغو زښتو ډېرو ږلیو څخه ږلۍ نازلوي په کومو باندې چې د ده ﷻ خزانې مالا مال ډکې دي او کمبود پکښې نه واقع کېږي. همدې مضمون ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ ﴾ [الحجر: ۲۱] او هیڅ شی نه دی مګر زمونږ په نزد یې خزانې دي او مونږ یې نه نازلوو مګر په معلومې (ټاکلې) اندازې سره.

---

[۱] اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۴۱۷
[۲] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۱۷
[۳] تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۹۷
[۴] التفسير الكبير ج۲۴ ص۱۴

او که د هغوی قول په ذکره شوې معنی باندې حمل نه کړی شي نو بیا مونږ ته همدغه وروستنی قول بهتر برېښي او دا ځکه چې:
اول: الله ﷻ فرمايي: ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ ٱلْمُعْصِرَٰتِ مَآءً ثَجَّاجًا ﴾ [النبا:۱۴] او مونږ د نښبخونکو (زبېښونکو) وريخو څخه په زغرده بهېدونکې اوبه نازلوو. او پوره واضحه ده چې د ﴿ ٱلْمُعْصِرَٰتِ ﴾ کلمه د باران درلودونکو وريخو څخه عبارت ده[۱].
دوهم: همدارنګه الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴾ [الواقعة:۶۹] يعنې ايا تاسو اوبه د وريځې څخه نازلې کړې دي او که مونږ يې نازلوونکي ياستو؟. او دا هم څرګنده ده چې د ﴿ ٱلْمُزْنِ ﴾ کلمه د وريخو دپاره وضعه شوې ده[۲].
درېيم: مونږ په خپلو سترګو ليدلي دي چې باران د وريخو څخه راورېږي هغه دا چې مونږ په الوتکه کښې د الوتنې په حال کښې وو او په الوتکه باندې ډېر سخت باران ورېده، خو کله يې چې د وريځې څخه ورپورته کړه نو پاس اسمان بالکل شين وه، او لاندې باران ورېده.
هو! په دې تقدير بايد په ﴿ مِنَ ٱلسَّمَآءِ ﴾ کښې د "سَمَاء" څخه هغه جرم مراد نه کړی شي کوم چې د ځمکې مقابل دی او شين ښکارېږي، بلکې دلته ترې فقط "پاس" مراد کړی شي لکه چې وايي: "سَمَاءُ كُلِّ شَيْءٍ أَعْلَاهُ"[۳] د هر شي اسمان هغه دی کوم چې ورباندې د پاسه وي.

يادونه

۵ـ که څه هم ځينو علماوو کرامو[۴] په ﴿ فَيُصِيبُ بِهِۦ مَن يَشَآءُ وَيَصْرِفُهُۥ عَن مَّن يَشَآءُ ﴾ کښې دواړه بارز ضميرونه د "مَا نَزَلَ مِنَ السَّماء" په تاويل سره باران او ږلۍ دواړو ته راجع ګڼلي دي، مګر مونږ ته بهتره برېښي چې دغه ضمائر به يوازې ږلۍ (برد) ته راجع وي، چې د يو پلوه ورسره متصل ذکر دي او د بله پلوه د ﴿ فَيُصِيبُ ﴾، ﴿ وَيَصْرِفُهُۥ ﴾ د جملو سره ښه تناسب لري چې دغه دواړه جملې اکثره په مصيبت کښې استعمالېږي او د مصيبت احتمال په ږلۍ کښې ډېر دی د باران په پرتله.

هره دابه د اوبو څخه پيدا کړی شوې ده

۶ـ د ﴿ وَٱللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَآبَّةٍ مِّن مَّآءٍ ﴾ په ارتباط مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النساء: ۳۰] ايت لاندې ښه پوره تحقيق کړی دی چې هر ژوندی شی د اوبو څخه پيدا کړی شوی دی، خو په دې مقام کښې ورباندې فقط يوه خبره وراضافه کوو چې که څوک غواړي چې د حيواناتو د توالد او تناسل په طريقو باندې پوه شي نو ځينو کتابونو ته دې مراجعه وکړي[۵] چې ډېر بحث يې پکښې کړی دی.

(۱) مفردات الراغب ص۳۴۸؛ لسان العرب ج۴ ص۵۷۷؛ القاموس المحيط ج۲ ص۲۳۸
(۲) مفردات الراغب ص۴۸۷؛ لسان العرب ج۱۳ ص۴۰۶؛ القاموس المحيط ج۴ ص۲۳۸
(۳) مفردات الراغب ص۲۴۹
(۴) تفسير ابن كثير ج۳ ص۲۹۷
(۵) الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۲۱

يو تذكر

۷_ وراندې الله ﷻ فرمايلي وو چې: ﴿ وَلَقَدْ أَنزَلْنَآ إِلَيْكُمْ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ ﴾ [النور: ٣۴] يعنې او مونږ تاسو ته واضحه کوونکي دلايل درنازل کړي دي. بيا يې د همدغه مطلب د اثبات دپاره متعدد ايتونه نازل کړه.

نو په ﴿ لَّقَدْ أَنزَلْنَآ ءَايَـٰتٍ مُّبَيِّنَـٰتٍ ﴾ الآية کښې يې يو ځل ذکر شوي مطلب ته اشاره وکړه، ته به وايې چې هلته همدغه مطلب د مدعي په شکل نازل شوی وه او د اثبات څخه وروسته د نتيجې په شکل وربانديې يو ځل بيا صراحت وکړی شو. همدې ډول نزول ته د [البقرة: ١٢٢] ايت لاندې اشاره شوې ده هيله ده چې هلته يو ځل مراجعه وکړی شي.

﴿ وَيَقُولُونَ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ وَبِٱلرَّسُولِ وَأَطَعْنَا ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ فَرِيقٌ مِّنْهُم مِّنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُو۟لَـٰٓئِكَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ وَإِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِن يَكُن لَّهُمُ ٱلْحَقُّ يَأْتُوٓا۟ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴿٤٩﴾ أَفِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَمِ ٱرْتَابُوٓا۟ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ۚ بَلْ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾

[۴۷] او دوی (منافقان) وايي چې: مونږ په الله ﷻ او په پيغمبر باندې ايمان راوړی دی او مونږ يې اطاعت کوو، بيا د همدغه اقرار څخه وروسته د دوی يوه ډله (اطاعت ته) شا کوي (او خپل د ايمان راوړلو اقرار تکذيبوي. خو حقيقت دا دی چې) همدغه خلک ايمان راوړونکي نه دي (په دروغو باندې اقرار کوي).

[۴۸] او کله چې دوی (منافقان) الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته ور وبللی شي ترڅو د دوی ترمنځ (شرعي) فيصله وکړي، نو ناڅاپه د دوی يوه ډله (چې بلله شوې وي) اعراض کوونکي وي (د بللو اجابت نه کوي).

[۴۹] او که دوی لره (په بل چا باندې) حق وي (او په دعوه کښې حق په جانب وي) نو (بدون د بللو څخه) نبي کريم ﷺ ته په ځغاسته (ورځي او) اطاعت يې کوي.

[۵۰] (نو ای پيغمبره!) ايا د دوی په زړونو کښې (د نفاق) مرض دی (چې په اولني صورت کښې دعوت نه قبلوي) يا دوی (د پيغمبر ﷺ په نبوت کښې) شک لري، (او) يا (بالآخره) دوی ډارېږي چې په دوی باندې به الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ظلم وکړي؟

(دغه يو هم د دعوت د عدم قبول سبب نه دی) بلکې (اصلي سبب يې دا دی چې) همدغه منافقان ظالمان دي (او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم سره وخوري، او د دعوت په قبول کښې يې دا مطلب نه پوره کېږي).

ارتباطونه

۱_ په وړاندېنيو ايتونو کښې د هغو څرګندو کفارو حال ته اشاره شوې وه کوم چې د وحدانيت د دلايلو (الهي نُور) څخه په ډاګه انکار کوي، په دې ايتونو کښې د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) څه علامات ښودلي شوي دي، چې په پټه د دلايلو (الهي نُور) څخه انکار کوونکي دي.

۲_ هغه ايتونه په دې مضمون ختم شوي وه چې په سمه لاره باندې تګ د هغه چا په نصيب کېږي کومو ته چې د الله ﷻ اراده وشي، په دې ايتونو کښې د هغو خلکو يو مثال ته اشاره شوې ده چې هدايت ته يې د الله ﷻ اراده نه ده شوې، نو حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اې پيغمبره! د څرګندو کفارو د حال څخه وروسته اوس په خپل امت باندې د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) يو مثال قرائت کړه او څه علامات يې ورته بيان کړه هغه دا چې:

۱_ منافقان (ناڅرګند کفار) وايي چې: مونږ په الله ﷻ باندې ايمان راوړی دی او په وحدانيت سره يې پېژنو، او همدارنګه مونږ د ده ﷻ په پيغمبر ﷺ باندې عقيده لرو او اطاعت يې په خپلو ځانونو باندې فرض بولو (په عملي ميدان کښې يې پياده کوو).

بيا د همدغې خبرې څخه وروسته د هغوی يوه ډله بې اطاعتي کوي او د الله ﷻ د پيغمبر د اوامرو څخه مخ په شا خي او مخونه ترې اړوي.

دا د هغوی د يوې ډلې حال دی چې د عمل په ميدان کښې څرګند شو، دا حال په همدوی (يوې ډلې) پورې اختصاص نه لري، بلکې د هغوی هر يو فرد او هره يوه ډله همدغسې د بې اطاعتۍ کړنلارې ته چمتو ده، يا په بل عبارت: په عملي ميدان کښې د هغوی د ټولو د زړونو خبث او پليتي څرګندېږي او دا ځکه چې هغوی ټول په حقيقت او واقع کښې نه په الله ﷻ عقيده لري او نه يې پيغمبر ﷺ په رسالت سره پېژني.

۲_ د مثال په توګه: کله چې همدغه منافقان (په دروغو ايمان راوړونکي) دېته وبللی شي چې راشئ خپلې منازعې او جګړې په اسلامي چوکاټ کښې حل او فصل کړئ او د الله ﷻ پيغمبر ﷺ ته ورشئ چې ستاسو ترمنځ فيصله وکړي، نو په همدغه وخت کښې د هغوی يوه ډله د ذکر شوي دعوت څخه اعراض کوي او دې ته نه حاضرېږي چې منازعات په اسلامي شريعت باندې هوار کړي.

۳_ دا د يو پلوه، او د بل پلوه که همدغه منافقان په کومه منازعه کښې حق په جانب وي او يا ورته خپل ځانونه حق په جانب برېښي نو په دغه وخت کښې د الله ﷻ پيغمبر ﷺ ته د فيصلې اخستلو دپاره په داسې حال باندې ورځغلي چې غاړه اېښودونکي او فرمان منونکي وي.

۴_ اې پيغمبره! که د همدغو ناڅرګندو کفارو په هکله پوښتنه وکړې چې:

الف: ايا دوی د دې کبله شرعي فيصلې ته په مطلقه توګه غاړه نه ږدي چې په زړونو کښې يې د نفاق مرض دی، او ربښتيانی ايمان يې نه دی راوړی؟

ب: یا د دې کبله چې د پیغمبر ﷺ په نبوت کښې شکمند دی؟
ج: بالآخره یا د دې کبله چې دوی دارېږي چې الله ﷻ او د ده ﷺ پیغمبر ﷺ به ورباندې تېری وکړي او حق به یې د پښو لاندې کړي؟

نو که څه هم ذکر شوي درېواړه خاصیتونه د منافقانو څخه لرې نه دي، بلکې اولني دواړه خو واقعیت لري، مګر دا یو هم د اعراض سبب نه دی بلکې د اعراض اصلي وجه یې دا ده چې همدوی ظالمان دي او د حق او عدالت څخه تښتي، دوی د فیصلو دپاره هغه چاته په منډو ورځغلي د کوم فیصلې چې په خیانت سره صورت نیسي او د چا په نزد چې رشوت کارېګر واقع کېدلی شي، بالآخره څوک چې د همدوی په شان منافق او بې دینه وي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې ځینو علماوو کرامو[۱] د ذکرو شوو ایتونو دپاره همغه شان نزول لیکلی دی کوم چې د [النساء: ۶۰] ایت دپاره تاسو لیکلی وه؛ هغه دا چې د یوه منافق -چې "بشر" نومېده- د یوه یهودي سره څه منازعه او جګړه ونښته، نو یهودي غوښتل چې جګړه د فیصلې دپاره نبي کریم ﷺ ته یوسي او منافق تاند واهه چې په کعب بن الاشرف یهودي باندې فیصله وکړي، بالآخره د یهودي غوښتنه عملي شوه او نبي کریم ﷺ د دواړو په منځکښې فیصله وکړه چې په نتیجه کښې د عمر الفاروق ﷜ د لاسه منافق په قتل ورسېد، چې مفصله قیصه یې هملته ذکره ده، والحمد لله ﷻ.

نو پوښتنه دا ده چې: ایا دغه دوه ډوله روایتونه سره څه منافات نه لري؟

مونږ وایو چې: ځینو مفسرینو کرامو واضحه کړې ده چې سلفو صالحینو په مصداقاتو باندې د شان نزول اطلاق کاوه[۲] نو دواړه روایتونه سره هیڅ منافات نه لري ځکه چې همغه یوه قیصه د دواړو مقامونو دپاره مصداق ګڼلی کېږي.

په همدې موضوع کښې مونږ د الله ﷻ په توفیق د [الأنعام: ۸۲] ایت لاندې ښه تحقیق کړی دی.

إذعان څه معنی؟

۲ـ په ﴿ يَأْتُوٓاْ إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ ﴾ کښې د ﴿ مُذْعِنِينَ ﴾ کلمه د "إذعان" څخه اشتقاقه شوې ده، د "إذعان" معنی دا ده چې په سرعت (ځغاسته) سره یوه حکم ته غاړه کېښودله شي[۳] یعنې کله چې د منافقانو په بل چا باندې حق وي نو بیا د نبي کریم ﷺ فیصلې ته په ځغاسته غاړه ږدي او دا ځکه چې د دوی باور دی چې په اسلامي شریعت کښې حق نه تلف کېږي اوضرور حقدار ته رسېږي.

د ایت شریف ارشاد

۳ـ که څه هم په ﴿ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُۥ ﴾ کښې الله ﷻ د منافقانو د عدم

---

[۱] المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۱۸
[۲] تفسیر القاسمي ج۱ ص۲۷؛ تفسیر المنار ج۹ ص۶۴۲
[۳] لسان العرب ج۱۳ ص۱۷۲

عدالت څخه د ډارېدلو احتمال خپل اقدس ذات ته هم راجع کړی دی خو اصلي مطلب دا دی چې ایا منافقان ډارېږي چې نبي کریم ﷺ به وړباندې ظلم وکړي؟: شاید دا ټول نزول به د دې دپاره شوی کړی شوی وي ترڅو د قیامت د ورځې پورې ټول خلک په دې پوهه شي چې د نبي کریم ﷺ فیصله د الله ﷻ فیصله ده. لکه چې د نبي کریم ﷺ اطاعت د الله ﷻ اطاعت دی.

د همدې قبیلې څخه د اسلامي قاضیانو هغه فیصلې هم دي کومو چې واقعاً د شریعت په چوکاټ کښې صورت نیولی وي. نو هغه کس مټ د الله ﷻ فیصلې دي څوک چې وړباندې راضي نه وي نو په حقیقت کښې د الله ﷻ په فیصله باندې راضي نه دی او په ایمان کښې یې نقصان دی.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په ﴿ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ ۚ بَلْ أُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴾ کښې د ﴿ بَلْ ﴾ توری د اضراب دپاره دی او اضراب دې ته وایي چې د "بَلْ" د مقابل حکم نقیض ما بعد ته اثبات کړی شي[1]: نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: په منافقانو کښې نه منافقت شته او نه په شک کښې واقع دي او نه په نبي کریم ﷺ باندې د ظالم (غیر عادل) عقیده لري، بلکې همدوی پخپله ظالمان دي: حال دا چې دا خو مطلوبه معنی نه ده؟

مونږ وایو چې: علماوو کرامو په دې مقام کښې د ﴿ بَلْ ﴾ د کلمې دپاره لاندې معناوې کړې دي:

الف: دلته د ﴿ بَلْ ﴾ توری یوازې د ﴿ أَمْ يَخَافُونَ أَن يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ ﴾ سره تړاو لري او بس[2] یعنې: ایا منافقان د دې څخه ډارېږي چې نبي کریم ﷺ به وړباندې ظلم وکړي؟ دغسې نه ده دوی نه ډارېږي، د همدې کبله په هغه وخت کښې په جلتۍ سره ورخغلي کله چې دوی حق په جانب وي، بلکې خبره دا ده چې دوی پخپله ظالمان دي او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم او ناجائزه طریقه باندې وخوري.

ب: دغه توری د ذکرو شوو درېواړو خاصیتونو څخه اضراب دی، خو په دې معنی نه چې هغه د منافقانو څخه سلب کړی شي او ظلم ورته اثبات کړی شي بلکې په دې معنی چې دغه درېواړه د هغوی د اعراض اسباب نه دي چې پیغمبر ﷺ د فیصلې څخه غاړې وغړوي، د اعراض سبب یې همدا یو دی چې دوی پخپله ظالمان دي او غواړي چې د خلکو مالونه په ظلم سره وخوري[3].

پاتې شوه ذکر شوي درې خاصیتونه، نو لومړني دواړه خو د منافقانو څخه نه جدا کېدونکي دي چې نه د قلبي مرض څخه خلاصېږي او نه د شک او شبهې څخه، اما درېیم خاصیت اصلاً موجود نه دی او دا خکه چې که منافقانو په نبي کریم ﷺ باندې د ظالم گومان کولی نو په هغه وخت کښې به په جلتۍ سره نه ورخغلېدلی کله چې دوی حق په جانب وي.

---

(۱) شرح ابن عقیل علی الالفیة في النحو ج۲ ص۱۸۴

(۲) تفسیر الطبري ج۱۸ ص۱۵۶

(۳) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۸۷

ځ: دغسې نه ده چې دغه توري د همېشه دپاره هغه معنی ورکوي کومه چې ورته په سوال کښې ذکر شوې ده، بلکې کله د دې دپاره هم استعمالېږي چې ما بعد يې د ما قبل دپاره مؤيد وي[1] لکه چې الله ﷻ د مشرکانو په حال کښې فرمايي: ﴿ بَلْ قَالُوٓا۟ أَضْغَٰثُ أَحْلَٰمٍۭ بَلِ ٱفْتَرَىٰهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ ﴾ [الانبياء:۵] يعني مشرکان يوازې په دې اکتفاء نه کوي چې قرآن کريم ته د جادو لقب ورکړي بلکې دوی وايي چې دا د باطلو خوبونو مجموعه ده، بلکې د خپله خانه يې جوړ کړی دی، بلکې دا د اشعارو مجموعه ده او نوموړی سړی (نبي کريم ﷺ) يو شاعر دی.

نو په دې مقام کښې د ﴿ بَلْ ﴾ توری د تائيد دپاره دي او بس.

که څه هم ذکر شوي درېواړه جوابونه سره څه منافات نه لري، ممکنه ده چې د بدليت په لحاظ سره درېواړه مراد کړی شي، مګر مونږ ته د دقت د کبله دوهم (منځنی) جواب په زړه پورې برېښي د همدې کبله مو د (مطلب خلاصه) عنوان لاندې يوازې د همدغه په ذکر باندې اکتفاء کړې ده.

﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَن يَقُولُوا۟ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿٥١﴾ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَخْشَ ٱللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٥٢﴾﴾

[۵۱] يقينًا د مؤمنانو قول (او خبره) چې: (سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا) وامو ورېده او اطاعت مو وکړ، په هغه رخت کښې (هم) د دوی قول (او خبره همدغه يوه) ده کله چې دوی د دې دپاره الله ﷻ او د ده ﷻ پيغمبر ﷺ ته ورو بللی شي ترڅو د دوی ترمنځ (په جګړه کښې) فيصله وکړي.

او دغه کسان همدوی فلاح (نجات) موندونکي دي.

[۵۲] او هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پيغمبر اطاعت وکړي او د الله ﷻ څخه وډار شي او (هم) د ده ﷻ (د عصيان او عذاب) څخه خپل ځانونه وساتي نو دغه کسان همدوی کاميابان (او مطلب ته رسېدونکي) دي.

ارتباط

په وړاندېنيو ايتونو کښې د منافقانو خاصيت او د تګلارې نتيجه بيانه شوې وه، او په دې ايتونو کښې ـبالمقابلـ د سوچه مؤمنانو خاصيت او د دوی د تګلارې ثمراتو ته اشاره شوې ده چې حاصل او توضيحات يې لاندې لوستلی شئ:

د مطلب خلاصه او توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ﴾

[1] مفردات الراغب ص۵۷

کښې د ﴿ قَوْلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾ کلمات د ﴿ كَانَ ﴾ دپاره مقدم خبر دی، او د ﴿ أَن يَقُولُوا ﴾ کلمات ورته مؤخر اسم دی، چې مضمون یې د "انَّ" توري په لحاظ "قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ" راخېژي، ته به وايې چې داسې نازل شوی دی: "إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ".

نو پوښتنه دا ده چې ایا دا غیر مفید کلام نه دی؟ ایا دا ډول کلام د الهي کتاب سره مناسبت لري؟

مونږ وایو چې: په ذکر شوي ایت کښې دا عبارت: ﴿ إِذَا دُعُوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ﴾ په خبر پورې تعلق نیسي او د همدې تعلق په لحاظ د اسم او خبر ترمنځ تغایر واقع کېږي او کلام بې اندازې مفید او ګټور جوړېږي، چې حاصل یې داسې راخېژي:

یقینًا د مؤمنانو قول او خبره ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾ وامو ورېده او اطاعت مو وکړ، په هغه وخت کښې هم د مؤمنانو قول او خبره همدا یوه ده چې: ﴿ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ﴾ "وامو ورېده او اطاعت مو وکړ" کله چې دوی الله ﷻ او د ده ﷻ پیغمبر ﷺ ته د دې دپاره ور وبللی شي ترڅو د دوی ترمنځ په شخړه او جګړې کښې فیصله وکړي، که څه هم د دوی حق په جانبتوب یقیني نه وي.

د مؤمنانو قول او خبره د منافقانو په شان دوه رنګي نه لري چې د ګټې په حال کښې "سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا" وایي، په منډه ورځغلي، او د دې حال څخه په غیر "سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا" وایي (وامو ورېده خو منو یې نه) او د شرعي فیصلې څخه مخونه اړوي بلکې هغه چاته د خپلو شخړو فیصله وړاندې کوي کوم چې په خیانت سره شهرت لري، لکه کعب بن أشرف او نور.

او همدغه کسان فلاح موندونکي دي او په دائمي توګه به د نعمتونو څخه مستفید وي.

فلاح او فَوز څه فرق لري؟

۲_ په ﴿ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴾ کښې د "مُفْلِحُون" کلمه اصلاً د "فَلاحٌ" څخه اشتقاقه شوې ده، او په ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴾ کښې د "فَائِزُون" کلمه د "فَوْزٌ" څخه اخستلې شوې ده؛ نو پوښتنه دا ده چې دغه دواړه مصدرونه (فَلاحٌ، فَوْزٌ) څه فرق لري؟

مونږ وایو چې: ذکر شوي دواړه مصدرونه که څه هم په مصداق کښې فرق نه لري مګر د مفهوم په لحاظ لاندې تفاوت لري:

الف: "فَلاحٌ" د دې څخه عبارت ده چې څوک په نعمتونو کښې دائم پاتې شي او د عذابونو څخه نجات مونده کړي[1].

ب: "فَوْزٌ" دې ته وایي چې څوک خپل مطلب ته ورسېږي او د شرونو او عذابونو څخه بچ پاتې شي[2].

د لومړي مصدر حاصل وړاندې تېر شوی دی او د دوهم مصدر حاصل داسې راخېژي چې: هرڅوک چې د الله ﷻ او د ده ﷻ د پیغمبر ﷺ د ارشاداتو اطاعت وکړي او هم د الله ﷻ څخه د خپلو

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵٤۷

(۲) القاموس المحیط ج۳ ص۵۳٤

سابقه وو ګناهونو په هکله ودار شي او بالاخره په راتلونکي وخت کښې د الله ﷻ بې اطاعتۍ او عصيان (ګناهونو) څخه خپل ځان په وقايه کښې کړي، نو دغه کسان همدوی کامیابان دي او د عذابونو او شرونو څخه بچېدونکي دي.

یو صرفي تخفيف

۳ـ د ﴿ يَتَّقْهِ ﴾ کلمه په اصل کښې "يَوْتَقِيْهِ" وه، د "و" توري په "ت" بدل او بیا ادغام شو. او د "ي" توري په جزم سره سقوط وموند چې دغه کلمه په مجزومه ﴿ وَيَخْشَ اللَّهَ ﴾ کلمه باندې عطفه ده. بیا د "ق" د توري زبر د تخفيف دپاره وغورزولی شو نو "يَتَّقْهِ" ترې جوړ شو لکه څنګه چې نازل شوی دی.

﴿وَأَقْسَمُوا۟ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَـٰنِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ ۖ قُل لَّا تُقْسِمُوا۟ ۖ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٥٣﴾ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ ۖ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا۟ ۚ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَـٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٥٤﴾﴾

[۵۳] او منافقان په داسې حال کښې په الله ﷻ باندې سوګند کوي چې د خپلو سوګندونو (په تاکید کښې) کوښښ کوونکي دي، چې هرومرو که (بالفرض) ته دوی ته امر وکړې (چې د کورونو څخه ووځي) نو خامخا ضرور به دوی (ترې) ووځي (او ستا د امر اطاعت به وکړي).

(ای پیغمبره! ته ورته) ووایه چې: سوګندونه مه کوئ طاعت معروف (او څرګند) شی دی (چې په تاسو کښې نشته او په سوګندونو سره درکښې صورت نه نیسي)؛ یقیناً الله ﷻ په هغو عملونو باندې خبردار دی کوم چې تاسو يې (اوس یا په راتلونکي کښې کوئ).

[۵۴] (ای پیغمبره! ورته) ووایه چې: د الله ﷻ اطاعت وکړئ او د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ (په اطاعت کښې يې ټګي مه کوئ).

نو که دوی (د ربښتيني اطاعت څخه) مخونه واړول نو یقیناً په ده (پیغمبر ﷺ) باندې هغه شی دی کوم چې (د الله ﷻ د پلوه) ورباندې تحميل شوی (فرض کړی شوی) دی، او په تاسو باندې هغه شی دی کوم چې (د ده ﷺ د پلوه) په تاسو باندې تحميل شوی (فرض کړی شوی) دی. او که چرته تاسو (همدا اُوس ربښتيني) اطاعت وکړئ نو لاره به مونده کړئ (او خپله فریضه به اداء کړئ).

او په پیغمبر ﷺ باندې خو (بله فريضه) نشته مګر (د احکامو) څرګنده رسونه (ورباندې شته چې په ډېر ښه طريقه باندې اداء کړي دي).

ارتباط او شان نزول

د دې ایتونو ارتباط په شان نزول کښې نغښتی دی، هغه دا چې کله ذکر شوي ایتونه نازل شوه او منافقانو ته ورسولی شوه نو دوی د نبي کريم ﷺ حضور ته ورغله او د خپلو خانونو د تزکیه کولو

دپاره یې په کلکو سوګندونو کښې شروع وکړه چې مونږ ستا د امر اطاعت کوو او هره یوه خبره دې منو، که څه هم په هغې کښې د کورونو څخه وتل شامل وي.

نو ذکر شوي ایتونه نازل شوه(۱) چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

اى پیغمبره! منافقان ستا حضور ته درځي او د الله ﷻ په نامه ډېر په کلکه سوګندونه کوي چې: والله، بالله، تالله که بالفرض ته مونږ ته امر وکړې چې د خپلو کورونو څخه د جهاد دپاره او یا بدون د جهاد څخه ووځئ، نو مونږ به هرومرو خپل کورونه خالي کړو او ستا د امر اجابت به وکړو، نو کله چې مونږ ستا د پلوه د دغسې ثقیل حکم منلو ته چمتو او تیار یاستو، نو په نورو اوامرو کښې به هیڅ ناغېږي ونه کړو.

۱ـ نو کله چې هغوی تاته د خپلې تزکیې دپاره درغله نو ورته ووایه چې:

الف: اى هغو کسانو کومو چې فقط په خولو سره ایمان راوړی دی! سوګندونه مه کوئ، په سوګندونو باندې خپل خانونه مه تزکیه کوئ چې ضرور به تاسو اطاعت وکړئ.

ب: ستاسو اطاعت خو معلوم دی، ستاسو اطاعت مونږ ته په تجربه باندې په اثبات رسېدلی دی چې یوازې دخولې اطاعت دی او بس.

ج: نو ستاسو اطاعت به په راتلونکي کښې هم په هغه ډول وي لکه څنګه چې پخوا وه، او دا څکه چې تاسو د منافقت څخه لاس نه دی اخستی، او یقیناً الله ﷻ ستاسو په هغو اعمالو باندې خبردار دی کوم چې تاسو یې په راتلونکي کښې یا سمدستي کوئ؛ بالفرض که مونږ په سوګندونو باندې تېر باسئ؛ الله ﷻ خو به هیڅکله پرې تېر نه شئ ویستلی.

د: اى پیغمبره! یو ځل بیا ورته په صراحت سره ووایه چې سوګندونه مه کوئ، د الله ﷻ اطاعت وکړئ او همدارنګه د الله ﷻ د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ او په عملي میدان کښې خپل انقیاد ځرګند کړئ، چې بدون د سوګندونو څخه ستاسو اطاعت اثبات شي.

۲ـ نو که بیا هم منافقانو د صریحو اوامرو اطاعت ونه کړ او مخونه یې ترې واړول نو په دغه صورت کښې ورته ووایه چې:

الف: ستاسو د بې اطاعتی څخه د الله ﷻ په پیغمبر ﷺ باندې هیڅ بد اثر نه پرېوځي، د ده ﷺ په اوږو باندې د الله ﷻ د پلوه هغه مکلفیت اېښودلی شوی دی کوم یې چې په ډېره ښه طریقه اداء کړی دی؛ یا په بل عبارت: د الله ﷻ احکام یې تاسو ته ورسول او خپله غاړه یې په ډېره ښه وجه خلاصه کړه. اما کوم مکلفیت چې ستاسو په غاړه باندې د الله ﷻ د پلوه اېښودلی شوی وه نو هغه ستاسو په غاړو باندې پاتې شو او اطاعت مو ونه کړ.

نو د قیامت په ورځ به هیڅکله ستاسو د جنایت او بې اطاعتی په هکله پیغمبر ﷺ ته ملامته

---

(۱) البحر المحیط ج۸ ص۶۳؛ زاد المسیر ج۵ ص۳۷۱

راجع نه کړی شي چې تا ولې بې اطاعتي ته پرېښودلي وه.

ب: ای منافقانو! اوس هم وخت تېر نه دی، که تاسو همدا نن د ده ﷺ اطاعت وکړئ او د منافقت څخه لاس واخلئ نو سمه لاره به مونده کړئ، او هیڅکله به الله ﷻ تاسو په پخوانیو جنایتونو باندې ونه نیسي.

ج: بالآخره د الله ﷻ د پلوه ټولو عالمونو ته ـ د منافقانو په شمول ـ اعلان کړه چې په پیغمبر ﷺ باندې د څرګندې رسونې څخه علاوه نور څه نشته، چې خپل دغه مکلفیت یې په پوره مېړانه اداء کړی دی، نور خلک پوهېږي او کار یې.

توضیحات

۱ـ په ﴿ وَأَقْسَمُواْ بِٱللَّهِ جَهْدَ أَيْمَٰنِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ جَهْدَ ﴾ کلمه مصدر ده چې د فاعل معنی ورکوي او د ﴿ وَأَقْسَمُوا ﴾ د ضمیر څخه د حالیت په اعتبار منصوبه ده[۱]، یعنې او منافقان په داسې حال کښې په الله ﷻ باندې سوګندونه کوي چې په خپلو سوګندونو کښې په کلکوالي سره کوښښ کوونکي دي. د کلکوالي مثالونه یې دا دي:

الف: "نُقْسِمُ بِاللهِ الْعَظِيْمِ، رَبِّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ". ب: "نُقْسِمُ بِاللهِ وَتَاللهِ، ثُمَّ تَاللهِ" او داسې نور.

متعدد تحلیلونه

۲ـ د ﴿ طَاعَةٌ مَّعْرُوفَةٌ ﴾ په اعراب کښې علماوو کرامو متعدد تحلیلونه کړي دي[۲] لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: دلته مبتدأ مقدره ده، یعنې: "اَلْمَطْلُوْبُ مِنْكُمْ طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ"، تاسو سوګندونه مه کوئ دا ستاسو څخه نه غوښتلی کېږي، ستاسو څخه په شریعت کښې د معروف إطاعت غوښتنه کېږي نو دغه کار وکړئ.

ب: دلته خبر مقدر دی، یعنې: "طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ أَوْلَى مِنَ الْأَيْمَانِ الْكَاذِبَةِ"، سوګندونه مه کوئ د دروغو د سوګندونو څخه معروف اطاعت بهتر دی لکه چې ټول مؤمنان اطاعت کوي او سوګندونه نه کوي.

ج: ﴿ طَاعَةٌ ﴾ مبتدأ ده او خبر یې "مَعْرُوفَةٌ" دی، او نکره خو کله په مثبت کلام کښې هم د عموم دپاره استعمالېږي او د ابتدائیت دپاره صالحه ګرځي. لکه چې وایي: "تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ" مطلقه کجوره د مولخ څخه بهتره ده، چې په خیراتولو سره یې د هغه محرم غاړه خلاصېږي کوم چې مولخ یې وژلی وي.

یعنې سوګندونه مه کوئ، ستاسو مطلق اطاعت معلوم دی چې ټول د تګې برګې څخه جوړ دی، نو په سوګندونو سره یې د قبول مقام ته نه شئ رسولی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۱۹۹

(۲) البحر المحيط ج۸ ص۶۳؛ المحرر الوجيز ج۱۱ ص۳۲۰

مومنږ ته همدغه درېم تحلیل بهتر برېښي چې د ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ خَبِيرُۢ بِمَا تَعۡمَلُونَ ﴾ سره بنه پیوند نیولی شي، یعنې ستاسو پخوانی اطاعت خو تولو ته معروف او څرګند دی او په راتلونکي اطاعت باندې مو الله ﷻ خبردار دی، چې هغه هم د تګی څخه ډک دی، چې ضرور به یې د سزا سره مخامخ شي:

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمۡ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرۡتَضَىٰ لَهُمۡ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ يَعۡبُدُونَنِي لَا يُشۡرِكُونَ بِي شَيۡـٔٗاۚ وَمَن كَفَرَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ۝٥٥ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ۝٥٦ لَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مُعۡجِزِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ وَمَأۡوَىٰهُمُ ٱلنَّارُۖ وَلَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ۝٥٧ ﴾

[۵۵] الله ﷻ ستاسو د جملې څخه هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې (رښتیانی) ایمان راوړی وي او نېک عملونه کوي (داسې وعده چې) هرومرو ضرور به دوی په ځمکه کښې داسې خلیفه ګان وګرځوي، لکه څنګه یې چې هغه کسان (پکښې) خلیفه ګان ګرځولي وه کوم چې د دوی څخه مخکښې تېر شوي دي (لکه بني اسرائیل د فرعونیانو د هلاکت څخه وروسته)، او (هم) هرومرو ضرور به د دوی دپاره (په ځمکه کښې) هغه دین قوي (او محکم) وګرځوي کوم چې ورته الله ﷻ خوښ (غوره) کړی دی (چې د اسلام څخه عبارت دی). او (هم) هرومرو ضرور به دوی ته د دوی د خوف (او ډار) څخه وروسته أمن (د) بدیل (په توګه) ورکړي.

(او دا خکه چې) دوی (یوازې) زما عبادت کوي او زما سره (په عبادت کښې) هیڅ شی نه شریکوي. (نو هرڅوک چې په همدغه حال کښې خپل ایمان ته ادامه ورکړي همدوی کامیابان دي) او هرڅوک چې د دغې وعدې د تحقق څخه وروسته کفران (او کفر) وکړي نو دغه کسان همدوی کامل فاسقان دي (او د نعمتونو د ادامې استحقاق نه لري).

[۵۶] (نو ای مؤمنانو! فسق مه کوئ) او خپل لمونځونه ودروئ او (هم) زکاتونه ورکړئ او د پیغمبر ﷺ اطاعت وکړئ، شاید چې په تاسو باندې رحم وکړی شي.

[۵۷] (ای پیغمبره!) هرومرو ته ګومان مه کوه (او نه دې ستا اُمتیان ګومان کوي) چې هغه کسان به په ځمکه کښې (د الله ﷻ) عاجز کوونکي (او کمزور کوونکي) شي کومو چې کفر غوره کړی دی (او د وعدې د پوره کولو مخه به یې ونیسي).

(او داخکه چې:) د دوی اوسېدنځای اور (دوزخ) دی، او (دا دوزخ) د بېرته ورتاوېدلو ډېر بد (او ناکاره) ځای دی (یا په بل عبارت: همدوی مقهور او مغلوب وي).

ارتباط او شان نزول

د [النور: ۴۲] ایت څخه راپدېخوا تر دې خایه پورې که څه هم په ضمني توګه د مؤمنانو څه صفاتو ته اشاره شوې ده مګر په قصدي ډول پکښې یا د څرګندو کفارو او یا د ناڅرګندو کفارو (منافقانو) حالات بیان شوي دي. نو څه لرې نه ده چې د ځینو مؤمنانو زړونو به غوښتي وي چې: کاش! داسې تولنه مو درلودی چې د څرګندو کفارو د خطراتو څخه مامونه او د منافقانو څخه خالي وی، ترڅو مو پکښې خپل دین په احسنه طریقه پیاده کړی وی، او د هیڅ طرفه راته ډار او خطر متوجه نه وی؛ نو الله ﷻ به په دې ایتونو کښې د همدغو هیلو او قلبي غوښتنو اجابت نازل کړی وي.

همدې مضمون ته ورته مضمون د دغو ایتونو په شان نزول کښې هم روایت شوی دی چې یوه ورځې صحابه وو کرامو ﷺ آرزو وکړه چې: ای د الله رسوله! په مونږ باندې تر نن ورځې پورې داسې وخت نه دی راغلی چې د دښمنانو څخه په امن کښې شوي یاستو او خپله وسله مو په بې غمی سره د خپلو غاړو څخه غورزولې وي. نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «لَنْ تَلْبَثُوْا إِلَّا يَسِيْرًا حَتّٰى يَجْلِسَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ فِي الْمَلَإِ الْعَظِيْمِ مُحْتَبِيًا لَيْسَتْ فِيْهِمْ حَدِيْدَةٌ»[۱] یعنې تاسو به درنګ ونه کړئ مګر لږ وخت چې ستاسو یو سړی به په لویه اجتماع کښې په داسې حال ناست وي چې خپل ځان به یې (بې غمه) په څادر کښې رانغښتی وي، او په دغې لویه اجتماع کښې به د هیچا سره اوسپنه (وسله) موجودیت ونه لري. نو الله ﷻ په دغو ایتونو کښې د خپل پیغمبر خبره تصدیقه کړه چې حاصل یې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! د خپل اُمت مؤمنانو ته عمومًا او خپلو صحابه وو کرامو ﷺ ته خصوصًا اعلان کړه چې:

۱ـ الله ﷻ ستاسو د جملې څخه ـ چې په طیبه کلمه باندې قائل یاست ـ هغو کسانو ته وعده ورکوي کومو چې په رښتیاني ډول باندې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې هم ورسره ملګري کړي دي چې:

الف: ضرور هرومرو به دوی په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي، او هیڅ معارض او مقابل به ورسره موجودیت ونه لري چې دوی ترې په ډار کښې واقع شي او نه به د دوی په ټولنه کښې داسې منافقان شتون ولري چې کارونه یې ورتخریب کړي.

ب: کوم کسان چې سمدستي د ځمکې د واکدارۍ خبرې کوي د هغوی ټغر به د ځمکې دمخه ټول کړي. لکه چې الله ﷻ همدغسې عملیه په پخوانیو قومونو کښې پیاده کړې ده، چې کفار یې هلاک کړي دي او د ځمکې خلافت یې مؤمنانو ته عنایت کړی دی.

ج: همدارنګه به مؤمنانو ته د دوی هغه دین پوره پیاوړی کړي کوم چې الله ﷻ د همدوی دپاره

---

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۱؛ الدر المنثور ج۶ ص۲۱۵

غوره کړی دی، نو د ځمکې په مخ به داسې څوک ژوندی پرینږدي کوم چې د دوی د غوره کړی شوي دین د پرمختګ مخنیوی وکړي.

د: بالآخره الله ﷻ به دوی ته د خوف او ډار په عوض امن د بدیل په توګه ورکړي، آن تردې چې دوی به د ډېر امنیت د کبله د وسلې ګرځولو ته څه اړتیا ونه لري.

۲ـ ذکرو شوو ایماندارانو او صالحانو ته به ذکره شوې وعده دپوره کېدلو څخه وروسته تر هغه ادامه ولري او استمرار به مونده کړي ترڅو چې دوی یوازې زما عبادت کوي او په هیڅ وجه راسره هیڅ شئ شریک ونه ګرځوي. یا په بل عبارت: ترڅو چې دوی یوازې په ماباندې اعتماد ولري او د کفري دولتونو څخه خپل اعتماد په بشپړه توګه سلب کړي.

۳ـ ای پیغمبره! کله چې الله ﷻ هغوی ته خپل وعده ورپوره کړه نو هرڅوک او هره یوه ډله چې د وعدې پوره کولو څخه وروسته ناشکري وکړي او د الله ﷻ څخه په غیر په بل چا (یا بل کفري دولت) باندې اعتماد وکړي نو د الله ﷻ په نزد همدغه کسان فاسقان دي او د فاسقانو سره ذکره شوې وعده ادامه نه مونده کوي، بلکې هغه د صالحانو (غیر فاسقانو) پورې اختصاص لري.

۴ـ نو ای پیغمبره! خپل اُمت ته اطمنان ورکړه چې بې غمه اوسئ ذکره شوې وعده پوره کېدونکې ده، هیڅ تشویش مه کوئ. فقط خپل لمونځونه ودروئ او خپل زکاتونه ورکړئ او د خپل پیغمبر رښتیانی اطاعت وکړئ، شاید چې په تاسو باندې د الله ﷻ د پلوه رحم وکړی شي او د ذکرې شوې وعدې د تحقق جوګه وګرځئ.

۵ـ ای پیغمبره! مه ته تشویش کوه او نه دې ستا اُمت تشویش کوي چې کفار به د الله ﷻ د ارادې مخه بنده کړي او وربانديې به زورور شي (پرې به یې نه ږدي چې ستاسو سره خپله وعده په ځمکه کښې پیاده کړي). او دا ځکه چې:

الف: د الله ﷻ عاجز کوونکی هیڅوک نه شي جوړېدلی، چې زور یې وربانديې د پاسه شي.

ب: کفار د الله ﷻ دښمنان دي چې په آخرت کښې یې ورته دوزخ ټاکلی دی، چې د بېرته ورتاوېدلو ډېر بد ځای دی.

لنډه دا چې کفار په دنیا او اخرت کښې د الله ﷻ په نزد مقهور او مغلوب دي او هم د ذلت سره مخامخ کېدونکي دي.

توضیحات

۱ـ که څوک وایي چې په ﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمْ ﴾ کښې د "مِنْ" توری د بعضیت دپاره دی[۱] او د "كُمْ" په ضمیر سره صحابه کرام ﷺ مخاطب دي، نو پوښتنه دا ده چې: دوی خو ټول عادلان دي ایا د دوی سره د ﴿ مِنكُمْ ﴾ د کلماتو نزول مناسب دی؟ حال دا چې د ځینو په عدالت باندې دلالت کوي او بس؟

(۱) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۵

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو د "مِنْ" ذکر شوی توری د بیان دپاره اخستی دی(١)، یعنې الله ﷻ هغو کسانو ته وعده ورکوې کومو چې ایمان راوړی دی او نېک عملونه یې کړي چې هغوی همدا ستاسو (صحابه وو کرامو ﷺ) څخه عبارت دي.

مګر مونږ ته بهتره برېښي چې د "مِنْ" توری د تبعیض دپاره دی خو د "کُمْ" په ضمیر باندې هغه څوک مخاطب دی کومو چې ایمان راوړی دی، برابره خبره ده چې په صداقت سره وي او که په منافقت سره وي، نو د "مِنْ" د توري په نزول باندې د وعدې څخه منافقان بې برخې شوي دي. اما ذکره شوې وعده د قیامت د ورځې پورې ټولو مؤمنانو ته شامله ګڼله کېږي، چې د سوچه ایمان او صالح عمل خاوندان جوړ شي.

د دې ډول ضمیر لاندې نظائر ولولئ:

الف: په ﴿ كُفُّوٓاْ أَيۡدِيَكُمۡ ﴾ [النساء:٧٧] ایت کښې د "کُمْ" په ضمیر باندې د دواړو ډلو (مؤمنانو او منافقانو) مجموعه مخاطبه کړی شوې ده.

ب: په ﴿ وَلَوۡ أَنَّا كَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ أَنِ ٱقۡتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ﴾ [النساء:٦٦] ایت کښې د "هُمْ" ضمیر د مؤمنانو او منافقانو مجموعې ته راجع دی. د زیات تحقیق دپاره دې په همدې کتاب کښې د ذکرو شوو ایتونو تحقیقاتو ته مراجعه وکړی شي.

استخلاف څه معنی؟

٢_ په ﴿ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾ کښې د "يَسْتَخْلِف، اسْتَخْلَفَ" دواړه کلمې د "اسْتِخْلاف" څخه اشتقاقې شوې دي، "اسْتِخْلاف" دېته وایي چې څوک د بل چا دپاره خلیفه (نائب) وټاکل شي(٢).

په دې مقام کښې الله ﷻ مؤمنانو ته د "اسْتِخْلاف" وعده ورکړې ده، چې په لاندې دوه وو معناوو باندې تفسیر کېدی شي:

الف: الله ﷻ به د کفارو حکومتونه رنګ کړي او په عوض به یې صالحان مؤمنان د حکومت او اقتدار خاوندان وګرځوي، لکه چې په پخوانیو زمانو کښې یې د فرعونیانو حکومت دړې وړې کړ او د ځمکې د اقتدار واګې یې د بنې اسرائیلو په ولکه کښې ورکړې.

الله ﷻ فرمایي چې: ﴿ قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمۡ أَن يُهۡلِكَ عَدُوَّكُمۡ وَيَسۡتَخۡلِفَكُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرَ كَيۡفَ تَعۡمَلُونَ ﴾ [الأعراف:١٢٩] یعنې موسی ﷺ خپل قوم مخاطب کړ چې: تاسو وارخطا کېږئ مه! او خپل رب ﷻ ته اُمید وکړئ چې ستاسو دښمن (فرعونیان) به هلاک کړي او په عوض به یې تاسو په ځمکه کښې خلیفه ګان وګرځوي، نو وبه ګوري چې تاسو څنګه عمل کوئ (شکر کوئ او که ناشکري).

---

(١) تفسیر الکشاف ج٣ ص٢٥١

(٢) لسان العرب ج٩ ص٨٣

د موسی ﷺ ذکره شوې خبره الله ﷻ رښتيا کړه چې فرعونيان يې هلاک کړل او د ځمکې واکې يې د بني اسرائيلو په ولکه کښې ورکړې لکه چې په [الأعراف:۱۳۷] ايت کښې پرې صراحت شوی دی.

ب: الله ﷻ به د پيغمبر ﷺ د وفات ځخه وروسته د شريعت په نفاذ کښې اُمتيان د ده ﷺ خليفه ګان وګرځوي، يا په بل عبارت: د ده ﷺ اُمتيان به همغه حالت ته ادامه ورکړي کوم چې د پيغمبر په ژوند کښې موجود وه، او يا به د ځه فرجې (وُت) ځخه وروسته د کفارو اقتدار ختم کړي او د ده ﷺ اُمتيان به په اقتدار کښې راولي.

نبي کريم ﷺ د خلافت د همدغې معنی په دوه وو صورتونو باندې صراحت کړی دی چې فرمايلې يې دي:

اول: «لَوْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا يَوْمٌ لَبَعَثَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ رَجُلًا مِنَّا يَمْلَؤُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ جَوْرًا»[۱] يعنې که بالفرض د دنيا د عمر ځخه نه وي پاتې مګر يوه ورځ، نو دغه يوه ورځ به الله ﷻ اوږده کړي ترڅو پکښې زمونږ (د ساداتو) ځخه داسې يو سړی مبعوث کړي چې ټوله دنيا په عدل باندې ډکه کړي لکه چې په عين وخت کښې به په ظلم باندې ډکه وي (نو دا به لرې کړي او هغه به پکښې ځای په ځای کړي). همدارنګه نبي کريم ﷺ په يوه اوږده حديث کښې نوموړي سړي ته د «خَلِيفَةُ اللهِ الْمَهْدِيُّ» لقب ورکړی دی[۲].

دوهم: «الْخِلَافَةُ فِي أُمَّتِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ مُلْكٌ بَعْدَ ذَلِكَ»[۳] يعنې زما په امت کښې به په اتصال سره دېرش کاله خلافت وي بيا د دې ځخه وروسته به پاچاهي وي.

دغه دېرش کاله ځينو علماوو کرامو[۴] په داسې ډول پوره کړي دي چې: دوه (۲) کاله د ابو بکر الصديق ﷺ د خلافت، لس (۱۰) کاله د عمر الفاروق ﷺ د خلافت، دولس (۱۲) کاله د عثمان الغني ﷺ د خلافت او شپږ (۶) کاله د علي ﷺ د خلافت دورې وې، چې ټول دېرش (۳۰) کاله کېږي.

ذکر شوي مضمون ته نبي کريم ﷺ په يوه بل ځای کښې هم اشاره کړې ده چې په يوه اوږده حديث کښې يې فرمايلي دي چې: «إِنَّ اللهَ زَوَى لِيَ الْأَرْضَ فَرَأَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِيْ مِنْهَا»[۵] يقيناً الله ﷻ ماته ځمکه راغونډه کړه نو ما يې مشرقونه او مغربونه وليده، او بې شکه زما امت چې دی واکداري به يې هغې ځمکې ته ورسېږي کومه چې ماته الله ﷻ راغونډه کړې وه (او په ماباندې يې وليدله).

سوال جواب

۳ـ که څوک وايي چې: د علي ﷺ د خلافت په دوره کښې خو آمن نه وه بلکې خوف او ډار په منطقه

---

(۱) مسند احمد بن حنبل ج۱ ص۲۱۲
(۲) سنن ابن ماجه ص۳۰۰
(۳) جامع الترمذي ج۲ ص۴۶
(۴) تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۵
(۵) صحيح مسلم ج۲ ص۳۹۰

باندې خور وه، نو پوښتنه دا ده چې ایا دغه شپږ کاله هم د ایت شریف په وعده کښې شامل ګڼلی شي؟
مونږ وایو چې: په ایت شریف کښې هغه خوف او ډار د مؤمنانو څخه نفي کړی شوی دی کوم چې د کفارو د پلوه اسلامي جامعې ته متوجه وي، او د څلورم خلیفه په زمانه کښې خوف او ډار د کفارو د پلوه ورته متوجه نه وه، چې د ایت شریف سره منافات ولري. بلکې د خپلمنځي اختلاف د امله یې تحقق موندلی وه.
په همدې مضمون باندې د ذکرو شوو ایتونو د شان نزول روایت په صراحت سره دلالت کوي.

تبصره

۴_که څه هم د ایتونو د سیاق سره په دې مقام کښې د خلافت لومړی معنی ډېره مناسبه بریښي مګر زمونږ په فکر څه لرې نه ده چې دلته د خلافت لومړی معنی په عبارة النص او دوهمه معنی په اشارة النص سره اراده کړی شي؛ نو حاصل به یې داسې راوځېږي چې: الله ﷻ مؤمنانو صالحانو ته وعده ورکړې ده چې د وخت د کفارو حکومت به رنګ کړي او د ځمکې واګې به د همدوی په لاس ورکړي ترڅو پکښې دوی د خپل پیغمبر ﷺ په نیابت اسلامي شریعت پیاده کړي.

یوه پوښتنه او د هغې جواب

۵_ که څوک وایي چې: د راشده خلفاوو د دېرشو (۳۰) کلونو څخه علاوه خو په دنیا کښې ډېر اسلامي حکومتونه تېر شوي دي او لا روان دي تېرېږي، نو ایا دغه حکومتونه د ذکرې شوې وعدې مصداقات نه شي جوړېدلی؟ یا په بل عبارت: څه وجه ده چې د دنیا دغو مستقلو اسلامي حکومتونو ته د خلافتونو القاب نه شي ورکولی؟
مونږ وایو چې: ذکر شوي حکومتونه څکه د وعدې مصداقات نه شي جوړېدلی چې:
الف: دغه اسلامي حکومتونه د کفارو څخه عموماً او د امریکا د حکومت څخه خصوصاً په ډار کښې دي، او په ذکره شوې وعده کښې دا خبره شامله ده چې د کفارو څخه به مامون وي.
ب: دغه حکومتونه په بې غمی سره په ټولو ساحو کښې اسلامي شریعت یا نه عملي کوي او یا یې د کفارو د ډاره نه شي عملي کولی، او په وعده کښې د الهي غوره دین تعمیل یوه څرګنده نښه ده.
شاید چې د وعدې ذکر شوې دوه مهمې برخې به هغوی ته څکه نه وي ورکړې شوې چې د صالح عمل شرط پکښې منتفي دی او شتون نه لري. د همدې کبله هر یو حکومت د استقلال مدعي دی، او د یوه سره هم دا خیال نشته چې په ټوله دنیا کښې دې ټول مسلمانان د یوه حکومت تر بېرغ لاندې راټول شي او تعدد دې د منځه لاړ شي، د حکومتونو تعدد ته خو شریعت اجازه نه ورکوي.

اسلامي امارت یا د وعدې مصداق

۶_ هو! په موجوده زمانه کښې[1] یوازې د افغانستان اسلامي امارت دی چې د کفارو څخه عموماً

---
(۱) ۱۴۲۰/۵/۱۰ هـ ق = ۱۳۷۸/۵/۳۱ هـ ش = ۱۹۹۹/۸/۲۲ م.

او د امریکا د حکومت څخه خصوصاً نه ډارېږي، که څه هم پروسکال یې وربانديې کروز توغندي وورول او سږ کال یې وربانديې اقتصادي بنديزونه ولګول خو د دې سره-سره اسلامي امارت لکه ونه مستقیم په خپل مکان دی که خزان وربانديې ورشي که بهار؛ په همدغه حال کښې یې په زنانه وو بانديې شرعي حجاب عملي کړ، د رسمي دوائرو څخه یې د کار کولو څخه منعه کړې او هم یې شرعي حدود اجراء کړه او د مختلط تعلیم مخه یې بنده کړه.

الله ﷻ دې وکړي چې په هره برخه کښې شریعت عملي کړي او د رشوت مخه هم ونیسي او کوم زاړه کمونستان چې چرته غلي او پټ شوي دي هغوی هم د منځه یوسي. ترڅو د یو پلوه همدغه امارت په دې زمانه کښې د ذکرې شوې وعدې مصداق وګرځي، او د بله پلوه د راتلونکي الخلیفه المهدي د راڅرګندېدلو زمینه مساعده شي ـ آمین یا رب العالمین.

درې جملې او اعرابي محلونه

۷ـ په دې مقام کښې باید د لاندې درېوو جملو اعرابي محلونه په نظر کښې ونیولی شي چې په تفسیر بانديې اثر غورزوي:

الف: په ﴿ يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا ﴾ جمله کښې دوه احتماله تحقق موندلی شي[۱]:

اول: دا جمله د ﴿ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ ﴾ څخه حال واقع شوې ده، یعنې په داسې حال کښې صالحانو مؤمنانو ته الله ﷻ وعده ورکوي چې دوی خاص زما عبادت کوي او هیڅ شی راسره په عبادت کښې نه شریکوي. نو په دې تقدیر سره دا جمله د ما قبل دپاره تاکید واقع کېږي.

دوهم: دا جمله مستانفه ده، ته به وایې چې چا د ذکر شوې وعدې د ورکړې وجه پوښتلې وي او په جواب کښې ورته ویل شوي وي چې هغوی ته ذکره شوې وعده ځکه ورکړه شوې ده چې دوی یوازې زما عبادت کوي او په عبادت کښې راسره هیڅ شی نه شریکوي.

نو په دې تقدیر دا جمله تاسیس فائده کوي، او د تاکید څخه تاسیس بهتر وي.

ب: د ﴿ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴾ جمله په مقدره جمله بانديې عطفه ده چې د هغې ظهور داسې صورت نیسي: "مَنْ آمَنَ بَعْدَ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَائِزُوْنَ".

دا د یو پلوه او د بله پلوه د ﴿ كَفَرَ ﴾ کلمې په اشتقاق کښې لاندې دوه احتماله صحت لري:

اول: چې د "كُفْرَان" څخه مشتقه وګڼله شي، چې د ناشکرۍ معنی ورکوي[۲].

دوهم: چې د "كُفْر" څخه واخستله شي، چې د عدم ایمان دپاره وضعه شوې ده[۳].

زمونږ په فکر په دې مقام کښې لومړی اشتقاق بهتر دی چې "كُفْرَان" په "كُفْر" بانديې مشتمل دی، یا په بل عبارت: ټول کفار ناشکران دي او په مؤمنانو کښې هم ناشکران شته.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۲۰۴
(۲) تفسیر الکشاف ج۳ ص۲۵۲
(۳) التفسیر الکبیر ج۲۴ ص۲۶

سوال جواب

٨_ که څوک وایي چې: په ذکر شوي عبارت کښې ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ څه شي ته اشاره ده؟

مونږ وايو چې: ځینو مفسرینو کرامو دغه کلمه ذکر شوي بیان ته اشاره ګڼلې ده[1] یعنې هرڅوک چې د ذکرې شوې وعدې د ورکړې څخه وروسته خپل ایمان ته ادامه ورکړي نو هغه کامیاب دی او هرڅوک چې بالعکس ورباندې کافر شي او عقیده پرې ونه کړي نو هغوی په فسق کښې کمال ته رسېدلي دي، ته به وایې چې فسق په همدوی کښې منحصر دی.

مګر کومه خبره چې غوره او بهتره برېښي هغه دا ده چې په ﴿ ذَٰلِكَ ﴾ سره به د ذکرې شوې وعدې بیان ته نه بلکې حصول ته اشاره وي، یعنې هرڅوک چې د ذکرې شوې وعدې د تحقق او حصول څخه وروسته خپل ایمان ته ادامه ورکړي او د کفر او کفران څخه ځانونه بچ وساتي نو دوی کامیابان دي، او څوک چې د هغې د تحقق څخه وروسته کفر او کفران غوره کړي نو همدوی په فسق کښې کمال ته رسېدلي دي او ډېر ژر به د نعمتونو د زوال سره مخامخ شي.

ج: که څه هم ځینو علماوو کرامو د ﴿ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ الآیة، جملات په ﴿ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ ﴾ [النور: ٥٤] کښې په ﴿ أَطِيعُوا ﴾ باندې عطفې ګڼلې دي[2]، مګر بهتره داسې څرګندېږي _والله ﷻ أعلم_ چې دا به په هغې مقدرې جملې باندې عطفې وي په کومې باندې چې د ﴿ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴾ کلمات دلالت کوي، نو ظهور به یې داسې صورت ونیسي چې: "فلا تَفْسُقُوْا وأقِيمُوا الصَّلاةَ" تر آخره پورې.

یعنې ای مؤمنانو! خپل ځانونه فاسقان مه جوړوئ بلکې خپلو ایمانونو ته ادامه ورکړئ او په بدني او مالي عبادتونو باندې او هم د خپل پیغمبر ﷺ په اطاعت باندې مستمر اوسئ! شاید چې په تاسو باندې د الله ﷻ د جانبه رحم وکړی شي.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِيَسْتَـْٔذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَـٰنُكُمْ وَٱلَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا۟ ٱلْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَـٰثَ مَرَّٰتٍ ۚ مِّن قَبْلِ صَلَوٰةِ ٱلْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ ٱلظَّهِيرَةِ وَمِنۢ بَعْدِ صَلَوٰةِ ٱلْعِشَآءِ ۚ ثَلَـٰثُ عَوْرَٰتٍ لَّكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ ۚ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْـَٔايَـٰتِ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٨﴾ وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَـٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَـٰتِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٩﴾ وَٱلْقَوَٰعِدُ مِنَ

(١) تفسير ابي السعود ج٦ ص١٩١
(٢) اللباب في علوم الكتاب ج١٣ ص٤٤٣

ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِي لَا يَرۡجُونَ نِكَاحٗا فَلَيۡسَ عَلَيۡهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعۡنَ ثِيَابَهُنَّ غَيۡرَ مُتَبَرِّجَٰتِۭ بِزِينَةٖۖ وَأَن يَسۡتَعۡفِفۡنَ خَيۡرٞ لَّهُنَّۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٦٠﴾

[۵۸] ای هغو کسانو چې ایمان یې راوړی دی! هرومرو او ضرور دې هغه کسان ستاسو څخه (د درننوتلو دپاره) اجازه واخلي د کومو چې ستاسو ښي لاسونه مالکان شوي دي او هغه کسان (دې هم درڅخه اجازه واخلي) کوم چې ستاسو (احرارو) د جملې څخه د احتلام وخت ته نه وي رسېدلی (البته دغه اجازه اخستل) په درېوو وختونو کښې (ضرور) دي، (هغه دا:) د سبا د لمانځه څخه وړاندې، او په هغه وخت کښې چې تاسو (پکښې) خپلې جامې بردئ، چې د غرمې د وخت څخه عبارت دی، او (بالاخره) د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته.

(دا) ستاسو دپاره د عورتونو (د لوڅولو) درې وختونه دي، د دې درېوو وختونو څخه وروسته نه په تاسو باندې ګناه شته (چې هغوی ته تعلیم ورنه کړئ) او نه په هغوی باندې (څه ملامته او غاښ چیچی شته چې بې اجازې درننوځي).

(هغوی) په تاسو باندې طواف کوونکي (وتونکي او ننوتونکي) دي (او) ستاسو ځینې په ځینو نورو باندې (هم طواف کوونکي) دي (ستاسو هم ورته اړتیا پېښېږي).

(ای پیغمبره!) په دغه شان سره الله ﷻ تاسو ته ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت خاوند دی.

[۵۹] او کله چې ستاسو څخه ماشومان بلوغ (د احتلام حد) ته ورسېدل نو دوی دې (بیا) داسې اجازه اخلي (او بې اجازې دې نه داخلېږي) لکه څنګه چې هغه کسان اجازه اخلي کوم چې د دوی څخه (لا) وړاندې بلوغ (د احتلام حد) ته رسېدلي وه (او اجازې یې اخستې).

دغه ډول الله ﷻ تاسو ته خپل ایتونه (احکام) بیانوي، او الله ﷻ پوه (او) د حکمت څښتن دی.

[۶۰] او ناستې (سپین سرې) ښځې چې دي (دا) د هغو ښځو څخه عبارت دي چې (د بوډاتوب د کبله) تمه نه کوي چې څوک به یې په نکاح باندې واخلي، نو په دوی باندې څه ګناه نشته چې خپلې لوبې جامې (حجابونه او څادرېګانې) په داسې حال کېږدي چې په زینت سره څرګندونکې نه وي.

او که دوی (د همدغه بوډاتوب د حال سره-سره د څادریګانو د غورزولو څخه) خپل ځانونه په ځنګ وساتي (او پرهېزګاري تري وکړي) نو دا کار ورته ډېر بهتر دی (چې دا عزیمت دی او هغه رخصت).

او الله ﷻ اورېدونکی (او) پوه دی (هرڅه اوري او په هرڅه پوهېږي).

ارتباط او شان نزول

۱ـ وړاندېني ایتونه په عقیدوي احکامو او ترغیب او ترهیب باندې مشتمل وه، په دې ایتونو کښې د معاشرتي احکامو او آدابو بیان تکمیل شوی دی.

۲ـ که څوک وايي چې: په کار وه (مناسب وه) چې دا ايتونه د [النور:۳۴] ايت څخه وروسته په توقيفي توګه ايښودل شوي وی، ځکه چې د معاشرتي احکامو او آدابو څه برخې اختتام موندلی دی، ترڅو د ملغلرو امیل مرتب تشکیل شوی وی او په منځکښې يې د عقدوي احکامو څه برخه په توقيفي توګه نه وی ځای په ځای شوې؟

مونږ وايو ـوالله ﷻ أعلمـ چې: د ايتونو د نزول په وخت کښې خلک د معاشرتي احکامو او آدابو سره نابلده او ناآشنا وه، نو څه لږې نه وه چې تعمیل يې ورباندې ثقیل اودروند تمام شوی وی.
نو د دغه ثقل د تخفيف کولو دپاره الله ﷻ د ذکرو شوو احکامو او آدابو په منځکښې څه عقیدوي احکام او د ترغیب او ترهیب ایتونه کېښودل ترڅو ټولو مسلمانانو ته ارشاد وکړې چې تاسو ورباندې د ايمان په قوت سره عمل کولی شئ؛ نو خپل ايمان قوي کړئ چې اجراء کول يې درباندې اسان او تخفيف شي.

مونږ ته په تجربه ثابته شوې ده چې د معاشرتي احکامو او ادابو تعميل د ايمان قوت غواړي ځکه چې د تعمیل په صورت کښې سړی د خپلوانو او اقاربو د اعتراضاتو او غُصې لاندې واقع کېږي او څینې لا ورسره بالکل د ناستې ولاړې څخه لاس اخلي او دښمني ورسره اختیاروي او داسې نور.

۳ـ اما د شان نزول په باب يې علماوو کرامو دوه روايتونه ذکر کړي دي[۱]، څه لږې نه ده چې دواړه يې د نزول اسباب وګڼلی شي. هغه دا چې:

الف: يوه ورځې نبي کريم ﷺ د ضرورت د کبله عمر ﷺ د يوه غلام په ذريعه راوغوښت، غلام هغه ته په تکنده غرمه کښې ورغی چې نبي کريم ﷺ دې بولي.
دغه غلام عمر ﷺ په داسې حال باندې وليد د کوم په ليدلو باندې چې نوموړی ﷺ خوښ نه شو.
د همدې کبله کله يې چې د دعوت اجابت وکړ او د نبي کريم ﷺ په حضور کښې حاضر شو نو عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! کاش چې الله ﷻ مونږ ته داجازې غوښتلو په هکله څه نور اوامر او نواهي هم نازل کړي وی. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت شریف نازل کړ.

ب: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يوه ښځه ورغله ـچې "أَسْمَاء بنت مُرْثَد" نومېدهـ او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! په مونږ باندې زمونږ غلامان او خدمتګاران په داسې حال کښې راداخلېږي چې مونږ په هغه حال کښې داخلېدل نه خوښوو. نو الله ﷻ ذکر شوی ايت نازل کړ، چې حاصل يې په لاندې ډول راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پیغمبره! اوس په خپل اُمت باندې د معاشرتي آدابو او احکامو څه متباقي برخه قرائت کړه هغه دا چې:

۱ـ د الله ﷻ د پلوه مؤمنان مخاطب کړه چې: ای مؤمنانو! تاسو په لاندې ارشاداتو عمل وکړئ:

---

[۱] اسباب النزول للواحدي ص۲۲۲

الف: په څلورشتو ساتونو کښې درې خله (یا په درېوو وختونو کښې) باید ستاسو مملوکان (وينځې وي او که غلامان) او هغه ماشومان کوم چې لا بالغ شوي نه وي هم بدون د اجازې څخه تاسو ته درداخل نه شي. یا په بل عبارت: ذکرو شوو دوارو ډلو ته تعلیم وکړئ او په دغو درېوو وختونو کښې د اجازې اخستل ورزده کړئ او پرې عملي يې کړئ. هغه دا چې:

اول: د سهار د لمانځه څخه وړاندې چې تاسو لا د بسترو څخه نه یاست پورته شوي.

دوهم: د غرمې په وخت کښې چې تاسو د خوب دپاره خپلې جامې غورزولې وي، او د عورت د لوڅېدلو احتمال مو موجود وي.

درېم: د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته چې تاسو د ویده کېدلو دپاره خپل ځانونه چمتو کړي وي او یا ویده یاست.

دغه درې وختونه ستاسو دپاره داسې وختونه دي چې ستاسو د خاصو اندامونو د لوڅېدلو احتمال پکښې شته دی او تاسو نه خوښوئ چې د چا نظر ورباندې ولګېږي، که څه هم هغوی ستاسو مملوکان او یا ماشومان وي.

ب: د دغو درېوو وختونو څخه په غیر نه په تاسو باندې څه ګناه شته چې تعلیم ورته ونه کړئ او نه په هغوی باندې څه باک او پروا شته، چې یا ورته په غُصه شئ او یا يې ورټېئ.

ج: د ذکرو شوو درېوو وختونو څخه په غیر څکه په تاسو باندې څه بندیز نشته، چې خدمتګاران په تاسو باندې طواف کوونکي دي او تاسو ته ځي راځي. یا په بل عبارت: خدمتګاران تاسو ته د خدمت د ترسره کولو دپاره تاوېږي راتاوېږي او تاسو هغوی ته د استخدام دپاره په سات ګرې کښې ارتیا مونده کوئ، نو که بالفرض په ټولو وختونو کښې د اجازې اخستلو ضرورت واجب وګرځولی شي نو تاسو او هغوی (دواړه ډلې) به په حرج کښې واقع شئ، او الله ﷻ تاسو په حرج کښې نه غورزوي.

۲ـ ای پیغمبره! په دغه ډول دقیقه توګه الله ﷻ د احکامو په نزول کښې ستاسو ارتیاوې مراعاتوي، او په څرګنده توګه يې درنازلوي، او دا څکه چې الله ﷻ پوه دی ستاسو ټولې ارتیاوې ورته معلومې دي او هم د حکمت خاوند دی چې په هر یوه حکم کښې يې بې شمېره ګټې او فائدې نغښتې دي.

۳ـ هو! که ستاسو هغه ماشومان (کومو ته چې د درېوو وختونو څخه په غیر د بې اجازې ننوتلو جواز ورکړی شوی وي) بلوغ ته ورسېږي نو بیا دې د نورو بالغانو نارینه وو په شان په ټولو اوقاتو کښې اجازه واخلي، او نه باید تاسو هغوی ته د بې اجازې داخلېدلو اختیار ورکړئ چې دا خو به وړاندې بې اجازې راداخلېدل نو اوس دې هم راداخل شي. یا په بل عبارت: نه دې نوموړي نوي بالغان د خپلو ځانونو څخه ماشومان جوړوي او نه ورته باید تاسو د ماشومانو په نظر وګورئ.

۴ـ ای پیغمبره! په دغې دقیقه توګه الله ﷻ ستاسو دپاره خپل احکام بیانوي، او الله ﷻ هم پوه دی او هم د حکمت خاوند دی.

۵ـ ای پیغمبره! بل حکم په خپل اُمت باندې د زړو او سپین سرو زنانه وو په هکله قرانت کړه

کومې چې د بوډاتوب څخه داسې مرحلې ته رسېدلې وي چې د نکاح اُميد ورسره نه وي، نه پخپله د جنسي ارتباط سره علاقه لري او نه ورته په همدې ملحوظ د چا تمه پيدا کېږي. هغه دا چې.

الف: په دوی باندې څه ګناه او نيونه نشته چې خپلې اضافه جامې ـلکه جلباب او لويې څادرېګانې ـ وغورزوي او په څمکه باندې يې کېږدي.

ب: خو په همدغه حال کښې هم دا شرط ده چې خپل زينت دې د جاهليت د زمانې غوندې نه څرګندوي چې خلک ورباندې د بې شرمې ښځې ګومان وکړي او يا ورته د چا تمه پيدا شي، او نه دې په نخرو باندې حرکت کوي.

ج: د لوی حجاب نه اغوستل ذکرو شوو بوډايانو زنانه وو ته جواز لري او ورباندې ګنهګارېږي نه؛ اما که په همدغه حال کښې هم د خوانانو زنانه وو په شان خپل خانونه په پرده کښې وساتي او بې حجابه بهر ونه وځي نو دا کار ورته بهتر دی، چې نه به پخپله د اتهام لاندې واقع شي او نه به د نارينه وو پام خپلو خانونو ته راواړوي.

د: الله ﷻ اورېدونکی دی، په دغسې زنانه وو پورې هم چې څوک څه خبره وکړي هغه اوري، او پوه دی، که بوډۍ زنانه د ذکرې شوې اجازې څخه بده استفاده وکړي او په چل سره خپل خان نارينه وو ته څرګند کړي نو دا کار ترې هم نه پټېږي او نه يې څوک غولولی شي.

توضيحات

١ـ مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النور:٢٧] ايت لاندې ليکلي دي چې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ خطاب که څه هم نارينه وو ته متوجه دی مګر د تغليب په توګه پکښې زنانه هم شاملې دي، همدارنګه په دې مقام کښې د ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ د نارينه وو خطاب زنانه وو ته هم شامل دی.

٢ـ د ﴿ لِيَسۡتَـٔۡذِنكُمُ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ وَٱلَّذِينَ لَمۡ يَبۡلُغُواْ ٱلۡحُلُمَ مِنكُمۡ ﴾ په ارتباط د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: يوه دا چې د [النور:٣١] ايت په توضيحاتو کښې تېر شوه ـلله ﷻ الحمد والثناء ـ چې بالغ غلام د خپلې مولاګۍ په نسبت د اجانبو غوندې دی او نکاح يې ورته په ابدي توګه حرامه نه ده، نو جائزه نه ده چې د خپلې مولاګۍ محاسن وګوري[1].

حال دا چې په دې ايت کښې ـچې بحث پکښې روان دی ـ غلام ته حق ورکړی شوی دی چې د درېوو اوقاتو څخه په غير بدون د اجازې ورداخل شي، نو څه لرې نه ده چې د خپلې مولاګۍ په محاسنو باندې يې سترګې ولګېږي؟

د دې پوښتنې جواب دا دی چې: دلته د ﴿ ٱلَّذِينَ مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ ﴾ څخه هغه غلامان مطلب دي کوم چې لا بلوغ ته نه وي رسېدلي[2] او دا څکه لکه څنګه چې بالغ غلام د بالغ اصيل حکم لري

(١) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٣١٧
(٢) احکام القرآن للجصاص ج٣ ص٣٣١

همدارنګه ماشوم غلام هم د ماشومٔ اصیل غوندې دی، نو بدون د اجازې ورننوتل (د دربوو اوقاتو څخه په غیر) دوارو ته جائز دي.

اما پاتې شوې وینځې، نو هغوی هم په همدې حکم کښې په دلالة النص سره شاملې دي.

ب: بله پوښتنه دا ده چې: د ﴿ لِيَسْتَئْذِنكُم ﴾ کلمه د امر کلمه ده چې وجوب فائده کوي، حال دا چې ماشومان (اصیل وي او که کم اصل) مکلف نه دي او خطاب ورته متوجه نه دی؟

د دې جواب دا دی چې: دغه امر په حقیقت کښې بادارانو او پلرونو ته متوجه دی، چې تاسو خپلو ماشومانو ته (اصیل وي او که کم اصل) د اجازې غوښتل ورزده کړئ. لکه چې په یوه حدیث کښې همدې مضمون ته په ورته مضمون باندې صراحت شوی دی هغه دا چې:

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ»[1] یعنې تاسو خپلو اولادونو ته د لمانځه په ودرولو باندې په داسې حال کښې امر وکړئ چې اوه کلن وي. دغه حدیث د [طه:۱۳۲] ایت شریف په توضیحاتو کښې مکمل لیکلی شوی دی، والحمد الله ﷻ.

د حُلُم د کلمې معنی

۳ـ د "حُلُم" کلمه مونږ د الله ﷻ په توفیق د [یوسف:۴۴] ایت لاندې شرحه کړې ده چې اصلاً د خوب لېدلو دپاره وضعه شوې ده خو د کنایې په توګه د بلوغ په حال کښې استعمالېږي[2]؛ شاید چې وجه به یې دا وي چې په دغه حال کښې بنیادم خپل ځان په خوب کښې په جنسي ارتباط باندې مشغول ګوري حتی چې کله لا وربانديې غسل هم واجبېږي.

په دې مقام کښې همدغه د بلوغ کنایي معنی مراده ده، پاتې شوه دا خبره چې په څومره عمر کښې بنیادم بالغ ګڼلی کېږي او مکلفیت ورته متوجه کېږي، نو دا موضوع مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النساء:۶] ایت لاندې شرحه کړې ده، که دلته څوک نوره شرحه غواړي نو ځینو اوږدو کتابونو[3] ته دې مراجعه وکړي.

هېر مو نه شي!

۴ـ هېر مو نه شي چې د ﴿ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾ معنی په دې مقام کښې هغه نه ده د کومې په هکله چې نبي کریم ﷺ په یوه حدیث کښې فرمایلي دي چې: «الِاسْتِئْذَانُ ثَلَاثٌ»[4] یعنې اجازه غوښتل تر درې خله پورې دي نو که په دغو درې خلو کښې ورته اجازه ورنه کړه شوه نو باید چې بېرته وګرځي.

بلکې په دې مقام کښې ترې درې وختونه مراد دي، یعنې ذکر شوي اصیل او کم اصل ماشومان باید په دربوو وختونو کښې اجازه واخلي: یو د سهار د لمانځه څخه وړاندې، بل په غرمه کښې او

---

(۱) سنن ابي داود ج۱ ص۷۱

(۲) مفردات الراغب ص۱۲۹؛ لسان العرب ج۱۲ ص۱۴۵

(۳) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۳۱

(۴) صحیح مسلم ج۲ ص۲۱۱

درېم د ماسخوتن د لمانځه څخه وروسته؛ او یا په بل عبارت: دغه د ﴿ ثَلَٰثَ مَرَّٰتٍ ﴾ کلمه په عین ایت کښې په درېوو وختونو سره تفسیره شوې ده.

دا د یوه پلوه، او د بله پلوه که څه هم د ﴿ ٱلْعِشَآءِ ﴾ د کلمې اطلاق د ماښام په وخت باندې هم کېږي[1] مګر په دې مقام کښې ترې د ماسخوتن وخت مطلب دی، نه د ماښام. په همدې مطلب باندې د ایتونو سیاق او ﴿ ثَلَٰثُ عَوْرَٰتٍ ﴾ کلمات دلالت کوي، او دا ځکه چې د ماښام وخت خو داسې وخت نه دی چې د خینو خاصو اندامونو د لوڅولو احتمال پکښې موجودیت ولري.

ایا د ماشومانو دپاره اجازت اخستل اوس هم ضرور دي؟

۵ـ په دې مسئله کښې علماوو کرامو متعدد اقوال کړي دي چې: ایا اوس هم لازمه ده چې په دغو درېوو وختونو کښې د بنیادم خپل بچیان (ماشومان) د داخلېدلو دپاره اجازه واخلي او که څنګه؟[2]، مګر مونږ. یوازې د عبد الله عباس رضي الله عنهما د دوو قولونو په ذکر باندې اکتفاء کوو. هغه دا چې:

الف: نوموړی وايي چې: «لَمْ يُؤْمِنْ بِهَا أَكْثَرُ النَّاسِ آيَةَ الْإِذْنِ وَإِنِّي لَآمُرُ جَارِيَتِي هَذِهِ تَسْتَأْذِنُ عَلَيَّ»[3] یعنې یو ایت دی چې اکثرو خلکو ورباندې دعمل د حیثه ایمان نه دی راوړی (عمل یې ورباندې نه دی کړی) چې د "إذن" د ایت څخه عبارت دی، او یقیناً زه خپلې دغې وینځې ته امر کوم چې په ماباندې د داخلېدلو دپاره اجازه واخلي (زه ورباندې عمل کوم).

ب: نوموړی په یوه بل اوږده حدیث کښې وايي چې: «إِنَّ اللهَ حَلِيمٌ رَحِيمٌ بِالْمُؤْمِنِينَ يُحِبُّ السَّتْرَ وَكَانَ النَّاسُ لَيْسَ لِبُيُوتِهِمْ سُتُورٌ وَلَا حِجَالٌ فَرُبَّمَا دَخَلَ الْخَادِمُ أَوِ الْوَلَدُ أَوْ يَتِيمَةُ الرَّجُلِ وَالرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ فَأَمَرَهُمُ اللهُ بِالِاسْتِئْذَانِ فِي تِلْكَ الْعَوْرَاتِ فَجَاءَهُمُ اللهُ بِالسُّتُورِ وَالْخَيْرِ فَلَمْ أَرَ أَحَدًا يَعْمَلُ بِذَلِكَ بَعْدُ»[4] یعنې یقیناً الله ﷻ د حلم خاوند او په مؤمنانو باندې مهربان دی، او ستر (پرده) خوښوي، پخواني خلک وه چې کوټو یې پردې نه درلودې، او نه یې ډولۍ (پټ خایونه) درلوده، نو ډېر ځله به داسې پېښېدله چې خدمتګار او بچي (او بالآخره) یا د سړي بې پلاره ماشومه (چې په کور کښې به یې اوسېدله) ورباندې په داسې حال کښې ورداخل شوه، چې پخپله سړی به د خپل اهل سره په جنسي ارتباط مشغول وه، نو الله ﷻ دوی ته امر وکړ چې په دغو درېوو د ستر په وختونو کښې اجازه واخلي، نو بیا الله ﷻ خلکو ته پردې او مالونه ورکړه (پراخي یې ورباندې ور وستله) نو ما هیڅوک ونه لیده چې د دې څخه وروسته یې په دغه استیذان باندې عمل کړی وي.

تبصره

۶ـ د احادیثو خینې شارحین وايي[5] چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د لومړي قول څخه دوهم

(۱) مفردات الراغب ص۳٤۷
(۲) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۰۲
(۳) سنن ابي داود ج۲ ص۳٤۹
(٤) سنن ابي داود ج۲ ص۳۵۰
(۵) بذل المجهود في حل ابي داود ج۲۰ ص۱۳۱

قول ته رجوع کړې ده، او یا دا چې لومړنی قول په ندب (استحباب) باندې او دوهم قول په جواز باندې محمول دی. یا په بل عبارت: هلته یې خلک ملامته کړه چې بدون د پراخۍ څخه یې په ایت شریف باندې عمل نه وه کړی او دلته یې ترې ملامته لرې کړه چې د دوی د پراخیو او پتو ځایونو خاوندان ګرځېدلي وه او څه اړتیا نه وه چې د خپلو بچیانو او ماشومانو خدمتګارانو ته په اجازه اخستلو امر وکړي.

مونږ ته همدا نظر بهتر برېښي چې ذکر شوی استیذان د دې کبله متروک ګرځولی شوی وه چې په وروستنیو وختونو کښې یې موجبات د منځه تللي وه، نو که بالفرض بیا په مسلمانانو باندې پخوانی حال راتاو شي او یا په موجوده وخت کښې د مناطقو په لحاظ ځینې مسلمانان د پخواني حال سره مخامخ وي، نو په هغوی باندې لازمه ده چې د ایت شریف په مقتضی عمل وکړي.

په همدې مطلب باندې د ایتونو لاندې جملې هم دلالت کوي:

الف: په ﴿ ثَلَٰثُ عَوْرَٰتٍ ﴾ کښې د ﴿ عَوْرَٰتٍ ﴾ کلمه اصلاً د هغو اندامونو دپاره وضعه شوې ده د کومو د لوڅولو (بربنډولو) څخه چې سړي ته حیاء (شرم) ورځي[1].

په دې مقام کښې د مبالغې په توګه ذکر شوي درېواړه وختونه د ﴿ عَوْرَٰتٍ ﴾ په نامه یاد شوه، یعنې دغه درېواړه وختونه د عورتونو د بربنډولو سره دومره زیات تړاو لري ته به وایې چې پخپله همدغه درې وختونه درې عورتونه دي. نو ای مؤمنانو! که بالفرض په دغو وختونو کښې تاسو د عورتونو بربنډوالي ته نه مجبور کېدلی نو الله ﷻ به پکښې په ماشومانو باندې استیذان نه وی ضرور کړی.

ب: په ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌۢ بَعْدَهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ جُنَاحٌ ﴾ کلمه د ګناه او میلان دواړو معنی ورکوي، که د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْجُنَاحُ" په لحاظ دواړه معناوې مرادې کړی شي نو ډېر ښه تناسب به مونده کړي. یعنې څرنګه چې په دغو وختونو کښې استیذان د ضرورت د کبله صورت نیولی دی نو د دغو درېوو وختونو څخه په غیر په تاسو باندې ګناه نشته چې هغوی ته د استیذان تعلیم ونه کړئ، او په هغوی باندې په توبیخ سره میلان او ملامته نشته چې تاسو ولې بدون د استیذانه راداخل شوئ، ځکه چې ستاسو ضرورت په درېوو وختونو باندې پوره شوی دی نو که تاسو بې ضرورته خپل عورت بربنډوئ هغوی ته د ملامتۍ ګوته نه نیوه کېږي.

ج: په ﴿ طَوَّٰفُونَ عَلَيْكُم ﴾ کښې دې ته اشاره ده که بالفرض ستاسو د اشد ضرورت وجه نه وی نو په هغوی باندې به استیذان بالکل ضروري نه وی ګرځولی شوی ځکه چې هغوی تاسو ته ځي او راځي ته به وایې چې ستاسو څخه طواف کوي، او پوره څرګنده ده چې د طوافیت غوښتنه دا ده چې استیذان ضرور نه کړی شي.

نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «أَنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّهَا مِنَ الطَّوَّافِينَ وَالطَّوَّافَاتِ عَلَيْكُمْ»[2] یعنې

---

(۱) لسان العرب ج۴ ص۶۱۷

(۲) مسند احمد بن حنبل ج۸ ص۳۶۰

پیښو پلیتنه نه ده؛ ځکه چې دا د طواف کوونکو نارینه وو او طواف کوونکو ښځینه وو څخه ده.

د: په ﴿ بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ﴾ کښې دې ته اشاره ده چې طوافیت یوازې هغوی پورې خاص نه دی چې د خدمت د اجراء کولو دپاره ستاسو شاوخوا ګرځي راګرځي. بلکې تاسو ټول خپنې په خپنو نورو باندې طواف کوونکي یاست، حتی تاسو هم اړ یاست چې د خپلو خدمتګارانو او ماشومانو شاوخوا وګرځئ او د خدمت کولو فرمایش ورکړئ، که بالفرض په هغوی باندې په ټولو وختونو کښې استیذان ضرور کړی شوی وی نو تاسو به د زیات حرج او زیاتې ستونزې سره مخامخ شوي وی ترڅو مو د هغوی د موندلو تالاش کولی چې خدمت ورته په ګوته کړئ.

هـ: په ﴿ وَإِذَا بَلَغَ ٱلْأَطْفَٰلُ مِنكُمُ ٱلْحُلُمَ فَلْيَسْتَـْٔذِنُوا۟ كَمَا ٱسْتَـْٔذَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ کښې د ﴿ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾ کلمات په لاندې تفسیرونو سره صورت نیولی شي[1].

اول: د دغو کلماتو څخه هغه کسان مطلب دي کوم چې د دوی څخه وړاندې بلوغ ته رسېدلي وي. یعنې کله چې ماشومان بلوغ ته ورسېږي نو بیا دې خپل خان د ماشومانو د ډلې څخه وباسي او د هغو سړیو غوندې دې په ټولو اوقاتو کښې اجازه اخلي کوم چې د دوی څخه وړاندې بلوغ ته رسیدلي دي، او خپل خانونه دې داسې وګڼي لکه چې لا پخوا بلوغ ته رسېدلي وي او غټ-غټ سړي وي.

دوهم: دلته هغه کسان مطلب دي د کومو د استیذان حکم چې په [النور:۲۷] ایت کښې لا د وړاندې څخه نازل شوی دی. یعنې په دغه صورت کښې دې دوی خپل خانونه د دې ګروپ څخه دباندې وګڼي او په هغه ګروپ کښې دې داخل وشمېري کوم ته چې هلته اشاره شوې ده.

تقریباً دواړه تفسیرونه په مصداق کښې متحد دي.

په ایت شریف کښې د اشارې په توګه مسلمانان په غوږ وهلی شوي دي چې باید ماشومانو ته د بلوغ څخه وروسته د غټو-غټو سړیو په نظر وګوري او داسې دې نه وایي چې دا خو تر پرونه پورې کور ته راننوتل نو نن یې ولې ایسار کړو، دا ځکه چې هلته په بېل حال وه او اوس په بېل حال دی.

د دې فرق پېژندل ضروري دي

۷ـ که څوک وایي د وړاندې بیان څخه په اثبات ورسېده چې د ضرورت د کبله بدون د اجازې یوه کورته د ماشومانو ورداخلېدل جائز ګرځول شوي دي، او د [النور:۲۹] ایت لاندې وړاندې تېر شو ـلله الحمد والثناءـ چې بالغو نارینه وو ته هم جائزه ده چې د ضرورت د کبله بدون د اجازې کوم کور ته ورداخل شي، نو پوښتنه دا ده چې: د دواړو ډلو د ضرورتونو څه فرق دی؟

مونږ وایو چې: اصل په ماشومانو کښې عدم استیذان دی. اما استیذان د ضرورت د کبله صورت نیسي، لکه وړاندې درې وختونه. او اصل په بالغو نارینه وو کښې ـبالعکسـ استیذان دی اما عدم استیذان د خینو خاصو مواقعو په لحاظ جواز مونده کوي. لکه چې خینو صورتونو ته یې د ذکر شوي ایت لاندې اشاره شوې ده.

[1] روح المعاني ج۱۸ ص۲۱۵

د حجاب د لزوم يو بل دليل

۵: د هر څه څخه وړاندې په ﴿ وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ ﴾ الآية. کښې لاندې ټکو ته توجه په کار ده:

الف: د "قَوَاعِد" کلمه د "قاعِدَة" جمعه ده، "قاعِدَة" هغې زنانه ته وايي کومه چې د اولاد د زېږولو او د حيض تېرولو څخه ناسته وي(۱). خو په دې مقام کښې نوموړې کلمه په ايت شريف کښې تفسير شوې ده چې ﴿ الّٰتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا ﴾ يعنې "قواعد" هغه زنانه دي چې د نکاح کولو څخه يې د ډېر بوډاتوب د کبله تمه قطعه شوې وي، چې څوک به يې په نکاح باندې واخلي، که بالفرض دوی د نکاح اراده وکړي او نور شرعي موانع ونه لري.

ب: په ﴿ فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَن يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ ﴾ کښې د "ثياب" کلمه په دې مقام کښې د هغو جامو څخه عبارت نه ده په کومو باندې چې زنانه خپل عورتونه پټوي، او دا ځکه چې د عورت پټول خو په ټولو زنانه وو باندې فرض دي، برابره خبره ده چې ځوانې وي او که بوډۍ، د همدې کبله يې سرلوڅې لمونځ کول جواز نه لري(۲). بلکې دلته ترې هغه لوی څادرونه او ټکري مطلب دي چې د مخ په شمول ټول بدن پټوي، چې په بل ايت کښې ترې د "جَلابِيب" په کلمه باندې تعبير شوی دی؛ کېدلی شي چې موږ ترې په حجابونو سره تعبير وکړو او يا ورته د څادريګانو نوم کېږدو.

نو حاصل به يې داسې راوخېږي چې: په زړو بوډيو زنانه وو باندې ګناه نشته چې حجابونه وغورزوي، بلکې د حجابونو په غورزولو کښې په ځوانو زنانه وو باندې ګناه ده.

ج: په ﴿ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ ﴾ کښې د ﴿ مُتَبَرِّجَاتٍ ﴾ کلمه د "تَبَرُّج" څخه اشتقاقه شوې ده، "تَبَرُّج" دېته وايي: چې زنانه پرديو نارينه وو ته خپل ډول او سنګار ښکاره کړي(۳). په دې مقام کښې لاندې دوه معناوې درلودلی شي:

اول: يوه دا چې د هغه ډول او سنګار څخه خپل ځانونه بېغ وساتي کوم چې د نارينه وو توجه جلبوي، چې نه جالبې جامې واغوندي اونه زيورات استعمال کړي.

دوهم: بله دا چې بايد د هغوی ظهور او ښکاره‌ېدل جالب نه وي، چې په ناز او مکيز سره خبرې اترې وکړي او يا په نخرو سره حرکات او سکنات پيل کړي.

د: په ﴿ وَأَن يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَّهُنَّ ﴾ کښې د ﴿ يَسْتَعْفِفْنَ ﴾ کلمه د "اِسْتِعْفَاف" څخه اشتقاقه شوې ده، "اِسْتِعْفَاف" دېته وايي: چې څوک د کوم شي څخه خپل ځان پاک وساتي او د ارتکاب څخه يې صبر وکړي(۴). يعنې که د جواز سره‌سره بوډۍ زنانه په عزيمت باندې عمل وکړي او د لويو څادرونو او حجابونو د غورزولو څخه خپل ځانونه پاک او په صبر کښې وساتي، چې د ځوانو زنانه وو په څېر

---

(۱) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۳۴؛ مفردات الراغب ص۴۲۴

(۲) احکام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۳۴

(۳) لسان العرب ج۲ ص۲۱۲

(۴) لسان العرب ج۹ ص۲۵۳

په شرعي چوکاټ کښې خپل خانونه په پردو کښې وساتي؛ نو دا کار ورته ډېر بهتر دی، چې د یو پلوه د هغو خطراتو څخه بچ کېږي د کومو د امله چې په ګناه کښې د اخته کېدلو امکان دی، او د بله پلوه ورباندې څوک اتهام هم نه شي لګولی چې په زینت سره یې بروز (څرګندونه) کړې ده او د نارینه وو پام یې خپل ځان ته اړولی دی.

﴿لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ
أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ
عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ
أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾﴾

[۶۱] په ړانده باندې هیڅ حرج (ګناه) نشته او نه په ګوډ باندې څه ګناه شته او (هم) نه په مریض باندې څه ګناه شته او نه (د هغوی په شمول) ستاسو (د روغو رمټو) په ځانونو باندې (څه ګناه شته په دې کښې) چې د خپلو کورونو (د اولادونو د کورونو) څخه خوراک وکړئ (او) یا د خپلو پلرونو د کورونو څخه (او) یا د خپلو مورګانو د کورونو څخه (او) یا د خپلو وروڼو د کورونو څخه (او) یا د خپلو خویندو د کورونو څخه (او) یا د خپلو ترونو د کورونو څخه (او) یا د خپلو پلرنیو ترورګانو د کورونو څخه (او) یا د خپلو ترورګانو د کورونو څخه (او) یا د هغو کورونو څخه چې تاسو یې د کونجیګانو (د تصرف) خاوندان یاست، (او بالآخره) یا د خپلو دوستانو (د کورونو) څخه (په دې تولو کښې دربانديې څه حرج اوګناه نشته).

په تاسو باندې (په دې کښې هم) څه ګناه (او ملامته) نشته چې ټول په اجتماعي صورت سره یا په انفرادي صورت سره خوراک وکړئ.

نو کله چې تاسو کورونو ته ورننوتلئ؛ نو په خپلو ځانونو (خپلو وروڼو) باندې (مسنون) سلام واچوئ (هغوی ته تحفه ورکړئ) داسې تحفه چې د الله ﷻ د پلوه (ستاسو دپاره مشروعه کړی شوې ده (او هم) ډېره برکتناکه (او) پاکیزه (سوتره تحفه) ده.

(ای پیغمبره!) په دغه ډول سره الله ﷻ ستاسو دپاره احکام واضحه کوي، شاید چې تاسو د عقل څخه کار واخلئ.

ارتباطونه

۱ـ په وړاندېنيو ایتونو کښې د ماشومانو څخه د څه شرطونو په لحاظ په اجازه غوښتلو کښې او د زړو سپین سرو زنانه وو څخه د څادرې او حجابونو په غورزولو کښې حرج پورته کړی شوی وه. په دې ایتونو کښې د ګوډو او ړندو او مریضانو په شمول د ټولو مؤمنانو څخه د خپلوانو په کورونو کښې په خوراک او څښاک باندې بندیز (حرج او ګناه) پورته کړی شوې ده.

۲ـ هلته کورونو ته د ورننوتلو دپاره د اجازو غوښتل مطرح وه او دلته د ننوتلو څه وروسته د کړو وړو بیان مطرح دی، چې شان نزول او توضیحات یې په لاندې ډول وړاندې کېږي.

شان نزول او توضیحات

پوره څرګنده ده چې په هر ځای کښې د ایتونو مطالب د شان نزول په ښودلو سره ډېر ښه توضیح کېږي، نو په همدې ملحوظ د دغو ایتونو په توضیحاتو کښې علماوو کرامو تقریبًا اته قوله کړي دي، او د شان نزول متعدد صورتونه یې ورته حکایت کړي دي[1].

۱ـ مګر کوم بیان چې مونږ ـ د الله ﷻ په توفیق ـ په نظر کښې نیولی دی د هغه مهم ټکي دا دي:

الف: په ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ الآية، کښې د ﴿ أَن تَأْكُلُواْ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ کلمات په ذکر شوو څلورو واړو صورتونو کښې د حرج (ګناه) دپاره ظرف دی، او ضمیر پکښې څلورو واړو ډلو ته راجع دی.

ب: که څه هم په ﴿ أَن تَأْكُلُواْ ﴾ کښې د خطاب ضمیر یوازې د ﴿ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ سره تطابق لري او بس، او د نورو درېوو صورتونو دپاره باید "أَنْ يَأْكُلُوا" د غیاب په ضمیر سره نازل شوی وی، مګر د تغلیب په توګه هغوی هم د خطاب په ضمیر کښې شامل ګڼلي شوي دي. د دې ایت مثال کټ مټ په: ﴿ وَقُلْنَا يَـٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا ﴾ [البقرة:۳۵] کښې د ﴿ وَكُلَا ﴾ کلمه ده چې د خطاب ضمیر پکښې آدم ﷺ او بي بي حواء رضي الله عنها (دواړو) ته متوجه دی حال دا چې آدم ﷺ د "يا" په توري مخاطب ګرځېدلی دی اما بي بي حواء رضي الله عنها غائبه ده چې په اسم ظاهر ﴿ وَزَوْجُكَ ﴾ سره ذکره ده، او ټولو اسماء ظاهره وو ته د غیاب ضمیر راجع کېږي، نه د خطاب[2].

ج: د ایت شریف د نزول شان داسې وه چې[3]: کله به چې نبي کریم ﷺ کومې غزا ته تلو صحابه کرامو ﷺ به معذورو خلکو، یا خپلو اقاربو او یا خپلو دوستانو ته د خپلو کورونو سرپرستي ورسپارله چې زمونږ د بېرته راستنېدلو پورې تاسو زمونږ کورونه د ځارنې لاندې وساتئ، او تاسو

---

[1] اسباب النزول للواحدي ص۲۲۳؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۷؛ احكام القرآن للجصاص ج۳ ص۳۳۴؛ الدر المنثور ج۶ ص۲۲۴؛ تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۰۵

[2] شرح ملا جامي في النحو ص۲۱۲

[3] تفسير الطبري ج۱۸ ص۱۷۰

ته اجازه ده چې زمونږ د کورونو څخه خوراک او څښاک وکړئ. حتی په خپنو کورونو کښې به چې هیڅوک پاتې نه شو نو د هغو کلیګانې به یې ورته هم ورسپارلې. خو د ذکرو شوو اجازو سره-سره به خلیفه ګانو د کورونو څخه نه خوراک کاوه او نه څښاک، او ګومان به یې کاوه چې مونږ به پرې ګنهګار شو، احتمال لري چې مونږ ته یې د مجبوریتونو د کبله اجازې راکړې وي، او قلبًا به ورباندې خوشاله او رضامند نه وه.

د ښه وضاحت دپاره لاندې یو مثال ولولئ:

یو ځلې الحارث بن عمرو ﷺ د نبي کریم ﷺ سره غزا ته لاړ او په خپل کور باندې یې مالک بن زید ﷺ د خلیفه په حیث وټاکه، نو کله چې هغه د غزا څخه بېرته راستون شو خپل خلیفه یې په ډېر کمزوري او ضعیفه حال کښې ولید؛ نو پوښتنه یې ترې وکړه چې دا ولې؟ خلیفه جواب ورکړ چې: «تَحَرَّجْتُ أَنْ آكُلَ طَعَامَكَ بِغَيْرِ إِذْنِكَ»[۱] یعنې ما خپل ځان په حرج کښې واچاوه چې بدون ستا د اجازې څخه ستا د طعام څخه څه وخورم نو ځکه دغسې کمزوری یم (ما ګومان کاوه چې تا به راته په اخلاص اجازه نه وه کړې).

نو الله ﷻ ذکر شوی ایت شریف نازل کړ او نوموړې اشتباګانې یې جوابې کړې.

څو پوښتنې او د هغو جوابونه

۲ـ په دې مقام کښې د سړي په ذهن کښې لاندې پوښتنې ګرځي راګرځي:

الف: که څوک وایي چې: نظر وړاندېني تحلیل ته ـچې لومړنۍ توضیح ورباندې مشتمله ده ـ په کار وه چې ذکر شوی مضمون په "لَيْسَ عَلَى أَنفُسِكُمْ حَرَجٌ" باندې اداء کړی شوی وی، چې د یو پلوه لنډ دی او د بله پلوه معلولینو ته هم شامل دی؟

مونږ وایو چې: په معلولینو ﴿ٱلْأَعْمَىٰ﴾، ﴿ٱلْأَعْرَجِ﴾، ﴿ٱلْمَرِيضِ﴾ باندې ځکه صراحت وکړی شو چې په هغه وخت کښې د خلیفه ګانو ډله په عمده توګه د همدغو معلولینو او معذورینو څخه تشکیلېدله، او څوک چې روغ رمټ وه هغوی په ندرت سره د غزا څخه پاتې کېدل.

د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه ولولئ:

اول: د تبوک په غزا کښې نبي کریم ﷺ علي ﷺ په مدینه منوره کښې د خلیفه په توګه پرېښود خو هغه ورته عرض وکړ چې: ای د الله رسوله! ایا ته ما په زنانه وو او ماشومانو کښې د خلیفه په حیث پرېږدې؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «أَمَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى غَيْرَ أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي»[۲] یعنې ایا ته نه خوښېږې چې ته زما د پلوه داسې وګرځولی شوې لکه چې هارون د موسی ﷺ څخه په قوم کښې ګرځولی شوی وه (کله چې هغه ﷺ د طور غره ته تللی وه)، بې د دې څخه چې شان دا دی چې زما څخه بعد (په غیر) بل پیغمبر نشته، نو هارون ﷺ پیغمبر وه او ته پیغمبر نه یې.

---

(۱) تفسیر البغوي ج۳ ص۳۵۸
(۲) صحیح مسلم ج۲ ص۲۷۸

دوهم: کعب بن مالک ﷺ د تبوک د غزا څخه پاتې شوی وه، نوموړی په خپله اوږده قیصه کښې وايي چې: زه په دې باندې ډېر غمژن کېدلم چې په مدینه منوره کښې زما په نظر نه راتلل مګر هغه څوک چې په هغه باندې به د منافقت طعن لګېدلی وه «أَوْ رَجُلًا مِمَّنْ عَذَرَ اللهُ مِنَ الضُّعَفَاءِ»[۱] او یا هغه سړی چې د هغې ډلې څخه به وه کوم چې الله ﷻ معذورین ګرځولي وه چې د کمزورانو څخه به عبارت وه، لکه ګوډ، ړوند، ماشوم، زنانه او داسې نور.

درېم: انس ﷺ وايي چې: «أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يَؤُمُّ النَّاسَ وَهُوَ أَعْمَى»[۲] یعنې یقیناً نبي کریم ﷺ عبدالله بن أُم مکتوب (په یوه غزا کښې) خلیفه درولی وه چې خلکو ته به یې امامت کاوه، حال دا چې نوموړی صحابي ﷺ په سترګو باندې ړوند وه.

د همدې کبله چې د خلیفه ګانو ډله د اکثریت په حیث د معلولینو څخه تشکیله شوې وه د ﴿ حَرَجٌ ﴾ کلمه د ذکرو شوو درېواړو معلولینو سره جدا جدا نازله شوې ده، ترڅو هغوی هر یو ښه مطمئن وګرځي، که نه نو یو کرت نزول یې هم د ټولو دپاره کفایت کاوه.

ب: که څوک وايي چې: عین دغه ډول کلمات په بل ایت کښې نازل شوی دی چې: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾ [الفتح:۱۷]، او هلته ترې (بالاتفاق) مراد دا دی چې په دغو کسانو باندې جهاد ته د نه وتلو د کبله څه حرج (او ګناه) نشته. نو پوښتنه دا ده چې تاسو ترې په دې مقام کښې د همغه ایت مضمون ولې مراد نه کړ، حال دا چې د قرآن کریم ځیني ایتونه د ځینو دپاره تفسیر واقع کېږي؟

مونږ وایو چې که څه هم همدغه مضمون په دې مقام کښې ځینو علماوو کرامو مراد کړی دی[۳]، خو مونږ خکه مرجوح (کمزوری) وګڼه چې:

اول: د دغه مضمون سره په دې مقام کښې سیاق او سباق (وړاندې ورسته) توافق نه لري؛ یا په بل عبارت: په دې تقدیر سره د ایتونو تناسب د منځه ځي او ملغلرې دانه وانه ګرځي.

رښتیا چې ایتونه یو تربله تفسیر واقع کېږي خو شرط پکښې دا دی چې هلته موانع موجودیت ونه لري، او دلته یې عدم تناسب مانع دی.

دوهم: په دې تقدیر باید د "أَنْ لا يَنْفِرُوا" کلمات مقدر کړی شي، او پوره واضحه ده چې تقدیر خلاف الاصل دی، ترڅو چې ورته ضرورت پېښ نه شي باید چې التزام یې ونه کړی شي.

ج: په دې کښې څه حکمت دی چې د ﴿ وَلَا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ په عوض "وَلَا عَلَيْكُمْ" نازل نه کړی شو، حال دا چې دا عبارت لنډ دی او په معنی کښې یې هم څه قصور نه واقع کېږي؟

مونږ وایو چې: دغه د "أَنفُس" کلمه په دې مقام کښې د معلولینو په مقابل کښې نازله شوې ده،

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۶۳۴
(۲) سنن ابي داوٗد ج۱ ص۸۸
(۳) تفسیر القرطبي ج۱۲ ص۳۱۳

ه به وایي چې داسې: "وَلَا عَلَيْكُمْ أَيُّهَا الْأَصِحَّاءُ" نازل شوی وي چې: ای جوړو (روغو) خلکو په تاسو باندې حرج نشته نو په معلولینو باندې به حرج د کومه راشي.

د: که څوک وایي چې: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ په نزول کښې څه حکمت دی، حال دا چې د خپله کوره خو هرڅوک بلا حرجه (بې ګناه) خوراک او څښاک کوي؟

مونږ وایو چې ـوالله ﷻ أعلمـ: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ نزول په لاندې حکمتونو باندې ولاړ دی:

اول: ترڅو اجازه ورکړی شوو خلکو ته په خوراک او څښاک کښې ترغیب ورکړی شي چې ستاسو د خپلوانو کورونه د اجازې په صورت کښې ستاسو د خپلو کورونو څخه څه کم نه دي.

دوهم: د ﴿ مِنۢ بُيُوتِكُمْ ﴾ څخه د سړي د خپلو اولادونو کورونه مطلب دي، لکه چې نبي کریم ﷺ په یوه اوږده حدیث کښې یوه سړي ته وفرمایل چې: «أَنْتَ وَمَالُكَ لِأَبِيكَ»[1] یعنې ته او ستا مال (دواړه) د خپل پلار یاست.

ه: که څوک وایي چې: ایا اوس هم جائزه ده چې سړی د هغو د کورونو څخه خوراک او څښاک وکړي د کومو ذکر چې په ایت شریف کښې نازل شوی دی؟

مونږ وایو: هو! د ټولو خپلوانو د دوستانو د کورونو څخه خوراک او څښاک د قیامت تر ورځې پورې جائز دي خو په دې شرط چې د کور خاوند ورته اجازه وکړي، لکه چې همدا شرط په شان نزول کښې په صراحت سره ذکر دی، دغه جواز په دغه شرط سره د نورو خپلوانو کورونو ته هم شامل دی.

یوه مسئله

۳ـ ځینو علماوو کرامو په ﴿ أَوۡ مَا مَلَكۡتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ ﴾ کښې د "ما" کلمه عامه اخستې ده چې د کورونو څخه علاوه باغونو او دوکانونو ته یې هم شامله ګڼلې ده[2]، نو په همدې تفسیر باندې پهره دارانو ته جائزه ده چې د هغه باغ څخه په شرعي معروفه طریقه باندې خوراک او څښاک وکړي کوم چې هغوی ته د حفاظت دپاره په ولکه کښې ورکړی شوی وي. زمونږ په فکر شپانه ته به هم جائزه وي چې د خپل بادار د ګډو څخه په مشروعه طریقې سره شوده نوش جان کړي او داسې نور.

سوال جواب

۴ـ که څوک وایي چې: په دې کښې څه وجه ده چې خپلوان د جمعې په کلماتو سره نازل شوه (لکه آباء، أُمَّهَات او داسې نور) خو په ﴿ أَوۡ صَدِيقِكُمۡ ﴾ کښې د "صَدِيق" کلمه مفرده نازله شوې ده؟

مونږ وایو چې: د "صَدِيق" کلمه د "خَلِيْطٌ" د کلمې غوندې په واحد او مثنی بلکې په جمعه باندې یې هم اطلاق کېږي[3]، نو دلته ترې د جمعیت معنی مراده ده او قرینه ورباندې دا ده چې د جمعې ضمیر (كُمْ) ته یې اضافت موندلی دی.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۱۶۵: مسند احمد بن حنبل ج۲ ص۵۹۶
(۲) روح المعاني ج۱۸ ص۲۱۹
(۳) تفسیر ابي السعود ج۶ ص۱۹۶

په دې باندې علاوه هم څه لرې نه ده چې په افرادي نزول سره به دې ته هم اشاره وي چې ربښتين دوستان د هر نه وي لکه څنګه چې خپلوان او اقارب د هر وي.

أشتات څه معنی؟

۵_ په ﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُواْ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ﴾ کښې د "أشتات" کلمه د "شتّ" جمعه ده، او "شتّ" يا مصدر دی _لکه "مَدٌّ"_ او يا صفت مشبه دی _لکه "حَقٌّ"_، په هر تقدير په دې مقام کښې د متفرق (جدا) معنی ورکوي[1]، يعنې په تاسو باندې په دې کښې څه ګناه نشته چې په اجتماعي صورت (په ګډه) خوراک وکړئ او يا جدا جدا خواړه وخورئ.

الله ﷻ په ذکر شوي رخصت سره د ډېرو تشويشونو مخه ونيوه کوم چې د خلکو په اذهانو کښې ګرځېدل[2]. لاندې څو مثالونه يې ولولئ:

الف: ځينو خلکو د معلولينو سره د خوراک او څښاک څخه ډډه کوله چې څه لرې نه ده چې مونږ د هغوی څخه اضافه خوراک او څښاک وکړو او خپل ځانونه ګنهګار کړو[3].

ب: ځينو معلولينو (ناروغو) خلکو هم د روغو خلکو سره د خوراک او څښاک څخه خپل ځانونه په څنګول چې لرې نه ده چې هغوی به زمونږ په اشتراک باندې خوښ نه وي او په حرج کښې به يې واقع کړو او يا به د هغوی په نسبت غټې-غټې لمړې پورته کړو[4].

ج: بالآخره د بني کنانه وو په نامه يوه قبيله وه چې بدون د اشتراکه (په انفرادي توګه) ورته خوراک او څښاک ګناه ښکارېده، حتی د خوراک د موجوديت سره-سره به يې لوږه تېروله چې څوک مونده شي او په يوه کاسه ورسره کيني[5].

دا رخصت دی عزيمت نه دی

۶_ که څه هم په انفرادي توګه خوراک او څښاک جائز او رخصت دي مګر بهتر او عزيمت دا دی چې په ګډه توګه صورت ونيسي او دا څکه چې:

الف: يوه ورځې نبي کريم ﷺ ته يو سړی ورغی او عرض يې وکړ چې: ای د الله رسوله! مونږ ډوډۍ خورو خو مړېږو نه. نبي کريم ﷺ ورته وويلې چې: ايا تاسو جدا-جدا خوراک کوئ؟ سړي وويلې چې: هو!. نو نبي کريم ﷺ ورته ارشاد وکړ چې: «فَاجْتَمِعُوا عَلَى طَعَامِكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللهِ عَلَيْهِ يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ»[6] يعنې تاسو په خپل طعام باندې ورټول شئ (په ګډه يې وخورئ) او د الله ﷻ نوم ورباندې ياد کړئ نو الله ﷻ به درته پکښې برکت واچوي (او ورباندې به ماړه شئ).

---

(۱) لسان العرب ج۲ ص۵۰؛ تفسير القرطبي ج۱۲ ص۳۱۷
(۲) اللباب في علوم الكتاب ج۱۴ ص۴۶۰
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۲۴۳
(۴) التفسير الكبير ج۲۴ ص۳۵؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۷
(۵) تفسير ابن كثير ج۳ ص۳۰۵؛ اسباب النزول للواحدي ص۲۲۳
(۶) سنن ابن ماجه ص۲۳۶؛ مسند احمد بن حنبل ج۵ ص۴۴۱

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «كُلُوا جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا فَإِنَّ الْبَرَكَةَ مَعَ الْجَمَاعَةِ»[۱] يعنې تاسو خوراک په اجتماعي توګه وکړئ او جدا جدا يې مه خورئ ځکه برکت د اجتماعي صورت سره دی.

سوال جواب

۷ـ که څوک وايي چې: که متعدد خلک په يوه دستارخوان باندې کيني چې د خوراکي شيانو ظروف يې هم متحد وي، حال دا چې د هر چا کاسه جدا-جدا وي او هرڅوک يې په جدا جدا پليټ کښې را اچوي او جدا-جدا يې خوري، نو پوښتنه دا ده چې ذکر شوی صورت اجتماعي برکتناک صورت دی او که انفرادي جائز صورت؟

مونږ وايو چې: د دغه صورت په هکله ځينو مفسرينو کرامو ليکلي دي چې: "وَمَا أَحْسَنُ عَادَةَ الْإِنْفِرَادِ بِالْقِصَاعِ مِمَّا تَطَيَّبَ مَعَ نَفْسِ الْمَرْضَى وَالْأَصِحَّاءِ فِي الْإِجْتِمَاعِ"[۲] يعنې دغه څومره ښه عادت دی چې صرف کاسې يې جدا-جدا وي (او دستارخوان متحد وي) چې د مريضانو او روغو خلکو دواړو دپاره په اجتماعي خوراک کښې شمېرل کېږي.

دوه ډوله تفسير

۸ـ علماوو کرامو دا جمله ﴿ فَإِذَا دَخَلْتُم بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ ﴾ په دوه ډوله تفسيره کړې ده[۳] هغه دا چې:

الف: څرنګه چې ټول مسلمانان د يو جسد مثال لري نو په مسلمان ورور باندې سلام اچول داسې دي لکه چې سړی په خپل ځان باندې سلام واچوي. د همدې اطلاق دپاره د [النور:۱۲] ايت لاندې څو مثالونه هم تېر شوي دي، والحمد لله ﷻ.

نو د معنی حاصل به يې داسې راوځېږي: چې کله تاسو کورونو ته ورداخل شوئ نو هلته په مسلمانانو اوسېدونکو باندې سلام واچوئ، چې دغه د سلام اچولو طريقه ستاسو دپاره د الله ﷻ د پلوه د تحفې په حيث ټاکلې شوې ده چې ډېره بابرکته او پاکيزه تحفه ده.

ب: کله چې سړی کوم کور ته داخل شي او هلته څوک موجوديت ونه لري نو په دغه وخت کښې دې په خپل ځان باندې سلام واچوي چې: "اَلسَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِيْنَ".

مونږ ته لومړنی تفسير په زړه پورې برېښي چې تقريباً په دوهم تفسير باندې مشتمل دی او دا ځکه چې کله سړی په چا باندې سلام واچوي نو په حقيقت کښې هغه په خپل ځان باندې هم سلام واچاوه، چې بل څوک به په "عَلَيْكُمُ السَّلَامُ" باندې جواب وکړي او سلام اچوونکی به هم د سلام څخه بې برخې پاتې نه شي.

---

(۱) سنن ابن ماجه ص۲۳۶

(۲) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۲۳۷

(۳) تفسير المظهري ج۶ ص۵۶۳؛ تفسير البغوي ج۳ ص۳۵۸

يو نحوي تحليل

۹_ په ﴿ فَسَلِّمُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ﴾ کښې بايد لاندې نحوي تحليل په نظر کښې ونيولى شي:

الف: د ﴿ تَحِيَّةً ﴾ کلمه په ﴿ فَسَلِّمُوا ﴾ سره منصوبه ده چې په معنى کښې د "تَسْلِيْم" سره متحده ده. يا په بل عبارت: دا کلمه ورته مفعول مطلق دى[1]، خو په لفظ کښې اختلاف لري او بس.

ب: ﴿ مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ ﴾ د متعلق (ثابتة) په لحاظ د نوموړې کلمې يو صفت دى.

ج: ﴿ مُبَٰرَكَةً ﴾، ﴿ طَيِّبَةً ﴾ يې دوه نور صفتونه دي.

نو د معنى حاصل يې داسې راځېږي چې: تاسو په مسلمانانو وروڼو باندې سلام واچوئ، تحفه ورکړئ داسې تحفه چې د الله ﷻ د پلوه درته ټاکلې شوې ده، او هم ډېره برکتناکه او پاکيزه (سوتره) تحفه ده.

سلام اچول مبارکه تحفه ده

۱۰_ نبي کريم ﷺ د ﴿ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ﴾ کلمات په لاندې حديث کښې ډېر تفسير کړي دي:

د يوه حديث مضمون دى چې کله سړى کور ته داخل شي نو د دخول په وخت کښې الله ﷻ ياد کړي (سلام واچوي) او د طعام په وخت کښې هم الله ﷻ ياد کړي ("بِسْمِ الله" ووايي)، نو شيطان (خپلو پيروانو ته) وايي چې: "لَا مَبِيتَ لَكُمْ وَلَا عَشَاءَ" يعنې ستاسو دپاره په دې کور کښې نه د شپې تېرولو ځاى پاتې شو او نه د شپېني خوراک.

او کله چې داخلېدونکى د دخول په وخت کښې د الله ﷻ نوم ياد نه کړي نو شيطان پيروانو ته ووايي چې د شپې ځاى مو مونده کړ، او کله چې د خوراک په وخت کښې هم د الله ﷻ نوم ياد نه کړي نو ورته ووايي چې: "أَدْرَكْتُمُ الْمَبِيتَ وَالْعَشَاءَ"[2] تاسو د شپې ځاى هم مونده کړ او د شپېنى خوراک ځاى هم لاس ته درغى.

﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُواْ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾ لَّا تَجْعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۱۹۷
(۲) صحيح مسلم ج۲ ص۱۷۲

قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن
تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ أَلَآ إِنَّ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ قَدْ
يَعْلَمُ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ وَيَوْمَ يُرْجَعُونَ إِلَيْهِ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا عَمِلُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿٦٤﴾

[۶۲] یقیناً مؤمنان هغه کسان دي کومو چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر ﷺ (رښتیاني) ایمان راوړی وي، او کله چې د پیغمبر ﷺ سره په یوه جامع (اجتماعي) کار باندې مشغول وي نو دوی (ترې) تر هغه نه ځي ترڅو چې د پیغمبر ﷺ څخه اجازه واخلي.

بې شکه هغه کسان چې ستا څخه (ای پیغمبره!) اجازې اخلي دغه کسان همغه کسان دي کوم چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر ﷺ باندې (د استمرار په توګه) ایمان راوړي. نو کله چې دوی ستا څخه د خپلو ځینو کارونو (ارتیاوو) دپاره اجازه وغوښتله، نو د دوی څخه هغه چاته اجازه ورکړه کوم ته چې ستا خوښه شي، او د الله ﷻ څخه ورته مغفرت (هم) وغواړه (ترڅو دوی ښه مطمئن او خوشاله شي).

یقیناً الله ﷻ ښښونکی (او) مهربان دی (ښښنې او مهربانۍ به ورباندې وکړي).

[۶۳] (ای مؤمنانو!) تاسو د نبي کریم ﷺ دعوت (او رابلل) په خپلو منځو کښې داسې مه ګرځوئ (مه ګڼئ!) لکه ستاسو د ځینو دعوت ځینو نورو ته (دا عادي بلل نه دي بلکې د الله ﷻ بلل دي).

بې شکه الله ﷻ په هغو کسانو باندې علم لري کوم چې ستاسو د جملې څخه په داسې حال کښې (بدون د اجازې) ښویه وځي چې ځینې کسان ځینې نورو ته خانونه پناه کوي (او په غلا سره د مجلس څخه وځي).

نو هغه کسان (منافقان) دې وډار شي چې (په چل او پټه سره) د پیغمبر ﷺ د امر څخه مخالفت کوي (او کار ورانولو ته یې ملاوې تړلې وي، البته د دې خبرې څخه) چې دوی ته به (په دنیا کښې) فتنه (مصیبت) ورسېږي او یا به ورته (په آخرت کښې) دردناک عذاب ورسېږي.

[۶۴] (ای خلکو!) خبردار اوسئ چې یقیناً خاص الله ﷻ ته هغه څه دي کوم چې په اسمانونو او ځمکو کښې موجود دي، (او په دې باندې هم اګاه اوسئ چې) یقیناً الله ﷻ په هغه حال باندې پوهېږي چې تاسو ورباندې یاست (اخلاص دی او که منافقت).

او کله چې دوی (ټول خلک) الله ﷻ ته ورتاو کړی شي نو الله ﷻ به یې په هغو کړو وړو باندې خبر کړي کوم چې دوی (په دنیا کښې) کړي دي، او (دا خکه چې) الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی.

ارتباطونه

۱ـ وړاندې د داخلېدلو دپاره د اجازې غوښتل او د هغې مربوطات بیان شوي وه، او دا ایتونه د بېرته وتللو دپاره د اجازې په غوښتلو باندې مشتمل دي.

۲ ـ هلته د عامو مسلمانانو څخه د اجازې اخستل مطرح وه او دلته خاص د نبي کريم ﷺ څخه د اجازې اخستل مطرح دي.

۳ ـ هلته د نبي کريم ﷺ په اطاعت باندې ډېر اصولي تبصره وه او دلته په همدې ارتباط کې ترغيبي او ترهيبي احکام نازل شوي دي چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

اې پېغمبره! د وړاندېنيو اجتماعي احکامو د قرائت څخه وروسته اوس په خپل امت باندې لاندې ارشادات قرائت کړه:

۱ ـ تاسو مؤمنان وپېژنئ، رښتيانې مؤمنان هغه کسان دي کوم چې دغه صفات ولري:

الف: چې په اخلاص سره يې په الله ﷻ او د ده ﷻ په پېغمبر ﷺ ايمان راوړی وي او د منافقت هيڅ وګمه پکښې شتون ونه لري.

ب: کله چې دوی د نبي کريم ﷺ سره په کوم اجتماعي کار باندې مشغول وي ـ لکه جهاد يا د شورا مجلس او يا نور ـ نو دوی يې اجازې اجتماعي کار نه پرېږدي چې په خپل سر تېر لاړ شي، بلکې کله چې دوی ته د تللو کوم ضرورت پېښ شي نو د نبي کريم ﷺ څخه د هر څه څخه وړاندې اجازه غواړي، نو که اجازه يې ترلاسه کړه نو نوموړی اجتماعي کار پرېږدي او که نه نو د خپله ځايه حرکت نه کوي.

۲ ـ نو اې پېغمبره! تاته د مؤمنانو د استيذان په اړه لاندې ارشادات درکول کېږي:

الف: يقيناً هغه کسان کوم چې اجتماعي کار په خپل سر نه خوشې کوي او ستا څخه د اجازې غوښتل ضرور ګڼي نو همدغه کسانو په رښتيانې توګه په الله ﷻ او د ده ﷻ په پېغمبر ﷺ باندې ايمان راوړی دی، دوی رښتياني مؤمنان دي.

ب: نو کله چې دغو رښتيانيو مؤمنانو ستا څخه د خپلو ځينو کارونو په هکله اجازه وغوښتله نو ته دغه وصايا په پام کښې ونيسه:

اول: ستا چې چاته د اجازې د ورکولو خوښه نه وي هغوی ته اجازه مه ورکوه.

دوهم: او چاته چې ستا خوښه شي نو هغوی ته اجازه ورکړه.

درېم: مګر د اجازې د ورکولو په صورت کښې هغوی ته د الله ﷻ څخه د ګناهونو مغفرت هم وغواړه؛ ترڅو هغوی د يو پلوه ستا په رضامندۍ باندې مطمئن شي چې په اخلاص دې اجازه ورکړې ده، او د بله پلوه پوه شي چې اجازه اخستل که څه هم جواز لري مګر خلاف الاولی (نه ښه) کار خو دی، بايد چې مغفرت ورته وغوښتلی شي.

څلورم: کله چې ته ورته مغفرت وغواړې نو الله ﷻ به ورته مغفرت وکړي او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۳ ـ اې مؤمنانو! تاسو ته د الله ﷻ د پلوه د نبي کريم ﷺ په هکله لاندې ارشادات درکولی کېږي:

الف: ستاسو په منځکښې پېغمبر ﷺ څه عادي سړی نه دی، نو تاسو د ده ﷺ بلنه داسې مه ګرځوئ

لکه چې تاسو ځینې کسان ځینو نورو کسانو ته بلنه ورکوي، بلکې د ده ﷺ بلنه په حقیقت کښې د الله ﷻ بلنه ده او د ده ﷺ د بلنې اجابت د الله ﷻ د بلنې اجابت دی.

ب: حال دا چې الله ﷻ ستاسو په ټولو حرکاتو او سکناتو باندې ډېر ښه پوهېږي او هیڅ شی ترې پټ نه شي پاتې کېدلی، په هر ډول اجابت باندې علم لري. نو الله ﷻ په هغو کسانو باندې هم علم لري کوم چې د پیغمبر ﷺ د مجلس څخه بې اجازې ښویه وځي او یا بل کس ته خپل خان پټوي او د هغه په څنګ کښې بهر ته وځي (د نبي کریم ﷺ د مبارک نظر څخه خپل خان پنا کوي) او د اطاعت څخه یې په چل سره خپل ځان ګوښه کوي.

ج: نو کوم کسان چې دغه ډول په غلا باندې د نبي کریم ﷺ د مجلس څخه وځي هغوی په واقع کښې د الله ﷻ د امر څخه مخالفت کوي، نو ځکه ورته په کار دي چې د دوه وو سزاګانو څخه وډار شي: یوه دا چې الله ﷻ به وورباندې آفت او مصیبت ورنازل کړي، بله دا چې یا به ورته د الله ﷻ د پلوه په دنیا او آخرت کښې دردناک عذاب ورسېږي. او دا ځکه چې:

د: تاسو خبردار اوسېږئ! چې د اسمانونو او ځمکو بلکې د ټولو مخلوقاتو واکداري یوازې الله ﷻ پورې اختصاص لري، نو هر شي ته چې اراده وکړي هغه کولی شي.

هـ: په دې باندې علاوه په هغو ټولو حالاتو او کیفیاتو باندې پوه دی په کوم باندې چې تاسو ژوند کوئ، نو ستاسو اخلاص او منافقت ورته دواړه معلوم دي، ستاسو په څرګنده توګه ویل او په پټه توګه ویل ورته یو برابر دي.

۴_ ای پیغمبره! کله چې قیامت قائم او ټول مخلوقات الله ﷻ ته بېرته ورتاو شي نو په هغه وخت کښې به هر څوک په خپلو کړو وړو باندې خبر کړي چې دا کار دې کړی دی او دا کار دې نه دی کړی، ته په دې کښې ګنهکار یې او په دې کښې دې ثواب ګټلی دی.

لنډه دا چې د خلکو څخه خپل اعمال هېرېږي مګر د الله ﷻ څخه د دوی اعمال نه هېرېږي، او الله ﷻ په هر شي باندې پوه دی چې هیڅ شی د ده ﷻ د کامل علم څخه نه شي وتلی.

توضیحات

۱_ که څوک وایي چې په ﴿ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴾ کښې د ﴿ إِنَّمَا ﴾ توري د حصر دپاره دی، نو د مضمون حاصل یې داسې راځېږي چې: د "مؤمن" اطلاق په هغه چا پورې حصر دی کوم چې په الله ﷻ او د ده ﷺ په پیغمبر باندې یې ایمان راوړی وي او هم بدون داجازې څخه جامع کار نه پرېږدي. نو پوښتنه دا ده چې: ایا هغه څوک مؤمن نه دی چې ایمان یې راوړی وي خو بدون د اجازې جامع کار پرېږدي؟

مونږ وایو: که څه هم ځینو مفسرینو کرامو د ﴿ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ﴾ څخه کامل مؤمنان مراد کړي دي[1]، نو کوم صورت چې په سوال کښې ذکر دی هغه مؤمن دی مګر کامل مؤمن نه دی، یا په بل

(۱) تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۶

عبارت: دلته د کاملو مؤمنانو حصر مطلب دی نه د مطلقو مؤمنانو، ترڅو اعتراض وارد شي.
مګر کوم جواب چې موږ ته په زړه پورې برېښي هغه دا دی چې ذکر شوی حصر اضافي حصر دی، يعني هغه مؤمنان چې ذکر شوي دواړه صفات ولري هغوی رښتياني مؤمنان دي او منافقان نه دي.
په همدې جواب باندې لاندې دلايل دلالت کوي:
الف: په راتلونکي متصل ايت شريف کښې الله ﷻ د همدغو خلکو څخه (چې د جامع کار څخه بې اجازې خپل خانونه وباسي) داسې تعبير کړی دی چې: ﴿ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنكُمْ لِوَاذًا ۚ فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦ﴾. نو دا عبارت په دريو عاداتو باندې مشتمل دی چې درېواړه د منافقت څخه استازيتوب کوي، هغه دا چې:
اول: د ﴿يَتَسَلَّلُونَ﴾ کلمه د "تَسَلُّل" ـ لکه "تَكَرُّم" ـ څخه اشتقاقه شوې ده، "تَسَلُّل" دېته وضعه شوی دی چې يو شی د بل شي څخه ښويه ووځي لکه چې توره د خپل تيکي څخه بهر شي[1]. منافقان هم د جامع کار څخه ښويه وتل او د اجازې غوښتل يې د خپلو خانونو دپاره څه ننګ نه ګاڼه.
دوهم: د ﴿لِوَاذًا﴾ کلمه د "لاوَذَ، يُلاوِذُ" دپاره مصدر دی، او معنی يې دا ده چې يو کس بل کس ته پټ شي او په چل سره د اجتماع څخه ووځي[2]. همدا کار به منافقانو کاوه چې کله به کوم مؤمن اجازه واخستله او د مجلس څخه به پورته شو نو منافق به يې په څنګ کښې خپل خان پټ کړ ترڅو نبي کريم ﷺ ته څرګند نه شي، او په غلا سره به يې مجلس پرېښووده.
درېيم: د ﴿يُخَالِفُونَ﴾ کلمه د "مُخَالَفَة" څخه اخستله شوې ده، "مُخَالَفَة" دېته وايي: چې سړی د بل سړي په ضد کار کوي او په مقابل کښې يې ولاړ وي او تر وسې پورې يې په کار کښې خنډونه اچوي[3].

پوره واضحه ده چې ذکر شوي درېواړه عادات: "تَسَلُّل، لِوَاذ، مُخَالَفَة" د منافقانو عادات وه، چې په هر وخت کښې به يې په کار اچول، خو د خندق په غزا کښې يې ترې ډېر کار اخستی وه.
ب: ځينو علماوو کرامو ليکلي دي[4]: چې کله نبي کريم ﷺ او مؤمنان (صحابه کرام ﷺ) په دغې غزا کښې د خندق په کنودلو مصروف وه نو د منافقانو کار دا وه چې په پټه به پرته د اجازې خپلو کورونو ته تلل او په چل سره به يې د خندق د کنودلو څخه خانونه په څنګول، اما کله به چې مؤمنانو ته څه اړتيا پېښه شوه نو د هر څه څخه وړاندې به يې د نبي کريم ﷺ څخه اجازه واخستله او بيا به د خپلو اړتياوو په پوره کولو باندې مشغولېدل، خو مجردې چې خپلې اړتياوې به يې پوره کړې نو سمدستي به بېرته راستنېدل او په خپل کار (د خندق په کنودلو) به مصروفېدل، نو الله ﷻ ذکر شوي ايتونه نازل کړه او د مخلصو مؤمنانو او منافقانو علامات يې په ډاګه کړه.

(۱) لسان العرب ج۱۱ ص۳۳۹؛ مفردات الراغب ص۲۴۳
(۲) لسان العرب ج۳ ص۵۰۷
(۳) لسان العرب ج۹ ص۹۰
(۴) الدر المنثور ج۶ ص۲۲۹؛ سيرت ابن هشام ج۳ ص۲۳۱

جامع کار د کوم کار نوم دی؟

۲_ په ﴿ وَإِذَا كَانُواْ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمۡرٖ جَامِعٖ لَّمۡ يَذۡهَبُواْ ﴾ کښې د ﴿ أَمۡرٖ جَامِعٖ ﴾ کلمات علماوو کرامو په متعددو معناوو سره تفسیر کړي دي[۱]، لکه د جُمعې یا اخترونو لمونځونه او یا د غزا او جهاد د مشورې اجتماع او داسې نور.

زمونږ په فکر علماوو کرامو به د مثالونو په توګه ذکر شوي نومونه اخستي وي او حصر به یې مطلب نه وي؛ دا ځکه چې د ﴿ أَمۡرٖ جَامِعٖ ﴾ مفهوم د هر عام دی هغه ټول موضوعات پکښې شاملېږي کوم چې د خلکو د اجتماع او غونډېدلو غوښتنه کوي، یا په بل عبارت: هر اجتماعي کار "امر جامع" دی.

دا د یو پلوه، او د بله پلوه ټولو مسلمانانو ته په کار دي چې د قیامت تر ورځې پورې په دغسې اجتماعي کارونو کښې د اشتراک څخه وروسته بدون د مشرانو د اجازې چرته لاړ نه شي چې په خپل سر د منافقانو غونډې اجتماع پرېږدي.

اجازه اخستل او سلام اچول

۳_ مونږ د الله ﷻ په توفیق د [النور:۲۷] ایت لاندې لیکلي دي چې د داخلېدلو دپاره د اجازې اخستل باید د سلام اچولو سره پیوسته وي، چې په تقدیم او تاخیر کښې یې علماوو کرامو څه اختلاف کړی دی. نو په کار دي چې د رخصت کېدو دپاره هم سلام واچولی شي، لکه چې نبي کریم ﷺ فرمایلي دي چې: «إِذَا انْتَهَى أَحَدُكُمْ إِلَى مَجْلِسٍ فَلْيُسَلِّمْ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يَجْلِسَ فَلْيَجْلِسْ ثُمَّ إِذَا قَامَ فَلْيُسَلِّمْ فَلَيْسَتِ الْأُولَى بِأَحَقَّ مِنَ الْآخِرَةِ»[۲] یعنې کله چې ستاسو یو نفر کوم مجلس ته ورسېږي نو په اهل المجلس باندې دې سلام واچوي، نو که دا ورته بهتره څرګنده شوه چې کېني نو کېدې کښېني، بیا چې کله د مجلس څخه پورته شي او غواړي چې لاړ شي نو بیا دې په اهل المجلس باندې سلام واچوي، او دا ځکه چې لومړی حالت خو د وروستني حالت څخه په سلام اچولو سره زیات مستحق (بهتر) نه دی، بلکې دواړه حالتونه یو برابر دي.

دعاء الرسول څه معنی؟

۴_ په ﴿ لَّا تَجۡعَلُواْ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيۡنَكُمۡ كَدُعَآءِ بَعۡضِكُم بَعۡضٗاۚ ﴾ کښې د ﴿ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ ﴾ کلمه علماوو کرامو په متعددو معناوو باندې تفسیره کړې ده[۳]. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: د ﴿ دُعَآءَ ﴾ کلمه مصدر ده او فاعل ته مضافه ده چې لاندې معناوې درلودلی شي:

اول: چې په خپله معنی (رابلل) باندې پرېښودل شي. یعنې تاسو د نبي کریم ﷺ دعوت (رابلل) داسې مه ګڼئ لکه چې تاسو په خپلو منځو کښې یو بل رابلئ، او دا ځکه چې د پیغمبر ﷺ د دعوت اجابت په تاسو باندې واجب دی.

---

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۲۲۳؛ التفسیر الکبیر ج۲ ص۳۵
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۱۰۰؛ سنن ابي داود ج۲ ص۳۵۱
(۳) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۳۲؛ تفسیر ابن کثیر ج۳ ص۳۰۶

دوهم: دا کلمه د ښېراوو معنی ورکوي. یعنې د پیغمبر ﷺ ښېراوې د خپلمنځي ښیراوو په څېر مه ګڼئ؛ د ده ﷺ ښېراوې د الله ﷻ په نزد مقبولې او مستجابې دي، او د بې اجازې پورته کېدلو په صورت کښې د ښېراوو احتمال شته.

ب: دغه کلمه مصدر ده خو خپل مفعول ته مضافه ده. یعنې تاسو په هغه ډول باندې نبي کریم ﷺ ته اواز مه کوئ لکه څنګه چې په خپلو منځو کښې یو تربله اواز کوئ، بلکې په ټیټ اواز او د احترام په القابو سره ورته غږ وکړئ، لکه یا رسول الله! یا نبي الله! او داسې نور.

تبصره

۵_ که څه هم ذکر شوي ټول تفسیرونه سره یو تر بله منافات نه لري نو که د ﴿دُعَآءَ﴾ څخه "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الدُّعَاءُ" مراد کړی شي ټولو ته به شمولیت مونده کوي، مګر کومه معنی چې د مقام (سیاق او سباق) سره پوره تناسب لري هغه دا ده چې دعاء خپل فاعل ته مضافه شي او په خپله اصلي معنی (رابللو) باندې پرېښودله شي، نو حاصل به یې داسې راوخېژي چې: تاسو د پیغمبر ﷺ رابلل د خپلمنځي رابللو په شان مه ګڼئ او د ده ﷺ د مجلس څخه رخصت کېدل د خپلو مجالسو څخه د رخصت کېدلو غوندې مه ګڼئ، دا د منافقانو کار دی چې د پیغمبر دعوت ورته عادي دعوت (رابلل) برېښي او د ده ﷺ څخه رخصت کېدل ورته عادي رخصت کېدل څرګندېږي؛ تاسو د هغوی خاصیت مه خپلوئ.

په همدې خای د الله ﷻ په توفیق د "النور" سورت پښتو ترجمه او تفسیر ختم شو.
۱۳۷۸/۶/۱۱ هـ ش.

الفرقان (۲۵)

سریزه

۱ـ د دې سورت نوم د لومړي ایت څخه اخستلی شوی دی چې د ﴿ ٱلْفُرْقَانَ ﴾ کلمه پکښې نازله شوې ده.

۲ـ د دې سورت اعداد په لاندې ډول دي:

الف: د ایتونو شمېره يې اوه اویاوو (۷۷) ته رسيږي[۱].

ب: د کلمو شمېر يې اته سوه دوه اویا (۸۷۲) دی، او د حرفونو شمېره يې درې زره اوه سوه اتیا (۳۷۸۰) ده[۲].

۳ـ د دې سورت ټول ایتونه د جمهورو علماوو کرامو په نزد مکي ایتونه دي چې د هجرت څخه وړاندې نازل شوي دي، مګر په درېوو ایتونو کښې يې څه اختلاف شته چې د ځینو علماوو کرامو په نزد مدني ایتونه دي چې د هجرت څخه وروسته نازل شوي دي. دا درې ایتونه د ﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾ څخه پیل کېږي او په ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ باندې ختمېږي.

د دې سورت محتویات

۴ـ که څه هم قرآن کریم د الله ﷻ کتاب دی او غیر متناهي علوم پکښې نغښتل شوي دي نو د بندګانو د توان څخه وتلې ده چې د کوم سورت محتویات تشخیص کړي، مګر مونږ د مثال په توګه لیکو چې په دې سورت کښې لاندې مضامین هم مونږ ته ارشاد شوي دي:

الف: د الله ﷻ د وحدانیت دلایل پکښې نازل شوي دي.

ب: د نبي کریم ﷺ په نبوت باندې د کفارو اعتراضات پکښې رد شوي دي.

ج: د قیامت د ورځې ځینو حالاتو ته پکښې هم اشاره شوې ده.

د: او هم پکښې د مخلصو مؤمنانو څه اختصاصي صفات بیان شوي دي او داسې نور.

د دواړو سورتونو ارتباط

۵ـ څرنګه چې د عقیدې او عمل ارتباط د نوک او د اورۍ مثال لري نو:

الف: د "النُّور" په سورت کښې غټه برخه په احکامو پورې نښتې وه او په دې سورت (الفُرْقَان) کښې د عقیدې په تصحیح باندې زیات زور اچولی شوی دی.

ب: هلته هم نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکړه شوې وه او په تېره بیا د "إفك" د پېښې بیان يې په زیات توقیر او تسلی باندې مشتمل وه، او په دې سورت کښې هم نبي کریم ﷺ ته تسلي ورکول د نظره نه دي غورزولی شوي او داسې نور.

---

(۱) تفسیر الخازن ج۴ ص۴۲۳

(۲) اللباب في علوم الکتاب ج۱۴ ص۴۷۲

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِي نَزَّلَ ٱلۡفُرۡقَانَ عَلَىٰ عَبۡدِهِۦ لِيَكُونَ لِلۡعَٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴿١﴾ ٱلَّذِي لَهُۥ مُلۡكُ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَلَمۡ يَتَّخِذۡ وَلَدٗا وَلَمۡ يَكُن لَّهُۥ شَرِيكٞ فِي ٱلۡمُلۡكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيۡءٖ
فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ﴿٢﴾ وَٱتَّخَذُواْ مِن دُونِهِۦٓ ءَالِهَةٗ لَّا يَخۡلُقُونَ شَيۡـٔٗا وَهُمۡ يُخۡلَقُونَ وَلَا
يَمۡلِكُونَ لِأَنفُسِهِمۡ ضَرّٗا وَلَا نَفۡعٗا وَلَا يَمۡلِكُونَ مَوۡتٗا وَلَا حَيَوٰةٗ وَلَا نُشُورٗا ﴿٣﴾ ﴾

د ډېر مهربان (او) ډېر بارحمه الله ﷻ په نامه

[۱] هغه اقدس ذات (ﷻ) ډېر زيات برکتناک (او د نعمتونو خاوند) دی چې په خپل (خاص) بنده (محمد ﷺ) باندې يې د دې دپاره فُرقان (قرآن) نازل کړی دی ترڅو د ټولو عالمونو (پيريانو او انسانانو) دپاره (د قيامت تر ورځې پورې د الله ﷻ له عذابه) ډاروونکي شي.

[۲] هغه اقدس ذات (ﷻ) چې خاص همده ﷻ ته د اسمانونو او ځمکو ملکيت دی، او نه يې ولد نيولی دی او نه ورته په ملکيت (او واکدارۍ) کښې شريک شته او (بالآخره) هر شی يې پيدا کړی دی، نو په اندازه کړی يې دی اندازه کول.

[۳] او (د دې سره-سره) مشرکانو د همده ﷻ څخه په غير داسې معبودان نيولي دي چې هيڅ شی نه شي پيدا کولی حال دا چې دوی (پخپله د الله ﷻ د پلوه) پيدا کړی شوي دي، او (همدارنګه) دوی د خپلو ځانونو دپاره نه د ضرر توان لري (چې مخه يې ونيسي) او نه د ګټې (چې خپلو ځانونو ته يې راکش کړي)، او (په دې باندې علاوه) نه د مرګ توان لري (چې څوک مړ کړي) او نه د ژوند (چې چاته ژوند ورکړي) او (حتی) نه د بېرته راپورته کولو (راژوندي کولو وسه لري).

ارتباطونه

۱ـ د وړاندېنی سورت (النور) په وروستنيو ايتونو کښې د نبي کريم ﷺ په اطاعت باندې زُور اچولی شوی وه چې په عدم اطاعت کښې يې د دنيا او آخرت مصيبتونه نغښتي دي، د دې سورت (الفرقان) په لومړني ايت کښې د اطاعت د فرضيت وجې ته اشاره شوې ده.

۲ـ هلته په وروستني ايت کښې دا مضمون هم شامل وه چې الله ﷻ د هر شي مالک دی او په هر شي باندې پوهېږي، دلته همدغه مضمون تعقيب شوی دی چې حاصل يې داسې راځېږي:

د مطلب خلاصه

ای پيغمبره! د "بسم الله الرحمن الرحيم" د ويلو څخه وروسته په خپل اُمت باندې دغه مطالب قرائت کړه:

۱ـ هغه اقدس ذات ډېر برکتناک دی او د دوام په توګه ټولې ښېګڼې وربورې اختصاص لري چې په خپل بنده (محمد ﷺ) باندې يې داسې کتاب نازل کړی دی چې حق د باطل څخه په ډاګه جدا کوي د خلکو ټول مشکلات حل کوي. البته دا کتاب يې د دې دپاره ورباندې ورنازل کړی دی چې ټولو عالمونو ته ډارونکی وګرځي، يا په بل عبارت: د همدغه کتاب د تنزيل د کبله يې د همده ﷺ اطاعت د قيامت تر ورځې پورې په ټولو عالمونو باندې واجب او فرض ګرځولی دی.

۲ـ په دې باندې علاوه همدغه اقدس ذات دا صفات هم لري:

الف: خاص همده ﷻ پورې د اسمانونو او ځمکو واکداري اختصاص لري، هر شی د همده ﷻ په اراده باندې څرخېږي او بس.

ب: همدا اقدس ذات ﷻ د ولديت څخه پاک او منزه دی چې نه زېږولی شوی دی او نه يې څه شی زېږولی دی، او نه ورسره ولديت مناسبت لري.

ج: همدا اقدس ذات ﷻ په واکدارۍ کښې هيڅوک او هيڅ شی شريک نه لري او نه ورسره د شريک موجوديت لياقت لري. او دا ځکه چې:

د: هر شی همده ﷻ پيدا کړی دی نو ټول موجودات د همده ﷻ مخلوقات دي، ايا مخلوق د خپل خالق سره اشتراک درلودلی شي؟

هـ: په دې باندې علاوه هر شی يې په ډېره دقيقه توګه په اندازه کړی دی، د هر شي حدود يې ټاکلي دي، چې هيڅ شی د خپلو ټاکلو حدودو څخه نه شي وتلی.

يا په بل عبارت: هر شي ته يې خاصه څېره او خاص عادت ورکړی دی، د هر شي د حيات موده او د خوراک او څښاک نوعيت يې ورته ټاکلی دی، او داسې نور.

۳ـ خو د ذکر شوي بيان سره‌سره مشرکان په خپلو شرکياتو باندې کلک دي، او خپلو باطلو معبودانو ته په تقدس او اشتراک قائل دي، نو دوی د الله ﷻ څخه په غير داسې معبودان نيولي دي چې:

الف: هيڅ شی نه شي پيدا کولی او نه کوم شي ته حدود ټاکلی شي، بلکې همدغه معبودان پخپله د الله ﷻ د جانبه پيدا کړی شوي دي او له هره حيثه محدود ګرځولی شوي دي.

ب: دغه معبودان د خپلو ځانونو دپاره نه د تاوان د مخنيوي قدرت لري او نه د ګټې د رسولو وسه لري، نو پوره واضحه ده چې د خپلو عابدينو دپاره خو هرومرو د خير او شر دواړو څخه عاجز دي.

ج: د دغو باطلو معبودانو په لاس کښې نه مرګ شته او نه ژوند چې چاته يې ورکړي او يا يې د چا څخه واخلي، او نه دا توان لري چې د قبرونو څخه څوک راپورته کړي او يا يې د راپورته کولو مخه ونيسي، چې د حساب کتاب څخه يې بچ کړي.

توضيحات

۱ـ په ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِى نَزَّلَ ٱلْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِۦ﴾ کښې د ﴿تَبَارَكَ﴾ کلمه اصلاً د "بَرَكَة" څخه اشتقاقه

شوي دي چې د خير او ښېګڼې (نعمتونو) د زيادت معنی ورکوي[1]. خو کله چې همدغه "بَرَكَة" مصدر د "تفاعل" باب ته واړولی شي نو په زينت ډېر او بې شمېره ډېروالي او زيادت باندې دلالت کوي، چې د الله ﷻ څخه په غير د بل هيچا سره مناسبت نه لري، د همدې کبله دغه کلمه په الله ﷻ پورې اختصاص موندونده کوي[2]، لکه چې فرمايي: ﴿ وَإِن تَعُدُّواْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ﴾ [النحل:۱۸] يعنې که تاسو چېرته قصد وکړئ چې د الله ﷻ نعمتونه وشمېرئ نو انتهاء (پای) ته به يې ونه شئ رسولی.

فرقان څه معنی؟

په ذکر شوي ايت شريف کښې قرآن کريم ته د "فُرْقَان" لقب ورکړی شوی دی، دغه کلمه د "فَرَقَ يَفْرُقُ" دپاره مصدر دی[3] چې په دې مقام کښې علماوو کرامو په لاندې دوه معناوو سره تفسيره کړې ده[4]:

الف: دا قرآن کريم داسې کتاب دی چې د قيامت تر ورځې پورې حق او باطل سره جدا کوي او که څوک يکښې اشتباه کوي د هغه اشتباه پورته کوي. نو د فارق معنی يې ورکړه.

ب: دا قرآن کريم داسې کتاب دی چې چې په درويشتو کلونو کښې ټکره-ټکره نازل کړی شوی دی. په دې تقدير مصدر د اسم مفعول (جدا کړی شوي) په معنی سره کېږي.

خينو علماوو کرامو په دې مقام کښې دوهمې معنی ته ترجيح ورکړې ده[5] مګر زمونږ په فکر د "مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ الْفُرْقَانُ" په تاويل سره د دواړو معناوو اراده کول هم څه منافات نه لري، او داځکه قرآن کريم لکه څنګه چې د حق او باطل ترمنځ جدايي راولي همدارنګه ټوټه-ټوټه هم نازل شوی دی لکه چې راتلونکی [۳۲] ايت وربانده دلالت کوي.

عَالم څه معنی؟

۲_ په ﴿ لِيَكُونَ لِلْعَـٰلَمِينَ نَذِيرًا ﴾ کښې د "عَالَمِين" کلمه د تغليب په توګه د "عَالَم" _لکه "خَاتَم"_ جمعه ده، "عَالَم" د الله ﷻ څخه په غير د ډېرو مختلفو النوع مخلوقاتو دپاره وضعه شوی دی، خو کله چې جمعه کړی شي، لکه چې په دې مقام کښې د جمعيت په ډول نازل شوی دی، نو بيا ترې ډېر متحد النوع مخلوقات مرادېږي اما په مختلفو انواعو باندې يې جمعيت دلالت کوي[6].

سوال جواب

۳_ که څوک وايي چې د ذکرې شوې قاعدې په بنياد د "الْعَالَمِين" کلمه خو مختلفو مخلوقاتو ته شاملېږي لکه پرښتې، حيوانات او داسې نور. نو پوښتنه دا ده چې: ايا نبي کريم ﷺ د پيريانو او انسانانو څخه په غير نورو مخلوقاتو ته هم د پيغمبر په صفت استولی شوی دی؟

---

(۱) لسان العرب ج۱۰ ص۳۹۵
(۲) المحرر الوجيز ج۱۲ ص۵
(۳) اضواء البيان ج۶ ص۲۶۴
(۴) تفسير القاسمي ج۱۲ ص۱۴۶
(۵) تفسير المراغي ج۱۸ ص۱۴۶
(۶) لسان العرب ج۱۲ ص۴۲۱؛ مفردات الراغب ص۴۵۷

مونږ وايو چې: په دې مقام کښې د ذکرې شوې کلمې څخه يوازې پيريان او بنيادمان مراد دي، دا ځکه چې همدوی مکلفيت لري او نور مخلوقات په اختياري عبادت باندې مکلف نه دي. په همدې مطلب باندې د ﴿ نَذِيرًا ﴾ کلمه دلالت کوي، يعنې د الله ﷻ د پراخه نعمتونو څخه يو ډېر عظيم الشان نعمت دا دی چې په خپل بنده باندې يې قرآن کريم د دې دپاره نازل کړی دی چې مکلفو مخلوقاتو ته د الله ﷻ د عذابونو څخه ډاروونکی وګرځي.

پاتې شوه دا خبره چې د نبي کريم ﷺ رسالت د قيامت تر ورځې پورې ټولو پيريانو او بنيادمانو ته شامل دی، نو دا موضوع ـ د الله ﷻ په توفيق ـ د [الأنعام:۱۹] ايت لاندې تېره شوې ده چې بيا ليکلو ته يې څه اړتيا نه ګورو، خو په دې مقام کښې ورباندې هم ځينو علماوو کرامو څه بحث کړی دی(۱) که څوک يې د لوستلو شوق لري نو هملته دې مراجعه وکړي.

يادونه

۴ـ که څوک غواړي چې په ﴿ فَقَدَّرَهُۥ تَقۡدِيرٗا ﴾ کښې د هغو دقيقو اندازو څه مثالونه ولولي کومې چې الله ﷻ د خپلو مخلوقاتو په پيدايښت کښې مراعات کړې دي، نو ځينو اوږدو کتابونو ته دې مراجعه وکړي(۲)، دا لنډ تفسير يې دلته د رانقلولو توان نه لري.

﴿ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ إِنۡ هَٰذَآ إِلَّآ إِفۡكٌ ٱفۡتَرَىٰهُ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَۖ فَقَدۡ جَآءُو ظُلۡمٗا وَزُورٗا ۝٤ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلٗا ۝٥ قُلۡ أَنزَلَهُ ٱلَّذِي يَعۡلَمُ ٱلسِّرَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۚ إِنَّهُۥ كَانَ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ۝٦ وَقَالُواْ مَالِ هَٰذَا ٱلرَّسُولِ يَأۡكُلُ ٱلطَّعَامَ وَيَمۡشِي فِي ٱلۡأَسۡوَاقِ لَوۡلَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مَلَكٞ فَيَكُونَ مَعَهُۥ نَذِيرًا ۝٧ أَوۡ يُلۡقَىٰٓ إِلَيۡهِ كَنزٌ أَوۡ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٞ يَأۡكُلُ مِنۡهَاۚ وَقَالَ ٱلظَّٰلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلٗا مَّسۡحُورًا ۝٨ ٱنظُرۡ كَيۡفَ ضَرَبُواْ لَكَ ٱلۡأَمۡثَٰلَ فَضَلُّواْ فَلَا يَسۡتَطِيعُونَ سَبِيلٗا ۝٩ ﴾

[۴] او هغه کسان کومو چې کفر غوره کړی دی وايي چې: دغه (قرآن کريم) نه دی مګر دروغ دي چې هغه (د نبوت مدعي) د خپله ځانه افتراء کړي (تړلي) دي، او يوه بل قوم (ډلې) ورسره ورباندې (په جوړولو کښې) کومک کړی دی.

(۱) روح المعاني ج۱۸ ص۲۳۱

(۲) الجواهر للطنطاوي ج۱۲ ص۱۵۳؛ تفسير نمونه ج۱۵ ص۱۱؛ في ظلال القرآن ج۵ ص۲۵۴۸

نو بې شکه دوی (کفارو) په ظلم سره او په دروغو سره راتګ وکړ (دوی غټ دروغ جوړ کړه).

[۵] او همدوی (کفار) وايي چې (دا قرآن کریم بل شی نه دی مګر) د پخوانیو قومونو قیصې دي، چې هغه (د نبوت مدعي) یې د لیکلو غوښتنه کړې ده نو دا (لیکلی شوې قیصې) په هغه (د نبوت په مدعي) باندې (د حفظ دپاره) سبا او بېګا لوستلی کېږي (ترڅو یې حفظ کړي او بیا یې خلکو ته د اسماني کتاب په توګه وړاندې کړي).

[۶] (ای پیغمبره!) ته (ورته) ووایه چې: دا (قرآن کریم دروغین کلام نه دی بلکې) هغه اقدس ذات (ﷻ په حقه) نازل کړی دی چې په اسمانونو او ځمکو کښې په پټو (شیانو) باندې پوهېږي (او د همدغو غیبي علومو ښېلګې پکښې د ورایه برېښي). یقیناً همدغه اقدس ذات (ﷻ) ښښونکی (او) مهربان دی (نو تاسو ته اوس هم د توبې فرصت شته دی).

[۷] او کفار (دا هم) وايي چې: دغه پیغمبر (د نبوت مدعي) ته څه دي چې (زمونږ غوندې) په بازارونو کښې ګرځي؟ ولې نوموړي ته پرښته رانښکته نه کړی شوه چې د نوموړي سره ډاروونکې ګرځېدلې وی.

[۸] یا ولې نوموړي ته خزانه (د غیبو څخه) ور ونه غورزولې شوه؟ یا ولې هغه ته داسې (امتیازي) باغ نشته چې هغه ترې خوراک وکړي؟

او (بلکې) ظالمان (مشرکان یو تربله) وايي چې: (د نوموړي د پیروۍ په صورت کښې) تاسو پیروي نه کوئ مګر د یوه سړي چې جادو کړی شوی دی (او عقل وړیاتې نه دی).

[۹] (ای پیغمبره!) وګوره! چې تاته څنګه مثالونه ولي (بیانوي، او په یوه خبره باندې نه ودرېږي) نو دوی لاره ورکه کړه نو (په آینده کښې به هم) د (سمې) لارې د موندلو توان ونه لري.

ارتباط او د مطلب خلاصه

د وړاندېنیو ایتونو مضمون دې ته هم شامل وه چې الله ﷻ په خپل مخلص او عظیم الشان بنده (محمد ﷺ) باندې عظیم الشان نعمت (قرآن کریم) ورنازل کړی دی ترڅو ټول عالمونه د الهي عذاب (دوزخ) څخه وډار کړي. په دې ایتونو کښې د کفارو عکس العمل ته اشاره شوې ده چې د یو پلوه د عظیم الشان نعمت ناشکري او سپکاوی کوي او د بله پلوه یې د عظیم الشان بنده تکذیب او توهین ته ملا وهلې دي، چې حاصل یې داسې راځېږي:

ای پیغمبره! اوس په خپل امت باندې د مشرکانود هغو ناشکریو او سپکاویو بیان قرائت کړه د کومو چې دوی د عظیم الشان نعمت او عظیم الشان بنده په هکله مرتکب شوي دي، هغه دا چې:

۱_ مشرکان او کفار د قرآن کریم په هکله وايي چې:

الف: دا کتاب نه دی مګر دروغین کتاب دی او په رښتیا سره د الله ﷻ د پلوه نه دی نازل شوی، بلکې هغه چا د خپله ځانه جوړ کړی دی کوم چې د نبوت مدعی دی او په دې باندې علاوه ځینو نورو خلکو ورسره د همدغه کتاب په جوړولو کښې کومک کړی دی.

نو ای پیغمبره! یقینًا دا کتاب د الله ﷻ د پلوه حقاني کتاب دی او یقینًا دغه کتاب ته د دروغو نسبت کول لوی ظلم او لوی دروغ دي، یا په بل عبارت: دا کتاب دروغین کتاب نه دی بلکې د مشرکانو تهمتونه دروغین او ظلمونه دي، دا کتاب پخپله د خپل خان تصدیق کوي چې ټول فصحاء او بلغاء د هغه په مثل د یوه ایت د جوړولو څخه عاجزان دي، نو دغسې کتاب ته د دروغو نسبت کول څومره لوی ظلم دی؟!

ب: مشرکان وايي چې: دا کتاب (قرآن) په حقائقو باندې مشتمل نه دی بلکې فقط د پخوانیو خلکو دقیصو یوه مجموعه ده، چې دا قیصې د نبوت مدعي په چا باندې لیکلي دي او په وړاندې یې پرتې دي او یا یې په خپل ذهن کښې ساتلې دي، او خپلو پیروانو ته یې درګرده زده کوي چې د هغوی د پلوه ورباندې سبا او بیګا قرائت کېږي ترڅو یې نوموړی د یو پلوه غلطۍ تصحیح کړي او د بل پلوه ورباندې نورې قیصې وراضافه کړي.

ای پیغمبره! مشرکان مخاطب کړه او ورته ووایه چې: دا کتاب په حقائقو باندې مشتمل دی او د لومړنیو او آخرنیو غیبي علوم پکښې راغونډ شوي دي، دا ځکه چې دا کتاب هغه اقدس ذات (ﷻ) نازل کړی دی چې په اسمانونو او ځمکو کښې په پټو اسرارو باندې پوهېږي، تاسو خو لږ څه د زړه سترګې ببرته کړئ او په دقت سره ورته وګورئ چې واقعیت وپیژنئ. نو که دغه کار وکړئ (په حقائقو اعتراف وکړئ) نو الله ﷻ به تاسو په پخوانیو کفریاتو باندې ونه نیسي او دا ځکه چې الله ﷻ بښونکی او مهربان دی.

۲ـ مشرکان او کفار د پیغمبر ﷺ په هکله د نه منلو په غرض لاندې بهانې تراشي:

الف: چې دغه کس کوم چې د نبوت مدعي دی ولې زمونږ غوندې خوراک او څښاک کوي او ولې د رزق د موندلو دپاره په بازارونو کښې ګرځي راګرځي؟ نو کله چې د نوموړي کړه وړه زمونږ څخه څه تفاوت نه لري نو مونږ د ده په نبوت باندې هم باور نه شو کولی، ایا دا عجیبه نه ده چې هغه دې پیغمبر وي او مونږ دې عادي خلک اوسو؟

ب: که بالفرض نوموړی پیغمبر وی نو په کار وه چې یوه پرښته ورسره په دغې دنده کښې ملګرې وی او د خلکو په دعوت او انذار کښې یې ورسره اشتراک درلودی. نو که هغه په خپله دعوه کښې رښتینی وي نه دغه کار ورسره ولې صورت ونه نیوه؟

ج: که نوموړی رښتیانی پیغمبر وی نو په ده باندې به د غیبو خزانه نازله شوې وی او له دې څخه به یې بې پروا کړې وی چې د رزق موندلو دپاره کار او کسب وکړي، نو دا کار ولې ونه کړی شو؟

د: که دا هم ونه شوه نو په کار وه چې د شام او عراق د باغونو غوندې یو خاص باغ یې درلودی چې په مختلفو میوجاتو باندې ډک وی، چې د نبوت مدعي د همغه باغ څخه خوراک او څښاک کولی او د مشقت څخه خلاص وی. الله ﷻ خو قدرت لري چې همدغسې سمسور باغ ته د مکې په وچه کانګړه ځمکه کښې صورت ورکړي: نو پوښتنه دا ده که بالفرض نوموړی په خپله دعوه کښې صادق وی نو دغه کار ولې ونه شو؟

ه: بالآخره ذکر شوي ظالمان (کفار) وايي چې: دغه کس چې د نبوت مدعي دی بل څوک نه دی مګر يو جادو کړی شوی سړی دی، چې دماغ يې خراب شوي دي او اوتې بوتې وايي، ايا مونږ د عقل خاوندان د دغسې بې مغزه او بې حقيقته (د ليونيانو په خبرو) باندې عقيده وکړو؟

۳ـ ای پيغمبره! وګوره! چې مشرکان ستا دپاره څنګه مثالونه بيانوي او د ايمان نه راوړلو دپاره څنګه پلمې جوړوي، بلکې هرڅوک چې د عقل څخه کار واخلي هغه به ضرور پوه شي چې د هغوی يوه خبره هم د واقعيت بنياد نه لري او دا ځکه چې:

الف: پخوانيو پيغمبرانو هم ستا غوندې خوراک او څښاک کاوه او په بازارونو کښې د کار او کسب دپاره ګرځېدل راګرځېدل.

ب: د هغوی د يوه پيغمبر سره هم پرښته په ډاګه او څرګنده توګه نه وه لېږلې شوې.

ج: هغوی يوه هم نه غيبي خزانه درلوده او نه يې امتيازي باغ درلود.

د: اما دا خبره (چې دا جادو کړی شوی او ليونی دی) پخپله همدوی ته هم دروغ برېښي خو د عناد د کبله ورباندې قول کوي، که نه نو دوی ته همدا سوال متوجه کېږي چې: ايا تاسو ټول د ليوني د يوې خبرې مقابله هم نه شئ کولی؟ ايا ليونی ستاسو څخه په فصاحت او بلاغت کښې زيات دی؟ او داسې نور.

نو حقيقيت دا دی چې مشرکانو قصداً لاره پرېښودله نو دوی به هيڅکله د حقې لارې د موندلو توان مونده نه کړي او همېشه به په غلطه لاره روان وي.

توضيحات

۱ـ که څوک وايي چې: په ﴿ وَأَعَانَهُۥ عَلَيۡهِ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ کښې د ﴿ قَوۡمٌ ءَاخَرُونَ ﴾ کلمات د کوم قوم څخه عبارت دي (هغوی څوک وه چې مشرکانو د نبي کريم ﷺ دپاره أستاذان ټاکلي وه)؟

مونږ وايو چې: په دې هکله مونږ د الله ﷻ په توفيق د [النحل:۱۰۳] ايت لاندې څه وضاحت ليکلی دی چې بيا ليکلو ته يې اړتيا نه ګورو، فقط دومره ليکو چې دغه ـ د هغوی په ګومان ـ استاذان ټول اعجميان وه او د اهل الکتابو څخه وه.

د إکتتاب او املاء معناوې

۲ـ په ﴿ وَقَالُوٓاْ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ٱكۡتَتَبَهَا ﴾ کښې د "اکْتَتَبَ" کلمه د "إکْتِتَاب" څخه اشتقاقه شوې ده، چې اصلي مجرد يې "کِتَابَة" دی، "إکْتِتَاب" دېته وايي چې يو سړی د بل چا څخه وغواړي چې د کوم حاجت په هکله ورته ليکنه وکړي[1].

او په ﴿ فَهِيَ تُمۡلَىٰ عَلَيۡهِ ﴾ کښې د ﴿ تُمۡلَىٰ ﴾ کلمه د "إمْلاء" څخه اخستله شوې ده، "إمْلاء" دې ته وضعه شوې ده چې په کاتب باندې د ليکلو دپاره څه مضمون قرائت کړی شي[2].

(۱) لسان العرب ج۱ ص۶۹۸
(۲) حاشيه الشيخ زاده علی تفسير البيضاوي ج۳ ص۴۴۳

هېر مو نه شي

۳_ هېر مو نه شي چې په ذکر شوي عبارت کښې د "عَلَيْهِ" ضمير نبي کريم ﷺ ته راجع دی، او د "هِيَ" ضمير د ﴿أَسَـٰطِيرُ﴾ کلمې ته راجع دی خو لاندې حيثيتونه لري:

الف: چې هغه "أساطير" ته راجع شي چې د کتابة څخه وړاندې وي. نو په دې تقدير د املاء نسبت نبي کريم ﷺ ته د مجاز په توګه صورت نيسي خکه چې _د مشرکانو په زعم_ کاتب ته همده امر کړی وه؛ چې قيصې وليکې"[۱]. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: مشرکان وايي چې دا کتاب د پخوانيو د قيصو مجموعه ده چې د نبوت مدعي يې په کتابة باندې امر کوي، نو د ده په کاتب باندې سبا او بېګا د ليکلو دپاره قرائت کېږي او بيا يې نوموړی مدعي په خلکو باندې لولوي چې دا د الله ﷻ د پلوه نازل شوی دی.

ب: چې نوموړی د "هِيَ" ضمير هغه "أساطير" ته راجع وګڼلی شي کوم چې د کتابة څخه وروسته د يوه کتاب په شکل ګرځېدلی وي. نو په دې تقدير د قرائت دپاره لوستل د مجاز په توګه د املا (د کتابت دپاره لوستل) په نامه ياد شوي دي[۲]. نو حاصل به يې داسې راوخېژي چې: مشرکان وايي چې بيا دغه د قيصو جوړ کړی شوی کتاب د نبوت په مدعی باندې سبا او بېګاه د دې دپاره قرائت کېږي ترڅو يې نوموړی حفظ کړي او د اسماني کتاب په نوم باندې يې خلکو ته وړاندې کړي چې زه پيغمبر يم او دا الهي کتاب دی.

که څه هم ذکر شوي دواړه تفسيرونه سره څه منافات نه لري مګر مونږ ته دوهم تفسير په زړه پورې برېښي چې په تبادر سره ذهن ته راځي.

يوه نحوي خبره

۴_ په ﴿أَوْ يُلْقَىٰٓ إِلَيْهِ كَنزٌ أَوْ تَكُونُ لَهُۥ جَنَّةٌ﴾ کښې د ﴿يُلْقَىٰ﴾، ﴿تَكُونُ﴾ دواړه کلمې مرفوع دي او په ﴿لَوْلَآ أُنزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ﴾ کښې په ﴿أُنزِلَ﴾ باندې عطفې دي چې د ﴿لَوْلَآ﴾ څخه دواړه لاندې دي او په تحضيض (تېزولو) کښې شاملې دي، دا خکه چې د ﴿أُنزِلَ﴾ کلمه که څه هم ماضي ده خو په معنی کښې مضارع ده[۳] يعنې داسې ولې نه کېږي چې د نبوت په مدعي باندې يا پرښته نازله شي او يا ورته خزانه ورکړی شي او بالآخره يا يو باغ ولري.

﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِىٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّن ذَٰلِكَ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ وَيَجْعَل لَّكَ قُصُورًۢا ۝١٠ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلسَّاعَةِ ۖ وَأَعْتَدْنَا لِمَن كَذَّبَ بِٱلسَّاعَةِ سَعِيرًا ۝١١﴾

(۱) تفسير ابي السعود ج۶ ص۲۰۳
(۲) تفسير الکشاف ج۳ ص۲۶۴
(۳) اللباب في علوم الکتاب ج۱۲ ص۴۸۲

إِذَا رَأَتْهُم مِّن مَّكَانٍ بَعِيدٍ سَمِعُوا لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا ﴿١٢﴾ وَإِذَآ أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا
مُّقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴿١٣﴾ لَّا تَدْعُوا الْيَوْمَ ثُبُورًا وَاحِدًا وَادْعُوا ثُبُورًا كَثِيرًا
﴿١٤﴾ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ الْخُلْدِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ۚ كَانَتْ لَهُمْ جَزَآءً وَمَصِيرًا ﴿١٥﴾
لَّهُمْ فِيهَا مَا يَشَآءُونَ خَٰلِدِينَ ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ وَعْدًا مَّسْـُٔولًا ﴿١٦﴾ ﴾

[۱۰] هغه اقدس ذات (ﷻ) ډېر برکتناک (او د نعمتونو خاوند) دی، چې که اراده یې وشي تا ته به (په دې دنیا کښې) د هغه (دنیاوي باغ) څخه ډېر بهتر باغونه وګرځوي (درکړي) چې لاندې ترې ویالې بهېږي، او هم به درته (په دنیا کښې) بنګلې وګرځوي (درکړي).

[۱۱] بلکې مشرکان قیامت ته د دروغو نسبت کوي، او مونږ د هغه چا دپاره سوزونکی (دوزخ) تیار کړی دی څوک چې قیامت ته د دروغو نسبت کوي.

[۱۲] کله چې (نوموړی) دوزخ د لرې ځای څخه کفار وګوري نو (کفارو ته به ډېر په غُصه شي او) دوی به د هغه د ډېرې غُصې (اثار) او تېز اواز (غړنبېدل) واوري.

[۱۳] او کله چې کفار د دوزخ څخه په یوه تنګ ځای کښې ولچک (او غوراب) کړی شوي واچولی شي، نو دوی به هلته هلاکت (او حسرت) ووبلي (چې راشه همدا دې وخت دی).

[۱۴] (خو دوی ته به وویلی شي چې) تاسو نن ورځ یو هلاکت (او حسرت) مه دربلئ او (بلکې ډېر هلاکتونه (او حسرتونه) دروبلئ؛ (چې عذابونه مو ډېر او متنوع دي).

[۱۵] (ای پیغمبره!) ته (کفارو ته) ووایه چې: دغه (دوزخ) بهتر دی او که هغه د همېشوالي جنت (بهتر دی) د کوم وعده چې د متقیانو سره کړی شوې ده؟.

دا جنت د دوی دپاره (د عملونو) جزا ده او د بېرته ورګرځېدلو ځای دی.

[۱٦] متقیانو لره په جنت کښې هغه شیان دي کوم چې دوی یې غواړي، حال دا چې دوی به (هلته) همېشه وي. (ای پیغمبره! دغه د جنت ورکړه) ستا په رب ﷻ باندې غوښتله شوې وعده ده (چې هرومرو به یې پوره کوي).

ارتباط او شان نزول

د دې ایتونو ارتباط د شان نزول په روایت کښې نغښتی دی هغه دا دی چې:

د عبد الله بن عباس رضي الله عنهما د یوه اوږده حدیث څخه لنډ غوندې مضمون دی[۱]، چې کله مشرکانو د ایمان د نه راوړلو دپاره بهانه ونیوله او ویې ویلې چې دغه پیغمبر ولې زمونږ غوندې خوراک او څښاک کوي او زمونږ غوندې د رزق د پلټنې پسې په بازارونو کښې ګرځي راګرځي (په اصطلاح که

(۱) اسباب النزول للواحدي ص۲۲۴؛ الدر المنثور ج٦ ص۲۳۷

نوموړی ربښتيانی پيغمبر وی نو دغه کار ته به يې څه اړتيا نه درلودی بلکې يا به د غيبي خزانې او يا د امتيازي باغ درلودونکی وی).
نو نبي کريم ﷺ ډېر غمژن شو او د تسلی دپاره يې الله ﷻ دا ايت نازل کړ چې: ﴿ تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ ﴾ تر آخره پورې، چې حاصل يې داسې راځي:

د مطلب خلاصه

اى پيغمبره! ته د کافرانو په ستغو سپورو خبرو باندې مه غمژن کېږه او خپل ځان په لاندې مطالبو باندې متسلي او ډاډه کړه چې:

۱ـ الله ﷻ هغه اقدس ذات دی چې که اراده يې وشي د هغو باغونو څخه به تاته په دنيا کښې بهتر باغونه درکړي د کومو ذکر چې مشرکان د بهانو نيولو په غرض وړاندې کوي، چې لاندې به ترې ځلور ويالې بهېږي او همدارنګه به دلته په دنيا کښې ډېرې اوچتې بنګلې او محلونه هم درکړي، او بالآخره د هغې خزانې څخه بهترې خزانې به هم درکړي کومې چې هغوی ته ډېرې بهترې برېښي، او دا خکه چې ټول نعمتونه د همده ﷻ په واک او اختيار کښې دي او همدی ﷻ د ډېرو زياتو برکاتو او خيرونو خاوند دی.

۲ـ خو په ياد ولره که الله ﷻ د مشرکانو فرمايشات عملي هم کړي او څه چې دوی ستا د پاره غواړي هغه تاته درکړي هم، نو دوی به ايمان رانه وړي، او دا خکه چې د دوی فرمايشات د يقين مونډلو په غرض صورت نه نيسي بلکې په دې غرض صورت نيسي چې دوی د قيامت د ورځې تکذيب کوي او تر هغه به ايمان رانه وړي چې ترڅو قيامت په خپلو سترګو وګوري، خو هلته به ورته ايمان راوړل هيڅ ګټه ونه شي رسولی او دا خکه چې هلته مونږ د دغسې تکذيب کوونکو دپاره دوزخ تيار کړی دی چې صفات يې دا دي:

الف: کله چې دوزخ د قيامت د ورځې څخه انکار کوونکي د لرې څخه وګوري نو ډېر به ورته په غُصه شي او په غربدلو به ورته شروع وکړي، او دوی به دغه غُصه او غربدل لا د ورايه واوري او د خوف او ډار د کبله به ترې زړونه وباسي.

ب: خو بيا چې کله همدغه منکرين په دوزخ کښې وروغورزولی شي او د هر طرفه وربانډې تعذيب پيل وکړي او په يوه تنګ ځای کښې واچولی شي او بالآخره د يو پلوه غوراب او ولچک کړي شي او د بل پلوه خپني منکران د خپنو نورو سره د اور په زنځيرونو کښې وتړلی شي، نو په همدغه حال کښې به د هلاکت او مرګ غوښتنه وکړي.

ج: مګر دوی ته به په جواب کښې وويلی شي چې تاسو د يوه هلاکت او يوه مرګ سوال مه کوئ بلکې د ډېرو مرګونو او هلاکتونو غوښتنه وکړئ، او دا خکه چې ستاسو تعذيب همدا يو ډول نه دی بلکې ډېر ډولونه لري چې د هر يوه څخه ستاسو دپاره مرګ بهتر او غوره دی، مګر په ياد ولرئ چې تاسو به په دغه دوزخ کښې همېشه ياست او په دوامداره توګه به پکښې کړېږئ. چې نه به

پکښې مری اونه به پکښې ژوند کولی شي؛

٣ـ ای پيغمبره! اوس نو کفار مخاطب کړه او پوښتنه ترې وکړه چې: ای کفارو! ايا دغه عذابونه بهتر دي چې ستاسو دپاره په قيامت کښې تيار کړی شوي دي او که هغه دائمي جنت بهتر دی د کوم چې جنتيانو (متقيانو) ته وعده ورکړه شوې ده؟

الف: د متقيانو دغه وعده ضرور هرومرو پوره کېدونکې ده، چې دا د همدوی د تقوی جزا ټاکلې شوې ده او همدا ورته د بېرته ورگرځېدلو ځای تيار کړی شوی دی.

ب: جنتيانو ته به په دغه جنتونو کښې هغه څه تيار وي کومو ته چې د دوی اراده کېږي او کوم چې د دوی زړونه غواړي.

ج: دا وعده به ضرور پوره کړی شي او دا ځکه چې ستا رب ﷻ دا وعده په خپل اقدس ذات باندې د فضل او لطف د مخې حتمي گرځولې ده، چې په همدغې وعدې باندې وفاء کول به د قيامت په ورځ مؤمنان هم غواړي او پرښتې به هم سوال کوي چې: ای ربه! مؤمنانو ته وعده کړی شوي جنتونه تفضلاً ورکړه.

توضيحات

١ـ نبي کريم ﷺ دا ايت شريف: ﴿تَبَارَكَ ٱلَّذِيٓ إِن شَآءَ جَعَلَ لَكَ خَيۡرٗا مِّن ذَٰلِكَ﴾ الآية، ډېر ښه تفسير کړی دی، لاندې مثالونه يې ولولئ؛

الف: يوه ورځې د نبي کريم ﷺ سره جبرائيل ؑ ناست وه چې د الله ﷻ د پلوه يوه بله پرښته راغله او عرض يې وکړ چې: ای پيغمبره! زه ستا رب ﷻ رالېږلی يم چې «أَفَمَلِكًا نَبِيًّا يَجْعَلُكَ أَوْ عَبْدًا رَسُولًا» يعنې چې تا پاچا پيغمبر جوړ کړي او که بنده پيغمبر (چې پاچاهي ونه لرې)؟

نو نبي کريم ﷺ ته جبرائيل ؑ اشاره وکړه چې تواضع غوره کړه. نو نبي کريم ﷺ جواب ورکړ چې: «بَلْ عَبْدًا رَسُولًا»[١] يعنې زه غواړم چې خپل رب ﷻ مې بنده پيغمبر وگرځوي چې پاچاهي ونه لرم. نو که بالفرض پاچاهي يې غوښتې وی نو دستي به پاچا پيغمبر گرځېدلی وی.

ب: نبي کريم ﷺ فرمايلي دي چې: «عَرَضَ عَلَيَّ رَبِّي لِيَجْعَلَ لِي بَطْحَاءَ مَكَّةَ ذَهَبًا قُلْتُ لَا يَا رَبِّ وَلَكِنْ أَشْبَعُ يَوْمًا وَأَجُوعُ يَوْمًا» (الحديث)[٢] يعنې ماته خپل رب ﷻ دا خبره راوړاندې کړه چې ماته د مکې معظمې شگې سره زر وگرځوي، نو ما دا خبره قبوله نه کړه او ومې ويلې چې: ای زما ربه! زه دغه نه غواړم مگر دا غواړم چې يوه ورځ موړ شم او ستا شکر اداء کړم او بله ورځ وږی شم او تاته زاری وکړم او ياد دې کړم.

ايا دوزخ ليدل کولی شي؟

٢ـ که څوک وايي چې په ﴿إِذَا رَأَتۡهُم مِّن مَّكَانِۭ بَعِيدٖ﴾ کښې د ﴿رَأَتۡهُم﴾ مستتر ضمير "سَعِير"

---

(١) مسند احمد بن حنبل ج٣ ص١٠

(٢) جامع الترمذي ج٢ ص٦٠

(دوزخ) ته راجع دی، نو پوښتنه دا ده چې: ایا دوزخ لیدل کولی شي؟

مونږ وایو: ځینو علماوو کرامو خو په دې مقام کښې رؤیة (لیدل) د ظهور څخه کنایه اخستې دی[۱]، مګر بهتره دا ده چې په جواب کښې وویلې شي چې: هو! دوزخ لیدل کولی شي او څه ضرورت نشته چې ایت شریف ته تاویل ورکړو. د ښه وضاحت دپاره لاندې احادیث ولولئ:

الف: مونږ ـد الله ﷻ په توفیقـ د [إبراهیم:۱۶] ایت لاندې د نبي کریم ﷺ یو اوږد حدیث رانقل کړی دی چې د قیامت په ورځ به د اور څخه یوه غاړه (برخه) راووځي چې: «لَهُ عَيْنَانِ تُبْصِرَانِ وَأُذُنَانِ تَسْمَعَانِ وَلِسَانٌ يَنْطِقُ»[۲] یعنې دوه سترګې به لرې چې لیدل به کوي او دوه غوږونه به لري چې اورېدل به کوي او ژبه به لرې چې خبرې به کوي.

ب: په یوه اوږده حدیث کښې د نبي کریم ﷺ څخه چا پوښتنه وکړه چې: «يَا رَسُولَ اللهِ! وَهَلْ لِجَهَنَّمَ مِنْ عَيْنٍ؟» یعنې: ای د الله ﷻ پیغمبره! او ایا دوزخ هم کومه سترګه لري؟ نبي کریم ﷺ جواب ورکړ چې: «نَعَمْ، أَمَا سَمِعْتُمُ اللهَ يَقُولُ ﴿إِذَا رَأَتْهُمْ﴾ الآيَةَ»[۳] هو! ایا تاسو د الله ﷻ څخه نه اورئ چې فرمایي: ﴿إِذَا رَأَتْهُم﴾ الآية-؟! یعنې کله چې دوزخ د لرې څخه کفار وګوري.

سوال جواب

۳ـ که څوک وایي چې په ﴿سَمِعُواْ لَهَا تَغَيُّظًا وَزَفِيرًا﴾ کښې د "تَغَيُّظًا" او "زَفِيرًا" دواړه کلمې د ﴿سَمِعُوا﴾ دپاره مفعول واقع شوې دي حال دا چې د "زَفِير" کلمه خو د شدید اواز دپاره وضعه شوې ده[۴] چې اورېدل کېږي، اما د "تَغَيُّظ" د کلمې اصلي توري خو د "غَيْظ" څخه دي چې د غضب یا د شدید غضب معنی ورکوي[۵]، نو پوښتنه دا ده چې: غضب خو نه اورېدل کېږي نو ایا د نوموړې کلمې دپاره مفعول واقع کېدلی شي؟

مونږ وایو چې: دغه سوال ته ځینو علماوو کرامو متعدد جوابونه کړي دي[۶] خو بهتر جواب دا دی چې: "اَلتَّغَيُّظُ إِظْهَارُ الْغَيْظِ وَقَدْ يَكُوْنُ مَعَ صَوْتٍ مَسْمُوْعٍ"[۷] "تَغَيُّظ" د غُصې (غضب) د څرګندولو څخه عبارت دی چې دا څرګندونه کله د اورېدل شوي اواز سره وي.

یادونه

۴ـ په ﴿مَكَانًا ضَيِّقًا مُّقَرَّنِينَ﴾ کښې د ﴿مُّقَرَّنِينَ﴾ کلمه د الله ﷻ په توفیق د [إبراهیم:۴۹] ایت

---

(۱) تفسیر القاسمي ج۱۲ ص۲۵۲.
(۲) جامع الترمذي ج۲ ص۸۵
(۳) الدر المنثور ج۶ ص۲۳۸؛ مسند الشامیین للطبراني ج۸ ص۳۲۰
(۴) تفسیر البغوي ج۲ص۴۰۱
(۵) القاموس المحیط ج۳ ص۴۲۴
(۶) اللباب في علوم الکتاب ج۱۲ ص۴۸۸
(۷) مفردات الراغب ص۳۸۲

لاندې تفسیره شوې ده چې دوزخیان به په دوزخ کښې ولچک او غوراب کړی شي او یا به متماثل کفار په زنځیرونو کښې وتړلی شي. نو هیله ده چې هملته مراجعه وکړی شي.

ثُبور څخه معنی؟

۵_ په ﴿ هُنَالِكَ ثُبُورًا ﴾، ﴿ ثُبُورًا وَاحِدًا ﴾، ﴿ ثُبُورًا كَثِيرًا ﴾ کښې د "ثُبور" کلمه هلاک او زیان او هم حسرت ته وضعه شوې ده. یعنې کله چې دوزخیان په دوزخ کښې واچولی شي نو هغوی به ناري کړې چې "وَاثُبوراه" ای زمونږ هلاکه او حسرته! راشه چې همدا دې وخت دی. نو دوی ته به د حسرت د زیاتولو دپاره وویلی شي چې تاسو یوه هلاک او یوه حسرت ته غږ مه کوئ بلکې ډېرو هلاکونو او حسرتونو ته اواز وکړئ چې د یو پلوه ستاسو عذاب دائمي دی او د بله پلوه نور عذابونه (لکه مار، او لړم) هم در روان دي.

سوال جواب

۶_ که څوک وایي چې: په ﴿ قُلْ أَذَٰلِكَ خَيْرٌ أَمْ جَنَّةُ ٱلْخُلْدِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾ کښې په "ذَٰلِكَ" سره "سَعِير" (دوزخ) ته اشاره ده، چې سراسري شر دی او هیڅ ښېګڼه پکښې نشته، حال دا چې د ﴿ خَيْرٌ ﴾ د کلمې غوښتنه دا ده چې څه ښېګڼه دې ولري مګر د جنت د ښېګڼو څخه لږه؟

مونږ وایو چې: د الله ﷻ په توفیق د [البقرة:۲۷۱] ایت لاندې لیکلی شوي دي چې د "خَيْر" کلمه کله-کله د تفضیلي معنی څخه ویستله کېږي او صرف په ښېګڼه باندې دلالت کوي، چې دلته ترې ویستلې شوې ده، نو حاصل یې داسې راځېږي چې: ای پیغمبره! ته کفارو ته ووایه چې: ایا دغه دوزخ ښه دی چې هیڅ ښېګڼه پکښې نشته او که جنت ښه دی چې سراسري د ښېګڼو څخه ډک دی.

د دې ډول استعمال نظیر دا دی چې: "اَلْعَسَلُ أَحْلَى مِنَ الْخَلِّ" شات د سرکې څخه ډېر خواږه دي؛ حال دا چې په سرکه کښې هیڅ خوږوالی نشته، یا دا چې: "فُلَانٌ أَسْمَعَ مِنَ الْجِدَارِ" فلانکی د دېوال څخه ښه اورېدونکی دی؛ حال دا چې دېوال بالکل د اورېدلو صلاحیت نه لري.

﴿ وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ فَيَقُولُ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِى هَٰٓؤُلَآءِ أَمْ هُمْ ضَلُّوا۟ ٱلسَّبِيلَ ﴿١٧﴾ قَالُوا۟ سُبْحَٰنَكَ مَا كَانَ يَنۢبَغِى لَنَآ أَن نَّتَّخِذَ مِن دُونِكَ مِنْ أَوْلِيَآءَ وَلَٰكِن مَّتَّعْتَهُمْ وَءَابَآءَهُمْ حَتَّىٰ نَسُوا۟ ٱلذِّكْرَ وَكَانُوا۟ قَوْمًۢا بُورًا ﴿١٨﴾ فَقَدْ كَذَّبُوكُم بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَطِيعُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا ۚ وَمَن يَظْلِم مِّنكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا ﴿١٩﴾ وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِى

ٱلۡأَسۡوَاقِۗ وَجَعَلۡنَا بَعۡضَكُمۡ لِبَعۡضٖ فِتۡنَةً أَتَصۡبِرُونَۗ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرٗا ﴿٢٠﴾

[۱۷] په کومه ورځ چې الله ﷻ مشرکان او هغه (شيان يا کسان) حشر کړي د کومو چې دوی د الله ﷻ څخه په غير عبادت کوي، نو (دغو معبودانو ته به) ووايي چې: ايا تاسو زما دغه بندګان بې لارې کړي وه او که دوی پخپله لاره ورکه کړې وه؟

[۱۸] معبودان به ووايي چې: (ای الله!) تاته (د شرک څخه) پاکي ده، مونږ ته مناسب نه دي چې ستا څخه په غير څه دوستان ونيسو (او خپل عبادت ته يې راوبلو چې بې لارې شي، نو دوی مونږ نه دي بې لارې کړي) مګر (د ګمراهۍ وجه يې دا ده چې) دوی او د دوی پلرونو ته تا (د دنيا) ګټې وټې ورکړې وې (او دوی وربانديِ وغولېده) آن تر دې چې (شرعي) پند (قرآن کريم) يې هېر کړ، او دوی (ستا په علم او ازلي قضاء کښې) هلاک شوی قوم وه.

[۱۹] نو (د دغه جواب څخه وروسته به مشرکان مخاطب کړی شي چې) ستاسو معبودانو خو ستاسو هغې خبرې ته د دروغو نسبت وکړ کومه چې تاسو به ويل (چې دوی آلهه او معبودان دي). نو (نن ورځ) تاسو وسه نه لرئ چې (د عذاب مخه د خپلو ځانونو څخه) واړوئ او نه د نصرت (وسه لرئ چې څه کومکيان مونده کړئ).

او (ای مکلفو انسانانو!) هرڅوک چې ستاسو څخه ظلم وکړي (او کفر غوره کړي) نو هغه ته به مونږ لوی عذاب وروڅکو.

[۲۰] او (ای پيغمبره!) مونږ ستا څخه وړاندې هيڅ پيغمبران نه دي استولي مګر (داسې حال به يې درلود) چې يقيناً دوی به (ستا غوندې) خوراک (او څښاک) کاوه او (هم به ستا غوندې) په بازارونو کښې ګرځېدل.

او مونږ تاسو (ټول انسانان) ځينې د ځينو نورو دپاره امتحان ګرځولي ياست (چې په دغه امتحان کښې کاميابي په صبر سره صورت نيسي)، ايا تاسو صبر کوئ؟.

او (ای پيغمبره!) ستا رب ﷻ (د ټولو انسانانو په حالاتو باندې) بينا دی (نو هر چاته به موافقه جزا يا سزا ورکړي).

ارتباط او د مطلب خلاصه

په دې ايتونو کښې د وړاندېنيو ايتونو غوندې د نبي کريم ﷺ تسلي او ډاډينې ته اشاره شوې ده چې حاصل يې داسې راځېږي:

ای پيغمبره! ته د کفارو په ناوړو باندې مه غمژن کېږه او د خپلې ډاډينې دپاره لاندې ارشادات په نظر کښې ونيسه او خپل ځان وربانديِ متسلي کړه:

۱ـ داسې وخت ضرور راتلونکی دی چې د مشرکانو باطل معبودان به د همدوی څخه خپله بېزاري او برائت اعلان کړي: د ښه وضاحت دپاره لاندې سوال جواب قرائت کړه:

الف: کله چې الله ﷻ ټول کفار او هغه شیان چې دوی یې د الله ﷻ څخه پرته عبادت کوي راغونډ کړي نو د دوی د معبودانو څخه به پوښتنه وکړي او ورته به ووایي چې: ایا زما دغه بنده ګان (چې ما پیدا کړي دي او ما ورته پیغمبران وراستولي وه) تاسو زما د لارې څخه بې لارې کړي وه، او که دوی پخپله حقه او سمه لاره ورکه کړې وه؟

ب: معبودان به په جواب کښې ووایي چې:

اول: ای زمونږ ربه! تاته د دې خبرې څخه پاکې ده چې په عبادت کښې ته څوک شریک ولرې.

دوهم: مونږ ستا مخلوق یاستو، مونږ ته مناسبه نه ده چې ستا څخه په غیر دوستان ونیسو او خپل عبادت ته یې راوبولو (په لوی لاس یې د سمې لارې څخه واړوو).

دریم: ای زمونږ ربه! د دغو کفارو د کفر وجه دا نه وه چې د هدایت اسباب ورته نه وه رسیدلي او یا ورته پیغمبران نه وه ورغلي، بلکې وجه یې دا وه چې دوی په مادي نعمتونو کښې غرق شوه، البته هغه نعمتونه چې دوی ته او د دوی پلرونو ته تا ورکړي وه، نو د آخرت څخه یې په غفلت کښې واچول او معنوي نعمتونه یې ټول د پښو لاندې کړه، دوی ته په کار وه چې د دواړو ډولونو نعمتونو څخه یې استفاده کړې وی او ستا شکریه یې اداء کړې وی خو دوی دا کار ونه کړ، آن تر دې چې ستا هدایت یې هېر کړ او خپل ځانونه یې د هلاکت په کنده کښې واچول لکه څنګه چې دوی ستا په ازلي علم او ازلي قضاء کښې هلاک شوی قوم وه.

۲ـ نو د معبودانو د ذکر شوي جواب څخه وروسته به د الله ﷻ د پلوه همدا کفار (مشرکان) مخاطب کړی شي چې:

الف: ای کفارو! دغه دی چې ستاسو په وړاندې تاسو خپله معبودانو تکذیب کړئ او ستاسو هغه خبرې یې ټولې دروغ کړې چې تاسو ته یې د عبادت بلنه درکړې وه، او یا یې ستاسو د شفاعت کولو کومه وعده کړې وه.

ب: نو نن ورځ تاسو د خپل نجات دپاره هیڅ وسیله نه لرئ، په تاسو کښې دا توان نشته چې یا د عذاب مخه د خپلو ځانونو څخه واړوئ او یا د خپلو ځانونو د نصرت دپاره کوم نصرت کوونکی او مددګار مونده کړئ.

ج: نو د همدې کبله به نن ورځ مونږ هغه چاته ډېر لوی عذاب وروڅکو او پرې اخته به یې کړو کومو چې په دنیا کښې ظلم کړی وه او کفر یې غوره کړی وه.

۳ـ ای پیغمبره! مونږ ستا څخه وړاندې پیغمبران په داسې حال نه وه استولي چې خوراک او څښاک به یې نه کاوه او په بازارونو کښې به نه ګرځېدل، بلکې هغوی خوراک او څښاک کاوه او په بازارونو کښې به هم ګرځېدل راګرځېدل. نو ته هم د هغوی د جملې څخه یو پیغمبر یې نو ته به هم د هغوی غوندې خوراک او څښاک کوې او په بازارونو کښې به هم ګرځې راګرځې، نو دا کارونه نه د نبوت سره منافات لري او نه لیاقت لري چې کفار یې د ایمان د نه راوړلو دپاره پلمه جوړه کړي.

۴ـ ای پیغمبره! الله ﷻ دا کولی شي چې د کفارو ژوند ته خاتمه ورکړي خو دا کار ځکه نه کوي چې

دنیا د امتحان میدان دی، په دې میدان کښې تاسو ټول یو تربله د امتحان لاندې واقع کېږئ مثلاً:

الف: تاسو (پیغمبران) د کفارو دپاره امتحان یاست چې په تاسو ایمان راوړي او که نه.

ب: کفار ستاسو دپاره امتحان دي چې تاسو د هغوی اذیتونه او سپورو سټغو خبرو باندې صبر کوئ او که نه.

ج: همدارنګه د ټولو بنیادمانو مختلف طبقات ځینې د ځینو نورو دپاره امتحان او ازمېښت دی، نو د قیامت په ورځ به هر چاته د امتحان نتیجه په لاس ورکړی شي، نو ایا تاسو صبر کوئ؟ بلکې تاسو همدغسې ښه صبر ته ادامه ورکړئ.

او بې شکه ستا رب ﷻ د هر چا په کارونو او د هر چا په کړو وړو بینا دی، چې هیڅ شی ترې نه پټېږي او نه ترې پټېدلی شي.

توضیحات

۱ـ په ﴿ ءَأَنتُمْ أَضْلَلْتُمْ عِبَادِي هَٰؤُلَاءِ ﴾ کښې د "أَنتُمْ" په کلمه باندې به د قیامت په ورځ د مشرکانو معبودان مخاطب کړی شي، اما په دې کښې اختلاف دی چې دا معبودان به کوم-کوم وي. لاندې مثالونه یې ولولئ:

الف: ځینې وایي چې ذکر شوی استنطاق به جماداتو معبودانو ته راجع کړی شي او په قدرتي توګه به هغوی سوال جواب وکړي، لکه چې هلته به پښې او لاسونه خبرې وکړي.

ب: جمهور علماء کرام په دې قول باندې کلک دي چې دا استنطاق به پرښتو او هغو پیغمبرانو ته راجع کړی شي د کومو چې کفارو عبادت کړی وه، په همدې قول باندې لاندې ایتونه هم دلالت کوي:

اول: ﴿ قَالُوا سُبْحَانَكَ أَنتَ وَلِيُّنَا مِن دُونِهِم ﴾ [سبأ: ۴۱] یعنې کله چې الله ﷻ ټول کفار د قیامت په ورځ راغونډ کړي نو بیا به پرښتو ته ووایي چې: ایا دغو کفارو ستاسو عبادت کاوه؟ پرښتې به ووایي چې: ای الله! تاته د دې څخه پاکي ده چې مونږ درسره په عبادت کښې خپل ځانونه شریک کړو، ته خو د دوی څخه په غیر زمونږ دوست یې، که بالفرض دا کار مونږ کړی وی نو بیا خو به ته زمونږ دوست نه وی.

دوهم: ﴿ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ ﴾ [المائدة: ۱۱۶] یعنې د قیامت په ورځ به الله ﷻ عیسی علیه السلام ته ووایي چې: ایا تا خلکو ته ویلي وه چې ما او زما مور دواړه د الله ﷻ څخه په غیر دوه معبودان ونیسئ؟ عیسی به ووایي چې: ای الله! تاته د شریک څخه پاکي ده، ماته مناسب نه دي چې داسې خبره وکړم کومه چې ناحقه وي (دا خبره ناحقه او باطله ده چې ما به خپل عبادت ته خلک رابللي وي).

تبصره

۲ـ مونږ ته داسې برېښي چې د قیامت په ورځ به د ټولو معبودانو څخه ذکره شوې پوښتنه وکړی شي که څه هم هغوی په دنیا کښې جمادات وي، نو مرحله په مرحله د ټولو اراده کول هیڅ منافات نه لري.

"بُور" څه معنی؟

٣ـ په ﴿ وَكَانُوا۟ قَوْمًۢا بُورًا ﴾ کښې د "بُور" کلمه د "بَارَ، يَبُورُ، بوارًا" څخه د "بائر" (اسم فاعل) جمعه ده؛ او ځينې وايي چې نوموړې کلمه (بُور) هم د همدغه باب دپاره مصدر ده چې مفرد، مثنی او جمعه پکښې دربواړه يو برابر دي[١]. نو د "بوار" يا "بُور" کلمه د هلاکت معنی ورکوي[٢] چې په دې مقام کښې ترې معنوي هلاکت مطلب دی، يعنې معبودان به د الله ﷻ په حضور کښې عرض وړاندې کړي چې: ای الله! دغو کفارو ته ستا د نعمتونو څخه بلاګانې او مصيبتونه جوړ شوه، چې ستا د پلوه دوی ته او هم د دوی پلرونو ته ورکړی شوي وه نو دوی يې شکريه ونه کړه او خپل خانونه يې ورباندې په معنوي هلاکت سره هلاک کړه.

دنيا د امتحان ميدان دی

٤ـ ځينې علماء کرام وايي چې په ﴿ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً ﴾ کښې ټول انسانان مخاطب ګرځولي شوي دي[٣]، يعنې په ټولو زمانو کښې د انسانانو د حالاتو بدلون رابدلون د امتحاناتو په حيث صورت نيسي. د ښه وضاحت دپاره لاندې مثالونه د نظره تېر کړئ.

الف: په ټولو زمانو کښې د وخت پيغمبر د خلکو دپاره د امتحان په حيث استولی شوی وه چې ايمان ورباندې راوړي او که نه؟ بالمقابل د هر پيغمبر دپاره د خپلې زمانې خلکو د امتحان حيثيت درلود چې الهي احکام ورته په څه ډول سره رسوي؟.

همدا مضمون نبي کريم ﷺ په قدسي حديث کښې د الله ﷻ څخه حکايت کړی دی چې: «إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لِأَبْتَلِيَكَ وَأَبْتَلِيَ بِكَ»[٤] يعنې ای پيغمبره! يقيناً ته ما د دې دپاره د پيغمبر په حيث مبعوث کړی يې ترڅو تا امتحان کړم او په تا سره نور خلک هم امتحان کړم.

د همدې کبله د قيامت په ورځ د دواړو ډلو څخه پوښتنه کېږي، الله ﷻ فرمايي چې: ﴿ فَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْـَٔلَنَّ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴾ [الأعراف:٦] يعنې نو ضرور هرومرو به مونږ د هغو خلکو څخه پوښتنه وکړو کومو ته چې پيغمبران وراستولی شوي وه او ضرور هرومرو به د پيغمبرانو څخه هم پوښتنه وکړو.

ب: کفار د مؤمنانو دپاره امتحان دی چې ايا د هغوی څخه متاثر کېږي چې په دين کښې ورسره مداهنت وکړي او که نه؟ او بالعکس مؤمنان د کفارو دپاره امتحان دي چې د حقارت په نظر ورته ګوري او که څنګه؟. همدې ته الله ﷻ اشاره کړې ده چې: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ أَجْرَمُوا۟ كَانُوا۟ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَضْحَكُونَ ﴾ [المطففين:٢٩] يعنې کله چې د قيامت په ورځ مؤمنانو ته نعمتونه ورکړی شي

---

(١) مفردات الراغب ص٦٢
(٢) لسان العرب ج٤ ص٨٦
(٣) تفسير الطبري ج١٨ ص١٩٤
(٤) صحيح مسلم ج٢ ص٣٨٥

نو د نعمتونو ورکړې وجه به داسې وښودله شي چې: یقیناً هغه کسان کومو چې جرم (کفر) اختیار کړی وه په دنیا کښې یې د هغو کسانو څخه خندنې او مسخرې کولې کومو چې ایمان اختیار کړی وه، نو خکه نن ورخ دوی ته بهتري ورکړې شوه.

ج: غنیان د فقیرانو دپاره امتحان دی چې مواسات (خواخوږي) ورسره کوي او که نه، او فقیران د غنیانو په هکله امتحان دي چې د دوی په مال او متاع باندې رخه او حسد کوي او که نه.

د: همدارنګه روغ او ناروغ او هم عالم او جاهل بلکې ټول ګروپونه یو تربله امتحان دی، نو په کار دي چې سړی په دنیا کښې په مختلفو حالاتو باندې سرسري تېر نه شي او د هر په زیر سره ورته وګوري، او هم په کار دي چې د خپل ځان او د خپل محیط په هکله د الله ﷻ څخه همېشه په ډار کښې اوسي.

د هر بهتر علاج او تداوي

۵ـ نبي کریم ﷺ د دې دپاره د هر بهتر علاج او ښه تداوي ښودلې ده چې سړی د الله ﷻ نعمتونه حقیر ونه ګڼي چې په امتحان کښې ناکام شي او خپل ځان کنترول نه کړی شي، هغه دا چې فرمایلي یې دي: «إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فُضِّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَالْخَلْقِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ»[1] یعنې کله چې ستاسو کوم یو هغه چاته وګوري کوم ته چې په ده باندې په مال او نورو مخلوقاتو کښې بهتري ورکړې شوې وي لکه مالونه او اولادونه او نور، نو نوموړی کس دې هغه چاته وګوري کوم چې د ده څخه په ورکړې شوو نعمتونو کښې ښکته وي، نو غني دې فقیر ته وګوري او روغ دې ناروغ ته وګوري او داسې نور، خو په نورو خلکو باندې دې رخه نه کوي او د حسد څخه دې تېر شي.

عون بن عبدالله بن عتبه علیه الرحمة په همدې موضوع کښې د ذکر شوي حدیث شریف مضمون داسې تجربه کړی دی چې: «صَحِبْتُ الْأَغْنِيَاءَ فَلَمْ أَرَ أَحَدًا أَكْبَرَ هَمًّا مِنِّي أَرَى دَابَّةً خَيْرًا مِنْ دَابَّتِي وَثَوْبًا خَيْرًا مِنْ ثَوْبِي وَصَحِبْتُ الْفُقَرَاءَ فَاسْتَرَحْتُ»[2] یعنې ما د غنیانو سره ناسته ولاړه کوله نو ما هیڅوک نه لیده چې زما څخه به زیات غمژن وي، ما به څاروي لیده چې زما د څاروي څخه بهتر وه، او ما به جامه او لباس لیده چې زما د جامې او لباس څخه به غوره وه او داسې نور (نو زه به غمژن کېدلم)، او د فقیرانو سره مې ناسته ولاړه شروع کړه چې زما څخه به په نعمتونو کښې ټیټ وه نو سمدستي مستریح شوم او ارام مې مونده کړ (د قلبي اضطراب څخه خلاص شوم).

د الله ﷻ په توفیق په همدې ځای د اتلسمې سپارې ترجمه او تفسیر بشپړ شو، د الله ﷻ څخه زیات توفیق غواړو ترڅو د [الناس] سورت ترجمه او تفسیر هم پای ته ورسوو.

آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

۱۴۲۰/۷/۲ هـ ق = ۱۳۷۸/۶/۲۰ هـ ش = ۱۹۹۹/۹/۱۲ م

---

(۱) صحیح البخاري ج۲ ص۹۶۰؛ مسند احمد بن حنبل ج۳ ص۹۰

(۲) جامع الترمذي ج۱ ص۳۰۷

د اتم ټوک
محتويات

الأنبياء (۲۱)

المؤمنون (۲۳)

النور (۲۴)